

VOLUME 4, SPECIAL ISSUE 2 Scientific Journal

ERUS

Educational Research in Universal Sciences

Scientific Journal Impact Factor: 5.564

ISSN: 2181-3515

Economics
Exact Sciences
Natural Sciences
Medical Sciences
Arts and Culture
Technical Sciences
Philological Sciences
Pedagogical Sciences
Psychological Sciences
Social Sciences and
Humanities

2023/2

ISSN 2181-3515
VOLUME 2, SPECIAL
ISSUE 2 APRIL 2023

<https://erus.uz/>

EDUCATIONAL RESEARCH IN UNIVERSAL SCIENCES
VOLUME 2, SPECIAL ISSUE 2, APRIL, 2023

EDITOR-IN-CHIEF

M. Kurbonov

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, National University of Uzbekistan

EDITORIAL BOARD

Sh. Otajonov

Professor, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, National University of Uzbekistan

I. Tursunov

Professor, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Chirchik State Pedagogical University

B. Eshchanov

Professor, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Chirchik State Pedagogical University

J. Usarov

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Chirchik State Pedagogical University

G. Karlibayeva

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Nukus State Pedagogical Institute

H. Jurayev

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Bukhara State University

Y. Maxmudov

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Termez State University

K. Ismaylov

Professor, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Karshi State University

Sh. Sodikova

Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, National University of Uzbekistan

Sh. Pazilova

Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

E. Xujanov

Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Tashkent State Pedagogical University

H. Qurbanov

Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Tashkent State Transport University

F. Khazratov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Bukhara State University

M. Mansurova

Associate Professor, Candidate of Pedagogical Sciences, Tashkent State Transport University

РОЛЬ ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ БИОФИЗИКЕ

Raximov B.T., Собиржонов А.З., Зупаров И.Б., Жураева З.Р.

Ташкентская медицинская академия, Фаробий 2, 100109 Ташкент,
Узбекистан E-mail: info@tma.uz”

АННОТАЦИЯ

Используя современные образовательные инструменты, эссе информирует читателей об изучении биофизики в области медицины. Информация о современных педагогических методиках обучения биофизике доступна в медицине. Сегодня университетский профессор уже не является основным источником информации при преподавании биофизики студентам медицинских вузов; вместо этого он выражает свое мнение о необходимости расширения взглядов учащихся на образование за счет использования различных информационных и коммуникационных технологий. Также оценивается целесообразность использования современных педагогических методов для преподавания биофизики студентам медицинских вузов. В статье рассматриваются вопросы, связанные с развитием и совершенствованием знаний студентов с использованием различных инновационных технологий в процессе преподавания биофизики в медицинском вузе.

Ключевые слова: биофизика, медицина, инновации, информационно-коммуникационные технологии, медицинские изделия.

В современном мире физика и медицина являются двумя научными областями, которые поддерживают и развивают друг друга. Медицинская биофизика признана областью исследований, на которой базируется профессиональное образование будущих врачей в соответствии с медицинской технологией [1]. На предпосылке раннего развития построена биофизика.

Благодаря своей применимости к молекулярным, мембранным и клеточным интерпретациям биологических явлений в живых существах, физические и химические модели были определены в терминах физических, химических и

биологических закономерностей в микробах, популяциях, биоценологических и других системах, различных слоях биосфера [1].

Биофизика имеет свои закономерности и процедуры, даже если она находится в тесной связи с другими естественными дисциплинами.

На развитие биофизической теории и ее внедрение в биологию и медицину оказало влияние формирование теоретических основ биологических наук.

Признанной наукой 20 века является биофизика. Тем не менее нельзя утверждать, что цели этой дисциплины не были достигнуты к XX веку. Об этом свидетельствуют многочисленные открытия и исследования, проведенные в XX веке большим числом ученых. Один из них, эксперименты Максвелла по теории цвета, показал, что у него были четкие оттенки с помощью динамической вершины, а немецкий физиолог Гельмгольц обнаружил скорость, с которой пульсируют нервы. Голландский физиолог Эйнтховен, основоположник электрокардиографии, изготовил регистратор сердцебиения и впервые применил его в диагностических целях. Известный физиолог Сеченов, исследуя динамику дыхания, обнаружил закономерности плавления газов в биологических растворах. Вот еще несколько примеров.

В настоящее время биофизика трансформировалась в такие фундаментальные вопросы, как наследование и изменчивость, онтогенез, филогенез, метаболизм и преподавание биофизики с использованием инновационных методологий.

Методы, используемые в биофизике, включают различные оптические методы, спектроскопию, электрометрические методы, методы микроэлектронной техники, хемилюминесценцию, лазерную спектроскопию, направленные атомы [3].

Одним из важнейших вопросов в системе образования развитых стран является информатизация образования, то есть использование информационных технологий в процессе обучения. В настоящее время в системе образования страны известно, что создание информационной среды в инновационной сфере является актуальным вопросом. [4].

Расширение образовательного пространства к новым требованиям актуально в условиях возрастающей роли человеческих ресурсов в образовании как критерия политического и экономического развития в сфере образования с точки зрения расширения информационного пространства и вхождения в мир сообщество.

Для современных специалистов-педагогов главной задачей современности является не только постоянное повышение квалификации педагога, но и психологическая, политическая, экономическая и информационная грамотность и

исторические знания. Сегодняшний учитель должен работать над совершенствованием знаний учащихся, используя инновационные педагогические технологии. В связи с этим одним из наиболее употребительных понятий, которым мы воспользуемся позже, является инновация. «Инновация» — это новый результат, который достигается при достижении конкретных целей [6, 7].

Понимание современных инновационных педагогических технологий и широкое использование знаний в сфере образования, особенно в высших учебных заведениях, является главным условием повышения знаний студентов, а также квалификации молодых специалистов. В целом инновации признаются ключевым фактором повышения качества образования.

Эффективность инновационных технологий:

1. определяет процесс обучения инновационному
2. технологии и инновации в образовании, которые усваиваются в повседневной жизни через телевидение или Интернет и открывают дорогу в новый мир.
3. учит студента приспосабливаться к инновациям и интеллекту, объяснять и выражать свои взгляды и мнения.
4. инновационные методы являются активными методами обучения, а это означает, что 80 % теоретических знаний и 90 % практических знаний этим методом сохраняются в памяти обучающихся.

Сегодня качество образования в каждом учебном заведении неудовлетворительное; неэффективность результатов реформ в образовании;

незначительность при увеличении количества документов; отсутствие навыков самообразования у студентов; не хватает общего творчества студентов и преподавателей. Единственный способ решить эту проблему - внедрить новейшие инновационные подходы. В учебном процессе, побудить каждого ученика к обучению, повысить его мотивацию к учебе и самостоятельной работе.

Благодаря новым инновационным технологиям, направленным на повышение качества образования, в исследованиях и анализе можно сделать следующие выводы: - на сегодняшний день качество образования в каждом образовательном учреждении неудовлетворительно; неэффективность результатов реформ в образовании; незначительность при увеличении количества документов; отсутствие у студентов навыков самообразования; не хватает общего творчества студентов и преподавателей.

Единственный путь решения этой проблемы - внедрять в учебный процесс новейшие инновационные подходы и методы, стимулировать каждого студента к обучению, повышать его мотивацию к учебе и самостоятельной работе. Благодаря новым инновационным технологиям, направленным на повышение качества образования в исследованиях и анализе, можно сделать следующие выводы:

- повышение качества обучения студентов,
- профессиональная компетентность, умение применять различные инновационные технологии в процессе обучения и его результатах;
- систематическое и целенаправленное использование инновационных технологий в образовании позволит достичь больших успехов;
- внедрение новых инновационных образовательных технологий часто несовместима с современными требованиями материально-технической база каждого образовательного учреждения,
- отсутствие или низкий уровень знаний персонала также проблемный.

Внедрение и интеграция передовых технологий в учебно-воспитательный процесс образовательных учреждений необходимы для обеспечения подрастающего поколения качественным образованием. Следовательно, основная обязанность каждого преподавателя — исследовать, внедрять и успешно применять передовые образовательные технологии, не отставать от научно-технического прогресса.

Все учителя хорошо осознают значение творческих методических пособий для внедрения передовых образовательных технологий в учебный процесс. Одним из таких инструментов является онлайн-образование. С помощью электронных учебников учащиеся могут улучшить как свои предметные знания, так и навыки работы с компьютером. С помощью этого учебника учащиеся получают возможность работать самостоятельно и применять свои теоретические знания на практике, что позволит им добиться успехов в учебе благодаря использованию электронных учебников.

Применительно к современному медицинскому высшему образованию важно подготовить будущих специалистов, готовых к освоению новых знаний, привыкших к многогранной деятельности, быстро адаптирующихся к новым требованиям, а также подготовить их к конкурентной среде, полностью

отвечающей требованиям современные требования [8]. В связи с этим необходимо повысить качество и уровень диагностических, лечебных и клинических исследований, проводимых будущими врачами в практической лаборатории, а также повысить качество профессиональной подготовки в этой области.

В современном мире специальные медицинские приборы используются в различных областях здравоохранения (таких как терапия, хирургия, гинекология, онкология и др.), поэтому будущие врачи не могут лечиться отдельно от медицинского оборудования зная о наличие медицинской техники и правильное соотношение между медицинскими изделиями и физическими факторами при проведении диагностических и лечебных мероприятий в сфере медицинского образования, возможность будущих врачей повышать свою квалификацию, умение работать с медицинским оборудованием играет важную роль в повышении когнитивных функций. Также следует учитывать, что каждый студент работает со многими медицинскими приборами, основанными на физических явлениях в медицине (механические явления, колебания и токи, молекулярные, электрическое поле и электрический ток, магнитное поле, электромагнитные колебания и волны, оптика, лазерное излучение).

Основная цель преподавания биофизики в медицинских вузах — научить будущих врачей тому, как протекают физиологические процессы в организме человека, и использовать физические закономерности и явления в медицине, например, в диагностике и оптимальном применении терапии. В связи с этим студентов медицинских вузов обязывают искать новые пути обучения характеристике медицинской техники и практики в сфере профессиональной подготовки.

Содержание и цель профессионального образования в современных медицинских вузах заключается в демонстрации результатов труда педагога, а также характера и содержания труда и способов их реализации.

Соответственно, необходимо выявить показатели, характеризующие способность студентов к проведению диагностических, лечебных и лабораторных исследований. С этой целью учащиеся могут выбрать использование медицинского устройства в соответствии с их применением;

регистрация и оформление своего влияния; знать физическую природу диагностического или лечебного действия физического фактора, используемого в медицинском изделии; знание вредного воздействия медицинского оборудования на пациента и способа его удаления; Информация о разработке современного

медицинского оборудования и т. д. может быть получена за счет использования инновационных образовательных технологий и инструментов.

В настоящее время в развитии учебной деятельности студентов широко используются современные методы обучения. Использование современных методов обучения приводит к высокой эффективности учебного процесса. Сегодня в ряде развитых стран интерактивными методами называют методы, которые составляют основу большого опыта использования современных педагогических технологий, гарантирующих эффективность образовательного процесса [10].

Интерактивные методы — это методы, которые активизируют учащихся и поощряют независимое мышление, при этом учащиеся находятся в центре учебного процесса. При использовании этих методов педагог побуждает учащегося к активному участию. Учащийся вовлечен в процесс на протяжении всего процесса. К преимуществам личностно-ориентированного подхода относятся:

- более эффективное обучение;
- высокий уровень мотивации студентов;
- с учетом ранее полученных знаний;
- адаптация интенсивности чтения к потребностям учащегося;
- поддерживать инициативу и ответственность студента;
- практическое изучение;
- создание условий для двусторонних переговоров.

Интерактивный метод — это совместное решение задачи или проблемы посредством диалога, обсуждения и размышлений. Преимущество этого метода в том, что вся деятельность учит учащегося самостоятельно мыслить и подготавливает его к самостоятельной жизни.

При выборе интерактивных методов обучения учитываются цель обучения, количество и возможности учащихся, учебно-материальные условия учебного заведения, продолжительность обучения, педагогическое мастерство учителя и др.

Существует множество различных видов интерактивных методов, и все они, как и любой прогрессивный метод, требуют, прежде всего, большой подготовки учителя перед уроком.

Интерактивное обучение позволяет решать сразу несколько задач. Главное - развивать коммуникативные навыки учащихся, способствовать установлению эмоциональных связей между учащимися, обеспечивать выполнение учебных заданий, обучая их работать в коллективе, прислушиваться к мнению сверстников. Основные особенности интерактивного урока в организации этих уроков можно

лучше понять, рассмотрев некоторые его отличия от традиционного урока (табл. 1) [10].

Некоторые различия между традиционными и интерактивными уроками
Основные понятия Традиционный урок Интерактивный урок

1 Уровень применения Используется в форме удобных для них уроков по всем темам По некоторым темам интерактивные уроки используются в виде удобных форм уроков. Для других тем будет использоваться традиционный урок.

2 Цели курса Формирование знаний, умений, компетенций по предмету, закрепление самостоятельного мышления по теме урока, подведение итогов, их объяснение, обучение защите

3 Обязанности учителя и методы работы Объяснять, закреплять, контролировать, давать задания по новой теме Организация, управление, контроль и подведение итогов самостоятельной работы и презентаций учащихся

4 Требования к подготовке к уроку Подготовка планов уроков, конспектов и дидактических пособий Подготовка интерактивных планов уроков, заданий для самостоятельной работы, раздаточных материалов, других необходимых инструментов

5 Задания и методы работы учащихся Слушать и осваивать учителя, выполнять задания Самостоятельно обдумывать поставленные учителем задания, сравнивать свое мнение и выводы с другими и приходиться к окончательному выводу

6 Модули и алгоритмы урока Модули и алгоритмы урока используются каждым учителем в соответствии с используемой им методикой Каждое занятие проводится по заранее подготовленным модулям и алгоритмам, проектам

7 Требуемый уровень активности Учитель активен во всех аспектах, ученики очень активны И учитель, и ученики очень активны.

Различия в таблице наглядно показывают преимущества и недостатки этих двух видов тренировок. За последние 20 лет в жизнь, как и в образование, стремительно вошли новые методы, источник безбумажной информации: видеокomпьютерная система.

По изучаемым в настоящее время источникам знаний методы делятся на 5 групп и включают в себя ряд методов:

1. Практика, экспериментальный метод:

- экспериментирование, практика;
- Участие в процессе обучения, труда, производства.

2. Метод демонстрации:

- Студенческое наблюдение, стажировка.

3. Способ словесного выражения:

- объяснение, осознание;
- рассказать историю;
- обмен мнениями;
- интервью;
- путь - наставление, наставление;
- отчет;
- обсуждение, дебаты

4. Работа с книгой:

- читать, изучать, просматривать быстро;
- Цитировать и работать над ним, написать заявление;
- Написание реферата, составление синопсиса.

5. Метод видео:

- компьютерные упражнения, тесты;
- контроль;
- работа в Интернете;
- подготовка и показ учебных фильмов;
- расчет экономических показателей на ЭВМ на основе программ, разработанных на базе информационных технологий, изучение влияния на них факторов;

- охватывает мультимедийные презентации, презентации и многое другое.

Преимущества методов:

- - знать определенные понятия, иметь определенные навыки;
- - высокий уровень контроля преподавателя за процессом обучения и учебной средой;

- - эффективное использование времени;
- - Опираясь на точные научные знания.

Недостатки методов:

- Наиболее серьезными недостатками такой системы обучения являются пассивность учащихся на уроках и, как следствие, низкая эффективность обучения;
- Полный контроль учителя не создает мотивации для всех учащихся;
- ученик не может напрямую общаться с учителем;
- групповое обучение может быть низким, потому что не у всех одинаковый уровень памяти;

- Нет условий для самостоятельного изучения и принятия решений.
- В учебном процессе студентов широко практикуется использование современных образовательных технологий по всем направлениям биологии[10].

Заключение. На основании вышеизложенного считаем, что:

- сокращение часов по биологии недопустимо;
- биофизика должна быть интегрирована со специальными предметами или с другими теоретическими предметами, такими как нормальная анатомия, нормальная физиология, гистология, биомедицинская физика, патологическая анатомия, патологическая физиология и т. д.

- преподавание предмета должно быть прогрессивным, качественным, на более высоком, современном уровне;

- - передача знаний обязательно должна осуществляться при активном участии обучающихся, для этого необходимо создание понятных, унифицированных учебников, методических пособий, разработка программ, лабораторных работ и семинаров.

90% информации мы получаем и воспринимаем с помощью зрения, поэтому процесс обучения должен осуществляться с использованием наглядных пособий.

Это означает не только статичную картинку, отражающую любое физическое явление, но и видимую в виртуальном движении. Сложная структура позволяет сделать новую тему интересной и понятной, выполнить различные практические задания, закрепить полученные знания, систематизировать различные задания, достижения учащихся. Также с помощью иллюстраций, видеороликов, четких шрифтов, анимированных описаний и многого другого вы сможете легко запоминать информацию. Объяснение примеров и концепций из реальной жизни поможет быть легким и эффективным. Новые модели вышеупомянутого обучения позволят учащимся участвовать в повседневном учебном процессе, если по каким-либо причинам они не могут продолжить свое основное образование. Безусловно, у современного онлайн-образования большое будущее для большей части подрастающего поколения.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Toleukhanov S. Biophysics. - Almaty, 2009. - 3 p.
2. Abylkhairov S. Biophysics. - Zhetisay «Syrdarya» University, 2009. – 54p.
3. State Compulsory Educational Standard of the Republic of Kazakhstan. Astana, 2012 p.
4. Buzaubakova K.Zh. New pedagogical technologies. - Taraz, 2013, 78 p.
5. Koshimbetova S. Opportunities for using innovative technology in improving the quality of education. - A.: Bilim, 2008
6. Antonov V.F. Physics and Biophysics: textbook. -M. «Geotar-Media»,2008
7. Antonov V.F, Korjyev A.V. Physics and Biophysics: a lecture course for medical students:textbook,-3-edition.,proc. add.-«Geotar-Media», 2007
8. Ualikhanova B.S Methods of professional training of physics in medical universities. Ph.D. in 6D011000-Physics ... - Turkestan, 2017. - 3 p.
9. Aminjonova, C. (2021). Problems and methods of teaching the subject “Biology”. *Центр научных публикаций (buxdu. uz), 1(1)*.
10. Aminjonovich, A. A., & Akmalovna, A. C. (2021, March). METHODS OF TEACHING THE SUBJECT “BIOLOGY” IN MEDICAL UNIVERSITIES. In *Euro-Asia Conferences* (Vol. 3, No. 1, pp. 38-40).
11. Akmalovna, A. C., & Olimovna, A. G. (2020). Methodology and problems of teaching the subject “Biology” in medical universities and secondary educational schools. *Eurasian Medical Journal, (2), 6-8*.
12. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=if1GVJMAAAAJ&citation_for_view=if1GVJMAAAAJ:Tyk-4Ss8FVUC
13. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=if1GVJMAAAAJ&citation_for_view=if1GVJMAAAAJ:zYLM7Y9cAGgC

ДЕНЕЖНАЯ РЕФОРМА В ГОСУДАРСТВЕ ШЕЙБАНИДОВ. ЗНАЧЕНИЕ ДЕНЕЖНОЙ РЕФОРМЫ ПРОВЕДЁННОЙ ШЕЙБАНИХАНОМ

Исломов Абдулазиз Латиф угли

Кокандский государственной педагогический институт

Студент 3-курса факультета истории

эл. почта abdulazizslomov174@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются на переосмысление значения денежной реформы Шейбанихана и других правителей государство Шейбанихана Бухарского ханства не только в контексте построения могущественного государства, но и для социально-экономических процессов своего времени, а также более развитой денежной системы. В работе рассмотрены предпосылки и условия проведения денежной реформы, изучены ее элементы и этапы, систематизированы и переосмыслены итоги, выявлено их значение для монетарной системы Бухарского ханства.

Ключевые слова: Мухаммад Шейбанихан, государство Шейбанидов, Герат, Бухарское ханство, Самарканд.

Проведённая денежная реформа Шейбаниханом в 1507 году имел огромное значение для развития и повышения экономики государства, именно в этот год был занят Герат, где Шейбани-хан объявил денежную реформу в стране. Денежное обращение в Герате к этому времени переживало глубокую инфляцию. Реформа должна была привлечь на сторону Шейбани-хана торгово-ремесленные слои общества. Основой серебряного обращения была назначена новая танга, с именем и титулами самого Мухаммеда Шейбани-хана. Дата полного завершения реформы — 1508 год, когда танга, единые по весу, надписям, оформлению были выпущены во многих городах и областях государства Шейбани-хана: в Самарканде и Бухаре, в Мерве, Нисе и Серахсе, в Герате, Мешхеде, Нишапуре, Нимрузе, Каине, Себзеваре. Денежную реформу проведенную Шейбаниханом поэтапно освещал в данной работе. В целях экономического и политического укрепления государства Шейбаниханом был осуществлен целый ряд серьезных реформ в стране.

Во-первых, в управлении государством была внедрена сюрюгальная система.

То есть на завоеванных им территориях султанами-наместниками он назначал своих сыновей, родственников, приближенных, друзей и родоначальников племен. Самарканд в те времена был известен как специально избранная столица для проведения инаугурации правителей. Там, в столичной мечети, проводилась специальная служба хутба в честь нового хана с упоминанием его имени как наместника Бога на земле. Также чеканились различные монеты с изображением символов ханства. Но суюргальные владения все-таки стремились обособиться от центральной власти. Во-вторых, в стране было проведено вторичное распределение всех посевных площадей. Путем захвата имущества местных феодалов, а также присоединением свободных земель к своим территориям аристократы кочевых племен расширяли владения. В-третьих, общественную жизнь внутри страны старались направить в мирное русло, с тем, чтобы пустить в оборот пустующие земли, которые в течение последних 10 лет были оставлены бывшими хозяевами из-за тяжести бремени налогов и гнета новых хозяев. В-четвертых, в 1507 году была проведена денежная реформа. Во всех крупных городах страны чеканили новые серебряные и медные деньги одинаковым весом в 5,2 грамма, которые пускали в оборот. Эта реформа проводилась для оживления торговли и урегулирования экономики страны. И в то же время данная реформа способствовала повышению платежеспособности дехкан и увеличению числа государственных и ханских владений. Все эти реформы, проведенные Шейбаниханом, в конечном счете, способствовали укреплению центральной власти и усилению влияния ханов и беков. Начавшиеся после смерти Шейбанихана междоусобные войны и борьба против иранских захватчиков отрицательно повлияли на экономическую жизнь страны. Это обстоятельство, в первую очередь, ознаменовалось началом роста инфляции. Чекан и обращение серебряных и медных монет было тесно взаимосвязано. Основу денежного обращения в 16 веке при Шейбанидах составляли высокопробные серебряные (их синонимы - "танга", "тангача", "хани") и медные монеты (название основного номинала - "динар фулюсовый", т.е. "динар медный"). Государство фиксировало и изменяло курсовое обращение между монетами из этих металлов. Кроме основных номиналов на разных отрезках времени для удобства торговли выпускали их кратные. Кратные серебряной танга дошли в единичных экземплярах, но из письменных источников известно, что в Мавераннахре при Шейбанидах чеканили крупные монеты двойного достоинства и мелкие монетки достоинством в две трети и половину основного номинала. В медном чекане самый развитый масштаб цен был в первой четверти 16 века, когда

обращались медные монеты достоинством в два динара, в две трети, половину, одну треть и одну шестую части динара. Самая мелкая медная монетка имела отдельное назначение: "пул", "черный пул". Регулярный и обильный выпуск серебра осуществлялся в четырех самых крупных уделах - Бухарском, Самаркандском, Балхском, Ташкентском.

Заключение. Таким образом, научная работа нацелена на переосмысление значения денежной реформы Шейбанихана и Шейбанидов нашей страны не только в контексте построения могущественного государства, но и для социально-экономических процессов своего времени. Объектом исследования стала денежная система Шейбанихана, а также денежные реформы Шейбанидов а предметом — процессы и этапы этой денежной реформы. Неслучайно многие историки отмечают, что Шейбанихан обладал одним специфическим человеческим свойством — он был «педантом до мозга костей» и прорабатывал в документах самые мелкие детали. Именно поэтому проведению реформы предшествовало создание материальной базы. Но, безусловно, именно реформы Шейбанихана и Шейбанидов не только укрепили государство но и повысили доверие со стороны населения к хану страны.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Давидович Е.А., "Денежная реформа 1708 года в Бухаре", 1956г.
2. Материалы по истории казахских ханств XV—XVIII веков. (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). Алма-Ата, 1969, с.35
3. Давидович Е.А. История денежного обращения средневековой Средней Азии (медные монеты XV - первой четверти XVI в. в Мавераннахре). М.: Наука, 1983. 359 с
4. Б. В. Норик, Роль шибанидских правителей в литературной жизни Мавераннахра XVI в. // Рахмат-намэ. Спб, 2008, с.230
5. Салих Мухаммед. Из поэмы «Шейбани-наме»

ANALYSIS OF MICROGRAPH OF ACTIVATED ADSORBENTS

Dilnoza Jumaeva

Institute of General and Inorganic Chemistry Academy of Sciences
Republic of Uzbekistan
email: d.jumayeva@list.ru

Raximov Umidjon

PhD of Namangan Institute of Engineering and Technology, Uzbekistan
email: rumid8887@mail.ru

Muxtorjonov Muxammadali

student of Namangan Institute of Engineering and Technology, Uzbekistan
email: muxammadalimuxtorjonov@gmail.com

ABSTRACT

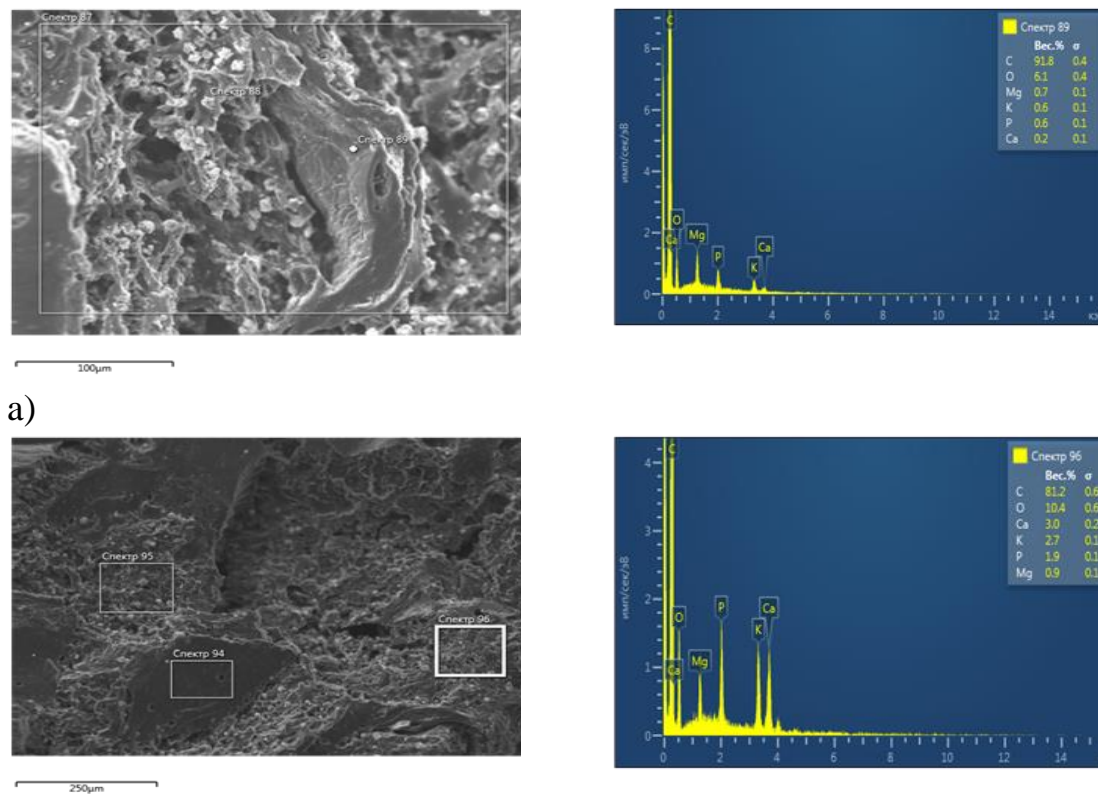
In this article, research was conducted on the methods of obtaining adsorbents, using the problem of waste generated in the process of the juice production enterprise as a solution to its economic problems. In the results of scanning electron microscope image analysis of adsorbent samples activated thermally and with water vapor at temperatures of 700°C, 800°C in the presence of waste extracted from grape seed juice, the results of the spectra of the distribution of elements with the morphology of adsorbents on the surface of the sample are presented.

Keywords: Grape seed, thermal activation, water vapor activation, scanning electron microscope image analysis, surface

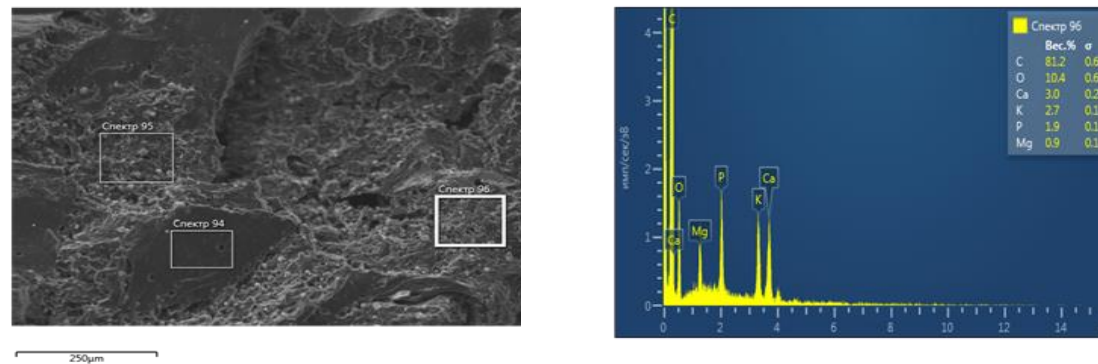
INTRODUCTION

In the process of juice production in the industry, after separating the grape fruit under certain conditions, obtaining a secondary product as a result of the waste processing [2,3] helps to eliminate the problem of waste generated in the production. Research work was conducted on methods of obtaining adsorbents, using the problem of waste generated in the process in the juice production enterprise as a solution to its economic problems. In the results of scanning electron microscope image analysis of adsorbent [5-7] samples activated thermally and with water vapor at temperatures of 700°C, 800°C in the presence

of waste extracted from grape seed juice, the morphology of adsorbents is presented in the spectra of the distribution of existing elements on the surface of the sample (Fig. 1 and 2).

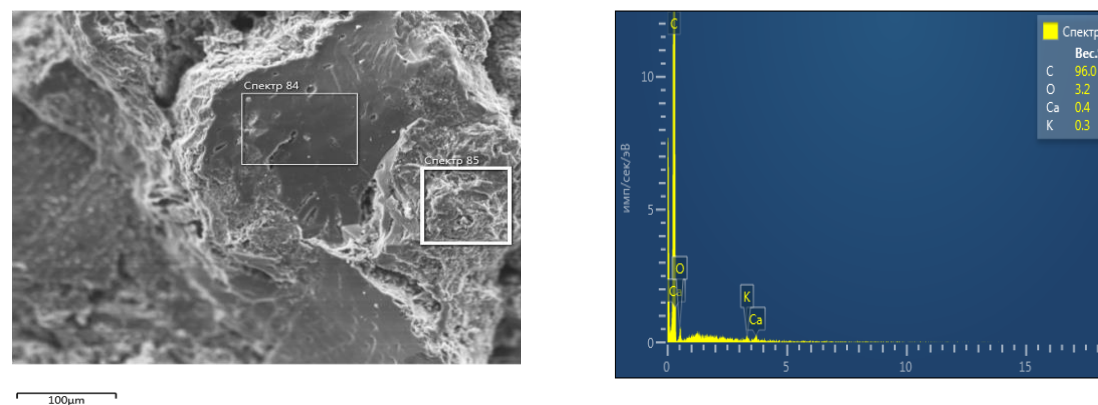

a)

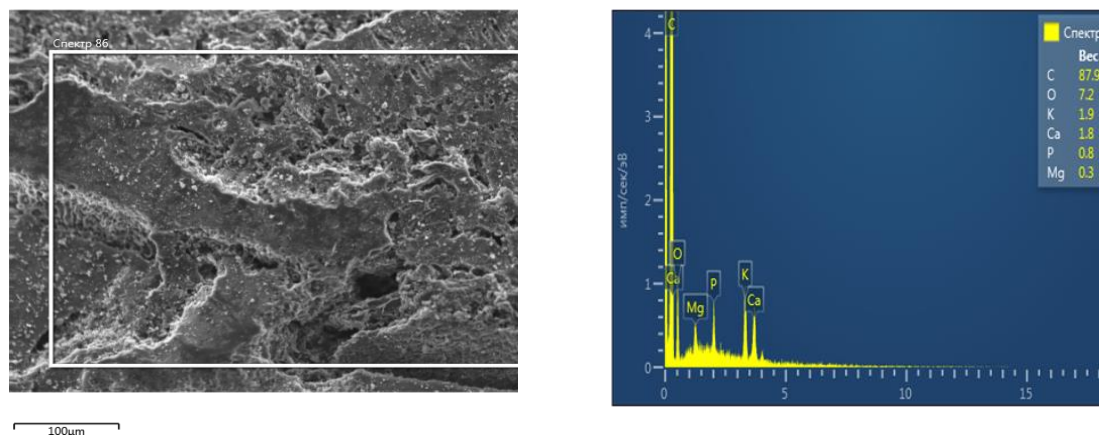

b)

Figure 1. SEM image of thermally activated USOT-A-adsorbent up to 100 µm and elements i on the surface representation of the distribution spectrum a) USOT-A 700° C; a) USOT-A 800° C

a)

b)

Figure 2. 100 μm SEM image of the steam-activated USOP-A adsorbent and elements on the surface representation of the distribution spectrum

a) USOP-A 700 °S; a) USOP-A 800 °S

METHODS

A modern scanning electron microscope has the ability to connect various additional devices, with the help of which even more information about the sample can be obtained. For example, the SEM EVO MA 10 (Carl Zeiss) scanning microscope we are researching is equipped with an energy dispersive X-ray spectrometer. With this, it is possible to obtain an elemental analysis at a specified location of the sample surface or an elemental distribution map over the entire surface.

X-ray analysis is carried out on a "Panalytical Empyrean" diffractometer equipped with a Cu tube ($K_{\alpha 1} = 1.5406 \text{ \AA}$). Experiments were performed at room temperature, with 2θ angles of 10-90 degrees and a step interval of 0.02 degrees. Morphological studies were carried out using a SEM EVO MA 10 (Carl Zeiss) scanning microscope equipped with an energy dispersive X-ray spectrometer (EDS Aztec Energy Advanced X-Act, Oxford Instruments) [1,4].

RESULTS

Scanning electron microscope images of adsorbent samples activated thermally and with water vapor at temperatures of 700°C and 800°C and the distribution spectrum of elements on the surface of the sample show that there was no significant change in the composition of elements. It can be observed that C, O, Mg, P, K, Ca elements from the chemical and elemental composition of adsorbent samples are found in all samples. In this case, when the amount of element C in the element content of the initial raw material is 66%, when the sample is activated by thermal and pargasic methods at temperatures of

700°C, it shows the characteristics of a carbon-based adsorbent up to 92% and 96%, when the activation temperature is increased, that is, thermal and when gas adsorbents are activated to a temperature of 800°C, it can be observed that the amount of carbon in the sample decreases to 81.25% and 87.93%, respectively .

CONCLUSION.

The fact that the reduction of the C (carbon) element and the O (oxygen) element correspondingly decreases with the increase in temperature can be a proof of the above idea .

REFERENCES

1. Gouldstein DJ, Newberry D, Echlin P, Joy D, Fiori CH, Lifshin E. M. _ Raster electronic microscopy and X-ray microanalysis, Mir, 1984.
2. Атаханов, Ш. Н., Акрамбаев, Р. А., Атамирзаева, С. Т., Хожиев, Р. М., & Рахимов, У. Ю. (2015). Системный анализ технологии получения повидла из вторичного сырья соковых производств. Молодой ученый, (11), 246-250.
3. Juraevna, D. J., Yunusjonovich, U. R., & Karimovich, O. E. (2022). Studying on the activated adsorbents derived from waste of a grape seed. Journal of Chemical Technology and Metallurgy, 57(5), 998-1005.
4. Рахимов У.Ю., & Жумаева Д.Ж. (2021). Получение и исследование парагазоактивированных адсорбентов на основе отходов выжимки виноградных косточек. The Scientific Heritage, (78-2), 17-19. doi: 10.24412/9215-0365-2021-78-2-17-19
5. Рахимов, У. Ю. Разработка импортозамещающего адсорбента из отходов пищевой промышленности / У. Ю. Рахимов // НАУКА МОЛОДЫХ - НАУКА БУДУЩЕГО : сборник статей III Международной научно-практической конференции, Петрозаводск, 02 февраля 2023 года. Том Часть 2. – Петрозаводск: 2023. – С. 229-232. – EDN EVDTHV.
6. Рахимов, У. Ю. Исследование парагазоактивированных адсорбентов на основе отходов выжимки виноградных косточек / У. Ю. Рахимов, М. Р. Шамуратова, З. Н. Охунжонов // НАУКА МОЛОДЫХ - НАУКА БУДУЩЕГО : сборник статей III Международной научно-практической конференции, Петрозаводск, 02 февраля 2023 года. Том Часть 2. – Петрозаводск: 2023. – С. 224-228. – EDN HBDCLE.
7. Рахимов У. Ю., Аймурзаева Л. Г., Жумаева Д. Ж. Investigation of the physicochemical of steam activated adsorbents //Узбекский химический журнал, Ташкент. – 2021. – №. 5. – С. 45-51.

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF OPERA ART AND SPECIFIC ASPECTS OF VOCAL PERFORMANCE

Shermanov Saparbay Nasirovich

Master of the State Conservatory of Uzbekistan

Normuminova Gulmira Komiljonovna

Teacher of Navoi State Pedagogical Institute

Alimbayeva Maftuna Komiljonovna

Master of the State Institute of Culture and Art of Uzbekistan

ABSTRACT

The history of the development of opera art and specific aspects of vocal performance were covered through theoretical information.

Keyword: opera, recitative, libretto opera series, aria, french opera.

Opera is a combination of theater, poetry, dance and music synthetic genre. His means of artistic influence are limitless and therefore for he occupies a leading position in the field of music. Opera influenced many of the musical arts of the 17th and 18th centuries had an impact on the fields. Instrumental music due to opera new genres emerged: overture, orchestral, ballet suite and others.

Opera to genres of church music such as oratorio and cantata entering into the principles of composition, features of vocal styles will come. Opera for the big stage, communication with a wide audience its special social significance in that it is designed to do appears. The musical life of the 16th century is characterized by an increase drove. The first center of opera art is Florence. It brought together poets, musicians and art lovers working out the principles of this art form in the circle (camerata). Neapolitan opera is a national type of Italian opera seria equated to The first in the development of the Neapolitan opera stage with the work of Francesco Provetsale and Alessandro Scarlatti depends. Alessandro Scarlatti from the works of Monteverdi, Cavalli, Chesti got an education. Representatives of the Venetian school in his work musical directions can be seen in operas. In his operas, the type of "da capo" aria prevailed the recording of the third part, repeating the first part, was stopped. Starting with Scarlatti, Neapolitans are familiar

with operas began to introduce genres, and later Handel in his oratorios the Sicilian tone he used became a habit. Virtuoso-pathetic created by Monteverdi and Scarlatti. The vocal style is considered the national identity of Italian operawas performed and in the music of the best representatives of the opera. It was developed in the works of Rossini, Verdi, Puccini. In Scarlatti's work, three are the "trees" of the classical symphony the Italian overture in parts took shape. Jean-Baptiste Lully is a major representative of French opera of the 17th century. By the Duke of Guise (Lulli) of Italian origin Imported from Italy and in the household of the French king's sister worked as a cook's assistant. Being a great musician Lully created a French opera when he grew up. Lully's operas French theater and classical tragedy in the formation of national characteristics had a great impact. A dramatist in the tragedies of Cornell and Racine heroism and lyricism, considered the source of events, the clash of reason and emotion, sinister passion and moral duty. It serves as a dramatic basis in Lully's operas. A singer in court circles of society in Italy in the 18th century seria (serious) opera and representing the interests of the democratic classes conflict between the lines of buffa (comic) opera was strong. Opera series during this period, the development of opera reached the limit of decline remained and an ideological artistic crisis began to be observed. Singing in the opera many that show the vocal technique of the performers attracted attention with skillful passages and coloraturas.

Thus, opera became a race of masters of vocal art, that's why it got the name "concerts in clothes". Many composers, including Handel, used this in their works tried to eliminate the crisis. Soon the range of themes of the French comedy opera, Meshachancha Growing up in progressive democratic circles with morals did not meet the growing aesthetic requirements. Recitatives in Gluck's operas are distinguished by their musical expressiveness stands They are concert numbers like in a traditional seria opera ceases to function as a link between In this way the existence of a sharp border between musical numbers and recitatives will disappear. It retains its independent function as arias, recitatives and choruses to large dramatic scenes unite. As an example, the opera "Orpheus" in its second appearance the first aria and the first scene can be cited. Gluck opera librettos! for antique and medieval subjects served as the basis. Antiquity Italian seria in Gluck's operas a palace that dominated opera and French lyrical tragedy it was not like masquerades. In librettos, recitative performance has an important structural basis, and arias gain importance through them.

Of these all related to the requirements of eighteenth-century opera aesthetics. In the development of the art of opera, it is being improved through the perfect performance of professional vocal performers.

REFERENCES

1. Trigulova A. X. “Xorijiy musiqa adabiyoti”, “ILM- ZIYO”, 2009.
2. Sharipov N. “Xorijiy musiqa adabiyoti”, O‘quv qo‘llanma, – T., 2003.
3. V. Vladimirov, A. Lagutin “Muzikalnaya literatura”, -M., “Muzika”, 1971.

O‘ZBEKISTONDA MAKTABDAN TASHQARI TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA “BARKAMOL AVLOD” BOLALAR MAKTABLARINING O‘RNI

Janabayev Mustafa Shektibayevich

Navoiy viloyati Konimex tumani

“Barkamol avlod” bolalar maktabi

Madaniy-ommaviy tadbirlar tashkilotchisi

Kalit so‘zlar: Ta’lim, Ta’lim turlari, Maktabdan tashqari ta’lim, “Barkamol avlod” bolalar maktabi

Ta’lim — ta’lim oluvchilarga chuqur nazariy bilim, malakalar va amaliy ko‘nikmalar berishga, shuningdek ularning umumta’lim va kasbiy bilim, malaka hamda ko‘nikmalarini shakllantirishga, qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayon.

Ta’lim turlari quyidagilardan iborat:

- Maktabgacha ta’lim va tarbiya;
- Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’lim;
- Professional ta’lim;
- Oliy ta’lim;
- Oliy ta’limdan keyingi ta’lim;
- Kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish;
- Maktabdan tashqari ta’lim.

Maktabdan tashqari ta’lim - Bolalarning ehtiyojlarini qanoatlantirish, bo‘sh vaqti va dam olishini tashkil etish uchun davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, shuningdek tijorat tashkilotlari madaniy-estetik, ilmiy, texnikaviy, sport yo‘nalishidagi maktabdan tashqari ta’lim tashkilotlarini tashkil etishi mumkin.

Maktabdan tashqari ta’lim bolalarga uzluksiz ta’lim berishning tarkibiy qismi sifatida ularning iste’dodi va qobiliyatini rivojlantirishga, ma’naviy ehtiyojlarini qanoatlantirishga qaratilgan.

Maktabdan tashqari ta’lim tashkilotlari jumlasiga bolalar, o‘smirlar ijodiyoti saroylari, uylari, klublari va markazlari, “Barkamol avlod” bolalar maktablari, bolalar-o‘smirlar sport maktablari, bolalar musiqa va san’at maktablari, studiyalar, axborot-kutubxona hamda sog‘lomlashtirish muassasalari kiradi.

Maktabdan tashqari ta'lim berish tartibi ta'lim sohasidagi vakolatli davlat boshqaruvi organi tomonidan belgilanadi. (O'zbekiston Respublikasining ta'lim to'g'risidagi qonuni, I bob, 14-modda)

Yurtimizda Maktabdan tashqari ta'lim qonun bilan belgilangan asosi borligi ham hozirgi rivojlangan texnologiyalar asrida o'z ahamiyatiga ega ekanligini ko'rsatadi. Bolalar va o'smirlar iqtidorini nomoyon etish va rivojlantirish, o'z bilimlari nazariy va amaliy mustahkamlash, bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish asosiy maqsad va vazifa qilib olingan.

Maktabdan tashqari ta'lim sifatini oshirish Bolalar, o'smirlar va yoshlarimiz kelajagi poydevorining yanada mustahkam bo'lishini va rivojlangan davlatlar qatoriga kirishimiz eshiklarini ochishi mumkin. Maktabdan tashqari ta'lim oliy ta'limga maktabda yoki kolleжда nazariy bilim egallagan yoshlarning sog'tan, ma'naviy yetuk, birnechta hunarni egallagan, intellektual salohiyati yuqori bo'lgan holda yetkazib berishini ta'minlaydi.

“Barkamol avlod” bolalar maktablari ish faoliyati davomida ming-minglab o'quvchi yoshlarning o'z qiziqishlariga ko'ra kasb-xunarga yo'naltirib, hayotda to'g'ri yo'lini topishida ko'mak berib kelmoqda.

Dastavval 2011-yilda “Barkamol avlod” markazlari O'zbekiston Respublikasi vazirlar mahkamasining **2011-yil 28-fevraldagi Maktabdan tashqari ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi 50-sonli Qarori** hamda **2011-yil 11-maydagi “Barkamol avlod” markazlari to'g'risidagi nizom**, 130-son qarorga ilova asosida tashkil etilgan. “Barkamol avlod” markazlari 3 ta yo'nalishda (Badiiy ijodiyot, texnik ijodiyot hamda o'lkashunoslik va ekalogiya) o'z faoliyatni olib borgan.

2019-yil 30-sentabrdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentinig 4467-sonli qarori asosida “Barkamol avlod” markazlari tugatilib 2020-yil mart oyida O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tasarrufidagi texnik ijodiyot, badiiy ijodiyot, o'lkashunoslik va ekalogiya bo'yicha “Barkamol avlod” respublika bolalar markazlari negizida “Barkamol avlod” bolalar maktablari tashkil etilgan. Shundan so'ng, “Barkamol avlod” bolalar maktabi **2021-yil 27-maydagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining Maktabdan tashqari ta'lim tizimini takomillashtirishning qo'shma chora tadbirlari to'g'risidagi 331-sonli qarori** bilan “Barkamol avlod” bolalar maktablari to'g'risidagi nizom asosida o'z ish faoliyatini boshladi va 7-yo'nalish 65 nomdagi to'garaklar faoliyatini yo'lga qo'ydi. Ushbu yo'nalishlarda Madaniyat va san'at (11 nomdagi to'garak), Texnika konstruktorlik va modellashtirish (17 nomdagi to'gark), Jimoniy tarbiya va sport (4 nomdagi to'garak), Hunarmandchilik va qo'l mehnati (14 nomdagi to'garak), Turizm va ekalogiya (9 nomdagi to'garak), Oliy ta'lim muassasalari

va maktabga tayyorlov va Xorijiy til yo‘nalishlarida to‘garaklar tashkil etilib, kelajak avlodning komil inson bo‘lib shakllanishiga xizmat qilib kelmoqda.

“Barkamol avlod” bolalar maktablarining vazifalari esa quyidagilardan iborat:

- yosh avlodni ma’naviy barkamol etib tarbiyalash, ularning bo‘sh vaqtlarini mazmunli o‘tkazishini ta’minlash, bunda ularning robototexnika, mexatronika, injenerlik, mental arifmetika, san’at, art dizayn, axborot texnologiyalari bo‘yicha Java, Scratch, 3D dizayn yo‘nalishlariga bo‘lgan qiziqishini oshirish;

- Maktablarda “STEAM — ta’lim” (Science — tabiiy fanlar, Technology — texnologiyalar, Engineering — muhandislik, Art — san’at, Mathematics — matematika) dasturini joriy etish va to‘garaklar mazmuniga singdirish;

- beshta muhim tashabbus doirasida o‘quvchi-yoshlar bilan ishlashni samarali tashkil etishda madaniyat, san’at, sport, axborot-texnologiyalariga qiziqishni oshirish, o‘quvchi-qizlarni ijtimoiy faol hayotga jalb etish bo‘yicha umumta’lim tashkilotlariga amaliy va uslubiy yordam ko‘rsatish;

- bolalarning ehtiyojlari va qiziqishlariga muvofiq ularning ijodiy va badiiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning foydali dam olishini tashkil etish, mehnatsevarlikni, kasb tayyorgarligining dastlabki o‘quv va ko‘nikmalarini singdirish, fan va texnikani rivojlantirishning istiqbolli yo‘nalishlariga muvofiq texnik vositalar va kompyuter texnologiyalari ishini o‘rganishni tashkil etgan holda bolalar texnik ijodkorligini rivojlantirish;

- o‘quvchi yoshlarning ijodiy ishlarini ommalashtirish, targ‘ib qilish hamda sotuvini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha o‘quvchi-yoshlarning ijodiy ishlarini “Art shop” elektron do‘konlari orqali dunyo bozoriga olib chiqish;

- o‘quvchilarda jonajon o‘lka tarixi, arxeologik va boy madaniy merosini chuqur o‘rgatish, mamlakatimizning tabiiy boyliklari bilan tanishtirish hamda ekologiya va atrof-muhit muhofazasi sohasidagi asosiy bilimlarni egallab olishlariga imkon yaratish hamda bolalar va ta’lim turizmlarini rivojlantirishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirish;

- xorijiy tillarni o‘rgatish orqali intellektual yoshlar safini kengaytirish, rivojlangan davlatlar tajribasini o‘rganishga imkon yaratish;

- o‘quvchilar o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, ularning sportning ayrim yo‘nalishlariga qiziqishlarini oshirish;

- maktabdan tashqari ta'lim tizimiga ilg'or pedagogik usullar va metodlardan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishning yangi shakllarini keng joriy etish;

- bolalarni individual rivojlantirishga qaratilgan dasturlar va uslubiy materiallarni doimiy takomillashtirib borish;

- to'garak rahbarlarining malaka oshirish va qayta tayyorlash bo'yicha istiqbol rejalarini ishlab chiqish va tegishli takliflarni kiritish;

- bolalar texnik ijodkorligini rivojlantirish uchun xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalari asosida Maktablarda davlat-xususiy sheriklik shartlari asosida loyihalarini amalga oshirish.

Maqsad va vazifa aniq barkamol yosh avlodni voyaga yetkazish. Bu bo'yicha jadal say harakatlar olib borilmoqda. "Barkamol avlod" bolalar maktabining rivoji o'z mevasini beradi. Yurtimiz taraqqiyoti uchun xizmat qiladigan yoshlar yetishib chiqishiga esa ishonchimiz komil. Binobarin ta'limga berilgan yuqori e'tibor izziz qolmaydi.

"Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz" - O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining ta'lim to'g'risidagi qonuni 2020-y.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 30-sentabrdagi "Xalq ta'limi tizimidagi maktabdan tashqari ta'lim samaradorligini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4467-sonli qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 27-maydagi "Maktabdan tashqari ta'lim tizimini takomillashtirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi 331-sonli qarori.

ELEKTRON MANBALAR

1. <https://www.lex.uz> - O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
2. <https://www.babm.uz> - O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi "Barkamol avlod" respublika bolalar maktabi rasmiy sayti

BIOLOGIYA DARSLARIDA PISA TESTLARIDAN FOYDALANISH

Doniyorova Shaxnoza Olimjon qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti 2- kurs magistranti

Norqulova Ra'no Normurodovna

Jizzax davlat pedagogika universiteti 3- kurs talabasi

Usanova Muxlisa Abduvali qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti 3- kurs talabasi

ANNOTATSIYA

PISA xalqaro baholash dasturi ta'lim sohasidagi eng yirik, keng ko'lamli xalqaro monitoring tadqiqotlaridan biri sanaladi. Tadqiqotda umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan 15 yoshli o'quvchilar ishtirok etadi. O'quvchilarning "hayotga tayyorlik" darajasi, ya'ni ularning maktabda egallagan bilim va ko'nikmalaridan hayot faoliyatida uchrashi mumkin bo'lgan muammolarni hal etishda qay darajada foydalana olishlari baholanadi.

Kalit so'zlar: PISA, xalqaro baholash dasturlari, matematika, kimyo, biologiya, tajriba, ko'nikma.

PISA (Programme for International Student Assessment) dunyoda ko'p mamlakatlarda ta'lim sifatini baholash uchun tuzilgan xalqaro imtihondir. Bu imtihon o'quvchilar matematika, kimyo, biologiya va boshqa fanlar bo'yicha bilimlari va ularning amaliyotlarini baholaydi. Biologiya o'qitishda PISA xalqaro baholash dasturlaridan foydalanish juda foydali bo'ladi. Bu dasturlar, biologiya fanini o'qitishda amaliyotlarni, tajribalarini va muammo hal qilishni o'rganishda yordam beradi. Shuningdek, bu dasturlar o'quvchilarning tushunchalarini tahlil qilish va ko'nikmalarini

oshirishga yordam beradi. Bu dasturlardan foydalanish uchun quyidagi tavsiyalarni ko'rsatish mumkin:

- PISA dasturlaridan biologiya bo'limiga oid testlar olish.
- Darslarda o'quvchilar bilimlarini amaliyotga solish va muammo hal qilishni o'rganish uchun tajriba yo'llarini qo'llash.
- O'quvchilar bilimlarni tahlil qilish, muhim savollarni javoblash va bilimlarni mustaqil ravishda o'rganishni rag'batlantirish.

- Biologiya fanini mashg'ulotlari va laboratoriya ishlari orqali o'rganish.

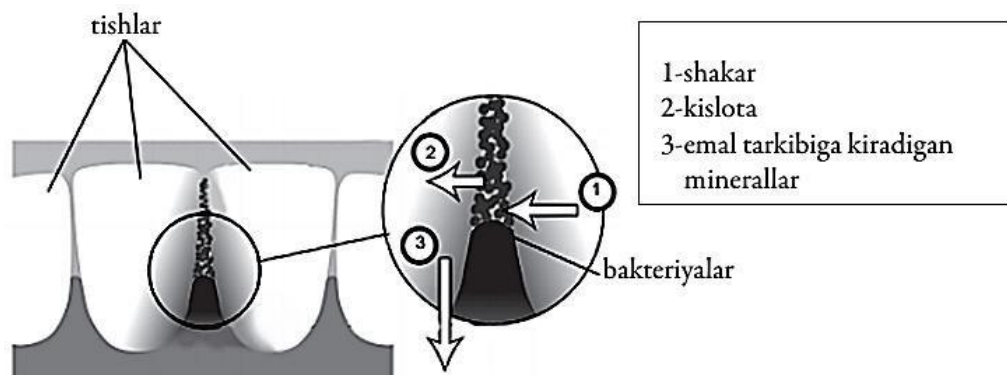
Shuningdek, PISA dasturlaridan foydalanish biologiya fanini o'qituvchilar uchun ham ko'plab foydalar olib keladi, ularning o'quvchilarning bilim va tajribalarini baholash va ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi. PISA o'quvchilarning o'qish (matni tushunish), matematika va tabiiy fanlardan savodxonligini baholashga qaratilgan xalqaro baholash dasturi bo'lib, o'quvchilarning maktabda egallagan bilim va ko'nikmalarini hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishlarini aniqlashga mo'ljallangan. Shuningdek, PISA xalqaro baholash dasturi o'quvchilarning ta'lim olishga bo'lgan munosabati va motivatsiyasi haqida qimmatli ma'lumotlar to'playdi hamda ularning muammoni hal qila olish ko'nikmalarini ham baholaydi. Masalan, global ahamiyatga ega masalalarni hal etishda o'quvchi-yoshlarning fikr-mulohazalari va ular bergan taklif va yechimlarni baholaydi. PISA hech qanday o'quv dasturini belgilamaydi yoki targ'ib qilmaydi, yoki umumiy e'tirof etishni taqozo etmaydi. Ishtirokchi mamlakatlar ekspertlari va iqtisodchilari o'quvchilarda tabiiy fanlardan bilim, ko'nikmalar shakllanishi hamda mustahkamlanishi davlatlarning kelajakdagi muvaffaqiyati uchun dastlabki muhim qadam deb e'tirof etadi.

Quyida PISA testiga doir namunalar keltiriladi:

Tishlar kariyesi

Matni diqqat bilan o'qing va savollarga javob bering. Og'iz bo'shlig'ida yashovchi bakteriyalar tishlar kariyesining sababchisi sanaladi. XVIII asrdan boshlab shakarqamishdan shakar ishlab chiqarish ko'lami ortishi bilan kariyes muammoga aylandi. Hozirgi kunda kariyes haqida ko'p narsa bilamiz, masalan:

- ▶ kariyesning sababchisi bo'lgan bakteriyalar shakar bilan oziqlanadi;
- ▶ shakar kislotaga aylanadi;
- ▶ kislota tishlarning ustki qavatini zararlaydi;
- ▶ tishlarni tozalash kariyesning oldini oladi.

Quyidagi test savollariga javob bering.

Tishlar kariyesida bakteriyalar qanday ahamiyatga ega?

- A. Bakteriyalar emal ishlab chiqaradi.
- B. Bakteriyalar shakar ishlab chiqaradi.
- C. Bakteriyalar minerallar ishlab chiqaradi.
- D. Bakteriyalar kislota ishlab chiqaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xalqaro tadqiqotlarda o'quvchilarning tabiiy fanlar bo'yicha savodxonligini baholash (Tabiiy yo'nalishdagi fan o'qituvchilari, metodistlari va soha mutaxassislari uchun metodik qo'llanma), Toshkent, 2019 y.

2. PISA – 2015 Science Framework, OECD, 2017.
www.oecd.org/about/publishing/corrigenda.htm.

3. Assessing Reading, Mathematics and Scientific Literacy: A framework for PISA 2009. OECD, 2009.

4. PISA 2012 Assessment and Analytical Framework: Mathematics, Reading, Science, Problem Solving and Financial Literacy, OECD Publishing.

WORD FORMATION OF UZBEK, RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

Rayimova Sug'diyona Baxtiyorzoda

Uzbekistan State University of World Languages

The first faculty of English is the direction of
Foreign Language and Literature (English)

email: sugdienarayimova@gmail.com

ABSTRACT

In this given article we analyzed the linguistic features of word formation in English, Russian and in Uzbek. Word formation is the process that serves to enrich the content of the language dictionary on a regular basis. There are some similarities and differences between word formation system of Uzbek, Russian and English. In the article we tried to study some ways of word formation and to clarify the theme we presented a lot examples. [1]

Keywords: *uzbek language, russian language, english language, word formation*

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ УЗБЕКСКОГО, РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

АННОТАЦИЯ

В данной статье мы проанализировали лингвистические особенности словообразования в английском, русском и узбекском языках. Словообразование-это процесс, который служит для регулярного обогащения содержания языкового словаря. Между системами словообразования узбекского, русского и английского языков есть некоторые сходства и различия. В статье мы попытались изучить некоторые способы словообразования и для разъяснения темы привели множество примеров. [1]

Ключевые слова: *узбекский язык, русский язык, английский язык, словообразование*

INTRODUCTION

Word formation- is the process by which new words are formed by adding an affix, another word or converting from one word class to another by removing and adding alphabets. The word formation in Uzbek, Russian and English languages share some similarities but also some differences. Uzbek language has a significant number of affixes that are added to base words to form new words. These affixes can be prefixes, suffixes, or infixes. For example, the word "o'qituvchi" (teacher) is formed from the base word "o'qit-" (to teach) with the added suffix "-uvchi" to indicate the doer of the action. Similarly, Russian language also makes use of affixes to form new words. There are also portmanteau words called blend words. For example, the word "молоко" (milk) is formed by joining the stem "МОЛОК-" with the suffix "-о". English word formation also involves affixes but also includes compounding and conversion. Compounding is combining two or more words to create a new word, such as "toothbrush" or "rainbow". Conversion involves changing the part of speech of a word without changing its form, such as "to shop" which can be used as both a verb and a noun. In summary, while Uzbek, Russian, and English word formation all involve affixes, the latter two also involve compounding and conversion in creating new words. Uzbek language, like many Turkic languages, uses suffixes and prefixes to form words. For example, the suffix "-chi" is added to a verb or a noun to create a word for a person who performs that action or is related to that noun. For instance, "yoz-" (write) + "-chi" becomes "yozchi" (writer), and "kitob" (book) + "-chi" becomes "kitobchi" (bookkeeper). Uzbek also borrows words from other languages, such as Russian, Arabic, and Persian. Russian language, like many Slavic languages, has a complex system of word formation that relies on suffixes, prefixes, and roots. For example, the suffix "-ik" is often used to form nouns from adjectives: "krasniy" (red) + "-ik" becomes "krasnikiy" (a person or thing that is red). Russian also uses a lot of loanwords from other languages, such as French, English, and German. English language primarily uses prefixes and suffixes to form new words. For instance, "un-" and "dis-" are prefixes that can be added to adjectives to create their antonyms. For example, "happy" + "un-" becomes "unhappy," and "honest" + "dis-" becomes "dishonest." English also borrows from other languages, such as Latin and French, and creates new words through compounding, such as "selfie," "email," and "smartphone."

ANALYSIS OF LITERATURE AND METHODOLOGY

Uzbek language also uses infixes, which are affixes that are inserted inside a word to make a new word. For example, the infix "-qir-" can be inserted into a verb to create the meaning of doing that action with difficulty or resistance. For instance, "yalang-"

(jump) + "-qir-" becomes "yalaqir-" (to jump with difficulty). Russian language has a rich system of word formation that allows for the creation of complex words. For example, the noun "neuluchshimovost" means "worstness," and it is formed by taking the adjective "neuluchshimyi" (worst) and adding the noun suffix "-ovost" to the end. English language uses a variety of affixes to form new words, such as "-ment" to form nouns from verbs, "-ity" to form nouns from adjectives, and "-ize" to form verbs from nouns. Additionally, English has a large number of compound words, where two or more words are combined to create a new word with a new meaning. For example, "blackboard," "sunflower," and "bookstore." *Certainly, here are some more details:* In Uzbek language, the addition of suffixes and prefixes is quite systematic, and there are many different affixes that can be added to create different meanings. For example, the prefix "qayta-" means "again" or "re-" and can be added to a verb to create a new verb with that meaning. For instance, "ol-" (take) + "qayta-" becomes "qaytaol-" (take again). Russian language also uses diminutive suffixes, which are added to nouns to form words that express smallness, cuteness, or endearment. For example, "dusha" (soul) + "-onka" becomes "dushonka" (little soul). Additionally, Russian has a variety of prefixes that can be added to verbs to create a new meaning, such as "po-" (along) or "s-" (with). English language also has numerous suffixes that can be added to a base word to create a new word with a different meaning. For example, the suffix "-able" can be added to a verb to create an adjective that means "capable of being." For instance, "read" + "-able" becomes "readable." English also uses back formation, which is the process of forming a new word by removing an affix from an existing word. For example, the noun "editor" comes from the verb "edit" by removing the suffix "-or."

DISCUSS

Uzbek language belongs to the Turkic language family and is the official language of Uzbekistan. It uses the Latin alphabet for writing, but historically it has also used the Arabic and Cyrillic scripts. Russian language belongs to the Slavic language family and is spoken by many people in Russia, as well as in other countries that were part of the former Soviet Union. It uses the Cyrillic alphabet for writing. English language belongs to the Germanic language family and is one of the most widely spoken languages in the world. It uses the Latin alphabet for writing and has a very large vocabulary, with many loanwords from other languages. All three languages have their own unique grammar rules, pronunciation, and writing systems. They also have many loanwords from other languages, reflecting their histories and the influence of other cultures. In terms of word formation, Uzbek language uses a system of suffixes and prefixes to form new words from

existing ones. For example, the suffix "-chi" can be added to a noun to indicate a person who does the action related to that noun, such as "kichik" (small) becoming "kichikchi" (someone who makes things small). Russian language also uses a system of suffixes and prefixes, as well as compound words. For example, the word "автомобиль" (car) can be broken down into "авто" (auto) and "мобиль" (mobile). English language also uses both prefixes and suffixes, but it has a relatively flexible word order, allowing for many words to be combined or re-ordered to create new words or idiomatic expressions. English also has a large number of loanwords from other languages, such as French, Latin, and Greek, which can be used to create new words or modify existing ones. Another aspect of word formation in Uzbek language is compounding - combining two or more words to create a new word, such as "hayot" (life) and "yarim" (half) becoming "hayotyarim" (half-life). Russian language is also known for its ability to create long compound words, such as "безудержный" (unrestrained) which is made up of the prefix "без-" (without) and the word "удерживать" (to restrain). In English language, compounding is also common, especially in creating new technical or scientific terms. For example, "cyber" and "security" are combined to create "cybersecurity". English language also has many idioms and phrasal verbs, which can be considered a type of word formation, such as "to kick the bucket" meaning "to die". Overall, the three languages have unique ways of forming new words, reflecting their respective linguistic influences and histories. In Uzbek language, many new terms are formed by combining existing words or adding suffixes and prefixes to words. For example, "internet" in Uzbek language is "internet", which is borrowed from English, and "telefon" (telephone) and "aloqa" (communication) are used to create "telefon aloqa" (telecommunication). In Russian language, new terms can also be formed by combining existing words or by creating acronyms. For example, "интернет" (internet) is borrowed from English, and "телефон" (telephone) and "связь" (communication) are used to create "телефонная связь" (telecommunication). Another way of forming new words in Russian is by creating acronyms, such as "СМИ" (Средства Массовой Информации) which means "mass media". In English language, new words can be formed by creating compound words or by borrowing terms from other languages. For example, "internet" is a compound word made up of "inter" and "net", and "telecommunication" is formed by combining "telephone" and "communication". English language also borrows many words from other languages, such as "sushi" from Japanese and "croissant" from French. In Uzbek language, new words can also be formed by truncation or shortening existing words. For example, "universitet" (university) can be shortened to "uni", and "telefon aloqa" (telecommunication) can be shortened to "tela".

Uzbek language also uses loanwords, especially from Russian and Turkish, and incorporates them into its lexicon. In Russian language, the process of creating new words is regulated by a special commission of the Russian Academy of Sciences, which determines the correct spelling and usage of neologisms. In addition to creating compound words and acronyms, Russian language also uses affixation to form new words. For example, "kvadrat" (square) and "meter" are used to create "kvadratmeter" (square meter). In English language, new words are often created by blending or fusing existing words together. For example, "smog" is a blend of "smoke" and "fog", and "brunch" is a blend of "breakfast" and "lunch". English language also creates neologisms by affixation, like "podcast" (a portmanteau of "iPod" and "broadcast"), and through foreign borrowing, such as "karaoke" from Japanese.

Suffixes that trigger alternations	examples	Suffixes that do not trigger alternations	examples
-(at)ion	alternation	-ness	religiousness
-y	candidacy	-less	televisionless
-al	environmental	-ful	eventful
-ic	parasitic	-hood	companionhood
-ize	hypothesize	-ship	editorship
-ous	monstrous	-ly	headmasterly
-ive	productive	-ish	introvertish

CONCLUSION

In conclusion, Uzbek, Russian and English languages have their unique features and structures when it comes to word formation. While each language has its own set of rules and patterns, they all share similarities such as the use of prefixes, suffixes and compound words. Before, the Uzbek, Russian, and English languages have their unique features and grammar rules, which influence the formation of words. While there may be some similarities, each language has distinct characteristics that make them different from one another. Being aware of these differences and similarities can be helpful in language learning and cross-cultural understanding.

REFERENCES

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Word_formation
2. [file:///C:/Users/User/Downloads/36+\(15\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/36+(15).pdf)
3. <https://zienjournals.com/index.php/jpip/article/download/1671/1390/1695>
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/similarities-in-terms-of-words-formation-in-uzbek-and-english-languages>
5. <https://conferencepublication.com/index.php/aoc/article/view/908>
6. <https://tululu.org/sam/doc/43022/>

BORROWED WORDS OF RUSSIAN, UZBEK, ENGLISH LANGUAGES

Ziyayeva Ozoda Alisher qizi

O‘zbekiston davlat Jahon tillari universiteti

Ingliz tili birinchi fakulteti

Xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili) yo‘nalishi

email: ziyayevaozoda@icloud.com

ABSTARCT

This article is analyzed by looking at words borrowed from English, Russian, and Uzbek languages. In addition, in this article, we will consider several examples of words borrowed from English, Russian, and Uzbek, as well as in the discussion section of my article. [1]

Keywords: uzbek language, russian language, english language, borrowed words

ЗАИМСТВОВАННЫЕ СЛОВА РУССКОГО, УЗБЕКСКОГО, АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

АННОТАЦИЯ

Эта статья анализируется на основе слов, заимствованных из английского, русского и узбекского языков. Кроме того, в этой статье мы рассмотрим слова, заимствованные из английского, русского и узбекского языков, на нескольких примерах и таблицах в дискуссионном разделе статьи. [1]

Ключевые слова: узбекский язык, русский язык, английский язык, заимствованные слова.

INTRODUCTION

Loanwords are words adopted by the speakers of one language from a different language (the source language). A loanword can also be called a borrowing. The abstract noun borrowing refers to the process of speakers adopting words from a source language into their native language. "Loan" and "borrowing" are of course metaphors, because there is no literal lending process. There is no transfer from one language to another, and no "returning" words to the source language. The words simply come to be used by a speech

community that speaks a different language from the one these words originated in. Borrowing is a consequence of cultural contact between two language communities. Borrowing of words can go in both directions between the two languages in contact, but often there is an asymmetry, such that more words go from one side to the other. In this case the source language community has some advantage of power, prestige and/or wealth that makes the objects and ideas it brings desirable and useful to the borrowing language community. For example, the Germanic tribes in the first few centuries A.D. adopted numerous loanwords from Latin as they adopted new products via trade with the Romans. Few Germanic words, on the other hand, passed into Latin. The actual process of borrowing is complex and involves many usage events (i.e. instances of use of the new word). Generally, some speakers of the borrowing language know the source language too, or at least enough of it to utilize the relevant word. They (often consciously) adopt the new word when speaking the borrowing language, because it most exactly fits the idea they are trying to express. If they are bilingual in the source language, which is often the case, they might pronounce the words the same or similar to the way they are pronounced in the source language. For example, English speakers adopted the word garage from French, at first with a pronunciation nearer to the French pronunciation than is now usually found. Presumably the very first speakers who used the word in English knew at least some French and heard the word used by French speakers, in a French-speaking context.

ANALYSIS OF LITERATURE AND METHODOLOGY

Borrowed words of English are words that have been taken from other languages and have become a part of the English language. Some examples of borrowed words of English are:

- * Cuisine - borrowed from French
- * Futon - borrowed from Japanese
- * Piano - borrowed from Italian
- * Safari - borrowed from Swahili

Borrowed words of English are words that have been taken from other languages and have become a part of the English language. Some examples of borrowed words of English languages are:

- * Algorithm - borrowed from Arabic
- * Bagel - borrowed from Yiddish
- * Chocolate - borrowed from Nahuatl (Aztec language)
- * Kindergarten - borrowed from German
- * Typhoon - borrowed from Chinese

Borrowed words of Russian that are commonly used in Uzbekistan include: "da" (yes), "njet" (no), "privet" (hello), "spasibo" (thank you), "paka" (bye), "vodka" (vodka), "samovar" (samovar), "borscht" (borscht), and "matryoshka" (matryoshka doll). Uzbek borrowed words that are commonly used in English include: "kebab" (skewered meat dish), "plov" (Uzbek rice dish), "suzani" (decorative embroidery), and "atlas" (silk fabric). English borrowed words that are commonly used in Uzbekistan include: "internet" (internet), "kompyuter" (computer), "telefon" (telephone), "menyu" (menu), "restoran" (restaurant), and "kofe" (coffee). Some additional borrowed words of Russian that are used in Uzbekistan include: "kvartira" (apartment), "metro" (subway), "muzey" (museum), "shkola" (school), "bolnitsa" (hospital), and "gazeta" (newspaper). Some additional borrowed words of Uzbek that have been adopted into English include: "somsa" (Uzbek meat pastry), "chalob" (Uzbek flatbread), "dastarkhan" (traditional Uzbek tablecloth), and "yurt" (Uzbek nomadic tent). Some additional borrowed words of English that are commonly used in Uzbekistan include: "shokolad" (chocolate), "kolbasa" (sausage), "kristall" (crystal), "konferans" (conference), and "upakovka" (packaging).

DISCUSS

Sure, here are some borrowed words of Russian, Uzbek and English languages:

Russian:

- Bistro - borrowed from French
- Dacha - borrowed from Russian
- Perestroika - borrowed from Russian
- Samovar - borrowed from Russian
- Tundra - borrowed from Russian

Uzbek:

- Bazaar - borrowed from Persian
- Caravan - borrowed from Persian
- Plov - borrowed from Uzbek
- Suzani - borrowed from Persian
- Yurt - borrowed from Turkic

English:

- Emoji - borrowed from Japanese
- Karaoke - borrowed from Japanese
- Sushi - borrowed from Japanese
- Tsunami - borrowed from Japanese
- WiFi - borrowed from trademarked name Wi-Fi Alliance

Here are some examples of borrowed words of Russian, Uzbek, and English:

Russian:

- Bolshevik - borrowed from Russian
- Blini - borrowed from Russian
- Glasnost - borrowed from Russian
- Icon - borrowed from Greek via Russian
- Vodka - borrowed from Russian

Uzbek:

- Balcon - borrowed from Russian
- Manti - borrowed from Turkish via Uzbek
- Non - borrowed from Persian via Uzbek
- Palov - borrowed from Persian via Uzbek
- Suzani - borrowed from Persian via Uzbek

English:

- Guitar - borrowed from Spanish
- Silk - borrowed from Arabic via French
- Tea - borrowed from Chinese via Dutch and Portuguese
- Yoga - borrowed from Sanskrit via English

In this table, we will consider the differences between loanwords related to English, Russian, and Uzbek languages:

<i>English</i>	<i>Russian</i>	<i>Uzbek</i>
computer	компьютер	kompyuter
ballet	балет	balet
closet	шкаф	shkaf
rose	роза	Gul
bag	сумка	Sumka
pen	ручка	Ruchka
glasses	очки	ko'zoynak

English, Russian, and Uzbek language have all borrowed words from various sources, such as Latin, Greek, French, Arabic, and Persian. English has borrowed words from various languages, including French and Latin, but also from German, Scandinavian, and other sources. Some examples of English borrowed words are "coffee" from Arabic, "ballet" from French, "safari" from Swahili, and "doctor" from Latin. Russian borrowed words from various languages, including German, French, Polish, and Latin. Some

examples of Russian borrowed words are "салат" (salad) from French, "компьютер" (computer) from English, "космос" (cosmos) from Greek, and "класс" (class) from Latin. Uzbek language has borrowed words from Arabic, Russian, and Persian. Some examples of Uzbek borrowed words are "бизнес" (business) from Russian, "сойиқ" (soyiq) from Arabic, which means "fasting" during Ramadan, and "соат" (soat) from Persian meaning "hour" or "clock". It's interesting to note how languages borrow words from different cultures to enrich their own vocabularies, and how people from different nations can communicate with each other by using common words borrowed from other languages.

CONCLUSION

In conclusion, English, Russian, and Uzbek languages have all borrowed words from various languages, showing how languages are not isolated entities but constantly evolving and influenced by other cultures. Borrowed words more than anything else demonstrate the interconnectivity and constant evolvement of the world's cultures, enhancing the way we communicate and share our ideas.

REFERENCES

1. <https://www.ruf.rice.edu/~kemmer/Words04/structure/borrowed.html>
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/borrowed-words-in-the-uzbek-language>
3. <https://www.thoughtco.com/what-is-borrowing-language-1689176>
4. https://studopedia.su/6_15195_Etymology-of-English-Words-Native-and-Borrowed-Words-in-English.html
5. <https://englopedia.com/borrowing-in-linguistics/>
6. <https://refdb.ru/look/2562847-p3.html>
7. <https://toppandigital.com/translation-blog/borrowed-terms-in-the-english-language/>

THE USE OF ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION METHODS IN RESOLVING CORPORATE DISPUTES IN GERMANY, THE UNITED STATES AND UZBEKISTAN

Nasriddinov Ramazon Dilshod o'g'li

nasriddinov.ramazon19@gmail.com

Master student of Tashkent State University of Law

ABSTRACT

This article discusses the use of alternative dispute resolution (ADR) methods in resolving corporate disputes in three countries: Germany, the United States, and Uzbekistan. ADR methods such as mediation and arbitration are compared and contrasted across the three countries, with an emphasis on their prevalence, efficacy, and legal frameworks. The article highlights the importance of ADR methods in reducing litigation costs, preserving business relationships, and ensuring faster dispute resolution. The article also provides insights into the unique cultural and legal contexts of each country and their impact on the use of ADR methods in resolving corporate disputes. Overall, the article provides a comprehensive analysis of the use of ADR methods in resolving corporate disputes in Germany, the United States, and Uzbekistan.

Key words: alternative dispute resolution (ADR), mediation, arbitration, corporate disputes, Germany, United States, Uzbekistan, legal frameworks, litigation costs, business relationships, cultural contexts, fast dispute resolution.

Corporate disputes are a common occurrence in the business world. These disputes can arise in a variety of contexts, including contract disputes, intellectual property disputes, and disputes over corporate governance. While traditional litigation is one way to resolve these disputes, it can be expensive, time-consuming, and unpredictable. Alternative dispute resolution (ADR) methods, such as mediation, arbitration, and negotiation, can be effective tools in resolving corporate disputes in a timely and cost-effective manner¹.

¹ American Bar Association. (2021). Alternative Dispute Resolution.
https://www.americanbar.org/groups/dispute_resolution/resources/

In this article, we will explore the use of ADR methods in resolving corporate disputes in Germany, Uzbekistan and the United States¹. We will discuss the benefits and drawbacks of various ADR methods, and provide examples of how these methods have been used to resolve corporate disputes in practice². We will also consider the scholarly opinions on the use of ADR methods in resolving corporate disputes.

Benefits of ADR Methods in Germany

In Germany, ADR methods are a popular way to resolve corporate disputes. The German legal system encourages parties to use ADR methods to resolve disputes, and courts often refer cases to mediation or arbitration before proceeding to litigation³.

One of the main benefits of ADR methods in Germany is that they are generally faster and less expensive than traditional litigation. In particular, mediation can be a quick and effective way to resolve disputes, as it allows the parties to work together to reach a mutually acceptable solution⁴. Mediation can also be less costly than litigation, as the parties are not required to pay for court fees or attorneys' fees⁵.

Another benefit of ADR methods in Germany is that they can help preserve the parties' relationship⁶. Corporate disputes can be particularly contentious, and traditional litigation can exacerbate the tension between the parties. ADR methods, such as mediation or negotiation, can help the parties to maintain a more amicable relationship, which can be particularly important in the business context.

Additionally, ADR methods in Germany can offer more privacy than traditional litigation. Mediation sessions, for example, are confidential, and the details of the dispute

¹ Deinert, O. (2012). Alternative Dispute Resolution in Germany. *International Journal of Conflict Engagement and Resolution*, 1(1), 5-16.

² Khakberdiev AA ARBITRATION COURT: SOME ISSUES OF LAW PROTECTION //World Bulletin of Management and Law. - 2021. - T. 4. - S. 9-12.

³ Kluwer Law International. (2020). Alternative Dispute Resolution in Germany: Overview. [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/5-622-1564?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/5-622-1564?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true)

⁴ KHAKBERDIEV A. HISTORY AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE ARBITRAL TRIBUNAL //International Journal of Early Childhood. - 2022. - T. 14. - no . 02. – S. 2080-2090.

⁵ Štefánik L., Khakberdiev A., Davronov D. CLASSIFICATION AND TYPES OF ARBITRATION COURTS // Norwegian Journal of Development of the International Science. - 2022. - no . 79-2. - S. 19-25.

⁶ Lipsky, D., & Seeber, R. (2006). Using ADR to Build Relationships: Theory and Practice. *Dispute Resolution Journal*, 61(3), 24-33.

are not made public¹. This can be particularly important in corporate disputes where sensitive business information is involved.

Drawbacks of ADR Methods in Germany

One of the main drawbacks of ADR methods in Germany is that they may not always provide the same level of procedural safeguards as traditional litigation. For example, in mediation, the parties may not have the same rights to discovery or appeal that they would have in court. This can be particularly important in corporate disputes where the stakes are high and the parties may want to ensure that all relevant evidence is considered.

Another potential drawback of ADR methods in Germany is that the enforceability of ADR decisions can be more complicated than traditional court judgments². While mediation and arbitration decisions are generally binding in Germany, they may be subject to additional requirements before they can be enforced. For example, an arbitral award may need to be recognized by a court in order to be enforceable.

Selecting the Appropriate ADR Method

When selecting an ADR method for a particular corporate dispute in Germany, it is important to consider a variety of factors, including the nature of the dispute, the parties involved, and the desired outcome. For example, if the dispute involves complex technical or legal issues, arbitration may be the most appropriate ADR method as it allows the parties to choose a neutral third party with expertise in the relevant field. If the parties are interested in preserving their business relationship, mediation may be a more appropriate ADR method as it promotes a more amicable resolution of the dispute³.

Additionally, it is important to consider the enforceability of the ADR decision in the relevant jurisdiction. In Germany, for example, the enforceability of ADR decisions can be more complicated.

Benefits of ADR Methods in the United States

In the United States, ADR methods are also widely used to resolve corporate disputes. The legal system in the US encourages parties to consider ADR methods as an alternative to traditional litigation, and many courts require parties to attempt mediation or other ADR methods before proceeding to trial⁴.

¹ Menkel-Meadow, C. (2000). Toward Another View of Legal Negotiation: The Structure of Problem Solving. *Negotiation Journal*, 16(3), 217-233.

² А.А.Хакбердиев Низоларни муқобил тартибда ҳал қилишда ҳакамлик ва арбитраж судининг ўрни ва уларнинг турлари // Журнал правовых исследований. - 2022. - 7-йил. - 4.

³ Peters, C., & Johnson, J. (2016). The Development of Alternative Dispute Resolution in the United States: An Overview. *International Journal of Conflict Engagement and Resolution*, 4(1), 45-57.

⁴ Abdumurad K. Ensuring Confidentiality in the Detection and Investigation of the Crimes of Money Laundering //

One of the main benefits of ADR methods in the US is that they can be tailored to meet the needs of the parties involved. For example, mediation can be structured to allow the parties to work together to reach a mutually acceptable solution, while arbitration can be more adversarial and formal, with each side presenting evidence and arguments to a neutral third party. This flexibility allows parties to choose an ADR method that best suits their needs and preferences.

Another benefit of ADR methods in the US is that they can be faster and less expensive than traditional litigation¹. This is particularly true for mediation, which can often be completed in a matter of weeks or months, rather than the years that traditional litigation can take². Additionally, the costs of mediation are generally lower than those of litigation, as the parties do not have to pay for court fees, discovery costs, or extensive attorney fees.

Like in Germany, ADR methods in the US can also offer greater privacy than traditional litigation. Mediation sessions are confidential, and the parties are not required to make public any details of the dispute or settlement. This can be particularly important in corporate disputes where the parties may be reluctant to share sensitive business information³.

Drawbacks of ADR Methods in the United States

One of the main drawbacks of ADR methods in the US is that they may not always provide the same level of procedural safeguards as traditional litigation. For example, in mediation, the parties may not have the same rights to discovery or appeal that they would have in court⁴. This can be particularly important in corporate disputes where the parties may want to ensure that all relevant evidence is considered.

Another potential drawback of ADR methods in the US is that they may not always provide a final, binding decision. In mediation, for example, the parties may reach a settlement agreement that is not legally binding, meaning that either party could back out of the agreement at a later time. Similarly, in some forms of arbitration, the parties may

Rechtsidee . - 2019. - T. 5. – no. 2. - S. 10.21070/ jühr . 2019.5. 65-10.21070/ letter . 2019.5. 65.

¹ Khakberdiev A. THE PROCESS OF TERMINATION OF AN EMPLOYMENT CONTRACT WITH AN EMPLOYEE OF A FOREIGN EMBASSY //Science and innovation. - 2022. - T. 1. – no. C7. - S. _ 303-306.

² Hakberdiev AA CHALLENGES OF ARBITRATION IN REFORMING CIVIL AND ECONOMIC PROCEDURAL PROCESSES //Archive of Conferences. - 2021. - S. 159-162.

³ Resnik, J. (2000). Managerial Judges. Harvard Law Review, 113(3), 730-826.

⁴ Khakberdiev AA PROSPECTS OF IMPROVING ARBITRATION COURTS AS ONE OF THE METHODS OF ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION IN UZBEKISTAN //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. - 2023. - T. 4. – no. 1. - S. 77-88.

have the right to appeal the decision, which can add additional time and expense to the process.

Additionally, it is important to consider the enforceability of the ADR decision in the relevant jurisdiction. In the US, the enforceability of ADR decisions can vary depending on the type of ADR used and the state in which the decision is made¹. Generally, however, arbitration awards are binding and enforceable, while mediation settlements may require court approval in order to be enforceable.

The use of ADR in Uzbekistan

In recent years, Uzbekistan has undergone significant changes in its legal system, particularly in the field of alternative dispute resolution. Alternative dispute resolution methods, such as mediation, arbitration, and conciliation have become increasingly popular in the country, particularly in resolving corporate disputes.

Mediation is one of the most common ADR methods used in Uzbekistan. Mediation involves a neutral third party, the mediator, who helps the parties to reach a mutually acceptable agreement. Mediation is particularly effective in resolving disputes between shareholders or directors in a company, as it provides a more flexible and informal process than litigation. The mediator does not impose a decision on the parties, but instead facilitates a discussion between them, helping them to find a solution that works for both parties².

Another ADR method that is popular in Uzbekistan is arbitration. Arbitration is a private process in which the parties agree to submit their dispute to an arbitrator or a panel of arbitrators. The arbitrator's decision is binding and enforceable, and the process is often faster and more cost-effective than litigation. Arbitration is particularly useful in disputes involving international companies, as it provides a neutral forum that is not tied to any one country's legal system³.

The use of ADR methods in corporate disputes in Uzbekistan has several benefits and these benefits are same as that countries mentioned before.

Examples of ADR Methods in Corporate Disputes

¹ Yu P., Khakberdiev A. ABOUT PSYCHOLOGICAL FEATURES CONDUCTING AN INTERROGATION //Norwegian Journal of Development of the International Science. - 2021. - no . 60-3. - S. 6-9.

² Sternlight, J. (2003). Using Arbitration to Eliminate Employment Discrimination Claims: The Promise and the Reality. Hofstra Labor & Employment Law Journal, 20(1), 1-46.

³ "Alternative Dispute Resolution" Findlaw. <https://corporate.findlaw.com/litigation-disputes/alternative-dispute-resolution-adr.html>

To better understand how ADR methods can be used in corporate disputes, let's consider some examples from both Germany and the US.

Daimler-Chrysler was a cross-border merger between the German automaker Daimler-Benz AG and the American automaker Chrysler Corporation, which was announced in May 1998 and was completed in November 1998¹. The merger was touted as a “merger of equals” that would create the world's largest automotive company.

However, the merger did not live up to expectations, and the two companies struggled to integrate their cultures and operations. The differences in management styles, corporate cultures, and labor relations between the two companies proved to be major obstacles.

One significant case that arose from the Daimler-Chrysler merger was a dispute over the use of the “Mercedes-Benz” name. In 2000, DaimlerChrysler announced that it would begin using the Mercedes-Benz brand name on Chrysler vehicles in an attempt to improve the struggling American brand's image.

This decision was met with opposition from some Chrysler executives, who believed that the use of the Mercedes-Benz name would dilute the brand identity of both Mercedes-Benz and Chrysler. The dispute ultimately led to the resignation of a top Chrysler executive, and the plan to use the Mercedes-Benz name on Chrysler vehicles was eventually scrapped.

The Daimler-Chrysler merger ultimately proved to be a failure, and in 2007, Daimler sold Chrysler to the private equity firm Cerberus Capital Management. The merger is often cited as an example of the difficulties that can arise in cross-border mergers and the importance of cultural compatibility in such transactions.

The dispute over the use of the Mercedes-Benz name on Chrysler vehicles was eventually resolved through negotiations between DaimlerChrysler's management and Chrysler executives.

In response to the concerns raised by Chrysler executives, DaimlerChrysler agreed to limit the use of the Mercedes-Benz name on Chrysler vehicles and to establish a separate brand identity for Chrysler. This included the creation of a new brand architecture that would allow Chrysler to maintain its own identity while still benefiting from the association with Mercedes-Benz.

¹ Khakberdiev AA WAYS OF IMPROVING ARBITRATION COURTS IN UZBEKISTAN //INTELLECTUAL EDUCATION TECHNOLOGICAL SOLUTIONS AND INNOVATIVE DIGITAL TOOLS. - 2023. - T. 2. – no. 14. - S. 75-81.

Additionally, DaimlerChrysler recognized the importance of respecting the distinct cultures and traditions of both companies, and made efforts to promote greater collaboration and understanding between the two organizations.

Despite these efforts, however, the Daimler-Chrysler merger ultimately failed to achieve its objectives, and the two companies separated in 2007.

In the US, a well-known example of the use of ADR methods in a corporate dispute is the case of American Express Co. v. Italian Colors Restaurant. In 2003, American Express Co. (Amex) entered into an agreement with Italian Colors Restaurant, a small business in Oakland, California, to accept Amex cards as a form of payment. The agreement included a mandatory arbitration clause, which required that any disputes between the parties be resolved through binding arbitration.

In 2011, Italian Colors Restaurant filed a class action lawsuit against Amex, claiming that the company had engaged in antitrust violations by imposing high transaction fees on merchants who accepted Amex cards. Amex moved to compel arbitration under the terms of the agreement, but Italian Colors Restaurant argued that the arbitration clause was unenforceable because it effectively barred the small business from pursuing its antitrust claims. The case ultimately made its way to the U.S. Supreme Court, which in 2013 issued a 5-3 decision in favor of Amex. The Court ruled that the Federal Arbitration Act (FAA) required courts to enforce arbitration agreements even if they included class action waivers, which effectively prevented small businesses like Italian Colors Restaurant from pursuing their claims through the courts.

Scholarly Opinions on ADR Methods in Corporate Disputes

There is a growing body of research on the use of ADR methods in corporate disputes, with scholars offering a range of perspectives on the advantages and disadvantages of these methods.

Some scholars argue that ADR methods can offer significant benefits to parties involved in corporate disputes. For example, David Lipsky and Ronald Seeber (2006) argue that ADR methods can help to preserve relationships between parties, while also offering greater control and flexibility than traditional litigation. Similarly, Carrie Menkel-Meadow (2000) suggests that ADR methods can be more efficient and cost-effective than traditional litigation, while also allowing parties to tailor the process to their specific needs and preferences.

Other scholars, however, have raised concerns about the use of ADR methods in corporate disputes. For example, Jean Sternlight (2003) argues that ADR methods may be biased in favor of powerful corporate actors, as these actors may be better able to

manipulate the process to their advantage. Similarly, Judith Resnik (2000) suggests that ADR methods may not provide the same level of procedural safeguards as traditional litigation, which could be particularly problematic in cases involving significant power imbalances between parties.

In conclusion, alternative dispute resolution methods offer a range of benefits and drawbacks in resolving corporate disputes in both Germany and the United States. While these methods can provide greater privacy, flexibility, and cost-effectiveness than traditional litigation, they may also lack the same level of procedural safeguards and enforceability. As such, parties involved in corporate disputes must carefully consider the nature of the dispute, the desired outcome, and the available ADR methods when selecting a process to resolve their dispute.

Scholars have also offered a range of perspectives on the advantages and disadvantages of ADR methods in corporate disputes. While some argue that these methods offer significant benefits in preserving relationships, increasing efficiency, and reducing costs, others have raised concerns about potential bias and lack of procedural safeguards.

REFERENCES

1. American Bar Association. (2021). Alternative Dispute Resolution. https://www.americanbar.org/groups/dispute_resolution/resources/
2. Deinert, O. (2012). Alternative Dispute Resolution in Germany. *International Journal of Conflict Engagement and Resolution*, 1(1), 5-16.
3. Khakberdiev AA ARBITRATION COURT: SOME ISSUES OF LAW PROTECTION //World Bulletin of Management and Law. - 2021. - T. 4. - S. 9-12.
4. Kluwer Law International. (2020). Alternative Dispute Resolution in Germany: Overview. [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/5-622-1564?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/5-622-1564?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true)
5. KHAKBERDIEV A. HISTORY AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE ARBITRAL TRIBUNAL //International Journal of Early Childhood. - 2022. - T. 14. - no . 02. – S. 2080-2090.
6. Štefánik L., Khakberdiev A., Davronov D. CLASSIFICATION AND TYPES OF ARBITRATION COURTS // Norwegian Journal of Development of the International Science. - 2022. - no . 79-2. - S. 19-25.
7. Lipsky, D., & Seeber, R. (2006). Using ADR to Build Relationships: Theory and Practice. *Dispute Resolution Journal*, 61(3), 24-33.

8. Menkel-Meadow, C. (2000). Toward Another View of Legal Negotiation: The Structure of Problem Solving. *Negotiation Journal*, 16(3), 217-233.

9. А.А.Хакбердиев Низоларни муқобил тартибда ҳал қилишда ҳакамлик ва арбитраж судининг ўрни ва уларнинг турлари // Журнал правовых исследований. - 2022. - 7-жид. - 4.

10. Peters, C., & Johnson, J. (2016). The Development of Alternative Dispute Resolution in the United States: An Overview. *International Journal of Conflict Engagement and Resolution*, 4(1), 45-57.

11. Abdumurad K. Ensuring Confidentiality in the Detection and Investigation of the Crimes of Money Laundering // *Rechtsidee* . - 2019. - Т. 5. – no. 2. - S. 10.21070/ jhr . 2019.5. 65-10.21070/ letter . 2019.5. 65.

12. Khakberdiev A. THE PROCESS OF TERMINATION OF AN EMPLOYMENT CONTRACT WITH AN EMPLOYEE OF A FOREIGN EMBASSY // *Science and innovation*. - 2022. - Т. 1. – no. C7. - S. _ 303-306.

13. Hakberdiev AA CHALLENGES OF ARBITRATION IN REFORMING CIVIL AND ECONOMIC PROCEDURAL PROCESSES // *Archive of Conferences*. - 2021. - S. 159-162.

14. Resnik, J. (2000). Managerial Judges. *Harvard Law Review*, 113(3), 730-826.

15. Khakberdiev AA PROSPECTS OF IMPROVING ARBITRATION COURTS AS ONE OF THE METHODS OF ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION IN UZBEKISTAN // *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*. - 2023. - Т. 4. – no. 1. - S. 77-88.

16. Yu P., Khakberdiev A. ABOUT PSYCHOLOGICAL FEATURES CONDUCTING AN INTERROGATION // *Norwegian Journal of Development of the International Science*. - 2021. - no. 60-3. - S. 6-9.

17. Sternlight, J. (2003). Using Arbitration to Eliminate Employment Discrimination Claims: The Promise and the Reality. *Hofstra Labor & Employment Law Journal*, 20(1), 1-46.

18. “Alternative Dispute Resolution” Findlaw. <https://corporate.findlaw.com/litigation-disputes/alternative-dispute-resolution-adr.html>

19. Khakberdiev AA WAYS OF IMPROVING ARBITRATION COURTS IN UZBEKISTAN // *INTELLECTUAL EDUCATION TECHNOLOGICAL SOLUTIONS AND INNOVATIVE DIGITAL TOOLS*. - 2023. - Т. 2. – no. 14. - S. 75-81.

YOSH QUYONLARNING O‘SISH VA RIVOJLANISHIGA HARORATNING TA‘SIRINI O‘RGANISH

Ergashev Alisher Anvarjonovich

SDVU Toshkent filiali assistenti

Yangiboyev Abdimalik Eshmurodovich

SDVU Toshkent filiali katta o‘qituvchi

Toshmatov Anvar Utkirovich

SDVU Toshkent filiali magistranti

Xolbo‘tayev Ilyosjon Rustam o‘g‘li

SDVU Toshkent filiali magistranti

ANNOTATION

The purpose of the experiment in this article is to study the dependence of the thickness, growth and development of rabbit fur on temperature. The beginning of the experiment: 10 baby rabbits, born and weaned at the same time, were divided into two groups for experience and control. The average weight of rabbits was determined, and both groups received the same diet.

АННОТАЦИЯ

Целью эксперимента в данной статье является изучение зависимости толщины, роста и развития шерсти кроликов от температуры. Начало эксперимента: 10 крольчат, родившихся и отлученных одновременно, разделили на две группы для опыта и контроля. Определяли среднюю массу кроликов, и обе группы получали одинаковый рацион.

Kalit so‘zlar: quyon, ozuqa, ratsion, xolestrin, yog‘, go‘sht, teri, so‘yim chiqimi, qo‘lqop, telpak, palto, kamzil, sumkalar va kartmonlar.

Kirish. Mamlakatimizda chorvachilikni rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlar yaratib berilgan. Chorvachilikni xususiylashtirish natijasida chorva hayvonlarining haqiqiy egasi topildi, fermer, dehqon va shaxsiy yordamchi xo‘jaliklarda chorva bosh

sonlari ko'payib, mahsulot yetishtirish keskin oshdi va shu asosda chorvachilikning tarmog'i bo'lgan quyunchilik ham rivojlanmoqda

Chorvachilikda go'sht, tuxum, baliq mahsulotlari bilan bir qatorda quyon go'shti yetishtirish alohida ahamiyatga ega. Quyoning tanasi kichik bo'lsada, beradigan mahsuloti inson uchun juda foydali ekanligini eslatib o'tmoqchimiz. Quyon go'shti sog'liq uchun foydali bo'lib, boshqa go'shtlardan ta'mi va parhez xususiyatlari bilan ajralib turadi. Yangi muzlatilgan quyon go'shtidan barcha mavsumlarda foydalanish imkonini beradi.

Quyunchilik rivojlangan asosiy davlatlar qatoriga Fransiya, Italiya, Amerika shuningdek, Buyuk Britaniya, Ispaniya, Vengriya, Polsha va Balgariya kiradi.

Italiya (300 ming t), Fransiya (150 ming t), Ispaniya (130 ming t), Germaniya (22 ming t), Angliya (20 ming t) va Amerika (10 ming t) quyon go'shti ishlab chiqaradi. Shuni xam ta'kidlab o'tish kerakki, jaxonda xammasi bo'lib, 1,0-1,7 mln. t quyon go'shti yetishtirilayotgan bo'lsa, shundan taxminan yarmi Xitoyda ishlab chiqarilmoqda.

Shuningdek, bugungi kunda Argentina, Braziliya, Indoneziya, Gana, Nigeriya va boshqa ko'plab davlatlarda quyon go'shti ishlab chiqarish soxasi rivojlanib bormoqda.

Jaxonda **sanoat usulida** quyon boqish keng tadbiiq etilgan bo'lib, maxsus setkalarda, yopiq binolarda optimal mikroklimat sharoiti ta'minlangan holda to'liq ratsion asosida belgilangan ozuqa bilan boqiladi.

Mutaxassislarining fikriga ko'ra quyon go'shtining biologik qiymati, yumshoqligi hamda yog' va xolesterin moddasining kamligini hisobga olib, aholini barcha qatlamiga shuningdek turli kasalliklarga chalingan (allergiya, gipertoniya, oshqozon-ichak, me'da, o't pufak, jigar kasalliklari)ga chalinganlarga uni istemol qilishni tavsiya etiladi.

Shuningdek Quyon go'shti kishi organizmida oshqozon shiralari ta'sirida tez hazm bo'ladi. U og'ir, jismoniy mehnat bilan shug'ullanuvchilar, uchuvchi, g'avvos, sportchi, zararli ishlab chiqarishda ishlovchilar, ifloslangan hududlarda yashovchi aholi uchun ham foydalidir. Quyon go'shti, ayniqsa, to'laqonli oqsil moddasiga ehtiyoji bo'lgan shaxslar – maktabgacha yoshdagi bolalar, o'smirlar, emizikli ayollar, keksalar uchun ham juda foydalidir. Inson xayoti davomida istemol qiladigan ozuqalar tarkibidagi to'yingan yog'larni kamaytirish xususiyatiga ega. Quyon yog'i jarohatlarni davolashda, qichima va allergiyaga qarshi vosita sifatida qo'llaniladi. Undan pardozi va davolovchi dori-darmonlar ham tayyorlanadi.

Oqsil miqdori qo'y, mol, cho'chqa go'shtlariga qaraganda yuqoridi, vitamin va mineral tarkibiga ko'ra quyon go'shti deyarli barcha go'sht turlaridan ustun turadi. Quyon

go'shti tarkibidagi vitaminlar va temir, fosfor, kobalt, marganes, ftor, kaliy moddalarini boshqa hech qaysi go'sht bilan tenglashtirib bo'lmaydi.

Momiqdan fetra mahsulotlari shlyapalar, valenka uchun qo'y juniga aralashtiriladi jempir sharf, quloqchin.

So'yim chiqitlaridan qon uni tayyorlanadi.

Quyvon ichaklaridan musiqa asboblari uchun sim-tor tayyorlanadi.

Teridan erkaklar uchun podtyashka, remen, 12 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun qo'lqop, telpak, palto, kamzil, sumkalar, kartmonlar va boshqa turli narsalar.

Eng yaxshi yelim ham aynan quyvon chiqitlaridan (qulog'i, dumi ichki a'zolaridan) yog'och maxsulotlar uchun.

Organik o'g'it (go'ngi) 20 bosh quyvonchilik agro firmalari 500 bosh quyvondan bog'dorchilik va sabzavotlar uchun yaxshi o'g'it hisoblangan 100 t go'ng oladi.

Medsina va veterinariya o'quv yurtlari, ilmiy tekshirish institutlarida quyvonlar biologik ob'ekt sifatida foydalaniladi. Ulardan turli biologik preparatlar jumladan turli vaksinalar (oqsilga, o'latga) tayyorlab sinashda foydalaniladi.

Ishlab chiqarish yo'nalishiga qarab quyvonchilik ikki guruhga, ya'ni go'sht va go'sht teriga bo'linadi. Go'sht yo'nalishida quyvon bolalari 60-70 kunlikda, go'sht teri yo'nalishida esa 3-4 oyligida so'yiladi. Har bir ona quyvondan yil davomida 6-7 marta bola olish mumkin. Bu esa 80-90 kg go'sht, 30-40 dona sifatli teri demakdir. Quyvonlardan go'sht va teridan tashqari momiq ham olinadi. Quyvon momig'i ingichkaligi, pishiqligi, issiqlikni o'tkazish bo'yicha mayin yungli qo'ylarning yungidan qolishmaydi. 1kg. quyvon momig'idan juda ko'p miqdorda bosh kiyimini tayyorlash mumkin.

Quyvon mo'ynasi yengil chiroyli va arzon bo'lganligi uchun undan bolalar qishki kiyimi, quloqchin, yoqa, poyabzal tayyorlanadi. Binobarin xalq xo'jaligidagi uning ahamiyati juda katta.

1-jadval.

Quyvonlarni bir kecha-kunduz va yillik oziqa ratsioni

№	Ozuqa tarkibi	Jami bir kunlik ratsion (gr.)	Jami bir yillik ratsion (kg)
1	Makkajo'xori	10	3,7
2	Bug'doy	10	3,7
3	Arpa	40	4,0
4	Sabzi	25	2,5
5	Karam	15	1,5
6	Quruq beda yoki so'ligan o'tlar	50	5,0
	Jami ozuqa	150	54,8

Quyondan juda mayin va nozik tivit xam olinadi, undan sharf, ro‘mol, svetir, beret, paypoq, qo‘lqop, sumka, yengil oyoq kiyimlari tayyorlanadi.

O‘zbekiston sharoitida asosiy va qo‘shimcha tarmoq sifatida yangi tashkil etilgan agrofimlar, ko‘p tarmoqli fermer xo‘jaliklarida, bolalar bog‘chasida, maktablar, kollejlarda, institutlarda va harbiy qismlarda 2 ming boshdan 5 ming boshgacha boqish maqsadga muvofiq. Bu esa o‘z navbatida 15-1100 tonna tirik vazn hisobida go‘sh t olish imkoniyatini beradi. Hozirgi kunda quyunchilik fermalarining aniq maqsadi mavjud emas lekin O‘zbekiston sharoitida 2-3, 6-12 va 15 ming boshgacha boqish yaxshi samara beradi. Quyonlar saqlanadigan qafaslar orasi 2-2,5 sm, o‘tish yo‘lagi qafaslar esa 1 qavatli bo‘lishi kerak. Inventar va har kunlik ozuqa zaxirasi uchun 8-10 o‘lchamdagi joy binoning o‘rtasida bo‘lgani ma’qul hisoblanadi.

Quyonxona uchun deraza 2 tabaqali oyna, ustki qismiga fortochka qo‘yilib ketish kerak. Binoni yaxshi shamollatish kerak. Deraza poldan 1.20 m qo‘yilishi kerak. Shifti 2,8 sm gacha bo‘ladi. Devorlar rangi oq bo‘lishi kerak, buning uchun oxak ishlatilishi kerak. Quyonxona uchun kirish darvozasi 1,2 va 1,5 o‘lchamda tashqariga ochiladigan xolatda o‘rnatiladi. Xodimlar uchun kirish eshigi 0,8 m qo‘yiladi. Quyonxona o‘lchamlari 12 x 2,4 m binoga 3800 bosh ona quyonlar, 12 ming bosh yosh naslli quyonlar va 25 ming bosh bo‘rdoqiga boqiladigan yosh quyonlar joylashtiriladi.

2-jadval.

Turli yoshdagi quyonlar uchun ozuqa ratsioni (gramm)

Yoshi (kun hisobida)	Oziq birligi	Hazm bo‘ladigan oqsil	Donli oziq	Qishda		Yozda ko‘k oziq yoki xashaki karam
				qand lavlagi yoki sabzi	pichan	
25-30	65	7	35	20	60	200
50-55	85	9	40	50	74	250
55-60	85	9	40	80	75	250
60-65	95	10	40	80	80	300
65-70	110	11	50	80	90	400
70-75	115	12	55	80	90	400

Quyonxona qurilishi uchun namlikka chidamli, ya’ni suv yuqtirmaydigan, mog‘orlab ketmaydigan qurilish xom–ashyosidan foydalaniladi.

Bir ona quyon uchun $3,3 - 3,5 \text{ m}^3$, yosh quyonlar uchun bo'rdiqiga $0,55 - 0,60 \text{ m}^3$ joy tashkil etiladi.

Quyon oxurlari eni 8–10 sm, balandligi 15 sm-gacha oziqlanish fronti 6 sm bo'ladi. Ona quyon uchun tug'ruqxonasi tashqariga o'rnatiladi.

Suvdoni esa oxirda 10 sm yuqoriroq qo'yilishi kerak. Chunki, ularda jadal moddalar almashinuvi kesradi. Shuning uchun toza suv doimo bo'lishi kerak. Oziqa oxiridan pastda bo'lsa, u tez ifloslanadi. Quyonlar uchun soatiga 4 m^3 , yozda va qishda 0,5; bahor va kuzda $1,5 \text{ m}^3$ /soatiga havo almashishi tavsiya etiladi.

To'shama sifatida eng yaxshisi daraxt qirindisi issiqlikni saqlash ko'rsatkichi 100 % -ga teng, hashaklar 84% ga, somon 79% -ga teng. Bir bosh quyon uchun bir yilga 3 kg to'shama sarflanadi. Imkon darajasda somondan to'shama sifatida foydalanmaslik kerak. Namlik 40 – 70 %, shamol tezligi bino ichida 0,3 m/s kanbonad angidrid 10 mt/m^3 birligi kerak va quyonlarda xaroratni sezish (gomoyotermiya) 30-45 kunda rivojlanadi.

Yosh quyonlar $25 \text{ }^\circ\text{C}$ dan past bo'lsa ular uchun sovuq hisoblanadi. 10 S^0 dan sovuq bo'lsa o'sishi 16,6 % -ga tug'ilgan quyonlarda yashash imkoniyatlari 6,3 % pasayadi $10 \text{ }^\circ\text{C}$ haroratda oziqlari istemol qilish 33 % ortadi shuni hisobga olib qish, kuz va baxor oylariga harorat $15-20 \text{ }^\circ\text{C}$ bo'lishi shart yoz oyiga $25 \text{ }^\circ\text{C}$ oshmasligi kerak. Namlik 70-75 % bo'lishi kerak.

Tajribadan maqsad quyonlar yungining qalinligi, o'sish va rivojlanishiga haroratga bog'liqligini o'rganishdir. Tajriba shundan boshlanadi: bir vaqtda tug'ilgan va sutdan ajratilgan quyonchalardan 10 tasi ajratib olinib, ular tajriba va nazorat uchun ikki guruhga ajratildi. Quyonchalarning o'rtacha massasi aniqlanib, har ikkala guruh ham bir xil ratsion asosida boqildi. Agar ushbu tajriba qish faslida amalga oshirilsa yaxshiroq samara beradi. Buni birinchi guruh (nazorat guruhi) quyonchalarning katagi tashqariga qo'yiladi. Ikkinchi guruh (tajriba guruhi) quyonchalarning katagi xonada issiqroq joyda qoldiriladi. Odatda xonaning harorati $19-20 \text{ }^\circ\text{C}$ atrofida bo'ladi. Tashqaridagi harorat esa 0° dan $5 \text{ }^\circ\text{C}$ gacha bo'lishi mumkin.

Tajriba 2-2,5 oy davom etib, bu davrda har ikkala guruh quyonlarning ozuqlanishi, tanasining massasi kuzatilib, daftarga yozib boriladi. Yungning qalinligi ham alohida qayd qilinishi lozim.

3 jadval

Quyonlarning o'sish va rivojlanishining kunlik nazorati

Nazorat guruhi			Tajriba guruhi		
Quyonlarning inventar nomeri	Tirik vazni, g		Quyonlarning inventar nomeri	Tirik vazni, g	
	Davr boshida, g	Davr oxirida, g		Davr boshida, g	Davr oxirida, g
01520	66	1350	01525	65	1405±55
01562	64	1354	01560	65	1402±48
01532	65	1364	01530	66	1395±31
01544	64	1355	01540	64	1390±35
01563	67	1344	01555	64	1398±53
01542	68	1360	01545	64	1405±45
01551	66	1354	01554	66	1400±46
01556	65	1355	01558	66	1402±47
01526	64	1352	01535	65	1403±51
01533	68	1359	01539	64	1399±40

Xulosa. Issiqlik balansi: quyonlarda tana harorati doimiy bo'lmay tashqi muxit haroratiga bog'liq bo'ladi.

5°S tashqi haroratda quyonining tana harorati 37,5° S bo'ladi.

10°S tashqi haroratda quyonining tana harorati 38°S

20°S tashqi haroratda quyonining tana harorati 38,7°C

30-35°S tashqi haroratda quyonining tana harorati 40,5°S

40°C tashqi haroratda esa quyonining tana harorati 41,6°C

Bundan tashqari quyonning jun qoplamiidan kelib chiqib tana harorati turlicha bo'ladi, masalan shinshila zotlarida tana harorati 38,5-39,5° tashkil qilsa, ularning yelka qismidagi harorati 34,7°C, yonboshida 34°C, son qismida 33,5°C, angor quyon zotlari esa 35,4°C; 35,8°C; 36°C bo'ladi.

Shundan ko'rinib turibdiki, yosh quyonlarning o'sish va rivojlanishiga haroratlarning ta'siri muhim omillardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qo‘ziyev I.A., Qo‘chqorov A.X. “Quyov va nutriya go‘sh t mo‘yna”. O‘quv qo‘llanma. “Dizayn-Press” nashriyoti, Toshkent, 2013yil.
2. Ballasov U., Mamatiminov Sh. “Quyovchilik”. O‘quv qo‘llanma. “ToshDAU” tahririyati nashriyoti, Toshkent, 2016yil.
3. Xolmatov A.X. “Quyovchilik” qo‘llanma, “Tasvir” nashriyoti, Toshkent, 2021yil.
4. Снегов А. Самый полный справочник кролиководов. Учебник. Москва. Издательство: АСТ-2016 год.
5. Балашов И.Е. Мясошкурковые кролики. Учебник. Москва. Издательство: ЭКСМО-2014 год.
6. James I. “Rabbit production”. Study guide. “Science” Publishing. USA 2013 year.

ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИДА САНОАТ ВА БОШҚА ТАРМОҚЛАРНИНГ ТУТГАН ЎРНИНИ СТАТИСТИК БАҲОЛАШ

Хужакулов Хаитмурат Джавлиевич
ТМИ профессори, и.ф.н.

Аюбжонов Аббос Ҳосилович
ТДИУ доценти, и.ф.н.

АННОТАЦИЯ

Мақолада иқтисодий тараққиётни таъминлашда тармоқларнинг ўрни ва роли, халқаро таснифлашлар асосида саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда тармоқлар улуши ва динамикаси таҳлил қилинган, шунингдек саноат тармоғини янада стратегик ривожлантириш йўналишлари қайд этилган.

Калитли сўзлар: саноат, маҳсулот, тармоқ, ЯИМ, ишлаб чиқариш, таркибий силжишлари, тармоқлар улуши, ўзгариш суръатлари.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализированы место и роль отраслей в обеспечении экономического развития, доля отраслей в производстве промышленной продукции и их динамика на основе международных классификаций, а также изложены направления дальнейшего стратегического развития отрасли промышленности.

Ключевые слова: промышленность, продукция, отрасль, ВВП, производство, структурные сдвиги, доля отраслей, темпы изменений.

ANNOTATION

The article analyzes the place and role of industry in economic development, the share of industry in the production of industrial products and their dynamics on the basis of international classifications, and set out areas for further strategic development of the industry.

Key words: industry, products, industry, GDP, production, structural shifts, share of industries, rate of change.

Кириш

Моддий неъматлар ишлаб чиқарадиган соҳа тармоқлари орасида энг салмоқли ўрин эгаллагани ва етакчиси саноат тармоғидир. Республикамизда ялпи ички маҳсулотнинг салкам 26 фоизи саноат тармоғида яратилади. Иқтисодиёт барча тармоқларининг муваффақиятли ўсишининг гарови ушбу тармоқнинг ривожланиш даражаси суръатига боғлиқдир.

Ҳозирги даврда мамлакатимиз иқтисодиётини барқарор ривожлантириш учун иқтисодиётнинг юқори қўшилган қиймат яратувчи тармоқ ва соҳаларида маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтириш туфайли жаҳон бозорида рақобатга бардош берадиган пировард товарларни ташқи дунёга сотиш орқали экспорт салоҳиятини мустаҳкамлашнинг имкониятлари яратилмоқда.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёев 2020 йил 29 декабрда Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида “... иқтисодий ўсишга, аввало, рақобатдош саноат занжирларини яратиш ҳамда бундай лойиҳаларга инвестицияларни кўпайтириш орқали эришилади” [1] – деб таъкидлаган эдилар.

Инвестицияларни ишлаб чиқариш соҳаларига йўналтириши натижасида, мамлакатда мустақиллик йилларида мутлақо янги саноат тармоқлари яратилди, жумладан автомобилсозлик, нефтгазкимё, нефтгаз машинасозлиги, ҳозирги замон қурилиш материаллари саноати, темир йўл машинасозлиги, маиший электроника, фармацевтика, замонавий озиқ-овқат ва тўқимачилик саноати ва бошқалар.

Мустақиллик йиллари (1991-2020 йй.) мобайнида ЯИМ қўшимча ўсиш суръатининг 23,2 фоизи иқтисодиётда банд бўлган ходимлар сонининг кўпайиши ҳисобига юз берган бўлса, меҳнат унумдорлиги ошишининг ва моддий харажатлар тежамининг таъсири мос равишда 58,2 ва 18,6 фоизни ташкил этган.

Ўзбекистон Республикаси реал секторида фаолият юритаётган корхоналарни ривожлантириш ҳамда улар ўртасида рақобат муҳитини шакллантириш, мамлакат ялпи ички маҳсулоти ҳажмини ўсишида реал сектор корхоналарининг ўзига хос ўринга эгаллиги, уларнинг рақобатбардош ва сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқаришга бўлган интилишларини янада оширди.

Мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2019 йил 1 майдаги “Саноат кооперациясини янада ривожлантириш ва талаб юқори бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4302-сонли Қарорида “Саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни янада кенгайтириш, кичик бизнес субъектларини саноат фаолиятига кенг жалб этиш, саноат кооперациясини

мустаҳкамлаш ва ривожлантириш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар таннархини камайтириш” [2] кўзда тутилган.

Адабиётлар шарҳи

Мамлакатимиз иқтисодиётининг барқарор ривожланишини таъминлашда саноат маҳсулотларининг ўрни беқиёсдир. Шунинг учун саноат тармоғини ривожлантиришнинг долзарблиги доимий равишда тадқиқотчи олимларнинг диққат марказида бўлган. Хусусан, мавзу юзасидан хорижий олимлардан Ю.Родионов, Р.С.Портер, Д. Деверюкс, Б.Робертс, Р.Н. Нуреевлар илмий янгиликлар яратган бўлсалар, маҳаллий олимлардан А.Абдуҳамидов, У.Мухитдинов, А.А.Ортиков, Х.Ишбутаева, Ш.Низомова, Э.Х.Махмудов, М.Исоқов, Х.Д.Хужакуловлар бир қатор илмий изланишлар олиб боришган.

Жумладан, А.Ортиков “Ўзбекистонда саноатни ривожлантиришнинг қатор имкониятлари, географик ва иқтисодий омиллари”га [5], М.П.Нарзиқулов “Саноатни ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш жараёнида асосий эътибор таркибий ўзгаришларга қаратилганлиги”га [6], Э.Х. Махмудов “Саноат тармоқлари ривожланишига шароит яратишнинг стратегик йўналишлари биринчи навбатда бюджет, солиқ, пул кредит, нарх ва валюта сиёсати каби воситаларни қамраб олган қулай макроиқтисодий муҳитни яратиш”га [7], Хужакулов Х.Д., Сайфуллаев С.Н. “Ўзбекистон саноати тармоғининг таркибий ўзгаришларини халқаро таснифлаш асосида статистик ўрганиш”га [8], Мамаджанов Д.Г. “Ўзбекистонда саноат тармоғи ривожланишининг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш”га [9] боғлиқликларига алоҳида тўхталиб ўтишган.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқот жараёнида иқтисодий-статистик таҳлил, синтез, статистик гуруҳлаш, эксперт баҳолаш ва илмий абстаркциялаш усулларидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар

2021 йилнинг дастлабки якунларига назар ташлайдиган бўлсак, мамлакатимиз ялпи ички маҳсулоти 7,4 фоиз, (2020 йилда 1,9%)га, саноатда қўшилган қиймат ҳажми 8,7 фоиз (2020 йилда 0,9%)га ошиб, ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг қарийб 70 фоизини юқори қўшимча қийматга эга бўлган тайёр товарлар ташкил этди.

Республикаимиз корхоналари томонидан 2021 йилда ишлаб чиқарилган саноат маҳсулотлари ҳажми жорий баҳоларда 451,6 трлн. сўмни ташкил қилиб, 2010 йилга нисбатан тармоқда яратилган

қўшилган қийматнинг ўсиш суръати 184,7 фоизга (166,5:90,2), ўртача йиллик қўшимча ўсиш суръати 5,7 фоиздан зиёдга тенг бўлди (1-жадвал, 1-диаграмма).

1-жадвал

Ўзбекистонда асосий макроиқтисодий кўрсаткичларнинг ҳажми ва динамикаси

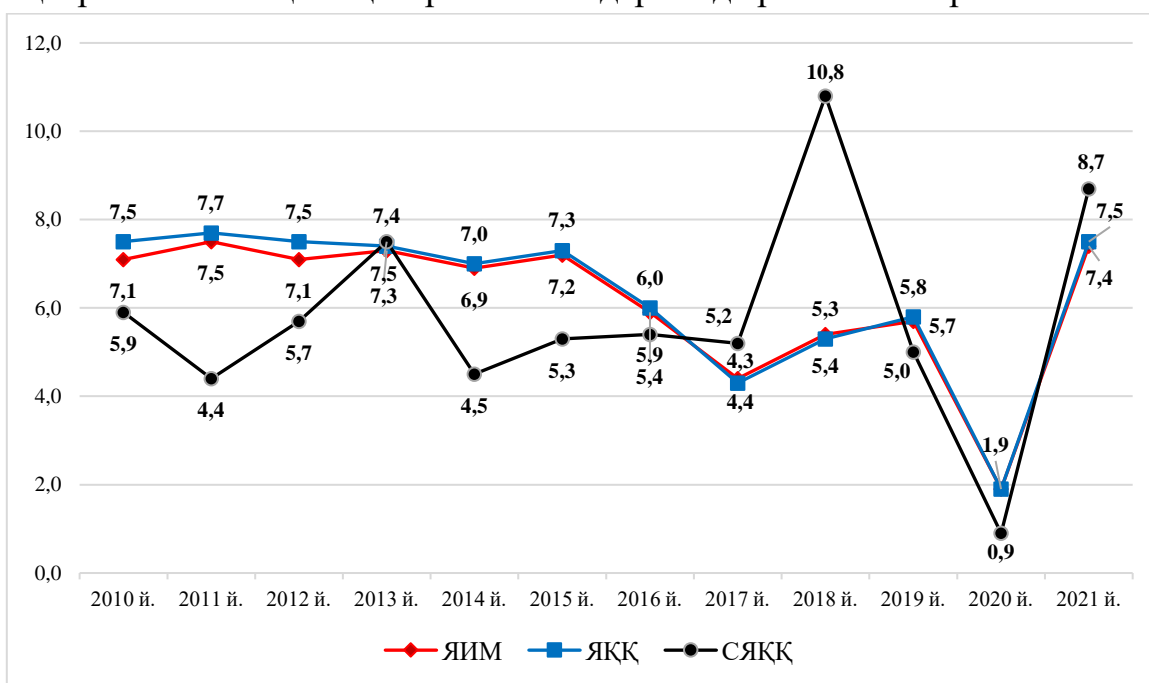
Йиллар	ЯИМ ва ЯҚҚ ҳажми 2020 йил баҳоларида, трлн. сўм			2020 йил баҳоларида аҳоли жон бошига, минг сўм		
	ЯИМ	Тармоқларнинг ЯҚҚ		ЯИМ	ЯҚҚ	
		жами	шундан саноатда		барча тармоқлар бўйича	шундан саноатда
А	1	2	3	4	5	6
2010	338,9	311,3	90,2	11865,2	10898,9	3158,0
2011	364,4	335,3	94,1	12420,2	11428,3	3207,3
2012	390,2	360,4	99,5	13105,2	12104,3	3341,8
2013	418,7	387,1	106,9	13844,4	12799,6	3534,7
2014	447,6	414,2	111,8	14552,5	13466,5	3634,9
2015	479,8	444,4	117,7	15329,6	14198,6	3760,5
2016	508,1	471,1	124,0	15954,0	14792,2	3893,5
2017	530,5	491,3	130,5	16379,2	15168,9	4029,2
2018	559,1	517,4	144,6	16965,0	15699,7	4387,7
2019	591,0	547,4	151,8	17599,4	16301,1	4520,5
2020	602,2	557,8	153,2	17591,7	16294,6	4475,3
2021	646,8	599,6	166,5	18524,9	17173,1	4768,7

Манба: Ўзбекистон Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисобламаси.

Умуман саноат республикамиз иқтисодиётининг асосий тармоқларидан бири ҳисобланади. Чунки, саноат ўзининг қўшимча қиймат яратиши, аҳоли эҳтиёжини қондиришдаги ўрни ва юқори даражага эга бўлган ишлаб чиқариш локомотиви билан бошқа соҳа ва тармоқлардан тубдан фарқ қилади. Саноат тармоғининг ривожланиши миллий иқтисодиётнинг барқарор суръатлар билан ривожланишига олиб келади. Саноат соҳасида қазиб олинган, экиб ўстирилган барча ресурсларни қайта ишлаш, улардан янгидан-янги маҳсулотлар ишлаб чиқариш, ассортимент ва номенклатуранинг кўпайиши ҳисобига диверсификациялашув жараёнлари такомиллашади.

Саноат тармоғи йирик ишлаб чиқариш институти бўлиши билан биргаликда, аҳолини иш билан таъминлаш ва янги иш жойларини ташкил этишда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Тармоқда иш билан банд бўлганлар сони 2010 йилда 1605,7

минг кишини, 2015 йилда 1768,7 минг кишини, 2020 йилда 1809,5 минг кишини, 2021 йилда 1883,3 минг кишини ёки иқтисодиётда банд бўлганларнинг мос равишда 13,8; 13,5; 13,7 ва 13,9 фоизни ташкил қилган. Натижада 2021 йилда 2010 йилга нисбатан банд бўлганлар сони тармоқда 17,3 фоизга кўпайгани ҳолда, бутун иқтисодиёт бу кўрсаткич 16,4 фоизга тенг бўлган. Саноат тармоғини иш билан бандликни оширишдаги яна бир муҳим хусусияти қайта ишлаш ва қўшимча қиймат яратишдаги фаоллиги ҳисобига юзага чиқади. Яъни, қайта ишловчи корхоналарнинг кўпайгани ва қўшимча қийматнинг ортгани сари саноатда ҳам банд бўлган ходимлар сони ортаверади. Бундан кўринадики, қўшимча қиймат ва қайта ишлашнинг ўсиши билан саноатда банд бўлган ходимлар сонининг ўзгариши ўртасида тўғри боғлиқлик мавжуд. Саноат жаҳон иқтисодиётида иштирок этаётган давлатлар ўртасидаги иқтисодий интеграция жараёнларини мувофиқлаштириш ва иқтисодиёт тармоқлари ўртасидаги мувозанатни таъминлашга ёрдам беради. Натижада, барча мамлакатларнинг табиий, меҳнат ва молиявий ресурслари, фан-техниканинг барча ютуқларидан оқилона фойдаланиш имконияти юзага келади. Бу эса ўз навбатида юқори қўшимча қийматга эга бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кўпайтиришни таъминлайдиган кимё, нефть-газ ва нефть-кимё саноатини, машинасозлик, металлни қайта ишлаш, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш, енгил, озиқ-овқат саноатининг юқори технологияларга асосланган тармоқларини ва бошқа соҳаларни юксак даражада ривожлантиришни талаб этади.

1-диаграмма. Ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)нинг, тармоқлар ялпи қўшилган қиймати (ЯҚҚ)нинг ва саноатда яратилган қўшилган қиймат (СЯҚҚ)нинг қўшимча ўсиш суръатлари, фоизда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармонида “юқори технологияли қайта ишлаш тармоқларини, энг аввало, маҳаллий хом ашё ресурсларини чуқур қайта ишлаш асосида юқори қўшимча қийматли тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни жадал ривожлантиришга қаратилган сифат жиҳатидан янги босқичга ўтказиш орқали саноатни янада модернизация ва диверсификация қилиш” [3] – вазифалари алоҳида таъкидланган.

Кейинги йилларда иктисодиётнинг тармоқ ва соҳаларида таркибий ўзгаришлар содир бўлганлигини таъкидлаш жоиз. 2021 йилда 2010 йилга қараганда ЯИМ ва тармоқлар ялпи қўшилган қиймати таркибида мос равишда саноатнинг ҳиссаси 9,3 ва 9,1 фоиз бандга ва қурилишда 1,4 ва 1,3 фоиз бандга ошган бўлса, қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида 2,0 ва 3,7 фоиз бандга ва хизматлар соҳасида 4,2 ва 6,7 фоиз бандга пасайганлигини кўришимиз мумкин.

2-жадвал

Ўзбекистонда ЯИМ ва тармоқлар ялпи қўшилган қиймати (ЯҚҚ) ҳажмининг ўзгариши курсаткичлари

Йиллар	ЯИМ ва ЯҚҚ ҳажмининг ўзгариш суръати, %			Тармоқлар ЯҚҚнинг ЯИМдаги улуши, %		Саноатнинг қўшилган қиймати улуши, %	
	ЯИМ	ЯҚҚ		барча тармоқлар бўйича	шундан саноатда	Тармоқлар ЯҚҚда	Саноат маҳсулоти ҳажмида
		барча тармоқлар бўйича	шундан саноатда				
А	1	2	3	4	5	6	7
2010	107,1	107,5	105,9	88,0	16,5	18,7	34,1
2011	107,5	107,7	104,4	88,7	15,4	17,4	33,5
2012	107,1	107,5	105,7	88,8	16,1	18,1	35,6
2013	107,3	107,4	107,5	89,6	16,6	18,5	35,9
2014	106,9	107,0	104,5	90,2	17,2	19,1	38,3
2015	107,2	107,3	105,3	90,9	17,4	19,1	39,4
2016	105,9	106,0	105,4	91,2	17,8	19,5	40,6
2017	104,4	104,3	105,2	89,0	18,8	21,1	40,0
2018	105,4	105,3	110,8	89,3	22,6	25,3	40,1
2019	105,7	105,8	105,0	91,5	25,7	28,1	42,2
2020	101,9	101,9	100,9	92,6	25,4	27,5	41,5
2021	107,4	107,5	108,7	92,8	25,8	27,8	42,0

Манба: Ўзбекистон Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисобламаси.

Бу каби таркибий силжишлар натижасида тармоқлар ЯҚҚнинг ЯИМдаги улуши 4,8 фоиз бандга ошиб, маҳсулотларга соф солиқлар улуши 12 фоиздан 7,2 фоизгача пасайган (2- ва 3-жадваллар).

Дастлабки маълумотларга кўра, республикамизда 2021 йилда 2020 ва 2010 йилларга нисбатан мос равишда ЯИМнинг ўсиш суръати 107,4 ва 190,8 фоизни, тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати 107,5 ва 192,6 фоизни, саноат тармоғида яратилган қўшилган қиймат эса 108,7 ва 184,6 фоизни ташкил этгани ҳолда, 2010-2021 йилларда ўртача йиллик қўшимча ўсиш суръати ЯИМ, тармоқлар ва саноатнинг қўшилган қийматлари бўйича 6,0 ; 6,1 ва 5,7 фоизга тенг бўлиб, саноат тармоғида қўшилган қийматнинг илгарилаш коэффициенти ЯИМ ва тармоқларнинг ялпи қўшилган қийматига нисбатан тегишли ҳолда 0,967 ёки 96,7 фоизни (1,846:1,908) ва 0,958 ёки 95,8 фоизни (1,846:1,926) ташкил этган. Бу маълумотлар саноат тармоғида ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръати динамикада бир мунча паст бўлганлигидан далolat беради. Олиб борилган тадқиқотлар ва таҳлиллар асосида 2010-2021 йилларда аҳоли жон тўғри келган ЯИМ ва тармоқларнинг ЯҚҚ ҳажми қарийб 1,6 мартага, саноат тармоғида қўшилган қиймат эса 1,5 мартага ошганлигини кузатишимиз мумкин (1- ва 2- жадваллар).

3-жадвал

Ўзбекистонда ЯИМ ва ЯҚҚ ҳажмида тармоқлар хиссасининг ўзгариши (фоиз ҳисобида)

Йиллар	ЯИМ ҳажми, амалдаги баҳода, трлн.сўм	Тармоқлар улуши, % (саноат тармоғисиз)					
		Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги		Курилиш		Хизматлар	
		ЯИМда	Тармоқлар ЯҚҚда	ЯИМда	Тармоқлар ЯҚҚда	ЯИМда	Тармоқлар ЯҚҚда
А	1	2	3	4	5	6	7
2010	78,9	27,0	30,6	4,8	5,4	39,9	45,3
2011	103,2	29,7	33,5	4,4	4,9	39,2	44,2
2012	127,6	28,9	32,6	4,4	4,9	39,4	44,4
2013	153,3	27,8	31,0	4,8	5,3	40,5	45,2
2014	186,8	28,7	31,8	4,9	5,4	39,4	43,7
2015	221,4	29,2	32,1	5,1	5,7	39,1	43,1
2016	255,4	29,3	32,1	5,1	5,6	39,0	42,8
2017	317,5	28,7	32,2	4,8	5,4	36,8	41,4
2018	424,7	26,8	30,0	5,2	5,8	34,8	38,9
2019	529,4	24,6	26,9	5,8	6,3	35,3	38,7
2020	602,2	25,1	27,1	6,2	6,7	35,8	38,7
2021	734,6	25,0	26,9	6,2	6,7	35,7	38,6

Манба: Ўзбекистон Давлат статистика қўмитаси маълумотлари.

Республикада ИФУТ янги структураси бўйича саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда таркибий ўзгаришлар ва тармоқлар улуши 4-жадвалда келтирилган маълумотлар билан тавсифланади. Жадвал маълумотлари шундан далолат берадики, 2010 йилда жами саноат маҳсулотининг 13,4 фоизи тоғ-кон саноати ва очиқ конларни ишлаш (В) да яратилган бўлса, 75,4 фоизи ишлаб чиқарадиган саноат (С)га тўғри келган, 2021 йилда бу кўрсаткичлар тегишли равишда 9,5 ва 83,0 фоизни ташкил этган, яъни 2010 йилга нисбатан 3,9 фоиз бандга пасайган ва 7,6 фоиз бандга ошган. Ишлаб чиқарадиган саноат (С-секция) соҳасида металлургия саноати энг катта салмоққа эга бўлиб, 2021 йилда 25,7 фоизни ташкил этган ва 2010 йилга нисбатан 12,9 фоиз бандга жадаллашган.

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръати ва динамикасини тармоқда яратилган қўшилган қийматнинг физик ҳажми индекси асосида аниқламоқда. Бундай ҳисоб методологик жиҳатдан тўғрилигини эътироф этишимиз лозим, чунки ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг барчаси иқтисодиётда пировард маҳсулот бўлмайди, бу эса такрорий ҳисоблар ва оралиқ истеъмолнинг мавжудлиги билан изоҳланади. Бироқ алоҳида хўжалик юритувчи субъектлари бўйича маҳсулот ҳажми ва унинг динамикасини аниқлаб, иқтисодий жараённи таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ.

Иқтисодиётнинг самарадорлигини оширишда энг муҳим омил бўлиб, маҳсулот ишлаб чиқариш харажатларини пасайтириш ҳисобланади.

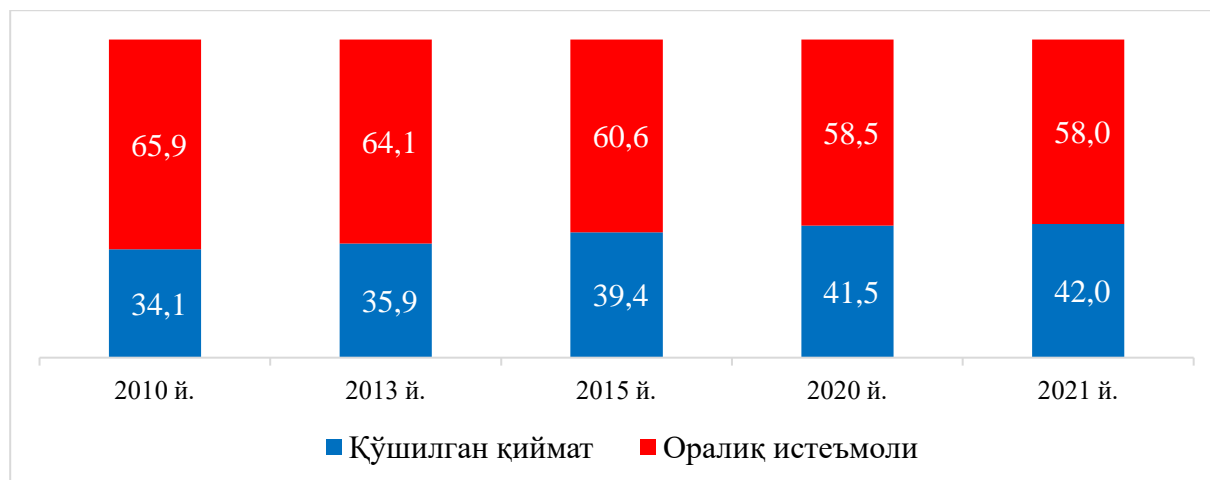
4-жадвал

Саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда таркибий ўзгаришлар ва тармоқлар улуши

Йириклаштирилган секциялар бўйича саноат тармоқлари	Йиллар							
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Саноат маҳсулоти ҳажми (В, С, D, E) – жами, млрд. сўм	38119,0	97598,2	111869,4	148816,0	235340,7	322535,3	368740,2	451633,9
Шу жумладан жамига нисбатан, %:								
В. Тоғ-кон саноати ва очик конларни ишлаш	13,4	9,7	8,1	10,3	12,3	13,5	9,0	9,5
С. Ишлаб чиқарадиган саноат	75,4	80,5	81,8	81,1	80,6	79,0	83,0	83,0
Д. Электр, газ, буғ билан таъминлаш ва ҳавони кондициялаш	10,7	9,2	9,4	7,8	6,2	6,8	7,4	6,8
Е. Сув билан таъминлаш, канализация тизими, чиқиндиларни йиғиш ва утилизация қилиш	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	0,7	0,6	0,7
Саноат ишлаб чиқаришнинг физик ҳажми индекси, %:								
Бутун саноат бўйича	105,9	105,3	105,4	105,2	110,8	105,0	100,9	108,7
В. – секция бўйича	94,8	102,9	100,8	117,6	126,5	99,4	78,0	110,7
С. – секция бўйича	108,9	105,9	106,7	104,2	107,9	106,6	107,9	108,2
Д. – секция бўйича	118,5	105,1	103,6	95,5	103,1	105,1	106,8	113,0
Е. – секция бўйича	118,6	106,8	110,0	108,0	111,3	102,2	99,1	82,3

Манба: Ўзбекистон Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари асосида ҳисобланган.

Шу боис тармоқларда илғор замонавий юқори технологиялардан фойдаланган ҳолда, маҳсулот ва хизматлар ишлаб чиқаришда оралик истеъмолига сарфлар тежамини таъминлаш зарур. Саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда оралик истеъмолининг ҳиссаси 2010 йилдаги 65,9 фоиздан 2021 йилда 58,0 фоизгача пасайган бўлсада, ҳанузгача юқори салмоқни ташкил этмоқда (2-жадвал, 2-диаграмма).

2-диаграмма. Саноат маҳсулоти ҳажмида кўшилган қийматнинг ва оралиқ истеъмолининг улуши (жамига нисбатан, фоизда).

Иқтисодиётнинг тараққий этишида тармоқ ва соҳаларда илғор юқори технологияларни қўллаш ва кенг жорий этиш муҳим аҳамият касб этади. Бу борада амалга оширилаётган ишларнинг салмоғи ҳали талаб даражасида эмас. Айтайлик, иқтисодиётнинг драйвери ҳисобланган ишлаб чиқарадиган саноат таркибида 2020 йилда юқори технологияли тармоқларнинг улуши 2,0 фоизни, ўрта-юқори технологияли – 22,4%, ўрта-қуйи технологияли – 39,9% ва қуйи технологиялиси 35,7 фоизни, 2021 йилда эса бу кўрсаткичлар тегишли равишда 2,7; 20,1; 39,4 ва 37,7 фоизни ташкил этган.

Демак, шундай вазиятдан келиб чиққан ҳолда, юқори технологияли тармоқларнинг салмоғини ошириш мақсадга мувофиқ.

Саноат ишлаб чиқаришининг секциялар бўйича физик ҳажм индекслари 2021 йилда 2010 йилда нисбатан В секцияда 127,8 фоизни, С секцияда 220,7 фоизни, Д секцияда 133,6 фоизни, Е секцияда 173,8 фоизни ташкил этиб, ўртача йиллик кўшимча ўсиш суръатлари мос ҳолда 2,2; 7,5; 2,7 ва 5,2 фоизга тенг бўлган (4-жадвал).

Хулоса ва таклифлар

Тармоқларнинг ялпи кўшилган қиймати таркибида саноатнинг ҳиссасини ошириш мақсадида таркибий ўзгартириш, маҳаллий минерал хом-ашё ресурсларини янада чуқур қайта ишлаш асосида ишлаб чиқариш ҳамда етакчи тармоқларни фаол диверсификация ва модернизация қилишни амалга оширувчи корхоналарни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш бўйича комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш зарур.

Кейинги йилларда саноат тармоғида таркибий ўзгаришлар натижасида соҳанинг мамлакат иқтисодиётидаги салоҳияти сезиларли даражада ошган бўлсада, бироқ саноат мажмунига киритилган инвестициялар тармоқ маҳсулотлари экспорти салмоғининг ошишига талаб даражасида ҳисса қўша олмасдан, асосан ички бозор учун маҳсулот етказиб бериш билан чекланмоқда.

Келгусида мамлакат саноати ривожланишини таъминловчи қуйидаги йўналишларни таклиф этамиз:

- инвестицион ишлаб чиқаришни ривожлантириш, кенг қўламли эҳтиёжларни қондиришга қаратилган, илмий асосланган лойиҳалар ишлаб чиқиш;
- корхоналарда инновацион салоҳиятни такомиллаштириш, илм ва юқори технология талаб қиладиган янги корхоналар ташкил этиш ва импорт маҳсулотлари билан рақобатлаша оладиган маҳсулотлар ишлаб чиқариш;
- ривожланган мамлакатларнинг саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи замонавий техника-технологияларини импорт қилиш сиёсатини жадаллаштириш;
- саноатда хусусий тармоқ ва кичик тадбиркорлик улушини ошириш ва бошқалар.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармонининг 3 устувор йўналишида “Миллий иқтисодиёт барқарорлигини таъминлаш ва ялпи ички маҳсулотда саноат улушини оширишга қаратилган саноат сиёсатини давом эттириб, саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини 1,4 бараварга ошириш” [4] вазифалари белгиланган.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, республикада амалга оширилаётган ислохотларнинг барчаси мамлакатимизнинг макроиқтисодий барқарорлигини таъминлашга ва оширишга, аҳолининг турмуш фаровонлигини юксалтиришга қаратилгандир.

АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёвнинг 2020 йил 29 декабрда Олий Мажлисга Мурожаатномаси. <https://president.uz/uz/lists/view/4056>.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 1 майдаги “Саноат кооперациясини янада ривожлантириш ва талаб юқори бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4302-сонли Қарори// Lex.uz.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 9 июндаги “Худудларнинг саноат салоҳиятини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6244-сонли Фармони // Lex.uz.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони. (Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон)

5. Ортиқов А. Саноат иқтисоди. Дарслик. Т.: ТДИУ, 2009. 236 б.

6. Стратегия дальнейшего повышения конкурентоспособности национальной экономики: материалы 1У-го Форума экономистов / отв. ред. М.П. Нарзикулов. Ташкент. Вақ1паРгез\$, 2012. С. 8.

7. Махмудов Э.Х., Ортиқов А., Каримов Ф. Корхона иқтисодиётнинг асосий бўғини. / Ҳамкор. 2010 йил 7 февраль.

8. Хужакулов Х.Д., Сайфуллаев С.Н. Ўзбекистон саноати тармоғининг таркибий ўзгаришларини халқаро таснифлаш асосида статистик ўрганиш// “Иқтисодиёт ва таълим” журнали, 2017, 6-сон, 129-134-бетлар.

9. Мамаджанов Д.Г. Ўзбекистонда саноат тармоғи ривожланишининг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. 2018, 3-сон май-июнь.

10. www.stat.uz. - Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси сайти.

DEHQONOBOD TUMANI TOG‘LI HUDUDLAR EKOLOGIYASI

Ashurmahmatov Sarvar Isroil o‘g‘li

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Ekologiya va hayot faoliyati xavfsizligi kafedrası 2-kurs magistranti
ashurmahmatov97@mail.ru

ANNOTATSIYA

Dehqonobod tumani relyefi, janubiy-g‘arbiy Hisor tog‘lari va unga yondosh bo‘lgan hududlarning faunasi va ekologiyasi o‘rganilib tadqiqotlar olib borildi. Shu jumladan mollyuskalar va zuluklarning faunistik tarkibi, ularning tarqalishi va ekologik omillarga moslashishi, xalq xo‘jaligidagi ahamiyati o‘rganilib chiqildi.

Kalit so‘zlar: Iqlim, muammo, ekologik guruh, tog‘lar, o‘rmonlar, mollyuska va zuluklar.

Dehqonobod tumani Qashqadaryo viloyatining janubiy - sharqiy qismida joylashgan tog‘li hududlardan biridir, u 1926 yil 29 sentyabrda tashkil etilgan hamda 1962 yil 24 dekabrda G‘uzor tumani bilan birlashtirilgan. Dehqonobod-1971 yil 31 avgustda qayta tuzildi va tuman maqomini oldi, uning maydoni 4 ming km², aholisi 153,1 mingdan oshiq kishi (2022). Tumanda asosan o‘zbeklar, tojiklar, rus, tatar va boshqa millat vakillari yashaydi. Aholisining o‘rtacha zichligi 1 km²da 38,3 kishi, markazi Qorashina shaharchasi.

Dehqonobod sharqda Boysun tizma tog‘lari orqali Surxondaryo viloyati bilan, janubda Torkopchiqay va unga qo‘shni tog‘lari orqali Turkmaniston Respublikasi bilan, g‘arbda Odamtosh tog‘lari orqali G‘uzor tumani va shimolda Hisor tizma tog‘lari orqali Qamashi tumani bilan chegaradosh. Tuman asosan tog‘lar va past tog‘lar, tog‘ oldi tekisliklaridan iborat. Yerlari asosan lalmikor. Atmosfera havosi esa juda toza va salqin. Bugungi kunda Dehqonobod tumanidan G‘uzor - Boysun - Qumqurg‘on temir yo‘li o‘tgan. Dehqonobod tumani hududi tekislik - cho‘l, adir va tog‘ mintaqalariga bo‘linadi. Tumanning asosiy aholisi tuman markazidan uzoq bo‘lgan joylarda yashaydilar. Tekislik cho‘l mintaqalariga Xujapullast, Qizilcha, Oqirtma. Otqamar, Chuchukquduq, G‘aribota kabi hududlar kiradi. Bu joylarda buloqlar va doimiy oqar suvlar yo‘q, bu yerda aholi ichimlik suvi sifatida va chorvalarini sug‘orishda quduq suvlaridan foydalanadi.

Adir va tog' mintaqalari Dehqonobod tumani hududining asosiy qismini tashkil qiladi. Shimoli - sharqda joylashgan va janubi-g'arbgacha yo'nalgan Chaqchar tizma tog'i Hisor tizmasining janubi-g'arbiy tarmog'i bo'lib, o'tkir qirrali cho'qqilar va juda chuqur, tor qopchigaylar daralarga boydir. Uning eng baland cho'qqisi - Xuroson dengiz sathidan 3700 metrdan balandroqda joylashgan. Chaqchar tizmasining janubi- g'arbidagi davomi Boysuntog', Ketmonchopdi va Suvsiztog' massivlari deyarli meridional yo'nalishga egadir. Ulardan garbdagi Bobosurxak, Qorasirt va Kafantog massivlari o'rtacha balandlikdagi tog'lardir. Ularning eng balandi Bobosurxak bo'lib, ayrim cho'qqilari dengiz sathidan 3000 metrgacha balandlikka yetadi. Bu toglar yura, bo'r va paleogen davrlarida shakllanganligi fanda ma'lum.

Tumanda O'zbekistonda ma'lum bo'lgan Kali tuzi ishlab chiqaradigan "Kaliy zavod" mavjud, Turkmaniston chegaralarigacha bo'lgan joyda qazib olinadi.

Florasi. Asosan archa, yovvoyi bodom, rovoch, kovrak (sassiqlik) kokraklari, kiyik o'ti va suvoqlar hamda "Qizil kitob"ga kiritilgan turlar ancha ko'p tarqalgan yalpiz, ho'kkiz tili (zaboni gav), lolaning bir nechta turi va boshqalar tarqalgan.

Faunasi. Hayvonot olamining ko'p tarqalishiga yaxshi sharoit hisoblanadi, asosan chorvachilik, yirtqich hayvonlardan bo'ri, qong'ir ayiq, tulki, jayra, ilon, echkiemar, qushlardan lochin, kaptar (oq, ko'k kaptar), qirg'iyak, kaklik, qora, ola, ko'k qarga, chumchuqlardan mayna, tipratikon, suvlarida daryo baliqlari (mo'ylovdor baliq),

mollyuskalarning tarqalishini aniqlashda olib boriladigan tadqiqotlarimiz ijobiy natijalarni berdi.

Dastlab ilk marta Dehqonobod tumanini o'rganishni boshladik, tog' va tog' oldi unga yondosh bo'lgan hududlarga turli xildagi metodlar orqali materiallar terdik, material terishda bizlar asosan kuzatish, taqqoslash, tasvirlashning zamonaviy usullaridan foydalanib video, rasm, kartalar va laboratoriyada shug'ullanadigan asboblardan tanishib ma'lumotlarni yig'dik. Qishloq xo'jaligi sharoitlarini ham ekologik jihatdan o'rgandik, ularni tarqatishi, yashash sharoiti, chashma va buloqlardan alohida ekologik muhit sifatida o'rgadik.

Dastlab terishda qorinoyoqli mollyuskalar va ularning tarqalish holatlarini ham kuzatdik mayda va ularni ko'zga ko'rinmaydigan turlarini mikroskop va lupalar bilan aniqladik. Dehqonobod tumanining suv ombor va ikkita daryo kesib o'tgan. Katta O'radaryo va kichik O'radaryo bu ikkala daryo G'uzor daryosining irmoqlari bo'lib Pachkamar suv omboriga borib quyiladi. Olingan va tayyorlangan materiallarimizni hozirgi vaqtda yana davom ettirmoqdamiz, tirik organizmlarning qanday ekologik omillarga moslashishishi, suvning zichligi, sho'rlik darajasi, oqish tezligi, tiniqligi, chuqurligi, loyqaligi, issiq va sovuqligi, chashma va buloq qorlardan to'yinadigan suvlarda qanday ekologik holatlar uchraydi, terilgan materiallarimizni tahlil qilish uchun laboratoriya sharoitida tayyorlaganmiz. Mollyuskalarning ahamiyati va ularning yangi turlarini bo'lishini aniqlashda olib borilmoqda.

O'rganish jarayonida mavzuga aloqador va chambarchas bogliq mavzuga ham qiziqdik ma'lumki O'zbekistonda Zuluklar turlari va ularning xalq xo'jaligidagi ahamiyati ham to'liq o'rganilmagan dolzarb mavzu sifatiga kiradi. Shu munosabat bilan qishloqlarda va turli xil sharoitlarda uchraydigan Ot zulugi va to'liq tur tarkibi aniqlanmagan gidrobiont organizmlar sifatida ham qiziqdik ularning sistematikasi va turlarning tarkibi, mollyuskalar bilar bir xil muhitda tarqalishini ham o'rganishga alohida e'tibor berdik.

Zuluklar (Hirudinea) halqali chuvalchanglar tipining sinfi. (Ot zulugi) tanasining uzunligi bir necha sm dan 15 sm gacha, ba'zan undan ham uzunroq. Tanasi orqa va qorin tomondan yassilashgan, ba'zan silindrsimon, 33 ta tashqi halqadan iborat, rangi suvga maskirovka bo'lgan, qora va ustida chiziq bo'ladi. Og'iz teshigi so'rg'ich yoki Hartum bilan o'ralgan, yirtqich (hartumli) yoki parazit (jag'li) hayot kechiradi. Yirtqich mayda umurtqasiz hayvonlar bilan oziqlanadi, parazit turli umurtqali hayvonlar va odam qonini so'radi. Jag'li ichagining yon tomonidagi juda keng xaltalariga ko'p qon so'rib oladi, so'lagi tarkibidagi girudin qonni ivitmaydi, terisi orqali nafas oladi. Ayirish sistemasi

metanefridiylar. Jagʻli qon aylanish sistemasi qon tomirlari devori epiteliysi boʻlmasligi bilan boshqa halqali chuvalchanglardan farq qiladi, qon tomiri tana boʻshligʻi qoldigʻidan hosil boʻladi, germafrodit, urugʻlangan tuxumlarini pilla ichiga qoʻyadi. Lichinkasi pilla ichida oʻzgarishsiz rivojlanadi. Tibbiyot (*Hiruda medicinalis*) dan tromb hosil boʻlishi bilan bogʻliq qon tomirlari kasalliklarni (gipertoniya, sklerozning boshlangʻich davrlari, insult va b.) davolashda foydalaniladi. Tibbiyot sohasi uchun maxsus koʻpaytiriladi, ayrim baliqlarga jiddiy zarar yetkazadi. Asosan tarqalishi sekin oqadigan va toʻxtab qolgan suvlarda buloqlarda va chashmalarda suvning evtofikatsiya (yashil suv oʻtlar bilan qoplangan), autvelling (suv quyiladigan joylari) da boʻladi shoʻrlik darajasiga qarab ularning tarqalishi hamda koʻpayishi alohida ahamiyat kasb etadi. Oziqlanishi suv muhitida va xalq xoʻjaligida katta ehtimol bilan zarar yetkazishi mumkin suv ichayotgan ot, eshak, sigir, mol, echki va boshqa turdagi hayvonlarining ogʻziga suv bilan kirib, eng qulay boʻlgan sharoitda tushadi, namlik, oziq modda (qon) yetarlicha, koʻpayish yaxshi boʻladi. Zuluklar asosan qishloq sharoitidagi chorva mollariga katta zarar yetkazadi.

Xulosa. Mollyuskalar hozirda alohida tip sifatida oʻrganila boshlangan. Ular hozirda hayvonot olamida koʻplab turlar jihatidan hashoratlardan keyingi oʻrinda turadi. Mollyuskalar tabiatda tarqalishi tabiiy muhitda yashash tarziga koʻra quruqlik qorinoyoqlilar - Gastropoda va suv mollyuskalari ikkipallalilar - Bivalvia ga boʻlinadi. Mollyuskalar tabiatga va inson hayotida juda muhim ahamiyatga ega. Mollyuskalarning maʼlum bir turlari suv muhitida indikator vazifasini oʻtasa, bazi turlari Yevropa mamlakatlarida oziq-ovqat sifatida hamda dur olishda muhim ahamiyatga ega. Dehqonobod tumani geografik oʻrni va landshaftlarnig xilma-xilligiga hayvonot dunyosining shakllanishi va tarqalishiga koʻra oʻz taʼsirini koʻrsatadi. Dehqonobod tumanida tarqalgan mollyuskalarning hayvonot dunyosini oʻrab turgan muhiti va uning faktorlarini hayvonot olamining xilma-xilligini mollyuskalarning tarixiy taraqqiyotida

sharoitlarini takomillashtirishni, anotomik, morfologik, tuzilishidagi turlarning o‘zaro aloqadorligini o‘rgandik. Dehqonobod tumanida tarqalgan mollyuskalarga mansub turlarini O‘zbekistonda foydali tomonlari olimlar prof.Z.Izzatullayev va prof.A.Fozilov rahbarligida ishlar olib borilmoqda.

Dehqonobod tumanida tarqalgan mollyuskalarning faunasi va bioekologiyasini, ularning tarqalishini o‘rgandik. Qorinoyoqli-Gastropoda sinfiga kiruvchi mollyuska turlarining tarqalishi va ularni tabiatda ahamiyatini o‘rganib chiqdik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ashurmahmatov S.I. Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumani maydonlarida tarqalgan qorinoyoqli mollyuskalar xususida ilk ma’lumotlar va ularning transchegaraviy hududlarda tarqalishi. Markaziy Osiyo va qo‘shni mintaqalardagi transchegaraviy hududlar: Hamkorlik imkoniyatlari va muammolari. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari 1-qism. Samarqand, 5-6 may 2022 yil. B. 51-53.

2. Иззатуллаев З.И. Наземные моллюски Гиссарского хребта и сопредельных ростков. Диссертация на соискании уч.степени к.б.н. Ленинград, 1970.170 с.

3. Пазилов А., Азимов Д.А. Наземные моллюски (Gastropoda, Pulmonata) Узбекистана и сопредельных территорий. Ташкент: Фан, 2003. – 316 с.

4. Pазilov A., Kuchboyev A.E. O‘zbekistonda uy va yovvoyi hayvonlar gelmintlarining oraliq xo‘jayini – quruqlik mollyuskalar (Aniqlagich-Atlas). Toshkent, 2017. 75 bet.

5. Шилейко А.А. Наземные моллюски надсемейства Heliceidea. Фауна СССР. Моллюски. – л.: Наука, 1978. Т.3. Выл. 6. – С.3-138.

6. Шилейко А.А. Наземные моллюски подотряда Pupillina фауны СССР (Gastropoda, Pulmonata, Geophila) // Фауна СССР. Моллюски. - л.: Наука, 1984. Т.3. Выл.3. №130. -С. 3-399.

7. Internet sayti https://uz.wikipedia.org/wiki/Dehqonobod_tumani

MAQOLLARDA ARXAIK VOSITALAR ORQALI KONNOTATSIYANING IFODALANISHI

Muxammedova Sumbul

UrDU magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘zbek xalq maqollarida sodir bo‘luvchi konnotatsiya hodisasining arxaik birliklar asosida yuzaga kelishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit s o‘zlar: konnotatsiya, arxaizm, maqol, mo‘ndi, buromad, kift

Folklor manbalarida uchraydigan noyob lingvistik faktlarni, leksik va grammatik elementlarning leksik-semantik, etimologik funksional jihatlarini ochib berish, ularni hozirgi adabiy tilimiz taraqqiyotida tutgan o‘rnini va qo‘shayotgan hissasini aniqlash bugungi tilshunosligimiz uchun dolzarb masalalardan hisoblanadi. Chunki, ijodkor xalqimiz tomonidan yaratilgan manbalar tilini o‘rganish, tilimiz rivojlanishi qonuniyatlarini belgilash, tarixiylik jihatdan o‘zbek tili va shevalarining o‘zaro munosabatlarini ko‘rsatib berishga xizmat qiladi.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ham mazkur masalaning yuqori ahamiyatga ega ekanligini nazarda tutib, tilimizning xalqaro mavqeyini oshirish borasidagi muhim vazifalarni tilga olganida shunday degan edi: “...O‘zbek tilining o‘ziga xos xususiyatlari: shevalari, tarixiy taraqqiyoti, uning istiqboli bilan bog‘liq ilmiy tadqiqotlar samarasini oshirish, shu sohada ilmiy kadrlar tayyorlash sifatini tubdan yaxshilashga erishmog‘imiz zarur. Bu ishlar uchun moliyaviy resurslar va mablag‘larni aslo ayamasligimiz kerak” [1.4].

Til xuddi jonli organizm kabi yashaydi, taraqqiy qiladi, rivojlanadi va agar unga turli ta’sirlar bo‘laversa, cheklovlar qo‘yilsa, o‘rganilmasa, sayqallanib turmasa iste’moldan chiqadi va o‘lik tilga aylanadi. Jamiyatda bo‘lib turadigan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, ilmiy-texnikaviy taraqqiyot, iqtisodiy va ma’rifiy sohadagi islohotlar tilning lug‘at boyligida yangi-yangi so‘z va atamalarning yuzaga kelishini, ayni paytda so‘z-leksemalarning eskirib, tarixiy kategoriyaga aylanishini taqozo qiladi [2.204]. Mazkur jarayon natijasida tilda neologizm, arxaizm va istorizmlarning vujudga kelishiga sabab bo‘ladi.

Ushbu izlanish uchun, o‘zbek xalq maqollarida uchraydigan *mo‘ndi, buromad, kift* kabi leksik birliklarni tahlil qilishni maqsad qildik. O‘zbek xalq maqollaridan olingan yuqoridagi arxaik leksemalarning tarixiy-etimologik jihatlariga e‘tibor qaratadigan bo‘lsak, ularning muayyan qismi tilimizga o‘zga tillardan o‘zlashgan so‘zlar bo‘lib chiqadi. Ana shunday elementlar ishitiyor etgan maqollarga yuzlanamiz:

mo‘ndi [7.669] – *Bo‘zchi belboqqa yolchimas, Kulol mo‘ndiga*. Ushbu maqoldagi *mo‘ndi* so‘zi asl denotativ ma‘nosida “ko‘za” semasini ifodalashga moslashgan. Biroq, mazkur lekasemaga keltirilgan maqol matnida uslubiy jihatdan qo‘shimcha konnotativ ma‘nolarni ifodalash funksiyasi ham yuklanganini sezish qiyin emas, albatta. Ya‘ni, bo‘zchi o‘ziga belbog‘ qilishga, kulol esa o‘zi uchun ko‘za yasashga vaqti bo‘lmaydi, ular nuqul boshqalarga yordam beradi. Birovalarga foydasi tegib yuradigan ba‘zi odamlarning, ko‘pincha o‘zining shaxsiy ishlari orqada qolib ketadi. Ushbu maqol shunday odamlarga nisbatan ishlatilgan. Mazkur o‘rinda gap *mo‘ndi* arxaik elementi haqida emas, yaxshi insonlarning o‘z tashvishlari va yumushlarini bir chtga surib, o‘zgalarning xuddi shunday yumushini osonlashtirishga yordam berishi haqida ketmoqdaki, bunday xususiyat, odatda, o‘zbek millatiga mansub kishilarda kuzatiladi.

Buromad [5.381] – (*Daromadga qarab buromad*). Mazkur maqola tarkibida qo‘llanilgan *buromad* so‘zi ham aslan denotat sifaidagi semasi bilan “chiqim”, “sarf-xarajat” ma‘nosida bo‘lsa, maqoldan anglashiladigan umumiy ma‘noga ko‘ra kirimingga qarab chiqim qil, o‘z holingga yarasha ish ko‘r. Kirimingning mazasi bo‘lmasa-yu, chiqimni katta-katta qilib yuborsang, keyin o‘zingga qiyin bo‘ladi, degan ma‘noda iqtisod va tejamkorlik yuzasidan berildigan maslahat ma‘nosida qo‘llanilgan.

Mazkur maqolga ham uslubiy jihatdan qo‘shimcha konnotatsiya vazifasi yuklangan bo‘lib, unda o‘z holingga yarashadigan ish qil. Bu o‘rinda albatta aromad, moliyaviy ahvol ma‘nosi yetakchi o‘ringa qo‘yilgan bo‘lishi birinchi navbatda ko‘zga tashlanadi. Shunday bo‘lsa ham, maqolning umumiy ma‘nosi juda keng qamrovli bo‘lib, unda boshqa ko‘rinishdagi inson holati va ahvoli ham nazarda tutilishi mumkin. Shu o‘rinda yana bir fakt iyytib o‘tish joyiz deb hisoblaymiz.

G‘arb madaniyatida bunga qarshi qo‘yiluvchi g‘oyalar kuzatiladi. Masalan, slavyanlarda “tavakkal qilish olijanob ish” (ya‘ni, риск благородное дело) kabi g‘oyaviy jihatdan o‘zbek milliy madaniyatiga unchalik ham mos kelmaydigan fikrlar ham mavjud. O‘zbeklarda “*Yetti o‘lchab – bir kes*” yoki yuqorida keltirilgan “*Daromadga qarab – buromad*” kabi maqollarimiz mavjudki, bular g‘arb madaniyati bilan deyarli qarama-qarshi kelib qolgan tushuncha va g‘oyalarni anglatadi. Ya‘ni, bor budini bir ishga tikib

tavakkal qilish qadimdan, ota-boblarimiz tomonidan ma'qul bo'lmagan ish sifatida aytib kelingan.

Keltirgan maqolimizdagi buromad so'zining qo'llanishi haqida birgina xulosa chiqarishimiz mumkin. ushbu maqoldagi barcha so'zlar arxaiklashmaganligiga faqat birgina "*buromad*" so'zi eskirgan ekanligiga e'tibor qilinsa, bu so'zning maqol tarkibiga kirishiga uning fonetik tarkibi, ya'ni "*daromad*" so'zi bilan qofiyadosh bo'lib chiqqani sabab bo'lgan deyish mumkin.

Kift [6.377] – *Onangni kiftingda tutsang, singlingni boshingda tut.* Ushbu maqolda qo'llanilgan *kift* so'zi haqida turli munozaralar ham kuzatiladi. Mazkur *kift* so'zi ham u bilan noto'g'ri ravishda almashtirilib qo'llaniladigan *kaft* so'zi ham etimologik jihatdan arabiy tillarga taalluqli leksemalar hisoblanadi. Buni o'sha so'zlar izohi keltirilgan o'zbek tilining izohli lug'ati hamda Sh.Rahmatullayev tomonidan nashrga tayyorlangan "O'zbek tilining etimologik lug'ati" [3.202] ham tasdiqlab beradi. Ba'zilar bu so'zni arabiy tillarga aloqador bo'lgan *kaft* so'zi bilan almashtirib qo'llaydilar.

Mazkur leksemalarni o'zaro paronimlik hosil qiladi deb hisoblash to'g'ri bo'ladi va ularning tovush kompleksi bir-biriga juda yaqin bo'lgani uchun ham ularni biri ikkinchisining o'rnida qo'llanilish holatlari kuzatiladi. Har ikkala so'z ham aslan arabiy tillarga aloqador *kaff (un)* shaklidan olingan bo'lib, forsiy tillarga o'zak oxiridagi bitta "f" undoshi tushib qolgan holatda "*kaf*" tarzida o'zlashgan. Xuddi shu shakl o'zbek tiliga o'zlashganda uning oxiriga bitta "t" undoshi qo'shib ishlaydigan bo'lgan. Buning ham o'ziga xos sababi mavjud bo'lib, Sh.Rahmatullayevning keltirishicha: "*yelka* ma'nosini bildiruvchi arabcha *kift* so'zining *kaft* shakli sabab bo'lgan, ...*kaft* so'zi ham xuddi *kaf* so'zi kabi qo'lning bilak uchi bilan barmoqlar oralig'idagi yassi qismi ma'nosini anglatadi..." [3.199].

Bizningcha, ushbu so'zlarning almashtirib qo'llanilishiga ham ularning bitta 'zakka aloqadorligi sabab bo'lgan. Semantik jihatdan esa, yuqorida keltirilgan maqolda *yelka* ma'nosidagi *kift* so'zi qo'llanishi lozim. Chunki, o'zbek mentalitetida singilni ulug'lash motivlari anchayin keng taraqqiy qilgan. O'zbek xalq maqollari izohlari bilan nashr etilgan "Hikmatnoma" kitobida yuqoridagi maqolga shundau izoh berildi. "...*Onangni kiftingda tutsang, singlingni boshingda tut.* "Hokimnikidan ham singlimniki zo'r" degan maqol ham bor. Bu maqolari bilan xalq singilni nihoyatda hurmat qilish zarurligini uqtiradi, "onangdan yuqori tut" deb mubolag'a qiladi..." [4.302]. Demak, yuqoridagi maqolda agarchi onagnni yelkangda tutadigan bo'lsang, singlingni undan ham baland tut degan mazmun anglahiladi.

Keltirilgan maqoldagi kift soʻzi ham oʻz asl maʼnosidan maʼlum darajada siljigan boʻlib konnotatsiya hodisasining yuzaga kelganligini sezish qiyin emas. Bu oʻrinda yelka, bosh leksemalari qay darajada hurmat qilish lozimligiga ishora qiluvchi uslubiy konnotasiyaning aynan oʻzi deb hisoblashga barcha asoslar yetarli deb oʻylaymiz. Bu kabi maqollar tarkibidagi konnotativ funktsiya bajaruvchi, shu bilan birga, arxaiklashgan leksemalarning til qatlamlariga eʼtibor qilinsa, ularning aksariyati oʻzlashgan qatlamga xos birliklar ekanligi maʼlum boʻladi. Jumladan, karvon, buromad, kift va boshqa koʻplagan arxaik birliklar arab-fors leksik qatlamiga mansub hisoblandi.

Oʻzbek xalq maqollarida uchraydigan arxaik leksemalarning katta foizi arab yoki fors tillariga taalluqli boʻlishiga sabab, mazkur tillarga oid birliklar tariximizning oldingi davrlariga xos lisoniy koloritni yuzaga keltirish funksiyasiga xoslanishidir. Maqolar aksariyat hollarda axloqiy, tarbiyaviy xarakterga asoslangani uchun, undagi soʻzkarning taʼsirli boʻlishi koʻproq oʻtmishga, ota-bobolar oʻgitlariga yaqinlashtirish uchun tarixiy va eskirgan soʻzlar maqolar matnidan chiqarib tashlanmaydi. Zamonlar osha ham qadimiyligi boʻrtib turishi uchun, bu soʻzlar avvalgi zamonlardan buyon aytilib, amal qilinib kelinayotganligini ifodalashga xizmat qiladi.

Xulosa oʻrnida aytish mumkinki, oʻzbek xalq maqollari nafaol tarzda boʻlsa ham hozirda qoʻllanilib turgan arxaik birliklarni oʻzida saqlab kelayotgan muhim manbalardan hisoblanadi. Maqollar matnlarida uchraydigan arxaik elementlarni toʻplash, turli lisoniy-konnotativ jihatlarini aniqlash zamonaviy tilshunosligimiz uchun muhim maʼlumotlarni taqdim qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Президент Шавкат Мирзиёевнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. – <https://uza.uz/uz. 21-10-2019>
2. Jamolxonov H. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. –Toshkent: Talqin, 2005. –B.204.
3. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. 2-жилд. –Тошкент: Университет, 2003. –Б.199-202.
4. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Ҳикматнома. –Тошкент: ЎЗМЭ нашриёти, 1990. –Б.302.
5. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. B harfi. Madvaliyev tahiri ostida. www.ziyouz.com kutubxonasi. –B.381.
6. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. K harfi. Madvaliyev tahiri ostida. www.ziyouz.com kutubxonasi. –B.377.
7. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. M harfi. Madvaliyev tahiri ostida. www.ziyouz.com kutubxonasi. –B.669.

TASKS RELATED TO CONDUCT OF EXPERIMENT

Kukonboyeva Shakhlo Rafikjonovna,
PhD Kokand State Pedagogical Institute.

Kukonboyev Bakhodir Muqimovich
is a teacher of vocational school of Furkat district, Fergana region.

Ergasheva Hurriyatkhan Melikoziyevna,
teacher of the 10th school of Furkat district

ABSTRACT

The article presents examples of tasks related to conducting experiments and the basis of their evaluation.

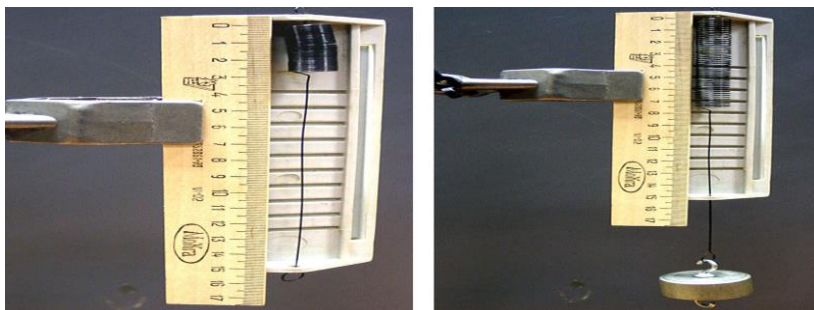
Key words: experiment, problem, calculation, measurement, formula, analysis.

It is known that students' theoretical knowledge of physics is strengthened by solving problems and conducting experiments. Solving problems of an experimental nature can be met in two different ways. In the first case, all the information related to the problem is given, and its correctness should be checked in the experiment, in the second case, the data needed to solve the problem is obtained as a result of the measurement.

Solving an experimental problem related to calculations and writing it down in a notebook consists of the following elements: setting the problem, analyzing its condition, performing measurements, performing calculations, checking the answer in an experiment.

It is possible to check the correctness of the reasoning by putting the units of the quantities included in the formula.

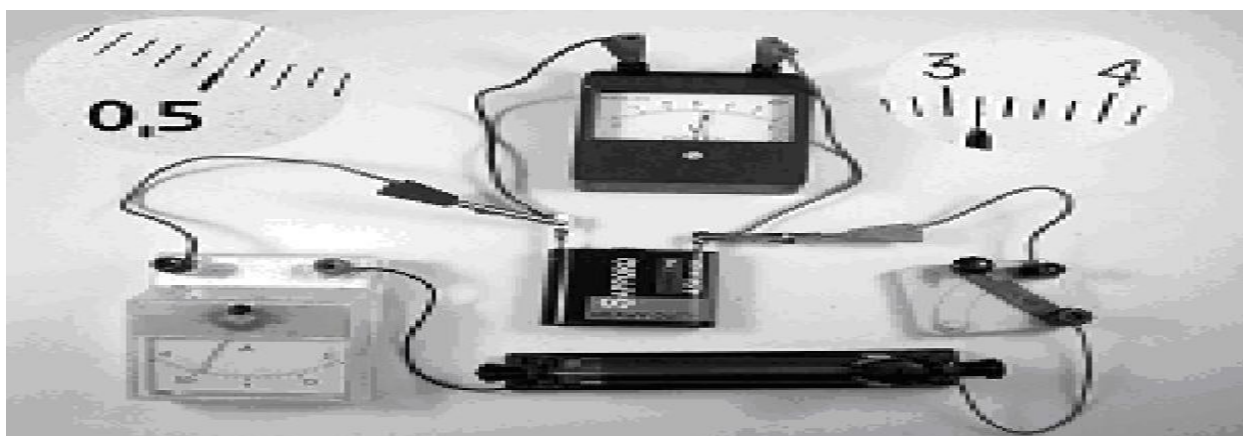
Issue 1. To determine the elasticity of the spring, the student assembled the device shown in the picture and hung a load with a mass of 0.1 kg on the spring. Determine the length of the spring using the information on the device shown in the picture.

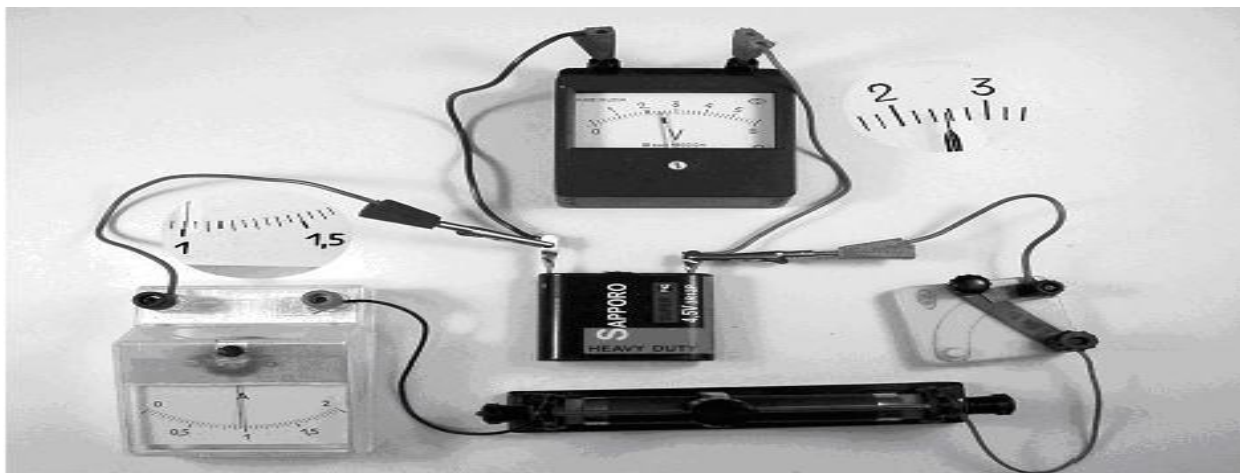
Rating: 5 points

№	Performance evaluation criteria	Ball
1	From the picture, determine the initial position of the end of the spring correctly from the ruler	1
2	From the picture, the position of the end of the spring after hanging the load can be correctly determined from the ruler	1
3	If it correctly determines the absolute elongation of the spring	1
4	If he correctly writes the formula for calculating the length of the spring	1
5	If he performs calculations correctly	1

Issue 2. The student assembled an electrical circuit consisting of a battery(1), a rheostat(2), a switch(3), an ammeter(4) and a voltmeter(5) as shown in the figure. It then measures the voltage at the source pole and the currents in various parts of the external circuit (see figure).

By changing the resistance of the rheostat, it again measures the voltage at the source pole and the currents in various parts of the external circuit (see the next figure). Find the EIuK and internal resistance of the battery. 3 points.

An example of a solution

According to the instruments,

$$U_1 = 3,2 \text{ V} \quad I_1 = 0,5 \text{ A}$$

$$U_2 = 2,6 \text{ V} \quad I_2 = 1 \text{ A}.$$

According to Ohm's law for the whole chain: $I = \frac{\varepsilon}{R+r}$.

From this: $\varepsilon = IR + Ir$, $\varepsilon = U + Ir$, $\varepsilon = U_1 + I_1 r = U_2 + I_2 r$.

$$\text{So, } r = \frac{U_1 - U_2}{I_2 - I_1} = 1,2 \text{ OM, } \varepsilon = 3,8 \text{ B.}$$

Note: Different students may not write exactly the same number due to the degree of division of the scale on these instruments. If these differences are within the measurement error, they are not considered errors.

Criteria for assessing the completion of the task	Ball
For a fully implemented solution, consider the following elements: - if the formula representing the physical law necessary to solve the problem is correctly written (in this case, Ohm's law for the entire chain); - if all the necessary mathematical calculations and conversions are performed correctly and the correct answer is obtained. In this case,	3
If the solution is given with one exception: - if there is an error in mathematical form substitutions or calculations; - if the solution is given in general and the calculations are not completed - the necessary formulas and the answer are written correctly, but the	2

The solution is provided only for the following cases: - there is an error in the mathematical form substitutions in the solution and no numerical calculations are provided; - an error was made when extracting data from the image (more than half of the division level of the instrument scale), but the rest of the solutions were performed correctly without errors; - A shortcoming was made in writing the law of Ohm, but the rest of the	1
If it does not correspond to the cases where points 1, 2, 3 are given above.	0

REFERENCES

1. Sh.R.Qo‘qonboyeva, N.Sh.Turdiyev. Bo‘lajak fizika fani o‘qituvchilarining kompetentligini shakllantirishda va baholashda kompetentlikka yo‘naltirilgan topshiriqlardan foydalanish.- “Turon-Iqbol”.-T.: 2021.- 184 б.
2. Sh.R.Qo‘qonboyeva.On the diagnosis of the level of professional training of future physical teachers.Web of scientist: International scientific research journal.Volume 3, Issue3, Mar.,2022.,85-90.
3. Sh.R.Qo‘qonboyeva,Pedagogik amaliyot jarayonida bo‘lajak fizika o‘qituvchisi kompetentligini shakllantirish masalasi.Academic research in educational sciences, Volume 2(CSPI conference 3), 108-112. (2021).
4. Sh.R.Qo‘qonboyeva, Formation of professional competence of future physics teachers through independent education., «Academicia An International Multidisciplinary Research journal» India, Vol 12, Issue 05, May 2022.-P 1202-1205.
5. Sh.R.Kukonboyeva, M.O.Tokhirova, Professional competences needed for future physics teachers., “International journal of Early Childhood Special Education” Vol 14, Issue 07 2022.-P 1976-1979
6. Sh.R.Qo‘qonboyeva, Method of diagnosing the formation of competencies in the future teachers, «International Conference on Research in Humanities, applied Sciences and Education». Berlin, Germany, June 30th 2022.- P 275-278

MINTAQADA MENHAT SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA XORIJ TAJRIBASIDAN FOYDALANISH YO‘NALISHLARI

Suvonov Bekniyoz Baxtiyor o‘g‘li

Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti
tayanch doktoranti (PhD).

100003, O‘zbekiston, Toshkent, Islom Karimov ko‘chasi, 49-uy.

b.suvonov@tsue.uz

To‘rayev Abdurahim Nortojiyevich

iqtisod fanlari doktori, professor.

Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti,

100003, O‘zbekiston, Toshkent, Islom Karimov ko‘chasi, 49-uy.

a.turaev@tsue.uz

Jurayeva Gavhar

tayanch doktorant (PhD).

O‘zbekiston, Toshkent

jurayevagavhar@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada xo‘jalik yurituvchi subyektlarda mehnat samaradorligi ko‘rsatkichlarini oshirish bo‘yicha takliflar va muammolar haqida so‘z boradi. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida tashkilotning rivojlanishi va raqobatbardoshligi bevosita mehnat samaradorligiga bog‘liq. Mehnat samaradorligi qanchalik ko‘p bo‘lsa, vaqt birligida shuncha ko‘p mahsulot yaratiladi va natijada korxonaning umumiy mahsuloti oshadi. Demak, mehnat unumdorligini oshirish har qanday korxonaning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Tayanch tushunchalar: Bozor iqtisodiyoti, mehnat, mehnat samaradorligi, O‘z vaqtida ta‘minlash (Just-in-time), Yapon mo‘jizasi, Kanban, xavfsiz mehnat sharoiti.

НАПРАВЛЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА В ПОВЫШЕНИИ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА В РЕГИОНЕ

Аннотация. В данной статье говорится о предложениях и проблемах повышения показателей эффективности труда в хозяйствующих субъектах. В условиях современной рыночной экономики развитие и конкурентоспособность организации напрямую зависят от производительности труда. Чем больше производительность труда, тем больше продукции создается в единицу времени и, как следствие, увеличивается общий выпуск продукции предприятия. Поэтому повышение производительности труда является одной из важнейших задач любого предприятия.

Основные понятия: Рыночная экономика, труд, эффективность труда, своевременная поставка (Just-in-time), японское чудо, Канбан, безопасные условия труда.

DIRECTIONS FOR USING FOREIGN EXPERIENCE IN INCREASING LABOR EFFICIENCY IN THE REGION

Annotation. This article talks about proposals and problems for increasing labor efficiency indicators in economic entities. In the conditions of the modern market economy, the development and competitiveness of the organization directly depends on labor efficiency. The greater the labor efficiency, the more products are created per unit of time, and as a result, the total output of the enterprise increases. Therefore, increasing labor productivity is one of the most important tasks of any enterprise.

Basic concepts: Market economy, labor, labor efficiency, Just-in-time, Japanese miracle, Kanban, safe working conditions.

Kirish.

Jahonda raqobat muhitining chuqurlashib borayotgan sharoitda mehnat samaradorligini oshirish masalasi tobora dolzarb muammo sifatida e'tirof etilmoqda. Xalqaro Conference Board tadqiqotlar tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, "har yili jahonda o'rtacha mehnat samaradorligining oshishi 3,5-4,0 foizni tashkil etadi. So'nggi yillarda sanoat ishlab chiqarishda mehnat samaradorligi ko'rsatkichining yuqoriligi Germaniya, Irlandiya, Norvegiya, Xitoy va AQSH kabi mamlakatlarda kuzatilmoqda. Ekspertlarning hisob-kitobiga ko'ra, xo'jalik yurutuvchi subyektlarda mehnat samaradorligining oshishiga ishlab chiqarishda innovatsion taraqqiyotni jadallashtirish va faol investitsion muhitni yaratilishi sabab bo'lgan" [1].

Jahonda innovatsion iqtisodiyot sharoitida xo‘jalik yurutuvchi subyektlarda mehnat samaradorligini oshirish va uning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish borasidagi ilmiy izlanishlarga alohida e’tibor qaratilmoqda. Amalga oshirilayotgan ilmiy izlanishlar tarkibida sanoat korxonalarida mehnat samaradorligini baholash tizimini takomillashtirish, mehnat samaradorligiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillarning ta’sir ko‘lamini aniqlash, samaradorlikni oshirishning zahira manbalarini kengaytirish hamda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni takomillashtirish bo‘yicha kompleks tadqiqotlar olib borishga alohida ahamiyat qaratilmoqda.

Mamlakatimizda keyingi yillarda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlardan ko‘zlangan asosiy maqsad innovatsion taraqqiyotni jadallashtirish, iqtisodiy qudratimizni yanada oshirish va pirovardida xalqimiz farovonligini oshirishga qaratilgandir. "...iqtisodiyotni modernizatsiya va diversifikatsiya qilish, mehnat unumdorligini oshirish orqali yuqori iqtisodiy o‘shishni ta’minlash" [2] muhim vazifa sifatida belgilangan. Bu borada mavjud zahira va imkoniyatlardan samarali foydalanish, innovatsion texnologiya va zamonaviy ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirish hamda raqobatbardosh iqtisodiyotning muhim tarkibi bo‘lgan mehnat unumdorligini oshirish borasidagi ilmiy tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar sharhi.

L.A.Kostinning ta’kidlashicha, "mehnat samaradorligi" toifasiga mehnatning ijtimoiy jihatlari, xususan, mehnat sharoitlarini yaxshilash, uning xavfsizligini oshirish, ishning ilg‘or usullari va usullarini qo‘llash, shuningdek, mehnat va dam olish rejimiga rioya qilish kiradi [3].

Ushbu yondashuv ushbu toifadagi bir qator yangi vazifalarni o‘z ichiga oladi va tegishli kontseptual asoslarni talab qiladi. Shunday qilib, mehnat samaradorligini tahlil qilish munosib mehnat standartlarini talab qiladi degan xulosaga kelish mumkin.

Mehnat samaradorligi shaxsning shaxsiy o‘shishiga asoslanadi va hayot va mehnat sifati bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, busiz barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashning iloji yo‘q.

Har bir shaxsning qoniqishi hayot sifatiga bog‘liq bo‘lib, buning muhim tarkibiy qism shu shaxsning ish sifati hisoblanadi. M.Todaroning mehnat unumdorligining pastligi va turmush darajasining pastligi bir-birini mustahkamlovchi sifatlar ekanligini isbotlovchi tadqiqotlari bu tushunchalarning o‘zaro bog‘liqligini tasdiqlaydi [4].

Shunday qilib, mehnat samaradorligi mehnat unumdorligi va mehnat sifati ko‘rsatkichlari yig‘indisini belgilaydigan integral dinamik ko‘rsatkich sifatida

tushuniladi. Mehnat samaradorligining o‘shishi mehnat sifatini va natijada hayot sifatini oshirishni ta‘minlaydi va mehnat faoliyati uchun kuchli motiv bo‘lib xizmat qiladi [5].

Mehnat samaradorligi quyidagi ko‘rsatkichlar bilan belgilanadi: mehnat unumdorligi, ish haqi xarajatlari darajasi, ish haqining o‘shish sur‘atlarining mahsulot ishlab chiqarishning o‘shish sur‘atlariga nisbati va mehnat unumdorligining o‘shish sur‘atlari [6].

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqot ishini bajarishda kuzatish, ma’lumotlarni to‘plash, umumlashtirish, guruhlash, taqqoslash, monagrafik kuzatish usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar.

Sanoat korxonalarida personal mehnatidan foydalanishni tashkil etish, xodimlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash, mehnatni samarali rag‘batlantirish, xodimlarni boshqarishda samarali boshqaruv usullarini qullash muhim ahamiyatga ega. Bu muammolarni yechish uchun, avvalo mehnat samaradorligini oshirishning rivojlangan xorijiy mamlakatlarning (Yaponiya, AQSH, Xitoy, Germaniya) sanoat korxonalarida o‘rganish va ulardan mamlakatimizning sanoat tarmoqlarida foydalanish imkoniyatlarini aniqlash dolzarb hisoblanadi.

Yaponiya kompaniyalari o‘ziga xos korporativ falsafasiga ega, bu falsafa: samimiylik, hamjihatlik, birdamlik, hamkorlik va jamiyat hayotini yaxshilanishiga qo‘shadigan hissadan iborat. Yaponiya kompaniyalarining nufu‘zini aniqlovchi asosiy omil – bu ularning huquqiy maqomi, bozor ulushining nazorati, birja a‘zolidir. Bu omilli ko‘rsatkichlar tashqi moliyaviy manbalarga qo‘shilish va yuqori mehnat potensialiga ega bo‘lgan ishchi kuchini mehnatga jalb qilish imkoniyatini beradi.

Yaponiya kompaniyalarida personal mehnatidan foydalanish va rivojlantirish uchun ishchi-xodimlari munosib qiziqish va maqsadlari mushtarak (bir xil), keng tajriba va bilimga ega bo‘lishini talab qilishadi. Mehnat potensialidan samarali foydalanish ishchilar malakasini oshirish va ularning mehnatini rag‘batlantirish bilan bog‘liq. Yaponiyada xodimlar malakasini oshirish va mehnatga jalb qilish beshta tamoyil asosida amalga oshiriladi: umrbod bandlik, mansab lavozimini oshirish va mehnat funksiyasini o‘zgartirish, obru (nufus), mehnat vazifasiga tayyorlash, mehnatga haq to‘lash. “Yapon mo‘jizasi” nomini olgan ushbu tamoyillarga asosan paydo bo‘lgan – bu tamoyillar tizimi Yaponiyani rivojlangan va taraqqiy etgan dunyo mamlakatlari (AQSH, Germaniya, Kanada, Buyuk Britaniya, Fransiya, Italiya) safida bo‘lishini ta‘minlagan. Tamoyil tizimlarining benuqson amal qilishligi bu tizimning bir elementi harakati emas, balki tizim ichidagi kompleks tizimlar harakati natijasidir. Har bir tizim bir-birini to‘ldirgan holda

uni amal qilishi uchun sharoit yaratadi, bu esa samarali mehnatning oshishini ta'minlaydi. Tizimlar umumlashgan holda yaxlit mexanizmni tashkil qiladi, motivatsion muhitni shakllantirib yuqori malakaga ega bo'lgan xodimlarni tayyorlash va ularning aqliy hamda jismoniy qobiliyatlardan to'liq foydalanishga ko'maklashadi, bu pirovardida sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sish va mehnat unumdorligi oshishi demakdir. Bunday motivatsion muhitda mehnat faoliyatini olib borish ishchida yana ham o'z mehnat potensialini safarbar qilish va mehnat sifatini oshirib borish asosida kompaniyaning oldida turgan muammolarni yechilishiga yo'naltiradi.

Mehnatdan samarali foydalanishda mehnat va ishlab chiqarish intizomini mustahkamlanishi va tashkil etilishi hisoblanadi. Yaponiya kompaniyalarida ishlab chiqarish va mehnat intizomining yuqori darajada tashkil etilganligi mahsulot ishlab chiqarishda progressiv tashkiliy texnologiyalar tizimini qo'llash imkonini beradi. Progressiv tashkiliy texnologiyalarga "O'z vaqtida ta'minlash (Just-in-time)" [7] va "Kanban (Kanban)" [8] tizimlarini misol sifatida keltirish mumkin.

"O'z vaqtida ta'minlash" tizimi. Mahsulot ishlab chiqaruvchi kompaniyaga xom-ashyo yetkazib beruvchi (ta'minotchi) tomonidan aniq vaqt bo'yicha zaruriy qism va materiallar yetkazib beriladi. Bu o'z navbatida har xil xizmat qiluvchi bo'linmalar harakatini yuqori darajadagi o'zaro muvofiqlashuvni talab kiladi. Natijada, asosiy ishlab chiqarish maydonlarida ombor zahiralari va operatsiyalar-aro tayyorlashlarni minimallashtirishga olib keladi, aniq bir maromda bajarilgan (bajariladigan) ish uchun barcha bo'linmalarning javobgarligi oshadi.

"Kanban" tizimi. Konveyer usulida mahsulot ishlab chiqarishda buyurtmachi tomonidan talab qilinadigan detall va materiallar miqdori, ularni aniq yetkazish vaqti ko'rsatilgan maxsus talabnomaga asosan ombordan ta'minlanadi. "Kanban" tizimini "Tayota Motors", "Yamaha Motor", "Nissan", "Kawasaki" va "Honda Motor" kompaniyalar faoliyatida keng qo'llaniladi. "Kanban" tizimi avtomatlashtirishning yuqori darajasini, qattiq ishlab chiqarish intizomini ta'minlanishini, personal mehnatini to'g'ri tashkil qilishni talab kiladi.

Hozirgi kunda zamonaviy yapon kompaniyalari tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, tashkiliy texnik yangiliklarni joriy qilishdan olinayotgan samara faqat personal mehnatini samarali tashkil etish masalalari bilan o'zaro muvofiqlashgan holdagina mavjud bo'ladi. Kompaniyalardagi texnik qayta qurollanish tadbirlari, texnologiyalarni tez yangilash, tashkiliy texnologiyalar tizimini kiritish, texnik avtomatlashtirish jarayoni bevosita mehnat samaradorligini oshirish mexanizmi bilan bog'lanishini zarurat etadi.

AQShda personal mehnatidan foydalanish ishlari keng izlanuvchan bazaga, konsultativ yordam, rivojlangan boshqaruv infratuzilmasiga tayanadi. Ushbu yaratilgan boshqaruv infratuzilmasi tajribasidan Buyuk Britaniya, Kanada, Yaponiya, Yangi Zellandiya va boshqa davlatlarda ham keng qo'llaniladi.

AQSh kompaniyalaridagi eng samarali zamonaviy yondashuv o'zining ko'rinishi va personal bilan ishlash uslublari hamda yangi axborot texnologiyalarni qo'llanilishi bilan farq qiladi. Kompaniyalarda personalni boshqarish individual mehnat jarayoniga asoslanadi. Mehnat jarayonida erishilgan individual natijaga muvofiq mehnatni baholash va lavozimini ko'tarish amalga oshiriladi. Rahbariyat va personal xodimlari o'rtasida samimiy do'stona munosabat o'rnatiladi. Kompaniyalarda personal xodimlari mas'uliyati va mehnat qobiliyatini oshirish maqsadida mehnat vazifalariga brigada (sex) rahbari yoki mansab lavozimi yuqori bo'lgan rahbariyatning mehnat vakolati birlashtirilib beriladi. Mehnat vazifasi oshirilgan ishchi- xodim kompaniya rahbariyati ishonchini oqlash va mavjud qobiliyatini ko'rsatish uchun samarali mehnat namoyon etadi.

AQSh kompaniyalarida ishchilarni mehnatga qabul qilish tanlov asosida: boshlang'ich bilim, kompaniya faoliyati va amal qilinadigan tartib-qoidalar haqida ma'lumoti, malaka darajasi, shaxsiy jihatlar inobatga olinib suhbat hamda test natijalari bo'yicha amalga oshiriladi [9]. Umuman, AQSh kompaniyalarida personalni boshqarish ikkita tizimga asoslanadi. Ularni chegaralanishi AQShdagi mehnat qonunchiligida mavjud bo'lgan personalning ikkita kategoriyasi orasidagi huquqiy farqini aks etadi, lekin umumiy hisobda ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan aniqlanadi.

AQShning mehnatga haq to'lash tizimi egiluvchan xarakterga ega bo'lib, mehnat natijasiga bog'liq holda oshib boradi. So'nggi yillarda AQShda va Yevropaning rivojlangan mamlakatlarida ishchilar tomonidan bajarilgan mehnatga individual asosda baho berilib, mehnat haqi to'lashda foydalaniladi. Buni boisi shundaki, har bir ishchi mehnat vazifasi va malakasi bir xil bo'lgan ishchilar bilan mehnat jarayoniga kirishib o'z qobiliyati, hayotiy maqsadi, intilishi va mehnat motiviga qarab turli mehnat natijalariga erishishi mumkin. Ushbu farqlar mehnat haqiga o'z ifodasini topishi shart. Jismoniy va aqliy mehnat bilan band bo'lgan ishchilarning bajaradigan mehnatlari natijasi sari, ularning mehnatiga haq to'lash uslublari ham baholashga asoslanadi. AQShdagi kompaniyalarda rahbar va xizmatchilarning 80 foizi va ishchilarning 50 foizidan ortig'inig mehnatiga haq to'lashda mehnatni baholash uslubidan foydalaniladi. Fransiyada individual mehnatni baholashning 75 foizi rahbar va xizmatchilar hamda 48 foizi ishchilar hissasiga to'g'ri keladi [10].

Mehnat haqi miqdoriga ko‘ra AQShda malakali mutaxassis (muhandis, dasturchi, o‘qituvchi, shifokor, huquqshunos va h.k) larning o‘rni beqiyos. AQSH mehnat statistika byurosining ma’lumotiga ko‘ra, malakali muhandislarning bir haftalik mehnat haqi 4700 AQSH dollarini, ishchilarning o‘rtacha mehnat haqi 481 dollarni tashkil etgan, bu muhandislarnikiga nisbatan 9,5 barobar kam ekanligini ko‘rsatadi. Malakali mutaxassislarning mehnat haqi muhandislarnikiga nisbatan 61 foizni tashkil qiladi, malakasiz (kam malaka talab etuvchi mehnat) ishchilarniki esa (orastabon, oshpaz, jihozlarni yuvuvchi, yuklarni ortuvchi, har xil ish bajaruvchi ishchilar va boshqalar) - 25 foizdan ham kam [11]. Bunday farqlanish yevropa davlatlarida ham kuzatish mumkin, masalan, Germaniyada - 20 foizga, Italiya va Daniyada - 22, Lyuksemburgda - 44, Fransiya va Belgiyada - 61 foizga teng [12].

AQSh kompaniyalarida aniq mehnat natijasini rag‘batlantirishda tizimli uslubdan foydalaniladi. Bu tizimda Skenlon, Raker va Iproshear nomini olgan tizimlar amal qiladi. Rag‘batlantirishning Skenlon tizimi – bir ishchi hisobiga mehnat unumdorligi oshganda kompaniya va ishchilar o‘rtasida ishlab chiqarish sarflarini tejash imkonini beradi. Ishlab chiqarilgan mahsulot qiymatida mehnatga haq to‘lash sarfining salmog‘i rejalashtirilgan darajadan oshib ketmasa, unda ushbu iqtisod qilingan mablag‘ kompaniya va ishchilar o‘rtasida 1/3 qismga taqsimlanib rag‘batlantirishni kafolatlaydi. Raker tizimi - mehnat haqining bir dollari hisobiga shartli sof mahsulot hajmini oshishi natijasida ishchi-xodimlar rag‘batlantiriladi. Bunda shartli sof mahsulotga sarflar miqdorini qisqartirish yoki shartli sof daromadni oshirish ko‘zlanadi. Iproshear tizimi - “rejalashtirilgan mahsulot hajmini ishlab chiqarish uchun sarflanadigan ish vaqtini (kishi-soat) tejab qolingani uchun rag‘batlantiriladi. Norma kishi-soatdan haqiqatda sarflangan kishi-soat miqdori kam bo‘lsa rag‘batlantirish amalga oshiriladi. Tejab qolingani sarflar kompaniya va ishchi-xodimlar o‘rtasida teng (50/50) miqdorda taqsimlanadi” [13].

Xitoy Xalq Respublikasidagi kompaniyalarda personal mehnatini tashkil etishda shakllangan an’anaviy madaniyatga, ya’ni bunda shaxsning individualligidan jamoaviylashuvga asoslanadi. Jamoaviylashuv jamiyatda shakllangan jamoaning har bir a’zosi yakkil oila a’zosi ekanligi, yoshi kattalarga hurmat, birdamlik, hamjihatlik, mehnatni jamoa bilan birgalikda bajarishni ifodalaydi [14]. Shu boisdan personal xodimlari mehnatni hamkorlikda bajarishi, mehnatsevarligi va mehnatga chanqoqligi bilan ajralib turadi. Kompaniyalarda personal ishchi-xodimlarga mehnat qilishi va qobiliyatlarini namoyon etishlari uchun keng imkoniyatlar yaratilgan.

Personal mehnat qobiliyatlarini oshirib borish maqsadida “tayyorlov” va “kasbga yo‘naltirish” tizimlari amal qiladi. Tayyorlov tizimi o‘z ichiga: personal malakasini

oshirish, boshqaruv qobiliyatini shakllantirish, kompaniya an'analari va ahloq normalariga rioya qilish, mijozlar bilan ishlashni qamrab oladi. Kasbga yo'naltirish tizimi: ma'lum mehnat natijasiga erishgan, bilimga chanqoq va qobiliyatli ishchi-xodimlarni kelgusida kompaniya rivojlanishiga hissa qo'shishini hisobga olib yirik kompaniyalarda malakasini oshirish yoki nufuzli oliy ta'lim muassasalarida o'qishga yuboriladi [15].

Xitoy kompaniyalarida personal mehnatini rag'batlantirishda ikki tizimdan foydalaniladi, ya'ni mehnatga haq to'lash va qo'shimcha rag'batlantirish. Mehnatga haq to'lash o'z navbatida 3 qismga bo'linadi: asosiy mehnat haqi (ishchi-xodimning ma'lumot darajasi, mehnat staji hisobga olinadi), mehnat natijasiga qarab haq to'lash (mehnat sifati, samaradorligi), kompaniya daromadiga muvofiq haq to'lash. Mehnatga haq to'lashning asosiy mehnat haqi to'lashdan tashqari bo'lgan ikki qismi bevosita mehnat natijasiga bog'liq bo'lganligi bois mehnatga haq to'lashning 30-70 foizi aynan shu qismda shakllanadi [16]. Qo'shimcha rag'batlantirish: o'rta bo'g'in rahbarlari qimmatli qog'ozlar xaridida ishtirok etishi mumkinligi, tibbiy sug'urta, transport va aloqa vositalari uchun xarajatlar (mobil aloqa va internet) to'lab berilishi, uy-joy, ta'lim olish va malakasini oshirish uchun qo'shimcha moddiy yordam ko'rsatishni nazarga tutadi. Kompaniyalarda moliyaviy imkoniyatlar va iqtisodiy rivojlanishni inobatga olgan holda qo'shimcha rag'batlantirishlar ham amalga oshiriladi.

Germaniya kompaniyalarida personal mehnatidan foydalanishda avvalo ishchi-xodimlar manfaati ustunlik qiladi, bunda personal malakasini oshirish, mehnatga munosib haq to'lash va xavfsiz mehnat sharoitini yaratib borishdan iboratdir. Bu choralar zamirida kompaniyalar maksimal foyda olish, bozorda mustahkam o'z o'rniga ega bo'lish, ishlab chiqarishni investitsiyalar hisobiga rivojlantirib borish, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash va ekologik muammolarni bartaraf etishni ko'zlaydi.

Germaniya kompaniyalarida personal xodimlarini boshqaruvda ishtirok etishligi uchun jalb qilish tizimi mavjud. Bu tizim personalni kompaniyaning boshqaruv nazorat kengashlarida ishtirok etish, "ishchi - rahbar" do'stona munosabati, ishchilardan tashkil topgan ishlab chiqarish kengashini to'zishni nazarda tutadi. Ushbu kengash doimiy asosda kamida 5 kishidan iborat va boshqaruv nazorat kengashida ovoz berish huquqiga ega bo'lgan ishchilardan tashkil topadi. Rahbariyat ushbu ishchilar kengashi va boshqaruv nazorat kengashiga zaruriy axborot berib boradi, ulardan olingan talab va takliflarni o'rganib chiqadi hamda qaror qabul qiladi. Xususan, bunday ishchilar kengashi AQSHning 25 foizdan ortiq kompaniyalarida ham tashkil etilgan hamda faoliyat ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar.

Xo‘jalik yurituvchi subyektlarda menhat samaradorligi mohiyati va uning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish jarayonida quyidagi xulosalarga keldik:

Xorijiy rivojlangan mamlakatlarning yirik sanoat korxonalarida mehnat samaradorligini oshirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan samarali choralarni o‘rganish jarayonida mamlakatimizda ushbu tajribalardan keng miqiyoslarda foydalanish bo‘yicha takliflar ishlab chiqildi. Jumladan, birinchi, sanoat korxonalarida personal malakasini doimiy oshirib borish, uztoz-shogird an‘analariga muvofiq mehnatni tashkil etish taklifi: korxonalarda yuksak bilim va malakaga ega bo‘lgan hamda ustoz-shogird an‘analariga sodiq bo‘lgan raqobatbardosh personalni shakllantirish imkononi beradi; ikkinchi, rahbariyat va personal ishchilari o‘rtasida samimiy do‘stona aloqa o‘rnatish taklifi: korxonada va personal maqsadlariga erishishida o‘zaro mushtaraklik ta‘minlanadi; uchinchi, mansab lavozimini oshirish yoki mehnat vazifasini o‘zgartirish tizimini joriy qilish taklifi: personal xodimlari malakasini oshirish va yetuk malakali kadrlarni yetishtirib chiqishni ta‘minlaydi; turtinchi, sifatni nazorat qilish tizimini tashkil etish taklifi: ishlab chiqarilayotgan mahsulot va mehnat sifatini nazorat qilish hamda oshirish imkonini beradi; beshinchi, mahsulot ishlab chiqarishning barqaror va uzluksizligini ta‘minlash maqsadida progressiv tashkiliy texnologiyalar tizimini bosqichma-bosqich joriy qilish taklifi: ishlab chiqarish samaradorligiga erishish imkonini beradi; oltinchi, personal mehnatini baholash, ishlagan mehnat staji va malaka darajasini hisobga olgan holda mehnatga haq to‘lash tizimini tashkil etish taklifi: personal mehnat motivatsiyasini, potensialini, mehnat unumdorligi va samaradorligini oshirishga erishiladi; yettinchi, mehnatni rag‘batlantirishda tizimli rag‘batlantirish va qo‘shimcha rag‘batlantirish usullaridan foydalanish taklifi: personalning aniq mehnat natijasini aniqlash va munosib rag‘batlantirish imkonini beradi; sakkizinchi, korxonada daromadida ishtirok etish tizimini qo‘llash taklifi: ishchilarda korxonada rivojlanishiga bo‘lgan qiziqishi oshadi. Natijada, mehnat unumdorligi oshishi, xarajatlar qisqarishi, kadrlar qo‘nimsizligi kamayishi va mahsulot sifati yaxshilanishi ta‘minlanadi.

MANBA VA ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. <http://www.conference-board.org/data/chiefeconomist.cfm> (Conference Board xalqaro iqtisodiy tahlil qilish tadqiqotlar tashkiloti ma'lumoti)
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. “Халқ сўзи” газетаси, 2018 йил 29 декабр, № 271 (7199)
3. Бабосов Е.М. Управление персоналом: учебное пособие / Е.М. Бабосов, Э.Г. Вайнилович, Е.С. Бабосова. – М.: ТетраСистем, 2012. 288 с.
4. Todaro M.P. Internal Migration in Developing Countries: A Survey/Richard A. Easterlin, ed.//Population and Economic Change in Developing Countries — University of Chicago Press, 1980 — p.361-402
5. Войтов А.Г. Эффективность труда и хозяйственной деятельности. Методология измерения и оценки / А.Г. Войтов. – М.: Дашков и К, 2012 232 с.
6. Кибанов А.Я. Кадровая политика и стратегия управления персоналом / А.Я. Кибанов, Л.В. Ивановская. – М.: Проспект, 2014 60 с.
7. “O‘z vaqtida ta’minlash (Just-in-time)” tizimi ilk bor 1950-yilda “Toyota Motors” kompaniyasida qo‘llab ko‘rilgan. Hozirgi kunda bu tizimdan AQSH, Yevropa va boshqa rivojlangan davlatlarda keng foydalanadi.
8. “Kanban” tizimi (“Kanban” yaponcha “reklama oynasi” degan ma’noni anglatadi) 1959-yilda “Toyota” kompaniyasida avtomobillarni ishlab chiqarish jarayonida qo‘llanilgan. 1962-yildan bu tizimdan foydalanish keng ommalashgan.
9. Шапиро С.А., Шатаева О.В. Основы управления персоналом в современных организациях (учеб. пособие). - М.: Гроссмедиа, 2008.
10. Дряхлов Н., Куприянов Е. Системы мотивации персонала в Западной Европе и США. // Пробл. теории и практики упр, 2017. - № 2.
11. Manba: www.bls.gov.us AQSH mehnat statistika byurosi rasmiy ma'lumotidan muallif hisob-kitobi.
12. Manba: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics-explained/index.php/Wages-and-labour-costs> Yevropa ittifoqi statistika qo‘mitasining rasmiy saytidan muallif hisob-kitobi.
13. Базарова Т.Ю., Еремина Б.Л. Управление персоналом (Учебник). - М.: ЮНИТИ, 2014.
14. Марченко В. Как управляют персоналом в Китае: особенности китайского менталитета. - М., Журнал: Гинеральный Директор, 2016. - № 4. (www.gd.ru)
15. Дзин С. Новые тенденции в управлении персоналом на современных китайских предприятиях. // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18. Социология и политология, - 2009. - № 1.
16. Zheng ShiQiang. Chinese Management, 2005.

ISSUES OF INTRODUCTION OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE RESOLUTION OF CORPORATE DISPUTES AND THEIR IMPACT ON LEGAL PRACTICE

Abdurakhimov Shokhrukh

Tashkent State University of Law

Master student

Email: sh.sh.abduraximov@gmail.com

Abstract: In recent years, the growing influence of technology on the legal field has been the subject of much interest and debate. This article examines the impact of technology on corporate dispute resolution and the practice of law, highlighting the benefits and challenges arising from the use of technology in these areas. The article begins by exploring how technology has changed the landscape of dispute resolution, including the development of online dispute resolution platforms, the use of artificial intelligence and machine learning in legal decision-making, and the use of blockchain technology to facilitate security and effective conflict resolution. The article examines the broader implications of these technological developments, including their impact on the legal profession and the justice system in general. Finally, the article concludes with a discussion of the potential future directions of technology and legal practice in corporate dispute resolution and the importance of addressing the ethical and regulatory challenges arising from these developments.

Keywords: technology, corporate dispute resolution, online dispute resolution, artificial intelligence, legal profession.

The legal field has always been steeped in tradition, with traditional dispute resolution methods such as litigation and arbitration being the primary options for resolving corporate disputes. However, the rapid development of technology today is revolutionizing the way disputes are resolved in the legal field and is introducing new, innovative ways to resolve disputes between parties¹. The use of technology in corporate dispute resolution has given rise to new methods such as online dispute resolution, e-

¹ Khakberdiev AA ARBITRATION COURT: SOME ISSUES OF LAW PROTECTION //World Bulletin of Management and Law. - 2021. - T. 4. - S. 9-12.

discovery and artificial intelligence-based tools. As a result, corporate dispute resolution has become more efficient, cost-effective and convenient. In this article, we examine the impact of technology on corporate dispute resolution and the practice of law, and analyze its advantages and disadvantages¹.

Corporate dispute resolution is the process of resolving disputes between parties in the business world. It includes various methods such as litigation, arbitration and mediation. Corporate dispute resolution has a long history, dating back to ancient times and evolving over the centuries with the advent of new methods and technologies.

Nowadays, modern technologies are gradually introduced into the corporate dispute resolution process. Below we provide information about these technologies.

1. The use of artificial intelligence (AI) and machine learning in corporate conflict resolution allows processing large amounts of data, identifying problems and predicting the conflict. These platforms help parties resolve disputes more efficiently and in a shorter time frame. In addition, the use of artificial intelligence (AI) can facilitate the analysis of large amounts of data and increase the accuracy of decision making². A small feature of AI can be used to analyze data and predict the likely outcome of a dispute, allowing the parties to decide in advance whether to settle the dispute or proceed with litigation.

In addition, a branch of AI called NLP can be used for contract review. NLP algorithms have the ability to read and understand legal documents and contracts, allowing lawyers and other dispute resolution professionals to quickly and efficiently identify key terms, clauses and problems in contracts.

2. Electronic discovery (eDiscovery) system refers to the process of collecting, reviewing and finalizing electronic documents and information in legal proceedings³. Using eDiscovery can help parties identify key evidence and streamline the process of analyzing it. However, using this system is expensive and time-consuming.

3. Online Dispute Resolution (ODR). ODR refers to the use of technology for online dispute resolution. ODR platforms can be used for a variety of disputes, from small claims to complex commercial disputes. The use of online dispute resolution platforms can streamline the dispute resolution process and reduce the need for costly and time-

¹ KHAKBERDIEV A. HISTORY AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE ARBITRAL TRIBUNAL //International Journal of Early Childhood. - 2022. - T. 14. - no. 02. – S. 2080-2090.

² Garrido-Moreno, A., & Pacheco-Torres, R. (2019). The impact of technology on the practice of law: Implications for law firms and society. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 5(3), 54.

³ Štefánik L., Khakberdiev A., Davronov D. CLASSIFICATION AND TYPES OF ARBITRATION COURTS // Norwegian Journal of Development of the International Science. - 2022. - no. 79-2. - S. 19-25.

consuming litigation¹. ODR is considered more efficient and cost-effective than traditional dispute resolution methods, but enforcement of online decisions made in this system raises concerns among parties. Because most parties do not want to recognize these decisions². There are several potential benefits associated with the use of technology in corporate dispute resolution. For example, technology can improve the efficiency of the dispute resolution process by reducing the need for face-to-face meetings and automating routine tasks such as document review and analysis³. In addition to the above, it is recognized by experts that online dispute resolution can make the process more convenient for geographically dispersed parties⁴.

While there are advantages to using technology in corporate dispute resolution, there are also disadvantages. Its advantages are, first of all, increased efficiency. The use of technology accelerates the dispute resolution process, allowing parties to resolve disputes more quickly⁵. Second, it helps the parties reduce the costs associated with traditional methods of dispute resolution, such as litigation. In addition, when technologies are used in conflict resolution, they can provide more complete information and understanding about the conflict and its likely outcome. This allows the parties to make an informed decision about how to proceed⁶.

At the same time, there are also a number of problems that can be encountered in the resolution of disputes from technologies. For example, firstly, data security and privacy issues. Concerns about data privacy and security arise when confidential information is transmitted through online platforms⁷. During the dispute resolution process, the parties may be required to disclose confidential information and shall ensure that such information is protected from unauthorized access or disclosure. This situation raises concerns about the security and confidentiality of trade secrets and other information. Because there is still no system that is completely protected from hacker attacks. The

¹ Smith, E. (2018). The impact of technology on the legal profession. *Vanderbilt Journal of Entertainment & Technology Law*, 21(3), 457-476.

² А.А.Хакбердиев Низоларни муқобил тартибда ҳал қилишда ҳакамлик ва арбитраж судининг ўрни ва уларнинг турлари // *Журнал правовых исследований*. - 2022. - 7-йилд. - 4.

³ Johnston, J. (2020). Law, technology, and the future of dispute resolution. *Ohio State Journal on Dispute Resolution*, 35(1), 117-137.

⁴ Chen, KS, & Lee, JC (2021). The future of online dispute resolution: A study of the potential impacts of artificial intelligence and blockchain technology. *Journal of Dispute Resolution*, 2021(1), 1-26.

⁵ Khakberdiev A. THE PROCESS OF TERMINATION OF AN EMPLOYMENT CONTRACT WITH AN EMPLOYEE OF A FOREIGN EMBASSY // *Science and innovation*. - 2022. - T. 1. – no. C7. - S. _ 303-306.

⁶ Abdumurad K. Ensuring Confidentiality in the Detection and Investigation of the Crimes of Money Laundering // *Rechtsidee*. - 2019. - T. 5. – no. 2. - S. 10.21070/ jhr . 2019.5. 65-10.21070/ letter. 2019.5. 65.

⁷ Greenleaf, G., & Waters, N. (2018). The rising tide of data protectionism: The implications for international trade and the global economy. *Journal of World Trade*, 52(6), 835-867.

second problem is that technologies do not have moral views and concepts. This, in turn, can lead to the emergence of information that harms the dignity of people¹. Thirdly, not all corporations have infrastructures that enable the use of technology. Adoption of new technology can be expensive, which can create barriers for some parties to use it. This also creates inequality between the parties. In summary, while technology has significant benefits in dispute resolution, it also creates challenges that must be addressed to ensure that the process is fair, efficient, and expedient.

The process of adapting to these processes also sets a number of tasks for lawyers. As new tools and platforms emerge, it is important for legal professionals to stay abreast of the latest developments and learn new and innovative ways to use technology to better serve their clients and the general public. The use of technology in dispute resolution increases the role and responsibility of lawyers and other dispute resolution professionals. For example, learning about artificial intelligence and information technology will become a major necessity for lawyers in legal research and document review, and litigants will prefer to hire an expert who meets these requirements. Because the use of such specialists reduces the time and resources of corporations. This in turn results in clients demanding faster, more cost-effective and more efficient results from lawyers.

The use of technology in the resolution of corporate disputes does not affect the practice of law. One of the main concerns when using technology to resolve disputes is the potential for bias in algorithmic decision-making. For example, algorithms used in AI or other learning technologies may be biased in ways that are not immediately apparent, leading to unfair or discriminatory results. At the same time, disputes over jurisdictional issues are bound to arise². For example, the parties involved in a dispute may be nationals of different countries, and it is important to ensure that the use of technology does not violate local laws or regulations³. The role of technology in the practice of law should be clearly defined so that the use of technology, as well as evidence, conforms to legal requirements such as substantive and procedural rules. Only then, in accordance with legal

¹ Hakberdiev AA CHALLENGES OF ARBITRATION IN REFORMING CIVIL AND ECONOMIC PROCEDURAL PROCESSES //Archive of Conferences. - 2021. - S. 159-162

² Baker, B., & Roberts, J. (2020). Algorithmic decision-making and the rule of law. *Philosophy & Technology*, 33(4), 593-612.

³ Khakberdiev AA PROSPECTS OF IMPROVING ARBITRATION COURTS AS ONE OF THE METHODS OF ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION IN UZBEKISTAN //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. - 2023. - T. 4. – no. 1. - S. 77-88.

requirements, any evidence obtained through technology can be admissible in court and affect the outcome of the case.

In addition, it is necessary to clarify the issue of who is responsible for errors or malfunctions in the technology used in the resolution of disputes. In summary, the use of technology in corporate dispute resolution is rapidly changing the practice of law. While traditional dispute resolution methods such as negotiation, mediation and arbitration will always play an important role, technology has the potential to simplify these processes and make them more efficient and beneficial.

The use of technology in dispute resolution is not without challenges, including data privacy and security, the potential for bias in algorithmic decision-making, and the costs of adopting new technology. However, by carefully considering these challenges and applying appropriate safeguards, parties can harness the power of technology to resolve disputes in a fair, efficient and cost-effective manner.

Looking to the future, technology is likely to continue to play an increasingly important role in dispute resolution as new tools and platforms emerge that allow parties to resolve disputes more effectively. As this happens, it will be important for attorneys and other legal professionals to stay abreast of the latest developments in the field and continue to explore new and innovative ways to use technology to better serve their clients and the wider public.

Technology is not a panacea for the practice of law, but it has the potential to revolutionize the way disputes are resolved and make the process more convenient, efficient and cost-effective for all parties involved¹. As such, it is a powerful tool that lawyers and other legal professionals should use and apply as fully as possible in their work². While there are issues with the use of technology in dispute resolution, such as concerns about bias and data privacy, the potential benefits, including increased efficiency and accessibility, for lawyers to use it in their work can become a powerful tool for. By carefully considering these issues and implementing appropriate safeguards, legal professionals can harness the power of technology to better serve their clients and the wider community.

¹ Yu P., Khakberdiev A. ABOUT PSYCHOLOGICAL FEATURES CONDUCTING AN INTERROGATION //Norwegian Journal of Development of the International Science. - 2021. - no. 60-3. - S. 6-9.

² Khakberdiev AA WAYS OF IMPROVING ARBITRATION COURTS IN UZBEKISTAN //INTELLECTUAL EDUCATION TECHNOLOGICAL SOLUTIONS AND INNOVATIVE DIGITAL TOOLS. - 2023. - T. 2. – no. 14. - S. 75-81.

REFERENCES

1. Khakberdiev AA ARBITRATION COURT: SOME ISSUES OF LAW PROTECTION //World Bulletin of Management and Law. - 2021. - T. 4. - S. 9-12.
2. KHAKBERDIEV A. HISTORY AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE ARBITRAL TRIBUNAL //International Journal of Early Childhood. - 2022. - T. 14. - no. 02. – S. 2080-2090.
3. Garrido-Moreno, A., & Pacheco-Torres, R. (2019). The impact of technology on the practice of law: Implications for law firms and society. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 5(3), 54.
4. Štefánik L., Khakberdiev A., Davronov D. CLASSIFICATION AND TYPES OF ARBITRATION COURTS // Norwegian Journal of Development of the International Science. - 2022. - no . 79-2. - S. 19-25.
5. Smith, E. (2018). The impact of technology on the legal profession. *Vanderbilt Journal of Entertainment & Technology Law*, 21(3), 457-476.
6. А.А.Хакбердиев Низоларни муқобил тартибда ҳал қилишда ҳакамлик ва арбитраж судининг ўрни ва уларнинг турлари // Журнал правовых исследований. - 2022. - 7-жид. - 4.
7. Johnston, J. (2020). Law, technology, and the future of dispute resolution. *Ohio State Journal on Dispute Resolution*, 35(1), 117-137.
8. Chen, KS, & Lee, JC (2021). The future of online dispute resolution: A study of the potential impacts of artificial intelligence and blockchain technology. *Journal of Dispute Resolution*, 2021(1), 1-26.
9. Khakberdiev A. THE PROCESS OF TERMINATION OF AN EMPLOYMENT CONTRACT WITH AN EMPLOYEE OF A FOREIGN EMBASSY //Science and innovation. - 2022. - T. 1. – no. C7. - S. _ 303-306.
10. Abdumurad K. Ensuring Confidentiality in the Detection and Investigation of the Crimes of Money Laundering // Rechtsidee. - 2019. - T. 5. – no. 2. - S. 10.21070/ jhr . 2019.5. 65-10.21070/ letter. 2019.5. 65.
11. Greenleaf, G., & Waters, N. (2018). The rising tide of data protectionism: The implications for international trade and the global economy. *Journal of World Trade*, 52(6), 835-867.
12. Hakberdiev AA CHALLENGES OF ARBITRATION IN REFORMING CIVIL AND ECONOMIC PROCEDURAL PROCESSES //Archive of Conferences. - 2021. - S. 159-162
13. Baker, B., & Roberts, J. (2020). Algorithmic decision-making and the rule of law. *Philosophy & Technology*, 33(4), 593-612.
14. Khakberdiev AA PROSPECTS OF IMPROVING ARBITRATION COURTS AS ONE OF THE METHODS OF ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION IN UZBEKISTAN //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. - 2023. - T. 4. – no. 1. - S. 77-88.

O‘ZBEK VA JAHON ADABIYOTIDAGI SAFARNOMA ASARLARDA SAFAR TALQINI VA UNI JANR SIFATIDA IFODALANISHI QIYOSIY TAHLILI

S.H.Yoqubova

SAMDUUF “Gumanitar fanlar ”

kafedraasi assistenti

safiyayakubova1231@gmail.com

ABSTRACT

The first travel books appeared as works based on the motives of travel and adventure. The motive of travel has gone through phased stages in Uzbek folklore and classical literature and appeared in the form of national-modern travelogues, embodying artistic, aesthetic, social, educational, educational and intellectual content. The travelogue genre is a relatively little-studied area of literary criticism. But this genre is widespread in the world, including European and American literature. Accordingly, scientific studies of this genre were developed in the literary criticism of those regions in connection with much more ancient times. The elucidation of the historical process of development, the principles of development and the poetic features of the works of travelers is intended to substantiate the role and significance of our national travelogues in revealing the new possibilities of this genre.

Key words: travel writings, expedition, genre of travel notes, travel motif in fiction, author-tourist, folklore travel notes, interpretation of an adventure travel plan, adventurous travel

Ma’lumki, dunyo adabiyotshunosligida safar talqini yoritilgan asarlar mutoalachini qiziqitirmay qolmaydi. Jahon adabiyotshunos olimlari safarnoma tipida yozilgan asarlarni adabiy janr sifatida katta qiziqish bilan o‘rganilib kelinmoqda. Undagi aniq hisobot shaklidagi ma’lumotlar badiiy to‘qima bilan uyg‘unlashib, ham badiiy asar, ham ilmiy risolalik xususiyatlarini o‘zida jam etgan holda kitobxonga taqdim etilishi adabiyotshunoslar e’tiborini o‘ziga qaratib kelmoqda. Safarnoma” atamasining lug‘aviy ma’nosi, unga berilgan ta’riflar, safarnomaning janr sifatida paydo bo‘lishi, bundan tashqari safar motivi tushunchasi uning o‘ziga xos xususiyatlari, o‘zbek va jahon adabiyotidagi safarnomalarning qiyosiy tahlili, safarnoma mualliflarining o‘zgacha

yondashuvi haqida fikr yuritiladi. Muqaddas joylarning ziyorati uchun safar g'oyasi barcha dunyo dinlarida bor. Safarlar har xil mamlakatlar, turfa xalqlarning hayoti, yashash tarzi, odamlarning moddiy va ma'naviy turmushi bilan bog'liq materiallar muallif-sayyohning tajribasi, shaxsiy qiziqishlari, insoniy va ijtimoiy pozitsiyasi, individual ijodkor sifatidagi qalb tebranishlari bilan uyg'un holda tasvirlanadi. Bizning asrimizga kelib butun olamga qiziqish, umumjahon miqyosdagi axborotlarga, dunyoxabardorlikka ehtiyoj misli ko'rilmagan darajada oshdi. Xuddi mana shu ehtiyoj adabiyotda safarnoma va safarnomashunoslikning istiqbolini belgilab bermoqda. Dunyo adabiyotshunosligida safarnoma janridagi asarlarni turli muammolar doirasida Rossiya va Markaziy Osiyo davlatlari olimlari tomonidan o'rganilayotganligi hamda filologik tadqiqotlarni amalga oshirilayotganligi mavzuni umummiqyoslik kasb etayotganidan darak beradi. Bunday ilmiy izlanishlar dunyo adabiyotshunosligida bu janrning keyingi tadqiqotlari rivojiga turtki beradi. O'zlikni anglashning negizida dunyoxabardorlik, dunyohamjihatlik, chog'ishtirish, solishtirish, ko'p ko'rish-ko'p bilish yotadi. Safarnomalarda insonning dunyoga, dunyo masalalariga munosabati yaqqol ko'rinadi. Bu janrda yaratilgan bitiklar insoniyatning olis va yaqin tarixi bag'rida chalingan bong qo'ng'iroqdek o'quvchiga moziy haqida eng ishonchli mujdalarni yetkazib beradi. Safarnomalar mutolaasiga kirishgan kitobxon olis, yaqindagi notanish yurtlar, begona maskanlar, o'zga xalqlar, ularning turmush tarzi, yashash maskanlarining geografiyasi, tabiati, arxitekturasi, tarixi va buguni bilan tanishar ekan, endi solishtirish, taqqoslash sayyoh-muallifdan o'quvchiga o'tadi. Buyuklar aytganidek, ma'rifat chog'ishtirishdan, qiyoslashdan paydo bo'ladi. Adabiyotshunoslikda safarnoma janri nisbatan kam o'rganilgan soha. Ammo jahon, jumladan, Yevropa va Amerika adabiyotida safar bilan bog'liq voqealarda "sayohat" atamasi janr sifatida keng tarqalgan. Shunga ko'ra, ushbu janrning ilmiy tadqiqi ham o'sha mintaqalar adabiyotshunosligida ancha qadimiy davrlarbilanaloqador holda rivojlangan.

Rus adabiyotshunosligida ham safarnomalar tabiati, janr xususiyatlari, tadriji va takomili Umuman olganda, janr jihati to'liq o'rganilgan, xususan, P. Adams, C. Blanton, P. V. Alekseev, V. M. Guminskiy, V. A. Mixaylov, N. M. Maslovaning bir qator asarlari unga bag'ishlangan. , E. A. Stetsenko, M. Ya.Sornikova, V. A. Shachkova va boshqalar¹.

¹ Adams PG Sayohat adabiyoti va romanning evolyutsiyasi. Lexington: Kentukki universiteti nashriyoti, 1983. 368 b.; Blanton C. Sayohat yozish. Men va dunyo. Nyu-York: Twayne Publishers, 1997. 148 b.; Alekseev P.V. 19-asrning birinchi yarmidagi rus adabiyotining Sharq va Sharq matni: rus sharqshunosligi konseptosferasi: Dis. ... Doktor Filol. Fanlar. Tomsk: Tomsk shtati. un-t, 2015. 39 b.; Guminskiy V. M. Rus adabiyotida sayohat janrining kelib chiqishi va rivojlanishi muammosi: dis. ... samimiy. filol. Fanlar. M.: LI im. A. M. Gorkiy, 1979. 184 b.; Mixaylov V. A. 18-19-asrlar rus yozuvchilarining asarlarida sayohat janrining evolyutsiyasi: dis. ... samimiy. filol. Fanlar. Volgograd: VSPU, 1999. 224 p.; Maslova N. M. "Sayohat" jurnalistika janri sifatida: muallif. dis. ... samimiy. filol. Fanlar. M.: Moskva davlat universiteti. M. V. Lomonosov, 1973. 21 b.; Stetsenko E. A. Tarix, yo'lda yozilgan...: (17-19-asrlar Amerika adabiyotida sayohatlar

Aristotel davridan boshlangan adabiy genologiya bir necha bor tanqid qilingan (xususan, N. L. Leyderman [6] bu haqda batafsil yozadi). Shu bilan birga, an'anaviy ravishda eng samarali bo'lib chiqadigan badiiy matnga janr yondashuvidir. Tadqiqotchilar sayohat nasrining mavjudligining turli shakllari - kundaliklar, epistolyalar, eslatmalar, eslatmalar, sayohat insholari, sayohat romanlari va boshqalar haqida fikr yuritadilar. G. N. Pospelov, V. V. Vinogradov, B. V. Tomashevskiy, G. O. Vinokur, N. S. Bolotnova, N. M. Kojina va boshqalar.¹ T. G. Roschektaeva³ sayohat ocherkining janr va uslubiy xususiyatlari atroflicha o'rganildi, uning publitsistik tabiati, muallifning idiotistikasi bilan chambarchas bog'liqligi ochib berildi. Badiiy nutq T. A. van Deyk, A. J. Greymas, J. Jenetta, M. Fuko, N. D. Arutyunova, E. S. Kubryakova asarlarida batafsil ko'rib chiqilgan.⁴ Sayohat nutqi G. A. Jilicheva, V. M. Rusakov va boshqalarning ilmiy qiziqishlari mavzusidir. Xususan, sayohatnoma diskursi tadqiqoti metodologiyasi kamida to'rt jihatni o'z ichiga olishi qayd etilgan: ularning sinxron va diaxronik tushunishida semiotik, lingvistik, prakseologik, kratologik [10, b. 15]. Narratologiyaning yirik nazariyotchilaridan Ts.Todorov, R.Bart, J.Jenette, V.Shmid, B.A.Uspenskiy va boshqalarni nomlash kerak.¹ E. R. Ponomarev, O. V. Kublitskaya (Mamurkina) va boshqalarning qator asarlari sayohat nasri hikoyasini o'rganishga bag'ishlangan.² Rivoyatni tashkil etuvchi voqealar tuzilishini tahlil qilish nihoyatda samarali bo'lib chiqadi - bu holda biz nafaqat sayohat voqeasi, balki hikoya qiluvchi voqea va voqeaning mezoni - sodir bo'layotgan narsaning ahamiyati haqida ham gapiramiz. Hikoya misoli - birinchi navbatda, joy va sharoitlarning o'zgarishi bilan bog'liq. Tadqiqotda tahlil va sintezning umumiy falsafiy usullari, induksiya va deduksiya, shuningdek, matn va uning asosiy kategoriyalarini tahlil qilishda qiyosiy, rasmiy, strukturaviy va qiyosiy tarixiy yondashuvlardan foydalaniladi. Birinchi muammo kompleksi yagona terminologik sohaning yo'qligi (nominatsiyalarning ko'pligi) bilan bog'liq. Quyidagi atamalar an'anaviy tarzda qo'llaniladi: - sayohat adabiyoti - syujetli adabiyot sayohatlar. Mavzu bo'yicha tadqiqotlar tahlili boshqa atamalar qatorida kontseptsiyaning juda keng qo'llanilishini ochib beradi; - sayohat nasri - nasrga asoslangan sayohat hikoyasi. Tadqiqotchilar tomonidan qo'llaniladigan eng keng tarqalgan

to'g'risidagi eslatmalar va kitoblar). M.: IMLI Heritage, 1999. 310 b.; Sornikova M. Ya. N. M. Karamzinning "Rus sayohatchisining maktublari" ning janr tuzilishi dis. ... samimiy. filol. Fanlar. Kolomna: Kolomna. davlat ped. in-t, 2006. 16 b

¹ Ponomarev E.V. Sovet sayohatining tipologiyasi. 1920-1930 yillar rus adabiyotida "G'arbga sayohat": dis. ... dr. filol. Fanlar. Sankt-Peterburg: Rossiya instituti. yoqilgan. (Pushkinskiy Dom), 2014. 577 b.; Mamurkina, O. V. 18-asrning ikkinchi yarmi sayohat nasridagi badiiy hikoya: genezis va shakllar: muallif. dis. ... samimiy. filol. Fanlar. Sankt-Peterburg: Leningrad davlat universiteti im. A. S. Pushkin, 2012. 20 b.

atamalardan biri (masalan, I. G. Savelyevaning asarlariga qarang,¹ O. V. Kublitskaya (Mamurkina), P. V. Alekseev va boshqalar³; sayohat eng keng tarqalgan meta-janrdir uning shakli va mazmuni birligida sayohat haqidagi hikoyaning yangi ta'rifi. V. M. Guminskiy matnning haqiqiyligini, hujjatligini birinchi o'ringa qo'yadi, sayohatni "sayohatchi (guvoh) tomonidan har qanday, birinchi navbatda o'quvchiga notanish yoki kam ma'lum bo'lgan mamlakatlar haqida ishonchli ma'lumot tavsifiga asoslangan adabiy janr" deb tushunadi. yerlar, xalqlar, eslatmalar, eslatmalar, kundaliklar (jurnallar), insholar, xotiralar shaklida"⁴. V. A. Shachkova sayohatning bir qator muhim xususiyatlarini, jumladan janr erkinligi tamoyilini, matnning tarkibiy o'zagi sifatidagi marshrutni, majburiy jurnalistik elementlarni va muallif-sayohatchining alohida rolini ajratib ko'rsatdi [16, s. 280–281]; S.V.Sbotova, K.A.Panserov, V.A.Mixaylov, A.Gromova, O.M.Skibina, V.A.Shachkovalarning bir qator salmoqli tadqiqotlarida o'rganilgan. O'zbek adabiyotshunosligida safarnomalar va ularning taraqqiyot tendensiyalari, nazariyasi, sayyoh-muallifning adabiy-estetik, ijtimoiy-ma'rifiy qarashlari, tahlil va talqin masalalarini o'rganishga bag'ishlangan alohida tadqiqotlar ko'p emas. X.Jalilova, shuningdek, adabiyotshunos olim I.G'afurov, A.Rasulov, U.Normatov, S.Sodiq, B.Karim va A.Nurmatovning so'nggi yillar safarnomalarining yetakchi xususiyatlari, sayyoh-muallif dunyoqarashi va safarnomalarning badiiy xususiyatlariga bag'ishlangan ilmiy maqolalari mavjud. Har bir sayohatning xayoliy holati tasvirning axloqiy ravshanligini yaratadi va har bir holatda jamiyat hayotining ba'zi jihatlarini aniq tushuntiradi. Har qaysi sayohat olamida inson dunyosi turlicha yo'llar bilan ochilgan va har bir sayohatning fantaziyasi uni kashf qilishning vizual usuli bo'lgan.

O'zbek adabiyotshunosligida safarnoma mavzusidagi asarlarning yozilishi mumtoz adabiyot namunalari borib taqaladi. Xalq og'zaki ijodi namunalaridan "Alpomish", "Go'ro'gli", "Ravshan" va shu kabi dostonlarda safar tushunchasi bilan bog'liq voqealar uchrasada, ular doston tarkibini sarguzashtlarga boy bo'lishini ta'minlab bergan. "Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asari bu boradagi muhim ahamiyatga molik asarlardan bo'ldi. Safarnoma janrining tarixiy rivojlanish tadriji, taraqqiyot tamoyillari va poetik

¹ Todorov Ts. Hikoya matnining grammatikasi // Chet tilshunosligida yangilik: Sat. Art.; komp. T. M. Nikolaeva. Nashr. VIII. Matn tilshunosligi. Moskva: Taraqqiyot, 1978, 450–464-betlar; Bart R. Hikoya matnlarining strukturaviy tahliliga

kirish // 19-20-asrlarda xorijiy estetika va adabiyot nazariyasi: traktatlar, maqolalar, esselar: Sat. Art.; komp., jami. ed. G. K. Kosikov. M.: MDU, 1987. S. 387–422; Genette J. Farmoni. op.; Schmid V. Narratologiya. M.: Slavyan madaniyati tillari, 2008. 302 b.; Uspenskiy B. A. Kompozitsiya poetikasi: Badiiy matnning tuzilishi va kompozitsion shakl tipologiyasi. Moskva: San'at, 1970. 225 b.

xususiyatlarini yoritib berish milliy safarnomalarimizning bu janrning yangidan yangi imkoniyatlarini ochishdagi o‘rni, ahamiyatini asoslashdan iborat.“ Sayohat motivi jahon adabiyotida eng keng tarqalgan va qadimiy ko‘rinishlaridan biridir. Albatta, bu tasodif emas. Qadimgi davrlarda, zamonaviy aloqa va aloqa vositalari mavjud bo‘lmaganda, sayohat ufqingizni kengaytirishning bir necha usullaridan biri edi. Shu bilan birga, harbiy yurishlar va savdo karvonlari quruqlik yoki dengiz orqali sayohat qilishni ham nazarda tutgan. Biroq, sayohatning yana bir o‘lchovi bor – ramziy, falsafiy. Inson hayoti ham o‘ziga xos sayohatdir. Badiiy asarlar mualliflarining e’tibori har doim inson taqdiriga, shaxsiyatni rivojlantirishga va unga ta’sir qiladigan voqealarga qaratilgan. Fonning rang – barang o‘zgarishi, qahramonning odatdagi turmush tarzidan ajralishi, har doim va keyin tanlov qilishga majbur qiladigan vaziyatlarning dramatikligi - bularning barchasi rivojlanishda shaxsni ko‘rsatishga intilayotganlar uchun unumdor faoliyat sohasini anglatadi. Aksariyat hollarda qahramonning sayohati ma’nosiz yurish emas, balki maqsadli harakat ekanligini payqash qiyin emas. Biroq, sayohatning maqsadi va sabablari boshqacha bo‘lishi mumkin. O‘zbek adabiyotida yaratilgan safarnoma mavzusidagi asarlarda aks etgan ijodkor nuqtai nazari, undagi ilmiy, ijtimoiy, ma’naviy, ma’rifiy ma’lumotlarni badiiy va publitsistik talqin uyg‘unligidagi tadrijiy taraqqiyotini ko‘rsatadi. Safarnoma janrining paydo bo‘lishi, ilk safarnomalarning ziyorat xarakterida bo‘lganligi, ularning tadrijiy takomili, janrning o‘zbek adabiyotidagi ilk namunalarning g‘oyaviy-badiiy, badiiy-estetik va ijtimoiy-ma’rifiy xususiyatlari asoslangan; Ahmad Donishning “Navodirul vaqoye”, Muqimiyning “Sayohatnoma”, Nodim Namangoniyning “Bayoni dar safari Toshkand”, Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Qasdi safar”, Abdurauf Fitratning “Hind sayyohi”, Cho‘lponning “Vayronalar orasidan”, Hoji Muinning

“Kattaqo‘rg‘on xotiralari” kabi milliy uyg‘onish va jadid safarnomalarida aks ettirilgan ma’rifatparvarlik g‘oyalarini qiyos hamda solishtirish orqali targ‘ib qilinganligi dalillangan; Oybekning “Pokiston xotiralari”, Abdulla Qahhorning “Hindiston xotiralari”, G‘afur G‘ulomning “Hoki Musallo”, “Taxti Safar” kabi safarnoma xarakteridagi asarlarida sho‘ro davri siyosati, mafkuraviy qoliplarning ta’siri aniqlangan; O‘zbek xalq ertak hamda dostonlarida safar motivi syujetni harakatga keltiruvchi muhim motivlardan biri hisoblanishi, safarnomalarning badiiy adabiyotda bo‘lgani kabi tarbiyaviy, estetik va ma’rifiy vazifalari mavjudligi quyidagi o‘rinlarda ko‘rinadi; Imom Buxoriyning “Al-jomi’ as-sahih” hadislar to‘plamida ham safarning zarurati, shukronasi, hayrat bilan ayni paytda mashaqqati, mas’uliyati, qiyinchiliklari eslatilgan. Safar zahmatlarini bo‘yniga olib yo‘lga chiqqan insonga Islomda ibodat amallarini bajarish borasidagi tartib-qoidalar Payg‘ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallamning ibratlari misolida

rivoyat qilingan. Shuningdek, islom olamining buyuk mutafakkirlari Abu Hamid G‘azzoliyning “Saodatga eltuvchi ilm”, Husayn Voiz Koshifiyning “Futuvvatnomai sultoni” asarlarida safar xususida qimmatli fikrlar aytilgan. Safarnoma asarlar va uni paydo bo‘lishi va takomili tadqiqini o‘rgangan rus olimlari yakdillik bilan rus adabiyotida bu janrning paydo bo‘lishini X asrda Qadim Rusda xristianlik dinining yuzaga kelishi bilan bog‘laydilar. Rus tadqiqotchilari qadimgi rus adabiyotida safarnoma (xojudeni) janrining ilk namunasi sifatida abbat Daniilning 1106-1107 yillarda Muqaddas yerga (Iso yashagan va xochga tortilgan joy) qilgan ziyorati tafsiloti bitiklarini ko‘rsatishadi. Qadimgi rus adabiyotida XII asrda yaratilgan ziyorat harakteridagi safarnomalarga ocherkka yaqin yaratilgan sifatida qarash mumkin. Yo‘l ocherklari publitsistikaning eng qadimiy janri sifatida dastlabki vaqtli matbuot nashrlari bilan tug‘ilib, rivojlanib uzoq yillar davomida o‘z tadrijida bir qator jiddiy sifat o‘zgarishlariga duch keldi. Gomerning "Odisseya" ning bosh qahramoni ko‘p yillar davomida o‘z xohishi bilan emas, balki Poseydonning g‘azabi tufayli sayohat qiladi. Odisseyning maqsadi uyga qaytish, ya’ni yaxshilikka erishishdir. Binobarin, sayohatning o‘zi qahramonning sinovi vazifasini bajaradi. Ammo Odissey o‘lmas ma’buda – Circe va Kalipso bilan yomon yashaganmi? Nima uchun qahramon doimo harakat qilishni xohlaydi? Odisseyning sayohatlari haqida gapirganda, Gomer tanlov va sadoqat g‘oyasini ilgari suradi. Hayot yo‘lida inson muqarrar ravishda vasvasalarga duchor bo‘ladi, ammo maqsad, agar tanlangan bo‘lsa, to‘g‘ri, o‘zgarishsiz qoladi. Odissey Vatanga va xotiniga bo‘lgan muhabbatni ma’buda eri bo‘lish va o‘lmaslikka erishish imkoniyatidan ustun qo‘yadi. Odisseyning qat’iyatlili Poseydonning g‘azabini ham, Circe va Kalipso mehrlarini ham sindira olmaydi, shuning uchun qahramon nihoyat Itaka qirg‘oqlariga etib borishi kerak. Adabiy an‘analarda sayohatning yana bir turi – qidiruv juda keng tarqalgan. Biroq, Odisseyning sayohati o‘ziga xos qidiruvdir – u uyga qaytish yo‘llarini izlaydi. Biroq, bu qahramon allaqachon yaxshi biladigan narsani, bundan ham ko‘proq – unga tegishli bo‘lgan narsani izlashdir. Ko‘pincha, qahramonlar o‘zlari biladigan va umuman bilmaydigan narsalarni topishlari kerak. Bunday vaziyatning giperbolizatsiyalangan ifodasi "u erga boring, qaerga borishni bilmayman" degan ajoyib formuladir. Biroq, qidiruv yo‘nalishi va uning maqsadi ozmi-ko‘pmi aniqlangan bo‘lsa ham, qahramonlar bir qator sinovlardan o‘tishlari kerak. Ko‘pincha qahramon uni izlash natijasining ikkita variantiga duch keladi: o‘shish (ma’naviy, martaba) yoki o‘lim. Shunga o‘xshash tendentsiyalar sayohat xizmatida uchraydi. Bunday sayohatga misol sifatida Masihning va’zini keltirish mumkin. U va uning shogirdlari shahardan shaharga o‘tib, odamlarga haqiqatni e’lon qilishdi. Biroq, Masihning maqsadi – buni ta’kidlash kerak-bu hech qanday shaxsiy niyat emas. Xudo

hamma narsadan ustundir. Uning maqsadi odamlarning ma'naviy o'sishi, unga qaytishi, Xudoni izlashi va unga boradigan yo'llari, va'da qilingan erni topishdir. Safarning yana bir misolini keltirish mumkin-xizmat. Bu muqaddas Grailni izlash haqidagi afsonalar. Uni egallash uchun biron bir muhim ob'ektni oddiy qidirish va Muqaddas Grailni qidirish o'rtasidagi farqga e'tibor qaratish lozim. Ikkinchi holda, ob'ektga egalik qilish mumkin emas va eng munosiblari faqat uning qo'riqchisi bo'lishi mumkin. Sayohat-qidiruvning foydasi, maqsadi-bu nafaqat Jasur va yaxshi qurolga ega bo'lgan (ko'pincha biron bir narsaga egalik qilish uchun etarli bo'lgan), balki fazilatli bo'lgan Grail mo'jizalarining tomoshasi. Shunday qilib, Muqaddas Grailni izlash ziyorat – ruhiy poklanish va gunohlarni kechirish uchun sayohatga yaqinlashadi. Biroq, sayohatning ushbu ikki turi o'rtasida tenglik belgisini qo'yish hali ham noqonuniy hisoblanadi. Va Grailga bo'lgan intilishning o'zi shaxsni qayta tiklash uchun kuchli ma'naviy turtki, ammo Grailni ko'rish uchun bu etarli emas. Har qanday sayohatda mavjud bo'lgan sinov motivi I. V. Gyotening "Faust"dramasida eng kuchli eshitiladi. Mefistofel aynan shu maqsadda Faustga dunyoni ko'rsatadi, shunda uning ruhi dunyoviy vasvasalarga berilib, shaytonning oson o'ljasiga aylanadi. Qahramonning o'zi "sehrli plash haqida" orzu qiladi, bu unga turli hududlarga tashrif buyurish imkoniyatini beradi – bu izlash va xizmat qilish istagi: Gyote dramasi qahramoni bilim va uni odamlar manfaati uchun ishlatishni xohlaydi. Bu uning najoti bo'lib chiqadi: boshqalarga fidokorona xizmat qilish odamni Xudoga o'xshatadi va xizmat faqat o'ziga – isyonkor ruh Lusiferga. Faustning sayohatida o'yin – kulgi motivi ham mavjud-Mefistofel iblisning fikriga ko'ra, Faustni ko'ngil ochishi mumkin bo'lgan narsani o'z palatasiga ko'rsatishga harakat qildi. Sayohat qilishda safar motivini -o'yin-kulgi mavzusini D. Bayron "Child-Garoldning ziyoratlari"poemasida rivojlantirgan. Ushbu mavzuga A. S. Pushkin "Yevgeniy Onegin"she'riyatidagi romanida ham to'xtalib o'tgan. Barcha zavq-shavqlardan charchagan qahramon endi moddiy yoki ma'naviy bo'lsin, mazmunli narsani qidirmaydi – aksincha, zerikishdan, o'zidan qochib, ketma-ket sayohat taassurotlarida bir daqiqalik o'yin-kulgini topishga umid qiladi. Biroq, bu ham qidiruv, garchi ichkariga burilgan bo'lsa ham, maqsadning mohiyatidan mahrum bo'lgan qidiruv.

Ko'rib turganimizdek, sayohatning barcha turlari juda shartli, chunki ular juda ko'p o'xshashliklarga ega. O'zbek xalq ertaklarida safar syujetni harakatga keltirgan muhim motivlardan bo'lib hisoblanadi. Safar motivi, ayniqsa, sehrli-fantastik ertaklarda o'zi bilan bog'liq butun boshli yo'nalish markazida turadi. Maishiy va hayvonlar haqidagi ertaklarda ham muhim o'rin tutgan safar motivi qahramonni shakllantirish, faoliyatga undash va alal-oqibat murod-maqsadiga yetkazishda muhim ahamiyatga ega

boʻlgan gʻoyaviy vositalardan sanaladi. Xalq dostonlarida safar motivi muhim ahamiyatga ega hisoblanib, safar bilan bogʻliq yoʻnalishlar ancha real boʻladi. Bu esa kelajakda ushbu tipdagi asarlarning jahon sayohatnoma janridagi asarlari bilan qiyosiy oʻrganishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alekseev P. V. Rus sharq sayohatnomasi 18-asr oxiri - 19-asrning birinchi uchdan bir qismi sayohat nasri janri sifatida // *Fi-lologiya va inson*. 2014. No 2. B. 33–46. URL: <http://www.asu.ru/files/documents/00011141.pdf> (kirish sanasi: 07/01/2018).
2. Bondareva A. Sarguzashtlar adabiyoti // *oktyabr*. 2012. № 7. URL: <http://magazines.russ.ru/october/2012/7/bo18.html> (sana kirish: 06/01/2018).
3. Jilicheva G. A. I. Ilf va E. Petrovning "bir qavatli Amerikada" sayohat nutqi // 18-20-asrlardagi rus sayohatnomasi. kov: monografiya. Novosibirsk: Novosibirsk. davlat ped. un-t, 2015, 563–579-betlar. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=23948324> (kirish sanasi: 07/07/2018).
4. Kapustyanskaya K. V., Kubanev N. A., Nabilkina L. N. Imagologiya va sayohatnoma: "xorijiy" mamlakatlar va xalqlar qiyofasini shakllantirish // *Taʼlim falsafasi*. 2015. No 6. S. 218–223. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=25447737> (kirish sanasi: 07/07/2018).
5. Kublitskaya O. V., Maltseva T. V. Travelogema: kontseptsiya doirasini aniqlashga // *Chelyabinsk davlatining xabarnomasi Pedagogika universiteti*. 2017. No 6. S. 162–168. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=30068928> (kirish sanasi: 07/07/2018).
6. Leyderman N. L. Janr nazariyasi: monografiya. Yekaterinburg: Filologiya instituti. tadqiqot va taʼlim. strategiyalar "Soʻzlar -taxallus "URO RAO; USPU. 2010. 906 b.
7. Mayga A. A. Adabiy sayohatnoma: janrning oʻziga xos xususiyatlari // *Filologiya va madaniyat*. 2014 yil. No 3(37). 254–259-betlar. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=22939599> (kirish sanasi: 07/01/2018).
8. Ponomarev E. R. Rossiya imperatorlik sayohatnomasi // *Yangi adabiy sharh*. 2017. № 2. URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2017/2/russkij-imperskij-travelog-pr.html> (kirish sanasi: 06/07/2018).
9. Romanova G. I. XVIII asr sayohatlarining zamonaviy qabul qilinishi: "Rus sayohatchisining maktublari" boʻyicha N. M. Karam-zina // *Sayohatnomalar: qabul va talqin: Sat. Art. Sankt-Peterburg: Oʻz nashriyoti*, 2016 yil, 13-22-betlar. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=26506235> (kirish sanasi: 07/01/2018).

10. Rusakov V. M., Rusakova O. F. Sayohatnomaning diskurs tadqiqoti metodologiyasi // Discourse-Pi. 2014. V. 11. No 4. S. 14–20. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=23273304> (kirish sanasi: 07/07/2018).

11. Skibina O. M. 19-asr oxiri fantastika yozuvchilarining sayohat insholarining tipologiyasi va poetikasi // Volga universiteti xabarnomasi. teta im. V. N. Tatishcheva. 2017. 2-jild. No 3. B. 110–119. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=30146662> (kirish sanasi: 07/09/2018).

12. Sorochan A. U erda va orqada: Sayohat adabiyotida yangi tadqiqotlar va gumanitar fanlar metodologiyasi // Yo‘q. voe adabiy sharh. 2011. № 112. URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2011/112> (kirish sanasi: 06.07.2018).

13. Topolova O. S. "Ta'rif" 18-asrning ikkinchi yarmidagi dunyoviy sayohat yozuvlarining janr xilma-xilligi sifatida // Ryazan davlat universiteti axborotnomasi. S. A. Yesenina. 2013 yil. № 1(8). 65–72-betlar. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=18981425> (kirish sanasi: 06/07/2018).

14. Xlibova N. A., Krasnova A. O. Sayohat kundalıkları va sayohat qo‘llanmalarining genetik xususiyatlari. prolegomena: mifologiya, folklor, din: Sat. ilmiy tr. II ilmiy-amaliy materiallar asosida. forum. Sevastopol: Krimsk. feder. un-t im. V. A. Vernadskiy, 2017. S. 14–20. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=29241263> (kirish sanasi: 07/07/2018).

15. Shatin Yu.V. “Kurdyukova xonimning chet eldagi his-tuyg‘ulari va mulohazalari, berilgan l’etrage”: sayohatnoma travesti // Li-Sayohat adabiyoti: madaniy-semiotik va diskursiv jihatlar: Sat. ilmiy asarlar / tahrir. T. I. Pecherskaya. Novosibirsk: SIC NGPU Gaudeamus, 2013, 260-272-betlar. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=21569230> (kirish sanasi: 07/07/2018).

16. Shachkova V. A. "Sayohat" fantastika janri sifatida: nazariya savollari // Nijniy Novgorod xabarnomasi

Universitet. N. I. Lobachevskiy. 2008. No 3. S. 277–281. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=11838268> (kirish sanasi: 07/07/2018).

17. Shenle A. Rus sayohat adabiyotining muallifning o‘z-o‘zini anglashidagi haqiqiylik va fantastika. 1790–1840 yillar Sankt-Peterburg: Akademik loyiha, 2004. 271 b.

ANALYSIS OF THE ENERGY EFFICIENCY OF THE USE OF NATURAL REFRIGERANTS IN THE CONDITIONS OF UZBEKISTAN

Azizov Dilshod Khabibullayevich¹, Azizova Durdonakhon Dilshod qizi², Karabaev Asatilla Sunatillayevich³, Abdullaev Mirolim Mirabidovich⁴, Zokhidov Mirakbar Zokir o'g'li⁵

¹OOO JIHOZVENT

Address: 60 Qatortol st., 100097, Tashkent city, Republic of Uzbekistan

E-mail: dilshodazizov1975@gmail.com

²Tashkent State Technical University

Address: 2 Universitetskaya st., 100095, Tashkent city, Republic of Uzbekistan

E-mail: durdonakhann@gmail.com

³Tashkent State Technical University

Address: 2 Universitetskaya st., 100095, Tashkent city, Republic of Uzbekistan

E-mail: asatillohkoraboev@gmail.com

⁴Tashkent State Technical University

Address: 2 Universitetskaya st., 100095, Tashkent city, Republic of Uzbekistan

E-mail: mmabdullayev007@gmail.com

⁵Tashkent State Technical University

Address: 2 Universitetskaya st., 100095, Tashkent city, Republic of Uzbekistan

E-mail: mirakbar0003231@gmail.com

Abstract: The best available refrigeration and air conditioning (ACC) technology is at least twice as efficient as conventional equipment. Experts estimate that their energy efficiency is currently 50-60% of the theoretical maximum, and there is potential to increase this figure to 70-80% through technological innovation. The replacement of refrigerants proposed by the Kigali Amendment to the Montreal Protocol to phase down Hydrochlorofluorocarbons (HCFCs) and Hydrofluorocarbons (HFCs) provides an opportunity to maximize energy efficiency benefits.

Energy efficiency in the RCA sector is the provision of services such as comfort and food preservation, only with less energy. Any indicator of energy efficiency in its essence is the ratio of refrigeration (thermal) power to consumed. It is noted that energy efficiency indicators can be expressed in absolute or specific normalized value. The absolute norm characterizes the consumption of fuel and energy resources in regulated operating conditions (modes). The specific rate characterizes the ratio of the consumption of fuel and energy resources to the generated or consumed energy, manufactured products, performed work in regulated conditions (modes) of operation.

Some joint developments co-financed with the United Nations Development Program (UNDP) and stakeholders in the field of refrigeration and air conditioning have been studied and analyzed. The results of these studies are presented.

Keywords: energy efficiency, alternative refrigerants, Montreal Protocol, COP, EER, chiller, HCFC.

ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДА ТАБИЙ СОВИТИШ АГЕНТЛАРИДАН ФЙДАЛАНИШНИНГ ЭНЕРГИЯ САМАРАДОРЛИГИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Д.Х. Азизов, Д.Д. Азизова, А.С. Карабаев, М.М. Абдуллаев, М.З. Зоҳидов

Аннотация: Мавжуд бўлган энг яхши совутиш ва ҳавони кондициялаш (СХК) технологияси анъанавий ускуналардан камида икки баробар самаралидир. Мутахассисларнинг ҳисоб-китобларига кўра, уларнинг энергия самарадорлиги ҳозирда назарий максимал кўрсаткичнинг 50-60 фоизини ташкил этади ва технологик инновациялар орқали бу кўрсаткични 70-80 фоизга ошириш имконияти мавжуд. Гидрохлорфторуглеродлар (ГХФУ) ва гидрофторуглеродларни (ГФУ) босқичма-босқич камайтириш ҳақидаги Монреал протоколига киритилган Кигали ўзгартириши бўйича таклиф қилинган совутиш агентларини алмаштириш энергия самарадорлигини максимал даражада ошириш имкониятини беради.

СХК секторидаги энергия самарадорлик - бу комфорт шароитни яратиш ва озиқ-овқат маҳсулотларини сақлаш каби хизматларни камроқ энергия сарфлаб бажаришдир. Энергия самарадорликнинг ҳар қандай кўрсаткичи ўз моҳиятига кўра - совитиш (иситиш) қувватининг истеъмол қилинадиган қувватга нисбати сифатида ҳисобланади. Мақолада энергия самарадорлик кўрсаткичлари мутлақ ёки солиштирма меъёрланган қийматда ифодаланиши мумкинлиги таъкидланган.

Мутлақ меъёр ёқилғи-энергия ресурсларининг тартибга солинадиган иш шароитларида (режимларида) сарфланишини тавсифлайди. Солиштирма кўрсаткич эса ёқилғи-энергия ресурслари сарфини ишлаб чиқарилган ёки истеъмол қилинадиган энергияга, ишлаб чиқарилган маҳсулотларга, тартибга солинадиган иш шароитларида (режимларида) бажарилган ишларга нисбатини тавсифлайди.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт Дастури (БМТТД) ва совутиш ва ҳавони кондициялаш соҳасидаги манфаатдор томонлар билан биргаликда молиялаштирилган айрим кўшма ишланмалар ўрганилди ва таҳлил қилинди. Ушбу тадқиқотлар натижалари тақдим этилди.

Таянч сўзлар: энергия самарадорлиги, муқобил совутиш агентлари, Монреал протоколи, энергия самарадорлиги коэффициенти, ЭЕР, чиллер, ГХФУ.

АНАЛИЗ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ПРИРОДНЫХ ХЛАДАГЕНТОВ В УСЛОВИЯХ УЗБЕКИСТАНА

Д.Х. Азизов, Д.Д. Азизова, А.С. Карабаев, М.М. Абдуллаев, М.З. Зоҳидов

Аннотация: Лучшие из доступных технологий охлаждения и кондиционирования воздуха (ОКВ) как минимум в два раза эффективнее обычного оборудования. По оценкам экспертов, в настоящее время их энергоэффективность составляет 50–60% от теоретического максимума, и существует потенциал для повышения этого показателя до 70–80% путем технологических инноваций. Замена хладагентов, которую предлагает совершить Кигалийская поправка к Монреальскому протоколу о поэтапном сокращении Гидрохлорфторуглеродов (ГХФУ) и Гидрофторуглеродов (ГФУ), предоставляет возможность достижения максимальных выгод от энергоэффективности.

Энергоэффективность в секторе ОКВ – это предоставление таких услуг, как комфорт и сохранение продуктов, только с меньшими затратами энергии. Любой показатель энергоэффективности по своей сути – это отношение холодильной (тепловой) мощности к потребляемой. Отмечено, что показатели энергоэффективности могут быть выражены в абсолютной или удельной нормированной величине. Абсолютная норма характеризует расход топливно-энергетических ресурсов в регламентированных условиях (режимах) работы. Удельная норма характеризует отношения расхода топливно-энергетических

ресурсов к вырабатываемой или потребляемой энергии, произведенной продукции, выполненной работе в регламентированных условиях (режимах) работы.

Изучены и проанализированы некоторые совместные разработки, софинансированные с Программой Развития Организации Объединённых Наций (ПРООН) и заинтересованными сторонами в области холодильной техники и кондиционирования воздуха. Представлены результаты этих исследований.

Ключевые слова: энергоэффективность, альтернативные хладагенты, Монреальский протокол, коэффициент энергоэффективности, EER, чиллер, ГХФУ.

Введение

Лучшие из доступных технологий охлаждения и кондиционирования воздуха (ОКВ) как минимум в два раза эффективнее обычного оборудования. По оценкам экспертов, в настоящее время их энергоэффективность составляет 50–60% от теоретического максимума, и существует потенциал для повышения этого показателя до 70–80% путем технологических инноваций. Замена хладагентов, которую предлагает совершить Кигалийская поправка к Монреальскому протоколу о поэтапном сокращении ГФУ, предоставляет возможность достижения максимальных выгод от энергоэффективности.

Повышение уровня рационального использования энергетических ресурсов является важнейшей проблемой современности. Это определяется не только ростом потребности, удорожанием их добычи и производства, но и тем, что по объему использования энергетических ресурсов и связанному с этим воздействием на природу человечество приближается к предельно допустимому порогу.

Энергоснабжение – крупнейший источник глобальных выбросов парниковых газов, поскольку на его долю приходится около 35% общего объема выбросов. Домохозяйства потребляют 29% мировой энергии и являются источником 21% соответствующих выбросов углекислого газа. Энергоэффективность в секторе ОКВ – это предоставление таких услуг, как комфорт и сохранение продуктов, только с меньшими затратами энергии. Любой показатель энергоэффективности по своей сути – это отношение холодильной (тепловой) мощности к потребляемой. Энергоэффективность оборудования – совершенствование технологий или дизайна продукта, прибора либо его компонента, которое приводит к тому, что при одинаковой производительности (холодо-/теплопроизводительности) затрачивается меньшее количество энергии.

Республика Узбекистан реализует комплексные меры по углублению структурных реформ, модернизации и диверсификации основных секторов экономики, по сбалансированному социально-экономическому развитию своих территорий. По оценкам экспертов центра по эффективному использованию энергии, энергоёмкость национальной экономики в 2-2,5 раза выше, чем в развитых странах. Большие потери энергоресурсов приходится на жилищный сектор. В данных, приведённых информационной службой Министерства энергетики, отмечается, что при среднемировом показателе потребления энергии в жилищном секторе в 23 процента в Узбекистане этот показатель достигает 40 процентов. Если не работать постоянно над увеличением энергоэффективности в экономике, в сфере социальных и коммерческих объектов, а также домашних хозяйств, то значительный объем энергоресурсов будет продолжать расходоваться впустую.

Институциональное укрепление и деятельность по наращиванию научного потенциала традиционно включали обучение техников в секторе обслуживания, тренинги региональных сетей и компаний по повышению информированности общественности с целью обратить внимание потребителей на энергоэффективную и экологически чистую продукцию. Такая деятельность в области энергоэффективности гармонично дополняет другие программы и мероприятия. В Узбекистане систематически проводятся мероприятия по обучению, переквалификации и повышению квалификации технических специалистов в области холодильной и климатической техники, особое внимание уделяется обучению женщин специальности ОКВ. Стандартные учебные программы по ОКВ должны быть сфокусированы на курсах и программах по энергоэффективности и модернизации систем ОКВ.

Методы исследования и полученные результаты

Показатели энергоэффективности могут быть выражены в абсолютной или удельной нормированной величине [1]. Абсолютная норма характеризует расход топливно-энергетических ресурсов в регламентированных условиях (режимах) работы. Удельная норма характеризует отношения расхода топливно-энергетических ресурсов к вырабатываемой или потребляемой энергии, произведенной продукции, выполненной работе в регламентированных условиях (режимах) работы

В качестве показателей энергоэффективности предпочтительны удельные показатели, т. е. количество энергии или топлива, затрачиваемое машиной, механизмом на производство единицы продукции или работы.

Для кондиционеров и тепловых насосов удельные показатели это - EER (Energy efficiency ratio) и COP (Coefficient of performance) имеют следующие особенности:

- EER и COP – это показатели, привязанные к определенным условиям, то есть, моментальные показатели.

- Обычно приводятся EER и COP для номинального режима (100% нагрузка при стандартных условиях). Это может быть удобно для быстрой оценки эффективности оборудования, но тогда будет учитываться только один режим работы.

- Часто в каталогах расчет EER и COP производится с учетом только мощности компрессора (без учета вентиляторов и других частей кондиционера), что не совсем верно при отсутствии соответствующих оговорок.

- EER и COP являются интернациональными общепризнанными показателями, понятными для специалистов всех стран и континентов.

- По EER и COP производится деление кондиционеров по классам (от А до G.) энергоэффективности.

Улучшение компонентов или конструкции оборудования для повышения его энергоэффективности, как правило, увеличивает затраты на производство из-за дорогостоящих материалов или более сложного производства. Однако потребление энергии обычно составляет около 80% расходов в течение всего жизненного цикла (покупка и эксплуатация), поэтому потребители могут получить существенную общую экономию благодаря повышенной эффективности, даже если расходы на оборудование увеличиваются. Более того, увеличение производственных затрат на оборудование высокой эффективности не обязательно приводит к увеличению розничной цены для потребителя. Зарубежные исследования показали, что со временем цены, скорректированные с учетом инфляции, значительно снижаются, несмотря на краткосрочные небольшие последствия новых стандартов[2]. Ученые объясняют такое снижение цен частичной экономией на количестве, технологическом обучении и инновациях.

Ниже представлены некоторые совместные разработки, софинансированные с Программой Развития Организации Объединённых Наций (ПРООН) и

заинтересованными сторонами в области холодильной техники и кондиционирования воздуха[3].

В Республиканском научном центре экстренной медицинской помощи (РНЦЭМП) в 2017 году был реализован проект “Замена устаревшего чиллера централизованной системы кондиционирования воздуха РНЦЭМП, работающего на озоноразрушающем хладагенте ГХФУ 22, на чиллер, работающий на природном хладагенте аммиак (R717)”. В период подготовки проекта было установлено следующее:

1. Общая холодопроизводительность чиллера, работающего на ГХФУ 22 (R22), составляла 1710 кВт при температуре холодной воды на выходе $+6^{\circ}\text{C}$ и температуры охлаждающей воды на выходе из конденсатора $+35^{\circ}\text{C}$.

2. Холодильная станция включала два чиллера «Climaveneta 3000» на базе полугерметичных компрессоров марки D8DJ-600x «Copeland» с объемной производительностью 181 м³/час (Рис.1).

В каждом чиллере установлено по шесть полугерметичных компрессоров. На тот период из указанных двух чиллеров в рабочем состоянии был только один, и то – на 70%,

Рисунок 1. Общий вид устаревшего чиллера, работающего на R22.

так как из шести компрессоров исправно функционировали только четыре. В связи с этим холодильная станция не справлялась в летний период с тепловой нагрузкой, что приводило к повышению температуры воздуха в больничных корпусах. В целях демонстрации альтернативных технологий и технических решений была рассмотрена возможность замены чиллеров, работающих на ГХФУ 22, на чиллеры аналогичной холодопроизводительности, работающие на аммиаке (R717) – озонобезопасном хладагенте. Было закуплено два чиллера ChillPAC 112L

от SABROE (рис. 2). В настоящее время Датская компания Sabroe входит в состав концерна Johnson Controls.

Рисунок 2. Общий вид нового чиллера, работающего на R717

Для проведения исследований чиллеров, работающих на различных хладагентах, в РНЦЭМП были использованы эксплуатационно-технические данные заводского испытания. В качестве расчетных режимов работы были взяты следующие параметры:

- среднесуточный коэффициент рабочего времени (от 0,25 до 0,38);
- рабочие дни в году (от 125 до 150);
- температура охлажденной воды на выходе из чиллера: $+6\text{ }^{\circ}\text{C}$;
- перепад температур охлаждаемой воды: $5\text{ }^{\circ}\text{C}$;
- температура конденсации хладагентов: $+40\text{ }^{\circ}\text{C}$;
- температура хладагента на выходе из конденсатора: $+38\text{ }^{\circ}\text{C}$.

Аналитические исследования чиллеров на ГХФУ22 и R717 дали следующие результаты:

а) коэффициент энергоэффективности по холоду чиллера на R22 составил $\text{COP}_{\text{R22}}=3,62$; а для чиллера, работающего на аммиаке – $\text{COP}_{\text{R717}}=5,49$, что означает уменьшение удельного расхода потребляемой энергии на выработку холода в 1,5 раза;

б) отрицательная разница годового потребления электроэнергии за счет применения нового чиллера составила от 91 400 до 109 670 кВт*час, в зависимости от среднелетней температуры окружающего воздуха.

Ещё одним немаловажным шагом в продвижении “зеленых” технологий является перевод малых холодильных систем (бытового и торгово-коммерческого холодильного оборудования) с ГХФУ и ГФУ на натуральные хладагенты. По данным предварительных опросов, в Узбекистане имеются несколько десятков предприятий, выпускающих бытовое и торгово-коммерческое холодильное оборудование. Одним из таких предприятий является ООО “Xiva Maishiy Texnika” в Хивинском районе Хорезмской области, где налажен выпуск морозильников и витрин. Ранее агрегаты этих установок работали на ХФУ ГФУ и ГХФУ хладагентах. При поддержке ПРООН выполнен демонстрационный проект “Замена производственной коммерческой мелкосерийной холодильной линии с использованием ГХФУ на технологию с нулевым ОРВ и с низким ПГП, работающую на природных хладагентах – пропане (R290) и/или изобутане (R600a)”. В настоящее время разработаны холодильные агрегаты с компонентами, функционирующими на экологически чистых хладагентах.

Для определения эффективности были сформулированы параметры работы и проанализированы результаты исследования морозильников и витрин, работающих на ГХФУ, ГФУ и природных хладагентах. Снятие параметров производилось в одинаковых условиях работы исследуемых объектов. В качестве сравнительного параметра был взят расход электроэнергии и COP холода каждой установки. Результаты исследования приведены в таблице 1.

Таблица 1. Результаты исследований морозильников и холодильных витрин на предприятии ООО "Xiva Maishiy Texnika"

№	Название установки	Хладагент	Режим работы	Электрическая мощность агрегата, Вт	COP охлаждения
1	Морозильник	ГФУ 134a (R 134a)	Номинальное (хранение замороженных продуктов)	139	0,72
2	Морозильник	Изобутан (R 600a)	Номинальное (хранение замороженных продуктов)	115	1,15
3	Витрина	ГХФУ 22 (R 22)	Номинальное (хранение охлажденных продуктов)	807	1,53
4	Витрина	ГФУ 404A (R 404A)	Номинальное (хранение охлажденных продуктов)	825	1,49
5	Витрина	Пропан (R 290)	Номинальное (хранение охлажденных продуктов)	710	1,74

Исследования дали следующие результаты:

- морозильники, оснащенные холодильными агрегатами на R134a, потребляют 17% больше электрической энергии, чем агрегаты на R600a. COP установки на R600a на 37% больше, чем на R134a;

- до использования натурального хладагента в витринах, была частичная замена ГХФУ22 на ГФУ404А. Данная разработка привела к увеличению расхода электроэнергии на 2,2% и уменьшению ЭЭ на 2,68%. Из этого следует, что *для тропического климата Узбекистана замена R22 на R404A не даёт экономическую выгоду*;

- витрины, агрегаты которых работали на R404A, были заменены на агрегаты, работающие на пропане. Холодопроизводительность этих витрин в номинальном режиме составило 1,227-1,231 кВт. Как видно из таблицы, электрическая мощность новых образцов на 14% меньше, что способствовало повышению энергоэффективности 1,17 раза. Если бы изначально производилась замена R22 на R290, то можно было бы сэкономить 12% электроэнергии.

Если предположить, что данная практика будет применяться при производстве 500 штук морозильников и 500 штук холодильных витрин заменяя ГФУ на природные хладагенты, то ***экономическая выгода от эксплуатации составит 104250 кВтч в год.***

В Узбекистане за последние 15 лет динамика роста цен на природный газ обгоняет динамику роста цен на электричество. Если в 2021 году использование ТН для дома площадью 300 м² было дороже 2,6 раза по сравнению с газовым котлом, то в 2006 году этот показатель был равен 7,43. Возможно, через несколько лет дальнейший рост тарифов на природный газ и электричество, а также повышение энергоэффективности ТН позволят увеличить объём эксплуатации теплонасосных установок. Использование теплонасосных отопительных установок является экономически оправданным решением для объектов, находящихся вдали от газовых магистралей.

Для систем на CO₂ характерна более высокая зависимость их эффективности от области применения и климатических условий, по сравнению с системами на других хладагентах. Снижение эффективности системы с увеличением температуры конденсации является отличительным признаком всех хладагентов, а CO₂ принадлежит к хладагентам, для которых это снижение наиболее заметно. Хорошие теплофизические свойства CO₂ в определенной степени компенсируют этот недостаток. CO₂ характеризуется высокой энергоемкостью при повышенных

температурах, и при возможности утилизации выделяющегося тепла для нагрева воды в системе хозяйственно-бытового водоснабжения или иных аналогичных целей общая эффективность становится очень высокой.

Для испытания теплового насоса на CO₂ на кафедре “Холодильная и криогенная техника” Ташкентского государственного технического университета был создан специальный стенд. Он оснащён системой измерения и обработки данных, разработанный на основе теплового насоса фирмы SANDEN, относящейся к экологической организации ERP (Франция). Вся система теплового насоса фирмы SANDEN соответствует Европейской директиве 2002/95/CE относительно ограничения использования некоторых опасных веществ в электронном оборудовании и электронике.

Испытание стенда производилось при различных температурах окружающей среды. Опытные данные обрабатывались, и были определены такие показатели, как: зависимость теплопроизводительности и электрической мощности компрессора, COP, удельный расход электроэнергии и термодинамический КПД в зависимости от температуры наружного воздуха при температурах поступающей воды 10 °С, 30 °С и 45 °С. В теплое и жаркое время года на этом стенде была применена практика полезного использования воздуха внутри помещения в качестве низкопотенциального источника. В этом случае установка одновременно использовалась как кондиционер и тепловой насос, производя холод и тепло. Данная практика дала возможность повысить COP комбинированного цикла в 1,5 раза и достичь значения 6 и более. В установке полученная экономия электрической энергии от внедрения этой практики составила 277 кВт*ч/год.

Заключение

Энергоэффективность в секторе ОКВ – это предоставление таких услуг, как комфорт и сохранение продуктов, только с меньшими затратами энергии. Поэтапное сокращение потребления и производства ГХФУ и ГФУ может способствовать значительному повышению энергоэффективности систем кондиционирования воздуха и холодоснабжения. Технологии нового поколения почти всегда приводили к более низкому потреблению электроэнергии как для их производителей, так и для потребителей.

Две исследования в Республике по замене ГХФУ и ГФУ на экологически чистые хладагенты дали следующие результаты:

- Проект “Замена устаревшего чиллера централизованной системы кондиционирования воздуха РНЦЭМП, работающего на озоноразрушающем хладагенте ГХФУ 22, на чиллер, работающий на природном хладагенте аммиак (R717)” дал возможность сэкономить электроэнергию в размере 100 000 кВтч/год.

- Экономическая выгода от проекта «Замена производственной коммерческой мало-серийной холодильной линии с использованием ГХФУ на технологию с нулевым ОРВ и с низким ПГП, работающих на природных хладагентах - пропан (R290) и/или изобутан (R600a)» может составить 104250 кВтч в год.

- Разработан и исследован специальный стенд-тепловой насос на экологически чистом хладагенте – диоксид углерода (CO₂). В теплое и жаркое время года на этом стенде была применена практика полезного использования воздуха внутри помещения в качестве низкопотенциального источника. В этом случае установка одновременно использовалась как кондиционер и тепловой насос, производя холод и тепло. Данная практика дала возможность повысить COP комбинированного цикла в 1,5 раза и достичь значения 6 и более. В установке полученная экономия электрической энергии от внедрения этой практики составила 277 кВт*ч/год.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Rukovodstvo po energoeffektivnosti holodilnogo oborudovaniya, konditsionerov vozduha i teplovih nasosov, Bishkek, B.:2018 -43 s.
2. http://www.cenef.ru/file/FINAL_EE_report_rus.pdf.
3. https://www.uz.undp.org/content/uzbekistan/ru/home/library/environment_energy/potential-for-improving-energy-efficiency-in-the-refrigeration-a.html.
4. Kalnin I.M., Fadekov K.N., Otsenka effektivnosti termodinamicheskikh siklov parokompressionnih holodilnih mashin i teplovih nasosov. //Holodilnaya texnika 2006 №3 S 15-24.
5. Energoeffektivnost v zdaniyah: skritiy resurs ustoychivogo razvitiya Uzbekistana. PROON, Tashkent, 2014.
6. Perspektivi primeneniye uglekislogo gaza v holodilnih mashinah// Molodoy Uchyoniy mejdunarodniy nauchniy jurnal 7-2017 chast 1. - S.46-48.
7. Teploobmenniy apparat holodilnoy ustanovki s effektivnoy poverhnostyu teploobmena, rabotayushiy na ekologicheski chistih hladagentah// Tashkent, Vestnik TashGTU, TGTU, 2015g. №4. – S.130-135.

8. D. Azizov, F. Saydiyev. Osnovi holodolnoy tekhniki i tekhnicheskogo obslujivaniya holodil'nih system.// Rukovodstvo dlya tekhnicheskikh spetsialistov – holodil'shikov. Baktria press. Tashkent 2017. 176 s.
9. Lashutina N.G., Verhova T.A., Suedov V.P. Holodilniye mashini i ustanovki. – M.: KolosS, 2006. – 440 s.
10. Kurilyev Ye.S., Onosovskiy V., Rumyansev Yu.D. Holodilnie ustanovki. – SPb. – 2004. – 576 s.
11. Rumyansev Yu.D., Kalyunov V.S. Holodilnaya tekhnika. – SPb.: Professiya. 2003. – 360 s.
12. Azizov D.Kh. Vibor hladoagenta dlya teplovih nasosov. Himiya i himicheskaya tekhnologiya, 2013, №3, B.59-61
13. Azizov D.Kh., Karimov K.F., Qoraboyev A.S. Sovutish kompressor mashinalari, qurilmalari va electr jihozlari – T.: Noshir, 2013 – 152b.
14. World skills Russia - <https://esat.worldskills.ru/competencies/0f24a055-4a6b-4a89-bfb8-65fb67169118/categories/78f04e96-01cc-49b2-8c67-b9f1117a047>
<https://nationalteam.worldskills.ru/skills/kholodilnaya-tekhnika-i-sistemy-konditsionirovaniya/>
15. Specializirovanniy centr kompetensiy «Holodilnaya Tekhnika i Sistemi Konditsionirovaniya» - <http://wsr-ref.ru/>
16. Razrabotka energosberegayushih termotransformatorov, rabotayushih na ozonobezopasnih hladagentah. Otchyot po NIR. № Gos. Reg. 01970005799, 1999 g.
17. Rukovodyashiye prinsipi tipovogo regulirovaniya Programmi Organizatsii Ob'yedinennix Natsiy po okrujayushey srede (YuNEP) United For Efficiency (U4E), 2020.

СПОРТ МАКТАБИНИНГ ГАНДБОЛ СЕКЦИЯЛАРИГА ЁШ ГАНДБОЛЧИЛАРНИ САРАЛАБ ОЛИШДА ТРЕНЕР- МУРАББИЙЛАРНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Йўлдошев Жавлонбек Дилшод ўғли

(УрДУ Жисмоний тарбия ва спорт машғулоти назарияси
ва методикаси йўналиши магистранти)

Аннотация: Ушбу мақолада спорт мактабларининг гандбол секцияларига ёш болаларни танлаб олишда мураббийларни ўрни ва аҳамияти ҳақида баён қилинган. Бундан ташқари ёшларни спорт секцияларига танлаб олишда нималарга аҳамият бериш кераклиги ва қандай синовлар олиб борилиши тўғрисида батафсил маълумотлар берилган.

Калит сўзлар: Мураббий, спортчи, саралаш, танлаб олиш, шуғулланувчи, гандбол, жисмоний тайёргарлик, қобилият.

Аннотация: В данной статье рассказывается о роли и значении тренеров при отборе детей младшего возраста в гандбольные секции спортивных школ. Кроме того, дается подробная информация о том, на что следует обратить внимание при отборе молодежи в спортивные секции и какие тесты будут проводиться.

Ключевые слова: Тренер, спортсмен, квалификация, отбор, занимается, гандбол, физическая подготовка, способности

Annotation: This article describes the role and importance of coaches in the selection of young children to the handball sectors of sports schools. In addition, detailed information is given about what should be given importance in the selection of young people to sports sectors and what tests will be carried out.

Key words: Coach, athlete, qualifying, selection, engaged, handball, physical fitness, ability

Маълумки, халқаро спорт майдонида юқори даражадаги ютуқларга эришишга қаратилган жиддий рақобат спорт бўйича ҳаракат фаолияти турларига бўлган иқтидор, қобилият ва мойилликни аниқлаш заруриятини белгилаб берувчи асосий омил ҳисобланади. Спортда устувор етакчиликка даъвогар мамлакатларнинг

деярли барчаси спортда танлаш ва саралашга оид ўз тизимини жадаллик билан ишлаб чиқмоқда. Ҳозирги кунга келиб спорт бўйича Европа минтақасига кирувчи давлатлар, шунингдек Осиё ва Шимолий Америкада спортга саралаш ва йўналтириш бўйича ишлаб чиқилган самарадор мезонлар тизими мавжуд. Бу таркибга Австралия ва Африка давлатларини ҳам киритиш мумкин.

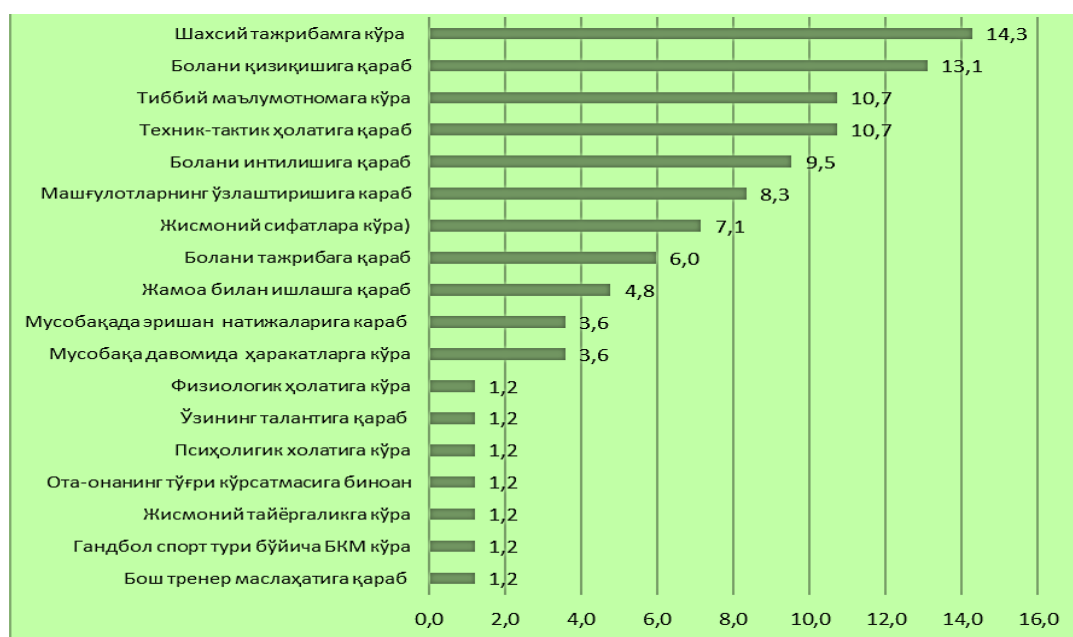
Спортга истеъдодли болаларни болалар-ўсмирлар спорт мактабларига саралаш, шунингдек, уларнинг келажакдаги натижаларини башорат қилишнинг илмий асосланган услублари спортчиларни янги бошловчилардан то ҳалқаро тоифадаги спорт усталигигача тайёрлаш тизимининг энг муҳим босқичлари ва ажралмас қисмига айланди. Лекин спортда саралаш муаммосининг бугунги кунда оммавийлиги натижаларнинг ўсиши билан чамбарчас боғлиқ. Шу билан бирга, айрим маълумотларга қараганда, сўнгги йилларда айрим спорт турларида оммавийликнинг пасайиши кузатилмоқда. Аксарият ёш спортчилар машғулотларнинг биринчи йилида айрим сабабларига кўра БЎСМдан чиқиб кетадилар. Истеъдодли спортчиларнинг спортдан эрта кетишининг энг кўп учрайдиган сабаблардан бири болалардаги мавжуд кўрсаткичларининг спорт тури хусусиятларига мос келмаслигида ўз ифодасини топмоқда.

Спортчиларни тайёрлашда тренер-ўқитувчиларнинг муваффақиятли фаолиятини, селекция и саралаш масалаларини тадқиқ қилиш масадидда 14 та турли вилоят ва туманлардан бўйича гандбол бўйича тренер-ўқитувчилар (42 нафар тренер-ўқитувчи) иштирокида ўтказилган анкета сўровлари натижалари таҳлили куйидаги хулосаларни чиқаришга имкон берди.

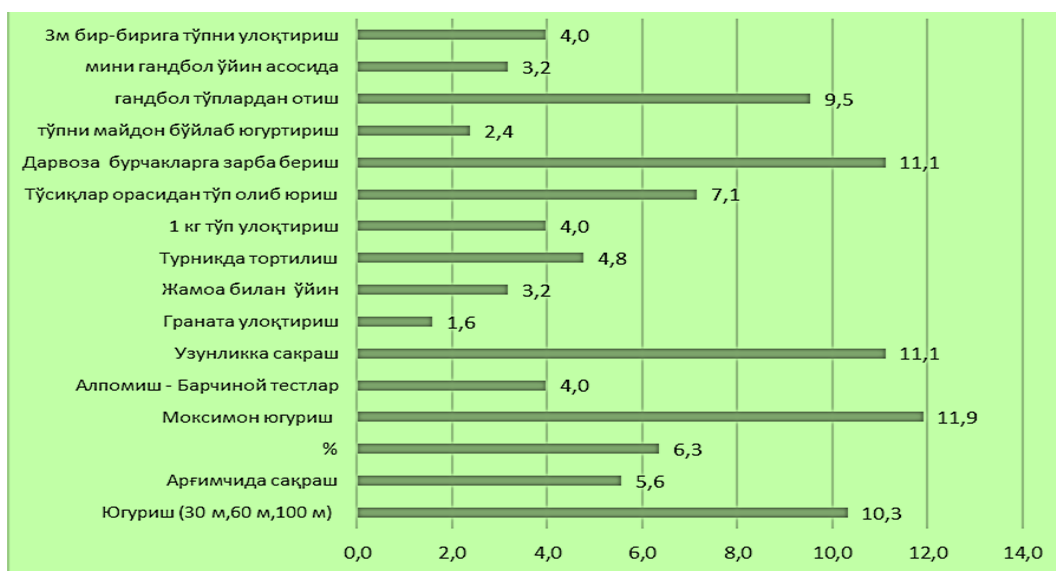
1. “Сизнингча, спорт билан шуғулланиш учун саралаш ишлари қачондан бошланиши керак?”, деган саволга респондентлардан 4,8% гандбол спорт турига саралашни “мактабгача таълим ташкилотларидан бошлаш керак”, 9,6% респондент бу саволига жавоб бермади, 4,8% “айнан 2-синфдан бошлаш керак”, 61,8% эса гандбол спорт тури бўйича “1-4 синфлардан бошлаш керак”, 19% респондентлар ҳам 1-4 синфлардан бошлаш керак, фақат чуқурлаштирилган ҳолда, деган жавобни берганлар. Бундан кўринадики, респондентларнинг аксарият қисми гандбол спорт тури бўйича шуғулланишни 1-4 синфлардан бошлаш керак ва айримлар чуқурлаштирилган ҳолда шуғуллантириш керак деб ўйлайди. Сирдарё тумандаги 32 йиллик тажрибага эга бўлган тренер-ўқитувчи болаларни мактабгача таълим ташкилотидан бошлаб гандбол спорт турига йўналтириш керак, деб жавоб берган. Ҳақиқатдан ҳам айрим

гандбол элементларини, айниқса мини-гандбол элементларини мактабгача таълим ташкилотларга киритиш мақсадга мувофиқ бўлади деб уйлаймиз.

2. “Болаларни нимага асосланиб саралайсиз? – деб берилган саволга жавобан 14,3% гандбол спорт тури бўйича тренер-ўқитувчилар “шахсий тажрибамга таяниб”, 13,1% эса “боланинг қизиқишига қараб”, 10,7% “тиббий маълумотномага кўра” ва “техник-тактик тайёргарлигига қараб”, 9,5% “Боланинг интилишига қараб, 37 %, 8,3% “машғулотларнинг ўзлаштирилишига қараб”, фақат 7,1% “Жисмоний сифатларнинг ривожланишига кўра (чаққонлик, эпчиллик, чидамлик)”, деб ўз муносабатларини билдирганлар (1 – расм).

1-расм. “Болаларни нимага асосланиб саралайсиз?” саволига респондентларнинг жавоблари натижалари “Саралашда болаларнинг жисмоний тайёргарлигини аниқлаш учун қандай тест меъёрларидан фойдаланасиз? – деган саволга 11,9 0% тренер-ўқитувчи моқисимон югуриш, 4% “Алпомиш” ва “Барчиной” тестлари меъёрлари, 11,1% узунликка сакраш, 10,3 % югуриш (30 м, 60 м, 100 м), 5,6% арғимчида сакраш, 6,3 % теннис тўпини улоқтириш, 1,6% граната улоқтириш, 3,2% жамоа билан ўйин, 4,8% турникда тортилиш, 4% тўп улоқтириш, 7,1% тўсиқлар орасидан тўп олиб юриш, 11,1 % дарвоза бурчакларига зарба бериш, 2,4% тўпни майдон бўйлаб олиб юриш, 3,2% мини-гандбол ўйини асосида, деб жавоб берганлар (2 – расм).

2-расм

“Саралашда болаларни жисмоний тайёргарлигини аниқлаш учун қандай тест меъёрларидан фойланасиз?” саволига респондентларнинг жавоблари натижалари

“Саралаш ишларини муваффақиятли олиб бориш учун тренер қандай фазилатларига эга бўлиши лозим?, - деб берилган саволга жавоблар қуйидагича тақсимланди: 38,0% гандбол спорт тури бўйича профессионал, 19,0% эса келажакни кўра олиш, 14,4% саралаш бўйича билим, кўникма ва малакаларга эга бўлиш, 9,4% новатор бўлиш керак деб жавоб берганлар, 4,8% респондентлар фикрича, муррабий болаларни жалб қилиш ва қизиқтира олиши ҳамда юксак фазилатларга эга бўлиш лозим, 2,4 % эса мулоқотчанлик, ташкилотчилик кўникмаларига эга, болаларга мос тест-машқларини бажартира оладиган, ўз-устида ишлайдиган тренер бўлиши керак, деб фикр билдирганлар (3 – расм).

Шундай қилиб, ҳар бир тренер ўзининг тажрибасидан ва билимларидан келиб чиқиб, саралашни амалга оширишни билдирган. Бу, ўз навбатида, ноадекват баҳолашга олиб келади, бу саралашнинг бир ҳил тизими йўқлигидан дарак беради ва ягона саралаш технологиясини ишлаб чиқиш заруратини юзага келтиради. Саралаш пайтида иқтидорли болалар натижа кўрсатмаса ҳам, лекин кейинроқ жуда яхши натижа кўрсата олиши эҳтимоли назардан четга четда қолиб кетмоқда. Чет элда, айниқса Европада одам ресурслари кам бўлганлиги учун ҳар бир болани спорт турларига жалб этишда рақобат кучли.

3-расм

“Саралаш ишларини муваффақиятли олиб бориш учун тренер қандай фазилатларига эга бўлиши лозим?” саволига респондентларнинг жавоблари натижалари

Бошқа спорт турлари каби гандбол спорт турида ҳам ҳалқаро майдонда юқори натижалар кўрсатилмоқда. Гандбол ўйини кейинги пайтларда шиддат билан ривожланиб, томошабинбоп спорт турлари даражасига етди. Мусобақалар давомида ўйин фаолиятининг юқори даражага етганки, ўйинчиларнинг ўз қобилиятларини намоён этишга имконияти ортиб бормоқда ва гандболнинг оммавийлиги янада ошмоқда. Ўйин техникаси янада кенгайиб бормоқда. Халқаро майдонда гандбол спорт тури бўйича юқори натижаларга эришиш учун кўпроқ ёшларни жалб этиш ҳамда улар орасидан иқтидорли спортчиларни саралаб олиш ва мақсадли тайёрлаш тизимини, саралаш технологиясини такомиллаштириш борасида илмий изланишлар ва тадқиқотлар ўтказилиши талаб қилинмоқда. Шу муносабат билан иқтидорли ва истиқболли ёш гандболчиларни саралаш технологияси тўртта асосий компонентларни (босқичларини) ўз ичига олади:

- 1) мақсад – модель,
- 2) ташхис – диагностика,
- 3) таҳлил – аналитика,

4) лаёқатни аниқлаш.

Ҳар биттасини алоҳида кўриб чиқамиз.

Замонавий гандболда ўйин ҳаракатларининг юқори суръати, ўйин вазиятларининг тез ўзгариши, тўпни эгаллаб туриш вақтининг чекланганлиги, эмоционаллик ва бу ўйиннинг бошқа хусусиятлари спортчиларнинг тайёргарлигига юқори талаблар қўяди. Сўнгги йилларда ўйин янада жадаллашди. Бу, биринчи навбатда, манёвр олиб бориш, ўйинчиларнинг тез ҳаракатланиши, тўп учун шиддатли кураш ёки майдоннинг ҳар бир қисмидан жой эгаллаш учун жадал курашга киришишда намоён бўлмоқда. Рақибларнинг фаол қаршилиги, ҳаракатларнинг юқори тезликда бажарилиши, техник – тактик ҳаракатларларнинг мураккаблиги оқибатида юзага келган катта асаб–психик зўриқиш спорт–ўйин фаолиятини янада мураккаблаштиради. Гандболчиларнинг мусобақа фаолияти самарадорлигини ошириш бир қатор тайёргарлик кўрсаткичларининг ривожланганлик даражасига боғлиқ. Спорт ихтисослигини эрта босқичда мос танлаш ўта муҳим, зеро бу танлов организмнинг генетик захираси тугаши сабабли спорт маҳорати ўсишининг тўхтаб қолишига олиб келмаслиги керак. Ёш гандболчиларнинг иқтидорини ташхислашга муҳим даражада таъсир қилувчи бир қатор мезонлар катта аҳамиятга эга. Мезонларга махсус қобилиятларнинг сифат-сон тавсифлари киради. Бироқ максимал тўлиқ ахборотни тўплаш техник жиҳатдан қийин. Шунинг учун долзарб илмий вазифа бошланғич саралаш жараёнида комплекс баҳолашнинг етарли минимумини аниқлашдан иборат.

Саралаш пайтида болаларнинг қобилиятлари ҳам бир хил ёрқин ифодаланган бўлмайди. Бу, биринчи навбатда, уларнинг ҳаракат режими, етилиш суръатлари, ижтимоий ва бошқа омилларнинг бир–биридан фарқ қилиши билан боғлиқ. Спортга саралаш масаласини ҳал этишда комплекс ёндашув тамойили нафақат кенг кўламли маълумот олишга, балки махсус қобилиятларни шакллантириш мумкинлиги нуқтаи назаридан ҳар хил ҳаёт фаолияти соҳаларига тааллуқли бўлган кўрсаткичларни таққослашга имкон беради. Шахснинг барча сифатлари ва ҳоссалари бир – бири ва ўйин фаолияти самарадорлиги билан мураккаб муносабатда бўлади. Шунингдек, улар спорт тайёргарлиги жараёнида ўзгаришларга учрайди. Муносабатлар ва ўзгарувчанлик қонуниятлари саралашда қобилиятларни тўғри ва ўз вақтида баҳолашга йўналтиради.

Спортга саралаш технологиясини ишлаб чиқишда спорт машғулоти вазифаларини босқичма-босқич ва ёш гандболчилар бошланғич тайёргарлигининг якуний вазифаларини самарали ҳал этиш мақсадида спортчиларнинг истиқболини

аниқлаш воситалари ва усулларидан самарали фойдаланилган ҳолда шуғулланувчилар имкониятларини баҳолаш услублари, усуллари сифатида уни тушуниш бошланғич позиция бўлди.

Саралаш пайтида болаларнинг қобилиятлари ҳам бир хил ёрқин ифодаланган бўлмайди. Бу, биринчи навбатда, уларнинг ҳаракат режими, ўсиши суръатлари, ижтимоий ва бошқа омилларнинг бир–биридан фарқ қилиши билан боғлиқ. 9-18 ёшдаги мактаб ўқувчилари орасида ўтказилган сўровномада шу аниқланганки, спорт ихтисослигининг танланиши кўп ҳолларда тасодифий тарзда содир бўлади.

Спортга саралаш масаласини ҳал этишда комплекс ёндашув тамойили нафақат кенг кўламли маълумот олишга, балки махсус қобилиятларни шакллантириш мумкинлиги нуқтаи–назаридан ҳар хил ҳаёт фаолияти соҳаларига тааллуқли бўлган кўрсаткичларни таққослашга имкон беради. Шахснинг барча сифатлари ва ҳоссалари бир–бири ва ўйин фаолияти самарадорлиги билан мураккаб муносабатда бўлади. Шунингдек, улар спорт тайёргарлиги жараёнида ўзгаришларга учрайди. Муносабатлар ва ўзгарувчанлик қонуниятлари саралашда қобилиятларни тўғри ва ўз вақтида баҳолашга йўналтиради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг —Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида ги Қонуни. Тошкент, 5 сентябр 2015 йил. 174 – сон Халқ сўзи газетаси.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг —Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида ПФ-5368-сон фармони. 2018-йил 5-март.
3. Pavlov Sh., Abdurahmonov F., Akromov J. “Gandbol” darslik. T, O‘zDJTI 2005 y.
4. D.K.Karimov “Organizational and pedagogical conditions for the effective implementation of complex-combined methods of lessons in health physical culture”. American journal of social and humanitarian research. USA.09.09.2022. p 97-100.
5. D.K.Karimov, A.Karimov “Importance of effective tactical systems at football”. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Vol. 7 No. 12, 2019. ISSN 2056-585. 248-250 b.
6. Karimov A., Ernazarova Sh. “General physical training of handball players “Warsaw, Poland 2020.
7. O‘.L.Matnazarov, D.K.Karimov “The body of football players reacts to climate conditions”. Tezis. POLISH SCIENCE JOURNAL. 2020 yil.

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНІҢ ЖАРҚЫН ЖҰЛДЫЗЫ-МАҒЖАН БЕКЕНҰЛЫ ЖҰМАБАЕВ

Абдигаппарова Асем Музаффар қызы
Шыршық мемлекеттік педагогика университеті,
Қазақ тілі және әдебиеті бағытының 1-курс студенті.

Ғылыми жетекшісі: **Жандос Абдазимович Байзаков**

Аннотация: Қоғам қайраткері, қазақтың ақын жазушысы, ағартушы, халқына көмек қолын созған, кемеңгер ақын, аса талант иесі, көрнекті тұлға Мағжан Жұмабаевтің өмірі, туылып өскен ортасы, оқып, білім алған оқу орындары, жанұясы сонымен қатар, қызыл үкіметтің қырғынына ерте ілініп, неше түрлі жала жабылып жатсада, қазақ халқы үшін, халық болашағы үшін жасаған ереулі еңбегі, шығармашылығы жайында, шығармаларының негізгі мақсаты мен тақырыбы жайында сөз өрбиді.

Кілтті сөздер: әлеуметтік, қызыл үкімет, жалған жала, абақты, жарқын жұлдыз, ауыр тағдыр, қадірлі, педагог, халық жауы.

MMAGZHA BEKENULY JUMABAEV THE BRIGHT STAR OF KAZAKH LITERATURE

Annotation: Kazakh hero, Kazakh poet and writer, educator, a warrior who helped his people, a very talented person, Magzhan Zhumabaev's family, the environment where he was born and raised, the school where he studied, as well as being involved in the massacre of the Red government early on, he is a Kazakh, no matter how many kinds of slander The people of the future of the nation will feel about their creativity, the purpose and meaning of their creations.

Keywords: social interest, slander, prisoner, bright star, hard fate, respectable, teacher, enemy of the people.

*Арыстанмын, айбатыма кім шыдар?
Жолбарыспын, маған қарсы кім тұрар?
Көкте – бұлт, жерде – желмін гүлеген,
Жер еркесі – желдің жөнін кім сұрар?* (Мағжан Жұмабаев)

Кіріспе бөлім: Қазақ халқының орны толмас қайраткері ретінде халық жадында қалған жазушы Мағжан Жұмабаев. Өз өмірін халқына арнаған, сыртта болып жатқан жағдайларға жай ғана көз қарас пен қарамай, бірге күрескен тұлға. Ол өзінің шығармаларында ащы ақиқатты, заман шындығын, бар болмысымен жазған. Ел үшін, жер үшін, ұлт үшін өз басын тауға да тасқа да соққан қазақтың біртуар азаматы, сол үшінде мәңгі жадымызда.

Негізгі бөлім: Мағжан Жұмабаев 1893 жыл Солтүстік Қазақстан облысы Сасықкөл ауылында дүниеге келген. Тегі Арғын, Ағытай руынан шыққан. Атасы Жұмабай қажы. Әкесі Бекен шыншыл кісі болып, тек саудамен айналысқан, өзіне тоқ дәулетті адам болған. Әкесі Мағжанның білім алуына онша мән бермейді. Оның білім алуына қарсылық жасап, жан-жақты дамуына тосқындық жасайды. Әкесі оны ауыл молдасы етуге талпындырады. Анасы Гүлсім ақылды, зерек әйел болған.

Әкесі Мағжанды ауыл мұғаліміне беріп, ерте хат танытады. Әдебиет әлеміне 20 жасқа толар-толмас кіріп келген Мағжан, бүкіл саналы өмірін, барша-білімін поэзия нәрімен суарып, әдебиетіміз тарихында өшпес із қалдырған. Оның “Қойлыбайдың қобызы”, ”Қорқыт” ата дастандары, романтикалық түрдегі поэмалардың ең танымалысы, ең биік шыңы деп айтуға болады.

Ақынның “Батыр Баян” дастанында 20 ғасырда болған Жоңғар шапқыншылығы жайындағы қазақ халқының басына түскен ауыртпашылық, зорлық-зомбылық, ауыр да аянышты жағдайын барынша анық-айқын етіп шебер түрде суреттейді.

1905 жыл Қызылжардағы медресеге түседі. 1910 жыл жақсы үлгеріммен тәмәмдәйді. Мағжан жеті жасында “Қисас-ул әнбия” кітабын толық оқып, бүкіл пайғамбарлар өмірін біліп алған көрінеді. Уфадағы Ғалия медресінде білім алуды жалғастырады. Мағжан 1913-1917 жылдарда Омбы мұғалімдер дайындайтын семинариясын да оқып, 1923-1926 жылдарында Мәскеудің әдеби-көркем институтында сабақ алып, білімін одан әрі жетілдіреді.

Мағжан Жұмабаев әдебиет әлеміне 1911 жылы кіріп келгенімен, оның алғашқы тұнық ойы 1912 жыл Қазан қаласында “Шолпан” деген атпен шығады. Бұл шығармасы ақынды ел-жұртқа кеңінен таныта түседі. Мағжан айналасында қазақ жастары жиналып, күн өткен сайын абыройы биіктеп, кең өріс алады. Сол жылдар ішінде Омбы қаласында шыққан “Бірлік” атты қолжазба журналды өзі ұйымдастырып, оның редакторы болып жұмыс істей бастайды. Өлендері “Айқап” журналында және “Қазақ” газетінде шыға бастайды. Жыр құмар оқырмандар тарапынан үлкен сүйіспеншілікпен махаббатқа бөлене бастайды.

Мағжан Жұмабаев 1917 жыл болған ақпан төңкерісін өте үлкен қуанышпен сүйсіне қарсы алады. Осы бір уақытта “Алаш” құрылып, оның Құрылтайына шақырылады. Оған жер-жерлерден делегаттар сайланады. Сол жылы ақын Ақмола облыстық халық ағарту бөлімі мүшелігіне тағайындалады да, “Алаш” партиясының Құрылтайында депутаттыққа кандидат болып тағайындалады. Соған орай қазақ мектептері үшін жасау комиссиясы болып та тағайындалады. Өкімет басқаруы большевиктер қолына түскен соң, Алаш партиясы тарқатылып жіберіледі. Бірақтан 1919 жылы 4 сәуірде Бүкілодақ Алаштан кешірім сұрайды. Дәл сол уақытта Мағжан Жұмабаев “Бостандық туы” газетінде редактор болып істеп жатқан болады.

Мағжан жаңа өмірге, жарқын келешекке үлкен сеніммен назар аударып, қоғамдық-саяси істерге белсене кірісе кетеді. Тек қана өлең-жырлармен ғана шектелмей, өмірдің түрлі қамтитын ойлы, ділгір мәселелерді көтеріп мақалалар да жазып, өз талантын жан-жақтама таныта бастайды. Көбінесе, оқу-ағарту жұмыстарына айрықша көңіл бөліп, тәлім-тәрбиеге аса зор мән береді.

Орынборда 1922 жылы өзінің “Педагогика” құралын жариялайды. Бұл еңбегі қазақ тарихында педагогика саласында жазылған ең алғашқы оқулық ретінде де үлкен орынға ие. Екінші рет 1922 жылы Қазан қаласында “Өлеңдер” жинағы жарық көреді. Мағжан Жұмабаев 1920-1927 жылдар да, жемісті еңбек етіп, оқырмандар тарапынан құрметтеле – қастерлене отырады. Ол 1923-1926 жылдар ішінде “Бастауыш мектепте ана тілін оқыту”, “Педагогика”, “Бала тәрбиелеу жолдары”, “Сауатты бол” сияқты тәлім-тәрбиелік мән-маңызға ие оқулықтарды Ташкент қаласында бастырады.

Мағжан Жұмабаев Мәскеуде болған жылдарда аудармашылық жұмысымен де кеңінен шұғылданады. Ол М.Ю.Лермонтов, М.Сибиряк, М.Горький, В.Иванов сияқты орыс жазушыларының шығармаларын қазақ тіліне аударып, бір қатар жұмыстарды жасайды. Ақын 1927 жылы еліне қайта оралып, Қызылжардағы қазақ педпгогикалық техникумында, партия одақ мектебінде сабақ өтіп, тәлім-тәрбиемен тереңінен шұғылданады. Сол жылдар да тағы да оны “халық жауы”, “кеңес елінің қас дұшпаны” деп айып тағу мен қатар “Алқа атты жасырын ұйым құрды” – деп қос жала жабады. Мәскеу қаласындағы Бутырка түрмеханасына қамайды. 10 жылға қамалып, Карелияға айдалады. Бірақ бала кезден өте қайсар, өр мінезді, аса қажырлы Мағжан, бірде-бірін мойындамайды. Шындықтың жеңіп шығуына сеніммен қарайды. Айдауда алты жыл болғаны үшін ол, 1935 жылы жұбайы Зылихаға хат жазып беріп, оны М.Горькийге алып барып беруін өтінеді.

1936 жылы уақытынан алдын босалытуына мүмкіндік беріледі. Еліне келіп Қызылжарда № 7 орта мектепте “Орыс тілі және әдебиеті” бағыты бойынша сабақ беруді бастайды. Сәкен Сейфуллин шақыруымен 1937 жылы 18 наурызда Алматыға барады. Амал қанша, соңына түскен дұшпандары ізінен қалмай жүріп, сол жылдың 30 желтоқсанында қайта қолға алып, абақтыға қамайды. Солай, Мағжан Бекен ұлы Жұмабаев қоғамдағы үстемдіктің, әділетсіздігі арқасында 1938 жылы 19 наурызда “жапон шпионы”, “ халық жауы” деген жала-жабдықпен атылады.

Қорытынды: Мағжан Жұмабаев 45 жыл ғана өмір сүрген болса да бізге қалдырған мұрасы мақтаныш етіп айтарлықтай. Ол қазақ елі, жалпы түркі тектес халықтар үшін өзін пида еткен тұлға. Ақынмен қоса оның шығармалары да қараланады. Содан соң жарты ғасырдан кейін, яғни 50 жылдан соң қайта ақталып, елі, жері, ұрпақтарымен қайта қауышады. Мағжанның өзі өлсе де, сөзі мен ісі, нәрлі поэзиясы ешуақытта өлмейді.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ: (REFERENCES)

1. «Қазақстан тарихы этникалық зерттеулер» Алматы қаласы 2008 жыл.
2. «Қазақ әдебиеті.Энциклопедиялық анықтамалық». Алматы қаласы 2010 жыл
3. Жұмабаев М. Жан сөзі: Өлеңдер мен дастандар.- Алматы: Раритет, 2005.
4. Жұмабаев М. Көп томдық шығармалар жинағы.- Алматы: Жазушы, 2002.

BASLAWISH KLASS OQIWSHILARINA SALT-DÁSTÚRLERDI ÚYRETIW

Usenbaeva Gozzal Azamat qızı

Ájiniyaz atındağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı
Baslawısh tálim fakulteti 1v-kurs talabası

ANNOTATSIYA

Bul maqalada baslawısh klass oqıwshılarına kishkene waqıtınan baslap xalqımızdıń salt-dástúrlerin, milliy úrp-ádetlerin, bay miyrasın úyretiw haqqında ayılıp ótıledi.

Gilt sózler: salt-dástúrler, milliy úrp-ádetler, milliy qádiriyatlar, bay miyras, dástanlar.

Xalqımızdıń ázelden kiyatırǵan onıń ózligin kórsetetuǵın nárese bul onıń milliy úrp-ádetleri, salt-dásturleri bolıp tabıladı. Millettıń ózligin joǵaltıwı ushın onıń dástúrleri saqlanıw qalıwı kerek. Qaraqalpaa xalqı uzaq tariyxqa iye. Qaraqalpaq xalqınıń ásirler dawamındaǵı tariyxın súwretleytuǵın áwladtan-áwladqa miyras bolıp kiyatırǵan úrp-ádet, salt dástúrlerdi, milliy mádeniyatımız benen qádiriyatımızdı keleshek áwladımızǵa jetkeriw, búgingi kúnde milliy oınlarımızdı xalqımız hám jaslar arasında en jaydırıw, jaslarımızdıń sanasına sińdiriw, hár birimizdiń muqaddes parızımız esaplanad. Millet ózligin ańlawda, onıń ózline tán milliy qádiriyatı menen dástúrlerin saqlaw hám rawajlandırıwǵa biybaha bolǵan milliy miyraslarımızdı keleshek áwladqa jetkeriwde áhmiyeti oǵada úlken. Búgingi kúnde salt-dástúrlerdi saqlap qalıw úlken áhmiyetke iye. Qaraqalpaq xalqı júdá kóp tariyxqa iye. Onıń kóplegen ózine tán qádiriyatları bar. Qaraqalpaq salt-dástúr jırları óziniń ishki mazmunına qarap, tómendegidey túrlerge bólip qarawǵa boladı:

1. Toy jırları: toy baslaw, aytım (kelinshekke násiyat aytım), bet ashar.
2. Muń-sher jırları: joqlaw, sıńsıw, hawjar.
3. Besik jırı.
4. Aytımlar: bádik, gúlápsan, yaramazan.

Qaraqalpaq xalqınıń salt dástúr jırları ásirler dawamında saqlanıw kiyatır. Salt-dástúr jırları qosıqlardan ibarat. Bunda iri waqiyalar sóz etilmeydi. Ol arawlı anaw yamasa minaw salt-dástúrdiń shártin orınlaw ushın ayılıadı. Onıń qaysı túri bolmasın óziniń irǵaǵı, naması menen ayılıadı. Salt-dástúr jırları hámme xalıqlarda bar. Biraq olar túrlishe boladı. Bizler endi salt-dástúr jırlarına toqtap ótsek. "Hawjar" - bul túrkiy tilles

xalıqlarda ushirasadi.Xalıq arasında "Yar-yar" yamasa "Háwjar" dep júritiledi. Háwjar uzatılatuğın qızdıń doslari,qurdasları tárepinen aytiladi. Sınsıw bolsa,uzatılatuğın qızdıń jeke ózi tárepinen aytiladi.Burin xalıq dástúrinde qızdı uzatıp alıw,uzatıp beriw,ayttırıp alıw usağan el dástúri qatań saqlanğan.Harbir uzatılıp baratırğan qız muńayıp sınsıp qosıq aytıwi kerek bolğan.Biraq,házirgi kúnde bunday qosıqlar aytilmaydı.Bul bolsa dástúrlerdıń umıtılıp baratırğanınan derek beredi.Sonın ushın balalarga ásirese, baslaw7sh klas oqıwshılarına salt-dástúr jırları haqqında kóp mağliwmat beriwimiz kerek.Olar bul dástúrlerdı este saqlap ham olarğa ámel etse bizlerdıń salt-dástúrlerimiz hesh qashan joǵalıp ketpeydi. Erte zamanlarda awırğan adamlardı ótkir,sıyqırlı sózler aytıw arqalı da keselliklerdi emlewge boladi dep esaplap,"Bádik" hám "Gúlápsan" degen qosıqlardı payda etken."Bádik" hám "Gúlápsan" qosıqların aytatuğın arnawlı atqarıwshıları bolğan.Olar "Bádikshi" hám "Gúlápsanshi" dep atalğan.Badik kóbinese er balalar awırǵanda,al Gúlápsan qızlar awırǵanda aytilatuğın bolğan. Aytımlardıń jáne bir túri yaramazan bolıp tabıladı.Yaramazan musulmansılıqtıń bir shárti bolğan otız kún orazanıń basında, aqırında balalar tárepinen aytilğan.Olar bir topar bolıp,geyde atlı júrip toparlasıp aytqan.Toy-bul xalqımızdıń eń quwanışlı kúnlerinen biri bolıp tabıladı.Toydıń túrleri kóp.Olar qız uzatıw, kelin túsiriw, jay toy,besik toy.Bulardıń eń úlkeni bala úylentiriw toyı esaplanadı.Bunda tiykarınan kóplegen dástúrler orınlanadı. Házirgi kúnde toylarda "Qutlı bolsın toylarınıız" degen xalıq qosıǵı aytiladi.Salt-dástúr jırları qaysı dáwirde dórese de,sol zaman ruwxın jırlaydı,jámiyetlik ómirdıń anaw yamasa mınaw tárepin bayanlaydı.Milliy úrp-ádetlerimizdi jaslar sanasına síndiriw ushın olardı turmısımızda kóp qollanıwımız kerek.Xalıq óziniń saltına hám dástúrlerine baylanıslı bárhá qosıq dóretip otırğan.Milliy dástúrler xalqımızdıń baylıǵı esaplanadı.Úrp-ádetlersiz millet bolmaydı.Úrp-ádetler,dástúrler bul millettiń baylıǵı.Harbir millettiń ózine tán basqa xalıqlarda bolmaytuğın dástúrleri bar. Ózleriniń milliyligin kórsetetuğın bayramlarda bar.Bulardıń ishine Nawrız bayramı kiredi.Nawrız bayramı bul kópshilik musulmanlar bayramı.Bul bayramda tiykarınan ata-babalarımızdan kiyatırğan dástúrler islenedi.Hámme óz milletiniń milliy kiyimlerin kiyedi. Kóplegeen milliy taǵamlar tayarlanadı.Hár túrli oynılar oynaladı. Olar:arqan tartıspaq,qol tirespek, gúres siyaqlı oynılar. Bul haqiyqiy milliy bayram. Aldıńǵı waqıtları toylarda qız uzatıw waqıtında adamlardıń ózleri tarepinen qosıqlar aytilğan.Mısalı:Háwjar qosıǵın keltireyik.

Qoy súyedi balasın,
Qozım-aw, dep háwjar.
Hesh nárseni kórmegen,

Bozım-aw, dep háwjar.
Uzatqanda qız jılar,
Óksip-óksip háwjar.
Qáne meniń qızdağı,
Nazım-aw dep háwjar.
Patsha basım men ózim,
Ilgir edim háwjar,
Jalgız ađam barında,
Bilgir edim háwjar.

Usınday qosıq qatarları qız uzatılatuđın waqıtında qız tárepinen aytılatuđın bolđan.Házirgi waqıtta bunday qosıqlar ayılmaytuđın bolđan.Bunday salt-dástúr qosıqlarınıń toylarda ayılmay bolđanı bul bizlerdiń milliyligimizdiń jođalıp baratırđanınan derek beredi. Baslawısh klass oqıwshıları jańa mektepke qádem qoyđan balalar bolđanı ushın úrp-ádetlerdi jaqsı bilmeytuđın boladı. Olarđa kishi waqıttan baslap salt-dástúrlerdi úyretip barıw kerek. Házirgi waqıtta salt-dástúrler,milliy úrp-ádetler qollanılmay atır. Baslawısh klass oqıwshılarına salt-dástúrlerdiń áhmiyetli ekenligin túsindiriw,olardı umıtıp ketpew kerek ekenligin túsindiriw úlken áhmiyetke iye.Baslawısh klastan baslap-aq balalarđa salt-dástúrlerdi úyretip barsaq olar keleshekte ózleriniń dástúrlerin umıtpaytuđın hám qádirleytuđın boladı.Aldıńdı dáwirlerde xalqımızdıń kiyimleri, bezeniw buyımları da ózgeshe bolđan.Olar ózine tán ózgesheliklerge iye.Bul milliy kiyim kensheklerdiń eń belgilisi sáwkele esaplanadı. Sáwkele-hayal qızlardıń milliy bas kiyimi.Bul bas kiyim áyyem zamannan beri kiyatırđan bas kiyim.Sáwkele eski waqıtlarda eń qımbat bas kiyimlerden biri bolđan.Sáwkeleden basqa jegde, kók kóylek sıyaqlı kiyimler de bar. Bul xalqımızdıń milliy kiyimleri.Bul kiyimlerdi ayırım túrleri muzeyde saqlanıp kelmekte.Baslawısh klaslarda oqıwshılarđa kiyimlerdi de aytıp olarđa milliy kiyimler xalqımızdıń baylıđı ekenligin túsindiriw úlken áhmiyetke iye. Balalarđa milliy úrp-ádetlerdi úyretiwde olarđa dástanlar oqıp beriw arqalı da olardı milliy qádiriyatlardı úyreniwge shaqıradı.Hár bir xalıqtıń ózine tán,onıń milliyligin kórsetetuđın dástúrlerin kórsetetuđın bul dástanlar esaplanadı.Dastanlardıń túrleri kóp. Baslawısh klass oqıwshılarınıń ishinde 1-klaslar dáslepki waqıtta oqıp bilmeytuđın boladı.Olarđa oqıp beriw kerek.Dastanlar xalıqlardıń úrp-ádetlerinen kelip shıqqan halda jazıladı. Baslawısh klass oqıwshıları dástanlardı onsha túsınbeytuđın boladı. Dastanlar bul xalıqtıń milliy dástúri esaplanadı.Baslawısh klass oqıwshıları milliy dástúrlerdi jaqsı bilse, keleshekte qádiriyatlarımız asrap abaylawđa olardı joq etpewge háreket etedi.

Paydalanilgan ádebiyatlar:

1. <https://kanews.uz/news/news-57/?setlang=qq>
2. K. Palimbetov, (P. Allashov). Ádebiyat. 6-klass ushın (sabaqlıq-xrestomatiya). Nókis. "Bilim" baspası. 2017-jıl.
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/m-deni-y-turmista-mi-lli-y-q-di-ri-yatlardi-ahmiyeti>.

ЗАГРЯЗНЕНИЕ ВОДНОЙ СРЕДЫ КАК ОДНА ИЗ ГЛОБАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ

Б.А.Ажиева

студентка 1 курса факультета международных отношений
Международной исламской академии

Аннотация. Рост численности человечества и расширение его хозяйственной деятельности приводит к значительному загрязнению мировых вод. В данной работе показаны пути преодоления этой проблемы.

Ключевые слова: гидросфера, химическое загрязнение, агроэкосистема, ртуть, мышьяк, свинец, антропогенная эвтрофикация, сточные воды, аэрация, биофильтры.

Развитие промышленности, энергетики, транспорта, сельского хозяйства, сжигание топлива и др. сопровождается выбросами в воздух, воду и почву веществ – загрязнителей, влияющих на состав атмосферы, гидросферы и литосферы. Гидросфера, водная оболочка Земли, также загрязняется человеком. Это загрязнение нельзя объяснить только деятельностью промышленных предприятий, сбрасывающих сточные воды в реки, озера и моря. Не менее интенсивно загрязняет водную среду и сельское хозяйство с его массовым содержанием скота, интенсивным использованием удобрений и средств защиты растений. Наконец, бытовые сточные воды также наносят свой вклад в загрязнение.

Изменение естественных химических свойств воды за счет увеличения в ней концентрации вредных примесей неорганической природы называют химическим загрязнением. Основными загрязнителями являются соединения мышьяка, свинца, кадмия, ртути, хрома и меди. Наибольшую опасность из них представляет ртуть. Катионы ртути взаимодействуют с анионами, находящимися в морской воде, дают суспензии, которые вместе с глинистыми частицами оседают на дно. В результате химических реакции с участием микроорганизмов из них образуются органические производные ртути, которые более токсичны, чем ее неорганические соединения. Одно из таких веществ – диметилртуть. Это вещество накапливается в организмах, причем многие из них обладают способностью к его концентрации. Так, учеными установлено, что в рыбе диметилртути содержится в 100 раз больше, чем в морской

воде. При употреблении человеком такой рыбы в пищу ртуть попадает в его организм и вызывает поражение центральной нервной системы.

Из тяжелых металлов, помимо ртути, в водах Мирового океана накоплено в результате химического загрязнения около 41 млн т соединений свинца, в основном в виде суспензий.

Серьезную проблему представляет также изменение кислотности водной среды из-за поступления в нее различных кислот и щелочей.

Один из основных источников химического загрязнения водной среды – сельское хозяйство. Из агроэкосистем ежегодно осадками вымывается около 10 млн т минеральных удобрений. Попадая в водоемы, соединения фосфора и азота, входящие в их состав, способствуют массовому размножению микроскопических водорослей, вызывающих «цветение воды». В результате этого происходит антропогенная эвтрофикация (от греч. – хорошее питание) водоемов: в воде увеличивается концентрация биогенных элементов (фосфора и азота) и уменьшается содержание кислорода. Высокая степень эвтрофикации приводит к замору рыб и гибели других водных животных.

Большой вред водной среде наносят органические осадки (до 300 – 400 млн т в год), которые попадают в нее со сточными водами. Опускаясь на грунт и разлагаясь, органические осадки становятся благоприятной средой для размножения микроорганизмов, не характерных для данной экосистемы. Так, например, в последнее время в Северном море распространены одноклеточные водоросли перидиней, которые ранее здесь не обитали. Они выделяют в воду токсические вещества, опасные не только для других водных организмов, но и для человека. При гниении поступающих со сточными водами органических осадков образуются опасные соединения, например, сероводород.

За последние пятьдесят лет появилась большая группа соединений, которые создали дополнительную проблему, связанную с загрязнением сточными водами: это поверхностно-активные вещества (ПАВ). Они используются как моющие средства, понижающие поверхностное натяжение воды, что сопровождается пенообразованием. Возросшая потребность в ПАВ на промышленных предприятиях, а также их применение в быту, прежде всего при стирке, привели к большим скоплениям пены в руслах рек, что препятствует аэрации водоемов.

Наиболее распространенные загрязняющие водную среду вещества – это нефть и нефтепродукты. Ежегодно в моря и океаны поступает примерно 6 млн т сырой нефти, причем каждый килограмм нефти образует пленку на поверхности до 1 га.

Источниками поступления нефти служат ее транспортировка, разработка нефтяных месторождений на шельфе, вынос речной водой. В результате около 4% поверхности Тихого и Атлантического океанов постоянно покрыто тонкой нефтяной пленкой, препятствующей нормальному газо- и влагообмену между водой и воздухом. Из нефти в воде постепенно образуется эмульсия, а также комочки тяжелых фракции нефти – мазута. К плавающим комочкам нефти прикрепляются мелкие животные, которыми кормятся рыбы, и, следовательно, нефтепродукты циркулируют по трофическим цепям водных экосистем и, в конце концов, попадают в пищу людей. Между тем все компоненты нефти и продуктов ее переработки опасны для жизни. Это в особенности относится к ароматическим углеводородам, в частности, к бензопирену.

Для очистки водной среды от веществ – загрязнителей применяется очистка сточных вод, т.е. их обработка на очистных сооружениях для разрушения или удаления вредных примесей.

Методы очистки воды различны. При механической очистке путем отстаивания и фильтрации из нее удаляются нерастворимые примеси. Химическая очистка состоит в том, что в сточные воды добавляют специальные реагенты, которые вступают в реакции с загрязнителями и осаждают их в виде нерастворимых осадков. Биологическая очистка в естественных условиях происходит на полях орошения или фильтрации. В них под воздействием солнечного света, воздуха и микроорганизмов сточные воды очищаются и просачиваются в грунт. На поверхности таких полей образуется перегонной, который затем используется как удобрение. Через несколько лет после слива сточных вод поля фильтрации используют для выращивания кормовых культур или овощей, которые можно употреблять в пищу после термической обработки.

Биологическая очистка сточных вод в искусственных условиях осуществляется с помощью биофильтров и аэротенков. Биофильтры представляют собой емкости, заполненные гравием или другим пористым материалом, на который нанесена пленка с микроорганизмами (бактериями, простейшими и т.д.). В процессе своей жизнедеятельности они поглощают различные органические вещества, очищая от них воду. В аэротенках с помощью поступающего по трубам воздуха сточные воды перемешиваются с так называемыми активным илом, состоящим из сообществ бактерий-редуцентов, способных минерализовать органические соединения. В отстойниках происходит отделение бактериальной

пленки от чистой воды. С помощью биофильтров и аэротенков из сточных вод удаляется более 90% органических примесей.

В заключение хотелось бы сказать, что основные методы очистки водной среды положительно влияют на сохранность водных ресурсов нашей планеты.

Использованная литература

1. Пурышева Н.С, Разумовская И.В., Пятунина С.К. и др. Естествознание. Москва. МПГУ. ООО «Национальный книжный центр», 2014г.
2. Р.С.Соколов Химическая технология в 2-х томах. Гуманитарный издательский центр, Владос, 2000.
3. Ш.М.Миркомиллов Кимё технология маърузалар матни. Низомий номидаги ТДПУ 2000 й.
4. Акимова Т.А., Хаскин В.В. Экология. – М.: ЮННТИ, 1998. – 455 с.
- 5, Жумаев Т. Экология иқтисодиёти: дарслик. – Тошкент, 2004. – 280 б.
- 6, Абиркулов Н., Хожиматов А., Ражабов Н. Атроф-мухит муҳофазаси. – Тошкент: Ёзувчилар уюшмаси, 2004. – 127 б.

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING DIDAKTIK XUSUSIYATLARI VA VAZIFALARI

Sultonov Dostonbek Qutlimurod o'g'li, stajyor

Ajieva Muxabbat Baxtibaevna, dotsent

Xamitova Gulziba Shamsheddinovna, magistrant

Babanazarova Ayzada Omirbayevna, magistrant
Ajiniyoz nomidagi Nukus Davlat Pedagogika Instituti
Kimyo o'qitish metodikasi kafedrası

Bekimbetova Gulnaz Nabatovna
Shomanay rayoni Xalq ta'lim vazirligi Tabiiy fanlar metodisti

Kalit so'zlar: didaktika, funktsiya, axborot, media matnlar, tabiatshunoslik, aloqa, o'rganish, moslashtirish, izohlash, tuzilish.

Ключевые слова: дидактика, функция, информация, медиатексты, естествознание, коммуникация, обучение, адаптация, интерпритация, структура.

Key words: didactics, function, information, media texts, science, communication, learning, adaptation, interpretation, structure.

Media xabarlarining didaktik xossalari va vazifalari bevosita axborot vositalariga bog'liq bo'lmagan media matnlarning xususiyatlari bilan bog'liq. Masalan, bosma matnlarning xossalari o'rganish ularni uch guruhga bo'lish mumkinligini ko'rsatdi: umumta'lim maktablari uchun o'quv matnlari, gazeta va jurnallar matnlari, badiiy matnlar. O'tkazilgan tahlil ularning bir qator xossalari bo'yicha keskin farqlanishini ko'rsatdi. So'nggi paytlarda maktab darsligiga u yoki bu darajada tabiatshunoslik bilimlari o'z aksini topgan badiiy adabiyotning alohida qismlarini kiritish tendentsiyasi aniq namoyon bo'ldi. Ammo bunday qo'shimchalar aniq ifodalangan tizimni tashkil etmaydi, tizim bilan har bir holatda uzviy bog'liqdir.

Ta'limda kundalik hayot haqiqatlarini aks ettirish uchun media matnlardan foydalanish ta'lim va hayot o'rtasidagi bog'liqlik muammosini hal qilishda yangi

yoʻnalish ochadi, bu anʻanaviy ravishda ishlab chiqarishni oʻrganish bilan bogʻliq boʻlib, bu ijtimoiy buyurtma bilan izohlanadi. Umumtaʼlim maktabi.

Kundalik hayot haqiqati va sanʼat voqeligini aks ettiruvchi media matnlar tabiatshunoslik va gumanitar bilimlarni uygʻunlashtirish muammosini hal qilishga, atrofdagi dunyoni bilishning turli usullari oʻrtasidagi sunʼiy toʻsiqni yoʻq qilishga imkon beradi. Tabiiy fan. Shunday qilib, ularning taniqli va sevimli "Choʻlning oq quyoshi" filmining kichik bir qismi temir yoʻl tankining portlashi tasvirlangan, oʻquvchilarni sanʼat haqiqati tabiatshunoslik haqiqatidan farq qilishi mumkinligini tushunishga olib keladi. Bir vaqtning oʻzida haqiqiy boʻlib qoladi.

Aloqa turi. Oʻquv matnlari, garchi ular asosiy taʼlim darajasi uchun maʼlum bir "oʻrtacha" talabani kutish va biroz boshqacha boʻlsa-da, baribir aniq maqsadli yoʻnalishga ega. Isteʼmolchiga alohida eʼtibor qaratilgan matnlar odatda lotincha "oʻq" dan eksenel - deb ataladi), shuning uchun taʼlim matnlarini eksenel deb ham atash mumkin.

Gazeta va jurnallarning matnlari oʻz tabiatiga koʻra retialdir (lotincha "tarmoq" dan), lekin shunga qaramay, ularni yaratishda mualliflar yana maʼlumotning "oʻrtacha" isteʼmolchisiga eʼtibor berishadi. Turli nashrlarda "oʻrtacha" isteʼmolchi darajasini baholash har xil.

Isteʼmolchining oʻrtachaligiga nisbatan bunday yoʻnalish badiiy adabiyot matnlari uchun kamroq karakterlidir, shuning uchun maʼlum darajada ishonch bilan ularni soʻzning toʻliq maʼnosida haqiqiy deb atash mumkin. Bir vaqtning oʻzida hammaga va alohida hech kimga yoʻnaltirilgan media matnlarning haqiqati axborot oqimlari yoʻnalishini tushunish uchun ajoyib materialdir.

Turli guruhlar matnlarida axborot qatlamlari soni har xil. Shunday qilib, anʻanaviy maktab darsligi faqat bitta maʼlumot qatlamini oʻz ichiga oladi - oʻquv. Maktablarning koʻp bosqichli darsliklardan foydalanishi ularda bir qancha axborot qatlamlarining paydo boʻlishiga olib kelmadi.

Gazeta va jurnal maqolalarida, toʻgʻridan-toʻgʻri uzatiladigan maʼlumotlarga qoʻshimcha ravishda, deyarli har doim yoritilgan voqealarning shaxsiy bahosi mavjud, yaʼni ikki yoki undan ortiq axborot qatlamlari mavjud. Badiiy asar matnlarida "Undercurrents" koʻplab maʼlumotlar qatlamlarini yaratadi. Tabiatshunoslik sikli darslarida ommaviy axborot vositalarining koʻp qatlamli maʼlumotlarining asosiy maqsadini hech qanday anʻanaviy oʻquv qoʻllanmasi bilan bera olmaydigan "maʼnolarni ochib berish" deb taʼriflash mumkin. Bu xususiyat maʼlum darajada talabalar tajribasiga xos boʻlib, oʻquvchilar oʻz kuzatishlarini qatlamlarga "saralashlari", eksperiment maqsadiga asosan mos keladigan qatlamni ajratib koʻrsatishlari kerak.

Matnni turlicha talqin qilish imkoniyati axborot qatlamlari soni va matnning maqsadi bilan bog'liq. O'quv matni uzatilgan ma'lumotni boshqacha tushunishga imkon bermaydi. Biroq, bu faqat bitta o'quv predmeti doirasida to'g'ri keladi, chunki turli ilmiy fanlarda bir xil atamalar turli xil ma'nolarga ega. Masalan, radikal, valentlik, indikator kabi atamalar.

Matbuot matnlari har doim yashirin manoga ega, shuning uchun turli o'quvchilar uni boshqacha talqin qilishadi. Ammo talqin qilish uchun eng katta imkoniyatlar fantastik asarlariga beriladi, chunki ularning matnlari mohiyatan ramzdir.

O'quv qo'llanmalarida mutlaqo zid bo'lgan turli xil talqin qilish imkoniyati katta didaktik salohiyatga ega. Qabul qilingan ma'lumotlarga ma'lum munosabatni qabul qilishni o'rganish, unda muallifning dunyoqarashini tushunishning yashirin tarkibiy qismini ochib berish imkoniyatlari shu yerda yashiringan. Bunday materiallarda maktab o'quvchilariga o'z bayonotlarini argumentatsiya qilishni o'rgatish va nafaqat tinglash, balki raqibni eshitish qobiliyatini shakllantirish juda qulaydir.

O'quv matnlari auditoriyasi faqat ushbu dasturda ushbu fanni o'rganayotgan talabalar bilan cheklangan. Matbuot auditoriyasi yoshi, jinsi, ijtimoiy mavqei, ma'lumoti va boshqalardan qat'iy nazar, aholining barcha qatlamlarini qamrab oladi. Badiiy adabiyot oraliq o'rinni egallaydi: uning auditoriyasi cheklangan va adabiyotning ushbu janriga qiziqqan aholining ma'lum guruhlari tomonidan shakllantirilgan.

Moslashuv ta'lim matnlarida eng aniq namoyon bo'ladi, chunki ko'pchilik mualliflar ma'lumot iste'molchisining yosh xususiyatlarini hisobga olishadi.

Gazeta va jurnal maqolalari, badiiy adabiyot matnlari mualliflari o'zlari uzatayotgan ma'lumotlarni na iste'molchining yosh xususiyatlariga, na uning bilimiga moslashtirmaydi.

O'quv matnlarining tuzilishi aniq ifodalangan: semantik qismlar bir-biridan ajratilgan, asosiy g'oya turli bosma vositalar bilan ta'kidlangan. Aniq matn tuzilishining yorqin misoli - ko'plab nashrlardan o'tgan L.A.Tsvetkovning organik kimyo darsligi.

Matbuot matnlarida struktura yashiringan, semantik qismlar "bir-biriga oqadi". Turli bosma vositalar yordamida asosiy fikrni ajratib ko'rsatish mumkin.

Badiiy matnlar gazeta-jurnal matnlariga yaqin, lekin ularda asosiy g'oya ajratib ko'rsatilmaydi.

O'quv matnlarida kontekstning ta'siri deyarli yo'q, ammo tarixiy kontekstning ta'siri mumkin. Gazeta va jurnal matnlarida kontekstning, ayniqsa, siyosiy va iqtisodiy mazmunning ta'siri juda kuchli bo'lsa, badiiy matnlarda tarixiy sharoitning ta'siri sezilarli bo'ladi.

Kontekstga bog‘liqlik ilmiy bilimlarning cheklanganligi, mutlaq haqiqatga erishib bo‘lmashligi haqidagi g‘oyalarni shakllantirish uchun asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Axborot bazasi. Maktab darsligi sinchkovlik bilan tanlangan ilmiy ma‘lumotlar asosida, o‘zaro bog‘liq bilim sohalaridan oz miqdordagi ma‘lumotlarni o‘z ichiga olgan holda quriladi, shuning uchun uning axborot bazasini fanlararolik elementlari bilan monodisipliner deb atash mumkin.

Gazeta va jurnallarda chop etilayotgan maqolalar ko‘p hollarda fanlararo xususiyatga ega bo‘lib, ko‘p tarmoqlilikka moyil bo‘lib, badiiy adabiyot matnlari deyarli har doim ko‘p tarmoqliligi bilan ajralib turadi. Turli xil bilim sohalariga oid ma‘lumotlardan bitta ommaviy axborot vositasida foydalanish maktab o‘quvchilarida tabiiy fanlar birligiga bo‘lgan ishonchni samarali shakllantiradi, fizika, kimyo, biologiya va geografiya kabinetlari orasidagi devorlarni "buzadi". Boshqacha aytganda, "asarlar"ni o‘qitishda ommaviy axborot vositalari xabarlaridan foydalanish fanlararo mustahkam aloqalarni o‘rnatish.

Ommaviy axborot vositalari matnlarining xususiyatlari ularning o‘quv jarayoni uchun potentsialini belgilaydi, bu esa haqiqiy ta‘lim jarayoni sharoitida o‘zini didaktik funksiyalar shaklida namoyon qiladi.

Media matnlarning didaktik xususiyatlari va vazifalari

Xususiyatlari	O‘qitishdagi funksiyalar
Kundalik hayot haqiqatining aksi	Ta‘limni hayot bilan bog‘lash. Axborot xabaridagi noaniqlik va xatolarni aniqlashni o‘rganish, ma‘lumotlarga pozitsiyani egallash
San‘at haqiqatining aks etishi	Tabiatshunoslik va gumanitar bilimlarni uyg‘unlashtirish. Axborot xabaridagi noaniqlik va xatolarni aniqlashni o‘rganish, ma‘lumotlarga pozitsiyani egallash
Muloqot haqiqati	Axborot oqimlarining yo‘nalishini tushunishni o‘rganish
Qatlamli ma‘lumotlar	"Ma‘nolarni aniqlash" ni o‘rganish, axborot oqimlari yo‘nalishini tushunish.
Turli xil talqin qilish imkoniyati	Axborot bo‘yicha pozitsiyani egallashni o‘rganish, yashirin komponentni aniqlash, xabar muallifining dunyoqarashini tushunish, muloqot maqsadini aniqlash.
Matndagi noaniqliklar	Maxsus, ma‘lumotnoma nashrlarida ma‘lumot qidirishni rag‘batlantirish.
Zaif tuzilish	Media matnidagi asosiy fikrlarni ajratib ko‘rsatishni o‘rganish. Media matnlarning tuzilishini yaratishni o‘rganish
Axborotning kontekstga bog‘liqligi	Media matnidagi asosiy fikrlarni ajratib olishni o‘rganish. Tabiatshunoslik va gumanitar bilimlarni uyg‘unlashtirish

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Журин А.А. Интегрированное медиаобразование в средней школе. М.: БИНОМ. Лаборатория знаний. 2013г
2. Брусенцова Т.Н. Оценка дидактической эффективности обучающих курсов. «Наставник» Вопросы психологии. – 1989. – №1.
3. Мунипов В.М., Зинченко В.П. Эргономика: человеко-ориентированное проектирование техники, программных средств и среды учебник. – М.: Логос, 2001
4. Назарова Т.С., Полат Е.С. Средства обучения: технология создания и использования. – М.: Изд-во УРАО, 1998
5. Коменский Я.А. Великая дидакта. / Избранные педагогические сочинения/ под редакцией проф. А.А.Красновского. М.: Учпедгиз, 1995.
6. Данилюк А.Я. Теория интеграции образования. – Ростов на Дону.: Изд-во Рост. пед. ун-та, 2000.

UYQU VAQTIDA EPILEPTIK XURUJI MAVJUD BEMORLARNING KUNDUZGI UYQUCHANLIGINI BAHOLASH

Ilmiy rahbar:

Kalandarova S.X.

Toshkent tibbiyot akademiyasi

Nevrologiya va tibbiy psixologiya kafedrasi assistenti.

G'iyasov A.B

Toshkent tibbiyot akademiyasi 1-son Davolash fakulteti 5-kurs talabasi

Nizomov N.A

Toshkent tibbiyot akademiyasi 1-son Davolash fakulteti 5-kurs talabasi

Xursanova M.O

Toshkent tibbiyot akademiyasi 1-son Davolash fakulteti 5-kurs talabasi

Doniyorov S.T

Toshkent tibbiyot akademiyasi 1-son Davolash fakulteti 5-kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Kunduzgi uyquchanlik gipersomniya hisoblanib, dastlabki nevrologik, psixik yoki somatik kasalliklarning darakchisidir. Po'stloq osti ensefalitlari, surunkali intracranial gipertenziya, vertebrobazilliar yetishmovchilik, III qorincha va gipotalamus sohasi o'smalari, endokrin buzilishlar (m: gipoteroz), nerv sistemasi intoksikatsiyalari, toksik va metabolik ensefalopatiyalar gipersomniyaning sababchisi bo'lishi mumkin. Shuningdek, turli dorilarni (m: antikonvulsantlar, antidepressantlar, neyroleptiklar, antigistamin) qabul qilib yurish ham kunduzgi uyquchanlikni chaqiradi. Gipersomniya bemorlar orasida juda ko'p uchraydi. Stress yoki qo'rquvdan keyin ham ba'zida chuqur uyqu buzulishlari yuzaga kelishi mumkin. Kunduzgi uyquchanlik bemorlarda nevrastenik sindrom, obsessive belgilar, kognitiv buzulishlar va boshqa ko'plab simptomlar sababchisi o'laroq, biz nevrologik nuqtai nazardan o'rganib chiqdik.

Kalit soʻzlar

Kunduzgi uyquchanlik, EEG, ESS, Ekonomo letargik ensefaliti, Gipersomniya, Uyqu vaqtidagi epileptik hurujlar, Epvort shkalasi, Astenizatsiya, Politerapiya, Monoterapiya.

Kirish

Hozirgi vaqtda uyqu va epilepsiya oʻrtasida murakkab bogʻliqliklar mavjud. Maʼlumki, uyqu buzilishi epileptik xurujlarni qoʻzgʻatishi mumkin va shu bilan birga, epilepsiyaning oʻzi ham uyqu tuzilishiga turli xil taʼsir koʻrsatishi mumkin. Epilepsiya bilan ogʻrigan bemorlar orasida asosiy shikoyatlardan biri uyquning buzilishi va kunduzgi uyquchanlik boʻlishi mumkin, bu esa, oʻz navbatida, bemorning ish qobiliyatiga va hayot sifatiga sezilarli taʼsir koʻrsatadi.

Tadqiqot materiallari va usullari

Tadqiqot 4 oy mobaynida Toshkent Tibbiyot Akademiyasi Nevrologiya boʻlimida olib borildi. Tadqiqot davomida biz epilepsiya bilan ogʻrigan 30 nafar bemorni olib tekshirdik. Bemorlarni anemneziga koʻra kuzatuv amalga oshirildi va alohida guruhlariga olindi. Barcha bemorlarning elektroensefalogrammalari asosida anamnez tasdiqlandi va ularni ham kategoriyalariga muvofiq ajratib oldik. Kunduzgi uyquchanlik Epworth shkalasi yordamida baholandi. Bemorlarning oʻrtacha yoshi $26,6 \pm 1,3$ yil.

- Epvort kunduzgi uyqu shkalasi (ESS)

Epvort kunduzgi uyquchanlik shkalasi (ESS) sizning uyquingizning kunduzgi faoliyatga taʼsirini oʻlchash uchun keng qoʻllaniladigan bir qator savollardir. Sinov 1990 yilda Melburnlik (Avstraliya) Dr. Murray Jons tomonidan turli vaziyatlarda uyquchanlik darajasini aniqlash uchun ishlab chiqarilgan. Ushbu soʻrovnoma uyqu buzilishlarini aniqlash uchun yuqori sezuvchanlikka ega: uyqusizlik uyqu apnoesi, narkolepsiya.

Mumkin boʻlgan reyting darajasi 0 dan 24 ballgacha oʻzgarib turadi.

Norma - 0-3 ball; uyqusizlik - 3-9 ball;

SOAGS - 9-16 ball,

Maxsus kasallik narkolepsiya - miyaning ayrim sohalariga zarar yetkazish bilan bogʻliq genetik irsiy kasalliklar - 16-24 ball.

Natija

- Tekshirilgan bemorlarning 16 nafarida faqat tungi epileptik xurujlar, 14 kishida esa kunning qaysi vaqtdan qatʼi nazar, xurujlar sodir boʻldi. 83,4% hollarda fokal, 16,6% esa tarqalgan epileptik xurujlar kuzatilgan.

- Elektroensefalogrammada tungi xurujlar bilan og‘rigan 16 bemorning 11 tasida frontal qismda, 3 tasida temporal qismda epileptik fokus qayd etilgan.

- Epvort shkalasi bo‘yicha bemorlarni o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, tekshirilgan 22 bemorda kunduzgi uyquchanlik ko‘paygan, 8 nafarida o‘zgarishlar aniqlanmagan.

- Epileptik xurujlar turi bo‘yicha kunduzgi uyquchanlik ko‘rsatkichlarining qiyosiy tahlili yuqoriroq ekanligini aniqlandi. Fokal epileptik xurujli bemorlarda tarqalgan epileptic xurujlar bilan solishtirganda ko‘rsatkichlar (mos ravishda 10,6 va 8,7 ball).

- Tungi epileptik xurujli bemorlar guruhida kunduzgi uyquchanlik 11,4 ballni, qiyosiy guruhda esa 7,9 ballni tashkil etdi.

- Bundan tashqari, ishlatiladigan antiepileptik dorilar miqdori ham kunduzgi uyquchanlikning og‘irligiga ta’sir qildi. Shunday qilib, ikki yoki undan ortiq preparatlarni qabul qilgan bemorlarda yuqori ko‘rsatkich kuzatildi. monoterapiya bilan og‘rigan bemorlarga qaraganda. Kunduzgi uyquchanlik (mos ravishda 11,2 va 9,7 ball).

Xulosa

Shunday qilib, tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, kunduzgi uyqu buzilishining og‘irligi va darajasi epileptik xuruj turiga, epileptik xurujlarning "uyqu-uyg‘onish" sikli nisbatiga bog‘liq. Epilepsiya bilan og‘rigan bemorlarda kunduzi haddan tashqari uyquchanlikning keng tarqalganligi ushbu muammoning muhimligini ko‘rsatadi.

Shu sababli, ushbu muammoning sabablarini o‘z vaqtida bartaraf etish, konservativ terapiyani korrektsiya qilish va shunga mos ravishda epileptik xurujlarni nazorat qilish, kunduzgi uyquchanlikning og‘irligini sezilarli darajada kamaytiradi va natijada bemorlarning hayot sifatini yaxshilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1) Адам С., Скотт С., Дайн О. От симптома к диагнозу (пер. с англ.). – М., 2008. 816 с.
- 2) Ибодуллаев З.Р. Асаб касалликлари. Дарслик. – Тошкент, 2014й. 1000б.
- 3) Неврология [матн]: илмий-оммабоп / З.Ибодуллаев. – Тошкент: Akademnashr, 2017. – 307 б.
- 4) Katzung B.G., Trevor A.J. Basic and Clinical Pharmacology 13th Edition, McGraw-Hill Education / Medical New York.; 2014. 1216 p.
- 5) Louis E.D., Mayer S.A., Rowland L. P. Merritt’s neurology /Thirteenth edition. Lippincott Williams & Wilkins Philadelphia: 2010., 1407 p.
- 6) Westover M.B. Pocket Neurology (Pocket Notebook Series) Second edition/ New York.; 2016. 328 p.
- 7) <https://www.msmanuals.com/medical-calculators/EpworthSleepScale-ru.htm>

FARG‘ONA VODIYSI SHAROITIDA IQLIMLASHTIRILGAN DARAXTLAR BIOEKOLOGIYASI

Tuychiyeva Xilola Zokirjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi
tuychiyevafdu1993@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Farg‘ona vodiysi sharoitida iqlimlashtirilgan dukkakkoshlar oilasiga mansub manzarali daraxtlar haqida ma’lumotlar berilgan. Jumladan oq akatsiya, shoyi akatsiya, arg‘uvon, yapon saforasining bioekologiyasi haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: dendroflora, iqlimlashtirish, flora, ipak akatsiyasi, yasmiqcha, nektar, gledichiya, arg‘uvon, tuxumak, oq akatsiya.

ABSTRACT

This article provides information about ornamental trees of the legume family, which are acclimatized in the conditions of the Fergana valley. Including information on the bioecology of white Albizzia julibrissin Durazz, Gleditsia triacanthos L, Cercis siliquastrum L, Sophora Japonica L.

Keywords: dendroflora, acclimatization, flora, Albizzia julibrissin Durazz, Gleditsia triacanthos L, Cercis siliquastrum L, Sophora Japonica L, lentil, nectar.

Farg‘ona vodiysi dendroflorasida iqlimlashtirilgan daraxt va butalar xilma-xilligi va turlarga g‘oyat boyligi bilan ajralib turadi. Keyingi yillarda ko‘kalamzorlashtirishga alohida e’tibor berilishi bois ularning xilma-xilligi yanada ortib bormoqda. Mazkur o‘simliklar ayni hudud florasini boyitibgina qolmay, hududga o‘ziga xos chiroy baxsh etadi..

Quyida Farg‘ona shahrida iqlimlashtirilgan, shahar ko‘chalari hamda istirohat bog‘larini ko‘kalamzorlashtirishda keng foydalanilayotgan manzarali daraxt va butalarga qisqacha to‘xtalib o‘tamiz.

Shoyi akatsiyasi yoki ipak akatsiyasi (Albizzia julibrissin Durazz.) o‘rta bo‘yli daraxt o‘simlikdir, uning bo‘yi 10—12 m ga, diametri 40 sm ga yetadi. Shox-shabbasi soyabon shaklda bo‘lib, nihoyatda chiroyli. May oyining oxiri — iyunning boshlarida gullaydi. Guli nektarli. Mevasi yassi dukkak. Ipak akatsiyaning xarakterli belgilaridan biri shuki,

kechqurun quyosh botgandan keyin barglari yig'iladi va osilib turadi. Ertalab kun yorigach yana o'z holiga qaytadi. Sovuqqa chidamsiz. Farg'ona vodiysida uchratish mumkin.[1,2,3]

Gledichiya (*Gleditsia triacanthos* L.) bo'yi 25—30 m ga diametri 0,7 m ga yetadigan katta daraxt. Shox-shabbasi katta, yoyiq, siyrak po'stlog'i silliq, qo'ng'ir-kul rangda, yosh novdalari va shoxlarining po'stlogi kul rang. Novda, shoxlaridagi barglar qo'ltig'ida shoxlanib, bu tikanlar o'zgargan novdalardir. Barglari uzun bandli, novdalarining pastki qismidagilari juft patsimon, o'rta qismidagilari qo'sh patsimon tuzilgan. Bargchalari mayda, oval shaklda, cheti tekis. Gledichiya may oyida gullaydi. Gullari kichik shingilsimon to'pgul hosil qiladi. Gledichiya tez o'sadi, 120 yilgacha yashaydi. U har xil yerlarda o'sa oladi. Yorug'sevar, sovuqqa chidamsiz daraxt, Janubiy tumanlarda va Markaziy Osiyo respublikalarida yaxshi o'sadi. U asosan ixota o'rmon qatorlari barpo qilishda muhim rol o'ynaydi.

Arg'uvon daraxt o'simlik bo'lib, balandligi 3—6 metrlar atrofida, novdasi silliq, qo'ng'ir rangda, barglari navbat bilan joylashadi, ular oddiy, yumaloq yoki buyraksimon bo'lib, uchi yumaloq yoki o'yiqlik, tubi yuraksimon, cheti tishchasiz, tuksiz, bo'yi 5—8 sm, eni 7—12 sm. Barg bandi 20—30 mm, 5—7 ta asosiy tomiri bor. Gullari binafsha rangda, to'pguli katta shingilcha hosil qiladi. Daraxti barg yozishdan oldin gullaydi, guli nektarli. Mevasi uzun, yassi dukkak, yuqori choki qanotchali. Yogochi qattiq, og'ir, o'zakli bo'lib, o'zagi yashil-sariq, tevaragi oq-pushti rangda. Bu daraxt urug'dan ko'payadi. Urug'i unib chiqish xususiyatini 2 yilgacha saqlaydi. Manzarali daraxt sifatida Qrimda ko'p ekilgan. Sovuqdan qisman zararlanadi. Issiqqa, qurg'oqchilikka juda chidamli. Bulardan tashqari, oddiy bagryanik (*Cercis siliquastrum* L.) ham ko'klamzorlashtirish maqsadlarida ko'plab ekiladi.[4,5,6]

Yapon saforasi (*Sophora japonica* L.) ning bo'yi 20 m dan ortadL shox-shabbasi yoyiq, sharsimon, nihoyatda xushmanzara. Po'stlog'i katta yoshida bo'yiga yorilgan bo'ladi va qoramtir tusga kiradi, shoxi va novdalarining pustlogl silliq va to'q yashil bo'lib, yasmiqchalari bor. Barglari navbat bilan joylashadi, toq patsimon tuzilgan bo'lib, 7—17 ta tuxumsimon bargchalardan iborat. Tuxumak may oyida gullaydi, gullari oq sariq, kapalaksimon bo'lib, novdasining uchida shingil ro'vak hosil qiladi. U nektar chiqarib turadigan o'simlik. Dukkagi oktabr oyida yetiladi, u daraxtda osilib turadi, seret, sirti cho'tir, pallalarga ajralmaydi, yelimsimon suyuqlik bilan to'la, avval yashil bo'lib, so'ng to'q qizil rangga kiradi. Urug'i qora bo'lib, loviyaga o'xshab ketadi. U bahorda sepilsa, 10—15 kundan so'ng unib chiqadi. O'q va yon ildizlari baquvvat bo'lib rivojlanadi, to'nkasidan ko'karadi. Daraxti tarkibida zaharli modda bor, ammo undan

hayvonlar zararlanmaydi. Tuxumakning yog‘ochi o‘zakli, qattiq. Yorug‘sevar o‘simlik, yer tanlamaydi, sho‘rtob tuproqda ham o‘saveradi, qurg‘oqchilikka chidamli. Tuxumak xushmanzara daraxtlardan biri hisoblanadi. Chunki chiroyli gullaydi. Tuproqni yomg‘ir yuvib ketishidan saqlash uchun uni tog‘larga ekish muhim ahamiyatga ega. Ko‘kalamzorlashtirish ishlarida keng qo‘llash tavsiya yetiladi.[7,8]

Oq akatsiya (*Robinia pseudoacacia* L) bo‘lib, Oq akatsiya toq-patsimon barglarga ega bo‘lib, gullari besh tishli gulkosasiga va kapalaksimon gulbandiga ega. Mevasi ko‘p urug‘li yassi dukkak. Oq akatsiya issiqqa, yorug‘likka talabchan bo‘lib, hayotining dastlabki davrlarida tez o‘sadi, 10-12 yoshidan boshlab o‘shish tezligi pasayib ketadi va hosilga kiradi. Yaxshi aeratsiyaga ega yengil tuproqlarni ma‘qul ko‘radi, tuproq zichlashuvidan zarar ko‘radi. Oq akatsiya daraxti qimmatli o‘rmon meliorativ daraxt sifatida seleksiya obyekti bo‘lib xizmat qilgan, uning shimoliy hududlarda o‘shishga moslashgan sovuqqa bardoshli shakllari yaratilgan. Oq akatsiya Markaziy Osiyoga introduksiya qilinganiga 100 yildan oshib ketgan. Oq akatsiyaning ildiz sistemasi juda moslashuvchan, o‘q ildizidan tashqari gorizontol ipsimon ildizlari ona daraxtdan atrofga tarqalib o‘sadi. Oq akatsiya qurg‘oqchilikka chidamli daraxt sifatida o‘rmon melioratsiyasida keng qo‘llaniladi, ayniqsa ihota o‘rmonlari barpo etish uchun tavsiya etilgan eng muhim daraxt turlaridan biri hisoblanadi. Farg‘ona vodiysidagi manzarali daraxtlarning aksariyat qismi iqlimlashtirilgan daraxtlar hisoblanadi.

Shunday qilib, xalq xo‘jaligida daraxt-butalaming ahamiyati juda katta va turli-tumandir. Daraxt turlarining qimmatli xususiyatlarini to‘g‘ri baholash uchun ushbu turning barcha biologik, ekologik va fiziologik xususiyatlarini bilish zarur.[9,10]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. kizi Tuychiyeva, X. Z., & Turdibekov, M. (2022). BIOECOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SOPHORA JAPONICA. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(7), 146-151.
2. qizi Tuychiyeva, X. Z. (2023, January). Biologiya darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari. In *international conferences* (Vol. 1, No. 1, pp. 378-380).
3. qizi Tuychiyeva, X. Z., & Turdibekov, M. (2022, December). THE ECOSYSTEM OF INSECTS. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 19, pp. 110-113).
4. qizi Tuychiyeva X. Z. O ‘SIMLIKLARNI ZARARKUNANDA HASHAROTLARDAN HIMOYA QILISH USULLARI //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 1. – C. 33-39.

5. Tuychiyeva X. YAPON SAFORASI (SOPHORA JAPONICA L) NING BIOEKOLOGIK XUSUSIYATLARI //Talqin va tadqiqotlar. – 2023. – T. 1. – №. 8.
6. qizi Tuychiyeva X. Z., Turdibekov M. ANTROPOGEN MUHIT OMILLARI VA ULARNING HASHAROTLARGA TA’SIRI //GOLDEN BRAIN. – 2023. – T. 1. – №. 2. – C. 296-273.
7. Qizi X. T. Z. Markaziy Farg‘ona tabiat yodgorligi hududida tarqalgan umurtqasiz hayvonlar asosiy turlarining bioekologiyasi va trofik aloqalari //Ta’lim fidoyilari. – 2022. – T. 8. – C. 154-166.
8. Muhiddinov, A., & qizi Tuychiyeva, X. Z. (2023). JISMONIY RIVOJLANISH SOG ‘LIQNI SALASH HOLATINI BAHOLASHDAGI O ‘RNI. *GOLDEN BRAIN*, 1(4), 83-87.
9. Barnogul K., Khilola T. The essence of the biological education process, teaching printouts and legislation //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2022. – T. 11. – №. 4. – C. 129-133.
10. Kamalova H., Tuychieva H. Improving the spiritual immunological education of academic lyceum students specific issues //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2021. – T. 10. – №. 4. – C. 616-620

MADANIY-OMMAVIY TADBIRLARNING JAMIYAT MA'NAVIY HAYOTIDA TUTGAN O'RNI

Samiyev Baxtiyor Norbobo o'g'li,

Ilmiy rahbar: **Xolmo'minov Mo'minmirzo**
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
mominmirzoxolmominov@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi globallashuv davrida madaniy-ommaviy tadbirlarning jamiyat ma'naviy hayotidagi o'rni va uning maqsadi haqida atroflicha fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, ommaviy - madaniy tushuncha, tadbir, jamiyat, globallashuv, iqtisodiyot, salohiyat, urf-odat.

Annotation: In this article, in the context of current globalization, the role of mass cultural events in the spiritual life of society and its purpose are discussed.

Keywords: Spirituality, a popular cultural concept, event, society, globalization, economic, potential, tradition.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan davridan boshlab, olib borilayotgan barcha iqtisodiy, siyosiy jarayonlarning asosida ham ma'naviy-marifiy, axloqiy va tarbiyaviy ishlarning hamohangligini kuzatish mumkin. Shu jihatdan olib qaralganda, madaniyat va san'atga aloqador bo'lgan sohalarda yurt tinchligi, vatan ravnaqi, komil inson kabi tushunchalar talqini muhim ijodiy va tashkiliy jarayonlarni qamrab oladiki, unda madaniyat xodimlari, san'at sohasi vakillari zimmasiga katta ma'suliyat yuklanadi. Zero, so'z madaniyat va san'at, milliy mafkura ma'naviy g'oya haqida borar ekan, unda madaniy va ommaviy tadbirlarning jamiyat taraqqiyotidagi muhim ahamiyati beqiyosligini hech kim inkor etolmaydi. Ommaviy san'at asarlari hisoblangan teatr, kino yoki ommaviy tadbirlarni mazmunli, maqsadli niyatga erishishda san'atning barcha turlaridan foydalaniladi va tomoshabinlarga taqdim etiladi. Ammo deyarli tashkil etiladigan barcha tadbirlarning asosida ma'naviy, tarbiyaviy va axloqiy, ma'rifiy jarayonlarning yotganligiga shubha yo'q. O'z o'rnida madaniy-ommaviy tadbirlarning jamiyat ma'naviy hayotida tutgan o'rni beqiyosdir.

Madaniy-ommaviy tadbirlar deganda – eng avvalo milliy g‘oya asosida xalqni birlashtirish, jipslashtirish, yosh avlod ongi va qalbida ezgu g‘oyalarga sadoqat tuyg‘ularini tarbiyalashga, shuningdek, kishilarni ma‘naviy tajovuzlardan ogohlikka, chorlash, ularni mohiyatini anglab yetishga qaratilgan tizimli shakllar, usullar, vositalar va maqsadli amaliy harakatlar majmuidir [1;5]. Shundan bilishimiz mumkinki, madaniyat va san‘at maskanlarida , xususan, madaniyat va istirohat bog‘larida o‘tkaziladigan tadbirlarda ham eng asosiy masala yoshlar ongi va qalbida mustaqillik g‘oyasi, yuqori ma‘naviyat va insonparvarlik an‘analariga sadoqat tuyg‘ularini yanada chuqur ildiz otishi, radikalizm va eksteremizmdek yot g‘oyalarga qarshi immunitetni mustahkamlash kabi vazifalarga yuklatiladi bu tadbirlarning vazifasi hisoblanadi. Yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan hurmat ruhida tarbiyalash, yosh avlodda hayotga qat‘iy ishonch va qarashni, mentalitetimizga yot bo‘lgan zararli ta‘sir va oqimlarga qarshi tura oladigan qobiliyatini rivojlantirish bugungi madaniy - ommaviy tadbirlarini tashkil etish mutasaddilarining asosiy ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Shu jihatdan ham madaniy-ommaviy tadbirlarni tashkil etish, uning dramaturgiyasini yaratishda ham tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan manbalarni qo‘llay olish, unda odob, axloq, jamiyat taraqqiyoti, insonlarni bilimli, ilimli qilish, ma‘naviyat bilan qurollantirish, komil insonni tarbiyalashga qaratilgan vazifalar dolzarbligini yo‘qotmaydi. Mana shunday ulkan ishlarni amalga oshirishda madaniy tadbirlarni tashkil etish, uni tarbiyaviy jarayonlarga yo‘naltirish-hozirgi kunning asosiy masalasidir. Hozirgi kunda olib borilayotgan, tashkil etilayotgan barcha jarayonlar ta‘lim va tarbiya asosiga qurilgan desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Prezidentimiz tomonidan ishlab chiqarilayotgan dasturlarimizning asosini ham mana shu ikki jarayon asosida tuzilgan deyishimiz mumkin. Sababi, yoshlar tarbiyasi, ma‘naviyat masalalari, ta‘lim berish kabi vazifalar davlatimiz tomonidan ishlab chiqilayotgan qaror, farmon va farmoyishlarida o‘z aksini topganligi barchamizga ayon. Shu bois, ta‘lim va tarbiya masalalari davlatimiz siyosatining ustuvor vazifalaridan ekanligini barchamiz to‘g‘ri anglashimiz zarur. Muhtaram yurtboshimiz "Ma‘naviyatni shakllantirishga bevosita ta‘sir qiladigan muhim hayotiy omil - bu ta‘lim - tarbiya tizimi bilan chambarchas bog‘liqdir", deb aytganlari aynan mana shu sohaning vazifalarini to‘g‘ri anglashga undaydi. Shu jihatdan ham tarbiya masalasi barcha masalalardan yuqori turishliklarini anglash qiyin emas. "Ta‘limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta‘limdan ajratib bo‘lmaydi - bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasidir”.

Hozirgi globallashuv davrida madaniy-ommaviy tadbirlarni tashkil etishdan asosiy maqsad – milliy va dunyo madaniyatlarining eng yaxshi namunalarini keng targ‘ib qilish va uni ommalashtirish, o‘sib kelayotgan kelajak avlodni, zamonaviy yoshlarni ma‘naviy

tarbiyalash, milliylikiga, millatiga, tarixiga, o'zligiga ya'ni butun insoniyatga bo'lgan hurmatini uyg'otish va uni asrab avaylash, ma'naviy-ma'rifiy islohotlarda faol ishtirok etishidir[2;20]. Zotan, xalqlarning o'ziga xosligi, betakrorligini saqlash, tarixan shakllangan qadimiy milliy madaniyatlar, san'at va xalq ijodiyoti, yuz yillar davomida tarkib topgan milliy an'ana va urf-odatlarining o'zaro yaqinlashuvi va bir-birini boyitish uchun, dunyoda yashayotgan turli millat va elat vakillari o'rtasida o'zaro hurmat muhitini qaror toptirish uchun madaniy tadbirlarning ahamiyatini alohida ta'kidlash maqsadga muvofiqdir. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 29-iyuldagi 205-sonli qarori "Ommaviy tadbirlarni tashkil etish va o'tkazish tartibini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi qarori ham ommaviy-madaniy tadbirlari tashkilotchilari va xodimlari uchun muhim dasturul amal bo'lib xizmat qilib kelmoqda desak yangilishmagan bo'lamiz.

Madaniy va ommaviy tadbirlarda shaxs o'z insoniy fazilatlarini shakllantira boshlaydi, yashirin, betakror, individual xususiyatlari, qobiliyatlarini kashf etadi, ularni o'stiradi va rivojlantirib boradi, jamiyat, hayot bilan muloqotga kirishadi. Aynan bu murakkab ijtimoiy-siyosiy voqelik paytida bu tadbirlarning o'ziga xosligi shundaki, u insoniyat avlodlarining mehnati va bilimlarini o'ziga singdirib oladi, saqlaydi, doimiy boyitib boradi. Madaniy –ommaviy tadbirlar milliy, o'zbekona qadriyatlar, an'analar, urf-odatlar orqali vujudga kelgan bo'lib, har bir odamni bir-biriga nisbatan mehr-shavqatli, oqibatli bo'lishga da'vat etadi, boyitadi. Undan tashqari tili va dini, millatidan qat'i nazar bo'lgan barcha xalqlarni bir-biriga yaqinlashtiradi. Bunga misol jonajon O'zbekistonimizni keltirishimiz mumkin, hozirgi kunda yurtimizda 130 dan ortiq millat va elat vakillari tinch-totuv yashab, istiqomat qilib kelishmoqda, bu millat vakillari yurtimizda nishonlanadigan barcha bayramlarimizda ko'rishingiz mumkin va bu millat vakillari o'z urf-odatlarini bilan barcha bayramlarimizga qatnashishadi. Shuni uchun ham bu ommaviy-madaniy tadbirlar jamiyatimiz hayotini ajralmas bir qismi hisoblanadi. Madaniy-ma'rifiy ishlarning, jumladan, badiiy-ommaviy tadbirlarning o'ziga xos printsiplari quyidagilardan iborat:[4;22]

1. *Ommaviylik va ixtiyoriylik printsiplari.* Madaniy-ma'rifiy muassasalarda tashkil qilingan tadbirlarga kelish ixtiyoriydir. Tadbirlarga hech kimni majbur qilib qatnashtirib bo'lmaydi. Mehnatkashlar ko'ngliga yoqqan tadbirlarni tanlashlari va ularning qatnashchilari bo'lishi mumkin. Tadbirlar ommabop va hamma uchun qiziqarli bo'lmog'i shart. Bunga erishish uchun tashkil qilinadigan tadbirlar yuqori saviyada hamda aholinning asosiy ma'naviy ehtiyojlari va talablariga javob beradigan bo'lmog'i lozim.

2. *Jamoatchilikning tashabbuskorligi va havaskorligi printsiplari.* Tadbirlar faqat mahalliy aholi uchun va ularning ishtiroki bilan tashkil qilinadi. Professional kollektivlarda tomoshalar professional ijrochilar – aktyorlar, solistlar, raqqosalar bilan tayyorlansa, madaniy-ma’rifiy muassasalarda tadbirlarning qatnashchilari, a’zolari, asosan, jamoatchilik tashabbuskorlari va havaskorlardan tashkil topadi. Shuning uchun ham tadbirni uyushtirishda halq orasidan chiqqan tashabbuskor kishilarni hamda badiiy havaskorlik kollektivlarining a’zolarini keng jalb qilmoq va ularning faoliyatidan samarali foydalanmoq kerak.

3. *SHaxsning ma’naviy qiyofasini boyitish va o’stirish printsiplari.* Ma’lumki, kishi asosiy ish jarayonida va undan tashqari vaqtda o’zining ehtiyojini har tomonlama qondira olmaydi. Bu borada madaniy-ma’rifiy muassasalar, jumladan, ularda o’tkaziladigan rang-barang tadbirlar ham yordam berishi mumkin. Buning uchun aholining asosiy ishdan tashqari bo’sh vaqtlarida qaysi faoliyat bilan shug’ullanishi, qanday sohalarga qiziqishi va nimalarga ehtiyoji borligini aniqlab, maxsus tadbirlar tashkil qilish lozim.

4. *Axborot va badiiylikni (informatsion mantiq va emotsional obrazlilikni) uyg’unlashtirish printsiplari.* Madaniy-ommaviy tadbirlarda ommaga ma’lum darajada axborot va bilim beriladi. Ular aholini ko’proq qiziqitirish uchun tushunarli, badiiy barkamol va ta’sirchan bo’lishi kerak. Buning uchun tadbirda axborotni ko’proq badiiy-emotsional obrazli shaklda, ta’sirchan vositalardan keng foydalangan holda ommaga etkazish lozim.

5. *Dam olish jarayoni mazmunini go’zallashtirish printsiplari.* Tadbirlar, asosan, mehnatkashlarning asosiy ishdan holi vaqtida tashkil qilinadi hamda ularga maxsus dam olish shakllari havola etiladi. Mehnatkashlarning yaxshi hordiq chiqarishi uchun tadbirlarni estetik boyitish, go’zallik qonunlari asosida uyushtirish lozim. Tadbir o’tkaziladigan joyni ham, uyushtirilayotgan tadbir shaklining o’zini ham, undagi mazmun, harakat va so’zlarni ham ko’rkam, go’zal, badiiy-estetik bezash katta samara beradi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, madaniy-ommaviy tadbirlar jamiyatimiz va Yangi O’zbekistonimiz uchun juda muhim sohalardan biri hisoblanadi. Madaniy-ommaviy tadbirlar aholini ma’naviy kamol toptirish, madaniy saviyasini oshirish, bilimni o’stirish, dunyo qarashini kengaytirish, bo’sh vaqtini samarali o’tkazishga qaratilgan ijodiy va tashkiliy jarayonlardir. Ammo, ommaviy-madaniy tadbirlarni tashkil etish va boshqarish funksiyalarini ilmiy asoslanishi muhimdir. Shuning uchun ham yangi intellektual va innovatsion texnologiyalarga tayangan holda ijodiy va tashkilotchilik dunyoqarashimizni

shakllantirishimiz shart. Madaniy-ommaviy tadbirlarning tashkil etishning amaliy jihatlari, uning tarbiyaviy vositasi sifatidagi vazifalarini ko‘ra bilsak va yosh avlod ongiga yetkazsak, shundagina ong va saviya jihatidan yuksaladi va mustahkamlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 2014-yil, 29-iyuldagi 205-sonli “Ommaviy tadbirlarni tashkil etish va o‘tkazish tartibini yana takomillashtirish chora tadbirlari” to‘g‘risidagi qarori.
2. V. K.Rustamov. Ssenariynavislik mahorati. Toshkent. 2017-yil, 5-bet.
3. B.S.Sayfullayev, V.K.Rustamov. Madaniy tadbirlarni tashkil etish mahorati. Toshkent. 2016-yil, 20-bet.
4. <https://kompy.info/madaniy-tadbirlarni-tashkil-etish-maxorati.html>

RAHBARNING ISH USLUBIDA IMIJNING O'RNI

Samiyev Baxtiyor Norbobo o'g'li,

Ilmiy rahbar: **Xolmo'minov Mo'minmirzo**
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
mominmirzoxolmominov@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi zamonaviy rahbarlarning ish uslublarida imijning o'rni haqida fikrlar yuritilgan. Undan tashqari rahbarning imijda qaysi xususiyatlar borligi ham aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: rahbar, imij, etika, rahbarning ish uslubi, boshqaruv, xotirjamlik, ishchanchlik, emotsiya, zamonaviy rahbar.

Abstract: This article discusses the role of the image in the working methods of modern leaders. Besides, it is also mentioned what features the leader's image has.

Key words: leader, image, ethics, leader's work style, management, composure, diligence, emotion, modern leader.

Mustaqillik yillaridan buyon har bir muqaddas narsani inson nomi bilan bog'lash, inson omili, inson intellektiga katta e'tibor berib borilmoqda. Davlatning imiji esa insonlarning tinch-totuv, baxtli-saodatli yashashi bilan bog'liqdir.

Imij inglizcha so'z bo'lib, "obraz", "qiyofa" va "tasvir" ma'nolarini anglatadi. Bu muayyan shaxs, tashkilot yoki ijtimoiy obyektga nisbatan kishilar ongida shakllangan qiyofadir. U idrok etilayotgan obyekt to'g'risida hissiy bezalgan axborotning kattagina hajmini saqlaydi va muayyan ijtimoiy xatti-harakatga turtki beradi. Imij o'z egasi haqida axborot beradi, tez o'zgaradi, kishilar ongiga, hissiyotlarga, faoliyatiga hamda xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatadi. Imij insonlarning ruhiyatiga va tashqi qiyofasiga ta'sir ko'rsatadigan birdan-bir omil hisoblanadi. O'z o'rnida to'g'ri tanlangan imij shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini ortiradi. Insonlar imij orqali o'zgalar e'tiborini jalb qilish, xayrixohlik munosabatlarini o'rnatish, mulozamat ko'rsatishlari mumkin.

Zamonaviy rahbar imijini yaratish bu-uning yuzi, kiyinishi, qalbi, sog'lom fikri, muomala madaniyati, boshqaruvchanlik san'atini mukammal egalovchi shaxs, kompetentlik ya'ni, bilimi, tafakkuri, kasbiy mahorati, farosati, kamtar, xushmuomali

kabi insoniy fazilatlar, go‘zallik, axloqiylik, o‘g‘it va ibrat, ustoz va shogird an‘analariga tayangan holda insonning nufuzini ko‘rsatish, obro‘yini oshirish, hurmatga sazovor bo‘lishidir. Imij hozirgi kundagi rahbarlarning ish uslubini eng yaxshi sifatlarini namoyon qilishga yordam beradi. Zamonaviy rahbarning shaxsiy salbiy xususiyatlarini berkitadi. Masalan, pardoz-andoz, libos bezaklari, bichimi, soch turmagi va ish faoliyatiga oid rahbardagi mavjud nuqsonlardan kishilar e‘tiborini chalg‘itishi mumkin. Jozibador imij esa, o‘z o‘rnida kishilar e‘tiborini beixtiyor o‘ziga tortadi, boshqalarda yaxshi taassurot qoldiradi. Bu o‘z o‘rnida rahbar ish uslubining imij yondashuvi deyiladi.

Imijning asosiy vazifalari ham bo‘lib, bular;

Hozirgi zamon odamini tarbiyalash;

-turli soha mutaxassislari kasbiy mahoratini oshirish

-kasbiy faoliyatning piar bo‘yicha mutaxassis, stilist, imijmeyker kabi turlarini farqlash;

-odamlarga xos bo‘lgan jismoniy tortinchoqlikni yengish va ularning ma‘naviy boy dunyosini namoyon etishga yordam berish;

-shaxsda yashirinib yotgan ijobiy fazilatlarni aniqlash va ularni ro‘yobga chiqarishga yordam berish kabi vazifalar. Bu vazifalar rahbarlarning, balki har bir shaxsning asosiy imijining rivojlanishiga yordam beradi.

Rahbarning ish uslubi – bu boshqaruv jarayonida u yoki bu masalalarni hal qilishda uning o‘ziga xos yondashishidir. Rahbar qaror qabul qilganda, uning bajarilishini tashkil etadiganda va qo‘l ostidagi kishilar ishini nazorat qilganda o‘z vazifalariga muvofiq ish ko‘radi. Biroq, har bir rahbar bunda o‘ziga xos ravishda, boshqaruv jarayonida o‘zi uchun mos bo‘lgan, o‘z rahbarlik uslubini belgilaydigan usullar bilan harakat qiladi. Mutlaqo bir xil ikki kishi bo‘lmaganidek, rahbarlikda ham mutlaqo bir xil uslub yo‘q[1:104]. Rahbarlik uslubi rahbarlarning o‘z qo‘l ostidagilari bilan aloqasida, ularning o‘zaro munosabatlarida tarkib topadi. Rahbarning ish uslubi boshqaruv organining individual salohiyati, sifatleri, uning individual xususiyatlari bilan belgilanadi.

Rahbar imijining shakllanishi shaxslararo munosabatlarda, qiyin vaziyatlardan to‘g‘ri xulosa chiqarib olishda, qahr va mehrni o‘rnida ishlata olishda namoyon bo‘ladi. Hamma vaqt, hamma zamonlarda ishdagi hurmat va e‘tibor tamoyili xodimlarni ruhlantirgan va bu ish natijasida yaqqol ko‘zga tashlangan. Rahbarning do‘stona munosabatlari ko‘p holatlarda nizolarni bartaraf qilishga, tarafkashlik, loqaydlik holatlarining oldini olishga sabab bo‘lgan.

Bu borada o‘z navbatida menejerlar, ya‘ni rahbarlar salbiy illatlarning kamroq, ishga doir fazilatlarning ko‘proq bo‘lishida imijmeykerlarga ko‘maklashadilar. Faqat o‘ziga,

irodasiga ishongan ziyolilargina boshqalarning hurmatiga, havasiga loyiq, shuning uchun ham xodimlar e'tibori va hurmati bioenergetik quvvat to'ldirish va tiklash imkonini beradi. Rahbar shaxsining milliy e'tiqodi va ma'naviy qiyofasi, uning rahbarlik odobi ham imijining ijobiyligidan dalolat beradi. Shu o'rinda men bir jumlaning eslashim mumkin. Ya'ni mashhur yozuvchi Djonatan Svift ta'kidlaganidek: "Jamiyatda yorqin ko'rinish ko'pchilikka ham berilavermaydi, ammo ko'pchilik insonlar yoqimtoy bo'lishi mumkin". Bu fikr, men yuqorida takidlagan gapimning isboti desam, adashmagan bo'laman.

Rahbar uchun o'zining imijini shakllantirishda ushbu jihatlar ustundir: birinchi navbatda xotirjamlik, ikkinchi emotsiyani bildirmaslik, uchinchi ishchanlik kayfiyati, to'rtinchi sovuqqon bo'lish kabi jihatlar. Xotirjamlik – qabulga kirgan xodimning muammosini samarali tinglashga, ishchanlik kayfiyati boshqa jamoadoshlarga "yuqtirish"ga, emotsiyani bildirmaslik o'z muammosiga boshqalarning munosabatini yaqinlashtirmaslik, sovuqqon bo'lish esa, muammoning yechilishida odillikka olib keladi. Shuning uchun ham ish kuni tugagandan ertalabki ishdan kayfiyat saqlanib qoladi[2:14]. Ko'rinish turibdiki bu orqali biz rahbarning ish uslubi, imiji va ma'naviy, madaniy salohiyatini ham bilib olishimiz mumkin. Rahbar ish uslubida faqat imij emas, balki milliy madaniyatli bo'lishini ham taqozo etadi. Madaniyatli va muavaffaqiyatli bo'lishni istagan rahbar quyidagilarga rioya qilishi kerak: berilgan va'dani muddatida bajarishi, har qanday sharoitda o'z so'zining ustidan chiqishi, bekorga vaqt sarflashga sabab bo'ladigan foydasiz takliflarga e'tiborsiz va obektiv bo'lish, o'ziga va jamoasiga foydasi bo'lmagan takliflarni odob va muloyimlik bilan rad qilish, har qanday davrada yoki tadbirda o'ziga ishongan bo'lishi, katta ketishdan qochishi, rahbar sifatida qo'l ostidagilarning ko'nglini xira qilib emas, to'g'ri tarbiyalash, ularning unumli mehnati va tashabbusini rag'batlantirish, shaxsiyatparvaslik qilmaslik, o'z fikri ham hamma vaqt to'g'ri emasligini, mutlaqo yomon bo'lmagan boshqa fikrlar va nuqtai nazarlar borligini esdan chiqarmaslik, faoliyatidagi muavaffaqiyatsizlik, uzilish va xatolarni sinchiklab tahlil qilish, xodimlar orasida va ishda jahlni jilovlash, sabr-toqatni yo'qotmaslik kabi fazilatlar[3:44].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsam, ba'zi rahbarlar yoki oddiy insonlar ham chiroyli bo'lmazligi mumkin, lekin ularda ma'naviy fazilatlar ko'p bo'lsa, o'zgalarning e'tiborini tortadi. Insonning ichki dunyosini his etish, uni tushunish, oldindan bo'ladigan muzokaralar yechimini his etish yoki o'z hamsuhbatining kayfiyatini bilib, mavzuni o'zgartirish qobiliyatiga ega bo'lgan inson faqat ezgu maqsadni ro'yobga chiqishiga sababchi bo'ladi, yomonlikni oldini oladi. Lekin hozirgi kundagi zamonaviy rahbarning imiji uning dunyoqarashi, ma'naviyatining ko'zgusidir. Ma'naviyat esa, barcha rahbar va

insonlarning madaniy mezonidir. Ma'naviy barkamol shaxs, nima yaxshi-yu nima yomon ekanini ajratib, hayotda oqilona qarorlar qabul qiladi. Ma'naviy-axloqiy sifatlarni qaror toptirish hozirgi zamonaviy rahbarlar imijining ajralmas bo'g'inidir. Zero, ma'naviy salohiyatli barkamol, intellektual rahbar yurt tayanchi va kelajak avlod suyanchi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A.Haydarov. Ijodiy ishlab chiqarish faoliyatini rejalashtirish,tashkil etish va boshqarish. – T. “Yangi nashr” nashriyoti. 2016-yil, 104-bet.
2. S.To'ychiyeva. Madaniyat va san'at muassasalari faoliyatini tashkil etish va boshqarish. – T. “Fan va ta'lim” nashriyoti. 2020-yil, 114-bet.
3. M.Sharifxo'jayev, Y.Abdullayev.Menejment. – “O'qituvchi” nashriyoti. 2001-yil, 44-bet.
4. Mo'minmirzo Zokir o'g'li Xolmo'minov. 2017-2022-yillar mobaynida madaniyat va san'at sohasida amalga oshirilgan ishlar sarhisobi. “Oriental Art and Culture” jurnali. Qo'qon 2022. <https://scholar.google.com>
5. Ziyodaxon Dilshodjon qizi To'g'onboyeva, Xolmo'minov Zokir o'g'li Mo'minmirzo. Yangi O'zbekistonda madaniyat va san'at sohasiga qaratilayotgan chora-tadbirlar “Oriental Art and Culture” jurnali. Qo'qon 2022. <https://scholar.google.com>
6. Mo'minmirzo Xolmo'minov, Asilbek Qolqanatov. Mufassal mushohadalar me'moridan mufassal mushohadalar meroji. “Oriental Art and Culture” jurnali. Qo'qon 2022. <https://scholar.google.com>
7. Asal Farhod qizi Xayriddinova, Mo'minmirzo Zokir o'g'li Xolmo'minov. Ma'naviyat va kitobxonlik inson qalbini egallash vositasi. “Oriental Art and Culture” jurnali. Qo'qon 2022. <https://scholar.google.com>
8. Mo'minmirzo Zokir o'g'li Xolmo'minov. Professor Azamat Haydarov kitoblarida ma'naviy ma'rifiy islohotlar tahlili. “Oriental Art and Culture” jurnali. Qo'qon 2022. <https://scholar.google.com>
9. Samiyev Baxtiyor Norbobo o'g'li, Ilmiy rahbar: Mo'minmirzo Xolmo'minov. Huquqiy madaniyatning shaxs va davlat bilan uzviy bog'liqligi. “Conference on Universal Science Research 2023”. 2023/2/12. 240-242 b
10. Mo'minmirzo Xolmo'minov, Asilbek Qolqanatov. O'zbekistonda madaniy-ma'rifiy ishlar va kutubxonalar faoliyati (XX asr

tajribalaridan). “Oriental Art and Culture” jurnali. Qo‘qon 2022.
<https://scholar.google.com>

11. Mo‘minmirzo Xolmo‘minov, Asilbek Qolqanatov. Himmat – inson umrining bezagi. Kutubxona uz. Jurnal. 2022/4/56. O‘zbekiston Milliy kutubxonasi matbaa bo‘limi. 12-13-betlar.

12. Samiyev Baxtiyor Norbobo o‘g‘li, Ilmiy rahbar: Mo‘minmirzo Xolmo‘minov. Ma’naviyat – inson va jamiyatning negizi sifatida. “Conference on Universal Science Research 2023”. 2023/2/12. 240-242 b

13. Asal Farhod qizi Xayriddinova, Ilmiy rahbar: Mo‘minmirzo Zokir o‘g‘li Xolmo‘minov. Sifatli ta’lim va ma’naviy tarbiya uyg‘unligi. “Oriental Art and Culture” jurnali. Qo‘qon 2023. <https://scholar.google.com>

14. Mo‘minmirzo Zokir o‘g‘li Xolmo‘minov. Teatr faoliyatida boshqaruv jarayonlarini tashkil etish usullari. “Oriental Art and Culture” jurnali. Qo‘qon 2022. <https://scholar.google.com>

15. Mo‘minmirzo Xolmo‘minov. Madaniyat va san’at sohasida davlat-xususiy sheriklik loyihalarini amalga oshirish. Oriental Art and Culture jurnali. Qo‘qon 2022. <https://scholar.google.com>

16. Mo‘minmirzo Xolmo‘minov. Madaniyat markazlari faoliyatini moliyalashtirishning asosiy omillari. Oriental Art and Culture jurnali. Qo‘qon 2022. <https://scholar.google.com>

ОСОБЕННОСТИ РУССКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ В ЛИРИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИИ Н.А.НЕКРАСОВА

Рахимов Хасан Шокирович

Самаркандский государственный университет

E-mail: hr671118@gmail.com

Аннотация: В статье исследуется многообразие проявлений человеческих отношений и чувств: любовь, дружба, супружество, отношения по принципу «писатель-критик». Исследуется личность самого поэта.

Ключевые слова: поэт, своеобразие лирики, литература, образ, поэмы.

Features of the Russian national consciousness in the lyrical heritage of N.A.Nekrasov

Abstract: The article explores the variety of manifestations of human relationships and feelings: love, friendship, marriage, relationships based on the principle of "writer-critic", the personality of the poet himself is investigated.

Key words: poet, originality of lyrics, literature, image, poems.

ВВЕДЕНИЕ

Поэт, прозаик Родился 1821 года 28 ноября в местечке Немирове Подольской губернии в семье мелкопоместного дворянина. Детские годы прошли в селе Грешневе, в родовом имении отца, человека деспотического характера, угнетавшего не только крепостных, но и свою семью, чему был свидетелем будущий поэт. Ф. Достоевский позднее написал о Некрасове: «Это было раненное в самом начале жизни сердце; и эта-то никогда не заживавшая рана его и была началом и источником всей страстной, страдальческой поэзии его на всю потом жизнь». Мать поэта, женщина образованная, была первым его учителем, она привила любовь к литературе, к русскому языку. В 1832 — 37 Некрасов учился в Ярославской гимназии. Тогда же начал писать стихи. В 1838, против воли отца, будущий поэт уезжает в Петербург поступать в университет. Не выдержав вступительные экзамены, определился вольнослушателем и в течение двух лет посещал лекции на филологическом факультете. Узнав об этом, отец лишил его всякой материальной поддержки. Бедствия, выпавшие на долю Некрасова, нашли

впоследствии отражение в его стихах и незаконченном романе «Жизнь и похождения Тихона Тростникова». С 1841 начал сотрудничать в «Отечественных записках».

В 1843 Некрасов встречается с Белинским, идеи которого находят отклик в его душе. Появляются реалистические стихи, первое из которых — «В дороге»(1845) — получило высокую оценку критика. Благодаря своему острому критическому уму, поэтическому таланту, глубокому знанию жизни и предприимчивости Некрасов становится умелым организатором литературного дела. Он собирает и публикует два альманаха: «Физиология Петербурга» (1845), «Петербургский сборник» (1846), где были напечатаны очерки, рассказы, повести Тургенева, Достоевского, Белинского, Герцена, Даля и др. В 1847 — 66 был издателем и фактическим редактором журнала «Современник», сплотившим лучшие литературные силы своего времени. Журнал становится органом революционно-демократических сил. В эти годы Некрасов создает лирические стихи, посвященные его гражданской жене Панаевой, поэмы и циклы стихов о городских бедняках («На улице», «О погоде»), о судьбе народной («Несжатая полоса», «Железная дорога» и др.), о крестьянской жизни («Крестьянские дети», «Забытая деревня», «Орина, мать солдатская», «Мороз, Красный нос» и др.). В период общественного подъема 1850 — 60-х и крестьянской реформы поэт пишет «Поэт и гражданин», «Песня Еремешке», «Размышления у парадного подъезда», поэму «Коробейники». В 1862, после событий 1861, когда лидеры революционной демократии были арестованы, Некрасов побывал в родных местах, Грешневе и Абакумцеве, итогом чего явилась лирическая поэма «Рыцарь на час» (1862), которую сам поэт выделял и любил. В этот год Некрасов приобретает усадьбу Карабиха, недалеко от Ярославля, куда приезжал каждое лето, проводя время на охоте и в общении с друзьями из народа. После закрытия журнала «Современник» Некрасов приобретает право на издание «Отечественных записок», с которым были связаны последние десять лет его жизни. В эти годы работает над поэмой «Кому на Руси жить хорошо» (1866 — 76), пишет поэмы о декабристах и их женах («Дедушка», 1870; «Русские женщины», 1871 — 72). Кроме того, создает серию сатирических произведений, вершиной которых стала поэма «Современники» (1875). Для поздней лирики Некрасова характерны элегические мотивы: «Три элегии»(1873), «Утро», «Уныние», «Элегия» (1874), связанные с утратой многих друзей, сознанием одиночества, тяжелой болезнью (рак). Но появляются и такие, как «Пророк» (1874), «Сеятелям» (1876). В

1877 — цикл стихов «Последние песни». Умер Н. Некрасов 27 декабря 1877 (8 января 1878 н.с.) в Петербурге

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Он опубликовал здесь главы поэмы “Кому на Руси жить хорошо”, поэмы о декабристах — “Дедушка” (1870) и “Русские женщины” (1872—73), сатиру “Современники” (1875—76). В этих произведениях (они появились в печати с большими цензурными искажениями), а также в лирике Некрасова воплощены важнейшие черты эпохи 70-х гг., когда крепло движение революционного народничества, начиналось “хождение в народ”. Некрасов стремился поддержать дух революционной интеллигенции, преклонялся перед самоотверженностью, звал к подвигу (“Сеятелям”, 1876, опубликовано в 1877). Последние годы жизни Некрасова, проведенные в напряжённом творческом труде, заботах о журнале, в общественной деятельности были омрачены тяжёлой болезнью. Но и в это время он создал “последние песни”, в которых с прежней поэтической силой говорил об итогах прожитой жизни, о своей любви к русскому народу и о своей “музе”: “Сестра народа — и моя”. Похороны Некрасова (на кладбище Новодевичьего монастыря в Петербурге) носили характер народной политической демонстрации. От имени общества “Земля и воля” выступал Г. В. Плеханов. Знаменательной была речь Ф. М. Достоевского, который поставил Некрасова рядом с А. С. Пушкиным. Поэзия Некрасова, подготовленная предшествующим развитием русской литературы, впитавшая традиции Пушкина, М. Ю. Лермонтова и Н. В. Гоголя, отразила громадные сдвиги в жизни русского народа, пробуждавшегося к освободительной борьбе, и это определило особое место Некрасова среди русских писателей-реалистов 19 века. Он не только сочувствовал народу, но отождествил себя с крестьянской Россией, заговорил от её имени и её языком. “Я лиру посвятил народу своему”, — сказал он в конце жизни. Тема народа, крестьянства, воплощённая в бесконечном разнообразии типов и характеров, новых для русской литературы, проходит через всё творчество Некрасова — от ранних стихотворений “Тройка” и “Родина” до больших эпических поэм, до предсмертных лирических обращений к русскому народу. Никто, кроме Некрасова, не создал таких поражающих своей жестокой правдивостью картин деревенской нищеты и горя (“Размышления у парадного подъезда”, “Орина, мать солдатская”, “Пир на весь мир”) и никто не увидел столько светлых сторон в жизни крестьянства, столько крупных мужественных характеров (Дарья, Матрёна, Савелий, Ермил Гирин), не убитых

веками рабства. Некрасов был далёк от ложной народнической идеализации деревни и осуждал долготерпение, пассивность большей частью крестьянства (“Чем хуже был бы твой удел, когда б ты менее терпел?”). Образ России, сильной и страдающей, стоит за широкими картинами некрасовской деревни: “Ты и убогая, Ты и обильная, Ты и могучая, Ты и бессильная, Матушка-Русь!”. Мысль о народе, о его судьбе пронизывает всё, о чём бы ни писал Некрасов.

ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1 Некрасов Н.А. Полное собрание сочинений. Т.1. Советский писатель, 1976, с. 307
2. Некрасов Н.А. Русские женщины: Поэмы, стихотворения. М.: ООО «Издательство АСТ»,
3. Некрасов Н.А. Избранная лирика. М.: «Детская литература», 1985, с.52; с.150; с.46
4. Лебедев Ю.В. Некрасов // Русские писатели XIX века: Библиогр. словарь: В 2 ч. — М.: Просвещение, Учеб. лит., 1996. - Ч. 2: М-Я. - С. 64-75.
5. Максидонова Л.Г. Народ в лирике Некрасова // Русская литература XIX века. Вторая половина. 10 класс. — М.: Олма-Пресс, 2002. - Вып. 2. Н.А.Некрасов. - С. 116

BASLAWISH KLASLARDA OQITIWDA JAÑA PEDAGOGIKALIQ TEXNOLOGIYALARDAN PAYDALANIW

Gúljahan Reymova

Nókis rayonu 2 - sanlı mektep oqıtıwshısı

Eldesova Aygerim

Nókis rayonu 2- sanlı mektep oqıtıwshısı

ANNOTATCIYA

Maqalada baslawish klaslarda oqıtıwdıń jaña texnologiyalari, bilim beriwdiń rawajlandırıw jolları haqqında sóz etiledi.

Tayanish túsinikler : texnologiya, pedagogikalıq texnika , isskustvo.

Bilimlendiriw haqqında Nızam hám kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlamasında házirgi zaman miynet bazarı jáne básekilik ortalıǵında xızmet isley alatuǵın milliy kadrlardı jetilistiriw baslı wazıypa etip qoyılǵan. Bul wazıypanı turmısqa tabıslı asırıw ushın milliy tálim tárbiya processine túpkilikli ózgeris jasawdı hám jaña pedagogikalıq texnologiyanı engiziwdi talap etedi. Sebebi jaña zaman talabına say hám kadrlar tayarlawdıń milliy modeline ılayıq jaña milliy kadrlardı burınǵı pedagogikalıq texnologiya menen tayarlaw múmkin emesligi búgingi kúni hámmege belgili.

Sol sebepli búgingi kúnde oqıtıwshılardan ásirese, baslawish klass oqıtıwshılarına, sabaq ótiw barısında jaña pedagogikalıq texnologiyalardan paydalanıp sabaq ótiwi talap etilmekte. Al, texnologiya sózine toqtalatuǵın bolsaq, «Texnologiya» sózi basqa tillerge grek tilinen kirgen bolıp, bizińshe “iskusstvo, sheberlik, kásip óner haqqında ilim” degen mánisti ańlatadı. «Texnologiya» túsinigi jaqın jıllarǵa shekem tek óndiriske baylanıslı «óndiris texnologiyası» dep qollanılıp kelindi. Óndiris processlerin ótkeriwdiń usılları menen quralları haqqındaǵı bilimler jıyındısı óndiris texnologiyası dep ataladı. Soǵan baylanıslı ıssıxanada tamshılap suwǵarıp kartoshka egiwdiń Izrail texnologiyası, paxtanı plenka astında kógeriwdiń Andijan texnologiyası degen atamalar kelip shıqtı.

Pedagogikaǵa «pedagogikalıq texnika» hám «pedagogikalıq texnologiya» túsinikleri kirip keldi. Dáslepki waqıtları «pedagogikalıq texnika»nı oqıwshılardıǵa pedagogikalıq tásir jasawda zárúr bolǵan eplilik hám kónlikpeler jıyındısı, al «pedagogikalıq texnologiya»nı tálim tárbiya islerin ótkeriwde qollanılatuǵın usıllar, metodlar hám qurallar jıyındısı dep túsiniledi. Sonnan beri «pedagogikalıq texnologiya» túsiniginiń mánisi keńeydi, mazmunı bayıdı hám qatar quramlı bilimleri

qálipsesti. Ilimpazlar pedagogikalıq texnologiya ataması hám sol taraw boyınsha sabaqlıqlar AQSH da XX ásirdeń 50-jıllarında payda bolǵanlıǵı haqqında aytıp ótedi. [1:8-b]

Házirgi waqıtta dúnya júzi pedagogikasında túrli - túrli pedagogikalıq texnologiyalar qollanılmaqta. Máselen, oqıwshını, talabanı, qánigeni adamzat jámaáti tárepinen toplanılǵan bilim, tájiriye menen qurallandıraw hám olardı óziniń keleshektegi xızmetinde qollawǵa úyretiwdi maqset etetuǵın kognitivlik pedagogikalıq texnologiya. Lekciya, seminar, laboratoriyalıq hám ámeliy sabaqlardı mashqalalı bayan etiw, izlep taptıraw hám izertlew metodların qollanıw arqalı oqıtıwdı kózde tutatuǵın evristikalıq pedagogikalıq texnologiya. Dóretiwshilik oylaw menen dóretiwshilik uqıplılıq, ózbetinshe erkin pikirlewdi rawajlandırıw hám qalıplestiriwge qaratilǵan kreativlik pedagogikalıq texnologiya. Dóretiwshilik (kreativlik) pedagogikalıq texnologiyada oqıwshını, talabanı oqıtıw oqıw dóretiwshilik xızmet negizinde alıp barıladı. Talabalardı tańlawda, olardıń bilimi hám uqıplılıǵı tiykarǵı ólshem etip alınadı, ózlestirgen bilimlerdi teksergende reyting dárejesine qaraladı. Oqıw biliw hám oqıw dóretiwshilik xızmet negizinde qurılǵan integrallıq pedagogikalıq texnologiya t.b.

Pedagogikalıq texnologiyalardı tańlaw hám qollaw bilimlendiriw túrleri menen basqıshlarına, qánige modeli menen oqıwshılar jámaátiniń ózgesheliklerine, pán menen ótiletuǵın temaniń maqseti, wazıypaları hám mazmunına baylanıslı boladı.

Hár bir pedagogikalıq texnologiyaniń ózine tán ózgesheligi bolıwı menen bir qatarda olardıń dúzilislerinde, quramlı bólimlerinde, qollanıw sistemasında ulıwma uqsaslıqlar bar. Olarǵa mınalar kiredi, talabangá talap, tárbiyalanıwshı modeli, pitiriwshı modeli, oqıtıw sisteması, pedagog modeli, kerı baylanıs sisteması, tekseriw sisteması, pitkeriwshini attestaciyalaw sisteması, diagnostika sisteması, tálim tárbiya jumısların texnologiyalıq jaqtan táminlew sisteması t.b.

Usı joqarıda aytilǵanlarǵa negizlenip pedagogikalıq texnologiyaǵa mınanday táriyp beriw múmkin.

Pedagogikalıq texnologiya oǵada quramalı process. Onı jaratıw, qollanıw, jetilistiriw úlken dóretiwshilik miyneti, óz ústinde úzliksiz islewdi, baraqulla úyreniw menen izleniwdi talap etedi. Pedagogikalıq texnologiyalar boyınsha birqansha ilimpazlarımız ózleriniń bahalı pikirlerin bildirip ótken. Máselen;

Pedagogikalıq texnologiya – aldınnan joybarlastırılǵan oqıw – tájiriye processin ámeliyatqa sistemali hám izbe – izlikte usınıw. - degen pikirdi aytıp ótedi. (V.P.Bespalko) [2:17-b]

Jańa pedagogikalıq texnologiyaniń ózlestiriw aldınǵı pedagogikalıq tájiriyelerdi, innovaciyalardı úyreniwden, olardı ilimiy metodikalıq tárepten tallap hám ulıwmalastırıp juwmaq shıǵarıp ámelde qollanıwdan baslanadı. Al onı qollanıwda

pedagogikalıq texnologiyadan paydalanıw tálim tárbiya isleriniń sapasın jaqsılaydı, nátiyesin asıradı. Tálim tárbiya dóretiwshilik xızmet bolǵanlıqtan pedagogikalıq texnologiyanı jaratıwda ilimiy dóretiwshilik penen ámeliy dóretiwshilik ekewi birdey júdá áhmiyetli boladı.

Joqarıda bayan etilgen talaplar tiykarında jaratılǵan pedagogikalıq texnologiya sınavdan ótkeriledi hám tolıqtırıladı, lazım dep tabılsa ózgerisler kiritilip jáne de jetilistiriledi.

ÁDEBIYATLAR

1. N.H.Avliyakov, N.N.Musaeva. Pedagogik texnologiya. O'quv qo'llanma Tafakkur bo'stoni.:Toshkent 2012-yil 8-b, 12-b

RUS TILINI CHET TILI SIFATIDA O‘RGANISHDA YUZAGA KELADIGAN MUAMMOLAR VA QIYINCHIKLAR

Atamirzayeva Kamila Alisherovna

NamDU oqituvchi,

Mirzarahimova Muxlisa Ilhomjon qizi

Namangan davlat universiteti Filologiya fakulteti

O‘zga tili guruhlarda rus tili yo‘nalishi talabasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada rus tiliga chet tili sifatida qarash, uni o‘rganishda yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etish va qiyinchiliklarga duch kelganda qanday yechish yo‘llari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Ta’lim, texnologiya, rus tili, muammo, talaffuz, maktab, oliygoh, e’tibor.

Anotation: This article describes ways to treat Russian as a foreign language, address problems that arise in studying it, and solve it when faced with difficulties.

Keywords: Education, technology, Russian, problem, pronunciation, school, school, attention.

Аннотация: В данной статье описываются способы обращения с русским языком как иностранным, решения проблем, возникающих при его изучении, и их решения при возникновении трудностей.

Ключевые слова: Образование, Технология, Русский язык, Проблема, Произношение, Школа, Школа, Внимание.

Bugungi hayotimizda, bugungi ta’lim standartida eng ko‘p e’tibor chet tillarini o‘rganishga qaratilmoqda. Birinchi Prezidentimiz I.Karimov ham "Agar bolalar erkin fikrlashni o‘rganmasa, berilgan ta’lim samara uchuni past bo‘lishi muqarrar" degan fikrni bildirgan edilar. Shuning uchun bolalarni erkin fikrlashga undashimiz, ularning dunyoqarashini boyitib borishimiz kerak.

O‘Z-O‘ZINI TARBIYALASH metodi bu - o‘quvchilarning o‘zini o‘zi idora qilish va o‘quvchilarning turli organlari faoliyatida faol ishtirok etishni ta’minlash, ijtimoiy mavqeyini oshirishning ta’sirchan vositasidir.

O‘Z-O‘ZINI BAHOLASH metodi bunda xatti-harakatlari, fazilatlarini, xulq-atvorini tahlil qilish, asosida o‘z shaxsiga baho berishga yo‘naltirilgan faoliyat turi

hisoblanadi. O'quvchi o'z-o'zini baholash qiyin, lekin ularni bunga yetarlicha tayyorlash mumkin. Buning uchun o'quvchi o'z burchini tushunishi, tahsil va tarbiya olish uchun sababli asos bo'lishi, ya'ni tarbiyalanishni xohlashi, o'z - o'zini takomillashtirishga intilishi lozim. Bu usul ularga o'zlariga chetdan turib, xolisona baho berishga yordam beradi.

RAG'BATLANTIRISH metodi bu - o'quvchilarning faoliyatiga, xatti harakatiga ijobiy baho berish, asosida unga ishonch bildirish, ko'nglini ko'tarish va ularni qo'llab-quvvatlash usuli hisoblanadi.

O'qituvchi doimiy ravishda o'quvchilaridagi o'zgarishlarni kuzatib borishi, ularga nisbatan e'tiborli bo'lishi kerak bo'ladi. Shundagina, o'quvchilar o'zlarini e'tiborsiz qolodik deb bilmaydilar. Doimo e'tibordaman deb o'ylab, rivojlanishga, oldinga intilishga harakat qilib boradilar. O'qituvchi hamma o'quvchilariga nisbatan jamoada adolatli bo'lishi kerak. Shunda o'quvchilari ustozini hurmat qilishadi, bilimlarni to'g'ri baholashlariga ishonishadi. Ustozlar shu tariqa, o'z jamoasida o'z o'rinlarini topishadi [1].

Bundan ko'zlangan maqsad o'quvchilar uchun yana ham ko'p bilimlarni egallashga va ko'plab yangi bilimlarni zabt etishga yo'l ochadi. Bu borada ta'lim sohasida ham turli xil zamonaviy texnologiyalar orqali o'quvchilarga axborot yetkazib berish usullari tashkil etilmoqda. Albatta, buning natijasini erishilayotgan natijalardan ko'rishimiz mumkin.

Xususan, mamlakatimizda rus tiliga chet tili sifatida qaralamydi, unga ikkinchi ona tili sifatida qaraladi Bunga sabab Ikkinchi jahon urushi davrida ko'plab ruslar bizning yurtga evakuvatsiya qilingan va shu bilan bizning yurtni ona xalq sifatida ko'rishgan albatta, ular bilan birga tillari ham kirib kelgan shuning uchun rusiyazonlar ko'p. besh qo'l barovar bo'lmaganidek chekka-chekka hududlarda rus tiliga e'tibor juda past, buning oldini olish uchun eng yaxshi yechim ,hozirda yetishib chiqayotgan yosh mutahassislarni jalb etish kerak.

Rus tilini chet tili sifatida o'rganishda yuzaga keladigan muammolar:

1. Talaffuzda yuzaga keladigan xatolar;
2. Kam vaqtni til o'rganishga sarflash;
3. Maktab va ba'zi oliygohlarda rus tiliga kam e'tibor qaratish ;

Rus tilini chet tili sifatida o'rganishda yuzaga keladigan muammolarga yechimlar:

1. Talaffuz vaqtidagi aksentni yo'qotish uchun qilinadigan yechimlar;
2. Til o'rganishga ko'roq vaqt sarflash va undan unumli foydalanish;
3. Maktablarda va oliygohlarda chet tillariga yetarlicha e'tibor qaratish va malakali mutahassislarni jalb etish.

Talaffuzda yuzaga keladigan xatolar. Ma'lumki, rus tili bizga begona til bo'lganligi sababli doimiy so'zlashib yurgan tilga nisbatan gapirayotgan paytda talaffuzda ko'plab xatolar bo'ladi.

Kam vaqtni til o'rganishga sarflash. Hozirda eng og'riqli bo'layotgan vaziyatlardan biri yosh avlodning O'rgimchak to'riga o'ralib olib ko'plab vaqtlarini behuda sarflayotganlari bo'lmoqda.

Maktab va ba'zi oliygohlarda rus tiliga qaratilayotgan kam e'tibor. E'tibor berilsa shahar va qishloqlardagi maktablarda chet tillariga berilayotgan e'tibor va yaratilayotgan sharoitlar farq qiladi. Bu kabi holatlar o'zidan kelib chiqib yana ham ko'proq izlanishlarni talab etadi.

Talaffuz vaqtidagi aksentni yo'qotish uchun qilinadigan yechimlar chet tili (rus tili) - nega rus tili o'rganish kerak? Degan savolga men shunday javob beraman: "Rus tili "muloqot tilidir" uni o'rganish ham kerak, ham muhim". Nega? Chunki menga dunyodagi barcha insonlarning bir-birlari bilan qanday muloqotda bo'lishlari yoqadi. Sizda ham rus tili dunyodagi eng mashxur til degan savol tug'ilganmi? Axir xalqaro til murakkab bo'lmasligi kerakda. Talaffuzda aksentni yo'qotish uchun ko'proq shu tildagi ovozli va audio darslarni tinglash va ushbu tilda mukammal suhbatlasha oladigan insonlar bilan ko'proq muloqot qilish kerak.

Til o'rganishga ko'proq vaqt saflash va undan unumli foydalanish. Til o'rganayotgan inson o'zining bekorchi narsalarga ketayotgan vaqtini va fikrini bir joyga jamlab butun e'tiborini til o'rganishga qaratishi kerak.

Maktablarda va oliygohlarda chet tillariga yetarlicha e'tibor qaratish va malakali mutaxassislarni jalb qilish. Mutaxassis - biror bir sohada maxsus bilim va tajribaga ega bo'lgan kishi, ixtisos egasi [2]. Endilikda zamon bilan hamnafas bo'lgan holda o'z kasbining mutaxassisi bo'lgan kishilarni jalb qilish kerak va ular har sohada o'rganuvchilarni qiziqтира oladilar.

Xulosa qilib shuni aytganda, har narsada qiyinchilik va muammolar bo'lganni singari chet tilini o'rganishda haam bu kabi holatlarga duch kelishimiz mumkin. Ta'lim – bu tarbiyadan keyin keluvchi eng muhim atamadir. Uning ichiga kirib o'rganilsa, ta'lim va tarbiya bir biridan ajralmas tushuncha ekanligi anglaniladi.

Suv bilan ekin o'sar,

Ta'lim-tarbiya bilan – odam [3].

Bizning oldimizga qo'ygan maqsadimiz chet tillarini mukammal o'rganib, kelajak avlodga yangi texnologiyalar bilan yetkazib berishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/rus-tilini-o-qitishda-ta-lim-metodlari#:~:text=birinchi%20Prezidentimiz%20I,o%27z%20o%27rinlarini%20topis%20hadi>.
2. <https://uz.m.wiktionary.org/wiki/mutaxassis>
3. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-xalq-ogzaki-ijodi/uzbek-xalq-maqollari/tarbiya-va-odat-haqida-maqollar>

GLOBAL IQTISODIYOTDA RAQAMLASHTIRISHNING ZARURLIGI VA UNING ASOSIY INSTRUMNETLARI

Yuldashev Bilolxon Saminjon o'g'li

Toshkent moliya instituti

Bank ishi fakulteti 2-kurs talabasi

E-mail: bilolxony15@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola global iqtisodiyotda raqamlashtirish zarurati va internet global savdo va savdoni qanday osonlashtirganini o'rganadi. Unda raqamlashtirishning afzalliklari, jumladan samaradorlik va mahsuldorlikni oshirish, biznesning yangi imkoniyatlari va jahon bozorlariga chiqish masalalari muhokama qilinadi. Maqolada, shuningdek, kiberxavfsizlik tahdidlari, ma'lumotlarning maxfiyligi bilan bog'liq muammolar, raqamli tafovut, ish joyini almashtirish va tartibga solish talablari kabi raqamlashtirish bilan bog'liq muammolar va xavflar ko'rib chiqiladi. Xulosa qilib aytganda, raqamlashtirish va internet biznes va jahon iqtisodiyoti uchun ko'p foyda keltirgan bo'lsa-da, ushbu texnologiyalar bilan bog'liq potentsial qiyinchiliklar va xavflardan xabardor bo'lish va imtiyozlardan foydalanishda davom etishda ularni yumshatish uchun choralar ko'rish muhimdir. global iqtisodiyotda innovatsiyalar va o'sishni rag'batlantirish uchun raqamlashtirish va internet.

Kalit so'zlar: Raqamlashtirish, global iqtisodiyot, internet, elektron tijorat, aloqa, ma'lumot almashish, to'lovlarni qayta ishlash, kiberxavfsizlik, ma'lumotlar maxfiyligi, raqamli tafovut, ish joyini almashtirish, tartibga solish, innovatsiyalar, o'sish.

Global iqtisodiyot kontekstida raqamlashtirish an'anaviy analogga asoslangan tizimlar va jarayonlarni raqamli tizimlarga aylantirish jarayonini anglatadi. Bu ma'lumotlar va ma'lumotlarni yaratish, saqlash, qayta ishlash va almashish, shuningdek, global miqyosda biznes, jismoniy shaxslar va hukumatlar o'rtasida tranzaksiyalar va o'zaro aloqalarni amalga oshirish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Global iqtisodiyotdagi raqamlashtirish korxonalarining ishlash uslubini o'zgartirib, ularni yanada samaraliroq, samaraliroq va global bozorda raqobatbardosh qiladi. Bu, shuningdek, ilgari imkonsiz yoki analogli tizimlar yordamida amalga oshirish qiyin bo'lgan yangi biznes modellari va imkoniyatlarni yaratishga imkon beradi.

Internet global savdo va savdoni bir necha jihatdan osonlashtirdi:

A) Aloqa va hamkorlik: Internet korxonalariga turli geografik joylardan yetkazib beruvchilar, hamkorlar va mijozlar bilan muloqot qilish va hamkorlik qilish imkonini berdi. Bu jismoniy sayohat va yuzma-yuz uchrashuvlarga bo'lgan ehtiyojni kamaytirdi, bu esa korxonalariga vaqt va pulni tejash imkonini berdi.

B) Axborot almashish: Internet korxonalariga global bozor tendentsiyalari, iste'molchilarning xohish-istaklari va tartibga soluvchi talablar haqidagi ma'lumotlarga kirishni osonlashtirdi. Ushbu ma'lumotlar korxonalariga turli mamlakatlardagi mijozlar ehtiyojlarini qondiradigan mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqish va bozorga chiqarishga yordam beradi.

C) To'lovlarni qayta ishlash: Internet ham xavfsiz va qulay to'lovlarni qayta ishlash tizimlarini taqdim etish orqali global savdoni osonlashtirdi. PayPal, Stripe va Square kabi raqamli to'lov tizimlari korxonalar uchun valyuta yoki joylashuvdan qat'i nazar, butun dunyo bo'ylab mijozlardan to'lovlarni qabul qilishni osonlashtirdi.

D) Onlayn bozorlar: Amazon, Alibaba va eBay kabi elektron tijorat va onlayn bozorlarning o'sishi korxonalariga o'z mahsulotlari va xizmatlarini butun dunyo bo'ylab mijozlarga sotishni osonlashtirdi. Onlayn bozorlar turli mamlakatlarda jismoniy ishtirok etish uchun resurslarga ega bo'lmagan korxonalar uchun kirish to'siqlarini kamaytirdi.

Umuman olganda, internet korxonalariga global bozorlarga chiqish, turli mamlakatlardagi hamkorlar bilan hamkorlik qilish hamda ilgari mavjud bo'lmagan ma'lumotlar va resurslardan foydalanish imkonini berib, ularning faoliyat yuritish uslubini o'zgartirdi. Internet, shuningdek, global iqtisodiyotda korxonalar uchun innovatsiyalar va rivojlanish uchun yangi imkoniyatlar yaratdi.

Internet orqali raqamlashtirishdan foyda ko'rgan ko'plab korxonalar mavjud. Mana bir nechta misollar:

1. Amazon: Amazon dunyodagi eng yirik onlayn chakana sotuvchilardan biri bo'lib, raqamlashtirishdan katta foyda ko'rdi. Kompaniya butun dunyo bo'ylab xaridorlar va sotuvchilarni bog'laydigan global bozorni yaratish uchun internetdan foydalangan. Amazonning murakkab logistika tarmog'i va ma'lumotlar tahlilidan foydalanish kompaniyaga ta'minot zanjirini optimallashtirish va mijozlarga tez va samarali yetkazib berish imkonini berdi.

2. Airbnb: Airbnb - bu sayohatchilarni o'z mulklarini ijaraga beradigan uy egalari bilan bog'laydigan onlayn bozor. Kompaniya uy egalari o'z mulklarini ro'yxatga olish va sayohatchilarga turar joy topish va bron qilish imkonini beruvchi platforma yaratish uchun internetdan foydalangan holda raqamlashtirishdan foyda ko'rdi. Airbnb ma'lumotlar tahlili va foydalanuvchi tomonidan yaratilgan kontentdan foydalanish kompaniyaga foydalanuvchi tajribasini shaxsiylashtirishga va mijozlariga yaxshiroq tavsiyalar berishga yordam berdi.

3. Alibaba: Alibaba Xitoyning elektron tijorat kompaniyasi bo'lib, u Xitoy biznesi uchun global bozorni yaratish uchun internetdan foydalangan holda raqamlashtirishdan foyda ko'rgan. Kompaniya xitoylik korxonalariga o'z mahsulotlarini butun dunyo bo'ylab mijozlarga sotish imkonini beruvchi murakkab logistika va to'lovlarni qayta ishlash tizimlarini ishlab chiqdi.

4. Uber: Uber haydovchilarni chavandozlar bilan bog'laydigan platforma yaratish uchun internetdan foydalangan holda raqamlashtirishdan foyda ko'rgan sayohatlarni taqsimlovchi kompaniya. Uber'ning ma'lumotlar tahlili va mashinani o'rganishdan foydalanishi kompaniyaga narxlarni belgilash va marshrutlash algoritmlarini optimallashtirish imkonini berdi, bu esa o'z mijozlari uchun yanada samarali va tejamkor transportni ta'minladi.¹

Umumiy qilib aytganda, bu korxonalar yangi biznes modellari va imkoniyatlarini yaratish, mijozlar tajribasini yaxshilash, samaradorlik va mahsuldorlikni oshirish uchun internet va raqamlashtirishdan foydalangan.

Raqamlashtirish va internet biznes va jahon iqtisodiyoti uchun ko'p foyda keltirgan bo'lsa-da, bu texnologiyalar bilan bog'liq bir qancha qiyinchiliklar va xavflar ham mavjud.

Bir nechta misollar keltirishimiz mumkin:

1. Kiberxavfsizlik: Korxonalar internet va raqamli texnologiyalarga ko'proq ishonar ekan, ular kiberhujumlarga nisbatan zaifroq bo'ladi. Xakerlik, zararli dastur va phishing kabi kiberxavfsizlik tahdidlari maxfiy ma'lumotlarni buzishi, operatsiyalarni buzishi va kompaniya obro'siga putur etkazishi mumkin.

2. Ma'lumotlarning maxfiyligi: Shaxsiy ma'lumotlarni to'plash, ishlatish va almashish raqamli asrda tobora kengayib bormoqda. Bu ma'lumotlar maxfiyligi va kompaniyalar va hukumatlar tomonidan shaxsiy ma'lumotlardan suiiste'mol qilinishi mumkin bo'lgan xavotirlarni keltirib chiqardi.

3. Raqamli bo'linish: Internet korxonalariga global bozorlarga chiqish imkonini bergan bo'lsa-da, raqamli texnologiyalardan foydalana olmaydigan ko'plab odamlar va mintaqalar mavjud. Bu raqamli tafovutni yaratdi, bu iqtisodiy imkoniyatlarni cheklashi va ijtimoiy tengsizliklarni kuchaytirishi mumkin.

4. Ish o'rinlarining kamayishi: Raqamlashtirish va sun'iy intellekt va robototexnika kabi avtomatlashtirish texnologiyalaridan foydalanish ma'lum sohalarda ish o'rinlarini almashtirish potentsialiga ega, bu esa ish o'rinlarining yo'qolishiga va iqtisodiy tanazzulga olib keladi.

1. ¹ "The Digital Economy & Society Index (DESI)." European Commission, 2021.

5. Tartibga solish va muvofiqlik: Raqamli texnologiyalardan foydalanishning ortib borishi yangi tartibga solish va muvofiqlik talablariga ham olib keldi. Korxonalar ma'lumotlar maxfiyligi, kiberxavfsizlik va intellektual mulk va boshqalar bilan bog'liq turli qonun va qoidalarga rioya qilishlari kerak. Bu, ayniqsa, kichik va o'rta korxonalar uchun qiyin va qimmat bo'lishi mumkin.

Raqamlashtirish va internet biznes va jahon iqtisodiyoti uchun ko'p foyda keltirgan bo'lsa-da, ushbu texnologiyalar bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan muammolar va xatarlardan xabardor bo'lish va ularni yumshatish choralarini ko'rish zarur.

Xulosa qilib aytganda, raqamlashtirish korxonalarga jahon bozorlariga chiqish, samaradorlik va mahsuldorlikni oshirish hamda yangi biznes modellari va imkoniyatlarini yaratish imkonini berib, global iqtisodiyotni o'zgartirdi. Internet ushbu o'zgarishlarning asosiy haydovchisi bo'lib, elektron tijorat, aloqa, ma'lumot almashish va to'lovlarni qayta ishlash orqali global savdo va tijoratni osonlashtirdi. Biroq, har qanday texnologiyada bo'lgani kabi, raqamlashtirish va internet bilan bog'liq muammolar va xavflar ham mavjud, jumladan kiberxavfsizlik tahdidlari, ma'lumotlar maxfiyligi bilan bog'liq muammolar, raqamli tafovut, ish joyini almashtirish, tartibga solish va muvofiqlik talablari. Biznes va hukumatlar global iqtisodiyotda innovatsiyalar va o'sishni rag'batlantirish uchun raqamlashtirish va internetning afzalliklaridan foydalanishda davom etgan holda, ushbu muammo va xatarlardan xabardor bo'lishlari va ularni yumshatish choralarini ko'rishlari muhim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLARI

1. "Digital Transformation Initiative: World Economic Forum." World Economic Forum, 2018.
2. "Globalization, Digitization, and Jobs: A Changing World Order?" International Monetary Fund, 2019.
3. "The Digital Economy & Society Index (DESI)." European Commission, 2021.
4. "The Internet Economy in the G-20." The Boston Consulting Group, 2018.

ПРИВОД ЭЛЕКТРОМЕХАНИЧЕСКИЙ

Бафоев Бахром Ботирович

стажёр – преподаватель кафедры «Технология машиностроения». Бухарский инженерно-технологический институт

baxa410159@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены все большую популярность приобретают светодиодные устройства, обеспечивающие качественное освещение объектов, имеющие длительный срок службы и экономичные в использовании а так же последнее десятилетие наблюдается интенсивное развитие светотехнических технологий. Высокая конкуренция вынуждает производителей снижать себестоимость своей продукции и расширять ее функциональные возможности, технической литературы и руководящих материалов.

Ключевые слова. Дизайнпроектирование, светотехнологии, скрытая подсветка, архитектурный свет, крепежные изделия, технические требования, размеры, обозначение, высокопрочная композиционная разработка.

Для разработки технологического процесса и последние разработки приходят на рынок каждый год, и те, кто хочет узнать о них, могут принять участие в различных мероприятиях, которые периодически проводятся для крупных и частных потребителей. С появлением современных технологий освещение выполняет не только классические задачи, но и становится неотъемлемым элементом архитектуры и помогает реализовать самые смелые идеи дизайнеров и механообрабатывающего производства и т.д.

Введение

В статье рассмотрены проекте необходимо спроектировать электромеханический привод, состоящий и электродвигателя, соединенного посредством упругой муфты с быстроходным валом одноступенчатого червячного редуктора, и открытой цепной передача. Ведомая звездочка цепной передачи находится на валу рабочей машины.

Выбор электродвигателя и кинематический расчёт

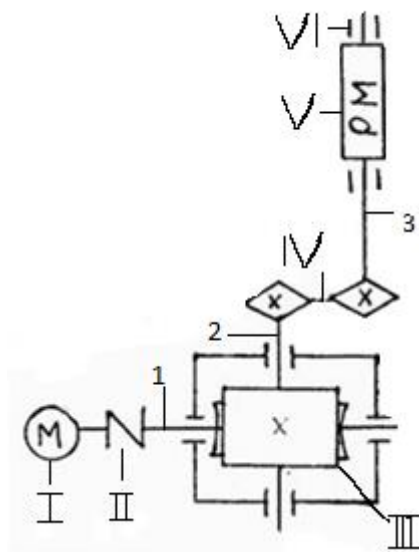

Рис. 1.1

1.1 Общий КПД привода

Согласно кинематической схеме привода общий КПД привода определяется по формуле:

$$\eta_{\text{общ}} = \eta_{\text{муф}} \cdot \eta_{\text{чп}} \cdot \eta_{\text{цеп}} \cdot \eta_{\text{подш}}$$

По табл. 1.1 [1] принимаем:

КПД муфты: $\eta_{\text{муф}} = 0,98$

КПД червячной закрытой передачи: $\eta_{\text{чп}} = 0,8$

КПД цепной передачи: $\eta_{\text{цеп}} = 0,93$

КПД подшипников (3 пары): $\eta_{\text{подш}} = 0,99^3 = 0,97$

Общий КПД $\eta_{\text{общ}} = \eta_{\text{муф}} \cdot \eta_{\text{чп}} \cdot \eta_{\text{цеп}} \cdot \eta_{\text{подш}} = 0,98 \cdot 0,8 \cdot 0,95 \cdot 0,97 = 0,71$

1.2 Требуемая мощность электродвигателя

Определяем требуемую мощность электродвигателя:

$$P_{\text{тр}} = \frac{P_{\text{р.м.}}}{\eta_{\text{общ}}} = \frac{1,3}{0,71} = 1,831 \text{ кВт} = 1831 \text{ Вт}$$

На основании полученных данных принимаем двигатель по таблице 24,9 [1], мощность которого превышает значение требуемой мощности. Таким электродвигателем является ANP100L6, $P_{\text{дв}}=2,2$ кВт, асинхронная частотой вращения $n_{\text{дв}}=945$ об/мин

1.3 Определим общее передаточное число привода:

$$u_{\text{общ}} = \frac{n_{\text{дв}}}{n_{\text{р.м.}}} = \frac{945}{12} = 78,75$$

1.4 Разбиваем общее передаточное число по ступеням согласно таблицу 1.1 [1] для первичной при $z_1=1$, $u_{ц}=2,5$

$$u_{общ} = u_{ч} \cdot u_{ц}$$

$$u_{ч} = \frac{u_{общ}}{u_{ц}} = \frac{78,75}{2,5} = 31,5$$

1.5 Мощности на валах привода

Определяем мощности на валах привода:

$$P_{тр} = 1,831 \text{ кВт}$$

$$P_1 = P_{тр} \cdot \eta_m = 1,831 \cdot 0,98 = 1,794 \text{ кВт}$$

$$P_2 = P_1 \cdot \eta_{ч} \cdot \eta_{п}^2 = 1,794 \cdot 0,8 \cdot 0,99^2 = 1,407 \text{ кВт}$$

$$P_3 = P_2 \cdot \eta_{ц} \cdot \eta_{п} = 1,407 \cdot 0,93 \cdot 0,99 = 1,295 \approx 1,3 \text{ кВт}$$

1.6 Частоты вращения и угловые скорости на валах привода

$$n_1 = n_{дв} = 945 \frac{\text{об}}{\text{мин}} \quad \omega_1 = \omega_{дв} = \frac{\pi n_1}{30} = \frac{3,14 \cdot 945}{30} = 98,91 \text{ рад/с}$$

$$n_2 = \frac{n_1}{u_{ч}} = \frac{945}{31,5} = 30 \frac{\text{об}}{\text{мин}} \quad \omega_2 = \frac{\pi n_2}{30} = \frac{3,14 \cdot 30}{30} = 3,14 \text{ рад/с}$$

$$n_{р.м.} = n_3 = \frac{n_2}{u_{цп}} = \frac{30}{2,5} = 12 \frac{\text{об}}{\text{мин}} \quad \omega_3 = \frac{\pi n_3}{30} = \frac{3,14 \cdot 12}{30} = 1,256 \text{ рад/с}$$

1.7 Вращающиеся моменты на валах привода

Определяем вращающиеся моменты на валах:

$$T_{дв} = \frac{P_{дв}}{\omega_{дв}} = \frac{1831}{98,91} = 18,5 \text{ Н} \cdot \text{м}$$

$$T_1 = \frac{P_1}{\omega_1} = \frac{1794}{98,91} = 18,14 \text{ Н} \cdot \text{м}$$

$$T_2 = \frac{P_2}{\omega_2} = \frac{1407}{3,14} = 448,1 \text{ Н} \cdot \text{м}$$

$$T_3 = \frac{P_3}{\omega_3} = \frac{1300}{1,256} = 1035 \text{ Н} \cdot \text{м}$$

Результаты расчетов

таблица 1

	Р, кВт	Т, Нм	ω , рад/с	п, об/мин
вал (дв)	1,831	18,5	98,91	945
вал I	1,794	18,14	98,91	945
вал II	1,407	448,1	3,14	30
вал (р.м.)	1,3	1035	1,256	12

Вывод:

В результате проделанной работы был разработан технологический процесс изготовления электромеханический привод, состоящий из электродвигателя, соединенного посредством упругой втулочно-пальцевой муфты и цепной открытой передачи. Произведен кинематический расчет, выбран двигатель, рассчитаны червячная и цепная передачи, спроектированы валы, корпус редуктора. Проверены на прочность передачи, валы, подшипники и шпонки. Выбраны муфта, а также способ смазки и смазочный материал.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Обработка металлов резанием: Справочник технолога / А.А. Панов. В.В. Бойм и др.: Под общ. Ред. А.А. Панова. – М.: Машиностроение/ 1988. 736 с.
2. Обработка металлов резанием: Справочник технолога / А.А. Панов, В.В. Аникин, Н.Г. Бойм и др.; Под ред. А.А. Панова, 2-е изд., перераб и доп. – М.: Машиностроение, 2004. – 784 с.
3. Общемашиностроительные нормативы режимов резания: Справочник: В2-х т.:/ А.Д. Локтев, И.Ф. Гушин, В.А. Батуев и др.- М.: Машиностроение, 1991.
4. Справочник инструментальщика / И.А. Ординарцев. Г. В. Филиппов. А.Н. Шевченко и др. Под общ. Ред. И.А. Ординарцева. - Л.: Машиностроение, Ленингр. отд-ние, 1987. – 846 с.
5. А. А. Гусев, Е. Р. Ковальчук, И. М. Колесов. Технология машиностроения (специальная часть) – М.: Машиностроение, 1986. - 480 с.

O‘ZBEK, RUS VA QORAQALPOQ TILLARIDA OTLARNING KELISHIK KATEGORIYALARINING QIYOSIY TADQIQI

Usanova Qademay Muratbay qizi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Turkiy tillar fakulteti o‘zga tilli guruhlarda o‘zbek tili yo‘nalishi 1-bosqich talabasi.

Ilmiy rahbar: f.f.n.,dots. **M. Xudayarova**

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek, rus va qoraqalpoq tillaridagi otlarning kelishik kategoriyasi, tvoritelniy va predlojniy kelishigini qiyoslash, o‘zbek va qoraqalpoq tillarida ma’nosi, o‘xshash va farqli tomonlari tadqiq etildi.

Kalit so‘zlar: Tvoritelniy kelishik, predlojniy kelishik, old ko‘makchilar, tarjima, harakat, konstruktsiya.

Abstract. In this article, the agreement category of nouns in Uzbek, Russian and Karakalpak languages, the comparison of the agreement of tvoritelny and predlozhny, the meaning, similarities and differences in Uzbek and Karakalpak languages were studied.

Keywords: Tvoritelny padezh, predlozhny padezh, Front supporters, translation, movement, construction.

O‘zbek, rus va qoraqalpoq tillarida ot predmet ma’nosini bildiradi. Har 3 tilda ham otning ma’nosi turli-tuman bo‘lib, u jonli predmetlarni (*it-собака-iyt, mushuk-кошка-pishiq*) (*bola-ребёнок-bala, qush-птица-qus*), narsa, predmet va hodisalarni (*sut-молоко-su’t*), (*yomg‘ir-дождь-jawin*), (*daftar-тепдъ-da’pter, kitob-книга-kitap*), (*majlis-собрание-jynalis*) ataydi.

Ot (yoki otlashgan so‘zning) boshqa so‘zlarga bo‘lgan sintaktik munosabatini ko‘rsatuvchi ma’nolar va bu ma’nolarni ifodalovchi shakllar tizimiga kelishik kategoriyasi deyiladi. Kelishik kategoriyasi oltitda grammatik ma’no va uni ifoda etuvchi shakllarni o‘z ichiga oladi. Bularga bosh, qaratqich, tushum, jo‘nalish, o‘rinpayt va chiqish kelishiklarining grammatik ma’nolari hamda bu grammatik ma’noni ifodalovchi -ning, -ni, -ga(-ka, -qa), -da, -dan kelishik shakllari kiradi. Har bir kelishik o‘z nomi, ifoda shakliga ega, ma’lum so‘roqlarga javob beradi¹.

¹ Hamroyev M. va boshqalar. Ona tili. – Toshkent, 2007. - B. 87-88.

Maqolaning dolzarbligi shundaki, rus tilidagi tvoritelniy va predlojniy kelishik o'zbek va qoraqalpoq tillarida yo'q. Hozir biz bu kelishiklarning qanday qo'llanishi, ma'nolari va qanday ifodalanishlarini ko'rib chiqamiz.

O'zbek va qoraqalpoq tillarida tvoritelniy kelishik yo'q. Tvoritelniy kelishikning ma'nosi bunday kelishikdagi so'zni boshqarib keladigan fe'llarning semantikasiga bog'liq¹.

1. Harakatni boshqarishda vosita, qurol bo'lgan predmetni bildiradi, bunday ma'noni o'zbek tilida bilan, qoraqalpoq tilida menen ko'makchisi beradi. Masalan: *Нужно писать карандашом.* – *Qalam bilan yozish kerak.* – *Qa'lem menen jazıw kerek.*

2. Majhul konstruksiyada esa harakatning bajaruvchisini anglatadigan so'z tvoritelniy kelishikda bo'ladi². O'zbek tilida bunday konstruksiyaga tomonidan, qoraqalpoq tilida esa *ta'repinen* so'zi bilan tuziladigan passiv konstruksiya to'g'ri keladi. Masalan: *Эта картина написана известным художником.* – *Bu rasm mashhur rassom tomonidan solingan.* – *Bul su'wret ataqli su'wretshi ta'repinen saling'an.*

O'zbek va qoraqalpoq tilida bunday hollarda ko'pincha aniq konstruksiya ishlatiladi. Masalan: *Комнатка было плохо освещена свечой.* – *Sham xonachani xira yoritardi.* – *Sha'm xanani azg'antay jariq qilaturg'in edi.*

3. *Быть, стать, работать, назначить* kabi fe'llar bilan bog'lanib kelgan ot tvoritelniy kelishikda keladi³. O'zbek tilida bu ma'no *bo'lmoq, etmoq, qilmoq*, qoraqalpoq tilida esa *bolıw, etıw, qılıw* kabi yordamchi fe'llarining bosh kelishikdagi ot bilan birikishi orqali ifodalanadi. Masalan: *Чехов был врачом, но не считал медицину своим главным делом.* – *Chexov vrach edi, lekin meditsinani o'zining asosiy ishi deb hisoblamagan.* – *Chexov vrach edi, biraq ol medicinani o'zinin' tiykarg'i jumisi deb esaplamagan.* *Мой брат стал лётчиком.* – *Akam uchuvchi bo'ldi.* – *Ajag'am ushwshı boldi.* *Мой отец работает председателем колхоза.* – *Otam kolhoz raisi bo'lib ishlaydi.* – *A'kem kolhoz baslig'i bolip isleydi.* *Учитель математики назначен директором школы.* – *Matematika o'qıtuvchisi maktab direktori qilib tayinlandi.* – *Matematika oqıtıwshisi mektep direktori boldi.*

4. Tvoritelniy kelishik *перед, над, под, за, с, между* kabi old ko'makchilari bilan ishlatiladi⁴. Bunday ishlatilishlar o'zbekcha va qoraqalpoqchaga turlicha tarjima qilinadi. Masalan: *Перед законом все равны.* – *Qonun oldida hamma baravar.* – *Nızam aldında ha'tme ten'. Все человечество преклоняется перед талантом*

¹ Azizov O. va boshqalar. O'zbek va rus tillarining qiyosiy grammatikasi Toshkent, 1965. – B. 35.

² O'sha asar. - B. 36.

³ Azizov O. va boshqalar. O'zbek va rus tillarining qiyosiy grammatikasi Toshkent, 1965. – B. 36.

⁴ O'sha asar. - B. 36.

Л.Н. Толстого. – Butun insoniyat L.N. Tolstoyning talanti oldida bosh egadi. – Pu‘tkil insaniyat L.N. Tolstoydin‘ talanti aldinda bas iyedi.

O‘zbek va qoraqalpoq tilida predlojniy kelishik yo‘q. Rus tilining bu kelishigi doim *о, об, в(во), на, при, по* kabi old ko‘makchilaridan biri bilan ishlatiladi.

1. *О (об, обо)* old ko‘makchisi bilan kelganda biror shaxs yoki predmet haqidagi fikr, mulohazani bildiradi. O‘zbek tilida bu ma’no belgisiz qaratqich kelishigidagi so‘zni *haqida, to‘g‘risida* so‘zlari bilan, qoraqalpoq tilida esa ko‘p hollarda *haqqinda* so‘zlari bilan birga keltirish orqali ifodalanadi. Masalan: *Студенты слушали лекцию о творчестве великого русского поэта А.С. Пушкина. – Talabalar ulug‘ rus shoiri A.S. Pushkin ijodi haqida ma’ruza eshitar edilar. – Studentler ulli rus shayiri A.S.Pushkin do‘retiwshiligi haqqinda lekciya esiter edi.*

2. *в, на* old ko‘makchilari bilan kelganda, o‘rinni, vaqtni ifodalaydi. Bu old ko‘makchilari bilan kelgan ot o‘zbek tilida o‘rin-payt kelishigi bilan, ba’zan chiqish kelishigi bilan beriladi. Qoraqalpoq tilida ham shunday, ya’ni old ko‘makchilari bilan kelgan ot orin (o‘rin-payt) kelishigi, ba’zi hollarda esa shig‘is (chiqish) kelishigi bilan beriladi. Masalan: *Мои родители работают в колхозе, а старший брат служит в армии, сестра учится в школе, а старшая сестра работает на фабрике. – Ota-onam kolxozda ishlaydi, akam armiyada xizmat qiladi, singlim maktabda o‘qiydi, opam esa fabrikada ishlaydi. – Ata-anam kolxozda isleydi, ajag‘am armiyada xizmet etedi, sin‘lim mektepte oqiydi, ajaram bolsa fabrikada isleydi.*

3. *При* old ko‘makchisi bilan kelgan predlojniy kelishikdagi ot vaqt, holatni ifodalaydi.

O‘zbek tilida asosan, o‘rin-payt kelishigi orqali yoki belgisiz qaratqich kelishigidagi so‘zni oldida, vaqtida so‘zlari bilan birgalikda keltirish, ba’zan esa bilan ko‘makchisi orqali beriladi.

Qoraqalpoq tilida ham o‘zbek tilidagidek, asosan orin (o‘rin-payt) kelishigi orqali yoki belgisiz iyelik (qaratqich) kelishigidagi so‘zdan oldin, aldinda, vaqtinda so‘zlari bilan birgalikda, ba’zi hollarda esa menen ko‘makchisi orqali beriladi. Masalan: *Трудно работать при сильном ветру. – Qattiq shamol vaqtida ishlash qiyin. – Qatti samal vaqtinda islew qiyin.*

При old ko‘makchisi bilan kelgan predlojniy kelishik qaramog‘idalik ma’nosini ham ifodalab keladi. Bunday so‘zlar o‘zbek tilida belgisiz qaratqich kelishigidagi so‘zni qoshida, qaramog‘ida, huzurida so‘zlari, qoraqalpoq tilida esa ko‘pincha hollarda iyelik (qaratqich) kelishidagi so‘zni qasinda, qaramag‘inda so‘zlari bilan ifodalanadi. Masalan: *При заводе есть большая библиотека. – Zavod qoshida katta kutubxona bor. – Zavodtin‘ qasinda u‘lken kitapxana bar.*

4. *По* old ko‘makchisi bilan kelgan predlojniy kelishik muddat ma’nosini bildiradi. O‘zbek va qoraqalpoq tillarida bunday ma’no ko‘pincha chiqish kelishigidagi

oʻtgan zamon sifatdoshiga keyin koʻmakchisini biriktirib yoki harakat nomiga bilan soʻzini biriktirib ifodalanadi. Masalan: *По окончании школы я буду работать.* – *Men maktabni bitirganimdan keyin ishlayman.* – *Men mektepti pitkergenimnen keyin jumis isleymen.*

Xulosa qilib shuni aytishimiz joizki, rus tilidagi tvoritelniy va predlojniy kelishiklar oʻzbek va qoraqalpoq tillarida yoʻq. Tvoritelniy kelishik yordamchi feʼllar yoki old koʻmakchilarga ot qoʻshish natijasida hosil boʻladi. Oʻzbek va qoraqalpoq tillarida bu kelishik oʻrniga old koʻmakchilar, yordamchi feʼllar orqali bildiriladi. Tvoritelniy kelishik *перед, над, под, за, с, между* kabi old koʻmakchilari bilan ishlatilganda oʻzbek yoki qoraqalpoq tillariga tarjima qilganda maʼnolari turlicha boʻlib ketishi mumkin. Rus tilidagi predlojniy kelishigi doim *о, об, в(во), на, при, по* kabi old koʻmakchilaridan biri bilan ishlatiladi. Bu old koʻmakchilar turlicha maʼnolarni bildirib keladi. Oʻzbek va qoraqalpoq tillarida esa oʻrin-payt, chiqish, va belgisiz qaratqich kelishigidagi soʻzlarga yordamchi soʻzlarni qoʻshish orqali hosil qilinadi. Bu oʻz navbatida tilni qiyoslab oʻrganishda nafaqat boshqa millat vakillari, balki, oʻzimiz uchun ham maʼlum qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azizov O va boshqalar Oʻzbek va rus tillarining qiyosiy grammatikasi Toshkent: “Oʻqituvchi” nashriyoti. 1965.
2. Hamroyev M va boshqalar. Ona tili . – Toshkent: “Iqtisod-moliya” nashriyoti. 2007 .

HISTORY OF CREATION OF WEB CARDS AND CURRENT PROSPECTS: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Jasurbek Numonov Omonjon ogli,

Ferghana Polytechnic Institute, assistant of Geodesy,
Cartography and Cadastre.

jasurbek@ferpi.uz

Kh.T.Murodilov

Ferghana Polytechnic Institute, Master's student of Geodesy,
Cartography and Cadastre.

x.t.murodilov@ferpi.uz

Abstract: Web cards are a modern way of presenting information on the web. They have become popular due to their ease of use and ability to convey information quickly. In this article, we explore the history of web cards and their current prospects. We examine the problems that have arisen with the use of web cards and provide solutions to these problems. We also discuss the potential future of web cards and how they may continue to evolve.

Keywords: web cards, history, prospects, problems, solutions, future

Introduction.

Web cards have become a popular way of presenting information on the internet. They are small, self-contained units of information that can be easily shared and communicated. Web cards can contain text, images, and videos, and are often used to convey news, products, or events. They are commonly used on social media platforms and news sites.

Methods.

In this article, we explore the history of web cards and their current prospects. We examine the problems that have arisen with the use of web cards and provide solutions to these problems. We also discuss the potential future of web cards and.

History of Web Cards. The origins of web cards can be traced back to the early days of the web. In the 1990s, websites were typically designed with a hierarchical structure, where information was presented in a linear fashion. This made it difficult for users to quickly find the information they were looking for. In the late 1990s and early 2000s, websites began to adopt a more modular approach to design. This led to the development of web cards, which allowed information to be presented in a more

digestible format. Web cards were first used on news sites, where they were used to display headlines and summaries of news stories.

Current Prospects of Web Cards. Web cards have become increasingly popular in recent years due to their ease of use and ability to convey information quickly. They are commonly used on social media platforms, where they are used to promote products and events. Web cards are also used on news sites, where they are used to display news stories.

Problems with Web Cards. Despite their popularity, web cards have some inherent problems. One of the main issues with web cards is that they can be easily misused. Some websites use web cards to display clickbait headlines, which can be misleading or false. This can lead to a loss of credibility for both the website and the web card format.

Another problem with web cards is that they can be difficult to navigate. Because web cards are self-contained units of information, it can be hard for users to find related content. This can be a problem for websites that use web cards as their primary form of navigation.

Solutions to Problems with Web Cards. There are several solutions to the problems associated with web cards. One solution is to use clear and concise headlines that accurately reflect the content of the web card. This can help to prevent clickbait and ensure that users get the information they are looking for.

Another solution is to use web cards in conjunction with other forms of navigation. For example, websites can use a combination of web cards and traditional navigation menus to make it easier for users to find related content.

Future of Web Cards. The future of web cards is uncertain, but it is likely that they will continue to evolve. As technology advances, web cards may become more interactive and dynamic. They may also become more integrated with other forms of media, such as virtual and augmented reality.

Conclusion.

Web cards are a popular way of presenting information on the internet. While they have some inherent problems, these can be addressed through the use of clear and concise headlines and the integration of web cards with other forms of navigation. The future of web cards is likely to be dynamic and interactive, with new technologies enhancing their functionality.

REFERENCES

1. Мирзакаримова Г. М. Қ. Муродилов ХТЎ Понятие о бонитировки балла почв и её главное предназначение //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 223-229.

2. Ganiyev Y. Y., Qosimov L. M., Murodilov K. T. CREATING AGRICULTURAL MAPS USING GEO-INFORMATION SYSTEMS AS AN EXAMPLE OF BANDIKHAN DISTRICT //Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities. – 2023. – T. 11. – №. 3. – C. 1132-1140.
3. Murodilov K. T., Alisherov S. M. WEB CARTOGRAPHY AT THE CURRENT STAGE OF DEVELOPMENT OF GEOINFORMATION RESOURCES //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – T. 11. – №. 4. – C. 166-171.
4. Toshmatov U. Q., Murodilov K. T. CREATING MAPS OF AGRICULTURE AND CLUSTERS BY USING GEOINFORMATION SYSTEMS //Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – T. 2. – №. 6. – C. 464-470.
5. Mamatkulov, O. O., and J. O. Numanov. "Recycling of the Curve Planning in Gat Technology (Auto Cad) Program." Middle European Scientific Bulletin 18 (2021): 418-423.
6. Ugli, M. O. O. (2021). RECYCLING OF THE CURVE PLANNING IN GAT TECHNOLOGY (Auto CAD) PROGRAM. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(11), 480-483.
7. Jasurbek Omonjon Ogli Nononov. (2020) FARG‘ONA VILOYATIDAGI MADANIYAT VA ISTIROHAT BOG‘LARI // Science and Education.
8. Murodilov K. T., Muminov I. I. THEORY OF CREATING CLUSTER MONITORING WEB MAPS USING GEOINFORMATION SYSTEMS //Open Access Repository. – 2023. – T. 4. – №. 3. – C. 1430-1436.
9. Murodilov K. T., Toshmatov U. Q. CREATING MAPS OF AGRICULTURE AND CLUSTERS BY USING GEOINFORMATION SYSTEMS. Innovative Development in Educational Activities, 2 (6), 464–470. – 2023.
10. Jasurbek Numonov Omonjon ogli, & Kh. T. Murodilov. (2023). USE OF GEO-INFORMATION SYSTEMS FOR MONITORING AND DEVELOPMENT OF THE BASIS OF WEB-MAPS. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 11(4), 685–689. Retrieved from <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/3872>
11. Kh.T.Murodilov, & Jasurbek Numonov Omonjon ogli. (2023). IMPROVING THE METHODS OF PROVIDING GEO-INFORMATION FOR THE MONITORING OF TERRITORIES AND DEVELOPING THE BASIS OF WEB-MAPS. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 11(4), 695–701. Retrieved from
12. <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/3874>
13. Abdullayeva , G. V. qizi, & Murodilov, K. T. ugli. (2023). PROVIDING GEO-INFORMATION FOR THE MONITORING OF THE CLUSTER ACTIVITY OF THE REGIONS AND DEVELOPING THE BASIS OF WEB-MAPS (IN THE CASE OF FERGANA REGION). Innovative Development in Educational Activities, 2(7), 342–347. Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/1039>

**ТУРЛИ ЁШЛИ БОЛАЛАРДА БИТИШМАЛИ ИЧАК ТУТИЛИШИ
ПРОФИЛАКТИКАСИ, РЕАБИЛИТАЦИЯСИ ВА ДАВОЛАШ
ТАКТИКАСИДА ҚИЁСИЙ ЁНДОШУВЛАР**

¹Berdiyev Ergash Abdullayevich

<https://orcid.org/0000-0002-9717-6154>

Tashkent Medical Academy.

Republic Children's Scientific and Practical Center of
Minimally Invasive and Endovisual Surgery

Republic of Uzbekistan. Tashkent

Candidate of medical sciences, pediatric surgeon

E-mail: ergashdh@mail.ru

Usmonov Xojiakbar Sobirovich

<https://orcid.org/0000-0002-4060-1682>

Tashkent Medical Academy.

Republic Children's Scientific and Practical Center of Minimally
Invasive and Endovisual Surgery

Republic of Uzbekistan. Tashkent

Rakhmonov Feruz

Tashkent Medical Academy

2-treatment case 505-Group B student

Tursunboev Kurban

Tashkent Medical Academy

2-treatment case 505-Group B student

Toshboev Sardor

Tashkent Medical Academy

2-treatment case 505-Group B student

АННОТАЦИЯ

Мақолада 111 нафар болаларда битишмали ичак тутилишини турли хил формаларини даволаш таҳлиллари келтирилган. Бунинг асосида даволашнинг оператив ва консерватив даволаш усулларига қиёсий ёндошув, касаллик формаларига қараб, клиник кечиши ва ўтказилган консерватив чора-тадбирларининг

самарадорлиги белгиланади. Кўрсатилган қоидалар кўзланган мақсадга эришиш учун сезиларли даражада асоссиз оператсиялар сонини ва асоратларини камайтириш, ўлим билан тугаши ҳолатларини камайтиришга қаратилган. Клиник амалиётда битишмали ичак тутилиши профилактикаси, реабилитациясида комплекс даволаш усуларини қўллаш касаллик қайталаниш сонини камайтиришга эришиш мумкин.

Калит сўзлар: битишмали ичак тутилиши, давоси, профилактикаси, болалар

АННОТАЦИЯ

В работе представлен анализ лечения 111 детей с различными формами спаечной непроходимости кишечника. В основу лечения положен дифференцированный подход в выборе оперативного или консервативного метода лечения в зависимости от формы заболевания, клинических особенностей течения и эффективности проводимых консервативных мероприятий. Указанный принцип в выборе тактики позволил значительно снизить количество возможных напрасных оператсий и их осложнений, избежать летальности, существенно снизить риск релапаротомий. Используемая в клинической практике комплексная программа реабилитации и профилактики спаечной непроходимости позволила значительно уменьшить количество рецидивов заболевания.

Ключевые слова: спаечная непроходимость кишечника, лечение, профилактика, дети.

ANNOTATION

In article analyzes experience of treatment of 111 children with various forms of adhesive impassability of intestines is presented. The differentiated approach is put in a treatment basis in a choice of operative or conservative methods of treatment depending on the form of disease, clinical features of a current and efficiency of spent conservative actions. The specified principle in tactics choice has allowed to lower considerably quantity of possible vain operations and their complications, to avoid a lethality, it is essential to lower risk reoperations. The complex program of rehabilitation used in clinical practice and preventive maintenance of adhesive impassability has allowed to reduce quantity of relapses of disease.

Keywords: adhesive intestinal obstruction, treatment, prevention, children.

Муаммони долзарблиги: Ҳозирги вақтда болалар абдоминал хирургияси битишмали ичак тутилиши муаммоларини, олдини олиш чора-тадбирлари ишлаб чиқилишига қарамасдан, бу муаммо долзарблигича қолмокда [2, 3, 5, 6, 8,12]..

Қорин бўшлиғида ўтказилган операциялардан сўнг битишмали ичак тутилишини хатарли асоратлари, диагностикаси, даволаш тактикаси, реабилитацияси ва профилактикаси ечимига қаратилган илмий-амалий ўрганишлар ва мунозаралар ҳозирги кунга қадар илмий тадқиқотчилар ва амалиёт врачларини диққат марказида қолмоқда [1, 2, 4, 5, 8,15].

Болаларда битишмали ичак тутилиши қайталаниш даражаси, мойиллиги ҳисобига касалликни қайталаниш даражаси 7-10% га, касаллик асоратлари юқори бўлиб, ўлим билан тугаш ҳолатлари 31-40% ташкил этмоқда.

Тиббиёт адабиётлар маълумотларига қараганда болаларда ичак тутилишида битишмалар ҳосил бўлиши 37% аппендэктомия операциясидан сўнг 23%, обтурацион ичак тутилишидан сўнг 10% колопроктологик операциялардан сўнг ривожланади.

Қорин бўшлиғидаги ҳар қандай хирургик амалиётлардан сўнг битишмали жараёнлар у бу даражада ривожланади. Битишмали ичак тутилиши полиэтиологик касаллик бўлиб,

битишмалар ҳосил бўлиши жараёни эса турли тумандир. Буларга ичакни механик таъсирланиши, экзоген кимёвий реагентларнинг ичак деворларига агрессив таъсир қилиши, қорин бўшлиғининг йирингли касалликлари, ичаклар фалажи ва бошқа омиллар сабаб бўлади. Юқорида кўрсатилган омиллар битишмали касаллик профилактикаси ва даволашда патогенетик ёндошишнинг асоси бўлиб хизмат қилади.

Битишмали жараён ичак найчасини деформациясига олиб келиб, ҳазм йўлининг бекилиб қолишига сабаб бўлади. Бунинг натижасида операциядан кейинги даврдаги жиддий асоратлар битишмали ичак тутилиши ўз вақтида ташхис ва тиббий ёрдам кўрсатилмаганлиги странгуляцияларини ривожланиши натижасида ичак некрозига сабаб бўлади. Ўз вақтида ташхис қўйиш, тўғри танлаган даволаш тактикаси битишмали ичак тутилишининг турига қараб, унинг кечиши ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиб, касалликни профилактикаси, реабилитациясига комплекс ёндошув эса уни ижобий оқибатлари ва қайталаниши кузатилмайди [1, 2, 4, 5, 7, 8,11,16].

Тадқиқотни ўтказишдан мақсад болаларда битишмали ичак тутилиши рационал хирургик тактикани танлаш, диагностикасини оптималлаштириш, профилактикаси, реабилитацияси комплекс ёндошувни ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот ва текшириш усуллари:Марказда 2010-2021 йиллар мобайнида битишмали ичак тутилишини турли хил формалари билан 111 нафар бемор болалар текширувда бўлди. Улардан 21 нафари эрта битишмали ичак тутилиши

билан, 90 нафари эса кечки битишмали ичак тутилиши аломатлари билан мурожаат қилишган.

Беморларни ёшига ва жинсига қараб тақсимланиши (n-111)

Беморларни жинси	Bemorlarni ёши				жами
	3-7	8-11	12-14	15-17	
Ўғил	6	16	23	21	66
болалар	5.4%	14.4%	20.7%	19%	59.5%
Қиз болалар	5	8	15	17	45
	4.5%	7.2%	13.5%	15.3	40.5%
жами	11	24	38	38	111
	9.9%	21.7%	34.2%	34.2%	100

Беморларни ўртача ёши 3 ёшдан-17 ёшгача. Беморларда касаллик ривожланиш жараёнлари ҳар хил бўлиб, 1,5 соатдан 12 соат вақт оралиғида мурожаат қилишган.

Ташхислаш клиник манзара ва рентгенологик текширувларга таяниб (қорин бўшлиғи умумий рентгенографияси вертикал ва тўғри тасвирга олиш), баъзи ҳолларда эса КТ, МСКТ ва УЗИ диагностика усулларидан фойдаланилди.

Кўп йиллик амалиёт тажрибаларига таяниб, битишмали ичак тутилишини эрта диагностикасида КТ, МСКТ, ва УЗИ текширув усуллари асосий рол ўйнайди.

Ичак тутилишларини бартараф этишда консерватив ва оператив усуллардан фойдаланилади. Консерватив комплекс даволаш усулларида ошқозон ичак тракти декомпрессияси, ошқозонни зондлаш, овқатлантиришни тўхтатиш, электролитлар бузилишини ва калий миқдорини коррекциялаш билан инфузион терапия ўтказиш, ичакни медикаментоз стимуляцияси, сифонли ҳуқналар консерватив чора тадбирлар эрта битишмали ичак тутилиши ва кечки битишмали ичак тутилишини ўткир ости кечувчи турлари билан мурожаат қилган беморларда ўтказилди. Консерватив чора тадбирлар битишмали ичак тутилишида қандай самара берганлигини ошқозон ичак трактини контрастли текширувлари натижаларига қараб белгиланди.

Ю.Ф.Исаков томонидан (1990) таклиф этилган болалар хирургиясида умумқабул қилинган кечки битишмали ичак тутилишини ўткир ости, ўткир, ўта ўткир формалари фарқланади.

Битишмали ичак тутилиши билан келган болаларда ўтказилган

консерватив даво муолажалари 2-3 соат мобайнида, ичакни стимуляция қилишга қарамасдан самара бермаса, операция ўтказишга кўрсатма бўлиб ҳисобланади.

Битишмали ичак тутилишининг ўткир ва ўткир ости формалари ташхиси ётқизилган беморларга шошилишч хирургик амалиёти кўрсатма бўлиб хизмат қилади.

Битишмали касалликни эрта профилактикасига марказимизда катта эътибор берилди.

Битишмали касалликни интероперацион эрта профилактикаси қорин бўшлиғини тўқималарига жуда нозик муносабатда бўлишликни талаб этади. Операциядан кейинги даврда касаллик профилактикасини асосий мақсади қорин бўшлиғидаги яллиғланиш жараёнларини тезликда бартараф этиш, қорин бўшлиғидаги дренаж найчани 2-3 суткадан кўп қолдирмаслик керак.

Марказда тадбиқ қилинган схема бўйича фибринолитик аралашма билан қорин бўшлиғини ювиш керак бўлади. **Фибринолитик аралашма** (гепарин 10000ЕД + фибринолизин 20000 ЕД + гидрокортизон 125 мг + гентамицин 80 мг+ новокаин 0,25%-200мл).

Клиникада ишлаб чиқилган битишмали касаллик комплекс даволаш схемаси чора-тадбирларига: диеталарга риоя қилиш, битишмали касаллик қарши физиотерапевтик курсларни олиш, беморларни диспансер назоратга олишдан иборат. Қайта тикловчи давони асосий вазифаларига ва қорин бўшлиғи битишмали жараёнлари профилактикасига ичаклар моторикасининг адекват ишлашини таъминлаш, узоқ муддатли копростазга йўл қўймаслик, қорин бўшлиғи битишмаларини сўрилишини ва қорин олд девори мушакларини мустаҳкамлигини таъминлашдан иборатдир.

Ичаклар фалажини олдини олиш беморлар узоқ муддат оч қолиб кетмаслиги учун овқат маҳсулотларини кам-камдан суткада 4-5 марта бериш асосий мақсадлардан бири ҳисобланади. Яхши ҳазм бўлмайдиган, ичаклар бўшлиғида газлар ҳосил қилувчи маҳсулотлардан чекланиш зарур. Доимий ҳолда ферментлар қабул қилиш (фестал, панкреатин, панзинорм), эркин ичи келишини назорат қилиш битишмали касалликга қарши физиотерапевтик даво муолажаларини 1-2 ой интервал билан бир йил ичида 4 курсини қабул қилиш керак. Физиотерапевтик даво муолажаларини стационар даволаниш босқичларидан бошлаб, бунга УВЧ№5-7, электрофорез калий йод билан №15фонофорез гидрокортизон билан№15, қорин олд деворига озокеритли аппликация №10. Вазиятга қараб йилига бир ёки икки марта бальнеотерапия ўтказиш тавсия этилади. Ҳар доим қорин олд девори мушакларини мустаҳкамлигини ошириш мақсадида даволаш жисмоний машғулотларини

олиб боришлари керак.

Охирги йилларда битишмали касалликни профилактикаси ва реабилитациясида комплекс дастурга «Серрата» препаратини тавсия этамиз. Бу препарат ферментатив, протеолитик, яллиғланишга қарши, иммуномодилловчи, детоксикацияловчи, антиоксидант таъсир хусусиятларига эга.

Тадқиқот натижалари: Ўз вақтида тезкор ташхис қўйиш ва тактикани танлашда қиёсий ёндошиш, битишмали ичак тутилишини даволаш усулларини такомиллаштириш бу контингентдаги бемор болаларни даволашда жуда яхши натижаларга эришиш мумкин. Умумий операция бўлган беморлар сони жами 111 нафар (булардан 64 нафарда лапароскопик усулда) 15 нафар болаларда эрта формаси ва 32 нафар болаларда кечки битишмали ичак тутилиши билан. 2 нафар беморларда ичакларда некроз булганлиги сабабли релапаротомия жарроҳлик амалиёти бажарилиб, ичак анастомози қўйилди.

Кузатувимизда бўлган бемор болалар орасида битишмали ичак тутилиши билан кайталаниши 3 нафар бемор болаларда кузатилди, бу беморлар лапароскопик усулда ичак тутилиши бартараф этилди.

Шифохонадан чиқарилгандан сўнг ҳамма беморларга комплекс равишда битишмали касалликка қарши даво муолажалари марказда жорий этилган схема тартибида олиш тавсияси берилди ва 3 йил давомида яшаш жойида диспансер назоратига олинди.

Операция ўтказилган беморлар орасида ўлим билан тугаши оқибатлари кузатилмади

Хулоса: Битишмали ичак тутилиши билан оғриган болаларни даволаш натижалари ва прогнози касалликни ўз вақтида ташхислаш, тиббий ёрдам кўрсатишни ташкиллаштириш ва тўғри даволаш усулини танлаш билан аниқланади. Лапароскопик жарроҳлик амалиёти ушбу патологияни даволашда каминвазив технологиялардан фойдаланиш кенг имкониятларни яратиб беради. Болаларда олинган натижалар касаллик рецидивлари сонини жиддий камайтиришни ва хазм тракти фаолиятини катъий тикланишини таъминлашга имкон берувчи битишмага қарши реабилитация ва профилактикага мажмуавий ёндошув катта аҳамият касб этади.

АДАБИЁТЛАР

1. *Алиев С. А.* Особенности диагностики и хирургической тактики при спаечной кишечной непроходимости // Хирургия. - 1994. - № 2. - С. 13-17.

2. *Гринев М. В., Курьгин А. А., Ханевич М. Д.* Острая кишечная непроходимость как проблема неотложной хирургии // Вестн. хирургии. - 1992. - № 5. - С. 130-138.

3. *Женчевский Р. А.* Спаечная болезнь: Учеб. для студентов мед. вузов. - М.,

1989. - 30 с.

4. *Иванова М. Н., Коновалов А. К., Сергеев А. В.* Профилактика, диагностика и лечение спаечного процесса брюшной полости у детей // Хирургия. - 1996. - № 4. - С. 67-69.

5. *Нейков Г. Н.* О послеоперационной спаечной непроходимости у детей // Детская хирургия. - 1999. - № 1. - С. 12-14.

6. *Симонян К. С.* Спаечная болезнь: Учеб. для студентов мед. вузов. - М., 1966. - 274 с.

7. *Томашук И. П., Беломар И. Д., Отурин Е. П.* Ранняя спаечная непроходимость кишечника. - Киев, 1991. - 19 с.

8. *Мензиес Д.* Постоперативне адхезионс: тхеир тратмент анд релевансе ин слинисал прастисе // Ан. Р сол. сург. енгл. - 1993. - № 75. - Р. 17-153.

9. *Олхова Ёе.Б, Соколов. Ю.Ю, Шувалова М.Е.* Ультразвуковая диагностика перекрута салника у ребенка (клинические-наблюдение). Радиология-практика.2016., 4:73-78.

10. *Чхве П.И.* Лучевая диагностика заболеваний желудочно-кишечного тракта. Москва, 2018., Изд-во Панфилова:496.

11. *8. Тсиронис А., Зикос Н., Бали С. ет ал.* Примарй Торсион оф тхе Греатер Оментум: Репорт оф Тво Сасес анд Ревиев оф тхе Литературе // Тхе Интернет Жоурнал оф Сургерй. - 2008. - В.17, Н2. – П. 1-5.

12. *9. Вазкуез Б.Ж., Тхомас Р., Пфлуке Ж.* Слинисал презентатион анд тратмент сонсидератионс ин чилдрен витх асуте оментал торсион: а ретроспестиве ревиеш // Тхе Америсан Сургеон. - 2010. - В.76, Н4. - П. 385-388.

13. *10. Сасмал П. К., Танτια О., Патле Н. ет ал.* Оментал торсион анд инфарстион: а диагностис дилемма анд итс лапароссопис манагемент // Жоурнал оф лапароендоссопис& адвансед сургисал течникуес. - 2010. - В.20, Н3. - П. 225-229.

14. *11. Ҳоссеинпоур М., Абдоллаҳи А., Жазайери Ҳ.* Оментал торсион афтер репеатед абдоминал блунт траума // Арчивес оф траума ресеарч. - 2012. - Н2. - П. 75-78.

15. *12. Гаргано Т., Маффи М., Сантоне Н. ет ал.* Сесондарй оментал торсион ас а раре саусе оф асуте абдомен ин а чилд анд тхе адвантагес оф лапароссопис апроач // Еуропеан Жоурнал оф Педиатрис Сургерй Репортс. – 2013. – В.1, Н1. – П. 35-37.

16. *13. Кхан Ф.А., Лиакат Н., Дар С.Х.* Тво сасес оф оментал торсион мимискинг асуте аппендиситис // АПСП Жоурнал оф Сасе Репортс. – 2014. – В.5, Н1. – П. 8.

SOME ASPECTS OF PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION

Hojiyeva Minovvarkhan Akramovna

NamDU doctoral students

Meliqo‘ziyeva Husnidaxon Mahmudjon qizi

Teacher of school 24, Furqat district, Fergana region

Abstract: This article provides information on competence, competence, linguistic competence.

Keywords: competence, competence, linguistic competence, knowledge, skills, qualifications, education.

The issue of education and upbringing is considered one of the most urgent issues in the whole society. The development of any country is directly related to education and science. The future of every people and nation is reflected in its language and literature. Language is the greatest gift to mankind. Language is a tool that ensures the existence of every nation and is the basis for the development of a nation as a nation. Language and literature are of great importance in human development.

These subjects play an important role in forming a culture of reading in teachers and students, in expressing their opinions correctly and fluently in oral and written form, in understanding and reacting to the opinions of others, in general, in raising a well-rounded person.

The term competence was first used in linguistics in the 1950s and 1960s. The concept of competence comes from the Latin word "competentia", which means "legally possessed", "entitled", lexically represents the concepts of "ability", "skill", "talent"[1]. O. I. Okulovsky defines "Competence as the ability to successfully carry out activities in a certain direction based on knowledge, skills and personal qualities" [2]. S.I.Ojegov and N.Yu.Shyvedova define this word in the "Explanatory Dictionary of the Russian Language" as follows: "Competence is the range of questions that a certain person is sufficiently aware of"[3]. In their views, U. Inoyatov and B. Khodjayev stated that "Competence is the readiness of the subject to effectively implement external and internal resources to set a goal and achieve it, in other words, it is related to a specific object of activity of the subject personal ability to successfully solve problems"[4]. I.A.Zimnyaya defines the concept of competence as "unused", "hidden", "potential" reserve, and competence as "experience based on knowledge

related to social and professional activity of a person and mental and personal characteristics of a person".

Competence requires constantly enriching one's knowledge, learning new information, feeling the demands of this day and age, the ability to search for new knowledge, process it and apply it in one's practical work. A specialist with competence knows how to use the methods and methods that he has mastered in solving problems, which are suitable for this particular situation, he can selectively use the methods that are suitable for the current situation, reject those that are not appropriate, acquires skills such as critical thinking[5].

Pedagogical scientists N.Sh.Turdiyev, Yu.M.Asadov, S.N.Akbarova, D.Sh.Temirov defined the essence of the concepts "competence", "competence" as "efficiency", "adaptability", "achievement", "success", "comprehensibility"., describe based on concepts such as "effectiveness", "readability", "property", "characteristic", "quality", "quantity" and pay special attention to the following cases: 1) practical application of knowledge; 2) education, characteristics, qualities of a person; 3) measure of preparation for practical activity; 4) the ability to solve problems and achieve the necessary results in practice; 5) the integrity of knowledge, skills, qualifications that ensure the professional activity of a person; 6) activated (put into practice) set of training, knowledge, experiences; 7) goal-directed emotional will power of a person" [6].

Researchers have mentioned several types of competence. In our country, basic competences are defined for all subjects, and they are as follows:

1. Communicative competence. 2. Information competence. 3. Competence of self-development as a person. 4. Socially active civic competence. 5. Universal competences. 6. Mathematical literacy, the competence to be aware of and use science and technology innovations [7].

So, competence is the student's ability to use acquired knowledge, skills and abilities to solve practical and theoretical problems encountered in everyday life. Competence requires constant enrichment of professional knowledge, the ability to search for new information and learn, process and apply it in one's work, to understand important social requirements.

So, a specialist with professional competence consistently enriches his knowledge, learns new information in his specialty, deeply understands the demand of the time, searches for new knowledge and processes this information and uses it effectively in his work will cry.

REFERENCES:

1. Словарь иностранных слов. – Москва: Русский язык, 1988. – С.91.
2. Окуловский О.И. Компетенции и компетентностный подход в обучении // Молодой ученый. – Москва, 2012. – №12. – С. 499-500.
3. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. 80000 слова фразеологических выражений. – 4-е изд., дополненное, – Москва: Азбуковник, 1999. – С.549.
4. Иноятлов У., Ходжаев Б. Умумтаълимий компетенцияларни лойихалаштиришнинг концептуал асослари // Халқ таълими илмий-методик журнали, 2016. – №2. – Б.8.
5. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. —Тошкент: «Fan va technologya», 2013, – Б 17-18.(128 бет)
6. Турдиев Н.Ш., Асадов Ю.М., Акбарова С.Н., Темиров Д.Ж. Умумий ўрта таълим тизимида ўқувчиларнинг компетенцияларини шакллантиришга йўналтирилган таълим технологиялари. – Тошкент: Т.Н. Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон Республикаси педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти. 2015. – Б 160.
7. Турдиев Н. Ўқувчиларда таянч компетенциялар // Умумтаълим фанлари методикаси, 2015. – №9. – Б.2.
8. Hojiyeva M.A. Filolog talabalar lingvistik kompetentligini rivojlantirish va takomillashtirish–malakali mutaxassislar tayyorlash omili sifatida // Yangi O‘zbekistonda pedagogik ta’lim innovatsion klasterini rivojlantirish istiqbollari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 1-qism. – Chirchiq, 2022. – B. 405-407.

VOLEYBOLCHILARDA KUCHNI RIVOJLANTIRISH AHAMIYATI

Sirojov Shoxrux Fayzullo o'g'li

Buxoro davlat universiteti pedagogika institutining jismoniy
tarbiya va sport mashg'ulotlari nazariyasi va
metodikasi 2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Voleybolda kuch rivojlanish jarayonida ba'zi muhim bosqichlar mavjud. Voleybolda sport bilan shug'ullanish bilan rivojlanadigan eng muhim vosita xususiyatlaridan biri bu kuchdir. Voleybolchi kuchini rivojlantirish qo'llab-quvvatlash uchun tegishli mashqlardan ijobiydir. Voleybolda kuchni rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlarning eng yaxshi samaradorlikka erishish va voleybolda har qanday nogironlikni keltirib chiqaradigan xatarlarni bartaraf etish uchun psixomotor rivojlanish tamoyillarini hisobga olish kerak. Ushbu tadqiqotda voleybolda kuchni rivojlantirish, sport bilan shug'ullanishning kuchni rivojlantirishga qo'shgan hissasi.

Kalit so'zlar: Voleybolchi, Psixomotor Rivojlanish, Kuchni Rivojlantirish, Jismoniy, Mashqlar, Tarbiya, Individual

Kirish

Psixomotor rivojlanish odamlar hayoti davomida davom etadigan vosita mahoratida yuzaga keladigan xatti-harakatlarni boshqarish jarayoni sifatida tavsiflanadi. Psixomotor harakatlar bu sezgi organlari, ong va mushaklar birgalikdagi ishi bilan amalga oshiriladi. Shu nuqtai nazardan, psixomotor xatti-harakatlarni boshqarishga imkon beradigan jarayon psixomotor rivojlanishni anglatadi. Bundan tashqari, sog'lom psixomotor rivojlanish, jismoniy uning rivojlanishidan tashqari, aqliy, hissiy va ijtimoiy shuningdek, rivojlanish uchun sog'lom bo'lish juda muhimdir.

Voleybolda sport bilan bog'liq harakatlar davri psixomotor rivojlanish davrida muhim bu bir joyga ega. Bu davr ham ko'p ko'nikma va malakalarni talab qiladigan harakatlar boshlangan va rivojlangan davrdir.

Sport bilan shug'ullanish vosita xususiyatlaridan biri bo'lgan kuchni rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega. O'tkazilgan tadqiqotlarda sport bilan shug'ullanish inson organizmiga ta'sir ko'rsatishi aniqlandi ko'p sohalarda ijobiy hissa qo'shishi va kuch-quvvat rivojlanishini qo'llab-quvvatlashi aniqlandi. Bundan tashqari, ilmiy o'lchovda

baholanganda sport bilan shug'ullanish yoki amaliy kuch mashqlarining Voleybolda kuch rivojlanishiga ta'sirini o'rganadigan ko'plab tadqiqotlar mavjud.¹

Kuch tushunchasi

Adabiyotlarda keltirilgan ma'lumotlarga baho bersak, ko'pgina olimlar kuch tushunchasini bir xil narsani anglatuvchi turli ifodalar bilan aniqlashgandek tuyuladi. Kuch tushunchasi fizikada ob'ektlarning pozitsiyalarini, harakatlarini va shakllarini o'zgartiradigan ta'sir, biomexanikada esa harakat va muvozanatni ta'minlaydigan ta'sirlar sifatida tavsiflanadi.²

Sport ma'nosida olingan ishlash testi natijalari baholanganda, kuch xarakteristikasi ba'zi sport tarmoqlarida ishlashga bevosita yoki bilvosita ta'sir qilishi aniqlandi. Ayniqsa, og'ir vaznli sport turlarida kuch sifati va miqdori katta ahamiyatga ega. Og'ir va engil vaznlilarni taqqoslashda, o'lchovlar va musobaqalarda olingan natijalarga ko'ra, engil vaznlilar og'ir vaznlilarga qaraganda kuchliroq va muvaffaqiyatliroq ekanligi aniqlandi. Bu jamoaviy sport bilan shug'ullanadigan shaxslar va shaxslarga ham tegishli bu haqiqiy ekanligini bildiradi.

Voleybolda kuchni rivojlantirish

Voleybolda kuchning rivojlanishi yoshga parallel ravishda, suyak tizimidagi balandlik, vazn, mushaklar nisbati va mushak massasining rivojlanishi bilan parallel ravishda ortadi. Ushbu rivojlanish tananing sport tuzilishiga ega bo'lishiga yordam beradi. Biroq, kuch darajasining yaxshilanishi nafaqat qo'llar tizimining mosligiga bog'liq. Chunki Voleybolda kuchning rivojlanishi gormonal rivojlanishning rivojlanishiga bog'liq.³

Kuchning rivojlanishini baholasak, voleybolchilarning yosh paytida kuch darajasi pastligi ma'lum bo'ladi. Kuchda doimiylik xususiyatining rivojlanishi o'g'il va qiz voleybolda o'xshash darajalarda sodir bo'ladi. Va o'n yoshdan keyin erkaklar foydasiga rivojlanish farqi paydo bo'ladi. Boshqa tomondan, tez kuch maksimal kuch bilan parallel ravishda rivojlanmaydi.

Sprint kuchini baholasak, birinchi yoshi bundan buyon o'g'il bolalar qizlarga qaraganda yaxshiroq sekinlasha olishlarini ko'rish mumkin va ular orasidagi farq har yili oshib boradi va bu davr oxiriga kelib qizlar maksimal sprint kuchiga erishadilar.

Voleybolchilar uchun kuch mashqlari

¹ Smith, M.S., Dyson, R.J., Hale, T. and Janaway, L. (2000) Development of a boxing dynamometer and its punch force discrimination efficacy. *Journal of Sports Sciences* 18, 445-450.

² Zazryn, TR, McCrory PR, Cameron PA. (2008). Neurologic injuries in boxing and other combat sports. *NeuroClin*, Feb; 26(1):257-270.

³ Zhang L, Ravdin LD, Relkin N, et al. (2003). Increased diffusion in the brain of Professional boxers: a preclinical sign of traumatic brain injury? *AJNR Am J Neuroradiol* Jan, 24(1):52-57.

Voleybolda muvaffaqiyatli kuch mashqlari uchun birinchi tavsiya har bir voleybolchi jismoniy mahorat darajasiga qarab individual o'quv dasturini tashkil qilishdir. Kuchni rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlarda kuch-quvvat mashqlarini endigina boshlayotgan shaxslar avval umumiy kuch xususiyatini rivojlantirishlari kerak. Sportchi ishtirok sport turi, kuch ta'lim katta mushak guruhlari uchun sabr tayyorlash keyin surish-pull yoki engil og'irliklari bilan boshlash mumkin. Bu erda mushaklarning kuchini emas, balki mushaklarning sifatini yaxshilash va jarohatlardan himoya ta'sirini ta'minlashdir. Bundan tashqari, rivojlanish yoshidagi voleybolchilar kuch-quvvat mashg'ulotlariga moslashish muhim masaladir. Chunki voleybolchilarning kuch-quvvat mashqlariga moslashishi ularning sog'lig'i va ish faoliyatini rivojlantirish uchun muhimdir.¹

Yosh voleybolchilar avvalo asosiy kuch xarakteristikasini tarbiyalash kerak. Shu sababli, yuk ko'tarish xususiyatini yaxshilash uchun kuch uzluksizligini o'rganish va tezkor kuch tadqiqotlari qo'llanilishi kerak. Mushaklar uchun asosiy holatlar uchun muhim rol o'ynaydigan orqa, qo'l va oyoqlarning va bu mushak guruhlarning nurlari birinchi navbatda mustahkamlanadi. Ushbu davrda kuch-quvvat mashqlarini endigina boshlayotgan Voleybolda ko'p qirrali kuchlarning rivojlanishini ta'minlash, charchoqqa qarshilik va yuk ko'tarish qobiliyatini rivojlantirish maqsad qilingan.²

Mashg'ulotlarda qo'llaniladigan mashqlar mazmuniga qo'shimcha ravishda o'z-o'zini tortib olish, parallel, handstand, push-up va sakrash ketma-ketliklari qo'shilishi mumkin. Shunga qaramay, mushaklar bu davrda qorin mushaklarini rivojlantiradigan tadqiqotlar o'tkazilishi kerak. Mushaklarda to'g'ri voleybolda kuch ta'lim amaliy, mushak kuchi rivojlantirish, suyak rivojlanishiga ijobiy ta'sir va o'sish salohiyati qo'llab-quvvatlash kutilgan natijalar. Bundan tashqari, voleybolda yoshga mos keladigan kuch-quvvat mashqlari nogironlik va jismoniy stress bilan bog'liq salbiy ta'sirlarni kamaytiradi. Shu sababli, mashq qilish usuli va kuch-quvvat mashqlaridagi yuk mezonlari mashg'ulot maqsadlariga muvofiq belgilanishi kerak. Bundan tashqari, kuch-quvvat mashqlari yoshidan katta bo'lganlar kuch-quvvat mashqlari tarixiga ega bo'lmaganlarga qaraganda tez-tez mashq qilishlari mumkin.³

Kuch-quvvat mashqlarini bajarishdan oldin, bajariladigan mashg'ulot mazmuniga muvofiq isitish ishlari olib borilishi kerak. Ayniqsa, cho'zish mashqlaridan foydalanish kerak. Kuchni o'rganish va o'spirinlarda yangi boshlanuvchilar uchun mo'ljallangan

¹ Miele, VJ, Bailes, JE, Cantu, RC, et al. (2006). Voleybolta subduralhematomalar: sonuqların spektrumu. Neurosurg Odaklı, Ekim 15; 21 (4):E10

² Mckee AC, Cantu RC, Nowinski CJ et al. (2009). Chronic traumatic encephalopathy in athletes: progressive tauopathy after repetitive head injury. J Neuropathol Exp Neurol 68:709-735

³ Hukkanen, E., ve Häkkinen, K. (2017). Effects of Sparring Load on Reaction Speed and Punch Force During the Precompetition and Competition Periods in Boxing. The Journal of Strength & Conditioning Research, 31(6), 1563-1568.

o'quv dasturlarining asosiy maqsadlaridan biri bu mustahkam tarkibiy va fiziologik asosni ishlab chiqishdir. Shuning uchun, mushaklar bu kuch-quvvat mashqlari haqida, murabbiylar tananing asosiy mushak guruhlariga qaratilgan kuch-quvvat mashqlarini bajarishlari kerak. Kuch o'rganishdan oldin qo'llaniladigan harakatlarni tushunadigan tarzda tushuntirish va o'rgatish kerak. Bundan tashqari, kuch-quvvat mashg'ulotlarida ishtirok etadigan bokischilar kerakli harakatlarni bajara olishlari kerak.

Natijada

Voleybolda kuchning rivojlanishi yosh guruhlariga qarab farq qiladi. Bundan tashqari, muhim munosabatlar mavjud dek voleybolchilarda qo'llaniladigan kuch-quvvat mashg'ulotlarining mazmuni va kuchni rivojlantirish. Bundan tashqari, ayrim davrlarda o'g'il va qiz voleybolchilar kuch-quvvat rivojlanishi bir-biridan farqli darajada bo'ladi. Shuning uchun bu muhim masala dek voleybolchilar qo'llaniladigan kuch mashqlarini bolalar o'rtasidagi individual farqlarga va psixomotor rivojlanish davrlariga qarash kerak. Shuning uchun voleybolchilar kuch-quvvat mashqlarini qo'llaydigan murabbiylar yoki murabbiylar voleybolda psixomotor rivojlanish to'g'risida bilimdon bo'lishlari kerak. Natijada, kuch ongli voleybolchilar uchun qo'llaniladigan aytishimiz mumkinki, ularning mashg'ulotlari kuch rivojlanishini oshiradi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Smith, M.S., Dyson, R.J., Hale, T. and Janaway, L. (2000) Development of a boxing dynamometer and its punch force discrimination efficacy. *Journal of Sports Sciences* 18, 445-450.
2. Zazryn, TR, McCrory PR, Cameron PA. (2008). Neurologic injuries in boxing and other combat sports. *NeuroClin*, Feb;26(1):257-270.
3. Zhang L, Ravdin LD, Relkin N, et al. (2003). Increased diffusion in the brain of Professional boxers: a preclinical sign of traumatic brain injury? *AJNR Am J Neuroradiol* Jan, 24(1):52-57.
4. Miele, VJ, Bailes, JE, Cantu, RC, et al. (2006). Voleybolta subdural hematoma: sonuqların spektrumu. *Neurosurg Odaklı, Ekim 15; 21 (4):E10*
5. Mcke AC, Cantu RC, Nowinski CJ et al. (2009). Chronic traumatic encephalopathy in athletes: progressive tauopathy after repetitive head injury. *J Neuropathol Exp Neurol* 68:709-735
6. Hukkanen, E., ve Häkkinen, K. (2017). Effects of Sparring Load on Reaction Speed and Punch Force During the Precompetition and Competition Periods in Boxing. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, 31(6), 1563-1568.

TOMCHILATIB SUG‘ORILADIGAN POMIDORNING (SOLANUM LYCOPERSICUM) HOSILDORLIGI, SIFATI VA SUV UNUMDORLIGINI O‘RGANISH. SURXONDARYONING QURG‘OQCHIL MINTAQASIDA TUPROQNING TURLI MATRITSA POTENTIAL CHEGARALARIGA JAVOBLARI

Sherpo‘latova Shohsanam Panji qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Biologiya yo‘nalishi talabasi

E-mail: shohsanamyusuf@gmail.com

ANNOTATSIYA

Surxondaryodagi hozirgi suv tanqisligini hisobga olib, ushbu mintaqada qishloq xo‘jaligini barqaror rivojlantirishni maqsad qilgan holda, suvni tejash, hosildorlik va suv unumdorligini oshirish uchun eng to‘g‘ri amaliyotlarni aniqlash va qo‘llash talab etiladi. Pomidor ekiniga nisbatan, Surxondaryoning shimoli-g‘arbiy qismida qurg‘oqchil mintaqada tomchilatib sug‘orish ta‘sirini o‘rganish uchun dala tajribasi o‘tkazildi.

Kalit so‘zlar: yuqori eruvchan qattiq moddalar (SSC), tomchilab sug‘orish, mulchalash, pomidor, sho‘rlanish, stress

ABSTRACT

Given the current water scarcity in the Surkhondaryo, it is necessary to identify and implement the best practices to conserve water, increase productivity and water productivity, with the aim of sustainable agricultural development in this region. A field experiment was conducted to study the effects of drip irrigation on tomato crops in the arid region in the north-west of Surkhondaryo.

Key words: high soluble solids (SSC), drip irrigation, mulching, tomatoes, salinity, stress

АННОТАЦИЯ

Учитывая нынешний дефицит воды в реке Сурхандарья, необходимо определить и внедрить передовые методы водосбережения, повышения производительности и продуктивности воды, с целью устойчивого развития сельского хозяйства в этом регионе. Проведен полевой опыт по изучению влияния капельного орошения на посевы томатов в засушливом районе на северо-западе Сурхандарьинской области.

Ключевые слова: (SSC) капельное орошение, мульчирование, томаты, засоление, стресс.

Introduction

Pomidor asosan Surxondaryodagi muhim dehqonchilik ekini hisoblanadi. Pomidorning umumiy hosili so‘nggi 20 yilda qariyb uch barobarga ko‘paydi. Pomidorning hosildorlik darajasi so‘nggi 5 yil ichida taxminan ikki baravar ortdi. Pomidor yetishtirishning keyingi o‘sishi bir necha omillar bilan cheklanadi, ular orasida suvni boshqarish, ehtimol, eng muhimi hisoblanadi. Pomidor suvga talab yuqori bo‘lgan sabzavot ekinlaridan bo‘lib, odatda yer usti sug‘orish orqali yetishtiriladi. Sug‘orish suvidan ortiqcha foydalanish yer osti suv resurslaridan ortiqcha foydalanishga va atrof-muhitning yomonlashishiga olib keladi. Bundan tashqari, ortiqcha sug‘orish suvi past suv unumdorligiga, ya‘ni hosilning suvdan foydalanish nisbatiga olib keladi. Shunday qilib, suv resurslarini bir vaqtning o‘zida tejash bilan ekinlar hosildorligini oshirish zarurati dolzarbdir. Xususan, suv eng cheklovchi omil bo‘lgan, ammo yog‘ingarchilikning maqbul miqdori bo‘lgan hududlarda maksimal darajada oshirish fermerlar uchun hosildorlikni maksimal darajada oshirishdan ko‘ra foydaliroq bo‘lishi mumkin.

Tajriba metodologiyasi

Pomidorning suv sarfini maksimal darajada oshirish uchun suvdan samarali foydalanishga ustuvor ahamiyat berish kerak, shu bilan ham hosildorlikni oshirish, ham suvdan foydasiz foydalanishni minimallashtirish orqali suvdan foydalanishni nazorat qilish kerak. Nazorat ostidagi suv bosimi orqali hosildorlikni ataylab pasaytirishga imkon beruvchi, ammo ekin ekishning iqtisodiy maqsadga muvofiqligini saqlab qolishga imkon beruvchi tomchilab sug‘orish qishloq xo‘jaligini yaxshilashning mumkin bo‘lgan yondashuvidir. Bir qator tadqiqotlar pomidorning suv tanqisligiga sezgirligini ko‘rsatdi, ayniqsa issiq va sho‘r stresslar ham yuzaga kelganda, tomchilab sug‘orish kamroq mos keladi. Tuproqning matrik potentsiali o‘zgarganda pomidor mevasining hosildorligiga suv tanqisligi sezilarli ta‘sir ko‘rsatmasligini aniqladi. To‘liq chuchuk suv bilan sug‘orilganda qo‘llaniladigan suvning 50% ga to‘g‘ri keladigan suvdan foydalanganda pomidor hosildorligi sezilarli darajada kamayganligini kuzatdik. To‘liq suv talabining 65 foizini qo‘llash o‘rtacha suv talabi sharoitida iqtisodiy jihatdan maqbul bo‘lishi mumkin, ammo juda yuqori sharoitlarda to‘liq suv talabining kamida 87 foizi talab qilinadi. Sug‘orish muqobil ravishda ildiz zonasining chap yoki o‘ng tomoniga qo‘llaniladi. Tomchilab sug‘orish nafaqat suvni tejash yoki suv unumdorligini oshirish amaliyoti, balki meva sifatini oshirishga yordam beradigan amaliyot sifatida ham ko‘rib chiqilishi kerak. Hosilning 90% ni qondirish bilan yumshoq tomchilab sug‘orish natijasida to‘liq sug‘orish va

yuqori eruvchan qattiq moddalar (SSC) miqdoriga yaqin hosilga olib kelishi mumkinligini aniqlandi. Bundan tashqari, ular haddan tashqari sug'orish past holatda yuqori eruvchan qattiq moddalar (SSC) hosil qiladi, ammo yuqori hosildorlikka olib keladi, aksincha, kam sug'orish hosildorligi yomon, lekin yuqori holatida esa yuqori eruvchan qattiq moddalar (SSC) hosil qiladi, chunki keyinchalik bu asosan mevalarning suv tarkibi bilan bog'liq. Bundan tashqari, o'zgaruvchan harorat yoki bug 'bosimi tanqisligi (VPD) sharoitida haddan tashqari sug'orish mevaning yorilishiga yordam berishi mumkin. Turli tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yengil tanqislik (to'liq sug'orish uchun 10% dan kam farq) meva sifatiga yordam berishi mumkin. Bundan tashqari, suvdan foydalanish chastotasini kuniga 2 yoki undan ortiq kichik sug'orishga oshirish hosilning suv tanqisligiga javobini yaxshilaydi va suvdan foydalanish va meva sifatiga ijobiy ta'sir qiladi. Ushbu turdagi boshqaruv yaxshi mo'ljallangan, boshqariladigan va avtomatlashtirilgan tomchilatib yuborish tizimlari uchun eng yaxshi variant bo'lishi mumkin.

Pomidor ko'chirib o'tkazishda tuproq namligining yetarli bo'lishi sharti bilan transplantatsiyadan keyin bir necha hafta davomida tomchilatib sug'orishni to'xtatganda, dalada yetishtirilgan pomidorning hosildorligini oshirishi mumkinligini ko'rsatdi. Vegetativ o'sish bosqichida cheklangan suv tanqisligi ostida o'sadigan pomidor o'simliklari, ya'ni tuproqning matrik potentsial chegarasi yuqori eruvchan qattiq moddalar (SSC) ga ta'sir qilmasdan yuqori rentabellikka erishish mumkin. Mevaning pishishi davrida engil va o'rtacha darajadagi suv tanqisligini qo'llash, hosildorlikni sezilarli darajada kamaytirmasdan, yetarli yuqori eruvchan qattiq moddalar (SSC)ga olib kelishini va meva sifatini yaxshilashini aniqladik. Shunday qilib, mevaning erta pishishi davrida boshlangan tomchilab sug'orish meva sifatini oshirish uchun moslashuvchan vosita bo'lishini taklif qilishdi. Pomidor hosildorligining tomchilab sug'orishga javob berish natijalari har xil bo'lishi mumkin bo'lsa-da, tadqiqotlar umumiy jihati shundaki, yengil va o'rtacha sug'orishni qabul qilish meva sifatini yaxshilash bilan bog'liq suvni tejash imkonini beradi. Biroq, boshlang'ich va vegetativ o'sish bosqichlaridan keyin faqat yengil darajasi maqbul ko'rinadi. Fermerlar dalalarida tomchilab sug'orishni aniq qo'llashdagi qiyinchiliklar fermerlar uchun mavjud bo'lgan asbob-uskunalarining o'rnatishda noqulayliklar kabi kamchiliklardan holi emas. Muvaffaqiyatli tomchilab sug'orishga erishish uchun suvni tejashning tegishli usullari talab qilinadi. Tomchilatib sug'orish taqsimotning bir xilligi, ekinsiz maydonlarni sug'ormasdan va tuproqning bug'lanishini kamaytirmasdan suvning mahalliy qo'llanilishi, kichikdan juda kichik va tez-tez sug'orish uchun suv sarfini avtomatlashtirilgan nazorat qilish qulayligi tufayli suvni tejashga erishishning samarali usuli bo'lishi mumkin. Tomchilatib sug'orish tuzlarning yuvilishi va sho'rlanishini

nazorat qilish uchun yetarli. Bundan tashqari, tomchilatib suv yuborish tizimlari urug‘lantirish uchun juda mos keladi. Biroq, tomchilatib sug‘orish tizimlari atrof-muhit va ekinlar sharoitlariga mos ravishda yaxshi loyihalashtirilgan bo‘lishi kerak. Tomchilatib sug‘orish ko‘pincha mulch bilan qo‘llaniladi, bu suvni tejashda, ayniqsa tuproqning bug‘lanishini nazorat qilishda asosiy rol o‘ynaydi va pomidorning mahsuldorligini oshirishga yordam beradi. Mulchalashda pomidorning suvdan foydalanishi sezilarli darajada kamayganini, meva hosildorligi va sifati yaxshilanganini kuzatdik. Tomchilatib sug‘orishni plastik mulchalash bilan birlashtirish suvdan foydalanish va tejamkorlik nuqtai nazaridan yaxshi natijalar berishi o‘rganildi. Biroq, shaffof plastik mulch ishlatilganda yuqorida ko‘rsatilgan foyda haqida hech qanday dalil yo‘q, chunki u tuproqning bug‘lanishi uchun energiya mavjudligini kamaytirishga kam ta‘sir qiladi. Darhaqiqat, shaffof plastik mulch quyosh nurlarini oz miqdorda o‘zlashtiradi va 85-95% ni o‘tkazadi. Shunday qilib, shaffof plastik mulchning asosiy afzalliklari ildizlarning rivojlanishi va fiziologik faolligiga ta‘sir qiladigan tuproq haroratini oshirishdir.

Xulosa

Pomidor ishlab chiqarishda tomchilatib sug‘orish va shaffof plastik mulchalashni joriy etish tendentsiyalarini va asosan, Surxondaryo misolida boshqa qurg‘oqchil sharoitlari uchun sug‘orishni boshqarish chegaralarining pomidor hosildorligi, sifati va suv unumdorligiga ta‘siri to‘g‘risida yetarli ma‘lumot yo‘qligini hisobga olgan holda, ushbu tadqiqotning maqsadlari: birinchidan pomidorning o‘sishi, hosildorligi va sifatining turli xil sug‘orish taqchilligi jadvallariga munosabatini baholashdan iborat; ikkinchidan sug‘orish tanqisligining pomidor suvidan foydalanish va hosildorlikka ta‘sirini baholash; va uchinchidan sug‘orishni rejalashtirish amaliyotida qo‘llanilishi kerak bo‘lgan tuproq matrik potentsiali chegaralari nuqtai nazaridan tegishli sug‘orishni boshqarish strategiyasini aniqlash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. LS Pereira va *boshqalar*. Suv tanqisligi sharoitida sug‘orishni boshqarish Agri. Suvni boshqarish. (2002)
2. C. Patanè va *boshqalar*. Yarim qurg‘oqchil O‘rta er dengizi iqlimi sharoitida pomidorni qayta ishlashning biomassasi, hosildorligi, suv mahsuldorligi va meva sifatiga tanqis sug‘orishning ta‘siri Sci. Hortic. (2011)
3. . S.A.Mamatov. Tomchilatib sug‘orish tizimi. – Toshkent. 2016 yil
4. RTGaziyeva, AMUsmonov, EOOzodov. Sug‘orish tizimlarini avtomatlashtirish va uning hududida. – Toshkent. 2017

RESEARCH AND EVALUATION OF THE FUNCTIONAL CAPABILITIES AND PHYSICAL DEVELOPMENT OF QUALIFIED BOXERS UNDER THE INFLUENCE OF THE TRAINING PROCESS

Docent **Vladimir Serebryakov Vladimirovich**
Uzbek State University of Physical Culture and Sports

Senior teacher **Khushvakov Nurxon Yusupovich**
Uzbek State University of Physical Culture and Sports

Teacher **Asatillaev Jokhongir Ne'matjon ugli**
Uzbek State University of Physical Culture and Sports

Annotation. The article presents an assessment of the physical development and functional capabilities of qualified boxers, which was carried out under the influence of training loads. Similarities and differences in physique indicators are also determined, which is directly related to the specifics of the training process of the compared specializations. It is concluded that in boxing, the loads are more intense in nature, since this sport involves the maximum return in short periods of time with a relatively slow recovery of energy costs.

Key words: physique, cardiorespiratory system, bicycle egometric test, anthropometry, aerobic system, physical activity.

Relevance. When developing model characteristics of athletes for the purpose of selection, in addition to a number of physique indicators, data on the composition of body weight, functional reserves of the cardiorespiratory system, the indicators of which are an indicator of sports performance, are of particular interest. The fundamental position of sports selection is the idea of population reality of individuals with extremely high severity of morphological and functional qualities, the importance of which is undeniable for achieving success in sports (V.B. Schwartz, 1991, B.A. Nikityuk, 1996, Rogozkin V.A., Nazarov I.B. et al., 2006, Safarova D.D. et al. ., 2009, 2018). In this regard, the morpho-functional indicators of boxers can be used not only to identify the state of fitness of athletes, but it is possible to clearly plan the direction of the training process, as well as correctly and objectively conduct sports selection. In order to obtain additional information about the effectiveness of the training process not only pedagogical, but also physiological indicators of the sides of the preparedness of athletes were recorded in a number of tests. In the work, in addition to studying the

morphological features of athletes, the task was to find objective criteria for determining physical fitness based on the functional state of athletes at different stages of the training process, to achieve optimal readiness (peak of sports form) for competitions and assess the state of rehabilitation after sports competitions. These problems were and remain topical issues at the present time. One of the most important indicators of the reserve capacity of the body is the state of the cardio-respiratory system,

Purpose of the study: Assessment of physical development and functional readiness of qualified boxers on the basis of anthropometry signs and indicators of the cardiorespiratory system.

Research objectives: To assess some indicators of the cardiorespiratory system, a survey of athletes studying at the Uzbek State University of Physical Culture was conducted. The study involved qualified boxers with the title of CMS (8) and 1 category (2). The total number of examined athletes was 10 young men aged 18-20 years. To conduct research in order to determine the physical development and characteristics of the cardiorespiratory system, the following anthropometric indicators were measured in the subjects: height, weight, chest circumference at rest (RGC). In addition, the vital capacity of the lungs (VC), arterial pressure - systolic (SD) and diastolic (DD) were determined. Heart rate (HR) was determined by pulse. A hypoxic test was also carried out (the time of maximum delay inspiratory breath measured in seconds). As a load test, we chose a 9-minute bicycle ergometer test. All data obtained were statistically processed and presented in the form of tables, which also indicate the significance of each indicator.

Research results and discussion:

To assess physical development, data are presented on intragroup variability in the variability of total body sizes in acyclic sports - boxers, fencers (Table 1).

The greatest body length is observed in fencers - 177.14 ± 7.19 cm, in boxers - 173 ± 5.74 cm. 13 ± 4.43 kg.

The reverse trend is typical for the average values of chest girth for boxers - 93.55 ± 6.54 cm, for fencers - 90.67 ± 4.35 cm. The values of standard deviations range from 4.43 to 8.93. When assessing the total body dimensions of athletes, it should be noted that boxers with a smaller body length and body weight have the largest chest and hip measurements.

Among the partial signs, representatives of the 2 specializations revealed significant differences in the length of the thigh, lower leg, neck, abdomen, and

shoulder girth. According to these signs, as well as in a number of other anthropometric indicators, the samples of boxers and fencers seemed to be more similar.

Table 1

Indicators of the total body size of athletes specializing in acyclic sports

№	signs	Options	Boxing n=24	Fencing n=20
1	body length	S±m Dispersion Wed sq. deviation	173.61±0.77 32.95 5.74	177.14±1.61 51.69 7.19
2	Body mass	S±m Dispersion Wed sq. deviation	64.13±0.91 45.85 6.77	65.64±2.00 79.60 8.93
3	Chest girth- noah cells	S±m Dispersion Wed sq. deviated knowledge	93.55 42.79 6.54	90.60±0.97 18.89 4.35

Table 2 presents all indicators of the cardiorespiratory system before and after exercise.

Table 2

Indicators of the cardiorespiratory system before physical activity and after physical activity M±m

№	Options	Indicators up to physical activity (n=10 boxers)	Indicators after physical activity (n=10 boxers)
1	height	172.3±3.1	172.3±3.1
2	weight	71.6±4.6	71.6±4.6
3	chest girth	90±3.5	95±3.4
4	VC, ml	4.4±1.2	4.2±1.2
5	Breath holding on inspiration, s	70.1±3.5	66.4±3.9
6	Heart rate in 1 min	69.4±1.3	85.1±3.1
7	Arterial pressure, max	120±1.2	120.5±3.8
8	Arterial pressure, min	72.5±3.4	68.12.1

Table 2 presents data on indicators of VC and breath holding on inspiration for 1 minute, which made it possible to evaluate the aerobic capabilities of boxers in a comparative aspect.

Conclusions: The data obtained allowed us to draw certain conclusions and formulate the following research results:

a) in qualified boxers, the starting capabilities of the cardiorespiratory system are quite high and stable and are within the normal range;

b) after intense physical activity, cardiorespiratory indicators also increase within the normal range and return to the original data in a relatively short period of time;

c) the degree and index of recovery in qualified boxers are quite high, which indicates endurance and a high level of fitness.

Similarities and differences in physique indicators have been established, which is directly related to the specifics of the training process of the compared specializations. In addition, it can be assumed that in boxing, the loads are more intense in nature, since this sport involves the maximum return in short periods of time with relatively slow recovery energy costs.

LITERATURE

1. Абрамова Т.Ф., Никитина Т.М., Кочеткова Н.И., Арьков В.В. и др. Особенности телосложения в оценке функционального состояния спортсменов // Межд. Конф. Проблемы современной морфологии человека М., 2008 стр. 127.
2. Дорохов Р.Н. – Основа и перспектива возрастного соматотипирования. // “Теория и практика физической культуры”, Москва, 2000, №9, с. 10.
3. Ковальчук Г.И. – Прогнозирование двигательных способностей бегунов на короткие дистанции. // “Теория и практика физической культуры”, Москва, 2003, №9, с. 31-55.
4. Никитюк Б.А. – Адаптация, конституция, моторика // Теория и практика физической культуры №1, 1989, стр. 40 – 42
5. Павлова О.И. Комплексная система подготовки квалифицированных легкоатлетов на этапах становления спортивного мастерства, Москва, 2004, -119 стр.

6. Панасюк Т.В., Тамбовцева Р.В. – Конституциональные особенности физической работоспособности подростков. В сб. VII Международный науч. конгресс “Современный Олимпийский спорт и спорт для всех”, том 2, Москва 2003, с. 135-136.
7. Сафарова Д.Д. Спорт морфологияси (дарслик) Ташкент, 2015, 204 с.
8. J.E. Lindsay Carter, Barbara Howeyman Heath - Somatotyping - development and applications./Department of physical Education San-Diego California, USA, Department of Antropology, Pennsylvania, USA. (Cambridge university press, 1989). – 320 с.
9. Cova E. P. - Human variation in motor abilities and its genetic analysis – Chertes Univ. 1981, Pragae, 178 p
10. Олейник, Н.А., Чибисов, В.И., Рейдерман, Ю.И., Скрипченко, И.Т., Чередник, Е.А. (2012), “Разработка методики определения текущего состояния сердечно-сосудистой и дыхательной систем у спортсменов”, Слободжанський науково-спортивний вісник, № 5-2 (33), С. 92-96.
11. Сайёра Саъдуллаевна Шукурова, Мавлюда Джалаловна Пулатова, Владимир Владимирович Серебряков; “Изменения показателей макроэлементов в крови у футболистов после физической нагрузки” Academic research in educational sciences 2 (Special Issue 1), 278-286, 2021
12. Серебряков.В.В, Хушваков.Н.Ю “Спортивная Физиология” ўқув қўлланма 2023, 152с
13. Пулатова Мавлуда Джалаловна “Спорт физиологияси” ўқув қўлланма 2023, 85с
14. Сейдалиева Лейла Джанибековна, Серебряков Владимир Владимирович, Мусаева Умида Ахмедовна “forming a healthy lifestyle in physical culture lessons” 2019
15. Романов, Ю.Н., Аминов, А.С., Романова, Л.А. (2016), “Современные методики мониторинга функционального состояния кардиопульмональной системы, общей и специальной работоспособности боксеров высшей квалификации”, Человек. Спорт. Медицина, Т. 1, № 1, С. 34-41.

RELIABILITY OF THE TURNING PROCESS. MODELS IN MACHINING PROCESSES.

Nematov Abror Akbar ugli

Probationer Teacher, Bukhara Engineering-Technological Institute

Abstract: The concept of virtual production (VP) involves reproducing a complete virtual model of the machine tool, its processes and auxiliary devices. This allows the feasibility of the process to be visualized without the use of real tests.

Keywords: mathematical model, virtual machines, software platform, intelligent utility.

Introduction

Today, digital manufacturing is based on the integration of computer-aided design (CAD)/automated manufacturing (CAM) applications on PLM tools.

In this way, CAM allows you to move "virtual cutting tools" across digital surfaces of the part, creating code that the CNC uses to move "real tools" in the workpiece. Currently, virtual simulation tools can create virtual models of (I) the machine tool; (II) the workpiece; and (III) the cutting tool, and simulate machine movements and subsequent material removal, allowing a quick check for interference, excessive tool meshing, and collisions. The risk of collision caused by an incorrect machining operation is a constant nightmare for any machine tool programmer, worker, and managing director. The concept of virtual production (VP) involves reproducing a complete virtual model of the machine tool, its processes and auxiliary devices. This allows the feasibility of the process to be visualized without the use of real tests. If the evaluation is positive, the operations are transferred to a real production facility. Following the ideas of digital and virtual manufacturing, the Virtual Machine Tool (VMT) concept is a software platform with multiple approaches in which users can interact to evaluate different machine tool architectures.

For example, complex operations can require hours of preparation for machine setup, during which time the machine runs unproductively; using expensive production machines to form operators is another example of lost productivity. Many companies try to exhaustively utilize (around the clock) their production capacity, so using "virtual machines" is a good way to eliminate downtime. However, whenever machines are on, it is important to have 100% confidence that no collisions, interference or excessive

tool engagement with the workpiece will occur. Instead of the traditional step-by-step verification of CNC programs, the WPT verifies them on conventional PCs [9]. The VPT is a set of software components: A 3D machine model with machining simulation software and a machine/human interface (MHI). The organizational logic of the virtual system is divided into two functional axes. One axis characterizes the machine design under certain conditions (loads, temperature, etc.), and the other is related to machine element movements and associated errors. The programmed movements, possible errors, deformations caused by process forces, and heating from multiple sources result in relative motion between tool and workpiece, which forms the final surface of the workpiece. A high quality VPT must predict cutting forces, temperature fluctuations, and the end result, which will be the size/sharpness of the machined parts. During postprocessing, the VPT graphically simulates and verifies programs. To date, the process models included in the WPT have been very simple, without the use of deep process models; this lack of deep process models is what prompted the present approach.

Internet-based manufacturing improves communication between manufacturers, customers and suppliers, and plays a key role in shortening time to market. Information integration is now called Industry 4.0, a high-tech strategy promoted by the German government that promotes the computerization of conventional industries such as manufacturing. The installation is the SmartFactory, which is characterized by adaptability, return on resources and ergonomics, and integration of buyers and business partners in business processes and price creation. Future wireless networks in the factory are expected to remotely control manipulators and robots, as well as CNC machines.

On the other hand, remote monitoring is already offered by some major machine tool manufacturers. For example, the e-Tower machine from Mazak® offers a virtual assistant to set up and support maintenance in or out of the office, targeting control functions, work scheduling, mobile alerts, etc. DMG-MoriSeiki®'s WebMonitor connects any machine to a Web-based platform. In both cases, users can log into the control system to access this information remotely from any Internet-connected device and see the current status of their machine.

The work presented here describes a new utility for predicting, evaluating, and monitoring machining processes in manufacturing plants. The modular software includes the ability to predict key quantities in machining processes based on models that include the static and dynamic behavior of the machine/workpiece system. It also

works with experimentally derived signal data to make a priori decisions or in-process decisions. Because of this multiple concept, the software can be used at different stages of production, whether at the process definition stage (designing the workpiece clamp, choosing the machine tool architecture), at the machine tool programming stage, or even on-site by the machine tool operator. In this way, it can become an important "intelligent utility" for structuring process steps.

The aforementioned state of affairs raises the need for simulation packages that represent the performance of the production system. Although most of the common processing problems have been partially solved in the literature, it seems that the available solutions are more often used in the academic or scientific community, rather than being adopted by the industrial sectors. To bridge this gap, or more simply, to achieve the goal formulated as "make the models work!", there has been a vigorous effort in recent years. Solutions can be classified according to whether optimal cutting parameters are selected before (prediction, out of the process) or during cutting (in the process, i.e., reactively).

On the one hand, predictive or autonomous methods can help determine chatter-free machining conditions. They are applied before cutting, but require experimental information about machine/workpiece dynamics and cutting parameters. For example, Cutpro®, developed by Prof. Altintas, is a well-known chip removal simulation software that solves the process stability equation in the frequency domain. Recently, this lab released a new, more sophisticated software called MACHpro®, which allows the integration of a given system fit into a CAM module aimed at optimizing the toolpath (both trajectory and cutting parameters) from a dynamic perspective. On the other hand, in-process methods monitor the processing of significant quantities, such as energy consumption or vibrations, which are analyzed in real time, acting through a rapid change in the speed of the machine spindle. The onset of debouncing is identified by comparing it to a threshold value. The main disadvantage of this reactive approach is that traces of chatter/vibration are imprinted on the workpiece before the command to change cutting parameters is given. For example, AccordMill® records an audio signal during cutting, which is then filtered from noise and post-processed before being converted to the frequency domain. The optimal spindle speed is calculated based on the measured vibration frequency, the system's own frequency, the initial spindle speed and the number of teeth of the end mill. However, when the cutting depth is too great or in finishing operations, where the vibration modes vary noticeably (in magnitude and direction over time), this solution is difficult to converge.

References.

1. Altintas, Y.; Stepan, G.; Merdoi, D.; Dombovari, Z. Dangling stability in milling in frequency and discrete time domain. *CIRP J. Manuf. Sci. Technol.* 2008, 1, 35-44. [CrossRef].
2. Urbicain G., Fernandez A., Lopez de Lacalle L.N., Gutierrez M.E. Stability fractions for general turning operations with thin tools in the tangential direction. *Int. J. Mach. Tools Manuf.* 2013, 67, 35-44. [CrossRef].
3. Compeán, F.I.; Olvera, D.; Campa, F.J.; LópezdeLacalle, L.N.; Elizas-Zuñiga, A.; Rodriguez, C.A. Characterization and stability analysis of a multiparameter milling tool using an improved multistage homotopy perturbation method. *Int. J. Mach. Tools Manuf.* 2012, 57, 27-33. [CrossRef].

REKLAMA: TASHQI REKLAMALARDAGI YUTUQ VA KAMCHILIKLAR

Halimova Sayyora Toshmurod qizi
O‘zbekiston Jurnalistika va ommaviy
kommunikatsiyalar universiteti magistranti

ANNOTATSIYA

Reklama zamonaviy jamiyatning keng tarqalgan elementidir. Uning ta’siridan qochib qutulib bo‘lmaydi, chunki biz uni televizorda, reklama taxtalarida, internetda va hatto mobil qurilmalarimizda uchratamiz. Zamonaviy davrda reklamaning ijtimoiy hayotga sezilarli ta’siri borligini inkor etib bo‘lmaydi. Bizning tanlovimizni shakllantirishdan tortib, intilishlarimizni aniqlashgacha bo‘lgan reklama hayotimiz, munosabatimiz va xatti-harakatlarimizda doimiy taassurot qoldiradi. Shunday qilib, reklamaning ijtimoiy hayotdagi o‘rni, uning iste’molchilarga ta’sirini tushunish juda muhimdir. Ushbu maqolada esa bugungi kunda tashqi reklamalardan olinayotgan ijtimoiy foyda hamda zararlar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: tashqi reklama, ijtimoiy hayot, banner, reklama taxtalari, ijtimoiy normalar.

Bugungi kunda reklamalardagi ba’zi yutuqlar ulardan ijtimoiy hayotda odamlar olayotgan foyda hamda bu sohadagi kamchiliklar ustida ishlash zarur bo‘lgan masalalarni tahlil qilishdan oldin, aslida, reklama hayotimizda qanday rol o‘ynashini bilib olsak. Avvalo, reklama bizga kerak bo‘lgan yoki xohlaydigan yangi mahsulot va xizmatlar haqida ma’lumot manbayi bo‘lib xizmat qiladi. U bizga texnologik asbob-uskunalar, kiyim-kechak va avtomobillar kabi tovarlar va xizmatlar haqidagi eng so‘nggi ma’lumotlarni taqdim etadi. Reklamalar, shuningdek, turli mahsulotlarni solishtirish va baholash uchun uzluksiz platformani taqdim etadi, shunda biz nimani sotib olishimiz haqida ongli qaror qabul qilishimiz mumkin.

Qolaversa, reklamalar jamiyatning munosabatlari va qadriyatlarini shakllantirishga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. Reklama ijtimoiy me’yorlar, gender rollari, jinsiylik va go‘zallik standartlari haqidagi tushunchalarimizga ta’sir qilishi mumkin. Bugungi reklamalarning aksariyati madaniy stereotiplardan foydalanish, his-tuyg‘ular bilan o‘ynash va odamlar yoki vaziyatlarning ideallashtirilgan tasvirilarini yaratishga tayanadi. Bunday reklamalar haqiqiy bo‘lmagan umidlar va ideallarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu esa iste’molchilarda tashvish va o‘z-o‘zidan shubhalanishga olib keladi.

Bundan tashqari, reklama iste'mol madaniyatini shakllantirish va qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. Eng so'nggi gadjetlarga ega bo'lish, qimmatbaho kiyim kiyish yoki hashamatli mashinalarni haydash istagi ko'pincha reklama orqali tarqatiladigan xabarlardan kelib chiqadi. Reklama idrok etilgan qiymat tuyg'usini yaratadi, bu bizni jamiyat tomonidan tan olinishi va qabul qilinishi uchun ma'lum mahsulot va xizmatlarni sotib olishga undaydi. Natijada, reklama iste'mol qilish uslublari, istaklari va xatti-harakatlarimizga ta'sir ko'rsatish orqali iste'mol madaniyatimizni shakllantiradi.

Reklamalarning dastlabki ko'rinishlaridan biri bo'lgan tashqi reklamalar odamlarning ijtimoiy hayotida bir qancha foydalarga ham ega. Ularning ba'zilari quyidagilar hisoblanadi. Ijtimoiy hayotimizda tashqi reklama reklamasining bir qancha afzalliklari bor:

Birinchidan, bu odamlarda ogohlikni oshiradi: Tashqi reklamalar turli ijtimoiy muammolar, jumladan, sog'liqni saqlash kampaniyalari yoki davlat xizmati e'lonlari haqida xabardorlikni oshirish uchun ishlatilishi mumkin. Ijtimoiy mavzu reklama taxtalarida ko'rilsa, bu jamiyatimizdagi muhim masalalarni yanada muhimroq xabardor qilish va tushunishga yordam beradi. Ushbu xabarlar bizning munosabatimiz va xatti-harakatlarimizda ijobiy o'zgarishlarga olib kelishi mumkin.

Ma'lumot bilan ta'minlash: Tashqi reklamalar jamoatchilikni tadbirlar va kontsertlardan tortib, mahalliy korxonalar va xizmatlargacha bo'lgan turli mavzularda ma'lumot bilan ta'minlash uchun ishlatilishi mumkin. Misol uchun, reklama taxtalari bo'sh ish o'rinlarini reklama qilish uchun ishlatilishi mumkin. Bu esa o'sha hududda yashovchi odamlar uchun juda zarur bo'lgan ish joylarini ta'minlaydi. Tashqi reklamalardan festivallar, bozorlar yoki konsertlar kabi yaqinlashib kelayotgan tadbirlarni reklama qilish uchun ham foydalanish mumkin, bu bizning jamiyatimizda yanada jonli ijtimoiy hayotni yaratishga yordam beradi.

Ijodkorlikni rag'batlantirish: Tashqi reklamalar rassomlar va ijodkorlarga o'z ishlarini namoyish qilish uchun imkoniyat bo'lib xizmat qilishi mumkin, bu faol omma muhitiga hissa qo'shishi mumkin. E'lonlar taxtasidagi badiiy ko'rgazmalar, devoriy rasmlar va haykallar, munozaralarga sabab bo'ladigan fikr va tuyg'ularni uyg'otishi hamda jamiyatni yanada faol, ijodiy va amaliy jihatdan jipslashtirishi mumkin.

Biroq reklamaning eng ko'zga ko'ringan va keng tarqalgan roli uning jamiyatga ta'siri haqida amaliy va axloqiy tashvishlarni keltirib chiqarishidir. Reklamaning zaif guruhlardan foydalanish, stereotiplarni davom ettirish va shaxslarni obyektivlashtirish imkoniyatlari ham bahs mavzusidir. Shuning uchun reklamani tartibga solish, uning ta'sirini baholab borish jamiyat qadriyatlarini va ijtimoiy me'yorlariga zarar keltirmasligi uchun muhim ahamiyatga ega. Ko'p hollarda reklama peshtaxtalarida milliy mentalitetimizga zid lavhalarni uchratamiz. Yosh va jins talablariga to'g'ri

kelmaydigan reklamalar jamiyat mafkurasiga jiddiy putur yetkazadi. Shu qatorda, til normalariga javob bermaydigan reklama matnlarini ham ona tili nufuzini obroʻsizlantirish, deya baholash mumkin.

Tashqi reklamalar, oʻz oʻrnida, hududning umumiy koʻrinishi va interyeriga koʻrk vazifasini ham oʻtaydi. Har xil dizayn, ranglar jamlanmasidan tarkib topgan bannerlar, afishalar madaniy muhitga oʻz taʼsirini oʻtkazmay qolmaydi. Eng ahamiyatlisi, mashina boshqaruvida svetafor yoki tirbandlikda qolib ketgan haydovchilar ham bu vaqt mobaynida tashqi reklamadan oʻziga kerakli boʻlgan axborotlarni bemalol olib qolish imkoniga ega boʻladi. Va yana, keksa qatlam vakillarining ayrim qismi zamonaviy gadjetlar foydalanishmaydi, bu esa ularning kundalik hayotlari davomida uyda televizor, radio kabilardan, koʻchada esa tashqi reklamalardan axborot qabul qilishlarini bildiradi.

Boshqa reklama turlari kabi tashqi reklamadan ham har uch tomon birday foyda koʻradi: buyurtmachi oʻz mahsuloti sotuviga erishadi, koʻruvchi oʻziga manfaatli boʻlgan axborotni qabul qiladi, ijrochi, yaʼni maʼlum bir bino yoki tashqi ekran maʼmuriyati bundan yaxshigina daromad oladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, reklama ijtimoiy hayotni axborot bilan taʼminlash, munosabat va qadriyatlarga taʼsir koʻrsatish, isteʼmol madaniyatini shakllantirish xususiyati bilan muhim oʻrin tutadi. Bu bizning tanlovimiz, intilishlarimiz va xatti-harakatlarimizga kuchli taʼsir qiladi. Shunday qilib, bugungi davrda reklama jamiyat qadriyatlari va ijtimoiy meʼyorlariga zarar keltirmasligini taʼminlash uchun reklamaga ehtiyotkorlik va tartibga solingan yondashuv munosabatda boʻlish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Pakirdinova, S. (2023). Zamonaviy tilshunoslikda reklama matni va uning oʻziga xos xususiyatlari. *Talqin va tadqiqotlar*, 1(19).
2. Azimova, S. (2023). Reklamalarda stilistik tahlilning oʻrni. *Академические исследования в современной науке*, 2(10), 6366.
3. Ergasheva, B. G. O. (2023). Reklamanning ijtimoiy ahamiyati. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(1), 793-799.
4. Gʻolibjonovna, E. B. (2023). Bolalar va yoshlar hayotida reklamanning oʻrni. *Taʼlim fidoyilari*, 10, 220-224.
5. Abdumutaljonovna, P. S., & Bahromjon qizi, B. X. (2023). Reklamada inson ongiga taʼsir qiluvchi omillar. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 15(1), 84-88.

MIQDOR KONSEPTINING KOGNITIV VA LINGVOKULTUROLOGIK JIHATLARI

Egamberdiyeva Nilufar Latibjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti magistranti

egamberdiyevaN96@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada miqdor tushunchasi, izohlari, kognitiv tilshunoslik va miqdor konseptining kognitiv xususiyatlari, lingvokulturologiya yo'nalishida konsept, miqdor lingvomadaniy konsept sifatida namoyon etuvchi jihatlari xususida mulohaza yuritilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv tilshunoslik, kognitiv konsept, miqdor, lingvokulturologiya, lingvomadaniy konsept.

Zamonaviy tilshunoslik yo'nalishlari ichida kognitiv lingvistika va lingvokulturologiya ham ilgari odimlab bormoqda. Ushbu sohalar rivojini esa ularning tadqiqiga bag'ishlangan qator ilmiy ishlar va e'lon qilinayotgan maqolalar orqali ko'rishimiz mumkin. Bizning ham bu maqolamiz shu ikki sohaning o'zaro kesishish nuqtasiga oid deb hisoblasak to'g'ri bo'ladi. Konsept kognitiv tilshunoslik va lingvomadaniyatshunoslikning markaziy tushunchalaridan biri hisoblanadi va ikkala yo'nalishda ikki xil xususiyatlarni namoyon etadi. Biz ham miqdor konseptining kognitiv va lingvokulturologik jihatlarni yoritishni maqsad qildik.

Avvalo, miqdor tushunchasi va uning qo'llanish sohalari to'g'risida to'xtalsak. Miqdor falsafiy, mantiqiy, lingvistik tushuncha sifatida keng qamrovni o'z ichiga oladi. Izohli lug'atlarda ham miqdorga uch xil ta'rif beriladi.

1. O'lchash, sanash mumkin bo'lgan narsalarning oz-ko'pligi, soni, chamasi. Ko'p miqdordagi suv.
2. Kesma uzunligi sirt yuzi, jism hajmi va massasi kabi tushunchalarning umumlashma nomi; kattalik(matematik)
3. Obyektning tashqi ko'rsatkichlari(kattaligi, soni, hajmi), hodisalarning rivojlanishini ifodalovchi tushuncha.(falsafiy)[1]

Bizni qurshab turgan olamdagi har bir narsa o'zida miqdor xususiyatlarini aks ettiradi. Miqdorning yuzaga kelishi haqida gapiriladigan bo'lsa, son-miqdor insoniyat rivojining ilk bosqichlarida borliqning hisobini olish va undagi narsa-hodisalarni o'lchash zarurati tufayli yuzaga kelganini ko'rishimiz mumkin. Son va shakl tushunchalari qandaydir noma'lum mavhumiyatning mahsuli emas, ular faqat mavjud borliqdan olingan. insonning sanashni o'rgangan, ya'ni ilk arifmetik hisoblash

amaliyotini o'zlashtirgan o'nta barmog'i buni yaqqol ko'rsatib turibdi, faqat bu erkin ijodiyzakovat mahsuli emas.[2]

Biz uchun esa miqdorning til birliklari orqali ifodalanadigan jihatlari muhimdir. O'zbek tilida miqdor ko'p qirrali hodisadir va u tilning barcha sathlarida namoyon bo'ladi.

Til va tafakkur munosabatining uzviyligi, olamni bilishda tilning ahamiyati kabi masalalar mavjudligi sabab kognitiv tilshunoslik vujudga keldi [Safarov, 2013:283]. Kognitiv so'zi inglizcha so'zdan olingan bo'lib, "tushunmoq", "bilmoq" ma'nolarini anglatadi. Kognitiv tilshunoslikning birlamchi funksiyalaridan biri til va ong munosabati, borliq jarayonlarini umumlashtirishda tilning ahamiyatini o'rganish hisoblanadi.

Kognitiv lingvistikaning asosiy tushunchalaridan biri bu konseptdir. Ushbu atamaning kelib chiqishi tilshunoslikning psixologiya, sotsiologiya, falsafa kabi fanlar bilan yaqinlashuvi, genetik bog'liqligi natijasidir. Konsept atamasi lotin tilidagi "concupere" to'plamoq, ilib ketmoq, o'ylab qolmoq, boshlab yubormoq ma'nolarini bildiradi [Safarov, 2013:12]. Kognitiv lingvistikada konsept til birliklarining ma'nosi bilan bog'liq holda o'rganiladi va shunga binoan tafakkur birligi sifatida qaralayotgan konseptni qoliplashtirishda til birliklariga xos xususiyatlarga tayaniladi. Demak, lingvokognitiv konsept tilshunoslikdagi u yoki bu lug'aviy birlik, uning o'ziga xos xususiyatlari va uning atrofida birlashuvchi ma'nolar yig'indisidir.

Miqdorning kognitiv jihatlardan biri sifatida, avvalo, uning konsept sifatida tadqiq etilishini ko'rsatishimiz mumkin. Sh.Safarovning fikricha, kognitiv tilshunoslikning vazifasi til yordamida bilim olish, saqlash, tilni amalda qo'llash hamda uzatish, umuman, til tizimi va tarkibini inson miyasidagi in'ikos sifatida tafakkur bilan bog'lab, chuqur ilmiy tadqiq etishdir.[3] Demak, miqdor tushunchasining ham til vositalari, birliklari orqali inson tafakkuridan joy olishi kognitiv hodisa hisoblanadi. Kognitiv lingvistikada konsept til birliklarining ma'nosi bilan bog'liq holda o'rganiladi va shunga binoan tafakkur birligi sifatida qaralayotgan konseptni qoliplashtirishda til birliklariga xos xususiyatlarga tayaniladi.[Safarov:285] Demak, lingvokognitiv konsept tilshunoslikdagi u yoki bu lug'aviy birlik, uning o'ziga xos xususiyatlari va uning atrofida birlashuvchi ma'nolar yig'indisidir.

Shu kunga qadar kvantitativlik bo'yicha bir qancha olimlar izlanishlar olib borgan. Dastlab bu hodisa o'zbek tilshunosligida otlardagi ko'plik kategoriyalari, fe'llardagi shaxs-son kategoriyalari nomi ostida A.G'ulomov, Sh.Rahmatullayev, A.Hojiyev, I.Rasulovlar tomonidan o'rganilgan. Keyinchalik F.Safarov miqdoriy belgini o'zbek tilida son-miqdor mikromaydoni sifatida tadqiq etgan. Miqdor ma'nosi tilning har bir sathida ko'zga tashlanuvchi, turli vositalar, rang-barang shakllarda namoyon bo'luvchi, alohida tahlil talab etuvchi murakkab tizimga egadir. Miqdorni

kategoriya sifatida o'rganish to'g'ri bo'lmaydi, chunki miqdor ifodalovchi birliklar lug'aviy, sintaktik, so'z yasovchi, fonetik, lisoniy va nolisoniy vositalar orqali namoyon bo'ladiki, bu sistemaning birliklari tilning turli sathiga mansubligini ko'rsatadi. Biz o'z tadqiqimizda miqdor bildiruvchi vositalarni to'la qamrab olish uchun konsept tushunchasi ostida birlashtirishga harakat qildik.

Miqdor konseptini ifodalashda fonetik vositalar(ohang, tovush takrori, urg'u), leksik vositalar(miqdor semasiga ega bo'lgan leksemalar, frazeologik birliklar, noadabiy so'zlar, atamalar), morfologik vositalar(so'z turkumlari, morfemik birliklar), sintaktik vositalar(gap bo'laklari, undalma, kirish so'zlar, so'z birikma, soda va qo'shma gaplar) ishtirok etadi.

O'zbek tilida miqdor ma'nosining yuzaga chiqishini ta'minlovchi fonetik, leksik, grammatik vositalar ko'pligini, ayniqsa, morfologik sathda so'z turkumlari yordamida miqdor ma'nosining ifodalanishi o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ko'rish mumkin.

Antroposentrik nazariya asosida tilshunoslikda ko'plab yangi sohalar vujudga kela boshladi. Lingvokulturologiya ham ana shunday yangi tug'ilgan soha sifatida jadal rivojlana boshladi. Uning paydo bo'lishiga so'ngi asrlarda "til madaniyat bilan bog'liq bo'lib qolmasdan, balki uning o'zi madaniyatdan o'sib chiqqan va uni ifodalaydigan vositadir" degan nazariya ham sabab bo'lgan.

N.Alefrenko lingvokulturologiyani quyidagicha ta'riflaydi:

-lingvokulturologiya tilshunoslik va madaniyatshunoslik bilan chambarchas bog'langan bo'lib, u sintezlovchi xususiyatga ega;

-lingvokulturologiya tilshunoslik fanlariga kiradi, shuning uchun uning tadqiqot natijalaridan ona tili va chet tiini o'qitish jarayonida amaliy foydalanish mumkin.;

-lingvokulturologiya tadqiqotlarining asosiy yo'nalishlari: a) lisoniy shaxs; b) til madaniy qadriyatlarining semiotik gavdalantirish tizimi hisoblanadi.[4]

Lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslikdagi konsept atamasi, ularning izohi va vazifasi bir-biridan farq qiadi. Lingvokulturologik birlik sifatida konsept ikki xususiyatga egadir. Bir tomondan, madaniyat konsept ko'rinishida insonning mental dunyosiga kirs, boshqa tomondan, inson konsept yordamida madaniyatga kiradi va ba'zan unga ta'sir ko'rsatadi. Inson o'zining individual, betakror madaniyatini saqlagan holda, konsept orqali xalqlarning madaniyatiga, turli milat vakillarining mental dunyosiga murojaat qiladi.[5] Demak, konsept lingvokulturologiya sohasida xalqlar madaniyatining alohida jihatlarini o'zida aks ettiruvchi, til egalari dunyoqarashi modelini ko'rsatuvchi, millat milliy xarakterinig shakllanishiga ta'sir etuvchi lingvomadaniy vositadir.

Miqdor konseptiga munosabat, uning qabul qilinishi turli til egalarida turlicha bo'ladi. Chunki konsept ham xalq ijtimoiy ongi, qadriyatlari asosida shakllanadi.

Miqdor vositalari xalq diniy qarashlari, urf-odatlari ta'sirida alohida baholanishi mumkin. Miqdor konseptining bu jihatlari esa yangi izlanishlarga yo'l ochadi. "Miqdor, sanoq" konseptining umummadaniy mazmuni, madaniyatning boshqa hamma konseptlari singari matematikadagi sanoq ilmiy tushunchasidan tubdan farq qiladi. Hatto ilmiy nuqtayi nazardan xato hisoblanishi ham mumkin. Tilga xos belgi nafaqat lingvistik, balki ekstralingvistik ta'sirlarga ham uchraydi va qo'llanishda qo'shimcha ma'nolarga ega bo'ladi. Shuning uchun barcha tillarda miqdor semantikasi uchun xos bo'lgan umumiy, haqiqiy ma'no nutqiy ifodalanishda madaniyat bilan bog'liq ravishda sifatli hamda baholovchi ma'nolar ham kasb etadi.[6]

Madaniyat konseptlarini A.Ya.Gurevich ikki guruhga : fazoviy va universal kategoriyalarga bo'ladi. Biz e'tibor markaziga tortgan miqdor konsepti ham universal kategoriyalarga kirgan holda, o'zbek xalqiga xos bo'lgan xususiyatlarni ham o'zida aks ettiradi.

Miqdor konsepti o'zbek xalqida uning "o'sib borishi, ko'pligi" sifatida shakllangan. Ya'ni to'y va boshqa marosimlarda ham mehmonlar sonining ko'pligi, dasturxon, mazar, sarpolar sonining ko'pligi kabi. Shuningdek, raqamlarga ham alohida yondashuv mavjud. Masalan, bir soni diniy jihatdan yagonalik, tanholik konseptini aks ettiradi. Ikki soni bir tomondan yomon baho taassurotini uyg'otsa, bir tomondan juftlik, do'stlik, sheriklik ma'nolarini anglatadi. Ikki yorti - bir butun. Shu kabi ba'zi raqamlar o'zbek xalqi ongida "sehrli raqamlar" sifatida joy olgan. Uch, yetti, to'qqiz, qirq kabi. Bu raqamlar folklor, ertaklar, xalq marosimlarida baravar qo'llaniladi. Sehrli raqamlar tushunchasi ibtidoiy davrda insonlarni yovuz kuchlardan pano beradi degan g'ayriilmiy tasavvurlar asosida shakllangan va hozirga kelib ko'p ishlatilish odat tusiga kirgan. Yetti soni dunyoning yetti mo'jizasi, xalq kundalik turmushidagi yetti xazina kabilarni ifodalaydi. So'zlashuv nutqida millionta, trillionta, yuz minglab kabi sonlarni uchratamiz, ular aniq matematik miqdorni emas, balki mublag'ali ifodalash usuli bo'lib "ko'p", "judayam ko'p" ma'nolarini anglatadi.

Miqdor ma'nosini ifodalashda o'zbek xalqiga xos bo'lgan shunday so'zlar mavjudki, bu ham ularning lingvokulturologik xususiyatlariga ishora beradi. Masalan:

1. Do'ppidek inda uchta bolasining boshi ko'rinyapti.(O'.Hoshimov)

2. Har ko'zi piyoladek oyna taqib yuradi.

3. U qozondek do'ppisini boshidan yechib tutqazdi.

Ushbu gaplarda qo'llangan do'ppidek, piyoladek, qozondek so'zlari o'zbek xalqiga xos kundalik-turmushida ishlatiladigan vositalar bo'lib, ko'p miqdor ma'nosini ifodalashga xizmat qilgan. Birinchi gapdagi do'ppi so'zi asl ma'nosiga ko'ra o'zbek xalqining milliy bosh kiyimi hisoblanib, keltirilgan misolda do'ppidek kichkina uy ma'nosida qo'llanilgan. Do'ppi so'zining kichik, ozgina ma'nosida qo'llanilishi o'zbek millati vakillariga tushunarli bo'lishi, lekin tarjima qilinganda boshqa millat

vakili uchun tushunarsiz bo'lishi mumkin. Buning uchun esa alohida izoh yoki millat madaniyati, turmushiga alohida e'tibor qaratish kerak bo'ladi. Keyingi gaplardagi piyola, qozon so'zlari shakliga oid miqdor ma'nosini ifodalashga xizmat qilgan lingvokulturologik birliklardir. Millatning ko'zgusi til va adabiyoti deyilganidek, xalq etnomadaniyati folklor asarlar, paremiologik birliklarda ko'proq namoyon bo'ladi. Maqol, topishmoq matnlarida qo'llanilgan son-miqdor bildiruvchi birliklar shu xalqning boshqa xalqlardan farqlanuvchi madaniy hayotini aks ettirib beradi. Masalan:

Bir palak,
Bir palakda
O'n ikki handalak,
Bu handalakning o'n birini yeb,
Bittasini yeya olmadik.
(Yil, o'n ikki oy, bir oy ro'za).

Bu o'rinda berilgan topishmoqda o'zbek xalqining urf-odatlarini, diniy e'tiqodiga moslik bor. Islomiy e'tiqodlarga asosan bir yil davomida bir oy ro'za bo'lishi nazarda tutilgan: palak – yil – bitta; handalak – oy - o'n ikkita; ro'za oyi – bitta. Ko'rinadiki, bu topishmoqda xalq etnomadaniyati bilan bog'liq belgi differensial sema sifatida topishmoqning javobi uchun asos bo'lgan, aynan son-miqdor bildiruvchi o'n bir va bir so'zlari ramazon oyini aniqlashda vosita bo'lgan.

Xulosa qiladigan bo'lsak, tilshunoslikning yangi sohalari rivojlanishi tildagi birliklarga yangi yondashuv bilan qarashga yordam beradi. Bu esa o'ziga xos jihatlarni kashf etadi. Miqdor konseptiga nisbatan kognitiv va lingvokulturologik yondashuv ham son-miqdorga oid yangi konseptchalarni kashf etgani holda, miqdor konsepti va konseptosferasini tashkil qilishga yo'l ochadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbek tilining izohli lug'ati 5 tom
2. N.Otaqulov. Fransuz, o'zbek va rus tillarida subkollokvial mezurativ frazeologizmlar xususiyatlari. O'zmu-2021, 3-bo'lim. 263-266 b.
3. Sh.Safarov. Semantika. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti. T. 2013. 283-b.
4. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно смысловое пространство языка. Учебное пособие. – М; Флинта, Наука, 2010. –с 21.
5. Usmanova Sh. Lingvokulturologiya. Toshkent-2019. 40-46 b.
6. Mamajonova M. Borliqni miqdoriy bilish. Zamonaviy tilshunoslikdagi muammo va yechimlar. Andijon-2021.

O'ZBEKISTONDA IQLIM O'ZGARISHLARI

Normamatova Kamola Sherdil qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat
universiteti 2 bosqich talabasi

E-mail: normamatovakamola51@gmail.com

Annotatsiya: O'zbekistonda iqlim o'zgarishlarini ijobiy va salbiy tamonlari orqali ko'rib chiqish mumkin. Hamda bu iqlim o'zgarishlari biosferada barcha hayot qatlamlari gidrosfera, litosfera va ayniqsa atmosfera bilan bog'liq holda o'rganishimiz mumkin bo'ladi. Iqlim o'zgarishlarini ekologik jihatdan qanchalik ahamiyatga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, iqlim, harorat, tendensiya, litosfera, atmosfera gidrosfera, suv omborlari, transchegaraviy.

Abstract: Climate change in Uzbekistan can be considered from its positive and negative sides. And we will be able to study these climate changes in relation to all life layers in the biosphere, hydrosphere, lithosphere, and especially the atmosphere. We can see how important climate change is ecologically.

Key words: Uzbekistan, climate, temperature, trend, lithosphere, atmosphere hydrosphere, reservoirs, transboundary.

O'zbekistonda o'rtacha yillik havo haroratining oshishi yuqori tabiiy o'zgaruvchanlik ta'sirida sodir bo'ladi, bu esa yillararo sezilarli tebranishlarni keltirib chiqaradi. O'rtacha yillik havo haroratining eng sezilarli o'sishi Toshkent va Farg'ona meteorologiya stansiyalarida (mos ravishda $1,8^{\circ}$ va $1,6^{\circ}$) qayd etildi. O'zbekistonda o'rtacha 10 yil davomida havo haroratining ko'tarilish tezligi $0,27^{\circ}\text{S}$ ni tashkil qiladi.

1950-2017 yillar davomida O'zbekistonning turli hududlari bo'yicha o'rtacha yillik yog'ingarchilik dinamikasi tahlili pasayish tendentsiyasini ko'rsatadi. Yog'ingarchilik kamayishining eng aniq tendentsiyalari O'zbekistonning janubiy tekisliklarida hamda Buxoro va Qashqadaryo viloyatlari cho'llarida qayd etilgan. Iqlim o'zgarishi bo'yicha uchinchi milliy xabar O'zbekistonda havo haroratining ko'tarilishi kuzatilgan tendentsiyalar bo'yicha davom etishini va 2030-yillarga borib $1,0-1,4^{\circ}\text{S}$ bo'lishini ko'rsatadi. Kelajakda iqlimning umumiy isishi bilan, ehtimol kuchli "issiqlik to'lqinlari" va sovuq to'lqinlar ehtimoli saqlanib qoladi. Sirdaryo havzasining oqim hosil bo'lish zonasida yillik yog'ingarchilik miqdori vaqt o'tishi bilan sezilarli darajada o'zgaradi va issiqxona gazlari chiqindilari

senariylariga ko'ra, Amudaryo havzasida issiqxona gazlari chiqindilarining ekstremal senariysi bo'lsa, yog'ingarchilikning 13% ga kamayishi mumkin. amalga oshirildi. Umuman olganda, barcha senariylar bo'yicha mintaqada namlik darajasining pasayish tendentsiyasi mavjud. Orol dengizi drenaj havzasining tog'li muzlashishi O'zbekiston suv resurslari uchun katta ahamiyatga ega. Muzliklarning qisqarish tezligi hudud bo'ylab va vaqt oralig'ida yiliga 0,1 dan 1,65% gacha o'zgarib turadi. Kelajakdagi suvga bo'lgan talabni baholash shuni ko'rsatdiki, hozirgi vaqtda sug'orish va ekologik maqsadlar uchun suvga bo'lgan talab qondirilmayapti. Iqlim o'zgarishi sharoitida suv resurslarining tanqisligi sezilarli darajada oshadi. 2040-yilga borib, hattoki Amudaryo va Sirdaryo havzalaridagi daryolar oqimi oshgan taqdirda ham O'zbekistonda sug'orish uchun suvning umumiy tanqisligi 8,0 foizni, doimiy oqim bilan 15,4 foizni tashkil qilishi mumkin. Iqlim o'zgarishi bo'yicha milliy xabarda qayd etilganidek, iqlim o'zgarishi natijasida o'simliklar oqimining qisqarishi va iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida suv iste'molining ortishi hamda O'zbekistonda aholining jadal o'sishi munosabati bilan aholining o'ta past bo'lish xavfi suv va qurg'oqchilik, ayniqsa quyi oqimida sezilarli darajada oshib bormoqda. Amudaryo havzasi daryolari (Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm va Buxoro viloyatlari). Suv ta'minoti kichik daryolar oqimiga bog'liq bo'lgan hududlar ham eng zaif bo'ladi. Ekin maydonlari, o'tloqlar va yaylovlar uchun atmosfera qurg'oqchilik xavfi ko'rib chiqildi. Issiqxona gazlari emissiyasining mo'tadil senariysiga ko'ra, atmosfera qurg'oqchilik xavfi yuqori bo'lgan o'tloqlar va yaylovlarning ulushi (havoning namligi 50 hPa dan ortiq taqchilik bilan yiliga 40 yoki undan ortiq kun) 28% ga yetishi mumkin,

O'zbekistonning suv resurslari Sirdaryo va Amudaryoning er usti oqimi (55%), kichik daryolar oqimi (33%), yer osti suvlari (10%ga yaqin), kollektor-drenaj oqimi (2%) bilan belgilanadi. O'zbekiston hududida jami 17 mingdan ortiq tabiiy suv oqimlari mavjud bo'lib, ularning aksariyatini uzunligi 10 km dan kam bo'lgan daryolar tashkil qiladi. Quruq yillarda ko'plab kichik daryolarning kanallari quriydi.

Amudaryo va Sirdaryoning oqimi Tojikiston va Qirg'iziston hududida hosil bo'ladi. Sirdaryo havzalarining suv havzalarida o'rtacha ko'p yillik suv oqimi 38 km³ bo'lib, shundan 10% O'zbekiston hududida, Amudaryo 79 km³, ularning 8% O'zbekistonda hosil bo'ladi. Stok daryosi Amudaryo suv omborlari bilan tartibga solinadi. Sug'orish tizimi majmuasi ko'p sonli kanallar, nasos stansiyalari, kollektorlar, sug'orish oqizmalarini o'z ichiga oladi. Yirik kanallarga Qoraqum kanali, 6 nasos stansiyasi kaskadi bo'lgan Qarshi magistral kanali, Amu-Buxoro kanali kiradi.

Stok daryosi Sirdaryoni yirik suv omborlari tartibga soladi: Tojikistondagi Qayroqqum (loyihaviy hajmi 3,4 km³), Qozog'istondagi Shardara (loyihaviy hajmi 5,2 km³). Bundan tashqari, komponentlardan birida -Norin — eng yirik To'qto'g'ul suv

ombori bo'lib, uning umumiy sig'imi 19,5 km³, foydalisi 14 km³. 1993 yildan boshlab To'qto'g'ul suv omboridan foydalanish tartibi sug'orish rejimidan energetik rejimga o'zgartirildi, bu esa shunga mos ravishda suv oqimining yillik taqsimotiga ta'sir ko'rsatdi va suv toshqinining eng yuqori cho'qqisi kuz-qish oylarida tusha boshladi. vegetatsiya davrida suv tanqisligiga olib keladi.

Sug'oriladigan dehqonchilikning rivojlanishi va kollektor-drenaj oqimining sug'oriladigan maydonlardan tashqariga yo'naltirilishi bilan sug'orish zonalari chekkasi bo'ylab rel'efning tabiiy chuqurliklarida suv havzalari shakllana boshladi, ular alohida tur - sug'orish-tashuv sifatida ajralib turadi. ko'llar. Turli suv iste'molchilari va suv iste'molchilaridan qaytib keladigan suvning umumiy hajmi yiliga 28-33 km³ orasida o'zgarib turadi. Orol dengizi havzasida ISning umumiy hajmi allaqachon barcha suv omborlari hajmidan oshib ketgan. Eng yiriklariga daryo havzasidagi Saraqamish, Dengizko'l, Su-qizi kiradi. Daryoning o'rta oqimida Amudaryo va Aydar-Arnasoy ko'llar tizimi. Sirdaryo. Suvda suzuvchi qushlarning mavsumiy ko'chish yo'lida joylashgan bo'lib, sug'orish-tashuv ko'llari ularning dam olish va oziqlanish joyi hisoblanadi. Shunday qilib, Dengizko'l ko'li va Aydar-Arnasoy ko'llar tizimi Ramsar qo'riqlanadigan botqoq erlar ro'yxatiga kiritilgan O'zbekiston suv omborlari oqimni mavsumiy tartibga solishni amalga oshiradi va ekspluatatsiya qilinadigan suv resurslari turiga ko'ra sug'orish va kompleks maqsadlar uchun mo'ljallangan suv omborlariga bo'linadi. Kompleks maqsadlardagi suv omborlari sug'orish, energetika va baliqchilik muammolarini hal qilish uchun ishlatiladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hozirgi vaqtda sodir bo'layotgan iqlim o'zgarishlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda/ O'zbekistonning iqlim o'zgarishiga yuqori darajada zaifligi Jahon bankining uchta ko'rsatkichni hisobga olgan kompleks indeks asosidagi baholashi bilan tasdiqlanadi:

- Iqlim o'zgarishi darajasini tavsiflovchi omillar;
- iqlim o'zgarishining ta'sirini kuchaytiruvchi omillarni hisobga oladigan iqlim o'zgarishiga sezgirlik va quyidagilarni o'z ichiga oladi: aholi jon boshiga suv resurslarining mavjudligi, iqtisodiy ko'rsatkichlar, infratuzilma holati, atrof-muhitning ifloslanish darajasi;
- havo harorati va yog'ingarchilikning uzoq muddatli o'zgarishi. O'zbekistonda o'rtacha yillik havo haroratining oshishi yuqori tabiiy o'zgaruvchanlik fonida sodir

bo'lad, bu esa yillararo sezilarli tebranishlarni keltirib chiqaradi. Issiqlik darajasi global miqyosda kuzatilgan o'rtacha ko'rsatkichdan yuqori.

Issiqlik tendentsiyalari uzoq kuzatuvlar seriyali barcha stantsiyalarda namoyon bo'lad. O'rtacha yillik havo haroratining eng sezilarli o'sishi Toshkent va Farg'ona meteorologiya stantsiyalarida qayd etilgan bo'lib, ular uchun yigirma yillik o'rtacha ko'rsatkichlardagi farq (1900-1919 va 1994-2013 yillar) mos ravishda 1,8 va 1,6° ni tashkil qilgan. O'zbekiston janubida isish tendentsiyasi zaifroq, Jizzax stantsiyasi esa Och dashtni keng ko'lamli sug'orish bilan bog'liq eng past ko'rsatkichlarga ega. O'rtacha yillik havo harorati. O'zbekistondagi aksariyat stantsiyalarda 1950-yildan buyon o'rtacha yillik havo haroratining oshishi statistik ahamiyatga ega, isish tendentsiyasi tabiiy o'zgaruvchanlikdan deyarli 2 barobar yuqori. Issiqlikning eng yuqori sur'atlari respublika shimolida va yirik shaharlarda (10 yil davomida 0,30-0,43°S), eng pasti tog'li zonada (10 yil davomida 0,10-0,14°S) kuzatiladi. Ko'rib chiqilayotgan davrda sug'oriladigan maydonlar yaratilgan hududlarda o'rtacha issiqlik sur'atlari qayd etilgan. O'zbekistonda 10 yil davomida o'rtacha isish darajasi 0,27°C ni tashkil qildi. Haqiqiy foydalanish uchun mavjud suv resurslari Amudaryo va Sirdaryo havzalari daryolarining ma'lum bir yildagi suvliligi bilan to'liq aniqlanadi. Transchegaraviy daryolar suvlarini mamlakatlar o'rtasida taqsimlash va boshqarishga oid qator xalqaro shartnomalar va hujjatlar mavjud. O'zbekiston tegishli ravishda davlatlararo ega bo'lishi mumkin bo'lgan suv resurslari hajmi suv taqsimoti, 90% xavfsizlik yil uchun 59,2 km miqdorida belgilangan. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, er usti oqimlaridan haqiqiy suv olish suv resurslarining mavjudligiga bog'liq, ya'ni. yilning suv tarkibidan. Katta va kichik daryolarning er usti suvlari bilan bir qatorda, suv iste'molchilarining ehtiyojlari er osti suvlarining ekspluatatsion zaxiralari va kollektor-drenaj oqimidan qayta foydalanish hisobiga qoplanadi. Zamonaviy sharoitda O'zbekiston ixtiyorida o'rtacha 11,5 km³ ichki daryolarning yer usti oqimi, 42,0 km³ transchegaraviy daryolar va 9,43 km³ qaytib va yer osti suvlari mavjud. Suv resurslarining taqchilligi tufayli 1993 yildan boshlab respublikada barcha iste'molchilar uchun suvdan foydalanishning cheklangan (cheklangan) tartibi qabul qilingan bo'lib, u teng suv ta'minoti va suv ta'minotining ustuvorligi asosida o'rnatiladi. Suv iste'molining umumiy hajmida 1996-2017 yillar davrida o'rtacha sug'orish ulushi. 86%, energiya ulushi - 8%, ichimlik va kommunal suv ta'minoti ulushi - taxminan 4% ni tashkil etdi. Sug'orishning sarflanishi bevosita joriy yilning suv tarkibiga bog'liq. G'alla maydonlarini ko'paytirish va texnik ekinlar, jumladan, suvni ko'p talab qiladigan paxta ekinlarini qisqartirish, shuningdek, suvni tejoychi texnologiyalarni faol joriy etish natijasida sug'orish uchun foydalanishning ma'lum darajada pasayish tendentsiyasi kuzatilmoqda. Zamonaviy sharoitda qariyb 4,2

million gektar yerni sug'orish uchun o'rtacha 48,17 milliard m³ suv olinmoqda. Prognoz qilinayotgan iqlim o'zgarishi sug'oriladigan dehqonchilikka asoslangan qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining rivojlanishi va barqarorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Yangilangan iqlim senariylariga ko'ra, qurg'oqchil zonada kutilayotgan havo haroratining oshishi qishloq xo'jaligi ekinlaridan bug'lanishning ko'payishiga va sug'orish uchun suvga bo'lgan talabning oshishiga olib keladi. Suv resurslarining mumkin bo'lgan qisqarishi qishloq xo'jaligi va aholining suvga bo'lgan talabini qondirish bilan bog'liq qator muammolarga olib keladi, ayniqsa qurg'oqchil yillarda keskinlashadi. Iqlim o'zgarishi sharoitida qishloq xo'jaligi ekinlarining sug'orishga bo'lgan ehtiyoji qishloq xo'jaligi ekinlarining tuproq xossalari va biologik xususiyatlarini hisobga olgan holda evapotranspiratsiya hisob-kitoblari asosida baholanadi. Agroiklim zonalari uchun sug'orish normalari qiymatining o'zgarishi geografik joylashuv xususiyatlariga va kutilayotgan iqlim sharoitlariga bog'liq bo'ladi. Hisob-kitoblarga ko'ra, ko'pchilik ekinlar (paxta, beda, sabzavot, daraxt plantatsiyalari) uchun sug'orish normalari 2030 yilgacha 5,8-7,3 foizga, 2050 yilgacha 9,7-15,0 foizga oshadi. Intensiv suv iste'moli zonasidagi hozirgi vaziyat daryo oqimining yuqori darajada tartibga solinishi, suvlar va landshaftlarning sho'rlanishi va ifloslanishi bilan tavsiflanadi. Uzoq muddatli nuqtai nazardan, ushbu zonaning daryo suvlarida kimyoviy tarkibiy qismlarning miqdoriy xususiyatlarining o'zgarishida ham ijobiy, ham salbiy tendentsiyalarni ko'rish mumkin. So'nggi 15-20 yil ichida yangi sug'oriladigan erlar deyarli o'zlashtirilmadi va KDW oqimining sezilarli darajada o'sishi kuzatilmadi, mos ravishda daryolar suvining minerallashuvida keng tarqalgan o'sish kuzatilmadi, shu bilan birga quyi oqimda uning yuqori darajasini saqlab qoldi. asosiy daryolardan. So'nggi yillarda mineralizatsiya qiymatlarining o'zgarishi asosan iqlim omillari, ya'ni suv oqimining uzoq muddatli o'zgarishi bilan bog'liq. Ularning quyi oqimidagi suv oqimlarida sho'rlanish va suv oqimi o'rtasidagi teskari proportsional bog'liqlik yaxshi ifodalangan: o'rtacha yillik qiymatlarning korrelyatsiya koeffitsienti (r) 0,68-0,83 oralig'ida o'zgarib turadi. Shu bilan birga, suv kam bo'lgan yillarda (1986, 1989, 1997, 2000, 2001, 2011) ZIPSda daryolarning yopilgan uchastkalarida minerallashuvning o'rtacha yillik ko'rsatkichlari o'rtacha ko'p qirralli bilan solishtirganda oshishi mumkin. -yil qiymatlari 1,1-1,6 marta, alohida oylarda esa 2-5 barobar. Bu iqlimning isishi daryolardagi suv sifatining pasayishiga olib kelishi mumkinligini ko'rsatadi. Progressiv kontekstda. Iqlimning hukm surayotgan qurg'oqchillashuvi va er usti oqimlarini boshqarishda o'zgarmagan vaziyatni saqlab qolish, ehtimol, oqimlarni iste'mol qilish zonasida daryo suvlarining sho'rlanishining oshishini kutish kerak. Shunday qilib, iqlim o'zgarishi suv resurslariga antropogen bosimning oshishiga olib keladi. O'zbekiston boshqa davlatlar singari iqlim o'zgarishini turli qiyinchiliklar bilan yengib o'tishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sultonov P. Ekologiya va atrof muhit muhofaza qilish asoslari. "Musiqqa" nashriyoti 2007, 61 bet.
2. L.A. Alibekov. Inson va tabiat Samarqand 2020. 51 bet.
3. Z. Abdalova. D. Yormatova Ekologiya Toshkent 2013.
4. Wikipedia.uz.
5. Arxiv.uz.
6. Andreeva E.V. Atmosfera va hayot. -: Gidrometeorologiya nashriyoti. 1999. -268 bet.
7. Budyko M.I. Global ekologiya. 1985 yil.
8. O'zbekiston Respublikasida gidrometeorologiyaning rivojlanishiga bag'ishlangan ocherklar / Tahririyat xodimlari: Chub V.E., Qodirov B. Sh., Myagkov S.V., Inogamova S.I. va boshqalar – Toshkent: o'zgidromet, NIGMI, 2013. – 330 b
9. Tuchin A.I., Gromyko K.V., Ro'ziev I.B. Janubiy va Shimoliy Prearaliyaning ekologik muammolari va ularni qayta tiklash va faoliyatini barqarorlashtirish bo'yicha takliflar // Orol dengizi havzasida ekologik barqarorlik va suv resurslarini boshqarishga ilg'or yondashuvlar: Markaziy Osiyo xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiyasi materiallari. - Olmaota-Toshkent, 2003. - b. 341-351.

TURKIY GULISTON YOXUD AXLOQ ASARI HAQIDA

G‘aniyeva E‘zozabonu

Nizomiy nomikdagi TDPU

Tabiiy fanlar fakulteti 3-bosqich talabasi

Annotation: Ushbu maqolada Abdulla avloniyning Turkiy Guliston yoxud axloq asari o‘rganildi va ilm mavzusi tahlil qilindi

Key words: Abdulla Avloniy, axloq, xulq, tarbiya, ilm, ilmli inson

O‘zbek adabiyotining klassik yozuvchisi Abdulla Avloniy 1878-yil 12-iyul Toshkent shaxrining Mergancha mahallasida tugildi. Abdulla Avloniyga birinchi ustoz deb nom bersak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Uning ta‘lim va tarbiya haqida yozib qoldirgan asarlari juda ko‘p, ulardan biri va eng mashxuri Turkiy guliston yoxud axloq asaridir. Bu asarni olimlar ko‘proq endi maktab ostonasiga qadam qo‘yayotgan bolalar uchun deb hisoblashadi. Aslida bu asarni barcha uchun kerakli asar desak adashmagan bo‘lamiz. Turkiy guliston yoxud axloq asarida ma‘naviy ijodiy va tarbiyaviy qarashlar keng yoritilgan.

Asarning mavzulariga e‘tibor qaratadigan bo‘lsak Axloq, Xulq, Yaxshi xulq, yomon xulq, Tarbiya, Tarbiyaning zamoni, Badan tarbiyasi, Fikr tarbiyasi, Axloq tarbiyasi, Yaxshi xulqlar, Fatonat Diyonat, Islomiyat, Nazofat, Sa‘y va g‘ayrat, Riyozat, Qanoat, Ilm, Aqsomi ilm, Sabr, Intizom, Miqyosi nafs, Vijdon, Vatanni suymak va hokazolar kiradi

Ilm mavzusiga e‘tibor qaratadigan bo‘lsak Abdulla avloniy ilmga juda go‘zal ta‘rif berganlar “ Ilm deb o‘qimak, yozmakni yaxshi bilmak, har bir kerakli narsalarni o‘rganmakni aytilur. Ilm dunyoning izzati, oxiratning sharofatidur. Ilm inson uchun g‘oyat oliy va muqaddas bir fazilatdur. Zeroki, ilm bizga o‘z ahvolimizni, harakatimizni oyina kabi ko‘rsatur. Zehnimizni, fikrimizni qilich kabi o‘tkur qilur.

Savobni gunohdan, halolni haromdan, tozani murdordan ayurub berur, to‘g‘ri yo‘lga rahnamolik qilub, dunyo va oxiratda mas‘ud bo‘lishimizga sabab bo‘lur. Ilmsiz inson mevasiz daraxt kabidur” deb aytganlar. Darxaqiqat ilm insonni ezgulikka chorlaydi, to‘g‘ri yo‘ldan adashtirmaydi. Ilmli inson hechqachon xoru-zor bo‘lmaydi, pul va boylik tugashi mumkin lekin ilm ko‘paysa ko‘payadiki lekin hech qachon tugamaydi. Aslida ilm so‘zini tariflasak manashu maqoladagi varaqlarlar ham yetmaydi, lekin biz eng kerakli so‘zlarni gaplarni ishlatapmiz. Ilm hech qachon hor bo‘lmaydi.

Abdulla avloniy o‘zining asarida yana bir jumlani keltirib o‘tganlar:

Ilm bir daryo ichi to‘lmish dur-u gavhar bilon,

Qiymat-u qadrin qachon bilg‘ayoni johil yilon.

Avloniy o‘z asarida ilmni ikkiga bo‘lgan diniy hamda fanniy. U inson yetuklikka erishish uchun diniy ilmlar bilan birgalikda hisob(matemarika), tarix, kimyo, handasa va tib ya‘ni fanniy ilmlarni o‘rganishni tavsiya etgan.

Avloniyning she‘riy baytida ham ilmni targ‘ib qilgan:

Topar ilm ila odam o‘g‘li kamol,

Yeturmas kamola jamol ila mol.

Kerak o‘rtanur ilm uchun sham‘dek,

Tanumoq xudoni ilmsiz mahol.

Talabgor o‘lur ilma oqil kishi,

Sotar ilm bozori moli halol.

Talab aylamak farzdur bizga ilm,

Bu amr uzradur er-xotun, yosh, chol.

Ya‘ni biz ilm olsak bizni amalimiz halol, bilim olish esa bizlarga farz qilib berilgan deyilgan ushbu baytda.

Avloniyning “Ikkinchi muallim” asaruda ilmsizlik balosigaham ta‘rif berib o‘tgan.

O‘qumoq , yozmoqi bilsaydi otang, ey o‘g‘lon,

Balki boshiga qazo kelmas edi ushbu zamon.

Quvvatning borida xat bilmoq uchun qil harakat,

San jadal qilsang o‘zi, bergusi Alloh barakat.

Ibrat ol, o‘g‘lim , otangdin, bo‘lmag‘il san yaramas,

Qilmag‘il umringni zoye, dema qish-yoz, o‘qu, yoz!

Bu yerda Avloniy yosh avlodga ko‘proq e‘tiborini qaratgan. Agar ota-onalarida ko‘proq ilmliroq bo‘lganlarida edi, turli qiyinchiliklar kechirmagan bo‘lar edilar va yana yoshlik quvvati boride o‘qib o‘rganmasang qarilikda o‘qish uchun qiynalasan deb aytganlar.

Avvalgi davrdaham, hozrham va kelajakdaham ilmli kishilar doim kerak bo‘ladi. Shunday ekan inson doim ilm olishdan hechqachon charchamaslik kerak.

REFERENCES

1. <https://forum.ziyouz.com/index.php?topic=6664.0>
2. https://uz.wikipedia.org/wiki/Turkiy_guliston
3. ABDULLA AVLONIY TURKIY GULISTON YOXUD AXLOQ Pandlar, ibratlar, hiqoyatlar. “ O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” avlat ilmiy nashriyoti Toshkent 700129, Navoiy ko‘chasi, 30.

UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MAKTABLARI O‘QUVCHILARINI TASVIRIY SA‘NAT DARSLARIDA PEDAGOGIK TEHNOLOGIYALAR VA KETMA – KETLIK PRINTSIPI ASOSIDA O‘QITISH

Mamitaliyev Ahmadjon G‘aniyevich

Andijon davlat Pedagogika instituti

“Tasviriy san‘at va musiqa ta‘limi”

kafedra o‘qituvchisi

Annotasiya: Ushbu maqola umumiy o‘rta ta‘lim maktablari o‘quvchilarini tasviriy san‘at darslarida pedagogik texnologiyalar, ketma-ketlik printsiplari, ko‘rgazmali qurollar va didaktik printsiplar asosida o‘qitish bo‘yicha bir qator masalalarni bayon etadi va bo‘lajak tasviriy san‘at fani o‘qituvchilari uchun kerakli bo‘lgan metodik tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar: Tasviriy san‘at, tasvir, o‘qituvchi, o‘quvchi, maktab, natyurmort, ko‘nikma, ko‘rgazma, ta‘lim-tarbiya, didaktika.

Tariximiz va madaniyatimizni ifoda etadigan moddiy va madaniy boyliklarimiz muhim tarbiya vositasi bo‘lib hisoblanadi. Ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan moddiy-ma‘naviy boyliklar bitmas-tuganmas xazina, yoshlar ongiga singdiriladigan, ularni barkamol avlod qilib tarbiyalaydigan bebaho omillardir. Prezidentimiz I.A. Karimov ta‘kidlaganlaridek “Har qaysi xalq yoki millatning ma‘naviyatini uning tarixi, o‘ziga xos urf-odat va an‘analari, hayotiy qadriyatlaridan ayro holda tasavvur etib bo‘lmaydi. Bu borada, tabiiyki, ma‘naviy meros, madaniy boyliklar, ko‘hna tarixiy yodgorliklar eng muhim omillardan biri bo‘lib xizmat qiladi” degan so‘zlari boy merosimizga qanday munosabatda bo‘lish kerakligini ko‘rsatib beradi. Kelgusida farzandlarimiz, ozod va obod vatanimizning yuksak ma‘naviyatli, moddiy va ma‘naviy qadriyatlarini avaylaydigan, tariximizni ulug‘laydigan, barkamol shaxslar bo‘lib yetishishlari darkor. Shu bilan bir qatorda kelajak avlodimiz ma‘naviyati va tafakkurini yuksaltirishda tasviriy san‘at fanining o‘rni beqiyosdir.

Maktab tasviriy san‘ati birinchi sinfdan boshlab o‘qitiladi. Birinchi-uchinchi sinflarda o‘quvchilar rasm chizishda o‘quv qurollaridan foydalanish va qo‘l-ko‘zni rasm chizishga o‘rgatish, ya‘ni qo‘l bilan ko‘zni rasm chizishni qonun-qoidalar bilan mashqlar vositasida ko‘nikmalar hosil qilish maqsadida va vazifalar yo‘lida faoliyat yuritadi. 4-sinfdan boshlab, rasm chizishni o‘rganish va o‘rgatishni asosiy bosqichi, ya‘ni realist rasm chizish qonun-qoidalarini o‘rgatiladi. Shuning uchun 4-sinfdan boshlab “Narsani o‘ziga qarab rasm chizish” darslarining maqsadi vazifasi, uni tashkil

etish va o'qitish texnologiyasi, didaktikasi va ta'lim metodlari ham mutloq yangicha shakl va mazmunda olib boriladi. Ma'lumki, pedagogik texnologiya, bu - o'qituvchini darsga kirishi, ya'ni darsni boshlashidan boshlab, uni darsni yakunlashigacha bo'lgan pedagogik jarayonni o'z ichiga oladi.

Maktab tasviriy san'atini o'qitishning pedagogik texnologiyasi - dars jarayonida o'qitish, o'rgatish va rivojlantirish qonun-qoidalarini ishga solib, ta'lim-tarbiya vositalaridan unumli foydalangan holda belgilangan maqsadga erishishni kafolatlay oladigan pedagogik jarayon mazmunida ifodalanadi. Shunga ko'ra "Narsani o'ziga qarab rasm chizish" darslarida g'oyat kuchli, qiziqarli, rang-barang didaktik va ko'rgazma materiallaridan foydalanilgan holda darsning o'quv materiallarini o'quvchilarga yetkazib, darsda shu mazmundagi vazifalarni ko'rsatib-tushuntirib, mustaqil-ijodiy chizishga kiritish, dars davomida o'quvchilar bilim-malakalarini nazoratdan o'tkazish, o'quvchilarni bilim-malakalarini va grafik ishlarini tekshirish va baholash, uyga vazifa berish va uning mazmunini, bajarish yo'llarini o'rgatish va dars tugaganini e'lon qilish - kabilardan iborat bo'lgan pedagogik texnologiyaga amal qilinadi. Maktab tasviriy san'ati darslari o'ziga xos yagona pedagogik texnologiyaga egadir. Lekin tasviriy san'atning dars-mashg'ulotlarining turlariga ko'ra dars mashg'ulotlarining pedagogik texnologiyalari ham bir-biridan qisman farq qiladi. Masalan, narsani o'ziga qarab rasm chizish darsida o'quvchilar asosan natura bo'yicha ishlaydi. "Tematik kompozitsiya ishlash" mashg'ulotlarida o'quvchilar hayol, tasavvur, fantaziya bo'yicha ishlaydilar. Haykaltaroshlik darslarida esa ham natura bo'yicha, ham tasavvur, fantaziya, tafakkur asosida ishlaydilar. Bulardan ko'rinib turibdiki, tasviriy san'atning dars-mashg'ulotlari mazmunini o'zgarishi bilan, ularni o'qitish texnologiyalari ham qisman o'zgarib turadi. Ma'lumki, 4-sinfdan boshlab narsani o'ziga qarab rasm chizish dars mashg'ulotlari o'quvchilarga rasm chizishni yangicha texnologiyasi hajm asosida narsa-predmetlar tasvirini yaratishning o'ziga xos qonun-qoidalari o'rgatiladi. Bu texnologiyada predmetning shakli, tuzilishi, turish holati, rangi, uning asosiy va ikkinchi darajali elementlari, predmet ko'rinishidagi perspektiva hodisasi, yorug'-soylar asosida hajmni ifodalash, predmetni qonun-qoidalari ko'rinishini tasvirga tushirish qoidalari, qonunlari, vositalari o'rgatiladi va ulardan foydalanish yo'llari, metodlari, uslublari, didaktik printsiplari bo'yicha bilim, malaka va ko'nikmalar oladilar. Shuning uchun bu sinfda dars beradigan tasviriy san'at o'qituvchisi rasm chizish bo'yicha yuksak bilim-malakaga ega bo'lishi bilan birga, u ijodiy iste'dodga va darsning pedagogik texnologiyasini, o'quv uslubiy uslublarini ham juda yaxshi bilishi kerak. Chunki, agar o'qituvchi rasmni juda oson, tez chizib, o'zi chizayotgan har bir chiziq, shtrix va tasvirni qayerdan, qanday holatda boshlab, qayerda, qanday holatda tugaganini aniq ko'rsatib, o'quvchilarda ishonchli tasavvur hosil qila olsa, u albatta hamma o'quvchiga rasm chizishni o'rgata oladi. Bu to'la

isbotlangan va asoslangan haqiqatdir. O'qituvchi dars jarayonida har bir so'zini ishonch bilan aytib, uni harakat holatida - ko'rgazmalar va sinf doskasida chizgan tasvirlar asosida ko'rsata olishi kerak, o'quvchi buni isbotini berilayotgan ma'lumotlar va amaliyotlar vositachiligida anglab olishlari lozim. Bu faoliyat narsani o'ziga qarab rasm chizish darslarida o'qituvchining og'zaki bayoni bilan, uning sinf doskasiga chizib ko'rsatayotgan rasmtasvirlarining o'zaro, so'zma-so'z bog'lanishi jarayoni bilan amalga oshiriladi. Bularning barchasi o'qituvchini darsga tayyorgarligi saviyasiga bog'liq bo'lib, bu tayyorgarlikda o'qituvchini darsni «motivatsiya» jarayoni bilan boshlashidan boshlab, darsda ta'lim-tarbiyaning barcha vositalaridan unumli foydalanish asosida rejalashtirilgan ta'limiy va tarbiyaviy vazifalarni bajarilishida namoyon bo'ladi. Demak, o'qituvchi darsga tayyorgarlik davrida darsni tashkil etish va o'tkazishning eng samarali pedagogik texnologiyasini, didaktik printsiplarini va ta'lim metodlarini tanlab olishi va uni dars jarayonida qo'llash imkoniyatlarini ishlab chiqadi. Bu jarayon ko'proq o'rinlarda «Motivatsiya» bilan boshlanadi. Narsani o'ziga qarab rasm chizish darslarida pedagogik texnologiyani samarali bo'lishi ko'proq didaktik materiallarni yetarli, saviyali va sifatli bo'lishi bilan birga, dars materialini, unda bajariladigan vazifalarni o'quvchilarning yoshiga, bilim malakasiga, dunyoqarashi va hayotiy faoliyatlar tajribasiga ham juda bog'liq bo'ladi. Bunga o'quv fanning dasturida alohida e'tibor beriladi. Lekin o'qituvchi ixtiyorida qoldirilgan rasmini chizish uchun narsa (natura), predmet va ob'ekt tanlashda juda e'tiborli bo'lishni talab qiladi.

Narsani o'ziga qarab rasm chizish darslarida maktab tasviriy san'atini o'qitishning pedagogik texnologiyasiga asoslangan holda, yana bir qator ta'limiy va tarbiyaviy vositalardan foydalanish zaruriyati namoyon bo'ladi. Bular eng avvalo darsda rasmi chiziladigan natura, ob'ektlarni to'g'ri tanlash, ularning taxlilini imiy asosda tashkil etish, darsda o'quvchilar tomonidan bajariladigan vazifalarni nazariy va amaliy jihatdan ko'rsatib, tushuntirib berish, darsni ko'proq qismini amaliy faoliyatga ajratilishi, amaliyotdan so'ng darsda bajariladigan ishlar taxlilini o'tkazish va o'quvchilarning bilim-malakalarini baholab borish, uyga beriladigan vazifalarni mazmun-mohiyatini, ularni bajarish yo'llarini tushuntirib berishda namoyon bo'ladi.

4-sinfidan boshlab rasmi chiziladigan natura va natyumortlarni o'quvchiga aniq, ravshan holatda, uchta tomoni ko'rinadigan, ularni o'quvchilar tez anglab oladigan holatda, maxsus taglik (podstavka) ustiga, xonani 2-3 joyiga qo'yish kerak. Buni narsani o'ziga qarab rasm chizish darslarining pedagogik texnologiyasi va didaktik printsiplari talab qiladi. Shuning uchun o'qituvchi eng avval rasmini chizish uchun qo'yiladigan natura va natyumortlarni o'quvchilarni ko'rish gorizontidan yuqorilab ketmasligini ham ta'minlashi zarur. Yana natyumort elementlari bir-biridan ajralib qolmasligini ham, qo'shib ketmasligi ham e'tiborga olishi kerak.

Chiziladigan natyurmortning har bir predmetini alohida-alohida taxlil qilib, ularni turish holatini va ularga tushayotgan yorug'-soyalar qayta-qayta ko'rsatilib, ularni tasvirlash yo'llari sinf doskasida va ko'rgazmalar vositasida tushuntirib beriladi. Agar natura yoki natyurmort predmetlarini bir yoki ikki tomonigina ko'rinadigan bo'lsa, o'quvchilar bu predmetlarni shakli va tuzilishini yaxshi idrok etolmaydilar. Ularni tasvirini yaxshi chiza olmaydilar. Shuning uchun 4-sinfdagi narsani o'ziga qarab rasm chizish darslaridagi asosiy vazifa - o'quvchilarga natura yoki natyurmortlarni shakli, tuzilishi, rangi, turish holatlari, yorug'-soyalarini ko'rish, kuzatish, idrok etish va ular haqida ilmiy-amaliy tasavvurlar hosil qilishga o'rgatgan holda, ularni rasmini hajmli holatda tasvirlashdan iborat bo'ladi. Yana 4-sinfdagi narsani o'ziga qarab rasm chizish darslarida o'quvchilarga realistik rasm chizishning asosiy printsiplari - narsalar tasvirini hajm asosida, perspektiva va yorug'-soyalar nazariyasiga, qonun-qoidalariga amal qilingan holda, naturalizm metodlari bo'yicha tasvirlar yaratish, rasm ishlashga o'rgatish, narsani o'ziga qarab rasm chizishning emas, balki butun tasviriy san'at o'quv fanining, o'quv predmetining bosh, asosiy va texnologiya yoki didaktik vazifasi qilib Davlat ta'lim standartida va dasturida belgilab qo'yilgan. Bu talab o'quvchilarga beriladigan tasviriy faoliyat bo'yicha bilim, malakalarni ilmiy, izchil, asosli, sistemali, amaliy faoliyatga bog'lagan holda va ko'nikmaga aylangan darajada bo'lishini ta'minlaydi. Bularni amalga oshirish har qanday rassom yoki pedagog-rassomni ham qo'lidan kelavermaydi. Chunki, buning uchun o'qituvchi rasm chizish bo'yicha yetuk mutaxassis bo'lishi bilan birga, u bolalar bilan ishlay olish, rasm chizishni boshqalarga o'rgata olish, tasviriy faoliyat darslariga ijodkorlik, tashabbuskorlik va mustaqillik faoliyati ruxini olib kira olish kabi haqiqiy pedagogik mahoratga ham ega bo'lishlari kerak. U dars materialini, darsda o'quvchilar bajara oladigan vazifalarni juda «osonlik» bilan «ilmiy asosda» va «qisqagina» qilib o'quvchilarga yetkazishni buyuk chex pedagogi Ya.A.Komenskiy (1592-1670) ko'rsatib o'tganidek amalga oshirishi zarur.

Atoqli rus pedagogi K.D.Ushinskiy (1824-1871) ta'kidlaganidek, - «Rasm o'qituvchisi rasm chizishni bilishi zarur, lekin uni o'rgata olishi, uni eng muhim vazifasidir», - degan iborani ko'p marotaba ta'kidlagan edi.

Shuning uchun maktab tasviriy san'at o'qituvchisi rasm chizishni ustasi bo'lishi kerak, shu bilan birga u realistik rasm chizishga o'rgatish darslarini pedagogik texnologiyasini, darsda o'qitish didaktikasini va ta'lim berish - rasm chizishga o'rgatish o'quv uslubi - uslublarini juda kuchli bilishlari va ular o'qituvchi faoliyati mazmuniga singib ketgan bo'lishi kerak. Tasviriy san'at o'qituvchisi o'zining har bir darsi uchun darsning maqsadi va vazifasiga ko'ra dars texnologiyasini ishlab chiqadi. Bularning hammasi uchun eng avvalo maktabda mutaxassis pedagog-rassom bo'lishi, u maktabni 1-7 sinflaridagi barcha tasviriy san'at darslarini o'zi olib borishi zarur. Ikkinchidan maktabda yangi ish boshlagan tasviriy san'at o'qituvchisi eng avval

maktabda tasviriy san'at kabinetini tashkil etish va uni eng zaruriy didaktik asboblar, materiallar va ko'rgazmali qurollar bilan ta'minlashga kirishishi kerak. Maktabda tasviriy san'at kabinetini tashkil etishga maktab ma'muriyati tuman va viloyat xalq ta'limi boshqarmalari bilan hamkorlikda rasm chizish partalari, malbertlar, maxsus sinf doskasi, podstavka, natura uchun fon materiallari va chelak kabi inventarlar bilan ta'minlashga yordam berishi zarur.

Maktab tasviriy san'ati ayniqsa, uning narsani o'ziga qarab rasm ishlash dars-mashg'ulotlarida predmet-narsalarning shakli, tuzilishi, rang-tuslari, yorug'-soylari, ularning elementlari, ulardagi perspektiva va uning qonuniga ko'ra shakl va rang o'zgarishlari, ularning yaratilishi, odamlar hayoti va turmushidagi tutgan o'mi kabilar haqida o'quvchilarga aniq-to'g'ri ma'lumotlar berilishi kerak, bularning hammasi o'qitishning ilmiylik printsiplari asosida bo'lishini ta'minlaydi. Narsani o'ziga qarab rasm chizish darslarida rasmi chiziladigan narsalar tasvirini yaratishda narsalami ko'rinishi, undagi perspektiva qonunlari, soyalar nazariyasi, ufq-gorizonti, predmetlarning ichki mazmun-mohiyati bo'yicha ma'lumotlar berilishi zarurki, bularning hammasi ilmiy asosda va o'quv fanlarining ma'lumot-manbalariga tayangan holda bo'lishi lozim. Chunki darsda berilayotgan ma'lumotlar shu darsni o'zidagi amaliy ishlarda qo'llab ko'riladi. Shuning uchun tasviriy san'at va uning narsani o'ziga qarab rasm chizish darslarida didaktikaning ilmiylik printsiplari dars mashg'ulotida to'la hukmronlik qiladi. Narsani o'ziga qarab rasm chizish darslari 4-sinfidagi o'quvchilarga beriladigan bilim-malakalar asosan predmetning shakli, tuzilishini chiziq, shtrix va yorug'-soylar asosida tasvirini yaratish mazmunida bo'lib, bu o'rinda geometrik shakllarni naturaga tanlash yaxshi natija beradi va o'quvchilarni darsga bo'lgan qiziqishlarini yanada oshiradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, tasviriy san'at ta'limidagi ilmiylik - o'rganilayotgan yoki rasmi chizilayotgan narsa, predmet, voqea-hodisa va ob'ektni tashqi ko'rinishi, shakli, tuzilishi, rang-tusi va ularning ichki mazmun-mohiyatini, ulami o'zaro aloqalarini, bir-biriga bog'liqligini ilmiy jihatdan, fan malumotlari asosida ko'rsatib, tushuntirib berishni darsning maqsadi va vazifalarining o'zi qat'iy talab qiladi. Tasviriy san'at ta'limidagi ilmiylik - rasmi chizilayotgan va o'rganilayotgan narsa, predmet, voqea va ob'ektlarni o'rganib chiqish va ular rasmini chizish uchun zarur bo'ladigan qonun-qoidalarni ilmiy asoslaridan boshlab o'rgatish va ularni amalda qo'llash mazmunidagi pedagogik faoliyatda namoyon bo'ladi. Chunki, har qanday ta'limdagi ilmiylik-ta'lim mazmunini to'g'ri, ob'ektiv, haqqoniy ma'lumotlar bilan ta'minlagan holda, ta'lim mazmunini sistemali, ma'lum bir tartibda, ketma-ketlik qoidalari asosida o'rganadi, o'rgatadi, takomillashtiradi va rivojlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Xasanov R, Maktabda tasviriy san’at o‘qitish metodikasi. -T.: Fan, 2004.
2. Egamov A. Kompozitsiya asoslari. -T.: “San’at” jurnali nashriyoti,2005.
3. Abdirasilov S.F. Tasviriy san’at o‘qitish metodikasi. -T.: 2012.
4. Muratov X.X, Qalamtasvir. -T.: Ijod –print, 2020.
5. Boymetov B, Qalamtasvir.Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. -T.: Iqtisod-Moliya, 2010-yil.
6. Turdaliyev A. Qalamtasvir asoslari. –N.: Faxrizoda, 1999.
7. Oripov B.N. Predmetlar aro bog‘lanish. -T.: O‘qituvchi,1985.
8. Hasanov R. Narsani o‘ziga qarab rasm chizish. -T.: O‘qituvchi, 1969.
9. Saidaxmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. -T.: Moliya, 2003.
10. Oripov B. Tasviriy san’at va uni o‘qitish metodikasi. -T.: Ilm-ziyo, 2005.

AYRIM IRRATSIONAL KO'RINISHDAGI INTEGRALLARNI EYLER ALMASHTIRISHLARI YORDAMIDA RATSIONALLASHTIRISH

Javohir Ibrohimov Bahrom o'g'li

O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali o'qituvchisi

Muxammadiyev G'iyosiddin Jamshid o'g'li

O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali talabasi

Annotatsiya : $\int R(x, \sqrt{ax^2 + bx + c}) dx$ ko'rinishidagi integrallarni hisoblashda biz avvalo bu integral ostidagi ifodani ratsional funksiyaga keltirib olishimiz zarur. Buning uchun Eylerning 3 ta almashtirishi bizga yordam beradi. Quyida biz shu almashtirishlarni misollarda ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: Irratsional integral, ratsional funksiya, Eyler almashtirishlari, kvadrat uchhad.

Bizga irratsional ko'rinishdagi

$$\int R(x, \sqrt{ax^2 + bx + c}) dx \quad (1)$$

integral berilgan bo'lsin. Ushbu integralni quyidagi uchta almashtirish yordamida ratsional funksiya integraliga keladi. Odatda bu almashtirishlarni Eyler almashtirishlari deyimiz. (1) integralda a, b, c -haqiqiy sonlar bo'lib, $ax^2 + bx + c$ kvadrat uchhad teng ildizlarga ega emas.

1-holat $a > 0$ bo'lsin.

(1) integralda ushbu

$$t = \sqrt{ax} + \sqrt{ax^2 + bx + c} \quad (\text{yoki } t = -\sqrt{ax} + \sqrt{ax^2 + bx + c})$$

almashtirishni bajaramiz. U holda

$$ax^2 + bx + c = t^2 - 2\sqrt{a}xt + ax^2,$$

$$x = \frac{t^2 - c}{2\sqrt{at} + b}, \quad dx = \frac{2(\sqrt{at^2 + bt + c\sqrt{a}})}{(2\sqrt{at} + b)^2} dt,$$

$$\sqrt{ax^2 + bx + c} = \frac{\sqrt{at^2 + bt + c\sqrt{a}}}{2\sqrt{at} + b}$$

bo'ladi. Natijada

$$\int R(x, \sqrt{ax^2 + bx + c}) dx =$$

$$= \int R \left(\frac{t^2 - c}{2\sqrt{at + b}}, \frac{\sqrt{a}t^2 + bt + c\sqrt{a}}{2\sqrt{at + b}} \right) \cdot \frac{2(\sqrt{a}t^2 + bt + c\sqrt{a})}{(2\sqrt{at + b})^2} dt \quad \text{bo'ladi.}$$

1-misol $\int \frac{dx}{x\sqrt{x^2 - x - 5}} = ?$

$\sqrt{x^2 - x - 5}$ ifodada $a > 0$ bo'lganligi uchun

$$t + x = \sqrt{x^2 - x - 5} \text{ deb belgilash kiritamiz } t = \sqrt{x^2 - x - 5} - x$$

$$t^2 + 2tx + x^2 = x^2 - x - 5$$

$$t^2 + 5 = -x - 2tx$$

$$x = \frac{-t^2 - 5}{2t + 1}$$

$$dx = \frac{(-2t)(2t + 1) - 2(-t^2 - 5)}{(2t + 1)^2} dt$$

$$dx = \frac{-4t^2 - 2t + 2t^2 + 10}{(2t + 1)^2} dt$$

$$dx = \frac{-2t^2 - 2t + 10}{(2t + 1)^2} dt$$

x ning t ga bog'liq ifodasini dastlabki integralga olib borib qo'yamiz.

$$\int \frac{1}{\left(\frac{-5 - t^2}{2t + 1}\right) \left(t + \frac{-5 - t^2}{2t + 1}\right)} \frac{-2t^2 - 2t + 10}{(2t + 1)^2} dt$$

$$= \int \frac{(2t + 1)^2}{(-5 - t^2)(t^2 + t - 5)} \frac{-2t^2 - 2t + 10}{(2t + 1)^2} dt =$$

$$= \int \frac{-2}{(-5 - t^2)} dt = \int \frac{2}{(5 + t^2)} dt = \frac{2}{\sqrt{5}} \arctg \left(\frac{t}{\sqrt{5}} \right) + c$$

$$= \frac{2}{\sqrt{5}} \arctg \left(\frac{\sqrt{x^2 - x - 5} - x}{\sqrt{5}} \right) + c$$

2-holat. $c > 0$ bo'lsin. Bu holda (1) integralda ushbu

$$t = \frac{1}{x} (\sqrt{ax^2 + bx + c} - \sqrt{c})$$

yoki

$$t = \frac{1}{x} (\sqrt{ax^2 + bx + c} + \sqrt{c})$$

almashtirishini bajaramiz. Unda

$$x = \frac{2\sqrt{c}t - b}{a - t^2}, \quad dx = \frac{\sqrt{c}t^2 - bt + \sqrt{c}a}{(a + t)^2} dt,$$

$$\sqrt{ax^2 + bx + c} = \frac{\sqrt{c}t^2 - bt + a\sqrt{c}}{a - t^2}$$

bo'lib, (1) integral ratsional funksiyaning integraliga keladi:

$$\begin{aligned} & \int R(x, \sqrt{ax^2 + bx + c}) dx = \\ & = \int R\left(\frac{2\sqrt{c}t - b}{a - t^2}, \frac{\sqrt{c}t^2 - bt + a\sqrt{c}}{a - t^2}\right) \left(\frac{\sqrt{c}t^2 - bt + \sqrt{c}a}{(a + t)^2}\right) dt \end{aligned}$$

2-misol

$$\int \frac{dx}{x\sqrt{2+x-x^2}} = ?$$

$\sqrt{2+x-x^2}$ ifodada $c > 0$ bo'lganligi uchun
 $\sqrt{2+x-x^2} = tx - \sqrt{2}$ deb belgilash kiritamiz.

$$t = \frac{\sqrt{2+x-x^2} + \sqrt{2}}{x}$$

$$2 + x - x^2 = t^2x^2 - 2\sqrt{2}tx + 2$$

$$1 - x = t^2x - 2\sqrt{2}t$$

$$x = \frac{2\sqrt{2}t + 1}{t^2 + 1}$$

$$dx = \frac{2\sqrt{2}t^2 + 2\sqrt{2} - 4\sqrt{2}t^2 - 2t}{(t^2 + 1)^2} dt$$

$$dx = \frac{-2\sqrt{2}t^2 + 2\sqrt{2} - 2t}{(t^2 + 1)^2} dt$$

x ning t ga bog'liq ifodasini dastlabki integralga olib borib qo'yamiz

$$\begin{aligned} & \int \frac{1}{\left(\frac{2\sqrt{2}t+1}{t^2+1}\right)\left(t\left(\frac{2\sqrt{2}t+1}{t^2+1}\right) - \sqrt{2}\right)} \frac{-2\sqrt{2}t^2+2\sqrt{2}-2t}{(t^2+1)^2} dt = \\ & \int \frac{(t^2+1)^2}{(2\sqrt{2}t+1)(2\sqrt{2}t^2+t-\sqrt{2}t^2-\sqrt{2})} \frac{-2\sqrt{2}t^2+2\sqrt{2}-2t}{(t^2+1)^2} dt = \int \frac{-2\sqrt{2}t^2+2\sqrt{2}-2t}{(2\sqrt{2}t+1)(\sqrt{2}t^2+t-\sqrt{2})} dt = \\ & \int \frac{-2(\sqrt{2}t^2-\sqrt{2}+t)}{(2\sqrt{2}t+1)(\sqrt{2}t^2+t-\sqrt{2})} dt = \int \frac{-2}{(2\sqrt{2}t+1)} dt = \frac{-2}{2\sqrt{2}} \ln(2\sqrt{2}t+1) + C = -\frac{\ln(2\sqrt{2}t+1)}{\sqrt{2}} + \\ & + C = -\frac{\ln\left(2\sqrt{2}\left(\frac{\sqrt{2+x-x^2}+\sqrt{2}}{x}\right)+1\right)}{\sqrt{2}} + C \end{aligned}$$

3-holat $ax^2 + bx + c$ kvadrat uchhad turli x_1 va x_2 haqiqiy ildizga ega bo'lsin:

$$ax^2 + bx + c = a(x - x_1) \cdot (x - x_2).$$

Bu holda (1) integralda ushbu

$$t = \frac{1}{x - x_1} \sqrt{ax^2 + bx + c}$$

almashtirishni bajaramiz. Natijada

$$x = \frac{-ax_2 + x_1 t^2}{t^2 - a}, \quad \sqrt{ax^2 + bx + c} = \frac{a(x_1 - x_2)t}{t^2 - a}$$

$$dx = \frac{2a(x_1 - x_2)t}{(t^2 - a)^2} dt \quad \text{bo'lib,}$$

$$\int R(x, \sqrt{ax^2 + bx + c}) dx =$$

$$= \int R\left(\frac{-ax_2 + x_1 t^2}{t^2 - a}, \frac{a(x_1 - x_2)t}{t^2 - a}\right) \cdot \frac{2a(x_1 - x_2)t}{(t^2 - a)^2} dt \quad \text{bo'ladi.}$$

3-misol $\int \frac{dx}{(x-2)\sqrt{7x-x^2-10}}$

$\sqrt{7x - x^2 - 10}$ ifodada $D > 0$ bo'lganligi uchun

$\sqrt{7x - x^2 - 10} = t(x - 5)$ deb belgilash kiritamiz

$$t = \frac{\sqrt{7x - x^2 - 10}}{x - 5}$$

$$7x - x^2 - 10 = t^2(x - 5)^2$$

$$(2 - x)(x - 5) = t^2(x - 5)^2$$

$$2 - x = t^2(x - 5)$$

$$x = \frac{5t^2 + 2}{t^2 + 1}$$

$$dx = \frac{10t(t^2 + 1) - (5t^2 + 2)2t}{(t^2 + 1)^2} dt$$

$$dx = \frac{6t}{(t^2 + 1)^2} dt$$

x ning t ga bog'liq ifodasini dastlabki integralga olib borib qo'yamiz

$$\begin{aligned} & \int \frac{1}{\left(\frac{5t^2 + 2}{t^2 + 1} - 2\right)t \left(\frac{5t^2 + 2}{t^2 + 1} - 5\right)} \frac{6t}{(t^2 + 1)^2} dt \\ &= \int \frac{1}{\left(\frac{5t^2 + 2 - 2t^2 - 2}{t^2 + 1}\right) \left(\frac{5t^2 + 2 - 5t^2 - 5}{t^2 + 1}\right)t} \frac{6t}{(t^2 + 1)^2} dt = \end{aligned}$$

$$\int \frac{(t^2 + 1)^2}{(3t^2)(-3)t(t^2 + 1)^2} \frac{6t}{(3t^2)(-3)t(t^2 + 1)^2} dt = \int \frac{-2}{3t^2} dt = \frac{2}{3} \left(\frac{1}{t} \right) + C = \frac{2}{3} \left(\frac{x - 5}{\sqrt{7x - x^2 - 10}} \right) + C$$

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Xudoyberganov G, Vorisov A. K, Mansurov X. T, Shoimqulov B. A Matematik analizdan ma'ruzalar, I, II q. T. "Vorish-nashriyot", 2010.
2. Xurramov Y., Polatov B., Ibrohimov J. Kophadning keltirilmaslik alomati //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – T. 1. – №. 1. – S. 399-401.
3. Polatov B., Xurramov Y., Ibrohimov J. Murakkab funksiyalardan olingan aniq integralni taqribiy hisoblash //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – T. 1. – №. 1.
4. Полатов Б., Хуррамов Ё., Иброхимов Д. Matematika darslarida muammoli oqitish texnologiyasidan foydalanish //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 401-404.
5. Sobirovich P. B. Darajali Geometriyani Algebraik Tenglamalarda Qo 'Llab Asimptotik Yechimlarini Topish //E Conference Zone. – 2022. – С. 166-168.
6. Рабимкул, А., Иброҳимов, Ж. Б. ў., Пулатов, Б. С., & Нориева, А. Ж. қ. (2023). АРГУМЕНТЛАРНИ ГУРУХЛАРГА АЖРАТИБ БАҲОЛАШ УСУЛИДА КЎП ПАРАМЕТРЛИ НОЧИЗИҚЛИ РЕГРЕССИЯ ТЕНГЛАМАЛАРИНИ ҚУРИШ МАСАЛАЛАРИ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 174–178. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1704>
7. Po'latov, B., & Ibrohimov, J. (2023). BA'ZI RATSIONAL FUNKSIYALARNI INTEGRALLASHDA OSTRAGRADSKIY USULIDAN FOYDALANISH. *Talqin Va Tadqiqotlar*, 1(21). Извлечено от <http://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/377>
8. Bahrom o'g'li I. J. OCHIQ CHIZIQLI QAVARIQ TO 'PLAMDA POLINOMIAL QAVARIQLIKNING YETARLI SHARTI //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 363-365.
9. Bahrom o'g'li I. J., Sobirovich P. B. OCHIQ CHIZIQLI QAVARIQ TO 'PLAMDA POLINOMIAL QAVARIQLIK //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – Т. 10. – №. 3. – С. 96-104.

ТЕМА РОССИИ В ТВОРЧЕСТВЕ А. БЛОКА

Хусанов Мизроб Тоирович,

студент Джизакского государственного
педагогического университета. г.Джизак

mizrobhusanov@gmail.com

Аннотация: В данной статье рассматривается тема России в произведениях А. Блока, события в творчестве, связанные с его родиной, мотивы родного края в произведениях А. Блока, своеобразие темы родины в творчестве поэтов “серебряного века”. А также произведения А. Блока о России, ряд стихотворений, о презрении поэта к царям, к политике буржуазии. Отношение А. Блока к России.

Ключевые слова: родина, женский образ, трагедия родины, русская культура, серебряный век, русская литература, лирика, изображение, символизм, революция, Блок, Россия.

Abstract: This article discusses the theme of Russia in the works of A. Blok, events in the work associated with his homeland, the motives of the native land in the works of A. Blok, the originality of the theme of the motherland in the work of poets of the "Silver Age". As well as the works of A. Blok about Russia, a number of poems about the poet's contempt for the kings, for the politics of the bourgeoisie. Attitude of A. Blok to Russia.

Key words: motherland, female image, tragedy of the motherland, Russian culture, Silver Age, Russian literature, lyrics, image, symbolism, revolution, Blok, Russia.

Проблема России – одна из фундаментальных проблем российского общественного и художественного сознания поэтов “серебряного века”. Отношение к ней, разные уровни её понимания и решения во многом определяли своеобразие жизни людей и самой той эпохи. “Тема трагедии Родины” обеспечивала, несмотря на отдельную индивидуальность каждого из поэтов, единство миров представителей символизма, акмеизма и футуризма.

Величайший русский поэт-символист “серебряного века” Александр Блок, чье творчество определило основные маршруты русской поэзии XX века, напрочню связан с национальной культурой России.

Творчество Блока охватывает период в 20 лет, совпадающий с событиями революции в России. Окончательно Блок сформировался как поэт во время революции 1905 года, которая вывела его из уединения в мир земных страстей и социальных потрясений, разбудила в нём присущее художникам чувство собственного долга, ответственности. События 1905 года он встретил с воодушевлением. Еще в декабре 1904 года поэт пишет цикл стихов “Её прибытие”: полный предчувствия, взволнованного ожидания социальных перемен и надежд на лучшее. Именно революционными событиями А. Блок посвятил ряд стихотворений, свидетельствующих о полном неприятии буржуазной действительности, о презрении поэта к царям, к политике буржуазии.

В годы реакции в поэзию А. Блока входит тема о судьбе России, в обстановке, когда декаденты провозгласили конец света и злословили на народ и родину. Именно тема России в его творчестве наиболее ярко изображает оптимистические ноты поэзии. Идея родины проходит через всё написанное им наследие: лирические стихотворения, критические и публицистические статьи, пьесы, дневники, письма.

Если в начале творчества А. Блока в произведениях о России присутствовали религиозные мотивы, трактовка страны как мистической, то в последующих его стихах мы видим уже новую Россию. Годы реакции были для А. Блока тяжелым, трагическим временем. Но опыт революции не пропал даром. Она была той живительной силой, которая питала сердце поэта. Поэт стал яснее видеть причины трагедии человека и осознавал, что мраку и тяжелым временам должен прийти конец. И сам стремился силой поэтического слова содействовать социальному прогрессу.

Во многих работах Блока можно увидеть переплетение России и женского образа: Россия – невеста, красавица, родина – мать. Такие сравнения мы можем увидеть в произведении “Песня судьбы”, в стихотворении “Осенний день”, в цикле 348 “О, Русь моя! Женщина моя!”. В стихотворениях о России Блок пытается понять свою родину во всем её величии. Поэт ненавидел “страшный мир” царской России, но именно это не принятие старой страны мы прослеживаем в его стихотворениях “Грешить бесстыдно, беспробудно”, “Новая Америка”.

Мечтая о России как об индустриальной стране, он уподобляет её США, которые уже тогда были самой передовой технической державой. Хотя сам поэт не разбирался в политике и так и не понял ограниченности и лживости американской демократии.

В ритмах призыва Октябрьской революции Блок услышал ту музыку, тот звук, который всю жизнь не давал покоя поэту. Незадолго до написания поэмы “Двенадцать”, Блок записал в своем дневнике, что не может изобразить современность. “Двенадцать” являлась необходимым стимулом для гражданских и творческих поведений Блока в период революции, она опровергала теоретику о временной дистанции для отображения современных реальных событий. Блок писал стихи и работал вдохновением во время разгара революционных событий.

Возможно, из-за этого поэма “Двенадцать” пропитана пафосом революционных действий, освежена революционными ветрами.

Русь для Блока – необычная страна, не принадлежащая ни Западу, ни Востоку, со своим, особым путем. В цикле “Россия”, “Шулика” утверждается гражданская патриотическая тема. Однако отношение, которое идет из глубин народной культуры, к Родине как к матери переосмысливается поэтом в стихотворении “Река раскинулась. Течет, тоскует лениво...” этого под цикла.

Отношение А. Блока к России и его представления об исторической судьбе своей страны очень заметно выражено в цикле “На поле Куликовом”, вошедший в третий том “Родина”. Этот цикл символизирует новое единство родины, возрожденное начало ее из пепла. Блок обратился в прошлое страны, описывая боевую настороженность полков накануне битвы.

После победы народом в октябре Блок осознал силу народа, и начал стремиться к жизни и труду с народом. Призыв к миру разных стран мы видим в поэме “Скифы”. В поэме изображен Петроград в начале января 1918 года, именно те дни, когда писалось произведение. “Бушует метель – символ революции. Образ ветра, бури, стужи – это излюбленный образ Блока, к которому он обычно прибегал, когда стремился передать ощущение полноты жизни, ожидание больших событий” [24, с. 342].

На сегодняшний день вопрос о трагедии России в начале XX века – является одним из основных для многих. Через время, через целый век четко можем видеть самые плохие пороки революции, но видим и большую энергию величайшего народа. О роли Октябрьской революции историки будут парить еще долго, но сейчас каждый из нас должен знать и быть благодарным Александру Блоку за точное и яркое изображение революционного периода в его произведении. Необычные просторы, песни ветра, дальние дороги, отважные тройки, туманные дали, “небо, осветленное пятнами дыма” - таковы прекрасные, неповторимые изображения России Блоком. Он любил Россию, ждал перемен ради нее, и надеялся, что в 1917 году свет победит тьму. Всё творчество А. Блока — это поэтические дневники русской жизни.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гумилев Н. С. Стихотворения и поэмы / Сост. А. И. Павловский. – Л.: Советский писатель, 1988. – 632 с.
2. Пахарева К. М. Литература “Серебряного века”: эстетическое – превыше всего / К. М. Пахарева // Всесветно литература. – 2000. – № 1. – С. 38–42.
3. Серебряный век. Символизм. – М.: Издательство “Э”, 2018. – 608 с.

SANOAT KORXONALARINING IQTISODIY SALOHIYATINI SAMARADORLIGINI BAXOLASH

Shakirova Maftuna Zuhridin qizi

Andijon Mashinasozlik instituti 62-21 guruh Iqtisodiyot
(tarmoqlar va sohalar) yoʻnalishi 2-bosqich magistranti

ANNOTATION

As a result of diversification and arming production in the conditions of new Uzbekistan, improving the quality of domestic products and ensuring their competitiveness in the market. One of the main areas that influence the economic potential of enterprises to increase efficiency is competitiveness.

Key words: industry, enterprise, efficiency, production, evaluation, modernization, investment

АННОТАЦИЯ

В новых условиях Узбекистана в результате диверсификации и перевооружения производства повышается качество отечественной продукции и обеспечивается ее конкурентоспособность на рынке. Одним из основных направлений, влияющих на повышение эффективности экономического потенциала предприятий, является конкурентоспособность.

Ключевые слова: *промышленность, предприятие, эффективность, производство, оценка, модернизация, инвестиции.*

ANNOTATSIYA

Yangi Oʻzbekiston sharoitida ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash va qurollantirish natijasida mahalliy mahsulotlar sifatini oshirish va ularning bozorda raqobatbardoshligini taʼminlash. Hamda korxonalarining iqtisodiy salohiyatini samaradorligini oshirishga taʼsir koʻrsatayotgan asosiy yoʻnalishlardan biri raqobatbardoshlikdir.

Kalit soʻzlar: *sanoat, korxonalar, samaradorlik, ishlab chiqarish, baholash, modernizatsiya, investitsiya.*

Kirish: Bugungi kunda Respublikamizda globallashtirish va keskin raqobatlashuv kuchayib borayotgan bir sharoitida iqtisodiyotimizning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiyalash, ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash va qurollantirish natijasida mahalliy mahsulotlar sifatini oshirish va ularning bozorda raqobatbardoshligini

ta'minlash orqali import o'rnini bosuvchi eksportbop mahsulotlar hajmini ko'paytirish orqali jahon iqtisodiyotidagi o'z o'rnimizga yanada mustahkamroq ega bo'lish va uni bosqichma-bosqich oshirib borish masalasi bugungi kunning eng muhim vazifalardan hisoblanadi.

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash va islohotlarni yanada chuqurlashtirish butun milliy iqtisodiyotni, shu jumladan, uning ajralmas qismi bo'lgan sanoat korxonalarini yo'nalishida amalga oshirilayotgan islohotlarni jadallashtirishni ham talab qiladi.

Hozirgi paytda bu soha iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga nisbatan zamonaviy menejmentning ilg'or usullaridan foydalangan holda sanoat korxonalarida samaradorlikni oshirish muhim masalalardan hisoblanadi¹.

Yangi O'zbekiston sharoitida sanoat korxonalarini rivojlantirish uchun bizning asosiy vazifamiz ilmiy nuqtai nazardan iqtisodiy o'sish omillari va samaradorlikni oshirishga ta'sir etuvchi omillar o'rtasidagi bog'liqlik, ularning farqi va qaysi omillarga ustuvor ahamiyat berish, ularni ilmiy-amaliy tahlil etish va bu borada xulosalar chiqarishdan iboratdir.

Adabiyotlar tahlili: "Samaradorlik" tushunchasi iqtisodiyot fanining asosiy mezonlaridan biri hisoblanadi. Iqtisodchi olimlar bu tushunchani turlicha baholaydilar. Ayrimlari, bu tushunchani iqtisodiy kategoriya deb bilsalar, boshqalari iqtisodiyotning asosiy ko'rsatkichi, uchinchilari esa bosh mezon deb biladilar. Shunday qilib zamonaviy adabiyotlarda "samara", "samaradorlik", "iqtisodiy samaradorlik" tushunchalari keng o'rganilgan. Xususan bularga Rossiyalik olimlar Nazarov, Popov, Anchishkin, Gryaznova, Novojilov, Pavlov, Malinin, Oktabrskiy, Plishivskiy, Pervushin va boshqalarning ishlarini kiritish mumkin bo'lsa, O'zbekistonlik iqtisodchi olimlardan R.Nurimbetov, L.Turikova, SH.Zaynutdinov, A.Xoshimov, M.Ikramovlar va boshqa olimlarning tadqiqotlarini misol qilish mumkin.

Ishlab chiqarishda samaradorlikning alohida o'rni mavjud. Sababi bunda asosiy maqsad mahsulot birligiga kam resurs sarflab pirovardida ko'p natija olishdir. Ushbu ibora samaradorlikning asosiy konsepsiyasiga mos keladi. Shu nuqtai nazardan, resurslar samaradorligi ishlab chiqarishda asosiy samaradorlik hisoblanadi. Ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan resurslarni o'z navbatida 5 ta turga bo'lish mumkin: 1) moddiy resurslar; 2) mehnat resurslari; 3) moliyaviy resurslar; 4) energiya resurslari; 5) axborot resurslari.

Ushbu resurslardan oqilona foydalanib sanoat ishlab chiqarishning samaradorligini oshirish yo'nalishlarini ishlab chiqish mumkin. Sanoat korxonalarida nazariy jihatdan samaradorlikni boshqarishni tadqiq etish maqsadga muvofiqdir.

¹ Abdulkarimov I.T. "Moliyaviy hisobotni o'qish va tahlil qilish yo'llari: 3- chiqarilish, to'ldirilgan va qayta ishlangan nashr" –T.: "Iqtisodiy va huquq dunyosi", 1999 y

Shundan kelib chiqqan holda samaradorlikning belgilari va turlarini bir tizimga keltirib tasniflashni ishlab chiqish samaradorlik nazariyasi uchun zarur holat hisoblanadi.

Xulosa:Umuman olganda bugungi qadar iqtisodiyot fanida mezon va ko'rsatkich atamalari keng o'rganilgan jihat bo'lib, iqtisodchi olimlar tomonidan har tomonlama mazmun – mohiyati ochib berilgan. Shunga e'tiboran korxonalar samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar, uni baholashda zarur asosiy ko'rsatkichlar tizimi tuzish va ko'rsatkichlarni aniqlab olish juda muhim hisoblanadi. Sababi har bir ko'rsatkichning samaradorligini baholashda o'z o'rnini bor, faqat ularning ta'sirini o'rganishda to'g'ri va aniq hisoblash usullaridan foydalanish bu boradagi eng muhim vazifa hisoblanadi.

Samaradorligini oshirishga ta'sir ko'rsatayotgan asosiy yo'nalishlardan biri raqobatbardoshlikdir. Mamlakatimizda ishlab chiqarilayotgan har bir sanoat mahsulot turi bozorda o'z o'rnini topishi uchun, avvalo, raqobatga chidamli bo'lish zarur. Chunki raqobat bilan korxonalarining eksport salohiyatini oshirish o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud. Bu holat to'g'ridan-to'g'ri qurilish materiallariga ham taalluqlidir. Bozorning bu jihatiga muhime'tibor qaratilayotgan bo'lsa ham, ammo bu sohada bir qator muammolar mavjudligi tadqiqot davomida aniqlandi. "O'z qurilish materiallari" AJ menejerlari bu muammolarni samarali hal etish uchun raqobatbardoshlik tamoyillari, maqsad va vazifalari, turlari, bozor munosabatlari nazariyasini chuqur bilishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulkarimov I.T. "Moliyaviy hisobotni o'qish va tahlil qilish yo'llari: 3-chiqarilish, to'ldirilgan va qayta ishlangan nashr" –T.: "Iqtisodiy va huquq dunyosi", 1999 y
2. "Sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini baholashning o'ziga xos jihatlari",Maqola; Matrizayeva Dilorom Yusupbayevna Toshkent arxitektura-qurilish instituti mustaqil tadqiqotchisi.
3. IMPROVING THE USE OF FACTORS INFLUENCING THE INCREASE IN PRODUCTION EFFICIENCY AT INDUSTRIAL ENTERPRISES
EA Abdulkhalilovich - Web of Scientist: International Scientific Research ..., 2022
4. STAGES AND ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY
T Akhmadali - Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 2022

RACIAL AND SEXUAL HARASSMENT DEPICTED IN “THEIR EYES WERE WATCHING GOD”

Abdirakhmonova Gulnora

Literature faculty of Uzbekistan state of world languages university

ABSTRACT

Zora Neale Hurston's *Their Eyes Were Watching God* has garnered mixed reviews for its portrayal of the African American struggle. While some of her male contemporaries viewed the novel as an oversimplification of racial issues, a closer examination of the text reveals otherwise. This abstract delves into Hurston's nuanced depiction of the despair faced not only by African Americans, but also by women. Hurston adeptly captures the complexities of race, sexuality and gender without resorting to the anger and hostility found in the works of many of her male African American peers, including Richard Wright. By portraying the female protagonist's skin color, language, and character, Hurston creates an authentic image of African American women in the early 1900s. Her use of African American vernacular gives Janie Crawford a distinct voice, despite society's efforts to silence her. Through an analysis of the context, narrative, and language, the work argues that *Their Eyes Were Watching God* is not simply a tragic love story, but a masterful representation of race, gender, sexuality and class issues in America during that time period.

Key words: racial issues , sexuality , gender roles ,unsuccessful marriage ,mixed race, fatality of love , same fate of generation

The story centers around Janie Crawford and her homecoming to Eatonville. Through her conversation with Pheoby, Janie recounts her journey through life, beginning with her marriages to Logan Killicks and Jody Starks. She explains how her grandmother compelled her to marry Logan and why she fled with Joe Starks to Eatonville, where they resided for two decades until his passing. Finally, Janie concludes by relating her ill-fated romance with Vergible Woods, also known as "Tea Cake," which culminated in her shooting him.

Janie's quest for self-discovery encompasses both her racial and gender identity. Hurston's portrayal of the conventional societal expectations imposed on women, particularly those of African American descent, is fundamentally critical, yet hopeful. Hurston utilizes a traditional folkloric symbol of a mule to represent the capacity of African Americans to overcome their subjugation. In the second chapter of the novel,

Nanny explains: Honey, de white man is the ruler of everything as fur as Ah been able to find out. Maybe it's some place way off in de ocean where de black man is in

power, but we don't know nothin' but what we see. So de white man throw down de load and tell de nigger man tuh pick it up. He pick it up because he have to, but he don't tote it. He hand it to his women folks. De nigger woman is de mule uh de world as fur as Ah can see. ¹ Scholar Cardel Hull affirms that the quotation is about "race, not gender," as it refers to the exploitation of Black labor worldwide. In contrast, Hurston portrays the mule as a positive feminine symbol, highlighting the ability of Black women to overcome their past servitude. By using the mule, Hurston demonstrates how Black women find alternative spaces to define themselves and escape servitude. When Logan Killick offers to buy Janie a mule to plow alongside him, she chooses to leave and find a life free from servitude. The mule also serves as a symbol of Janie's independence in other scenes. When Starks and the men in Eatonville mock Matt Bonner's yellow mule, Janie speaks up for the animal and quietly expresses her disagreement. When Starks buys the mule, Janie publicly praises him and articulates her own opinion. When the mule dies, and Eatonville holds a mock funeral, Starks excludes Janie from the community gathering. However, this exclusion only strengthens her resolve to seize more of life. In these moments, Hurston uses the mule to showcase Janie's ability to survive. Michael G. Cooke notes in *Afro-American Literature in the Twentieth Century* that "The more she is threatened, the more resourceful she becomes. The more she is deprived, the more self-sufficient she becomes. That inner stability and outer indomitability mark her off from anything that has gone before" ². Janie's acceptance of her situation without succumbing to victimhood stands in stark contrast to Helga Crane's decision to conform to society's expectations. Hurston tackles the subjects of racial and gender roles fearlessly, a topic that was not previously discussed in literature before the Harlem Renaissance. Nanny, Janie's grandmother, serves as a significant role model for Janie, representing the mindset of the past slaves and being one of the most influential people in Janie's life. Although Nanny loves Janie deeply, she restricts her with apprehension for the future, believing that the only way to evade life's uncertainties is to marry into respectability. Nanny is convinced that Janie will marry for respectability, and based on her conviction, Janie dismisses her childhood dreams of independence and embraces romantic marriage as her salvation. At the age of sixteen, Janie spends the day under a pear tree in full blossom and watches the sensuous unfolding of nature. She concludes that life should be a marriage that is "sweet... like when you sit under a pear tree and think," ³ and yearns for the fulfillment of this dream. Her romantic dream is in sharp

¹ Hurston, Zora Neale. (1978). *There Eyes Were Watching God*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press. Page 14

² Ibid 72

³ Ibid 23

contrast to Helga's analytical belief that anyone can get married if they choose to do so. Janie searches extensively for her ideal relationship, based on her grandmother's values. Janie believes that once she finds true love, she will also achieve personal fulfillment and happiness. Janie's first two marriages test her grandmother's values but provide her with significant insights. Both her marriage to Logan Killicks, arranged by her grandmother, and her marriage to Joe Starks, are based on the same value structure, differing only in the fact that one takes place in an agrarian setting and the other in an urban setting. However, both represent the materialism, security, and respectability valued by white society. These values are so crucial to Nanny that they blind her to all of Logan Killicks' shortcomings. Nanny does not consider Janie's youth, individuality, personality, or dreams because she genuinely believes that Janie will benefit from the marriage. Janie knows that she does not find Killicks attractive in any way, and she considers marrying him to be a desecration of the purity and excitement of the pear tree, but she is unable to convince Nanny. Before Janie can evaluate her true feelings, her grandmother dismisses them as insignificant. With no other known recourse, Janie reluctantly agrees to the marriage. The grandmother offers Janie her only hope, telling her that "nothing can't stop you from wishin"¹. Janie possesses an innate understanding that Killicks will not provide her with happiness, despite Nanny and the community's reassurances that sixty acres and a comfortable home will lead to love. She recognizes that Killicks views her as a possession, just like his farm and animals. Janie, however, values humans over property, which distinguishes her from Helga, who is uncertain about the value of life. Janie attempts to establish a meaningful connection with Killicks, but he is unable to share his feelings of love and fear. Consequently, Janie feels isolated, unable to communicate with Killicks on a profound level. She realizes that her dream of happiness necessitates leaving Killicks, but she is unsure how to accomplish this. When Joe Starks enters the picture and invites Janie to leave with him, she willingly abandons her life with Killicks and her servitude. Flight is the best option, as it has always been for Helga. Janie's courage to flee Killicks is only possible because of Starks. Without him, Janie would lack the strength to abandon her life, despite her evident misery. Starks appears as a knight in shining armor, rescuing her from a life of drudgery and offering the possibility of a new and better life. Janie finds Starks attractive, but she understands that he is not the solution to her dreams. Janie informs the reader that "he did not represent sun-up and pollen and blooming trees"². Janie comprehends that she does not possess free choice, only a different one. Nonetheless, for the time being, the possibility of a better life suffices. Janie dedicates herself to her

¹ Ibid 15

² Ibid 28

second marriage, and Starks rewards her with a higher standard of living. However, it soon becomes clear that Janie has merely exchanged one bad marriage for another. Starks, like Killicks, regards women as possessions. The distinction is that Killicks values Janie for her contributions to his farm, while Starks places Janie on a pedestal and desires her to contribute only through her presence. Starks wants Janie to be silent and invisible. Nevertheless, Janie recognizes that she does not want to be elevated above others. She desires the freedom to be herself. Starks responds with the telling statement, “I god, Ah ain’t even started good”¹. Starks perceives himself as a type of God and feels that Janie should feel appreciative of his accomplishments. Regarding Janie, she was seized by a sense of frigidity and trepidation. She sensed a great distance from everything and felt desolate². Janie is aware that her aspiration will never be realized in this matrimony. Similar to her initial marriage, Janie feels cut off. In her subsequent marriage, along with her seclusion, she is cognizant that her uniqueness is fading away. She is unable to breathe amidst the stifling limitations of decency imposed upon her by Starks and the citizens of Eatonville. Eatonville is a society where people have to “think for women and chillun and chickens and cows”³. Janie is devoid of the ability to think, feel, or react independently. Nevertheless, Janie is aware that her purpose is not limited to being Stark’s property. Starks has genuine concern for Janie, unlike Killicks who was insensitive to her desires. When Janie privately expresses her disapproval of Matt Bonner’s mistreatment of his mule, Starks responds by purchasing the animal and allowing it to rest. However, he refrains from disclosing that he did it for her, as they do not discuss their personal emotions. Janie attributes the mule’s salvation to Starks’ kind nature and expresses her satisfaction publicly, which appears to please him. Nevertheless, Starks remains mysteriously silent, and his silence carries significance. He evidently does not want Janie to speak unless instructed to do so, regardless of whether her comments are positive or negative. As their marriage progresses, Janie becomes more vocal in her opposition to Starks’ growing restrictions. She uses her words to fight back as much as possible, but it does not yield results. Starks desires her submission and will continue to push until he gets it. Janie realizes that she must make changes if she wants to survive. However, she is unsure if life has more to offer than what she has already experienced. She is too scared and confused to find out on her own. Flight is not an option this time since she has nowhere to go and does not know what she would find. Their marriage’s decline culminates in Starks slapping and insulting Janie over a minor matter. Janie stands there, lost in thought, until something inside her breaks. Then she went inside there to see what it was. It was

¹ Ibid 43

² Ibid 44

³ Ibid 110

her image of Jody tumbled down and shattered”¹. What has shattered for Janie goes beyond her perception of Starks. Her notion of wedlock and existence has been completely shattered. She is entirely conscious that this union will never live up to what she envisioned under the pear tree. Janie comprehends that this matrimonial bond, though it seems harmless, will lead to her utter ruin unless a drastic transformation takes place. This marks a crucial juncture in her life.

In conclusion, Janie’s resolute and unwavering disregard for racial segregation signifies her lack of strong identification with her black heritage, highlighting the devastating effects of racism. Her unclear and fleeting feminist awareness underscores the pervasive influence of patriarchal indoctrination, making it exceedingly difficult to overcome. As a result, the novel can be considered a more effective exploration of racial and gender politics than those featuring vocal black and female protagonists.

REFERENCES

1. Hurston, Zora Neale. (1978). *There Eyes Were Watching God*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
2. McGowan, Todd. (2009). *On Liberation and Domination in Harold Bloom. Bloom’s Guides to Zora Neale Hurston’s Their Eyes are Watching God*. New York: Infobase publishing, 51-59.
3. Zhao, Lihua & Shi Jian. (2007, Autumn). Internalized-racism and Subjectivity Construction: the Psychological Damage of Racism and Its Consequence in African-Americans as Reflected in *Their Eyes Were Watching God*. *Fudan Forum of Foreign Languages and Literature*, 33-39.
4. Davie, S. (1993, May). Free Mules, Talking Buzzards, and Cracked Plates: The Politics of Dislocation in *Their Eyes were Watching God*. *PMLA*, 108 (3), 446-459
5. Gates. H. (2000). *Zora Neale Hurston and the Speakerly Text*. In C. Wall (Ed.), *Zora Neale Hurston’s Their Eyes Were Watching God: A Casebook* (pp. 59-116). New York: Oxford University Press.
6. Lester, N. (1999). *Understanding Zora Neale Hurston’s Their Eyes Were Watching God*. London: Greenwood Press.
7. Wolff, M. (1982). Listening and Living: Reading and Experience in *Their Eyes Were Watching God*. *Black American Literature Forum*, 16 (1), 218-229.

¹ Ibid 68

ЖЫР АЛЫБЫ, НӘРЛИ ТІЛ МЕН ДӘСТҮРЛІ ХАЛЫҚ ПОЭЗИЯСЫНЫҢ АТАСЫ, XX ГОМЕРІ – ЖАМБЫЛ ЖАБАЕВ

Оразалиева Айдана Нурлан қызы

Шыршық мемлекеттік педагогика университеті
Қазақ тілі және әдебиет бағытының 1-курс студенті

Байзаков Жандос Абдазимович

Ғылыми жетекшісі: филология ғылымдарының докторы
(phd) Шыршық мемлекеттік педагогика университеті
Email: orazalievaaydana@gmail.com

Аннотация: Жамбыл Жабаев ақын, жырау, импровизатор. Жамбыл 10 жасынан бастап қолына домбыра алып өлең шығара бастаған. Ақынның соғыс жылдарына арнап шығарған өлеңдері 3000 жолдан асады. Ерекше атап кетер жәйттердің бірі Жамбыл өзі хат танымаған және оның сақтау қабілеті жоғары болған. Сол себепті 92 жасына дейін өлеңдерін хат бетіне түсірмей жатқа білген. Оған содан кейін хатшы болып Ғ.Орманов, М.Әуезов, Ә.Тәжібаев т.б. ақындар қызмет атқарған. Романовтар әулетінің 300 жылдық мерейтойында Жамбыл 67 жасынқа келгенде алғаш рет фото суретке түседі. Оның шығармалары әлемнің 44 тіліне аударылып, дүние жүзіне тараған.

Кілт сөздер: Импровизатор, жыр жауһары, айтыскер, бата, жауынгер, зерек, молда, Гомер.

THE GIANT OF SONG, THE FATHER OF NURTURED LANGUAGE AND TRADITIONAL FOLK POETRY, XX HOMER - ZHAMBYL JABAEV

Annotation: Zhambyl Zhabaev is a poet, a poet, an improviser. From the age of 10, Zhambyl started composing poems with a drum in his hand. Poems written by the poet during the war years have more than 3000 lines. One of the things that should be especially noted is that Zhambyl himself did not recognize letters and he had a high memory capacity. That's why he memorized his poems until he was 92 years old. G. Ormanov, M. Auezov, A. Tazhibaev, etc. became his secretaries. poets served. On the 300th anniversary of the Romanov dynasty, Zhambyl took a photo for the first time when he turned 67. His works have been translated into 44 languages and spread all over the world.

Key words: Improviser, master of poetry, argumentative, blessed, warrior, intelligent, mullah, Homer.

*Жамбыл бір теңіздей шалқыған айдыны,
Жамбылсыз домбыра күйсиз де қайгылы.
Жамбыл бір теңіздей толқыны тулаған,
Ұлы жыр онсыз бір толқындап тумаған.*

(Мақсуд Шайхзаде)

Кіріспе: Жамбыл өлеңдерінің қуаты, құдіреті – оның өрнекті теңеу, ойлы тереңдігінде жатыр. Жамбыл екі заманды көріп жасаушы жасы жүзге таяған ХХ ғасырдың Гомері атанған ақын. Жамбылдың шығармашылығынан жыр жауһарынан тамған қазынаны көріп, оның өлеңдерін оқыған сайын ең асыл қазынаға тап болуымыз анық. Жамбыл шығармашылықтан бөлек айтыс өнерінде де биіктерден көріне білген ақын. «Аузыңды сөзбен кілттеймін» деп айтысқа түскен деседі. Ол кезеңнің айтыскерлері бір сөзден құлаған, демек ол кезде сөздің құндылығы өте жоғары болған. Аузын ашса жыр жауһары төгілген ол ғұмыры өзі кір келтірмей, тәңіріндей табынып өткен ақындық өнері жайлы жырдан ескерткіш турғызып кетті.

Негізгі бөлім: Жыр алыбы Жамбыл Жабаев 1846 жылдың ақпан айында қақаған қыстың күнінде дүниеге келеді. Руы - Ұлы жүз Шапырашты тайпасынан. Оның арғы аталары ауқатты, беделді адамдар болғаны мен әкесі – Жабай жұмыр денелі, найзагер кісі өте кедей адам болған. Солай Жамбыл ақын жоқшылықтың тауқыметін көріп ер жетеді. Анасы – Ұлдан тура мінезді абысын-ажын арасында беделді жан болған. Жамбылдың үш әйелі болған. Бірі қайтыс болған соң біріне үйленген. Үш әйелден 8 ұл, 2 қыз өмірге келген. Жастайынан Жамбыл ән мен өнерге құмар болып, білімнен сусындап, айтысқа деген қайрет жігерін арттырып өседі. Ауылдың кішігірім тойларында бас көтеріп, өнер көрсетіп, ақындық қырынан көріне бастайды. Әкесі оны ауыл молдасына оқуға бермек болғанда ер жеткеннен пысық, зерек болып өскен Жамбыл молданың қолында оқығысы келмейді. Жамбыл 14 жасынан бастап өлең айтып, 15 жасын Сүйінбай ақыннан бата алады. Оның айтқан өлеңдері Жетісу өңірінде жайылып жүйрік ақын Сүйінбайға ұнап қалып, ақын оған былай дейді: «...Балам, өз өлеңіңді шығар, бірақ оны ел-жұрт жаттап алатын, ешкім ұмытпайтын болсын, сенің өлеңің жеке адамдардың көңілін көтеріп, олардың сүйсініп отыратын өлеңі болмасын, бүкіл халықтың сүйіп тыңдайтын өлеңі болсын!»,- деп бата береді. Жамбыл Сүйінбайды өзіне ұстаз етіп біледі. Сүйінбай мен Тезек төре арасындағы айтысты жатқа білген. Жамбыл Сүйінбайдың бастасын ғана алып

қоймай оның қасын ілесу құрметіне ие болады. Осылайша Жамбыл ақын өзіне ұстаз, пір тұтқан адамына:

Менің пірім – Сүйінбай,
Сөз сөйлеймін сыйынбай.
Сырлы, сұлу сөздері,
Маған тартқан сайындай.
Сүйінбай деп сөйлесем,
Сөз келеді бұрқырап,
Қара дауыл құйындай.

-деп ұстазына деген жылы ілтиапты мен асқан жоғары құрметін өлең жолдары арқылы жеткізіп берген.

Жастайнан Жамбыл ауыз әдебиеті үлгілерін сусындап өскендіктен өзінің ақындық шеберлігі мен айтыстағы арландығы барған сайын кең өріс алып, жетіле түседі. Ол Сарбас, Досмағамбет, Құлмамбет, Айкүміс, Қатақан сияқты аса талатты ақындармен айтысқа түсіп оларды сөзсіз жеңіп шығады. Ақын өзінің өлеңдерінде жоқшылықтың зардабын шеккен, қиынышылықтан күн көре алмай жатқан халықты шеберлікпен жеткізіп берген. Тіпті әкімдердің кейбір бұйрықтарына қарсы шығып абақтыда жатқан кездері де болған. Абақтыға қамап мойындатпақ болған әкімнің де бұйрығын қабылдамай жата береді де ақыр соңында амалы болмаған әкім Жамбылды және оны қостаған ақындарды босатудан басқа амалы қалмайды. Міне, осылай Жамбыл «Зілді бұйрық», «Патша әмірі тарылды», «Шағым», «Жылқышы», «Өстепкеде» деген өлеңдерінде саяси әлеуметтік оқиғаларды шыншылдықпен сипаттай жөнеледі. Жамбыл өзі өмір сүрген заманның қандай болса да жағдайын ашық түрде сипаттап бере алған. Тек қана жаман жақтарын ғана емес, Кеңес дәуірінде қол жеткен игі талпыныстарды мақтап марапаттай түскен. Екінші дүние жүзілік соғыс жылдарында ақын Отан қорғау тақырыбына белсене кіріседі де «Ленинградтық өрендерім» атты әрбір жауынгерді жігерлендіретін өлеңін шығарады. Одан бөлек «Қамал бұзған қаһарман», «Отан әмірі» т.б. өлеңдері де жарыққа шыққан. Осылай 1945 жылдың 22 маусымында 100 ге таяған шағында өмірден озады, Бірақ өзінің өлең-жырларымен жіне «Өтеген батыр», «Сұраншы батыр» сияқты поэмалары, айтыстары арқылы халық жадында мәңгіге сақталып қалды. Оның моласы қазіргі Алматы облысы, Жамбыл ауданы, Жамбыл ауылында. Ол қайтыс болған кезінде тоқтап қалған сағаты кәзір музейде ілініп тұр. Оның өлеңдері тек қазақ даласында ғана емес, орыс тіліне аударылып, Қытайда, Чехияда, Англияда және тағы бас елдерде жарық көріп, тек қана қазақтың сүйікті ақыны емес бүкіл әлемнің сүйікті ақыны болды.

Қорыта айтқанда Жамбыл Жабаев қазақ әдебиеті тарихында, жыр алыбы ретінде тілге алынумен бірге, ол нағыз әділеттіліктің, адамилықтың, өз Отаны мен халықтар достығының, ынтымақ-бірілігін кеңінен жырлаған ақын ретінде де айрықша дәріптеле түсетін кемеңгер тұлға. Жамбыл екі заманның арасында жасап кеткен ақын болып, жаңа ғасырда да ел өміріндегі елеулі оқиғаларды өз көзқарасын өлеңімен білдіріп, халықтың көкейіндегі арман-тілегін, көкірендігі мұң-шерін жырлайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әдебиет 11 сынып, Ташкент 2018 жыл.
2. Ә.Нысанбаев «Қазақ энциклопедиясы», Алматы 1998 жыл.
3. А.Байтұрсынов «Ақ жол», Алматы 1991 жыл.
4. Ф.Ғабитова «Алып тағдыры», Алматы 1995 жыл.

**BOG‘LANGAN GRAFLARDA MARSHRUTLAR.
ENG QISQA MARSHRUTNI ANIQLASH ALGORITMI.
UNI VARIANTLAR SONI BO‘YICHA XAJMINI BAXOLASH**

Yusupova Janar Kamolovna

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU Urganch filiali assistenti

Cho‘ponov Otajon Shuxrat o‘g‘li

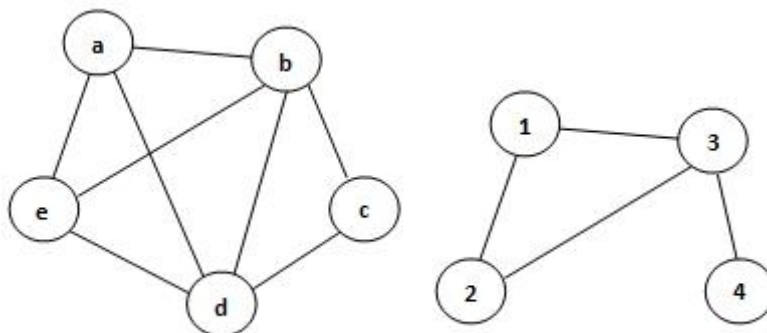
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU Urganch filiali talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bog‘langan graflarda bir uchdan ikkinchi uchga boradigan eng qisqa yo‘lni topish algoritmi berilgan. Ushbu algoritm 1959-yilda Niderlandiyalik olim Edsger Deykstra tomonidan ixtiro qilingan, algoritm Grafning bir uchidan qolgan barcha uchlariga boradigan eng qisqa yo‘llarni topish uchun qo‘llaniladi. Algoritm faqat manfiy og‘irlikdagi qirralari bo‘lmagan graflar uchun ishlaydi. Algoritm dasturlashda keng qo‘llaniladi.

Kalit so‘zlar: Graf, algoritm, minimal marshrut, Deykstra, graf uchlari, graf qirralari.

Kirish. Graf - bu abstrakt tushuncha bo‘lib, obyektlar va ular orasidagi bog‘liqliklarni tasvirlashda yoki ifodalashda ishlatiladi. Obyektlarni ko‘p hollarda nuqtalar bilan belgilab olinadi va ularga nomer beriladi. Bu grafning uchlari deb ham ataladi. Grafning uchlarini sonlar to‘plami sifatida qaraymiz va uni V harfi bilan belgilaymiz. Grafning uchlarini 1 dan N gacha nomerlash mumkin (yoki 0 dan $n-1$ gacha). Graf uchlari orasidagi bog‘liqliklarni sonlar jufti bilan belgilaymiz (u_i, v_i) va bu grafning u_i hamda v_i nomerli uchlari o‘zaro bog‘liqligini bildiradi. Bunday juftliklarni grafning qirralari deyiladi va ular E harfi bilan belgilanadi. E to‘plam elementlari juftlik sonlardan iborat.

Ixtiyoriy grafni uning uchlarini bildiruvchi to‘plam V va qirralarini bildiruvchi to‘plam E bilan berish mumkin. Grafni G harfi belgilasak, uni quyidagicha ifodalash mumkin: $G(V, E)$. Bundan tashqari graflarni oddiygina qilib rasmi ko‘rinishda tasvirlash mumkin. Bunda uchlari uchun nuqtalar qo‘yib, keraklilarini chiziqlar bilan tutashtiramiz. Qizig‘i shundaki, bu yoqda nuqtalarning o‘rni ahamiyatga ega emas, faqat bog‘liqliklar ko‘rinsa bo‘ldi. Graflarni bu usulda tasvirlash ularga oid misollarni qo‘lda yechganda, yoki tahlil qilganda juda qo‘l keladi.

1-rasm. Graflarni tasvirlanishi

Graflarga juda ko‘plab misollar keltirish mumkin:

1. Ixtiyoriy tarmoq - graf. Bunda tarmoq elementlari va ular orasidagi bog‘lanishlar bor.
2. Shaharlar va ularni tutashtiruvchi yo‘llar
3. Kishilar va ular orasidagi bog‘liqliklar. Ota-bola-nabira va h.k

Maslaning qo‘yilishi. n ta uchli va m ta qirraga ega bo‘lgan orientlangan yoki orientlanmagan graf berilgan. Qandaydir boshlang‘ich uch s ko‘rsatilgan. s uchdan boshqalarigacha bo‘lgan eng qisqa masofalarni topish kerak va yo‘lning o‘zini ham chiqarish talab etiladi. Bu masala “yagona manbaali eng qisqa yo‘llarni izlash masalasi” (single-source shortest paths problem) deyiladi[1].

Algoritm. Bu yerda Deykstra (Dijkstra) tamonidan 1959 yilda ishlab chiqilgan algoritm tavsiflangan.

Harbir v uch uchun ungacha bo‘lgan eng qisqa masofani belgilovchi $d[v]$ massiv kiritamiz. Dastlab $d[s] = 0$ boshqalari uchun esa uni qandaydir bir katta son bilan to‘ldirib qo‘yamiz. (Masalada bu uzunlik mavjud eng katta yo‘l uzunligidan ham katta bo‘ladigan shartni qanoatlantirishi kerak):

$$d[v] = \infty, v \neq s$$

Undan tashqari harbir v uch uchun uning ko‘rilgani yoki ko‘rilmaganini bildiruvchi matqiqiy(boolean) $u[v]$ massiv kiritamiz. Dastlab barcha uchlar hali ko‘rilmagan ya’ni:

$$u[v] = false$$

Deyksta algoritmi n ta iteratsiyadan iborat. Navbatdagi iteratsiyada $d[v]$ kattalik eng kichik bo‘lgan hali ko‘rilmagan v uch tanlanadi ya’ni:

$$d[v] = \min_{p:u[p]=false} d[p]$$

(Birinchi iteratsiyada boshlang‘ich s uch ko‘riladi).

Shunday usul bilan tanlangan v uch ko‘rilgan uchlar qatiga kiritiladi. Undan so‘n esa joriy iteratsiyada v uchdan relaksatsiya tekshiriladi. Ya’ni barcha (v, to) qirralar qarab chiqiladi va to uch uchun $d[to]$ qiymat yaxshilashtirishga uriniladi.

Ko‘rilayotgan qirraning uzunligi len ga teng bo‘lsin, u holda relaksatsiyani tekshirish quyidagicha bo‘ladi:

$$d[to] = \min(d[to], d[v] + len)$$

Joriy iteratsiya yakunlangacha algoritm keying iteratsiyaga o‘tadi (yana d masofa eng kichik hali ko‘rilmagan uch tanlanadi va undan relaksatsiya tekshiriladi va h.). Bunda n iteratsiyadan keyin ohir-oqibatda grafning barcha uchi ko‘rilgan bo‘lib qoladi va algoritm o‘z ishini yakunlaydi. $d[v]$ qiymat s uchdan v uchgacha bo‘lgan eng qisqa masofa bo‘ladi.

Yana shuni eslatib o‘tish kerakki s uchdan mavjud yo‘llar orqali borib bo‘lmaydigan uchlar uchun $d[v]$ qiymat cheksiz kattaligicha qoladi. Ma’lumki algoritmning ohirgi bir nechta iteratsiyasida bu uchlar tanlanadi lekin hech qanday yaxshilanish sodir bo‘lmaydi. Chinki cheksiz kata masofaga qirra uzunligini qo‘shganda cheksiz kata sondan kichik bo‘lmaydi. Shuning uchun bu holda algoritmni darhol to‘xtatish mumkin.

Yo‘lni tiklash. Bizdan faqat eng qisqa yo‘lning uzunligi so‘ralmasdan, balki bu yo‘lnig o‘zi ham ya’ni unga borishdagi qaysi uchlardan o‘tish ketma-ketligi so‘ralishi mumkin. s uchdan boshqa uchlarga yo‘lni ketma-ket qanday tiklash mumkinligini ko‘rsatamiz. Buning uchun **predka massiv** deb nomlanadigan $p[]$ massiv kiritamiz. Bu massiv har bir $v \neq s$ uch uchun $p[v]$ kattalik v uchga undan oldin qaysi uch orqali kelganligini bildiruvchi ma’lumot saqlashimiz. Bunda biz quyidagicha faktdan foydalanamiz. Agar biz qandaydir v uchgacha bo‘lgan eng qisqa yo‘lni olib undan ohirgi uchni o‘chirsak u holda bu uchdan oldingi $p[v]$ uchda yakunlanadigan qandaydir yo‘l hosil bo‘ladi va bu yo‘l $p[v]$ uchun eng qisqa bo‘ladi. Shunday qilib, agar biz predka massiv bo‘yicha yurib borsak ohir oqibatda boshlang‘ich uchga yetib boramiz. Bu esa butun bosib o‘tilgan yo‘lni tiklab olish imkoniyatini beradi. Lekin bu ketma-ketlikni teskari tartibda olishimiz kerak[2].

Shunday qilib v uchgacha bo‘lga eng qisqa masofa P quyidagiga teng:

$$P = (s, \dots, p[p[p[v]]], p[p[v]], p[v], v)$$

Bu predka massivni qanday qilib hosil qilishni tushinish qoldi. Lekin bu juda oddiy amalga oshiriladi: har bir relaksatsiyada v uchdan to uchgacha bo‘lgan masofa yaxshilansa u holda to uchga v uch orqali kelgan bo‘ladi. Demak to uchning predkasini v uch qilib belgilab qo‘yish mumkin.:

$$p[to] = v$$

Isbotlash. Deykstra algoritmining to‘g‘riligi quyidagi tasdiq orqali tushintiriladi. Agar qandaydir v uch ko‘rilgan uchlar qatoriga kiritilsa u holda ungacha bo‘lgan eng qisqa masofa $d[v]$ allaqachon hisoblangan bo‘ladi va u boshqa o‘zgarmaydi.

Isbotlash induksiya bo'yicha amalga oshiriladi. Birinchi iteratsiya uchun uning to'g'riligi aniq— s uch uchun $d[s] = 0$, uning uchun eng qisqa masofa hisoblanadi. Endi bu tasdiq oldin ko'rilgan barcha iteratsiyalar uchun to'g'ri deb tasavvur qilaylik, ya'ni ko'rilgan uchlar uchun; joriy iteratsiyadan so'ng ham u buzilmasligini isbotlaymiz. Joriy iteratsiyada tanlab olingan ya'ni ko'rilgan uchlar qatoriga qo'shilishga tayyorlanayotgan uch v bo'lsin. $d[v]$ masofa uning uchun haqiqatdan ham eng qisqa masofa bo'lishini isbot qilamiz. (bu uzunlikni $l[v]$ orqali belgilaymiz). v uchgacha bo'lgan eng qisqa masofa P ni qarab chiqamiz. Bu yo'lni ikki qismga ajratish mumkin: P_1 , faqat ko'rilgan uchlardan tashkil topgan uchlardan tashkil topgan (minimum boshlang'ich s uch bu yo'lda bo'ladi), va qolgan qismi P_2 yo'l (u ko'rilgan uchlardan iborat bo'lishi mumkin lekin albatta ko'rilmagan uchdan boshlanishi kerak). P_2 yo'lning birinchi uchini P bilan belgilaymiz, P_1 ning ohirgi uchini esa q orqali belgilaymiz.

Dastlab bizning tasdiqni P uchun ko'rsatamiz, ya'ni:

$$d[p] = l[p]$$

tenglikni tasdiqlaymiz. Lekin bu amaliy ma'lum: undan oldingi iteratsiyalardan birida biz q uchni tanladik va undan relaksatsiyani bajardik. p uchgacha bo'lgan eng qisqa yo'l q uchgacha bo'lgan eng qisqa yo'l + (p, q) qirra uzunligiga teng, shuning uchun q dan relaksatsiya bajarilganda $d[p]$ kattalik haqiqatdan kerakli qiymat o'rnatiladi.

Qirralarning nomanfiyligidan kelib chiqadigan bo'lsak, $l[p]$ eng qisqa yo'l (u faqat isbodlangandan so'ng $d[p]$ ga teng bo'ladi) v gacha bo'lgan eng qisqa yo'l $l[v]$ dan oshmaydi. $l[v] \leq d[v]$ ekanligini hisobga olib (Deykstra algoritmi eng qisqa yo'ldan ham qisqasini topa olmaydi, bu umuman mumkin emas), natijada quyidagicha munosabadni olamiz.

$$d[p] = l[p] \leq l[v] \leq d[v]$$

Boshqa tamondan ham p , ham v — ko'rilmagan uchlar, shuning uchun joriy iteratsiyada aynan v uch tanlangan, p uch emas, shunday qilib quyidagicha tengsizlikni olamiz:

$$d[p] \geq d[v]$$

Bu ikkita tengsizlikdan natijaviy $d[p] = d[v]$ tenglikni hosil qilamiz, u holda bungacha topilgan munosabatlardan shuni hosil qilamiz

$$d[v] = l[v]$$

isbotnashi talab qilingan.

Amalga oshirish.

Shunday qilib Deykstra algoritmi n iteratsiyadan iborat. Harbir iteratsiyada $d[v]$ qiymat eng kichik bo'lgan hali ko'rilmagan uch tanlanadi. Bu uch ko'rilgan uchlar

ro'yxatiga kiritiladi va bu uchdan chiquvchi harbir uch bo'yicha relaksatsiya tekshiriladi va har bir qirra bo'yicha $d[]$ massiv qiymatini yaxshilashga harakat qilinadi.

Algoritmning ishlash vaqti quyidagicha hisoblaymiz:

- n marta hali ko'rilmagan uchlar orasida eng kichik $d[v]$ li uchni topamiz, ya'ni n uch ichidan.

- m marta relaksatsiyaga urinish amalga oshiriladi

Bu amallarni oddiy amalga oshirishda, uchni izlash uchun $O(n)$ operatsiya, bitta relaksatsiya uchun esa— $O(1)$ operatsiya ketadi. Algoritmning natijaviy asimptotikasi:

$$O(n^2 + m)$$

Xulosa

Ushbu Dekstra algoritmini 1959-yil olim Deykstra tomonidan taklif qilingan. Algoritm ishlash prinsipi juda oddiy bitta $d[]$ massiv olamiz va unda grafning har bir V uchidan bizga berilgan S uchgacha bo'lgan eng qisqa qiymatni saqlaymiz. Buning uchun oldin $d[s]=0$ tenglaymiz va $d[]$ ning barcha qiymatlarini musbat cheksizlar bilan to'ldiramiz. So'ngra har bir uchni tekshirilganini bilish uchun bitta boolean tipidagi $used[]$ massiv ham ochamiz. Keyin n itaratsiya orqali $d[i]$ ning hali tekshirilmagan va eng kichik $d[v]$ uchini topamiz. Tanlangan $d[v]$ uch uchun u bilan bog'langan har bir uch uchun relaksatsiyasini ko'rib chiqamiz. Relaksatsiya quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

$$d[i] = \min(d[i], d[v] + \text{len})$$

Shu tariqa bizda $d[]$ massivda S uchdan har bir V uchgacha bo'lgan eng qisqa masofa joylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. H. Bast, S. Funke, P. Sanders. and D. Schultes. Fast routing in road networks with transit nodes. Science 316 (2007), no. 5824, 566.

2. K. Madduri, D.A. Bader, J. W. Berry, and J. R. Crobak, An experimental study of a parallel shortest path algorithm for solving large-scale graph instances, 2007 Proceedings of the Ninth Workshop on Algorithm Engineering and Experiments (ALENEX), New Orleans, Louisiana, January 2007.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING JAHON SAVDO TASHKILOTIGA QO‘SHILISHI HAMDA HUQUQIY JARAYONLARINI QIYOSLI TAHLILI

Odinayev Nuriddin Ramozon o‘g‘li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti magistranti

ANNOTATSIYA

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 24-dekabrda "Jahon savdo tashkiloti bilan ishlash bo‘yicha Idoralararo komissiya tarkibini tasdiqlash to‘g‘risida"gi qaroriga asosan mamlakatimizning Jahon savdo tashkilotiga (JST) a‘zo bo‘lishi bo‘yicha ko‘p profilli ishlar olib borilmoqda. Hozirgi vaqtda JST 164 ta mamlakatni va jahon savdosi umumiy hajmining 98%ini birlashtirib, davlatlar o‘rtasidagi global savdo qoidalarini tartibiga soluvchi asosiy xalqaro organ hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2020-yil 4-fevral kuni qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash va oziq-ovqat tovarlari sifatini oshirish masalalariga bag‘ishlangan yig‘ilish o‘tkazdi. Shu yig‘ilish jarayonida ham JST standartlariga eksport tovarlarimizning javob bermasligi hamda import tovarlarning kirib kelish payti ularni tekshiruvdan o‘tkazish qiyinchilik tug‘dirayotgani haqida gapirildi. Maqola O‘zbekiston Respublikasining Jahon savdo tashkilotiga a‘zo bo‘lishining huquqiy jihatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Qiyosiy jihatdan boshqa davlatlarning JSTga a‘zo bo‘lish tajribasi, shuningdek, milliy manfaatlarni hisobga olgan holda O‘zbekiston Respublikasining bosqichma-bosqich a‘zo bo‘lishini ta‘minlash bo‘yicha JST me‘yoriy-huquqiy bazasining imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning olingan fundamental natijalari O‘zbekiston Respublikasida tashqi iqtisodiy faoliyatni liberallashtirish, eksport salohiyatini kengaytirish va bojxona boshqaruvini yanada takomillashtirish siyosatini hisobga olgan holda amaliy qiziqish uyg‘otadi.

Kalit so‘zlar: Jahon savdo tashkiloti (JST), xalqaro savdo, bojxona va tariflarni tartibga solish, bojxona to‘lovlari, tashqi iqtisodiy faoliyat.

COMPARATIVE ANALYSIS OF LEGAL PROCESSES OF JOINING THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN TO THE WORLD TRADE ORGANIZATION

ANNOTATION

According to the decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 24, 2018 "On approving the composition of the Interagency Commission on Working with the World Trade Organization" regarding

our country's membership in the World Trade Organization (WTO) multi-profile work is underway. At present, the WTO is the main international body that organizes the rules of global trade between countries, uniting 164 countries and 98% of the total volume of world trade. On February 4, 2020, the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev held a meeting on the issues of deep processing of agricultural products and improving the quality of food products. During this meeting, it was also mentioned that our export goods do not meet WTO standards and that it is difficult to inspect imported goods when they arrive. The article is devoted to the study of the legal aspects of the membership of the Republic of Uzbekistan in the World Trade Organization. Comparatively, the WTO membership experience of other countries is analyzed, as well as the opportunities of the WTO regulatory framework to ensure gradual membership of the Republic of Uzbekistan, taking into account national interests. The fundamental results of the study are of practical interest, taking into account the policy of liberalization of foreign economic activity, expansion of export potential and further improvement of customs administration in the Republic of Uzbekistan.

Keywords: World Trade Organization (WTO), international trade, customs and tariff regulation, customs duties, foreign economic activity

KIRISH

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy islohotlarning amalga oshirilishi, jahon iqtisodiyotining kengayib borayotgan globallashuvi va xo'jalik hayotining baynalmilallashuvining kuchayishi sharoitida uning milliy iqtisodiyotini rivojlantirish, eng avvalo, xalqaro mehnat taqsimotida samarali ishtirok etish bilan belgilanadi, shu jumladan sanoat kooperatsiyasi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, bozor munosabatlarining shakllanishi va rivojlanishi tashqi iqtisodiy aloqalarni kengaytirishni, respublikamizning jahon xo'jaligi tizimiga yanada kengroq integratsiyalashuvini taqozo etadi.

Mavjud tashqi savdo aloqalari amaliyoti shuni ko'rsatadiki, belgilangan maqsadlarga erishish ichki bozorning barcha segmentlarini qayta qurish, jahon hamjamiyatida ularni rivojlangan huquqiy, ma'muriy va iqtisodiy tartibga solishning tsivilizatsiyalashgan bozor faoliyati standartlariga muvofiqlashtirishga asoslanadi.

Shu munosabat bilan, iqtisodiy islohotlarning dastlabki bosqichi bilan bir vaqtda, 1995-yilda O'zbekiston Respublikasining eng vakillik va nufuzli xalqaro iqtisodiy tashkilotlardan biri — Tariflar va savdo bo'yicha Bosh kelishuvga (GATT) qo'shilishiga tayyorgarlik ko'rish choralari ko'rildi, uning asosida 1995-yilda Jahon savdo tashkiloti (JST) ga aylandi.[1]

JST me'yoriy-huquqiy bazasi ma'lumotlariga asoslanib, shuni ta'kidlash kerakki, JST doirasida savdo bilan bog'liq investitsiya choralari o'ldirilgan alohida hujjat – 1994-yil 15-yanvarda Marokashda tuzilgan Savdo bilan bog'liq investitsiya choralari to'g'risidagi bitim (TRIMS) mavjud. Ushbu shartnoma faqat tovarlar savdosiga taalluqlidir va xorijiy investorlarga nisbatan qo'llaniladigan va milliy rejimni ta'minlash majburiyati bilan mos kelmaydigan choralarni bekor qilishni va miqdoriy cheklovlarni bekor qilishni talab qiladi, xususan:

□ korxonadan mahalliy yoki har qanday mahalliy manbadan tovarlarni xarid qilish yoki undan foydalanishga qaratilgan chora-tadbirlar;

□ korxonadan import qilinadigan tovarlarni sotib olish yoki undan foydalanish u tomonidan eksport qilinadigan mahalliy tovarlar hajmi yoki qiymati bilan bog'liq bo'lgan miqdor bilan cheklanishini talab qiluvchi chora-tadbirlar;

□ korxonadan mahalliy ishlab chiqarishda foydalaniladigan yoki u bilan bog'liq bo'lgan tovarlarni o'zi eksport qiladigan mahalliy tovarlar hajmi yoki qiymatiga to'liq yoki miqdorda olib kirishni cheklovchi choralar;

□ korxonaga tegishli xorijiy valyuta tushumlari hajmi bo'yicha korxonaning chet el valyutasiga kirishini cheklash yo'li bilan uning mahalliy ishlab chiqarishida foydalaniladigan yoki u bilan bog'liq bo'lgan tovarlar importini cheklovchi chora-tadbirlar;

□ muayyan tovarlar shaklida, ularning hajmi yoki qiymati yoki mahalliy ishlab chiqarish hajmi yoki qiymatining ulushi shaklida ifodalangan eksport uchun tovarlarni korxonadan eksport qilish yoki sotishni cheklovchi choralar. [4]

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston Respublikasining JSTga a'zo bo'lishining o'rganilayotgan muammolarida markaziy masalalar milliy bojxona qonunchiligining JST qonunchiligining ayrim bojxona va huquqiy institutlarga ta'sir etuvchi qoidalariga muvofiq bo'lishi kerakligi bilan bog'liq. Qiyosiy nuqtai nazardan, men 1994 yildagi Tariflar va savdo bo'yicha Bosh kelishuv (GATT-1994), shuningdek JSTning bir qator boshqa kelishuvlari moddalarini qoidalarini tahlil qilishga to'xtalib o'tmoqchiman. O'zbekiston Respublikasining bojxona to'g'risidagi qonunchiligi va JST qonunchiligi o'rtasida quyidagi aloqa nuqtalari, xususan:

Tranzit. Qayd etish joizki, O'zbekiston Respublikasida bojxona tartibga solish doirasida foydalaniladigan tovarlar tranzitining bojxona jihatlari odatda 1994 yil GATTning 5-moddasiga zid kelmaydi va JST qonunchiligiga muvofiqligi nuqtai nazaridan qayta ko'rib chiqishni talab qilmaydi.

Tovarlarning bojxona qiymati. Yuqorida ta'kidlanganidek, Respublikada bojxona qiymatini baholash tizimi O'zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksining 44-bobi "Tovarning bojxona qiymati" (301-321-moddalar) bilan tartibga solinadi. Bundan

tashqari, “Bojxona bahosi to‘g‘risida”gi shartnomani O‘zbekiston Respublikasi tomonidan qo‘llash tartibi, usuli va ma‘lumotlari “O‘zbekiston Respublikasining bojxona hududiga olib kirilayotgan tovarlarning bojxona qiymatini aniqlash bo‘yicha yo‘riqnoma”da belgilangan. [5]. Yo‘riqnoma nafaqat bojxona qiymatini aniqlash usullarini, balki ularni qo‘llash tartibini ham tavsiflaydi. Bundan tashqari, Yo‘riqnomaning ilovasida import qilinadigan tovarlarning bojxona qiymatini baholashning 4-sonli usulini qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar keltirilgan.

Import va eksport bilan bog‘liq to‘lovlar va rasmiyatlar. Elektron hujjat aylanishiga o‘tish istiqbollari, shuningdek, bir qator ruxsatnomalarni unifikatsiya qilish bo‘yicha olib borilayotgan ishlarni hisobga olgan holda, bojxona rasmiylashtiruvini yanada soddalashtirilishi va bojxona operatsiyalarini amalga oshirish muddati qisqarishini kutish mumkin. Xavfsizlik va jahon savdosini osonlashtirish uchun ramka standartlariga rioya qilish qo‘shimcha qoidalar ishlab chiqishni talab qilmaydi. Bojxona nazorati va rasmiylashtiruvining zamonaviy shakl va usullarini bojxona ma‘muriyatchiligi amaliyotiga joriy etishning huquqiy asoslari O‘zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksida allaqachon mavjud. Shunday qilib, 29-bobda respublikada risklarni boshqarish tizimini (RMS) qo‘llash asoslari ko‘rsatilgan; 52-bob – bojxona organlari tomonidan tashqi iqtisodiy faoliyatning tovar nomenklaturasi (TK) bo‘yicha tovarlarni tasniflash to‘g‘risida dastlabki qarorni taqdim etish ketma-ketligi; 56-bob intellektual mulk huquqlarini himoya qilish kabi dolzarb masalaga bag‘ishlangan.

Kelib chiqish qoidalari. JSTning kelib chiqish qoidalari to‘g‘risidagi bitimning asosiy qoidalariga muvofiq, birinchi navbatda, kelib chiqish qoidalarini uyg‘unlashtirish, shuningdek, JSTga a‘zo davlatlarning o‘tish davri uchun ma‘lum qoidalarga rioya qilish majburiyatlari nazarda tutilganligini ta‘kidlash lozim. davr (kelib chiqish qoidalarini uyg‘unlashtirish bo‘yicha ishlar tugaguniga qadar) va kelajakda uyg‘unlashtirilgan qoidalarni amalga oshirishni ta‘minlaydigan tamoyillar.

Hozirgi vaqtda kelib chiqish qoidalari uyg‘unlashtirilmaganligiga qaramay, JSTga a‘zo davlatlar Bitimda (II qism "Tovarlarining kelib chiqish qoidalarini qo‘llash qoidalari") belgilangan muayyan qoidalarga (prinsiplarga) rioya qilishlari kerak. Shartnoma imtiyozli bo‘lmagan rejim uchun qo‘llaniladigan kelib chiqish qoidalari (masalan, antidemping va kompensatsiya bojlari, miqdoriy cheklovlar, tarif kvotalari va GATT-1994da nazarda tutilgan boshqa choralar) o‘rtasidagi farqni belgilaydi. shartnoma yoki avtonom asosda tarif imtiyozlarini berish bilan bog‘liq kelib chiqishi.

Intellektual mulk huquqlariga rioya qilishni ta‘minlash bo‘yicha transcagaraviy choralar. Intellektual mulk obyektlarini muhofaza qilishning bojxona xususiyatlarining turli jihatlarini har tomonlama ko‘rib chiqish shuni ko‘rsatdiki, u manfaatdor shaxslar (mualliflik huquqi egalari, mualliflik huquqi egalari

vakillari) va vakolatli bojxona organlarining birgalikdagi harakatlariga asoslanadi. Bugungi kunga qadar O‘zbekiston Respublikasi intellektual mulk sohasida Adabiy va san’at asarlarini himoya qilish to‘g‘risidagi Bern konventsiyasi, Sanoat mulkini himoya qilish to‘g‘risidagi Parij konventsiyasi, Sanoat mulkini himoya qilish bo‘yicha hamkorlik to‘g‘risidagi Bitim kabi ko‘plab ko‘p tomonlama xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya qilgan. Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar sohasi (MDH davlatlarining mintaqaviy kelishuvi) va boshqalar.

JSTga a‘zo bo‘lish bo‘yicha muhim xalqaro shartnomalardan biri bu Intellektual mulk huquqlarining savdo-sotiq aspektlari to‘g‘risidagi bitim (TRIPS). TRIPSning 58-moddasiga muvofiq, a‘zolarining iltimosiga binoan vakolatli organlar o‘z tashabbusi bilan harakat qilishlari va intellektual mulk huquqi mavjudligini tasdiqlovchi dalillarga ega bo‘lgan tovarlarni erkin muomalaga chiqarishni to‘xtatib turishlari shart. buzilgan. Shu munosabat bilan va TRIPSning 58-moddasi normasini amalga oshirish maqsadida hozirgi vaqtda bojxona organlarining o‘z tashabbusi bilan (eksofficio) tovarlarni erkin muomalaga chiqarishni to‘xtatib turish masalasi o‘rganilmoqda.

Ayni paytda bojxona ma‘muriyatchiligi tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida respublikamiz bojxona qonunchiligini xalqaro va Yevropa standartlariga muvofiqlashtirish borasida sezilarli yutuqlarga erishdi. Shu bilan birga, shuni ta‘kidlash joizki, O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligida quyidagilarga oid asosiy asoslar mavjud:

- oldingi ma‘lumotlardan foydalanishni nazarda tutuvchi zamonaviy bojxona rasmiylashtiruv tartiblari;
- bojxona nazoratining ayrim shakllarini tanlashda risklarni boshqarish tizimlari;
- vakolatli iqtisodiy operator instituti va boshqa ilg‘or bojxona texnologiyalari.

[9, 10]

Bojxona qonunchiligini JST normalariga muvofiqlashtirish masalasi vakolatli iqtisodiy operator maqomiga ham ta‘sir qiladi. JST tomonidan qabul qilingan Asosiy standartlarning 2.3-bandiga 1-izohda vakolatli iqtisodiy operator deganda faoliyati JST normalari yoki yetkazib berish xavfsizligini ta‘minlash standartlariga muvofiqligi bojxona ma‘muriyati tomonidan tasdiqlangan tashqi savdo ishtirokchisi tushuniladi. tovarlar zanjiri. AEO ishlab chiqaruvchilar, importerlar, eksportchilar, brokerlar, tashuvchilar, konsolidatorlar, vositachilar, portlar, aeroportlar, terminallar operatorlari, integratsiya va ombor operatorlari, distribyutorlar bo‘lishi mumkin. Boshqacha qilib aytganda, xalqaro me‘yoriy hujjatlarda AEO maqomini berish va shunga mos ravishda nafaqat mamlakatimizda odat bo‘lgan tovarlarni eksport qiluvchi va import qiluvchilarga, balki harakatda ishtirok etuvchi keng doiradagi shaxslarga ham alohida soddalashtirish huquqlari ko‘zda tutilgan. tovarlarni bojxona chegarasidan o‘tkazish.

O‘zbekiston Respublikasining savdo-iqtisodiy sohasida amalga oshirilayotgan o‘zgarishlarni hisobga olgan holda, birinchi navbatda JSTga a‘zo bo‘lish shartlariga eng sezgir bo‘lgan tarmoqlarga yo‘naltirilgan xorijiy investitsiyalar bo‘yicha bojxona tartib-taomillarini maksimal darajada soddalashtirishga e‘tibor qaratish lozim. yengil va oziq-ovqat sanoati, qishloq xo‘jaligi. Bojxona siyosatining tartibga soluvchi ta‘siri tovarlarning tashqi savdosiga proteksionistik choralarning ta‘sirini keskin kamaytirishi kerak. Shu munosabat bilan respublikada mahalliy ishlab chiqaruvchilar o‘rtasida raqobat muhitini shakllantirish uchun barcha zarur shart-sharoit yaratilmoqda.

MUHOKAMA

Milliy avto va aloqador tarmoqlarini himoya qilish. 2020-yil boshi holatiga ko‘ra, O‘zbekistonda uch milliondan ortiq avtomobil ro‘yxatga olingan bo‘lib, ularning 89 foizi yengil avtomobillardir. Mahalliy yengil avtomobillar bozori 2,6 milliard dollarga baholandi, ya‘ni O‘zbekiston YaIMning qariyb 5 foizi. So‘nggi 5-10 yil ichida avtomobillarning sezilarli o‘shishiga qaramay, aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan yengil avtomobillar soni past darajada qolmoqda - 1000 kishiga 90 dona.

Taqqoslash uchun, Qozog‘istonda bu ko‘rsatkich 202 dona, Rossiyada – 300 dona, Germaniyada – 567 dona, AQShda – 800 dona va hokazo. Shunday qilib, O‘zbekiston avtomobil bozori aholining xarid qobiliyati bilan chegaralangan katta o‘shish salohiyatiga ega. (Manba: <https://www.spot.uz/ru/2020/02/24/auto/>).

Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini himoya qilish. Qishloq xo‘jaligi O‘zbekiston iqtisodiyotining yetakchi tarmog‘i bo‘lib, ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda juda muhim o‘rin tutadi. Respublika yalpi ichki mahsulotida sanoatning ulushi 2020-yilda 26,1 foizni tashkil etdi. 2020-yilda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari qiymatining 49,5 foizi o‘simlikchilik mahsulotlariga, 50,5 foizi esa chorvachilik. Respublikada 80,1 mingga yaqin fermer xo‘jaligi mavjud bo‘lib, ularga 3,8 million gektardan ortiq yer ajratilgan. Qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlarning 20,7 foizi sug‘oriladi. So‘nggi 15 yilda aholi jon boshiga sug‘oriladigan yerlarning mavjudligi 24,5 foizga kamaydi, bu aholi sonining o‘shishi, suv ta‘minotining qisqarishi va qishloq xo‘jaligi yerlarining yer fondining boshqa toifalariga o‘tkazilishi bilan bog‘liq.

Asosiy ekinlar sabzavot, don va mevalar yetishtiriladi. O‘zbekistonning iqlim sharoiti bog‘dorchilik va uzumchilikni rivojlantirishga qulaylik yaratadi. O‘zbekiston sabzavot, meva va uzumlari xaridorgir bo‘lib, ko‘plab MDH davlatlariga eksport qilinmoqda. So‘nggi paytlarda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini uchinchi davlatlarga eksport qilishni ko‘paytirishga urinishlar boshlandi.

Tekstil sanoati. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda yengil sanoat, jumladan, to‘qimachilik va tikuvchilik mahsulotlari ishlab chiqarish 2020-yilda COVID-19 bilan bog‘liq qiyinchiliklarga qaramay, barqaror rivojlanish ko‘rsatib, yilni

ishlab chiqarish o'sish sur'atlari 112,0 foizga, sanoat bo'yicha esa 100,7 foizga yakunladi. Hisobot yilida sanoatning sanoat ishlab chiqarishining umumiy hajmidagi hissasi 17,2 foizni tashkil etdi, bu ko'rsatkich 2016 yilda 16,7 foizni, 2019 yilda esa 15,5 foizni tashkil etdi. 2020-yilda yirik korxonalar tomonidan mahsulot ishlab chiqarish natija ko'rinishida o'sdi: trikotaj ustki kiyimlar qariyb ikki baravar, ip-kalava – 1,7 barobar, paxta matolari – 1,5 barobar, trikotaj gazlamalar – 1,2 barobar.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2017-2020-yillarda respublika to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatining asosiy kapitaliga 32,4 trillion so'mdan ortiq investitsiyalar yo'naltirilgan. 2020-yil uchun esa 12,3 trln. so'mni tashkil etib, investitsiyalar 2016 yilga nisbatan qariyb 2,5 marta o'sdi. Yangi inshootlar yaratilib, mavjudlari modernizatsiya qilindi.

1991-2020 yillarga mo'ljallangan to'qimachilik va tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish tuzilmasining retrospektiv tahlili shuni ko'rsatdiki, 1991-2005 yillar mobaynida tayyor mahsulotlar - gazlama va trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish hissasi sezilarli darajada pasaygan. qayta tiklanishi keyingi yillarda boshlangan sanoat ishlab chiqarish hajmi. 2020 yil oxiriga kelib ishlab chiqarish zanjirining yakuniy bo'g'ini bo'lgan kiyim-kechak ishlab chiqarish ulushi qo'shilgan qiymatning ancha yuqori – 25,7 foizga yetdi.

Fermer xo'jaliklari va to'qimachilik sanoati korxonalarini o'rtasida bozor munosabatlarini shakllantirish chora-tadbirlarini izchil amalga oshirish doirasida O'zbekistonda ilk bor 2017-yil fevral oyida klaster islohotini amalga oshirish respublika Prezidenti tomonidan Buxoro viloyatiga tashrifi chog'ida taklif etilgan edi.

Mahalliy xomashyoni qayta ishlovchi ishlab chiqarish klasterlarini rivojlantirish iqtisodiy o'sishni oshirish uchun hududlarda resurslarni safarbar etish yo'llaridan biridir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, tashkil etilayotgan klasterlar fermer xo'jaliklari tomonidan paxta xomashyosini yetishtirish va keyinchalik chuqur qayta ishlash uchun to'qimachilik korxonasiga yetkazib berish bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar tuzish asosida tashkil etilgan to'qimachilik korxonalarini va fermer xo'jaliklari o'rtasida kooperatsiya aloqalarini tashkil etish muammosini muvaffaqiyatli hal qilmoqda. o'z ishlab chiqarish quvvatlariga ega bo'lib, har ikki hudud va butun mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga muhim hissa qo'shmoqda.

Mahalliy xomashyoni qayta ishlash chuqurligini bosqichma-bosqich oshirish, shuningdek, yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish hajmi va turlarini kengaytirish tarmoqning ichki zaxira va imkoniyatlaridan foydalanishning eng muhim yo'nalishi bo'ldi. Agar ilgari paxta tolasining katta qismi eksport qilingan bo'lsa, so'ng 2020-yil oxiriga kelib tola to'liq qayta ishlanib, mamlakatimiz korxonalarini tomonidan paxta ipiga aylantirildi. Natijada ip-kalava ishlab chiqarish 2016-yilga nisbatan fizik ko'rinishda qariyb 3 barobar oshdi. Davlat ko'magida paxta

matolari ishlab chiqarish qayta tiklangani O'zbekiston to'qimachilik sanoati xodimlarining ulkan yutug'idir. Shunday qilib, tahlil qilinayotgan davrda tarkibida 85 massa va undan ortiq paxta tolasi bo'lgan faqat paxta gazlamalarini chiqarish 2016-yildagi 34,2 millionga nisbatan 3,47 baravarga ko'paydi va 118,8 million donani tashkil etdi. Trikotaj gazlamalar ishlab chiqarish 3 barobardan ziyod oshdi. . Shu bilan birga, tayyor mahsulot ishlab chiqarish ko'paymoqda.

Trikotaj ichki kiyimlar ishlab chiqarish 1,9 barobarga, trikotaj ustki kiyimlarni ishlab chiqarish 115,9 foizga oshdi. Mahsulotlar eksportining sezilarli o'sishi. To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoati boshqa tarmoqlar qatorida eng eksportga yo'naltirilgan sanoatdir. Shunday qilib, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini tavsiflovchi ko'rsatkich bo'lgan sanoat mahsuloti hajmidagi eksport ulushi bo'yicha u boshqa tarmoqlardan sezilarli o'zib ketgan, shu bilan birga 2016-2020-yillarda ushbu ko'rsatkichning 25,7 foizdan 45,5% gacha sezilarli o'sishini ta'minlamoqda.

XULOSA

JSTni shakllantirish jarayonining jahon savdosining rivojlanishi va liberallashtirishga ta'sirini o'rganish shuni ko'rsatdiki, ushbu sohada sodir bo'layotgan zamonaviy jarayonlar bir qator xususiyatlar bilan tavsiflanadi, xususan:

birinchidan, iqtisodiy hayotning deyarli barcha tarmoqlarini qamrab olgan holda, bojxona-tarif siyosati doirasidan ancha chiqib ketgan tartibga solish chora-tadbirlari doirasi sezilarli darajada kengaydi;

ikkinchidan, tashqi savdoni tartibga solishning xalqaro mexanizmi sifat jihatidan o'zgarib, global xususiyat kasb etdi. Shunga muvofiq, muvofiqlashtirilgan xalqaro harakatlar va turli mamlakatlarning tashqi savdo ayirboshlashni erkinlashtirish bo'yicha kelishilgan sa'y-harakatlari roli sezilarli darajada oshdi.

O'rganilgan xalqaro ilmiy-tahliliy material JSTga a'zo bo'lish jarayoni uchta asosiy bosqichdan iborat ekanligini ko'rsatdi:

□ kiruvchi davlat tomonidan tashqi savdo siyosati va institutlari batafsil tavsiflangan tashqi savdo rejimi to'g'risidagi memorandumni tayyorlash;

□ ko'p tomonlama muzokaralar, jumladan, ishchi guruhning Jenevadagi uchrashuvlari, shuningdek, kelayotgan davlatning savdo rejimi to'g'risida JST a'zolarini qiziqtirgan faktlarni oydinlashtirishga qaratilgan savol-javoblar;

□ tarif imtiyozlari, xizmatlar va qishloq xo'jaligi subsidiyalari bo'yicha ikki tomonlama muzokaralar. Amaliyotdagi oxirgi ikki bosqich parallel ravishda amalga oshiriladi. Qo'shilish jarayonida mamlakat asosiy qonunlar va savdo choralari JST qoidalariga muvofiqlashtirishi, shuningdek, JST a'zolarining so'rovlari va istaklarini qondirishi kerak.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdullaev A.M., Akhmedov A.L., and Talibov, Prospects of Uzbekistan's accession to the World Trade Organization, Journal of Economics and Business, 2019. Vol. 5 (1), 6 – 9.
2. Kurpayanidi K. I. State regulation of the innovation process in Uzbekistan, All-Russian Economic journal ECO. 2014. № 6 (480).
3. Kurpayanidi K. I., Ways to activate foreign economic activity of the Republic of Uzbekistan in the context of globalization, Innovative economy: prospects for development and improvement. 2018. №6 (32).
4. Official website of the World Trade Organization. Internet resource. Access mode: URL
<https://www.wto.org/>
5. Instruction No. 390 dated January 13, 1998 "On determining the customs value of goods imported into the customs territory of the Republic of Uzbekistan", registered by the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan.
6. Shermatov Sh., Kamburova V., Bulatova L.T., Tashmukhamedova Sh., Muratova Sh., I. The Scientific Heritage. Budapest. No. 50, 2020, 20–23.
7. Pulatova L.T., Muratova Sh., Dzhemileva S., Pleshkov B., The importance of developing modern control methods for determining food safety during customs clearance, Journal of European Journal of Economic Sciences and Management of Science. Vienna., No. 1, 2020, 59–67.
8. Pulatova L.T., Shermatov Sh., Kamburova V. Tashmukhamedova Sh., Muratova Sh., Monitoring of genetically modified food products in Uzbekistan, J. Scientific Heritage., Budapest. No. 50, 2020, 20–23.
9. Saidov A. A., Pulatova L.T., Xakimova F. A., Integrated Risk Management System for Sanitary and Epidemiological Control at the Customs Border of the Republic of Uzbekistan, 11th World Conference “Intelligent System for Industrial Automation” (WCIS-2020).(<https://doi.org/10.1007/978-3-030-68004-6>).

- Switzerland. – V.1323), 294 – 302.
10. Pulatova L.T., Saidov A.A., Problematic issues of implementing a risk management system for phytosanitary and veterinary control at checkpoints across the customs border of the Republic of Uzbekistan, J. European Journal of Economics and Management Science, Vienna, No. 4, 2020, 92 – 103.
11. Zemskova I. A. Russia and the WTO: Issues of customs and legal regulation, Materials of the IV International Scientific and Practical Conference of students, undergraduates, postgraduates, teachers, practitioners "WTO and the Customs Union: prospects for integration cooperation" (May 27, 2013), Saratov, 2013, 44 – 48.
12. Pchelnikova O.S. Imperatives and algorithms for the entry of post-socialist countries into the WTO: Diss.... Candidate of Economic Sciences, 2007, Rostov on Don, 201.
13. Gilmendinova I.A. WTO as an institution of regulation of international relations: Diss. Candidate of Economic Sciences, 2004, M. 179.

APPROACHES TO THE INTERPRETATION OF SLANG AS A SUBSYSTEM OF THE LANGUAGE

Makhsudbek Nurmatov

Teacher on the faculty of English language and literature
at Fergana state university

ABSTRACT

The article deals with studying slang in Modern English. It specifically presents the several interpretation given in dictionaries like Oxford Dictionary & Thesaurus of Current English” Longman Dictionary of Contemporary English” and also by well-known linguistic scholars E. Partridge, Arnold I.V, M.M. Makovsky, V.A. Khomyakov.

Keywords: Colloquial words, informal speech, non- standard language, secret language, societies, social group, vocabulary.

In modern linguistics there is no single definition for the notion of "slang", on the contrary, a large number of interpretations of this concept contradict each other. It is not terminologically accurate, and various linguists use it to refer to various notions. This theoretical uncertainty regarding its definition has also an impact on lexicography in practice which means the term slang is defined differently in various dictionaries. For example:

“Oxford Dictionary & Thesaurus of Current English” represents following definition “ a variety of language that is considered to particularly informal, more frequently used in speech than in writing and usually only used in certain situations or with certain persons” (oxforddictionaries.com).

“Cambridge Advanced Learner’s dictionary” gives following explanation for the term slang:” Slang is terminology that is only used among the individuals who know one another well and members of the same social group. The language of slang is quite informal. If it is employed in relation to someone else or outside of a close-knit group of people, it may insult them. Slang is more frequently applied in speaking rather than written interaction”. (dictionary.cambridge.org)

In Britannica “slang” is defined as “Unusual words or expressions that convey something novel or familiar in a unique way. It is irreverent, flippant, and impolite; it could even be lewd or obscene. The aim of its vivid metaphors is typically respectability, and it is this concise, occasionally witty, and frequently impertinent social criticism that gives slang its distinctive flavor.” (britannica.com).

“Longman Dictionary of Contemporary English” offer another interpretation " very informal, occasionally abusive language that is specifically employed by members of a certain group, such young people or criminals. " (ldoceonline.com).

“The Collins student’s Dictionary” interpret it in the following way: casual terminology and idioms with informal meanings ” (CCSD, 1990, p. 527).

In another well-known English dictionary compiled by C. Anandale, "slang" is defined as follows: “the language spoken by a particular class or classes of people, both educated and illiterate, that is not widely used and is frequently seen as being crude, inaccurate, or even vulgar ”.

“Webster’s Third New International Dictionary" explains what the term "slang" means as follows:

Language employed just by a particular class or subgroup as:

- a) special or frequently secret language of certain classes such as criminals or beggars that is regarded as offensive words or beneath them: argot;
- b) the language being used or associated with a particular trade, profession, or area of interest(www.merriam-webster.com).

In the encyclopedic dictionary of D. Crystal, he gave following explanation to the term slang that it is informal type of words or phrases which is understood to specific class of individuals and is also a jargon used in society and the workplace (informal, nonstandard vocabulary, usually intelligible only to people from a particular region or social groups; also the jargon of special group, such as doctors, cricketers, or sailors”) (An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages, 1992p. 252). According to D. Crystal the main misinterpretations about the slang by people is that they look at this layer of vocabulary condescendingly, but can hardly avoid using it (Crystal, 1995, p.21).

An analysis of English and American explanatory dictionaries, as well as slang dictionaries, made it possible to identify the following categories of words and phrases, combined under the term "slang".

1. Words related to thieves’ jargon, for example, to chant (from French chanter) meaning "praise a horse when selling"; cheese meaning "cool thing"; the words father and fence - both meaning "dealer of stolen goods."

2. Various professionalisms, for example: plunger from the verb to plunge "to rush forward" (to attack) "cavalryman" (from military vocabulary); length "forty-two lines of drama" (from theatrical vocabulary); a noser (from nose) "punch on the nose" (from boxing vocabulary); to be ploughed (from plough) “fail the exam” (from student vocabulary), etc

The phenomenon of slang was also studied by many linguistic scholars such as E. Partridge, V. Freeman, A. Barrere, V.J. Burke, C. Leland, S.B. Flexner, I.R. Galperin,

M.M. Makovsky, V.A. Khomyakov, I.V. Arnold, T.A. Soloviev, A.S. Bo, G. Bradley, O. Espersen, J. Greenock, and K.I. Kittridge, G.L. Menken, J. Murray, W. Labov, L. Sudek, M. Lehnert, J. Lighter and the concept of slang is one of the subject matters of these linguistic researchers' debate.

According to linguistic researcher I.V. Arnold, slang includes only "colloquial words and expressions with a rude or comic emotional coloring" that are not accepted in literary language. (Arnold, 2012, p. 284).

Another prominent linguistic scholar Eric Partridge (1894-1979), who throughout his life collected numerous materials and published a number of works, including dictionaries on the notion of slang, define it as completely random collections of lexemes existing in the colloquial sphere, very fragile, unstable, not codified in any way that reflect the public consciousness of people belonging to a certain social or professional environment. Slang is considered as a conscious, deliberate use of elements of a general literary dictionary in colloquial speech for purely stylistic purposes: to create the effect of novelty, unusualness, difference from recognized samples, to convey a certain mood of the speaker, to give the statement concreteness, liveliness, expressiveness, visibility, accuracy, brevity, figurativeness, as well as to avoid cliches. This involves the use of such stylistic means as metaphor, metonymy, synecdoche, euphemism.

An interesting interpretation of "slang" from a scientific point of view can be found in the writings by Stuart B. Flexner, one of the authors of the Dictionary of American Slang. In the preface to this dictionary, Stuart B. Flexner writes: " 'Slang is the words and expressions that are employed by a relatively large parts of the society of the American people, or that are understandable to them, but, according to opinion of the majority their official use in speech are not suitable for "good"(Flexner, 1967).

J.B. Greenock and K.I. Kittridge, in his famous work, figuratively describes slang as a "tramp tongue" that wanders around literary speech and constantly tries to make its way into the most refined society.

The uncertainty of theoretical concepts about slang has not been eliminated in some linguistic studies. M.M. Makovsky believes that slang is "a linguo-social norm that has historically developed on the basis of English territorial dialects of various regions and other most ancient language elements and is more or less common to all native speakers, which, being realized at the level of colloquial speech (phonetics, grammar, vocabulary), genetically and functionally different from the jargon and professional components or elements of the language" (Makovsky, 1982,p. 102).

Among the foreign linguistics, the greatest contribution to the development of slang problems was made by V.A. Khomyakov. For many years, studying English vernacular and, in particular, slang as its main component, V.A. Khomyakov examined

the etymology of the term "slang" (Khomyakov, 1969, p. 68), presented its detailed definition (Khomyakov, 1971, p.103), revealed the structural-semantic and socio-stylistic features of English slang (Khomyakov, 1970, p. 63-103).

Slang, according to V. Khomyakov, is “a special peripheral lexical layer that lies both outside the limits of literary colloquial speech and outside the borders of dialects of the national English language, which includes, on the one hand, a layer of specific vocabulary and phraseology of professional dialects, social jargons and argot of the underworld, and, on the other hand, a layer of widespread and commonly understood emotionally expressive vocabulary and phraseology of non-literary speech” (Khomyakov, 1970, p. 111).

The above definitions indicate the lack of a common point of view of lexicographers regarding the problem of determining the essence of slang. However, one can understand that slang is a social type of language used more than by a less limited number of people and differing in its structure (phonetics, grammar, lexical composition and semantics) from linguistic standard.

References

1. Arnold I.V Lexicology of modern English: textbook: 2nd ed., revised / I.V. Arnold. - Moscow: Nauka, 2012. - 375 p.
2. **Battistella, Edwin L. (2005).** Bad Language: Are Some Words Better than Others? **Oxford: Oxford University press**
3. Eble C. Slang and Sociability. (1996). London and Chapel Hill: University of North Carolina Press
4. Khomyakov V.A “Three lectures on slang” (Manual for students of the English department on the special course "Non-literary vocabulary and phraseology in modern English")-- Vologda, 1970. — C. 63.
5. Makovsky M.M English Social Dialects. Tutorial. M.: Higher School, 1982. 135 p.
6. Partridge, E. Slang To-Day and Yesterday / E. Partridge. – London : Routledge, 2015. – 488 p.

QIMMATLI QOG‘OZLAR BOZORIDAGI BANK FAOLIYATINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

G‘ofurov Azizbek

Toshkent moliya institutlari iqtisodiyot
(tarmoqlar va sohalar bo‘yicha) yo‘nalishi magistri

Annotatsiya. Mazkur maqolada qimmatli qog‘ozlar bozoridagi bank faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari hamda umumiy asoslari haqida to‘xtalib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: qimmatli qog‘ozlar, bank faoliyati, veksel, deposit, dillerlik.

ОСОБЕННОСТИ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ФОНДОВОМ РЫНКЕ

Аннотация. В данной статье основное внимание уделяется особенностям и общим принципам банковской деятельности на рынке ценных бумаг.

Ключевые слова: ценные бумаги, банковское дело, вексель, депозит, дилерство.

PECULIARITIES OF BANKING ACTIVITY IN THE STOCK MARKET

Abstract. This article focuses on the specific features and general principles of banking activity in the securities market.

Key words: securities, banking, promissory note, deposit, dealership.

Qimmatli qog‘ozlar bozorida bank faoliyatining umumiy asoslari Rossiya Federatsiyasining «Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida»gi qonunida aks ettirilgan. Rossiya banklarining bank operatsiyalarini amalga oshirish to‘g‘risidagi litsenziyasi banklarga qimmatli qog‘ozlarni chiqarish, sotish, sotib olish, hisobini yuritish, saqlash va boshqa operatsiyalarni quyidagi turlarini amalga oshirish imkoniyatini beradi:

- to‘lov hujjati (veksel, chek) funksiyasini bajarish;
- pul mablag‘larini jamg‘arma va bank schyotlariga jalb qilish (depozit va jamg‘arma sertifikatlarini)ni muljallamoq.

O‘zbekiston banklari Markaziy bankdan olingan bosh litsenziyaga muvofiq, fond bozorida operatsiyalarni amalga oshirish huquqiga ega bo‘ladi. Bank maxsus litsenziya asosida federal qonunlarga muvofiq ravishda qimmatli qog‘ozlar bozorida faoliyat yuritish huquqiga ega. Bank qimmatli qog‘ozlar bozorida o‘z faoliyatini tashkil qilishi

uchun litsenziyani qo'lg'a kiritish uchun o'z shtatida har bir operatsiya turi bo'yicha (kamida) bitta FKSB tomonidan berilgan kvalifikatsiya attestatiga ega bo'lgan mutaxassis bo'lishi shart. Qimmatli qog'ozlar bozoridagi bank faoliyati rangbarangdir.

Brokerlik faoliyati - bu qimmatli qog'ozlar bilan ishonchli shaxs yoki komissiya a'zosi sifatida bitim to'zish, topshiriq shartnomasi yoki komissiya asosida amalga oshadi.

Dillerlik faoliyati – bu qimmatli qog'ozlarni o'zining hisobidan sotish – sotib olish bitimini amalga oshirish.

Depozitar faoliyati – bu qimmatli qog'ozlar sertifikatlarini saqlash bo'yicha xizmat ko'rsatish yoki qimmatli qog'oz huquqini o'tkazish va hisobini yuritish bo'yicha xizmat ko'rsatish. Depozitariya xizmatidan foydalanuvchi tomon deponent deyiladi. Deponent nomiga qimmatli qog'ozlar xarakterining hisobini yurituvchi depo schyoti ochiladi. Qimmatli qog'ozlar bilan banklararo operatsiyalarni amalga oshirish uchun banklar bir-birlarida depo («loro» va «nostro») schyotlari ochiladi. Depozitar va mijoz o'rtasida ochiq yoki yopiq saqlash yo'llari aks ettirilgan shartnoma to'zilgan bo'lishi mumkin. Qimmatli qog'ozlarni ochiq saqlash usuli – bu qimmatli qog'ozlarga egalik qilish huquqini shunday registratsiya qilish yo'liki, qaysiki, deponent depozitariyaga alohida nishonalarsiz (nomer, razryad, seriya) faqatgina ma'lum miqdordagi qimmatli qog'ozga topshiriq berishi mumkin. Saqlashning yopiq usulida depozitariy depo schyotidagi mavjud aniq qimmatli qog'oz bo'yicha deponentning barcha topshiriqlarini qabul qilish va bajarishga majbur.

Ishonchli boshqaruv bo'yicha faoliyat (trast) bankning o'z nomidan amalga oshiriladi va egaligi jihatidan boshqa shaxsga tegishli bo'ladi, ishonchli boshqaruvni quyidagilar bilan amalga oshirish mumkin:

- qimmatli qog'ozlar bilan;
- pul mablag'lari bilan (qimmatli qog'ozga investitsiya qilish uchun mo'ljallangan bo'lsa);
- qimmatli qog'ozlarni boshqarish jarayonida qo'lg'a kiritilgan pul mablag'lari va qimmatli qog'ozlar bilan.

Trast (agentlik) xizmatlari tijorat banklari bilan mijoz o'rtasidagi shartnoma asosida ko'rsatiladi. qimmatli qog'ozni saqlash uchun depo schyoti ochiladi. Ko'rsatilgan xizmat uchun bank komission xaq undiradi. Bank, shuningdek qimmatli qog'ozlar bilan bajarilgan operatsiyalar uchun to'lovni o'rnatadi. qimmatli qog'ozlar portfelining shakllanishi va uni boshqarish uchun ularga doimiy axborotlar oqimi va ish analizi kerak bo'ladi, hamma investor ham bu muammoni o'zi hal qila olmaydi. Mahsus trast bo'limlariga ega bo'lgan banklar xavfsizlik, daromadlilik va likvidlilik talablariga javob beradigan qimmatli qog'ozlar portfelini shakllantirishga yordam beradilar.

Banklar qimmatli qog'ozlarni birlamchi joylashtirish bo'yicha ham xizmatlar ko'rsatishi mumkin: aksiyalarni moliya bozoriga joylashtirish (anderraying), aksionerlar reestrlarini yuritish, yillik foydani to'lash.

Kliring faoliyati – bu faoliyat o'zaro majburiyatlarni aniqlash bo'yicha (yig'im, sverka, qimmatli qog'ozlar bo'yicha bitim axboroti korrektirovkasi va bular bo'yicha buxgalteriya hujjatlarini tayyorlash) va qimmatli qog'ozlar taklifi bo'yicha hisobotdir.

Aksionerlik tijorat banki o'zining shaxsiy qimmatli qog'ozlarini ustav kapitalini oshirish yoki mablag'larni o'zlariga jalb qilish maqsadida chiqarishlari mumkin.

Shu yo'l bilan bank qimmatli qog'ozlar bozoriga moliyaviy vositachi (broker), moliyaviy investor (diler) va qimmatli qog'ozlar emitenti sifatida qatnashishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori «Qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida», 2006 yil XsPP-475.
2. Эрнандо де Сото. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире /Пер. с англ.-М. . Олимп-Бизнес, 2001 -272 с.
3. X.Sh.Tillayev. Tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bozorida investitsiyalar faoliyati takomillashtirish.2018.www.wc.tseu.uz
4. <https://dutyfree58.ru/uz/kak-rabotaet-fondovyi-rynok-mehanizm-rabotyrynka-akcii>
5. <https://www.spot.uz/oz/2018/08/08/stock/>

TIJORAT BANKLARINING QIMMATLI QOG‘OZLAR BILAN BOG‘LIQ OPERATSIYALARI VA ULARNING BANK FAOLIYATIDA TUTGAN O‘RNI

G‘ofurov Azizbek

Toshkent moliya institutlari iqtisodiyot
(tarmoqlar va sohalar bo‘yicha) yo‘nalishi magistri

Annotatsiya. Mazkur maqolada tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bilan bog‘liq operatsiyalari va ularning bank faoliyatida tutgan o‘rni yoritib berilgan. Maqola davomida mavzu doirasidagi fikr va mulohazalar berib borilgan. Maqola so‘nggida xulosa keltirilgan.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, bank faoliyati, inkassatsiya, investitsion institute.

ОПЕРАЦИИ С ЦЕННЫМИ БУМАГАМИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ И ИХ РОЛЬ В БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ

Аннотация. В данной статье описаны операции с ценными бумагами коммерческих банков и их роль в банковской деятельности. На протяжении всей статьи высказывались мнения и комментарии в рамках темы. Вывод дан в конце статьи.

Ключевые слова: коммерческие банки, банковская деятельность, взыскание, инвестиционный институт.

SECURITIES OPERATIONS OF COMMERCIAL BANKS AND THEIR ROLE IN BANKING

Abstract. This article describes the securities operations of commercial banks and their role in banking. Throughout the article, opinions and comments were given within the scope of the topic. The conclusion is given at the end of the article.

Key words: commercial banks, banking activity, collection, investment institute.

KIRISH

“Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida” gi Qonunga asosan tijorat banklari qimmatli qog‘ozlar bozorida turli xil faoliyat olib borishlari mumkin. Shu bilan bir qatorda, banklarning qimmatli qog‘ozlar bozoridagi faoliyati „Qimmatli qog‘ozlar bozorining faoliyat ko‘rsatish mexanizmi to‘g‘risida“gi Qonuning 17-moddasiga

muvofti q, shuningdek, „O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki to‘g‘risida“gi va „Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida“gi Qonunlar bilan tartibga solinishi belgilangan.

„Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida“gi Qonunga binoan tijorat banklari qimmatli qog‘ozlar bozorida quyidagi:

–qimmatli qog‘ozlar (veksel, aksiya, obligatsiyalar, depozit sertifikatlar va boshqalar)ni chiqarish;

–qimmatli qog‘ozlarni sotib olish, sotish, saqlash, ular bilan boshqa operatsiyalarni amalga oshirish;

–tovar yetkazib berish va xizmat ko‘rsatishdan kelib chiqadi-gan talab huquqini olish, bunday talablarni inkassatsiya qilish;

–mijozlar ishonib topshirgan operatsiyalarni: mablag‘larni jalb etish va joylashtirish va qimmatli qog‘ozlarni boshqarish va hokazo ishlarni bajarish;

–fond bozori ishtirokchilariga bu borada bank faoliyati yuzasidan maslahatlar berish kabi operatsiyalarni amalga oshirishlari mumkin.

Bu faoliyat turlarini amalga oshirish borasida tijorat banklari uchun cheklashlar yo‘qligi sababli ular fond bozorida haqiqiy qantashchi – investitsion institut sifatida ish yuritadi. Banklarning qimmatli qog‘ozlar bilan operatsiyalari ko‘p maqsadlarni ko‘zlagan holda yuritiladi. Shu bois banklarning qimmatli qog‘ozlar bozoridagi faoliyatdan asosiy maqsadlari:

–qimmatli qog‘ozlar chiqarish asosida kredit va hisob-kitob faoliyati yuritish uchun qo‘shimcha pul resurslarini jalb qilish;

–qimmatli qog‘ozlarga sarflangan va o‘z investitsiyalaridan bankka to‘lanadigan foiz va dividendlar evaziga qimmatli qog‘ozlarning kurs qiymati oshishi tufayli foyda olish;

–mijozlarga qimmatli qog‘ozlar operatsiyalariga doir xizmatlar ko‘rsatishdan foyda olish;

–erkin raqobat asosida bankning xizmat sohasini kengaytirish hamda korxonalar va tashkilotlarning kapitallarida qatnashish evaziga yangi mijozlarni jalb qilish;

–bankning qimmatli qog‘ozlari orqali resurslarni jalb qilish va ulardan foydalanish;

–bankning likvidli mablag‘lariga qo‘yilmalarning daromadli-ligini ta‘minlagan holda likvidlik zaruriy zaxirasini saqlab borish;

–mijozlarning qimmatli qog‘ozlarni me‘yorida olib sotishi hamda moliyaviy risklarni qimmatli qog‘ozlar hosilalari bilan amalga oshiriladigan operatsiyalar orqali sug‘urta qilish kabilarni keltirish mumkin.

Tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bilan operatsiyalari O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 19-dekabr 1998-yilda qabul qilingan „Tijorat

banklari tomonidan qimmatli qog'ozlar bilan o'tkaziladigan operatsiyalariga qo'yiladigan talablar to'g'risida"gi Nizomi asosida olib boriladi.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Bu Nizomga asosan tijorat banklari qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalar olib borish uchun Markaziy bankdan umumiy litsenziya olishlari lozim. Makur litsenziyani olish uchun tijorat banklari Markaziy bankka quyidagi hujjatlarni topshirishlari zarur:

1. Ariza.
2. Bankning investitsiya siyosati to'g'risidagi Nizom.
3. Bankning emissiya siyosati to'g'risidagi Nizomi (ikki nusxada).

Arizada bank rejalashtirayotgan faoliyat turi, bankning investitsiya siyosati va undan ko'zlanayotgan maqsad va tadbirlarni aniq bayon qilish uchun:

–bank kapitaliga nisbatan investitsiya faoliyatidan olinadigan foydaning salmog'i;

–bu faoliyat turi bo'yicha bankning ichki nazorati va uning olib borilishi tartibi;

–qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalar olib boruvchi xodim-larning faoliyat doirasi va ularga qo'yilgan cheklovlar;

–qimmatli qog'ozlar bo'yicha bank ichki hisobi va hisobotlari-ni yuritish bo'yicha monitoring o'tkazish tartibi ko'satilishi lozim.

Tijorat banki Markaziy bankka taqdim qiladigan investitsiya siyosati va bankning emissiya siyosati to'g'risidagi nizomlari odatda bank Kengashi tomonidan tasdiqlangan bo'ladi. Tijorat bankining investitsiya siyosatida investitsiya strategiyasi va maqsadi, bank mablag'lariga sotib olish rejalashtirilayotgan qimmatli qog'ozlar turlari, investitsiyalarni amalga oshirish, muddatlari;

–emitentning moliyaviy ahvoli, qimmatli qog'oz qo'yilmala-rining risk darajasi, diversifi katsiyalanganligi, qimmatli qog'ozlarning sifati va barqarorligini kafolatlovchi rejalar majmuasi ko'satiladi.

Bankning emissiya qimmatli qog'ozlar chiqarish siyosatida emissiya faoliyatining maqsadi (masalan, ustav fondini shakllantirish, likvidlikni saqlash, qarz mablag'larini jalb qilish va boshqalar) va strategiyasi, bank chiqaradigan qimmatli qog'ozlar turlari va muddatlari, ularning likvidliligi, qarz majburiyatlarining o'z vaqtida qoplanishi va boshqalar ko'satiladi.

Rivojlangan mamlakatlar, masalan, AQSH tajribasidan ma'lumki, yaqin vaqtlargacha tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bozoridagi bevosita faoliyat ko'rsatishi cheklangan yoki taqiqlab qo'yilgan edi. Biroq hozirgi paytda bunday cheklanishlarga barham berilgan va natijada, jahon moliya bozorida tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bozoridagi salmog'i, ahamiyati va roli oshib bormoqda.

Ta'kidlash joizki, Respublikamizda banklar faoliyati bank ning nazorati ostida Xalqaro Bazel qo'mitasi qoidalariga asoslangan jahon bank qonunchiligi va iqtisodiy me'yorlarga muvofiq amalga oshirilmoqda. Yuqorida keltirilgan Nizomga asosan banklar tomonidan qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalar olib borishda quyidagi cheklolar, yoki shartlarga rioya qilish zarur.

TADQIQOT NATIJASI

Avvalambor bankning bir korxonaga ustav kapitaliga, yoki uning boshqa qimmatli qog'ozlarga qo'yilmasining miqdori birinchi darajali bank kapitalining 15 foizidan oshmasligi kerak. Bankning moliyaviy institutlardan tashqari korxonalar ustav kapitalining 20 foizidan ortig'iga ega bo'lmasligi: bankning oldi-sotdi uchun nodavlat qimmatli qog'ozlarga qo'yilmasi hajmi birinchi darajali bank kapitalining 25 foizidan oshmaslik shartlari qo'yilgan. Ushbu cheklanishlar banklar faoliyatida riskni kamaytirishga, bank aktivlarini diversifikatsiyalashga, moliyaviy va likvidlik holati belgilangan me'yorlar doirasidan chiqib ketmasligiga, pirovard natijada esa bank omonatchilari va kreditorlarining mol-mulkini himoya qilishga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq operatsiyalariga nisbatan belgilangan muhim cheklashlardan biri bir bank tomonidan boshqa banklarning aksiyalarini sotib olish huquqining bekor qilinganligi hisoblanadi.

Ushbu cheklovning joriy qilinishidan ko'zlangan maqsad banklarning ishlab chiqarish korxonalarining kapitalidagi ishtirokini kuchaytirish hisoblanadi.

Banklarning qimmatli qog'ozlar bilan amalga oshiradigan operatsiyalari uchun qimmatli qog'ozlar bozorini nazorat etuvchi organning maxsus ruxsati talab qilinmaydi, shu sababli, banklar bu operatsiyalarni banklar faoliyatini amalga oshirish uchun Markaziy bank tomonidan berilgan umumiy litsenziya asosida bajaradilar. Qonunlarda tijorat banklariga aksiyalar, obligatsiyalar, depo ziti, sertifikatli va jamg'arma sertifikatli, veksellari kabi qimmatli qog'oz turlarini chiqarishga ruxsat beriladi. Banklar ustav fondlarini shakllantirish maqsadida aksiyalar chiqaradi.

Banklar qarz mablag'larini jalb etish uchun o'zining qarz majburiyatlari – obligatsiyalar, depozit va depozit sertifikatli, veksellar chiqaradilar. Bundan tashqari, ular qimmatbaho qog'ozlar hosilalari chiqarishi ham mumkin. Faqat yirik sanoat korxonalarining aksiyalarigina bank qimmatli qog'ozlari bilan raqobatlasha oladi.

Bank qimmatli qog'ozlari uzoq muddatli manfaatlarni ko'zlaydigan investorlar uchun ham, vaqtincha bo'sh turgan mablag'larini jamlovchilar uchun ham ancha manfaatli qo'yilma obyektidir. Uzoq muddatga mo'ljallangan maqsadlarni amalga oshirish ko'zlanganda yirik va o'rtacha tijorat banklarining aksiyalariga mablag' investitsiyalash eng yuqori samara berishi mumkin.

Hozirgi vaqtda mavjud qoidalarga binoan, banklarning depozit sertifi katlari va veksellari, Markaziy bank tomonidan aksiyalar, obligatsiyalar, qimmatli qog'ozlar hosilalari Davlat mulki qo'mitasi tomonidan muvofi qlashtiriladi. Undan tashqari Respublikada qimmatli qog'ozlar bozori faoliyatini muvofi qlashtirish va nazorat qilish markazi, Korporativ qimmatli qog'ozlar markazi tashkil qilingan.

MUHOKAMA

Qimmatli qog'ozlar bozorida moliyaviy broker sifatida banklar komission shartnoma yoki topshiriq shartnomasi asosida mijozning hisobidan amalga oshiriladigan qimmatli qog'ozlar oldi-sotdisida vositachilik vazifasini bajaradi.

Brokerlik operatsiyalari – banklar o'z mijozlarining topshiriqlariga binoan komission operatsiyalarni amalga oshirishi, ya'ni o'z nomidan mijozning hisobidan qimmatli qog'ozlar oldisotdisiga oid bitimlarni tuzishi mumkin. Bunda, bank mijozning hamma ko'rsatmalarini bajarishi lozim hamda komission haq olishga, mijozning topshirig'ini bajarishda qilingan qo'shimcha sarf-xarajatlar kompensatsiyasini olishga haqlidir. Komission bitim quyidagi 2 shartnomaga asoslanadi:

- bank (komission) bilan mijoz (komitent) o'rtasidagi shartnoma;
- komissioner bilan uchinchi shaxs o'rtasidagi shartnoma.

Odatda, qimmatli qog'ozlar sotib olishga doir komission shartnoma tuzishdan oldin xaridor-komitentlar vositachi bankning tasarrufi ga berish uchun o'z hisob-kitob varag'iga zaruriy qimmatli qog'ozlar sotib olishga yetarli pul summasini o'tkazadi. Qimmatli qog'ozlar sotishga oid komission shartnoma tuzishda sotuvchi-komitent o'zi sotmoqchi bo'lgan qimmatli qog'ozni vositachi bankka oldindan deponentlab qo'yadi.

Bank kreditidan foydalanib qimmatli qog'ozlar sotib olingan taqdirda (agar kredit boshqa bankdan olingan bo'lsa), mijoz uning uchun qimmatli qog'ozlar sotib olish operatsiyasini bajaradigan vositachi bankni bundan xabardor qilishi lozim.

Bank ishtirokidagi qimmatli qog'ozlar komissiyasi deganda qimmatli qog'ozlarni mijozdan o'z mablag'lari hisobiga sotib olish yoki o'z portfelidan qimmatli qog'ozlarni sotish nazarda tutiladi. Bu bitimlarni amalga oshirishda bank o'z nomidan va o'z hisobidan harakat qiladi. Bank tartibga solinadigan fond bozorida rasmiy savdoga yoki fond birjalarining tartibga solinadigan bozorida ruxsat etilgan qimmatli qog'ozlar bilangina komission operatsiyalarni amalga oshiradi. Bunday operatsiya bajarilganda bank operatsiyasi to'g'risida mijozga taqdim etadigan hisobotida bank yoki olgan narx rasmiy birja kursiga to'g'ri kelishini tasdiqlaydigan ma'lumotlarni keltirish lozim.

XULOSA

Tijorat banklari investitsiya kompaniyalari sifatida faoliyat yuritganida emitent bilan kelishuv asosida qimmatli qog'ozlar chiqarishining tashkilotchisi sifatida harakat qilishi mumkin. Bank emitentning qimmatli qog'ozlarini chiqarishni tashkil etib, aslida

qimmatli qog'ozlar emissiyasini amalga oshiradi, ya'ni vositachi sifatida harakat qiladi. Emitentlar va investorlar o'rtasida harakat qilganda bank imkon qadar olishni ko'zlab harakat qiladi. Emissiyani tayyorlash jarayonida tijorat banklari emissiyasining turi, hajmi va shart-sharoitlari to'g'risida emitent bilan muzokaralar yuritib, bitim tuzadi.

Tijorat banklari asosan qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarni Respublika Fond bozorida yuqorida aytib o'tilgan qonunlardan tashqari „Banklar va bank faoliyati to'g'risida“gi Qonun hamda O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining me'yoriy hujjatlari asosida olib boradilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva Sh.Z., «Bank ishi». O'quv qo'llanma. –T.: Moliya.2003
2. Abdullaeva Sh.Z., «Pul kredit va banklar» O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi, «Moliya» nashriyoti,2000 y.
3. Balabanova I.T., “Banki i bankovskoe delo”, Ucheb posob. Piter, 2003.
4. Kolesnikov V.I., «Bankovskoe delo» Moskva, 4-izd. «Finansi i statistika», 2002g.
5. Jarkovskaya E.P. «Bankovskoe delo» Uchebnik.-M.: Omega-L.2004.
6. Lavrushina O.I., «Den'gi, Kredit, Banki» Moskva, izd. «Finansi i statistika» 2003g.
7. Lavrushina O.I., «Bankovskoe delo» Moskva, izd. «Finansi i statistika» 2003g.
8. Korobkova G.G. «Bankovskoe delo» Uchebnik. -M.: Economist-2004.

TIJORAT BANKLARINING QIMMATLI QOG‘OZLAR BOZORIDAGI FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH

G‘ofurov Azizbek

Toshkent moliya institutlari iqtisodiyot
(tarmoqlar va sohalar bo‘yicha) yo‘nalishi magistri

Annotatsiya. Mazkur maqolada tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bozoridagi faoliyatini rivojlantirish va uning samaradorligini oshirish chora-tadbirlariga alohida to‘xtalib o‘tilgan. Maqola so‘nggida muallif fikr-mulohazalkari va xulosalari berib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, bank xizmatlari, aktivlar, qimmatli qog‘ozlar.

РАЗВИТИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ НА РЫНКЕ ЦЕННЫХ БУМАГ

Аннотация. В данной статье основное внимание уделяется мерам по развитию деятельности коммерческих банков на рынке ценных бумаг и повышению ее эффективности. В конце статьи даны авторские комментарии и выводы.

Ключевые слова: коммерческие банки, банковские услуги, активы, ценные бумаги.

DEVELOPMENT OF ACTIVITIES OF COMMERCIAL BANKS IN THE SECURITIES MARKET

Abstract. This article focuses on measures to develop the activity of commercial banks in the securities market and increase its effectiveness. At the end of the article, the author's comments and conclusions are given.

Keywords: commercial banks, banking services, assets, securities.

KIRISH

Butun dunyoda yuz berayotgan hozirgi iqtisodiy inqiroz davrida O‘zbekiston bank tizimi taqdim etilayotgan bank xizmatlarini takomillashtiryapti hamda iqtisodiyot real sektori korxonalarini qo‘llab-quvvatlash bilan bog‘liq turli tuman bank operatsiyalariga yo‘naltirilgan aktivlarni restrukturizatsiyalash borasida faol ish yuritmoqda. Hozirgi kunda tijorat banklari o‘z aktiv operatsiyalari orqali barqaror

yuqori daromad olgan holda xatarlarni minimallashtirish masalasiga alohida e'tibor qaratayaptilar. Mamlakat fond bozori mavjudligi zamonaviy moliya bozorini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

Banklar fond bozori ishida faol qatnashishlariga ular qimmatli qog'ozlar bozorida faoliyat yuritishlari uchun bir qancha qulay shart-sharoit mavjudligi sabab bo'lmoqda. Masalan, banklar faoliyatini tartibga soluvchi qonunlar hamda normativ hujjatlarda qimmatli qog'ozlar bozorida har qanday funksiyalarni bajarish uchun biron-bir cheklashlar yo'q.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Demak, banklar emitent, investor, investitsiya muassasasi sifatida ham ish olib borishlari mumkin. Banklarning barqaror moliyaviy ahvoli va bank operatsiyalarining yuksak darajadagi daromadliligi banklarga katta hajmdagi resurslarni qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarga yo'naltirish imkonini beradi. An'anaviy bank operatsiyalari bo'yicha daromadlilik darajasi pasayishi banklarni boshqa muqobil daromad manbalari ustida yanada faolroq ishlashga majbur qilmoqda. Mijozlarning moliyaviy-xo'jalik faoliyati to'g'risida keng ko'lamli axborotga ega bo'lgan banklar yirik emitentlar sifatidagina emas, ayni paytda yirik investorlar sifatida ham faoliyat yuritmoqda. Banklar o'z salohiyatidan faol tarzda foydalanib, qimmatli qog'ozlar bozorida bevosita ishtirokchi va shu bilan birga umuman qimmatli qog'ozlar bilan savdo-sotiqni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitni yuzaga keltiradigan fond bozori infratuzilmasining muhim yordamchi muassasasi sifatida ham tobora kattaroq ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Banklarda o'z qimmatli qog'ozlarini chiqarish asosida o'zlarining ustav va aylanma jamg'armalariga qo'shimcha resurslarni jalb etish ehtiyoji borligi qimmatli qog'ozlar bozorida banklarni faollashtirishning eng muhim omillaridan biridir.

O'zbekiston Respublikasi fond bozori faoliyat yuritib kelayotgan davr mobaynida mamlakat tijorat banklari uning faol ishtirokchilari bo'libgina qolmasdan, bozor infratuzilmasini shakllantirishga doir vazifalarning bir qismini ham o'z zimmlariga oldilar.

TADQIQOT NATIJASI VA MUHOKAMA

Xalqaro tajribaga ko'ra, qimmatli qog'ozlar bozori iqtisodiyotning turli tarmoqlari uchun zarur investitsiyalarni jalb qilishning muhim manbai bo'lib, bank krediti orqali moliyalashtirishning muqobili sanaladi. Shu bois ham har qanday davlat iqtisodiy tizimining holati fond bozorida faollikda namoyon bo'ladi. Mazkur bozorda yuridik yoki jismoniy shaxslar o'z mablag'ini kelgusida foyda olish maqsadida aksiya hamda boshqa qimmatli qog'ozlarga yo'naltiradi. Qimmatli qog'ozlardan foyda olish dividend yoki foiz ko'rinishida yoxud ularni ikkilamchi

ravishda yuqoriroq bahoga sotish evaziga amalga oshiriladi. Moliyaviy fond birjalari bir nechta subyektlarning ishtirokida ishlaydi:

Emitentlar. Fond bozorida ishtirok etuvchi subyektlarning bunday turi yuridik shaxs, davlat organlari yoki mahalliy hokimiyat organi bo'lishi mumkin.

Investorlar. Ushbu subyekt turiga jismoniy va yuridik shaxslar - kompaniyalar, korxonalar, davlat idoralari kirishi mumkin. Yuqorida qayd etilgan shaxslar o'z kapitallaridan keyinchalik foyda olish maqsadida qimmatli qog'ozlarni sotib olish uchun foydalanadilar.

Professional a'zolar. Ular fond bozorida ishtirok etuvchi uchinchi shaxslardir. Ular asosan treyderlar, brokerlar, dilerlar kiradi. Bir so'z bilan aytganda ular vositachilar bo'lib, tomonlardan birining vakili. Bu guruh vakillari muvaffaqiyatli bitimning foizlarini olishadi, shuning uchun bunday savdo shartnomalarini bajarishda imkon qadar ishtirok etish ularning manfaatlariga mos keladi.

XULOSA

Hozirgi zamon iqtisodiyotining rivojlanish darajasiga qarab, mamlakat iqtisodiyotning "ahvoli" haqida fikr yuritish mumkin, chunki moliya bozoriga ta'sir ko'rsatib, jamiyatning iqtisodiy faoliyatini boshqarish mumkin. Shuning uchun bozorini rivojlantirish bugungi kunda iqtisodiyotimizdagi muhim vazifalardan biridir. Shuningdek, mamlakatimiz fond bozorini yanada rivojlantirish va barqarorlashtirishda tijorat bank investitsiyalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir: - fond bozorida banklar tomonidan qimmatli qog'ozlar bilan amalga oshiriladigan operatsiyalar bo'yicha soliq mexanizmida birmuncha yengilliklar va imtiyozlar joriy etilishi lozim; - birja savdolarida sotiladigan moliyaviy instrumentlar sonini ko'paytirish, ya'ni moliyaviy fyuchers, opsiya, depozitar tilxatlar va ipoteka obligatsiyalarini joriy etish. Bu holat qimmatli qog'ozlar bozorida banklarning faollashuviga va fond bozori aylanmasining oshishiga olib keladi; - Respublika tijorat banklarining qimmatli qog'ozlarini xalqaro fond birjalarida sotishni ta'minlash mexanizmini ishlab chiqish lozim. Yuqorida sanab o'tilgan chora-tadbirlarning o'z vaqtida amalga oshirilishi respublika banklari raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilib, ularning nafaqat milliy fond bozorida investitsion faolligi oshishiga, i xalqaro kapital bozorida ham faol ishtirokchiga aylanishiga imkon beradi, O'zbekistonda investitsiya muhitining yanada qulayroq bo'lishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni.07.02.2017 PF-494
2. Sh.M.Mirziyoyev. O‘zbekiston Respublikasi Xususiylashtirilgan korxonalariga ko‘maklashish va raqobatni rivojlantirish davlat qo‘mitasi tashkil etish to‘g‘risida"gi Farmoni 18.04.2017.
3. X.Sh.Tillayev. Tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bozoridagi investitsiyalar faoliyati takomillashtirish.2018.www.wc.tseu.uz
4. <https://dutyfree58.ru/uz/kak-rabotaet-fondovyi-rynok-mehanizm-rabotyrynka-akcii>
5. <https://www.spot.uz/oz/2018/08/08/stock/>

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ АУДИТОРСКОЙ ПРОВЕРКИ ПО МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТАМ

Атаханова Дилнозахон Искандар кизи

магистрант 2-го курса

Факультета “Банковское дело и аудит”, ТФИ

Аннотация: В данной работе рассматривается понятие и основные этапы планирование аудиторских процессов. В частности, влияние планирование на качество контрольных процедур аудита.

Ключевые слова: планирование, аудитор, задачи, аудиторские риски, существенность, план, оценка, этап, меморандум.

Annotation: This paper discusses the concept and main stages of planning audit processes. In particular, the impact of planning on the quality of audit control procedures.

Key words: planning, auditor, tasks, audit risks, materiality, plan, assessment, stage, memorandum.

В рамках аудита контрольные мероприятия осуществляются независимыми квалифицированными лицами, прямо или косвенно не зависящими от зоны ответственности процесса. Эта задача обычно выполняется внешними аудиторами или отделом внутреннего аудита. В целом у внутреннего контроля все операции должны осуществляться по установленным правилам в заранее определенной организационной системе.

Качество рабочих процессов достигается за счет интеграции в процессы контрольных процедур и оборудования. Здесь необходимо обратить внимание на разделение функций, чтобы лица, работающие над проектом, контролировали друг друга по принципу четырех глаз. Кроме того, должны быть установлены контрольные устройства и оборудование для предотвращения обхода средств контроля. В основном это делается путем соответствующего программирования в ИТ-технологиях. Департамент аудита имеет четыре основные сферы ответственности. Он должен оценить все инструкции, процедуры и методы критического анализа. Это означает, что, по сути, система внутреннего контроля должна постоянно пересматриваться и оцениваться и, при необходимости, должны быть реализованы предложения по улучшению.

Процедура планирования аудита имеет первостепенное значение в отношении аудиторского риска, существенности и последствий аудита. На этапе планирования аудитор должен определить объем работы и допустимую ошибку. Недостатки планирования повышают вероятность упущенного мошенничества и ошибок. Результатом может стать неправильное аудиторское заключение, штрафы и потеря доверия клиентов.

Планирование аудита – это обязательный этап, который направлен на определение стратегии, тактики и объема аудита, составление, разработку программы аудита, определение графика проведения конкретных аудиторских процедур. К общим принципам планирования аудита относятся следующие: комплексный подход, непрерывность, оптимальность планирования. Процедуру планирования аудита можно разделить на следующие этапы:

- предварительное планирование аудита;
- общее планирование аудита;
- рутина аудита.

При планировании аудиторская фирма должна выполнить следующие задачи: проверка деятельности фирмы; оценка эффективности системы внутреннего контроля и оценка риска контроля; оценка приемлемого уровня существенности; определение внутреннего риска; оценка общего аудиторского риска; планирование объема и характера аудиторских процедур; определение методов аудита.

Всю процедуру планирования можно разделить на следующие взаимосвязанные этапы:

Этап 1. Подготовительный этап планирования аудита.

- Преддоговорные соглашения об условиях и ограничениях аудита;

Этап 2. Предварительное планирование.

Осуществляется предварительное планирование по оценке возможности аудита, подписанию договора и составлению общего плана аудита.

- Понимание специфики бизнеса заказчика;
- Допущение непрерывности деятельности фирмы-клиента;
- Проверка бухгалтерского учета (предварительная оценка достаточности информации для целей аудита);
- Проверка внутреннего аудита, оценка надежности системы внутреннего аудита;
- Определение оказания сопутствующих услуг;
- Оценка возможности проведения аудита;

Этап 3. Постановка принятия решения о дополнительных целях.

Этап 4. Согласование с предприятием: организационные вопросы, сопутствующие услуги, сроки и условия договора.

Этап 5. Подписание договора.

- Оценка рисков;
- Определение объема аудита и графика его проведения;
- Аудит бюджетирования проекта;

Этап 7. Рассмотрение и утверждение общего плана аудита.

Этап 8. Разработка вариантов плана аудита.

Этап 9. Разработка программы аудита.

Этап 10. Подготовка меморандума планирования.

Итоговым документом планирования аудита является «Меморандум о планировании», в который включаются основные результаты и решения по всем этапам. Меморандум является руководством для аудиторов в их деятельности и может быть полезен для координации работы аудиторской группы.

Положительные результаты опыта, полученного при рассмотренном подходе к планированию отдельной аудиторской фирмой, побуждают оценить возможности применения указанного метода в более широком масштабе. Такие возможности в настоящее время исследуются и включают оценку возможностей и ограничений метода в связи с такими особенностями, как требования законодательства и пожелания заказчика.

Список использованной литературы:

1. Фонд МСФО. (н. д.). Применение МСФО по всему миру. Юрисдикционный профиль: Украина. Получено с <https://cdn.ifrs.org/-/media/feature/around-the-world/jurisdiction-profiles/ukraine-ifrs-profile.pdf>.

2. Бычкова С.М. (1996) «Правила бухгалтерского учета и аудита в России». Британская ассоциация бухгалтеров, Международная группа по бухгалтерскому учету и финансам. Новостная рассылка. - 1996. - С.3-10.

3. Пелленс Б., Фюльбир Р.У., Гассен Дж. и Селлхорн Т. (2017). Международный бухгалтерский учет. Штутгарт.

TO THE PROBLEM OF TYPOLOGY OF THE QUANTITY MODELS IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Akhmedov Shokhrul Hamza ugli

Master student of SamSIFL

Аннотация. Мазкур тадқиқот иши инглиз ва ўзбек тилларида миқдор категориясини ифодалаш воситаларининг чоғиштирма таҳлилига ва миқдорни ифодаловчи сўз туркумларининг таснифига бағишланган. Бундан ташқари, икки турли тизимли тилларида миқдор моделлари чуқур тадқиқ қилиниб, уларнинг ўхшаш ва фарқли томонлари аниқланди.

Калит сўзлар: семантика, от, миқдор моделлари, миқдор категорияси.

Abstract. The present research work compares and analyzes ways of expressing the category of quantity in the English and Uzbek languages and classifies parts of speech which express quantity. Moreover, quantity models are deeply investigated in two different language systems, similarities and differences have been revealed.

Key words: semantics, noun, model of quantity, category of quantity.

Аннотация. В настоящей исследовательской работе сравниваются и анализируются способы выражения категории количества в английском и узбекском языках и проводится классификация частей речи, выражающих количество. Более того, глубоко исследованы модели количества в двух разносистемных языках, выявлены сходства и различия.

Ключевые слова: семантика, существительное, модель количества, категория количества.

The relevance of the research topic is determined by a systemic approach in the study of the category of quantity in English and Uzbek, comparative-comparative analysis, the identification of similarities and differences in terms of the category of number and quantity. The relevance of the research is also conditioned by its connection with the modern direction of studying the language by cognitive linguistics, which makes it possible to reveal the specificity of the formation of man's knowledge of the world, including knowledge of the quantitative aspects of reality, through analysis of the semantics of linguistic units. The need for a cognitive approach in the study of the processes of linguistic conceptualization of quantity is explained by the fact that it makes it possible to evaluate the role of man in perception and the formation

of quantitative values, taking into account the interaction of cognitive and linguistic mechanisms.

Some semantic and grammatical questions connected with the problem of the quantitative field were considered in the articles of L.L. Arustamyan, L.S. Barhudarov, M.A. Belyaeva, I.M. Berman, V.I. Bolotov, M.Yu. Ponamareva, L.D. Chesnokova and others. A brief review of the literature of the problem under study indicates that many aspects of the quantity field are only outlined in a number of works and on a number of parameters have not received a complete system description and a comprehensive holistic analysis. L.S. Barhudarov paid attention to general features of quantity expressions in the English language. M.A. Belyaeva described countable and uncountable nouns. I.M. Berman paid attention to plural form of abstract nouns. V.I. Bolotov investigated plural form of proper nouns and appellative. L.L. Arustamyan investigated morphological features of quantity models in the English and Russian languages. The subject of consideration in the article is L.D. Chesnokova "The category of quantity and syntactic structure" is the category of quantity in its present state. The analysis is subjected to the problem of qualification of quantity in its relation to quality and ways of representing this relationship through syntactic forms of the modern Russian language. Among Uzbek prominent scientists in the sphere of investigation we can name A.A. Abduazizov, M.I. Rasulova, U.K. Yusupov, J. Buronov, A. Muminov. Thus, J. Buronov, A. Muminov investigated quantity models in the Uzbek language.

The aim of the article is to identify the semantic features of the category of the number and number of different parts of speech, including lexico-grammatical groups of nouns, to determine their models in English and Uzbek languages using the method of component analysis, and to identify, study and describe by what means the quantity in modern English and Uzbek languages.

The expression of the opposite of uniqueness and multiplicity is the main content of the category of numbers. However, this difference does not exhaust the difference between the singular and the plural.

Speaking of the morphological opposition, we have in mind a system of case flexions, semantically expressed in a clear idea of the number - singularity or plurality.

The delineation of one or more objects is the main feature of specific nouns that allow for account: house-houses, table-tables, pen-pens, etc. They are associated with various kinds of concepts, also amenable to: country-countries, rule-rules, etc.

The category of the number of nouns is a lexical-grammatical category. The singular form can express the collective multiplicity of homogeneous objects (he was catching fish in the river), and the plural form, on the contrary, may be in the equivalent

form of the heel (at the skies), but also with the forms of the number can be associated with different meanings [2, p. 93].

The basic group of nouns having the forms of both numbers is words denoting objects that are amenable to calculation and, as a rule, in ordinary usage, are the correlative forms of designation of one object in a series of homogeneous objects and their separate set [3, p. 114].

However, in this series there is an incomplete semantic correlation of plural forms in comparison with less developed semantics of the singular.

The category of the plural in the noun order is a strong, multi-valued category. In relation to it, the category of the singular is to some extent a negative category, sometimes even as if it is a zero category.

We are of the opinion that "the incomplete semantic correlation of the singular and the plural destroys the concept of the number of the noun only as a quantitative opposition of the named objects, but at the same time it cannot be denied that the quantitative relations expressed by the noun form retain the significance of the relationship, specific for this category "[5, p. 45].

These discrepancies, contradictions and singularity of the category of numbers make it difficult to study and describe it, create some sort of difficulty in determining the boundaries of the opposition of singularity-plurality.

Certain difficulties also arise in the descriptive grammars forced to violate the canons of the actual grammatical illumination of the material, where the definition of the category of a number is interpreted as indicating the number of items called nouns and immediately follows the construction of a subsequent classification, taking into account the lexical meanings of the number forms that prevent the expression of quantitative relations.

The concept of the field helps us understand the "miracle of the language": it consists in the fact that the minimum of elementary fields is the skeleton on which all other layers of the tongue are layered, all its refinements and additions. "Field" is considered as a collection of words of different parts of speech, united by the commonality of the expression of one concept. Analyzing the category of quantity from the point of view of the field, we, as is customary in linguistics, distinguish both the core of it and the periphery.

The main semantic feature that underlies the category of quantity is the sign of discreteness. But the concept of "discretion" is one - more than one does not contradict each other. The most common abstract sign is the sign of discreteness, since it has a great explanatory power, and it is one-time relatively more than one, i.e. the latter acts as a species concept. But "one / more than one" can be a generic concept with respect

to such concepts as: a) a concrete set, b) an infinite set, c) an indefinite set, d) a homogeneous set, and e) an inhomogeneous set [1, p. 73].

The main language means of expressing the category of quantity in languages is the numeral - the part of speech that denotes the number.

The content of the quantity category allows us to draw the following conclusions. The fundamental characteristics of the quantity category are:

1) a certain amount (expressed by positive specific absolute values) - 20, 40, 1000, etc. ;

2) an indefinite set (number) - is expressed by relative values (small, many, many, few, few, many, many). In the language, these signs are expressed in numerals.

Logically, the plural of nouns is redundant and often expresses a "rational" vision of the division of the world, a "rational" discreteness of environmental objects.

At a lower level of abstraction, the number category of nouns takes the following form:

1) Specific common nouns - homogeneous, indefinite, unlimited number (number) at the level of the norm.

2) Continuum nouns - real, abstract - the category of a number at the level of the norm is irrelevant.

3) Collective nouns (army-армия, family-семья). In the singular - a limited, potentially heterogeneous set (difference in gender, generation, age, etc.)

4) Proper names - a heterogeneous, limited set (sex, generation)

5) The category of quantity is expressed in languages with the help of most parts of speech: numerals, special formants of nouns, adverbs, adjectives, verbs, particles, etc.

Consequently, this or that quantity is a set if it can be counted, and a value, if it can be measured. The quantity expresses the external, formal relationships of objects, their parts, properties, connections: number, size, volume, set, class, degree of manifestation of a property.

Quantitative characteristics are learned by calculation or measurement. Items can be discrete, homogeneous, and accountable. Along with this, there are phenomena and substances, amorphousness, continuity, the heterogeneity of which does not allow them to be counted. Only discrete items are directly counted, the substances can be counted only if they are pre-sampled using units of measure (compare: two apples, but two liters of milk). Calculus, therefore, is direct and indirect.

The category of quantity is a philosophical category, which is the result of knowing the properties of the objective world. In the explanatory dictionaries of the Russian language, the number of reference books is determined as follows: Quantity is a measure of something, counting, weight, size or volume.

Quantity - a category that characterizes objects and phenomena of the external world from the side of size, volume, number [4, p. 276].

In linguistic thinking, the concept of numerical quantification encompasses the definition of the number of constituent parts, or elements, in complex linguistic formations-the study of mutual relations between elements of linguistic thinking determined by the statistical method; the importance of repetition and reinforcement of impressions and memories associated with the reproduction of linguistic thinking during training between people using language; the concept of accumulation of impressions, the concept of habituation, the concept of autonomy of language functions. The quantitative spatial and temporal, the quantitative size and direction is also reflected in linguistic thinking.

As already mentioned above, the content of the category of quantity is elucidated on the basis of an analysis of the facts of a number of sciences, including linguistics. The study of the conditions conducive to the realization of the meaning of quantity in languages is of undoubted gnoseological and linguistic interest, since it helps to study the ways of knowing quantity, to better understand nature and to reveal the structure and semantic content of the language category.

Literature:

1. Бондаренко А.В. Вид и время русского глагола (значение и употребление). – Москва: Наука, 1971. – 176 с.
2. Вейхман Г. А. Новое в английской грамматике. - Москва: Высшая школа, 1990. – 128 с.
3. Ворно Е.Ф., Кащеева М.А., Малишевская Е.В., Потапова И.А.. Лексикология английского языка. – Ленинград: ЛГУ, 1975. – 289 с.
4. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – Москва: Русский язык, 1993. – 3348 с .
5. Чельцова Л.К. Форма множественного числа имен существительных как исходная форма в лексикографии. // Грамматика и норма. – Москва: Наука, 1973. – 230 с.

QORAQOLPOG‘ISTON SHAROITIDA YETISHTIRILGAN BAHORGI BUG‘DOY NAMUNALARI AYRIM QIMMATLI XO‘JALIK BELGILARINING TAHLILI

Erjigitov D.Sh.^{1,2}, Turaev O.S.^{1,2,3}, Ziyayev Z.M.^{1,2}, Dolimov A.A.¹,
Tursunmurodova B.T.¹, Kushanov F.N.^{1,2,3}

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Orolbo‘yi xalqaro innovatsiya
markazi, Nukus

² Genetika va o‘simliklar eksperimental biologiyasi instituti, Toshkent

³ O‘zbekiston Milliy universiteti, Biologiya fakulteti, Toshkent

dostonerjigitov68@gmail.com

ANNOTATSIYA

Bug‘doy (*Triticum aestivum* L.) dunyo bo‘yicha eng asosiy oziq-ovqat ekinlaridan biri hisoblanadi. Bugdoyning qimmatli xo‘jalik belgilarini o‘rganish, markerlarga asoslangan seleksiya (MAS) texnologiyasidan foydalanish orqali yangi navlar olishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada, bahorgi bug‘doy ko‘chatzorlaridagi ayrim qimmatli xo‘jalik belgilarining statistik tahlillari natijalari keltirilgan. Tadqiqot natijalari kelgusida DNK markerlari asosida MAS texnologiyasini amalga oshirishda foydalaniladi.

Kalit so‘zlar: Bahorgi bug‘doy, CIMMYT ko‘chatzorlari, qimmatli xo‘jalik belgilar, boshqoq uzunligi, don vazni, boshqoq vazni.

ANNOTATION

Wheat (*Triticum aestivum* L.) is one of the most important food crops in the world. The study of economically important traits of wheat is of the great importance in obtaining new varieties through marker-assisted selection (MAS). In this article, we reported the results of statistical analysis of some economically valuable traits in spring wheat. The research results will be used in the implementation of DNA markers based MAS technology.

Key words: Spring wheat, CIMMYT nursery, economically important traits, spike length, grain weight, spike weight.

KIRISH

Bug‘doy muhim donli ekinlaridan biri bo‘lib, butun dunyoda 220 million gektarga ekiladi hamda qishloq xo‘jaligi ekinlari yetishtiriladigan maydonlarning o‘rtacha 26

foizini tashkil qiladi [1]. Hozirgi paytda, insoniyatning o'sishi oshib borayotgani, bug'doyga bo'lgan talabning har yili taxminan 2% ga oshib borishini hisobga olib, seleksionerlar bug'doydan mo'l hosil olish uchun bor bilim va imkoniyatlarini ishga solishmoqda [2]. Bug'doy donining hosildorligi murakkab poligen belgi bo'lib, unga ko'p omillar ta'sir qiladi. Hosil komponentlarini bilvosita seleksiya orqali yaxshilash mumkin. Bitta komponentdagi belgilarning o'sishi boshqa komponentlarga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin [3]. Seleksion ishlarda boshlang'ich manbani ta'riflaydigan asosiy ko'rsatkichlar hosildorlik va mahsuldorlik bo'lib; tezpusharlik, qurg'oqchilikka va issiqlikka, sovuqqa, kasallik va zararkunandalarga chidamlilik hamda mahsulot sifati asosiy omil hisoblanadi [4].

Mahsuldorlik - bu bitta o'simlikdan olinadigan hosildir. Mahsuldorlik boshqali poyalar soni, bitta boshqadagi donlar soni va 1000 ta don vazni bilan uzviy bog'liq bo'lib, tashqi muhitning noqulay sharoitlarida o'zgarishi mumkin [5]. Yumshoq bug'doyda boshqoq uzunligi va zichligi o'simlikning navdorlik xususiyati bo'lib, boshqoqning shakllanishi tashqi omillarga bog'liq bo'ladi. Tuproqda namlik yetishmasa boshqoq uzunligi va zichligiga salbiy, ko'p bo'lganda esa ijobiy ta'sir etishi mumkin [6]. Ko'p hollarda, boshqoq uzunligi bilan boshqoqchalar soni o'rtasida ijobiy bog'liqlik bo'lib, o'z navbatida boshqoq zichligi bilan chambarchas bog'liqdir [7]. Yumshoq bug'doy hosildorligining ortishi ko'p jihatdan boshqadagi don og'irligiga va undagi donlar soniga bog'liq. Boshqadagi don soni zamonoviy navlarning hosildorligiga yuqori darajada ta'sir etuvchi komponent hisoblanadi. Bu belgi seleksiya uchun katta qiziqishga ega, chunki bug'doy hosildorligini oshirishda katta ahamiyatga ega. Boshqadagi don soni boshqoq uzunligi, undagi boshqoqchalar soni va boshqoqchalardagi donlar soniga bog'liq bo'lib, bunday ma'lumotlarning mavjudligi qaysi hosildorlik elementlarining o'zgarishi hosildorlikni u yoki bu tomonga o'zgartirishini aniqlash imkoniyatini beradi [8].

MATERIALLAR VA USLUBLAR

Tadqiqotlar O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Orolbo'yi xalqaro innovatsiya markazi tajriba dalasida amalga oshirildi.

O'simlik materiallari. Tadqiqotda bahorgi bug'doyning (*Triticum aestivum* L.) Xalqaro makkajo'xori va bug'doyni rivojlantirish markazi (CIMMYT) seleksion ko'chatzorlariga mansub 34 ta namunalardan foydalanildi (1-jadval).

1-jadval

Tadqiqotga jalb etilgan bahorgi bug'doy namunalari

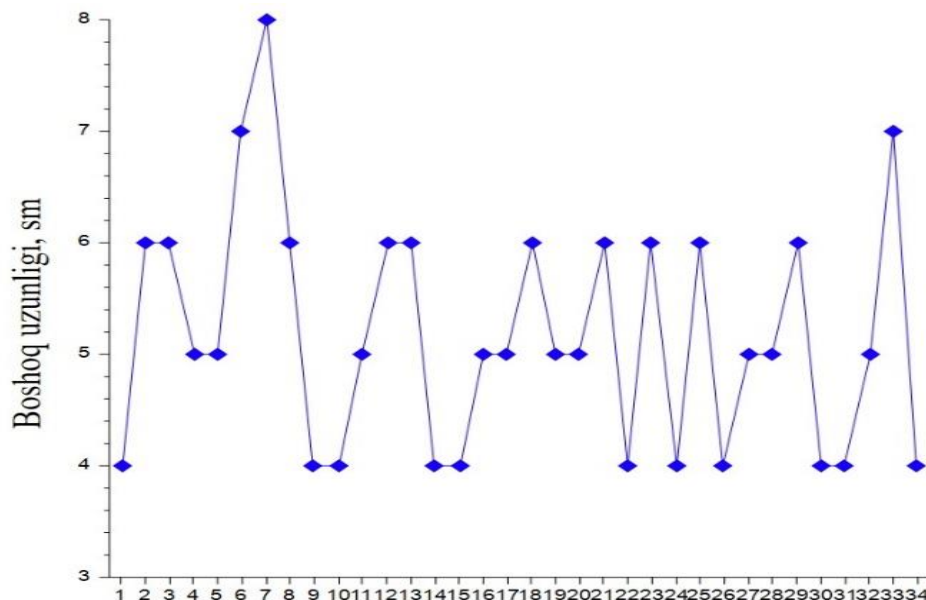
№	Namunalar nomi	Shartli nomi
1	BAJ #1/KISKADEE #1/3/WBLL1*2/BRAMBLING*2//BAVIS/4/BAJ #1/KISKADEE #1	L01
2	BORL14*2/3/BAVIS*2//ATTLA*2/PBW65	L02
3	BORL14*2/8/REH/HARE//2*BCN/3/CROC_1/AE.SQUARROSA (213)//PGO/4/HUITES /5/T.DICOCCON PI94624/AE.SQUARROSA (409)//BCN/6/REH/HARE//2*BCN/3 /CROC_1/AE.SQUARROSA (213)//PGO/4/HUITES/7/MUTUS	L03
4	CI7260//2*KACHU*2/FRNCLN	L04
5	DANPHE/3/ROLF07/YANAC//TACUPETO F2001/BRAMBLING/4/ROBINK	L05
6	FRNCLN/3/KIRITATI//HUW234+LR34/PRINIA/4/FRANCOLIN #1*2/5/FRNCLN/3 /ND643//2*PRL/2*PASTOR/4/FRANCOLIN #1	L06
7	FRNCLN/3/KIRITATI//HUW234+LR34/PRINIA/4/FRANCOLIN #1*2/5/FRNCLN/3 /ND643//2*PRL/2*PASTOR/4/FRANCOLIN #1	L07
8	FRNCLN/3/KIRITATI//HUW234+LR34/PRINIA/4/FRANCOLIN #1*2/5/FRNCLN/3 /ND643//2*PRL/2*PASTOR/4/FRANCOLIN #1	L08
9	KACHU*2/SUP152/3/WBLL1*2/BRAMBLING*2//BAVIS	L09
10	KACHU/BECARD//WBLL1*2/BRAMBLING*2/3/ABLEU	L10
11	KS940935.7.1.2/2*PASTOR/4/FRAME//MILAN/KAUZ/3/PASTOR/5/KUTZ	L11
12	Local check (Семурґ нави)	L12
13	MALBEC/7/2*ALTAR 84/AE.SQUARROSA (221)//3*BORL95/3/URES/JUN//KAUZ /4/WBLL1/5/KACHU/6/KIRITATI//PBW65/2*SERI.1B	L13
14	MUNAL #1*2/4/HUW234+LR34/PRINIA//PBW343*2/KUKUNA/3/ROLF07*2/5 /WBLL1*2/BRAMBLING*2//BAVIS	L14
15	MUTUS*2//TAM200/TURACO/3/KFA/2*KACHU/4/MUNAL*2/WESTONIA	L15
16	NADI*2//MUTUS*2/MUU	L16
17	NADI/COPIO//NADI#2	L17
18	PASTOR//HXL7573/2*BAU/3/WBLL1/4/SOKOLL/3/PASTOR//HXL7573/2*BAU/5 /2*BORL14	L18
19	PFAU/MILAN/3/BABAX/LR42//BABAX*2/4/NIINI #1/7/W15.92/4/PASTOR//HXL7573 /2*BAU/3/WBLL1/6/VEE/MJI//2*TUI/3/2*PASTOR/4/BERKUT/5/PFAU/MILAN	L19
20	PFAU/MILAN/3/BABAX/LR42//BABAX/11/CROC_1/AE.SQUARROSA (213)//PGO /10/ATTLA*2/9/KT/BAGE//FN/U/3/BZA/4/TRM/5/ALDAN/6/SERI/7/VEE#10/8 /OPATA/12/2*KUTZ	L20
21	PFAU/MILAN/5/CHEN/AEGILOPS SQUARROSA (TAUS)//BCN/3/VEE#7/BOW/4 /PASTOR/6/2*BAVIS #1/7/BORL14	L21
22	PFAU/WEAVER*2//TRANSFER#12,P88.272.2/3/WHEAR//2*PRL/2*PASTOR/4 /2*WBLL1*2/BRAMBLING*2//BAVIS	L22
23	PRL/2*PASTOR/3/WBLL1*2/SHAMA//KACHU/4/BORL14	L23
24	ROLF07*2/SHORTENED SR26 TRANSLOCATION/3/2*WBLL1*2/BRAMBLING*2/ /BAVIS	L24
25	SOKOLL/3/PASTOR//HXL7573/2*BAU/4/PASTOR//MILAN/KAUZ/3/BAV92 /5/ROBINK	L25
26	SOKOLL/3/PASTOR//HXL7573/2*BAU/4/SOKOLL/WBLL1/5/MUCUY	L26
27	SOKOLL/WBLL1//NAVJ07*2/3/ONIX/KBIRD	L27
28	SUP152/BAJ #1//KFA/2*KACHU	L28
29	SUP152/VILLA JUAREZ F2009/3/WBLL1*2/BRAMBLING*2//BAVIS	L29
30	TOH #1//KFA/2*KACHU	L30
31	W15.92/4/PASTOR//HXL7573/2*BAU/3/WBLL1/6/VEE/MJI//2*TUI/3/2*PASTOR /4/BERKUT/5/PFAU/MILAN/7/ROBINK	L31
32	WBLL1*2/BRAMBLING*2//BAVIS*2/3/BORL14	L32
33	WBLL1*2/BRAMBLING*2//BAVIS/3/BORL14	L33
34	WORRAKATTA/2*PASTOR/4/MUTUS//KIRITATI/2*TRCH/3/WHEAR /KRONSTAD F2004	L34

Uslublar. Tadqiqot namunalarida dala sharoitida fenologik kuzatuvlar olib borildi. Bahorgi bug‘doy o‘simliklarida boshqoq uzunligi, 10 ta boshqoq vazni, 1000 ta don vazni kabi belgilar kuzatuv va o‘lchashlar asosida o‘rganildi.

Olingan raqamli ma‘lumotlar NCSS12 kompyuter dasturi, chiziqli regressiya va korrelyatsiya hamda umumiy chiziqli model (GLM)dan foydalanib statistik qayta ishlandi.

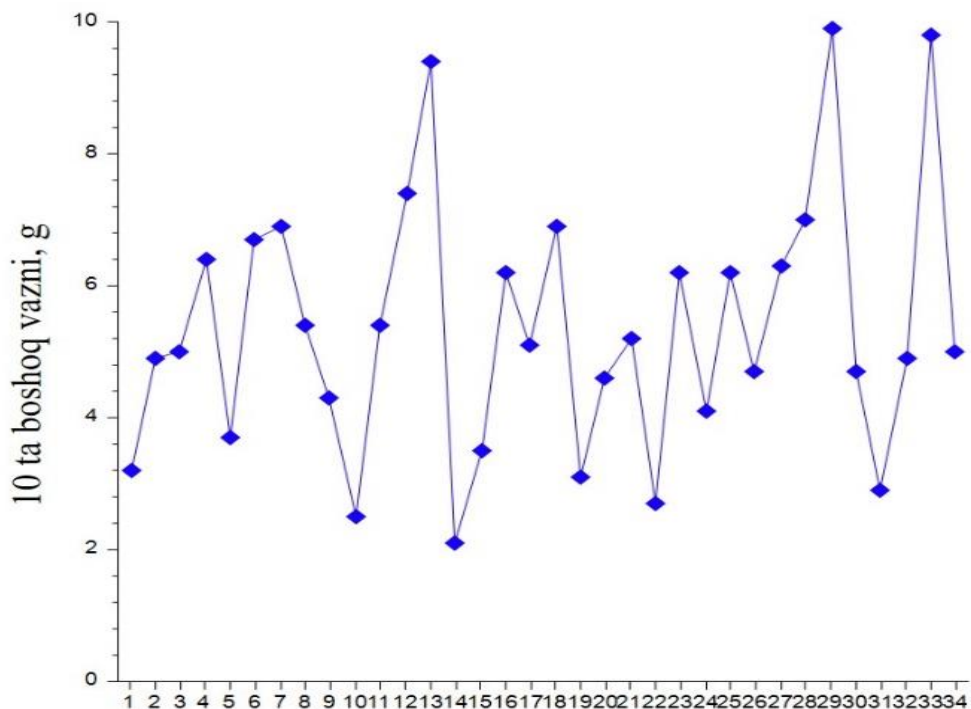
NATIJALAR VA ULARNING TAHLILI

Qoraqolpog‘iston sharoitida yetishtirilgan bahorgi bug‘doy namunalari ayrim qimmatli xo‘jalik belgilari o‘rtasida statistik tahlillar olib borildi. Tajriba natijalariga ko‘ra, tanlab olingan namunalarning boshqoq uzunligi L06, L07 va L33 namunalarda boshqa namunalarga nisbatan yuqoriroq natijani qayt etganligi ya‘ni 7-8 smni tashkil qilganini ko‘rishimiz mumkin (1-rasm).

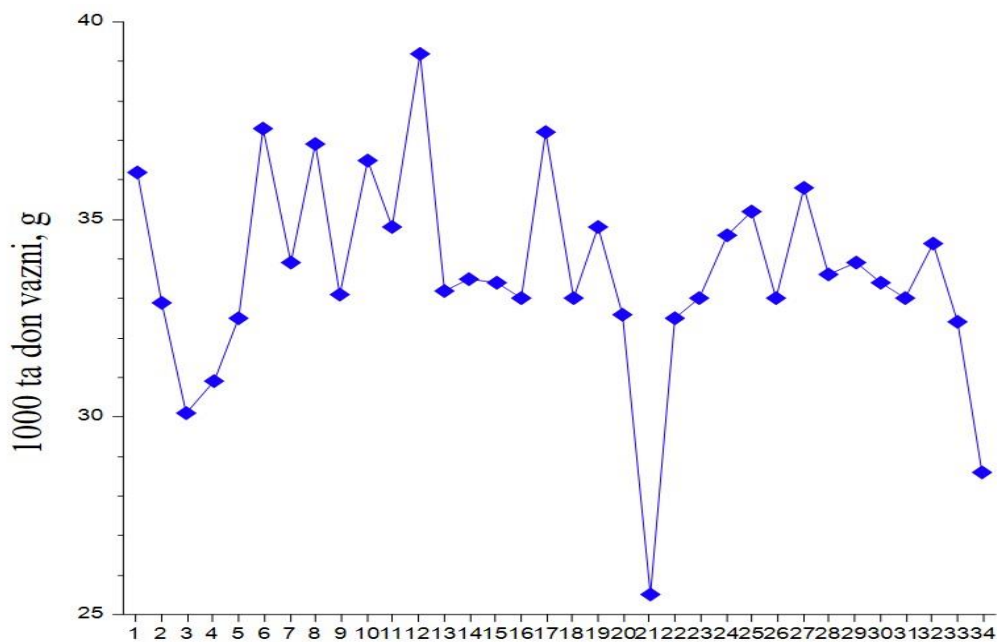
1-rasm. Bahorgi bug‘doy namunalarining boshqoq uzunligi bo‘yicha statistik tahlili

Qoraqolpog‘iston sharoitida yetishtirilgan bahorgi bug‘doy namunalari boshqoq vazni bo‘yicha statistik tahlillar olib borildi. Tajriba natijalariga ko‘ra, tanlab olingan namunalarning boshqoq uzunligi, 10 ta boshqoq vazni grammda o‘lchanganda esa L13, L29 va L33 namunalari 9-10 gramm bo‘gan bo‘lsa, aksariyat namunalari 5-6 grammni tashkil qilganini ko‘rish mumkin (2-rasm).

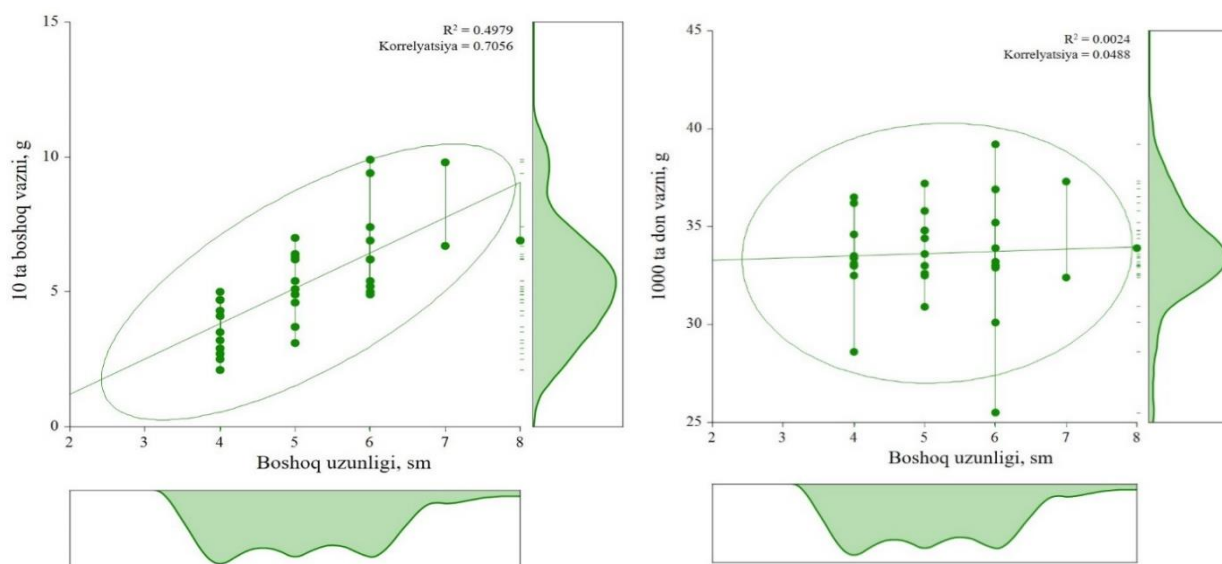
2-rasm. Bahorgi bug‘doy namunalarning 10 ta boshqoq vazni bo‘yicha statistik tahlili

Undan tashqari, Qoraqolpog‘iston sharoitida yetishtirilgan bahorgi bug‘doy namunalari 1000 ta don vazni bo‘yicha statistik tahlillar olib borildi. Tajriba natijalariga ko‘ra, tanlab olingan namunalarning 1000 ta don vazni o‘lchanganda, L12 namunasi boshqa namunalarga nisbatan eng yuqori natijani, ya’ni 39-40 gramm bo‘lganligi kuzatildi, qolgan namunalarning aksaryati 33-38 gramm atrofida bo‘lgan. Ammo, L21 namunasi boshqa namunalarga nisbatan juda past, ya’ni 25 gramm natija statistik tahlillar orqali aniqlandi (3-rasm).

3-rasm. Bahorgi bug‘doy namunalarining 1000 ta don vazni bo‘yicha statistik tahlili

Qoraqolpog‘iston sharoitida yetishtirilgan bahorgi bug‘doy namunalari qimmatli xo‘jalik belgilari bo‘yicha statistik tahlillar olib borildi. Tajriba natijalariga ko‘ra, tanlab olingan namunalarning o‘zaro korrelyatsion bog‘liqligi tahlil qilindi (4-rasm).

4-rasm. Bahorgi bug‘doy namunalari qimmatli xo‘jalik belgilarining korrelyatsion bog‘liqligi

Bahorgi bug‘doy namunalari boshqoq uzunligi belgisining 10 ta boshqoq vazni va 1000 ta don vazni belgilari bilan korrelyatsion bog‘liqligi o‘rganildi. Natijalarga ko‘ra, boshqoq uzunligi belgisi 10 ta boshqoq vazni belgisi bilan kuchli ijobiy korrelyatsiyani ($r^2=0.4979$; korrelyatsiya=0.7056) namoyon etdi. Boshqoq uzunligi belgisining 1000 ta don vazni belgisiga korrelyatsiyasi kuchsiz ijobiy bo‘lib ($r^2=0.0024$; korrelyatsiya=0.0488), ahamiyatsiz korrelyatsiyani namoyon qildi.

XULOSA

Qoraqolpog‘iston sharoitida yetishtirilgan bahorgi bug‘doy namunalari ayrim qimmatli xo‘jalik belgilari o‘rtasida statistik tahlillar olib borildi. Tadqiqot natijalaridan shularni xulosa qilish mumkinki, boshqoq uzunligi bo‘yicha L06, L07 va L33 namunalari eng yuqori ko‘rsatkichni namoyon etgan bo‘lsa, 10 ta boshqoq vazni bo‘yicha L13, L29 va L33 namunalari hamda 1000 ta don vazni bo‘yicha L12 namunasi yuqori natijani ko‘rsatgan. Bu esa o‘z navbatida, ushbu namunalarda o‘rganilayotgan belgilar bo‘yicha DNK markerlar tahlilini amalga oshirish uchun yuqori samarani taqdim etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. USDA. World Agricultural Production. Foreign Agricultural Service, Office of Global Analysis, United States Department of Agriculture. 2015, – P. 1-10
2. Reynolds M.P. and et. al. Application of Physiology in Wheat Breeding. Mexico, D.F.: CIMMYT. 2001
3. Chandra D. et al. Variability and interrelationship of nine quantitative characters in F₅ bulks of five wheat crosses. //Pak. J. Bio. Sci. 2004. V.7. № 6, – P.1040
4. Абдукаримов Д.Т., Сафаров Т., Останакулов Т.Э. Дала экинлари селекцияси, уруғчилиги ва генетика асослари. Тошкент, 1989.-305 б
5. Sinha S.K. Drought resistance in crop plants: A critical physiological and biochemical assessment. Drought tolerance in winter cereals // Proceeding of International Workshop 27-31 October. 1985. Capri. Italy, – P. 349-351.
6. Аманов А.А., М.Н. Клинецвич. Изменчивость и корреляция элементов структуры растений физиологических признаков пшеницы, учитываемых при селекции на солеустойчивость и продуктивность. // Вестник региональной сети по улучшению озимой пшеницы в центральной Азии и Закавказье.– Алматы, 2001, №2, – С.6-8
7. Ковтун В.И., Ковтун Л.Н. Озерненность масса зерна с колоса и масса 1000 зерен в повышении урожайности озимой мягкой пшеницы // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. 2015. № 3, – С. 27
8. Некрасова О.А., П.И. Костылев. Типы наследования длины колоса, числа зерен в колосе и массы 1000 зерен у гибридов F1 мягкой озимой пшеницы. // Сборник статей: Генетика и селекция на Дону. – Ростов-на-Дону: Изд-во ЮФУ, 2015, Вып. 4, – С. 166-171

TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA TASVIRLASH JARAYONINING ASOSIY QOIDALARI

Adxamova Oltinoy Rafiqjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi"
yo'nalishi 2 bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola tasviriy san'at darslaridagi, tasvirlash jarayonining asosiy qoidalari haqida so'z yuritib, tasvirlash jarayonida kerak bo'ladigan eng zaruriy bilim va ko'nikmalarni beradi hamda tasvirlash jarayonida yo'l qo'yiladigan xatolar yuzasidan fikr mulohazalar bayon etadi.

Kalit so'zlar: Tasviriy san'at, tasvir, natura, o'quvchi, rasm, o'lcham, tuzilish, shakl, hajm, tasavvur, qobilyat.

O'zbekiston hududida eramizdan avval ham tasviriy san'atning rangtasvir, haykaltaroshlik, me'morchilik turlari nihoyatda rivojlangan bo'lib, ulaming namunalari Varaxsha, Afrasiyob, Qalchayon, Tuproq qal'a, Bolalik tepa, Dalvarzin tepa, Fayoz tepa, Qo'yqirilgan qal'a, Teshik qal'a va boshqa bir qator joylardan topilgan. Bu asarlar eramizdan avvalgi IV-I asrlarda yaratilgan bo'lib, ularning yoshi 5-6 ming yilga to'g'ri keladi. Bu asarlarning badiiyligi hozirgi zamon rassomlari va haykaltaroshlarining asarlaridan qolishmaydi desak mubolag'a bo'lmaydi. Bunday yuksak badiiy saviyadagi asarlarni o'sha davrda to'plangan ilg'or tajriba, tasviriy san'at maktablarisiz yaratish, mumkin emas. Ma'lumki, san'at bir necha avlodning ko'p yillar davomida shakllangan an'analari, ustaning shogirdga o'tkazgan bilimlari asosidagina taraqqiy topadi. Bu esa so'zsiz umumiy badiiy ta'lim yo'nalishida bo'lmasa ham, kasbiy badiiy ta'lim shaklida rivojlanganligidan dalolat beradi. Tasviriy san'at darslari madaniyatning tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan badiiy madaniyatni uyg'un rivojlanishga xizmat va rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa o'quvchilarni milliy merosni o'zlashtirish hamda umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishishlari uchun imkoniyat eshigini ochadi.

«Tasviriy san'at» fanining asosiy vazifalari quyidagilar:

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida tasviriy san'at metodikasi bo'yicha bilim va malakalami hosil qilish va o'stirish;

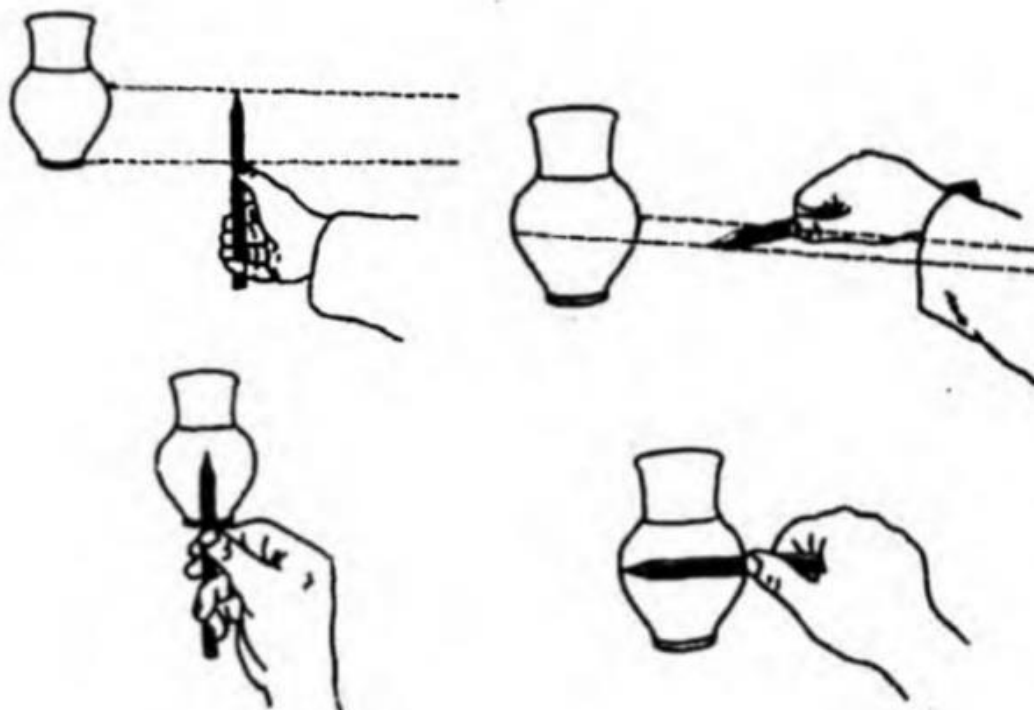
- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga tasviriy san'atning nazariy va amaliy asoslari (yorug', soya, perspektiva, kompozitsiya) haqidagi bilimlarni puxta egallashga yordam berish;

- bo'lajak boshlang'ich sinfo'qituvchilarida rasm ishlash va badiiy ijod bo'yicha ko'nikma va malaka hosil qilish;
- o'zbek va jahon xalqlari tasviriy, amaliy va me'morchilik san'ati bilan yaqindan tanishtirish va chuqur o'rgatish;
- tasviriy san'at o'qitish metodikasining o'ziga xos rivojlanishi tarixi, maqsad va vazifalari, nazariy asoslari haqida ma'lumot berish;
- talabalarni zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish yo'llari bilan tanishtirish.

Rasm chiza bilish va barcha masalalarga ijodiy yondashish barcha sohalarda zarurdir. Ijodiy yondashish butunlay yangi g'oyalar va tasavvurlarni vujudga keltiradi, shaxsni badiiy rivojlantirishda muhim o'rinni egallaydi. Rasm chizishdan avval narsani yaxshilab kuzatish va tahlil qilish zarur. Rasm chizishda birinchi qoida - umumiydan xususiyga. Shuning uchun rasm chizishga kirishilganda narsaning fazoviy holati, o'lchami va xarakterli tomonlarining umumiy ko'rinishini qog'ozga joylashtirishdan boshlash zarur.

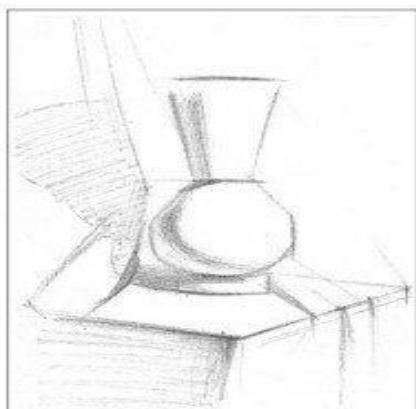
Tasviriy san'atda asosiy 4 qonun - qoida bolib, bu qoidalar nafaqat natyurmort chizish jarayonida balki portret, manzara, naqsh ishlash jarayonlarida ham birdek kerak boladi. Bu qonun-qoidalar quyidagilardir:

1) Joylashuv; 2) Ufq chizigi; 3) Ptrspektiva; 4) Nisbatlar.

Narsalarning umumiy ko'rinishi eniga nisbatan bo'yi katta bo'lsa, qog'ozni tik holatda, eni katta bo'lsa, qog'ozni gorizontol holatda qo'yiladi. Narsalarning umumiy ko'rinishi yengil chiziqlar bilan qog'ozda belgilangandan so'ng, qo'yilmadagi mayda bo'laklarning shakli, tuzilishi va o'lchamlari aniqlanadi. Ikkinchi qoida xususiydan

umumiylikka. Tasvirlovchi asosiy e'tibomi shaklning mayda bo'laklariga ishlovlar berishga yo'naltiriladi. Natijada har bir bo'lak alohida ahamyatga ega bo'ladi. So'nggida tasvirlanayotgan shaklni mayda bo'laklarini umumiyashtirib bir butun yaxlit holatga keltiriladi. Ma'lumki, kuzatish bu narsaga qarab uning shakli, rangi, tuzilishi, o'lchami va bo'laklarning nisbati, ularning fazoviy holati va hokazolarni aniqlay olish tushuniladi. Narsaning mazmunli obrazi ongimizda his qilish asosida shakllanadi. Bu obrazning negizida kuzatilayotgan narsaning tashqi belgi asoslari bilan ifodalash imkoniyatlari mavjud. Kuzatishning o'ziga xos xususiyatlaridan biri - o'rganish, bilish va tushunishdir. Kuzatish bevosita kishilarning ko'rish qobiliyatiga bog'liq. Rasm chizishda chizuvchi naturani sinchiklab o'rganadi va tahlil qiladi. Uning tuzilishining xarakterli belgilarini aniqlashga harakat qiladi va fikrni tasviriy holda tasvirlanadigan narsalarning tuzilishi, bo'laklarning o'zaro bog'liqligi, fazoviy holatini ko'z oldiga yaxlit keltiradi. Demak, narsani chizish jarayoni kuzatish, uni atroflicha tahlil qilish va tasvirlashdan iboratdir. Narsa rasmini to'g'ri va ishonarli tarzda tasvirlash uchun uni kuzata bilishni o'rganish zarur. Yozish va o'qishni o'rgatgandek, qunt va chidam bilan muntazam mashq qilgan kishi to'g'ri rasm chizishni ham o'rgana oladi. Kuzatish, borliqni turlicha o'rganish jarayoni va uch o'lchamli hajmli buyumlarni, ikki o'lchamli qog'oz betida tasvirlashning murakkabligi fazoviy holat haqidagi tushuncha va tasavvurlarni shakllantiradi. Tasvirlash jarayonini 4 bosqichga ajratish mumkin.

Birinchi bosqichda, narsani tashqi ko‘rinishida joylashgan umumiy belgilari - ko‘rsatiladi. Narsalar shakli ba’zi bir chiziqlari yoki geometrik shakllar tarzida belgilanadi. Ikkinchi bosqichda, narsani va unga yaqin bo‘lgan obyektlarini ta’riflovchi belgilari ko‘rsatiladi, ya’ni o‘ziga xos belgilar. Uchinchi bosqichda, faqatgina narsaning o‘ziga shaxsan tegishli belgilari ko‘rsatiladi. To‘rtinchi bosqichda, tasvirlarning yaxlitligi va bo‘laklarining o‘zaro bog‘liqligini umumlashtirishiga qaratiladi. Shunday qilib, narsaning asosiy mazmunini ko‘rsatish uchun, umumiy, o‘ziga xosligi va o‘ziga xos xususiyatli belgilarini va tomonlarini topish zarur. Borliqni har tomonlama o‘rganib, chizuvchi barchaga tushunarli tarzda uning obrazini yaratadi.

Rasm chizishda qog‘oz asosiy material hisoblanadi. Qog‘oz, albatta, oppoq, yetarli darajada qalin va pishiq bo‘lishi kerak. Ulardan eng yaxshisi «vatman» deb ataluvchi qog‘ozdir. Akvarel bo‘yog‘ida ishlash uchun vatman qalin va yuzasi g‘adirbudur bo‘lishi kerak, agarda yupqa va bo‘sh qog‘oz bo‘lsa, u suvni tez shimib olib, ivib ketadi, natijada bo‘yoq yoyilib ketadi. «Yarim vatman» nomli qog‘ozni ham qo‘llash mumkin. Hozirgi kunda foydalanayotgan ko‘plab qog‘oz turlari mavjud. Lekin, qog‘oz paydo bo‘lgunga qadar odamlar yog‘och yaproqlariga, sopol g‘ishtlarga va g‘orlarning devor toshlariga ham yozishgan. Masalan, Misrda papirus yaproqlariga ham yozishgan. Qadimgi Pergam davlatida hayvonlar terisi qog‘oz vazifasini bajargan. Uni pergament deb atashgan. Lekin bunday qog‘ozlar juda ham qimmat bo‘lgan, chunki bitta kitob uchun kamida bir necha yuz mol terisi ishlatilgan. Qog‘oz II asrda xiltoyliklar tomonidan kashf etilgan. Hozirgi qog‘ozlar esa maxsus qog‘oz fabrikalarida ishlab chiqariladi.

Hozirgi kunda oddiy qora qalamning juda ko‘p turlari mavjud. O‘rtacha yumshoq qalamlardan tortib juda ham i qattiq qalam turlari mavjud. Bular; «T», «2T», «N», «2N», «M», «2M», «3M» yoki V, T, 2T, M, 2M, N, 2N, NV, V, 2V va boshqalar. Tariximizga nazar tashlaydigan bo‘lsak, ibtidoiy davrda odamlar g‘orlarda, tog‘u - toshlarga turli xil tasvirlarni ishlab qoldirishgan. Ular biron-bir qattiqroq narsalar bilan g‘orlar devorlarini timab, turli xil shakllarni yasashgan. Ammo rivojlanish jarayonida tasvirlashda turli xil asbob-uskunalar takomillashib bordi. Oddiy qora qalamlar ham shular jumlasidan. XVI asrda Angliyada gratit konida topilgan tayoqchalar rasm chizishda . qo‘llanilganda, ular qog‘oz yuzasida juda ham natis va chiroyli chiziqlar tushira olish xususiyatiga ega ekanligi aniqlangan. Shu kundagi qora oddiy qalamlar XVII asrning oxirida fransuz olimi N.Kante tomonidan kashf etilgan bo‘lib, ularni yog‘och moslamaga yopishtirib ishlatish taklif etilgan.

Rasm chizishda yordamchi va ortiqcha chiziq hamda shtrixlarni o‘chirish uchun yumshoq o‘chirg‘ichlar ishlatiladi. Yumshoq o‘chirg‘ichning sifati qog‘oz yuzasidagi qalam izlarini ohista o‘chirish bilan aniqlanadi. Hozirgi kunda chiqarilayotgan o‘chirg‘ichlarning turlari ko‘p. Tasvir chizganda ko‘proq ko‘kimsiz va oq tusdagi

o'chirg'ichlar ishlatiladi. Qizg'ish tusdagi o'chirg'ichning tarkibida «qum oyna» parchalari bo'lib qog'ozni titib yuboradi. Keraksiz chiziqlarni o'chirishda o'chirg'ichni qattiq bosmaslik, iloji boricha o'chirg'ichdan kamroq foydalanishga odatlanish lozim. Oq tusdagi o'chirg'ich qattiq bo'lsa, yumshatish uchun uni 2-3 kun mobaynida kerosin yoki benzin ichiga solib qo'yish kerak. So'ng qaynagan issiq suvga solinsa, o'chirg'ich yumshoq holatga ega bo'ladi. Ish jarayonida o'chirg'ichni doim qo'lda saqlash noto'g'ri, chunki qo'l terlashi oqibatida o'chirg'ich namlanadi va rasrni o'chirishda qog'oz titiladi. Chiziqlarni o'chirishda qog'ozga qattiq bosmaslik va akvarel bo'yoq bilan ishlashga tayyorlashda iloji boricha o'chirg'ichdan kamroq foydalanish maqsadga muvofiq.

Maktabda tasviriy darslarida mashg'ulotlari quyidagi bo'yicha olib boriladi:

- Borliqni idrok etish;
- San'atni idrok etish;
- Naturaga qarab tasvirlash:

Boshlang'ich sinflarda asosiy vazifaa o'quvchilarda narsalarning nisbati, tuzilishi, shakli, rang jihatdan tahlil qilish va tasvirlash malakasini hosil qilishdan iborat. Shuningdek, o'quvchilar avval tasvirlanayotgan narsaning umumiy va estetik jihatdan ahamiyatli tomonlarini aniqlab oladilar, keyin esa narsaning qismlari va detallarini aks ettirishni o'rganadilar. Naturaga qarab rasm chizish vazifalari 1-2 dars davomida va qisqa muddatli ya'ni 5-15 daqiqa davomida bajaradigan lavha va chizgilar bo'lishi mumkin. Xomaki ish va chizgilar darsning muayyan mavzusidan kelib chiqib, darsning boshlanish qismi, o'rtasi yoki oxirida bajarilishi mumkin. O'quvchilarning ko'rib, eslab qolish qobiliyatini, makon haqidagi tasavvurlarini rivojlantirish uchun, eslab va tasavvur qilib rasm chizish bo'yicha ko'proq vazifa berish kerak bo'ladi. Naturaga qarab chizilgan rasmlarni bo'yash o'quvchilarda ranglar uyg'unligini idrok qilishni rivojlantirishga hamda tasavvur qilib rasm chizishga qaratilgan. Rangtasvir mashg'ulotlari o'quvchilarga idrok qilish orqali atrof-murutning ranglarda ifodalangan go'zalligini bilish imkoniyatini beradi va bolalarning estetik didini o'stiradi. San'atkor o'z asarida voqea, hodisa, holatning ma'lum bir zumdagi ko'rinishini ifodalab, u tasvir orqali rivojini, mohiyatini ochib berishga intiladi, kishilarning ma'naviy qiyofasi, psixologik holati va boshqa fikrlarni ilgari suradi va tasavvur qiladi. Rassom biror shaxsni rasmini ishlar ekan, u hech vaqt uni faqat o'ziga o'xshatishga ishtilish bilan chegaralanmaydi. Rassom shu ishlayotgan tasvir orqali avvalo o'zining fikr va tuyg'ularini tomoshabinga yetkazishga harakat qiladi. Ishlamoqchi bo'lgan tasvirida avvalombor g'oyasiga mos mavzu, syujet tanlaydi, voqea kompozitsiyasini quradi, shu yo'ida izlanadi, dastlab hayotni o'rganib, naturani kuzatib, eskizlar chizadi, etyudlar yaratadi. Rassomlik san'atida predmetlaming shakli, hajrni, rangi, ulaming o'zaro muvozanatini to'g'ri ko'rsatishda rasrni aniq va to'g'ri ishlashning juda muhim

ahamiyati bor. Naturaning o'ziga qarab rasm ishlashni maktab misolida oladigan bo'lsak, maktablarda narsaning o'ziga qarab rasm chizishdan boshlanadi. Maktablarda narsaning o'ziga qarab rasm ishlashda daraxtlarning shoxlari, gullar, barglar va asbob uskunalardan kam foydalanadilar. Ko'p mashg'ulotlarda geometrik shakllar (shar, sharsimon shakllar, kub, konus, piramida), bayroqcha va shu kabi predmetlarni ishlatish bilan chegaralanib qoladilar. Umumiy qilib aytadigan bo'lsak narsa chizdirish jarayonida qiyinchilikga duch kelib 1 va 2 narsalar bilan chegaralanib qoladilar bu esa bolalarni zerikib qolishga va dars jarayoni unumsiz bolishini keltirib chiqaradi. Bunda bolalarni o'zlariga tanish bo'lgan naturalarni chizdirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chizish uchun tanlangan vositalar haqida yana shuni ham aytib o'tish joizki ular qanchalik mavzu vazifasiga mos bo'lsa, bilim va malakalarni hosil qilish shunchalik oson bo'ladi. Ba'zi bir o'qituvchilari tasviriy san'at darslaridagi ko'rgazmalilikka yetarlicha e'tibor bermaydilar. Masalan narsaning o'ziga qarab rasm chizish jarayonida chiziladigan narsa o'rniga, doskaga osha narsaning tasvirini osib qo'yib, o'quvchi yoshlarga chizishni buyuradi. Eng achinarlisi o'sha narsani hayoldan chizishga undashi ham hozirgi kunning dolzarb muammosidir. Bunga sabab o'qituvchining darsga bolgan e'tiborsizligi va masuliyatsizligidan yoki bolmasa maktablarda yetarlicha o'quv anjomlari yo'qligidan dalolat beradi!

Fasllarga oid rasm ishlash darslarida, tasviriy sanat asarlarining nusxalari o'rniga tabiat manzaralariga oid bolgan rasmlarni o'quvchilarga ko'rsatib hattoki osha rasm nushasini ishlashni talab etadilar. Yana bir bazi darsga masuliyatsizlik bilan yondashuvchi o'qituvchilar esa mavzu doirasidagi rasmni doskaga chizib beradi va o'quvchilar esa doskadan kochirib chizadilar. Bunda narsaning o'zi bolmasa, uning tahlili qanday tashkil etiladi degan savol barchani qiynaydi. Narsaning o'ziga qarab rasm chizish darslarining bunday tashkil etish o'quvchilarni narsalarning obrazini passiv idrok qilishga o'rgatib qo'yadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak san'atkor o'z asarida real borliqda uchraydigan, balki inson fantaziyasi mahsuloti bo'lgan voqea va predmetlar ham aks ettirilishi, hayotda mavjud bo'lgan hodisalarning ayrim jihatlarini o'zgartirib, bo'rttirib ko'rsatishi ham mumkin. Bundan ko'rinib turibdiki, tasviriy san'at asarlari - insondagi ajoyib fazilat - borliqni bilish, uni o'rganish va sirlarini ochishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga ta'sir ko'rsatadi. Tasviriy san'at inson ongiga tezda ta'sir etib, unda ezgu hislar uyg'otadigan, kishini ruhlantirib, ma'naviy olamini boyitadigan san'at turlaridan biridir. Shu bilan birga, tasviriy san'at inson shaxsining shakllanishiga va kamolatiga yordam beradigan tarbiyachi hamdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Xasanov R, Maktabda tasviriy san’at o‘qitish metodikasi. -T.: Fan, 2004.
2. Egamov A. Kompozitsiya asoslari. -T.: “San’at” jurnali nashriyoti, 2005.
3. Abdirasilov S.F. Tasviriy san’at o‘qitish metodikasi. -T.: 2012.
4. Muratov X.X, Qalamtasvir. -T.: Ijod –print, 2020.
5. Boymetov B, Qalamtasvir. Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. -T.: Iqtisod-Moliya, 2010-yil.
6. Turdaliyev A. Qalamtasvir asoslari. –N. Faxrizoda, 1999.
7. Hakimova G.A, Natyurmort chizmatasviri. -Buxoro. Kamolot, 2022.
8. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. Barkamol avlod O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. -T.: Sharq, 1997.
9. Azimova B.Z. Natyurmort tuzish va tasvirlash. -T.: O‘qituvchi, 1984.
10. Abdirasilov S. Tasviriy san’at atamalari. -T.: Nizomiy nomli TDPU. 2003.
11. Boymetov B. Qalamtasvir. -T.: “Musiqqa” nashriyoti, 2006.
12. Oripov B. Tasviriy san’at va uni o‘qitish metodikasi. -T.: Ilm-ziyo, 2005.

KOLORADO QO'NG'IZLAR BIOEKOLOGIYASI

Mardiyeva Sevinch Xusanxon qizi

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti talabasi

ANNOTATSIYA

Ituzumdoshlar oilasi o'simliklarining juda xavfli zararkunandasi bu kolorado qo'ng'izi (*Leptinotarsa decemlineata*). Bu hasharotning vatani Meksikaning shimoli-sharqiy qismidir, u yerdan asta-sekin qo'shni hududlarga, shu jumladan AQShga kirib, u yerda iqlim sharoitiga tezda moslashgan. Bir yarim asr davomida Kolorado qo'ng'izi butun dunyo bo'ylab tarqaldi va barcha kartoshka yetishtiruvchilarning ofatiga aylandi.

Kalit so'zlar: Kolorado qo'ng'izi (*Leptinotarsa decemlineata*), kolorado qo'ng'izining lichinkasi

ABSTRACT

The Colorado beetle (*Leptinotarsa decemlineata*) is a very dangerous pest of plants of the Ituzum family. The homeland of this insect is the northeastern part of Mexico, from where it gradually entered the neighboring regions, including the United States, where it quickly adapted to the climatic conditions. For a century and a half, the Colorado potato beetle has spread throughout the world and has become the bane of all potato growers.

Key words: Colorado beetle (*Leptinotarsa decemlineata*), the larva of the Colorado beetle

АННОТАЦИЯ

Колорадский жук (*Leptinotarsa decemlineata*) — очень опасный вредитель растений семейства Итузумовые. Родиной этого насекомого является северо-восточная часть Мексики, откуда оно постепенно проникло в соседние регионы, в том числе в США, где быстро адаптировалось к климатическим условиям. За полтора века колорадский жук распространился по всему миру и стал бичом всех картофелеводов.

Ключевые слова: Колорадский жук (*Leptinotarsa decemlineata*), личинка колорадского жука

Kolorado qo'ng'izini birinchi marta Amerikadan kelgan entomolog Tomas Sayem kashf etdi va batafsil tavsifladi. Bu 1824 yilda edi. Olim Qo'shma Shtatlarning janubi-g'arbiy qismida shu paytgacha fanga noma'lum bo'lgan qo'ng'izning bir nechta

nusxalarini to'pladi. "Kolorado kartoshka qo'ng'izi" nomi keyinchalik paydo bo'ldi 1859-yilda Kolorado shtatida kartoshka ekilgan maydonlarda topilgan va juda xavfli hasharot ekanligi tasdiqlangan. Bu zararkunanda birinchi jahon urushi oldidan Fransiyada borligi ma'lum bo'ldi. 1950-yillarda bu zararkunanda Germaniyada ko'plab kartoshka ekilgan maydonlarga zarar yetkazdi. Keyinchalik Polsha, Belorussiya va Ukrainada paydo bo'ldi. 1972-yili O'zbekistonda O'shkent viloyatining Bo'stonliq tumanida kartoshka ekilgan maydonlarda uchragani qayd qilingan. Hozir bu qo'ng'iz respublikamizning deyarli barcha viloyatlarida uchraydi. 1876 yilda u Leypsigda topilgan va yana 30 yildan so'ng Kolorado kartoshka qo'ng'izini Buyuk Britaniyadan tashqari butun G'arbiy Yevropada topish mumkin edi. Qo'ng'iz SSSR hududiga 1940 yilda kirib kelgan va yana 15 yildan so'ng u Ukraina Belorusiyaning g'arbiy qismida tarqalgan. 1975 yilda Kolorado qo'ng'izi Uralsga yetib bordi. Buning sababi uzoq davom etgan g'ayritabiiy qurg'oqchilik edi, shu sababli Ukrainadan Uralsga chorva uchun ozuqa (pichan, somon) olib kelindi. Aftidan, bu yerga somon bilan birga zararkunanda qo'ng'izi ham kelgan.

Kolorado qo'ng'izi tuzilishining o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra suvga cho'kib ketolmaydi, shuning uchun hatto katta suv havzalari ham unga oziq-ovqat qidirishda jiddiy to'siq bo'lmaydi. Koloradodagi kartoshka qo'ng'izlari juda tez uchishi mumkin - soatiga taxminan 8 km tezlikda, shuningdek, balandlikka ko'tariladi. Entomologlarning fikriga ko'ra, Kolorado qo'ng'izining o'rtacha umri taxminan bir yil.

Voyaga yetganlarining uzunligi 8 - 12 mm gacha va kengligi 7 mm gacha o'sishi mumkin. Qo'ng'izlar tanasining shakli ma'lum darajada suv tomchisini eslatadi: cho'zinchoq, pastki tomoni tekis, yuqori tomoni esa qavariq. Voyaga etgan qo'ng'iz 140-160 mggacha vaznga ega bo'lishi mumkin. Qo'ng'iz tanasining yuzasi qattiq va biroz yaltiroq. Bunday holda, orqa tomon bo'ylama chiziqlari sarg'ish-qora, qorin tomoni esa to'q sariq rangga ega. Qo'ng'izning ko'zlari keng boshining yon tomonida joylashgan. Qo'ng'izning boshida uchburchakka o'xshash qora nuqta, shuningdek 11 qismdan iborat harakatlanuvchi, segmentlangan antennalar mavjud. Kartoshka qo'ng'izining qattiq va juda kuchli elitrasi tanaga mahkam yopishadi va odatda bo'ylama chiziqlar bilan sarg'ish-to'q sariq, biroz sariq rangga ega bo'ladi. Kolorado qanotlari to'rlangan, yaxshi rivojlangan va juda kuchli, bu xususiyat unga oziq-ovqat manbalarini izlash uchun uzoq masofalarga borish imkoniyatini beradi. Qo'ng'izlarning urg'ochilari odatda erkaklarnikiga qaraganda bir oz kichikroq va ulardan hech qanday farq qilmaydi. Entomologlarning fikriga ko'ra, Kolorado qo'ng'izining o'rtacha umri taxminan bir yil. Kolorado qo'ng'izlari kuz va qishni kutib, yarim metr gacha tuproqqa singib ketadi va u erda minus 10 darajagacha sovuqqa chidamli. Bahor kelganda va tuproq yaxshi isinganda - plyus 13 darajadan yuqori

bo'lsa, qo'ng'izlar erdan chiqib ketishadi va darhol oziq-ovqat va nasl berish uchun juftlik izlay boshlaydilar. Bu jarayonga unchalik ko'p vaqt ketmaydi odatda 2-2,5 oy davom etadi. Kolorado qo'ng'izlari 1,5-2 oy ochlikka chiday olishadi. Voyaga etgan urg'ochi hasharot mintaqaning ob-havosi va iqlimiga qarab, yoz mavsumida taxminan 500-1000 tuxum qo'yishga qodir. Kolorada tuxumlari odatda to'q sariq rangga ega, hajmi 1,8 mm, cho'zinchoq oval, 20-50 donadan iborat guruhlarda joylashgan. 17-18 kunlarda tuxumlardan lichinkalar chiqadi.

Kolorado kartoshka qo'ng'izi lichinkalarining rivojlanish bosqichlari:^[1]1) Birinchi bosqichda Kolorado qo'ng'izining lichinkasi to'q kulrang, uzunligi 2,5 mm gacha yetadi va ustki tomoni mayda tukchalar bilan qoplangan bo'ladi. U juda yumshoq yosh barglar bilan oziqlanadi.^[2]2) Ikkinchi bosqichda lichinkalar qizil rangga ega bo'lishadi va uzunkigi 4-4,5 mm gacha tashkil etishi mumkin. Ular faqat bitta markaziy tomirni qoldirib, butun bargni yeyishlari mumkin.^[3]3) Uchinchi bosqichda lichinkalar rangini qizil-sariq rangga o'zgartiradi va uzunligi 7-9 mm gacha ko'payadi. Endi bu bosqichdagi lichinkaning tanasi yuzasida tuklar bo'lmaydi.^[4]4) To'rtinchi bosqichda qo'ng'iz lichinkasi yana rangini sarg'ish-to'q sariq ranggacha o'zgartiradi va 16 mm gacha o'sadi.

Uchinchi bosqichdan boshlab, lichinkalar o'simlikdan o'simlik ustiga o'rmalay boshlaydi va shu bilan birga nafaqat barglarning pulpasini, balki yosh kurtaklarga ham katta zarar yetkazadilar.

Xulosa qilib aytganda, qishloq xo'jaligi ekinlariga zarar beruvchi hasharotlarning tuzilishi va ko'payishini o'rganib ularga qarshi kurashish choralarini yanada kuchli ishlab chiqish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI: (REFERENCES)

1. Бей-Бейнко Т.Я. Общая энтомология. Изд.2. Издюз. М.: Высшая школаб 1996г
2. Н.К. Кимсанбойев, С.Ф. Эргашев, Р.Ш. О'лмасбойева, В.А. Сулаймонов. "Entomologiya".
3. О. Мавлонов, Ш. Хуррамов, Х. Эшова "Umurtqasizlar zoologiyasi"
4. Dadayev S.D., Dadayeva G.S. Umurtqasizlar zoologiyasidan o'quv-uslubiy qo'llanma.
5. uz.petmynet.ru internet sayti
6. wikipedia.org internet sayti

ТРИЛОГИЯ «ДЕТСТВО. ОТРОЧЕСТВО. ЮНОСТЬ» В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ПИСАТЕЛЯ

Даминова Бахора

Магистрантка второго курса факультета русского языка и литературы

Ходжиметова Д.Д

Научный руководитель доц.

кафедры русской литературы и методики ее преподавания

Аннотация: Данная статья посвящена одной из важнейших особенностей творчества Льва Николаевича Толстого – проникновение в души своих героев, сопереживание с ними на протяжении всего их развития в произведении.

Ключевые слова: Творчество, диалектика души, образ, тематика детства, цикл произведений, новаторство.

Annotatsion: This article is devoted to one of the most important features of Leo Tolstoy's creativity – penetration into the souls of his heroes, empathy with them throughout their development in the work.

Keywords: Creativity, dialectic of the soul, image, themes of childhood, cycle of works, innovation

Annotatsiya: ushbu maqola Lev Nikolaevich Tolstoy ijodining eng muhim xususiyatlaridan biri – qahramonlarining qalbiga kirib borishi, asardagi butun rivojlanishi davomida ular bilan hamdard bo'lishiga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: ijodkorlik, ruhning dialektikasi, tasvir, bolalik mavzusi, asarlar tsikli, yangilik.

Наследие великого русского писателя второй половины XIX века Льва Николаевича Толстого – это одна из ярчайших страниц в истории не только русской, но и всей мировой культуры. Каждое произведение выдающего писателя вызывало настоящий восторг читателей, критиков, современников внимательно следивших за творчеством писателя. Каждое произведение, вышедшее из под пера писателя, и в наше время остаются актуальными и интересными для уже нового поколения его читателей.

Интересная картина сложилась в период вступления писателя в литературу: первое же художественное произведение принесло ему не только необычайно

широкую известность среди читающей публики, но и совершенное признание известных писателей того времени.

Автобиографическая трилогия писателя «Детство. Отрочество. Юность» посвящена извечной теме взросления человека. Главный герой трилогии, воспроизведенный писателем, Николенька Иртеньев – это отнюдь не образец совершенства. Он так же как все ошибается, запутывается в своих отношениях с близкими, друзьями и родными, очень часто делает неверный выбор. Но именно поэтому его история становления и взросления – это история искренней детской дружбы и любви, первого большого горя и первых неудач вступления во взрослую жизнь - интересна и нашим современникам, узнающим очень часто в этом мальчике из далекого XIX века себя.

Автобиографическая линия повествования, избранная автором, тонко и уместно соединяется здесь с постановкой глубоких нравственных проблем. Эпизоды из жизни главного героя: детские шаловливые игры, первая охота и первая робкая влюбленность, непростые и по-детски наивные отношения с друзьями, серьезные переживания, какие-то сомнения и откровенная борьба со своим внутренним «я» - постепенно складываются в историю не только взросления, но и формирования и становления личности.

Главной целью самого писателя в каждой части этой автобиографической трилогии было глубокое исследование внутреннего мира человека, поиски смысла существования, нравственного идеала, скрытых закономерностей бытия. Современник Льва Толстого литературный критик Н.Г. Чернышевский в своей работе «Детство и отрочество. Сочинения графа Л. Н. Толстого» назвал это умение писателя проникнуть в самую суть психологии «диалектикой души».

Очень часто трилогия «Детство. Отрочество. Юность» литературные критики и просто читатели называют автобиографией самого Льва Николаевича Толстого. Действительно, многие события из жизни автора, его родных и близких нашли отражение в содержании произведения. Однако замысел писателя состоял вовсе не в том, чтобы с исторической точностью рассказать о своем детстве и отроческих годах, а в том, чтобы через призму жизни главного героя воплотить черты «эпох жизни» всех людей в общем и каждого человека в частности. Это подтверждают и слова самого писателя: когда в журнале «Современнике» напечатали первую часть трилогии под названием «История моего детства», Толстой написал, что заглавие это «противоречит с мыслью сочинения»: «Кому какое дело до истории моего детства...»

Николенька Иртеньев, главный герой трилогии — это человек из любого времени. Конечно, исторические особенности того времени, в которое он жил, накладывают на его душу и характер определенный отпечаток. Но в целом, на

мой взгляд, Толстой показывает взросление, становление человеческой личности. Поэтому такой герой, как Николенька, мог бы жить и в античной Греции, и в Средние века, и в далеком будущем. Вот почему трилогия «Детство. Отрочество. Юность» актуальна и в наши времена.

Человек рождается, растет, взрослеет, становится личностью. И в целом этот процесс ничем не отличается от того, который описал в своей трилогии писатель. Абсолютно так, как и прежде, в детстве для всех нас самые близкие и любимые люди — это родные. В отрочестве или в подростковый период любовь и доверие к близким начинают вытесняться такими качествами, как самонадеянность, тщеславие, жажда самостоятельности; а в юности начинается настоящее развитие личности, так, как это описано у писателя. В произведении с необыкновенной искренностью, глубиной, трепетом и нежностью передает нравственные искания, осознание своего «я», мечты, чувства и душевные переживания главного героя.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Романова Н.И. Маленький и взрослый Иртеньев в повести Л.Н. Толстого «Детство» // Русская речь. - М.: Наука, 2008. - № 1. - С. 19-22.
2. Романова Н.И. Две повести о детстве: Николай М. (П. Кулиш) и Л.Н. Толстой // Филологическая наука в XXI веке: Взгляд молодых. Материалы VI всероссийской конференции молодых ученых. - Москва - Ярославль, 2009. - С. 170-179.
3. Романова Н.И. Художественные особенности повестей о детстве // Л.Н. Толстой - писатель, мыслитель, философ (к 180-летию со дня рождения). Материалы Международной научно-практической конференции. - Белгород, 2009. -С. 126-133.
4. Дергунова Н. Г. Проблема нравственного формирования личности в повести Л. Н. Толстого «Детство» // Проблемы взаимодействия духовного и светского образования: История и современность. - Н. Новгород: Нижегород. гуманит. центр, 2004.
5. Романова Н.И. Маленький и взрослый Иртеньев в повести Л.Н. Толстого «Детство» // Русская речь. - М.: Наука, 2008. -- № 1.

KORXONALARNING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA ICHKI AUDIT TESHIRUVI VA TAHLILINI SAMARALI TASHKIL ETISH ISTIQBOLLARI

Sobirjonova Nodira Rustamjon qizi

Namangan muhandislik-texnologiya instituti magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqotning maqsadi korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda ichki auditdan foydalanishdan iborat. Natijalar ichki audit sifati va moliyaviy barqarorlik o'rtasidagi ijobiy munosabatni baholaydi va taklif qiladi.

Kalit so'zlar: Ichki audit, ichki audit funksiyasi, audit sifati, moliyaviy barqarorlik, samaradorlik

ПЕРСПЕКТИВЫ ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ВНУТРЕННЕЙ РЕВИЗИОННОЙ ПРОВЕРКИ И АНАЛИЗА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

АННОТАЦИЯ

Целью данного исследования является использование внутреннего аудита для обеспечения финансовой устойчивости предприятий. Результаты оценивают и предполагают наличие положительной связи между качеством внутреннего аудита и финансовой стабильностью.

Ключевые слова: внутренний аудит, функция внутреннего аудита, качество аудита, финансовая устойчивость, эффективность.

PROSPECTS OF EFFECTIVE ORGANIZATION OF INTERNAL AUDIT INSPECTION AND ANALYSIS IN ENSURING THE FINANCIAL STABILITY OF ENTERPRISES

ANNOTATION

The purpose of this study is to use internal audit to ensure the financial stability of enterprises. The results estimate and suggest a positive relationship between internal audit quality and financial stability.

Key words: Internal audit, internal audit function, audit quality, financial stability, efficiency

KIRISH

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash sharoitida har qanday korxonalar va tashkilotning asosiy maqsadi biznes cheklovlarini yengib o'tish va moliyaviy jihatdan barqaror bo'lishdir. Shu sababli mamlakatimizda korxonaning har tomonlama samarali faoliyat yuritishi, moliyaviy barqarorlikka erishishi uchun ichki auditorlar xizmatidan foydalanishi zarurati paydo bo'ladi.

Bozor infratuzilmasining unsurlari, avvalambor, auditorlik tashkilotlari faoliyatining o'zimizga xos, milliy standart asosida faoliyat yuritishni talab qiladi. Shu bilan birgalikda bozor munosabatlarini jadallashtirishda respublikamizning jahon bozoriga chuqurroq integratsiyalashuvi iqtisodiy islohotlarni rivojlantirishni, iqtisodiy munosabatlarni yanada kengroq amalga oshirish uchun auditorlik faoliyatini xalqaro andozalarga moslashtirishni ham taqozo qilmoqda.

Ichki audit har bir tashkilotda muhim ahamiyatga ega, chunki rahbariyat tashkilotning manfaatdor tomonlariga tashkilotning moliyaviy holati yoki holati to'g'risida hisobot berish uchun javobgardir. Har qanday tashkilotning aktivlarini boshqarishni takomillashtirishda ichki audit muhim ahamiyatga ega va bu bunday tashkilot faoliyatini yaxshilashga yordam beradi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar samaradorligini oshirish vositalarini yanada mukammalroq ishlab chiqish maqsadida ularning moliyaviy barqarorligini tahlil qilish va tekshirish metodologiyasini chuqur o'rganish zarurligi va maqsadga muvofiqligi quyidagi holatlar bilan belgilanadi.

Birinchi, texnologik bazani modernizatsiya qilish va innovatsion rivojlanish modeliga o'tish bo'yicha mamlakatimiz korxonalarida oldida turgan keng ko'lamli vazifalarni to'laqonli amalga oshirish.

Ikkinchi, korxonalar va tashkilotlarda o'tazilayotgan tashqi tekshiruvlar sifatiga qo'yiladigan talablarni kuchaytirish va ichki auditorlik faoliyatini tashqi auditorlik faoliyati hamda soliq auditi bilan integratsiyalash.

Uchinchi, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar rivojlanishining jadallashishi ularning moliyaviy barqarorligining o'zgarishiga olib keladi, bu nafaqat tashqi bozor kon'yunkturasi parametrlarining, balki ichki omillarning ham faoliyatiga ta'sirining mohiyatini o'rganishni talab qiladi. Korxonalar ularning namoyon bo'lish mexanizmlarini baholash va faoliyatning barqaror va inqirozli sharoitlariga xos bo'lgan moliyaviy barqarorlikni saqlash manbalarini aniqlash usullarini ishlab chiqish.

To'rtinchi, auditorlik faoliyatining milliy standartlari umume'tirof etilgan xalqaro audit standartlariga to'liq mos emas, bu esa xorijiy investorlarda mahalliy korxonalar moliyaviy hisobotlarining haqqoniyligini tushunish ko'nikmasining shakllanishini ta'minlamayapti. Xalqaro, shu jumladan O'zbekiston iqtisodiyoti rivojlanishining jadallashuvi hozirgi vaqtda korxonalar va tashkilotlarning moliyaviy

barqarorligini baholash masalalarini yanada chuqurroq o'rganish bilan uning tahlili va doimiy audit nazoratini olib borishni talab qiladi.

Beshinchidan, korxonalarining rasmiy hisobotlarining buxgalteriya hisobi to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiqligini aniqlash, ishonchligi va to'g'riligini nazorat qilish kelgusi 12 oy ichida ularning moliyaviy barqarorligini to'g'ri baholash imkonini beradi, bu esa korxonalarining moliyaviy hisobotlari auditi doirasidagi barcha o'zgarishlarni prognozlashda moliyaviy barqarorlikni tahlil qilishni tegishli ravishda tizimli ishlab chiqishni talab qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Iqtisodchi olim Y.N. Makarenko korxonalar va tashkilotlarda ichki audit xizmatining tashkil qilinishining zarurati sifatida quyidagi omillarni keltirgan:

- tashkilot tashkiliy-boshqaruv tizimining ko'p tabaqaliligi;
- korxonalar faoliyati miqyosi kengayishi va uning turi o'zgarishi;
- mutaxassislar maslahatiga talab;
- xorijiy investitsiyalarni jalb etish ehtiyoji;
- aksionerlik jamiyatlari mulkdorlarining menejerlar ishini baholashga talab va

x.k

Tadqiqotning maqsadi korxonalarining moliyaviy barqarorligini tahlil qilish va tekshirishning uslubiy vositalarini ishlab chiqishdan iborat bo'lib, ular oqilona mehnat xarajatlari bo'yicha audit sifatini oshiradi. Ushbu maqsadga erishish quyidagi vazifalarni belgilash va hal qilishni o'z ichiga oladi:

sanoat korxonasining moliyaviy barqarorligi modelini ishlab chiqish, bu auditorlarga tekshirilayotgan korxonalar barqarorligi yoki beqarorligining haqiqatda erishilgan va bashorat qilingan darajasini baholash imkonini beradi;

korxonalarining moliyaviy barqarorligini tekshirish usullarini ishlab chiqishda riskologiya usullarining o'rni va rolini aniqlash, shuningdek, tekshirilayotgan tashkilotning ish sharoitlaridan kelib chiqqan holda moliyaviy barqarorlikni tekshirish bo'yicha tahliliy protseduralar mazmunini o'rganish;

hisobotning aniq ob'ektlari auditi mazmuniga operatsion sharoitlarning (tashqi muhit) ta'sirini aniqlashtirish va kompaniyaning o'z faoliyatini uzluksiz amalga oshirish qobiliyatini baholashni umumlashtirish.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, auditorlarning respublika jamoat birlashmalarini Xalqaro buxgalterlar federatsiyasi bilan o'zaro hamkorligini kuchaytirish, shu jumladan auditorlik tashkilotlarini XAS hujjatlarini qo'llash, ushbu standartlarni qo'llash bo'yicha jahonning ilg'or tajribasini ommalashtirishni tashkil etish masalalarida faol uslubiy jihatdan qo'llab-quvvatlash choralarini ko'rish lozim. Buxgalteriya hisobi va audit sohasida mutaxassislarni tayyorlash hamda auditorlar malakasini oshirishning ilg'or usullarini joriy etish, korxonalar va tashkilotlar barqaror

operatsion samaradorligi, tashkiliy samaradorligi va tashkiliy ko'rsatkichlariga ega bo'lishi uchun korxonada rahbariyati tajriba va malakali auditorlar bilan to'ldirilgan funktsional ichki audit bo'limi mavjudligini ta'minlashi kerak. Shuningdek, korxonada xodimlarning ish samaradorligini oshirish uchun korxonada rahbariyati ichki audit bo'limi o'z faoliyatida to'liq mustaqil bo'lishini ta'minlashi kerak. Tashkilot ichidagi auditorlik vazifalari tashkilot ehtiyojlari va afzalliklariga qarab doimiy ravishda ortib borayotganligi sababli, auditorlar ichki audit funksiyasining kuchi har bir tashkilotda, ayniqsa tashkilot faoliyatini yaxshilashda qanchalik kuchli ekanligini bilishlari kerak. Shunday qilib, tadqiqot ichki audit funksiyasi tashkilot faoliyatini qanday yaxshilashi mumkinligini ko'rsatadi.

Korxonada va tashkilotda ichki audit xizmatining tashkil qilinishi quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- material hamda mehnat resurslaridan samaraliroq foydalanish;
- moliyaviy hisobot sifatini oshirish yo'li bilan samarali shartlarda investisiyalarni jalb etish;
- xarajatlarni qisqartirish;
- korxonada tavakkalchiligini pasaytirish.

Ichki auditning xizmatining samarali faoliyat yuritishida uning boshqa bo'limlardan mustaqilligi katta rol o'ynaydi, bunda ichki audit xizmati to'g'ridan-to'g'ri korxonada boshqaruviga bo'ysunadi. Ichki audit xizmati o'z vazifalari va funksiyalarini bajarishi uchun esa unda tajribali mutaxassislar faoliyat yuritishlari talab qilinadi. Bu bo'yicha talablar O'zbekiston Respublikasi "Ichki audit xizmati xodimlarini sertifikatlash tartibi to'g'risida"gi nizomda ham keltirilgan. Ushbu nizomga asosan ichki audit xizmati asosan quyidagi uch element birgalikda ishlatilganda tashkilotning moliyaviy faoliyatida, shuningdek, buxgalteriya hisobida tavakkalchilikning pasayishini ta'minlaydi:

- nazorat muhiti;
- hisob tizimi;
- nazorat jarayonlari;

Chunonchi, moliyaviy hisobot e'lon qilinganidan keyin auditorlik tashkiloti tekshirilgan hisobot davriga taalluqli hodisa haqida xabar topsa va moliyaviy hisobotga tuzatishlar kiritilishini yoki unda axborot ochib berilishini talab qilsa, auditorlik tashkiloti:

- moliyaviy hisobotni qayta ko'rib chiqish zarurati haqidagi masalani ko'rib chiqishi;
- uni xo'jalik yurituvchi sub'ekt rahbariyati bilan muhokama qilishi;
- bunday vaziyatlarda maqsadga muvofiq bo'lgan choralarni ko'rish lozim.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Fikrimizcha, mamlakatimiz korxonalarida ichki audit xizmati bo‘limini tashkil qilish rus iqtisodchi olimi Y.N. Makarenko tomonidan ishlab chiqilgan ichki audit xizmatini tashkil qilishning bosqichlari asosida amalga oshirilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi(1-jadval).

1-jadval

Ichki audit xizmatini tashkil qilish bosqichlari №	Bosqichning nomi	Bajariladigan ishlar
1.	“Ichki audit bo‘limi to‘g‘risi”da nizomning ishlab chiqilishi	Bo‘lim huquq va majburiyatlari, maqsadi, vazifalari, tizimi va boshqalarni ishlab chiqish
2.	Strategik rejaning ishlab chiqilishi	Ichki nazoratning barcha elementlari benuqson faoliyat yuritishi va hokazo
3.	Dastlabki rejaning ishlab chiqilishi.	Faoliyat sohaslarining aniqlanishi, riskni baholash modeli va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xarajatlar tahlilini ishlab chiqish
4.	Ichki audit bo‘limi tizimi(shtat)ni aniqlash	Xodimlarning professional kompetentligi, bilimi darajasi, stajini baholash, shtat jadvalini tasdiqlash va x.k.
5	Ichki audit standartlarini ishlab chiqish.	Audit maqsadi va asosiy prinsiplarini ishlab chiqish, auditni rejalashtirish, ichki audit tavakkalchiligini baholash
6	Professional standartlarni qabul qilish.	Asosiy yo‘nalish va qoidalari, ichki audit ish hajmi va qo‘llaydigan metodlari, shuningdek, ichki audit bo‘limini boshqarish prinsiplarini ishlab chiqish
7	Mustaqil auditorlar(tashqi audit) bilan hamkorlik.	Mustaqil auditorlar bilan hamkorlik darajasini tayinlash, joriy va kelgusi ish rejalarini muhokama qilish va tasdiqlash.
8	Hisobot tizimini ishlab chiqish.	Ma‘lumotdan foydalanuvchilar talablarini hisobga olish, hujjat aylanish grafigi va sxemasi, ishchi hujjatlar tarkibi va ularni saqlash tartibi, tekshiruv natijalari bo‘yicha hisobot tizimini ishlab chiqish

Ushbu jadvalga ko‘ra, ichki audit bo‘limining samarali faoliyat yuritishida ichki audit xodimlarining ish yuritish qoidalari, prinsiplari, metodlari, ish hajmi va ishchi hujjatlar tarkibi belgilanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan kelib chiqib,

fikrimizcha, quyidagi takliflar mamlakatimizda korxonalarda ichki auditni samarali tashkil qilinishida katta ahamiyat kasb etadi:

1. Ichki audit xizmati xodimlarining malakasini xalqaro standartlar talablaridan kelib chiqqan holda muntazam oshirib borish hamda audit standartlariga qat'iy rioya etilishini talab qilish.

2. Ichki auditorlarning mustaqilligi, ob'ektivligi va javobgarligini ifodalovchi ichki audit professional standartlarini qabul qilish zarur.

3. Ichki auditorlarning ichki auditni amalga oshirish va rasmiylashtirish bo'yicha korxonada boshqaruv kengashi tomonidan tasdiqlanadigan korxonada ichki standartlarning qabul qilinishi zarur.

Ichki audit bo'limining korxonada ichki standartlariga asosan ish yuritishi auditorlik tekshiruvlari ish jarayonlarini qisman kamaytirish, tekshiruv sifatini oshishi, audit bo'yicha bajariladigan ishlar samarasini oshishi, auditni tashkil qilish va o'tkazish texnologiyasi zamonaviylashishi va ratsionallashtirishga olib keladi. Natijalarga asoslanib, auditorlar muammolar va moliyaviy barqarorlikka ta'sirini tushunishlari uchun xodimlar va rahbariyatning xabardorligini maksimal darajada oshirish kerak. Hujjat ichki audit sifati va moliyaviy barqarorlikka oid muhim dalillarni taqdim etish orqali muhim hissa bo'lib qoladi. Tadqiqot ichki audit sifatining moliyaviy jihatdan muhim rolini ochib beradi; yuqori audit sifati kompaniyaning moliyaviy barqarorligi darajasiga bevosita ta'sir qiladi. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ichki audit funktsiyasi va samaradorligi korxonaning moliyaviy natijalariga hissa qo'shadi.

XULOSA

Xulosa sifatida aytib o'tish kerakki, audit amaliyotida ichki audit xizmati tashkil qilingan va samarali faoliyat yuritayotgan korxonalarda resurslardan samarali foydalanish, buxgalteriya hisobini tashkil qilinishi va moliyaviy hisobotlarning ishonchlilik darajasi ancha yuqori. Chunki ichki auditning samarali tashkil qilinganidagina xo'jalik sub'ektlari unumdor faoliyat yuritadi, bu esa butun jamoat ishlab chiqarish samaradorligining shartlaridan biridir. Albatta ichki audit xizmatining tashkil qilinishi korxonaning ichki audit xizmati tashkil qilinmaganligiga nisbatan sarf-xarajatlarning kamayishi, qo'yilishi mumkin bo'lgan xato va kamchiliklarning hamda bularning natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan turli xil jarimalar, ko'zda tutilmagan xarajatlarning oldi olinadi.

Shundagina korxonada ichki auditning tashkil qilinganligi samarasi yaqqol ko'rinadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 10 noyabrdagi “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida” Qonuni
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 2021 yil 5 maydagi 280-sonli “Ichki audit xizmati xodimlarini tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-sentabrdagi O‘zbekiston Respublikasida Auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida PQ-3946-son [qarori](#)
4. Abbott, L. J., Daugherty, B., Parker, S., & Peters, G. F. (2016). Internal Audit Quality and Financial Reporting Quality: The Joint Importance of Independence and Competence. *Journal of Accounting Research*, 54(1), 3–40.
5. Макаренко Е.Н. Внутренний аудит в системе управления предприятием. - М.: Управленческий учет, №2, 2011 г.
6. Hutchinson, M., & Zain, M. (2009). Internal audit quality, audit committee independence, growth opportunities and firm performance. *Corporate Ownership & Control*, 7(2), 50-65. Available at: <https://doi.org/10.22495/cocv7i2p4>.
7. Sayar, H. (2018). The effect of audit quality on firm performance: Evidence from Malaysia. *European Accounting Review*, 16(4), 72-88.

FRANSUZ TILIDAGI MAQOLLARNING ETIMOLOGIK XUSUSIYATLARI

Mirzayeva Shohsanam Ahror qizi
SamDCHTI magistranti

ANNOTATSIYA

Maqola “Fransuz tilidagi maqollarda frazeologizmlarning kelib chiqish tarixi va tarjima tahlili” to‘g‘risida bo‘lib, bu mavzu tilshunoslik bo‘limi sifatidagi frazeologiyaning asosiy diqqat e‘tibori frazeologizmlarni o‘rganishga qaratilgan. Frazeologizm- ikki yoki undan ortiq so‘zdan tashkil topgan, manoviy jihatdan o‘zaro bog‘liq so‘z birikmasidir. Frazeologizm so‘z kabi lug‘aviy birlik hisoblanib, tilda tayyor holda mavjud bo‘lganligi uchun nutq hodisasi emas, balki til hodisasi hisoblanadi. Biz ushbu maqolada frazeologizmlarning kelib chiqish tarixi, shakllanishi hamda ularning asosiy tarjima xususiyatlari tahlilini ko‘rib chiqamiz.

Kalit so‘zlar : frazeologiya, frazeologik birliklar, ibora, frazeologizmlar tarixi.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена теме «История возникновения и переводческий анализ фразеологизмов во французских пословицах», данная тема посвящена изучению фразеологии как отрасли языкознания. Фразеологизм - это словосочетание, состоящее из двух и более слов, которые духовно связаны между собой. Фразеологизм считается лексической единицей наподобие слова и является не речевым явлением, а языком, поскольку существует в языке в готовом виде, является событием. В данной статье мы рассматриваем историю происхождения фразеологизмов, их формирование, анализ их основных переводческих особенностей.

Ключевые слова: фразеология, фразеологизмы, словосочетание, история фразеологизмов.

ANNOTATION

The article is about "The history of the origin and translation analysis of phraseologisms in French proverbs", this topic focuses on the study of phraseology as a branch of linguistics. Phraseologism is a word combination consisting of two or more words that are spiritually interrelated. Phraseologism is considered a lexical unit like a word and is not a speech phenomenon, but a language because it exists ready-made in

the language. is an event. In this article, we consider the history of the origin of phraseologisms, their formation, and the analysis of their main translation features.

Key words: phraseology, phraseological units, phrase, history of phraseologisms.

KIRISH. Ushbu maqolada fransuzcha maqollardagi frazeologik birliklarning kelib chiqish tarixi xususidagi ma'noviy mutanosiblik holati yoritilgan bo'lib, etimologiya hamda frazeologiyani bir-biriga bog'liq holda o'rganishning muhimligi, hamda bu tilda keng qo'llaniladigan qiziqarli iboralar haqida so'z yuritilgan. Ya'ni biz bilamizki fransuzcha frazeologik birliklarning kelib chiqish tarixi xususidagi ishlar bir necha arslardan buyon tilshunoslar diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Etimologik izlanishlar, avvalo fransuzcha frazeologik birliklarni nazariy jihatdan o'rganishni taqazo qilyapti. Shuningdek fransuz tilshunoslari aynan shu masala yuzasidan ko'plab izlanishlar olib bormoqdalar va bu tadqiqotlar o'z samarasini berib kelmoqda.

ASOSIY QISM. Fransuzcha maqollardagi frazeologik birliklarni etimologik nuqtai nazardan tahlil qilish natijasida shunday holatlarni ko'rishimiz mumkinki, iboralar ijtimoiy kelib chiqishi yoki tarixiy voqealarga borib taqaladi bularni quyidagi misollarda ham ko'rishimiz mumkin.

“ Il faut tourner sept fois sa langue dans sa bouche avant de parler ” -ushbu maqol o'zbek tilida *avval o'ylab keyin so'yla* maqoliga to'g'ri keladi. Ya'ni Ushbu maqolning paydo bo'lgan sanasi aniq ma'lum emas, lekin u faqat Fransiya akademiyasining lug'ati 1832 yil nashridan keltirilgan. Ya'ni, biz Injilda Sulaymonga tegishli bo'lgan quyidagi so'zlarni ko'rishimiz mumkin: "Dono odam gapirishdan oldin tilini og'ziga etti marta aylantiradi". Shuningdek, o'ylamay gapirish boshni kundaga qo'yish bilan barobar degan manoda keladiki, o'ylamasdan gapirib kimgadir ozor berib qiynalgandan ko'ra o'ylab gapirish haqidagi pand nasihatli maqol hisoblanadi.

il faut laver son linge sale en famille - bu maqol o'zbek tilida *oilaviy sir tashqariga chiqmaydi* maqoliga to'g'ri kelib, bu maqolning telib chiqish tarixi qadim tarixga borib taqaladi, ya'ni qadimda qirol saroylari yoki oddiy aholining turar joylarida kir yuviladigan xona bo'lmaganligi sababli ayollar chekka joylardagi daryo yoki buloqlarga borib kir yuvishga majbur bo'lishgan. Kir yuvishxonada, mahalladagi boshqa ayollar bilan birga yuvilib, g'iybat ko'paygan. Ijtimoiy roli nihoyatda muhim bo'lgan bu joy mintaqaga kelganda mahalliy g'iybatlardan va hatto dunyo yangiliklaridan xabardor bo'lish uchun juda mos kelgan. U, shuningdek, hozir bo'lgan ayollarga oilaviy nizolar haqida gapirishga va shu tariqa ularni juda keng ommaga

e'lon qilishga yaxshigina imoniyat yaratib bergan va ushbu maqol ya'ni oilaviy sir ko'chaga chiqmaydi maqoli vujudga kelgan.

il fait faire vie qui dure- ushbu maqol o'zbek tilida *dunyoni suv bossa o'rdakka ne g'am* maqoliga to'g'ri kelib bu maqolning tarixi ko'pincha o'zining har qanday injiqligiga ergashadigan va haddan tashqari beparvo bo'lgan odam uzoq umr ko'rishi haqida aytiladi.

Butun dunyo miqyosida turli xalqlarning o'zaro siyosiy, iqtisodiy, ilmiy, madaniy hamkorligi borgan sari kuchayib bormoqdaki, bu aloqalarni tarjimasiz tasavvur ham qilib bo'lmaydi. Bugungi kunda tarjimaning ahamiyati haqida gapirish quyoshning ahamiyatini tushuntirishday gap bo'lib qoldi. Ya'ni quyoshsiz yer yuzida hayot bo'lmagani kabi, tarjimasiz turli xalqlarning o'zaro aloqasi, o'zaro aloqasiz esa taraqqiyot bo'lmaydi. "Boshqa xalqlar hayotidan voqif bo'lmaslik, g'ofillik, milliy mahdudlikka olib keladi". Shuning uchun ham tarjimaga xalqlarni bir-biriga bog'lovchi halqa, fan va madaniyatni rivojlantiruvchi va boyituvchi vosita, o'zaro hamkorlik va hamjihatlikka asos soluvchi ko'pri deb qaraladi. Demak, tarjima:

- xalqlar o'rtasida do'stlik va hamkorlik o'rnatilishi;
- ilmiy-texnik taraqqiyotning jadallashuvchi;
- madaniyat, san'at va adabiyotlarning bir-biriga ta'siri;
- tillarning boyishida muhim ro'l o'ynaydi.

Tarjima nazariyasining fan sifatida shakllanishi

Tarjimashunoslik nisbatan yangi fan bo'lib, XX asrning o'rtalarida paydo bo'ldi. Dastlab 40-yillarda tarjimashunoslikda lisoniy yo'nalish paydo bo'lgan. "Bu yo'nalishning mohiyati shundan iborat ediki, tarjimaga, asosan, hamma hollarda va barcha janrlarda lisoniy faoliyatdan iborat deb qaralgan. Tarjima muammosi predmetini bunday talqin qilganda, umumiy tarjima nazariyasini tilshunoslikka mansub deb qarashni, tarjima muammolarini tadqiq qilishga yondashish esa lisoniy asnoda bo'lishini taqozo etadi. Mazkur yo'nalishni tanqid qilish asnosida adabiyotshunoslik yo'nalishi atalmish yangi bir qarash paydo bo'ldi. Bu yo'nalish namoyandalarining da'vosicha, badiiy va nobadiiy tarjima o'rtasida jiddiy tafovut bor: badiiy tarjima – adabiyot sohasidagi ijodiy faoliyat, nobadiiy tarjima esa til sohasidagi noijodiy faoliyatdan iborat. Muammoni bu tarzda talqin etish o'z-o'zidan shunga olib keladiki, bunda tarjimashunoslik go'yo ikki "tarjima nazariyasi"dan iborat bo'lib qoladi: biri – badiiy tarjima nazariyasi bo'lib, u adabiyotshunoslik sohasi hisoblanmog'i darkor, ikkinchisi esa nobadiiy tarjima nazariyasi bo'lib, tilshunoslik sohasiga mansub bo'lmog'i lozim".

Adekvat tarjima – lotinchada tenglashtirilgan muvofiq manolarini berib, har jihatdan mos, aynan teng, asl nusxaga mazmun va shakl jihatdan muvofiq tarjima hisoblanadi.

Erkin tarjima-bu asl nusxaning g‘oyaviy mazmuni va badiiy xususiyatlarini o‘zgartiruvchi, uni har jihatdan boshqa izga solib yuboruvchi tarjima prinsipidir. Bunda tarjimalarda muallif uslubi emas, balki tarjimon uslubi ustun turadi.

Ijodiy tarjima esa asar g‘oyasi va badiiy o‘ziga xosligini o‘zgartirishni emas, balki unga ijodiy munosabatda bo‘lish orqali mazmuni, intonatsiyasi, uslubini yangi tilda tiklash demakdir. Ijodiy tarjima so‘zma-so‘z tarjimaga ham, o‘zgartiruvchi erkin tarjimaga ham zid tushunchadir. Ijodiy tarjima orqali kitobxonga manzur bo‘ladigan so‘z san‘ati namunasi hosil qilinadi. Shuning uchun badiiy adekvat tarjima ijodiy tarjima hisoblanib, bu asl nusxaga sodiq qolishni” taqozo etadi.

Frzeologizmlar tarjimasining o‘ziga xos xususiyatlari frazeologizmlar – maqol, matal va iboralar hisoblanadi. Turmushda sinalgan, ma‘lum ezgu, tugal umumiy ma‘no anglatuvchi, ixcham, jarangdor shaklga kirib qolgan xalq hikmatiga maqol deyiladi. Masalan: Bir yigitga yetmish hunar oz. Aql yoshda emas, boshda. Matal esa narsa va hodisalarni obrazli ifodalovchi, tilda keng ishlatiladigan nutqiy tarkibdir. Masalan: Burgaga achchiq qilib, ko‘rpani kuydirmoq. “Matal aytilmoqchi bo‘lgan fikrni biror vosita orqali ifodalovchi ko‘chma ma‘noli sodda jumla bo‘lib, unda xulosa bo‘lmaydi, balki uning o‘zi biron xulosa chiqarish uchun xizmat qiladi.

“Idioma – ma‘nosi o‘z tarkibidagi so‘zlarning ma‘nolariga bog‘liq bo‘lmagan, yaxlit holda bir ma‘no beruvchi ixcham ibora hisoblanadi. Masalan: tomdan tarasha tushganday, og‘zingga qarab gapir”

Maqollarni etimologik jihatdan o‘rganish ularni boshqa tillarga tarjima qilish yoki talqin qilish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Etimologik xususiyatlar har bir millat va xalqning o‘ziga xosligini ifodalashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Rey A., Chantreau S, Dictionnaires des expressions et locutions. Paris, Le Robert, 1989.
2. Larousse, Dictionnaire des locutions françaises, Paris, 1957.

3. Французско-русский фразеологический словарь / В.Г.Гак и др. /Под ред. Я.И.Рескера. – М.: ГИИНС, 1963. –1112 с.

4. Ашуров, Ш. Лексические особенности английских эквивалентов узбекских пословиц, передающих национальные ценности. *Зарубежная лингвистика и лингводидактика*. 1, 1 (янв. 2023), 1–10. DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol1-iss1-pp1-10>

5. Spence, N.C.W. Composé nominal, locution et syntagme libre // *La Linguistique*. – Paris, 2006. - 2. – P. 4-24.

6. Маматов А.Э., Очерки по французской фразеологической стилистике, Ташкент, 1989.

7. Suvonova N. Matn tahlili. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. –Samarqand, SamDCHTI nashri, 2010. –В. 13. / - 47 б. https://arm.samdchti.uz/library/book_view/117

8. Сувонова Н. 2023. Коммуникативно-прагматические особенности императивных паремий (на материале французского языка). *Зарубежная лингвистика и лингводидактика*. 1, 1 (янв. 2023), 20–28. DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol1-iss1-pp20-28>

УДК 636.087.74:633.1

NON MAHSULOTLARINI TARKIBINI BOYITISHDA GURUCH VA MAKKAJO‘XORI UNIDAN FOYDALANISHNI TADQIQ QILISH

Z.T.Xakimov

Toshkent kimyo texnologiya institute Yangiyer filiali professori

S.H.Yangiboyeva

Toshkent kimyo texnologiya institute Yangiyer filiali talabasi

ANNOTATSIYA

Maqolada non mahsulotlarini bug‘doy uni makkajo‘xori uni hamda guruch unidan foydalanib non mahsulotlari boyitish haqida so‘z boradi. Shuningdek maqolada makkajo‘xori uni guruch uni hamda bug‘doy uni tarkibidagi amino kislotalarni solishtirish mumkin. Non mahsulotlarini boyitish hamda inson organizmimi uchun foydalari bo‘lgan protein uglevod hamda yog‘larni ko‘rishimiz mumkin.

Kalit so‘zlar: bug‘doy uni, makkajo‘xori uni, guruch uni, non, non mahsulotlari, protein, uglevodlar, yog‘lar, oziq – ovqat, mahsulotlari, amino kislotalar.

Non yosh-u qari birday sevib, domiy iste‘mol qiladigan, dasturxon ko‘rki sanaladigan oziq-ovqat turlaridan sanaladi. Bu esa o‘z navbatida mahsulot ishlab chiqaruvchilarga uning sifati borasida qo‘yiladigan talab va mas‘uliyatning yetarli darajada yuqori ekanligini anglatadi. . Xususan yurtboshimizning «Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini yanada ta‘minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi farmoni imzolashi bu yo‘nalishda ketayotgan islohotlarning muhim poydevori bo‘lib xizmat qilmoqda.[1] Bu esa o‘z navbatida oziq-ovqat mahsulotlarining xavfsizligini ta‘minlashga bo‘lgan e‘tiborning yanada oshishiga dalolat bermoqda Bugungi kunda, yurtimizning barcha hududlarida istiqomat qiluvchi aholi ehtiyojlarini qondirish, uning tarkibini inson organizmi uchun foydali moddalar: uglevod, oqsil, vitamin va minerallar bilan boyitish faol yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, bu xalqimiz manfaatlarini va salomatligi uchun xizmat qilib kelmoqda.

Ma‘lumki, nonning asosiy komponenti - bug‘doy unida protein tarkibi va ko‘plab biologik qimmatli komponentlar pishirilish jarayonida kamaydi. Shuning uchun bugungi kunda nonning ozuqaviylik qiymatini oshirish muammosi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Nonning ozuqaviy va biologik qiymatini oshirish muammosini hal qilish uchun ko'plab mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar o'simlik yoki hayvonot manbalaridan olingan mahsulotlardan foydalanadilar. [2, 3, 4, 5].

Nonning ozuqaviy va biologik qiymatini oshirishning istiqbolli yo'nalishlaridan biri bug'doy uniga boshqa don ekinlarining qayta ishlangan mahsulotlari (guruch, makkajo'xori uni)dan foydalanishdir. Bu borada bug'doy uni, guruch uni va makkajo'xori unlarining kimyoviy tarkiblari taxlil qilindi.

Guruch uni parxezbob mahsulot bo'lib asosan bolalar va sportchilar ozuqasiga qo'shimcha sifatida ishlatiladi. Donlaridagi kraxmalning o'ziga xos tuzilishi va yuqori ozuqaviy qiymati tufayli guruch uni inson tanasini energiya bilan ta'minlaydi, uning yog' va shakarga bo'lgan ehtiyojini kamaytiradi. Shu bilan birga, guruch unida lipidlar miqdori juda past bo'lib, bu oson hazm bo'ladigan kraxmal bilan birga uni parhez mahsulotga aylantiradi. Guruch unida vitaminlar, makro va mikroelementlar ham mavjud [6]. Guruchni doimiy istemol qilish markaziy asab va yurak-qon tomir tizimlariga foydali ta'sir ko'rsatadi, oshqozon-ichakda moddalarning so'rilishini va motor funksiyalarini yaxshilaydi [7, 8]

Makkajo'xori ham tarkibida juda ko'p foydali elementlar saqlagan bo'lib Yevropa mamlakatlarida bug'doy va guruch bilan birga non va qandolat mahsulotlarida keng qo'llaniladi. Makkajo'xori uni yaxshi hazm bo'luvchi va ta'mining yaxshiligi bilan boshqa boshqoqli ekinlardan farq qiladi.

Uning tarkibida fosfor, rux, temir, kaliy, natriy, magniy, marganets kabi mineral moddalarga boy, u gormonal jarayonlarni normallashtiradigan va immunitetni mustahkamlaydigan oz miqdordagi oltin mavjudligi bilan ajralib turadi.

Bug'doy uni mamlakatimizda asosan non va qandolat mahsulotlariga asosiy xom ashyo sifatida ishlatiladi. Ekilishiga ko'ra asosan bug'doylar kuzgi va bahorgi turlariga bo'linadi. Respublikamizda yetishtirilayotgan bahorgi bug'doy doni tarkibida oqsilning miqdori uning naviga qarab 18% gacha bo'lishi mumkin. Kuzgi bug'doyda esa oqsilning miqdori 10-14% ga etadi.

Makkajo'xori guruch va bug'doy unlarining kimyoviy tarkibi

1-jadval

O'rganish obyekti	Moddalarning miqdori %				
	Oqsil	Lipidlar	Kraxmal	Klitchatka	Kul
Guruch uni	7,4	0,6	79,1	2,3	0,5
Makkajo'xori uni	7,2	1,5	76,6	4,4	0,8
Bug'doy uni	10,8	0,9	73,6	0,2	0,5

1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki oqsil miqdori bug‘doyda nisbatan ko‘proq, lipidlar bo‘yicha esa makkajo‘xori unida boshqa ekinlarga qaraganda yuqori ko‘rsatkichga ega hisoblanadi. Chunki makkajo‘xori mo‘rtagida yog‘ ko‘p saqlaydi. Yuqorida takidladikki kraxmal guruchda ko‘p hisoblanib boshqa ikki donli ekinga nisbatan inson organizmiga tez hazm bo‘lishi bilan ajralib turadi. Klichatka esa 4,4 foiz bilan bo‘lgani uchun uning tarkibida mineral moddalar va kuldorlik yuqori hisoblanadi.

Aminokislotalar oqsilning asosiy tarkibiy qismidir (20 ta). Ularning 8 tasi ya‘ni, lizin, triptofan, metionin, valin, leysin, izoleysin, treonin va fenilalanin oziq-ovqat uchun eng zaruriylari hisoblanadi. Bularning zarurligi shundaki, ular organizmda sintezlanmaydi, shuning uchun organizmga faqat oziq bilan kirishi kerak.

Unlarning ozuqaviy qiymatini aniqlashda asosan uning tarkibidagi almashinmaydigan aminokislotalar bilan aniqlanadi. Quyidagi jadvalda makkajo‘xori, guruch va bug‘doy unining tarkibidagi 8 ta almashinmaydigan aminokislotalarning miqdori ko‘rsatilgan.[9, 10]

Makkajuxori guruch va bug‘doy unlarining aminokislota tarkibi (g/100 g)

2-jadval

№	Aminokislotalar nomlari	Makkajuxori uni	Guruch uni	Bug‘doy uni
1	Lizin	2,2	3,3	3,8
2	Izoleysin	3,2	3,5	4,1
3	Leysin	6,3	11,8	7,2
4	Treonin	3,5	3,7	3,5
5	Valin	4,6	5,4	5,2
6	Triptofan	0,6	2,2	0,01
7	Metionin	2	3,2	1,6
8	Fenilalanin	4,1	5,9	6,4

Yuqoridagi 2-jadvalda ko‘rinib turibdiki non mahsulotlarini tayyorlashda makkajo‘xori va guruch unlaridan foydalanish nonning ozuqaviylik qiymatini yanada oshiradi va inson uchun zarur bo‘ladigan makro va mikroelementlarga bo‘lgan ehtiyojini ham qondirishiga erishish mumkin.

Bundan tashqari non mahsulotlariga boshqa tabiiy bo‘lgan boshqa donli ekinlardan balki go‘sht sanoatidan chiqadigan ikkilamchi mahsulotlardan foydalanish non mahsulotlarini boyitishda katta xizmat qiladi. Non mahsulotlari asosan vitaminlardan tiamin ya‘ni B1 da bo‘lgan ehtiyojni to‘liq qoplaydi, shu bilan birga vitaminlar asosan donning qobiq qismida to‘pladi va shuning uchun oliy navli unlarda bu ko‘rsatkich kam hisoblanadi. Shu sababdan mamlakatning ayrim hududlari B1 va B2 vitaminlari hamda PP vitaminlari faqatgina birinchi navli unga qo‘shiladi. Nonda deyarli A va C vitaminlari yetishmaydi. Nonning ozuqaviy qiymatini oshirish maqsadida unga qo‘shilayotgan guruch uni va makkajo‘xori unini yanada vitaminlar

bilan boyitish. Guruch uni tarkibidagi B1 B2 B3 B6 va vitamin PP karotin asab tizimini mustahkamlashdan tashqari teri soch tirnoq holatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 16.01.2018 yildagi PF-5303-son (<https://lex.uz/docs/-3506750>)
2. Усембаева, Ж. К. Разработка технологии пшеничного хлеба с применением продуктов переработки крупяного производства / Ж. К. Усембаева, Д. А. Шаншарова, А. М. Максут // Вестник Алматинского технологического университета. – 2017. – № 3. – С. 30-33.
3. Кузьмина, С. С. Хлеб из муки повышенной пищевой ценности / С. С. Кузьмина, Э. П. Могучева // Ползуновский вестник. – 2010. – № 3. – С. 255-257.
4. Пономарева, Е. И. Хлеб из биоактивированного зерна пшеницы повышенной пищевой ценности / Е. И. Пономарева, Н. Н. Алехина, И. А. Бакаева // Вопросы питания. – 2016. – Т. 85. – № 2. – С. 116-121.
5. Salah, K. Effect of canola proteins on rice flour bread and mathematical modelling of the baking process / K. Salah, M. Aider, E. A. Olkhovtov // Journal of Food Science and Technology. – 2019. – Т. 56. – № 8. – P. 3744-3753.
6. Иванова, З. А. Разработка технологии хлебобулочных изделий с использованием рисовой муки / З. А. Иванова, Ф. Х. Тхазеплова, И. Б. Шогенова // Проблемы развития АПК региона. – 2018. – № 3 (35). – С. 168
7. Айрумян, В. Ю. Рисовая мука – альтернативное сырье для хлебопечения / В. Ю. Айрумян // Материалы XI Всероссийской конференции молодых ученых, посвященной 95-летию Кубанского ГАУ и 80-летию со дня образования Краснодарского края. – Краснодар : Изд-во КубГАУ им. И. Т. Трубилина. – 2017. – С. 902.
8. Болдина, А. А. Использование рисовой муки в качестве биологически активной добавки и изучение ее влияния на реологию теста / А. А. Болдина, Н. В. Сокол // Вестник Мичуринского государственного аграрного университета. – Мичуринск : Издательско-полиграфический центр «МичГАУ», 2014. – С. 71–74.
9. <https://cyberleninka.ru/article/n/izmenenie-aminokislotnogo-sostava-v-protsseshe-htaneniya-muki>
10. <https://cyberleninka.ru/article/n/himicheskiy-sostav-produktov-pererabotki-zerna-risa-i-kukuruzy-dlya-povysheniya-pischevoy-i-biologicheskoy-tsennosti-hlebobulochnyh>

PERSONAJLAR NUTQI MAZMUNI VA UNDA UCHRAB TURADIGAN MADANIYATGA OID SO‘ZLARNING MUQOBIL TARJIMA USULLARI

Zuxriddinova Maftuna Sirojiddin qizi

Andijon Davlat Chet tillari instituti

2-bosqich magistranti

zuxriddinovamaftuna@gmail.com

Annotatsiya: Personajlarga nutqiga oid so‘zlarni tarjima qilish doim ham tarjimonlarga muammo tug‘dirib kelgan. Tarjima jarayonida til strukturasi tashqari, madaniyatlar o‘rtasidagi farqlarni ham e‘tiborga olish va badiiy obrazlar nutqida shunday so‘zlar ishlatilgan holatda ular o‘rtasidagi mutanosiblikni ta‘minlash tarjima qilinayotgan asar sifatini belgilab beradi. Shuni inobatga olgan holda, Eugene A. Nida (1964) quyidagi fikrlarni bildirib o‘tgan: “Tarjimonga madaniyatlar o‘rtasidagi farq til strukturalari o‘rtasidagi farqlardan ko‘ra jiddiyroq murakkabliklarni keltirib chiqaradi”. Bunday murakkabliklarning sababi turli xil yashash tarzi, turli diniy qarashlar va urf-odatlar bo‘lishi mumkin. Ushbu maqola madaniyatga oid so‘zlarni tarjimasiga oid bir nechta yo‘llarni taklif qiladi, shuningdek ularning kutilgan natijalari va muammolar borasida ham fikr yuritadi.

Kalit so‘zlar: tarjima, personajlar nutqi, madaniyatga oid so‘zlar.

Personajlarning nutq xususiyati personaj badiiy obrazining eng muhim tarkibiy qismlardan biridir. Personaj portreti, muallifning fikrlari, muallif va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatning o‘zaro xususiyatlari va boshqa bir qator vazifalar bilan birgalikda, u muayyan qahramon obrazini amalga oshirish vositasi bo‘lib xizmat qiladi va oldinga qo‘yilgan g‘oyalar orasidagi bog‘lovchi vazifasini bajaradi.

Qahramon nutqi xususiyatlarining tarjima qilishni ularning og‘zaki nutqini matn shakliga o‘tkizish ya‘ni yozuv stilizatsiyasi aspektida ko‘rish mumkin. Masalan, bir nechta juda ko‘p tadqiqotlar og‘zaki nutqning fonetik tomonini stilizatsiya qilishga bag‘ishlangan. Ko‘plab olimlarni so‘z shakllari va og‘zaki nutqning xususiyatlarini me‘yor doirasida fonetik og‘ishlarni yozma ravishda tarjima qilish maqsadida grafikni konvertatsiya qilish usullari, turlari va funksiyalariga o‘z qiziqishlarini bildirdilar. (Ivushkina 1987, Emelyanova 1977, Chechet 1989, Chizhevskaya 1986 va boshqalar).

Personajlar nutqi xususiyatini ko‘rib chiqishdan oldin, "nutq" tushunchasiga kengroq ma‘noda to‘xtalib o‘tamiz.

“Nutq” tushunchasi ilmiy bilimlarning ko‘p sohalarida o‘z ifodasini topgan. Shunday qilib, psixologiya nuqtai nazaridan, nutq "odamlar o‘rtasidagi til orqali aloqa

qilishning tarixan shakllangan shaklidir" [1]. Tarjima lugʻatida biz quyidagi taʼrifga duch kelamiz: nutq - bu "maʼlumotni uzatish uchun aloqa jarayonida tilning ishlashi" [1]. Pedagogika va psixolingvistika doirasida bolalar nutqini oʻrgatish, turli nutq ogʻishlari va boshqalar koʻrib chiqiladi.

Nutq aloqasi fonetik, leksik, grammatik va stilistik vositalar va muloqot qoidalari tizimi boʻlgan maʼlum bir til qonunlariga muvofiq amalga oshiriladi. Nutq va til murakkab dialektik birlikni ifodalaydi, u nutqning til qoidalariga boʻysunishi, lekin ijtimoiy amaliyot talablari, fanning rivojlanishi, tillarning oʻzaro taʼsiri va boshqalar taʼsiri ostida boʻlishidan iborat. u tilni oʻzgartiradi va rivojlantiradi. Insoniyat tajribasining tarixiy davomiyligi nutq, asosan yozma nutq tufayli mumkin. Nutq ongni shakllantirish va fikrlash jarayonidan ajralmas, u boshqa barcha psixik jarayonlar bilan ham chambarchas bogʻliqdir. Shunday qilib, idrok etish jarayoniga kirib, uni koʻproq umumlashtiradi va farqlaydi; yodlangan materialni ogʻzakilashtirish uni yaxshiroq eslab qolishga va keyinroq takrorlashga yordam beradi; nutq tasavvur qilishda, oʻz xatti-harakatlarini tartibga solishda va hokazolarda muhim rol oʻynaydi. Nutqni odamlarning muloqot jarayoni va aqliy faoliyat mexanizmi sifatida tushungan holda, psixologlar KOMMY daryosining oʻzaro bogʻliq boʻlgan ikkita funktsiyasini - nikativ funktsiya va fikrlash funktsiyasini chaqiradilar [3].

Shuni taʼkidlash kerakki, ilmiy adabiyotlarda u yoki bu darajada "nutq xususiyati" tushunchasiga kiritilgan tushunchani aks ettiruvchi bir qator oʻzaro bogʻliq tushunchalar mavjud. Bu yuqoridagi taʼriflar misolida ham seziladi. Demak, lingvistik atamalar lugʻatida «nutq portreti» tushunchasi «nutq xususiyati» tushunchasi bilan sinonimdir. Shu bilan birga, nutq portreti «til va nutqning majmui» sifatida ham tushuniladi. Kommunikativ shaxsning yoki muayyan mavjudot davridagi maʼlum bir jamiyatning asosiy xususiyatlari" [3] va "tinglovchiga taʼsir qilishning maʼlum niyatlari va strategiyalarini amalga oshirish uchun muayyan sharoitlarda maʼruzachining nutq afzalliklari toʻplami" [2] Bizning fikrimizcha, "nutq portreti" va "nutq xarakteristikasi" tushunchalari faqat badiiy asar qahramoni yoki qahramonini oʻrganish doirasida sinonimdir, yaʼni. faqat muallif tomonidan yaratilgan personajlarning xayoliy nutqi va aloqaning uydirma holati haqida gap ketganda, "nutq portreti" tushunchasi nutq xarakteristikasi tushunchasiga biroz mos keladi.

A.S. Gʻafarova tabiiy, jonli nutq aloqalari (*oratio naturalis*) va badiiy asarlar qahramonlarining badiiy nutqi (*oratio fictionalis*)ni farqlaydi. *Oratio naturalis*da *oratio naturalis* uchun tabiiy boʻlgan nutqning baʼzi parametrlari ekvivalent lisoniy aks topa olmaydi. Ular ostida A.S. Gafarova "gapirish"ning prozodik parametrlarini (balandligi, ohang, intonatsiya), imo-ishoralar, mimika, mimikalarni tushunadi. Uning fikriga koʻra, nutq feʼllari badiiy nutqning ushbu "pastligi" ni qoplash vositalaridan biri boʻlib xizmat qilishi mumkin [3].

Ba'zi mualliflarning ta'riflarida "**nutq portreti**" va "**nutq shaxsiyati**" tushunchalari aniqlanadi. Nutq shaxsi - Bu haqiqiy muloqot paytidagi lingvistik shaxs. Bu kontseptsiyaga vaziyatga qarab shaxsning boshqalar bilan muloqotda bo'ladigan ijtimoiy qiyofasi kiradi [3]. S.V. Deorda "nutq portreti - bu nutqda gavalangan lingvistik shaxs" deb hisoblaydi [5] va nutq portreti muammosi lingvistik shaxsni o'rganishning alohida yo'nalishidir. O'z navbatida, lingvistik shaxs deganda «insonning nutqiy asarini yaratish va idrok etishni belgilovchi qobiliyat va xususiyatlar yig'indisi tushuniladi, ular quyidagilardan farqlanadi: a) tarkibiy va lingvistik murakkablik darajasi; b) voqelikni aks ettirishning chuqurligi va aniqligi; v) ma'lum bir maqsad yo'nalishi» [5].

Nemis tarjima nazariyotchisi **Schleiermacher** (1997) tarjimon uchun ikki yo'l mavjud ekanligini aytib o'tgan edi. Birinchisi, tarjimon yozuvchini kamroq "bezovta qiladi" va o'quvchiga ko'proq yon bosadi; ikkinchisi bo'lsa, o'quvchiga kamroq nazar soladi va yozuvchini yo'nalishida qoladi. Ushbu ikki yo'nalish bir-biridan juda farqli. Shu sababli ham, ikkisinin nomutasosib qorishmasi ma'noning yo'qotilishiga olib kelishi mumkin.

Huddi shu ikki yo'nalish madaniyatga aloqador so'zlarni tarjimasida qo'llanilib kelinmoqda.

1) **Ekzotikatsiya (foreignization)** - bu yo'nalish tarjima qilinayotgan tilda so'zlashuvchilarning madaniyat rang-barangligi va atmosferasini saqlab qolishni anglatadi. Bundan tashqari, tarjima qilinayotgan konsept manba tilda mavjud bo'lmagan sharoitida va tarjima imkonsiz bo'lganida ham shu yo'nalishdan foydalaniladi.

"If there is hope, wrote Winston, it lies in the proles."

Tarjima: *"Agar umid bo'lsa, - deb yozadi Uinston, - umid prollarda bo'ladi."*

"Prole" – ishchi sinfga mansub bo'lganlarni anglatadigan, biroz negativ ma'noga ega bo'lgan so'z.

Boshqa tarafdin olib qaraganda, ushbu yo'nalish oson bo'lishiga qaramasdan, asarni anglanish darajasini tushirib yuborishi mumkin.

2) **Domestikatsiya (familiarization)**- bu yo'nalish esa eng aniq tarjima jarayoni hisoblanib, madaniyat aspektlariga emas ma'noga e'tiborini qaratadi.

3) *"...and given posts which were in fact sinecures but..."*

4) Tarjima: *"..va nomi juda ulug'- supراسi quruq lavozimlarga tayinlandilar."*

Hulosa

Badiiy adabiyot personajlar nutqisiz paydo bo'lmagani singari, personajlarning nutqi madaniyatga oid so'zlersiz mavjud bo'lmaydi. Va ular tarjimaning ajralmas

qismi sifatida qaralishi kerak. Tarjimonning madaniyatlar borasidagi bilimlarining yetishmasligi u tarjima qilgan asarning o'quvchilar tarafidan tushunilish darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, tarjimaning asosiy maqsadi L2ni rivojlantirish ham lingvistik tarafdin ham madaniyat borasida. Har bir til o'z madaniyatini aks ettirishini hisobga olsak, tarjima jarayonida albatta madaniyatlar to'qnashuvi yuz beradi. Bunga qaramay, tarjimon ikki til orasida balans hosil qiluvchi vositachi bo'lishi maqsadga muvofiq. U bu vazifani muallifni o'quvchi yoniga "olib kelish" orqali (familiarization) yoki o'quvchini muallif yoniga "olib borish" (foreignization) bilan uddasidan chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Belyakova S. M. Color picture of the world of Bunin. Voronezh: Polygraph - 1999
2. James K: "Cultural implications for translation" 2005
3. J.C. Catford: "A linguistic theory of translation" 1965
4. Jorj Oruell: "1984" 2010
5. Kulnich M. A. Linguoculturology of humor. Samara - 1999
6. Larson M: "Meaning- based translation: a guide to Cross-language equivalence"
7. Oksford dictionary: 2000
8. Peter Newmark: "A textbook of translation" 1988
9. Roger T. Bell: "Translation and translating: Theory and practice"

3 O‘LCHAMLI KONFORMAL RADIATION TERAPIYADA 6MV VA 10 MV ENERGIYALI FOTONLARNING DOZIMETRIK TAQSIMOTI

Arslonova Shirin

RIO va RIATM Toshkent shahar filiali Tibbiyot Fizigi.

Mamayusupova Muqaddas

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy
Universiteti Yadro fizikasi kafedrası dotsenti,

Ibroximjonov Iftixorjon

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti
“Yadro Fizikasi” kafedrası magistranti.

Temirov Laziz

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti
“Yadro Fizikasi” kafedrası magistranti.

Erkinova Hilola

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti
“Yadro Fizikasi” kafedrası magistranti.

Kirish.

Ushbu maqolada 3DCRT (3 O‘lchamli konformal radiatsion terapiya) rejalashtirish usulidan foydalangan holda bosh miya, ko‘krak bezi va kichik chanoq sohalaridagi o‘smalarni nurlantirishda 6 MV va 10 MV energiyali fotonlar yordamida nurlantirishdagi dozalar taqsimoti solishtirildi. Quyidagi taqsimot rejalashtirilgan nishon hajmining (PTV) belgilangan dozga nisbatan qamrab olinishi ko‘rsatkichi, muvofiqlik indeksi (CI), bir xillik indeksi (HI) shuningdek, nurlanish ostidagi organlarning (OAR’s) dozimetrik taqsimoti QUANTEC asosida baholandi. Olingan barcha natijalar Monaco 5.11 (Elekta, Crawley) davolash rejalashtirish tizimi (TPS) da Collapsed Cone algoritmi asosida hisoblandi.

Tayanch iboralar: 3 DCRT, dozalar taqsimoti, foton energiyasi.

Materiallar va metodlar.

Ushbu maqola uchun avval RIO va RIATM Toshkent shahar filialida avval davolanib bo‘lgan be‘morlar orasidan bosh miya saratoni bilan kasallangan 5 ta bemor,

belgilangan doza 30 Gy 15 ta fraksiyada, kichik chanoq sohasi saratoni bilan kasallangan 5 ta bemor belgilangan doza 46 Gy 23 ta fraksiyada va ko'krak be'zi saratoni bilan kasallangan 5ta (3ta chap va 2 ta o'ng sohada) be'mor belgilangan doza 50 Gy 25 ta fraksiyada tanlab olindi.

Har bir be'morga 6MV va 10MV foton energiyalari bilan 2 tadan nurlantirish rejasi hisoblab chiqildi. Nurlantirish terapiyasi rejalashtirish davomida bosh miya saratoni bor bemorlarga 2 ta yon tomondan nurlantirish maydonlarini, kichik chanoq sohasi saratoni bor bemorlar 4 ta ya'ni "BOX" usulida nurlantirish maydonlaridan, ko'krak be'zi saratoni bor be'morlarga 2 ta tangensial yo'nalishda nurlantirish maydonlaridan foydalangan holda doza taqsimoti hisoblandi. Hisoblash oxirida belgilangan doza qiymati barcha PTVlar uchun o'rtacha doza (mean dose) qiymatiga moslashtirildi.

Dozalar taqsimoti quyida keltirilgan kattaliklar asosida baholandi:

1) Belgilangan nurlanish dozasi ning 95%i PTV ning 95% hajmini egallaganligi.

2) Muvofiqlik indeksi (CI) – bu ideal holatda birga teng bo'lib, u belgilangan dozaning rejalashtirilgan nishon hajmiga nisbatan yuqori qamrovi va atrofdagi sog'lom to'qimalarga minimal darajada dozaning tushishini ifodalovchi kattalik:

$$CI = \frac{(TV_{RI})^2}{TV \times V_{RI}}$$

Bu yerda TV_{RI} - bu o'smadagi tavsiya qilingan izodoza hajmi, TV -nishonning hajmi, V_{RI} -tavsiya qilingan izodoza hajmi

3) Bir xillik indeksi ideal holatda birga teng kattalik hisoblanib. (Homogeneity index-HI). Bu maksimum doza bilan tavsiya qilingan dozaning nisbatiga teng kattalik :

$$HI = \frac{D_{max}}{D_{PTV}}$$

4) Bosh miya, kichik chanoq sohasi va ko'krak bezi sohasidagi saraton kasalliklari uchun PTV ga yaqin joylashgan zararlanish ehtimolligi yuqori bo'lgan sog'lom to'qimalar (OARs) QUANTEC ma'lumotlariga asoslangan holda baholandi.

5) PTV dan tashqariga tushayotgan dozani baholash maqsadida Patient-PTV hajmi yaratilib, ushbu hajmdagi D40Gy, D30Gy, D20Gy, D10Gy va D5Gy dozalarining tushish foizi baholandi.

Olingan natijalar.

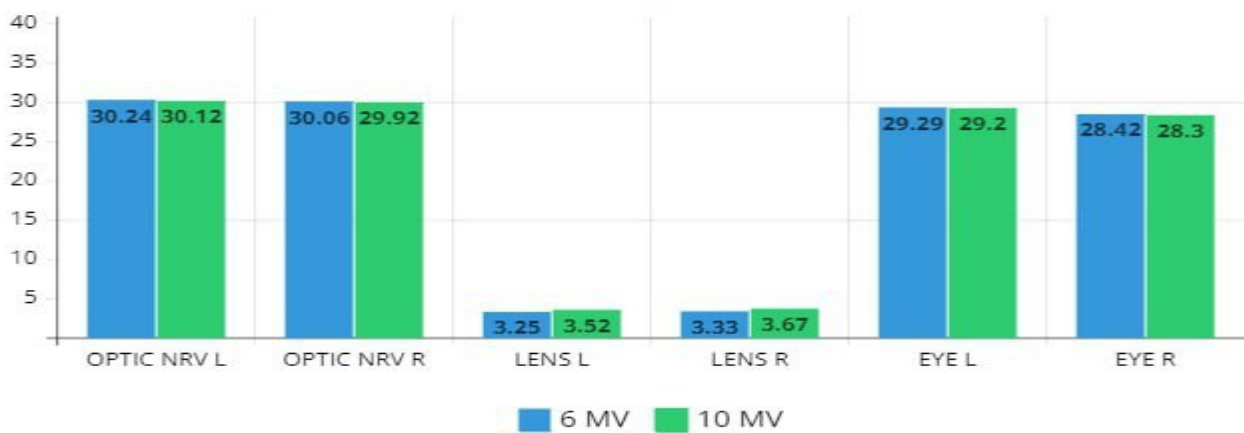
Quyida olingan natijalar jadval va diagrammalarda keltirilgan:

1-jadval Butun bosh miya radioterapiyasi natijasida olingan 6 MV va 10 MV energiyali fotonlarning dozimetrik taqsimoti javali. [3]

Butun bosh miya sohasi saratoni							
		6MV			10MV		
		median	Min	max	median	min	Max
PTV	V95%	96,97	95,52	98,53	96,34	95,61	97,62
	Dmax	106,95	105,33	107,60	106,27	104,59	106,13,33
	CI	0,49	0,45	0,57	0,55	0,51	0,60
	HI	1,07	1,05	1,08	1,06	1,05	106,13
OARs							
OPTIC NRV L	Dmean	27,71	24,25	30,21	27,60	25,09	30,03
	Dmax	30,24	29,70	30,85	30,12	29,70	30,62
OPTIC NRV R	Dmean	28,18	25,59	29,98	28,02	27,52	30,03
	Dmax	30,06	29,66	30,35	29,92	29,54	30,60
LENS L	Dmean	2,74	2,14	3,13	2,99	2,13	4,88
	Dmax	3,25	2,24	4,91	3,52	2,51	9,16
LENS R	Dmean	2,68	2,21	4,12	2,95	2,23	7,52
	Dmax	3,33	2,36	7,19	3,67	2,47	13,24
EYE L	Dmean	8,24	4,23	11,46	8,41	5,07	13,69
	Dmax	29,29	19,11	30,27	29,20	22,57	30,20
EYE R	Dmean	7,87	5,00	14,75	8,79	5,08	18,76
	Dmax	28,42	24,85	30,29	28,30	24,82	30,44
COHLEA L	Dmean	28,38	28,25	28,95	28,98	28,66	29,16
COCHLEA R	Dmean	28,52	27,85	29,13	28,91	28,34	29,31
Patient- PTV	D2cc	31,10	30,68	31,26	30,65	29,47	30,77
	Dmean	9,51	8,43	10,80	9,52	8,41	10,82
	V30Gy	2,10	1,57	3,97	0,86	0,57	1,30
	V20Gy	26,78	24,01	30,05	26,99	24,11	29,74
	V10Gy	34,16	29,88	39,05	34,34	30,22	39,36
	V5Gy	37,86	32,28	44,70	38,31	33,64	45,14
		MUs					
		330,96	330,55	337,75	312,64	312,23	317,88

1-diagramma. Bosh miya OARs ga tushayotgan dozaning foizlardagi qiymati.

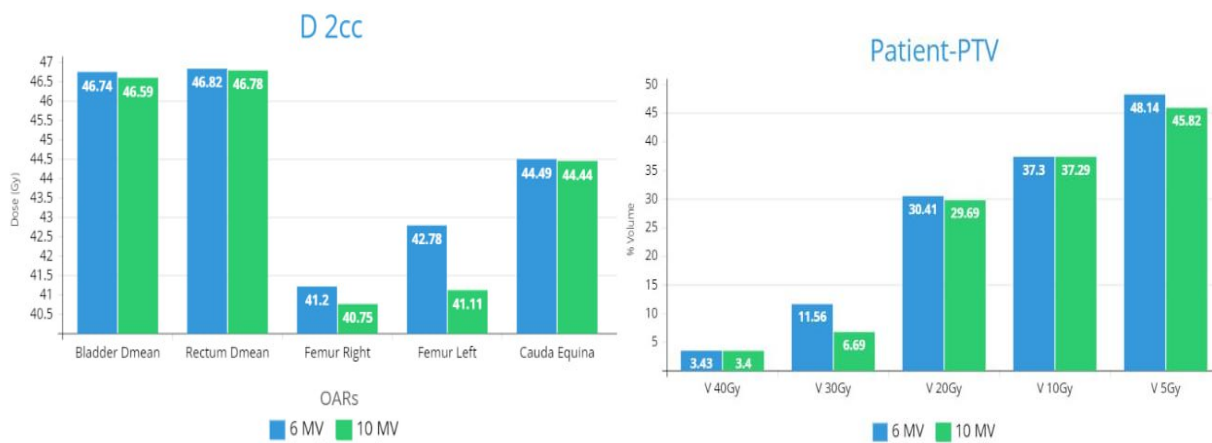
Brain OARs Dmax

Kichik chanoq sohasi

2-jadval Kichik chanoq sohasi radioterapiyasi natijasida olingan 6 MV va 10 MV energiyali fotonlarning dozimetrik taqsimoti javali[3]

Kichik chanoq sohasi saratoni							
		6MV			10MV		
		median	min	max	media n	min	max
PTV	V95%	98,72	95,08	99,14	98,92	97,20	99,19
	Dmax	105,54	104,13	108,13	104,35	104,35	95,00
	CI	0,40	0,34	0,53	0,40	0,35	0,52
	HI	1,06	1,04	1,08	1,04	0,95	1,06
OARs							
Bladder	Dmean	44,23	41,68	45,56	44,08	42,03	44,83
	D2cc	46,74	46,23	47,12	46,59	46,33	46,90
	D40Gy	85,86	75,10	96,83	85,58	75,88	95,40
Rectum	Dmean	42,83	40,37	45,50	42,40	41,75	45,58
	D2cc	46,82	46,45	47,68	46,78	46,36	47,48
	D40Gy	86,61	58,19	95,70	82,72	72,19	95,51
Femur Right	D2cc	41,20	30,34	45,23	40,75	30,02	45,34
Femur Left	D2cc	42,78	34,83	46,64	41,11	34,35	46,14
Cauda Equina	D2cc	44,49	36,49	45,96	44,44	37,07	45,73
Patient-PTV	D2cc	48,01	47,12	49,33	47,51	44,54	48,50
	Dmean	11,97	9,70	15,17	11,59	9,35	14,93
	V40Gy	3,43	2,54	6,02	3,40	2,50	6,70
	V30Gy	11,56	9,45	14,56	6,69	6,32	10,82
	V20Gy	30,41	23,40	39,65	29,69	22,94	38,67
	V10Gy	37,30	28,71	48,71	37,29	29,10	48,68
	V5Gy	48,14	38,40	61,80	45,82	38,59	62,70
		MUs					
		342,55	332,11	373,83	314,62	291,42	339,53

2-diagramma. O'ngda PTV dan tashariga tushayotgan dozaning qiymati 6 va 10 MV larda ko'rsatilgan. Chapda PTV ning 2 sm³ hajmidagi dozaning OAR's dagi qiymati keltirilgan.

Ko'krak bezi saratoni

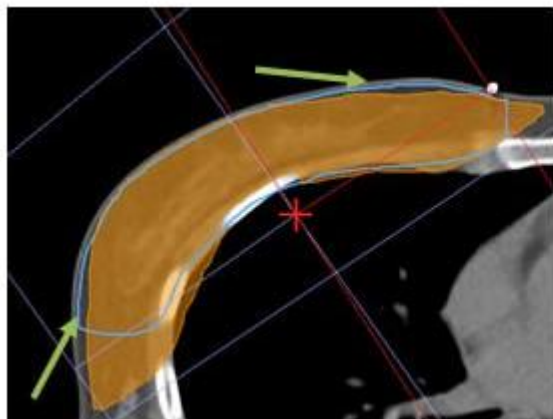
3-jadval O'ng ko'krak bezi radioterapiyasi natijasida olingan 6 MeV va 10 MeV energiyali fotonlarning dozimetrik taqsimoti javali[3].

O'ng ko'krak be'zi saratoni							
		6MV			10MV		
		median	min	max	median	min	max
PTV	V95%	92,42	89,00	94,68	91,31	87,32	91,85
	Dmax	108,60	107,24	109,64	108,04	107,2	109,52
	CI	0,46	0,44	0,52	0,55	0,55	0,86
	HI	1,09	1,07	1,10	1,08	1,07	1,10
PTV eval 3mm	V95%	94,01	90,60	96,47	93,69	89,83	93,73
PTV eval 5mm	V95%	96,34	92,87	98,57	96,75	94,11	97,38
OARs							
Lung Right	V20Gy	19,88	7,80	37,85	20,41	8,96	39,43
	V30Gy	15,22	3,48	16,30	16,52	3,85	16,84
	Dmean	10,36	7,37	13,58	10,74	7,64	14,20
Lung Left	Dmean	0,44	0,34	0,64	0,39	0,31	0,63
Heart	Dmean	1,02	0,93	1,21	0,92	0,86	1,20
	V25Gy	1,33	1,17	1,46	1,20	1,05	1,39
Breast Left	Dmean	0,80	0,70	1,36	1,08	0,95	1,66
	V5Gy	2,46	1,94	3,30	4,33	3,60	52,06
Patient-PTV	D2cc	52,78	52,70	56,64	52,73	52,48	52,93
	Dmean	3,09	2,88	5,71	3,14	2,94	5,85
	V40Gy	3,32	2,94	7,27	3,23	2,78	7,26
	V30Gy	4,39	4,00	8,97	4,41	4,02	9,00
	V20Gy	5,26	4,87	10,60	5,36	4,94	10,74
	V10Gy	6,60	6,20	12,85	6,74	6,34	13,00
	V5Gy	8,11	7,58	15,36	8,81	8,10	16,00
MUs							
		377,00	223,51	475,60	337,53	216,14	430,00

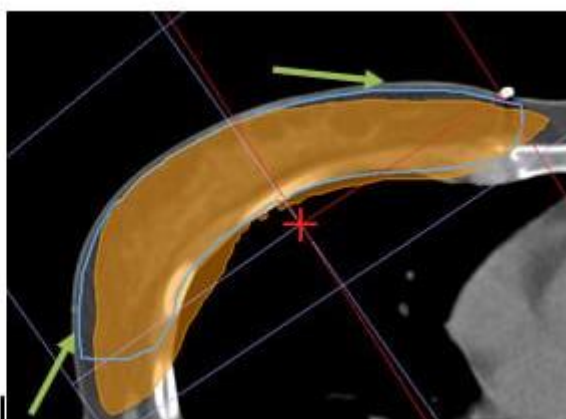
4-jadval Chap ko 'krak bezi radioterapiyasi natijasida olingan 6 MeV va 10 MeV energiyali fotonlarning dozimetrik taqsimoti javali. [3]

Chap ko'krak be'zi saratoni							
		6MV			10MV		
		media n	min	max	median	min	max
PTV	V95%	94,38	93,50	95,25	91,94	90,25	93,63
	Dmax	110,43	4	110,72	108,27	106,96	109,58
	CI	0,50	0,41	0,59	0,49	0,44	0,54
	HI	1,10	1,10	1,11	1,08	1,07	1,10
PTV eval 3mm	V95%	95,61	94,95	96,26	93,80	92,21	95,39
PTV eval 5mm	V95%	97,28	97,00	97,56	96,70	95,31	98,08
OARs							
Lung Left	V20Gy	11,44	4,79	18,08	10,92	5,15	16,68
	V30Gy	3,79	2,78	4,80	3,80	2,64	4,95
	Dmean	7,94	6,04	9,84	7,93	6,06	9,80
Lung Right	Dmean	0,39	0,37	0,40	0,33	0,32	0,34
Heart	Dmean	5,89	5,38	6,40	5,80	5,36	6,23
	V25Gy	3,51	3,47	3,54	3,31	3,23	3,38
Breast Right	Dmean	0,80	0,62	0,97	0,96	0,73	1,19
	V5Gy	2,27	1,79	2,74	2,18	1,97	2,39
Patient-PTV	D2cc	53,37	52,76	53,97	52,29	52,22	52,36
	Dmean	3,81	3,13	4,48	3,81	3,09	4,52
	V40Gy	4,66	3,40	5,92	4,48	3,13	5,82
	V30Gy	5,72	4,43	7,01	5,69	4,36	7,02
	V20Gy	6,67	5,27	8,07	6,76	5,30	8,22
	V10Gy	8,06	6,54	9,58	8,18	6,63	9,72
	V5Gy	9,75	8,03	11,47	10,36	8,58	12,13
MUs							
		358,00	348,00	368,00	325,94	316,28	335,60

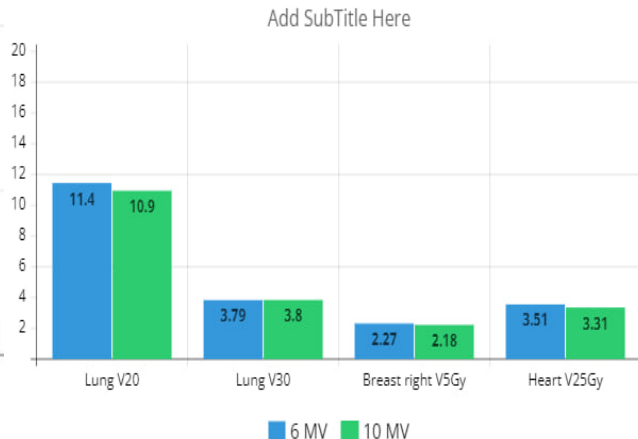
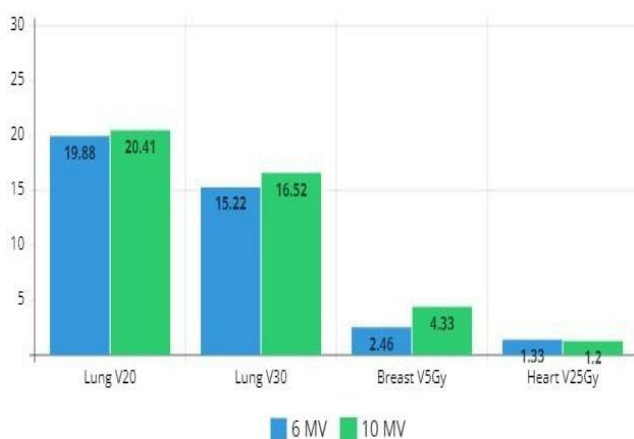
1-rasm. Ko'krak bezi saratonida belgilangan doza 95%ining teriga nisbatan 6MV(chap taraf) va 10MV (o'ng taraf) energiyali fotonlar yordamida hisoblangandagi doza taqsimoti.

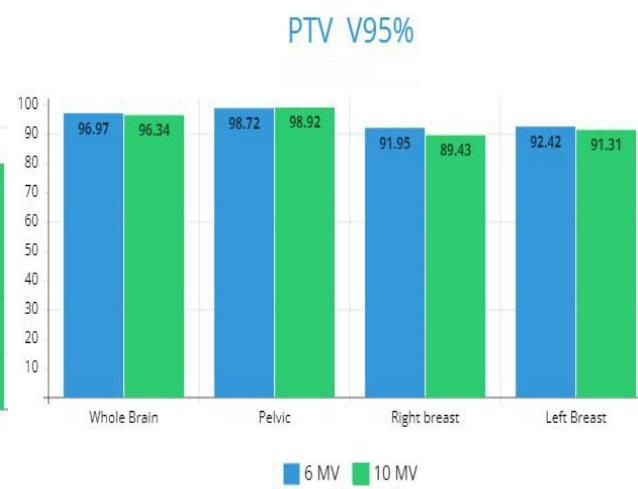
Rihgt Breast Cancer

Left Breast Cancer

3 diagramma. O'ng va chap ko'krak be'zi saratonidagi OAR's lardagi doza taqsimoti. [3]

4 diagramma. Chapdagi diagrammada saraton kasalliklarini nurlantirishda ishlatilgan monitorlik birliklarni 6 MV va 10 MV dagi qiymati berilgan. O'ngda PTV

ga belgilangan dozani 95 % hajmga (V95%) tushish ko'rsatkichini 6 MV va 10 MV dagi qiymati berilgan.

Muhokama va mulohazalar.

Butun bosh miya. Butun bosh miya saratonida 6 MV va 10 MV da doza taqsimoti solishtirilganda PTV dagi doza taqsimotini aniqlab beruvchi ko'rsatkichlar ya'ni: V95%, CI, HI larda sezilarli darajada o'zgarish qayd etilmadi. Lekin xavf ostidagi organlarni doza taqsimoti ko'rilganda Optik nerv va ko'z qorachiqclariga tushayotgan doza 10 MV da 6 MV ga nisbatan 0.3Gy ga yuqori ko'rsatkich qayd etdi. Bu kichik doza farqi ham ko'z kataraktasi va boshqa ko'rish bilan bog'liq kasalliklarni kelib chiqish ehtimolini oshiradi. [1]

Kichik chanoq sohasi saratoni. Kichik chanoq sohasi saratonida 6 MV va 10 MV da doza taqsimoti solishtirilganda PTV dagi doza taqsimotini aniqlab beruvchi ko'rsatkichlar ya'ni: V95%, CI, HI larda ham sezilarli darajada o'zgarish qayd etilmadi. Lekin xavf ostidagi organlarni doza taqsimoti ko'rilganda to'g'ri ichakka tushayotgan 40 Gy doza (D40Gy) ning qiymati 6 MV da 10MV ga qaraganda 4 % ga ko'proqni tashkil etdi. Shuningdek femor boshiga tushayotgan doza 6MV da 10MV ga qaraganda 1 Gy ga ko'proqni tashkil etdi. Eng asosiy farq PTV dan tashqariga tushayotgan doza Patient-PTV da ko'rindi, unga ko'ra 30 Gy tushayotgan dozaning hajmi 6 MV da 10MV ga qaraganda 2 karra ko'proq ni tashkil qildi. Bunga asosiy sabab fotonlarning muhitda doza xosil qilish chuqurligni foton energiyasiga bo'g'liqligi bo'lib, energiya miqdor oshgani sari kirish dozasi kamayishi kuzatiladi. [2]

Ko'krak be'zi saratoni. Belgilangan dozaning 95%i ni PTV hajmining teriga yaqin yuzasida deyarli yo'q ekanligi ikkala 6 MV va 10 MV energiyali fotonlar yordamida hisoblangan doza taqsimotlarida kuzatildi (1-rasm). Bu holat 10 MVda yaqqolroq ko'zga ko'rindi. Bunga sabab, fotonlarning bir muhitdan ikkinchi muhitga o'tganida, ya'ni bizning holda havodan yumshoq to'qimaga o'tganida xosil bo'luvchi dozaning o'sish chuqurligi ("Build up depth")ni foton energiyasiga uzviy bog'liqligidir. Energiya miqdori oshgani sayin, dozaning maksimal darajaga erishish chuqurligi ham ortib boradi. Bu ta'sirni to'g'ri baholash maqsadida PTVeval3mm va PTVeval5mm, ya'ni PTV hajmidan teridan so'ng bo'lgan 3mm va 5mm qalinlikdagi hajm olib tashlanib, belgilangan dozaning 95%i qanchalik PTV ni qamrab olingani baholanganda, 6MV va 10MV uchun V95% mos ravishda PTVeval3mm da 93.5% va 91.31% dan 94.5% va 93.69% gacha, PTVeval5mm da esa 97% va 96.75% gacha oshgani ko'rindi.

Monitor birliklar(MU) farqi. Barcha hollarda monitor birliklar soni 10MV energiya uchun 6MV ga nisbatan sezilarli darajada kamroq bo'lgani qayd etildi. Bu be'morning nurlantirish vaqtini kamayishiga xizmat qiladi, ammo bu ko'rsatkich PTV

ning belgilangan doza bilan qamrab olinishi va sog'lom to'qimalarga tushayotgan ortiqcha dozaga ta'sir qilmasligi lozim. [4]

Xulosa.

Butun bosh miya rejalashtirilgan nishon hajmi sanalganda, 6MV va 10MV fotonlar energiyasi doza taqsimotida sezilarli farq kuzatilmadi.

Kichik chanoq soxasi saratoni uchun 10MV fotonli energiyadan foydalanib hisoblangan doza taqsimoti 6MV fotonli energiyadan foydalanib hisoblangan doza taqsimotiga nisbatan ustunroq natijalarni ko'rsatdi.

Ko'krak bezi saratoni uchun 6MV fotonli energiyadan foydalanish 10MV ga nisbatan, ayniqsa rejalashtirilgan nishon hajmining teriga yaqin qismlarida yaxshiroq natija bergani aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Radiation Oncology Physics. INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY VIENNA, 2005.
2. Treatment Planning in Radiation Oncology, EDITORS: Faiz M. Khan, PhD, Professor Emeritus et. al. Department of Radiation Oncology, University of Minnesota Medical School, Minneapolis, Minnesota 2012.
3. QUANTEC Summary: Approximate Dose/Volume/Outcome Data for Several Organs Following Conventional Fractionation **2010**.
4. A Dosimetric Evaluation of 6 MV Versus 10 MV Photon Whole-Brain Radiation Therapy. S.S. Mahase, D.A. Julie, K. Salah, P. Christos, J.P.S. Knisely 2019.
5. A comparison of dosimetry and clinical outcomes in patients receiving photon external beam therapy to the pelvis: A two-year experience with 6MV and 10MV photon energies in cervical cancer patients at Parirenyatwa Radiotherapy Centre in Harare, Zimbabwe 2022.

HOLOCAUST THEME REFLECTED IN JOHN HERSEY'S "THE WALL". TRANSFORMATION OF SELF AS THE RESULT OF EXTREME OPPRESSION

UzSWLU Master's Student: **Barchin Umirbekova**

Scientific advisor: **Sh.U.Mukhamedova**

ABSTRACT

"The Wall" was published in 1950 and became bestseller novel in the USA. It was the first popular novel where Holocaust disaster introduced to American reader. In the novel writer used his experience of journalism and the whole novel was told by real testimonies of holocaust disaster.

Key words: jewish Wall, survivors, characters, Ghetto life, real and symbolic wall, conflicts.

The novel is written a list of the events in Warsaw according to Levinson's interpretation from November 1939 to May 1943. Levinson interacts with a lot of the survivors to write down their opinions regarding the highly emotional experience. Continually motivated by his job to maintain his daily duties, Levinson typically visits with his friends to finish things off, to take them away from their environment. Then, male survivors inform Levinson of their reaction to him being compelled to work as a member of the Jewish labor force. Nazis built the very wall that fueled the ghetto's growth. Mordecai Apt said surprisingly that: "it is harder to take the wall down than to put it up. When you are building a wall, the mortar is soft. When you come to demolish it, the mortar has become dry and rigid and adhesive. You have to work with cold steel."¹ The core of the argument is covered by Mordecai's statement. His name "Mordecai" is allusion to biblical figure: "Mordecai was a Jew living in the Persian capital of Shushan during the reign of Ahasuerus (Xerxes). He is probably most well known for being the uncle of Queen Esther and the important role he played in the government of King Ahasuerus"².

The wall Mordecai assisted in building was commanded by the Germans. There existed the wall of cultural and social prejudice. The walls are the subject of J. Hersey's novel individuals build a barrier between themselves and their own experiences, primarily, but also among themselves and other people within themselves. Most of the time there were walls that prevented people from understanding themselves and loving each other. The Wall that ultimately surrounded the ghetto was exactly the Jewish Wall in the sense that it was full of symbolism. Just as a physical wall is made up of layers of mortar, the jailer as a symbol in the novel has

¹ John Hersey, *The Wall* (1950; r p t. New York: Bantam, 1967), p. 625.

² <https://www.bibleinfo.com/en/questions/who-was-mordecai>

multiple meanings. This novel will not be fully appreciated until wall explores its meaning.

There were many characters in the Wall who had very different and contradictory feelings about Jewish culture and religion. Rachel Apt, the heroine of the novel, admitted at the end that her experience in the ghetto had taught her little about God, but a great deal about love. The Apt family was more friendly with the Protestant life than with Jewish life. The elder Mazurs and their son, Schlorae, were deeply religious and orthodox people. But to their other children, Rutka and Stefaan, being religious was the norm in their way of life. Dolek Berson is a male character in The Wall who is interested in traditional heroic proportions: "He says that when his mother discovered he had some talent, she pushed him and pushed him; she always used to say she wanted people to know what a Jewish boy could do."¹ The world of Warsaw Jewry was a place where many people had to struggle against different parts of their own selves in order to survive. One of the most exciting things in the novel is how Hersey shows how these characters, like Levinson, Berson, and others, overcome their differences in order to achieve a level of strength and freedom which allows them to make choices and act on their own behalf. The kind of insecurity that induced Mrs. Berson to have her son perform for other people instead of letting him stay alone, that caused him to play through the character of a poor self, increased under the pressure of the Nazis. Many of the victims' initial response was to share in their own distress, to divide themselves through an attempt at survival that actually created division. But Hersey makes it clear that the cracks of division with within many of his characters emerged before the appearance of the Nazis. It was with the increased pressure from the Nazis that the cracks widened for many and some exploded beyond repair. An early sense of separation and confusion of identity was evident in the behavior of Dolek Berson at the very beginning of the book. When asked by Levinson to attend an unplanned and unexpected meeting of the Judenrat called by the Germans, Berson, who was not a member of the Judenrat, tried to avoid attending. "This has nothing to do with me," he tells Levinson. "You people carry out your own affairs. I have no concern with you"². Berson, who is consistently truthful throughout the book, lied about his reason for responding based on a deep emotion. He tells Levinson that his wife is sick, when in reality she is expecting him home for a party celebrating their wedding anniversary. However, his fear of commitment troubles him more than his concern for her feelings. "He desired to distance himself from the anxiety on the side of the road, particularly in regards to official and formal matters"³. Levinson's commitment to realism and sincerity prohibits this escape. "This pertains to you as well," he informs Berson. "And with all your relatives: it involves all your familial connections."

Berson's conduct was typical in the sense that he did not commit to anything beyond a few immediate personal relationships, which was harmful. Berson was a romantic and intellectual person who had few connections and did not feel like he

¹John Hersey, *The Wall* 1950; . New York: Bantam,1967) p35

² John Hersey, *The Wall* .1950; r p t. New York: Bantam,1967) p17

³ Ibid 17

belonged anywhere. Levinson writes, "I would describe Berson as a drifter: he allows life to carry him along in its current." Berson himself admitted that when they took him to the Community Building off the street, he followed the crowd with a sensation of being dragged and buffeted by the wake of a vessel."¹

The means for one of Berson's initial insights into the peril of self-division and its perplexing connotations and consequences is a relatively minor individual named Fischel Schpunt. A repulsive figure from the ghetto, Schpunt is a diminutive and insignificant clerk of approximately fifty years of age, notorious throughout the Jewish community for his dreadful appearance and his embarrassing cowardice. Levinson describes him as "tragically unattractive, and appears to live tragically; he bows and scrapes and seems to be on the brink of tears"². However, Berson, upon encountering Schpunt for the first time at the Judenrat meeting with the Nazis, immediately senses that within the unsightly individual lies another creature, a product of the external self, containing "accumulated resentments and animosity"³. In Schpunt, another aspect of oneself becomes apparent to Berson and other Jewish individuals who witness it. In doing so, they also witness a part of themselves. This manifestation takes place during an undercover religious ceremony held by the Jews within their covert synagogue. Despite being prohibited by the Germans from practicing their faith, Rabbi Goldflamm and his fellow Jews utilize a hat and gloves store as a meeting place. The ceremony, which was making progress unevenly, was abruptly interrupted by the arrival of three German soldiers. The sergeant leading them demanded to see the rabbi, causing a hush to fall over the congregation. The rabbi remained silent, as did everyone else. Then Schpunt bravely declared himself to be the rabbi. However, the Nazis made a mockery of his act by forcing him to dance in the middle of the street. "An insane, fixed grin appeared on Schpunt's face, which made him look dreadfully comical," noted Levinson in his diary. "I heard laughter all around me in the hat and gloves store, and I myself burst out laughing. Schpunt seemed to be laughing too, as if he was aware of his clownish appearance"⁴.

Schpunt's absurdity and the trickery played on the Nazis appeared to cause amusement to the Jews as well. Following that initial instance, Schpunt continues to act as a fool. He becomes a sort of Jewish jester, constantly belittling his oppressors through his own personal humiliation as a buffoon. Similar to a jester, he can occasionally make shrewd use of his character disguise. At one point, he even distracts the Germans from guarding the ghetto gate. This facilitates Berson's illicit passage to the non-Jewish side. Where the pitiful jester Rigoletto beckons to his beautiful daughter, Gilda, "Cry, cry," the Jewish Schpunt essentially says, "Laugh, laugh, it will make you feel better, and the Nazis will never know." The text discusses the role and nature of the internal enemy that exists within oneself. While Rigoletto shouts "Si vendenta, tremenda vendenta," believing he has the power of revenge, Schpunt also

¹ Ibid 11

² John Hersey, *The Wall*. 1950; r p t. New York: Bantam, 1967. p20

³ Ibid p 20

⁴ Ibid p71

believes he retains some power over the Nazis. Both men eventually crumble when the illusion of their strength disintegrates before the reality of their impotence. Among the Jews, the various types of laughter that Schpunt arouses indicate their insecurity over the gap between their behavior and their feelings. Levinson senses this instinctively and seems to feel some self-doubt over his own participation in what was, in truth, a form of self-slaughter. "We laughed," he writes, "that was our mortification"¹. He then goes on to intellectualize about the various meanings of the situation.

Rachel Apt immediately recognizes the underlying horror of Jewish life that Schpunt represents, despite his smiles. Dolek, who is also disturbed by it but in a less sensitive manner, queries Rachel, "Why did we find it funny?" After explaining it to him, Rachel proceeds to scold him angrily. "You seem to have no empathy," Rachel tells Dolek. "You should be ashamed of yourself. I saw you laughing in there with the others. You're...you're a foolish person"². Comprehending the escape artist duality stemming from insecurity comes naturally to Rachel. Her looks create a sense of separation within her. The division present in Rachel is reinforced by the division within her family and its members. The Jewish family, described by Levinson as an exemplary social unit embodying the finest in Jewish life, actually proves highly vulnerable to the damages inflicted by the Nazis. Initially, the Apts, as part of the broader disintegrating society, quickly separate. When they reassemble, it is as part of a new family created out of the ghetto experience.

The potency of the Nazi tyranny to annihilate the individualities of the people residing in the ghetto becomes most conspicuous to Rachel when she witnesses it in her father and younger sibling. Observing it in juvenile David, possibly, wounds Rachel the most as she was not anticipating to discover it there, particularly in the ambiance in which it transpired. David was directed to the Rukner Home in the slum, a proficiently managed and cozy establishment for youngsters. One day, Rachel observed from the culinary area of the residence as her sibling and the other kids frolicked in the courtyard. She pondered on how lucky David was to be protected in such a safe atmosphere amidst the Nazi epidemic. The environment was filled with healthy, typical, and developing children, and the only moments of sadness were the occasional crying outbursts of the very young. However, the main character's blood ran cold as she realized the true nature of the game. David was leading the other children in a game of "selection," mimicking the actions of the Nazis and Jewish officials who chose which Jews would be "resettled" from the ghetto to the East on freight trains. At the time of this incident, the Jews did not realize that these trains were bound for Treblinka. In the game, David played the role of a Nazi military official, directing the other children where to stand as a sign of his decision regarding their resettlement. The other children pretended to be terrified to conceal their delight as they imitated adult Jews appearing at the selection. "With an unspeakably cruel and

¹ John Hersey, *The Wall*. 1950; r p t. New York: Bantam, 1967. p 71

² *Ibid* p 71

delighted expression, David shouted: 'Right...left...left...right...Send that bunch to the Umschlagplatz. Nechmiah...Get me some more Jews!...Left...left...right...'" ¹.

Rachel is terrified by David's game as it reveals how susceptible children are to the forces around them. Furthermore, the game represents the behavior of many adult Jews in the ghetto. While it is a relatively innocent game for children, it is potentially dangerous. For adults, the game takes what has been normal security and raises it to an early schizophrenic state. Laing explains that the false self tends to assume more and more characteristics of the person or persons upon whom its compliance is based. This assumption of the other person's characteristics may amount to an almost total impersonation of the other. The hatred of the impersonation becomes evident when the impersonation begins to turn into a caricature. Schpunt's behavior, his comical imitation of Nazi soldiers, which delighted and entertained both the Jews and the Nazis alike, was indicative of such a condition.

This condition was also evident in some of the other members of Rachel's family. Throughout most of his adult life, Pan Apt, Rachel's father, felt more comfortable identifying himself with gentiles than with Jews. During the period when he was forcibly relocated to the ghetto and the wall was constructed, he managed to reside in a relatively safe and prosperous environment, comfortably adapted to a state of enduring uncertainty regarding his allegiance and personal identity. Yet, the Nazis' external conflict triggered an eruption of this inner turmoil.

Possibly more concerning was the path taken by Rachel's brother-in-law, Stefan Mazur. While Pan Apt's cowardice distressed and hurt his family, making them victims of his disgrace, most of his actions were still directed towards himself. Stefan, on the other hand, in destroying himself, purposely chose to destroy others as well. He joined the Jewish police force. Initially, many Jews could convince themselves that such work actually involved an act of kindness towards their own people. To a certain extent, this was true because the Jewish police, even if they were acting on behalf of the Nazis, could still treat their fellow Jews with kindness. Even Dolek Berson initially joined the force attracted to the idea of helping to enforce law and order in the ghetto during a period of utter chaos. Unfortunately, like some black policemen working in American ghettos today, the Jewish police in many cases performed their duties with a brutality that even the Nazis admired. Stefan becomes such a policeman. Acting out of fear and confusion, even out of a certain sense of love for Halinka whom he wants to protect, Stefan becomes a hideous sort of monster. Though not better than some of the most terrible situations in the ghetto, the novel reserves a special place of shame for Stefan as the betrayer of the Apt-Mazur household, the central families in the book. While observing Stefan carry out his responsibilities, Berson has a breakdown and finally comprehends that it is "some bestial sadistic other self"² driving Stefan and other Jews like him.

The situation is an extremely frightening one. The Jewish authorities, instructed by the Nazis to choose numerous Jewish individuals for transportation, instinctively

¹ John Hersey, *The Wall* 1950; r p t. New York: Bantam, 1967 p 291

² John Hersey, *The Wall* 1950; r p t. New York: Bantam, 1967 p268

apprehend the most wretched, vulnerable, and disoriented among the already devastated Jews of Warsaw: "Then Berson saw something that startled him: the parade of poverty -stricken Jews was being constrained to move by Jewish policemen , and midway along the column Berson could see Stefan Mazur his face contorted with something that was not quite rage and yet was beyond rage; Stefan was beating the miserable marchers with his wooden club , cursing them, occasionally shoving them; the handsome young man seemed possessed by some bestial , sadistic Other Self whom Berson had never met. . . ." ¹ Observing the scene, Berson comprehends all regarding Stefan and shares his detestation, "hostility towards these pitiable Jewish individuals. By what right did they have to act so contemptibly? How could they dare to showcase the depths to which Jews could be pushed, highlighting the inescapable human inequality?" ².

However, through a beautiful expansion of consciousness and identification that elevates him as an individual compared to Stefan, Dolek's hatred transforms into compassion, spilling over like tears. He too is one of the pitiable Jews, both beaten and beating. Subsequently, a lifetime of disguised internal division, confusion, and self-hatred finally erupts. "Since morning, after hearing the rapid crescendo of the rumors of alarm, he had been yearning to weep; for weeks, months, years, he had been yearning to weep; and now he does, with great racking sobs." ³

Being a young Jewish person and a human being, it is apparent that with each individual Stefan destroys, he diminishes a part of himself. His sense of self becomes more deprived. Eventually, there is nothing left, and he is entirely lost. Stefan disappears among the Jews fleeing Nazi bullets while running with Halinka from the Germans who have finally decided to conduct selections for death, even upon Jewish policemen and their families. Unfortunately, Stefan's demise does not occur until he has compelled many of his closest associates to go first. Berson realizes the harmful nature of Stefan's conduct and recognizes early on that he cannot be trusted. However, this does not stop Stefan from requesting his father to go for resettlement with his mother to prolong his own and Halinka's life. Stefan informs his father, a quietly brave and religious Jew, that the Germans have commanded all policemen to select four individuals to go for resettlement or suffer the consequences of going themselves with their families. Reb Yechiel Mazur then inquires of his son, "Why do you choose me and not your mother?" His father refuses to help him and hits him when Stefan asks for help to get two people out. Stefan then cries and warns his father that they will come for him one day. Later, Stefan takes Dolek's wife, Symka Berson, who has been incapacitated due to typhus. However, a little over a week later, the Germans decide to take some policemen regardless. Stefan cries to Halinka, saying that he didn't know this would happen and that there was nothing else he could do. Stefan ultimately chooses not to run and dies, which is actually a form of suicide. Halinka lets him go.

¹ Ibid p 268

² Ibid p 268

³ John Hersey, *The Wall* .1950; r p t. New York: Bantam,1967.,p 268

In discussing the intricate relationship between the tormented and the torturer, Sartre wrote: “Regardless of the sufferings endured, it is ultimately the victim who decides when they become unbearable and must resort to talking. The ultimate irony of torture is that if the sufferer breaks down and talks, they are using their own will to deny their humanity, becoming an accomplice to their executioners and plunging themselves into abjection.”¹

This passage is significant in describing Stefan’s existential position in the novel as a victim. There were numerous circumstances beyond his control, and he could not simply wish away the Nazis.

Conclusion

The Holocaust might be seen as a deconstructive event via the lens of Holocaust fiction through study, comparison and contrast. As we understand it, the Holocaust destroys everything—gender, religion, humanity, life, death, even the self. Holocaust literature demonstrates how all of these things are defensible and how victims frequently exist in a gray area between life and death. The transmission and impact of trauma and memory are also depicted in Holocaust fiction “The Wall” by John Hersey. His characters went through several self-transformation under the extreme oppression and this played great role in their future life.

REFERENCES

1. John Hersey, *The Wall* (1950; reprint. New York: Bantam, 1967)
2. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>
3. <https://www.bibleinfo.com>
4. Jean Paul Sartre, *What Is Literature?* translated by Bernard Frechtman (New York: Harper Colophon, 1965)

¹ Jean Paul Sartre, *What Is Literature?* translated by Bernard Frechtman (New York: Harper Colophon, 1965), pp. 211-212.

SIMILARITIES AND DIFFERENCES OF PLANT NAME METAPHORS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

G'aniyeva Tohira Alisher qizi

Andizhan state institute of foreign languages

Second year student of Master's degree

ABSTRACT

This article compares metaphors in two languages and provides a quick overview of metaphors in general. The following paragraphs of the article also explain how metaphors differ and are similar in the two languages. A number of basic explanations and short samples are provided to illustrate the topic's morphological point. Since they are one of the primary elements of literary works and are regularly utilized in everyday speech, metaphors. The majority of individuals struggle greatly when trying to understand metaphors since their structure does not allow for a clear understanding. It naturally happens whenever a non-native speaker of the language initiates a discussion with a native speaker of English.

Key words: methaphor, plants, aspen, family tree, bloom, lexical.

СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ МЕТАФОРОВ НАЗВАНИЙ РАСТЕНИЙ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

АННОТАЦИЯ

В этой статье сравниваются метафоры в двух языках и дается краткий обзор метафор в целом. Следующие абзацы статьи также объясняют, чем метафоры различаются и похожи в двух языках. Чтобы проиллюстрировать морфологическую суть темы, предоставляется ряд основных пояснений и кратких примеров. Поскольку они являются одним из основных элементов литературных произведений и регулярно используются в повседневной речи, метафоры. Большинство людей испытывают большие трудности при попытке понять метафоры, поскольку их структура не позволяет четко понять. Это естественно происходит всякий раз, когда человек, не являющийся носителем языка, инициирует дискуссию с носителем английского языка.

Ключевые слова: метафора, растения, осина, родословная, цветение, лексика.

The name of a figurative meaning is given to it because of its link to the referent of the word's lexical meaning, such as an existing item, event, reality, action, situation, feeling, or indication. In other words, a word's lexical meaning influences the development of another word's lexical meaning.

The study's findings demonstrate that there are similarities and differences between metaphors for plant names in the English and Uzbek languages. For instance:

Deep-rooted is an adjective used to describe words or phrases in English that have been around for a while and are difficult to modify. However, an abundance of creativity is often not enough... we also have a deep-rooted understanding of the practical aspects of interior design.

The metaphor of the root name is also present in the Uzbek language - rooted but widespread. *Muhammad Rizo Pahlaviyning Eron Shahansholigidagi boshqaruvi paytida mamlakatda chuqur ildiz otgan turli islomiy aqida va odatlarni sug'urib olishga harakat qilgan.*

Also, he hit the root with an ax, which means that he completely destroyed it. For example: *U zulm ildiziga bolta urdi.*

“Roots and all” - The phrase "Roots and all" is strongly related to the notion that "the root of the problem" lies hidden underground. Because the roots are so challenging to reach, we frequently only remove the tree and leave the stump. The tree might, however, reappear from the roots. Therefore, "roots and to remove all" is a sign of a job well done. While it is typically used to remove something, it can also signify that something has been finished, in which case it is a job well done. We'll save the metaphor of the "root" until last. To examine the root and branch is to examine something that examines all of its components. A tree's roots and branches are two distinct but crucial components. The noun phrase "family tree," also known as "genealogy" or "lineage chart," refers to a family tree. This table depicts familial ties using a conventional tree structure. *Her family tree included a former prime minister and the governor of Tokyo.*

There is a proverb related to a tree in the Uzbek language. "Daraxt bir joyda ko'karadi" that is, it means that a person grows in one place or achieves success in one place. Here, the tree is used as a metaphor for a person. "Daraxt bir joyda ko'karadi", degan gapni ko'p takrorlar, unga amal qilishimizni uqtirardi. Bunga biz, yetti aka-uka, opa-singil, yanga-yu kelinlar amal qildik.

In addition, "terak" tree is used to refer to tall people. There is also the phrase “mirza terak”.

Plant a/the seed of doubt (in someone's mind)

To cause someone to doubt, worry, or worry (about something); introducing someone to a questionable or worrying idea. For example: *Every time you act suspiciously like that, it plants a seed of doubt in my mind about your fidelity.*

In the Uzbek language, there is a similar phrase that means to cast doubt. For example: *Uning ovsini er-xotinni urishtirish maqsadida ko'ngliga har xil shubha urug'larini sochardi.*

Also, the metaphors of sowing and planting come in the sense of sharing. For example: *Tarbiya ulug'ish - odob urug'ini ekkan* (Alisher Navoiy)

In addition, the word clan in Uzbek also means kinship: kin-kind, clan-kin For example: *Xoqonlik boshqaruvi nimaga asoslangan edi? Hukmdorning hokimiyati urug'-aymoq udumlariga tayangan harbiy-ma'muriy harbiy boshqaruvga tayangan edi* (7-sinf "Tarix" darsligidan).

The grassroots refers to ordinary people in a society or organization, particularly a political party. For example: The feeling among the grassroots of the Party is that the leaders are not appreciating them.

Bark up the wrong tree

It comes in the sense of information that contains facts but means to have a wrong idea or to do something in a way that doesn't give you the information or result you need: *You are barking up the wrong tree, I can help you if you do not mind.*

Bed of roses means easy/easy life, easy option, favorable position, unchallenged situation, trouble-free living or comfortable situation. *Earning money is not bed of roses, you have to work hard!*

No rose without a thorns - There is no rose without a thorn, there is no pleasure without difficulty, that is, there is no rose without a thorn" means that in order to enjoy something beautiful and pleasant, one must endure something difficult or painful in order to achieve a good goal. *It is a very well-paid job and I know I will love it, but travelling for an hour and 30 minutes each day by train will be difficult. Oh well, there is no rose without thorns!*

In the bloom of youth - The most exciting and successful period of youth is its brightest and most beautiful moment. *I have a great plan for that age when I am in the bloom of youth.*

This expression is also in Uzbek language. There are even sung versions. Eng gullagan yoshlik chog'imda, sen ochilding ko'ngil bog'imda (Elyorbek Meliboyev)

There is another expression in the Uzbek language regarding youth, *o'n gulidan bir guli ochilmagan* which means very young.

The snake in the grass

A snake in the grass can be a cunning person, it seems harmless or even friendly, but in fact it is treacherous. In Uzbek language "qo'yinda ilon" corresponds to the

phrase, that is, a person who pretends to be a friend is actually an enemy. 'It was a slimy thing to do and now he is just a snake in the grass too' (New York post)

Trempe like an aspen leaf

Aspen leaves have long, straight stems that are easily blown by the wind. Hence the expression used when afraid or cold. In Uzbek language “itni dumidek titramoq” corresponds to the phrase, that is, to tremble. *He is trembling like an aspen leaf reason why too cold outside.*

For this purpose, we first defined the process of naming the plants itself and explained the patterns of it. Then, we selected the most popular association fields of naming plants - Religion, Animal, and Artifacts. We showed that the analysis of plant names within these fields can illustrate the unique asymmetry between the English and Uzbek language image of the world.

We came to the conclusion that the acceptable artifacts used to name a plant depended on the culture after analyzing artifacts as a part of plant names in English and Uzbek. For instance, English is more likely to use feminine toiletries and apparel while naming plants, but in Uzbek, artifacts typically connect to middle-class people's daily lives. The frequent usage of feminine traits in plant names is probably due to the higher social status of women in English society. The objects employed in Uzbek plant names suggest that in Uzbeks' everyday consciousness, plants are connected to those artifacts that are more significant. This is reflected in the Uzbek language's representation of the plant.

REFERENCE

1. Adamson Tim, Johnson Greg, Rohrer Tim and Lam Howard 1996 Metaphors we out not to live by : Rush Limbaugh in the age of cognitive science. Metaphor Center Online. University of Oregon. Philosophy Department.
2. Alexandr R. J 1987 Problem in understanding and teaching idiomaticity in English. Anglistik und Englisschuenterricht: 105-112
3. Balaban Victor, 1999. Self and agency in religious discourse. Perceptual metaphors for knowledge at a Marian apparition site. In Metaphor in Cognitive Linguistics, ed Raymond Gibb and Gerard Steen, 115-144. Amsterdam: John Benjamins.
4. Biggam, C. Plants as metaphorical headgear in English. In: Anderson, W., Bramwell, E. and Hough, C. (eds.) Mapping English Metaphor Through Time. Oxford University Press: Oxford, pp. 47-65. 2016.
5. English Oxford living dictionaries. Website available at: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/dogfennel> Last accessed 25/01/2017
6. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil .

XX ASRNING 80 YILLARIDA “SOVUQ URUSH” DAVRIDA AQSH VA SSSR DAVLATLARI O‘RTASIDAGI ILIQLIK DAVRI

Yusupova Gulrux Shuhrat qizi
Buxoro davlat universiteti magistranti
yusupovagulrux06@gmail.com

В ПЕРИОД «ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ» В 80-Е ГОДЫ 20 ВЕКА ПЕРИОД ПОТЕПЛЕНИЯ МЕЖДУ СТРАНАМИ США И СССР

Юсупова Гулрух
аспирант Бухарского государственного университета
Yusupovagulrux06@gmail.com

DURING THE "COLD WAR" IN THE 80S OF THE 20TH CENTURY, THERE WAS A PERIOD OF WARMTH BETWEEN THE COUNTRIES OF THE USA AND THE USSR

Yusupova Gulrukh
Graduate student of Bukhara State University
Yusupovagulrux06@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrdan 1945 yildan 1991 yillarda AQSH va SSSR davlatlari o‘rtasida yuz bergan “sovuq urush” siyosati va “qurollanish poygasi” haqida ma’lumot berilgan. Bu urushning G‘arb davlatlari hayotiga ko‘rsatgan ta’siri haqida so‘z yuritiladi. Keyingi davrga kelib “sovuq urush siyosati davrida AQSH va SSSR davlatlari o‘rtasidagi keskinlikning yumshashi haqida ma’lumot beriladi.

Kalitso‘zlar: AQSH, SSSR, “Sovuq urush”, NATO, SENTO, ”Qo‘shilmaslik harakati” F.Jolio-Kyuri, ”Tinchlik pakti”, R.Reygan, “Kopengagen chaqirig‘i”, M.S.Garbachyov.

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлена информация о политике «холодной войны» и «гонке вооружений», имевших место между США и СССР с 1945 по 1991 год после окончания Второй мировой войны. Влияние этой войны на жизнь западных

стран В последующем период будет дана информация ослаблении напряженности между США и СССР в период политики холодной войны.

Ключевые слова: США, СССР, «Холодная война», НАТО, СЕНТО, «Движение неприсоединения», Ф.Жолио-Кюри, «Пакто мире», Р.Рейган, «Копенгагенский призыв», М. С. Гарбачев.

ANNOTATION

This article provides information about the "Cold War" policy and the "arms race" that took place between the USA and the USSR from 1945 to 1991 after the Second World War. The impact of this war on the life of Western countries In the next period, information will be given about the easing of tensions between the USA and the USSR during the period of the Cold War policy.

Key words: USA, USSR, "Cold War", NATO, CENTO, "Non-Aligned Movement", F.Joliot-Curie, "Peace Pact", R. Reagan, "Copenhagen Call", M.S. Garbachev.

1970 yillarda bir-biriga dushman bo'lgan ikki lager o'rtasidagi "sovuq urush»ga asoslangan siyosat inqirozga uchray boshladi. Butun "sovuq urush" yillari mobaynida AQSH ham, SSSR ham o'zaro kelishmovchilik yuz berganda g'alabani ta'minlaydigan kuch yig'a olmadilar. "Sovuq urush"ning dastlabki yillarida AQSH yadro quroli monopoliyasiga ega, SSSR esa boshqa turdagi qurollanish bo'yicha ustunlikka ega edi. Deyarli bir vaqtning o'zida AQSHda Sovet Ittifoqida vodorod bombalari yaratildi. Ular yadro quroliga nisbatan 1000 barobar kuchli edi. Yadro qurolini yetkazib beruvchi qit'alararo ballistik raketalar, strategik bombardimonchi samolyotlar atom, suv osti kemalari ham yaratildi. Birinchi marta AQSH hududi ham Sovet Ittifoqi kabi yaxshi himoya qilinmaydigan maydonga aylandi. Yadro arsenalining ko'paytirilishi har ikki davlat uchun katta xavf tug'dirardi. Taxminiy hisob- kitoblarga qaraganda, 500 ta yadro zarbasi berilgandi, AQSH va SSSR aholisining 1/3 qismi halok bo'lib, 75% ga yaqin sanoat inshootlari yo'q qilinardi. Har ikkala davlat hududi radiaktiv cho'lga aylanardi. Ko'plab olimlarning ta'kidlashicha, talofat ko'rsatuvchi zarba 300 ta yadro quroli birvarakayiga ishga solinganda, yuqoridagi talofat ro'y berar ekan. Millionlab aholi halok bo'lishidan tashqari, atmosferaga minglab tonna chang va kul ko'tariladi. Yer juda ko'p yillar davomida quyosh nuridan maxrum bo'ladi, yadro qishi boshlanadi. Okean va dengizlar muzlab qoladi, hatto ekvatorida ham harorat o'nlab gradusga tushib ketadi. 1960 yillarda AQSHda 4000 dan ortiq, Sovet Ittifoqida 500 ga yaqin yadro quroli mavjud edi. 20 yildan keyin bu raqamlar 15 ming va 10 ming bilan almashdi. Bunday sharoitda har ikki davlat, o'rtadagi kelishmovchilikka qaramasdan, yadro halokatining oldini olish haqida o'ylay boshladilar. Xalqaro munosabatlar

tabiatidagi tub burilishlar 80-yillarning ikkinchi yarmi – 90-yillar boshida ro‘y berdi. SSSR hukumati tepasiga yangi rahbarlarning kelishi Sovet tashqi siyosatini yangicha fikrlash tamoyillari asosida keskin o‘zgartirishga yo‘l ochib berdi. Xavfsizlik ko‘p narsani o‘z ichiga olishi va avvalo siyosiy vositalar bilan ta‘minlanishi lozim deya e‘tirof etildi. ”Umumevropa uyi” g‘oyasi keng rivojlandi va jamoatchilik tomonidan qo‘llab-quvvatlandi. Yevropada xavfsizlik va birdamlik bo‘yicha tashkilotning ro‘li sezilarli darajada oshdi. Bu davrga kelib SSSR va AQSH o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar yaxshilandi. Har ikkala tomon ham bir-biriga dushman sifatida qaramaydigan bo‘ldi. Sovet-Amerika aloqalarining yaxshilanishi natijasida yadro va oddiy qurollarni katta miqdorda qisqartirish yuzasidan bir qator muhim shartnoma va kelishuvlar imzolandi. Bir paytning o‘zida ko‘pgina regional ziddiyatlar va xalqaro muammolarni siyosiy hal etish bo‘yicha ham muhim qadamlar tashlandi. 1990 yildagi Germaniyaning birlashuvi Ikkinchi jahon urushi oqibatlariga uzil-kesil yakun yasadi. SSSRning parchalanishi va MDHning shakllanishi, Markaziy va Janubiy-SHarqiy Evropa davlatlarida yangi tartiblarning o‘rnatilishi, 90-yillar dunyo geosiyosiy holatida katta o‘zgarishlarning ro‘y berishiga olib keldi. SHu bilan birga xalqaro harakterdagi yirik muammolar ham ko‘rina boshladi: diniy ziddiyatlarning yangi o‘choqlari paydo bo‘ldi, yadro qurollarini nazorat qilish va tarqalmasligi to‘g‘risidagi muammo yangicha keskinlik kasb etdi, ekologik muammolar chuqurlashdi, xalqaro jinoyatchilikning va narkotik moddalarning keng tarqalishi xavf sola boshladi, terrorizm xalqaro hamjamiyatning og‘riqli muammolaridan biriga aylandi. Bu borada jahon hamjamiyati kuchlarining birlashuvi va muhim xalqaro muammolarni hal qilish ishida BMT rolini oshirish zaruriyati sezilmoqda. 1970 yillar boshida, harbiy ekspertlarning hisoblab chiqishlaricha, yadro zarbasi berilgan vaqtda g‘alaba qilishning hech iloji yo‘q ekan, chunki raqib har qanday sharoitda ham qarshi zarba berishga ulguradi. Hududiy nizolar va urushlar bo‘lishi mumkin edi, lekin ushbu kelishmovchiliklar katta urushga aylanib ketishining oldini olishdan har ikkala davlat ham manfaatdor edi. ”Sovuq urush”ning boshi berk ko‘chaga kirib qolgani bloklar o‘rtasidagi qarama-qarshiliklar siyosatining inqiroziga olib keldi. Juda ko‘p davlatlar AQSH va Sovet Ittifoqining o‘zlarining xavfsizligiga chang solishidan cho‘chirdi. Ular hududlari o‘zga davlatlar manfaati uchun jang maydoniga aylanib ketishi mumkinligidan bezovta edilar. Sharqiy Yevropada Varshava Shartnomasidan chiqish haqida shiorlar paydo bo‘la boshladi. AQSH Ittifoqdoshlari tizimida ham uzilishlar ro‘y berdi. 1960 yilda NATO dan Fransiya va Gretsiya chiqib ketdi. SENTO, SEATO ittifoqlari ham parokanda bo‘ldi. Urushdan keyingi inqirozdan chiqib olgan G‘arbiy Yevropa davlatlari iqtisodiy o‘sishtan ruxlangan holda tashqi iqtisodiy aloqalar o‘rnatish harakatiga tushdilar. Biroq ikki harbiy blok qarama-qarshiliklari sharoitida raqiblar bilan savdo- iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy aloqalar o‘rnatish juda mushkul

bo'lib, qattiq chegaralashlar mavjud edi."Sovuq urush" xalqaro imkoniyatlardan samarali foydalanishga xalaqit berardi.Ikki blok o'rtasidagi munosabatlar inqiroziga Qo'shilmaslik harakati davlatlari ham katta ta'sir ko'rsatdi.Uning boshida Hindiston turardi. Mustaqillikka erishgandan so'ng, harbiy bloklarga qo'shilmaslik siyosatiga amal qilgan Osiyo va Afrikaning 29 ta davlati qo'shilmaslik prinsipini qabul qildi. 1970 yillarda 50 dan ortiq davlat, 1980 yillarda esa 100 ta davlat bu harakatga qo'shildi. Qo'shilmaslik siyosati, bir tomondan, sotsialistik tuzumni kengayishiga xalaqit bersa, AQSHni esa Osiyo va Afrikadan o'z ittifoqchilarini topish imkoniyatidan mahrum qildi.Urushga qarshi tinchlikparvarlik siyosati ommaviy tus oldi.Oldingi tinchlik siyosatidan kommunistlar o'z manfaatlari yo'lida foydalanardilar.1950 yilda tuzilgan Butun jahon Tinchlik Kengashi kommunistlar ta'siri ostida edi.1960-1970- yillarga kelganda esa mustaqil tinchliksevarlik siyosati keng quloch yoydi.Bu siyosatni AQSH va Sovet Ittifoqidan norozi bo'lgan yevrokommunistlar olib borardi.Asosiy ziddiyat bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan harbiy bloklar bilan bog'liq edi. U rivojlanishga to'sqinlik qilayotgan asosiy muammolardan biri bo'lib, ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy qiyinchiliklar manbasi ham edi.Sobiq ittifoq va AQSh deyarli yarim asr ham g'oyaviy, ham harbiy-iqtisodiy raqib va hatto ochiq dushman bo'lib kelishdi.Garchi qurollar bevosita ishga tushmagan bo'lsa-da, "sovuq urush va qurollanish poygasi" deb nom olgan davrda butun dunyo hadikda yashadi.Yangi urush xavfining kuchayishi tinchlik tarafdorlarining birlashishini taqozo etgan. 1962-yildan keyin "sovuq urush" holatidan chiqish tendensiyasi yuzaga keldi. 1963-yil iyulida Moskva va Vashington (bevosita Kreml va Oq uy) o'rtasida ushbu mamlakatlar rahbarlari har qanday paytda aloqa qilishi mumkin bo'lgan to'g'ridan-to'g'ri telefon liniyasi o'rnatildi. Bu bir-biriga bo'lgan ilk o'zaro ishonch edi. Shu yilning avgust oyida Moskvada g'arb davlatlari va Sovet Ittifoqi o'rtasida yadro qurolini atmosferada sinashni taqiqlovchi sharmoma tuzildi.G'arb dunyosida boshqa muhim o'zgarishlar ham yuz berdi. Angliyada funt sterling devalvatsiyasi (pulning bekor qilinishi yoki qiymatini tushirish) va moliyaviy tanglik uning xalqaro munosabatlardagi pozitsiyasining keskin kuchsizlanishiga olib keldi. Qurollanish poygasi va "sovuq urush"dagi ishtiroki uning rezervlarining juda kamayib ketishiga olib keldi. Angliya xorijdagi harbiy bazalaridan voz kechishga va harbiy harakatlarni qisqar-tirishga majbur bo'ldi. Bu bazalarni Fransiya va AQSH egalladi.Iqtisodiy muammolar AQSHni ham o'z pozitsiyasini qayta ko'rib chiqishga majbur qildi.Harbiy majburiyatlar bo'yicha xarajatlar ichki bozorda oltin bahosining keskin oshishiga sabab bo'ldi. Oltin juda tez sotilib ketadigan bo'ldi va bu hoL oltin zaxirasining kamayib ketishiga hamda dollarning oltin nisbatidagi standartidan voz kechishga olib keldi.Tanglikdan chiqib olindi, biroq Amerika hukumatiga "sovuq urush"dagi raqobati juda qimmatga tushishi ayon bo'ldi. Ammo o'tmishda bu ikki davlat dushmanligi ma'lum iliqlik davrlarini ham boshdan kechirgan.Masalan, Brejnev

va Nikson uchrashuvlar o'tkazgan, qator rejalarni amalga oshirgan bo'lsalar, Gorbachev hamda Reygan davriga kelib, tinchlik ramzi ostidagi do'stona loyihalar shu qadar ko'payib ketdiki, ilk bor kuzatganda bu ikki davlat azaliy hamkorlar deb ham o'ylash mumkin edi. Bunday ramziy harakatlar bir qarashda oddiy tashriflardan tortib nafaqat ikki davlat, balki butun dunyo ahamiyatiga molik hujjatlar imzolanishigacha borgandi. 1982 yilda Brejnev vafot etadi va KGB rahbari Yuriy Andropov SSSR yetakchisiga aylanadi. Ammo dunyo hamjamiyati uni juda sovuq kutib oladi. Andropovning o'zi ham birovga ishonmaydigan, faqat mamlakatning qurolli qudratiga suyanishni afzal biladigan, o'ta prinsipial rahbar edi. AQSh prezidenti Ronald Reygan SSSRni ochiqdan-ochiq yovuzlik imperiyasi deb ataydi va bu holat davlatlararo munosabatning naqadar sovuqligini anglatib turardi. Shuningdek, juda ko'pchilik negadir Andropovning yadro qurolidan foydalanishiga, ikki davlatning atom urushi boshlanishiga ishonib qolgandi. Time jurnali o'sha yili Andropov haqida turkum maqolalar chop etadi. Men shtatida yashovchi 10 yoshli Samanta Smit onasidan "Andropovdan hamma qo'rqarkan, nega undan hech kim urush boshlash niyati bor yoki yo'qligini so'rab xat yozmaydi?" deya so'raydi. Onasi bunga javoban: "Nega o'zing so'ramaysan?" deydi va Samantaning mashhurligiga turtki beradi. Samanta Andropovga "Siz atom urushi tarafdorimisiz? Nega AQShni bosib olmoqchisiz?" degan mazmunda xat yozadi. Uning xati "Pravda" gazetasida e'lon qilinadi. Andropov unga javoban "SSSR hech kim bilan urushmoqchi emas. Biz tinchlik tarafdorimiz. Sen yurtimizga mehmonga kel va o'z ko'zing bilan ko'r", deya javob yo'llaydi. Samanta Smit SSSRga keladi, Moskva, Leningrad, Qrimdagi "Artek" oromgohida bo'ladi. Uning bu tashrifi ikki davlat do'stligi ramzi sifatida keng yoritiladi. Yosh qizaloq mashhurlik ortidan filmlarda suratga tusha boshlaydi, intervyular beradi, qoplab xatlar oladi. SSSRdagi har bir bola uni o'zining do'sti hisoblagan bir paytda Samanta va otasi aviahalokatda ayanchli o'lim topadi. Ikki davlat o'rtasida tinchlik timsoliga aylangan qizaloq o'sha paytda 13 yoshda edi. Mashhur fan va adabiyot arboblari tashabbusi bilan tinchlik tarafdorlarining xalqaro harakati vujudga keldi. 1948—1949-yillarda ko'pgina mamlakatlarda tinchlik uchun kurashchilarning milliy qo'mitalari tashkil etildi. 1949-yilning aprel oyida Parij shahrida tinchlik tarafdorlarining birinchi butunjahon kongressi o'tkazildi. Kongress «Tinchlikni kutib turmaydilar, tinchlikni kurash bilan qo'lga kiritadilar» shiori ostida o'tdi. Tinchlik uchun kurash turli irq va millatlarga, siyosiy va diniy qarashlarga mansub millionlab kishilarni birlashtirdi. Kongress Jahon Tinchlik Kengashini (JTK) tuzdi. Kengash doimiy qo'mitasi raisligiga atoqli fransuz atomchi olimi, fashizmga qarshi kurash ishtirokchisi F. Jolio-Kyuri saylandi. Doimiy qo'mita 1950-yilda mashhur Stokgolm chaqirig'ini qabul qildi. Bu atom qurolini taqiqlash haqidagi chaqiriq edi. Bu chaqiriqni 500 mln. dan ortiq odam imzoladi. JTK 1951-yilda buyuk davlatlar o'rtasida «Tinchlik pakti»ni

imzolash to'g'risida murojaat qabul qildi. Uni 600 mln. dan ortiq kishi imzoladi. 1955-yilda esa «Atom urushini» tayyorlashga qarshi jahon xalqlariga murojaat qabul qildi. Uni 650 mln dan ortiq kishi imzoladi. Bu murojaat barcha mamlakatlarda atom quroli zaxiralarini yo'qotishni va uni ishlab chiqarishni darhol to'xtatishni talab qilgan edi. Keyinchalik yadro quroli xavfi xususida xalqaro shartnomalarning imzolanishida, tinchlik harakatida JTK ham muhim rol o'ynagan. 1986-yil oktabrda Kopengagen shahrida (Daniya) tinchliksevar kuchlarning xalqaro tinchlik yiliga bag'ishlangan jahon kongressi o'tkazildi. Kongress «Tinchlikni va insoniyat kelajagini saqlab qolaylik» shiori ostida o'tdi. Kongress ishida jahonning 136 mamlakatidan 2,5 mingga yaqin delegat qatnashdi. Kongress «Kopengagen chaqirig'i» nomli hujjatni qabul qildi. Unda yadro quroli poygasini to'xtatish, kosmosda yadro quroli bo'lishiga yo'l qo'ymaslik talab etilgan edi. 1961-yil 1-6-sentabr kunlari Belgrad shahrida Osiyo va Afrikaning 25 davlati Konferensiyasi bo'lib o'tdi. Bu konferensiya tufayli «Qo'shilmaslik harakati» deb atalgan harakat vujudga keldi. Xo'sh, bu qanday harakat edi? Bu — turli tizimdagi davlatlarning tinch-totuv yashashi tarafdori bo'lgan, mustamlakachilikning batamom va abadiy barham topishi uchun kurashadigan, harbiy-siyosiy bloklarga qo'shilmaydigan, ularni qoralaydigan, yadro qurolining taqiqlanishi, dunyoda iqtisodiy tenglik uchun kurashadigan harakat edi. Qo'shilmaslik harakatining vujudga kelishida Hindiston, Yugoslaviya, Misr tashabbuskor bo'ldi. Ularni buyuk davlatlar o'z o'rtalaridagi mojarolarga Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasi davlatlarini ham tortishga zo'r berib intilayotganligi qattiq tashvishlantirgan edi. Qo'shilmaslik harakati qatnashchilari kuchaygan xalqaro keskinlik va qurollanish poygasi uchun AQSH va SSSR ning birday mas'ul ekanligini ta'kidladilar. 1970 yillar boshida, harbiy ekspertlarning hisoblab chiqishlaricha, yadro zarbasi berilgan vaqtda g'alaba qilishning hech iloji yo'q ekan, chunki raqib har qanday sharoitda ham qarshi zarba berishga ulguradi. Hududiy nizolar va urushlar bo'lishi mumkin edi, lekin ushbu kelishmovchiliklar katta urushga aylanib ketishining oldini olishdan har ikkala davlat ham manfaatdor edi. "Sovuq urush"ning boshi berk ko'chaga kirib qolgani bloklar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar siyosatining inqiroziga olib keldi. Juda ko'p davlatlar AQSH va Sovet Ittifoqining o'zlarining xavfsizligiga chang solishidan cho'chirdi. Ular hududlari o'zga davlatlar manfaati uchun jang maydoniga aylanib ketishi mumkinligidan bezovta edilar. Sharqiy Yevropada Varshava Shartnomasidan chiqish haqida shiorlar paydo bo'la boshladi. AQSH Ittifoqdoshlari tizimida ham uzilishlar ro'y berdi. 1960 yilda NATO dan Fransiya va Gretsiya chiqib ketdi. SENTO, SEATO ittifoqlari ham parokanda bo'ldi. Urushdan keyingi inqirozdan chiqib olgan G'arbiy Yevropa davlatlari iqtisodiy o'sishdan ruxlangan holda tashqi iqtisodiy aloqalar o'rnatish harakatiga tushdilar. Biroq ikki harbiy blok qarama-qarshiliklari sharoitida raqiblar bilan savdo- iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy aloqalar o'rnatish juda mushkul

bo'lib, qattiq chegaralashlar mavjud edi."Sovuq urush" xalqaro imkoniyatlardan samarali foydalanishga xalaqit berardi. Ikki blok o'rtasidagi munosabatlar inqiroziga Qo'shilmaslik harakati davlatlari ham katta ta'sir ko'rsatdi. Uning boshida Hindiston turardi. Mustaqillikka erishgandan so'ng, harbiy bloklarga qo'shilmaslik siyosatiga amal qilgan Osiyo va Afrikaning 29 ta davlati qo'shilmaslik prinsipini qabul qildi. 1970 yillarda 50 dan ortiq davlat, 1980 yillarda esa 100 ta davlat bu harakatga qo'shildi.

Qo'shilmaslik siyosati, bir tomondan, sotsialistik tuzumni kengayishiga xalaqit bersa, AQSHni esa Osiyo va Afrikadan o'z ittifoqchilarini topish imkoniyatidan mahrum qildi. Urushga qarshi tinchlikparvarlik siyosati ommaviy tus oldi. Oldingi tinchlik siyosatidan kommunistlar o'z manfaatlari yo'lida foydalanardilar. 1950 yilda tuzilgan Butun jahon Tinchlik Kengashi kommunistlar ta'siri ostida edi. 1960-1970 yillarga kelganda esa mustaqil tinchliksevarlik siyosati keng quloq yoydi. Bu siyosatni AQSH va Sovet Ittifoqidan norozi bo'lgan yevrokommunistlar olib borardi. Asosiy ziddiyat bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan harbiy bloklar bilan bog'liq edi. U rivojlanishga to'sqinlik qilayotgan asosiy muammolardan biri bo'lib, ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy qiyinchiliklar manbasi ham edi. Qurollanish poygasi va qurolsizlanish muammolari tug'risida so'z ketganda, oliy darajadagi Sovet-Amerika muzokaralari va ularning natijalari hususida to'xtab o'tmay iloj yo'q. Juda katta tanaffusdan so'ng SSSR va AQSh davlatlari rahbarlarining Jeneva, Reykyavik, Moskva va Vashingtonda oliy darajadagi uchrashuvlari bo'lib o'tdi. 1985 yil 19-21 noyabr kunlari Jenevada KPSS MQ Bosh sekretari M.S. Gorbachyovning AQSh Prezidenti R.Reygan bilan uchrashuvi bo'lib o'tdi. Uchrashuvda xavfsizlikning eng muhim masalalarini muhokama etib, SSSR bilan AQShning tinchlikni saqlash borasidagi mas'uliyatlari ta'kidlandi, "yadro urushi"ga hech qachon yo'l ko'ymaslik kerakligi haqida fikr bildirishdi. 1986 yil 11-12 oktyabr kunlarida Islandiyaning poytaxti Reykyavikda Jeneva uchrashuvining davomi bo'lib o'tdi. Uchrashuvda uchta Bitimning loyixasini tayyorlash va kelgusida imzolashga taqdim etish kerakligi ta'kidlandi:

1. Strategik qurollarni kamida 50% qisqartirish to'g'risida.

2. O'rta va qisqa masofa olislik raketalarini qisqartirish.

3. Raketadan mudofaa vositasi sifatida foydalanmaslik.

4. Yadro sinovlarini ta'qiqlash to'g'risidagi masala loyihalari ko'rildi. Ikki

davlat rahbarlarining navbatdagi uchrashuvi 1987 yil 7-10 dekabr kunlari Vashingtonda bo'lib o'tdi. Ikkala davlat rahbari o'rta va qisqa masofaga uchiriladigan raketalarini tugatishga oid shartnomani imzoladilar. Tomonlar o'rta va qisqa masofaga uchiriladigan raketalariga oid shartnoma qoidalarini rivojlantirib, shuning zamirida strategik hujum qurollarini cheklash va qisqartirish to'g'risida muzokaralar olib borishga kelishib oldilar. 1988 yil 28 mayda SSSR Oliy Soveti prezidiumi o'rta va qisqa

masofaga uchiriladigan raketalarni tugatish to'g'risidagi shartnomani ratafikatsiya qildi. 1988 yil 28 maydan 2 iyungacha Moskvada SSSR va AQSh davlat rahbarlarining oliy darajadagi 4- uchrashuvi bo'ldi. Uchrashuvda oldin qabul qilingan qarorga amal qilish yana bir bor ta'kidlanib, strategik hujum qurollarini qisqartirishni nazorat qilishga kelishib olindi. 1989 yil 17 yanvarda Yevropadagi 33 davlat hamda AQSh va Kanada davlatlarining Vena uchrashuvi tomonidan yakunlovchi hujjatning qabul qilinganligi Yevropa uchun, shuningdek, Sharq va G'arb davlatlari uchun tub burilish bo'ldi. Bu davlatlar Atlantikadan Ural tog'igacha bo'lgan masofada Qurolli Kuchlar va oddiy qurollarni qisqartirish zarur deb topdilar. Lekin Frantsiya Xukumati SSSR va AQSh o'z yadroviy qurollarini keskin qisqartirmasa, yadroviy qurolsizlanish masalasi bo'yicha muzokaralarga qatnashmaydi degan fikrni aytdi. 1988 yil 1 yanvarda SSSR va AQSh ixtiyorida qancha strategik qurollar mavjudligi aniq edi: SSSRda 10 ming, AQSh da esa 14- 16 ming. 1987 yil 8 dekabrda SSSR va AQSh o'rtacha va kamroq olislikka uchuvchi raketalarning ma'lum qismini tugatish to'g'risidagi Shartnomaga ko'ra, SSSR ana shunday raketalarning 1759 tasini, AQSh esa 859 tasini tugatishga kelishib olindi. SSSR fashistlar Germaniyasini mag'lubiyatga uchratishda asosiy rol o'ynaydi. Biroq g'alaba katta talafotlar hisobiga qo'lga kiritildi. Chunonchi, SSSR ning 27 mln fuqarosi halok bo'ldi. Halok bo'lganlarning 11,5 mlnga yaqini askarlar edi. Bundan tashqari, SSSR milliy boyligining uchdan bir qismini yo'qotdi. Sanoatning xalq iste'moli mahsulotlari ishlab chiqarish sohasi keskin kamaydi. Qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi urushdan avvalgi darajaga nisbatan 40% foizga kamaydi. Keyingi voqealar shuni ko'rsatib turibdiki, amalga oshirilgan tadbirlar yetarli bo'lmagan ekan. Bu davlatlarning keng xalq ommasi orasida hukumat faoliyatidan norozilar hali ham topiladi. Bundan tashqari, inqiroz sharoitida so'l g'oyalarning va SSSR boshchiligidagi kommunistik tuzumning tanazzulga yuz tutishi oqibatida, 80-90- yillarga kelib kommunistik harakat jiddiy siyosiy kuch sifatida barham topdi. Ikkinchi guruh davlatlari tomonidan ilgari surilgan g'oyalar jahon ijtimoiy-siyosiy sahnasidan izsiz yo'qoldi. 1960-yil 14-dekabrda BMT Bosh Assambleyasi mus-tamlaka mamlakatlar va xalqlarga mustaqillik berish to'g'risida Deklaratsiya qabul qildi. Bu esa dunyo miqyosida mustamlakachilikni tugatish uchun zarur xalqaro-huquqiy baza yaratdi. BMT yadro urushi xavfini kamaytirishda katta rol o'ynadi. 1981-yili BMT Bosh Assambleyasi "Yadro katastrofasining oldini olish to'g'risida" va 1983-yili "Yadro urushini qoralash" haqida deklaratsiya qabul qildi. Unda qat'iy ravishda yadro urushidan xalos bo'lish g'oyasini targ'ib qilish muhokama qilindi. BMT pozitsiyasi AQSH va SSSR o'rtasida bir qator muhim bitimlar qabul qilinishiga sabab bo'ldi va yadro xavfidan uzoqlashishga yordam berdi. 1990-1999-yillar BMT va xalqaro huquq o'n yilligi davri, deb e'lon

qilindi. Ilgari hukmronlik qilgan kuch huquqi o‘rniga jahonda gumanizm va adolatga asoslangan huquq kuchi tamoyili o‘rnatildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Анисимов Л.Н., Мазуров В.К. Европа: Проблемы безопасности и сотрудничества. Минск, 1982.
2. Арбатов А.Г. Военно-стратегический паритет и политика США. М., 1984.
3. Белецкий В.Н. За столом переговоров: Обсуждение германских дел на послевоенных международных совещаниях и встречах. М., 1979.
4. Salimov.T.U.,Maxkamov S.Jahon tarixi.T.:”Sharq” 1999.
5. Farmonov.R.Sodiqov.O. Jahon tarixi T.: ”O‘qituvchi”.2001.
6. Lafasov.M.Xoliqov.E.Qodirova.D. Jahon tarixi . T.: ”O‘qituvchi”.2001.
7. Xidoyatov .G. Jahon tarixi.T.:”Sharq” 1999.

INTERNET MANBALARI

1. www.tdpu.uz
2. www.Ziyonet.uz
3. www.edu.uz
4. www.ma’naviyat.uz

REFERENDUMNING MOHIYATI VA KONSTITUTSIYAMIZGA O‘ZGARTIRISHLAR VA QO‘SHIMCHALAR KIRITISH

Egamberiyev Dilmurod Elmurod o‘g‘li
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
Yuridika fakulteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada mamlakatimizda bo‘lib o‘tayotgan muhim siyosiy jarayon ya‘ni referendum nimaligi va referendum haqidagi ma‘lumotlar, saylov va referendumning farqi, Konstitutsiyamizga kiritilayotgan asosiy o‘zgarishlar, inson huquq va erkinliklari, yoshlarimizga berilayotgan imkoniyatlar, sud-huquq sohasidagi islohotlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Referendum, saylov, ovoz berish, siyosiy jarayon, Konstitutsiya, qonun, “Habeas korpus”, “Miranda qoidasi”, aybsizlik prezumpsiyasi.

Barchamizga ma‘lum ayni kunlarda mamlakatimizda muhim siyosiy jarayon O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish bo‘yicha referendum jarayonlari bo‘lib o‘tish arafasida. Ayni kunlarda butun mamlakatimiz hududida referendum haqida xalqimizga batafsil tushuntirish ishlarini amalga oshirish maqsadida targ‘ibot tadbirlari amalga oshirilmoqda. Shaxsan o‘zim ham Yuridik fakulteti talabasi va bo‘lajak yurist sifatida o‘z tengdoshlarimga referendum haqida ma‘lumotlar berish maqsadida ushbu targ‘ibot tadbirlarida ishtirok etyabman. Ushbu maqola orqali referendum haqida muhim ma‘lumotlarni va Qomusimizga kiritilayotgan o‘zgarishlar haqida tushuntirib o‘tmoqchiman.

Referendum haqida gapirishdan avval uning o‘zi nima ekanligi, saylovlardan farqi haqida to‘xtalib o‘tamiz. Referendum fuqarolarning davlat va jamiyat hayotidagi eng muhim masalalarni ovoz berish yo‘li orqali hal etishdir. Referendum orqali Konstitutsiya, qonunlar qabul qilinishi, ularga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritilishi, takomillashtirilishi mumkin. Referendum saylov emas. Referendum ayrim jihatlari bilan saylovga o‘xshashi mumkin, masalan komissiyalar, ovoz berish jarayoni. Biroq saylovlarda nomzodlarni muayyan lavozimga masalan, deputat, senator, Prezident sifatida saylash uchun ovoz beriladi. Referendumda esa nomzodlar bo‘lmaydi, muayyan masalani qo‘llab-quvvatlash yoki rad etish bo‘yicha ovoz beriladi. Saylov natijalari majoritar tizim bo‘yicha ham, proporsional tizim bo‘yicha ham aniqlanishi mumkin bo‘lsa, referendum natijalari faqat majoritarizm (mutlaq ko‘pchilik ovozini hisoblash) tamoyillari asosidagina aniqlanishi mumkin.

O‘zbekistonda referendum Konstitutsiya hamda 2001-yil 30-avgustdagi “O‘zbekiston Respublikasining Referendumi to‘g‘risida”gi Qonun bilan tartibga solinadi. Referendum O‘zbekiston qonunlarini va boshqa qarorlarni qabul qilish maqsadlarida jamiyat va davlat hayotining eng muhim masalalari yuzasidan fuqarolarning umumxalq ovoz berishidir. Referendumda qabul qilingan qarorlar oliy yuridik kuchga ega bo‘ladi va referendum O‘zbekistonning butun hududida o‘tkaziladi.[1] Referendum o‘tkaziladigan kungacha yoki referendum kunida 18 yoshga to‘lgan har bir fuqaro referendumda teng asoslarda ishtirok etadi va har bir fuqaro bir ovozga ega bo‘ladi.

Referendumda ishtirok etish huquqiga ega bo‘lgan, ro‘yxat tuzilayotganda referendum uchastkasida doimiy yoki vaqtincha istiqomat qilayotgan O‘zbekiston fuqarolari ovoz beruvchi fuqarolar ro‘yxatiga kiritiladi. Ovoz beruvchi fuqarolarning ro‘yxatlari ovoz berish kuniga 10 kun qolganda hamma tanishishi uchun taqdim qilinadi. Ovoz beruvchi fuqarolarning ro‘yxatlariga o‘zgartishlar kiritish referendumga besh kun qolganida to‘xtatiladi. Referendumda ovoz berish byulletenida referendumga qo‘yilayotgan masalaning matni aniq aks ettiriladi va ovoz beruvchi xohish-irodasining variantlari “ha” yoki “yo‘q” yoxud “rozi” yoki “qarshi” deb ko‘rsatiladi. Oliy Majlis Qonunchilik palatasining yangilanayotgan Konstitutsiya loyihasi muhokamasiga bag‘ishlangan yalpi majlisida 30-aprel kuni bo‘lib o‘tadigan referendum byulletenida: “Siz O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi to‘g‘risidagi O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy qonunini qabul qilasizmi?” deb yozilishi ma‘lum qilindi.[2]

Bosh Qomusimizda bo‘layotgan o‘zgarishlar haqida to‘xtalib o‘tadigan bo‘lsak, undagi moddalar 128tadan 155taga o‘zgarimoqda, normalar soni esa 275tadan 434taga oshgan. Asosiy qonunning 65foiz matni yangilangan.[3] Yangilanayotgan konstitutsiyamizda o‘zgarishlar asosan quyidagi yo‘nalishlarda aks etmoqda: inson huquq va erkinliklari sohasi; tadbirkorlik va xususiy mulk sohasi; axborot sohasi; ijtimoiy soha; tibbiyot va ekologiya sohalari; ilm-fan, ta‘lim-tarbiya va yoshlar sohasi; sud-huquq sohalari.

Konstitutsiyamizga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish maqsadida xalqimizdan ko‘plab takliflar kelib tushdi. Kelib tushgan takliflar soni 222,715tani tashkil etgan bo‘lib, ularning 25foizi loyihaga kiritilgan. Takliflar statistik tahlil etilganda 60foizi yoshlar tomonidan bildirilganligi ma‘lum bo‘di. Shu nuqtayi nazardan kelib chiqqan holda yangilanayotgan Konstitutsiyamizda yoshlarga oid alohida bob va moddalar kiritilib, XIV bob “Oila, bolalar va yoshlar” deya nomlanmoqda. Bu esa mamlakatimizda yoshlarga qaratilayotgan davlat siyosati darajasidagi e‘tiborning yanada ortib borayotganligidan dalolatdir.[3]

Yangi tahrirdagi konstitutsiyaning 27-moddasida aybsizlik prezumpsiyasidan kelib chiqadigan muhim kafolat, shaxs sudning qarorisiz 48soatdan ortiq muddat

ushlab turilishi mumkin emas. Shaxs ushlab turilgan vaqtdan e'tiboran 48soat o'tgunga qadar sudga ushlab turishning qonuniyligi va asosliligi to'g'risida masalani hal qilish uchun olib borilishi kerak. Agar ushlab turishning qonuniyligi va asosliligi sudga isbotlanmasa shaxs darhol ozod qilinishi kerak degan norma belgilanmoqda. Ushbu modda shaxs erkinligi va daxlsizlik huquqining konstitutsiyaviy kafolati sifatida xizmat qiladi. Ushbu norma mamlakatimiz konstitutsiyasida ham "Xabeas korpus" tizimi joriy etilayotganligini anglatadi. Yuqoridagi moddalardan guvohi bo'lganimizdek, mamlakatimizning yangi konstitutsiyasida ham sud-huquq sohasida inson huquq va erkinliklarini ta'minlash qat'iy belgilanmoqda. Bu esa inson qadri tamoyilining yorqin dalilidir.

Yangilanayotgan konstitutsiyamizning 28-moddasida: "Jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan shaxs uning aybi qonunda nazarda tutilgan tartibda oshkora sud muhokamasi yo'li bilan isbotlanmaguncha va sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi bilan aniqlanmaguncha aybsiz deb hisoblanadi. Ayblanuvchiga o'zini himoya qilish uchun barcha imkoniyatlar ta'minlanadi..." deb belgilab qo'yilmoqda. Ushbu normani kiritishda birinchi o'rinda xalqimizdan kelib tushgan takliflar va shu bilan birga xalqaro normalar ham hisobga olingan. Ya'ni, ushbu modda "Miranda qoidasi"ni o'zida aks ettirgan. Bu esa inson, uning hayoti, huquq va erkinliklari – oliy qadriyat degan ezgu tamoyilni amaliyotda keng tadbiiq etishga imkoniyat beradi.

Xulosa qilib shuni aytishim mumkinki, Yangilanayotgan Konstitutsiyamizda har bir modda barchaga tushunarli, aniq va lo'nda bayon etilgani va sinchiklab ishlab chiqilganini ko'rishimiz mumkin. Bu o'zgarish va qo'shimchalar O'zbekistonni yanada barqaror rivojlantirish, turli tahdidlarga qarshi tura oladigan salohiyatini mustahkamlashga qaratilgandir. Yangilangan Konstitutsiya "inson-jamiyat-davlat" tamoyiliga asoslanadi, chunki unda barcha toifalar — yoshlar, ayollar, nogironlar, o'qituvchilar va hatto jinoyatchilar (adashgan fuqarolar)ning huquq va manfaatlarini o'z ifodasini topgani bilan amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. <https://yandex.ru/search/?clid=2285101&text=referendum&lr=10337>
2. https://yandex.ru/search/?text=referendum+to%27g%27risidagi+qonun&lr=10337&clid=2285101&src=suggest_B
3. https://yandex.ru/search/?text=yangilanayotgan+konstitutsiya+haqida&lr=10337&clid=2285101&src=suggest_B

“QARAQALPAQ ÁDEBIYATI” GAZETASINDA ÁDEBIYATTANIWDIŇ AYRIM MÁSELELERI

Mnajatdinova Makarya

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti magistrantı

Annotaciya: Bul maqala “Qaraqalpaq ádebiyatı” gazetasında járiyalanğan ádebiyattanıw boyınsha ayrım máseleleri hám gazetaniń búgingi kúndegi iskerligi haqqında sóz etemiz.

Gilt sózler: poeziya, proza, dramaturgiya, esse-ocherk, esse-povest, esse-roman.

Аннотация: Данная статья была опубликована в газете «Коракалпок литература» и посвящена специальным вопросам литературоведения и деятельности газеты на сегодняшний день.

Annotation: This article was published in the newspaper "Korakalpok Literary" and is about special issues of literary studies and the activities of the newspaper today.

Tez pát penen rawajlanıp baratırǵan zamanda ilim-texnikaǵa, óndiris hám basqa da tarawlarǵa bolǵan talaplar artıp barmaqta. Usı talaptan kelip shıqqan halda, ilim de jedel rawajlanıw jolında. Mámleketimiz tariyxında ilimge bolǵan kózqaras Orta ásirlerden baslap óz kórinisin tawıp kelgen. Ata-babalarımız filosofiyalıq hám tábiyiy ilimlerdi ózlestirip, olar ústinde búgingi kún zamanagóy ilim-pánine úlken úles qosqan jańalıqlardı jarata alǵan.

“Qaraqalpaq ádebiyatı” gazetası mine usı baǵdardaǵı jumıslardı ele de rawajlandırıp kiyatırǵan baspasóz deregi bolıp, ondaǵı ádebiyat máselesi jónindegi maqalalardı ayrıqsha kózge kórinıwi múmkin. Biz gazetadaǵı ádebiyattanıw máselesine arnalǵan maqalalardı kórip shıqqanımda, olardı kórkem ádebiyattaǵı úsh túr kózqarasınan bahalawdı maqul kórdik.

“Qaraqalpaq ádebiyatı” gazetasında 2011-2017-jıllar aralıǵında lirika máselesi boyınsha 40 qa shamalas, proza máselesi boyınsha 50 ge jaqın maqalalar járiyalanǵan. Al dramaturgiya máselesi boyınsha heshqanday maqalalar járiyalanbaǵan. Biz solardıń ayrımlarına ǵana toqtap ótpekshimiz.

Ádebiyattanıw máselesine arnalǵan usınday maqalalardıń biri professor Q.Orazımbetovtıń “Sın dúzlemey, min dúzelmeydi” atlı maqalasında búgingi ádebiya processte járiyalanıp atırǵan shıǵarmalar hám olarǵa ilimpazlardıń qatnası haqqında óz pikirlerin bildirgen. Ayrım ilimiy maqalalardı hám bahalardı sınǵa aladı. Sonıń menen

birge barlıq ádebiyattanıwshı ilimpazlardı aktivlikke shaqıradı. Maqalanıń juwmaǵında óz pikirlerin bildirip bolǵannan soń, mınaday pikirlerdi bildiredi: “Ádebiy sınıń rawajlanıwı ushın soǵan ılayıq kórkem ádebiyattıń dóreliw zárúrligi de bar. Biraq bunıń menen házirgi qaraqalpaq ádebiyatında kórkem shıǵarmalar dóretilmey atır demekshi emespen. Al sol dóretilip atırǵan shıǵarmalarǵa óz waqtında qalıs pikir bildiriw, tilekke qarsı, tómen. XX ásirdeń 60-70-jıllarındaǵı ádebiy sınıń aktivligi búgin jetispey atır. Jasqanshaqlıq kórsetiw, tek kewilge qarap, jeke insanıyılıq qatnasıqlarǵa qarap, is júrgiziw endigiden bılay jaramaydı. Bul biziń ádebiyatımızdı alǵa qaray rawajlandırmaıdı. Biz de dógeremizge qarap basqa xalıqlar ádebiyatındaǵı ádebiy processke boy jarıstırıwımız kerektey tuyılmaqta”[1.7]. Shını menen de qaraqalpaq ádebiy processinde payda bolıp atırǵan shıǵarmalarǵa qalıs pikir bildiriw, olardıń jetiskenlikleri hám kemshiliklerin áshkara sına alıw júdá az ushıraspaqta. Ádebiyattanıwshı ilimpazlardıń ádebiy processtegi iskerligi tómenge túsip qalǵan. Máselen, shayır hám jazıwshı K.Kárimovtıń sońǵı jıllarda 10ǵa jaqın romanları járiyalandı. Olardıń tek ayrımlarına ǵana baha berildi. M.Nızanovtıń povest hám romanlarına bolǵan sını pikirler de az. M.Nızanov dóretiliwshiligi aktivlik, tez pátlilik penen xarakterli. Sebebi jazıwshınıń búgingi kúnge shekemgi baspa júzin kórgen shıǵarmaların sanasań, san jetpesteı. Belgili jazıwshı hám jurnalist Sh.Usnatdinov aytqanıday, M.Nızanov “atlıǵa jetkermes piyada”[2. №152] bolıp, qaraqalpaq ádebiyatınıń rawajlanıwına jańadan-jańa shıǵarmaları menen úles qosıp kelmekte.

Qaraqalpaq prozası máselelerine arnalǵan birqansha maqalalar járiyalanǵan bolıp, solardıń biri professor Q.Orazımbetov hám J.Saǵidullaevalardıń “Bas qaharmannıń erlikleri” “Muhabbat oynıları” haqqında shıǵarma” maqalasında A.Sultanovtıń dóretiliwshiligine tikkeley sınılıq kózqaras penen bahalaw kórinip turadı. Ádebiyat birinshi gezekte adamdı ádep-ikramlılıqqa úyretiwı lazım. Ekinshiden, ádebiyat kitap oqıwshıǵa adamgershilikten sabaq beredi. Sonıń ushın jazıwshılar oqıwshılardı shıǵarmaları menen ádep ikramlılı bolmaǵa úyretip, adamgershilikten sabaq beriw wazıypasın unıtpaǵanı shárt jáne minnet esaplanadı.

Ádebiyattıń rawajlanıw dárejesi belgili muǵdarda onda janrlıq kóp túrlilikke, hár qıylı stil hám baǵdardaǵı shıǵarmalardıń bolıwına baylanıslı ekenligi ras. Songı dáwirde ádebiyatımızda ocherk-esse, povest-esse, roman-esse hám taǵı basa usı sıyaqlı qospaq janrdaǵı jańa dóretpeler kóbeyip barmaqta. Biraq, degen menen aqırǵı jılları ádebiyatımızda ayrım dóretilgen bunday shıǵarmalar «talap dárejesindeme?» degen soraw bolıwı tábiyiy. Mine usı sorawǵa professor Quwanıshbay Orazımbetov penen docent J.Saǵidullaevanıń «Qaraqalpaq ádebiyatı» gazetasınıń 2012-jıl yanvar ayındaǵı sanında «Bas qaharmannıń «Erlikleri» hám muxabbat oynıları haqqında shıǵarma» atamasındaǵı maqalasında juwap alsaq boladı. Maqala tiykarınan ádebiyattaǵı

janlarning diffuziyalashuvi masalasiga arnalgan bolip, onda A. Sultanovning «Muxabbat mavritleri» esse-povesti analizga tartilgan. Ilimpazlarning bul maqalasi sinq xarakterge iye bolip, ol jazuvshining atilgan shigarmasini oning ozi aytqanday esse-povest emes ekenligini aytadi ham omz pikirin esse ham povest janrlarining kirkemlik prinsiplerine suyenip dalillep beredi.

Ulwma mazmunga kelse, avtor gruppasi volgogradli Masha degen qizga, bir qarasaqiz qaraqalpaq tili ham adbiyat fakultetinde oqiytugin Qizlargul degen qizga «ashiq bolip» qaladi, yaki, kerisinshe, oni hamme qizlar jaksini korip qala beredi, sonnan paydalanip bul qizlardi ol basqa joralarina hayalliqqa alip qaship beredi. Maselen, meduchilishede oqiytugin, otirispada «bir koriwde ashiiq bolp qalgan» Tamara yamasa ogan sirtinan gaybana ashiiq bolip jurgen awillasi Bazargul waqiyalari. Avtor bulardi jasliqtagi «muxabbat mavritleri» sipatinda ozini tilinen bayanlaydi. Bul jagdaylar maqlada basqa novellasini menen salistirmali turde ashiiq berilgen: «Jane de «Tarezesi basilgan tun» boliminde qaharmanning noser javinining astinda gruppasi Masha menen otkergen tunde is-hareketleri jencilteklikten basqa narse emes. Bunday primitiv suvretlemler jazuvshining erterektegi «Amiwdariya» jurnalinda jariyalangan «Javinnan son» (1997, №12) dep atalgan novellasida da ushrasadi. Biraq onda avtor bul motivni uris dawirining ashiiq haqiqatligini ashiiq beriw maqsetinde qollanadi. Degen menen bul bayanlawlar oquvshining qalbinde hesh qanday estetikalik tasir oyatpaydi».

Maqaladagi bul qatarlarga bolim basindagi pikirimizni dawam ettirip, kirkem adbiyat waziyasini oquvshining adbiy talgamin tomenletiw emes, al oni barinsha joqarilatiw, oquvshilardi kirkem oner dunyasina intiq etiw. Solay eken, avtorlarimiz turmis haqiqatligini kirkem haqiqatliqqa aylantirwda kirkem onerding basli waziyalarini soning ishinde kirkem obraz jaratiw, estetikalik tasir qaldirw, tarbiya beriw siyaqli masalelerdi umitpawini tiyis. Juwmaqlastirip aytqanda, songi dawirde adbiyatimizda «qosiq»simaq, «shigarma»simaq dotrepelarning kobeyip baratirganligina baylanisli adbiyatshilar, jazuvshi shayirlar ulwma adbiyat jankuyerleri arasında «javinnan songi zamarrirlardan» degen frazaning jiye isletiletugin bolip baratir... sol siyaqli kirkem prozamızda «esse-ocherk», «esse-povest», «esse-roman» dep aydar tagilgan biraq sol qospaq janrding ulwma kirkem onerding ulgisine juwap bermeytugin dotrepelarning kobeyip baratirganligi ogada tashwishli jagday bolip esaplanadi. Eger jagday usilay dawaam ete berse qaraqalpaq adbiyatini dunya adbiyatini menen ten qadem taslawini bilay tursin, ozini buringini rawajlangan darejesinen de paske ketiwini hesh gap emes.

Shigarmaga bunday qalis jantasiv bugingi adbiy processte onshellini ushiramaydi. Biraq solay bolsa da birensarañ gezlesedi.

Proza máselesine arnalğan jáne bir kólemli maqala bul gazetaniń 2014-jılǵı 11-sanında filologiya ilimleriniń doktori P.Nurjanovtıń “Ǵárezsizlik hám qaraqalpaq romanslılıǵı” maqalası bolıp, onda qaraqalpaq romanslılıǵınıń búgingi kúndegi rawajlanıw barısı, dóretilip atırǵn shıǵarmalar hám olarǵa ádebiyattanıwshı ilimpazlardıń qatnası máselelerine ayrıqsha kewil bólgen. Maqalanıń juwmaǵında ilimpaz mınaday pikirlerdi bildirip ótedi: “Ǵárezsizlik dáwirindegi romanniń izertleniw talap dárejesinde dep bolmaydı. Bul baǵdarda J.Bazarbaev, S.Bahadırova, Q.Járimbetov, K.Allambergenov, K.Qurambaev, Q.Orazımbetov, J.Esenov, Z.Bekbergenova, G.Begmuratova h.t.basqalardıń ayırım recenziya, ilimiy maqala, yubiley múnásibeti menen jazılǵan maqala túrindegi miynetlerin, bir qatarlardıń avtorınıń avtorınıń oqıw qollanbasın, monografiyaların, maqalaların esapqa almaǵanda, dáwir romanslılıǵın tutas ádebiy qubılıs sıpatında izlewge baǵıshlangan ilimiy miynetler ele shıqqan joq. Negizi bul dáwir romanslılıǵı bunnan bılay da tereńirek hám arnawlı túrde izertlewge ılayıq dep esaplaymız.”[3.2]

Juwmaq ornında sonı aytıp ótiw kerek, «Qaraqalpaq ádebiyatı» gazetasında járiyalanǵan ilimiy-teoriyalıq hám publicistikalıq maqalalar tar kólemde bolıp, olarda kórkem ádebiyattıń barlıq máselelerin qamtıp almaǵan hám kópshilik maqalalar yubiley múnásibeti menen yamasa qanday da bir ilimpaz yamasa jazıwshı-shayırdıń ómiri hám dóretiwshiligine, ilimiy dmretiwshilik jolına arnalǵan maqalalar basımraq bolıp keledi. Bizińshe, kóbirek ilimiy analiz jasalǵan sınıq kózqaras penen bahаланған maqalalar qaraqalpaq ádebiyattanıw ilimi ushın oǵada zárúrli bolıp tabıladı.

Ádebiyatlar:

1. Оразымбетов Қ. Сын дүзелмей, мин дүзелмейди.//Қарақалпақ әдебияты. 2012. Март.
2. Уснатдинов Ш. Атлыға жеткермес пияда (ямаса жазыўшы М.Нызановтың әдебий портретине эскизлер). //:«Еркин Қарақалпақстан». 2009-жыл. 19-декабрь. №152
3. Нуржанов П. Ғәрезсизлик хәм қарақалпақ романшылығы.//Қарақалпақ әдебияты. 2014. Ноябрь.

SUN'IY INTELLEKT ALGORITMLARI YORDAMIDA O'ZBEK TABIIY TILINI TUSHUNISHNING AHAMIYATI

Sulaymonova Fozila Mo'minjon qizi

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent
Axborot Texnologiyalari universiteti magistranti
sulaymonovaf24@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada sun'iy intellekt algoritmlari yordamida tabiiy tilni tushunishning zaruriyati haqida fikr yuritilgan va hozirgi kunda o'zbek tabiiy tilini tushunishning dolzarbligi ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, mashinali o'qitish algoritmlari, chuqur neyron tarmoqlar, tabiiy tilni tushunish (NLU – natural language understanding), tabiiy tilni qayta ishlash (NLP – natural language processing).

ABSTRACT

This article discusses the necessity of understanding the natural language with the help of artificial intelligence algorithms and shows the relevance of understanding Uzbek natural language today.

Keywords: artificial intelligence, machine learning algorithms, deep neural networks, natural language understanding (NLU), natural language processing (NLP).

KIRISH. Muloqot ming yillar davomida insoniyat hayoti, sivilizatsiya va globallashuvning muhim jihati bo'lib kelgan. Sun'iy intellekt sohasida muloqot tillarini raqamli texnologiyalar fonida o'rganish dolzarblik kasb etadi. Sohadagi ko'plab tadqiqotlar asosan ingliz, ispan, yapon yoki xitoy tillariga qaratilgan bo'lib, o'zbek tabiiy tilini tushunish bo'yicha hal qilinishi kerak bo'lgan vazifalar talaygina. Biz olib borayotgan tadqiqot bu boradagi izlanishlarning bir qismi sanaladi.

Tabiiy tilni tushunish - bu matn yoki nutq yordamida jumlar ko'rinishidagi kiritishni tushunish uchun kompyuter dasturidan foydalanadigan sun'iy intellektning bir bo'limi. NLU inson va kompyuter o'zaro ta'sirini ta'minlaydi. Bu, masalan, ingliz, o'zbek va rus tillari kabi inson tilini tushunish, kompyuterlarga kompyuter tillarining rasmiylashtirilgan sintaksisiz buyruqlarni tushunish imkonini beradi. NLU shuningdek, kompyuterlarga odamlar bilan o'z tillarida qayta aloqa qilish imkonini beradi. NLU ning asosiy maqsadi jamoatchilik bilan nazoratsiz muloqot qila oladigan

chat va ovozli botlarni yaratishdir. Amazon, Apple, Google va Microsoft kabi ko'plab yirik IT kompaniyalari va startaplarda NLU loyihalari amalga oshirilmoqda.

NLU tabiiy tilni qayta ishlashning (NLP) kichik to'plami hisoblanadi. NLP hujjat matnini tahlil qilish va tushunishga harakat qiladi, NLU esa tabiiy tildan foydalangan holda kompyuter bilan dialogni amalga oshirishga imkon beradi. Ikkalasi ham inson tilini tushunsa-da, NLU grammatik qoidalarga asoslanmay muloqot qiluvchi odamlar bilan ham gaplasha oladi va ularning maqsadlarini aniqlaydi. So'zlarni tushunish va ma'noni talqin qilishdan tashqari, NLU noto'g'ri talaffuz yoki tushurib qoldirilgan harflar va so'zlar kabi insoniy xatolarga qaramay ma'noni tushunish uchun dasturlashtirilgan.

Tabiiy tilni tushunish qanday ishlaydi? NLU inson nutqini tuzilgan ontologiyaga – semantika va pragmatik ta'riflardan iborat ma'lumotlar modeliga qisqartirish algoritmlaridan foydalangan holda ma'lumotlarning ma'nosini aniqlash uchun tahlil qiladi. NLUning ikkita asosiy tushunchasi - mazmun va obyektning tanish. Mazmunni aniqlash - bu kiritilgan matnda foydalanuvchining kayfiyatini va maqsadini aniqlash jarayoni. Bu NLU ning birinchi va eng muhim qismidir, chunki u matnning ma'nosini belgilaydi. Obyektning tanish - bu xabardagi obyektlarni aniqlashga, so'ngra ushbu obyektlar haqidagi eng muhim ma'lumotlarni olishga qaratilgan NLUning o'ziga xos turi. Obyektlarning ikki turi mavjud: nomli obyektlar va sonli obyektlar. Nomlangan obyektlar odamlar, kompaniyalar va joylar kabi toifalarga guruhlangan. Raqamli obyektlar raqamlar, valyutalar va foizlar ko'rinishida bo'ladi.

NLU algoritmlarining bir necha turlari mavjud, jumladan:

- Qoidalarga asoslangan algoritmlar: Ushbu algoritmlar matndan ma'lumot olish uchun oldindan belgilangan qoidalardan foydalanadi. Ular til nisbatan tuzilgan va bashorat qilinadigan holatlarda yaxshi ishlaydi, lekin murakkab yoki strukturalanmagan ya'ni shakllantirilmagan tabiiy til bilan ishlaganda to'liq samara bermaydi va shuningdek, ushbu qoidalarni yaratish ko'p vaqt talab qiladi.

- Mashinali o'qitish algoritmlari: Ushbu algoritmlar til ma'lumotlaridagi shakl va munosabatlarni o'rganish uchun statistik modellardan foydalanadi. Ular katta hajmdagi matnlarni o'rganishlari va murakkab tilni boshqarishlari mumkin, ammo noodatiy tabiiy til bilan ishlaganda qiyinchiliklarga duch keladi.

- Chuqur o'rganish algoritmlari: Bular til ma'lumotlaridagi shakl va munosabatlarni o'rganish uchun neyron tarmoqlardan foydalanadigan mashinali o'qitish algoritmlarining kichik to'plamidir. Ular, ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlardagi postlar yoki mijozlar sharhlari kabi tuzilmagan ya'ni strukturalanmagan katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlashda samaralidir.

Umuman olganda, NLU algoritmini tanlash foydalanish holatiga va tahlil qilinadigan til ma'lumotlarining tabiatiga bog'liq bo'ladi. Shunday qilib, bizga o'zbek

tili uchun NLU algoritmlaridan qaysi birini tanlab olganda kutilgan natijaga erishish mumkinligini aniqlash masalasi qo'yiladi. Yuqorida berilgan algoritmlardan ko'rinib turibdiki, o'zbek tabiiy tilini tushunishimizda qoidalarga asoslangan algoritmlardan ko'ra mashinali yoki chuqur o'qitish algoritmlaridan foydalanganimiz ma'qul, chunki biz o'rganadigan manba har doim ham grammatik qoidalarga bo'ysungan yoki qandaydir qolipda yozilgan bo'lmasligi mumkin. Shu o'rinda tilning ma'lumotlar bazasi – korpus masalasi o'rinli hisoblanadi. Agar bizda yetarli miqdorda o'zbekcha izohli ma'lumotlar mavjud bo'lsa, tilni tushunish uchun mashinali o'qitish algoritmini tanlashimiz mumkin. NLU uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan mashinali o'qitish algoritmlariga Support Vector Machines (SVM), Naive Bayes va Random Forest misol bo'la oladi. Ushbu algoritmlar tildagi shakl va munosabatlarni o'rganishda belgilangan ma'lumotlar uchun qo'llaniladi. Agar bizda o'zbekcha katta hajmdagi tuzilmagan ma'lumotlar mavjud bo'lsa, chuqur o'rganish algoritmlari yaxshi variant bo'lishi mumkin. Konvolyutsion neyron tarmoqlari (CNN), takroriy neyron tarmoqlari (RNN) va BERT kabi transformatorga asoslangan modellar NLU uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan chuqur o'rganish algoritmlariga misol bo'ladi. Ushbu algoritmlar aniq dasturlashtirilmasdan ma'lumotlardagi shakl va munosabatlarni o'rganishi mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, ma'lumotlarning mavjudligi va sifati NLU algoritmining muvaffaqiyatida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Agar yetarlicha ma'lumot bo'lmasa yoki ma'lumotlar sifati past bo'lsa, algoritm ishlashi yomonlashishi mumkin.

XULOSA.

Dunyoning bugungi intensiv hayot tarzida sun'iy intellekt yordamida tabiiy tilni tushunish tobora dolzarblashib bormoqda. Ko'plab g'arb tillarini tushunishda olib borilgan tadqiqotlar va ishlab chiqilgan algoritmlar boshqa til oilasiga mansub bo'lgan turkiy tillar, xususan o'zbek tiliga mos kelmasligi tabiiy hol. Demak, ona tilimizni sun'iy intellekt algoritmlari yordamida tushunish uchun mutlaqo yangi va zamonaviy usullar, algoritmlar zarur. Mazkur vositalarning nazariy va amaliy jihatlarini ishlab chiqish, o'rganish va amaliyotga tadbiq etish dolzarblik kasb etadi. O'zbek tabiiy tilini tushunish algoritmi hamda modellarini ishlab chiqishda katta hajmli ma'lumotlarni o'z ichiga olgan til korpusini shakllantirish yoki mavjud "Milliy til korpusi" loyahasini kengaytirish muhim ahamiyatga ega. Yana shuni ta'kidlash kerakki, bu algoritmlarni ishlab chiqishda IT mutaxassislari bilan o'zbek tilshunoslarining hamkorlikdagi faoliyati samarali natijalarni beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘XATI

1. Charu C. Aggarwal. Neural Networks and Deep Learning. Springer Cham. 2018. P.520.
2. B. Mengliyev, Sh. Hamroyeva, Sh. G‘ulomova O‘zbek tili lingvistik analizatorlarini yaratish. Ma‘rifat. 2022-yil. 16-mart.
3. <https://monkeylearn.com/blog/natural-language-understanding>

UZBEK AND INDIAN WEDDING CUSTOMS

Jumayev M.A

TCHTI Branch of SHakhrisabz

Kenjayeva Ozoda

master's student of KSU

Abstract. This article reveals the role and importance of the cultural sides of two nations wedding party. Each nation has its own customs which shows their history, nationality and some essential events. In wedding days every nation try to do their own historical traditional customs.

Key words: "Nikokh tui", "Non sindirar", morning pilaf, "Kanyadana or "donating a virgin", "mehendi", "mandapa".

While choosing printed cotton, look at the length,
While choosing a bride, look at her mother
(Uzbek proverb)

Uzbek wedding customs

Very often tourists are interested in Uzbek wedding ceremonies and customs. This article will makes it possible to learn much about the Uzbek wedding. Oriental people have always been famous for its ability to celebrate the wedding lavishly. Even in fairy tales the Uzbek wedding lasts for forty days and forty nights. In real life the Uzbek wedding is exactly celebrated two or three days. Another key feature of wedding ceremonies in Uzbekistan is this abundance of festive rituals. The Uzbek people honors the very strictly observes wedding traditions. The Uzbeks themselves call the wedding ceremony "nikokh tui." Uzbek wedding party is a very crowded and a magnificent event. For this family holiday the Uzbeks invite not only family members and close friends, but neighbors, work colleagues, distant acquaintances. They seek to share their joy with many.

Uzbek marriage traditions imply a certain sequence of events, where the very first thing is searching for a suitable bride.

Thanks to friends and acquaintances groom's parents make inquiries about their future daughter-in-law. Commonly, they take an interest in a social status of a girl, a level of upbringing and education, an ability to run the household. Beauty is welcomed,

but it is not a significant criterion. As the Uzbek proverb says: "Beautiful girl remains beautiful in ugly clothes".

Panders traditionally by an alert eye notice the level of cleanliness in the house, and they watch the ability of the selected girl to pay her addresses to the guests.

When go-betweens get a positive answer, matchmakers determine a day of fotikha tui that is the engagement. This day women, neighbors, elders and family members are invited in the house of the bride. This day a ritual "non sindirar" is hold. "Non sindirar" is literally translated as "breaking the cake." This Uzbek marriage custom means that the girl's parents are agree to give their daughter in marriage. Thus, all are announced that she is engaged. This is done in order other matchmakers know that the girl has already taken by others.

Sometimes in Uzbekistan the date of the Uzbek marriage is appointed during the engagement. Sometimes the wedding date is determined separately.

According to traditions, costs for the wedding in Uzbekistan the groom's party assumes, but up-to-date Uzbeks often plan costs by mutual arrangement. The charges are considerable, because the traditional wedding in Uzbekistan is celebrated with a particular splendor. The key point of the Uzbek wedding ceremony is going across to the man's house.

Morning pilaf

One of the principal wedding traditions in Uzbekistan is treating guests with morning pilaf. And the quantity of guests come to this ceremony can reach sometimes several hundred.

The groom's family prepares pilaf for men. This pilaf is cooked in the groom's family and then also sent with congratulations to the bride's house. It's a festive breakfast, symbolizing the fact that the engagement of young people has taken place and two families are planning to intermarry.

Nikokh-Tui – Uzbek wedding ritual

According to the custom, after the festive meal the groom, accompanied by close people goes to the bride's house. Meanwhile, the bride is in a special room, the access to which only imam (Uzbek cleric) has. Imam performs the sacrament, which is called "nikokh-tui". After it the newlyweds make promises to be friends and cleave to each other.

The ritual of bride's farewell with her parents

The farewell is also a traditional Uzbek wedding ceremony. After the ordinance "nikokh-tui" the young go to the State registry office. Before the trip to the registry office, friends of a groom dress him in sarpo that was donated by girl's parents. Sarpo are the clothes, shoes, intended for a bridegroom. After the registry office a younger set arrives at bride's house for a farewell ceremony.

Thus, she says goodbye to her parents and siblings. A girl is escorted with songs and all go to a restaurant for a wedding.

Parents traditionally, but symbolically deplore the girl, thus wishing her a happy family life. Seeing a girl, her family sends along with her a dowry.

Uzbek traditional weddings are held noisy and merrily. The number of invited guests often exceeds 300-400 people. The feast is accompanied by national songs and dances. Tables are crammed with traditional Uzbek treats.

The other tradition of the wedding ceremony in Uzbekistan is a honey treat between newlyweds. In order the family life is sweet, a groom tastes honey and gives it to his bride. Thereafter, a pair should look in the mirror and see each other in it. Also during the marriage in Uzbekistan a newly-fledged husband presents gifts to his wife. Most often, the Uzbeks give sweethearts watches and bracelets.

After the ending of the Uzbek marriage, newlyweds go to the groom's house. They are met at the bridegroom's house with karnays and urnays (musical instruments). After the bride's aunt changes the girl's dress, a bride prepares to meet the bridegroom.

Indian Marriages

Marriage is one of the oldest human institutions and this is as true in Indian culture as anywhere else. In India marriage, called "Kanyadana or "donating a virgin", is thought of as the greatest sacrifice that a father can make and for the groom as an obligation to perpetuate his bloodline. Many people believe that a marriage is still binding after death. In early times girls were thought to be ready for marriage after puberty and later even children could be married. Divorce and remarriage were not always possible. By Medieval times Marriage was compulsory for girls, who very often married between the ages of eight and nine. Among those able to afford it, polygamy was common and rulers would often have one wife from their own region and other minor wives from other areas. Now, divorce and remarriage is possible and non-Muslim Indian men can only have one wife. Although are many regional variations, some features of the Indian wedding ceremony are similar throughout the country. In general weddings are very complicated events and involve long negotiations about dowry payments prior to the event. After this has been decided a day is chosen by asking an astrologer to find a lucky day. Preparations begin early because a marriage is not only one of the highlights a person's life, but a large and complex social gathering to organize. The night before, the bride, her friends and female relatives gather together for a party called a "mehendi", where they paint each other's hands and feet with Henna and dance and listen to music. Her guests often give the bride advice about married life and tease

her about her future husband. Weddings are traditionally held at the bride's home or in a temple, but parks, hotels and marriage halls are becoming increasingly popular. On the day a wedding altar or "mandapa" is built and covered in flowers. All of the wedding ceremony will be held in the altar. The clothing a couple wear on their wedding day varies between regions and ethnic groups. Women most commonly wear a sari. The bride wears a lot of jewelry as this symbolizes the prosperity she will bring to her new family. In the South wearing flowers is common. The groom wears traditional costume or a suit. Turbans are also popular headgear. The ceremony begins with a mixture of tumeric, sandalwood paste and oils being applied to the couples face and arms. In the past this was done to the whole body, but now it is only symbolic, with only a little being rubbed on. Then they are showered in flowers. After this they perform the rituals that will make them man and wife. First they garland each other and then take seven symbolic steps together representing seven gifts and seven promises.

Finally they say the vows and then they are legally married. The bride's father or guardian takes her hands and puts them in her husband's giving her to him. Now she is no longer a member of her father's family, but a member of her husband's. They then touch the feet of their elders for luck. After the wedding ceremony, the couple go to the groom's house. The bride should be careful to enter the house right foot first for luck. In the evening and late into the night the families and their guests celebrate with dancing, music and food.

LIST OF RESOURCES

1. 'Marriage is contracted at state registration offices. Marriages contracted under religious law do not have any legal status.' Information obtained during an interview with the rector of a mosque in Khiva, and confirmed by NGO representatives and representatives of Uzbekistan's Women's Committee. 10 34 Uznews.net (2009)

2. 'Никох без загса не получится' ['You can't have nikah without the register office'], 13 August 2009, at http://www.uznews.net/news_single.php?11017 (accessed 1 October 2012).

3. Marital rape is not in fact recognized as a specific criminal offence in Uzbekistan. Social Institutions and Gender Index (2012)

4. Uzbekistan country profile', http://www.genderindex.org/country/uzbekistan#_ef27 (accessed 20 September 2012).

5. From interview with representatives of the Women's Committee. Mahalla committees are local government bodies for the residents of small neighbourhoods.

QOR ODAM HAQIDA TADQIQOTLAR

Karimova Malohatoy Mo‘minjonovna

Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika - psixologiya kafedrası o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada asosan insoniyat olib borilayotgan jumboqlar ustidagi tadqiqotlar haqida va ularni natijalari haqida so‘z boradi. Jumboqlarga tadqiqotlarga bo‘lgan e‘tibor, uning inson hayotidagi bevosita o‘rni va ahamiyati haqidagi fikrlar bashariyat uchun muhim hodisa ekanligi alohida e‘tiborga olingan.

Kalit so‘zlar: Qor odam, Fizika, jumboq, kriptid, gominid, kriptozoologiya, afsona.

Qor odam har doim insoniyat uchun jumboqli masala hisoblanadi. O‘z navbatida ko‘plab olimlarni tadqiqotlar olib borishiga sabab bo‘ladi. Fizika va astronomiya bo‘yicha eng dolzarb jumboqlari singari qor odam ham insoniyat uchun qiziqarli mavzu ekanligi bilan ahamiyatlidir. Qor odam odamsimon jonzot, kriptid. Odatda ikki oyoqda yuradigan katta tukli gominid sifatida tasvirlanadi.

Ko‘pgina an‘anaviy xalqlarning afsonalari g‘alati odamlar yoki tukli maymunlar haqida gapiradi. Qor odam haqidagi tasavvurlar asosan „guvohlar“ning ko‘rsatmalariga asoslanadi. Uning mavjudligini tasdiqlovchi ashyoviy dalil sifatida keltirilgan moddiy obyektlar (asosan qordagi oyoq izlari, soch va boshqalar) ham mavjud. Taxminlarga ko‘ra, bu mavjudo trelikt gominid yoki kamdan-kam hollarda qadimgi davrlardan hozirgi kungacha saqlanib qolgan inson jinsining qadimgi turidir. Qor odam eng mashhur „turlar“dan biri bo‘lib, uning mavjudligi kriptozoologiya tarafdorlari tomonidan tan olingan. Biroq, uning mavjudligini tasdiqlovchi aniq faktlar yo‘q. Uning mavjudligining „moddiy dalillari“ olimlar tomonidan o‘rganilganda, ma‘lum turlar tomonidan qoldirilgan narsalar (sochlar, izlarning bir qismi - masalan, ayiqning izlari) to‘g‘ri qayd etilmagan va o‘rganilmagan. Bundan tashqari, olimlarning ta‘kidlashicha, bunday „yashirin turlar“ning mavjudligi juda dargumon, chunki populyatsiya sonini saqlab qolish uchun turni osongina aniqlashga imkon beradigan juda ko‘p individlar bo‘lishi kerak, iqlim sharoiti va oziq-ovqat manbalarining xususiyatlari bunday xususiyatlarga ega bo‘lgan mavjudotlarning yashab qolish extimolini kamaytiradi.

Geograf va toponimist E. M. Murzaev Ko‘pgina Markaziy Osiyo tillarida Himolay ayig‘i „qor odam“ deb atalganligini ta‘kidladi (tib. m‘yeti). Bu nomning

soʻzma-soʻz tarjimasi chalkashliklarga va tom maʼnoda odamga oʻxshash mavjudot haqidagi tasavvurlarning paydo boʻlishiga olib keldi. Shimoliy Amerika qor odami saskvoch ning nomi salish tillaridan kelib chiqqan, bu yerda seʼsxas “yovvoyi odamlar“ degan maʼnoni anglatadi., „Guvohlar“ koʻpincha odamdan baquvvatroq va mushakdan tana tuzilishiga ega, oʻtkirlashgan bosh suyagi, uzun qoʻllari, qisqa boʻyni va katta pastki jagʻi, nisbatan qisqa beli, butun tanani qoplagan qalin tuklar (qora, qizil, oq yoki kulrang) bilan ajralib turadigan mavjudot haqida gapirishadi. Yuzi toʻq rangda. Boshdagi sochlar tanasidagiga qaraganda uzunroq. Moʻylovi va soqoli juda siyrak va kalta. Boʻyi har xil, oʻrtacha odam boʻyidan to 3 m yoki undan ortiqqacha deb tasvirlanadi. Qor odamlarining togʻli populyatsiyalari gʻorlarda yashaydi, oʻrmon odamlari daraxt shoxlariga uya quradilar.

1937-yilda Frenk Smayt tomonidan Himoloy togʻlarida topilgan oyoq izlari zanjiri, u bu izlarni qor odamning izlari deb adashgan. Fotosuratni oʻrgangan mutaxassislar, bu albatta ayiq izlari degan xulosaga kelishdi.

XX asrda Himoloyga alpinistlarning „ziyori“ boshlanganda, qor odam haqida yangi hikoyalar paydo boʻldi. Shunday qilib, Everestga yaqinlashganda, ular uning oyoq izlarini koʻrdilar. Baʼzi togʻli monastirlarda, goʻyoki yeti mavjudligini tasdiqlovchi ashyoviy dalillar saqlanadi. 1986-yilda yakka alpinist A. Vulrij shimoliy Himoloyda 6 futlik yeti bilan uchrashganini daʼvo qildi va uzoq masofadan olingan suratni koʻrsatdi, unda uzoqdan odamsimon figura koʻrinib turar edi.

1991-yilda Xitoy-Rossiya ilmiy ekspeditsiyasi Nepal bilan chegaradagi Xitoy Tibetida ishladi, bu ekspeditsiya rasmiy ravishda glyatsiologik ekspeditsiya deb eʼlon qilindi, ammo asosiy maqsadi qor odamni qidirish edi va Yaponiya tomonidan moliyalashtirildi. Uning ishtirokchisi A. A. Tishkov (1994-yildan - geografiya fanlari doktori) 5000 metrdan ortiq balandlikda „insonsimon“ mavjudotni uchratib, uni fotoplyonkaga, lekin uzoq masofadan tasvirga olishga muvaffaq boʻldi. Tishkov „Yeti“ni ayiq deb hisoblaydi.

Markaziy Osiyoda qor odam alamas yoki almasti deb ataladi. 1427-yilda Tamerlan saroyiga tashrif buyurgan nemis sayyohi Xans Shiltenberger kitob nashr etdi, unda boshqa narsalar qatori yovvoyi odamlar haqida ham eslatib oʻtiladi Togʻlarda yovvoyi odamlar yashashadi, ularda boshqa odamlar bilan xech qanday umumiylik yoʻq. Bu mavjudotlarning butun tanasi yung bilan qoplangan, faqat yuzida va kaftlarida tuklar yoʻq. Ular togʻlarda hayvonlarga oʻxshab yugurishadi va barglar, oʻtlar va yana nima topsa shu bilan oziqlanishadi.

Almastaning rasmi 19-asrning Moʻgʻuliston tibbiy maʼlumotnomasida berilgan. XX asrda ham almastlarga duch kelinganligi haqida dalillar mavjud. 1925-yilda Pomirda Qizil Armiya oʻlgan yovvoyi ayolning jasadini koʻrdi, ular bu jasadni bosmachilar yashiringan gʻordan topishdi. Sayohatchi Ivan Ivlovning taʼkidlashicha, u

1963-yilda Oltoyning mo'g'ul yonbag'irlarida durbin orqali bir nechta „insonsimon mavjudotlarni“ ko'rgan. Shuningdek, u mahalliy aholining ushbu mavjudotlar bilan ko'p uchrashganligi haqidagi hikoyalarini to'plagan.

1940-yilda biolog Van Zelin ovchilar tomonidan otib o'ldirilgan yovvoyi odamning jasadini ko'rganini da'vo qildi. U bu jonzo'tni qalin va uzun kulrang-qizil sochlari bilan qoplangan ayol sifatida tasvirlagan. 1950-yilda ikki „yovvoyi odam“ bolasi bo'lgan onani tog'larda boshqa geolog olim ko'rgan. 1976-yilda Xubey provinsiyasida olti nafar xitoylik zobit „qizil mo'yna bilan qoplangan g'alati, dumsiz jonzo't“ga duch keldi. Keyin bu hududga ilmiy ekspeditsiya yuborildi.

„Yovvoyi odamlar“ bilan uchrashuvlarning „dalillari“ Malayziya va Indoneziyadan ham keldi. 2004-yilda Indoneziyaning Flores orolida „xobbitlar“ (Flores odami) deb ataladigan kichik bo'yli qadimgi odamlarning qoldiqlari topilganida, ular mahalliy ebu-gogo folklor qahramonlarini esladilar, ular katta ko'zlarga va butu tanani qoplangan tukka ega, g'alati tilda gapiradigan, odamlardan mevalar va musallas o'g'iraydigan pakana odamlar sifatida tasvirlangan.

Qor odam haqidagi xabarlar Kavkaz tog'laridan ma'lum. Biolog Ya.K.Badridze noma'lum shaxs tomonidan meteostansiya rahbariga hujum qilgani, uning orqasida odam qiyofasidagi kaft izini qoldirgani haqida guvohlik berdi, lekin bu kaft izi uch baravar katta edi. Badridze uzoq yillar Janubiy Kavkaz tizmasida, Gruziyaning Dog'iston bilan chegarasida joylashgan Lagodinskiy qo'riqxonasida ishlagan. Bu hududda uzoq vaqtlardan beri lagodexaxlar - jun bilan qoplangan va baland tog'li o'rmonlarda yashaydigan ulkan yovvoyi odamlar haqida hikoyalar mavjud. 1970-yillarda tog'li qishloqlardagi ko'plab keksa odamlar bu odamlarni uchratganini da'vo qilishgan.

• Qor odam haqidagi hikoyalarning aksariyati iqlimiy jihatdan noqulay hududlardan keladi, bu esa bunday yirik hayvonning ovqatlanishi haqidagi savolni tug'diradi^[7].

Bigfoot bilan uchrashuvlar yoki uning mavjudligi izlari topilganligi haqidagi dalillarning tushuntirishlari quyidagilardir:

• Xalq va professional folklorning qayta hikoyalari (ehtimol, rivoyatchilar tomonidan ijodiy ravishda to'ldirilgan) („qora alpinist“, speleologlar folkloridagi turli „g'or aholisi“ va boshqalar) real voqealar haqida habar sifatida qabul qilinadi.

• Kuzatuvchi xatolari. Haqiqiy hayvonlar (masalan, ayiq) va ba'zi hollarda jonsiz narsalar (shamol ostida o'simliklarning harakati, yorug'lik va soyalar o'yinlari) yomon ko'rish sharoitida ular qor odam deb adashilishi mumkin. Qor odamning izlari sifatida butunlay boshqacha kelib chiqishga ega izlar yozilishi mumkin. Shunday qilib, katta o'lchamdagi yalangoyoq odam izlariga o'xshash oyoq izlarining paydo bo'lish mexanizmi ma'lum:qor qoplani ko'pincha panjalari bilan bir qatorda yuradi, shuning

uchun oyoq izlari qisman bir-biriga yopishadi, natijada ikkita bir-biriga yopishgan izlar bitta katta izga oʻxshaydi. E. M. Murzaev Himolay ayigʻi (“qor odam”, “Yeti” atamalari uning nomidan olingan) ekvatorial insolyatsiya sharoitida qorda juda katta hajmgacha erishi mumkin boʻlgan oyoq izlarini qoldirishini taʼkidlaydi. Ayiq orqa oyogʻini qisman oldingi oyoq izining tepasiga qoʻyishi mumkin, shuning uchun ayiq harakatining teskari yoʻnalishida joylashgan ulkan odam iziga oʻxshash juda katta iz hosil qiladi.

• Diqqatni jalb qilish yoki boshqa maqsadda qasddan qilingan yolgʻon. Shunday qilib, gipsli izlarni soxtalashtirish oson. Togʻli hududlarda qor odamni kuzatishning baʼzi holatlari uzoq muddatli kislorod yetishmovchiligi sharoitida tizimli gallyutsinatsiyalar sifatida talqin qilinishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. ^{2.1 2.2 2.3 2.4 2.5} Abominable Snowman (mythology) *Encyclopædia Britannica*da
2. ↑ Топорков А. Л. Мифы и мифология XX века: традиции и восприятие // Человек и общество: поиски, проблемы и решения. 1999.
3. ↑ Мелетинский Е. М. Миф и двадцатый век // Избранные статьи. Воспоминания. М., 1998.
4. ↑ Daegling, David J.. Bigfoot Exposed: An Anthropologist Examines America's Enduring Legend. Altamira Press, 2004 — 62—63 bet. ISBN 0-7591-0539-1.
5. Мурзаев Э. М. Путешествия без приключений и фантастики. М.: Географгиз, 1962. С. 95—99.
6. Sasquatch (legendary creature) *Encyclopædia Britannica*da
7. ↑ Margaryan et al. 2021.

ПАРРАНДАЛАРДА УЧРАЙДИГАН КАСАЛЛИКЛАР ВА УЛАРНИ ДАВОЛАШ УСУЛЛАРИ

Ходжаев Улуғхўжа Тўрабоевич

“Зооинженерия ва ипакчилик ” кафедраси катта ўқитувчи,
Самарқанд давлат ветеринария медитсинаси, чорвачилик
ва биотехнологиялар университети Тошкент филиали,

Мухитдинова Нозимахон Фахриддин қизи магистрант

Самарқанд давлат ветеринария медитсинаси, чорвачилик
ва биотехнологиялар университети Тошкент филиали

АННОТАЦИЯ

Ushbu maqolada parrandalarda uchraydigan kasalliklar va ularni davolash usullari yoritilgan.

Kalit soʻzlar: Virus, parranda, vaksina, tuxum, immunitet, tovuq, kurka, koronavirus, joʻja.

АННОТАЦИИ

В данной статье описаны болезни домашней птицы и методы их лечения.

Ключевые слова: Вирус, домашняя птица, вакцина, яйцо, иммунитет, курица, индейка, коронавирус, цыпленок.

ABSTRACT

This article describes the diseases of poultry and their treatment methods.

Key words: Virus, poultry, vaccine, egg, immunity, chicken, turkey, coronavirus, chick.

Кириш. Халқимизда паррандачиликни “Етти хазинанинг бири” деган нақл бор, бу албатта бежиз айтилмаган. Дарҳақиқат, ишлаб чиқаришни омилкорлик асосида ташкил қилиш, нисбатан кичик майдонларга катта – катта ишлаб чиқариш қувватларини жойлаштириш имкони борлиги, урчитиш ва ишлаб чиқариш цикллари давомийлигининг қисқалиги, ишлаб чиқариш жараёнларининг ташқи омилларга (яйлов – иқлим шароитлари, қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилдорлиги, йил фасллари ва ҳақозолар) яқиндан боғланмаганлиги паррандачиликни республиканинг барча туман – қишлоқларида ташкил қилиш имконини беради.

Чунки бироз диққат-эйтибор, иштиёқ, меҳр билан паррандани парваришлагга киришсангиз, кўп фурсат ўтмай тухум ва парранда гўштидек тансиқ таомлар хом ашёсига эга бўласиз. Бинобарин, маслаҳатимиз уй шароитида, ёки кенг миқёсда қандай қилиб паррандаларни парваришлаг, кўпайтириш ва улардан самарали ҳамда фойдали озиқ-овқат маҳсулотлари олиш тўғрисидадир.

Уй товуклари Шимолий Ҳиндистонда пайдо бўлган. Бошқа қишлоқ хўжалик паррандаларига нисбатан товуклар кўпроқ эйтироф этилган ва тарқалган. Улар саноат паррандачилиги фабрикаларида, фермер хўжаликларида, шунингдек, уй шароитида етиштирилади. Товукнинг кенг тарқалишига сабаб унинг кўп тухум бериши ва гўштга тез фурсатда етилишидир.

Тухум йўналишидаги паррандаларнинг ҳозирги кунда энг маҳсулдор замонавий кроссларидан Ломанн (Германия), Хайсекс, Бованс, Дикалб (Голландия), Хай-Лайн (АҚШ) ва Родонит, Шейвер (Россия) зотлари маълум. Товуклар бир йилда уй шароитида 300 донагача, саноат паррандачилигида 350 донагача тухум бериши мумкин. Бир дона товук тухумининг оғирлиги 40—65 граммгача боради.

Юқумли касалликлар

Паррандачилик хўжаликларида Ньюкасл, Марек ва Гамборо (Юқумли бурсал) касалликларига мажбурий тарзда паррандаларнинг барчаси эмланади. Бу касалликларга қарши эмлаш ҳар қандай иммунопрофилактика дастурининг асосини ташкил қилади.

Марек касаллиги (парранда параличи, парранда нейролимфоматози, парранда энзоотик нейроэнцефаломиелити) – юқори контагиоз ўсма (лимфопрлифератив) шаклидаги, вирус этиологияли, товуксимонлар отрядига мансуб паррандаларда ривожланувчи касаллик, уч хил йўналишда: невралгия, кўз ва ўсимта (шиш) кўринишида кечади.

Кўзгатувчиси – Некресвирус оиласига мансуб вирус бўлиб, асосан аэроген йўли билан тарқалади.

Клиник ҳолати – инкубацион даври парранда ёшига боғлиқ бўлиб, 2 дан 16 ҳафтагача ўзгариши мумкин. Оёқ, қанот, бўйин, жиғилдон(зоб)да ривожланиб борувчи парез ва параличлар пайдо бўлади, ҳаракатлар бир-бирига номувофиқ бўлади, тўлиқ паралич бўлгунга қадар қадам ташлаши қийинлашади ва оёқ бармоқлари буралиб, тиришиб қолиш ҳолатлари кузатилади.

Даволаш ва профилактика – ўстиришга қабул қилинаётган жўжаларни бир кунлигида Марек касаллигига қарши амалдаги қўлланмага мувофиқ бир марта инкубаторда эмланади. Ҳозирги вақтда қуйидаги вакциналар қўлланилмоқда:

Марек касаллигига қарши ФС-126 штаммидан курка герпес вируси ва товуқ герпес вирусидан суюқ культураль вирусвакциналари (Курск биофабрикаси, Щелковск биокомбинати);

Марек касаллигига қарши курка герпес вируси ва товуқ герпес вируси штаммидан суюқ бивалент культураль вирусвакциналари (ВНИИЗЖ);

Вакцина Nobilis Rismavac и Nobilis: + CA126 ("Интервет");

Кенг спектрли комбинацияга эга бўлган векторли вакциналар: "Vectormune NVT+NDV" (Марек+Ньюкасл), "Vectormune NVT+IBD" (Марек+Гамборо), СЕВА, Франция.

Тавсия этилаётган векторли вакциналар ген (ирсият фактори) инженериясининг нанотехнологияси прогрессив маҳсулоти ҳисобланади.

Ньюкасл касаллиги (НК, Псевдочума) – юқори тезликда тарқалувчи паррандаларнинг вирус касаллиги, респиратор, висцерал органларини, марказий асаб системасини зарарловчи ва маҳсулдорликни пасайиб кетиши ва ҳалок бўлиши билан яқунланувчи ўта юқумли касалликдир.

Қўзғатувчиси – парамиксовирус гуруҳига кирувчи РНК – сақловчи вирус. Парранда аэрозол (ҳаво орқали) ёки перорал (оғиз орқали) зарарланиши мумкин.

Клиник ҳолати – инкубацион даври қисқа – 4 кун. Касалланган парранда тушкун, ҳаракатсиз, ташқи таъсирга жавоб қайтармайди. Бошидаги териси қон айланишининг бузилиши натижасида кўкариб қолади, бурун тешикларидан шиллик сув ажралиб чиқа бошлайди, ахлати суюқ, яшил ёки сариқ рангда, айрим ҳолларда қон аралаш бўлади. Нерв – фалажга оид белги (симптом) лари ривожланади.

Даволаш ва профилактика – ушбу касалликнинг самарали даволаш йўли йўқ бўлгани билан технологик жараённинг асосий усули ҳисобланган касалликка мойил бўлган паррандада ишончли иммунитет ҳосил қилувчи эмлаш усуллари кенг қўлланилади.

Ньюкасл касаллигининг олдини олиш мақсадида махсус лентоген вирус штамми мавжуд бўлган тирик вакциналар, инактивланган ва комбинацияланган вакциналардан фойдаланилади. Асосан "В1", "Н", "Бор – 74", "Ла – Сота" номли вакцина штаммлари қўлланилади.

Кенг спектрли комбинацияга эга бўлган векторли вакцина: "Vectormune NVT+NDV" (Марек+Ньюкасл), СЕВА, Франция.

Юқумли бронхит (ЮБ) – барча ёшдаги паррандаларга юқадиган контагиоз вирус касаллиги. Жўжаларнинг нафас олиш органларини зарарлайди ва катта ёшдаги парранда маҳсулдорлиги тушиб кетади.

Касал қўзғатувчи короновирус гуруҳига таалуқли бўлиб, товуқ муртаклари ва хўжайра тўқималарида ўстириш мумкин. Қўзғатувчиси бир неча штаммларга

бўлинадиган (30 га яқин серотиплари мавжуд). Контакт орқали аэроген, трансвариал йўллари билан юқади. Касал бўлиб тузалган парранда 50 – 100 кун вирус ташувчи бўлиб қолади. Колибактериоз, респиратор микоплазмоз кўзгатувчилари билан асоратланганда инфекция латент (яширин) шаклида кечади.

Клиник ҳолати – инкубацион давр 1 кундан 5 кунгача давом этади. Касал паррандада холсизлик, иштаха йўқолиши, хансираш, хириллаш, йўтал, аксириш, сероз конъюнктивити, ринитлар кузатилади. Касалланиш юқори даражада, ўлим 25 фоизни ташкил этади. Икки ҳафталик ёшда касалланиш оқибатида тухумдон ва тухум йўллари ривожланиши кечикади. Катта ёшдаги товуклар касалланиши оқибатида тухум маҳсулдорлиги 35 – 50 фоизга камаяди, тухум ичида серсув суюқлик бўлади, тухум қобиғи тузилиши бузилади. Тухумдон ва тухум йўлини инфантилизмида тухум шаклланиши бузилади.

Даволаш ва профилактика – махсус профилактика тадбирлари инактивланган ва тирик вакцинани қўллашга асосланган. Вакцинация схемаси касалликни интенсивлигига боғлиқ. Юқумли бронхит колибактериоз, микоплазмозлар билан бирга аралаш инфекция ҳолида бўлса, унда антибактериал препаратлари (окситетрацилин, неомицин сульфат, ампицилин) аэрозол ҳолатда 4 мл/м³ ҳисобидан қўлланилади.

Гамборо касаллиги (ГК, ИБК – юқумли бурсал касаллиги, юқумли бурсит, юқумли нефроз) – кенг тарқалган, контагиоз, айниқса 2 – 15 ҳафталик ёшдаги жўжалар вирус касаллиги. Сабабчиси вирус бўлган, касал парранда билан алоқа натижасида паррандалар орасида тез тарқалувчи (контагиоз) юқумли касаллик, асосан 2 – 15 ҳафталик жўжалар зарарланади ва бошқа касалликлардан фарқ қиладиган, ўзига хос фабрициев сумка, нефроз, мушаклар орасида қон қуйилиш ва диареялар кузатилади. Иммунокомпетент тизимини сўнгдирилиши билан ажралиб туради.

Кўзгатувчи вирусларнинг *Birnae Viridae* оиласига мансуб. Юқумли бурсит тез тарқалувчи ўта контагиоз касаллик бўлиб, қисқа вақт ичида бутун парранда организмни эгаллаб олади. Касаллик 5 – 6 кунга чўзилиши мумкин. Касалланган жўжалар касал тарқатувчи ҳисобланади, вирус ахлати билан ажралиб чиқади ва озуқа, сув, тўшамаларга юқади.

Клиник ҳолати – касалликнинг биринчи симптомлари – куш ахлати суюқ, оқ-сарик рангдаги диарея, иштахани кескин йўқолиши, оёқ ва бошини қалтираши, бирданига нобуд бўлиши. Касаллик ва ўлим тез кучаяди ҳамда 3 – 4-кунда максимум даражага етади. Вируснинг вирулентлиги пасайган сари ўлим ҳолатлари ҳам камаяди, одатда 8 – 9 кунда ўтади.

Касалликнинг клиник шаклидан субклиник шаклида жўжалар 4 ҳафтагача бўлган ёшда бўлиши, шу даврда организмни иммун тизими тезда ишдан чиқиши билан фарқ қилади. ГК ни ёш жўжаларда клиник белгиларсиз кечиш ва фабрициев сумкани шикастланиши, В-лимфацитлар сонини камайиши ва иммуносупрессия ривожланиши билан характерланади.

Даволаш ва профилактика – Гамборо касаллигини махсус профилактикаси учун вакциналар қўлланилади, ушбу вакциналар антиген активлиги бўйича 4 турга бўлинади:

Юмшоқ – аттенуирланган вирусдан бўлиб, бурсада жиддий ўзгаришлар келиб чиқармайди. Она антижисмларга эга бўлмаган жўжаларга самарали таъсир этувчи. Ушбу вакциналар симптомсиз кечадиган тури дала вирусларини патогенлик қувватини пасайтириш учун ҳам қўлланади.

Ўртача вирулент вирусли вакцина оралиқ тури. Ўткир юқумли касаллик авж олган шароитда ва стационар юқумли касалликлардан холи бўлмаган хўжаликларда, шу билан бирга она антижисмларига эга жўжаларда ва ёш жўжаларда ҳам яхши иммунитет ҳосил қилади. Бундай вакциналарга Гамборо касаллигига қарши “Винтерфилд 2512” штаммли вакцина киради.

Инактивлантирилган вакцина ёш паррандалар ва она товукларда ҳам кучли иммунитет ҳосил қилади, натижада жўжаларда она иммунитетини кучли бўлади ва жўжаларни Гамборо касаллигидан яхши ҳимоя қилади.

Дунёда иммунитет комплекси ва технологияси бўйича лидер ҳисобланган “CEVA Sante Animale” компанияси векторли вакциналари:

- “Cevac Transmune IBD” – Гамборога қарши иммунитет технологияси комплекси. Янгиланган иммунитет технологияси қўллаш орқали яратилган ноёб вакцина, инкубаторда қўллаш натижасида Гамборонинг барча штампларига қарши тўлиқ ҳимоя ҳосил қилади. Шу билан бирга паррандахонада эмлаш муаммосини олиб ташлайди.

- Кенг спектрли комбинацияга эга бўлган векторли вакцина: “Vectormune NVT+IBD” (Марек+Гамборо).

Юқумли ларинготрахеит (ЮЛТ) – ўткир кечувчи парранда касаллиги, трахея, ҳиқилдоқ ва кўз шиллиқ пардасини зарарловчи юқумли касаллик. Товуқсимонлар отрядига мансуб паррандалар юқори контагиоз вирус касаллиги, трахея, ҳиқилдоқ шиллиқ пардаси яллиғланиши, конъюнктивитлар кузатилади.

Касал қўзғатувчи Herpesvirus оиласига кирувчи юқори контагиоз вирус ҳисобланади.

Ушбу касалликка товуклар, куркалар, қирғовулар, айниқса 1 ёшгача бўлган ёш паррандалар мойил ҳисобланади.

ЮЛТ кўпинча аэроген йўли билан ўтади, шу билан бирга озуқа, сув, парвариш қилиш буюмлари орқали ҳам ўтиши мумкин. Қисқа вақт ичида ушбу касаллик барча паррандага тарқаб кетиши мумкин.

Клиник ҳолат – инкубация даври 6 – 10 кунни ташкил этади ва парранданинг табиий резистентлигига, вируснинг вирулентлигига ва боқиш шароитига боғлиқ бўлади. Ўткир (кучли), ўртача, сурункали ва симптомсиз касаллик кечиш формаларига бўлинади.

Ўткир формасида фибринозли – геморрагик яллиғланиш оқибатида нафас олиш қийинлашади. Ринит, синусит, конъюктивит, панофтальмиялар тез – тез учраб туради. Тухум маҳсулдорлиги кескин 30 – 50 фоизга тушиб кетади (касалликнинг оғир кечишига қараб). Нафас бўғилишидан ўлиш ҳолатлари 50 фоизни ташкил этади.

Ўртача формасида клиник белгилари яққол бўлмайди, конъюктивит, йўтал, аксириш ҳоллари кузатилади.

Даволаш ва профилактика – секундар инфекцияни ривожланишини олдини олиш учун кимёвий препаратлар (йод кристалл кукуни ва алюмин упаси, йодиол, йодтриэтиленгликоль) билан аэрозол қилинади.

Охирги пайтлар касалликдан ҳоли бўлмаган хўжаликларда ЮЛТ га қарши вакцинация тадбирлари ўтказиш йўлга қўйилган. Бунда вакцинация схемасига кўра риюя қилиш керак бўлади. Паррандада иммунитет ҳосил қилиш учун 2 марта эмланади, лекин иккинчи эмлаш 4 ҳафтадан кеч бўлмаслиги ва тухум бериш даври бошланмасдан олдин бўлиши керак. Вакцинани ишлатиш қўлланмасига асосан эмлаш учун фақат соғлом парранда олинади, нимжон, кучсиз ва касал парранда саралаб ташланади.

ЮЛТ га қарши вакцинани қўллаш усуллари кўп бўлгани билан (клоакага, аэрозол, кўз конъюктивасига, сув билан) энг ишончлиси кўз конъюктивига томизиш ҳисобланади. Шу усулда, масалан Юқумли ларинготрахеитга қарши лиофилизилланган тирик вакцина Nobilis ILT ("Интервет") қўлланилади.

ЮЛТ дан ҳоли бўлмаган хўжаликларда унга қарши “ВНИВИП” штаммидан куруқ липосомал вирусвакцина махсус профилактик тадбирларда қўлланилади. Клиник соғлом бўлган паррандани аэрозол услуби билан 16 – 20 кун интервал билан, окуляр услубда 20 – 30 кун ва клоака услубида 30 кун интервал билан эмланади.

Кенг спектрли комбинацияга эга бўлган векторли вакцина: “Vectormune FP+LT”(Чечак+Ларинготрахеит), СЕВА, Франция.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. В.Н.Хаустов «Племенная работа в птицеводстве» Барнаул 2014
2. P.S.Sobirov, A.K.Raxarov, S.D.Do'stqulov. Chorva mollarini urchitish. Toshkent 2003
3. Е.Э.Епимахова, В.Е.Закотин, В.С.Скрипкин. «Селекция и разведение сельскохозяйственной птицы». Ставрополь «АГРУС» 2015

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA SIFAT SO'Z TURKUMI BO'YICHA LISONIY KOMPOTENTSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Mamazoirova Jangil Hamdamovna

TDPU 2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola boshlang'ich sinf ona tili darslarida sifat so'z turkumi bo'yicha lisoniy kompetensiyalarni shakllantirish borasida soha mutaxassisleri olib borgan ilmiy izlanishlar, tadqiqotlar tarixiga nazar tashlaydi.

KALIT SO'Z VA IBORALAR: Kompetensiya, lisoniy kompetensiya, lisoniy tahlil, fonetika, sifat, grammatik tahlil, lingvistik.

Maktabda ona tilini o'rgatishning mazmuni jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida davlatimizning maktab oldiga qo'ygan vazifalaridan kelib chiqadi. Bu vazifalar ko'p qirrali bo'lib, ularni bajarish o'quvchilar ongini o'stirishga, ularga g'oyaviy-siyosiy, axloqiy, estetik va mehnat tarbiyasini berishga yo'naltirilgan.

Ona tilini o'rganish natijasida o'quvchilarda o'z fikrini grammatik to'g'ri, uslubiy aniq, mazmunli, ohangga rioya qilib ifodalay olish va uni imloviy to'g'ri yoza olish ko'nikmalari shakllantiriladi. Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal etishda boshlang'ich sinflarda o'tkaziladigan lisoniy tahlilning ahamiyati katta. Lisoniy tahlilga boshlang'ich sinf ona tili dasturida ham alohida ahamiyat berilgan. Boshlang'ich sinflar "Ona tili" darsliklarida, o'qituvchilar uchun yaratilgan metodik qo'llanmalarda o'quvchilarni lisoniy tahlilga o'rgatish yuzasidan yo'l-yo'riqlar berilmagan. Nutq o'stirish ishlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishda til hodisalarini puxta o'zlashtirish, ularning o'xshash va farqli tomonlarini bilishning ahamiyati katta.

Ona tili ta'limi jarayonida o'quvchilarni lisoniy tahlilga o'rgatish muammosi til o'qitish nazariyasi va metodikasida yangilik emas. O'quvchilarni lisoniy tahlilga o'rgatish rus olimi A.V.Tekuchev, o'zbek olimlari Y.Abdullaev, X. G'ulomova, M.Mirmahmudovalar tomonidan chuqur va atroflicha o'rganilgan. Ammo ularning ishlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarini lisoniy tahlilga o'rgatish tadqiqot ob'ekti qilib olinmagan.

T.Ashrapova, M.Odilovalar o'z darsliklarida "Grammatik tahlil va uning turlari" mavzusini o'rganishga alohida to'xtaladilar. Ular grammatik tahlilning ahamiyati haqida: "O'quvchilar grammatika va imlodan olgan bilimlarini qay darajada

o‘zlashtirganini hisobga olish maqsadida o‘tkaziladi”, - deb grammatik tahlilning ahamiyatiga e‘tibor qaratadilar va grammatik tahlilni 1) mazmuniga ko‘ra: **fonetik, morfologik, sintaktik, aralash** tahlil; 2) hajmiga ko‘ra: **to‘liq tahlil, to‘liq bo‘lmagan tahlil**; 3) shakliga ko‘ra: **og‘zaki** va **yozma** kabi turlarga ajratadilar. Bu darslikda ham boshlang‘ich sinflarda grammatik tahlilni o‘tkazish izchilligi, tahlil o‘tkazishda didaktik vositalardan foydalanish haqida fikr bildirilmagan.

Boshlang‘ich sinf "Ona tili" darsliklarida ham lisoniy tahlilga yetarlicha e‘tibor qaratilmagan. 1-2 -sinf "Ona tili" darsligida lisoniy tahlilning biron turi haqida nazariy ma‘lumot berish, amaliy malakalar hosil qilish yuzasidan topshiriqlar berilmagan. 3-sinf darsligida "So‘z tarkibi"ni o‘rganishda so‘zning tarkibi, qanday qismlardan iboratligini shartli chiziqlar yordamida ko‘rsatish o‘rgatiladi. SHuningdek, 4-sinf darsligidagi 104-mashqda "qaldirg‘och" so‘zini tovush-harf tomondan tahlil qilish so‘ralgan va quyidagi namuna berilgan:

Tovush-harf tahlili tartibi.

Zag‘cha (zag‘cha) – 5 ta tovush, 4 - ta harf, 1 - harf birikmasi.

Unli tovushlar: a, a.

Undosh tovushlar: z, g‘, ch.

Jarangli undoshlar: z, g‘.

Jarangsiz undosh: ch.6

Lisoniy tahlil bajarish shakliga ko‘ra ikki xil bo‘ladi.

1. Og‘zaki tahlil.

2. Yozma tahlil.

Og‘zaki tahlil o‘quvchilarning bilimlarini qisqa vaqt ichida aniqlash imkonini beradi. Bundan tashqari, o‘quvchi xatoga yo‘l qo‘ysa, unga o‘z vaqtida yordamlashish imkoni bor.

Boshlang‘ich sinflarda dars jarayonida lisoniy tahlilning yuqorida ko‘rsatilgan barcha turlaridan foydalaniladi. Tahlil namunasi sinfda o‘rganilgach, uy vazifasi ham qilib berish mumkin. 1-4-sinflarda tahlil uchun tanlanadigan til materillarini tanlashga alohida e‘tibor qaratish lozim. Bu sinflarda tahlil materiallari sifatida so‘z, gap, matnlar berilishi mumkin. Tahlil materiallari o‘quvchilarning bilimini, tafakkurini, nutqini o‘stirishga yordam berishi bilan bir qatorda ularni barkamol insonlar qilib tarbiyalashga ham xizmat qilmog‘i lozim.

Boshlang'ich sinflarning dastlabki yillari, 1-2-sinflar lisoniy tahlilga tayyorlov davri hisoblanadi. 3-sinf dan boshlab tahlil ishlarini tashkil etish mumkin.

O'quvchilar savod o'rgatish davrida tovush, harf haqida amaliy ko'nikmalarni egallaydilar. 1-2-sinflarda tovushlar va harflarga oid asosiy bilimlar o'quvchilarning savod o'rgatish jarayonida o'rgangan amaliy bilimlariga asoslangan holda olib boriladi. 3-4-sinflarda esa tovushlar va harflarga oid bilimlar chuqurlashtiriladi, mustahkamlanadi. So'zlarni tovush-harf tomonidan tahlil qilish takomillashtiriladi.

1-4 -sinflarda tovush-harf tahlilining vazifasi so'z tovushlarining tartibini, ularning xususiyatlarini, tovushlar va harflar o'rtasidagi munosabatni aniqlash hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda tovush-harf tahlili quyidagi tartibda o'tkaziladi:

1. So'zda nechta bo'g'in bor?

2. So'zda nechta tovush va harf bor? (Tovushlar soni harflar sonidan kam yoki ko'p bo'lsa, sababini aytish).

3. Unli tovush nechta?

4. Undosh tovush-chi?

5. Har bir tovushni tavsiflash. Tovush so'zda qaysi harf bilan ifodalanadi?

Tahlil namunasi: "*Sahifa*" so'zi.

So'zda uchta bo'g'in bor: *sa-hi-fa*

So'zda oltita tovush, oltita harf bor.

So'z uch unli tovush, uch undosh tovushdan iborat.

s - undosh tovush, jarangsiz, s harfi bilan ifodalangan.

a - unli tovush, a harfi bilan ifodalangan, h - undosh tovush, jarangsiz, yozuvda h - harfi bilan ifodalangan. i-unli tovush, i harfi bilan ifodalangan. f-undosh tovush, jarangsiz, f harfi bilan ifodalangan.

Shamol so'zi:

So'zda 2 ta bo'g'in bor: *sha-mol*. So'z beshta tovush, oltita harfdan iborat. So'z ikki unli va uch undosh tovushdan iborat.

sh –undosh tovush, jarangsiz, harf birikmasi (s+h) bilan ifodalangan, a – unli tovush, a harfi bilan ifodalangan, m – undosh tovush, jarangli, m harfi bilan ifodalangan, o – unli tovush, o harfi bilan ifodalangan, l – undosh tovush, jarangli, l harfi bilan ifodalangan

Tovush-harf tahlili ona tili darslarida imlosi va talaffuzi qiyin so'zlarni o'rgatishda, yozma ishlar tahlili darslarida ham uyushtiriladi.

3-4-sinfda yozma ishlar tahlili darslarida o'quvchilar imloviy xatoga yo'l qo'ygan so'zlar ustida ishlashda tovush-harf tahlilini mustaqil ish qilib berish mumkin. Masalan, o'quvchi diktant yozish jarayonida "Hajm" so'zida imloviy xatoga yo'l qo'ygan bo'lsa, shu so'zni tovush-harf tomonidan tahlil qilish mustaqil ish qilib beriladi.

Adabiyotlar

1. Almamatov T. Yadgorov Q, Pochchayeva G. “O‘zbek tili o‘qitish metodikasi” metodik qo‘llanma. Jizzax 2016 y.
2. G.Negmatova “Ona tili ta’limining yangi texnologiyasi va o‘quvchilarining faoliyati turlari. Til va adabiyoti jurnali. T. 2009 y. 5-6-son.
3. S.Mirzayeva “O‘zbek tili o‘qitish metodikasi” Toshkent” “O‘qituvchi” 2012 y
4. U.Tursunov, B.O‘rinboyev “O‘zbek adabiy tili tarixi”, Toshkent. “O‘qituvchi”. 2012.

МІРЖАҚЫП ДҰЛАТУЛЫНЫҢ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ КӨРКЕМ ПРОЗА ҮЛГІСІНДЕ ТҰҢҒЫШ ЖАЗЫЛҒАН БАҚЫТСЫЗ ЖАМАЛ РОМАНЫ

Миралиева Диана Нұрмұханқызы

Шыршық мемлекеттік педагогикалық университеті
Қазақ тілі және әдебиеті бағытының 1-курс студенті

Ғылыми жетекшісі: **Байзаков Жандос Абдазимович**

E-mail: diananurmuxan2@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Қазақтың аса көрнекті тұлғасы, ағартушысы, қоғам қайраткері, ақын, жазушы, жалынды көсем сөздің шебері, Алаш партиясының бас мүшелерінің бірі, қазақтың біртуар азаматы Міржақып Дұлатұлының өмірі, өскен ортасы, жанұясы, шығармашылығы жайында қысқаша мәлімет сонымен қатар, саяси бағыттағы, реализм жанрдағы ақынның көркем туындысы, сол кезеңдегі келеңсіз оқиғаларды, хат бетінен көрсететін, қазақ әдебиетіндегі алғашқы роман Бақытсыз Жамал романы жайында мәліметтер ұсынылады.

Кілт сөздер: Алаш партия, көркем проза, көсем сөз шебері, роман, саяси бағыт, қоғам қайраткері, ағартушы, әлеуметтік мәселе.

MIRZHAKYP DULATUL'S UNHAPPY PAPER WRITTEN IN THE MODEL OF KAZAKH LITERATURE PNDER KÖRKEM PROSE FOR THE FIRST TIME NOVEL

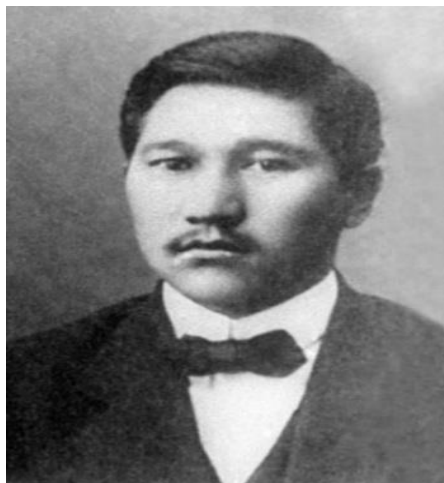
ABSTRACT

Brief information about the life, family and works of Mirzhakyp Dulatulyn, a prominent Kazakh figure, educator, social activist, poet, writer, ardent leader, one of the main members of the Alash party, Kazakh citizen Mirzhakyp Dulatulyn, as well as the work of a political poet in the genre of realism information about Bakysiz Jamal, the first novel in Kazakh literature, which depicts the unfortunate events of that time, from the pages of letters, is presented.

Key words: Alash party, beautiful prose, beautiful wordsmith, novel, political direction, courageous educator, social problem.

*Алыстан Алаш десе аттанамын,
Қазақты қазақ десе мақтанамын.
Болғанда әкем қазақ шешем қазақ-
Мен неге қазақтықтан сақтанамын?!*

(М. Дұлатұлы)

Кіріспе бөлім: «Мен өзімді тым ерте танып білдім, әкемнің өне бойы түрмеде отыруы, үйде болмауы, шешем екеуміздің қасірет шегіп, Семей, Атбасар, Көкшетауда апвларының үйінде тұруымыз бала болсам да жаныма бататын-ды. Әкем бас бостандығынан пайдаланып, халқының жайы үшін, жанталасып, тыным таппай Ташкент, Түркістан, Семей, Омбы, Қызылжар, Петербург қалаларын кезіп жүретін. Әкем басына түскен қауіпті елең етпей, аса сабырлы, байсалды қалпымен, мұнайып тұрған шешем екеумізге жыламандар, тағдырдың тәлкегі адамды әлі талай белестерден өткізеді, шыдап бекем болыңдар. Сендер әлі-ақ ержетерсіңдер, сонда бәрін түсінерсіңдер, оқуларыңды тастамандар, ең бастысы аналарыңды регжітпесендер болғаны деп қоштасатын»- Гүлнәр Міржақыпқызы Дұлатова

Негізгі бөлім: Міржақып Дұлатұлы шын есімі Мир Якуб, Арғын тайпасының Мадияр руынан шығып, Торғай уезінің, Сарықопа облысының бірінші ауылында қазіргі Қостанай облысының Жанкелді ауданыны, Қызбел ауылында 1885 жыл 25 қарашада дүниеге келген. Әкесі Дұлат аты шыққан, атақты шебер кісі болған. Ер тұрман, етік, мәсі тігіп күн көрген. Анасы Дәмеш ойын тойдың адамы болыпты, әрі әнші. Соған қарағанда, Міржақыптың бойындағы қасиеті анасынан дарыған болуы керек. Әкесі ілім білім дейтін адам болған екен, сол себепті, балаларын жастай білімге баулып, молда қолына тапсырған. Міржақыпта алғаш ауыл молдасынан хат таниды. Кейіннен 1897-

1902 жылдары, ауыл мектебінде орысша қазақша білім беретін Мұқан мұғалімнен дәріс алады. Бұл мектептің бала ақын үшін ықпалы аса зор болады. Өйткенің мұғалім Мұқан ұлы ағартушы Ыбырай Алтынсарин ашқан мектептің түлегі болатын. Болашақ ақын 2 жасында анасынан 12 жасында әкесінен айырылып, ағасы Асқардың қолында қалады. Ағасы Асқар әкесінің оқыту жайлы тілегін орындамақ болып Міржақыптың әрі қарай білім алуына көмек береді. Осылайша ұлтының зиялы адамынан айналады.

Ал енді ақынның қаламынан туған аса көркем мұрасы Бақытсыз Жамал романына тоқталсақ.

Бұл туынды 1910 жылы жарық көріп сол кезеңдегі қазақ халқында болып жатқан жағдайларды, әлеуметтік мәселелерді, әйелдердің теңсіздігін баяндайтын басқада көптеген өзінен кейін туған әдеби туындыларға жол ашты. Романда ескі әдет-ғұрыптың қыспағына түскен қазақ қызының тағдыры, Сүйгеніне қосылып бақытты өмірді аңсаған, мал дүниенің құрбанына айналған қыздың трагедиялық өмір жолы баяндалады. Ал романның басты кейіпкері Жамал атты 15 жаста ақылына көркі сай, ай десе аузы, күн десе көзі бар, өте ибалы инабатты сол елдің қыздарының алды, оның үстіне сөзге бек, өзі өлең шығаратын, салтанат иесі бойжеткен шашағында, ескі әдет-ғұрыптың, сауатсыздықтың құрбаны болады. Шығармада Жамалды бір байдың жаман Жұман баласына беруге әкесі мал дүние үшін разы болады, Жамал бұл жайтқа өте қапаланып, өзінің көңілі қалаған Ғали деген жігітпен қашып кетеді, бұларды құдалау басталып кетеді, сүйтіп жүргенде Ғали сырқаттанып, қайтыс болады, Жамалды жаман Жұманға әкеп қосады, ақыр соңында, бұл қорлығына шыдамаған Жамал да суықта үсіп қайтыс болады.

Қорытынды бөлім: Қазақтың аса көрнекті тұлғасы Міржақып Дулатұлы аумалы төкпелі заманда өмір сүріп, 30 жыл бойы қызыл үкіметтің көрсеткен ешбір жағымсыз жайтына беріліп қана қоймай, алға қойған мақсатына жету жолында, халық бас-бостандығы үшін құрбан болсада, өз оқырмандарына өте

тәрбиелік мәні аса зор туындыларды тарту етті. Халықтың көзін ашып көкірегін ояу ету үшін барын салды. Еш артқа шегінген емес.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ(REFERENCES)

1. Тарихи тұлғалар «Алматы кітап баспасы» 2009 жыл
2. Қазақ әдебиеті, Энциклопедиялық анықтамалық Алматы «Аруна» баспасы 2010 жыл

GIALURON KISLOTASINI OLISH UCHUN OPTIMAL, QULAY, USULNI TANLASH

Xolboboyev B.F.

O'zbekiston Milliy universiteti magistranti

Xaitbaev.A.X

O'zbekiston Milliy universiteti professori

Axmedova N.N

Chirchiq davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

Maxkamov B.G'

O'zbekiston Milliy universiteti katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu izlanishimizda gialuron kislotasini turli muhitda, turli sharoitda va turli cho'ktiruvchilar yordamida gialuron kislotasini ajratib olish, ularni farqini kuzatish, toza gialuron kislotasini olish uchun optimal, qulay usulni tanlash natijalari keltirilgan.

Kalit so'z: Gialuron kislota, IK-Spektrometr, cho'ktiruvchilar, pH muhit, issiqlikka tasirchanlik,

Kirish

Xozirgi kunda butun dunyo bo'yicha ajoyib biologik xususiyatlarga ega bo'lgan gialuron kislotasidan foydalanish ommaviy tus olgan. Sababi, gialuron kislotasi ham tibbiyotda ham formasevtikada keng ishlatilib kelinmoqda. Masalan dori vositalarni tashuvchisi sifatida, oftalmologiyada, ko'z qorachiqclarini o'rnini bosuvchi vosita sifatida, terini namlantiruvchi sifatida va koptgina boshqa maqsadlarda foydalaniladi[1-2] Tibbiyotda ommoviy foydalanish bo'yicha dunyodagi birinchi tajriba 1943-yida, N.F. Gamaliya gialuronanni 1321-sonli harbiy-dala kasalxonasida muzlab qolgan qizil armiyachilarga kompleks bog'ich sifatida ishlatgan[3-4].

Olingan natijalar tahlili.

Gialuron kislota issiqlikka juda tasirchan bo'lib, yuqori issiqlik ta'sirida uning rangi va strukturaviy o'zgarishlarga olib keladi. Bu esa o'z-o'zidan polisaxaridning tabiiy xususiyatini yuqolishiga olib keladi. Shuning uchun ishqoriy va kislotali muhit uchun 20-25°C da, neytral muhit uchun 30-35°C da reaksiya olib borish tavsiya

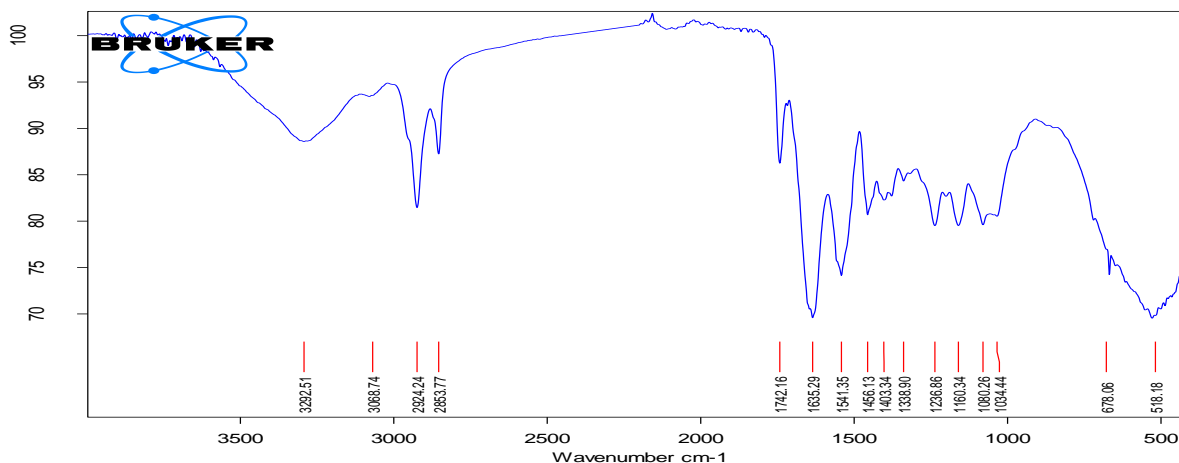
etiladi. Cho'ktiruvchi sifatida etil spirt, va sirka kislota, qo'llanildi. Ajratib olingan gialuron kislotaga turli darajada issiqlik berib suvda eritildi Ph darajalari netral va netralga yaqin darajaga olib kelindi. Shu tartibda ko'plab reaksiya ketma-ketliklar amalga oshirildi, ularni farqi kuzatildi va gialuron kislotani ajratib olishning optimal usulli tanlandi. Har bir tajriba natijalari quyidagi jadvallarda keltirilgan. (1- jadval)

(1- jadval):

Xo'roz tojlaridan gialuron ajratib olishda o'tkazilgan bir necha reaksiya partiyalari.

O'tkazilgan reaksiya partiyalar	Cho'ktiruvchilar	Cho'kmaga erituvchi ta'sir etgandan keyingi pH qiymat.	T°	Eritmaga ishlov berilgandan keying pH qiymat.
1-quyi	C2H5OH+limon k	5.45	30>t	6.93
1-tepa	C2H5OH+limon k	5.63	80<<>35	7.39
2-quyi	C2H5OH	7.45	80<<>35	7.45
2-tepa	C2H5OH	7.73	35>t	7.73
3	CH3COOH	3.24	80<<>40	7
4	CH3COOH	3.55	35>t	7.11
5-quyi	C2H5OH	7.45	30>t	7.45
5-tepa	C2H5OH	7.62	30>t	7.62

1-rasm.

C:\Users\BRUKER\Documents\Bruker\OPUS_8.7.10\DATA\MEAS\V-partiya.0 V-partiya Instrument type and / or accessory 4/1/2022

Xo'roz tojlaridan ajratib olingan gialuron kislotasini IQ-spektri.

Xo'roz tojlaridan ajratib olingan moddaning spektrida 3292.92 sm^{-1} , 2924.5 sm^{-1} , 1635.7 sm^{-1} , 1742.1 sm^{-1} , 1540.3 sm^{-1} , 1047.5 sm^{-1} sohalarda intinsiv nur yutish signallari xosil bo'lgan. Unga ko'ra 3292.92 sm^{-1} soha -OH guruhning valent tebranishiga, 2924.5 sm^{-1} metilen guruhlar valent tabranishi, 1635.7 sm^{-1} soxa amid II

bog'iga, 1540.3 sm^{-1} amid I bog'iga tegishli, 1047.5 sm^{-1} –C-O-C bog'iga tegishli, 1742.1 sm^{-1} soxa C=O bog'iga tegishli bo'lib, birikmamiz tarkibida shu guruhlar mavjud ekanligi to'g'risida xulosa qilishimiz mumkin.

Tajriba qism

Etil spirit ishtirokida Xo'roz tojlaridan gialuron kislota olish. (1-partiya)

Xo'roz tojlaridan gialuron kislota ajratib olish uchun maydalangan 250 gr xo'roz tojlari o'lchab olindi, tubi yumaloq kolbaga solib, 0.9% li fizrazvor solib vadimnoy banyaga qo'yildi. Ekstrakt filtrdan o'tkazildi.. Filtrdan o'tgan umumiy filtrat 200 ml ni tashkil qildi va 300ml 96%li C₂H₅OH quyilganda quyi va yuqori qatlam cho'kma hosil bo'ldi. Quyi va yuqori qatlam alohida ajratib olindi. Sentrafugadan o'tkazildi. Quyi cho'kma o'lchanganda 85ml ni tashkil etdi. Quyi cho'kmaga 170ml distillangan suv solib meshalkaga 35 gradusda eritildi,. Muhit o'lchab ko'rilganda pH=5.45 ni tashkil etdi.

NaOHning 0.1% li eritmasi bilan muhit pH=6.93 ga yetkazildi.

250ml namuna liofilniyga berib quritildi.

Xulosa

O'tkazilgn reaksiyalarda turli muhitda, turli sharoitda va turli cho'ktiruvchilar qo'llanildi. Sintez qilingan moddalarni IQ-spektiri olindi. Bu reaksiyalar ichida 1-quyi, 2-yuqori, 4-partiya, 5-quyi va 5-yuqori partiyalar ko'zda tutilgan yaxshi natijani berdi. Gialuron kislotasi olish uchun eng optimal usull $T^{\circ}=30^{\circ}$ PH=7.39 darajada, C₂H₅OH, CH₃COOH lar eng yaxshi cho'ktiruvchi ekanligi va C₂H₅OH da cho'kmalar yuqori pag'a-pag'a va quyi qatlam cho'kmalar tushishi kuzatildi. Yuqori qatlam oppoq, qovushqoq holatda, quyi qismi esa oq, kukunsimon holatda ekanligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. (Республика фармацевтика саноатини жадал ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида, Тошкент ш.,2017 йил 20 апрель, ПҚ-2911-сон);
2. (Тошкент ш.,2018 йил 5 июль,1820-III-сон-Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазирининг «Соғлиқни сақлаш соҳасига оид ислоҳотларнинг амалга оширилиши ҳолати тўғрисида»ги ахбороти ҳақида);
3. (Тошкент ш., 2018 йил 7 декабрь,ПФ-5590-сонЎзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш тизимини тубдан такомиллаштириш бўйича комплекс чора-тадбирлар тўғрисида);
4. Сигаева Н. Н., Колесов С. В., Назаров П. В., Вильданова Р. Р. Химическая модификация гиалуроновой кислоты и ее применение в медицине. Вестник Башкирского университета. 2012;17(3):1220–1241.

TEACHING ENGLISH GRAMMAR THROUGH PERSON BASED ASPECTS: APPLYING NEW TECHNOLOGIES WHILE TEACHING ENGLISH TO INDIVIDUALS

Guljahon Xoliyeva

2nd year student at Master Degree,
Samarkand State Institute of Foreign Languages.

ABSTRACT

This article discusses the effectiveness of a person-oriented approach in teaching English grammar to students. The traditional way of teaching grammar focused on rules and structures, which often caused students to lose interest and motivation in learning the language. In contrast, a person-oriented approach emphasizes the use of grammar structures in context and personalizes the language learning experience to suit the individual learner's needs, interests, and learning style. This article explores the theoretical foundations of the person-oriented approach and discusses practical strategies that teachers can use to implement this approach.

Keywords: teaching English grammar, ESL, person-based approaches, strategies, authentic materials

Introduction:

English grammar is an essential component of language learning, and its mastery is crucial for effective communication. English grammar plays a vital role in developing proficiency in the English language, and its mastery is essential for effectively communicating ideas, thoughts, and emotions. However, many students struggle with learning grammar, as it has often been taught in a boring, abstract, and rule-oriented way. Indeed, many students find grammar lessons uninspiring, as they are often presented in a tedious, abstract, and rule-oriented manner that lacks relevance to their everyday lives. This approach to teaching grammar can lead to disinterest, disengagement, and a lack of motivation in learners. This approach to teaching grammar undermines students' motivation and enthusiasm for learning, leading them to view grammar as a tedious and irrelevant task that they must endure to pass exams, rather than a tool for communication. Thus, there is a growing demand for innovative, student-centered approaches to teaching grammar that recognize learners' diverse needs, interests, and learning styles.

Person-Oriented Approach to Teaching Grammar:

A person-oriented approach to teaching grammar recognizes that each learner is unique; thus, the learning experience must be personalized, engaging, and meaningful to the individual learner. A person-oriented approach to teaching grammar focuses on the individual needs and interests of the learner, acknowledging that everyone has different learning styles and preferences. This approach seeks to make grammar lessons relevant, engaging, and meaningful by using authentic materials, such as articles, videos, and songs, that connect with the learner's interests and experiences.

In a person-oriented approach, grammar instruction is presented in a communicative and interactive way, with a focus on using language in real-life situations. This may involve role-playing, storytelling, and group discussions, as well as providing opportunities for learners to practice and apply grammar rules in writing and speaking.

By tailoring grammar instruction to the learner's individual needs and interests, a person-oriented approach can create a more positive learning experience, leading to increased motivation, engagement, and ultimately, better retention of the material. This approach emphasizes the use of grammar in context, connecting it to students' real-life experiences and interests, rather than teaching grammar as a set of abstract rules that students have to memorize. It recognizes that, in learning a language, the most crucial aspect is the communication with other people, and, therefore, offers more opportunities to practice and express oneself orally, with a graded approach suitable for the level of the learner. Communication is a critical aspect of language learning as it allows learners to practice and develop their skills in a real-life context. A person-oriented approach to teaching grammar recognizes this and places a strong emphasis on providing opportunities for learners to communicate with others in meaningful and purposeful ways.

A graded approach is also an essential component of a person-oriented approach to teaching grammar. This means that lessons are designed to build on learners' existing knowledge and skills, gradually introducing more complex grammar concepts as they progress. By starting with simpler grammar rules and gradually building on them, learners can feel more confident and motivated to continue learning.

In this approach, oral communication skills are emphasized through activities such as role-playing, conversations, and interviews. The teacher also plays a crucial role in facilitating interaction, providing feedback, and identifying areas of improvement.

Overall, a person-oriented approach that emphasizes communication and a graded approach can help learners develop not only their grammar skills but also their confidence in using the language in real-life situations.

Practical Strategies for Implementing the Person-Oriented Approach:

Implementing a person-oriented approach to teaching grammar involves several practical strategies to create a supportive, engaging, and effective learning environment. Here are some practical strategies that can be used:

1. Use authentic materials: Incorporate authentic materials such as articles, videos, and songs that connect with the learners' interests and experiences. This approach will help create relevance, motivation and meaningfulness. Incorporating authentic materials in language teaching is an effective way to connect learners to the target language's culture and real-life contexts.

Here are some examples of authentic materials that can be used in language teaching:

Teachers can use articles from newspapers, magazines, and websites as authentic materials. Learners can read articles and identify the grammar rules in use, learn new vocabulary, and summarize or discuss the main topic. Videos are an excellent resource for language teaching. Teachers can use videos to introduce new grammar concepts and vocabulary, and learners can practice their listening and speaking skills by watching and discussing videos. Music is a powerful tool in language teaching as it helps learners improve their listening comprehension and pronunciation. Teachers can use song lyrics to teach grammar structures and new vocabulary, and learners can practice their listening, speaking, and even writing skills by singing and analyzing the lyrics. Social media platforms such as Facebook, Twitter, and Instagram are a rich source of authentic materials. Teachers can use posts, comments, and tweets to teach grammar rules, expressions, and vocabulary while also promoting learner engagement and cultural awareness. Authentic texts such as menus, advertisements, and brochures can be used for teaching specific grammar structures and vocabulary. Learners can identify the use of grammar and vocabulary in context and practice using them in meaningful tasks such as ordering food or making a reservation. Incorporating authentic materials in language teaching helps to motivate learners and promote cultural awareness, making the learning process more meaningful and relevant.

2. Create a communicative and interactive environment: Design lessons that invite learners to interact with each other and the teacher. Encourage learners to participate by engaging them in group discussions, role-playing, storytelling, and debates. Or encourage everyone to participate by asking open-ended questions and soliciting feedback. Make sure that everyone has an opportunity to share their thoughts and ideas. Remember, the goal of creating a communicative and interactive environment is to ensure that everyone feels valued and heard. By encouraging participation, active listening, respectful communication, and creative methods of engagement, you can create a positive and productive environment for everyone involved.

2. Active listening: Listen actively to what others are saying and respond thoughtfully. Show that you value their input by asking follow-up questions and engaging in a meaningful dialogue. Active listening is a key component of effective communication. When you listen actively, you are fully engaged in the conversation and trying to understand the speaker's point of view. By actively listening to others, you can build stronger relationships, prevent misunderstandings, and promote more effective communication.

3. Use a variety of teaching techniques: Use a variety of techniques such as games, quizzes, audio and video recordings, and structured conversations to make the learning process fun and diverse. Using a variety of teaching techniques can help engage learners and promote deeper understanding. A traditional lecture format can be effective for presenting new content or introducing a topic. However, it's important to break up longer lectures with interactive activities to keep learners engaged. Encourage learners to participate in class discussions by asking thought-provoking questions and inviting them to share their perspectives. This technique can help learners to process information and enhance their critical thinking skills. By utilizing a variety of teaching techniques, you can help to create a more dynamic, engaging and effective learning experience for your learners.

4. Provide personalized feedback: Provide individualized feedback to learners to ensure that they understand grammar rules and can apply them effectively in oral and written communication. When providing feedback, be as specific as possible. Refer to specific examples of student work or performance, and explain what was done well and what could be improved. Avoid generalities or vague statements. Provide feedback in a timely manner, when learners can still remember the work they have done. This can help learners to recognize where they have made progress and identify areas where they need to improve. Provide feedback throughout the learning process, not just at the end of a project or assignment. This can help learners to understand how they are progressing and encourage them to continue to improve.

By providing personalized feedback, teachers can help learners to achieve their goals, improve their skills and build their confidence. Effective feedback can also help to create a more positive and supportive learning environment.

5. Encourage creative expression: Encourage learners to express their ideas creatively by providing opportunities for them to write stories, create videos, role-play dialogues, and share their projects with the class. Encouraging creative expression can help to foster a love of learning and encourage learners to express themselves in new and innovative ways. Assignments that have room for interpretation and creativity can allow learners to demonstrate their understanding in unique ways. Providing clear

guidelines while leaving room for imagination can be motivating and encourage risk-taking. Provide support during the creative process by offering feedback, scaffolded exercises, and individualized instruction. In addition, ensure that learners get ample time to work on projects.

By providing opportunities for creative expression, learners can develop a sense of ownership and can produce work that is not only academic but also innovative and distinctive. Such an approach can be rewarding, empowering, and provide rich learning experiences.

6. Use a graded approach: Provide a systematic and graded approach to language instruction to ensure that learners build on their current knowledge and skills gradually. Using a graded approach involves breaking down complex concepts or tasks into smaller, achievable steps to support learners to build up their skills and knowledge. Have a clear understanding of the required prior knowledge, and present information and tasks that are relevant to the current learning. Establish an appropriate foundation and build on it. Provide learners with proper support during their learning journey. This can be achieved through the provision of clear instructions, appropriate examples, guided practice or feedback. Once learners have mastered the foundational concepts of the course, provide some tasks or activities that are more challenging. Such tasks should stretch the learners' newly acquired skills and invite them to build on their knowledge.

By using a graded approach and following these guidelines, learners can learn to master complex concepts one step at a time. This approach will not only make the learning process more manageable but also increase learners' confidence and interest towards their learning.

7. Use technology: Use technology to provide supplementary resources such as websites, videos, and interactive exercises that allow learners to practice and review grammar rules independently outside of class. Using technology to provide supplementary resources can be a powerful tool to empower learners to take charge of their own learning. There are several grammar tools, such as grammar checkers, online dictionaries, and thesauruses, that can assist learners to identify grammar errors, learn new words or phrases, and improve their writing: Incorporate multimedia resources, such as videos, animations, interactive simulations, and games that provide learners with a more engaging and interactive experience. Create an online forum or discussion board where learners can pose questions, get feedback on assignments, and engage with their peers. By using technology to provide supplementary resources, learners will have access to a range of resources that can support their learning and allow them to practice their skills independently. This approach will not only increase learners'

motivation and engagement but also make the learning experience more flexible and convenient.

By implementing these practical strategies, teachers can create a person-oriented learning environment that takes into account the individual needs and interests of learners, creating a supportive, engaging, and effective learning experience.

Apart from that, several practical strategies can be used to implement the person-oriented approach to teaching grammar. One such strategy is to begin by assessing students' learning styles, interests, and abilities, then integrating these factors into the lesson planning. This can help to create a more personalized and meaningful learning experience for the student.

Another strategy is to use authentic material that focuses on topics of interests to students, such as articles, stories, videos or podcasts that relate to the student's everyday life, instead of pedantic or boring material that is not relevant to the learner's context. A contextualized approach to teaching grammar can be more effective in enabling students to transfer their knowledge of the rules to real-life situations.

Finally, teachers can use various innovative teaching materials and technology to engage students in the learning process, such as the use of games, quizzes, interactive websites, and online forums. These materials can be used to provide students with opportunities to practice using grammar structures in real-life scenarios, promoting a more spontaneous and natural conversation.

Conclusion:

The person-oriented approach to teaching grammar represents a shift from the traditional rule-based approach and provides a more personalized, engaging, and meaningful learning experience that responds to the learner's specific needs, interests, and learning styles. This approach can help to increase students' motivation and improve their performance in English grammar while promoting the use of grammar as a tool for effective communication. To make grammar learning more meaningful, approachable, and even fun in the classroom, grammar teaching should be oriented to the learner, explore the creativity and personal experiences of the students, and focus on real-life communication.

LIST OF REFERENCES

1. Brown, H. D. (2007). Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy. Pearson Education.
2. Burns, A. (2010). Doing action research in English language teaching: A guide for practitioners. Routledge.
3. Hubbard, P. (1991). Evaluating computer games for language learning. *Simulation & Gaming: An Interdisciplinary Journal of Theory, Practice and Research*, 22(2), 220-223;
4. Richards, J. y Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching*. New York: Cambridge University Press.
5. Skyes, J., Oskoz, A., & Thorne, S. L. (2008). Second language use, socialization, and learning in Internet interest communities and online gaming. Retrieved September 15, 2009;

MULOQOT – PSIXOLOGIK FAOLIYAT SIFATIDA

Yo‘ldasheva Maftuna Jura qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

Kaldibayeva Fariza Muhamad qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

Rayimboyeva Kumushoy O‘ktambov qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada muloqot – psixologik faoliyat haqida nazariy tadqiq, qarashlar va ma’lumotlar keltirilgan.

Tayanch so‘zlar: Muloqot, verbal ta’sir, noverbal, paralingvistik, ta’sir, tinglash texnikasi, aktiv xolat, o‘ychan jimlik, IPT.

Muloqot odamlar amalga oshiradigan faoliyatlar ichida etakchi o‘rinni egallab, u insondagi eng muhim ehtiyojni- jamiyatda yashash va o‘zini shaxs deb hisoblash bilan bog‘liq ehtiyojini qondiradi, shuningdek har bir inson uchun uning ahamiyati kattadir. Psixologik ta’limotga muvofiq odamning shaxs sifatida rivojlanib, taraqqiy etishi uzoq muddatli va murakkab jarayon hisoblanadi. Odamning shaxs sifatida kamolga etishida nasl (biologik omil), ijtimoiy muhit (odam yashab turgan sharoit), aniq maqsadga yo‘naltirilgan tarbiya bilan birga uning boshqa shaxslar bilan muloqotlarining ham muhim ahamiyati bor. Tabiiyki, shaxs o‘zi yashab turgan jamiyat odob-axloq normalari qurshovida hayot kechiradi. SHunday ekan, uning ma’naviy olami mazmuni ijtimoiy muloqotlari mohiyati bilan izohlanadi. Shaxsning ijtimoiy muloqotlari qanchalik boy va mazmundor bo‘lsa, uning ma’naviy olami shu qadar yuksak bo‘ladi. Mustaqillik tufayli respublikamizda yangi mazmundagi ijtimoiy muhit yuzaga keladi. Buning natijasida inson shaxsi oldiga qo‘yiladigan talablar ham o‘zgardi, uning muloqotlari mazmuni va doirasi ham o‘zgacha bo‘lib qoldi. Inson shaxsi yosh jihatdan o‘sgan sari uning muloqot doirasi ham kengaya boradi. U o‘zining barcha orzu va istaklarini aloqa orqali ro‘yobga chiqaradi. Shuni ham hisobga olish kerakki, shaxs muloqotlarining mazmuni uning yoshi ulg‘ayishi bilan bog‘liq holda o‘zgaruvchan bo‘ladi. Agar yosh bilan bog‘liq holda olib qaraladigan bo‘lsa, shaxs muloqotlarining eng murakkab va mazmunli davri uning mehnat faoliyati bilan bog‘liq davridir. Bu davr muloqotlarida shaxsning insonparvarlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, baynalminalchilik, jamoatchilik kabi yuqori tuyg‘ulari namoyon bo‘ladi. Bu kabi

axloqiy tuyg'ularda ifodalangan mazmun shaxs muloqotlariga sayqal beradi, uning emotsional ta'sirini kuchaytiradi, muloqot jarayonini mazmundor qiladi va undan tomonlar ko'zlagan maqsadni amalga oshiradi.¹ Yana bir muhim tomoni shundaki, faqat muloqot yordami bilangina shaxs o'zining ishlab chiqaruvchilik faoliyatini ro'yobga chiqaradi, boshqalarning bu muhim faoliyati mahsuldorligini ta'minlashga o'z hissasini qo'shadi. Istagan jamoadagi singari oliy ta'lim tizimida ham shaxslararo muloqotlarning g'oyat murakkab ko'rinishlari bor. Bu g'oyat muhim muloqotlarni umuminsoniy axloq talablari nuqtai nazaridan davr axloqiy sifatlariga mos tushadigan va mazmunan unga zid bo'lgan yo'nalishlarga ajratish mumkin. Agar muloqotlar o'zaro ishonch, odillik, do'stlik, g'amxo'rlik, hurmat va e'zoz-e'tiborga asoslansa, ijobiy hissiyotlar manbai sifatida xizmat ko'rsatadi. Beodoblik, qalloblik, g'araz, hurmatsizlik va ishonchsizlik kabi yo'nalishda bo'lsa, salbiy hissiyotlar manbai mazmuniga ega bo'ladi. Muloqotlar mazmuni shaxslararo munosabatlar mohiyatini ifodalaydi. Shaxslararo muloqotlar guruhdagi talabalarning bir-biri bilan (guruh muhitida), boshqa guruhlar va kurslar talabalar bilan o'qituvchilar, fakultet yoki bo'lim rahbarlari, o'qimaydigan do'stlari, oila a'zolari, qarindosh va og'a-inilar bilan bo'ladigan muloqotlarni o'z ichiga oladi. Bu muloqotlar jarayonida talaba shaxsining qobiliyatlari, qiziqishlari, diqqati, xotirasi, xayoli va tafakkuri kabilar o'z aksini topadi. Muloqotlar tizimida o'qituvchi va talabalararo muloqotlarning roli kattadir. Bunday muloqotlar ularning jonli nutqi orqali amalga oshiriladi. Bu jarayon birining bilim berish (o'qituvchi), ikkinchisining shu bilimlarning idrok etishini (talaba) ta'minlashni amalga oshirish funksiyasini ado etish vazifasini bajaradi. Shuning uchun ham har bir shaxsning jamiyatda tutgan o'rni, ishlarining muvaffaqiyati, obro'si, uning muloqotga kirisha olish qobiliyati bilan bevosita bog'liqdir.

Muloqotning turi turlichadir. Masalan, bu faoliyat bevosita "yuzma - yuz" bo'lishi yoki u yoki bu texnik vositalar (telefon, internet, faks va shunga o'xshash) orqali amalga oshiriladigan; biror professional faoliyat jarayonidagi amaliy yoki do'stona bo'lishi; sub'ekt - sub'ekt tipli (diologik, sheriklik) yoki sub'ekt - ob'ektlilik (monologik) bo'lishi mumkin. Biz ko'z oldimizga birinchi darsni keltira olsak, o'sha paytdagi hayajonni, quvonchni, ijodiylik hissini tuyamiz. Bolalar bilan bo'lgan damlarimiz esda holsa, iz holsa, demak, bu muloqot uslubiga bog'liq. Pedagog kommunikativ muloqotini mahsuldor bo'lishi uchun u pedagogik ta'sir kuchining tizimlarini, uning har bir qismini bilishi zarur. Dars jarayonida o'qituvchi qaysi usulni qo'llaëtgani doimo eslab turishi kerak. Buning uchun pedagog ikkita muhim muammoni hisobga olishi: - o'zining hatti-harakatini to'g'ri tashkillashtirishi; - kommunikativ ta'sir samaradorligini ta'minlashi zarur. Pedagogik faoliyat jaraënidagi

¹ Andreeva G.M. Sotsialnaya psixologiya. M., Aspekt press 1999 g.

muloqotning quyidagicha tavsiflash mumkin: 1) o'quvchi-talaba va pedagog muloqoti tizimining umumiy tuzilishi (muloqotning aniq usuli); 2) pedagogik faoliyatning aniq bosqichi uchun xos bo'lgan muloqot tizimi; 3) aniq pedagogik va kommunikativ masalalarni echishda namoèn bo'ladigan muloqotning vaziyatli tizimi. Pedagog va ta'lim oluvchilarning ijtimoiy-psixologik ta'sir xususiyatlarini muloqot uslublari orqali quyidagicha tushunish mumkin: a) pedagogning kommunikativ imkoniyatlari; b) pedagog va tarbiyalanuvchilar o'rtasidagi munosabatlar tabiati; v) pedagogning ijodiy individualligi; g) o'quvchi-talabalar jaoasining xususiyatlari.¹ SHuningdek, muloqotning rasmiy va norasmiy turlari mavjud. Agar rasmiy muloqot odamlarning jamiyatda bajaradigan rasmiy vazifalari va xulq atvor normalaridan kelib chiqsa, masalan, rahbarning qo'l ostida ishlayotgan xodimlari bilan muloqoti, o'qituvchining talaba bilan muloqoti va x.k. Norasmiy muloqot - bu odamning shaxsiy munosabatlariga tayanadi va uning mazmuni o'sha suhbatdoshlarning fikr-o'ylari, maqsadlari, emotsional munosabatlari bilan begilanadi. Masalan, do'stlar suhbat, uzoq safarga chiqqan yo'lovchilar suhbat, oiladagi suhbat va x.k. Har qanday faoliyatdan zerikish, charchash mumkin, faqat odam muloqotdan, ayniqsa, uning norasmiy samimiy, bevosita shaklidan charchamaydi, yaxshi suhbatdoshlar doimo ma'naviy jihatdan rag'batlantiriladilar. Insoniy munosabatlar shunday o'zaro ta'sir jarayonlariki, unda shaxslaro munosabatlar shakllanadi va namoyon bo'ladi. Odamlar muloqotda bo'lishgani sari, ular o'rtasidagi munosabatlar tajribasi ortgan sari ular orasida umumiylik, o'xshashlik va uyg'unlik kabi sifatlar paydo bo'ladi, ular bir-birlarini bir qarashda tushunadigan yoki "yarimta jumladan" ham fikr ayon bo'ladigan bo'lib qoladi, ayrim xollarda esa ana shunday muloqotning tig'izligi teskari reaksiyalarni - bir-biridan charchash, gapiradigan gapning qolmasligi kabi vaziyatni keltirib chiqaradi. Masalan, oila muhiti va undagi munosabatlar ana shunday tig'iz munosabatlarga kiradi. Faqat bunday tig'izlik oilaning barcha a'zolari o'rtasida emas, uning ayrim a'zolari o'rtasida bo'lishi mumkin (ona-bola, qaynona-kelin va x.k.). O'zaro munosabatlarga kirishayotgan tomonlar munosabatdan ko'zlaydigan asosiy maqsadlari - o'zaro til topishish, bir-birini tushunishdir. Bu jarayonning murakkabligi, kerak bo'lsa, "jozibasi", betakrorligi shundaki, o'zaro bir xil til topishish yoki tomonlarning aynan bir xil o'ylashlari va gapirishlari mumkin emas. Agar ana shunday vaziyatni tasavvur qiladigan bo'lsak, bunday muloqot eng samarasiz, eng beta'sir bo'lgan bo'lar edi. Masalan, tasavvur qiling, uzoq vaqt ko'rishmay qolgan do'stingizni ko'rib qoldingiz. Siz undan xol - ahvol so'radingiz, lekin u tashabbusni sizga berib, nimaiki demang, sizni ma'qullab, gapingizni qaytarib turibdi. Bunday muloqot juda bemaza bo'lgan va siz ikkinchi marta o'sha odam bilan iloji boricha rasman salom-

¹ Кан-Калик. Учителю о педагогическом общении. 97-бет

alikni bajo keltirib o‘tib ketavergan bo‘lardingiz. Ya’ni, muloqot faoliyati shunday shart-sharoitki, unda har bir shaxsning individualligi, betakrorligi, bilimlar va tasavvurlarning xilma - xilligi namoyon bo‘ladi va shunisi bilan u insoniyatni asrlar davomida o‘ziga jalb etadi. Shuning uchun ham muloqot, uning tabiati, texnikasi va strategiyasi, muloqotga o‘rgatish (sotsial psixologik trening) masalalari bilan shug‘ullanuvchi fanlarning ham jamiyatdagi o‘rni va salohiyati keskin oshdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Klimov E.A. Psixologiya professionala. - M., 1997g.
2. Andreeva G.M. Sotsialnaya psixologiya. M., Aspekt press 1999 g.
3. Boymurodov N. Amaliy psixologiya. Toshkent “Yangi asr avlodi”2008y.
4. Karimova V., Akromova F. Psixologiya. T.: 2000y.
5. www.uzedu.uz - Vazirlik sayti
6. www.ziyonet.uz - Vazirlik sayti

UMUMTA'LIM MAKTAB O'QUVCHI QIZLARNI JISMONIY TARBIYA DARSLARIGA QIZIQTIRISHNI OSHIRISH YO'LLARI

Mamatqulova Zuxra Safaraliyevna

Toshkent viloyati Bekobod tuman
57-maktab jismoniy tarbiya o'qituvchisi
mamatqulova@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola, avvalo, umumta'lim maktab jismoniy tarbiya darslarida o'quvchi qizlarning faolligini oshirishdagi muammolar va yechimlar haqida so'z yuritiladi. Shuningdek maqolada jismoniy tarbiya darslarida qanday qilib etnopedagogika va boshqa usul va vositalardan foydalanib o'quvchi qizlarni faolligini oshirish.

Kalit so'zlar: an'anaviy jismoniy tarbiya, etnopedagogika, milliy o'yinlar

WAYS TO INCREASE THE INTEREST OF SCHOOLGIRLS IN PHYSICAL EDUCATION CLASSES

Mamatkulova Zuhra Safaraliyevna

Teacher of physical education at school 57,
Bekobod district, Tashkent region
mamatqulova@gmail.com

Abstract. This article, first of all, talks about the problems and solutions in checking the activity of female students in physical education of general education schools.

Key words: traditional physical education, ethnopedagogy, national games

Bugungi kunda Umumta'lim maktabining an'anaviy jismoniy tarbiya tizimida sog'lom turmush tarzining mazmuni bo'lgan ayol qizlarda ularning jismoniy holati faolligini oshirish, qiziqish va bilimlarni shakllantirish va uni yaxshilash yo'llari kabi muhim vazifalar bugunning dolzarb muammosi bo'lib qolmoqda. Bu holat maktab o'quvchilarining jismoniy tarbiya faoliyatiga integral-gumanistik yondashuvning yetarli darajada rivojlanmaganligi, etnopedagogika yordamida qizlarning jismoniy madaniyatga qiziqishini shakllantirishga bir tomonlama yo'naltirilganligi hamda ularning intellektual va ma'naviy salohiyatini yetarlicha baholamaslik natijasidir. Shu

bilan birga, ayniqsa, qizlar o'rtasida jismoniy tarbiya darslariga qiziqishning pasayishi fonida ularning faolligi sezilarli darajada pasaymoqda. Qizlarning jismoniy tarbiyasining dolzarb muammosi bizga sog'lom turmush tarzining yetakchi qadriyatlari va ko'pchilik o'quvchi qizlarda ularni amalga oshirish uchun asosli ehtiyojning yo'qligi o'rtasidagi asosiy qarama-qarshiliklarni shakllantirishga imkon beradi.

O'yin juda ko'p uslubiy imkoniyatlarga ega bo'lib, uni qizlarning jismoniy madaniyatga qiziqishini shakllantirishning eng samarali vositalaridan biriga aylantiradi. Qizlarda jismoniy fazilatlarni tarbiyalash tananing rivojlanishi bilan bog'liq xususiyatlar bilan bog'liq. Birinchidan, erta yoshda jismoniy rivojlanish boshqa fazilatlar ko'rsatkichlarining o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, bu qizlarni tarbiyalashda kompleks yondashuv zarurligi bilan bog'liq. Ikkinchidan, tananing turli funktsiyalarini rivojlantirish jarayonida sifatlarning o'sishi ayniqsa intensiv ravishda sodir bo'ladigan tanqidiy davrlar mavjud. "Besh tosh", "Oq terakmi? Ko'k terak", "Oq suyak" "Chillak", "Tortishmachoq", "Lanka" bunday o'yinlarga misol bo'la oladi.

O'quvchilarda qiziqishni shakllantirish jarayonining umumiy tarbiyaviy jihati jismoniy tarbiya o'qituvchilaridan maxsus tayyorgarlikni talab qiladi:

- ✓ Dunyoqarash (axloqiy va ma'naviy fazilatlar);
- ✓ Madaniyatga oid (umumiy kasbiy madaniyatni rivojlantirish, an'analarga qadriyat munosabati);
- ✓ Psixologik-pedagogik (psixologik-pedagogik tayyorgarlikni takomillashtirish);
- ✓ Maxsus (an'anaviy o'yin madaniyatini bilish, jismoniy tarbiya, maktabda jismoniy madaniyatni o'qitish usullarini takomillashtirish);

An'anaviy usullar qiziqish uyg'otishga qaratilgan nazariy va amaliy harakatlar usuli sifatida shaxsning rivojlanish qonuniyatlarini bilishga asoslanadi. Ko'rgazmali vositalardan amaliyotda foydalanish xalq o'yinlari va milliy sport turlariga qizlar o'rtasida qiziqishni shakllantirish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi hamda ushbu yo'nalishdagi ilmiy izlanishlar va ishlanmalar istiqbolini ochib beradi. quyidagicha: birinchidan, tajriba-sinov ishlari asosida uchta yo'nalish ajratiladi: birinchisi, qiziqishni shakllantirishning samarali jihati bo'lgan jismoniy madaniyatning o'yinga yo'naltirilganligining pedagogik modelini yaratish; ikkinchisi – o'zbek xalqlarining etnopedagogik o'yin an'analari asosida jismoniy madaniyatga qiziqishni shakllantirish jarayonini insonparvarlashtirish qizlarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan; uchinchi yo'nalish – shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni takomillashtirishning tashkiliy-pedagogik modeli xalq o'yinlari vositasida jismoniy madaniyatga qiziqishni shakllantirish jarayonida o'quvchilarning individual ijodiy qobiliyatlarini ochib beradi; ikkinchidan, qizlarning jismoniy madaniyatga qiziqishini

shakllantirishning tashkiliy-pedagogik modeli an'anaviy ta'limdan ijodiy rivojlanishga uchinchi, integrativ-gumanistik yondashuv sog'lom shaxsni ma'naviy barkamol tarbiyalashning samarali pedagogik shartidir.

Umumta'lim tizimida maktab sharoitida jismoniy tarbiya darslarida milliy o'yin turlaridan foydalanish bo'yicha mavjud qarashlarimiz shuni ko'rsatadiki, qizlarning jismoniy madaniyatga qiziqishini shakllantirish uchta asosiy yo'nalishda amalga oshirilmoqda.

- Birinchisi, jismoniy madaniyatning o'yin yo'nalishining pedagogik modelini yaratish;

- ikkinchisi - qizlarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan kichik Yoqutiston xalqlarining etnopedagogik o'yin an'analari asosida jismoniy madaniyatga qiziqishni shakllantirish jarayonini insonparvarlashtirish;

- uchinchisi – xalq o'yinlari vositasida qizlarning jismoniy madaniyatga qiziqishini shakllantirish jarayonida shaxsga yo'naltirilgan, integral-insonparvarlik qobiliyatini ochib berish.

Xulosa qilib aytganda bugungi kunda ayol va qizlarning sog'lig'ini mustahkamlash va ularni barkamol shaxs sifatida rivojlantirish uchun eng avvalo jismoniy tarbiya darslarini an'anaviy tizimni zamonga moslashtirgan holda ularni darsga jismoniy faollikga o'zini jismonan sog'lig'i uchun kurashishga o'rgatish bu har bir o'qituvchi va murabbiy oldidagi muhim ustuvor vazifa hisoblanadi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Винокурова Надежда Алексеевна Формирование интереса к физической культуре у девочек средствами ЭТНОПЕДАГОГИКИ. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук

2. Абишев, К. С. Национальные традиции, обычаи в системе физкультурно-оздоровительной работы среди учащейся молодежи: автореф. дис. . канд. пед. наук / К. С. Абишев. - М., 1993.

3. Usmonxo'jayev T.S, Meliyev X. Milliy harakatli o'yinlar. - T., 2000.

4. "O'zbek xalq harakatli o'yinlari" va ularni qo'llash usullari" Fazilova Nazokatxon Mansurxo'ja qizi, Sayfidinova Aziza Tolibovna , Aminjonova Zulfiya Muqimjonovna New innovations in national education 2022

THE ROLE OF BANKING AND FINANCIAL SYSTEM IN DEVELOPMENT OF TOURISM IN UZBEKISTAN

Musaev Malikjon Karomatovich

Bukhara State University

Annotation: This article discusses recent development of tourism in Uzbekistan and the role of banking and financial institutions in the development of tourism. Moreover, possible challenges to the visitors to the country and their solutions as well as suggestions to flourish tourism industry are stated in the article.

Key words: economy, finance, banking system, credit cards, currency, loan.

Tourism industry has been making a substantial contribution to the national economy of any country, including Uzbekistan. In recent years, historical and pilgrimage tourism, cultural tourism, adventure tourism, ethnic tourism, ecological tourism, culinary tourism, medical tourism, agricultural tourism, education tourism, entertainment tourism, and sports tourism, etc. have emerged as potential sources of income due to the many scenic and natural beauties, ancient cities of Uzbekistan. Nevertheless, these emerging tourism fields require special investment from both the public and private stakeholders. To promote the tourism industry globally, it is important to improve pertinent logistics and infrastructure, including banking and financial services. From this point of view, this article explores the role of banking and financial system to facilitate and invest in the tourism industry.

Our findings revealed that banks and financial institutions need to design friendly products and services for tourists. It is true that, in Uzbekistan there is poor banking system including credit cards, currency exchanging destinations excepting banks. Therefore, what we are going to suggest here is that proper banking rules and regulations should be put in place to integrate tourism-friendly products and services. Ultimately, the partnership between the bank and the tourism industry will contribute to the promotion of the tourism industry of Uzbekistan.

Social and economic development of the Republic of Uzbekistan until 2021 according to the strategy "Tourism-recreational complex is a multi-disciplinary complex one of the most promising and priority areas of development of the republic's economy is considered the interests of economic subjects are expressed. Each increasing the level of socio-economic development of an area that is largely touristic depends on the use of capacity in the provision of services.

In addition, improvement or new materials, equipment, creation of technological processes, products, services and methods, not only tourism will fundamentally change and significantly increase the efficiency of the entire economy.

The successful development of a certain sector of the economy depends on many aspects not only to the field of science and technology, but also to economic and social changes. A periodic innovation closely related to depending on the processes. Innovation in tourism is the development of new tourist routes and projects output, creation, their introduction to increase the employment of the population and its income is to ensure its growth. Innovations in the field of tourism have quality news and in the region bringing about positive changes that ensure stable operation and development of the industry should be considered as systemic events. So, a big profit at the beginning the idea of creating and implementing tourism projects that do not bring tourism to stimulate development and thereby create additional jobs and population can actively contribute to the increase of income.

The scope of innovation is very large, it is not only scientific and technical developments and covers the practical use of inventions, but also products, processes, marketing, including organizational changes. Innovations are new or improved products, technological processes, new services and social as a result of activities embodied in new approaches to meeting needs acts as a clear agent of change.

Moreover, it is clear that nowadays the tourism sector is becoming one of the main factors of creating additional jobs. Also, tourism is of great importance in the rapid development of road and hotel construction, the promotion of the production of all types of motor vehicles, the preservation of folk crafts and the national culture of the country.

Why is tourism so important?

The tourism industry paves the way for the creation of infrastructure such as roads, parks, hospitals, schools and public spaces. Tourism also provides an opportunity for people to showcase their cultural traditions and protect their sacred sites.

It should be noted that tourism is the main source of income for many developing countries. Export of tourism services plays an important role as a driving force of economic development.

Taking into account these factors, under the leadership of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev, the video selector meeting "On measures to further increase the domestic and foreign tourism potential of our country" was held on September 19, 2022 in an extended manner. Special attention was paid to the issue of preferential loans for the development of the tourism industry.

For information, preferential loans of this type are granted by commercial banks to business entities in the field of service provision, especially in the household, educational, medical, information and communication and other areas of high demand (finance and business entities in trade sectors) and up to 2 billion soums will be allocated for equipment at a rate of 14 percent.

Mikrokreditbank Joint-Stock-Commercial Bank is also carrying out a number of activities in order to ensure the implementation of Decision No. PQ-4752 "On measures to support the service industry" and to develop the tourism potential of our country.

In particular, preferential loans of 145 billion soums were allocated to 455 projects, as a result of which 2,880 jobs were created. During the current year, preferential loans worth 75.5 billion soums were allocated to 99 business entities from the returned resources, and as a result, 647 additional jobs were created.

In addition, 7 resorts, 65 hotels, 4 passenger transport (buses) services, 4 tourist kitchens, 5 sports and ecotourism facilities were launched. As a result, 767 jobs were created.

All-above mentioned are just primary steps to enhance banking and financial system in the field of tourism in Uzbekistan. We should take further steps to develop the tourism industry significantly. For this, national and local banks are considered as the most important sectors.

References

1. Kaurova A.D. Turizm sektorini tashkil etish : darslik. Nafaqa. - SPb.: Gerda, 2010.188 s.
2. Chudnovskiy A.D. Sanoat turizmi boshqaruvi – M.: Knorus, 2009. 164 s.
3. Rana, M. S., Rahman, M. K., Islam, M. F., & Hassan, A. (2020). Globalization effects on tourism marketing in Bangladesh. In A. Hassan (Ed.), *Tourism marketing in Bangladesh* (pp. 157–171). Routledge.
4. <https://www.advantour.com/uzbekistan/tourism.htm>

TALABALARNI AKSIOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING AMALIYOTDAGI MAVJUD AHVOLI

Umedjanova Malika Lukmanovna

Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

umedjanovamalika@buxdpi.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarni aksiologik yondashuv asosida oilaviy hayotga tayyorlash borasidagi tadqiqot ishlari, dastur va o'quv qo'llanmalarini o'rganish, oliy ta'lim muassasasi tizimida talabalarni oilaviy hayotga tayyorlashning o'ziga xos yo'llari, metod va usullari borasida ma'lum tajribalar mavjud.

Tayanch so'zlar: aksiologiya, ta'lim-tarbiya, oilaviy hayotga tayyorlashga doir yo'llari, metod, oilaviy an'analar va urf-odatlar, sog'lom turmush tarzi, nikoh, ota-ona va farzand burchlari, dastur, o'quv qo'llanmalar.

Kirish. Talabalarni oilaviy hayotga tayyorlash bugungi taraqqiyot davrida dolzarb masala desak, mubolag'a bo'lmaydi va bu mavzu ilmiy asosga va mustahkam amaliyotga tayanadi. Bu masalaga doir pedagogik oliy ta'lim muassasalari misolida talabalarni oilaviy hayotga tayyorlash bo'yicha bir muncha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan, ammo ularning muammosi ya'ni aksiologik yondashuv nazardan chetga qolgan. Olib borilgan tadqiqot ishlari, dastur va o'quv qo'llanmalarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasasi tizimida talabalarni oilaviy hayotga tayyorlashning o'ziga xos yo'llari, metod va usullari borasida ma'lum tajribalar mavjud. Bu tajribalar talabalarni oilaviy hayotga tayyorlashda bir muncha yordam beradi. Chunki yosh avlodni oilaviy hayotga tayyorlash uzluksiz bo'lib, uni izchil davom ettirish va ilmiy-pedagogik asoslarini yaratish zamon talabidir.

Oliy o'quv yurtlarida tahsil olayotgan talabalarni aksiologik yondashuv asosida oilaviy hayotga tayyorlash, ularda milliy qadriyatlar, oilaviy an'analar va urf-odatlarini qadrlash, sog'lom turmush tarzini shakllantirish, nikoh, ota-ona va farzand burchlari haqida amaliy ko'nikmalar hosil qilish zamonaviy mustahkam oilaning garovidir. Pedagogika oliy o'quv yurtlarida milliy tarbiya, nikoh, oila masalalari haqida nazariy ma'lumotlar ayrim gumanitar fanlar mazmunida o'z aksini topgan. Ayniqsa, pedagogika nazariyasi va tarixi, milliy tarbiya asoslari, xalq pedagogikasi, oila pedagogikasi, ijtimoiy pedagogika, tarbiyaviy ish texnologiyalari, tarbiya fanini o'qitish metodikasi kabi fanlarida bu mavzuga alohida o'rin berilgan. Pedagogika nazariyasi va tarixi fanining tarbiya nazariyasi bobida aynan tarbiyaning umumiy metodlari, tarbiya turlari, oila tarbiyasi asoslari mavzulariga kiritilgan bo'lib, tarbiya

metodlari mohiyati va uning tasnifi, ijtimoiy ongni shakllantirish metodlari, faoliyatni tashkil etish va ijtimoiy xulq-atvor me'yorlarini shakllantirish, tarbiya turlari, oila tarbiyasi, oilada bola tarbiyasi, ota-onaning burch va vazifalari haqida talabalarga ma'lumot beriladi. Bundan tashqari pedagogika nazariyasi va tarixi fanining II-bobi ya'ni, pedagogika tarixida VII asrdan IX asrning birinchi yarmigacha O'rta Osiyoda tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar mavusida Qur'oni Karim – axloqiy-falsafiy ta'limotlar manbai. Hadis ilmining paydo bo'lishi. Tasavvuf ta'limoti. So'fiylik ta'limotining ma'naviy hayotga ta'siri haqida nazariy bilimlarni egallaydi va Sharq mutafakkirlarning hayoti va faoliyatlari o'rganilib boriladi. Ularning ta'lim-tarbiyaga oid asarlarida oila tarbiyasi to'g'risidagi fikrlari hozirgi kunda ham o'zini qadrdimmatini yo'qotmagan. Ayniqsa, Mahmud Qoshg'ariyning “Devonu lug'otit-turk” asarida ta'lim-tarbiya masalalari. Yusuf Xos Xojibning “Qutadg'u bilik”, Kaykovusning “Qobusnoma” asari – pandnoma asar sifatida, Abu Ali ibn Sino axloqiy tarbiya haqida. Ibn Sino bola tarbiyasi haqida “Tadbir al-manozil” (“Bolani maktabda o'qitish va tarbiyalash”), Fariduddin Attor “Mantiq ut-tayr”, “Pandnoma”, “Ilohiynoma”, “Ushturnoma”, Muslihiddin Sa'diy “Guliston”, “Bo'ston”, Sayfiddin Boxarziy ruboiylar, Jaloliddin Rumiy “Masnaviyi ma'naviy”, Nosiruddin Burhoniddin Rabg'uziy “Qissasi Rabg'uziy”, Nosiriddin Tusiy “Axloqi Nosiriy”, Aziziddin Nasafiy “Al-inson al-komil”, Mahmud Shabustariy “Gulshani roz”, Avfiy Buxoriy “Javomi ul-hikoyot”, Pahlavon Mahmud ruboiylar, Xusrav Dehlaviy “Xamsa”, Ziyovuddin Naxshabiylarning “To'tinoma” kabi didaktik asarlari, Muhammad Sodiq Qoshgariyning “Odob as-solihin” asari – yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni yorituvchi manba sifatida, Abdulla Avloniy merosining ahamiyati “Turkiy guliston yoxud axloq”. Abdurauf Fitratning ta'lim – tarbiya haqidagi qarashlari kabi mabi mavzular mohiyatida oila tarbiyasiga, nikoh masalasida alohida o'rin qaratilgan. Ushbu asarlarning boshidan oxirigacha pand – nasihatga urg'u berilgan bo'lib, har bir talaba uni mukammal o'zlashtirib olishi zarur.

Oila va asosan yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash muammosiga bag'ishlab asrimiz boshida Abdurauf Fitrat xalqimizning oilaviy an'ana va urf-odatlarini, shuningdek, Sharq mutafakkirlarining ta'limotlarini o'rganish asosida “Oila yoki oila boshqarish tartiblari” risolasini yaratdiki, bu asar hozirgi davrda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Fitrat shunday yozadi: “Bu xalqning harakat qilishi, davlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib, izzat-hurmat topishi, jahongir bo'lishi, zaif bo'lib, xorlikka tushishi, faqirlik jomasini kiyib, baxtsizlik jomasini kiyib, baxtsizlik yukini tortib, e'tibordan qolishi, o'zgalarga to'be, qul va asir bo'lishi bolalikdan o'z ota-onalaridan olgan tarbiyalariga bog'liq”¹. Shuning uchun ham “Oila yoki oila boshqarish tartiblari”

¹ А.Фитрат«Оила ёки оила бошқариш тартиблари»Рисоласи 183;55-бет.

asarida Fitrat oila qurishning maqsad va vazifalari, uning moddiy-ma'naviy va huquqiy asoslari, er va xotin hamda uning turmush tarzi, ayol va erkakning oiladagi o'rni, burchi masalalarini bayon etadi. Asarning ikkinchi qismi farzand tarbiyasiga bag'ishlanadi.

Farzand tarbiyasida bolalarga go'daklik davridan badan tarbiyasi, aqliy va axloqiy tarbiya berish, aksiologik yondashuvga asoslanish lozimligi haqida fikr yuritar ekan, pedagogik, psixologik va tibbiy jihatdan ilmiy-amaliy tavsiyalar beradi. Uning tavsiyalari hozirgi davrda ham o'z ahamiyatini yo'qotgan emas.

Oila mavzusi hozirgi kunlarda ilmiy-tadqiqot ishlarining bosh mavzusi bo'lib hisoblanadi. Uning turli qirralari yoritilib, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida yosh avlodni oilaviy hayotga tayyorlash bosh muammolardan biriga aylandi.

Masalan, A. Q. Munavvarovning "Oila pedagogikasi" monografiyasida¹ oilaviy tarbiya samaradorligini oshirishda milliy qadriyatlarva an'analarning ijtimoiy-tarbiyaviy ahamiyati, o'zbek oilalarning yosh avlodni milliy qadriyat asosida oilaviy hayotga tayyorlash uslubi va ta'sir ko'rsatish vositalari, ayniqsa, bolalarga hunar o'rgatishda o'zbek xalqining o'ziga xos tajribalari yoritiladi. Shuningdek, hozirgi davrda o'zbek oilalaridagi tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlari (bitta yoki kam bolali, ko'p bolali oilalarda bola tarbiyasi) va oilaviy tarbiyani takomillashtirish omillari hamda vazifalarini belgilab beradi. Bu borada ota-onalarga tarbiyaga oid bilim berish, oilaviy tarbiya samaradorligini oshirish – oila muammosining davlat ahamiyati darajasiga ko'tarilganligidan dalolat berishi yoritiladi.

Oliy ta'lim islohotlarida yoshlarni milliy qadriyatlar, ajdodlarimizning boy tajribasi asosida tarbiyalashga keng imkoniyat yaratildi. Tarbiya va ta'limni bir-biridan alohida ajratib bo'lmaydi, bu ikki jarayon o'zaro uyg'un, uzluksiz asosda tashkil etilgandagina odobli, axloqiy fazilatlarga ega, yuksak ma'naviyatli, shu bilan birga bilimdon, zukko, ruhan va jismonan sog'lom, keng dunyoqarash va tafakkurga ega.

Hozirgi davrda ayol va erkakdan oila va nikoh munosabatlarida yuqori darajadagi axloq-odob va psixologik-pedagogik tayyorgarlik hamda turmush madaniyati talab etiladi, shuning uchun ham yosh avlodni oilaviy hayotga tayyorlashni dastlabki yillardan boshlash taqozo etiladi. Shunga ko'ra yosh avlodda barcha fazilatlari tarkib topishi va boshqalarning xislatlarini baholay olishga o'rgatish ularni oilaviy hayotga tayyorlashning asosiy mohiyatini ifodalaydi, deydi oilashunos olim I. V. Grebennikov².

I. V. Grebennikov yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning ijtimoiy, axloqiy, huquqiy, psixologik, fiziologik-gigienik, pedagogik, estetik, xo'jalik-iqtisodiy omillarini sanab o'tar ekan, ularni bir-biriga bog'liq holda amalga oshirishni nazarda

¹ Мунавваров А.К. «Оила педагогикаси. – Т.: Укитувчи, 1994. –112 б.

² Оилавий ҳаёт этикаси ва психологияси. И.В. Гребенников тахрири остидаю – Т.Ж ТДПУ, 2001. – 10 б.

tutadi. Shuning uchun ham shaxs, uning qobiliyati, xarakteri, temperamenti, o'z-o'zini tarbiyalashi, jamiyat va oilaning bir-biriga o'zaro ta'siri, shaxs va oila, shaxslararo munosabatlar psixologiyasi, munosabat va muomala madaniyati, yigitlar va qizlar munosabatlarini axloqiy asoslari, ayollari, nazokati, tashqi va ichki go'zallik o'rtoqlik va do'stlik hamda uning milliy asoslari, muhabbat- sevishtanlarning hulq madaniyati, uni insonning umumiy madaniyati bilan bog'liqligi, sevgi ham tarbiya vositasi ekanligi, sevgida xato qilmaslik haqida ma'lumot beriladi. Eng yirik muammolardan bo'lgan nikoh va oila mavzusiga, nigohga tayyorgarlik masalalari, uning huquqiy asoslariga alohida e'tibor qaratadi¹.

Tarbiyaga yangicha, tizimli yondashuv, bolada tayanch fazilatlarini kafolatli shakllantirishda oila, maktabgacha ta'lim, umumiy ta'lim, o'rta maxsus kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalari, mahallalarning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini to'liq yuzaga chiqarishni va ular orasida ilmiy-metodik uzviylikni yangi darajaga ko'tarishni taqozo etadi.

Oila, ta'lim muassasalari, davlat tashkilotlari va nodavlat tashkilotlar, ota-onalarda boy milliy tarbiyaviy merosimiz to'g'risida bilimlar shakllanadi, ularni o'rganish, saqlash, targ'ib qilish, o'rgatish orqali milliy fazilatlarining avloddan-avlodga bezavol o'tib borishi ta'minlanadi. Konsepsiyaning amalga oshirilishi jamiyatda ma'naviy-axloqiy muhitning sog'lom va barqaror bo'lishiga salmoqli hissa qo'shadi. O'zaro hamkorlik ishlarini boshqarish uchun joylarda o'z tarkibiga mahallalar faollari, obro'li ota-onalardan, o'quv-tarbiya muassasalarining tajribali xodimlaridan, mahalla hududida joylashgan turli tashkilotlarning vakillaridan iborat muvofiqlashtiruvchi jamoatchilik kengashlari tuziladi. Jamoatchilik kengashining zimmasiga yuklatilgan vazifalardan kelib chiqib, uning tarkibida turli yo'nalishlarda faoliyat ko'rsatadigan kichik tashabbuskor guruhlar shakllantiriladi. Oqilona maqsad bolalarning shaxsiy ehtiyojlarini qondirishga imkon berish bilan birga, ularning qiziqishlari darajasini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. А.Фитрат«Оила ёки оила бошқариш тартиблари»Рисоласи 183;55-бет.
2. Мунавваров А.К. «Оила педагогикаси. – Т.: Укитувчи, 1994. –112 б.
3. Оилавий хаёт этикаси ва психологияси. И.В. Гребенников тахрири остидаю – Т.Ж ТДПУ, 2001. – 10 б.
4. Гребенников И.В. Основы семейной жизни [Учеб.пособ.] – М.: «Просвещение», 1991. – 158 с.

¹ Гребенников И.В. Основы семейной жизни [Учеб.пособ.] – М.: «Просвещение», 1991. – 158 с.

УДК 665.335.9

OBTAINING FUNCTIONAL OILS FROM PROCESSING FRUIT WASTE

A.A.Ibragimov

Fergana State University, professor of chemistry department

alijon.ibragimov.48@mail.ru

I.R. Mamazhanova

Doctoral student of the Fergana State University;

Email: Irodamamajanova78@gmail.com

Н.М. Курбанов

Namangan Institute of Engineering and Technology (Ph.D)

Abstrakt

Objective. This article discusses the composition and use of natural oils obtained from the processing of fruit waste, which are a source of non-traditional oils.

Methods. In our study, we tried to determine the beneficial properties of functional oils enriched with non-traditional oils used in functional nutrition, the amount of biologically active substances, macro- and microelements and their properties. We studied plant samples and their triglycerides, which are part of the chemical composition of various organs, when analyzing the composition and ratio of fatty acids, amino acids, traditional and modern physicochemical and physical methods of analysis were used: extraction, thin layer chromatography (TLC) methods.

Results. The acid composition of vegetable cherry oil was studied, the presence of oleic acid 52.4 wt. % and 28.3 wt. % linoleic acid. Cherry oil mainly contains oleic acids.

Conclusion. The types of fatty acids play an important role in the regulation of biological functions. Oleic acid, which is found in the largest amount in the pits of cherries, is a monounsaturated fatty acid that is quickly absorbed in the body and has a fast destructive property. Triglycerides, lipoproteins, in the human diet helps reduce cholesterol levels.

Key words: cherry, stone, natural oils, fruit waste, non-traditional oils, myristin, pentadecane, heptadecane, stearin, arachidine.

Introduction.

Cherry (*Prunus cerasus* L L) grows wild in Central Asia and is cultivated in gardens. The fruits are used for food. Dozens of confectionery products are made from them. Its juice is also used to make dyes and perfumes. Cherry fruits are of great importance in the food industry as a raw material for making wine, fruit drinks and other drinks. Cherries have been used medicinally since ancient times. At present, it has not lost its therapeutic value in folk and scientific medicine. It is known that tinctures used in the treatment of anemia are prepared from the bark of the cherry tree.

Cherry *Prunus cerasus* L. is mainly used in the food industry, where fruit waste is easily collected. Natural oils obtained from the processing of fruit waste are a source of non-traditional oils. Cherry seed oil contains: fatty acids and due to its strong antioxidant properties, it can become a component not only in the pharmaceutical but also in the food industry. The composition of the core of the cherry is given in many sources, but its composition varies under the influence of the specific climatic conditions of each region.

Methods.

In our study, we tried to determine the beneficial properties of functional oils enriched with non-traditional oils used in functional nutrition, the amount of biologically active substances, macro- and microelements and their properties.

Saturated fatty acids found in *Prunus cerasus* L kernel oil include myristin, pentadecane, heptadecane, stearin, arachidine and behenic acids. Among the unsaturated fatty acids are myristolein, palmitolein, olein, linolein, linolein, asklepin and include eicosanoic fatty acids.

Fatty acids include unsaturated, monounsaturated and including polyunsaturated fatty acids. From 43.9% in kernel oil among monounsaturated fatty acids, oleic acid accounts for the largest amount. Up to 78.5%. The content of linoleic acid is 9.7-37%; palmitic acid is 4.9-7.3% . But in another study cherry seed oil contains 32.5-2.3 mole% oleic acid and 59.8-3.9 mole% linoleic acid and oil contains 38.6-2.5 mole% oleic acid and 50.6-2.1 mol.% linoleic acid. Other unsaturated acids are not identified in the oil of cherries growing in Uzbekistan.

The acid composition of vegetable cherry oil was also studied, the presence of oleic acid 52.4 wt. % and 28.3 wt. % linoleic acid. Cherry oil mainly contains oleic acids. The types of fatty acids play an important role in the regulation of biological functions. Oleic acid, which is found in the largest amount in the pits of cherries, is a monounsaturated fatty acid that is quickly absorbed in the body and has a fast destructive property. Triglycerides, lipoproteins, in the human diet helps reduce cholesterol levels.

As well as vegetable oil with oleic acid increases oxidation resistance. Linoleic acid in the human body plays an important role in the management, improvement of the nervous system and vision. Unsaturated fatty acids also act as antioxidants. Cherry seed essential oil is a food product of Chinese medicine. It is a source of nutritional supplements and drugs in medicine.

Results

The triacylglyceride composition of cherry seed oil (TAG) was studied depending on the plant variety and growing area. Composition of Prunus vegetable oil TAG from vaniya. For both samples, the following erasus L was carried out, studied in two districts of the Fergana region as an object of research. experiment. Dried nuclei were extracted with distilled water. Aqueous precipitation of proteins and peptides of the extract was centrifuged. To do this, 1 ml per 1 ml of the test sample is added trichloroacetic acid, after 10 minutes it was centrifuged for 15 minutes at 8000 rpm. Then 0.1 ml of the supernatant was extracted and lyophilized. The hydrolyzate was evaporated to dryness, after which it was dissolved in a mixture of triethylamine-acetonitrile-water (1:7:1) and dried.

This process was done twice to neutralize the acid.

Discussions

We studied plant samples and their triglycerides, which are part of the chemical composition of various organs, when analyzing the composition and ratio of fatty acids, amino acids, traditional and modern physicochemical and physical methods of analysis were used: extraction, thin layer chromatography (TLC) methods.

Conclusion

The composition of the studied samples differs from other regions. Comparative composition and quantitative ratio with the species of the region has been analyzed. Biologically active substances contained in the oil obtained from the core of the fruit seeds allow it to be used in the production of functional food products.

References

1. А.А.Ибрагимов., Мамажанова И.Р. //Мевали данаклар мағзининг ужайралари ва структура элементларини ва ёғлиликдаражасини ўрганиш // “Internasional conference learning and teaching” anjumani ilmiy ishlar to‘plami. Toshkent. 2022. 62-68 b
2. Мамажонова И.Р. //Мева чиқиндиларини қайта ишлаш натижасида функционал ёғлар олиш. Проблемы экологии и экологического образования// Бухарский государственный медицинский институт. 2022. Бухоро. 62-68 б.
3. Ibragimov A.A., Mamajanova I.R //Gilos mevasi chiqindilaridan oziq ovqat sanoatida foydalanish istiqbollari. // Kimyo texnologiya, kimyo va oziq-ovqat

sanoatidagi muammolar hamda ularni bartaraf etish yoʻllari. 2022. Наманган.33 6

4. Ibragimov A.A., Mamajonova I.R. // The chemical composition of the cherry plant and its role in the food industry. «Oziq-ovqat va funksional oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishda mahalliy xom ashyo resurslaridan foydalanish muammolari» 2022. Shahrizabz. 192-193 б.

5. Atamukhamedova M. R., Eminov A. Y., Boratov O. M. Changes in the respiratory and blood system as a result of physical exercises //CHANGES. – 2019. – Т. 10. – С. 10-2019.

6. Атамухамедова М. Р., Саидова А. Я. Питание при железодефицитной анемии //Новая наука: история становления, современное состояние, перспективы развития. – 2020. – С. 267-269.

7. 3. Атамухамедова М. Р., Саидова А. Я. Основные правила питания при занятиях спортом //Новая наука: история становления, современное состояние, перспективы развития. – 2020. –С. 265-267.

8. Артиков А.А., Маматкулов А.Х., Хамидов Н.И. Анализ и синтез биотепломассообменных процессов. -Ташкент.: Фан. 1994.

9. Артиков А.А. и др. Электрофизические методы воздействия на пищевые продукты. -Ташкент.: Фан АН Узбекистана. 1992.

10. Юшев А.А., Орлова С.Ю. Итоги изучения адаптивных качеств сортов вишни и черешни в северных условиях выращивания // Труды по прикл. бот., ген. и сел. – Т.166. – СПб. ВИР, 2009. – С. 601-607.

11. Царенко В.П., Царенко Н.А. Дикорастущие косточковые плодовые растения Дальнего Востока. – Владивосток: Дальнаука, 2007. – 301 с.

12. Карабаева Р.Б., Ибрагимов А.А., Назаров О.М. //Определение содержания химических элементов и аминокислот в *Prunus persica* var.*nectarine*.//Universum: химия и биология. Научный журнал.-2020.-Москва9(75).-Сентябрь.С.15-18.

13. Карабаева Р.Б., Ибрагимов А.А.,//Аминокислоты *Prunus persica* var.*nectarina*.//“Товарлар кимёси ҳамда халқ табобати муаммолари ва истиқболлари” мавзусидаги VII-халқаро илмий-амалий конференция материаллари.2020.-АнДУ.-18-19 сентябрь.-С.66-67.

14. Карабаева Р.Б., Ибрагимов А.А. //Фарғона водийси шафтолисини кимёвий таркибини ўрганиш.// Кимё ва озиқ овқат маҳсулотларининг сифати ҳамда ҳавфсизлигини таъминлашда инновацион технологиялар ”мавзусидаги II Республика илмий-техникавий конференция материаллари. Тошкент.-17 май 2019.-87-88 б.

15. Ибрагимов А.А., Назаров О.М., Карабаева Р.Б.//Химические компоненты ферганских сортов *Prunus persica*. // Материалы XI

Всероссийской научной конференции «Химия и технология растительных веществ» Сыктывкар. 2019.-Май. С.105.

16. Luna-Vazquez F., Ibarra-Alvarado C., Rojas-Molina A., Luna F., Rojas-Molina. I., Rivero-Cruz B., Rivero-Cruz J.F. Vasorelaxant Constituents of the Leaves of *Prunus serotina* “capulín. // *Revista Latinoamericana de Química*. 2007.-Vol 37.-№2.-P.164–173.

17. Stanisavljevic I.T., Lazic M.L., Velickovic V.B., Stojicevic S.S., Veljkovic D.T., Ristic M.S. // Kinetics of 20. Hydrodistillation and Chemical Composition of Essential Oil from Cherry Laurel (*Prunus laurocerasus L. var. serbica Pančić*) Leaves // *Journal of Essential Oil Research*. 2010.-Vol.33.-P.564-567

18. Miras-Moreno B., Sabater-Jara A.B., Pedreno M.A., Almagro L. // Bioactivity of Phytosterols and Their Production in Plant in Vitro Cultures. // *J. Agric. Food Chem*. 2016.-V.64.-P.7049–7058.

19. Zaloga G.P. Phytosterols. // Lipid Administration and Liver Disease During Parenteral Nutrition // *J. Parenter. Nutr. Enter*. 2015.-V.39.-P.39S–60S.

20. Додобоев Ю.Т., Ибрагимов О.Ю., Карабаева Р.Б. Социально – экономический значение инновационный проект по производству импортозамещающей продукции в сфере АПК. // I Международной научнопрактической конференции “Актуальные проблемы внедрения инновационной техники и технологий на предприятиях по производству строительных материалов, химической промышленности и в смежных отраслях”. ФерПИИ IV том.-24-25 мая 2019 г.-С.198-202

21. А.А.Давлятов., А.А.Худайбердиев., Olxo‘ri mag‘izidan sovuq presslash usulida yog‘ olish Educational Research in Universal Sciences ISSN: 2181-3515 316-320 December, 2022

22. , А.А.Davlyatov., А.А.Xudayberdiyev. Z. T. Madaminova., Meva danaklari chaqilmasining granulometrik tarkibini tahlil qilish. Educational Research in Universal Sciences ISSN: 2181-3515 VOLUME 2 | ISSUE 2 | 286-291 February, 2023

АЙБСИЗЛИК ПРЕЗУМПЦИЯСИДА ШАХС ПСИХОЛОГИЯСИНИНГ АҲАМИЯТИ

Хусанов Улфатбек Баходирович

Шароф Рашидов номидаги СамДУ

Халқаро таълим дастурлари факультети талабаси

husanovulfatbek@gmail.com

Жуманазарова Асал Рустамбай қизи

Шароф Рашидов номидаги СамДУ

Психология ва ижтимоий-сиёсий фанлар факультети талабаси

jumanazarovaasal8@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақола айбсизлик презумпцияси ва шахс психалогияси ҳамда ҳуқуқий психалогик онг уларни ўрганиш ва дарсликлар ишлаб чиқиш орқали фуқароларда айникса ёшларда ҳуқуқий психалогик билим ва кўникмаларни шакиллантириш орқали уларда ҳуқуқий ва психологик маъданиятни ривожлантириш мумқунлиги ҳақидаги маълумотлар ва таклифлардан иборат.

Калит сўзлар: Айбсизлик презумпцияси, субъект, ҳуқуқий онг, психалогик онг, шахс психалогияси, ҳуқуқ соҳалари, норма, генетик жиҳат, коррупция, айб презумпцияси, тамойил.

Аннотация: Данная статья состоит из сведений и предложений о возможности развития правовой и психологической культуры у граждан, особенно молодежи, путем формирования правовых психологических знаний и умений, путем их изучения и разработки учебников.

Ключевые слова: Презумпция невиновности, субъект, правосознание, психологическое сознание, психология личности, правовые поля, норма, генетический аспект, коррупция, презумпция виновности, принцип.

Annotation: This article consists of information and suggestions about the possibility of developing legal and psychological culture among citizens, especially young people, by forming legal psychological knowledge and skills, by studying them and developing textbooks.

Key words: Presumption of innocence, subject, legal consciousness, psychological consciousness, personality psychology, legal fields, norm, genetic aspect, corruption, presumption of guilt, principle.

Айбсизлик презумпцияси - бу субъектнинг ҳуқуқий онг салоҳиятидан фойдаланиш, унинг ҳаракатларини тушуниш ва бошқариш қобилиятини ривожлантириш, оқибатларини олдиндан билиш ва жавобгарликни ўз зиммасига олишга тайёр бўлиш, бу давлат ва жамият томонидан ишонч билан рағбатлантирилади. Айбсизлик презумпциясининг умумий ҳуқуқий табиати расмий соҳалардаги ҳуқуқ соҳаларида махсус норма сифатида намоён бўладиган ихтисослашган нормалар тўплами сифатида ифодаланади. Айбсизлик презумпцияси - бу субъектнинг ҳуқуқий онг ва салоҳиятидан фойдаланиб, унинг хатти-ҳаракатларини, психологиясини тушуниш орқали унинг психологик ҳолатини ўрганишдан иборат. Ҳуқуқ субъекти виждонлигининг дастлабки принципи билан генетик жиҳатдан боғлиқ бўлган айбсизлик презумпцияси аслида қонуний хатти-ҳаракатларда ўзини намоён қилади. Агар субъект ҳуқуқбузарлик содир этган бўлса, демак у жиноятчи мақомига эга, шунинг учун бу ерда айбсизлик презумпцияси мумкин бўлган айб презумпциясига айлантдирилади (масалан, давлат хизматчилари учун коррупция айблови қўйилган тақдирда бир қатор тақиқлар ва чекловлар пайдо бўлади); агар субъектнинг айби исботланса ва унга қонуний жавобгарлик чораси тайинланса, айбсизлик презумпцияси айб презумпциясига айланади. Ҳар қандай чеклов чоралари айбсизлик презумпциясини чеклашдир. Айбсизлик презумпциясининг реал амалга оширилишини таъминлаш унинг қонунчилик даражасида инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини максимал даражада рўёбга чиқаришга имкон берадиган бошқа ҳуқуқий воситалар ва усуллар билан ўзаро таъсирининг самарадорлигини аниқлаш учун янги усуллар, воситалар ва мезонларни яратишни талаб қилади. Айбсизлик презумпцияси бир қатор қонунчилигимизда тушунчаси келтирилиб, мустаҳкамланиб қўйилган. Жумладан: Бош қомусимиз ҳисобланмиш Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг амалдаги таҳририда ва янгиланаётган таҳририда[2] ҳам ўз ифодасини топган. Жиноят содир этганликда айбланаётган ҳар бир шахснинг иши судда қонуний тартибда, ошқора кўриб чиқилиб, унинг айби аниқланмагунча у айбдор ҳисобланмайди. Судда айбланаётган шахсга ўзини ҳимоя қилиш учун барча шароитлар таъминлаб берилади. Айбсизлик презумпцияси бу бир сўз билан айтганда, айбдорнинг жинояти қонуний тартибда исбот қилинмагунча, уни айбсиз деб фараз қилиш. Гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчи унинг жиноят содир этишда айбдорлиги қонунда назарда

тутилган тартибда исботлангунга ва қонуний кучга кирган суд ҳукми билан аниқлангунга қадар айбсиз ҳисобланади. Гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчи ўзининг айбсизлигини исботлаб бериши шарт эмас ёки ўзини айбдор деб кўрсатиш ҳам қонунда белгиланган тартибда айби исботланмагунча уни айбдор деб бўлмади. Бундан ташқари Жиноят қонунчилигида ҳам шунга ўхшаш жумлалар келтирилган. Мисол учун, Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодексининг 23-моддасида - гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчи унинг жиноят содир этишда айбдорлиги қонунда назарда тутилган тартибда исботлангунга ва қонуний кучга кирган суд ҳукми билан аниқлангунга қадар

айбсиз ҳисобланади деган норма билан мустаҳкамланган. Айбдорликка оид барча шубҳалар, башарти уларни бартараф этиш имконияти тугаган бўлса, гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчининг фойдасига ҳал қилиниши лозим. Қонун қўлланилаётганда келиб чиқадиган шубҳалар ҳам гумон қилинувчининг, айбланувчининг ёки судланувчининг фойдасига ҳал қилиниши керак.

Оиладаги зўравонлик, одам савдоси, безорилик, коррупция, солиққа оид фирибгарлик, тиббий носозлик ва бошқа шунга ўхшаш жиноятларнинг асл кўламини ҳеч қачон билиб бўлмаганидек, биз ёлгон айбланган ва судланганларнинг ҳақиқий кўламини билмаймиз. Уларнинг айбдорлари статистика идорасига ҳисобот тақдим этмайди. Бизнинг ихтиёримиздаги рақамлар айсбергнинг фақат бир учи. Бизни асоссиз айбланган шахс бўлиш ва шу тариқа хавфсизликни тўлиқ йўқотиш эҳтимоли номаълум.[3]

Айбсизлик презумпцияси принципи, қонуннинг умумий тамойилларидан бири бўлиб, айти пайтда ҳалол ва жамоат субъекти ҳуқуқлари ва эркинликларининг энг муҳим кафолати бўлиб, умуман олганда, шахснинг ҳуқуқий мақомини таъминлайди, бу унинг универсал мақсади ва назарий ва ҳуқуқий мазмуни билан боғлиқ бўлиб, у ҳуқуқлар, эркинликлар орқали намоён бўлади. Биз шахс психологиясини ўрганмай туриб унинг айбсизлигини топа олмаслигимиз ёки хато қилишимиз мумкин. Ирландиялик физик ва сиёсатчи Эдмунд Буркнинг битта машҳур ибораси бор: “Ёмонликнинг галабаси учун зарур бўлган ягона нарса - яхши одамларнинг ҳеч нарса қилмаслигидир”. Шундай экан, фуқароларда қанчалик ҳуқуқий онгини ривожлантирсак, уларда ўз ҳаққини талаб қилиш хисси янада ошади ва қонун доирасида иш кўриш лаёқати шаклланади. Фаол фуқаролик жамиятини ҳам шундагина кура оламиз. Шунинг учун ҳозирги вазият ва имкониятлардан келиб чиқиб шундай таклифни илгари сурмоқчимиз. Яъни таълим муассасаларида, айниқса, олий таълимнинг барча босқич талабалари учун **“Шахс психологияси ва унинг ҳуқуқий ҳолати”** номли дарслик ишлаб чиқиб, дарс ўтиш амалиётини йўлга қўйсақ, ўйлаймизки,

ёшларни ва фукароларимизни психологик ҳамда ҳукукий онгини ошириб уларда етарлича билим ва кўникма хосил қилган бўламиз.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. “Шахс психологияси” ўқув қўлланма- Шохиста Шойимова, Тошкент- 2017-йил “LessonPress” нашриёти
2. https://meningkonstitutsiyam.uz/konstitutsiya_uz.pdf
3. Duncan, C., "Adolatni oqlash: noto'g'ri hukmlarning olti omili va ularning echimlari", "Femida: Adliya tadqiqotlari va sud ekspertizasining tadqiqot jurnali"

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH TA‘LIM O‘QITUVCHILARIDA KASBIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI.

N.D.Xayrullayeva
UZDJTSU o‘qituvchisi.

B.H.Mavlonova
GULDU magistranti.
E-mail: nodira0728@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarining tayanch kompetensiyalarni shakllantirishda tayanch kompetentli - yo‘naltirilgan topshiriqlarning mazmuni va tarkibiy tuzilishi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich ta‘lim, kompetensiya, tayanch kompetensiya, axborot, kommunikativ, ko‘nikma, faoliyat.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta‘lim- o‘quvchilarda egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida qo‘llay olish kompetensiyalarini shallantirishga yo‘naltirilgan ta‘limdir.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta‘lim- bo‘lajak boshlang‘ich ta‘limi o‘qituvchilarida faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lish, tashabbuskorlik, mediaresurslar va axborot- kommunikatsiya texnologiyalaridan o‘z faoliyatida oqilona foydalana olish, ongli ravishda kasb tanlash, sog‘lom raqobat va umummadaniy ko‘nikmalarni shakllantiradi.

Ta‘lim jarayonida o‘qituvchi tomonidan bo‘lajak boshlang‘ich ta‘limi o‘qituvchilariga quyidagi tayanch kompetensiyalarni shakllantirilishi nazarda tutilgan.

- Kommunikativ kompetensiya
- Axborot bilan ishlash kompetensiyasi
- Shaxs sifatida o‘z o‘zini rivojlantirish kompetensiyasi
- Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi
- Umummadaniy kompetensiyalar
- Matematik savodxonlik, fan texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalanish kompetensiyasi

Ta‘lim tarbiya jarayonida kompetensiyali yondashuv o‘qitish maqsadlariga erishish uchun ta‘lim mazmunini boyitish o‘quv jarayonini innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish va natijalarini tahlil etishga imkon beradigan umumiy prinsiplar yig‘indisi sanaladi.

Ular jumlasiga quyidagilarni:

- Talabalarning mustaqil hayotdagi turli faoliyat va yo'nalishlardagi muammolarni o'zlashtirgan bilim, ko'nikma malakalar, o'zlarining hayotiy tajribalari, kuzatishlari, shaxsiy xulosalariga asoslanib xal etish qobiliyatini rivojlantirish;

- Kompetensiyali yondashuv ta'lim mazmunini tanlash va metodik ta'minotini yaratishda talabalarning qiziqishlarini orttirish, ilmiy dunyoqarashini kengaytirish, axloqiy, g'oyaviy- siyosiy, ekologik muammolarni hal etish, didaktik jihatdan qayta ishlangan o'zida talabalarni avval o'zlashtirgan bilim ko'nikma va malakalarini yangi kutilmagan vaziyatlarda qo'llash, kuzatishlar yuzasidan ilmiy xulosalar chiqarishga imkon beradigan o'quv topshiriqlari bo'lishiga e'tibor qaratish;

Kompetensiyaviy yondashuvda – o'qitish maqsadlari bo'lajak boshlang'ich ta'limi talabalari tomonidan o'z – o'zini anglash, ta'lim tarbiya jarayonida o'quv maqsadlariga erishish yo'llarini tushunish, talabalarni o'quv bilim faoliyatini faollashtirish, shaxs sifatida o'z- o'zini rivojlantirish orqali jamiyat va mustaqil hayotga moslashuvi, ijtimoiylashuvi kabi ustuvor yo'nalishlarini mo'ljallash nazarda tutiladi.

Kompetensiyali o'qitish jarayonida quyidagi funksiyalarni amalga oshirish imkoniyati mavjud:

- Davlatimizning kelgusida jamiyat, fan, ishlab chiqarish va mustaqil xayotdagi muammolarni hal etishga qodir yoshlarga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojni qondirish;

- Talabalarni qiziqishlarini rivojlantirish, shaxsiy sifatlarini shakllantirish;

- Talabalarni bilim, ko'nikma va malakalar, ijodiy faoliyat tajribalarini aniq obyektlarga qaratish va mavjud muammolarni hal etish orqali tayanch va xususiy kompetensiyalarni tarkib topdirish

- Talabalarni aniq amaliy faoliyatga tayyorgarligini orttirish orqali ularni yosh, psixologik va ergonomic xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlarini etiborga olgan xolda kasbga, ijodiy faoliyat tajribalarini rivojlatirish natijasida fan yo'nalishiga yo'llash;

Boshlang'ich ta'lim o'qitish metodikasida darsga qo'yiladigan talablar uch guruh: metodik, tarbiyaviy va tashkiliy talablarga ajratiladi.

Metod talablar jumlasiga:

Xar bir darsning ta'limiy maqsadlari va uning darslar sistemasida tutgan o'rnini aniq belgilash;

- Talabalarni tayyorgarlik darajasi, o'qitish maqsadlari, o'quv dasturining talablarga mos xolda o'quv materiallarini optimal darajada tanlash;

- Darsda rivojlantiradigan umumiy va shakllantiriladigan xususiy boshlang'ich ta'limga oid tushunchalar, tarkib topdiriladigan ko'nikma va malakalar, talabalarda tayanch va xususiy biologik kompetensiyalarni aniqlash;

➤ Darsning har bir bosqichini maqsadini amalga oshirish maqsadida o'qitishning samarali metodlari, vositalari, bilimlarni nazorat qilish va rag'batlantirish metodlarini aniqlash va ularni uyg'unlashtirish orqali talabalarni bilish faoliyatini faollashtirish;

➤ Darsda talabalarni yalpi o'qitish bilan bir qatorda yakka va kichik guruhlarda mustaqil ishlarni tashkil etish orqali ularda taxsil olishga bo'lgan ehtiyojini qondirishi, qiziqishini orttirish, mustaqillikni rivojlantirish kabilarni kiritish mumkin.

Bo'lajak boshlang'ich ta'limi talabalarini o'qitishda qo'yiladigan tarbiyaviy talablar:

Darsning talabalarning o'zlashtirayotgan bilimlari, mavzuning ilmiy dunyoqarashini kengaytirish, ma'naviy-axloqiy, aqliy, gigiyenik, jismoniy, jinsiy, iqtisodiy tarbiya berish, estetik tuyg'u, mexnatsevarlik, ekologik madaniyatni tarkib topdirish imkoniyatlarini hisobga olgan holda tarbiyaviy maqsadlarining aniq qo'yilishi;

Talabalar tomonidan bilimlarni mustaqil o'zlashtirish ko'nikma va malakalari, boshlang'ich ta'limni o'rganishga bo'lgan ehtiyojini qondirish, qiziqishini rivojlantirish, ularning faoliyatidagi ijodiy faollik va tashabbuskorlikni rag'batlantirish;

Talaba tomonidan yuqori darajadagi pedagogik takt va muloqot madaniyatiga amal qilish kabilarni o'zida mujassamlashtiradi.

Darsga qo'yiladigan tashkiliy talablar o'z ichiga quyidagilarni oladi:

Mavzuli reja asosida darsning ilmiy- metodik saviyada loyihalangan ishlanmasi mavjudligi;

Darsning har bir bosqichini tashkil etishning aniq rejalashtirilganligi;

Mavzuga oid tarqatma va didaktik materiallar, talabalar bilimni nazorat qilish va baholash uchun o'quv topshiriqlari, differensial topshiriqlarning tuzilganligi;

Vaqtdan unumli foydalanishni yo'lga qo'yish uchun darsning texnologik xaritasining mavjudligi;

O'qitish vositalarining mavjudligi va ulardan samarali foydalanishni yo'lga qo'yilishi kabilarni kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" GI PF-5712- sonli farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy. 06/19/5712/3034-son, 29.04.2019 y.

2. Vazirlar Mahkamasining 6 aprel 2017 yildagi 187-son “Umumiy oʻrta va oʻrta maxsus, kasb- hunar taʼlimining davlat taʼlim standartlarini tasdiqlash toʻgʻrisidagi” qarori // <http://lex.uz/doss/3153714>

3. Радионова Н.Ф., Тряпицына А.П. Компетентностный подход в педагогическом образовании / Электронный научный журнал Вестник Омского государственного педагогического университета. Выпуск 2006. www.omsk.edu.

4. KHAYRULLAEVA, Nodira. Use of Information and Communication And 3D Technologies with Elements of Healthcare in Biology Lessons. **International Journal of Progressive Sciences and Technologies**, [S.l.], v. 18, n. 1, p. 165-167, jan. 2020. ISSN 2509-0119. Available at: <https://ijpsat.org/index.php/ijpsat/article/view/1519/796>. Date accessed: 13 apr. 2023. doi:<http://dx.doi.org/10.52155/ijpsat.v18.1.1519>.

5. Хайдаров, М., Алламуратов, М., & Хайруллаева, Н. (2021). Сравнительная оценка физического состояния подростков 11-16 лет с нарушением интеллекта. *Academic research in educational sciences*, 2(Special Issue 1), 287-293.

6. Сейдалиева, Л. Д., & Хайруллаева, Н. Д. (2022). БАДИЙ ГИМНАСТИКА БИЛАН ШУҒУЛЛАНУВЧИ СПОРТЧИЛАР ОРГАНИЗМИДА МАШҒУЛОТ ЖАРАЁНИДА КАРДИО РЕСПИРАТОР ТИЗИМИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(3), 1248-1256.

7. Сейдалиева, Л. Д., & Хайруллаева, Н. Д. (2022). РИВОЖЛАНИШНИНГ БОШЛАНҒИЧ ДАВРИДАГИ 6-7 ЁШЛИ ГИМНАСТИКАЧИ ҚИЗЛАРНИНГ ВЕСТИБУЛЯР АППАРАТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ. *Innovations in Technology and Science Education*, 1(5), 110-119.

8. Seydalieva, L. D., & Khairullaeva, N. D. (2023). Development of the Vestibular Apparatus of 6-7-Year-Old Gymnasts. *Scholastic: Journal of Natural and Medical Education*, 2(3), 152-157. Retrieved from <https://univerpubl.com/index.php/scholastic/article/view/839>

9. Hayrullayeva N.D. Improvement of Students' Methodical Training Based on Virtual Technologies in the Process of Biology Education. *WEB OF SYNERGY: International Interdisciplinary Research Journal* Volume 2 Issue 4, Year 2023 ISSN: 2835-3013 <https://univerpubl.com/index.php/synergy>
<https://univerpubl.com/index.php/synergy/article/view/977>

FAVQULODDA VAZIYATLAR VA AHOLI XAVFSIZLIGINI BOSHQARISHDA ASOSIY QONUNLAR VA ME'YORIY HUJJATLARNING O'RNI VA AHAMIYATI

T.f.d **S.S.Shamansurov**

I. A. Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti dotsenti

I.Sh.Suleymanova

I. A. Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti magistri

Anotatsiya: Maqolada mavzu turli jihatlar bo'lgan ilmiy tadqiqotlar tahlil qilinadi favqulodda vaziyatlarda huquqni muhofaza qilish. Favqulodda vaziyatlarda qonun ustuvorligini ta'minlash talab qilinadigan va adolatli normativ-huquqiy hujjatlarni o'z vaqtida qabul qilishni o'z ichiga olishi aniqlandi.

Kalit so'zlar: faoliyat, qonuniylik, ta'minlash, favqulodda vaziyatlar, nazariya, qonunchilik, normativ-huquqiy hujjat, kodeks, muhofaza qilish, aholi, obodonlashtirish.

Annotation: The article analyzes scientific studies with various aspects of the topic of law enforcement in emergency situations. It has been determined that ensuring the rule of law in emergency situations includes the timely adoption of required and fair regulatory legal acts

Key words: activity, legality, provision, emergency situations, theory, legislation, regulatory legal document, code, protection, population, improvement.

Aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishning qonuniy asosini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, O'zbekiston Respublikasi Qonunlari, Vazirlar Mahkamasining Qarorlari va Favqulodda vaziyatlar vazirining ko'rsatma va boshqa tegishli me'yoriy hujjatlari tashkil etadi.

Bizga ma'lumki, XX asrning 60 yillaridan fuqaro mudofaasi tizimi faoliyat ko'rsatib kelgan. Uning asosiy vazifasi tinchlik davrida va urush sharoitida mamlakat aholisini yalpi qirg'in qurollari va boshqa hujum vositalaridan himoya qilish, urush sharoitida iqtisodiyot obyektlarining barqarorligini ta'minlash hamda halokat o'choqlarida qutqarish va tiklash ishlarini o'z vaqtida samarali amalga oshirishdan iborat edi.

Sayyoramizda ro‘y berayotgan tabiiy, texnogen, ekologik, ijtimoiy, harbiy-siyosiy xarakterdagi favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish, talafotlar ko‘lamini toraytirish, insonlar hayoti va ular tomonidan yaratilgan moddiy boyliklarga yetadigan zararlarning oldini olish yoki ularni kamaytirishni ta‘minlash o‘ta muhim va dolzarb muammolar sirasiga kirada.

Ma‘lumki, fuqarolar muhofazasining eng muhim vazifalaridan biri, aholim favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishga tayyorlash hisoblanadi. Bu borada O‘zbekiston Respublikasining «Aholini va hududlarni tabiiy va texnogen xususiyati favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to‘g‘risida»gi va «Fuqaro muhofazasi to‘g‘risida»gi qonunlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamaasining 1998-yil 7-noyabrdagi 427-sonli «O‘zbekiston Respublikasi aholisini favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishga tayyorlash tartibi to‘g‘risida»gi qarori asosida Respublikamiz aholisini favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishga tayyorlash ishlari yo‘lga qo‘yilgan. Bu huquqiy-me‘yoriy hujjatlarning bandlarida va Vazirlar Mahkamasining 427-sonli qarorida ta‘kidlanganidek: «O‘zbekiston Respublikasi aholisini favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishga tayyorlash (shu jumladan, ta‘lim muassasalaridagi fuqarolarni ham) majburiydir. Fuqarolarni favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga tayyorlash, mulkchilik shakllaridan qat‘iy nazar, korxonalarda, muassasalarda va tashkilotlarda., yashash joylarida, ularning yoshi va ijtimoiy guruhlariga qarab olib boriladi.

Shu bilan birga, aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlardan va fuqaro muhofazasidan himoya qilish sohasida kadrlar tayyorlashning mahalliy va xorijiy tajribasini har tomonlama tanqidiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, mavjud tizim zamonaviy talablarga to‘liq javob bermaydi.

Fuqaro muhofazasining hozirgi zamon sharoitidagi ahamiyati.

Aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishning qonuniy asosini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, O‘zbekiston Respublikasi Qonunlari, Vazirlar Mahkamasining Qarorlari va Favqulodda vaziyatlar vazirining ko‘rsatma va boshqa tegishli me‘yoriy hujjatlari tashkil etadi.

Bizga ma‘lumki, XX asrning 60-yillaridan fuqaro mudofaasi tizimi faoliyat ko‘rsatib kelgan. Uning asosiy vazifasi tinchlik davrida va urush sharoitida mamlakat aholisini yalpi qirg‘in qurollari va boshqa hujum vositalaridan himoya qilish, urush sharoitida iqtisodiyot obektlarining barqarorligini ta‘minlash hamda halokat o‘choqlarida qutqarish va tiklash ishlarini o‘z vaqtida samarali amalga oshirishdan iborat edi.

Lekin aholi hayotiga faqatgina ommaviy qirg‘in qurollari emas, balki boshqa xavf-xatarlar ham tahdid solib turadi, ularni aslo nazardan chetda qoldirish mumkin

emas. Bular turli tabiiy ofatlar, avariya, halokatlardir. Sodir bo‘lib o‘tgan bir nechta halokatlar (Chernobil atom elektr stansiyasidagi avariya, 25 000 odamning yostig‘ini quritgan Spitak zilzilasi va boshqa.) fuqaro mudofaasining o‘rni va vazifalariga boshqacha ko‘z bilan qarash kerak ekanligini ko‘rsatib berdi.

Fuqaro mudofaasi qo‘shinlari bunday yirik ko‘lamdagi ofatlarga qarshi kurashishga tayyor emas ekanligi, fuqaro mudofaasi vazifalari faqatgina harbiy davr chegarasida qolishligi mumkin emasligi, ular oldiga qo‘yilgan vazifalar ko‘lamini kengaytirish lozimligi ayon bo‘lib qoldi.

90-yillarga kelib [yadro urushi xavfi kamaydi](#), biologik qurollardan foydalanish cheklab qo‘yildi, yangi-yangi zamonaviy qurol turlari kashf etildiki, ular odamlar uchun xavfli bo‘lmay, balki iqtisodiyot ob‘ektlarini ishdan chiqarishga qaratilgan edi. Bularning hammasi fuqaro mudofaasi tizimi o‘rnida yangi tizim tashkil etilishi lozimligini isbotlab berdi.

Shu o‘rinda yana bir masalani oydinlashtirib olishga to‘g‘ri keladi. Favqulodda vaziyatning o‘zi nima, undan aholi va hududlarni muhofaza qilish deganda nimani ko‘zda tutish lozim?

Favqulotda vaziyat – odamlar qurbon bo‘lishi, ularning sog‘ligi yoki atrof tabiiy muhitga zarar etishi, jiddiy moddiy talofatlar keltirib chiqarishi hamda odamlar hayot faoliyati sharoiti izdan chiqishiga olib kelgan yoki olib kelishi mumkin bo‘lgan avariya, halokat, xavfli tabiiy hodisa yoki boshqa tabiiy ofat natijasida muayyan hududda yuzaga kelgan vaziyat.

Vatanimiz Prezidenti tomonidan olib borilayotgan odilona siyosat tufayli inson manfaati, inson qadriyati eng oldingi o‘rindadir. Asosiy Qomusimiz bo‘lgan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asosini ham inson, uning qadr-qimmat, salomatligi tashkil etadi. Insonning hayoti, yashashga bo‘lgan huquqi Konstitutsiya bilan muhofaza qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti favqulodda vaziyatlar (real tashqi xavf, ommaviy tartibsizliklar, yirik halokat, tabiiy ofat, epidemiya) yuz bergan taqdirda fuqarolarning xavfsizligini ta‘minlashni ko‘zlab, O‘zbekistonda Respublikasining butun hududida yoki uning ayrim joylarida favqulodda holat joriy etadi, qabul qilgan qarorini uch kun mobaynida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining tasdig‘iga kiritadi. Favqulodda holat joriy etish shartlari va tartibi qonun bilan belgilanadi.

Oliy majlisning vakolatlariga O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining umumiy yoki qisman safarbarlik e‘lon qilish, favqulodda holat joriy etish, uning muddatini uzaytirish va to‘xtatish to‘g‘risidagi farmonlarini tasdiqlash kiradi.

O‘zbekiston fuqarolarini favqulodda vaziyatlardan muhofaza etishning qonun bilan belgilangan asosiy tamoyillari: insonparvarlik, inson hayoti va sog‘lig‘ining ustuvorligi, axborotning o‘z vaqtida berilishi va ishonchliligi, favqulodda

vaziyatlardan fuqarolarni muhofaza qilish choralarining ko‘rilishidir. Respublika FVDT O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998-yil II-dekabrda Farmoniga asosan Bosh vazir tomonidan boshqariladi. Hozirgi kunda FVDTning Respublika, mahalliy va obyekt bosqichidan iborat 14 ta hududiy va 40 dan ortiq funksional quyi tizimdan iborat bo‘lgan favqulodda vaziyatlarni oldini olish va ularda harakat qilish davlat tizimi o‘z faoliyatini ko‘rsatmoqda. Bu tizimning yagona konsepsiyani belgilash, bashoratlash, tahliliy ishlar, turli dasturlar yaratish va ularni amalga oshirish, fuqaro muhofazasi kuch va vositalarining doimiy tayyorgarligini ta‘minlash, falokatlar, halokatlar, tabiiy ofatlarni bartaraf qilish hamda xalqaro hamkorlik borasida olib borilayotgan ishlar o‘zining ijobiy natijalarini bermoqda.

Bu tizimni yanada rivojlantirish va mustahkamlashda hukumatimiz tomonidan fuqarolarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishga tayyorlashni tashkil etish, FVlarni tasniflash, avariya-qutqaruv tizimlarini kengaytirish, vazifalarini takomillashtirish va ularni zamonaviy jihozlar bilan ta‘minlash, suv osti xizmatini yaratish kabi tadbirlar borasida katta yordam ko‘rsatmoqda.

Zero, yer yuzida urnurniy qirg‘in qurollari, hujumkor qurollarning zamonaviy turlari mavjud ekan, shu bilan birga tabiiy va texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlarni bo‘lishligi muqarrar bo‘lganligidan har bir davlatda va uning har bir hududida va bo‘g‘inida fuqarolar muhofazasi davlat tizimi tashkil etiladi va uning vazifalari aniq belgilanadi

O‘zbekistonda mazkur muammolarni hal etishda ishtirok etadigan barcha xizmatlarning o‘zaro munosabatlarini belgilovchi va tartibga soluvchi "Aholini va hududlarni tabiiy va texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to‘g‘risida"gi, "Fuqaro muhofazasi to‘g‘risidagi", "Radiatsiyaviy havfsizlik to‘g‘risida"gi, "Terrorizmga qarshi kurash to‘g‘risida"gi va boshqa O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, shu sohaga taalluqli bo‘lgan Vazirlar Mahkamasining qarorlari va boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan va hayotga joriy etilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. M.Tojiev, I.Nigmatoy, M.Ilxomov. "Favqulodda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi". o‘quv qo‘llanma. t ,2002
2. I. Nigmatov. M.Tojiyev "Favqulodda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi"i 2011 yil
3. <https://fayllar.org/viii-mavzu-favqulodda-vaziyatlar-sharoitida-hayot-faoliyat-xav.html>

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ӨЗБЕК ТІЛДЕРІНДЕ СЫН ЕСІМ ШЫРАЙ КАТЕГОРИЯСЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ СИПАТЫ

Байбулатова Камила Жасарбекқызы

магистр

Чирчиқ давлат педагогика университети

Аннотация

Бұл мақалада біз өзбек және қазақ тілдерінің сын есім шырай категориясының зерттелу тарихы және зерттеуші ғалымдар туралы, сонымен қатар шырай категориясының жалпы түсіндірмесі туралы айтамыз.

Кілім сөздер: сапа, концепт, категория, галам, объективтену.

Annotatsiya

Bu maqolada o'zbek va qozoq tillarining sifat darajalarini o'rganish tarixi va tadqiqotchi olimlari haqida so'z yuritimiz hamda sifat darajalariga umumiy izoh beramiz.

Kalit so'zlar: sifat, tushuncha, kategoriya, olam, ob'ektivlashtirish.

Annotation

In this article, we will talk about the history and researchers of the study of quality levels of Uzbek and Kazakh languages and give a general explanation of quality levels.

Key words: quality, concept, category, world, objectification.

Басқа елдердің тілдері сияқты өзбек тілінің ерекшелігін айқындайтын сөз таптарының ішінде сын есім, оның ішінде сапа дәрежелеріні – қазіргі өсіп келе жатқан жас ұрпаққа сол қалпында жеткізу, үйрету, осы күндегі алдыңғы буынның және де осы тілді үйретуші оқытушылардың негізгі міндеті болып саналады.

Сын есім – негізгі сөз табының бірі. Сыртқы тұлғасына қарағанда сын есім мен зат есім түрлес. Атау күйінде тұрғанда бұл екі сөз табының тұлғалық айырмашылығы көзге көрінбейді, екеуінің арасында жік жоқ сияқты. Сондықтан Түрік системалы тілдерді зерттеушілерде сын есімді сөз табы деп тануда үлкен күмандаушылық болып келді¹.

¹ Мұсабаев Ф. Қазақ тіл білімінің мәселелері / Құраст: ф.ғ.д. Ф.Әнес. – Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2014. – 640 б.

Біз сөз еткелі отырған сын есім шырай категориясы өзбек тіл білімінде болсын, қазақ тіл білімінде болсын немесе тіптен тюркологияда болсын жалпы түбегейлі зерттеу жұмыстары алып барылды. Сондай-ақ, бүгінгі таңда сын есім шырай категориясы тақырыбы аясында докторлық диссертациялар, магистрлік диссертациялар, ғылыми мақалалар жазылып зерттелуде дегенмен, түркі тілдері мен орыс, ағылшын тілдерінде шырай категориясы салғастырмалы түрде зерттеліп, қазақ және өзбек тіліндегі шырайлардың жасалуы, түрлері, айырмашылықтары мен ұқсастықтары туралы зерттеу жұмыстар жоқтың қасы.

Қазақ және өзбек тілдерінде де басқа түркі тілдері сияқты сын есім шырай категориясы күрделі мәселелердің бірі болып табылады.

Зерттеу объектісі болып отырған қазақ және өзбек тілдеріндегі шырай категориясының сипаты мен өзіндік ерекшелігіне арналған ғылыми еңбектер мен мақалалар жеткілікті. Қазақ, өзбек тілдеріндегі сын есім және оның жасалуы, олардың байланысы мәселесінде жүйелі еңбек етіп, тынымсыз ізденістер жасаған Ғ.Мұсабаев, А.Ғуламов, Ә.Қайдар, Ш.Рахматуллаев, А.Ысқақов, М.Томанов, А.Хожиев, Ә.Төлеуов С.Исаев, Р.Қонгиров, Е.Жанпейісов, М.Содиқова, Б.Орынбаев, С.Каримов, Т.Сайрамбаев, Б.Юлдошев, Ж.Шәкенов, Ф.Оразбаева, З.Пардаев, Е.Ағманов Ж.Сарбалаев, Г.Сыздықова, Ұ.Серікбаева, т.б. зерттеулерін және еңбектерін ерекше атап өткен жөн.

Қазақ және өзбек тіліндегі сын есімдер ғаламның тілдік бейнесінде “сапа” белгісін білдіреді. Сын есімдерде белгілі бір зат туралы ақпарат берілумен қатар оның өзіндік белгісін, ерекшелігін де көрсетеді. Қазақ тілінде Қ.Жұбанов сын есімді былайша сипаттайды: «Сын есім деген заттың не істің сыпат белгісін көрсететін, шырай үстеулері мен үстеуіштерін ертетін, зат есімге де, етістікке де анықтауыш бола алатын, анықтауыш болғанда анықталушысы мен өзінің арасына зат есім анықтауышты амалсыз салатын, сан есім анықтауышты еркін салатын түбір...»¹. Осы орында өзбек тілінде де Ө.Тұрсынов, А.Мұхторов, Ш.Рахматуллаевтың «Қазіргі өзбек әдеби тілі» оқулығында да бұл сөз табына арнайы тоқталып, яғни, «Заттың(заттардың) белгісін, иісін, реңін, түсін, пішінін, көлемін, жағдайын, дәмін, білдіретін дербес сөздерді сын есім дейміз»²-, деп сипаттайды. Көріп отырғанымыздай қазақ және өзбек тілдерінде сын есімнің жасалуында дерлік айырмашылық көзге тасталмайды.

«Сапа» концепті қазақ және өзбек ғаламының тілдік бейнесінде түрлі тәсілдермен беріледі. «Сапа» концептінде қоршаған әлем туралы ақпарат көрініс табады. Қоршаған ортаны адам сезім мүшелері арқылы қабылдап, түйсінеді.

¹ Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. - Алматы: Ғылым, 1999. 482 б.

² Tursunov U., Muxtorov A., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. -Toshkent: O'zbekiston, 1992.-B.280- 287.

Ғаламның сапалық белгісі сенсорлық жүйе арқылы байқалады (иіс, дәм, көру, есту, сезіну). Адамның сенсорлық қабылдауы туралы қазақ лингвист ғалымы А.Байтұрсынұлы еңбектерінде толық қамтылған: атап айтқанда, «Зат тегінде екі түрлі: біреулері – көзге көрінетін, құлаққа естілетін, мұрынға иіскелетін, тілге татылатын, денеге сезілетін деректі заттар, екіншілері – көзге көрінбейтін, құлаққа естілмейтін, мұрынға иіс келмейтін, тілге татылмайтын, денеге сезілмейтін, адам ақылмен ғана білетін дерексіз заттар. Сол деректі һәм дерексіз заттардың атын көрсететін сөздерді зат есім дейміз»¹ деген пікір айтса, өзбек тілі маманы Азим Ходжиев сын есім – предмет белгісіні білдіретін сөз табы деген пікірін айтқан. Грамматикада белгі сөзі кең көлемді болып, ол рең, дәм, өлшем ерекшеліктері және осы сияқтыларды білдіреді. Мысалы, қызыл, тәтті, кең, сүйікті, құлыретті т.б.² деген пікір білдіреді. Яғни бұл пікірлерден А.Байтұрсынов, А.Ходжиев еңбектеріндегі адамның сенсорлық қабылдауына қатысты жіктеулерін оқулық авторлары ескеріп, сапа категориясы танымның маңызды категориясы болып, сөздердің адъективті тобы тілдің дүниетанымын, әлемді тануерекшелігін көрсетеді.

Тілдің концептуалды жүйесі әркелкі, әртүрлі концептілер жиынтығынан құралады. Біз зерттеп отырған қазақ және өзбек тілдерінде сапа негізгі (іргелі) концепт болып табылады, сол арқылы грамматикалық объективтену ерекшеліктері көрінеді. Объективті болмыстың сапалық ерекшеліктерін білдіретін сөздердің грамматикалық тобы қалыптасады. Қазақ тілінде де, өзбек тілінде де сын есімдердің ерекше грамматикалық формалары бар, бұл концепт қазақ және өзбек ментальділігі үшін ерекше маңызды. Қазақ және өзбек тіліндегі сын есімдерге талдау жасау негізінде когнитивті тіл білімінде грамматикада іргелі, негізгі концептілердің көрініс табатынын байқауға болады. Қазақ тілінің ғаламның тілдік бейнесінде «сапа» концепті өзіндік өріс құрылымы бар өріс орталығын құрайды.

Қазақ тіліндегі шыққан тұңғыш грамматикасында сапа дәрежелерін сипаттайтын шырай танылып, оны түрлері анықталып, олардың жасалу жолы көрсетіліп, көрсеткіштерінің мағынасының анықталуын үлкен жетістік деп бағалау дұрыс деп санаймыз.

Өйткені ХХ ғасырдың басында қазақ лингвист ғалымы А.Байтұрсынов шырайдың не екенін біршама сипаттап берсе де, ХХІ ғасырдың басына дейін бұл мәселенің әлі де шешілмеген мәселелері баршылық.

¹ Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. Қазақ тілі мен оқу ағартуға қатысты еңбектері. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 446 б.

² Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Tashkent, 2010.

Сын есімнің шырай категориясын қазақ және өзбек тіл білімінде көпшілік ғалымдар шырай категориясын — грамматикалық категория деп таныған. Атап айтқанда, өзбек лингвист ғалымдарынан А.Ғуламов, Ш.Рахматуллаев, А.Хожиев, Р.Қоңғиров, М.Содиқова, Б.Оринбоев, Б.Юлдошев, З.Пардаев тағы басқалар және қазақ лингвист ғалымдарынан А.Байтұрсынов, Қ.Жұбанов, С.Аманжолов, Н.Сауранбаев, К.Аханов, Ғ.Әбуханов, М.Б.Балақаев (бастауыш мектептің оқулығында), Ғ.Бегалиев, С.Жиенбаев, Б.Катембаева, Н.Оралбаева, Н.Мадина, А.Әбілқасымов, Ж.Шакенов, Ы.Маманов, А.Ысқақов, Ә.Төлеуовтер сын есімнің шырайларын лексика-грамматикалық категория деп таныған. Осы айтылғандарды қорыта келе, шырай категориясының мынадай өзіндік белгілерін көрсетуге болады:

1. Шырай – жалпы сын есімге емес, сапа сынына қатысты категория. Сапа сындары ғана шырай формаларында қолданылады. Қатыстық сындардың ішінен сапа мәніне ие болған сөздер ғана шырай формасында қолданыла алады. Мысалы, өте ақылды, сенен ақылдырақ, көріктілеу, аса көрікті, тым маңызды, маңыздырақ, әсерлірек, өте әсерлі, деген сияқты қолданыс бар. Бірақ, ең таулы, таулырақ, сусызырақ, өте сусыз сияқты қолданыс тілде жоқ.

2. Сапа сынының шырайы – жалғыз сөз түрлендіруші грамматикалық категориясы.

3. Шырай грамматикалық сөз түрлендіруші категория болғандықтан, оның сөз түрлендіруші өз парадигмасы бар.

4. Шырай категориясының сөз түрлендіруші қызметі сөйлемге, контекстке қатысты, сөйлем ішінде ғана шырай қызмет атқарады. Бұл да шырайдың грамматикалық категория екенін дәлелдейді, өйткені грамматикалық категориялардың ғана қызметі сөйлеммен байланысты.

5. Шырай категориясы басқа сөз таптарында жоқ, басқа сөз таптарының сөздері шырай парадигмасы бойынша түрленбейді.

6. Шырайдың өзіндік грамматикалық мағынасы бар, ол мағынаның ішкі ерекшелігі өзіндік құрамы бар.

7. Шырай категориясының өзіндік морфологиялық көрсеткіштері бар, олар шырай категориясының мағынасын білдіреді.

8. Шырай категориясының морфологиялық көрсеткіштері тілде әбден қалыптасқан, олар көне замандардан бері қолданылып, келе жатыр. Оған шырай көрсеткіштерінің түркі тілдеріне ортақтығы дәлел.

9. Шырай категориясының мағынасы, екі не одан да көп заттағы бір сындық белгінің артық кем дәрежесін білдіреді.

10. Шырайдың қолданыстағы ерекшелігін ескеру шырайдың түрлерін анықтауға көмектеседі.

11. Шырай формасы бойынша түрленген сөздердің білдіретін грамматикалық мағынасын анықтауда ол сол сапа сынының формасымен салыстырылады.

Сапалық деңгейлерде, сапаның мағыналық түрлерінің жіктелуінде, соған байланысты пікірлерде (өзбек тілінің грамматика оқулықтарында және түркі тілдерінің грамматикаларында) біршама айырмашылықтар бар. Мысалы, «Ўзбекча тил сабоқлиғи» китобида «Сифат сирлари» шырай категориялары деп: 1. Содда сифат, 2. Чоғиштириш сифати, 3. Оширма сифат, 4. Озойтириш сифаты сияқты беріледі. Ал, «Ўзбек тили грамматикаси» оқулығында шырай категорияларын 1. Оддий даража, 2. Чоғиштирма даража, 3. Оширма даража деп жіктейді.

А.Н.Кононов шырай категорияларын екіге бөледі. 1. Қиёсий даража, 2. Орттирма даража¹.

Басқа түркі тілдерінде, атап айтқанда, қазақ, әзербайжан, татар, түрікмен тілдерінде де шырай категориялары 4-5 топқа жіктейді².

Содиқова Мақсуда “Ҳозирги ўзбек тилида сифат” монографиясида шырай категорияларын 3 топқа жіктейді. 1. Орттирма дәреже, 2. Озойтирма дәреже, 3. Қиёсий даража. (Интенсив форма орттирма даража таркибида ўрганилди)³. Сонымен қатар осы монографияда шырай категориясын 3 топқа жіктеумен қоса сын есімнің семантик жақтан 9 топқа бөліп үйренуді алға қояды.

Ал қазақ тіліндегі шырай категориясын А.Байтұрсынов “Қазақ тілі мен оқу ағартуға қатысты еңбектерінде” үш шырай яғни, жай шырай, талғаулы шырай, таңдаулы шырай⁴ деп, А.Ысқақов есе “Морфология” оқулығында жай шырай, салыстырмалы шырай, күшейтпелі шырай, асырмалы шырай⁵ деп, І.Кеңесбаев, А.Ысқақов, К.Аханов, Ғ.Әбуханов авторлығымен шыққан мектеп және педучилишеге арналған оқулықтарда жай шырай, салыстырмалы шырай, күшейтпелі шырай деп үш түрге бөлген.

Сондай-ақ, қазіргі қазақ тіл білімінде шырайдың грамматикалық категория деп танылуына қарсы пікірлер пайда болды. Сондықтан шырайдың қандай категория екенін шешу қажеттігі туғызған.

¹ Кононов.А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка, М, 1960, стр. 162-165.

² Зейналов, Принципы классификации именных частей речи, Баку, 1959, стр.146; Қазіргі қазақ тілі, Алматы, 1954, 252-бет; Современный татарский литературный язык, М., 1969. Стр. 172; ва ҳоқ.

³ Содиқова М. Ҳозирги ўзбек тилида сифат. Тошкент. 1974.

⁴ Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. Қазақ тілі мен оқу ағартуға қатысты еңбектері. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 446 б.

⁵ Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Морфология. – Алматы: Мектеп баспасы, 1991. – 389 б.

Ғ.Мұсабаев жай шырайдың салыстыру мәні жоқ деп, оны шырайдан шығарғанмен, оқулықтарда жай шырай беріліп келді. Бірақ 2002 жылғы «Қазақ грамматикасында» жай шырай танылмаған¹.

Бұл грамматикада шырайдың екі түрі ғана (салыстырмалы, күшейтпелі) танылған. 1954 жылдан бастап үш рет қайта басылып, жоғары оқу орындарында қазақ тілі мамандарын дайындайтын құрал ретінде қолданылып келе жатқан «Қазіргі қазақ тілі» оқулығында шырайдың төрт түрі берілген.

Ал 2007 жылы шыққан «Қазіргі қазақ тілінің морфологиясы» атты профессор Н.Оралбай авторлығымен шыққан жоғары мектепке арналған оқулықта жай шырай танылып, шырайдың үш түрі берілген. Тек осы жағдайдың өзі-ақ шырай мәселесін зерттеп, шырайдың түрлерін анықтаудың қажет екенін дәлелдейді.

Шырай жасайтын көрсеткіштер мәселесінде де пікір алалығы күшті. Ж.Шакенов, Ы.Маманов сияқты ғалымдарымыз салыстырмалы шырай көрсеткіштері ішінде сөзжасамдық жұрнақтар қосылып жүргенін дәлелдесе де, ол көрсеткіштер 2002 жылғы «Қазақ грамматикасынан» да орын алған.

Жалпы, сын есімнің өзіне тән белгілерін тіл білімі тұрғысынан жан-жақты талдап, зерттеудің теориялық тұрғыдан да, практикалық тұрғыдан да маңызы зор екендігін айтып өткен.

Шырай категориясы дүние жүзі тілдерінің грамматикалық құрылысына қатысты және оларда танылып жүрген категория деп қорытуға болады. Ерте кезеңнен-ақ түрлі тілдердің грамматикаларында танылып келе жатқан, түрлі тілдерге ортақ осы тілдік құбылыс ғылымда ерте танылған.

Қорыта айтқанда сын есімнің шырайлары, шынында, өте нәзік сезімдерді, белгілерді, өзара бір-бірінен ажырататын негізгі тәсілдің (методтың) бірі.

Бүгінгі күнде қазақ және өзбек тіл білімі айтарлықтай дамып отыр. Нәтижеде тіл білімінде жаңа бағыттар пайда болуда. Біздің зерттеу объектіміз тек ғана осы екі тілдің грамматика саласындағы сын есім шырай категориясының ұқсас және ерекше жақтарын айқындап зертеу болғанына қатысты біз осы мәселе төңерегінде жазылған бір-екі еңбектер және зерттеушілерге тоқталдық. Әрі күрделі әрі қызықты болған тілдегі сын есім шырай категориясы әлі де болса жан-жақты зерттеуді талап ететін мәселе, ол үшін көптеген теориялық, практикалық және методикалық аспектидегі талай ғылыми жұмыстар зерттелуі тиіс деп айтқымыз келеді.

¹ Мұсабаев Ғ. Қазақ тіліндегі сын есімінің шырайлары. Алматы. 1992. – 88 б.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Tashkent, 2010.
2. Sayfulayev B.N. Structural Features of Uzbek-Kazakh Dialectal Phrasemas. <https://cajssh.centralasianstudies.org/index.php/CAJSSH/article/view/311>.
3. Sayfullayev B.N. Structural Features of Uzbek-Kazakh Dialectal Phrasemas. <http://cajssh.centralasianstudies.org/index.php/CAJSSH>.
4. Tursunov U., Muxtorov A., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. - Toshkent: O‘zbekiston, 1992.-B.280- 287.
5. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. Қазақ тілі мен оқу ағартуға қатысты еңбектері. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 446 б.
6. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. - Алматы: Ғылым, 1999. 482 б.
7. Зейналов, Принципы классификации именных частей речи, Баку, 1959, стр.146; Қазіргі қазақ тілі, Алматы, 1954, 252-бет; Современный татарский литературный язык, М., 1969. Стр. 172; ва ҳоқ.
8. Кононов.А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка, М, 1960, стр. 162-165.
9. Мұсабаев Ғ. Қазақ тіл білімінің мәселелері / Құраст: ф.ғ.д. Ғ.Әнес. – Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2014. – 640 б.
10. Содикова М. Ҳозирги ўзбек тилида сифат. Тошкент. 1974.
11. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Морфология. – Алматы: Мектеп баспасы, 1991. – 389 б.

НУТҚ МАДАНИЯТИНИНГ МЕЪЁРИЛИК АСПЕКТИ

Юнусова Соҳиба Абдусаттаровна

sohibayunusova007@gmail.com

Мирзаулугов Шахзод Бехзод ўғли

ЎзДЖТУ талабаси

shahzodbekmirzaulugov@gmail.com

Аннотация: Маълумки, меъёрийлик ҳаётнинг барча жабҳалари учун хос бўлган универсал ҳодиса ҳисобланади. Ҳар қандай вазият, шароит меъёрийлик қонун-қоидаларига бўйсунгани, унга имкон қадар риоя қилишни талаб қилади. Меъёр бор жойда эса, табиийки, тартиб-интизом мавжуд бўлади. Айнан мақолада шу хусусида ёндашилган.

Калит сўзлар: Тилшунослик, меёр, услуб, жонли, нутқ, тил, миллий, ҳодиса, қоида, лисоний, тур, олим, фаолият.

Жаҳон цивилизациясининг пайдо бўлиши оғзаки нутқнинг бир шаклга (ёзувга), меъёрга солиниши билан чамбарчас боғлиқ. Олимларнинг эътирофи этишларича, муҳимлик жиҳатидан бу кашфиётга тенг келадигани йўқ¹. Ёзувнинг пайдо бўлиши эса вақтлар ўтиб муайян бир тилнинг меъёрий қоидалари ривожланишига, шаклланишига, адабий тилнинг юзага келишига асосий туртки бўлди.

Маълумки, ривожланган ҳар қандай тил, шу жумладан, ҳозирги ўзбек тили ҳам икки асосий функционал турга: адабий тил ва жонли сўзлашув тилига бўлинади. Умумхалқ тилининг юқори шакли ҳисобланган адабий тил аниқ ва муайян бир тизимда ҳар бир давр тилига хос меъёр, тартиб-қоидаларни ифодалайди. Миллий адабий тилни, унинг оғзаки ва ёзма шакллари аниқлашда энг муҳим ва асосий белги унинг муайян бир меъёрга, яъни аниқ бир маромга, тартиб-қоидаларга солинганлигидир.

Тилшуносликда тил меъёрлари мавзуси бўйича кўплаб тилшунос олимлар тадқиқот олиб борганлар (К.С. Горбачевич, В.А. Ицкович, В. Барнет, Р.И. Аванесов, Э. Бегматов, А.Э. Маматов, Н.С. Қулиев ва бошқалар).

¹ Файзиёва Н.А. Инглиз тилини ёритишга оид дидактик матнлар ифода воситаларининг эволюцияси ва замонавий технологиялар яратган имкониятлар: Филол. фан. магистри ...дис. – Тошкент: ЎзДЖТУ, 2001. – Б. 4.

Олимлар тил меъёри – нутқ маданияти назариясининг марказий тушунчаси эканлигини таъкидлаб ўтганлар (К.С. Горбачевич, Г.О. Винокур, В.А. Ицкович, А.Э. Маматов, Р. Қўнғуров, Э. Бегматов ва бошқалар). Уларнинг фикрича, адабий тилсиз маданий нутқий фаолиятнинг бўлиши мумкин эмас.

Л.Б. Щерба, Л. Косериулар тил материали ва тил структурасини меъёр деб билганлар. Лекин айтилган ва ёзилган барча нарсалар тил учун меъёр бўлавермаслиги сабабли, бу олимларнинг фикри тўлақонли ўз тасдиғини топмаган¹. Рус олими Г.О. Винокурнинг таъкидлашича, *меъёр* – маданият ва тил сингари тарихий категория, ижтимоий муносабатлар ўзгариши билан у ҳам ўзгаради². Унинг фикрича, адабий тил лексикада ҳам, фонетика ва грамматик қурилиш соҳасида ҳам ўз меъёрлари, қоидалари билан ажралиб туради. Бу меъёрлар шу тилда сўзлашувчи барча кишилар учун умумий ва зарурий ҳисобланади. Адабий тилнинг муайян меъёрга солинганлиги шундан иборатки, унинг луғат таркиби маълум тартибга келтирилган бўлади, сўзларнинг маъноси ва ишлатилиши, талаффузи ва ёзилиши ҳамда грамматик шаклларнинг ясалиши ягона, муштарак қоидага бўйсунди. Б. Гавренек, тил меъёрига таъриф берар экан, уни маълум бир лисоний гуруҳ учун шарт бўлган мажбурий қоида, тил тизимида ўз аксини топадиган, нутқда мунтазам равишда ишлатиладиган, акс ҳолда тил кишилар ўртасидаги алоқа воситаси вазифасини бажара олмаган бўлар эди, деб ҳисоблайди³.

В.А. Ицкович меъёр ҳодисасини тилнинг барча яшаш шакллари учун хослигини⁴, К.С. Горбачевич унинг турғун ва барқарор эканлигини⁵, Г. Хартунг, Р. Пулилар эса, меъёрни грамматика мутахассислари, луғатшунос ва махсус тавсияномаларни тузувчилар томонидан белгилаб бериладиган қонун деб эътироф этадилар⁶.

Р.И. Аванесовнинг таъбири билан айтганда, меъёр ижтимоий жамиятнинг тилга тегишли бўлган ички қонуниятлари ва ушбу жамиятнинг ҳаёт тарзи таъсирида ривожланади. Нутқ турларига қараб меъёрлар ҳам бир-биридан фарқланади⁷. Тил меъёрларини, айниқса, адабий тил меъёрларини батамом аъло даражада ўзлаштирган кишиларнинг топилиши ёки мавжуд бўлиши мумкин

¹ Щерба Л. В. О тройном аспекте языковых явлений / Ақобиров С. Нутқ маданияти ва норматив луғат. – Т.: Ўзбекистон, 1977. – Б. 6.

² Винокур Г.О. Из бесед о культуре речи // Русская речь. – М.: Наука, 1967. – С. 10-14.

³ Навтенец М.В. Zum Problem der Sprachform. Copenhagen, 1938. – P. 152 / Бегматов Э., Маматов А. Адабий норма назарияси. 1-қисм. – Т.: Наврўз, 1997. – Б. 14.

⁴ Ицкович В.А. Языковая норма. – М.: Просвещение, 1968. – С. 565.

⁵ Горбачевич К.С. Нормы литературного языка и толковые словари. – М.: Наука, 1966. – С. 6-9.

⁶ Pooley R.C. Teaching English usage. N. – Y. – L. 1946 / Бегматов Э., Маматов А. Адабий норма назарияси. 1-қисм. – Т.: Наврўз, 1997. – Б. 22.

⁷ Аванесов Р.И. Русское литературное произношение. – М.: Просвещение, 1984. – С. 10.

эмаслиги, бу жуда ҳам катта меҳнат талаб қилувчи фаолият эканлиги ҳам ушбу олим томонидан эътироф этилади.

А.Э. Маматов *меъёр* атамасини – “тил структурасининг ижтимоий тил практикаси томонидан танлаб олинган ва мустаҳкамланган элементларининг барқарор, анъанавий реализациялари йиғиндисидир”¹, деб тарифлайди.

Бизнинг фикримизча, меъёр бу – тил бирликларининг тил эгалари томонидан тан олинган, маъқул бўлган ҳамда тарих синовлари натижасида мустаҳкамланган вариантларини нутқда ифодалашдир.

Меъёр умумий ва хусусий гуруҳланган ҳолда ўрганилади². Умумий меъёр маълум тилнинг барча кўринишларида қўлланилаётган меъёрларни ўз объекти деб ҳисобласа, хусусий меъёр эса, умумий меъёрнинг нутқ кўринишлари, шаклларидаги, тил шаклларидаги аниқ кўринишларини ўрганади. Хусусий меъёр, ўз навбатида, адабий тил, лаҳжа ва шевалар, сўзлашув нутқи, тилнинг ижтимоий тармоқларига хос меъёрларни ўрганади.

“Адабий тил меъёрлари” тушунчаси муайян қоидалар остига олинган, барқарор, шу билан бирга, доимо ривожланиб борувчи, ўзгариб турувчи, вариантдошлик хусусиятига эга бўлган, тил тизими томонидан йўл қўйилган тил ҳодисаларининг йиғиндиси бўлиб, тилдан фойдаланувчилар нутқда мустаҳкамланган, шунингдек, адабий тилда сўзлашувчилар учун умуммажбурий бўлган лисоний ҳодисадир, деб таърифланади³.

Адабий тилнинг фонетик, орфографик, орфоэпик, луғавий, фразеологик, грамматик, семантик-услубий меъёрлари мавжуд бўлиб, мазкур меъёрлардан оддий сўзлашув, расмий, илмий, публицистик ва бадий услубларнинг ҳар бирида белгиланган лисоний қонун-қоидалар асосида ўринли фойдаланиш, уларнинг барчасига амал қилиш тўғри ва маданий нутқни юзага келтиради. Мулоқот чоғидаги нутқ маданияти меъёрийлик қонун-қоидалари орқали намоён бўлади.

Бироқ нутқ расмий ва норасмий, ёзма ва оғзаки, тайёрланган ва тайёрланмаган ҳамда шу каби бошқа вазиятларда юзага келиши билан характерланади. Турли шароит ва ҳолатлар тил меъёрларидан турлича фойдаланишни талаб қилади. Н. Кузнецова меъёр қоидалари нуқтаи назаридан нутқни тўғри ҳамда нотўғри деб баҳолаш мумкинлигини эътироф этади⁴.

¹ Маматов А.Э. Нутқ маданияти ва тил нормасига оид терминлар ва тушунчалар изоҳи. – Т.: Bayoz, 2014. – Б. 16.

² Қўнғуров Р., Бегматов Э., Тожиев Ё. Нутқ маданияти ва услубият асослари. – Т.: Ўқитувчи, 1992. – Б. 37.

³ Бегматов Э., Маматов А. Адабий норма назарияси. 3-қисм. – Т.: Самарқанд вилоят босмахонаси, 1999. – Б.23.

⁴ Кузнецова Н. Русский язык и культура речи. – М.: Форум, 2006. – С. 13.

Меъёрнинг бузилиши даражаси қандай вазиятда, нутқнинг қайси турида (оғзаки ёки ёзма), тингловчи ушбу хатони қандай қабул қилишига, мулоқот жараёнининг якуний натижасига қараб баҳоланиши лозим¹.

Масалан, расмий нутқда шевада сўзлаш салбий ҳолат деб баҳоланса, норасмий вазиятларда ёки сўзлашув услубида бу ҳолат бироз енгил баҳоланади. Нутқий мулоқот вазиятининг турлича бўлишига қарамасдан, тўғри ва раво сўзлашга интилиш, тил меъёрлари, айниқса, адабий тил қонун-қоидаларига амал қилиш маданий нутқни юзага келтиради.

Айтиб ўтилган фикрлардан адабий тил меъёрлари нутқ маданияти назариясининг марказий тушунчаси эканлиги яна бир бор ўз тасдиғини топади. Адабий тил меъёрларига амал қилиш маданий нутқни юзага келтиради.

Адабиётлар рўйхати:

1. Файзиева Н.А. Инглиз тилини ёритишга оид дидактик матнлар ифода воситаларининг эволюцияси ва замонавий технологиялар яратган имкониятлар: Филол. фан. магистри ...дис. – Тошкент: ЎзДЖТУ, 2001. – Б. 4.

2. Щерба Л. В. О тройном аспекте языковых явлений / Ақобиров С. Нутқ маданияти ва норматив луғат. – Т.: Ўзбекистон, 1977. – Б. 6.

3. Винокур Г.О. Из бесед о культуре речи// Русская речь. – М.: Наука, 1967. – С. 10-14.

4. Havrenek M.B. Zum Problem der Sprachform. Copenhagen, 1938. – P. 152 / Бегматов Э., Маматов А. Адабий норма назарияси. 1-қисм. – Т.: Наврўз, 1997. – Б. 14.

5. Ицкович В.А. Языковая норма. – М.: Просвещение, 1968. – С. 565.

6. Горбачевич К.С. Нормы литературного языка и толковые словари. – М.: Наука, 1966. – С. 6-9.

7. Pooley R.C. Teaching English usage. N. – Y. – L. 1946 / Бегматов Э., Маматов А. Адабий норма назарияси. 1-қисм. – Т.: Наврўз, 1997. – Б. 22.

8. Аванесов Р.И. Русское литературное произношение. – М.: Просвещение, 1984. – С. 10.

9. Маматов А.Э. Нутқ маданияти ва тил нормасига оид терминлар ва тушунчалар изоҳи. – Т.: Bayoz, 2014. – Б. 16.

¹Ипполитова Н.А., Князева О.Ю., Савова М.Р. Русский язык и культура речи. – М.: Проспект, 2009. – С. 294.

SHAXSSIZ FE'LLAR VA IBORALAR O'RTASIDAGI FARQ

Suvonova Nigorabonu

SamDCHTI dotsenti

Rasulova Mohinur

SamDCHTI magistranti

Annotatsiya. Maqola “Fransuz tilida shaxssiz fe'llar va iboralar o'rtasidagi farq” lar to'g'risida bo'lib bu mavzu ko'pgina tilshunoslar tomonidan tahlil qilingan. Bu o'rinda har doim shaxssiz shakilda keladigan fellarga katta etibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: shaxssiz fe'llar, rasmiy, semantik qo'shma, o'timsiz, passiv, pronominal fellar.

KIRISH. Maqolada fransuz tili iboralari va gaplarda shaxssiz fe'larning qo'llanilishi ularning leksik semantik ma'nolari to'g'risida. Shaxssiz fe'llar ikkiga bo'linadi. Birinchi guruhdagi fe'llar doim shaxssiz shakilda keladi. Ikkinchi guruhdagilar ba'zan shaxssiz shakilda keladigan fe'llardir. Shaxssiz fe'llar va shaxssiz iboralarni farqlash uchun ko'plab tahlillar olib borilgan va hozir ham davom etmoqda.

ASOSIY QISM. Amaldagi atamalarni ko'rib chiqqandan so'ng, ularning belgilanishi ortida nima yotganini ko'rsatish vaqti keldi. XX-asrning “Grammaire Larousse”da bu farq yetarlicha aniq ko'rsatilmagan. Shuning uchun yuqoridagi fe'l va iboralarning qaysi biri birinchi yoki ikkinchi turkumga mansubligini aniqlash mushkul. Biz shaxssiz konstruksiya deb atagan termin izohi sifatida turli grammatikalarda shaxssiz fe'llar, iboralar deyiladi. Grammatikada uchraydigan ta'riflar uch xil bo'lib: rasmiy, semantik yoki qo'shma. Birinchi turdagi misollarni Vagner va Pinchonda topish mumkin: ‘*On rencontre en francais beaucoup d'exemples dans lesquels le verbe du predicat est mis en relief en tete de la phrase a la 3e personne du singulier*'. Ya'ni fransuz tilida biz 3- shaxs birligida fe'lning predikatida ta'kidlangan ko'plab misollarni topamiz deyiladi.

Brunot esa sof semantik mezonlardan foydalanib quyidagicha fikr bildiradi ‘*Il existe une facon speciale de concevoir l'action ou l'etat, ou la pensee part de l'idee de l'acte, non du sujet qui le fait. On a plusieurs fois parle de verbes unipersonnels : il neige, c'est impersonnels, qu'il faut dire. Ils n'ont point de personnes, pas meme une*' ya'ni harakatni yoki holatni tasavvur qilishning o'ziga xos usuli mavjud, bu o'rinda fikr uni bajarayotgan subyektdan emas, balki harakat

g'oyasidan boshlanadi. Biz bir necha marta bir shaxssiz fe'llar haqida gapirganmiz: *il neige*, shaxssizdir, ushbu jumlada shaxs keltirilmagan.

Ko'pgina ta'riflar uchinchi toifaga kiradi: ular odatda 'il' olmoshining qiymatini tavsiflovchi semantik qismdan iborat. Grevisse ta'rifiga ko'ra '*Les verbes impersonnels sont des verbes employes seulement a la troisieme personne du singulier ; ils ont ordinairement comme sujet 'il' impersonnel, c'est-a-dire qui ne designe aucun etre ou aucune chose : il pleut*'. Shuningdek, ushbu fikrda 'Shaxssiz fe'llar faqat uchinchi shaxs birlikda qo'llaniladigan fe'llardir; ular odatda sub'ekt sifatida '*il*' shaxssiz, ya'ni hech qanday mavjudotni yoki biror narsani bildirmaydi: *il pleut*-yomg'ir yog'moqda kabi.

Tadqiqot jarayonida turli mualliflarning ta'riflarini ajratib turadigan, asosan, 'il' olmoshining turli xil tushunchalari degan xulosaga kelindi.

Shaxssiz konstruktsiyalarning ikki toifasi mavjud: asosan shaxssiz fe'llar va shaxssiz tuzilgan fe'llar. Ko'rinib turibdiki, ko'plab grammatika mualliflari uchun bu ikki atama shunchalik aniqki, ular qo'shimcha izohlashni talab qilmaydi. Mohiyatan shaxssiz fe'llar toifasi uchun uning ta'rifining iqtibosidan boshlash joizdir '*Les verbes impersonnels (unipersonnels) ne presentent que la 3e personne du singulier. Ils n'ont pas de veritable sujet. Leur sujet apparent il est une particule depourvue de signification personnelle. On peut construire impersonnellement un grand nombre de verbes intransitifs, passifs et pronominaux quand le sujet doit etre inverti*'. Shaxssiz (bir shaxs) fe'llarda faqat 3-shaxs birlik mavjud. Ularda haqiqiy mavzu yo'q. Ularning zohiriy predmeti shaxsiy ma'nodan holidir. Agar mavzu teskari bo'lishi kerak bo'lsa, biz shaxsan ko'p sonli o'timsiz, passiv va pronominal fe'llarni shakllantirishimiz mumkin bo'ladi. Tahlilimizda bu turkumga faqat bitta *s'agir de* fe'l kiradi. S'agir de fe'li o'zidan oldin har doim il predmeti bo'lishiga va paydo bo'lish chastotasiga qaramay, belgilangan mezonlarga ko'ra tasniflash mushkul bo'lgan fe'ldir. Ma'lumki, fe'lga doimo + noaniq shaklida yoki ot bilan birga qo'llangan predlog hamroh bo'ladi, masalan, *de + infinitif ou substantif* :

Il s'agit plus de juger ; Il ne s'agit pas de vous.

Misollarda *s'agir* fe'lidan keyingi gap mantiqiy predmetning barcha ko'rinishlariga ega ekanligini ko'rsatishimiz mumkin. Biroq, infinitiv ham, predlogdan keyin qo'yilgan substantsiya ham gapning predmeti bo'la olmaydi. Ushbu fe'l guruhida biz tikanli joyga yaqinlashamiz va bu ikki sababga ko'ra: Birinchidan, grammatiklar, agar ular bu shaxssiz foydalanishni umuman eslatib o'tsalar, to'liq bo'lmagan ma'lumotlar bilan kifoyalanadilar.

Ikkinchidan, 'ca' olmoshining ko'rgazmali ma'nosini hisobga olsak, ko'pincha foydalanish shaxsiy yoki shaxssiz ekanligini aniqlash mushkul. U fe'llarning xilma-

xilligiga ko‘plab misollar keltiradi, lekin uning misollaridan aniq paydo bo‘ladigan turli semantik toifalarni farqlashga unchalik ahamiyat berilmaydi.

Shaxssiz olmosh sifatida "Il" bilan qo‘llaniladigan fe‘llar ro‘yxati

s’agir de	<i>il s’agit de remplir une fiche très brève.</i>
en aller de même	<i>il en va de même dans notre espace physique</i>
y avoir	<i>il y a beaucoup de questions / il y a dix ans que nous attendons</i>
n’y avoir qu’à	<i>il n’y a qu’à demander !</i>
y avoir lieu + inf.	<i>il n’y a pas lieu de s’inquiéter</i>
convenir de ./ que .	<i>il convient de... / que ...</i>
devoir + inf. + subj.	<i>il doit être l’heure de partir / il doit y avoir une erreur</i>
se pouvoir que	<i>il se peut qu’il y ait une erreur</i>
Être	<i>l’heure : Quelle heure est-il ? il est 9 h</i>
Intempéries : neiger, pleuvoir, faire chaud, faire froid, tonner, vent, etc.	<i>Il neige, il pleut, il vente, il fait chaud, il tonne, etc.</i>
se passer (it. succedere)	<i>qu’est-ce qui (qu’il) se passe? - il ne se passe rien ; que s’est il passé ? – qu’est-ce qui (qu’il) s’est passé ?</i>
il n’empêche que	<i>Vous dites que vous n’y croyez pas , il n’empêche que vous m’aviez dit l’ avoir v de vos propres yeux.</i>
il paraît que / il semble que	<i>- Il paraît qu’ils ont battu le record de traversée de la Manche à la nage. - Il semble que oui.</i>
il apparaît que	<i>Il apparaît que vous avez déjà fait des travaux bien plus difficiles.</i>
il se trouve que.	<i>Ça devrait être commencé depuis une heure. Il se trouve qu’on attend encore.</i>
il arrive que	<i>Il arrive que l’on se crée des problèmes pour rien .</i>
il ne sert à rien de	<i>Il ne sert à rien de courir, il faut partir à point.</i>
Découler	<i>il en découle que ...</i>
s’en suivre que / suivre que	<i>il s’ensuit que... il suit que...</i>
Résulter	<i>il résulte de. . . (que). . .</i>
Exister	<i>il existe</i>
Falloir	<i>il faut (que. . + subj.) (de + subst. ...) : il faut que vous commenciez / il faut du temps ce qu’il fallait démontrer (c. q. f. d.)</i>
Manquer	<i>il manque</i>

Rester	<i>ex. : il reste 4 pour donner le reste d'une opération; 5,9 - 5 = 0,9 ; il (me) reste 0,9.</i>
il s'impose de + inf. Suffire	<i>il faut et il suffit que » : (il est nécessaire et suffisant que ...)</i>
rester (quelques autres emplois) rester ... à + inf. ne rester que + préposition + forme verbale / ou : . . + subst rester que/ n'en rester pas moins que	<i>il reste peu de temps / il reste beaucoup de personnes dans la salle / il me reste 5 francs / “ il me reste un pays à connaître...” il me reste trois pages à écrire / les trois pages qu'il me reste à écrire , il ne reste qu'à attendre / il ne reste que peu de pain , Il reste que le temps presse (on ne peut affirmer le contraire) il n'en reste pas moins que le temps presse</i>
suffire (quelques autres emplois)	<i>il suffit (de. . .) : il suffit de vous présenter (que) : il suffit que vous vous présentiez (subj.) “ il faut et il suffit.... . ”</i>
Pronom + souvenir + que	<i>Il me souvient que nous marchions 20 km tous les jours pour aller à l'école. (poétique, narratif , évocateur d'évènements , d'un temps révolu ...)</i>
Plaire	<i>S'il vous plaît</i>
se faire tard	<i>Il se fait tard, et j'arrêterai ici, pour le moment , la liste d'exemples.</i>
tenir à	<i>Il ne tient qu'à vous de décider.</i>

XULOSA.Xulosa qilib aytadigan bo'lsak shaxsiz fellar mavzusi juda keng mohiyatga ega qiziq mavzudir.Bu turdagi fellar *il* olmoshi bilan birga gap va iboralar tarkibida ishlatiladi.Shu o'rinda faqat *il* olmoshi bilan keladigan maxsus shaxsiz fellarni ko'rishimiz mumkin.Ular har doim shaxsiz shakilda kelishi bilan boshqa fellardan ajralib turdi.

ADABIYOTLAR

1. Gross G.Les expressions figées en français: noms composés et autres locutions / Gaston Gross. — Paris: Ophrys, 1996. — 161 p.
2. Tesnière, L. Éléments de syntaxe structurale, Paris, 1965.
3. Гак В.Г., Новый большой французско-русский фразеологический словарь, Москва: русский язык-Медиа, 2005.
4. Ашуров , Ш. Лексические особенности английских эквивалентов узбекских пословиц, передающих национальные ценности. *Зарубежная лингвистика и лингводидактика*. 1, 1 (янв. 2023), 1–10. DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-voll-iss1-pp1-10>

5. Spence, N.C.W. Composé nominal, locution et syntagme libre // *La Linguistique*. – Paris, 2006. - 2. – P. 4-24.

6. Маматов А.Э., *Очерки по французской фразеологической стилистике*, Ташкент, 1989.

7. Сувонова Н. 2023. Коммуникативно-прагматические особенности императивных паремий (на материале французского языка). *Зарубежная лингвистика и лингводидактика*. 1, 1 (янв. 2023), 20–28. DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol1-iss1-pp20-28>

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF COMPACT YARN DEVICES ON SPINNING MACHINES

Yusupova Ranoxon Kasimdjanoyna

Andijan machine-building institute

ryusupova1968@gmail.com

Abstract. As a result of the experiments, it was found that the yarn of the JV "Indorama Kokand Textile" is 36.2% less dense than the yarn of the JV "Pop FEN", 13.5% in relative hardness and several times higher in other indicators.

Key words: compact spinning equipment, classic, re carding system, physical- and mechanical characteristics of thread, stretching pare, width of retting, front cylinder, appearing fibres on the thread

Аннотация. Ўтказилган тажрибалар натижасида «Indorama Kokand Tekstil» кўшма корхонасида йигириб олинган ип «Pop FEN» кўшма корхонасида йигириб олинган ипдан чизиқий зичлиги бўйича нотекслиги 36,2% га, нисбий пишиқлиги бўйича 13,5% га ва қолган кўрсаткичлар бўйича бир неча мартаба юқорилиги аниқланди.

Калит сўзлар: компакт ип йигириш қурилмаси, оддий ҳамда қайта тараш ип йигириш тизими, ипларнинг физик-меаник хоссалари, чўзувчи жуфтлик, **момик** эни, олдинги цилиндр, ип юзасида туклар ҳосил бўлиши.

Аннотация. В результате проведенных опытов установлено, что пряжа СП «Индорама Коканд Текстиль» на 36,2 % менее плотная, чем пряжа СП «Поп ФЕН», на 13,5 % по относительной твердости и в несколько раз выше по другим показателям.

Ключевые слова: компактная установка, кардная и гребенная система прядения, физико-механические свойства пряжи, вытяжная пара, ширина мычки, ворсистость пряжи.

Currently, yarn spinning enterprises are equipped with the most modern equipment and *technology* prepared by the world-famous "Rieter" (Switzerland) and "Trutzschler" (Germany) companies, and yarn is spun mainly by spinning and unspinning methods.

The structure and operation of the ring spinning machines are almost the same, they differ from each other in the number of spokes, the distance between the rings, the

stretching device, the structure of the cooking-winding mechanism, the presence or absence of compact spinning equipment.[1, 2, 3, 4, 5]

The purpose of our research work is to study the advantages and disadvantages of compact yarn spinning devices in a ring spinning machine.

The function of compact spinning devices is to densify the fibers by mechanically or air acting on the tuft of thin fibers in the front pair of the drawing device.

The current main manufacturers of compact spinning machines are mechanical engineering firms such as Zinser, Rieter and Suessen.

Research work was carried out at the joint enterprises "Pop FEN" in Pop, Namangan region and "Indorama Kokand Tekstil" in Kokan, Fergana region. In the joint enterprise "Indorama Kokand Tekstil", yarn was spun using a pneumatic compact device on a K45 ring spinning machine.[6, 7, 8, 9, 10]

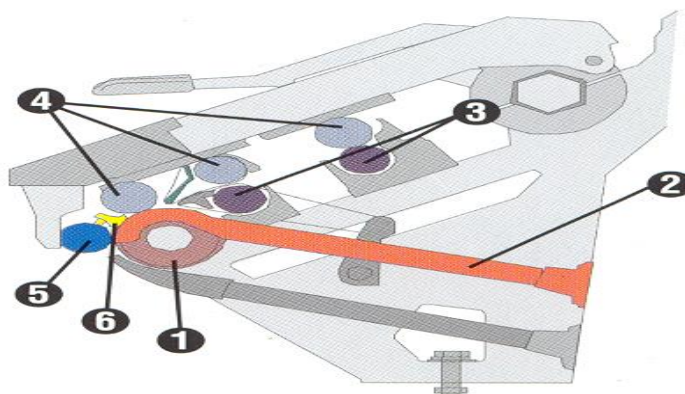

Figure 2. Technological scheme of the pneumatic compact yarn spinning device:

1- perforation; 2- pneumatic pipe; 3- extension cylinders; 4- upper rollers; 5- guide roller; 6- fiber compactor.[11, 12]

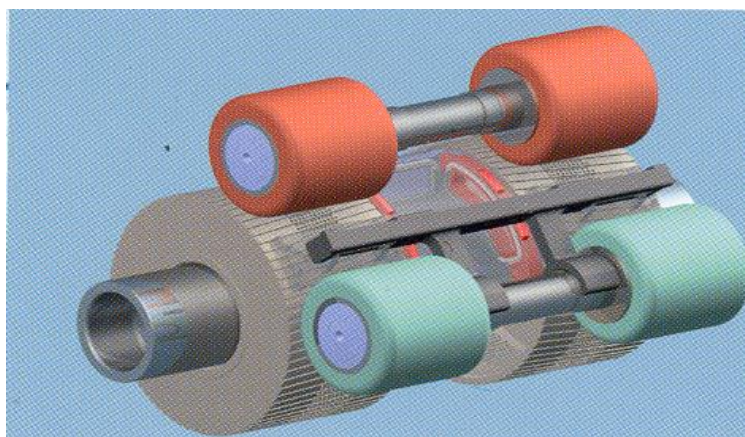

Figure 3. Overview of pneumatic compact yarn spinning device

Figure 4. A device that absorbs short fibers

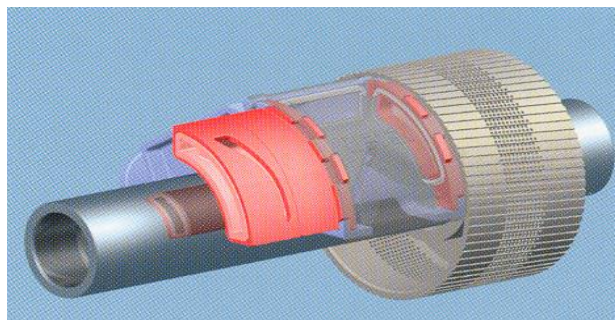

Figure 5. Pnevumatic compact yarn spinning device compactor

Figure 6. A device that absorbs short fibers

Figure 7. Perforation of a compact thread device

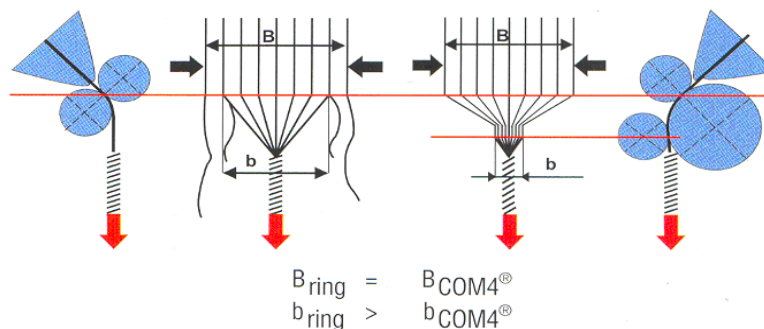

Figure 8. Shapes of the cooking triangle on a ring spinning machine in normal spinning (a) and in compact spinning (b)

At the exit of the extension pair from the front roller clamp, the fluff width V is equal in both ways (Fig. 8). In a simple method, fibers cover a certain part of the surface of the front cylinder without control (a). This causes the fringe fibers to protrude from the core of the yarn and causes hair to form on the surface of the yarn [13, 14, 15, 16].

In compact yarn spinning, the fibers are controlled by a special device on the surface of the cylinder, that is, the guide roller 5 (Fig. 2) sticks the fibers together, so the air vortex is not affected and the base of the cooking triangle is reduced.

In this way, the fibers of the tuft are compacted, and they are placed in the core of the thread in the same tension. The individual views of the pneumatic compact device are described in Figures 3-7[17, 18, 19, 20].

The pneumatic compact yarn spinning device is placed on the front cylinder of the drawing tool. Its feature is that it has two loading rollers on the front cylinder and a compactor (Fig. 3) that compacts the width of the output fluff. The compressor is pulled against the cylinder by the influence of constant air. Due to the fact that two loading rollers cover the front cylinder, the height of the cooking triangle also decreases, and changes in thread formation occur [21, 22, 23, 24].

In the production of knitting yarn with a linear density of 20 tex (), medium fiber cotton of 4-5 type I varieties and 4 type II varieties of Namangan - 77 selection grade "good" grade was used.

The properties of fibers in cotton fiber and semi-finished products were studied using the USTER HVI 1000 M1000 instrument and AFIS PRO 2 test laboratory equipment from the Swiss company "USTER"[26, 27, 28].

The unevenness of braid, pile and yarn was determined by USTER TESTER 5-S800, yarn breaking force, elongation at break and breaking time by USTER TENSORAPID 4, the number of twists in the yarn USTER ZWEIGLE TWIST TESTER 5, and the quality of yarn using the organoleptic method was determined by

the USTER ZWEIGLE YARN INSPECTION WINDER. The obtained results are compared with Uster Statistics-2013 normative indicators and presented in Table 1[29, 30, 31].

It can be seen from the physical and mechanical properties of yarn spun at Indorama Kokand Tekstil joint enterprise (Table 1) that the unevenness in linear density, coefficient of variation in linear density, coefficient of variation in tensile strength, coefficient of variation in relative hardness are 5%. , was found to be in the 25% quality category in terms of breaking strength, number of knots (Neps) and relative hardness.

As can be seen from the physico-mechanical properties of the yarn spun at Pop FEN joint enterprise (Table 1), it was found that the linear density of the yarn is 25%, the linear density variation coefficient is 25%, and the breaking strength and relative toughness indicators are in the quality category of 75%. It can be seen from Table 1 that the rest of the indicators do not correspond to any quality category.

Analyzing the table indicators, the yarn spun in Indorama Kokand Tekstil joint venture is 36.2% less dense than the yarn spun in Pop FEN joint venture, 13.5% in relative hardness, and several times higher in other parameters. was determined.

The high quality indicators of the yarn spun in the joint enterprise "Indorama Kokand Tekstil" can be explained by the fact that the yarn is spun in the re-combing system and a compact device is used in the enterprise[32, 33, 34, 35, 36, 37].

It should be noted that despite the achievements made by experts and our research, the pneumatic compact device has the following disadvantages:

1. At the exit of the extension pair from the front roller clamp, the width of fluff V (Fig. 8) is kept as it is in the normal method.
2. The pneumatic device does not perform its function due to the fact that the fibers get stuck in the slot in the suction device for short fibers (Fig. 9).

Figure 9. Short fiber suction device

3. It is impossible to tell if the short fibers are stuck in the slot in the suction device (Fig. 9).

REFERENCES

1. Беккулов Б. Р., Атабаев К., Рахмонкулов Т. Б. ОПРЕДЕЛЕНИЕ КОЛИЧЕСТВА ШАЛЫ В СУШИЛЬНОМ БАРАБАНЕ //Бюллетень науки и практики. – 2022. – Т. 8. – №. 7. – С. 377-381.
2. Рузиев А. А. ЦЕНТРОБЕЖНОЕ СОРТИРОВАНИЕ СЕМЯН СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР ПО ПЛОТНОСТИ //Universum: технические науки. – 2021. – №. 12-3 (93). – С. 82-86.
3. Атабаев К., Мусабаев Б. М. ЗАДАЧА О РАСПРОСТРАНЕНИИ ВОЛН В БЛИЗИ РАСШИРЯЮЩЕЙСЯ ПОЛОСТИ ПРИ КАМУФЛЕТНОМ ВЗРЫВЕ //Научно-практические пути повышения экологической устойчивости и социально-экономическое обеспечение сельскохозяйственного производства. – 2017. – С. 1150-1153.
4. Беккулов Б. Р., Собиров Х. А., Рахманкулов Т. Б. РАЗРАБОТКА И ОБОСНОВАНИЕ ПАРАМЕТРОВ МОБИЛЬНОГО УСТРОЙСТВО ДЛЯ СУШКИ ШАЛА //Энергоэффективные и ресурсосберегающие технологии и системы. – 2020. – С. 429-438.
5. Эрматов К. М. Обоснование параметров приспособления к хлопковой сеялке для укладки фоторазрушаемой пленки на посевах хлопчатника. Автореф. канд. дисс. Янгиюль, 1990. – 1990.
6. Махсудов П. М., Акбаров Ш. Б., Уришев У. Г. Факторы, влияющие на снижение полноты сбора хлопка при машинной уборке //Высшая школа. – 2016. – Т. 2. – №. 24. – С. 60-62.
7. Шермухамедов А. А., Байназаров Х. Р. УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОНСТРУКЦИИ АВТОТРАКТОРНЫХ САМОСВАЛЬНЫХ ПРИЦЕПОВ //The 4th International scientific and practical conference “Science and education: problems, prospects and innovations”(December 29-31, 2020) CPN Publishing Group, Kyoto, Japan. 2020. 808 p. – 2020. – С. 760.
8. Рахимов А. Ю., Рахимов А. А., Қодиров З. ПИЛЛАНИ ПИШИБ ЕТИЛГАНЛИК ДАРАЖАСИНИ СИФАТ КЎРСАТКИЧЛАРИГА ТАЪСИРИ //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 33-41.
9. Мамажонов М., Шакиров Б. М., Шакиров Б. Б. АВАНКАМЕРА ВА СУВ КАБУЛ КИЛИШ БУЛИНМАЛАРИНИНГ ГИДРАВЛИК КАРШИЛИКЛАРИ //Irrigatsiya va Melioratsiya. – 2018. – №. 1. – С. 44-46.
10. Эрматов К. М. Вращающий момент бобины с пленкой //Высшая школа. – 2017. – №. 1. – С. 117-118.

11. Эрматов К. М. Вращающий момент бобины с пленкой //Высшая школа. – 2016. – Т. 1. – №. 24. – С. 57-58.
12. Қодиров З. А., Парпиев С. Ф. ПИЛЛАГА ДАСТЛАБКИ ИШЛОВ БЕРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ПИЛЛА СИФАТИГА ТАЪСИРИ.
13. Rano Y., Asadillo U., Go'Zaloy M. HEAT-CONDUCTING PROPERTIES OF POLYMERIC MATERIALS //Universum: технические науки. – 2021. – №. 2-4 (83). – С. 29-31.
14. Каюмов У. А., Хаджиева С. С. НЕКОТОРЫЕ РЕКОМЕНДАЦИЙ ПО ПРИМЕНЕНИЮ ПОРОШКОВЫХ СПЛАВОВ ПРИ ВОССТАНОВЛЕНИИ ДЕТАЛЕЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ТЕХНИКИ СПОСОБАМИ ПЛАЗМЕННОЙ НАПЛАВКИ И НАПЫЛЕНИЯ //The 4th International scientific and practical conference “Science and education: problems, prospects and innovations”(December 29-31, 2020) CPN Publishing Group, Kyoto, Japan. 2020. 808 p. – 2020. – С. 330.
15. Джалилов М. Л., Хаджиева С. С., Иброхимова М. М. Общий анализ уравнения поперечного колебания двухслойной однородной вязкоупругой пластинки //International Journal of Student Research. – 2019. – №. 3. – С. 111-117.
16. Қодиров З., Зулфиқоров Д. ПИЛЛАНИ БУҒЛАШ ТЕХНОЛОГИК ЖАРАЁНИНИНГ ХОМ ИПАК СИФАТИГА ТАЪСИРИ //Eurasian Journal of Academic Research. – 2023. – Т. 3. – №. 1 Part 3. – С. 159-165.
17. Мамажонов З. А., ўғли Зулфиқоров Д. Р. САБЗИНИНГ КЕСКИЧ ТИҒИГА ТАЪСИР КУЧИНИ АНИҚЛАШ //INTERNATIONAL CONFERENCES. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 476-481.
18. Matajonov Z. A. et al. RESPUBLIKAMIZDA QO ‘LLANILAYOTGAN EKSKAVATORLARNING CHO ‘MICH TISHLARINI QAYTA TIKLASH USULLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING TAHLILI //INTERNATIONAL CONFERENCES. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С.
19. Беккулов Б. Р., Ибрагимжанов Б. С., Рахмонкулов Т. Б. ПЕРЕДВИЖНОЕ СУЩИЛЬНОЕ УСТРОЙСТВО ДЛЯ ЗЕРНИСТЫХ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРОДУКТОВ //Современные тенденции развития аграрного комплекса. – 2016. – С. 1282-1284.
20. Rahmonkulovich B. B., Abdulhaevich R. A., Sadikovna H. S. The energy-efficient mobile device for grain drying //European science review. – 2017. – №. 11-12. – С. 128-132.
21. Bekkulov B. R. ABOUT VALUE DRYING OF THE DEVICE IN PROCESSING OF GRAINS //Irrigation and Melioration. – 2018. – Т. 2018. – №. 1. – С. 60-63.

22. Bekkulov, B. R. "ABOUT VALUE DRYING OF THE DEVICE IN PROCESSING OF GRAINS." *Irrigation and Melioration* 2018.1 (2018): 60-63.
23. Xashimov X. X. et al. RESPUBLIKAMIZDA QO ‘LLANILAYOTGAN EKSKAVATORLARNING CHO ‘MICH TISHLARINI ABRAZIV YEYILISHGA QARSHI ISHLASHINI ASOSLASH //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 1 SPECIAL. – С. 386-391.
24. Ибрагимджанов Б. Х. РЕКОМЕНДАЦИЙ ПО ПРИМЕНЕНИЮ ПОРОШКОВЫХ СПЛАВОВ ПРИ ВОССТАНОВЛЕНИИ ДЕТАЛЕЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ТЕХНИКИ СПОСОБАМИ ПЛАЗМЕННОЙ НАПЛАВКИ И НАПЫЛЕНИЯ //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2023. – Т. 2. – №. 16. – С. 184-193.
25. Shakirov, B. M. B. o‘g‘li, & Shokirova, N. M. qizi. (2023). THE CONCEPT OF “FAMILY” IN PHRASEOLOGY. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 497–500. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1856>.
26. Шакиров Б. М. и др. КОНСТРУКТИВНЫЕ РАЗРАБОТКИ ПО СНИЖЕНИЯ ИНТЕНСИВНОСТИ ИЗНОСА ДЕТАЛЕЙ ЦЕНТРОБЕЖНЫХ НАСОСОВ //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 18-22.
27. Kobuljon Mo‘minovich , E. ., Bobur Mirzo, S. ., & Oltinoy, Q. . (2023). BOMBA KALORIMETR ISHLASH JARAYONI VA XISOBI. *Scientific Impulse*, 1(5), 1800–1804. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/3320>.
28. Мамажонов М., Шакиров Б. М., Шакиров Б. Б. АВАНКАМЕРА ВА СУВ КАБУЛ КИЛИШ БУЛИНМАЛАРИНИНГ ГИДРАВЛИК КАРШИЛИКЛАРИ //Irrigatsiya va Melioratsiya. – 2018. – №. 1. – С. 44-46.
29. Makhmud M., Makhmudovich S. B., Ogli S. B. M. B. Forecasting factors affecting the water prevention of centrifugal pumps //European science review. – 2018. – №. 5-6. – С. 304-307.
30. Matyakubov B. et al. Forebays of the polygonal cross-section of the irrigating pumping station //IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – IOP Publishing, 2020. – Т. 883. – №. 1. – С. 012050.
31. Qobuljon Muminovich Ermatov, Bobur Mirzo Baxtiyar O‘g‘li Shakirov, Oltinoy Akbaraliyevna Qorachayeva MARKAZDAN QOCHMA KOMPRESSORLAR GAZ YOKI XAVO OQIB O‘TAYOTGANDA HARAКAT MIQDORINING O‘ZGARISHINI ANIQLASH // Academic research in educational sciences. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/markazdan-qochma-kompressorlar-gaz-yoki-xavo-oqib-o-tayotganda-harakat-miqdorining-o-zgarishini-aniqlash> (дата обращения: 28.01.2023).

32. Шакиров, Б., Эрматов, К., Абдухалилов О., & Шакиров, Б. (2023). ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ УСТАНОВКА ПО ИССЛЕДОВАНИЮ ЦЕНТРОБЕЖНЫХ НАСОСОВ НАКАВИТАЦИОННЫЙ И ГИДРОАБРАЗИВНЫЙ ИЗНОС. *Scientific Impulse*, 1(5), 1737–1742. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/3297>.

33. Мамажонов М., Шакиров В. М. HYDRAULIC CONDITIONS OF THE WATER PUMPING STATION FACILITIES //Scientific-technical journal. – 2018. – Т. 22. – №. 2. – С. 39-43.

34. Қодиров З. А., Бобур М. Б. Ў. Ш., Мадаминова И. О. Қ. ИПАК ҚУРТНИ БОҚИШ ВА ПИЛЛА ЎРАШ ДАВРИНИНГ ПИЛЛА СИФАТИГА ТАЪСИРИ //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 630-639.

35. Shokirov B. et al. Computer simulation of channel processes //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2019. – Т. 97. – С. 05012.

36. Shokirov B., Norkulov B. Nishanbaev Kh., Khurazbaev M., Nazarov B //Computer simulation of channel processes. E3S Web of Conferences. – 2019. – Т. 97. – С. 05012.

37. Matyakubov B. et al. Forebays of the polygonal cross-section of the irrigating pumping station //IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – IOP Publishing, 2020. – Т. 883. – №. 1. – С. 012050.

QUVURLARNI GIDRAVLIK HISOBLARI

Yusupova Ra'noxon Qosimjonovna,
katta o'qituvchi, Andijon mashinasozlik instituti

Qorachayeva Oltinoy,
stajor-o'qituvchi, Andijon mashinasozlik instituti

Annotatsiya. Ushbu maqolada quvurlardagi bosim yo'qotilishi sabablari, oqibatlari va uni bartaraf etish yo'llari, usullari yoritilgan.

Kalit so'zlar. Turbulent, ishqalanish, qovushqoqlik, potentsial, nasos, oqim tezligi, pnevmatik, kavitatsiya, uzunlik, real suyuqliklar, laminarlik, gidravlik energiya.

Abstract. This article describes the causes and consequences of pressure loss in pipelines, as well as ways and means of its elimination.

Key words. Turbulence, friction, viscosity, potential, pumping, flow rate, pneumatics, cavitation, length, real fluids, laminarity, hydraulic energy.

Аннотация: В данной статье описаны причины и последствия потери давления в трубопроводах, а также пути и средства ее устранения.

Ключевые слова. Турбулентность, трение, вязкость, потенциал, прокачка, расход, пневматика, кавитация, длина, реальные жидкости, ламинарность, гидравлическая энергия.

Naporning yoqolishini hisoblashning muhimligi shundaki, bu ish suyuqlik quvurlarda harakatlanganida quvurdagi qarshiliklarni yengish uchun sarf bo'lgan energiyani hisoblashga va shu hisobga asosan loyihalananayotgan quvur (yoki quvurlar sistemasida) suyuqlikni uzatish uchun qancha energiya kerak ekanligini aniqlashga imkon beradi. Quvurlarda bosimning kamayishi ishqalanish qarshiligi va mahalliy qarshilikka bog'liq. Ishqalanish qarshiligi real suyuqliklar ichki qarshiligiga bog'liq bo'lib, quvurlarning hamma uzunligi bo'yicha ta'sir qiladi. Uning miqdoriga suyuqlik oqimining tartibi (laminarlik, turbulentlik, turbulentlik darajasi) ta'sir qiladi. Yuqorida aytilgandek, turbulent tartib vaqtida odatdagi qovushqoqlikka qo'shimcha ravishda, turbulent qovushqoqlikka bog'liq bo'lgan va suyuqlik harakati uchun qo'shimcha energiya talab qiladigan kuch paydo bo'ladi. Mahalliy qarshilik tezlikning suyuqlik

harakat qilayotgan quvumning shakli o'zgarishiga bog'liq bo'lgan har qanday o'zgarishi vaqtida paydo bo'ladi. [1, 2, 3, 4]:

Oddiy qilib aytganda, bosimning pasayishi suyuqlik tashuvchi tarmoqdagi ikki nuqta orasidagi umumiy bosimdagi farqdir. Suyuqlik quvur tizimining bir uchiga kirs va ikkinchisidan chiqib ketganda, bosimning pasayishi yoki bosimning yo'qolishi sodir bo'ladi.

Muayyan tizim uchun uni suyuqlik turi, uning oqim tezligi, quvurlar sxemasi va spetsifikatsiyalari, tizim komponentining spetsifikatsiyalari (nasoslar kabi) va boshqalardan foydalangan holda muhandislik modellari bilan hisoblash mumkin [5, 6, 7, 8, 9].

Tizimda haddan tashqari bosimning pasayishi bo'lsa, ishchi suyuqlik harorati ko'tariladi va tizim nasoslari energiya iste'moli ortishi tufayli ko'proq ishlashi kerak bo'ladi. Bosimning pasayishi, shuningdek, tizimning umumiy bosimini oshirishi, komponentlarning ta'sirchanligini oshirishi va bosimning haddan tashqari pasayishi, shuningdek, noto'g'ri ish bosimi tufayli quvur tizimining ba'zi qismlarini ishlamay qolishi yoki tizimning shikastlangan kavitatsiyasini keltirib chiqarishi mumkin. Ushbu salbiy holatlar va bosimning pasayishining umumiy ta'siri ushbu maqolaning diqqat markazidir [10, 11, 12, 13, 14, 15].

Eng asosiy darajada, ma'lum bir suyuqlik tashuvchi tarmoq bilan bog'liq bo'lgan bosimning pasayishini tushunish texnologik zavod muhandislariga kerakli nasoslar dvigatellarning o'lchamlarini va ma'lum turdagi mahsulotni quvur orqali o'tkazish uchun zarur bo'lgan texnologik quvur diametrini aniqlash imkonini beradi. [16, 17].

Chiziqdagi bosimning pasayishi qanchalik yuqori bo'lsa, kerakli jarayon oqimini saqlab qolish uchun sarflanadigan energiya miqdori ko'proq bo'ladi, bu esa yuqori ot kuchiga ega motorni talab qiladi. Aksincha, quvur tizimidagi bosimning pasayishi qanchalik past bo'lsa, kamroq energiya sarflanadi, bu esa kamroq ot kuchiga ega dvigateldan foydalanish imkoniyatini beradi. Bosimning pasayishi, shuningdek, umumiy tizim bosim boshi talablarini belgilaydi.[18, 19, 20]

Bosim tushishini xavfsizlikga ta'siri.

Agar tizim quvurlari ma'lum bir dastur uchun kichik o'lchamda bo'lsa, bosimning pasayishiga moslashish uchun nasos katta hajmga ega bo'lishi kerak. Bunday holatda, nasosga yaqin bo'lgan uskunalarda ruxsat etilganidan yuqori bosimda ishlashiga to'g'ri keladi. Bu quvurlardagi yorilishlarga olib kelishi mumkin, bu esa qayta ishlash zavodi xodimlarini xavfli ish sharoitlariga (masalan, issiq suyuqlik mahsulotlari, korroziv tozalash kimyoviy moddalari va boshqalar) [21, 22,].

Bosim tushishiga nima ta'sir etadi .

1.Muayyan suyuqlikni qayta ishlash tizimida bosimning pasayishi potentsialini ko'rib chiqishda, birinchi navbatda, suyuqlik tabiatini tushunish kerak.

Suyuqlik xususiyatlari, shu jumladan zichlik, issiqlik quvvati, harorat, yopishqoqlik barchasi bosimning pasayishiga ta'sir qiladi.

Quvurlar tizimidagi mexanik komponentlar, jumladan, klapanlar, oqim o'lchagichlar, adapterlar, muftalar va quvurlar ham bosimning pasayishiga ta'sir qilishi mumkin. Nasoslardan tashqari, texnologik quvurlar tizimida keng tarqalgan ushbu komponentlarning barchasi tizim bosimining pasayishiga hissa qo'shadi, chunki ular jarayon oqimidan energiyani qo'shishdan ko'ra olib tashlaydi. [24, 25].

Masalan, suyuqlik oqimi yoki yo'nalishidagi o'zgarishlar, masalan, 45 yoki 90 graduslik tirsaklarni kiritish orqali yaratilgan o'zgarishlar ishqalanish va bosimning pasayishini oshirishi mumkin. Bundan tashqari, suyuqlik tizimda qancha masofani bosib o'tishi kerak bo'lsa, ishqalanishni keltirib chiqaradigan sirt maydoni shunchalik katta bo'ladi [26, 27].

Quvur balandligini o'zgarishi.

Bosimning pasayishi quvur tizimidagi balandlikning o'zgarishi bilan ham sezilarli darajada ta'sir qilishi mumkin. Quvurning boshlang'ich balandligi uning so'nggi balandligidan pastroq bo'lsa, balandlikning ko'tarilishi natijasida tizimda qo'shimcha bosim pasayishi bo'ladi.

Aksincha, agar quvurning boshlang'ich balandligi uning so'nggi balandligidan yuqori bo'lsa, balandlikning pasayishi tufayli qo'shimcha bosim ortishi bo'ladi (yana suyuqlik boshi bo'yicha o'lchanadi va bu holda balandlikning pasayishiga teng).

Muayyan quvur tizimi uchun umumiy bosimning pasayishi bir nechta tenglamalarni qo'llash orqali hisoblanishi mumkin. Texnologik quvurlardagi bosimning pasayishini hisoblash uchun ishlatiladigan misollardan biri quyidagilar bilan berilgan: Bosimning pasayishi quvur diametrining beshinchi darajasiga teskari bog'liq. [28, 29] Misol uchun, quvur diametrini ikki baravar kamaytirish bosimning pasayishini bir marta oshiradi (oqim o'zgarishligini hisobga olgan holda.)

XULOSA

☑ Shunday qilib, bosimning pasayishini kamaytirish yoki yo'q qilish uchun texnologik tizimni loyihalashda texnologik zavod muhandislari quyidagilarni bajarishlari kerak:

Texnologik trubaning ichki diametri va nasosning o'lchami (ot kuchi, o'tkazish qobiliyati) tizim orqali o'tadigan suyuqlik turiga mos kelishiga ishonch hosil qilish, ularning birida qilingan xatolar bosimning haddan tashqari pasayishiga yoki ortiqcha bosim holatlariga olib kelishi mumkin. Quvurlardagi bosimning pasayishi quvurlar uzunligiga to'g'ridan-to'g'ri proporsionaldir - masalan, bir xil oqim tezligini hisobga olgan holda, uzunligi ikki baravar uzun bo'lgan quvur ikki marta bosim pasayishiga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Беккулов Б. Р., Атабаев К., Рахмонкулов Т. Б. ОПРЕДЕЛЕНИЕ КОЛИЧЕСТВА ШАЛЫ В СУШИЛЬНОМ БАРАБАНЕ //Бюллетень науки и практики. – 2022. – Т. 8. – №. 7. – С. 377-381.
2. Рузиев А. А. ЦЕНТРОБЕЖНОЕ СОРТИРОВАНИЕ СЕМЯН СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР ПО ПЛОТНОСТИ //Universum: технические науки. – 2021. – №. 12-3 (93). – С. 82-86.
3. Атабаев К., Мусабаев Б. М. ЗАДАЧА О РАСПРОСТРАНЕНИИ ВОЛН В БЛИЗИ РАСШИРЯЮЩЕЙСЯ ПОЛОСТИ ПРИ КАМУФЛЕТНОМ ВЗРЫВЕ //Научно-практические пути повышения экологической устойчивости и социально-экономическое обеспечение сельскохозяйственного производства. – 2017. – С. 1150-1153.
4. Беккулов Б. Р., Собиров Х. А., Рахманкулов Т. Б. РАЗРАБОТКА И ОБОСНОВАНИЕ ПАРАМЕТРОВ МОБИЛЬНОГО УСТРОЙСТВО ДЛЯ СУШКИ ШАЛА //Энергоэффективные и ресурсосберегающие технологии и системы. – 2020. – С. 429-438.
5. Махсудов П. М., Акбаров Ш. Б., Уришев У. Г. Факторы, влияющие на снижение полноты сбора хлопка при машинной уборке //Высшая школа. – 2016. – Т. 2. – №. 24. – С. 60-62.
6. Мамажонов М., Шакиров Б. М., Шакиров Б. Б. АВАНКАМЕРА ВА СУВ КАБУЛ КИЛИШ БУЛИНМАЛАРИНИНГ ГИДРАВЛИК КАРШИЛИКЛАРИ //Irrigatsiya va Melioratsiya. – 2018. – №. 1. – С. 44-46.
7. Rano Y., Asadillo U., Go'zaloy M. HEAT-CONDUCTING PROPERTIES OF POLYMERIC MATERIALS //Universum: технические науки. – 2021. – №. 2-4 (83). – С. 29-31.
8. Джалилов М. Л., Хаджиева С. С., Иброхимова М. М. Общий анализ уравнения поперечного колебания двухслойной однородной вязкоупругой пластинки //International Journal of Student Research. – 2019. – №. 3. – С. 111-117.
9. Қодиров З., Зулфиқоров Д. ПИЛЛАНИ БУҒЛАШ ТЕХНОЛОГИК ЖАРАЁНИНИНГ ХОМ ИПАК СИФАТИГА ТАЪСИРИ //Eurasian Journal of Academic Research. – 2023. – Т. 3. – №. 1 Part 3. – С. 159-165.
10. Мамажонов З. А., ўғли Зулфиқоров Д. Р. САБЗИНИНГ КЕСКИЧ ТИҒИГА ТАЪСИР КУЧИНИ АНИҚЛАШ //INTERNATIONAL CONFERENCES. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 476-481.
11. Matajonov Z. A. et al. RESPUBLIKAMIZDA QO 'LLANILAYOTGAN EKSKAVATORLARNING CHO 'MICH TISHLARINI QAYTA TIKLASH USULLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING TAHLILI //INTERNATIONAL CONFERENCES. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С.

12. Беккулов Б. Р., Ибрагимжанов Б. С., Рахмонкулов Т. Б. ПЕРЕДВИЖНОЕ СУЩИЛЬНОЕ УСТРОЙСТВО ДЛЯ ЗЕРНИСТЫХ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРОДУКТОВ //Современные тенденции развития аграрного комплекса. – 2016. – С. 1282-1284.

13. Rahmonkulovich B. V., Abdulhaevich R. A., Sadikovna H. S. The energy-efficient mobile device for grain drying //European science review. – 2017. – №. 11-12. – С. 128-132.

14. Bekkulov B. R. ABOUT VALUE DRYING OF THE DEVICE IN PROCESSING OF GRAINS //Irrigation and Melioration. – 2018. – Т. 2018. – №. 1. – С. 60-63.

15. Bekkulov, B. R. "ABOUT VALUE DRYING OF THE DEVICE IN PROCESSING OF GRAINS." Irrigation and Melioration 2018.1 (2018): 60-63.

16. Ибрагимджанов Б. Х. РЕКОМЕНДАЦИЙ ПО ПРИМЕНЕНИЮ ПОРОШКОВЫХ СПЛАВОВ ПРИ ВОССТАНОВЛЕНИИ ДЕТАЛЕЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ТЕХНИКИ СПОСОБАМИ ПЛАЗМЕННОЙ НАПЛАВКИ И НАПЫЛЕНИЯ //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2023. – Т. 2. – №. 16. – С. 184-193.

17. Shakirov, B. M. B. o‘g‘li, & Shokirova, N. M. qizi. (2023). THE CONCEPT OF “FAMILY” IN PHRASEOLOGY. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 497–500. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1856>.

18. Шакиров Б. М. и др. КОНСТРУКТИВНЫЕ РАЗРАБОТКИ ПО СНИЖЕНИЮ ИНТЕНСИВНОСТИ ИЗНОСА ДЕТАЛЕЙ ЦЕНТРОБЕЖНЫХ НАСОСОВ //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 18-22.

19. Kobuljon Mo‘minovich , E. ., Bobur Mirzo, S. ., & Oltinoy, Q. . (2023). BOMBA KALORIMETR ISHLASH JARAYONI VA XISOBI. *Scientific Impulse*, 1(5), 1800–1804. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/3320>.

20. Мамажонов М., Шакиров Б. М., Шакиров Б. Б. АВАНКАМЕРА ВА СУВ КАБУЛ КИЛИШ БУЛИНМАЛАРИНИНГ ГИДРАВЛИК КАРШИЛИКЛАРИ //Irrigatsiya va Melioratsiya. – 2018. – №. 1. – С. 44-46.

21. Makhmud M., Makhmudovich S. V., Ogli S. V. M. V. Forecasting factors affecting the water prevention of centrifugal pumps //European science review. – 2018. – №. 5-6. – С. 304-307.

22. Matyakubov B. et al. Forebays of the polygonal cross-section of the irrigating pumping station //IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – IOP Publishing, 2020. – Т. 883. – №. 1. – С. 012050.

23. Qobuljon Muminovich Ermatov, Bobur Mirzo Baxtiyar O'g'li Shakirov, Oltinoy Akbaraliyevna Qorachayeva MARKAZDAN QOCHMA KOMPRESSORLAR GAZ YOKI XAVO OQIB O'TAYOTGANDA HARAKAT MIQDORINING O'ZGARISHINI ANIQLASH // Academic research in educational sciences. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/markazdan-qochma-kompressorlar-gaz-yoki-xavo-oqib-o-tayotganda-harakat-miqdorining-o-zgarishini-aniqlash> (дата обращения: 28.01.2023).

24. Шакиров, Б., Эрматов, К., Абдухалилов О., & Шакиров, Б. (2023). ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ УСТАНОВКА ПО ИССЛЕДОВАНИЮ ЦЕНТРОБЕЖНЫХ НАСОСОВ НАКАВИТАЦИОННЫЙ И ГИДРОАБРАЗИВНЫЙ ИЗНОС. *Scientific Impulse*, 1(5), 1737–1742. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/3297>.

25. Мамажонов М., Шакиров В. М. HYDRAULIC CONDITIONS OF THE WATER PUMPING STATION FACILITIES //Scientific-technical journal. – 2018. – Т. 22. – №. 2. – С. 39-43.

26. Қодиров З. А., Бобур М. Б. Ў. Ш., Мадаминова И. О. Қ. ИПАК ҚУРТИНИ БОҚИШ ВА ПИЛЛА ЎРАШ ДАВРИНИНГ ПИЛЛА СИФАТИГА ТАЪСИРИ //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 630-639.

27. Shokirov B. et al. Computer simulation of channel processes //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2019. – Т. 97. – С. 05012.

28. Shokirov B., Norkulov B. Nishanbaev Kh., Khurazbaev M., Nazarov B //Computer simulation of channel processes. E3S Web of Conferences. – 2019. – Т. 97. – С. 05012.

29. Gulyam U., Akbaraliyevna Q. O. TECHNOLOGY OF OBTAINING" SMART" MATERIALS BY ADDING FIBER FILLERS BASED ON THERMOPLASTIC POLYMERS //TECHNOLOGY. – 2021. – Т. 8. – №. 12.

УЗУМБОҒЛАР УЧУН КЎЧМА МЕХАНИК НАРВОНИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ КУЧЛАР ТАХЛИЛИ

Ибрагимжонов Бахромжон Хамидович ассистент,

Иминов Бахромали Икромжанович стажёр-ўқитувчи,

Зулфиқоров Достонбек Рустамжон ўғли стажёр-ўқитувчи

Умумтехника фанлари кафедраси, Андижон машинасозлик институти

Аннотация: Мазкур тезисда узунчиликни ривожлантириш соҳасида кенг қўлланиши мумкин бўлган янги кўчма механик нарвоннинг кинематик схемаси ҳамда ун га таъсир этувчи кучлар тахлили келтирилган.

Калит сўзлар: узумбоғ, пантограф, кўтариш механизми, кабина, бошқарув рули, таъсир этувчи кучлар.

Аннотация: В тезисе представлена кинематическая схема новой переносной механической лестницы и анализ действующих на него сил, которой может найти широкое применение в области развития виноградарства.

Ключевые слова: виноградник, пантограф, подъемный механизм, кабина, руль, действующие силы.

Annotation: In the thesis presented kinematic diagram of a portable mechanical ladder and an analysis of the forces affecting it is presented, which can be widely used in the development of viticulture.

Key words: vine, pantograph, lifting mechanism, cabin, steering wheel, affected forces.

Хозирги кунда узумтоқзорларни парвариш қилишда турли хилдаги кўчма нарвонлардан фойдаланиб келинмоқда. Маълум оғирликка эга бўлган нарвонларни бир жойдан иккинчи жойга силжитиб, кўчириб юриш боғбонга бир оз жисмонаноғир келади. Айниқса баланд сўритоклардаги узумларни парвариш қилишда ўлчамлари катта ва оғир нарвонлардан фойдаланилади. Шунингдек, нафақага чиққан боғбонларга мазкур муаммо янада кўпроқ салбий таъсир кўрсатади[1, 2, 3, 4, 5, 6].

Узумзорларни парвариш қилиш жараёнини енгиллаштириш, боғбонлардаги жисмоний кучни тежаш мақсадида боғбонлар учун “Кўчма механик нарвон” таклиф қилинган (1-расм).

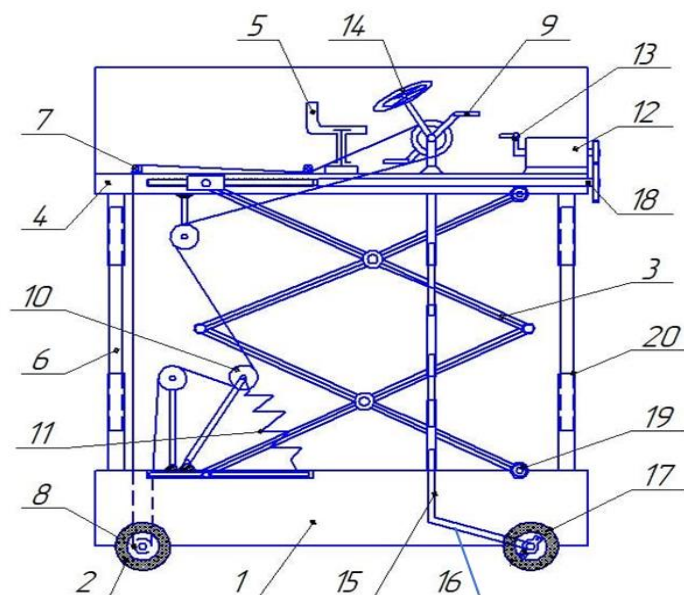
Таклиф этилган “Кўчма механик нарвон” рамадан (1), уни ҳаракатга келтирувчи етакловчи (2) ва бошқарилувчи (17) ғилдирақлардан, ҳамда унга ўрнатилган пантограф (3) ёрдамида кўтарилувчи кабинадан (4) иборатдир. Кабина ичига кўзғалмас ўқ атрофида айлануви кресло (5) жойлашган.

“Кўчма механик нарвон” ни ҳаракатга келтириш механизми занжир (6), етакловчи (7) ва бошқарилувчи (8) юлдузчалардан ташкил топган бўлиб, педаль (9) ёрдамида ҳаракатга келади. Занжирни таранглатиб туриш учун юлдузча (10) ва пружина (11), тўртта юлдузчалардан иборат таранглатиш механизми ўрнатилган. Юлдузчаларнинг бир жуфти рамага (1) ва бошқа бир жуфти кабинага (4) маҳкамланган [8, 9, 10, 11, 12].

Кабинани кўтариш механизми пантограф (3), унинг таянчларини силжитувчи редуктор (12) ва винтдан (рукояткадан 13) ташкил топган. Қўл ёрдамида берилган айланма ҳаракат натижасида винтсимон резъбали вал (18) айланиб пантограф таянчларини (19) силжитади ва ўз ўрнида кабинанинг баландлигини ўзгартиришга имкон беради [13, 14].

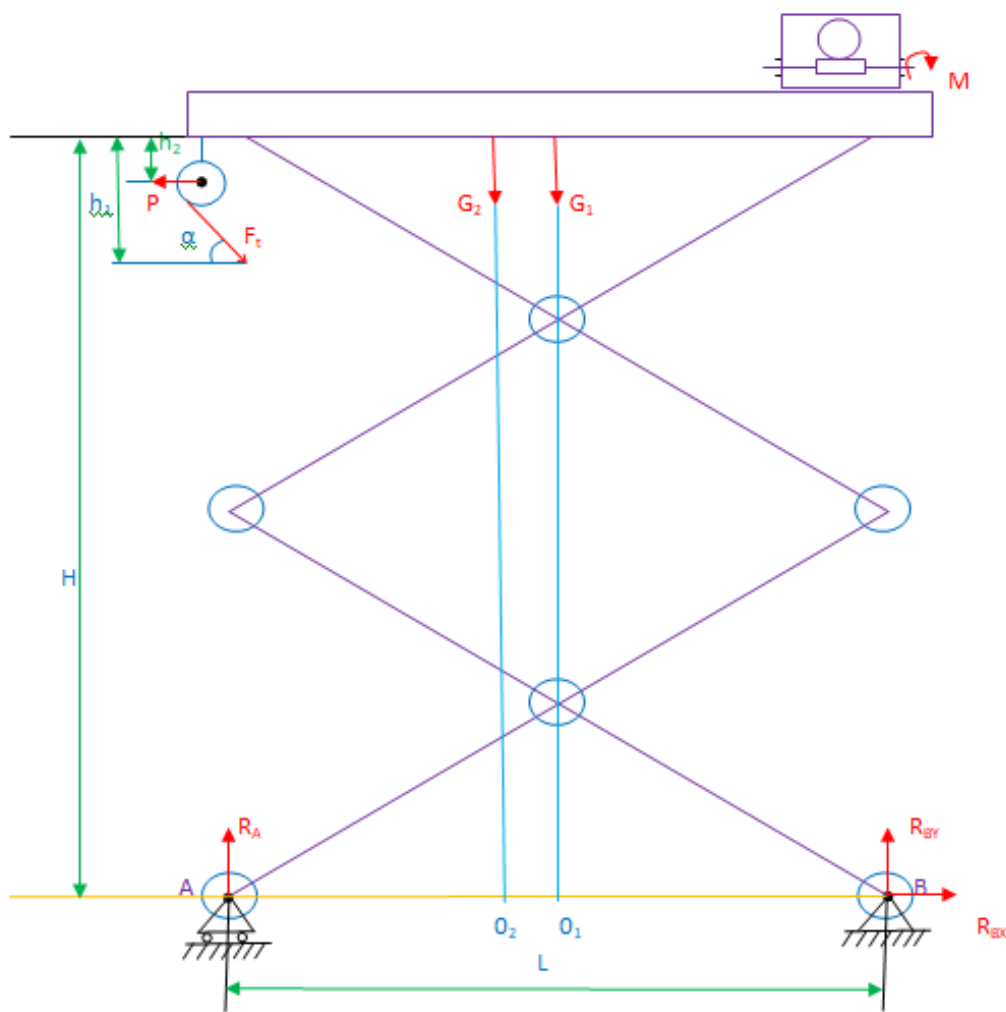
“Кўчма механик нарвон” нинг ҳаракат йўналиши руль (14), телескопик вал (15) ва ричаг (16) воситасида бошқарилади. Бунинг учун олди ғилдирақларнинг (17) айланиш ўқлари ричакларга (16) боғланган.

Кабинани (4) тик холда мустаҳкам ушлаб туриш ва вертикал ҳаракатни амалга ошириш учун рамага (1) тўртта телескопик устунлар ўрнатилган [15, 16, 17, 18, 19].

1-расм. Кўчма механик нарвоннинг кинематик схемаси

Мазкур кўчма механик нарвоннинг таянч қисмларига таъсир этаётган кучларни аниқлашда мувозанат тенгламалардан фойдаланамиз. Тенгламалар асосида таянчлардаги реакция кучларини аниқлаб топамиз. Масалан, ушбу кўчма механик нарвонда иш олиб бораётган боғбонинг оғирлиги 90 кг гача бўлиши мумкин. 2-расмда нарвоннинг ҳисоб график схемаси келтирилган[20, 21, 22, 23, 24, 25].

2-расм. Кўчма механик нарвоннинг ҳисоб график схемаси

Мувозанат тенгламаларини қуйидагича тузамиз:

- 1) $\Sigma F_{ix}=0; R_{Bx} + F_t \cos \alpha - P = 0$
- 2) $\Sigma F_{iy}=0; R_{Ay} + R_{By} - G_1 - G_2 - F_t \sin \alpha = 0$
- 3) $\Sigma M_B(F_i)=0; -M + G_1 (B O_1) + G_2 (B O_2) - R_{Ay} L + P (H - h_2) - F_t \cos \alpha (H - h_1) + F_t \sin \alpha L = 0$

Berilgan:

$G_1=50 \text{ kg}$ – ишчи кабина оғирлиги

$G_2=90 \text{ kg}$ – ишчи оғирлиги

$M=10 \text{ N}\cdot\text{m}$ – бир поғонали редуктор моменти

$P= 200 \text{ N}$ – занжирли узатма чархидаги куч

$F_t = 100 \text{ N}$ – занжирнинг таранглик кучи

$BO_1=0,75 \text{ m}$ – Б нуқтадан ишчи кабинаси оғирлик марказигача бўлган масофа

$BO_2=0,9 \text{ m}$ – Б нуқтадан ишчи оғирлик марказигача бўлган масофа

$h_1= 0,8 \text{ m}$ – ишчи кабинасидан занжирнинг тарангли кучигача бўлган масофа

$h_2= 0,4 \text{ m}$ – ишчи кабинасидан чарх марказигача бўлган масофа

$L=1,5 \text{ m}$ – таянчлар орасидаги масофа

$H= 2 \text{ m}$ – нарвонинг ишчи баландлиги

$\alpha = 60^\circ$. – занжир қиялиги

Қийматларни тенгламаларга қўйсақ, топамиз

$$1) \quad R_{Bx} = P - F_t \cos\alpha = 200 - 100 \cdot \frac{1}{2} = 150 \text{ N}$$

$$3) \quad R_{Ay} = \frac{-M + G_1 (BO_1) + G_2 (BO_2) + P (H-h_2) - F_t \cos\alpha (H-h_1) + F_t \sin\alpha L}{L}$$

$$= \frac{-10 + 50 \cdot 0.75 + 90 \cdot 0.9 + 200 \cdot (2-0.4) - 100 \cdot \frac{1}{2} (2-0.8) + 100 \cdot 0.86 \cdot 1.5}{1.5} = 331.7 \text{ N}$$

$$2) \quad R_{By} = -R_{Ay} + G_1 + G_2 + F_t \sin\alpha = -331.7 + 50 + 90 + 100 \cdot 0.86 = -105.7$$

N

$$\begin{aligned} R_B &= \sqrt{R_{Bx}^2 + R_{By}^2} = \sqrt{(-105.7)^2 + 150^2} = \sqrt{11172.49^2 + 22500^2} \\ &= \sqrt{33672.49} = \\ &= 183.5 \text{ N} \end{aligned}$$

Аниқланган қийматлардан мазкур нарвоннинг таянч ғилдираклари учун подшипниклар танлашда фойдаланишимиз мумкин[26, 27, 28, 29, 30, 31]].

Хулоса:

1. Узумбоғларни парвариш қилишда боғбонларнинг иш самарадорлигини оширишга имкон берувчи ва ишларда қулай бўлган кўчма механик нарвоннинг кинематик схемаси ишлаб чиқилди.

2. Мазкур нарвонни лойихалаш ва тайёрлаш учун реал параметрларга асосланиб рухсат этилган кучлар аниқланди ва белгиланди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Беккулов Б. Р., Атабаев К., Рахмонкулов Т. Б. ОПРЕДЕЛЕНИЕ КОЛИЧЕСТВА ШАЛЫ В СУШИЛЬНОМ БАРАБАНЕ //Бюллетень науки и практики. – 2022. – Т. 8. – №. 7. – С. 377-381.

2. Рузиев А. А. ЦЕНТРОБЕЖНОЕ СОРТИРОВАНИЕ СЕМЯН СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР ПО ПЛОТНОСТИ //Universum: технические науки. – 2021. – №. 12-3 (93). – С. 82-86.

3. Атабаев К., Мусабаев Б. М. ЗАДАЧА О РАСПРОСТРАНЕНИИ ВОЛН В БЛИЗИ РАСШИРЯЮЩЕЙСЯ ПОЛОСТИ ПРИ КАМУФЛЕТНОМ ВЗРЫВЕ //Научно-практические пути повышения экологической устойчивости и социально-экономического обеспечения сельскохозяйственного производства. – 2017. – С. 1150-1153.

4. Беккулов Б. Р., Собиров Х. А., Рахманкулов Т. Б. РАЗРАБОТКА И ОБОСНОВАНИЕ ПАРАМЕТРОВ МОБИЛЬНОГО УСТРОЙСТВО ДЛЯ СУШКИ ШАЛА //Энергоэффективные и ресурсосберегающие технологии и системы. – 2020. – С. 429-438.

5. Эрматов К. М. Обоснование параметров приспособления к хлопковой сеялке для укладки фоторазрушаемой пленки на посевах хлопчатника. Автореф. канд. дисс. Янгиюль, 1990. – 1990.

6. Махсудов П. М., Акбаров Ш. Б., Уришев У. Г. Факторы, влияющие на снижение полноты сбора хлопка при машинной уборке //Высшая школа. – 2016. – Т. 2. – №. 24. – С. 60-62.

7. Шермухамедов А. А., Байназаров Х. Р. УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОНСТРУКЦИИ АВТОТРАКТОРНЫХ САМОСВАЛЬНЫХ ПРИЦЕПОВ //The 4th International scientific and practical conference “Science and education: problems, prospects and innovations”(December 29-31, 2020) CPN Publishing Group, Kyoto, Japan. 2020. 808 p. – 2020. – С. 760.

8. Мамажонов М., Шакиров Б. М., Шакиров Б. Б. АВАНКАМЕРА ВА СУВ КАБУЛ КИЛИШ БУЛИНМАЛАРИНИНГ ГИДРАВЛИК КАРШИЛИКЛАРИ //Irrigatsiya va Melioratsiya. – 2018. – №. 1. – С. 44-46.

9. Эрматов К. М. Вращающий момент бобины с пленкой //Высшая школа. – 2017. – №. 1. – С. 117-118.

10. Эрматов К. М. Вращающий момент бобины с пленкой //Высшая школа. – 2016. – Т. 1. – №. 24. – С. 57-58.
11. Қодиров З. А., Парпиев С. Ф. ПИЛЛАГА ДАСТЛАБКИ ИШЛОВ БЕРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ПИЛЛА СИФАТИГА ТАЪСИРИ.
12. Rano Y., Asadillo U., Go'Zaloy M. HEAT-CONDUCTING PROPERTIES OF POLYMERIC MATERIALS //Universum: технические науки. – 2021. – №. 2-4 (83). – С. 29-31.
13. Каюмов У. А., Хаджиева С. С. НЕКОТОРЫЕ РЕКОМЕНДАЦИЙ ПО ПРИМЕНЕНИЮ ПОРОШКОВЫХ СПЛАВОВ ПРИ ВОССТАНОВЛЕНИИ ДЕТАЛЕЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ТЕХНИКИ СПОСОБАМИ ПЛАЗМЕННОЙ НАПЛАВКИ И НАПЫЛЕНИЯ //The 4th International scientific and practical conference "Science and education: problems, prospects and innovations"(December 29-31, 2020) CPN Publishing Group, Kyoto, Japan. 2020. 808 p. – 2020. – С. 330.
14. Джалилов М. Л., Хаджиева С. С., Иброхимова М. М. Общий анализ уравнения поперечного колебания двухслойной однородной вязкоупругой пластинки //International Journal of Student Research. – 2019. – №. 3. – С. 111-117.
15. Мамажонов З. А., ўғли Зулфикоров Д. Р. САБЗИНИНГ КЕСКИЧ ТИФИГА ТАЪСИР КУЧЕНИ АНИҚЛАШ //INTERNATIONAL CONFERENCES. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 476-481.
16. Беккулов Б. Р., Ибрагимжанов Б. С., Рахмонкулов Т. Б. ПЕРЕДВИЖНОЕ СУЩИЛЬНОЕ УСТРОЙСТВО ДЛЯ ЗЕРНИСТЫХ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРОДУКТОВ //Современные тенденции развития аграрного комплекса. – 2016. – С. 1282-1284.
17. Rahmonkulovich B. B., Abdulhaevich R. A., Sadikovna H. S. The energy-efficient mobile device for grain drying //European science review. – 2017. – №. 11-12. – С. 128-132.
18. Bekkulov B. R. ABOUT VALUE DRYING OF THE DEVICE IN PROCESSING OF GRAINS //Irrigation and Melioration. – 2018. – Т. 2018. – №. 1. – С. 60-63.
19. Bekkulov, B. R. "ABOUT VALUE DRYING OF THE DEVICE IN PROCESSING OF GRAINS." Irrigation and Melioration 2018.1 (2018): 60-63.
20. Xashimov X. X. et al. RESPUBLIKAMIZDA QO 'LLANILAYOTGAN EKSKAVATORLARNING CHO 'MICH TISHLARINI ABRAZIV YEYILISHGA QARSHI ISHLASHINI ASOSLASH //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 1 SPECIAL. – С. 386-391.
21. Ибрагимджанов Б. Х. РЕКОМЕНДАЦИЙ ПО ПРИМЕНЕНИЮ ПОРОШКОВЫХ СПЛАВОВ ПРИ ВОССТАНОВЛЕНИИ ДЕТАЛЕЙ

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ТЕХНИКИ СПОСОБАМИ ПЛАЗМЕННОЙ НАПЛАВКИ И НАПЫЛЕНИЯ // JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2023. – Т. 2. – №. 16. – С. 184-193.

22. Shakirov, B. M. B. o‘g‘li, & Shokirova, N. M. qizi. (2023). THE CONCEPT OF “FAMILY” IN PHRASEOLOGY. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 497–500. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1856>.

23. Шакиров Б. М. и др. КОНСТРУКТИВНЫЕ РАЗРАБОТКИ ПО СНИЖЕНИЮ ИНТЕНСИВНОСТИ ИЗНОСА ДЕТАЛЕЙ ЦЕНТРОБЕЖНЫХ НАСОСОВ // Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 18-22.

24. Kobuljon Mo‘minovich , E. ., Bobur Mirzo, S. ., & Oltinoy, Q. . (2023). BOMBA KALORIMETR ISHLASH JARAYONI VA XISOBI. *Scientific Impulse*, 1(5), 1800–1804. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/3320>.

25. Мамажонов М., Шакиров Б. М., Шакиров Б. Б. АВАНКАМЕРА ВА СУВ КАБУЛ КИЛИШ БУЛИНМАЛАРИНИНГ ГИДРАВЛИК КАРШИЛИКЛАРИ // Irrigatsiya va Melioratsiya. – 2018. – №. 1. – С. 44-46.

26. Makhmud M., Makhmudovich S. B., Ogli S. B. M. B. Forecasting factors affecting the water prevention of centrifugal pumps // European science review. – 2018. – №. 5-6. – С. 304-307.

27. Qobuljon Muminovich Ermatov, Bobur Mirzo Baxtiyar O‘g‘li Shakirov, Oltinoy Akbaraliyevna Qorachayeva MARKAZDAN QOCHMA KOMPRESSORLAR GAZ YOKI XAVO OQIB O‘TAYOTGANDA HARAKAT MIQDORINING O‘ZGARISHINI ANIQLASH // Academic research in educational sciences. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/markazdan-qochma-kompressorlar-gaz-yoki-xavo-oqib-o-tayotganda-harakat-miqdorining-o-zgarishini-aniqlash> (дата обращения: 28.01.2023).

28. Шакиров, Б., Эрматов, К., Абдухалилов О., & Шакиров, Б. (2023). ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ УСТАНОВКА ПО ИССЛЕДОВАНИЮ ЦЕНТРОБЕЖНЫХ НАСОСОВ НАКАВИТАЦИОННЫЙ И ГИДРОАБРАЗИВНЫЙ ИЗНОС. *Scientific Impulse*, 1(5), 1737–1742. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/3297>.

29. Mamajonov M., Shakirov B. M. HYDRAULIC CONDITIONS OF THE WATER PUMPING STATION FACILITIES // Scientific-technical journal. – 2018. – Т. 22. – №. 2. – С. 39-43.

30. Shokirov B. et al. Computer simulation of channel processes // E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2019. – Т. 97. – С. 05012.

31. Shokirov B., Norkulov B. Nishanbaev Kh., Khurazbaev M., Nazarov B //Computer simulation of channel processes. E3S Web of Conferences. – 2019. – T. 97. – C. 05012.

32. Matyakubov B. et al. Forebays of the poligonal cross-section of the irrigating pumping station //IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – IOP Publishing, 2020. – T. 883. – №. 1. – C. 012050.

MAYATNIKLI BOLG‘A YORDAMIDA URILISH KUCHI QIYMATINI ANIQLASH .

Mamajonov Zafar Azizovich

Andijon mashinasozlik instituti

“Umumtehnika fanlari” kafedrasida stajor o‘qituvchi

zafarmamajonov01@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada sabzi tog‘rash gurilmasini loyihalash jarayonida, mahsulotning kesilish nuqtasiga ta’sir etayotgan kuchlar aniqlanadi va buning natijasida qurilmada me’yoriy sarf kuchi ta’minlanadi.

Kalit so‘zlar: matematik mayatnik, bolg‘a, qurilma, mexanizm, kesish kuchi, harakat, balandlik, massa, qarshilik kuchi.

Аннотация: В данной статье в процессе проектирования морковь резки определяются силы, действующие на точку резания продукта, в результате чего в устройстве обеспечивается нормативная потребляемая мощность.

Ключевые слова: математический маятник, молоток, устройство, механизм, сила резания, перемещение, высота, масса, сила сопротивления.

Abstract: In this article, in the process of designing a carrot cutter, the forces acting on the cutting point of the product are determined, as a result of which the standard power consumption is provided in the device.

Key words: mathematical pendulum, hammer, device, mechanism, cutting force, displacement, height, mass, resistance force.

KIRISH

Meva va sabzini to‘g‘rash mashina va uskunalarning bir qancha turlari mavjud. Oziq - ovqat sanoati jihoz va uskunalarning ishlash jarayonini hisoblash, meva va sabzavot mahsulotlarini qayta ishlash, internetdan olingan sabzi to‘g‘rash qurilmalarining tuzilishi va ishlash jarayonlarini o‘rganish, sabzi to‘g‘rashning fizik kattaliklarini topishga yordam beradi.

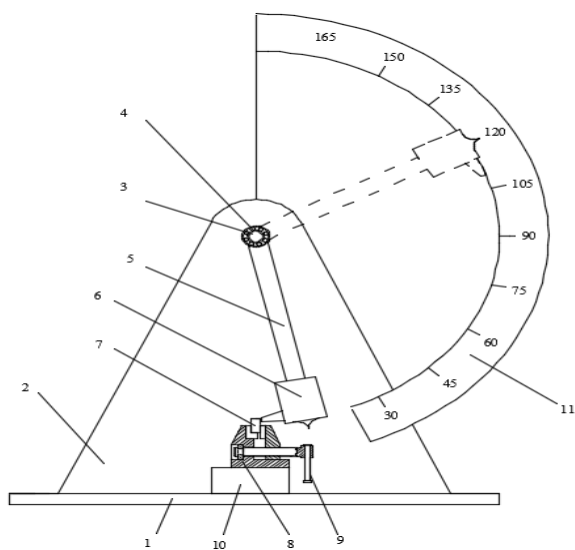
Sabzi to‘g‘rash mashinasini yaratish uchun sabzining mustahkamlik chegarasini bilish talab qilinadi. Chunki buni bilmasdan turib, talab qilingan sifatdagi sabzi to‘g‘ramini olib bo‘lmaydi[1, 2, 3, 4, 5].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Agarda cho‘zilmas ipga osilgan sharning o‘z o‘qi atrofida tebranishiga matematik mayatnik deyiladi [6, 7, 8, 9]. Matematik mayatnikning ish prinsipiga asoslangan qurilma yordamida detallarning mustahkamligi-urilishga chidamliligi aniqlangan. Ana shunday qurilmaning umumiy ko‘rinishi 1-rasmda tasvirlangan. Urish qurilmasi quyidagi detallar va uzellardan tashkil topgan:

1- Asos plitasi. 2. Bolg‘a va shkalalarni tutib turuvchi devor. 3. Devorga mahkamlangan sterjen o‘q. 4. O‘qqa kiydirilgan podshipnik. 5. Ma‘lum uzunlikka ega bo‘lgan bolg‘a mahkamlanadigan sterjen. 6. Ma‘lum massaga ega bo‘lgan bolg‘a. 7. Sinaladigan materialdan tayyorlangan detal namunasi. 8. Detal namunasi mahkamlanadigan tisk. 9. Tiskka detallni mahkamlash va bo‘shatish dastagi. 10. Tisk osti yostiqlashi. 11. Bolg‘aning ko‘tarilish burchagini ko‘rsatuvchi shkala [10, 11, 12, 13, 14].

Bolg‘aning o‘z o‘qi atrofida oson aylanishini ta‘minlash uchun bolg‘a tutkich sterjeni podshipnik orqali o‘qqa qo‘zg‘aluvchan qilib biriktirilgan. Buning natijasida bolg‘aning o‘z o‘qi atrofida aylanishiga qarshilik qiluvchi kuch minimal qiymatga ega bo‘ladi [15, 16, 17, 18, 19].

1-rasm. Urilish kuchini aniqlovchi mayatnik bolg‘ali qurilmaning umumiy ko‘rinish sxemasi.

Bolg‘aning urilish nuqtasini aylanish o‘qi markazi bilan bo‘lgan masofasini sozlash uchun bolg‘a sterjen boylab siljiydigan qilib biriltirilgan. Bunda bolg‘aga o‘rnatilgan vint bo‘shatilib uning urilish nuqtasining markazga nisbatan belgilangan masofaga siljtilib, vint mahkamlanadi. Buning natijasida bolg‘aning massasi o‘zgartirilmasdan urilish kuchini o‘zgartirish mumkin bo‘ladi [20, 21, 22, 23, 24, 25].

Bolg‘aning urilish nuqtasini aylanish o‘qi markazi bilan bo‘lgan masofasini sozlash uchun bolg‘a sterjen boylab siljiydigan qilib biriltirilgan. Bunda bolg‘aga o‘rnatilgan vint bo‘shatilib uning urilish nuqtasining markazga nisbatan belgilangan masofaga siljtilib, vint mahkamlanadi. Buning natijasida bolg‘aning massasi o‘zgartirilmasdan urilish kuchini o‘zgartirish mumkin bo‘ladi.

Qurilma quyidagi tartibda ishlatiladi: tekshiriladigan materialdan belgilangan o'lchamda namuna tiskka o'rnatilib, dastak yordamida mahkamlanadi. Har bir o'rnatiladigan detal namunasi bolg'aning urilish nuqtasiga nisbatan doimo bir hil xolatda bo'lishini ta'minlash uchun tiskning qisgichiga detall o'tiradigan asos va tiraluvchi devorlardan iborat bo'lgan moslama mahkamlangan. Bolg'aning massasi va necha gradusdan tashlansa detalga kelib urilish kuchining qiymati oldindan aniqlab qo'yilgan bo'ladi[26, 27, 28, 29, 30].

Eksperiment o'tkazishda bolg'a kichik graduslarga burilib, urilish natijalari kuzatilib boriladi. Bolg'a qaysi gradusdan tashlanganda, namuna detal yuzasida deformatsiyalanish sodir bo'lganligi aniqlanadi[31, 32, 33].

Ma'lumki, har qanday jism og'irlik kuchi ta'sirida yerga bir xil tezlanish bilan tortiladi.

$$g = 9,81 \text{ N} \quad (1)$$

Belgilangan balandlik va massa ma'lum bo'lganligi sababli tezlikni topish mumkin:

$$V^2 = 2 g h \quad (2)$$

Kinetik energiyaning saqlanish qonuniga ko'ra, quyidagi formuladan foydalanamiz:

$$m v^2 = Pq S_q \quad (3)$$

bu yerda S_q – sabzining keskichdan o'tish ko'rsatkichi, o'lchashyordamidaaniqlanadi; Pq . qarshilik kuchi[34, 35, 36, 37].

Yuqoridagi formuladan foydalanib, qarshilik kuchini keltirib topamiz:

$$P_k = \frac{mv^2}{2S_k} \quad (4)$$

Keltirilgan(4) formulaorqali 1-jadvaldagi bitta tajriba ko'rsatkichlarini qabul qilib, tezlik va qarshilik kuchlarini topish mumkin:

$$V^2 = 2 gh = 2 \times 9,81 \times 0,355 = 6,96 \text{ (m/s)} \quad (5)$$

$$P_k = \frac{mv^2}{2S_k} = \frac{mh}{S_k} = \frac{0,85 \cdot 0,355}{0,095} = 31,7 \text{ N}$$

Demak, olingan eksperiment natijalardan ko'rinib turibdiki, o'tkazishda bolg'a kichik graduslarga burilib, urilish natijalari kuzatilib borildi. Bolg'a qaysi gradusdan tashlanganda, namuna detal yuzasida deformatsiyalanish sodir bo'lganligi aniqlandi. Bu albatta kelesakda sabzi to'g'rash qurilmasining loyihalash jarayonida ushbu ko'rsatkichlarni hisobga olgan holda ishlab chiqishga qo'l keladi[38, 39, 40].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Беккулов Б. Р., Атабаев К., Рахмонкулов Т. Б. ОПРЕДЕЛЕНИЕ КОЛИЧЕСТВА ШАЛЫ В СУШИЛЬНОМ БАРАБАНЕ //Бюллетень науки и практики. – 2022. – Т. 8. – №. 7. – С. 377-381.
2. Рузиев А. А. ЦЕНТРОБЕЖНОЕ СОРТИРОВАНИЕ СЕМЯН СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР ПО ПЛОТНОСТИ //Universum: технические науки. – 2021. – №. 12-3 (93). – С. 82-86.
3. Атабаев К., Мусабаев Б. М. ЗАДАЧА О РАСПРОСТРАНЕНИИ ВОЛН В БЛИЗИ РАСШИРЯЮЩЕЙСЯ ПОЛОСТИ ПРИ КАМУФЛЕТНОМ ВЗРЫВЕ //Научно-практические пути повышения экологической устойчивости и социально-экономическое обеспечение сельскохозяйственного производства. – 2017. – С. 1150-1153.
4. Беккулов Б. Р., Собиров Х. А., Рахманкулов Т. Б. РАЗРАБОТКА И ОБОСНОВАНИЕ ПАРАМЕТРОВ МОБИЛЬНОГО УСТРОЙСТВО ДЛЯ СУШКИ ШАЛА //Энергоэффективные и ресурсосберегающие технологии и системы. – 2020. – С. 429-438.
5. Эрматов К. М. Обоснование параметров приспособления к хлопковой сеялке для укладки фоторазрушаемой пленки на посевах хлопчатника. Автореф. канд. дисс. Янгиюль, 1990. – 1990.
6. Махсудов П. М., Акбаров Ш. Б., Уришев У. Г. Факторы, влияющие на снижение полноты сбора хлопка при машинной уборке //Высшая школа. – 2016. – Т. 2. – №. 24. – С. 60-62.
7. Шермухамедов А. А., Байназаров Х. Р. УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОНСТРУКЦИИ АВТОТРАКТОРНЫХ САМОСВАЛЬНЫХ ПРИЦЕПОВ //The 4th International scientific and practical conference “Science and education: problems, prospects and innovations”(December 29-31, 2020) CPN Publishing Group, Kyoto, Japan. 2020. 808 p. – 2020. – С. 760.
8. Рахимов А. Ю., Рахимов А. А., Қодиров З. ПИЛЛАНИ ПИШИБ ЕТИЛГАНЛИК ДАРАЖАСИНИ СИФАТ КЎРСАТКИЧЛАРИГА ТАЪСИРИ //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 33-41.
9. Мамажонов М., Шакиров Б. М., Шакиров Б. Б. АВАНКАМЕРА ВА СУВ КАБУЛ КИЛИШ БУЛИНМАЛАРИНИНГ ГИДРАВЛИК КАРШИЛИКЛАРИ //Irrigatsiya va Melioratsiya. – 2018. – №. 1. – С. 44-46.
10. Эрматов К. М. Вращающий момент бобины с пленкой //Высшая школа. – 2017. – №. 1. – С. 117-118.

11. Эрматов К. М. Вращающий момент бобины с пленкой //Высшая школа. – 2016. – Т. 1. – №. 24. – С. 57-58.
12. Қодиров З. А., Парпиев С. Ф. ПИЛЛАГА ДАСТЛАБКИ ИШЛОВ БЕРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ПИЛЛА СИФАТИГА ТАЪСИРИ.
13. Rano Y., Asadillo U., Go'Zaloy M. HEAT-CONDUCTING PROPERTIES OF POLYMERIC MATERIALS //Universum: технические науки. – 2021. – №. 2-4 (83). – С. 29-31.
14. Каюмов У. А., Хаджиева С. С. НЕКОТОРЫЕ РЕКОМЕНДАЦИЙ ПО ПРИМЕНЕНИЮ ПОРОШКОВЫХ СПЛАВОВ ПРИ ВОССТАНОВЛЕНИИ ДЕТАЛЕЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ТЕХНИКИ СПОСОБАМИ ПЛАЗМЕННОЙ НАПЛАВКИ И НАПЫЛЕНИЯ //The 4th International scientific and practical conference “Science and education: problems, prospects and innovations”(December 29-31, 2020) CPN Publishing Group, Kyoto, Japan. 2020. 808 p. – 2020. – С. 330.
15. Джалилов М. Л., Хаджиева С. С., Иброхимова М. М. Общий анализ уравнения поперечного колебания двухслойной однородной вязкоупругой пластинки //International Journal of Student Research. – 2019. – №. 3. – С. 111-117.
16. Қодиров З., Зулфиқоров Д. ПИЛЛАНИ БУҒЛАШ ТЕХНОЛОГИК ЖАРАЁНИНИНГ ХОМ ИПАК СИФАТИГА ТАЪСИРИ //Eurasian Journal of Academic Research. – 2023. – Т. 3. – №. 1 Part 3. – С. 159-165.
17. Мамажонов З. А., ўғли Зулфиқоров Д. Р. САБЗИНИНГ КЕСКИЧ ТИҒИГА ТАЪСИР КУЧИНИ АНИҚЛАШ //INTERNATIONAL CONFERENCES. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 476-481.
18. Matajonov Z. A. et al. RESPUBLIKAMIZDA QO ‘LLANILAYOTGAN EKSKAVATORLARNING CHO ‘MICH TISHLARINI QAYTA TIKLASH USULLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING TAHLILI //INTERNATIONAL CONFERENCES. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С.
19. Беккулов Б. Р., Ибрагимжанов Б. С., Рахмонкулов Т. Б. ПЕРЕДВИЖНОЕ СУЩИЛЬНОЕ УСТРОЙСТВО ДЛЯ ЗЕРНИСТЫХ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРОДУКТОВ //Современные тенденции развития аграрного комплекса. – 2016. – С. 1282-1284.
20. Rahmonkulovich B. B., Abdulhaevich R. A., Sadikovna H. S. The energy-efficient mobile device for grain drying //European science review. – 2017. – №. 11-12. – С. 128-132.
21. Bekkulov B. R. ABOUT VALUE DRYING OF THE DEVICE IN PROCESSING OF GRAINS //Irrigation and Melioration. – 2018. – Т. 2018. – №. 1. – С. 60-63.

22. Bekkulov, B. R. "ABOUT VALUE DRYING OF THE DEVICE IN PROCESSING OF GRAINS." *Irrigation and Melioration* 2018.1 (2018): 60-63.
23. Xashimov X. X. et al. RESPUBLIKAMIZDA QO ‘LLANILAYOTGAN EKSKAVATORLARNING CHO ‘MICH TISHLARINI ABRAZIV YEYILISHGA QARSHI ISHLASHINI ASOSLASH //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 1 SPECIAL. – С. 386-391.
24. Ибрагимджанов Б. Х. РЕКОМЕНДАЦИЙ ПО ПРИМЕНЕНИЮ ПОРОШКОВЫХ СПЛАВОВ ПРИ ВОССТАНОВЛЕНИИ ДЕТАЛЕЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ТЕХНИКИ СПОСОБАМИ ПЛАЗМЕННОЙ НАПЛАВКИ И НАПЫЛЕНИЯ //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2023. – Т. 2. – №. 16. – С. 184-193.
25. Shakirov, B. M. B. o‘g‘li, & Shokirova, N. M. qizi. (2023). THE CONCEPT OF “FAMILY” IN PHRASEOLOGY. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 497–500. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1856>.
26. Шакиров Б. М. и др. КОНСТРУКТИВНЫЕ РАЗРАБОТКИ ПО СНИЖЕНИЯ ИНТЕНСИВНОСТИ ИЗНОСА ДЕТАЛЕЙ ЦЕНТРОБЕЖНЫХ НАСОСОВ //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 18-22.
27. Kobuljon Mo‘minovich , E. ., Bobur Mirzo, S. ., & Oltinoy, Q. . (2023). BOMBA KALORIMETR ISHLASH JARAYONI VA XISOBI. *Scientific Impulse*, 1(5), 1800–1804. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/3320>.
28. Мамажонов М., Шакиров Б. М., Шакиров Б. Б. АВАНКАМЕРА ВА СУВ КАБУЛ КИЛИШ БУЛИНМАЛАРИНИНГ ГИДРАВЛИК КАРШИЛИКЛАРИ //Irrigatsiya va Melioratsiya. – 2018. – №. 1. – С. 44-46.
29. Makhmud M., Makhmudovich S. B., Ogli S. B. M. B. Forecasting factors affecting the water prevention of centrifugal pumps //European science review. – 2018. – №. 5-6. – С. 304-307.
30. Matyakubov B. et al. Forebays of the polygonal cross-section of the irrigating pumping station //IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – IOP Publishing, 2020. – Т. 883. – №. 1. – С. 012050.
31. Qobuljon Muminovich Ermatov, Bobur Mirzo Baxtiyar O‘g‘li Shakirov, Oltinoy Akbaraliyevna Qorachayeva MARKAZDAN QOCHMA KOMPRESSORLAR GAZ YOKI XAVO OQIB O‘TAYOTGANDA HARAКAT MIQDORINING O‘ZGARISHINI ANIQLASH // Academic research in educational sciences. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/markazdan-qochma-kompressorlar-gaz-yoki-xavo-oqib-o-tayotganda-harakat-miqdorining-o-zgarishini-aniqlash> (дата обращения: 28.01.2023).

32. Шакиров, Б., Эрматов, К., Абдухалилов О., & Шакиров, Б. (2023). ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ УСТАНОВКА ПО ИССЛЕДОВАНИЮ ЦЕНТРОБЕЖНЫХ НАСОСОВ НАКАВИТАЦИОННЫЙ И ГИДРОАБРАЗИВНЫЙ ИЗНОС. *Scientific Impulse*, 1(5), 1737–1742. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/3297>.

33. Мамажонов М., Шакиров В. М. HYDRAULIC CONDITIONS OF THE WATER PUMPING STATION FACILITIES //Scientific-technical journal. – 2018. – Т. 22. – №. 2. – С. 39-43.

34. Қодиров З. А., Бобур М. Б. Ў. Ш., Мадаминова И. О. Қ. ИПАК ҚУРТНИ БОҚИШ ВА ПИЛЛА ЎРАШ ДАВРИНИНГ ПИЛЛА СИФАТИГА ТАЪСИРИ //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 630-639.

35. Shokirov B. et al. Computer simulation of channel processes //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2019. – Т. 97. – С. 05012.

36. Shokirov B., Norkulov B. Nishanbaev Kh., Khurazbaev M., Nazarov B //Computer simulation of channel processes. E3S Web of Conferences. – 2019. – Т. 97. – С. 05012.

37. Matyakubov B. et al. Forebays of the polygonal cross-section of the irrigating pumping station //IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – IOP Publishing, 2020. – Т. 883. – №. 1. – С. 012050.

38. Matyakubov B. et al. Improving water resources management in the irrigated zone of the Aral Sea region //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2021. – Т. 264. – С. 03006.

39. Aynakulov S. A. et al. Constructive device for sediment flushing from water acceptance structure //IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – IOP Publishing, 2020. – Т. 896. – №. 1. – С. 012049.

40. Gulyam U., Akbaraliyevna Q. O. TECHNOLOGY OF OBTAINING" SMART" MATERIALS BY ADDING FIBER FILLERS BASED ON THERMOPLASTIC POLYMERS //TECHNOLOGY. – 2021. – Т. 8. – №. 12.

UDK 539.3

VIBRATIONS OF PIECE-HOMOGENEOUS PLATES

Khadjieva Salima Sadikovna

Andijan Machine Building Institute, senior teacher

E-mail: sxadjiyeva011@gmail.com

Abstract: The article presents in a general three-dimensional formulation the problem of oscillation of two-layer piecewise homogeneous viscoelastic plates of constant thickness. General vibration equations are derived, expressions are given for displacements and stresses at internal points of the plate in terms of functions describing displacements and deformations of the points of the contact plane

Key words: oscillation equations, two-layer plate, displacement, elastic, viscoelastic, boundary conditions, initial conditions, operator, Lamé coefficients, differential equation, Fourier integral, complex frequency

Annotatsiya: Maqolada umumiy uch o'Ichamli formulada doimiy qalinlikdagi ikki qatlamli parcha-parcha bir hil viskoelastik plitalarning tebranish muammosi keltirilgan. Umumiy tebranish tenglamalari olinadi, kontakt tekisligi nuqtalarining siljishlari va deformatsiyalarini tavsiflovchi funktsiyalar nuqtai nazaridan plastinkaning ichki nuqtalaridagi siljishlar va kuchlanishlar uchun ifodalar beriladi.

Kalit so'zlar: tebranish tenglamalari, ikki qavatli plastinka, siljish, elastik, yopishqoq elastik, chegara shartlari, boshlang'ich shartlar, operator, Lame koeffitsientlari, differentsial tenglama, Fureye integrali, kompleks chastota

Аннотация: В статье представлена в общей трехмерной постановке формулируется задача о колебании двухслойных кусочно-однородных вязкоупругих пластин постоянной толщины. Выводятся общие уравнения колебания, даются выражения для перемещений и напряжений во внутренних точках пластинки через функции, описывающие перемещения и деформации точек плоскости контакта.

Ключевые слова: уравнения колебаний, двухслойная пластина, перемещения, упругие, вязкоупругие, граничные условия, начальные условия, оператор, коэффициенты Ламе, дифференциальное уравнение, интеграл Фурье, комплексная частота

INTRODUCTION

Plates are one of the main elements of many building structures.

In many cases, the plates are not uniform in thickness, in particular, they are piecewise homogeneous (two-layer, etc.).

At present, there is practically no theory of oscillation of piecewise homogeneous plates, and therefore the development of the theory and methods for calculating such plates is an urgent problem in structural mechanics[1, 2, 3, 4, 5].

In this chapter, in a general three-dimensional formulation, the problem of oscillation of two-layer piecewise homogeneous viscoelastic plates of constant thickness is formulated. General vibration equations are derived, and expressions are given for displacements and stresses at internal points of the plate in terms of functions describing displacements and deformations of the points of the contact plane[6, 7, 8, 9, 10].

For piecewise homogeneous plates, there is neither purely transverse nor purely longitudinal vibration, as shown, is a sixth-order equation in derivatives, which for a homogeneous plate of constant thickness turns into a product of two integro-differential operators describing longitudinal and transverse vibrations[11, 12].

METHODOLOGY of RESEARCH

Accurate three-dimensional boundary value problem for piecewise homogeneous plates

Consider a piecewise-homogeneous viscoelastic plate of constant thickness as a piecewise-homogeneous layer of the same geometry, with the thickness of the upper component equal to h_0 and the lower component h_1 . The plate occupies the region $-\infty < (x, y) < \infty$; $-h_1 \leq z \leq h_0$, while the homogeneity interface coincides with the plane $z = 0$.

The movement of the material of the constituent layers of the plate in Cartesian coordinates (x, y, z) is described by the equations of motion in stresses

$$\begin{aligned} \frac{\partial \sigma_{xx}^{(k)}}{\partial x} + \frac{\partial \sigma_{xy}^{(k)}}{\partial y} + \frac{\partial \sigma_{xz}^{(k)}}{\partial z} &= \rho_k \frac{\partial^2 u^{(k)}}{\partial t^2}; \\ \frac{\partial \sigma_{xy}^{(k)}}{\partial x} + \frac{\partial \sigma_{yy}^{(k)}}{\partial y} + \frac{\partial \sigma_{yz}^{(k)}}{\partial z} &= \rho_k \frac{\partial^2 v^{(k)}}{\partial t^2}; \\ \frac{\partial \sigma_{xz}^{(k)}}{\partial x} + \frac{\partial \sigma_{zy}^{(k)}}{\partial y} + \frac{\partial \sigma_{zz}^{(k)}}{\partial z} &= \rho_k \frac{\partial^2 w^{(k)}}{\partial t^2}; \end{aligned} \tag{1.1.1}$$

Where $\sigma_{ij}^{(\kappa)}$ are the stress tensor components;

$u^{(k)}$, $v^{(k)}$, $w^{(k)}$ – displacement vector components[13, 14, 15, 16, 17].

In this case, both stresses, displacements, and density in each of the layers will be denoted by the corresponding index “0” or “1”, i.e., k takes the values “0” and “1”.

The dependences of stress $\sigma_{ij}^{(k)}$ on strains $\varepsilon_{ij}^{(k)}$ at the points of the plate are described by linear operator equations, that is, we will assume that they are given in the form of Boltzmann relations:

$$\sigma_{ij}^{(k)} = L_k(\varepsilon^{(k)}) + 2M_k(\varepsilon_{ij}^{(k)}); \quad (1.1.2)$$

$$\sigma_{ij}^{(k)} = M_k(\varepsilon_{ij}^{(k)}); \quad (i \neq j; \quad i, j = x, y, z).$$

Where viscoelastic operators L_k and M_k are linear integral operators of the form

$$L_k(\zeta) = \lambda_k \left[\zeta(t) - \int_0^t f_1^{(k)}(t-\xi)\zeta(\xi)d\xi \right];$$

$$M_k(\zeta) = M_k \left[\zeta(t) - \int_0^t f_2^{(k)}(t-\xi)\zeta(\xi)d\xi \right]; \quad (11.3)$$

where $f_j^{(k)}(t)$ – kernels of viscous operators, λ_k, μ_k – elastic constants or Lamé coefficients [18, 19, 20, 21].

Let us introduce the potentials $\Phi^{(k)}$ and $\vec{\Psi}^{(k)}$ longitudinal and transverse waves according to the formula:

$$\vec{U}^{(k)} = \text{grad}\Phi^{(k)} + \text{rot}\vec{\Psi}^{(k)}$$

$$\vec{U}^{(k)} = \vec{U}^{(k)}(u^{(k)}, v^{(k)}, w^{(k)}). \quad (1.1.4)$$

where $\vec{U}^{(k)}$ – displacement vector of plate points.

Then instead of equations (1.1.1) we obtain integro-differential equations:

$$N_k(\Delta\Phi^{(k)}) = \rho_k \frac{\partial^2 \Phi^{(k)}}{\partial t^2}; \quad M_k(\Delta\vec{\Psi}^{(k)}) = \rho_k \frac{\partial^2 \vec{\Psi}^{(k)}}{\partial t^2}; \quad (1.1.5)$$

where the operator N_k is

$$N_k = L_k + 2M_k$$

Δ – three-dimensional Laplace operator

$$\Delta = \frac{\partial^2}{\partial x^2} + \frac{\partial^2}{\partial y^2} + \frac{\partial^2}{\partial z^2}.$$

By virtue of the Helmholtz theorem [35] in the absence of internal sources, the vector potential of $\vec{\Psi}^{(k)}$ transverse waves must satisfy the condition

$$\text{div}\vec{\Psi}^{(k)} = 0; \quad \vec{\Psi}^{(k)} = \vec{\Psi}^{(k)}(\Psi_1^{(k)}, \Psi_2^{(k)}, \Psi_3^{(k)}). \quad (1.1.6)$$

Condition (1.1.6) for the components of the vector $\vec{\Psi}^{(k)}$ takes the form

$$\frac{\partial \psi_1^{(k)}}{\partial x} + \frac{\partial \psi_2^{(k)}}{\partial y} + \frac{\partial \psi_3^{(k)}}{\partial z} = 0, \quad (1.1.7)$$

that is, we obtain a closing equation for determining the vector potential $\vec{\psi}^{(k)}$.

Equations (1.1.5) and condition (1.1.6) are sufficient for finding general solutions for the scalar and vector potentials $\Phi^{(k)}$ and $\vec{\psi}^{(k)}$.

Vibrations of a viscoelastic piecewise homogeneous plate are caused by external forces applied to the surfaces of the plate [22, 23, 24, 25]. Therefore, the boundary conditions take the form:

at $z = h_0$ (on the upper surface of the plate)

$$\begin{aligned} \sigma_{zz}^{(0)} = f_{zz}^{(0)}(x, y, t); \quad \sigma_{xz}^{(0)} = f_{xz}^{(0)}(x, y, t); \\ \sigma_{yz}^{(0)} = f_{yz}^{(0)}(x, y, t); \end{aligned} \quad (1.1.8)$$

at $z = 0$ (contact plane)

$$\begin{aligned} \sigma_{zz}^{(0)} = \sigma_{zz}^{(I)}; \quad \sigma_{xz}^{(0)} = \sigma_{xz}^{(I)}; \quad \sigma_{yz}^{(0)} = \sigma_{yz}^{(I)}; \\ u^{(0)} = u^{(I)}; \quad v^{(0)} = v^{(I)}; \quad w^{(0)} = w^{(I)}; \end{aligned} \quad (1.1.9)$$

at $z = -h_1$ (on the bottom surface of the plate) [26, 27, 28, 29, 30]

$$\begin{aligned} \sigma_{zz}^{(I)} = f_z^{(I)}(x, y, t); \quad \sigma_{xz}^{(I)} = f_{xz}^{(I)}(x, y, t); \\ \sigma_{yz}^{(I)} = f_{yz}^{(I)}(x, y, t). \end{aligned} \quad (1.1.10)$$

The initial conditions of the problem are zero, that is,

$$\frac{\partial \Phi^{(k)}}{\partial t} = \Phi^{(k)} = \frac{\partial \vec{\Psi}^{(k)}}{\partial t} = \vec{\Psi}^{(k)} = 0. \quad (1.1.11)$$

Displacements $u^{(k)}$, $v^{(k)}$, $w^{(k)}$, strains $\varepsilon_{ij}^{(k)}$ and stresses $\sigma_{ij}^{(k)}$ in Cartesian coordinates through the potentials $\Phi^{(k)}$ and $\vec{\psi}^{(k)}$ longitudinal and transverse waves are determined by the following formulas [31, 32, 33, 34].

For travel:

$$\begin{aligned} u_k = \frac{\partial \Phi^{(k)}}{\partial x} + \frac{\partial \Psi_3^{(k)}}{\partial y} - \frac{\partial \Psi_2^{(k)}}{\partial z}; \quad v_k = \frac{\partial \Phi^{(k)}}{\partial y} + \frac{\partial \Psi_1^{(k)}}{\partial z} - \frac{\partial \Psi_3^{(k)}}{\partial x}; \\ w_k = \frac{\partial \Phi^{(k)}}{\partial z} + \frac{\partial \Psi_2^{(k)}}{\partial x} - \frac{\partial \Psi_1^{(k)}}{\partial y}; \end{aligned} \quad (1.1.12)$$

For deformations:

$$\begin{aligned} \varepsilon_{xx}^{(k)} = \frac{\partial^2 \Phi^{(k)}}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 \Psi_3^{(k)}}{\partial x \partial y} - \frac{\partial^2 \Psi_2^{(k)}}{\partial y \partial z}; \\ \varepsilon_{yy}^{(k)} = \frac{\partial^2 \Phi^{(k)}}{\partial y^2} + \frac{\partial^2 \Psi_1^{(k)}}{\partial y \partial z} - \frac{\partial^2 \Psi_3^{(k)}}{\partial y \partial x}; \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}\varepsilon_{zz}^{(k)} &= \frac{\partial^2 \Phi^{(k)}}{\partial z^2} + \frac{\partial^2 \Psi_2^{(k)}}{\partial x \partial z} - \frac{\partial^2 \Psi_1^{(k)}}{\partial y \partial z}; \\ \varepsilon_{xy}^{(k)} &= 2 \frac{\partial^2 \Phi^{(k)}}{\partial x \partial y} + \frac{\partial^2 \Psi_1^{(k)}}{\partial x \partial z} - \frac{\partial^2 \Psi_2^{(k)}}{\partial y \partial z} + \frac{\partial^2 \Psi_3^{(k)}}{\partial y^2} - \frac{\partial^2 \Psi_3^{(k)}}{\partial x^2}; \\ \varepsilon_{yz}^{(k)} &= 2 \frac{\partial^2 \Phi^{(k)}}{\partial y \partial z} + \frac{\partial^2 \Psi_2^{(k)}}{\partial x \partial y} - \frac{\partial^2 \Psi_2^{(k)}}{\partial x \partial z} + \frac{\partial^2 \Psi_1^{(k)}}{\partial z^2} - \frac{\partial^2 \Psi_1^{(k)}}{\partial y^2}; \\ \varepsilon_{xz}^{(k)} &= 2 \frac{\partial^2 \Phi^{(k)}}{\partial x \partial z} + \frac{\partial^2 \Psi_3^{(k)}}{\partial y \partial z} - \frac{\partial^2 \Psi_2^{(k)}}{\partial z^2} + \frac{\partial^2 \Psi_2^{(k)}}{\partial x^2} - \frac{\partial^2 \Psi_1^{(k)}}{\partial x \partial y};\end{aligned}\quad (1.1.13)$$

For voltages:

$$\begin{aligned}\sigma_{xx}^{(k)} &= L_k (\Delta \Phi^{(k)}) + 2M_k \left(\frac{\partial^2 \Phi^{(k)}}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 \Psi_3^{(k)}}{\partial x \partial y} - \frac{\partial^2 \Psi_2^{(k)}}{\partial x \partial z} \right); \\ \sigma_{yy}^{(k)} &= L_k (\Delta \Phi^{(k)}) + 2M_k \left(\frac{\partial^2 \Phi^{(k)}}{\partial y^2} + \frac{\partial^2 \Psi_1^{(k)}}{\partial y \partial z} - \frac{\partial^2 \Psi_3^{(k)}}{\partial x \partial y} \right); \\ \sigma_{zz}^{(k)} &= L_k (\Delta \Phi^{(k)}) + 2M_k \left(\frac{\partial^2 \Phi^{(k)}}{\partial z^2} + \frac{\partial^2 \Psi_2^{(k)}}{\partial x \partial z} - \frac{\partial^2 \Psi_1^{(k)}}{\partial y \partial z} \right); \\ \sigma_{xy}^{(k)} &= M_k \left(2 \frac{\partial^2 \Phi^{(k)}}{\partial x \partial y} - \frac{\partial^2 \Psi_3^{(k)}}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 \Psi_3^{(k)}}{\partial y^2} + \frac{\partial^2 \Psi_1^{(k)}}{\partial x \partial z} - \frac{\partial^2 \Psi_2^{(k)}}{\partial y \partial z} \right); \\ \sigma_{yz}^{(k)} &= M_k \left(2 \frac{\partial^2 \Phi^{(k)}}{\partial y \partial z} - \frac{\partial^2 \Psi_1^{(k)}}{\partial y^2} + \frac{\partial^2 \Psi_1^{(k)}}{\partial z^2} + \frac{\partial^2 \Psi_2^{(k)}}{\partial x \partial y} - \frac{\partial^2 \Psi_3^{(k)}}{\partial x \partial z} \right); \\ \sigma_{xz}^{(k)} &= M_k \left(2 \frac{\partial^2 \Phi^{(k)}}{\partial x \partial z} + \frac{\partial^2 \Psi_2^{(k)}}{\partial x^2} - \frac{\partial^2 \Psi_2^{(k)}}{\partial z^2} - \frac{\partial^2 \Psi_1^{(k)}}{\partial x \partial y} + \frac{\partial^2 \Psi_3^{(k)}}{\partial y \partial z} \right);\end{aligned}\quad (1.1.14)$$

Thus, the exact three-dimensional problem of vibration of a viscoelastic piecewise homogeneous plate of constant thickness is reduced to solving the vibration equations (1.1.5) in potentials $\Phi^{(k)}$ and $\vec{\Psi}^{(k)}$ under boundary conditions (1.1.8), (1.1.9), (1.1.10) and zero initial conditions (1.1.11)[35, 36, 37, 38, 39].

REFERENCES

1. Беккулов Б. Р., Атабаев К., Рахмонкулов Т. Б. ОПРЕДЕЛЕНИЕ КОЛИЧЕСТВА ШАЛЫ В СУШИЛЬНОМ БАРАБАНЕ //Бюллетень науки и практики. – 2022. – Т. 8. – №. 7. – С. 377-381.
2. Рузиев А. А. ЦЕНТРОБЕЖНОЕ СОРТИРОВАНИЕ СЕМЯН СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР ПО ПЛОТНОСТИ //Universum: технические науки. – 2021. – №. 12-3 (93). – С. 82-86.
3. Атабаев К., Мусабаев Б. М. ЗАДАЧА О РАСПРОСТРАНЕНИИ ВОЛН В БЛИЗИ РАСШИРЯЮЩЕЙСЯ ПОЛОСТИ ПРИ КАМУФЛЕТНОМ ВЗРЫВЕ

//Научно-практические пути повышения экологической устойчивости и социально-экономическое обеспечение сельскохозяйственного производства. – 2017. – С. 1150-1153.

4. Беккулов Б. Р., Собиров Х. А., Рахманкулов Т. Б. РАЗРАБОТКА И ОБОСНОВАНИЕ ПАРАМЕТРОВ МОБИЛЬНОГО УСТРОЙСТВО ДЛЯ СУШКИ ШАЛА //Энергоэффективные и ресурсосберегающие технологии и системы. – 2020. – С. 429-438.

5. Эрматов К. М. Обоснование параметров приспособления к хлопковой сеялке для укладки фоторазрушаемой пленки на посевах хлопчатника. Автореф. канд. дисс. Янгиюль, 1990. – 1990.

6. Махсудов П. М., Акбаров Ш. Б., Уришев У. Г. Факторы, влияющие на снижение полноты сбора хлопка при машинной уборке //Высшая школа. – 2016. – Т. 2. – №. 24. – С. 60-62.

7. Шермухамедов А. А., Байназаров Х. Р. УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОНСТРУКЦИИ АВТОТРАКТОРНЫХ САМОСВАЛЬНЫХ ПРИЦЕПОВ //The 4th International scientific and practical conference “Science and education: problems, prospects and innovations”(December 29-31, 2020) CPN Publishing Group, Kyoto, Japan. 2020. 808 p. – 2020. – С. 760.

8. Рахимов А. Ю., Рахимов А. А., Қодиров З. ПИЛЛАНИ ПИШИБ ЕТИЛГАНЛИК ДАРАЖАСИНИ СИФАТ КЎРСАТКИЧЛАРИГА ТАЪСИРИ //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 33-41.

9. Мамажонов М., Шакиров Б. М., Шакиров Б. Б. АВАНКАМЕРА ВА СУВ КАБУЛ КИЛИШ БУЛИНМАЛАРИНИНГ ГИДРАВЛИК КАРШИЛИКЛАРИ //Irrigatsiya va Melioratsiya. – 2018. – №. 1. – С. 44-46.

10. Эрматов К. М. Вращающий момент бобины с пленкой //Высшая школа. – 2017. – №. 1. – С. 117-118.

11. Эрматов К. М. Вращающий момент бобины с пленкой //Высшая школа. – 2016. – Т. 1. – №. 24. – С. 57-58.

12. Қодиров З. А., Парпиев С. Ф. ПИЛЛАГА ДАСТЛАБКИ ИШЛОВ БЕРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ПИЛЛА СИФАТИГА ТАЪСИРИ.

13. Rano Y., Asadillo U., Go‘Zaloy M. HEAT-CONDUCTING PROPERTIES OF POLYMERIC MATERIALS //Universum: технические науки. – 2021. – №. 2-4 (83). – С. 29-31.

14. Каюмов У. А., Хаджиева С. С. НЕКОТОРЫЕ РЕКОМЕНДАЦИЙ ПО ПРИМЕНЕНИЮ ПОРОШКОВЫХ СПЛАВОВ ПРИ ВОССТАНОВЛЕНИИ ДЕТАЛЕЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ТЕХНИКИ СПОСОБАМИ ПЛАЗМЕННОЙ НАПЛАВКИ И НАПЫЛЕНИЯ //The 4th International scientific and practical conference “Science and education: problems, prospects and

innovations”(December 29-31, 2020) CPN Publishing Group, Kyoto, Japan. 2020. 808 p. – 2020. – С. 330.

15. Джалилов М. Л., Хаджиева С. С., Иброхимова М. М. Общий анализ уравнения поперечного колебания двухслойной однородной вязкоупругой пластинки //International Journal of Student Research. – 2019. – №. 3. – С. 111-117.

16. Қодиров З., Зулфиқоров Д. ПИЛЛАНИ БУҒЛАШ ТЕХНОЛОГИК ЖАРАЁНИНИНГ ХОМ ИПАК СИФАТИГА ТАЪСИРИ //Eurasian Journal of Academic Research. – 2023. – Т. 3. – №. 1 Part 3. – С. 159-165.

17. Мамажонов З. А., ўғли Зулфиқоров Д. Р. САБЗИНИНГ КЕСКИЧ ТИҒИГА ТАЪСИР КУЧИНИ АНИҚЛАШ //INTERNATIONAL CONFERENCES. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 476-481.

18. Matajonov Z. A. et al. RESPUBLIKAMIZDA QO ‘LLANILAYOTGAN EKSKAVATORLARNING CHO ‘MICH TISHLARINI QAYTA TIKLASH USULLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING TAHLILI //INTERNATIONAL CONFERENCES. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С.

19. Беккулов Б. Р., Ибрагимжанов Б. С., Рахмонкулов Т. Б. ПЕРЕДВИЖНОЕ СУЩИЛЬНОЕ УСТРОЙСТВО ДЛЯ ЗЕРНИСТЫХ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРОДУКТОВ //Современные тенденции развития аграрного комплекса. – 2016. – С. 1282-1284.

20. Rahmonkulovich B. B., Abdulhaevich R. A., Sadikovna H. S. The energy-efficient mobile device for grain drying //European science review. – 2017. – №. 11-12. – С. 128-132.

21. Bekkulov B. R. ABOUT VALUE DRYING OF THE DEVICE IN PROCESSING OF GRAINS //Irrigation and Melioration. – 2018. – Т. 2018. – №. 1. – С. 60-63.

22. Bekkulov, B. R. "ABOUT VALUE DRYING OF THE DEVICE IN PROCESSING OF GRAINS." Irrigation and Melioration 2018.1 (2018): 60-63.

23. Xashimov X. X. et al. RESPUBLIKAMIZDA QO ‘LLANILAYOTGAN EKSKAVATORLARNING CHO ‘MICH TISHLARINI ABRAZIV YEYILISHGA QARSHI ISHLASHINI ASOSLASH //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 1 SPECIAL. – С. 386-391.

24. Ибрагимджанов Б. Х. РЕКОМЕНДАЦИЙ ПО ПРИМЕНЕНИЮ ПОРОШКОВЫХ СПЛАВОВ ПРИ ВОССТАНОВЛЕНИИ ДЕТАЛЕЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ТЕХНИКИ СПОСОБАМИ ПЛАЗМЕННОЙ НАПЛАВКИ И НАПЫЛЕНИЯ //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2023. – Т. 2. – №. 16. – С. 184-193.

25. Shakirov, B. M. B. o‘g‘li, & Shokirova, N. M. qizi. (2023). THE CONCEPT OF “FAMILY” IN PHRASEOLOGY. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 497–500. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1856>.
26. Шакиров Б. М. и др. КОНСТРУКТИВНЫЕ РАЗРАБОТКИ ПО СНИЖЕНИЮ ИНТЕНСИВНОСТИ ИЗНОСА ДЕТАЛЕЙ ЦЕНТРОБЕЖНЫХ НАСОСОВ //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 18-22.
27. Kobuljon Mo‘minovich , E. ., Bobur Mirzo, S. ., & Oltinoy, Q. . (2023). BOMBA KALORIMETR ISHLASH JARAYONI VA XISOBI. *Scientific Impulse*, 1(5), 1800–1804. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/3320>.
28. Мамажонов М., Шакиров Б. М., Шакиров Б. Б. АВАНКАМЕРА ВА СУВ КАБУЛ КИЛИШ БУЛИНМАЛАРИНИНГ ГИДРАВЛИК КАРШИЛИКЛАРИ //Irrigatsiya va Melioratsiya. – 2018. – №. 1. – С. 44-46.
29. Makhmud M., Makhmudovich S. B., Ogli S. B. M. B. Forecasting factors affecting the water prevention of centrifugal pumps //European science review. – 2018. – №. 5-6. – С. 304-307.
30. Matyakubov B. et al. Forebays of the polygonal cross-section of the irrigating pumping station //IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – IOP Publishing, 2020. – Т. 883. – №. 1. – С. 012050.
31. Qobuljon Muminovich Ermatov, Bobur Mirzo Vaxtiyar O‘g‘li Shakirov, Oltinoy Akbaraliyevna Qorachayeva MARKAZDAN QOCHMA KOMPRESSORLAR GAZ YOKI XAVO OQIB O‘TAYOTGANDA HARAKAT MIQDORINING O‘ZGARISHINI ANIQLASH // Academic research in educational sciences. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/markazdan-qochma-kompressorlar-gaz-yoki-xavo-oqib-o-tayotganda-harakat-miqdorining-o-zgarishini-aniqlash> (дата обращения: 28.01.2023).
32. Шакиров, Б., Эрматов, К., Абдухалилов О., & Шакиров, Б. (2023). ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ УСТАНОВКА ПО ИССЛЕДОВАНИЮ ЦЕНТРОБЕЖНЫХ НАСОСОВ НАКАВИТАЦИОННЫЙ И ГИДРОАБРАЗИВНЫЙ ИЗНОС. *Scientific Impulse*, 1(5), 1737–1742. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/3297>.
33. Matajonov M., Shakirov B. M. HYDRAULIC CONDITIONS OF THE WATER PUMPING STATION FACILITIES //Scientific-technical journal. – 2018. – Т. 22. – №. 2. – С. 39-43.
34. Қодиров З. А., Бобур М. Б. Ў. Ш., Мадаминова И. О. Қ. ИПАК ҚУРТИНИ БОҚИШ ВА ПИЛЛА ЎРАШ ДАВРИНИНГ ПИЛЛА СИФАТИГА ТАЪСИРИ //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 630-639.

35. Shokirov B. et al. Computer simulation of channel processes //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2019. – T. 97. – C. 05012.

36. Shokirov B., Norkulov B. Nishanbaev Kh., Khurazbaev M., Nazarov B //Computer simulation of channel processes. E3S Web of Conferences. – 2019. – T. 97. – C. 05012.

37. Matyakubov B. et al. Forebays of the polygonal cross-section of the irrigating pumping station //IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – IOP Publishing, 2020. – T. 883. – №. 1. – C. 012050.

38. Matyakubov B. et al. Improving water resources management in the irrigated zone of the Aral Sea region //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2021. – T. 264. – C. 03006.

39. Gulyam U., Akbaraliyevna Q. O. TECHNOLOGY OF OBTAINING "SMART" MATERIALS BY ADDING FIBER FILLERS BASED ON THERMOPLASTIC POLYMERS //TECHNOLOGY. – 2021. – T. 8. – №. 12.

ПОЛУЧЕНИЕ РАННИХ ПОЛНОЦЕННЫХ ВСХОДОВ ХЛОПЧАТНИКА - ЗАЛОГ ВЫСОКОГО УРОЖАЯ

Эрматов К.М

к.т.н. доцент, ermatov1960@mail.ru

Андижанский машиностроительный институт,

Аннотация: Chigit ekilgan qatorlarga polietilen plyonka yopish bo'yicha tadqiqot va dala tajribasi o'tkazildi. Ikkita variant o'rganildi: Chigit ekilgan qatorlarga polietilen plyonka yopish va plyonkasiz ekish(nazorat). Hisoblash natijalari shuni ko'rsatdiki, ko'chatlar plyonka ostida nazoratga qaraganda ancha ko'p miqdorda unib chiqqan. Chigit ekishda qatorlarni plyonka bilan qoplash va uni butun vegetatsiya davrida qatorlarda saqlanishi o'simliklarning o'sishi va rivojlanishini tezlashtiradi va hosildorlikni oshiradi.

Калит so'zlar: : polietilen plyonka, moslama, пленка yoyish, chigitni ekish, chigit niholari, o'g'itlash, paxta hosildorligi

Аннотация: Проведены исследования и полевой опыт по выращиванию хлопчатника с покрытием на рядках полиэтиленовой пленкой. Были изучены два варианта: посев с пленочным покрытием рядков и посев без пленки. Результаты учетов показали, что под пленкой всходы появились раньше и в значительно большем количестве, чем в контроле (без пленки). Технология возделывания хлопчатника с укрытием междурядий при посеве пленкой с сохранением ее на рядках в течение всей вегетации обеспечивает ранние полноценные всходы, ускоряет рост и развитие растений и повышает урожайность.

Ключевые слова: полиэтиленовая пленка, приспособление, раскладка пленки, посев семена хлопчатника, всходы хлопчатника, внесение удобрений, урожайность хлопчатника

Annotation: Conducted research and field experience on the cultivation of cotton coated on rows with polyethylene film. Two options were studied: sowing with film covering the rows; sowing without film. The results of the counts showed that seedlings appeared earlier under the film and in much greater numbers than in the control (without film). The technology of cotton cultivation with covering the rows when sowing with a film with its preservation on the rows during the entire growing season

provides early full-fledged shoots, accelerates the growth and development of plants and increases productivity. This technology requires wide introduction into production, especially in the northern regions of the republic.

Keywords: polyethylene film. device, layout, sowing cotton seeds, cotton seedlings, fertilization, cotton yield

В настоящее время широко применяются и разрабатываются новые технологии и технические средства для посева хлопчатника под полиэтиленовую пленку. Покрытие рядков пленкой способствует сохранению влаги, лучшему прогреванию почвы, за счет чего ускоряется появление всходов и обеспечивается их полноценность при любых погодных условиях [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7].

Нами было разработано приспособление к сеялке для расстила пленки по рядкам. Оно включает в себя четыре секции, по одной на каждый рядок, каждая из которых состоит из четырехзвенной навески, бобины с пленкой, пленкораскладывающего барабана, двух сферических дисков и пары щитков. Приспособление раскладывает четыре ленты пленки за один проход на рядки с семенами хлопчатника, которые высевались обычными аппаратами и заделывались впереди идущими сошниками, присыпает продольные края каждой ленты почвой высотой 3-4 см при помощи сферических дисков, а щитки предохраняют центральную площадь лент от засыпания почвой [2, 3, 4, 5, 6, 7].

Установлено, что наиболее эффективная ширина фоторазрушаемой пленки для покрытия одного рядка составляет 30 см. Покрытие целесообразно на посевах в ранние сроки и при наступлении оптимальной для хлопчатника температуры. Под пленку лучше высевать опушенные или дражированные семена [3, 4, 5, 6, 7].

Исследования показали, что через 15-20 дней после расстила фоторазрушаемая пленка растрескивается, затем разлагается, не мешая обработкам почвы. Обычная же пленка не разрушается, и после получения всходов ее приходится перфорировать или снимать с рядков [2, 3, 4, 5].

Проведены исследования и полевой опыт по возделыванию хлопчатника с покрытием на рядках фоторазрушаемой полиэтиленовой пленкой и с сохранением ее на рядках хлопчатника в течение всего вегетационного периода. Почва – типичный староорошаемый среднесуглинистый серозем с глубоким залеганием грунтовых вод.

Хлопчатник сорта Наманган сеяли по этой технологии по гладкому полю опушенными семенами 8 апреля сеялкой СХУ-4, переоборудованной на посев по схеме (60-30) × 10(2±1) с пленкоукладчиком (первый – показатель междурядья, второй – междугнездия с высевом двух семян в гнездо).

Для этого на сеялке устанавливались шесть сошников с высевающими аппаратами таким образом, чтобы расстояние между первым и вторым, а также пятым и шестым сошниками составило 60 см на 2 и 3, 4 и 5 рядков соответственно.

По не покрытым пленкой междурядные обработки почвы обычным культиватором КРХ- 3,6 со снятыми боковыми рабочими органами для рыхления почвы.

Изучалось два варианта: посев с покрытием рядков пленкой; посев без пленки. Годовая норма удобрений составляла: азота – 220, фосфора – 150 и калия – 120 кг/га [2, 3, 7, 8, 9].

При проверочном прореживании всходов пленку перфорировали, т.е. прорезали небольшие отверстия через каждые 10 см, высвобождая всходы. За период вегетации было проведено 2 подкормки, 3 полива, 4 культивации, двукратная механизированная чеканка, однократная дефолиация, прополки и обработки от сельхозвредителей – по мере необходимости.

Результаты учетов показали что под пленкой всходы появились раньше и в значительно большем количестве, чем в контроле (без пленки). Через 8 дней после высева под пленкой появились единичные всходы (1,2 тыс./га), через 10 дней их было. Через две недели под пленкой были получены полноценные всходы (198,1 тыс./га) в то время, как в контроле их насчитывалось всего лишь 19,2 тыс./га. Затем стали интенсивно появляться всходы и в контроле, однако на все даты учетов под пленкой их было в 2 – 3 раза больше.

Растения в опытном варианте росли и развивались более интенсивно. Правда, количества завязей и коробочек на них было меньше, чем в контроле, на 0,5 – 1,2 шт., что безусловно, связано с большей густотой стояния растений.

В опыте раньше началось раскрытие коробочек. Масса одной коробочки также здесь была больше.

Таким образом, технология возделывания хлопчатника с покрытием рядков при севе пленкой с сохранением ее на рядках в течение всего вегетационного периода обеспечивает получение ранних полноценных всходов, ускоряет рост и развитие растений и повышает урожайность. Такая технология требует широкого внедрения в производство, особенно в северных районах республики.

Список литературы:

1. Абдураимов О, Султонов М. ва бошқалар. “Чигитни плёнка остига экиш технологиясининг агротехник талаблари ва уларни бажариш йуллари”. Андижон-2014й, 60 б.
2. Эрматов К. М. Обоснование параметров приспособления к хлопковой сеялке для укладки фоторазрушаемой пленки на посевах хлопчатника. Автореф. канд. дисс. Янгиюль, 1990. – 1990.
3. ЧИРЦОВ С. П. и др. Пленкоукладчик. – 1992.
4. Эрматов К. М. Вращающий момент бобины с пленкой //Высшая школа. – 2017. – №. 1. – С. 117-118.
5. Эрматов К. М., Шакиров Б. Б. ИЗУЧЕНИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА РАССТИЛА ПЛЕНКИ //OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC-PRACTICAL CONFERENCE "AUEZOV READINGS-20:DEDICATED TO THE 125th ANNIVERSARY OF M. O. AUEZOV THE HERITAGE OF MUKHTAR AUEZOV – THE TREASURE OF THE NATION". ШЫМКЕНТ. – 2022. – С. 288-291.
6. Q. M. Ermatov, V.B.Shakirov Studying the technological process of film spilling //научно-технический журнал Машиностроение. – 2022. – №. 3. – С. 221-224.
7. Эрматов Қ. М. Қаршилиқнинг квадратик қонунини ҳисобга олиб газ кувирида газодинамик кўрсаткичларнинг тадқиқи //Namangan muhandislik texnologiya instituti ILMIY-TEXNIKA JURNALI. – 2022. – №. 6/2. – С. 206-215.
8. Qobuljon Muminovich Ermatov, Bobur Mirzo Baxtiyar O‘g‘li Shakirov, Oltinoy Akbaraliyevna Qorachayeva MARKAZDAN QOCHMA KOMPRESSORLAR GAZ YOKI XAVO OQIB O‘TAYOTGANDA HARAКAT MIQDORINING O‘ZGARISHINI ANIQLASH // Academic research in educational sciences. 2023. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/markazdan-qochma-kompressorlar-gaz-yoki-xavo-oqib-o-tayotganda-harakat-miqdorining-o-zgarishini-aniqlash> (дата обращения: 28.01.2023).
9. Kobuljon Mo‘minovich, E. ., Bobur Mirzo, S. ., & Oltinoy, Q. . (2023). BOMBA KALORIMETR ISHLASH JARAYONI VA XISOBI. *Scientific Impulse*, 1(5), 1800–1804. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/3320>.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ СУШКИ ЗЕРНА

Беккулов Б. Р.,

Андижанский машиностроительный институт – Узбекистан,

Юсубов Ф.,

Азербайджанский технический университет – Азербайджан,

Рахманкулов Т. Б.,

Андижанский машиностроительный институт – Узбекистан,

Аннотация. В данной статье рассмотрены некоторые вопросы сушки, при которых необходимо выбрать метод сушки, приведены сведения о влиянии влажности на посевные свойства зерновых (риса) и зернобобовых (арахиса) культур, допустимые значения уровня температуры при сушке, теплопроводности зерновых культур, а также об особенностях сушки маслянистых культур (подсолнечника).

Долголетние наблюдения специалистов, выявили необходимые условия для сохранности способности к прорастанию семенных зерна и, вообще, к длительному хранению и переработки качественного зерна. Основными условиями, влияющими на целостность зерна является температура и влажность его при хранении.

В сельском хозяйстве после сбора урожая пшеницы на эти поля сеются зерновые, зернобобовые и маслянистые культуры (рис, арахис, подсолнечник и т.п.) и получают вторые урожаи. Сбор этого урожая приходится к осени и осенью наблюдается облачная, дождливая погода [1]. Поскольку средняя относительная влажность окружающей среды около 60%, для этого значения были определены уровни равновесной влажности, обеспечивающие сохранность семян различных культур при температуре воздуха 20°C. Они оказались для зерновых 13-14%, для зернобобовых – 12%, для маслянистых – 8% и т.д. Как правило, в процессе уборки не часто удается получить указанные параметры по влажности зерна, и сушка зерна в этом случае является очень важным и обязательным звеном в послеуборочной обработке семян. Поскольку при сушке зерна часто возникает вопрос о снижении посевных свойств и связаны эти снижения с перегревом зерна, то в таких оценках необходимо учитывать этап послеуборочного дозревания, которые у зерновых, зернобобовых занимает не

менее 40 дней. На рисунке 1 приведены кривые, соответствующие этому процессу для риса и арахиса.

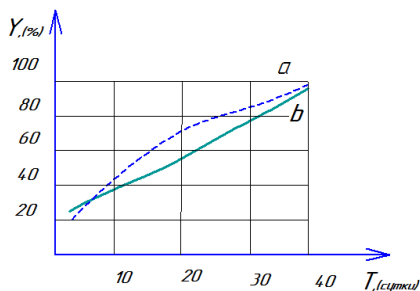

Рис.1. Всхожесть зерна (а-арахис, б-рис) в зависимости от времени за период послеуборочного дозревания.

Во избежание ошибок при оценке посевных свойств семян этот период надо учитывать. Кроме того, влажность отдельных семян на материнском растении так же различается. Иначе говоря, если мы влагомером померили усредненную влажность, взятого для этой цели образца, то надо понимать, что в бурте зерна обязательно есть семечки, влажность которых заметно выше или ниже средней. Так, исследования показывают, что для риса и арахиса зависимость между числом буртов (N) и влажностью (W) подчиняется закону Гаусса (рис. 2) [2].

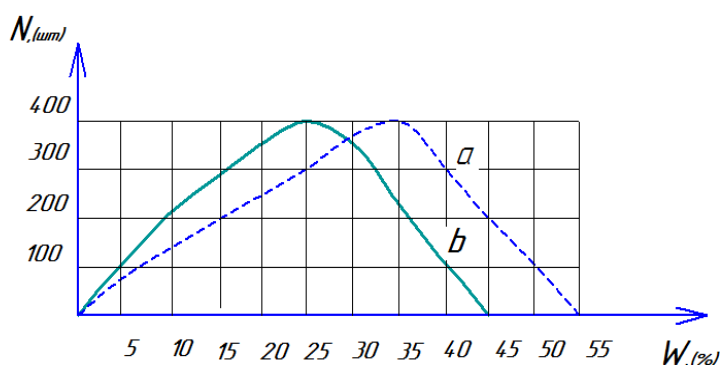

Рис.2. Распределение влажности в партии зерна(а-арахис, б-рис) при уборочной влажности

Естественно, при существенной неравномерности влажности в зерновой массе происходит влаговыравнивание, но оно требует времени, по той причине, что влага от более влажного зерна к менее влажному не происходит напрямую (зерновки касаются друг друга в точке). Процесс происходит через испарение влаги в межзерновое пространство влажным зерном и поглощение влаги из межзерновых воздушных объемов менее влажным зерном. При этом разница во влажности 2-3 % сохраняется длительное время (рис. 3).

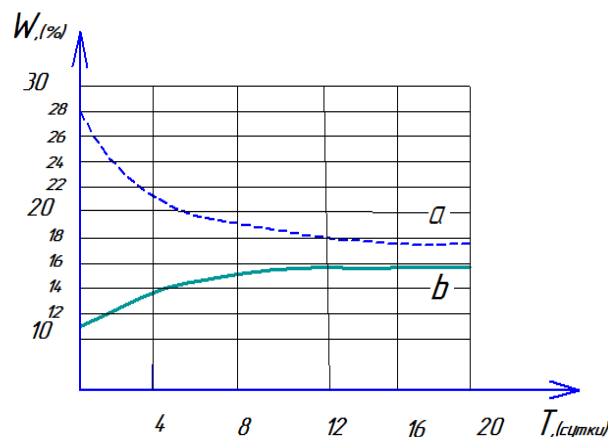

Рис.3. Динамика изменения влажности фракций в смеси зерна (а-«влажного», б-«сухого»)

При сушке температура зерна всегда ниже температуры теплоносителя. При меньшей начальной влажности зерна процесс сближения температуры теплоносителя и зерна происходит быстрее. Этот процесс так же зависит от интенсивности конвективного теплообмена. При скорости теплоносителя 0,6-0,7 м/с указанная разница (2-3°C) устанавливается за 10-15 минут, а при сушке в кипящем слое через 3-5 минут. Величина коэффициента позволяет оценить величину влажности поверхности зерна, т.е. его оболочки и средней части зерна. Величина этого коэффициента для мелких семян 0,8-0,9, для риса – 0,7, а для бобовых культур 0,3-0,4. Тогда при средней влажности риса в конце сушки, равной 14%, защитная пленка имеет влажность $14 \cdot 0,7 \approx 10\%$, а для бобовых, соответственно, при влажности зерна 12% оболочка высушена до $12 \cdot 0,4 \approx 5\%$. Именно это приводит к растрескиванию оболочки при сушке зернобобовых культур. Структура зерновки не может быть отнесена полностью к пористому материалу, ибо в ней большую часть составляют коллоиды, со всеми характерными для них свойствами. Одно из которых особо значимо для понимания проблемы сушки – зерно, как любое коллоидное тело, легко вбирает влагу и плохо ее отдает, поскольку влага, попав в зерно, участвует в сложных биохимических процессах. Интенсивность испарения влаги из зерна пшеницы в 16 раз меньше, чем с открытой водной поверхностью при той же температуре теплоносителя и скорости его движения над поверхностью. Так что свободной влаги в зерне мало. Температуру зерна, его влажность и время воздействия температуры определенного значения необходимо взаимосвязывать при сушке зерна, чтобы не снизить посевные качества семян. Допустимые значения температур при различных величинах времени воздействия на зерновку, не влияющие на жизнедеятельные процессы в ней, зависят от влажности зерна – чем выше влажность, тем ниже допустимые значения температур (рис. 4).

Необратимое снижение жизнедеятельности влажного зерна начинается при 55°C (коагуляция белка в зародыше и алейроновом слое), а сухого при 65°C . При этих значениях температуры зерно не должно находиться более 5 минут.

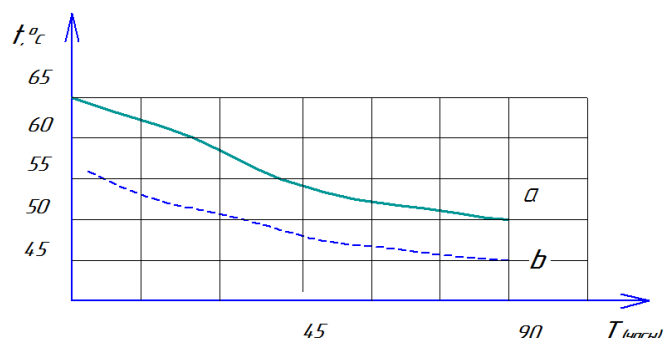

Рис.4. Допустимые значения уровня температур риса и время воздействия для различных значений влажности риса (а-при $W=12\%$, , б-при $W=30\%$) не приводящих к снижению посевных качеств

Интенсивность удаления влаги из зерна при сушке зависит от двух параметров: влажности зерна и температуры теплоносителя. Чем выше влажность, тем интенсивнее происходит влагоудаление. При этом зона допустимых температур зерна, не приводящих к снижению жизненных процессов в нем, составляет $45-52^{\circ}\text{C}$.

Наиболее сложным объектом сушки являются крупные семена арахиса. Прочная связь влаги с белковым комплексом семян, низкая теплопроводность, ясно выраженная структурная и анатомическая обособленность оболочки при значительных размерах зерна требуют снижения скорости сушки во избежание растрескивания оболочки семян в процессе сушки. В среднем семена арахиса отдают влагу в 5-7 раз медленнее, чем рис. На рисунке 5 показана сравнительная динамика сушки арахиса и риса.

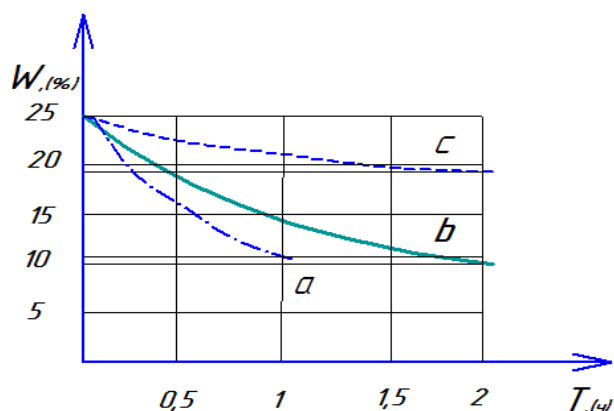

Рис.5. Динамика сушки риса (а-рис) и семян арахиса (б- оболочка арахиса, с-центральная часть арахиса)

Если взять отношение тепла потраченного на нагрев зерна и на испарение влаги (критерий Косовича), то для риса этот коэффициент 0,5-0,75, а для бобовых – 0,12-0,15, т.е. существенная доля тепла при сушке бобовых идет на нагрев бобов [1]. Специально поставленные исследования показали, что при сушке зернобобовых поверхность их быстро обезвоживается, а центральная часть семян остается влажной. Казалось бы, проблему можно решить, применяя способ сушки с периодами отлежки, но исследования по оценке требуемого времени для выравнивания влажности в семенах зернобобовых положительных результатов не дали. Были взяты бобы арахиса с начальной влажностью 26% подсушенные до средней влажности 19%. Влажность оболочки при этом составляла все те же 8% (8,7%). Через час в герметичном объеме без влагообмена с окружающей средой влажность оболочки поднялась до 9,9%, т.е. влажность поднялась всего 1,2%, а через 1,5 часа влажность оболочки всего составила 10,4%, т.е. темп влаговыравнивания снизился. Если учесть, что время отлежки требует емкостей, что затрудняет поточность технологии сушки, то применительно к зернобобовым культурам с целью предотвращения растрескивания бобов при сушке необходимо на первом этапе нагрева бобов подавать относительно влажный теплоноситель умеренной температуры и влажностью по среднему значению влажности на всем этапе сушки не должен превышать 3%.

Влагопроводность зерен различных культур разная и характеризуется коэффициентом влагопроводности [2]:

$$k = P_z / P_m$$

где, P_z – парциальное давление пара в зерне в конце сушки; P_m – парциальное давление пара в зерне в начале сушки.

Особенности сушки подсолнечника заключаются в том, что плодовая оболочка (лузга) и ядро сильно отличаются по структуре, физическим и механическим свойствам. Семена подсолнечника состоят из плодовой оболочки (лузги), семенной оболочки (пленки) и семени (ядра). Главная функция плодовой оболочки состоит в предохранении ядра от механических повреждений и разрушительного воздействия микроорганизмов и некоторых вредителей. Плодовая оболочка, как правило, плотно прилегает к ядру [3]. Воздушные полости находятся в острых ребрах семянки. В соответствии с анатомическим и структурным строением, химическим составом отдельная семянка как объект сушки представляет собой биокolloидную систему двухкомпонентного сочетания: капиллярно-пористого (плодовая оболочка) и коллоидного (ядро) тел, для которых характерно наличие всех видов связи влаги. Общее количество

влаги в семянке и распределение ее между ядром и плодовой оболочкой зависит от многих факторов: погодных условий, степени зрелости и биологических особенностей самих семян. В период уборки в зависимости от района возделывания средняя влажность семян колеблется в широких пределах. Неоднородность семечки – наличие высокобелкового ядра, прочно удерживающего влагу, и плодовой оболочки (лузги), легко теряющей влагу – требует создания таких условий сушки, при которых будет происходить интенсивное удаление слабо связанной поверхностной влаги из капиллярно-пористой оболочки и перемещение прочно связанной влаги в коллоидном ядре к поверхности семечки. Влагоинерционность семян, обусловленная низким коэффициентом влагопроводности, создает условия для растрескивания семян при форсированной конвективной сушке. При быстром испарении влаги с поверхности происходит усадка семян, а из-за низкой влагопроводности влага не успевает переместиться из глубинных слоев семени к поверхности. В результате этого семенная оболочка трескается.

Таким образом, сушка зерновых культур является ответственным этапом, от которого зависит качественные свойства зернопродуктов. Из вышеизложенного вытекает что, при выборе метода сушки необходимо учитывать вид зерновых культур. С увеличением относительной влажности воздуха процесс увлажнения зерна ускоряется. Допустимая влажность масличных культур (подсолнечника) ниже, чем у зерновых по той причине, что масло не увлажняется, и вся влага в семенах масличных культур приходится на белок и клетчатку. Зерновые (рис) и зернобобовые культуры (арахис) при тепловой конвекции очень быстро отдают влагу. Они являются неэластичными, легко ломаются при сушке, что приводит к дроблению на доли.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Беккулов Б.Р. и др. Передвижное сушильное устройство для зернистых сельскохозяйственных продуктов. Международная научно-практическая конференция. Россия, Астрахань-2016. с.282.
2. С.Д.Птицын. Зерносушилки. Технологические основы. Тепловой расчет и конструкции. М. «Машиностроение» 1966.
3. Демидов А.С., Санкт-Петербургский государственный университет низкотемпературных и пищевых технологий. Поиск рационального способа сушки семян подсолнечника/ Демидов А.С.//Хранение и переработка зерна. – 2011. – №4 (142) апрель. – С.36.

КУРСАНТЛАР БИЛИМИНИ МУСТАҲКАМЛАШДА МУСТАҚИЛ ТАЙЁРГАРЛИК МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ

Ходиев Рустамжон Хамдамович,

Ўзбекистон Республикаси

Жамоат хавфсизлиги университети мустақил изланувчиси

подполковник

Аннотация: мазкур мақолада ҳарбий таълим соҳасида курсантларни мустақил тайёргарликда олаётган билимлар атрофлича баён этилиб, юксак талабларга жавоб берадиган юқори малакали ҳарбий кадрларни тайёрлашда ўзига хос жиҳатлари ёритилган.

Таянч иборалар: мустақил тайёргарлик, қўлланма, манба, диссертация, фаолият, амалий машғулот, усул, ҳарбий таълим, ҳарбий ҳаёт, ҳарбий мажбурият ва ҳарбий интизом.

Мустақил фаолият муайян фандан ўқув дастурида белгиланган ҳамда таълим олувчилар томонидан ўзлаштирилиши лозим бўлган билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришни амалга оширишга, ўқитувчи маслаҳати ва тавсиялари асосида аудиторияларда ёки аудиториялардан ташқарида бажариладиган вазифалар орқали олинган билимларни мустаҳкамлашга ёрдам беради. Фаннинг хусусиятидан келиб чиқиб, мустақил иш турлари бўйича топшириқлар ишлаб чиқилади.

Маълумки, республикамизнинг барча олий таълим муассасаларида, шу жумладан Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Ҳарбий-техник институтида ўқитиладиган барча фанлардан ҳам мустақил тайёргарлик дарсларини олиб борилишига катта аҳамият берилади.

Ҳарбий-техник институтида курсантлар бўлғуси офицер сифатида мукамал ҳуқуқий билимларга эга бўлишлари талаб этилади. Чунки бўлғуси офицер – тарбиячи, раҳбар, ташкилотчи шахс ҳисобланади. Курсантлар Ҳарбий-техник институтида таълим олишлари мобайнида фанлардан қуйидаги ўқув шаклларида билим олишади: маъруза, мунозара, амалий машғулот, гуруҳ машғулотлари, мустақил таълим ва ҳоказолар. Ушбу фанлардан олинган билимларни мустаҳкамловчи жараён – бу мустақил таълим дарслари ҳисобланади.

Маъруза ва мунозара машғулотида курсантларга ўқитилаётган барча фанлардан мавжуд бўлган билимларни, маълумотларни профессор-ўқитувчилар томонидан етказиб беришнинг имкони йўқ. Ўқув дастурларида кўрсатилган барча мавзуларни моҳиятини чуқурроқ билишга ёрдам берадиган жараён эса, шубҳасиз мустақил тайёргарлик дарслари ҳисобланади. Ҳарбий-техник институтида маъруза, мунозара, амалий машғулоти дарсларида эгаллашга улгурмаган билимларини курсантлар мустақил тайёргарлик машғулотида махсус адабиётлардан, қўшимча адабиётлардан фойдаланган ҳолда оладилар ва бу орқали улар ўзларини билимларини бойитиб борадилар. Мустақил тайёргарлик жараёнида курсантлар адабиётлардан, маъруза фондларидан фойдаланишни эмас, балки ўша манбалардан тўғри фойдаланишни билишларилозим. Бунда эса, уларга профессор-ўқитувчилар томонидан бериладиган кўрсатмалар ёрдам беради.

Бугунги кунга келиб Ҳарбий-техник институти курсантларининг ўқув машғулотида мустақил тайёрланишлари учун барча замонавий шарт-шароитлар яратилиши учун Миллий гвардия қўмондонлиги ва институт раҳабрияти томонидан кенг имкониятлар яратиб берилмоқда. Институтда ўқитиладиган барча фанлар бўйича курсантларнинг мустақил тайёрланишлари учун ўқув адабиётлар, дарсликлар, электрон дарсликлар, видео – машғулоти, ўқув қўлланмалар, масала ва машқлар тўпламлари давлат тилида етарли даражада етук малакали Институт профессор-ўқитувчилари томонидан нашрдан чиқарилган ва бугунги кунда барча курсантлар мустақил тайёргарлик жараёнида ушбу манбалар орқали ўзларини устида ишлашмоқда. Мустақил тайёргарлик дарсларининг тўғри ташкил этилиши ўқув жараёнини ташкиллаштириш ва мувофиқлаштириш бўлими, бўлинма командирлари томонидан назорат қилинади, бу эса уларнинг ўқув дастуридаги мавзулар устида тўлиқ ишлашлари учун имкон беради.

Ҳарбий педагогика фанининг ривожланишига ўз ҳиссасини қўшган олимлардан А.Барабанщиков, Б.П.Корочкинлар мустақил тайёргарликни курсантларни чуқур билим олишини таъминловчи асосий ва бош ғоя” деб қарашган. Бизнингча бу фикрга биз қўшила олмаймиз. Чунки курсантлар маърузада, шунингдек дарс жараёнларида ололмаган билимлари, мустақил тайёргарлик дарсларида тўлдирилиб, бойитилиб борилади.

Бошқача қилиб айтганда, асосий билимни курсантлар дарс жараёнида олишса, мустақил тайёргарлик жараён сифатида курсантларни нафақат билимини тўлдиради шунингдек, билимларини шакллантиришга, бойитишга ёрдам беради.

Мустақил тайёргарликнинг ўзи курсантлар учун ақлий жиҳатдан ривожланишига ёрдам беради ва бунга исботнинг ҳожати йўқ. Буни тадқиқотимиз натижалари орқали исботлаганмиз. Бугунги кунга келиб ҳарбий педагогика ва психология фанларидан мустақил тайёргарликни ташкил этилишининг ўзига хослигини қуйдагиларда кўришимиз мумкин бўлади.

Бугунги замон шиддат билан ўзгариб бораётганда, ҳар қандай билим тезда эскириб бормоқда, айниқса ҳарбий-техника соҳасидаги билимлар. Ҳарбий олий ўқув юртларини тугатган мутахассис кадрларда беш йилдан кейин олий ўқув юртларда олинган билимлар замон талабларига жавоб бера олмасдан қолар экан. Фақат мустақил иш ва мустақил тайёргарлик вақтида курсантлар томонидан олинган билимларнинг ҳажми кўп ва кенгроқ, натижада ушбу билимлар малака ва кўникмага айланади.

Мустақил тайёргарликнинг асосий мақсади курсантларни ўрганаётган, ҳал қилмоқчи бўлган муаммоларнинг моҳиятини чуқур билиш тўғри хулоса чиқаришдан иборатдир. Мустақил тайёргарликнинг асосини англашга, таҳлилий синтетик фаолиятга эга бўлиш.

Ҳарбий-педагогик, психологик адабиётларни илмий таҳлили шуни кўрсатадики курсантларни мустақил тайёргарлиги бу кенг тушунча ва серқирра бўлиб ўзига ижтимоий, дидактик, психологик тарбиявий жиҳатларни қамраб олади ва ўқиш жараёнининг бир бўлаги ва асоси ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Хасанбоев Ж, Тўракулов Х ва бошқ. Педагогика фандан изоҳли луғат. –Т.: “Фан ва технологиялар” 2009.
2. Парошина А.А. Педагогическая система формирования у юристов военно-учебных заведений готовности к активной самостоятельной работе дис. Ком. Пед наук Саратов 2000
3. Rashidova Munavvar Haydarovna. 2022. Recommendations on the use of scaffolding technology in English classes. Science and education. 3 (9) pp. 459-461.
4. Rashidova Munavvar Haydarovna. 2020. Problems of teaching communicative English language at the Military Institute of the National Guard of the Republic of Uzbekistan and the ways of eliminating them. EPRA International Journal of Research and Development. Volume 5. Issue 3. pp.502-504
5. Rashidova Munavvar Haydarovna. 2020. Problems of competence approach in teaching a foreign language in a non-linguistic tertiary institution. EPRA International Journal of multidisciplinary Research. Volume 6. Issue 3. pp.165-167

6. Rashidova Munavvar Xaydarovna. 2021. Sociolinguistic competence as the main component of intercultural communicative competence. EPRA International Journal of multidisciplinary Research. Volume 7. Issue 3. pp.4-6
7. Rashidova Munavvar Khaydarovna. 2023. Techniques for improving cadets' conversational skills. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. Oriental renaissance. 3.(3) pp.637-640.
8. M.X.Rashidova. 2023. The importance of oral communicative tasks in developing communicative competence. Science and education. 4 (2) pp. 1033-1038.
9. M.X.Rashidova, D.B.Namozova. Teaching technical subjects through English. Ўзбекистонда миллий тадқиқотлар: даврий анжуманлар: 10-қисм. 32-б.
10. Rashidova Munavvar Xaydarovna. 2021. Discourse competence as the component of communicative competence. EPRA International Journal of Research and Development. Volume 6. Issue 3. pp.39-41
11. Rashidova Munavvar Xaydarovna, Namozova Dilnoza Berdimurotovna. Effective methods of teaching. Materials of the republican 33-multidisciplinary online distance conference on "Scientific and practical research in Uzbekistan. Part 10. 2021. p. 23
12. Рашидова Мунаввар Хайдаровна. 2022. Из истории развития скаффолдинга. International conferences. 1 (16). С.16-18.
13. Нустов Ю.А. Преемственность в системе подготовки технических специалистов Саратов .1982
14. Барабанщиков А.В, Корочкин Б.П. Научно-педагогические основы повышения эффективности самостоятельной работы // Организация и методика самостоятельной работы студентов: Материалы Всероссийской научно-практической конференций М1977

ОФИЦЕРЛАРНИНГ ҲАРБИЙ ХИЗМАТЧИЛАР ТАЪЛИМ-ТАРБИЯСИДАГИ ЎРНИ

Ходиев Р.Х

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги
университети мустақил изланувчиси, подполковник

Аннотация: Мазкур мақолада ҳарбий хизматчиларни таълим-тарбиялаш, ҳарбий офицер кадрлар хулқининг ташқи муҳит талабларига мос равишда касбий, ахлоқий (этика) етуклиги, ҳарбий жамоани бошқаришда муомала ва нутқ маданияти ҳамда ташкилотчилик ва ташаббускорлик қобилиятларини тарбиялашнинг ўзига хос жиҳатлари ёритилган.

Калит сўзлар: Ҳарбий хизмат, ҳарбий жамоа, бошқариш санъати, офицер-педагог, ахлоқий дунёқараши, миллий урф-одат ва ҳарбий қонунлар.

Бугунги кунда офицерлар ҳарбий соҳа, педагогика ва психологиянинг сўнгги ютуқларидан қадамба-қадам боҳабар бўлиб бориши зарурдир. Офицернинг тарбиячи, раҳбар, бошлиқ бўлиши учун аввало, Ватан ҳимояси учун жонини фидо қилиш, Ватан ҳимояси учун ҳеч иккиланмасдан, уйланмасдан ўзининг жонини фидо қилиш ҳислатлари шаклланган бўлиши лозим. Офицер бўлиш учун туғма қобилият ҳам, ёшлиқдан бунга интилиш, профессионал маълумот ва тайёргарлик, сафдошлари орасида ўз фикрига эга бўлиш, ўз ғояларини илгари сура олиш, фикрларини асослаб бериш, турли ёт ғояларга қарши кураша олишда ўзига хос услуб ва усулларни қўллай олиш сифатлари зарур.

Офицер қўл остидаги ҳарбий хизматчиларни тарбиялашда нафақат ҳарбий жамоанинг таркибий қисмини шакллантириб боради, шунингдек, юқори ҳарбий тайёргарлик ишларига жавобгар шахс ҳисобланади, айниқса, жамоадаги юқори психологик муҳитга, ҳар бир ҳарбий хизматчининг соғлиғига ҳам жавоб беради.

Шу ўринда офицерларнинг шахсий таркибни бошқариш услуби деган саволга жавоб беришга ҳаракат қиламиз. Ҳарбий хизматчилар жамоасини бошқариш Қуролли Кучлар Умумҳарбий Низомлари асосида олиб борилади ва ташкил этилади. Бошқариш услуби энг аввало, қўл остидаги ҳарбий хизматчиларни қонун, низомлар асосида хизмат олиб боришга мажбур қилиши керак.

Ҳарбий таълим муассасаларида фаолият юритаётган педагогик жамоанинг ўзи бу офицер-тарбиячилар жамоаси ҳисобланади ва улар ҳарбий

хизматчиларнинг таълим-тарбиясида қуйидаги жиҳатларга алоҳида эътибор бериши керак:

ҳарбий хизматчилар ҳар қандай қалтис вазиятларда, жамоа учун жавобгарликни, масъулиятни ўзига ола билиши лозим;

ҳар қандай муаммоларни тезкор еча олиш, ҳал эта олиш салоҳиятига эга бўлишлари;

муаммоларни тезкор ва тўғри ҳал қилиш кўникмасини шакллантириш;

кучли ирода, сабр-бардошлик фазилатини изчил такомиллаштириб бориш каби ҳарбий соҳага доир таълимтарбия элементларига эътибор қаратиши шахсий таркибнинг мувафаққиятини таъминлайди.

Таъкидлаш жоизки, ҳарбий соҳа таълим-тарбиясини ташкиллаштириш, шакллантириш бошқариш орқали амалга оширилади ва унинг ўзига хос жиҳатлари мавжуд. Бошқаришни санъат деб қарайдиган бўлсак, албатта санъат соҳасида хато бўлганидек, ҳарбий жамоани бошқаришда ҳам хатолар бўлиши мумкин, лекин ҳарбий хизматчилар жамоасида юзага келадиган хатолар бу кечириб бўлмас хато ҳисобланади, сабаби ҳар бир хатонинг ортида инсон, унинг оиласи тақдири ётади. Агар, шундай хатолар содир бўлганда, юқори қўмондонлик албатта офицер-педагог, раҳбарнинг педагогик фаолиятини кўриб чиқишлари лозим. Кўпинча, ҳарбий хизматчилар жамоасини ва ҳар бир ҳарбий хизматчини тарбиялашда ҳарбий Низомлардан кенг фойдаланилади ва шу асосда офицернинг фаолияти қатъий тамойилга биноан йўлга қўйилади.

Ҳарбий жамоани бошқаришда, бошқарув қобилиятининг раҳбарларда рўёбга чиқишини таъминлашда касбий педагогика ва психология фанларининг ўзига хос ўрни бор. Офицер томонидан ҳарбий жамоани бошқариш жараёнидаги муомаласи ва унинг педагогик механизмлари ҳақидаги билимларни мукамал даражада билиши ва уни касбий фаолиятида қўллаш қобилиятига эга бўлиши алоҳида аҳамият касб этади. Офицернинг ҳарбий жамоани бошқаришда қўл остидаги ҳарбий хизматчилар жамоаси билан Умумҳарбий низомлар доирасида муомала қилиши, хусусан муомалага мойиллиги энг муҳим жиҳат ҳисобланади.

Офицер раҳбар сифатида қўл остидаги ҳарбий хизматчи билан муомалага киришар экан, қўл остидаги ҳар бир ҳарбий хизматчига педагогик-психологик таъсир этишда бошқарув жараёнининг педагогик-психологик механизмларидан моҳирона фойдаланади. Шунингдек, офицер раҳбар-тарбиячи сифатида қўл остидаги ҳарбий хизматчиларнинг индивидуал-психологик хусусиятларини ҳам инобатга олса, фаолияти самарали бўлади.

Дарҳақиқат, ҳарбий жамоани бошқариш маданияти ҳар бир ҳарбий хизматчининг хулқини ташқи муҳит талабларига мос равишда тартибга солишдир.

Офицер-раҳбар бўлганлиги учун хизмат фаолиятида кўл остидаги ҳарбий хизматчилар улар учун асосий объект бўлиб ҳисобланади. Офицер жамоани бошқаришда ҳарбий хизматчиларнинг индивидуал хусусиятларини, темпераменти, характери, касбга оид қобилияти, шунингдек, кўникма ва малакаларини ҳисобга олиб боради.

Бир сўз билан айтганда, ҳарбий хизмат фаолиятида ҳар бир офицернинг касбий фаолиятида жамоа аъзоларининг ахлоқий дунёқараши ўта муҳим роль ўйнашини барча билади. Шу билан бирга, жамоадаги руҳий муҳитнинг соғломлашувида жамоадаги ҳарбий хизматчиларнинг низом талаблари асосидаги ўзаро муносабатлари ҳам катта роль ўйнайди. Ҳарбий хизматчилар жамоасини бошқаришда тарбиячи офицернинг омилкорлиги, раҳбар томонидан жамоадаги турли-туман воқеаларни олдиндан кўра билиши, ноқонуний ишлар билан шуғулланувчи ҳарбий хизматчиларнинг пайдо бўлиши ҳарбий хизматчилар учун қимматга тушади. Шунинг учун ҳарбий хизматчилар жамоасидаги соғлом муҳит, уларнинг соғлом муҳитда хизмат қилишнинг гарови ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Хасанбоев Ж, Тўрақулов Х ва бошқ. Педагогика фандан изоҳли луғат. –Т.: “Фан ва технологиялар” 2009.
2. Парошина А.А. Педагогическая система формирования у юристов военно-учебных заведений готовности к активной самостоятельной работе дис. Ком. Пед наук Саратов 2000
3. Rashidova Munavvar Haydarovna. 2022. Recommendations on the use of scaffolding technology in English classes. Science and education. 3 (9) pp. 459-461.
4. Rashidova Munavvar Haydarovna. 2020. Problems of teaching communicative English language at the Military Institute of the National Guard of the Republic of Uzbekistan and the ways of eliminating them. EPRA International Journal of Research and Development. Volume 5. Issue 3. pp.502-504
5. Rashidova Munavvar Haydarovna. 2020. Problems of competence approach in teaching a foreign language in a non-linguistic tertiary institution. EPRA International Journal of multidisciplinary Research. Volume 6. Issue 3. pp.165-167
6. Rashidova Munavvar Khaydarovna. 2023. Techniques for improving cadets' conversational skills. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. Oriental renaissance. 3.(3) pp.637-640.
7. M.X.Rashidova. 2023. The importance of oral communicative tasks in developing communicative competence. Science and education. 4 (2) pp. 1033-1038.

8. M.X.Rashidova, D.B.Namozova. Teaching technical subjects through English. Ўзбекистонда миллий тадқиқотлар: даврий анжуманлар: 10-қисм. 32-б.
9. Rashidova Munavvar Xaydarovna. 2021. Discourse competence as the component of communicative competence. EPRA International Journal of Research and Development. Volume 6. Issue 3. pp.39-41
10. Rashidova Munavvar Xaydarovna, Namozova Dilnoza Berdimurotovna. Effective methods of teaching. Materials of the republican 33-multidisciplinary online distance conference on “Scientific and practical research in Uzbekistan. Part 10. 2021. p. 23
11. Рашидова Мунаввар Хайдаровна. 2022. Из истории развития скаффолдинга. International conferences. 1 (16). С.16-18.
12. Нустов Ю.А. Преемственность в системе подготовки технических специалистов Саратов .1982
13. Барабанщиков А.В, Корочкин Б.П. Научно-педагогические основы повышения эффективности самостоятельной работы // Организация и методика самостоятельной работы студентов: Материалы Всероссийской научно-практической конференций М1977

АНТИКРИЗИСНЫЕ МЕРЫ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА

преп., Жураев Элёрбек Собиржонович,
студент, Сиддиков Самандар Сохибжон угли
Наманганский инженерно-строительный институт

Аннотация. В статье исследуются факторы и предпринимаемые меры по поддержке и развитию малого бизнеса в условиях коронавирусной пандемии.

Ключевые слова: экономика, малый бизнес, инвестиционные процессы, рыночная инфраструктура, государственная поддержка экономических субъектов, инвестиционная деятельность.

Коронавирусная пандемия и вызванная ею мировой кризис оказывают негативное воздействие на экономику всех стран мира. Поэтому во всех странах предпринимаются соответствующие меры исходя из ситуации в собственной экономике. В Узбекистане они направлены, в первую очередь, на социальную защиту населения (охрана здоровья, противостояние коронавирусной инфекции путем карантинных мер, разработка средств лечения и профилактики коронавируса, возведение современных медицинских комплексов, покупка медицинского оборудования и медикаментов и другие) (1).

Эти меры должны иметь соответствующие финансово-экономические источники, а они могут создаваться только экономическим развитием и, в том числе, развитием малого бизнеса, который занимает значительную долю в ВВП. По регионам наибольшая доля малого бизнеса в ВРП приходится на Джизакскую (84,1 %), Наманганскую (79,2 %), Сурхандарьинскую (78,2 %), Самаркандскую (77,5 %) и Бухарскую (75,7 %) области. В 2019 году количество действующих малых предприятий и микрофирм в стране составило 334 767 единиц, т. е. на 71837 единиц больше, чем в 2018 году. В 2019 году в Узбекистане вновь было создано 92,9 тыс. новых малых предприятий и микрофирм (без дехканских и фермерских хозяйств), что в 1,9 раз больше показателя 2018 года.

Субъектами малого бизнеса в Узбекистане в 2019 году:

- произведено промышленной продукции на 115406,4 млрд. сум (34,9 % всего промышленного производства);
- освоено инвестиций на 89352,0 млрд. сум (47,0 % от общего объема освоенных инвестиций в республике), или 166,1 % к уровню 2018 года;

- выполнено строительных работ на 51949,8 млрд. сум (75,4 % от общего объема строительных работ), или 122,8 % к уровню 2018 года;
- произведено (оказано) услуг на 99139,3 млрд. сум (52,1 % от общего объема услуг), или 104,8 % к уровню 2018 года;
- сформировано 84,3 % от общего объема розничного товарооборота, составившего 138368,1 млрд. сум (темпы роста возросли на 105,4 %);
- экспортировано продукции (товаров и услуг) на 5135,7 млн. долл. США (28,7 % от общего объема экспорта), что на 1324,8 млн. долл. США, или на 34,8 %, больше 2018 года;
- обеспечен рост грузооборота автомобильного транспорта на 7,4 % (77,4 % от общего объема грузооборота);
- обеспечен рост пассажирооборота на 2,7 % (94,9 % от общего объема пассажирооборота).

Совершенно очевидно, что и в условиях коронавирусной пандемии социально-экономическое развитие не только страны в целом, но и каждого региона страны зависит от реализации инвестиционных проектов, в том числе и в малом бизнесе. В то же время предъявляются новые требования к их технико-технологическому содержанию, они должны носить инновационный характер. При экстенсивном экономическом развитии инвестиции обеспечивают сохранение и увеличение объемов производства продукции для удовлетворения уже существующего спроса, и, в конечном счете, сложившихся потребностей. Когда инвестиции направлены на создание и реализацию инноваций, то в таких случаях происходит создание новых потребностей и соответствующего спроса. Коронавирусная пандемия привела к изменению многих существующих потребностей, появились также и новые потребности.

В условиях коронавирусной пандемии в странах мира происходит сокращение объемов ВВП. В Узбекистане, хотя сокращение ВВП не происходит, однако наблюдается замедление темпов роста ВВП. Для смягчения кризисного воздействия коронавирусной пандемии на экономику государство предпринимает широкомасштабные меры. В частности, в марте, апреле и мае 2020 года приняты и реализуются 16 указов и постановлений Президента Республики Узбекистан.

Кроме того, в условиях кризиса особенно усилилось значение способности экономики к автономному функционированию (экономическая безопасность, продовольственная безопасность, обеспеченность лекарствами и медицинским оборудованием, сохранение рабочих мест и другие). Это связано с тем, что в условиях глобальных кризисов каждая страна, так или иначе, вынуждена решать свои проблемы собственными ресурсами, хотя нельзя игнорировать значение внешних источников –

материальных, финансовых, научных и т. д. В этом смысле малый бизнес характеризуется большей приспособляемостью к неблагоприятным изменениям внешней среды. Однако это никак не уменьшает значение государственной поддержки. В условиях коронавирусной пандемии антикризисные меры государства в Узбекистане направлены прямую и косвенную поддержку финансово-хозяйственной деятельности субъектов малого бизнеса. Это облегчение налогового бремени (освобождение от налога на землю и на имущество на 3 месяца, отсрочка налоговых платежей, уменьшение различных платежей налогового характера – за 2020 год все это составит более 70 трлн. сумов), упрощение процедур и смягчение условий банковского кредитования, расширение ресурсных источников банковского кредитования.

Для успешного функционирования в условиях глобальной конкуренции национальная экономика должна создавать и внедрять передовые инвестиционные проекты и это в решающей степени определяет ее место в мировом хозяйстве. Это должно происходить и в малом бизнесе. Соответственно, увеличение масштабов и видов инвестиционной деятельности в данном секторе, расширение и усиление ее инновационной направленности, имеет очень важное значение (2). Кризис наступивший в связи с коронавирусной пандемией еще более наглядно показал необходимость и актуальность качественных изменений в осуществлении хозяйственной деятельности субъектов малого бизнеса.

И в малом бизнесе инвестиции с более высоким технико-технологическим содержанием создают более высокую производительность труда и способствуют увеличению реальных доходов населения и, таким образом создают надежную основу ускорения социально-экономического развития. В Узбекистане объявление 2020 года «Годом науки, просвещения и развития цифровой экономики» и предпринимаемые усилия в его рамках своим главным содержанием имеет в виду дальнейшую активизацию инвестиционных процессов, имея в виду именно широкое внедрение инноваций, в том числе и в малом бизнесе (3).

Для успешного развития малого бизнеса имеет значение координация инвестиционной деятельности в масштабах страны и регионов, что позволяет добиться усиления комплексного характера и взаимной увязки инвестиций, что неизбежно обуславливает в макро масштабах мультипликативный и акселеративный эффекты. Поэтому в Узбекистане ежегодно разрабатывается Государственная инвестиционная программа, охватывающая основную часть осуществляемых в стране инвестиционных проектов. В Государственную инвестиционную программу 2020 года были включены более 3000 инвестиционных проектов. В их рамках инвестиции в экономику составили 235

трлн. сумов (38 процентов ВВП), в том числе 7 млрд. долларов США прямые иностранные инвестиции. В развитых странах доля инвестиций в ВВП не превышает 10-12 процентов. В Узбекистане в силу необходимости обеспечения ускоренных темпов экономического роста неизбежно приходится направлять значительную ресурсов общества на инвестиционные цели. Такая нагрузка на ВВП в известной мере смягчается путем привлечения иностранных инвестиций, особенно прямых инвестиций в сектор малого бизнеса. Именно такой путь характерен для Узбекистана.

В 2020 году в Узбекистане намечено ввод в действие 240 тыс. производственных объектов, 16 тыс. объектов социальной сферы и инфраструктуры, значительная часть которых относится к малому бизнесу. В данном году для реализации намеченных внутренних и других финансовых источников предусматривается освоение выделяемых Азиатским банком развития, Всемирным банком и Японским агентством международного сотрудничества средств в размере 2,7 млрд. долларов США. Конечно, в инвестиционных процессах важное место занимают традиционные отрасли перерабатывающей промышленности со значительным удельным весом малого бизнеса. Так, в текстильной отрасли занято 365 тыс. человек и экспортируется продукция на сумму 1,6 млрд. долларов США. В ближайшие 3 года экспортный потенциал должен возрасти не менее чем в 2 раза. С 2020 года прекращается экспорт производимого хлопка-сырца. 100 процентов производимого хлопка-волокна будет перерабатываться отечественными предприятиями. Малые предприятия получают беспрепятственный доступ к данному ресурсу. В текстильной отрасли в 2020 году наряду с внутренними финансовыми ресурсами, будут освоены 300 млн. долларов США прямых иностранных инвестиций. В Наманганской области экспорт текстильной продукции в 2019 году составлял 226 млн. долларов США, а в 2021 году - 417 млн. долларов.

Государство поддерживает развитие малого бизнеса в регионах. Например, в Наманганской области в 2020 – 2021 годах будут реализованы в частном секторе 1953 инвестиционных проекта на сумму 16,3 трлн. сумов, обеспечивающих создание 55 тыс. новых рабочих мест. В том числе в 2020 году реализуются 1652 инвестиционных проекта на сумму 8,3 трлн. сумов и будет создано 35 тыс. новых рабочих мест. Особое место занимает финансовая поддержка субъектов малого бизнеса. Им для преодоления финансовых затруднений выделяются банковские кредиты на пополнение оборотных средств на сумму 2,3 трлн. сумов. На банковское кредитование семейного бизнеса направляются 350 млрд. сумов банковских кредитов. На поддержку развития сферы обслуживания в 2020 году намечалось направить 80 млрд. сумов. Президент Ш. М. Мирзиёев во время своего рабочего посещения области указал

недостаточность данной суммы и дал указание дополнительно направить на эти цели еще 100 млрд. сумов. Кроме того, в ближайшие 2 года в городе Намангане организуется центр ювелирного ремесла, где будут заняты 4 тыс. человек. Это вполне выполнимая задача, ибо город Наманган имеет сохраняющиеся исторические традиции ювелирного ремесленничества и многие представители профессии практически работали полулегально или нелегально.

В условиях коронавирусной пандемии, на наш взгляд, социально-экономические задачи перед малым бизнесом ставятся шире и глубже, в том числе в следующих направлениях:

- производство наиболее важных видов продовольственной, медицинской, санитарно-гигиенической продукции в стабильных объемах, его устойчивое наращивание;

- конкурентоспособность продукции на внутреннем и внешних рынках, сохранение и усиление экспортной направленности;

- повышение эффективности производства на основе инновационного развития (новые технологии и агротехника, сортосмена, внедрение производства органически чистых продуктов, водо- и энергосбережение, высшая культура производства);

- обеспечение гармонизации развития малого бизнеса с экологическими требованиями.

Не менее важной является задача обеспечения занятости, повышения доходов населения и преодоления бедности.

Таким образом, осуществляемые в Узбекистане меры по поддержке развития малого бизнеса должны способствовать значительному смягчению отрицательного воздействия коронавирусной пандемии на экономику.

Литература:

1. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан. О дополнительных мерах против распространения пандемии коронавируса. – Народное слово, 24 марта 2020 года.

2. “О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан”. Указ Президента Республики Узбекистан, 7 февраля 2017 года. – Народное слово, 8 февраля 2017 года.

3. Послание Президента Республики Узбекистан Олий Мажлису. – Народное слово, 25 января 2020 года.

4. Жўраев, Э. (2002). КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ МУАММОЛАР. *ИЛМИЙ-ТЕХНИКА ЖУРНАЛИ*.

5. Юлдашев, А. Я., & Жураев, Э. С. (2022). НАЛОГОВАЯ ПОЛИТИКА И СПОСОБЫ ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ. *Экономика и социум*, 1084.
6. Жураев, Э. С. (2022). ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ВИДОВ, СТРУКТУРЫ, ЭФФЕКТИВНОСТИ И УПРАВЛЕНИЯ РЕАЛЬНЫМИ ИНВЕСТИЦИЯМИ. *Экономика и социум*, (5-2 (92)), 434-439.
7. Ильина, Л. В., Ризаев, Б. Ш., & Жураев, Э. С. (2018). Современные тенденции развития и анализ эффективности использования легких бетонов. *Труды Новосибирского государственного архитектурно-строительного университета (Сибстрин)*, 21(4), 29-36.
8. Yakubovich, Y. A., & Sobirjon o'g'li, J. E. (2021, December). TAX POLICY AND WAYS TO IMPROVE IT. In *Conference Zone* (pp. 167-170).
9. Yuldashev, A. A., & Jurayev, E. S. (2018). DIRECTION OF DEVELOPMENT LOCAL TAX-BUDGET POTENTIAL IN THE REGIONS. *Теория и практика современной науки*, (3), 111-115.
10. Zayliyev, A. A., Jurayev, E. S., & Muxammadjonov, B. B. (2018). TARGETING OF PROJECT FINANCING AND MONITORING IN CREDIT TERRITORIES. *Теория и практика современной науки*, (3), 116-120.
11. Zayliyev, A. A., Jurayev, E. S., & Muxammadjonov, B. B. (2018). DISCLOSURE LINES OF CREATIVE FINANCIAL REPORTING OF TRADE BANKS. *Теория и практика современной науки*, (3), 120-122.
12. Juraev, E., & Juraeva, M. (2021). CURRENT ISSUES OF HIGHER EDUCATION SYSTEM DEVELOPMENT. *Интернаука*, (21-4), 62-63.
13. Раззаков, С. Ж., Жураев, Б. Г., & Жураев, Э. С. У. (2018). Устойчивость стен индивидуальных жилых домов с деревянным каркасом. *Строительная механика инженерных конструкций и сооружений*, 14(5), 427-435.
14. Razzakov, S. J., Juraev, B. G., & Juraev, E. S. (2018). Sustainability of walls of individual residential houses with a wooden frame. *Structural Mechanics of Engineering Constructions and Buildings*, 14(5), 427-435.
15. Juraev, E. S. (2018). Foreign experience in conducting financial policies for the development of small business. *Russia, Экономика и социум*.
16. Abdulazizovich, X. U. B., Qutbiddinovich, S. I., & Sobirjon o'g'li, J. E. (2021). POSITIVE ASPECTS OF THE CASH METHOD IN SMALL BUSINESSES IN A PANDEMIC ENVIRONMENT. *American Journal of Economics and Business Management*, 4(3), 1-8.
17. Razzakov, S. J., Xolboev, Z. X., & Juraev, E. S. (2020). Investigation of the Stress-Strain State of Single-Story Residential Buildings and an Experimental Theoretical Approach to Determining the Physicomechanical Characteristics of Wall Materials. *Solid State Technology*, 63(4), 523-540.

18. Juraev, E. S. (2017). World experience in small business lending. *Высшая школа, 11*.
19. Juraev, E. S. (2017). World experience in lending to small businesses. *High School*.
20. Juraev, E. S. (2018). Foreign experience in conducting financial policies for small business development. *Economy and Society*.
21. Жураев, Э. С. (2017). Мировой опыт по кредитованию малого бизнеса. *Высшая школа, 11*, 14.
22. Juraev, E. S., & G'Ofurjon, K. (2020). INFLATION RISK. *Мировая наука*, (1 (34)), 29-33.
23. Жураев, Э. С. (2018). ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПО ВЕДЕНИЮ ФИНАНСОВОЙ ПОЛИТИКИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА. *Экономика и социум*, (11 (54)), 357-362.
24. Ботирова, Р. А., Сирожиддинов, И. К., & Жураев, Э. С. (2020). Поддержка и стимулирование инвестиционных процессов в экономике в условиях коронавирусной пандемии. *Экономика и социум*, (5-1 (72)), 416-421.
25. Yakubovich, Y. A. Sobirjon o'g'li, JE (2021, December). TAX POLICY AND WAYS TO IMPROVE IT. In *Conference Zone* (pp. 167-170).
26. Xolmirzaev, U. A., Juraev, E., & Jamgirova, G. I. (2021). APPROACH TO ACCOUNTING FOR FINANCIAL ASSETS IN THE ENTERPRISE IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL STANDARDS. *Интернаука*, (21-5), 17-19.
27. Xolmirzaev, U., Juraev, E., & Axmadjonova, M. (2021). THE ROLE OF ACCOUNTING IN SMALL BUSINESS MANAGEMENT. *Интернаука*, (21-5), 20-22.
28. Xolmirzaev, U. A., & Juraev, E. S. (2020). Problems of improvement of debtor debt analysis. *Мировая наука*, (1 (34)), 100-105.
29. Juraev, E., Xolmirzaev, U. A., & Rustamova, M. (2021). INCREASING THE EFFICIENCY OF REAL INVESTMENT IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC LIBERATION. *Интернаука*, (21-5), 9-11.
30. Juraev, E. S., & Xolmirzayev, U. A. (2020). Supporting small business subjects by tax reforms. *Экономика и социум*, (1 (68)), 48-52.
31. Ogli, I. S. H., & Oglu, O. I. A. Peculiarities of the Development of Industrial Production in Namangan Region. *Volume*, 9, 544-547.
32. Abdullayevich, A. O., & Abdullajanovich, U. T. (2021, December). DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP IN UZBEKISTAN. In *Conference Zone* (pp. 123-128).

33. Abdullajanovich, U. T. (2022, March). THE ROLE OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY. In *Conference Zone* (pp. 271-276).

34. Abdullajanovich, U. T. (2021). THE MAIN DIRECTIONS OF DIVERSIFICATION OF EXPORTS OF INDUSTRIAL PRODUCTS ON THE BASIS OF LOCALIZATION. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(12), 70-75.

35. Abdulazizov, K. U., Sherzod, I., & Abdulkhodinevna, S. M. (2022). IMPROVING THE METHODOLOGICAL BASIS OF ACCOUNTING FOR FINANCIAL ASSETS. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11, 34-39.

36. O'G'LI, I. S. X. (2021). Фермер хўжаликлариди ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби. *NamMTI ilmiy-texnika jurnali*.

37. Ibrogimov, S. (2021). DIGITAL ECONOMY AND FACTORS OF ITS DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF PANDEMIC IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. *INTERNATIONAL ENGINEERING JOURNAL FOR RESEARCH & DEVELOPMENT*.

38. Иброгимов, Ш. (2022). ПРОМЫШЛЕННОЕ ПРОИЗВОДСТВО НАМАНГАНСКОЙ ОБЛАСТИ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ. *Экономика и социум*, (2-2 (93)), 634-640.

39. Иброгимов, Ш. X., & Жалолхонов, З. Ж. (2022). ОСОБЕННОСТИ РАСЧЕТА ИЗДЕРЖЕК ПРОИЗВОДСТВА В ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ФЕРМАХ. *Экономика и социум*, (5-2 (92)), 466-472.

40. Abdullayevich, A. O., & Abdullajanovich, U. T. Ibrogimov Sherzodbek Halimjon ogli.(2021). Development of small business and private entrepreneurship in Uzbekistan. *Conference Zone*, 123–128.

41. Abdullajanovich, U. T. Ibrogimov Sherzodbek Halimjon ogli.(2021). THE MAIN DIRECTIONS OF DIVERSIFICATION OF EXPORTS OF INDUSTRIAL PRODUCTS ON THE BASIS OF LOCALIZATION. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(12), 70-75.

42. O'G'LI, I. S. X. (2022). TENDENCIES OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT IN NAMANGAN REGION. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES*.

43. IBROGIMOV, S. (2022). NAMANGAN VILOYATIDA SANOAT TARMOG'INI RIVOJLANTIRISH TENDENSIYALARI. ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ АХБОРОТНОМАСИ.

44. Tursunpulatovna, N. N. (2022). THEORETICAL ANALYSIS OF THE CONTENT AND CHARACTERISTICS OF MARKET

COMPETITION. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES* ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876, 16(4), 79-85.

45. Tursunolatovna, N. N. (2022). NEED AND DUTIES OF ACCOUNTING IN BUSINESS ENTITIES. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES* ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876, 16(11), 8-12.

46. Nasirova, N. (2023). KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA INNOVASION MARKETINGDAN SAMARALI FOYDALANISH. *Interpretation and researches*, 1(3), 28-34.

47. Aripov, O. (2017). Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда аёлларнинг ўрни. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, (3), 254-261.

48. Abdullaevich, A. O. (2023). INSON KAPITALINI RIVOJLANISHIGA DOIR MULOHAZALAR. *Interpretation and researches*, 1(3), 13-20.

49. Арипов, О. А. (2018). Ўзбекистонда ишбилармонлик мухитини яхшилашдаги ташкилий-ҳуқуқий саъй-ҳаракатлар. *Экономика и финансы (Узбекистан)*, (5), 18-25.

50. Abdullaevich, A. O. (2023). INSON KAPITALINI RIVOJLANISHIGA DOIR MULOHAZALAR. *Interpretation and researches*, 1(3), 13-20.

51. Abdullayevich, A. O. (2022). OPPORTUNITIES FOR SUSTAINABILITY OF SMALL BUSINESS ENTERPRISES ON THE BASIS OF IMPROVING THE BUSINESS ENVIRONMENT IN UZBEKISTAN. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11, 83-87.

52. Sirojiddinov, I. Q., & Abdumalik o'g'li, M. M. (2022, June). SIGNS AND APPEARANCE OF ECONOMIC HELPLESSNESS. In *Conference Zone* (pp. 8-14).

ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ ЎРГАНИЛИШ ТАРИХИ

Д.М.Юлдашева

ФарДУ доценти

Холикулова Муҳайёхон Давлатжон қизи

ФарДУ магистри

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада тилшуносликда фразеологик бирликлар юзасидан олиб борилган тадқиқотлар хусусида фикр юритилган.

Таянч атамалар: фразеологик бирликлар, маданий бирлик, семантик уйғунлик семантик

Тилшуносликда фразеологик бирликлар кўп қиррали лингвистик ва маданий бирлик сифатида атрофлича ўрганилган. Мазкур бирликларда сўзнинг ўз маъноси эмас, унинг кўчма маъноси яхлитликда намоён бўлади. Ушбу мустақил қиймат таркибий қисмлар қийматининг умумий йиғиндисига мос келиши (баъзан мос келмаслиги) билан характерланади¹.

Фразеология И.Чернишева, А.Райхштейн, А.Вирцбика, В.Вотьяк, Л.Цюбатов; инглиз фразеологиясида Н.Амосова, А.Кунин; француз фразеологиясида В.Гак, Н.Криллова, З.Левит, А.Назарян, Г.Соколова, И.Тимескова²; рус фразеологиясида В.Виноградов, В.Архангельский, Л.Розензон, В.Жуков, М.Тагнев, В.Телия, Н.Шанский, Б.Ларин, В.Мокиенко; испан фразеологиясида Т.Черданцева каби олимларнинг фундаментал

¹ Макарова С.Г. Функционально-стилистический компонент коннотации фразеологических единиц русского и французского языков: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Казань, 1999. – 24 с.

² Чернышева Н.И. Фразеология современного немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1970. – 199 с.; Райхштейн А.Д. Совпоставительный анализ немецкой и русской фразеологии. – М.: Высшая школа, 1980. – 143 с.; Wierzbicka, Anna (2003): Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction. 2. Aufl. Berlin / New York: Mouton de Gruyter; Wotjak, Barbara (2001): Phraseologismen im Lernerwörterbuch – Aspekte der Phraseologiedarstellung im de Gruyter-Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache. In: Annelies Häcki Buhofer / Harald Burger / Laurent Gaultier (Hg.), S. 263–279.; Wotjak, Barbara / Heine, Antje (2007): Syntaktische Aspekte der Phraseologie I: Valenztheoretische Ansätze. In: Harald Burger et al. (Hg.) (2007a), S. 41–53.; Zybatow, Lev (1998): Übersetzen von Phraseologismen. In: Jan Wirtler (Hg.): Phraseologismen im Text und Kontext. Phrasemata I. Bielefeld: Aisthesis (Bielefelder Schriften zu Linguistik und Literaturwissenschaft 11). S. 149–167; Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – Л.: ЛГУ, 1963. – 208 с.; Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1996. – 381 с.; Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1972. – 289 с.; Гак В.Г. Эмоции и оценки в структуре высказывания // Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология, 1997. – №3. – С.87–93; Гак В.Г. Национально-культурная специфика меронимических фразеологизмов // Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С.260–267

асарлари¹да соҳанинг ўзига хос ривожланиш тарихи ва назарий тушунчаларига эътибор қаратилган.

Ўзбек тилшунослигида Е.Поливанов, Я.Пинхасов, Ш.Раҳматуллаев, Ҳ.Бердиёров, М.Умархўжаев, А.Маматов, Б.Йўлдошевларнинг монографик тадқиқотлари² миллий фразеология муаммоларига бағишланган⁹. Фразеология тараққиётининг илк босқичида фразеологик бирликлар аниқланиб, турдош тил ҳодисаларидан фарқланган, фраземалар типологияси ва семантик гуруҳлари белгиланган, фразеологик барқарорлик, семантик яхлитлилик ва бошқа белгилар тавсифланган.

Рус тилшуносларидан В.Виноградов фразеология ривожига катта ҳисса қўшган олимлардан саналади. У биринчилардан бўлиб фразеологик бирликларнинг семантик уйғунлиги асосидаги таснифни ишлаб чиқди. У фразеологик бирликнинг умумий моҳиятини уларнинг турғунлигида кўради ва буни сўз бирикмасини ташкил этувчи сўзларнинг лексик ва семантик хусусиятлари натижаси деб ҳисоблайди. В.Виноградов асарлари нашр этилгандан сўнг, фразеологик иборалар луғат ва бадиий нутқ услуби масалалари билан қизиқувчи кўплаб олимларнинг тадқиқот мавзусига айланди.

Рус тилшуноси Б.Ларин биринчилардан бўлиб тавсиф фразеологиясидан тарихий фразеологияга ўтиш зарурлигига эътибор қаратди ва фразеология масаласини тилшуносликда муҳим ўрин тутишини кўрсатиб берди. Н.Шанский³ фразеологик бирликларнинг дифференциал белгиларини ишлаб чиқиш, фразеологик бирликларни сўз ва иборалар билан солиштириш, фразеологик бирликларнинг семантик ифодаси таркиби ҳамда стилистик хусусиятларини ўрганиш билан шуғулланди. А.Назаряннинг асарлари⁴да фразеологик бирликларнинг валентлик ва тематик характеристикалари асосида тизимли алоқалар масаласи ёритилди.

Ўзбек тилшунослигида жаҳон тилшунослигининг фразеология соҳасидаги ютуқларига таянган ҳолда қатор тадқиқотлар олиб борилди. Хусусан, Ш.Раҳматуллаев ўзбек фразеологияси ривожига катта ютуқларни қўлга киритди.

¹ Жуков В.П. Природа национальной психологии. – Алма-Ата, 1971. – 122 с.; Тагнев М.Т. Глагольная фразеология современного русского языка. – Баку: Маариф, 1966. – 150 с. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка: Учеб. посо-бие для вузов по спец. – М.: Русский язык и литература. – 4-е., изд., испр. и доп.– СПб.: Специальная Литература, 1996. – 32 с.; Ларин Б.А. Очерки по фразеологии. – Уч.зап. ЛГУ. Серия филол.наук.– Л., 1956. – № 24. – С.202-224; Мокиенко В.М. Образы русской речи: Историко-этимологические очерки фразеологии / В.М.Мокиенко. – СПб: Фолио-пресс, 1999. – 464 с.

² Поливанов Е.Д. Избранные работы. Статьи по общему языкознанию. – М.: Наука, 1968. – 376 с.; Пинхасов Я.Д. Ўзбек тили фразеологиясининг баъзи масалаларига доир. Фразеология масалалари. Илмий асарлар // СамДУ, Янги серия. – Самарқанд, 1961. – Б.109-112; Раҳматуллаев Ш. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари. – Тошкент: Фан, 1966. – 131 б.

³ Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка: Учеб. посо-бие для вузов по спец. – М.: Русский язык и литература. – 4-е., изд., испр. и доп.– СПб.: Специальная Литература, 1996. – 32 с.

⁴ Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка. – М.: Высшая школа, 1987. – 288 с.

У фразеологик бирликларнинг лексик ҳодисалардан фарқи ҳамда ўхшаш томонларини назарий жиҳатдан асослаб, ўзбек тили фразеологик луғатини тузди. Олим “Нуткимиз кўрки”¹²¹ рисоласида бирдан ортиқ лексик бирликлардан иборат бўлган, тузилишига кўра сўз бирикмаси ёки гапга тенг бўлган, яхлит кўчма маъно англатадиган турғун иборани фразеологик бирлик сифатида таърифлади. “Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати” да ибораларнинг семантик табиати, фразеология доирасидаги полисемия, синонимия, антонимия, омонимия, паронимия ҳодисалари, ибораларнинг грамматик табиати ва парадигматик шакллари каби тушунчалар ёритиб берилди.

Ш.Шоабдурахмонов ва А.Ҳожиевлар “фразеологик бирликни таркибидаги компонентлари ифодалаган маъносига кўра... фразеологик бирлашма, фразеологик бутунлик, фразеологик чатишма”² каби турларга ажратадилар. Фразеологик бирликларнинг кўчма маъносини тушуниш учун уларни бу каби турларга ажратишнинг ҳеч қандай аҳамияти йўқ, улар орасида фақат турғунлик даражасидаги фарқ борлиги таъкидланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Yuldasheva D.M. Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. Solid State Technology. Volume: 63 Issue:6 Publication Year:2020. 14221-14225
2. Yuldasheva D.M. Anthropocentric Approach To Children's Speech Study. Section 2: Linguistic Theory, Applied Linguistics. Collection Of Materials Of The International Online Conference. Www.Research-Support-Senter.Som 2020.92-95
3. Yuldasheva D.M. The Methods Of Speech Development Of Preschool Children. Epra International Journal Of Multidisciplinary Research(Ijmr). Impact Factor: 7.6.11.November.
4. Юлдашева Д.М. [Использование зоонимов в колыбельной песне-«алла», как аспект этнолингвистики.](http://cyberleninka.ru) cyberleninka.ru
5. ДМ Юлдашева, Д Асқарова, М Зоҳидова. [Ўзбек болалар нуткига доир матнларда лақуна.](#) Academic research in educational sciences 2
6. D Yuldasheva. [Anthropocentric approach to children's speech study.](#) Конференции.

¹ Курбонова Г.С. Француз ва ўзбек тилларида ономастик компонентли фразеологизмларнинг миллий-лисоний хусусиятлари: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2019. – 170 б.

² Шоабдурахмонов Ш., Асқарова М., Ҳожиев А., Расулов И., Дониёров Х. Ҳозирги ўзбек адабий тили. 1-қисм. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – 467 б.

7. YD Maxamadaliyeva, M Matmusaeva. [On Lingvofolcloristic Units](#). International Journal of Culture and Modernity 11, 169-171
8. YD Maxamadaliyeva, MX Madaminovna. [Gnoseological Substantiation of Cognitive Development Children](#). International Journal of Innovative Analyses and Emerging Technology 2 (4), 7-11
9. YD Maxamadaliyeva. [Use Of Presidential Names In Uzbek Children's Texts](#). gospodarka i innowacje. 22.
10. D Yuldasheva, S Umarova . [Maktabgacha Ta'lim Tizimida O'Yinlar Texnologiyasi](#). Scientific progress 3 (2), 746-751
11. ДМ Юлдашева. [Синтактик такрорларнинг бадиий-эстетик имкониятлари](#). Международный журнал/ Искусство слова.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШ ЖАРАЁНИ

Д.М.Юлдашева
ФарДУ доценти

Холикулова Муҳайёхон Давлатжон қизи
ФарДУ магистри

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада тилшуносликда фразеологик бирликлар юзасидан олиб борилган тадқиқотлар хусусида фикр юритилган.

Таянч атамалар: фразеологик бирликлар, маданий бирлик, семантик уйғунлик семантик

Тилшунослар фразеологик бирликларни – мураккаб маъноли турғун ибораларни энг камида иккита компонентдан, кўпи билан эса мураккаб гаплардан ташкил топишини таъкидлашади. Лингвокультурология фразеологик бирликларнинг шаклланиш жараёнини алоҳида сўзлардан маълум даражада фарқлайди. Агар сўз идрок этилаётган объектнинг тасвири бўлса, фразеологик бирлик бутун вазиятни акс эттиради. “Вазиятларни фразеологик бирликларда акс этган воқеликнинг ажралмас сегментлари сифатида тушуниш зарур”¹.

Фразеологик бирликлар семантикасига оид муаммолар Н.Алефиренко, Е.Арсеньева, В.Жуков, А.Кунин, Л.Кругликова, А.Мелирович, А.Молоткова, Ю.Солодуба, В.Телия, Ч.Моррис ва бошқаларнинг ишларида атрофлича талқин қилинган. Ўзбек олимларидан академик А.Ҳожиев “лексик маъно” атамасини шундай таърифлайди: “Сўзнинг материал қисми (лексема) билдирадиган маъно маълум товушлар комплексини маълум объектив воқеликка боғлаш билан киши онгида юзага келадиган мазмун-мундарижа – луғавий маънодир”². Профессор Ш.Раҳматуллаев фикрича, лексеманинг мазмун жиҳати анча мураккаб бўлиб, унинг асосини лексик маъно ташкил қилади. Лексик маънонинг узвлари “идеографик семалар”³ эканлигини қайд этади. Лекин фразеологик бирликлар семантикасини нисбатан мураккаб, шунингдек, тўлиқ ҳал қилинмаган

¹ Ха Нгуен Тхань. Отражение национальной культуры во фразеологизмах русского и вьетнамского языков: Дис. ... канд. филол. наук. – М., 2016. – 13-22 с.

² Турдиева Г.Т. Ўзбек тилида номловчи бирликлар тадқиқи, 2016: 6-7 б. www.hozir.org. 1.04.2022 йил, 15:42.

³ Турдиева Г.Т. Ўзбек тилида номловчи бирликлар тадқиқи, 2016: 6-7 б. www.hozir.org. 1.04.2022 йил, 15:42.

муаммолардан бири, деб ҳисоблаймиз, чунки ҳозирда улар хусусида умумий қабул қилинган ягона семасиологик концепция мавжуд эмас.

Фразеологик маънодаги ҳар бир макрокомпонентни ва уларнинг таркибий қисмларини қуйидагича белгилаймиз:

1. Фразеологик-денотатив-сигнификат макрокомпонент.

Фразеологик бирликларнинг денотациялари мураккаб ифодага эга ва бу фразеологик номинациянинг ўзига хос хусусиятлари, фразеологик образнинг мавжудлиги билан боғлиқ. “Фразеологик денотация предметлар, жараёнлар, ҳодисалар ва вазиятлар ҳам бўлиши мумкин”¹.

Сигнификат фразеологик бирликнинг концептуал мазмуни бўлиб, луғатда ифодаланган тушунчалардир. “Гносеологик” нуктаи назардан, маъно – бу мос келадиган денотация хусусиятларининг инсон онгида акс этишидир². Масалан, *қўйдек ювош* ибораси *чумолига ҳам озор бермайдиган, қўйнинг оғзидан чўп олмаган* синонимик иборалар қаторида денотатив компонент сифатида бизга одамнинг шахсий хусусиятлари ва хатти-ҳаракатлари ҳақида тасаввур берса, унинг сигнификати (мазмуни) “яширинча, сезилмайдиган” каби таърифлар билан берилади.

2. Семантик-коннотатив макрокомпонент. Коннотация семантик бирлик бўлиб, унинг таркибий қисмлари денотатив-сигнификати фразеологик бирлик билан бирга келади.

Коннотатив маъно мураккаб иерархик тарзда ташкил этилган яхлитлик бўлиб, унинг тузилиши баҳоловчи, ҳиссий-экспрессив ва функционал-стилистик компонентларга ажратилди.

1. Коннотациянинг баҳоловчи компоненти. А.Яхина бу компонентни учга – баҳо, баҳоловчи ва қийматга бўлган. “Баҳо”, “баҳоловчи” ва “қиймат” бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, “баҳо” мантиқий категория саналади³. В.Н.Телия баҳонинг субъектив муносабат⁴эканлигини қайд этади. “Баҳоловчи” – лингвистик тушунча бўлиб, унда шахснинг объектга объектив-субъектив ёки субъектив-объектив муносабатини ифодалайди, лингвистик воситалар билан аниқ ёки билвосита ифодаланади⁵. Семаларда салбий (пейоратив) ва ижобий (мелиоратив) ва нейтрал баҳолаш мавжуд. “Ҳар қандай

¹ Ахметсагирова Л.И. Языковая картина мира сквозь призмуфразеологии военной сферы (на материале русскогои немецкого языков): Дис. ... канд. филол. наук. – Казань, 2010. – 222 с.

² Ярцева В.Н., гл. ред. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. - М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 444, 685 с.

³ Кошель Г.Г. Природа и характер языковых оценок / Г.Г.Кошель, С.Хидекель // Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака. – Воронеж: Изд-во Воронеж, ун-та,1983. – С.11-16.

⁴ Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы ис-следования фразеологического состава языка в контексте культуры // Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 336 с.

⁵ Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1996. – 381 с.

ходисани қоралаш, маъқулланиш ёки маъқулламаслик нейтрал баҳолашга асосланади”¹.

Коннотациянинг эмоционал компоненти. Эмотивлик лингвистик категория саналади. Эмотивлик – “эмоционаликни ифодалаш учун тилга хос семантик хусусиятли тил бирликлар, ижтимоий ва индивидуал ҳис-туйғулар семантикасида акс эттирилган психика”². Коннотациянинг экспрессивлик компоненти. Ҳар қандай фразеологик бирлик экспрессив компонентга эга бўлиб, у белги-миқдор даражасини кўрсатадиган интензивлик орқали намоён бўлади. Функционал-стилистик (юн. *stylos* – ёзув, услубшунослик, услубиёт) компонентига тилшунослар чигал масала деб қарайдилар. Стилистик жиҳатдан белгиланган маъно моҳияти объектнинг ўзини эмас, балки маълум бир тил ҳамжамиятининг унга нисбатан анъанавий ҳолатдаги қатъий муносабатини акс эттиради.

Коннотатив семантика “семантик периферия” бўлиб, у ўз ичига тасдиқ ҳукмини оладиган лексик коннотация соҳасини ва тилда акс этмайдиган экстралингвистик (паралингвистик, этнолингвистик, социоллингвистик) коннотацияни ўз ичига олади³.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Yuldasheva D.M. Pedagogical Features Of Mental Development Of Preschool Children. Solid State Technology. Volume: 63 Issue:6 Publication Year:2020. 14221-14225
2. Yuldasheva D.M. Anthropocentric Approach To Children's Speech Study. Section 2: Linguistic Theory, Applied Linguistics. Collection Of Materials Of The International Online Conference. www.research-support-center.com 2020.92-95
3. Yuldasheva D.M. The Methods Of Speech Development Of Preschool Children. Eurasian International Journal Of Multidisciplinary Research (IJMR). Impact Factor: 7.6.11.November.
4. Юлдашева Д.М. [Использование зоонимов в колыбельной песне-«алла», как аспект этнолингвистики.](http://cyberleninka.ru) cyberleninka.ru

¹ Арсентьева Е.Ф. Фразеология и фразеография в сопоставительном аспекте (на материале русского и английского языков). – Казань: Казан гос. ун-т, 2006. – 172 с.

² Шаховский В.И. Ономазиологический и семасиологический аспекты экспрессивности / В.И.Шаховский // Проблемы экспрессивной стилистики. – Ростов н/Д., 1987. – С.40-47.

³ Толстой Н.И. Слово в обрядовом тексте (культурная семантика слав. *vesel* / Н.И.Толстой, С.М.Толстая // Славянское языкознание. XI Международный съезд славистов. Доклады российской делегации: Сб. докладов (Отд. лит-ры и языка РАН; Национальный комитет славистов Российской Федерации / Отв. ред. Н.И. Толстой. – М.: Наука, 1993. – С.162-186.

5. ДМ Юлдашева, Д Асқарова, М Зоҳидова. [Ўзбек болалар нутқига доир матнларда лакуна](#). Academic research in educational sciences 2
6. D Yuldasheva. [Anthropotcentric approach to children's speech study](#). Конференции.
7. YD Maxamadaliyeva, M Matmusaeva. [On Lingvofolcloristic Units](#). International Journal of Culture and Modernity 11, 169-171
8. YD Maxamadaliyeva, MX Madaminovna. [Gnoseological Substantiation of Cognitive Development Children](#). International Journal of Innovative Analyses and Emerging Technology 2 (4), 7-11
9. YD Maxamadaliyeva. [Use Of Presidential Names In Uzbek Children's Texts](#). gospodarka i innowacje. 22.
10. D Yuldasheva, S Umarova . [Maktabgacha Ta'lim Tizimida O'Yinlar Texnologiyasi](#). Scientific progress 3 (2), 746-751
11. ДМ Юлдашева. [Синтактик такрорларнинг бадиий-эстетик имкониятлари](#). Международный журнал/ Искусство слова.

O'ZBEK OILALARIDAGI MAVJUD IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLAR TASNIFI

Mamasadikova Nodira Olimovna

Namangan Davlat Universiteti
Psixologiya (faoliyat turlari bo'yicha)
magistratura 2- kurs talabasi

Annotatsiya: Maqolada o'zbek oilalarida mavjud bo'lgan ijtimoiy-psixologik muammolar va ular sabab yuzaga keladigan konfliktlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: konflikt, ota-ona modeli, jinsiy qoniqish, xiyonat, o'zidan qoniqmaslik, stress, depressiya, o'zidan ko'ngli to'lmaslik, shaslararo munosabatlar, ijtimoiy rollar, ajrim, yosh inqirozlari, agressiya, ruhiy qaramlik, abstentiv sindrom

Аннотация: В статье описываются социально-психологические проблемы, существующие в узбекских семьях и вызванные ими конфликты.

Annotation: The article describes the socio-psychological problems in Uzbek families and the conflicts caused by them.

Oila masalasi ,ayniqsa o'zbek oilalari va ulardagi ijtimoiy-psixologik muammolar hamisha dolzarb masala sifatida tadqiq etiladi. Zamon taraqqiy etgani sari oilalar ham shunga yarasha o'zgarib bormoqda. Bugun tadqiq etilib yechimi ko'rsatilgan masalar ertangi kunga ahamiyatini yo'qotmoqda. Sababi oilalar dunyo bilan hamnafas bo'lish istagida o'zga davlatlarning madaniyatini, darashlarini va yashash tarzini ham o'z hayotiga olib ko'rib qo'llamoqda. Mazkur holatlar esa oilalardagi ijtimoiy-psixologik muammolarning yangi ko'rinishini yuzaga keltirmoqda. O'zbek oilalaridagi mavjud bo'lgan asosiy ijtimoiy-psixologik muammolar quyidagilardan iborat:

Oila haqida bilimlarning yetarli emasligi, noto'g'ri tushuncha va ustanovkalarining mavjudligi. Ota-onalar tomonidan kasb-hunarga o'rgatiladi , ammo er-xotin munosabatlari qanday bo'ladi, urning vazifasi nimalardan iborat , ayol kishining vazifasi qanaqa, qaynona-qaynota va boshqa oila a'zolari bilan muomala qanday olib boriladi, kelishmovchiliklarni oldini olish uchun nimalarni amalga oshirish yoki oshirmaslik kerak , nizoli vaziyatlarda o'zini qanday tutish mumkin kabi savollarga javob berilmay ochiqligicha qolaveradi. Turmush quradigan yoshlar ota-onalarida yoki

atrof muhitdan ko'rgan, eshitganlarini o'z turmushlarida qo'llab borishadi. Natijada har bir insonning o'ziga xos hayot tarzi, temperament va xarakteri borligi, bolalikdan tarbiya usullaridan qaysi birida katta bo'lgani o'rganilmagani bo'lsa bu holat turli konfliktlarni yuzaga keltiradi.

Pul bilan bog'liq muammolarning borligi. Ishsizlik, kam maosh, er-xotinning yoki ulardan birining chetga ishlashga ketishi, ishlab pul topish uchun kasb yoki hunarning yo'qligi. Ayrim oilalarda pul bilan bog'liq iqtisodiy muammolar ancha yildan beri yashab kelayotgan, ya'ni 30 yildan oshiq bir oila bo'lib yashab kelganlari da ham kuzatiladi. Ulardagi pul bilan bog'liq muammo turmush qurganlaridan beri mavjud. Bunday oilalar bilan suhbatlashilganda erkak kishining dangasaligi, oilasini boqish uchun harakat qilmasligi, ayoli yoki uning uyidagilarning g'amxo'rlikiga o'rganib qolganini ko'rish mumkin. Ayoli avvaliga sabr qiladi, yetishmovchilikni uning o'z otanasini yoki yaqinlaridan yordamlar beriladi, keyin esa o'zi ishga chiqib pul topishga intiladi. Vaholanki, Islom dinida oilaning moddiy ta'minoti erkak kishining zimmasida ekanligi belgilab berilgan. Ayol kishi pul topib oilasiga yordam berayotgan bir paytda erkak kishining bu vazifani bajarishga intilmasligi unda erkak kishiga nisbatan hurmatning yo'qolishiga, uni erkak sifatida tan olmasligiga, farzandlariga va atrofdagilarga uni tan olmayotganini bildirishga intilib yomonlaydi. Bunday oiladagi farzandlarda ota-onaning modeli shunday rivojlanadi. Kelajakda esa o'z erkagini shu otasiday, o'zini esa onasiday qabul qilishiga olib keladi. Mazkur hollarda esa qizlar o'z otasi kabi inson bilan onasi kabi qiynalib yashashni istamay ajrashib ketishadi.

Xiyonat qilish Jinsiy qoniqish hissini tuymaslik. Dinda, shariatda taqiqlangan jinsiy munosabatlardan foydalanish istagi hamda qo'shxotinlik. Oilaviy kelishmovchilik bor oilalarni kuzatganimizda ulardan birining yoki har ikkisinin jinsiy qoniqish hosil qilmayotgani haqida bildirishadi. Jinsiy qoniqishni his qilmasligi natijasida er yoki xotin bu hisni qondirish uchun boshqa sherik qidira boshlaydi. Natijada xiyonat qiladi. Xiyonat natijasida bu hisni his qilgan bo'lsa yana qayta-qayta buning lazzatini totgisi keladi. Erining yoki ayolining harakatlari, munosabatlarida o'zgarishni sezadi va buning tag zamiriga yetish istagi bilan xiyonat qilayotganini isbotlaydi. Aksariyat oilalarda esa jinsiy qoniqishni his qilmagani uchun Islom dinida ta'qiqlangan, ammo ijtimoiy tarmoqlarda ochiq-oydin namoyon qilinayotgan, g'arbda urfga kirgan jinsiy munosabatlardan foydalanishga urinishadi. Kimdur buni amalga oshirsa, oz bo'lsada diniy bilimi borlari buni rad etishadi. Natijada esa erkak tomonidan jismoniy zo'ravonlik yetkazib bo'lsada bunga erishish hollari uchraydi. Yana bir hozirgi kunda urfga kirib borayotgan muammolardan biri bu-qo'shxotinlikdur. Kimdur jinsiy qoniqishni hosil qilish maqsadida, kimdur atrofdagilarga "2 ta xotini bor maqomi"ga ega bo'lish

uchun, kimdur erkagidan ajragan, vafot etgan bolalarini boqishga qiynalayotgan ayolni ta'minotiga yordam berish maqsadida bu usuldan foydalanmoqda.

Farzandsizlik. (tezda farzand ko'rishga intilish, uzoq muddatli befarzandlik, o'g'il yoki qiz farzandning yo'qligi). Har bir davlatning yoki jamiyatning rivoji undagi o'sib kelayotgan farzandlarga bog'liq, xususan, oilada ham. O'zbeklar qadimdan serfarzandligi va bolajonligi bilan boshqa millatlardan ajralib turadi. Shuning uchun ham turmush qurilganidan keyinyoq farzand kutish boshlanadi. Oilaning kattalari, yaqinlar va boshqalar tomonidan "Yangilik bormi" deb so'raladi. Natija yo'q bo'lsa siqilish, havotir olish yuzaga keladi. Davolanishlar natija bermasa oilaning kattalari, aksariyat hollarda erkaklarning bu muammoga sabab ayol kishi sifatida qaraladi. Boshqaga uylantirish istagi paydo bo'lib kelinning ishidan va o'zidan ayb topishlar namoyon bo'ladi. Kimdur sabr qilib yashab farzandli bo'lgunicha bunga chidaydi. Boshqalarida esa ajrimlar kuzatiladi. 3 yildan ortiq farzand kutayotgan oilada esa erkak kishining ko'chadagilar oldida o'zidan uyalashi, shaxslararo munosabatlardan o'zini chetga olishiga olib keladi. Ayol Kishida esa o'zidan qoniqmaslik va o'zini ayblash ustunlik qilishni boshlaydi. Bunday muammo oilada qiz farzandlar bor, ammo o'g'il farzandi yo'q bo'lsa ham kuzatiladi. Mazkur holatda ham ayb ko'pinch ayol kishiga qaratiladi.

Ajrimlar, ajrimdan keyingi holat, qizning o'zi yoki bolalari bilan qaytib kelishi). O'zbek oilalarida qiz ajrashib uyiga qaytib keladigan bo'lsa ko'pincha farzandlari bilan qaytadi. Bu holat esa tabiiyki o'z ota-onasi va boshqalarga yoqmaydi. Shu boisdan har qanday og'ir holat bo'lsa ham qizini majburlab yashatishga uriniladi. Ayol ham o'zining va bolalarining, ham boshqalarning ham unga qiladigan munosabatiga ko'tarishiga to'g'ri keladi. Qo'lida kasbi yoki hunari bo'lsa ishlab muammolarini hal qilishga urinadi. Ammo shunday bo'lsada oiladagilarga o'zi va bolalari bir yuk sifatida qaraladi. Kelin tushirilmoqchi bo'lsa sovchilikka borilgan xonadonlar qaytib kelgani uchun qizlarini berishni istashmasa muammo yanada kattalashadi. Qiz qaytib kelgani uchun oilada qanday muammo chiqmasin faqat shu qizning qaytib kelgani sabab qilinadi. O'sib kelayotgan yosh avlod esa kamsitilish, ajratilish, ayblash, xo'rlash, nafrat xis-tuyg'ulari bilan voyaga yetadi.

Oilada betob insonning mavjudligi. Og'ir, tuzalmas dard, uzoq muddatli kasallik, baxtsiz hodisa, xavfli kasallik yoki tug'ma nuqsonli insonning borligi, Mazkur holatlar bor oilada avvalo moddiy qiyinchiliklar kuzatiladi. Bemor insonning ehtiyojlarini qondirish uchun kimnidur bo'lishi, doimiy qarov oila a'zolarida ruhiy charchoqni yuzaga keltiradi. Barchada stress, bemorda esa uzoq muddatli depressiya holatlarini namoyon qiladi. Natijada ijtimoiy rollarni bajarishda munosabatlarda konfliktlar, faoliyatida samarasizlik kuzatiladi.

Er yoki xotinning o'z vazifa va burchlarini bilmasligi yoki bajarmasligi. O'zbek millatining ko'pchilik musulmonlar tashkil qilsada, ammo ularda diniy va shar'iy bilimlar yetishmaydi. Dinimizda mukammal qilib erkak va ayolning vazifa, burchlari yoritib berilgan bo'lsada bu bilimlar o'rgatilmay qolib ketadi. O'rgatilsada batafsil yoritib berilmaydi. Oilalardagi yetishmayotgan shu bilimlar erkaklarning dangasaligiga, uyda qolishiga, ayolning erkaklik roliga o'tishga olib kelmoqda. Ayrim oilalarda ayollar ham erkaklar kabi ishlaydi, topganini uy-ro'zg'orga ishlatishi, maoshini berishi kerak degan an'ana bor. Ayol ham ishlab pul topadi, ham uy-ro'zg'or, bolalariga qaraydi. Bunday muhit ayolda barchaga nisbatan nafrat xissini uyg'otadi, o'zini esa ayol bo'lib tug'ilganidan pushaymonlikni keltirib chiqaradi. Islom dinida esa ayolni ezozlash, unga uy ishlarida va farzand tarbiyasida yordam berish, doimiy hadyalar ulashish, kayfiyatini ko'tarish lozimligi keltirilgan.

Oilaviy dam olish, birga vaqt o'tkazishning tashkillanmaganligi. Turmush qurganiga qancha vaqt bo'lsa ham birga vaqt o'tkazmaydigan oilalar yetarlicha topiladi. Bunda er-xotin faqatgina ijtimoiy hayot bilan ovora bo'lib hayot kechirib yurishadi, ya'ni uy-joy qilish kerak, bolalarni ta'minlash kerak, uyni ta'mirlash, to'y qilish kerak va hokazo. O'zbeklarga xos bo'lgan xususiyat bu o'zi uchun yashamaslik. Ayniqsa ota-ona bo'lgach bu xususiyat namoyon bo'ladi. Zo'riqishlarni, xissiy charchoqni chiqarish uchun birga sayoxatlar, dam olishlar deyarli amalga oshirilmaydi.

Munosabatlarga o'zgalarning aralashuvi. (qaynona, qaynota, qaynisingil, qayni aka-uka, qizning ota-onasi, yaqinlari) O'zbek oilalarida er-xotin, farzandlar tarbiyasiga o'zgalarning aralashuvi an'anaga aylanib qolgan. Har ikki tomonning ota-onalarida "Bular hali yosh, hayotiy tajribasi yo'q", degan fikr bilan o'z farzandlariga, xattoki kelin va kuyovga ham doimiy o'z tajribalarini o'rgatib kelishadi. Yoki qanisingil, qayni akakalar ham kelinga va akasiga erkak qanday bo'lishi kerakligini uqtirish bilan band bo'lishadi. Er-xotin o'rtasida nizo chiqadigan bo'lsa unga ham aralashib, kim aybdor, kim xaq ekanligini sibotlashadi. Yoshlarni o'z hayot yo'lini o'zi qurishiga yo'l qo'yishmaydi. Kattalarning tajribasi yoshlar uchun o'rnak bo'ladi. Bundan o'rganish kerak, ammo o'zbekchilikdagi aralashuvlar nizolarni va ajrimlarni keltirib chiqaradi.

Har bir oilaning umumiy maqsadlari bo'lishi lozim. Er va xotin o'zlarining ehtiyoj va orzu-maqsadlaridan kelib chiqib umumiy maqsadlarni ham belgilab olishlari, bunda kim qanday vazifani bajarishi kerakligini aniqlashtirishlari lozim. Shunda er va xotinning gaplashadigan umumiy mavzusi bo'ladi. Bunda bir-birining maqsadlari tomon bajarayotgan vazifasidan ko'ngli to'lib boradi.

Bir-birini yaxshi bilmaslik va umumiy maqsadlarning yo'qligi. Bu holat asosan yosh oilalarda kuzatiladi. Kelin va kuyov bir-birlarining temperamentini, xarakteri, qiziqishlarini, kelajakdagi rejalarini, nimalarni

yoqtiradiyu, nimalarni yoqtirmaydi, qanday holatlar uning g'zabini qo'zg'ashini bilmaydi, o'z juftidan nimalarni kutadi kabi savollarga javobni egallashmaganidan kelishmovchilik va nizolar kelib chiqadi. Oila ajrimga kelmay yashashda davom etsa va bir-birlari o'rganishadi. Natijada nizolar bartaraf etila boshlaydi.

Oila a'zolaridan birining jinoyatchi ekanligi yoki jazoni ijro etish joyidaligi. Turli-tuman yuzaga keladigan oiladagi holatlar o'sib kelayotgan yosh avlodni yoki voyaga yetgan shaxsni ham jinoyat qilishiga sabab bo'lishi mumkin. Jinoyat sodir etilib, jazoni ijro etish joyiga yuboriladigan bo'lsa oilaning boshqa a'zolariga bu stressni yuzaga keltiradi. Jamiyatdan chetlanishi, atrofdagilarning ularga nisbatan munosabati ruhiy zo'riqlashlarni, uning natijasida salomatligida muammolarni, iqtisodiy yetishmovchiliklarni paydo qiladi. Agarda jinoyatchining farzandlari bo'lsa va uning turmush o'rtog'i bo'lmasa ularning qaromog'i kimning zimmasiga tushishi ham muammoni keltirib chiqaradi.

Er-xotinning bir-biriga mos emasligi (o'qimishli, o'qimishli emasligi, boy oila va o'rtahol yoki kambag'al oiladan bo'lishi, oilaviy qadriyatlarining farq qilishi. Ba'zan oilalarda kelin tomonning kuyov tomonga qaraganda ta'minlanganlik darajasi yuqoriligini uchratamiz. Aksariyat hollarda o'qimishli qizning o'qimagan yigitga turmushga chiqqanligini ham kuzatamiz. Mazkur ikki holatda ham fikrlarning qarama-qarshiligi munosabatlarda muammolarni yuzaga keltiradi. Kelin turli bilimlarni egallagan uchun dunyoqarashi boshqacha, kuyovniki esa bundan mustasno. Kuyov o'zining yoki oilasining ayoligidan pastroq ekanligidan ruhiy sinadi, jaxli chiqadi, o'zini undan yuqori qo'ygisi keladi. Kelinda esa bu holat sabab o'zini yuqoriligini his qilib shunga yarasha munosabat ko'rsatishiga olib keladi.

Farzand tarbiyasi bilimlarning yetishmasligi natijasida farzandlar bilan bog'liq muammolar. Kelin-kuyov turmush qurganliklaridan keyin oila, er-xotin, farzand borasida hech qanday bilimlarni o'zlashtirmay qo'yadilar. Farzandlarni qanday tarbiya qilish kerak, ularning yosh va individual xususiyatlari nimalardan iborat, yosh inqirozlarida qanday harakat va munosabat ko'rsatish kerakligi haqida bilimlari mavjud emas. Natijada esa farzand va ota-ona munosabatlarida ota-ona va farzand konflikti yuzaga keladi.

Bir uyda ko'pchilik oilalarning yashashi, alohida uyga muhtojlik. O'zbek oilalarida qadimdan bir xonadonda ko'plab oilalar yashashi odatga aylanib qolgan. Oila qurganiga 15, 20, xatto undan ko'p ham bo'lgan oilalar ham boshqa aka-ukalarining oilalari bilan birga yashab kelishgan. Ularning farzandlari voyaga yetib, kelin tushiriladigan bo'lsa ham ana shu xonadonga tushiriladi. Mazkur muammo uy-joyga muhtojlik sabab yuzaga keladi.

Ichkilik, giyohvand moddalar iste'mol qilish va zo'ravonlik. Mazkur muammo dunyo miqyosida ham global muammo sifatida haligacha dolzarbligini

yo‘qotmagan. Giyohvand moddalar va ichkilik ichish natijasida zo‘ravonlikning barcha ko‘rinishlari namoyon bo‘ladi. Ichkilik ichish va giyohvand moddalarga nisbatan ruhiy qaramlik hamda abstinent sindromning yuzaga kelishi uning xulq-atvorida agressivlik, qanday qilib bo‘lsada qaram bo‘lgan narsasini topish ehtiyojining balandligi uni mazkur holat yuzasidan o‘z yaqinlariga, atrofdagilarga nisbatan turli darajadagi tan jaroxatlari, xattoki jinoyatlarni sodir etishgacha sabab bo‘ladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ijtimoiy-psixologik muammolar har bir shaxs, davlat va jamiyat uchun rivoji uchun hamisha muammo hisoblanadi. Sababi mazkur muammolar atroflicha o‘rganilmas ekan. Ularning yechimlari mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilmas ekan jamiyatda turli jinoyatlarni sodir etilishiga ham zamin yaratadi. O‘rganiladigan muammoga yechim shaxsning, oilaning, hududning individual xususiyatlari, qadriyat va e‘tiqodlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilishi, amaliyotda sinab ko‘rilishi, natija bergan variantlari aholi orasida o‘rgatilishi, o‘qitilishi, ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va tibbiy yordam ko‘rsatilishi kerak. Buning uchun esa mazkur muammoga tegishli soha egalaridan kuchli bilim, amaliy tajriba va yuksak salohiyat talab etildi. Shundagina muammolarning xavflilik darajasi pasayadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Shoumarov G‘.B. tahriri ostida “Oila psixologiyasi”. -T.: “Sharq”. 2009
2. Karimova V. “Oila psixologiyasi”. -T.: 2007
3. Ibodullayev Z. -Toshkent.: “Iqtisod-moliya”. 2008

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE ECONOMY FACTORS AFFECTING INCREASE

Soibova Madinabonu G'anisher qizi

Student of Tashkent University of Architecture and Civil Engineering

ABSTRACT

This article analyzes the importance of investment attractiveness in the economy and the factors affecting it. In this analysis, in the process of assessing the investment environment, investment levels, investors' views and BERI index were considered in general.

Key words: Investment, investment attractiveness, "Beri" index, risk, investor.

The attractiveness of investments in the economy is one of the types of attractiveness aimed at attracting a businessman to a special place. Investment attraction of a region is related to the availability of resources, the ability to manage regions and attract investments to them, which can benefit from other regions and ensure the development of the region. This definition of attractiveness interprets it as a cyclical process because an attractive city can attract and retain specific target groups (tourists, investors and new residents) where attractiveness contributes, which in turn in turn, it affects the result. Materials and methods According to the experience of developed foreign countries, the investment environment in capital importing countries was analyzed using the "BERI" index. the risk level of investments is determined. The ICOR (incremental capital-output ratio) indicator, which is used to evaluate the efficiency of investments mobilized into the economy, helps to determine the efficiency of investments directed to the real sector in the country. Foreign investors widely use rating information to save time. The high or low rating of the country is of course of great importance. But the entry into this rating itself gives investors confidence in this country to one degree or another. "It is necessary to develop the concept of "Economic development in the regions" aimed at increasing the effectiveness of regional programs of attracting foreign investments to the national economy, its constant monitoring, and increasing investment attractiveness." The ICOR (incremental capital-output ratio) indicator, which is used to evaluate the efficiency of investments mobilized into the economy, helps to determine the efficiency of investments directed to the real sector in the country. Foreign investors widely use rating information to save time. The high or low rating of the country is of course of great importance. But the entry into this rating itself gives investors

confidence in this country to one degree or another. "It is necessary to develop the concept of "Economic development in the regions" aimed at increasing the effectiveness of regional programs of attracting foreign investments to the national economy, its constant monitoring, and increasing investment attractiveness." The ICOR (incremental capital-output ratio) indicator, which is used to evaluate the efficiency of investments mobilized into the economy, helps to determine the efficiency of investments directed to the real sector in the country. Foreign investors widely use rating information to save time. The high or low rating of the country is of course of great importance. But the entry into this rating itself gives investors confidence in this country to one degree or another. "It is necessary to develop the concept of "Economic development in the regions" aimed at increasing the effectiveness of regional programs of attracting foreign investments to the national economy, its constant monitoring, and increasing investment attractiveness." Foreign investors widely use rating information to save time. The high or low rating of the country is of course of great importance. But the entry into this rating itself gives investors confidence in this country to one degree or another. "It is necessary to develop the concept of "Economic development in the regions" aimed at increasing the effectiveness of regional programs of attracting foreign investments to the national economy, its constant monitoring, and increasing investment attractiveness." Foreign investors widely use rating information to save time. The high or low rating of the country is of course of great importance. But the entry into this rating itself gives investors confidence in this country to one degree or another. "It is necessary to develop the concept of "Economic development in the regions" aimed at increasing the effectiveness of regional programs of attracting foreign investments to the national economy, its constant monitoring, and increasing investment attractiveness."

"In order to further improve the formation of a favorable investment environment in the Republic of Uzbekistan and further increase the investment attractiveness of the country's economy, wide use of market mechanisms of financing investment projects, that is, investments through the stock market, venture financing, leasing, syndicated loans." The "BERI" index is based on 15 evaluation criteria, the number of countries of which is different. Each criterion is rated from 0 (does not apply) to 4 (extremely suitable). A higher score indicates a "stable country". The lower the country's score, the higher the intended return on investment must be, otherwise the investment will be ineffective.

Results

As a result of research, we show the following groups according to the characteristics of the regions:

–the growth potential of the economy, highly skilled workforce, external influences and economic downturns;

–reliable urban and intercity (national and international) transportation links, as well as transportation systems that support economic expansion;

–prioritizing urban investment and pursuing more coherent policies to support investment;

–focusing on delivery that meets the investment planning system is divided into a group of areas with investment expertise.

In Uzbekistan, consistent measures are being developed to create a favorable investment environment for construction and financing of investment projects. We can see the main indicators of the use of innovative opportunities based on investments in the example of a scientific research object. In particular, the territory itself consists of administrative regions and districts. For example, the object of our article is the Bukhara region, which, in turn, is divided into administrative districts. In this regard, we offer separate indicators characterizing investment attractiveness for district statistical units, taking into account the various characteristics of districts. Indicators of investment attractiveness of regional districts:

–number of employees in district enterprises and organizations;

–wage fund of employees of district organizations;

–basic fund value and residual value of district branches;

–the number of district enterprises and organizations;

–investments in the fixed capital of the district;

–the balanced financial result of the activities of district enterprises and organizations;

–economically active population of the district;

–wage fund by district;

–the ratio of the sum of the main fund (main and residual amounts) to the number of enterprises and organizations;

–the ratio of the number of employees to the number of enterprises and organizations;

–the ratio of investments in fixed capital to the population;

–the ratio of changes in the volume of production and the wage bill;

–the ratio of investment in fixed capital to the sum of fixed assets;

–the ratio of the amount of investment in the fixed capital to the number of organizations and enterprises;

–the level of economic activity of the district population;

- rate of profitability (the ratio of profit to the number of employees);
- employment rate in the district;
- fund return of district economy;
- profitability of the main fund;
- the level of validity of the main fund
- production volume per organization;
- amount of profit (loss) to one organization;
- the share of profit (loss) in the volume of product production;
- real fund return of district economy (ratio of profit to residual value);
- real profitability of district funds;

Analysis

The main goal of investment activities in the economy is to create optimal conditions for the development and acceleration of the use of innovative opportunities based on investments. When making investments in various sectors of the economy, it is necessary to take into account the nature and forms of organizational and economic mechanisms. The effectiveness of investment activity is ensured in the investment complex system, which includes leasing, insurance, research institutes, banks and other organizations. In state support for the development and promotion of investment activity, attention should be paid to the following:

- activation of leasing activities, which, in turn, alleviates the lack of financial resources, makes it possible to make lease payments on the basis of a fixed schedule and according to simplified contracts and schemes, brings together the mutual interests of the state and leasing companies, and ultimately in the network creates optimal economic and legal conditions to reduce risk and increase economic efficiency;

- providing budget loans, investment tax credits, subsidizing interest rates on loans;

- introduction of preferential tax payments;

- formation of state programs for the development of various sectors of the economy. In Uzbekistan, the system of receiving capital for production is improving year by year. Currently, based on the rules of modern international economic relations, the law and, in particular, foreign investors' incomes made through legal activities in foreign currency, in unlimited amounts, are guaranteed by the state. As can be seen from the above world experience, there are a lot of measures being taken on investment projects in our country. They are based on two main factors:

- economic stability;

- macroeconomic policy aimed at regulating inflationary processes and increasing the solvency of the national currency, the soum. In the process of assessing the

investment environment, it is necessary to pay attention to the risk level of investing. The worse the level of the investment climate, the higher the investor determines his business risk.

Summary

Fully agreeing with the opinion that it is necessary to use the system of economic and social indicators for the investment attractiveness of the region, the system of statistical indicators can fully characterize the socio-economic development of the studied and analyzed region and reveal its internal features, and We believe that it should evaluate foreign relations and, most importantly, express the increase in the standard of living and quality of life of the population based on its innovative and strategic development.

REFERENCES

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 No. PF-4947 "On the Strategy of Actions for the Further Development of the Republic of Uzbekistan"
2. PF-3594 No. PF-3594 of the President of the Republic of Uzbekistan dated April 11, 2005 "On additional measures to encourage direct private foreign investment" Decree
3. Tendency of developing digital economy in Uzbekistan - AUSherov, MYErgashev. AUQurbonov
4. Econometric analysis of the investment attractiveness of our republic - Ergashuv Mirjon Yorkin oglu
5. System of statistical indicators representing the investment attractiveness of the region - Ergashuv Mirjon Yorkin oglu

DUAL TÁLIM

Maulenova Sahibjamal

Muhammed al-Xorezmiy atındađı TITU Nókis filialı
Telekommunikaciya texnologiyaları hám Kásiplik tálim fakulteti
IKT tarawındađı kásiplik tálim bađdarı 2-kurs studentı

Jalgasova Shahsanem

Muhammed al-Xorezmiy atındađı TITU Nókis filialı
Telekommunikaciya texnologiyaları hám Kásiplik tálim fakulteti
IKT tarawındađı kásiplik tálim bađdarı 2-kurs studentı

ANNOTACIYA

Ózbekstan Respublikası joqarı tálim sistemasın 2030 -jılğa shekem rawajlandırıw konsepsiyasın tastıyıqlaw tuwrısında Ózbekstan Respblikasi Prezidentiniń 08. 10. 2019-jıl PF5847-sanlı pármanında : “Ózbekstan Respublikasında joqarı tálimdi sistemalı reformalawdıń ústin turatuđın bađdarların belgilew, zamanagóy bilim hám joqarı ruwxıy -etikalıq pazıyletlerge iye, gárezsiz pikir júritetuđın joqarı maman kadrlar tayarlaw procesin sapa tárepinen jańa basqıshqa kóteriw, joqarı tálimdi modernizaciyalaw, aldınğı tálim texnologiyalarına tiykarlangan halda social tarawdıń hám ekonomika tarmaqların rawajlandırıw" dıń ústin turatuđın wazıypaları belgilengen. Bul maqalada, dual tálimdi ámeliyatda qóllaw haqqında oy-pikirler júritiledi.

Gilt sózler: *dual tálim, ámeliyat, qóllaw, sistema, modernizaciya, dualizm.*

ANNOTATSIYA

V Ukaze Prezidenta Respubliki Uzbekistan at 08. 10. 2019 g. PF-5847 ob utverjdenii Kontseptsii razvitiya sistemi visshego obrazovaniya Respubliki Uzbekistan do 2030 goda: modernizirovat' visshee obrazovanie, modernizirovat' visshee obrazovanie, sotsial'nuyu sferu i ekonomika na osnove peredovix obrazovatel'nix texnologiy V dannoy stat'e rassmatrivaetsya primeneniye dual'nogo obrazovaniya na praktike.

Klyuchevie slova: *dual'noe obrazovanie, praktika, primeneniye, sistema, modernizaciya, dualizm.*

ABSTRACT

Ín the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated 08. 10. 2019 PF-5847 az waqit the approval of the Concept for the development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030 : modernize higher education, modernize higher education, the social sphere and the economy based az waqit advanced educational technologies. This article discusses the use of dual education in practice.

Key words: *dual education, practice, application, system, modernization, dualism.*

Bul wazıypalardı ámelge asırıwdıń tiykarǵı shárti retinde ilim-pándi ekonomikanıń tiykarǵı drayverine aylandırıw hám bazar talapları tiykarında básekige shıdamlı qániygeler tayarlaw sol kúnniń aktual wazıypalarınan esaplanadi. Mámleketimiz basshısınıń tálim sistemasın mámleket, menshikli, sheriklik tiykarında rawajlandırıw ideyası tiykarında áne sol maqset jatıptı. Tálimdegi sheriklik principi mámleketimiz joqarı tálim sistemasında birinshilerden bolıp Tashkent toqımashılıq hám jeńil sanaat institutı tárepinen ámeliyatda qollandı. Buǵan baylanıslı jaqın sherik retinde " Qániygelerdi maqsetli tayarlaw, oqıw -ilimiy hám marketiń tarawları boyınsha óz-ara sheriklik" tuwrısındaǵı shártnamalar qalıplestirilip, sol tiykarında teoriya iyelengani bilimlerdi ámeliyatqa engiziwde xızmet etedi. Nátiyjede táreplerdiń sheriklik tiykarındaǵı sherikligine bekkem jay jaratıladı.

Dualizm haqqında toqtalatuǵın bolsaq, dualizm (lot. dualis — eki jaqlama) — bir-biri menen birlestirib bolmaytuǵın jaǵdaylar, principler, pikirlew tárizi, dúnyaǵa kózqaras, umtılıw hám gnoseologik principler qasında bar ekenligin "targ‘ib" etiwshi táliymat. Dualizm plyuralizm kórinislerinen biri. Dualizm terminin nemis filosofi X.Volf (1679— 1754) kirgizgen. Dualizm tómendegi jup túsiniqlerdi ańlatadı : ideyalar dúnyası hám waqıyalıw dúnya. Dualizm filosofıyalıq, diniy, antropologıyalıq, etikalıq sırtqı kórinislerde kórinetuǵın bolıwı múmkin. Áyyemgi dáwirde diniy-etikalıq dualizm Avestoda ushraydı. Dualizm filosofiyada eki gárezsiz zat — ruxlanıw hám materiya ámeldegi dep biliwinde kórinedi. Bul ásirese R. Dekart hám I. Kant qarawlarında kózge ayqın taslanıp turadı.

Ózbekstan Respublikası " Tálim tuwrısında" gi Nızamına muwapıq, sonıń menen birge jaslardıń kásipler hám qanıgeliklerdi iyelewge bolǵan qızıǵıwshılıqların qollap-quwatlaw ushın keń múmkinshilikler jaratıw maqsetinde 2021/2022 oqıw jılınan professional tálim sistemasında dual tálim shólkemlestiriledi. Tálim tuwrısındaǵı Nızamnıń 17-statyasında dual tálim tuwrısında pikir júrgizilip, " Dual tálim tálim alıwshılar tárepinen zárúr bilim, ilmiy tájriybe hám kónlikpelerdi alıwǵa qaratilǵan bolıp, olardıń teoriyalıq bólegi tálim shólkemi negizinde, ámeliy bólegi bolsa tálim

alishiniń jumis jayında ámelge asırıladı. Dual tálimdi shólkemlestiriw tártibi Ózbekstan Respublikası ministrler Mákemesi tárepinen belgilenedi" dep aytıp ótken. Ózbekstan Respublikası ministrler Mákemesiniń 2021-jıl 29-martdağı " Professional tálim sistemasında dual tálimdi shólkemlestiriw ilajları haqqında" gi 163-san Sheshiminiń qabil etiliwi Respublikamızda dual tálimdi shólkemlestiriw boyınsha ámeliy jumislar baslanǵanlıǵınan dárek beredi.

Dual tálim - bul qánigelerdi oqıwshılardıń tálim infratuzilmasini hám oqıw processinde jumis beretuǵınǵa tartqan halda, óz-ara tálim sheńberindegi qánigeler tayarlaw ushın tiykar bolıp tabıladı. Kásiplik munasábetler tájiriyesi retinde óz-ara tálimdi túsiniw, islew boyınsha islep shıǵarıw kónlikpelerin ótkeriw, tema boyınsha óz-ara munasábetlerdiń ulıwma principi menen tıǵız baylanıslı esaplanadı. Dual tálim processinde oqıwshı alǵan teoriyalıq bilimlerin bir waqtınıń ózinde kárxana yamasa shólkemde ámelde qollap, qánigelik boyınsha kónlikpe hám ilmiy tájriyelerin bekkemleydi. Bunda studentlerde haqıyqıy, málim bir islep shıǵarıw procesin túsiniwge qaratılǵan teoriyalıq bilim hám túsiniqlerdi tarqalıw qábiletin rawajlantıradı. Ílim processinde ámeliy iskerlikti anıqlawdıń Principi bilimlerdiń tiykarǵı maqsetine tiykarlanadı. Dual tálim procesi bilim alıw kúshi bolǵan ámeliy iskerlik menen bilimleriniń qalıslıǵın aqlaydı, haqıyqatın tekseriw quralı esaplanadı. Bul teoriya menen ámeliyat ortasındaǵı dialektik munasábetlerde óz hákisin tabadı.

Tálim shólkemi hám kárxananiń bul sherikligi menen joqarı sapalı hám muǵdarlıq tárep degi joqarı tálim sistemasına social buyırtpa anıqlawtırıladı. Múmkinshiliktiń stilistik principi tiykarında kásip-óner tálimi sistemasın úyrengen ilimpazlardıń pikirine kóre, óz-ara tálimdiń tiykarǵı formaları Social seriklik institutı esaplanadı. Hár bir seriktiń mápleri hám minnetlemelerin anıq parıqlaw menen jumis beretuǵınǵa beriledi. Óz-ara oqıw shınıǵıwları, tekǵana qánigeler tayarlaw nátiyjelerine, bálki oqıw procesi jáne onı shólkemlestiriw mazmunına da qızıǵatuǵın arnawlı bir kárxanalar oqıw procesine tartılǵanlıǵın támiyinleydi. Bul dual tálimdiń áhmiyeti menen belgilenedi, bul bolsa qánigeni tayarlawda boslıqtı hám bilimlendiriw tarawların toltırıwǵa múmkinshilik beredi. Teoriyalıq hám stilistik, psixologiyalıq hám filosofiyalıq tiykardı esapqa alǵan halda, óz-ara oqıtıw sharayatında qánigelerdiń kásiplik tayınlıǵı kórip shıǵıladı.

Ol jaǵdayda tórt tiykarǵı komponentke itibardı qaratıw maqsetke muwapıq bolıp tabıladı:

1. Motivatsion (tabısqa erisiw; oqıwdı úyreniwdiń motivatsiyası ; kásipti qandırıw dárejesi, ilimiy jumisqa ratsionalizatorlik usınısları arqalı qızıqtırıw
2. Shólkemlestirilgen hám basqarıw komponenti (etakchilik potencialınıń kórinetuǵın bolıwı ; kommunikativ pazıyletler; shólkemlestirilgen ayırıqshalıqlar

3. Kognitiv (professional iskerlikte bilimlardi ózlestiriwi; bilim alıwda gárezsizlik beriw).

4. Ilimiy komponent (ilimiy maqsetlerde qatnasıw dárejesi; kárxana máselelerin sheshiw boyınsha ámeliy innovciyalıq joybarları baǵdarı).

Dual tálim málim bir kárxana mútajliklerine muwapıq málim bir dárejedegi qánigelerdi tayarlawda oqıw hám islep shıǵarıw tarawlarınıń kelisim óz-ara tásin óz ishine alǵan kásiplik tayarlıqtı shólkemlestiriwdiń innovciyalıq forması túsiniledi. Bunda oqıw shólkemi hám islep shıǵarıw kárxanaları maqsetleriniń ulıwmalığı social strukturalıq ayırıqshalıqlarǵa iye bolǵan arawlı bir ilmiy tájriybelerdin kepillikli qánigelerin tayarlaw procesi integraciyası esaplanadı. Bul integraciya tiykarları óz-ara tayarlıq sharayatında ámelge asırılıp atırǵan maqsetler, qádiriyatlar mazmunı, ilajlar jámiyetshiligin sáwlelendiredi.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Jonmatova O. Yusuf Hos Hojib. "Tálim - tarbiya haqıda". T.: " Oqıtıwshı", 1980.
2. Niyozev G, Axmedova. M Pedagogika tariyxınan seminar. " Noshir", Tashkent, 2011.
3. Mutalipova M. J. Xalıq pedagogikası.- T.: " Pán hám texnologiya", 2015.
4. Mullaboyeva N. Kásiplik pedagogika. Namangan, 2019.

O‘SMIRLIK DAVRIDA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARNING TARKIB TOPISHI

Yorboboyeva Iroda Baxriddinovna

Termiz Davlat Pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi
2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘smir yoshdagi o‘quvchilarda kuzatiladigan psixologik xususiyatlar, ahamiyati va uning tarkibi yoritilib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: o‘smir, yoshlar, oila, ta’lim, avlodlar, hayot, psixologiya, imkoniyat.

O‘smirlar bilan ishlash eng dolzarb muammolardan biri bo‘lib kelgan. Bu muammoning yuzaga kelish sabablarini chuqur tahlil qilar ekanmiz, eng avvalo, tug‘ilgan bolaning uni dunyoga keltirgan shaxslarning kimligi, ikkinchi u qanday ijtimoiy muhitda tug‘ilib voyaga yetib ulg‘ayotganligiga e’tibor qaratishimiz kerak. O‘smir o‘zini asta-sekin katta shaxs deb his qila boshlaydi, lekin ko‘p odat va xususiyatlari bolalarcha bo‘lib qoladi. O‘smirlik davri insonni ulg‘ayishi bilan bog‘liq bo‘lib, bolalikdan kattalikka o‘tish davri bo‘lib hisoblanadi. Boshqa yosh davrlariga nisbatan o‘zining keskin kechishi, jadalligi va murakkabligi bilan ajralib turadi. O‘smirlikda “O‘tish davri” taxminan 5-8-sinflarga, 11-12 yoshdan 14-15 yoshgacha oralig‘iga to‘g‘ri keladi. O‘smirlik davrining boshlanishi qiz bolalarda o‘g‘il bolalarga nisbatan 1-2 yil avvalroq boshlanadi. Bu davrda rivojlanishning barcha jihatlari: jismoniy, aqliy, axloqiy, ijtimoiy va shu kabilarning mazmun mohiyati ham o‘zgaradi. O‘smirning hayotida, ruhiyatida, tanasida fiziologik hamda ijtimoiy holatida o‘zgarishlar sodir bo‘ladi. U endi “bola” emas, lekin hali “katta” ham emas. Uning o‘z-o‘ziga va atrofdagilarga nisbatan bo‘lgan munosabatlari butunlay boshqacha xarakter kashf etadi. Uning qiziqishlari tizimi, ijtimoiy yo‘nalishi qayta shakllanadi. O‘z-o‘zini baholashi, qadryatlar tizimi o‘zgaradi. Uning uchun o‘z “men”i va shu “men”ning ahamiyati ortadi. Bu davrda o‘smir rivojidagi keskin o‘zgarishlar asosida fiziologik hamda psixologik o‘zgarishlar yotadi. Fiziologik o‘zgarishlar jinsiy etilishning boshlanishi, ikkilamchi jinsiy belgilarning paydo bo‘lishi bilan harakterlanadi. Organizmdagi o‘zgarishlar bevosita o‘smir endokrin sistemasining o‘zgarishlari bilan bog‘liqdir. Bu davrda ichki sekretiya bezlaridan biri gipofiz bezining funksiyasi faollashadi. Uning faoliyati organizm to‘qimalarining o‘sishi va muhim ichki

sekretiya bezlarining, ya'ni qalqonsimon bez, buyrak usti, oshqozon osti, jinsiy bezlar ishini kuchaytiradi. Natijada bola bo'yining o'sishi tezlashadi, jinsiy balog'atga etish jarayoni amalga osha boradi. Psixologik o'zgarishlar o'smirlik davrida kattalarga nisbatan agressiv munosabatning paydo bo'lishi, kattalarga nisbatan negativizm singari noxush xulqatvor alomatlari paydo bo'lishi mumkin. Bu xususiyat o'z-o'zidan kelib chiqadigan bevosita jinsiy etilish tufayligina emas, balki o'smir yashaydigan ijtimoiy shartsharoitlar, uning tengdoshlari bilan, kattalar bilan munosabati, maktab va oilasidagi egallab turgan o'rni bilan bog'liq bo'ladi. O'smirlik egosentrizmning shakllanishi-butun olam va uning qonuniyatlari unga bo'ysunishi kerakday fikrning paydo bo'lishiga olib keladi. Shuning uchun ham aynan o'smirlik paytida bolalar o'z ota-onalari bilan hadeb tortishaveradilar. Aniq bir to'xtamga kelolmasa ham tortishish biror fikrni izhor qilish ehtiyojining o'zi unga yoqadi. O'smirlik yuqorida ta'kidlanganidek qarama-qarshiliklarga boy davrdir. Bu davr "krizis" (inqiroz) davri deb ataydilar. To'g'ri tashkil etilmagan hayot sharoiti, ya'ni ota-ona va pedagoglarning o'smir rivojlanish qonuniyatlarini bilmasligi o'smir shaxsi shakllanishida krizisni keltirib chiqaradi. O'smirlik davrida bola kattalik va kichiklik orasida qoladi va kattalar tomonidan uni katta inson sifatida tan olinishini kutadi. Oila bolani o'rab turgan ijtimoiy muhitning eng muhim bo'g'inidir. Oilaning bola shaxsi shakllanishiga ko'rsatadigan ta'siri benihoyat kattadir. Aynan oilada shaxs birinchi hayotiy tarbiyani va tajribani oladi, dastlabki kuzatuvlarni o'tkazadi va turli vaziyatlarda o'zini tutishni o'rganadi. Ota-onalarning bolaga o'rgatadigan tarbiyasi aniq misollar bilan tasdiqlanishi juda muhim, shunda u kattalarda nazariya amaliyotdan farq qilmasligini ko'radi; aks holda ota-onasining salbiy misollariga taqlid qilishni boshlaydi. Ota-ona va o'qituvchilar uni katta inson sifatida tan olishlari, ayrim masalalarni u bilan maslahatlashishlari o'smirda kuzatilayotgan inqirozni hech qanday psixik zo'riqishlarsiz o'tishiga sabab bo'ladi. Buning uchun har bir ota-ona va pedagog o'smirlik davri va bu davrda o'smirda qanday munosabatda bo'lishni bilishlari juda zarur. Shunga qaramay, o'smirlik davridagi «tanglik»ni tushuntirishdagi nazariy fikrlar taraqqiyoti shunday umumlashmani yuzaga keltiradiki, unga ko'ra, o'smirlik davrining namoyon bo'lishi va o'tishi hayotdagi ijtimoiy shart-sharoitlar, o'smirning rivojlanishi, uning kattalar olamidagi mavqeyiga bog'liq.

O'smirlar va kattalarning o'zaro munosabatlari o'zgaradi. O'smir avval bajonidil bajaradigan talablarga endi qarshilik ko'rsata boshlaydi. Uning mustaqilligini cheklashganda, vasiylik qilishganda, yo'naltirishganda, nazorat qilishganda, quloq solishni talab qilishganda, jazolashganda, uning qiziqishlari, munosabatlari va fikrlari bilan hisoblashishmaganda u xafa bo'ladi va norozilik bildiradi. O'smirda o'z qadrini bilish hissi paydo bo'ladi va u o'zini kamsitish, mustaqillik huquqidan mahrum qilish mumkin bo'lmagan inson deb biladi. Bolalikdagi kattalar bilan munosabat turi

o'zgaradi, uning o'z kattaligi darajasi haqidagi tasavvurlari bilan mos kelmay qoladi. U kattalar huquqini cheklaydi, o'zinikini esa kengaytiradi. Ishonch va mustaqillik namoyon etishga da'vo qiladi, ya'ni kattalar bilan ma'lum teng huquqlilikka va ularning shu narsani tan olishiga erishishga harakat qiladi. Tengdosh bolalarning asosiy tenglik holati mazkur munosabatlar muhitiga nisbatan o'smirda alohida qiziqish uyg'otadi, bu hol o'smirda yuzaga keladigan shaxsiy kattalik hissining etik mazmuniga mos keladi. O'smirda kattalarga nisbatan tengdoshlariga ko'proq tushunarliroq va yaqinroq bo'lgan qadriyatlar shakllanadi. Kattalar bilan muloqot tengdoshlar bilan muloqotning o'rnini bosa olmaydi. O'smir uchun tengdoshlar bilan muloqot u mustaqil harakat qilgan o'zining shaxsiy munosabatlari muhitiga ajraladi. U bunga haqqim bor deb o'ylaydi, o'z huquqlarini himoya qiladi, va aynan, shuning uchun ham kattalarning o'rinsiz, qo'pol aralashuvi xafagarchilik va norozilikka olib keladi. O'smirda bir tomondan tengdoshlar bilan muloqot qilish va hamkorlikdagi faoliyatga intilish yaqqol namoyon bo'ladi. Jamoa hayoti bilan yashash, yaqin o'rtoqlar, do'stga ega bo'lish xohishi do'stlar tomonidan qabul qilingan, tan olingan, hurmat qilingan bo'lishdek kuchli xohishdir. Bu muhim talabga aylanib boradi. O'smir uchun eng yoqimsiz vaziyat-jamoa va o'rtoqlarining noroziligi, muloqot qilishni xohlamaslik, eng og'ir jazo esa-ochiq yoki nooshkor aloqa uzish, gaplashmaslikdir. O'smirlar do'stlik munosabatlarining muhim me'yorlari-sha'nini hurmat qilish, tenglik, sodiqlik, do'stga yordam, to'g'ri so'zlikdir. O'smirning o'quv faoliyatida o'rta maktabga o'tish kuzatiladi. Bu bilan o'smirlarning o'qishi sezilarli darajada murakkablashadi: bitta o'qituvchi o'rniga besh-oltita yangisi paydo bo'ladi, ularning tushuntirish va so'rash usuli ham, o'quvchilarga talab va munosabati ham har xil. Buning ustiga o'qituvchilar ularni avvaliga yaxshi bilmaydilar, natijada "sevimli" va "sevimli bo'lmagan" o'qituvchilar paydo bo'ladi. O'smirlar bilimdon va talabchan, lekin materialni qiziqarli va aniq tushuntirib beradigan, darsni bir me'yorda tashkil eta oladigan, unga jalb qila oladigan, darsni har bir o'quvchi uchun maksimal darajada unumli o'ta oladigan adolatli, oqko'ngil va madaniyatli o'qituvchilarni yoqtiradilar. O'rta sinflarda o'quvchilar fanlar asosini o'rganish va o'zlashtirishga kirishadilar. Bolalar katta hajmdagi bilimlarni egallashi kerak bo'ladi. O'smirlik yoshining oxiriga kelib esa, ular o'zlarining bo'lg'usi kasbi va, umuman, kelajaklari haqida o'ylay boshlaydilar. Har bir ota-ona va pedagogik jamoa o'smir rivojlanish qonuniyatlarini bilishi, o'smirga nisbatan to'g'ri munosabatni yo'lga qo'yishi, farzandi xulq atvorini iloji boricha tushunishi, unga mustaqil inson sifatida munosabatda bo'lishi, undagi holat yetakchi faoliyat ekanini tushungan holda uning yaqin do'stlari davrasidan xabardor bo'lib, uning uchun hurmatli va ishongan do'stlari davrasida ko'proq bo'lishiga imkon berishi, qo'llab-quvvatlab turishi kerak. Yosh oilalar jamiyat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'naviy yangilanishi va yuksalishini muhim sub'ektlaridan bo'lib, ijtimoiy

hayotda ro‘y berayotgan murakkab jarayonlarga o‘z ta‘sirini o‘tkazishda va taraqqiyotni harakatga keltirishida muhim ro‘l o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. G‘oziyev E. Psixologiya. Yosh davrlar psixologiyasi. – T.: “O‘qituvchi”, 1994. – 223-b.
2. Abdullayeva M. O‘smirlarni oilaviy hayotga ma’naviy tayyorlashning ijtimoiy pedagogik shart-sharoitlari. T.: 2004. –132-b.
3. Xidirova F.F. Oilada qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlashning pedagogik shart-sharoitlari. Ped. fan. nom. diss. – T., 2007. –131-b.
4. Yorboboyeva.I.B. O‘smir yoshdagi o‘quvchilarni oilaviy hayotga tayyorlashning psixologik imkoniyatlari. Муғаллим ҳәм ўзликсиз билимлендириў" ilmiy-uslubiy jurnalining 2022-yil 6\7 sonida ISSN-2181-7138.
5. Yorboboyeva.I.B. Psychological Problems of Preparing Teenagers for Family Life During Education. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching ilmiy jurnalining Volume 15| December 2022 ISSN: 2795-739X.

КОТ ҚАЛЪАСИ – АФРИҒИЙЛАР СУЛОЛАСИ ПОЙТАХТИ

Турганов Б.Қ., Уразбаев А. П.

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти Тарих ўқитиш методикаси кафедраси доценти, тарих фанлари номзоди

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти «Ижтимоий–гуманитар фанларни ўқитиш методикаси (тарих)» мутахассислиги магистранти

Аннотация. Мақолада ёзма манбалар ва археологик материаллар асносида илк ўрта асрларга оид Жанубий Орол бўйидаги Кот қалъаси тарихи ўрганилди. Кот қаласи IV–X асрларда Хоразм давлатида узоқ муддат ҳукмронлик қилган Африғийлар сулоласининг пойтахти ва марказий шаҳри бўлган. Кот шаҳрининг энг гуллаб яшнаган даври IX - X асрларга тўғри келади. Бу даврда шаҳар Буюк ипак йўли чорраҳасида жойлашган савдо-иқтисодий марказ сифатида муҳим стратегик аҳамиятга эга бўлди. Шунингдек, бу даврда Кот шаҳрида илм-фан ва маданий соҳалар ҳам ривож топади.

Афсуски, X аср охиридаги сиёсий воқеаликлар ва табиий факторларга боғлиқ Кот шаҳари ўзининг аввалги мавқеини йўқота бошлайди.

Калит сўзлар: Африғийлар сулоласи, Кот қалъаси, Жанубий Орол бўйи, Хоразм давлати, илк ўрта асрлар, ёзма манбалар, археологик материаллар, пойтахт шаҳар, маданий марказ, Буюк ипак йўли чорраҳаси, савдо-сотик, маданий марказ.

Марказий Осиё худудида илк давлатчиликнинг шаклланишида Жанубий Орол бўйидаги қадимий пойтахт шаҳарлар алоҳида ўрин тутган. Ўзбек давлатчилигининг тамал тошини қўйган Хоразм давлатининг 2700 йиллик тарихга тенг эканлиги кўплаб тарихий адабиётларда ўз ифодасини топган. Жанубий Орол бўйидаги қадимий Хоразм давлатининг Даржаш (Ақшахон қалъа), Тупроқ қалъа, Кот (Фил қалъа, Қият), Гургандж (Кўҳна–Урганч), Вазир – Дэвкескан, Хива каби марказий ва пойтахт қалъалари тўғрисида кўплаб афсона ва ривоятлар сақланган.

Айниқса, ўзбек давлатчилик тарихида 700 йиллик тарихга эга Африғийлар сулоласи ва унинг IV–X асрлардаги пойтахти Кот қалъаси тарихини ўрганиш давлатчилик тарихимиздаги долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Кот

қалъаси Қорақалпоғистон Республикаси Беруний шаҳрининг жануби–ғарб томонида жойлашган. Кот сўзининг луғавий маъноси қадимги хоразм тилида «қишлоқ» деган маънони англатган. Баъзан «Кос» хоразм тилида даштликдаги узун девор маъносини билдиради. Ҳар иккаласи ҳам аҳоли яшовчи худуд кент маъносига тўғри келади. Сўнгги ўрта асрлардаги маҳаллий ва рус манбаларида шаҳар Қият номи билан аталган.

Кот қалъасида 1937 йили А.Н.Тереножкин томонидан дастлабки разведкалик археологик тадқиқот ишлари олиб борилган. 1963–йили археолог Ю.П.Маньлов томонидан археологик қазув ишлари давом эттирилган [8,49–53]. Қалъада олиб борилган археологиялик тадқиқотларда мил.авв. IV–II асрлар, мелодий II–IV ва VII–VIII асрларга оид артефактлар аниқланган.

Афсуски, Амударё сувининг бир неча бор тошқинлари ва қалъани сув босганлик туфайли Кот қалъасининг ўрта асрлардаги қиёфасини археологик жиҳатдан ўрганиш биров мушкул ҳисобланади.

Ёзма манбалардаги маълумотлар илк ўрта асрларда Кот – Хоразмнинг пойтахт шаҳар сифатида Шарқдаги йирик иқтисодий ва маданий марказлардан бири бўлганлигини кўрсатади.

Араб–форс муаллифлари асарларида шаҳар «ал–Фир – Фил (ат–Табарий), Кот ёки Кос (Истаҳрий, Ибн Хавкал, Мақдисий), Фил ёки Фир (Беруний)» каби номлар билан аталади.

Абу Райхон Берунийнинг «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» номли асарида Фирқалъа ва уни қурдирган Хоразм шоҳи ҳақида маълумотлар мавжуд: «Африғ Искандар тарихининг олти юз ўн олтинчи (мелодий 305 йили) йилида ал–Фир устига ўз қасрини қурдирди. Кейин хоразмликлар Африғ ва унинг авлоди подшоҳлигидан тарих олдилар» [1,71]. Унинг Кот шаҳари қурилиши тўғрисидаги маълумоти қизиқарлидир: «Ал–Фир Хоразм шаҳри яқинидаги қалъа эди, у лойдан ва хом ғиштдан қурилган бўлиб, бири ичига иккинчиси қурилган ва бирдан иккинчиси баланд учта девори бор эди ва уларнинг ҳаммасидан подшолар кўшкни баланд эди. Ал–Фир ўн миль ва ундан олисдан ҳам кўриниб турарди»[1,48].

Ҳозирда Фил қалъасининг сақланиб қолган қисми Беруний туманидаги Шоббоз қишлоғидан 2–2,5 км шимолроқда жойлашган. Фил қалъа квадрат шаклда қурилган қалъа бўлиб, ҳажми тахминан 220x220 метрдир[6,117]. Қалъани бир неча марта сув босган. Унинг деворлари жуда емирилиб нураб кетган. Қалъаниннг жануби–шарқий бурчагида квадрат шаклда ҳажми 54x54 метрга тенг кўшк бор. У жуда қалин ва баланд девор билан ўраб олинган. Деворлари баландлиги 10–11 метр, қалинлиги 6 метр. Деворлари лой пахсалар билан қурилган. Кўшкнинг ички қисми бўш.

Маҳаллий аҳоли ўртасида қадимда Хоразм подшолари бу иншоот ичида ўзларининг филларини асрашган деган ривоят сақланиб келган. Фил қалъадан сўнгги кушонлар даврига оид кам миқдордаги кулолчилик материаллари топилган. Мазкур археологик маълумотлар Фил қалъа 305 йилда Африғ кўши курилмасдан ва бу ерга африғийлар қароргоҳи кўчирилмасдан илгари мавжуд бўлганлигидан дарак беради.

Маълумки, Кот пойтахт шаҳарга айланган даврда Хоразмда ижтимоий–иқтисодий муносабатларда катта ўзгаришлар рўй берган давр сифатида изоҳланади. Бу даврда кулдорлик тузуми инқирозга учраб янги ижтимоий–иқтисодий феодал тузумнинг шаклланиш жараёни юз бермоқда эди. Шу сабабдан Кот шахрининг шаклланиш жараёни бир текис кечмаган.

Академик Я. Ғуломов фикрича, «IV асрда Кот канали рустоғида ва Тупроққалъада ҳаёт тугайди ёки инқирозга юз тутган. Кот рустоғи бўйидаги Фил қалъа қурилиши тугаланмай қолган» [6,123]. Ушбу ижтимоий–сиёсий инқироз икки аср давом этиб «воҳадаги маданий ва иқтисодий ҳаёт» фақат V–VI аср бошларида янгидан қайта жонлана бошлайди. Бу даврга келиб Африғийлар сулоласи томонидан Хоразм давлати сарҳадларини бирмунча мустаҳкамлашга эришилади.

Араблар ҳукмдорлиги даврида Хоразмнинг иккига бўлиниб кетиши воҳанинг сиёсий ва иқтисодий тараққиётини орқага сурувчи салбий омиллардан бири бўлди. Бу даврларда Жанубий Хоразм африғийлар сулоласига мансуб бўлган Хоразмшоҳ тасарруфида бўлиб, пойтахти Кот шаҳри эди. Шимолий Хоразмга араб амирлари бошчилик қилган; пойтахти Журжония (Урганч) шаҳри эди.

Араб муаллифлари томонидан Кот «Фил» шаҳри номи остида Табарий (839–923 йй.) томонидан 712 йилги арабларнинг Хоразмга ҳарбий юриши давридаги воқеаларни тасвир этиш муносабати билан тилга олинади. Муаллифлардан Табарий ва Белазурий асарларида Кот шаҳри Хоразмнинг ўша даврдаги учта шаҳарларидан бири сифатида тилга олади. Улар ал–Фир (Кот), Хазарасп ва Урганч шаҳарлари эди.

Белазурий (892 йилда вафот этган) таъкидлашича, Кот йирик (Хоразмда) мудофа иншоотида эга шаҳар, майдони жиҳатдан араблар давригача бўлган Самарқанд шаҳрига тенг бўлган [10,235]. Бироз кейинги даврдаги араб–форс муаллифларидан Истахрий (850–934 йй.) Хоразмнинг ўн учта шаҳрини санаб ўтади, улардан биринчилар қаторида Кот шаҳри номи келтирилади [9,180].

Ал–Истахрий ёзишича, «Унинг пойтахти хоразмчасига Кас дейилади. Унда қалъа бўлиб, ҳозирда унда ҳеч ким яшамайди. Унинг ичида шаҳар (мадина) бор, лекин уни дарё бузиб юборган, халқ эса унинг орқасига бошқа шаҳар қуриб

олган; дарё (ҳеч ким яшамайдиган) қалъа яқинига келиб қолганлиги сабабли, уни вайрон қилса керак деб хавфланадилар. Жоме масжид орқасида (ундан шарқроқда), Хоразмшоҳнинг саройи, жоме масжид ва зиндон қалъа (шу) ёнидадир. Шаҳар (мадина) ўртасида Жардур канали бор, бу канал шаҳар ва бозорни икки қисмга бўлиб туради. Шаҳарининг узунлиги 1/3 фарсахга (2 км дан ортик) тенг, кенглиги ҳам шунча» [9,178]. Демак, IX–X асрларда Кот қалъаси майдони тахминан 500 га яқин бўлган .

Ал–Муқаддасийнинг «Аҳсон Ат–тақосим фи–маърифат алақолим» («Иқлимларни ўрганиш учун энг яхши қўлланма») асарида (X аср) ёзилишича, «Кас (Кот)ни Шаҳристон деб атайдилар дейди. У (дарё) қирғоғида ва катталиги бўйича Нишопурга ўхшайди, дарёнинг шарқ томонидадир. Бозор жойнинг ўртасида жоме масжид бор. Ҳукумат девони шаҳар ўртасида арк бўлган, лекин уни дарё бузиб ташлаган. Шаҳар дарё тагида қолиб бормоқда, аҳоли эса соҳилдан узоқлашмоқда» [6,154].

Ал–Муқаддасий Кат ҳақидаги қуйидаги жумлаларни қўшимча келтириб ўтади: «Шаҳар (Кат) ғоят даражада кўркам, унда фозилу–олимлар, нафис адабиётнинг кўпдан–кўп билимдонлари бор...».

IX–XI асрларда Кот шаҳри Хоразм давлатининг иқтисодий, илмий ва маданий маркази бир бўлиб, бу борада у Самарқанд, Бухоро, Нишопур, Марв каби Шарқнинг йирик шаҳарлари билан беллаша оларди. Шаҳарда масжид ва мадрасалар фаолият кўрсатиб, уларда ўз даврининг илғор ва билимдон кишилари диний ва дунёвий фанлар, маданиятни тарғиб қилардилар.

Сайёх ал–Муқаддасий (985 йил) бу ҳақида қуйидаги маълумотларни беради: «Шаҳар улуғвор, унда кўплаб уламолар бор, улар ноёб китоблар билимдони»[3,29].

Ўша даврда Кат шаҳрида диний илмлар билан бир қаторда дунёвий фанлардан астрономия, математика, геодезия, математика, география каби фанлар анча ривожланганлиги, шубҳасиздир.

Абу Райҳон Берунийнинг гувоҳлик беришича, IX асрда Ўрта Осиёнинг баъзи йирик шаҳарларида расадхоналар мавжуд бўлиб, у жойларда маҳаллий олимлар фаолият юритишган. Жумладан, Марв, Амул (Чоржаў) ва Хоразм ҳукмдори Мансур ибн Талх даврида мунтазам астрономик кузатиш ишларини олиб борилган. X аср охири ва XI аср бошларида Ибн Ироқ ва Беруний Кот шаҳрида, Ибн Сино ва Беруний Гургон шаҳрида, Беруний Кўҳна –Урганч шаҳарларида бундай астрономик кузатувларни олиб боришган[3,19].

Абу Райҳон Беруний ёзишича, у 990–йилда Кот шаҳрида яшаган даврда муҳим аҳамиятга эга астрономиялик кузатишлар олиб борган. Бунинг

натижасида Кот шаҳрининг географик кенглигини аниқланган. У айланасимон асбоб ёрдамида шаҳарда қуёшнинг оғиш жараёнини ҳисоблаб чиққан [3,27–28].

Кот – Буюк ипак йўли чорраҳасида жойлашган муҳим савдо–иқтисодий аҳамиятга эга бўлган транзит шаҳар ҳисобланган. Ўрта асрларда Хоразмда Буюк ипак йўлининг тармоқлари ҳисобланган учта халқаро йўл туташган:

- 1) Мовароуннаҳрдан бошланган асосий карвон йўли;
- 2) Хуросондан;
- 3) Журжондан.

Ушбу Мовароуннаҳрдан бошланган асосий карвон йўли Бухоро –Варахша – Қизилкум (Амударёнинг ўнг қирғоғи бўйлаб) – Кот – Хос –Нузкат – Вайхон – Нукбоғ – Миздакхон – Кўҳна –Урганч орқали ўтган. Кот шаҳарининг Буюк ипак йўли чорраҳасида жойлашуви унинг шимол томондан Шарқий Европа ва кўчманчи туркий халқлар билан, жанубда Ўрта Осиё, Бухоро, Эрон, Хитой, Ҳиндистон ва араб халифалиги ҳудудлари билан савдо–иқтисодий ва маданий интеграциясини таъминлади ва шаҳарнинг юксалишига хизмат қилди.

Айниқса, Ўрта Осиёнинг Шарқий Европа ва кўчманчи туркий халқлар билан олиб бориладиган ташқи савдосида Кот шаҳри муҳим стратегик аҳамиятга эга бўлди [14,33–37].

Муаллифи номаълум «Худуд ал–алам мин ал–машриқ ила–л мағриб» (X аср) асарида ёзилишича: «Кос (Кот) –Хоразмнинг бош шаҳри .. турк товарлари, савдогарлари йиғиладиган жой.. У жойдан ёстик, сирланган кийимлар, пахта газламаси, рухбин (махсус пишлоқ тури) ташқи савдога чиқарилади»[9,216].

Ўрта аср муаллифларидан Истахрий (850–934 йй.) Кот шаҳри иқтисодий ҳаёти тўғрисида, «Кос (Кот–Хоразм) – бадавлат шаҳар, озиқ–овқат маҳсулотлари, мевалар.. пахта, жундан газламалар тайёрланади. ...Уларнинг ўлкасида (Хоразм) ҳеч қандай олтин, кумуш ёки қимматбаҳо тош конлари йўқ. Уларнинг асосий бойлиги турклар билан бўладиган савдодан ва чорва молларини кўпайтиришдан топади» дея маълумот беради [9,180].

Араб–форси муаллифлари маълумотлари шуни кўрсатадики, илк ўрта асрларда Кат шаҳарида тўқувчилик, кулоллик, металлсозлик ва бошқа кўплаб ҳунармандчилик соҳалари тараққий этган бўлиб, бу эса ўз навбатида шаҳарда илм–фан, маданий ва иқтисодий ҳайтнинг ривожланишига ҳам сезиларли даражада таъсир кўрсатади [12,116–119].

Манбаларда келтирилган маълумотлар таҳлилларига кўра, Кат шаҳрида Шарқ мамлакатларидан, шунингдек, Шарқий Европадан келган турли халқлар, ҳатто румликлар ва сурияликлар ҳам тўпланиб турли соҳалар юзасидан мулоқотда бўлишган.

Ўрта аср муаллифлари асарларида Кат шаҳрининг инқироzi тўғрисида ҳам баъзи маълумотлар учрайди. Абу Райхон Беруний «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» асарида кўрсатилишича, «Ал–Фир ўн милча ва ундан узоқроқ масофадан кўринар эди. Жайхун (Амударё) ҳар йили уни бузиб, йикитиб ва парчалаб олиб кета берди; ниҳоят Искандар (А. Македонский – Т.Б.Қ.) тарихининг минг уч юз бешинчи йилида ундан асар ҳам қолмайди» [1,71].

Унинг тахминан 994 йиллар атрофида Кат шаҳридаги Ал–Фир қасри дарёга фарқ бўлди, деган маълумотлари ҳақиқатдир. Шунингдек, 995 йилда Урганч ҳокими Маъмун ибн Муҳаммад иккала Хоразмни бирлаштириб ягона мустақил Хоразм давлатини ташкил этади ва Африғийлар сулоласи ҳукмронлиги барҳам топади. Урганч Хоразмнинг ягона пойтахтига айлантирилади.

Ибн Хавкал (997 йил) Кат шаҳарнинг вайронага айланганлигини тўлалигича тавсифлайди: «Унда сарой ва ташқи шаҳар бор эди. Дарё сарой яқиндаги ташқи шаҳар (рабод), марказий масжид ва қамоқхона барчасини ўз қаръига қамрам олди, ҳеч қандай иморат ёки яшаш жойлари излари ва қолдиқлари қолмади. Улар (Кот аҳолиси –Т.Б.Қ.) ундан нарироқда бошқа шаҳар қуришди» [9,183].

Афтидан, кўплаб муаллифлар маълумотларига кўра, X аср охирида Кат шаҳри сув тошқини остида қолган бўлсада, орадан узоқ вақт ўтмасдан қалъа қайта бунёд этилган. Бу ҳақида Ёқут Ҳамавийнинг (XIII аср боши) ёзишича, Кат қалъаси Жайхун (Амударё)нинг шарқий қирғоғида, Журжониядан (Кўхна–Урганч –Т.Б.Қ.) 20 фарсах (тахминан 160–170 км масофа) нарида бўлган. Ундаги жоме масжиди ва хоразмшоҳ қароргоҳи қалъа ортида жойлашган. Бозор шаҳарнинг марказида, Жардуришак сойи бўйида бўлган.

Мазкур маълумотлар IX–X асрларда Кат нафақат Хоразмнинг балки, Шарқдаги йирик иқтисодий, илмий ва маданий марказларидан бири бўлганлигини кўрсатади.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш зарурки, ўзбек давлатчилиги, шаҳарсозлик тарихи, ўрта асрлардаги иқтисодий ва маданий ҳаётини ўрганишда Жанубий Орол бўйидаги Кат қалъаси ва унинг атрофидаги қадимий қалъалар тарихини ҳар томонлама ўрганиш муҳим аҳамият касб этади ва ёшларимизда ватанпарварлик туйғуларини шакллантиришга хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР

1. Абу Райхон Беруни. Избранные произведения. Т. I. –Ташкент.1957.
2. Амир Темур ва Улуғбек замондошлари хотирасида. –Тошкент. Ўқитувчи, 1996.
3. Булгаков П.Г. Жизнь и труды Беруни. –Ташкент. Фан. 1972.
4. Готье Ю.В. Английские путешественники в Московском государстве в

16 веке. –Москва: ОГИЗ. 1937.

5. Гулямов Я. Памятники города Хивы. – Тошкент. 1941.

6. Гуломов Я. Хоразмнинг суғорилиш тарихи. –Тошкент.Фан, 1959.

7. Иброҳимов Н. Ибн Баттута ва унинг Ўрта Осиёга саёҳати. –Тошкент. Шарқ. 1993.

8. Манылов Ю.П. К изучению городища Кят // ВКК ФАН УзССР. – Нукус, 1966. – № 2. – С. 49–53.

9. Материалы по истории туркмен и Турмении. Т. I. –М–Л.: 1939.

10. Толстов С.П. По следам древнехорезмской цивилизации. –М–Л.: 1948.

11. Хоразм тарихи. –Урганч. Хоразм нашриёти, 1997.

12. Турганов Б.К. [Металлообрабатывающее ремесло средневекового Хорезма \(по данным археологических и письменных источников\)](#) // Диалог городской и степной культур на евразийском пространстве //Материалы V Между– народной конференции, посвященной памяти Г.А. Федорова–Давыдова 2–6 октября 2011 года. –Казань, Астрахань. 2011. –Б. 116–119.

13. Турганов Б.К., Алламбергенов С.К. Роль металлических предметов в изучении средневековых культурно-экономических связей Хорезм //Международный научный журнал символ науки. ISSN 2410–700 х. 5/2021. – Б.48–54.

14. Турганов Б., Байниязов А. Средневековые весы Хорезма. Инновационная наука. Международная журнал. №1. 2020. –С.33–37. ISSN 2410–6070.

BA'ZI ETNOTOPONIMLARINING YASALISHI XUSUSIDA

Maftuna Zoir qizi Safarova,
Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi
Bukhara, Uzbekistan
maftunasafarova558@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslikda yasaliş masalalarining onomastik jihatdan o'rganilishi, ayrim etnonimlar hamda ular asosida shakllangan toponimlarning yasaliş xususiyatlariga alohida e'tibor qaratilgan. Buxoro etnotoponimlarining kelib chiqish tarixini lingvistik jihatdan tadqiq etish orqali, onomastik tizimda so'z yasalişining kompozitsiya, leksik-grammatik yoki onomastik konversiya kabi usullar natijasida tuzilishi aniqlanadi.

Key words: etnonim, toponim, etnotoponim, onomastik, lingvistik, yasaliş, konversiya, kompozitsiya, leksik, grammatik.

Respublikamiz hududida tarqalgan etnonim va etnotoponimlarni yig'ish, ularni tadqiq etish o'zbek tili uning shakllanish bosqichlari xususida ma'lumot tashiydi. Shuningdek, xalqimiz turmush tarzi, tarixi, milliy ananalari va qadriyatlari, hududlar arxeologiyasi, geografiyasi bo'yicha ma'lumot beribgina qolmay, ilmiy tadqiqotlar uchun boy manbaa bo'lib xizmat qiladi. Etnonim (*ethnos* – “xalq” va *onim* – “nom”) va etnotoponim (millat, xalq, urug', qabila nomlari asosida shakllangan joy nomlari) larni ma'lum bir hududlar bo'yicha to'plab o'rganish mintaqaviy lisoniy hodisalar tizimining o'ziga xos xususiyatlarini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

Viloyatimiz hududida tarkibi birgina lug'aviy asosdan iborat obyekt nomlari, ya'ni sodda tarkibli etnotoponimlar ham uchraydi:

1) *tub sodda etnotoponimlar.* Bunday etnotoponimlarga Arlot//Alot//Olot Arablar, Arabon, Arabcha, Afg'onon, Bahrin, Burqut, Jaloir, Mang'itlar kabi ellikdan ortiq nomlarni misol qilib ko'rsatish mumkin.

2) *yasama sodda etnotoponimlar.* Buxoro viloyati hududida bunday etnotoponimlarni uchratmadik.

Sodda tub etnonimlar, asosan, apellyativlarning onomastik konversiya usuli asosida toponimga ko'chishdan hosil bo'ladi, ya'ni toponimizatsiyalashadi. Sodda tub etnonimlarning lug'aviy asosi ma'noviy va morfologik jihatdan esa turlicha bo'ladi.

O'zbek tilida tub sodda asosli etnotoponimlarni morfologik jihatdan quyidagicha tasniflash mumkin:

1) ot asosli sodda tub etnotoponimlar: Arlot//Alot//Olot (*Peshko' tumani Sadir MFY*), Arablar (*Shofirkon t., G'ijduvon t. Ulfatbibi MFY, Jondor t., Vobkent t.*), Afg'onon (*Buxoro t., Amirobod, Guliston MFY*), Bahrin (*Romitan t. Mirishkor MFY*), Burqut (*Vobkent t.*), Jaloir (*Jondor t., Qorako'l t.*).

2) son asosli sodda tub etnotoponimlar: Mang'itlar – mo'g'ulchada ming soni manga so'zi bilan ifodalangan [7] (*Peshko' t. Quchoq MFY*), Mingon (*Shofirkon t. Bobur MFY*), Nayman (*Vobkent t.*), Qirqlar (*Romitan t.*), Yuzon (*Buxoro t. Bog'ikalon MFY*).

Bulardan tashqari barchamizga ma'lumki, tilshunoslikda so'z yasalishi alohida bo'lim, soha sifatida o'rganilib kelinmoqda [4]. So'z yasashdagi usul va vositalar etnonim va etnotoponimlarni yasashda ham ishtirok etadi, lekin bunda etnotoponimlarning o'ziga xos semantik va grammatik xususiyatlarini e'tiborga olish zarur. Leksemalar toponimga aylangach, ularda bir qator sifat o'zgarishlari sodir bo'ladi. Buxoro viloyati etnotoponimlarining derevatsion manzarasi rang-barang bo'lib, unda so'z yasalishining barcha usullarini uchratish mumkin.

Ma'lumki, xalq tili o'zining soda va ixchamligi, mazmunan teranligi bilan hamisha e'tiborni jalb etib kelgan. Shu ma'noda etnotoponimlar ham alohida ahamiyatga ega bo'lib, ularda so'z yasalishining kompozitsiya, affiksatsiya, onomastik konversiya, leksik-grammatik usullari qo'llanilgan.

Onomastik konversiya usuli bilan yasalgan nomlar. Etnotoponimlarni tahlilga tortganda uning toponimga aylangunga qadar bo'lgan ma'nosi, so'ngra toponimik ma'nosini farqlash muhim ahamiyatga ega. So'z yasalishi strukturadagi yasovchi-yasama munosabati etnotoponimning yasalishi, etnotoponimik ma'no toponimga aylangunga qadar bo'lgan ma'no munosabatlarida aks etadi. Masalan, Tuyachi, Takali, bahrin etnotoponimlari dastavval tuya+chi, taka+li, bahr+in tarzida shakllanganligini asta-sekin asos bilan qo'shimcha birlashib, o'rtadagi aloqa yo'qolib, tuya, taka, bahr ma'nolari unutilganligi, Tuyachi, Takali, bahrin kabi etnotoponimlarning yaxlit bir nomga kelib qolishini sezish unchalik qiyin emas, balki tuyachi, takali, bahrin leksemalari so'z yasalishining o'ziga xos bosqichini bosib o'tgan. Bu usul leksik-grammatik xarakterdagi usul yoki appelyativ toponimizatsiyalashuv (onomastik konversiya) deb qarash mumkin[1]. Onomastik konversiya yo'li bilan vujudga kelgan nol ko'rsatkichli bunday nomlar toponimga aylanmasdan oldin ma'lum bir etnik guruh nomini, kishilar to'pini anglatgan bo'lsa, endilikda, ularning vazifasi muayyan bir obyektga xuddi shunday boshqa bir obyektga farqlashdan iboratdir [3]. Onomastik konversiyada birinchi va ikkinchi elementlarni ajratish mumkin. Birinchi element yasovchi, ikkinchi element yasalma. Bunda birinchi elementning strukturasi e'tibor berish kerak. Birinchi elementning o'zi ham yasama bo'lishi mumkin. Toponimlarning

yasalish xususiyatiga e'tibor berish ularning morfologik strukturasi belgilashda ham muhim ahamiyatga ega.

Toponimlarning soddalashuvi natijasida ayrim komponentlarning tushishi tufayli toponimlar tarkibida sintaktik munosabat nol ko'rsatkichga ega bo'ladi. Masalan: *Bo'rilik mahalla – Bo'rilik, Qashqarmahalla – Qashqar* kabi.

Onomastik konversiya asosan atoqli otlar doirasida bo'lib, toponimning sintaktik qurshovi, formal-morfologik belgilari, funksional maydoni uni lug'at tarkibidagi umumiy leksik qatlamdan farqlaydi. Toponimlarning moslashuvi, yasalish strukturasi ham qator o'zgarishlarga olib keladi [1].

Kompozitsiya usuli bilan yasalgan joy nomlari. Kompozitsiyon usulida nom yasash toponimlar sistemasida ma'lum o'rinni egallaydi. Kompozitsiya (lotincha – composition – tuzish, birlashtirish) so'zlaridan olingan bo'lib, asosan, ikki yoki undan ortiq o'zakning qo'shilishi va birikuvidan yangi nom yasaydi. Nomlar ot, sifat, son, fe'l so'z turkumlariga oid so'zlarning bir-biriga qo'shilishi natijasida vujudga keladi [5].

O'zak tilida toponimlar asosan ikki va undan ortiq so'zning qo'shilishi, birikishidan hosil bo'lib, tilda qo'shma so'zning aniqlovchi, aniqlanmish munosabatidan yasalgan geografik nomlar keng tarqalgan lingvistik hodisa sanaladi. Bu, o'z navbatida, boshqa turkiy tillar toponimikasiga ham xos xususiyat bo'lib, ularni quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin [6].

Ot+ot tipidagi etnotoponimlar:

Arab+mozor, Arab+qishloq, Tojik+arab, Tojik+qishloq, Tojik+mahalla, Arab+mahalla, Kallar+mahalla, Kirg'iz+mahalla, Kirg'iz+qo'rg'on, Qirg'iz+guzar, Qirg'iz+ovul kabi. Qo'shma nom uzvlarining bog'lanish yo'llari va uni yuzaga keltiruvchi omillar bir xil emas. Ot+ot tipidagi toponimlarni antroponim mansub bo'lgan etnonim nomi bilan bog'liq etnotoponimlar, laqablar asosida yuzaga kelgan etnotoponimlar, ijtimoiy mansubligi asosida yaratilgan etnotoponimlar kabi guruhlariga bo'lib o'rgansa bo'ladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, etnonim va ular asosida shakllangan toponimlarni lingvistik jihatdan o'rganish til tarixini yoritishda eng muhim manbadir. Ularning yasalish xususiyatlari orqali qisman bo'lsada o'zbe tili tabiati anglashiladi. Til lug'at tarkibini boyitishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Дўсимов З. Топонимларнинг ясалish масаласига доир // Ўзбек тили адабиёти. – Тошкент: Фан, 1984. – №4. – Б. 44-48.
2. Марқаев К.Ш. Ўзбек тили этнонимларининг лисоний тадқиқи. Фил. фан. ном. дисс. – Т.: 2007. 72-76-б.

3. Отажонова А. Хоразм этнопонимлари. – Тошкент: Фан, 1997. – Б. 75.
4. Қораев С. Ўзбекистон вилоятлари топонимлари. – Тошкент: ЎМЭ давлат илмий нашриёти. 2005. 212-Б.
5. Ҳожиёв А. Ўзбек тилида сўз ясалиши. – Тошкент: Фан, 1989. – Б. 30.
6. Эргашев А.А. Андижон вилояти этнопонимларининг ареал-ономастик тадқиқи. Фил. фан. ном. дисс. – Тошкент: 2012. – Б. 117.
7. Нафасов Т. Қашқадарё қишлоқномаси. – Тошкент: Муҳаррир, 2009. 161-б.
7. Bayramali Ergshovich Kilichev, Maftuna Zoir qizi Safarova. Toponyms formed on the basis of nation names. International Journals of Sciences and High Technologies. Vol. 25 No. 1 February 2021, pp. 104-107.
8. Bayramali Ergshovich Kilichev, Maftuna Zoir qizi Safarova. Bukhara region's typical toponyms transformed by means the names of nations. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science, <http://t-science.org/> p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) 2021.02.05
9. Bayramali Ergshovich Kilichev, Maftuna Zoir qizi Safarova. [The Concept of Totemism and Ethnonym](#). Central Asian Journal of Literature, Philosophy and..., 2022.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=xE0DgREAAAAJ&citation_for_view=xE0DgREAAAAJ:u-x6o8ySG0sC.
8. Maftuna Zoir qizi Safarova. [ALISHER NAVOIY IJODIDA ETNONIMLARNING QO‘LLANILISHI](#). FILOLOGIK TADQIQOTLAR: MUAMMO VA YECHIM” mavzusida xalqaro ilmiy KONFERENSIYA. 2021. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=xE0DgREAAAAJ&citation_for_view=xE0DgREAAAAJ:d1gkVwhDpl0C.
9. Kilichev B.E. [Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari](#). O‘quv qo‘llanma. –Buxoro, Durdon, 2023. – 212 b.
10. Kilichev B.E. Onomastika. O‘quv qo‘llanma. – Buxoro, Durdon, 2023. – 180 b.
11. Kilichev B.E. [Til tizimi va ma’naviy munosabat muammosi](#). Monografiya. – Buxoro, Buxoro nashr. 2022. – 118 b.
12. Kilichev B.E., Haydarova A. Toponymy of G‘ijduvan. International Journal of Language Learning and Applied Linguistics (IJLLAL) <http://inter-publishing.com/index.php/IJLLAL/issue/view/41>.
13. Kilichev B.E., G.Shabonova. “Boburnoma” asaridagi ayrim toponimlarning etimologiyasi haqida. “Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnal.1-tom. №18 (2023) <http://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/8>.

14. Kilichev B.E., M.Rustamova. Muallif nutqi neologizmlari (Sirojiddin Sayyid she'rlari misolida). Innovation: The journal of social sciences and researches/International scientific journal. Volume 1, ISSUE 5, 2023

15. Kilichev B.E., M.Boltayeva. Jondor tuman shevasining ayrim ma'no guruhlari haqida. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 391) Jan.2023.

16. Kilichev B.E. Топонимлар таркибидаги сонлар ҳақида. “Ilm sarchashmalari” Urgench, 2021, 3-son. –B.148-151.

17. Kilichev B.E. Топонимлардаги ранг билдирувчи сўзлар. “Ilm sarchashmalari” Urgench, 2022, 2-son. –B.145-149.

18. Kilichev B.E., Raxmatullayev Sh. O‘zbek ertaklaridagi antroponimlarining lingvomadaniy asoslari. “Filologik tadqiqotlar: muammo va yechim” mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari (filologiya fanlari doktori, professor Hamid G‘ulomovich Ne‘matov tavalludining 80 yilligiga bag‘ishlanadi). –Buxoro, 2021. –B.145-148.

19. Kilichev B.E., Атоқли отларда кўчиш ходисаси. Масъалаҳои мубрами филологияи ўзбек ва тоҷик (маводи конференсияи онлайнӣ). “Нури маърифат”, Хучанд « 2020. –Б. 163-167.

20. Kilichev B.E., Zaripov B., Xolmuhamedov B., Raxmatullayev Sh. Anthroponyms in Uzbek folk tales: problem with content and frequency. Philosophical Readings XIII.4 (2021), pp. 1834-1840. 1835.

21. Kilichev B.E., Alisher Navoiy asarlarida til, so‘z, toponim va ma’no talqini. Алишер Навоий ижодий меросининг башарият маънавий-маърифий тараққиётидаги ўрни мавзусидаги IV анъанавий халқаро илмий конференция материаллари. –Навоий, 2021. –Б.840-844.

22. Kilichev B.E., Axmatova I. Ayrim toponimlarning tarkibi va semantikasi haqida. “Filologik tadqiqotlar: muammo va yechim” mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari (filologiya fanlari doktori, professor Hamid G‘ulomovich Ne‘matov tavalludining 80 yilligiga bag‘ishlanadi). –Buxoro, 2021. –B.145-148.

23. Kilichev B.E., Raxmatullayev Sh. Uzbek national folk tales and the nature of anthroponyms in live communication. Middle European Scientific Bulletin, VOLUME 12 May 2021.

24. Kilichev B.E., Zaripov B., Kholmukhammedov B. Lingvoculturological characteristics of anthroponyms used in artistic works. ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. Volume 2, Issue 5 May, 2021

25. Kilichev B.E., O.Safarova. Study of toponyms in the language of the work. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915. Vol.10/ Issue 1, Jan. (2022) 92–95.

26. Kilichev B.E. Атоқли отларда сўз ясалишининг бир усули. “Ўтимиой фанларда инновасија” Онлайн илмиј журнал, 2022, 2(1), 48–51.
27. Kilichev B.E., Bafojeva N. Some characteristics of onomastic units in Abdullah Qodiriy’s novel “Bygone days”. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. ISSN: 2249-7315 Vol. 12, Issue 01, January 2022.
28. Bayramali Ergashovich Kilichev, Timur Khojaoglu, Nodira Adizova. Classification of Oykons (On the Example of Bukhara Region). International Journal of Culture and Modernity ISSN 2697-2131, 2022, Volume 16 <https://ijcm.academicjournal.io/index.php/ijcm>
29. Kilichev B.E., M.Rustamova. Metaforaga xos ba’zi bir xususiyatlar (Sirojiddin Sayyid she’riyati misolida). EURASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, PHILOSOPHY AND CULTURE// Innovative Academy Research Support Center. Volume 3 Issue 1, January 2023 ISSN 2181-2888 P. 59-64.
30. Kilichev B.E., Shabonova G. “Boburnoma” asaridagi ayrim toponimlarning etimologiyasi haqida. “Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnal.1-tom. №18 (2023) <http://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/8>.
31. Yokubova, S. (2021). Tibbiy matnlarda obyektli birikmalarning voqelanishi. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz), 7(7).
32. Yokubova, S. (2021). Относительно формального грамматического описания объектных соединений. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz), 7(7).
33. Yokubova, S. (2020). Объектные сочетания. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz), 1(1).
34. Khojjeva, M. Y., & Yokubova, S. Y. (2021). Language and speech expression of personal descriptions. TJE-Tematics journal of Education ISSN, 2249-9822.
35. Yusufovna, Y. S. (2022). ПОЕТИК NUTQDA MA’NO KO‘CHISH YO‘LLARI. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIIY JURNALI, 674-677.
36. AR Akhmedov, P Sevara, [Theoretical and practical issues of creating uzbek areal linguistics](#). Middle European Scientific Bulletin 12, 142-146
37. AR Akhmedov. [Some Feedback About Linguistic Knowledge](#). AR Akhmedov, P Sevara. [O‘zbek shevalarini lingvo-geografik xaritalashtirish](#).

SODDA TARKIBLI ETNOTOPONIMLAR

Maftuna Zoir qizi Safarova,

Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi

Bukhara, Uzbekistan

maftunasafarova558@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada toponimlarni ichki tasnifi asosidagi yana bir ko'rinishi bo'lgan xalq, urug'-qabila nomlari asosida shakllangan joy nomlari bo'lib, ularning lisoniy xususiyatlari, tarkibiy tuzilishi xususida fikr yuritiladi. Asosan, sodda tarkibli etnotoponimlarning lingvistik xususiyatlari tahlilga tortiladi hamda ularning Buxoro viloyati hududida tarqalish ko'lamini haqida ham bahs yuritiladi.

Kalit so'zlar. Onomastik birlik, toponim, etnonim, etnotoponim, xalq, millat, qabila, urug', sodda etnonimlar, tub, yasama.

Etnonimlar negizida yotgan lug'aviy o'zaklar, yasama leksema hamda so'z shakllari turli-tumandir. Mana shu xususiyat o'zbek tilidagi etnonimlarni grammatik strukturasiga ko'ra o'rganishni va ularning lisoniy tabiatini ochishni talab qiladi. Etnonimlar grammatik shakllariga ko'ra ikki guruhga bo'linadi.

Sodda etnonimlar. Sodda etnonimlar grammatik tabiatiga ko'ra qo'shma, birikmali, juft va takror tuzilmali etnonimlarga qarama-qarshi qo'yiladi. Bunda asosiy mezon etnonim tarkibi bitta so'zdan iborat bo'lishidir. Sodda etnonimlarni tashkil qilgan lisoniy materialning tuzilishiga qarab ikkiga ajratish mumkin: *tub etnonimlar*, *yasama etnonimlar*.

O'zbek etnonimiyasi nomlarining sezilarli qismini tub etnonimlar tashkil qiladi. Ularni tub deb bilish ikki xususiyatga asoslanadi:

1. Etnonim aslida qadimiy tub leksemadan iborat bo'lganligiga: *qirq, noqi, uz, yuz, juz, uyas, as* kabi;
2. Etnonim hozirda bo'linmas o'zak tarzida tushunilgan so'zdan iboratligiga: *arlot, alday, bag'al, bag'ish, bo'ston, gadoy, jobu, jatta* va b.

Yasama etnonimlarda nom tarkibidagi qo'shimchadan nomning yasama ekanligi, uning o'zak va qo'shimchaga ajratish imkoni borligi yaqqol ko'rinib turadi: *qirdor, baymoqli, boltali, o'roqli, davurchi* kabi.

Etnonimlar asosan uch usulda hosil qilingan: 1) lug'aviy-ma'noviy konversiya usuli; 2) morfologik usul; 3) sintaktik usul.

Shulardan morfologik usul orqali sodda yasama etnonimlar hosil qilinishi mumkin.

Morfologik usul. Turkiy etnotoponimlarning yasalishi masalasi bo'yicha turkologlardan N.ABaskakov, D.E.Eremev va turkman tilshunosi S.Otaniyozov to'xtalgan.

Z.Do'simovning taqdqiqotlarida toponimlar tuzilishiga ko'ra quyidagicha tasniflangan:

1. Affikssiz toponimlar va tub nomlar: *Qal'a Alan, Bo'z, Jam, Adaq* kabi;
2. Affiksial toponimlar yoki yasama nomlar: *Tuyachi, Ko'salar, Toshloq, Tangzor.*
3. Prefiksial toponimlar: Payariq, Bevatan, sardaha.
4. Indikatorli toponimlar yoki toponim-kompozitlar.
5. Birikmali toponimlar¹.

X.Xolmo'minov Boysun mikrotoponimiyasi asosida toponimlarni tuzilishiga ko'ra uch turga ajratadi:

- 1) sodda nomlar; 2) qo'shma nomlar; 3) murakkab nomlar².

N.Uluqov ta'kidlaganidek, bu tasniflar yondashuv asosining va tasnif natijasida yuzaga kelgan guruhlarining turlichaligi bilan xarakterlanadi hamda tasnif xususiyatini, asosini belgilashda ham, toponimlarni guruhlashda ham umumiylik yo'q.

Toponimlarning tuzilishiga ko'ra tasnifi ham so'zlarning tuzilishiga ko'ra tasnifidan farqlanmasligi lozim.

Toponimlarning tuzilishi deganda uning morfologik tarkibi tushuniladi. Toponimlarning morfologik tuzilishi – nomning morfemalardan: lug'aviy asos va yasovchi affiks; lug'aviy asos va toponimik indikator yoki lug'aviy asos va topoformatdan iborat tarkibi. Shunday ekan, toponimlarning tuzilishiga ko'ra tasnifida uning tarkibidagi morfemalarni, ya'ni lug'aviy asos, yasovchi affiks, topoformant va toponimik indikatorlarni inobatga olish lozim³.

Toponimlarga oid yuqoridagi tasniflarga asoslangan holda Buxoro viloyati etnotoponimlarini tuzilishiga ko'ra quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Sodda tarkibli etnotoponimlar:
 - a) tub sodda etnotoponimlar;
 - b) yasama sodda etnotoponimlar.
2. Qo'shma tarkibli etnotoponimlar.

Tarkibi birgina lug'aviy asosdan iborat obyekt nomlari sodda tarkibli etnotoponimlar hisoblanadi.

¹ Дўсимов З. Топонимлар таснифи масаласига доир // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1978. – № 1. – Б. 19-20.

² Холмўминов Х. Бойсун район микротопонимикаси // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1989. – № 6. – Б. 60-61.

³ Темиров Ш. Самарқанд вилояти оронимларининг лисоний тадқиқи. Автореферат, – Тошкент: 2019. 81-бет

3) *tub sodda etnotoponimlar*. Bunday etnotoponimlarga Arlot//Alot//Olot Arablar, Arabon, Arabcha, Afg'onon, Bahrin, Burqut, Jaloir, Mang'itlar kabi ellikdan ortiq nomlarni misol qilib ko'rsatish mumkin.

4) *yasama sodda etnotoponimlar*. Buxoro viloyati hududida bunday etnotoponimlarni uchratmadik.

Kuzatishlarimiz natijasida, tilimizda uchraydigan sodda tub etnotoponimlarning katta qismi morfologik jihatdan tuzilgan ot asosli nomlardan iborat. Yasama sodda asosli etnotoponimlar esa deyarli uchramadi. Sababi, etnonim tarkibidagi yasovchi qo'shimcha asos tarkibiga singib ketgan. Bugungi kunda ular ajralmas holga kelib qolgan.

Adabiyotlar

1. Дўсимов З. Топонимларнинг ясалиш масаласига доир // Ўзбек тили адабиёти. – Тошкент: Фан, 1984. – №4. – Б. 44-48.
2. Марқаев К.Ш. Ўзбек тили этнонимларининг лисоний тадқиқи. Фил. фан. ном. дисс. – Т.: 2007. 72-76-б.
3. Отажонова А. Хоразм етнотопонимлари. – Тошкент: Фан, 1997. – Б. 75.
4. Қораев С. Ўзбекистон вилоятлари топонимлари. – Тошкент: ЎМЭ давлат илмий нашриёти. 2005. 212-Б.
5. Ҳожиёв А. Ўзбек тилида сўз ясалиши. – Тошкент: Фан, 1989. – Б. 30.
6. Эргашев А.А. Андижон вилояти этнотопонимларининг ареал-ономастик тадқиқи. Фил. фан. ном. дисс. – Тошкент: 2012. – Б. 117.
7. Bayramali Ergshovich Kilichev, Maftuna Zoir qizi Safarova. Toponyms formed on the basis of nation names. International Journals of Sciences and High Technologies. Vol. 25 No. 1 February 2021, pp. 104-107.
8. Bayramali Ergshovich Kilichev, Maftuna Zoir qizi Safarova. Bukhara region's typical toponyms transformed by means the names of nations. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science, <http://t-science.org/> p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) 2021.02.05
9. Bayramali Ergshovich Kilichev, Maftuna Zoir qizi Safarova. [The Concept of Totemism and Ethnonym](#). Central Asian Journal of Literature, Philosophy and..., 2022.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=xE0DgREAAAAJ&citation_for_view=xE0DgREAAAAJ:u-x6o8ySG0sC.
8. Maftuna Zoir qizi Safarova. [ALISHER NAVOIY IJODIDA ETNONIMLARNING QO'LLANILISHI](#). FILOLOGIK TADQIQOTLAR: MUAMMO VA YECHIM" mavzusida xalqaro ilmiy KONFERENSIYA. 2021.

https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=xE0DgREAAAAJ&citation_for_view=xE0DgREAAAAJ:d1gkVwhDpl0C.

9. Kilichev B.E. [Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari](#). O‘quv qo‘llanma. –Buxoro, Durdona, 2023. – 212 b.

10. Kilichev B.E. Onomastika. O‘quv qo‘llanma. – Buxoro, Durdona, 2023. – 180 b.

11. Kilichev B.E. [Til tizimi va ma’naviy munosabat muammosi](#). Monografiya. – Buxoro, Buxoro nashr. 2022. – 118 b.

12. Kilichev B.E., Haydarova A. Toponymy of G‘ijduvan. **International Journal of Language Learning and Applied Linguistics (IJLLAL)** <http://inter-publishing.com/index.php/IJLLAL/issue/view/41>.

13. Kilichev B.E., G.Shabonova. “Boburnoma” asaridagi ayrim toponimlarning etimologiyasi haqida. “Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnal.1-tom. №18 (2023) <http://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/8>.

14. Kilichev B.E., M.Rustamova. Muallif nutqi neologizmlari (Sirojiddin Sayyid she’rlari misolida). Innovation: The journal of social sciences and researches/International scientific journal. Volume 1, ISSUE 5, 2023

15. Kilichev B.E., M.Boltayeva. Jondor tuman shevasining ayrim ma’no guruhlari haqida. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 391) Jan.2023.

16. Kilichev B.E. Топонимлар таркибидagi сонлар хақида. “Ilm sarchashmalari” Urgench, 2021, 3-son. –B.148-151.

17. Kilichev B.E. Топонимлардаги ранг билдирувчи сўзлар. “Ilm sarchashmalari” Urgench, 2022, 2-son. –B.145-149.

18. Kilichev B.E., Raxmatullayev Sh. O‘zbek ertaklaridagi antroponimlarining lingvomadaniy asoslari. “Filologik tadqiqotlar: muammo va yechim” mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari (filologiya fanlari doktori, professor Hamid G‘ulomovich Ne‘matov tavalludining 80 yilligiga bag‘ishlanadi). –Buxoro, 2021. –B.145-148.

19. Kilichev B.E., Атоқли отларда кўчиш ходисаси. Масъалаҳои мубрами филологияи ўзбек ва тоҷик (маводи конференсияи онлайнӣ). “Нури маърифат”, Хучанд « 2020. –Б. 163-167.

20. Kilichev B.E., Zaripov B., Xolmuhamedov B., Raxmatullayev Sh. Anthroponyms in Uzbek folk tales: problem with content and frequency. Philosophical Readings XIII.4 (2021), pp. 1834-1840. 1835.

21. Kilichev B.E., Alisher Navoiy asarlarida til, so‘z, toponim va ma’no talqini. Алишер Навоий ижодий меросининг башарият маънавий-маърифий

тараққиётидаги ўрни мавзусидаги IV анъанавий халқаро илмий конференция материаллари. –Навоий, 2021. –Б.840-844.

22. Kilichev B.E., Axmatova I. Ayrim toponimlarning tarkibi va semantikasi haqida. “Filologik tadqiqotlar: muammo va yechim” mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari (filologiya fanlari doktori, professor Hamid G‘ulomovich Ne‘matov tavalludining 80 yilligiga bag‘ishlanadi). –Buxoro, 2021. –B.145-148.

23. Kilichev B.E., Raxmatullayev Sh. Uzbek national folk tales and the nature of anthroponyms in live communication. Middle European Scientific Bulletin, VOLUME 12 May 2021.

24. Kilichev B.E., Zaripov B., Kholmukhammedov B. Lingvoculturological characteristics of anthroponyms used in artistic works. ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. Volume 2, Issue 5 May, 2021

25. Kilichev B.E., O.Safarova. Study of toponyms in the language of the work. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915. Vol.10/ Issue 1, Jan. (2022) 92–95.

26. Kilichev B.E. Атоқли отларда сўз ясалишининг бир усули. “Ijtimoiy fanlarda innovasiya” Onlayn ilmiy jurnali, 2022, 2(1), 48–51.

27. Kilichev B.E., Bafoyeva N. Some characteristics of onomastic units in Abdullah Qodiriy’s novel “Bygone days”. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. ISSN: 2249-7315 Vol. 12, Issue 01, January 2022.

28. Bayramali Ergashovich Kilichev, Timur Khojaoglu, Nodira Adizova. Classification of Oykons

(On the Example of Bukhara Region). International Journal of Culture and Modernity ISSN 2697-2131, 2022, Volume 16 <https://ijcm.academicjournal.io/index.php/ijcm>

29. Kilichev B.E., M.Rustamova. Metaforaga xos ba’zi bir xususiyatlar (Sirojiddin Sayyid she’riyati misolida). EURASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, PHILOSOPHY AND CULTURE// Innovative Academy Research Support Center. Volume 3 Issue 1, January 2023 ISSN 2181-2888 P. 59-64.

30. Kilichev B.E., Shabonova G. “Boburnoma” asaridagi ayrim toponimlarning etimologiyasi haqida. “Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnal.1-tom. №18 (2023) <http://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/8>.

38. Yokubova, S. (2021). Tibbiy matnlarda obyektli birikmalarning voqelanishi. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 7(7).

39. Yokubova, S. (2021). Относительно формального грамматического описания объектных соединений. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 7(7).

40. Yokubova, S. (2020). Объектные сочетания. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 1(1).

41. Khojjeva, M. Y., & Yokubova, S. Y. (2021). Language and speech expression of personal descriptions. TJE-Tematics journal of Education ISSN, 2249-9822.

42. Yusufovna, Y. S. (2022). POETIK NUTQDA MA'NO KO'CHISH YO'LLARI. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 674-677.

43. AR Akhmedov, P Sevara, [Theoretical and practical issues of creating uzbek areal linguistics](#). Middle European Scientific Bulletin 12, 142-146

44. AR Akhmedov. [Some Feedback About Linguistic Knowledge](#).

AR Akhmedov, P Sevara. [O 'zbek shevalarini lingvo-geografik xaritalashtirish](#).

ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING FIZIKANI O'QITISHDAGI O'RNI

Irmatov Fozil Muminovich

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Fizika va uni o'qitish metodikasi kafedrası

dotsent vazifasini bajaruvchi

irmatov-fozil-84@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada fizikani o'qitishda zamonaviy o'qitish vositalari bilan rivojlantirish yondashuvlari bayon qilingan. Ta'lim jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish talabalarning aqliy faolligini rivojlantiradi, ta'lim jarayonini talabalar uchun tushunarli va qiziqarli qilish imkonini beradi.

Tayanch so'zlar: fizika predmeti, fizik jarayon, fizik tushuncha, innovatsion pedagogik texnologiyalar, multimedia, interaktiv, interfaol o'qitish usuli, ijodkorlik.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalarini fizikani o'qitishda qo'llash so'nggi yillarda jaxondagi etakchi universitetlarda qo'llanilib kelinayotgan Internet yoki Intranet tarmog'i orqali elektron shakldagi ta'lim turi Elearning (elektron ta'lim) atamasi bilan kirib keldi.

Fizik jarayonlarni anglash topqirlik va zukkolikni talab qiladi. Ma'lumki, fizik tushuncha, hodisa va jarayonlarni tushunib etish, vazifalarni hal etish natijasida shakllanadi. Shuning uchun, bu vazifalarni hal qilishda amaliy mashg'ulotlarda zamonaviy ta'lim texnologiyalari orqali biz talabalarda qiziqishni shakllantirishimiz kerak.

O'qitish tajribasi shuni ko'rsatadiki, hal etiladigan vazifalar nafaqat an'anaviy yondashuv bilan, balki multimediyadan foydalanish bilan ham ta'minlanadi. Har bir bo'lajak o'qituvchilar uchun fizika bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni olib borish

talabanning o'quv materialini samarali o'rganishi, uni o'zlashtirishi, talabanning tayyorgarlik darajasiga muvofiq vazifalarni tanlash orqali amalga oshirilishi zarur.

Yuqoridagi aytilgan fikrlardan kelib chiqib quyidagi talablar qo'yiladi: didaktik va tarbiyaviy maqsadning aniq bayoni, har bir darsning maqsadlari, o'qitishning umumiy vazifalari o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlik, o'quv materialini ilmiy tanlash talabalarning rivojlanish darajasiga mos kelishi.

Fizika bo'yicha barcha ma'ruzalar talabalarga yangi bilimlarni beradi. Shuning uchun, ma'ruza davomida o'qituvchi talabalarning passiv bo'lib qolmasligi uchun barcha sa'y-harakatlarini amalga oshirishi kerak.

Amaliy fizika darslaridagi interfaol stend talabalarga yangi ko'nikamalarni rivojlantirishga yordam beradi, shu jumladan loyihalash, qaror qabul qilish va ijodiy ishlarni bajarish va saqlash qobiliyati, innovatsiyalarning yuqori darajasini egallash. Ta'lim vazifalarini to'g'ri tanlash juda muhim bo'lib, ular interfaol doskadan foydalanishning ratsionalligi va ixchamligini belgilab beradi.

O'qitishda interfaol doskadan foydalanish o'quv jarayonini optimallashtirish uchun asos sifatida talabalar fizikani o'rganish jarayonida hisobga olinadi. Xususan, bu borada ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarda interfaol doskadan foydalanishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Kelajakda interfaol doska vositasida fizikani o'qitish mazmuni va tizimini takomillashtirish, laboratoriya ishi, individual topshiriqlar va mustaqil ishlarni olib borish bo'yicha tavsiyalar beriladi. Masalan, "Atom fizikasi" bobini olaylik fizika o'qitishni an'anaviy va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llash bilan, ya'ni interfaol doska vositasida amalga oshiriladi. Energiyasi 5 MeV bo'lgan alfa -zarralarning Cu yadrolari bilan har qanday muvofiqlashtirilgan reaksiyada, oxirgilari 3,9 MeV energiya bilan orqaga uchib ketadi. Cu va alfa- yadrosining massa nisbati aniqlanishini interfaol doska vositasida ko'rsatishimiz mumkin.

Demak, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan fizik masala echishda, virtual laboratoriya ishlarini namoyish qilishda keng foydalansa bo'ladi. Bu texnologiyalar

ta'lim tizimida fizikaning barcha bo'limlari bilan ishlash, jarayonlarni chuqur o'rganish imkoniyatini yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. Демин Е.В. Методика использования новых информационных технологий в процессе преподавания квантовой физики в педагогических ВУЗах.: Дис. канд. пед. наук. – М., 2004.

2. Ариас Е.А. Дифференцированный подход к обучению физике студентов различных нефизических специальностей университета. // Дис. канд. пед. наук. – Санкт-Петербург. 2004

3. Ирматов, Ф. М. Эффективность современных образовательных технологий в педагогическом процессе (на примере обучения физике). научное знание современности, (8), 34-37.

4. Irmatov F. Talabalarning fizika fanidan o'zlashtirish darajalarini oshirishda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish. *Fizika va texnologik ta'lim jurnali*. <https://science.jspi.uz/index.php/phys-tech/article/view/229>

5. Irmatov F.M. Nofizik mutaxassisliklar bo'yicha fizika ta'limi samaradorligini oshirish yo'llari // Pedagogika. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. –Toshkent. -2020.– 2-son. – B.86-90 b.

6. Irmatov F. Assessment of students' levels of studying physics. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal* : Vol. 2021 : Iss. 02 , Article 9.

DOI: <https://www.doi.org/10.51348/tziuj2021S29>

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/tziuj/vol2021/iss02/9>

ADABIYOTDA LIRIKA VA LIRIK QAHRAMON TUSHUNCHALARI

Ro‘ziyeva Dilyayra Nurmurodovna

Buxoro Davlat Universiteti
Adabiyotshunoslik (ingliz)fakulteti
2-bosqich magistranti

Obidova Adiba Bahodirovna

Buxoro viloyati IIV akademik litseyi ingliz tili o‘qituvchisi

Anatatsiya: Ushbu maqolada adabiyotimizda ko‘p uchraydigan lirika va lirik qahramon tushunchalari yoritilgan. Shu bilan birga lirik qahramonlar yaqqol tasvirlangan adabiy durdonalardan misollar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Lirika, qahramon, obraz, poetika, xarakter.

Lirika (yunoncha) "lira (yoki "liros") deb atalmish cholg‘u asbobi nomidan yasalgan so‘z bo‘lib, kuylanadigan asar demakdir. Lirikaning bosh obrazi lirik qahramon hisoblanadi. Lirikada lirik qahramonning ichki dunyosi birinchi o‘rinda turadi. Barcha ifoda shoirning „men“i orqali o‘tadi. Lirikada, eposdan farqli o‘laroq, muayyan epik syujet bo‘lmaydi. Dramatik turdan ajralib turadigan jihati esa, lirikadada sub’yektivlik kuchli. Ayni paytda lirika emotsionalligi, o‘quvchi qalbini hayajonga solishi bilan farqlanadi. Lirik asarda sub’yekt va ob’yekt bir shaxsda mujassam topadi, undagi markaziy „personaj“ ijodkorning o‘zi, yanada aniqrog‘i, uning ichki ma’naviy-ruhiy olami sanaladi. Lirika ijtimoiy, madaniy, maishiy, ishqiy mavzularni qamrab olishi va juda katta ijtimoiy, estetik mohiyat kasb etishi ham mumkin. Biroq bunda ham, baribir, lirik asar o‘zagida individual shaxs kechinmalari, his-tuyg‘ulari yetakchilik qiladi. Poetik „men“ va biografik „men“ L.ning odatiy, o‘zaro ajralmas unsuri sanaladi. Ammo har qanday biografik ma’lumot poetik matn ichida o‘z mazmun-mohiyatini o‘zgartirib, ijtimoiy-madaniy yoki ma’naviy-estetik mohiyat kasb etishi mumkin. Adabiyotshunos olimlarning shoir Abdulhamid Cho‘lpon qalamiga mansub „Aldanish“ sarlavhali she’rini turlicha talkin etishlari buning isbotidir. O‘quvchini o‘zligiga, o‘z ma’naviy-ruhiy dunyosiga nazar solishga undaydi.

Lirika qadimda xalq og'zaki ijodi tarkibida mavjud bo'lib, ma'lum bir mavsum, fasl yoki urf-odatlariga bag'ishlab aytilgan. Shuni takidlab o'tish joizki, lirika ayniqsa G'arbda Qadimgi Yunoniston va Rim shoirlari ijodida, Sharqda xitoy, fors va o'zbek shoirlari ijodida asosiy o'rinni egallaydi.

Lirik asar mazmuni ikki jihatdan muqarrar ravishda avtobiografik xarakterga ega. Birinchidan, lirik asarga shoirning o'z boshidan o'tgan biror voqea, uning xayoliga kelgan biror muhim fikr yoki uni shaxsan larzaga solgan biror his mazmun berishi mumkin. Ikkinchidan, shoir o'zining boshidan o'tmagan biror voqeani yoki o'zi shaxsan kechirmagan biror hisni tasvir etganda ham, u voqea va hislarni o'zi ko'rgan, bilgan, sezgandek his etmasa, o'sha "holat"ga o'zini sola bilmasa, uning tasviri rostlik, hayotiylik kasb etmaydi, o'quvchiga Navoiyning "Layli va Majnun"ida Laylining majnunga xati Navoiyning oddiy ma'nodagi avtobiografiyasi fakti emas, ammo shunday shaxsiy tarjimai hol darajasiga ko'tarilgan faktdir. "Zaynab va omon" poemasi Hamid Olimjon o'z qahramonlari tilidan gapirganda ham ana shunday hodisa - shoirga begona bo'lgan biografik faktning shoir hayoti faktiga aylanishi hodisasiga duch kelamiz. Navoiyning "ko'rgali husningni zoru muftalo bo'ldim sango" misrasi bilan boshlanuvchi g'azalini qat'iy ravishda avtobiografik asar deb ayta olmaganimiz kabi, Pushkinning avtobiografik ekanligi aniq bo'lgan (A. A. Kronga bag'ishlangan) "ya pomnyu Chud-Noe mgnovenie" she'rining faqat konkret shaxs to'g'risida emas, balki umuman inson va hayotga muhabbat haqida ekani ham har bir o'quvchiga ayon, chunki bu ikki she'rdagi fikr va his umuminsoniydir.

Lirikada har qanday his va fikrlar emas, balki Navoiy terminologiyasi bilan aytganda "xos hol"¹ va "xos ma'no"² o'z in'ikosini topadi. Lirik asarda ifoda etilgan har qanday holat inson hayotida uchraydi, ammo o'zidagi dramatism, kechinmaning g'oyat darajada yorqinligi bilan ajralib turadi. "Kecha kelgumdur debon..." g'azalida tasvir etilgan holat ana shunday "xos hol" namunasidir. "Xos ma'no" - oddiy, siyqa, ahamiyati kam fikr emas, balki chuqur va salmoqdor mazmundir.

Furqatning:

"Charxi kajraftorning bir shevasidan dog'man

Ayshni nodon surib, kulfatni dono tortadur" -bayti bilan tugallanuvchi mashxur g'azali "xos ma'no" ifodasining yaxshi misoli bo'la oladi. U lirik qahramon, uning amallari, ohang tabiati shuni unutmazlik kerak.

Shunday qilib, lirik asarda muallif va hislari tasvirlanayotgan shaxs orasida birlik yuzaga keladi. Ayni choqda, bunday asarning yuqorida aytilgan ikki ma'noda avtobiografik xarakterga ega ekanini ham rad etish mumkin emas. Bu hol so'nggi yillarda adabiyotshunoslikda yangi bir terminning maydonga kelishiga sabab bo'ldi: "lirik qahramon" termini iste'molga kirdi. Lirik qahramon - lirik asarda kechinmalari tasvirlanayotgan kishi, shoirning umumjamiyat uchun qimmatli his va fikrlarini tashuvchi shaxsdir. U shoir shaxsi bilan estetik idealning quymasidir. Shoirning ko'pincha shaxsiy avtobiografiya Lirikaning mazmuni vasiga taalluqli bo'lgan fikr va hislaridan shaklida o'ziga xoslik jamiyat uchun eng zarurlarini in'ikos ettirish (in'ikos ettirganda ham idrok, mantiq yo'li bilan emas, balki Ilhom bilan in'ikos ettirish) vazifasi lirikaning mazmuni va shaklidagi ba'zi o'ziga xosliklarni keltirib chiqaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Adabiy turlar va janrlar [3 j.li], 2-j., Lirika, T., 1992. Bahodir Karimov.
2. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil

V.SHEKSPIRNING “OTELLO” FOJIASIDA TUSHNING YORITILISHI

Qurbonova Nodira Roziqovna,

Buxoro davlat universiteti,

f.f.f.d (PhD)

n.r.qurbonova@buxdu.uz

Ro‘ziyeva Dilyayra Nurmurodovna

2-kurs magistratura talabasi

Buxoro davlat universiteti,

ruziyevadilyayra300@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada siz mashhur ingliz yozuvchisi V. Shekspirning “Otello” asarida tush tasviridan mahorat ila foydalanganiga govoh bo‘lasiz. Uning qalamiga mansub ushbu fojiada boshqa asarlaridan farqli o‘laroq “tush” motivi aynan kelajakda sodir bo‘ladigan noxush hodisalardan ogohlik berish maqsadida qo‘llanilgan. Ushbu maqolada asar qahramolarining ko‘rgan tushlaridan misollar va izohlar bilan tanishishingiz mumkindir.

Kalit so‘zlar: tush, tush tasviri, tush voqealari, ta’birnoma, taqdir, bashorat, kelajak.

Shekspirdan avlodlarga 37 ta sahna asari, ko‘plab she‘rlar va dostonlar meros bo‘lib qoldi. U buyuk insonparvar edi. Uning asarlarida xalqlar orasidagi do‘stlik, totuvlik ulug‘lanadi, insonlar hayotiga soya soluvchi har qanday milliy, diniy, irqiy ayirmachiliklar keskin qoralanadi. Buyuk ijodkor insonlarni hamisha halol, insofli, adolatli bo‘lishga undaydi. Vilyam Shekspir bundan to‘rt asr muqaddam yashab, ijod etdi. Shundan beri dunyoga necha nasllar kelib ketdi. Ammo Shekspir ijodi hamon biz bilan yashab kelmoqda. Uning asarlari million-million tomoshabinlar, o‘quvchilar qalbiga zavqu shavq bag‘ishlab, ingliz mumtoz adabiyoti dovrug‘ini hamon dunyoga taratib turibdi.

Shekspir davri teatri hozirgisiga uncha o‘xshamaydi. Sayyoh aktyorlar, asosan, mehmonxona hovlilarida tomosha ko‘rsatishar, tomoshabinlar oldindan, yon tomondan hamda mehmonxona balkonlaridan sahnani tomosha qilardilar. XVI asrdagi Londonning doim uy teatrlari ham ana shunday qurilgan bo‘lib, parda va dekoratsiyalari bo‘lmagan ochiq maydonchadan iborat edi. Aktyorlar sahnaga orqa tomondagi eshikdan kirar edilar, tomoshabinlar esa hatto ba‘zan sahnaga ham chiqib o‘tirardilar. Tomoshada ayollar qatnashmasdi, teatrga kelgan ayollar yengiltabiat

hisoblanardi. Ba'zi gap-so'zdan qo'rqmaydigan kiborli ayollar teatrda kelishga jur'at qilardilar, lekin ular ham yuzlarini niqob bilan to'sib olardilar. Aktyorlar ichida ham ayollar yo'q edi. Dezdemon va Ofeliya rollarini chiroyli o'spirin yigitchalar ijro etardilar. Shekspir biograflarining ma'lumotlariga qaraganda uning eng yaxshi roli Hamlet otasining arvohi bo'lgan. U qirollar rolini o'ynagani ham aytilgan. Bunday rollar esa faqat eng yaxshi aktyorlarga topshirilgan. Bu esa Shekspir yomon ijrochi bo'lmaganidan dalolat beradi.

Shekspirning barcha yetuk tragediyalarida sahnada tasvirlangan voqealar tomoshabindan asrlar qa'riga - antik davrga yoki afsonaviy o'rta asrlarga suriladi. Bunday xronologik masofa shoirga zamonaviylik ilgari surgan eng katta va o'tkir muammolarni umumlashgan shaklda hal qila olishi uchun zarur edi. Va faqat Otello bu borada istisno. Asarning bunday qurilishi osongina Otelloni sof shaxsiy fojia sifatida tahlil qilishga olib kelishi mumkin. Biroq, "Otello"dagi intim va shaxsiy prinsipning har qanday bo'rttirib ko'rsatilishi, bu asarning boshqa jihatlariga ziyon yetkazishi, pirovardida, Shekspir fojiasini rashk dramasi bilan cheklashga urinishga aylanib qoladi. To'g'ri, butun dunyoning og'zaki qo'llanilishida Otello nomi uzoq vaqtdan beri hasadgo'y odamning sinonimiga aylangan. Lekin Shekspir tragediyasidagi hasad mavzusi ikkinchi darajali element sifatida bo'lmasa, hech bo'lmaganda asarning g'oyaviy teranligini belgilovchi murakkabroq muammolarning hosilasi sifatida namoyon bo'ladi.

Venetsiya tsivilizatsiyasining turli xil mahsulotlari bo'lgan tasvirlar galereyasi uning eng dahshatli vakili - Iago tasviri bilan bezatilgan. Spektakl matni Iagoning tarjimai holini butunlay qayta tiklashga imkon beradi. Biroq, bu holatda, asosan, o'z bayonotlariga tayanishi kerak; va Iagoning ruhining xususiyatlari shundayki, uning ko'pgina bayonotlariga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish kerak.

Roderigo Sir, sir, sir!

....Of here and everywhere. Straight satisfy yourself.

If she be in her chamber or your house,

Let loose on me the justice of the state

For thus deluding you.

Brabantio Strike on the tinder, ho!

Give me a taper; call up my all people.

This accident is not unlike my dream;

Belief of it oppresses me already.

Light, I say! Light!.....

Yuqorida keltirilgan misolda ota mehriга guvoh bo‘lishimiz mumkin. Zotan qaysi davr yoki makon bo‘lmasin ota –ona mehr-u muhabbati aslo o‘zgarmagay. Shekspir ham mana shu muhabbatni Dezdemonning otasi timsolida tasvirlab bergan. Hali qizi uyidan qochib ketmagan chog‘larda ota g‘oyibdan tushi orqali kelajakdan ogoh bo‘ladi va shu onda “|Ko‘rgan tushlarim ro‘yo bo‘lsaydi” deb iltijo qiladi.

*Othello Give me a living reason she’s disloyal.
Iago I do not like the office;
...I could not sleep.
There are a kind of men so loose of soul
That in their sleeps will mutter their affairs.
One of this kind is Cassio.
In sleep I heard him say "Sweet Desdemona,
Let us be wary, let us hide our loves";
And then, sir, would he gripe and wring my hand,
Othello O monstrous, monstrous!
Iago Nay, this was but his dream....*

Tragediya nafaqat sadoqat hamda vafo, balki ishonuvchanlik, aldov va qasos masalalarini ham birdek qamrab oladi. Bu yerdagi muammoni bir necha bosqichlarda kuzatib, tahlil etish mumkin. Inson ruhiyati bosqichida – kishi xarakterining nuqsonlarini; o‘zaro munosabatlar bosqichida – manfaatlar o‘rtasidagi kurashni; undan ham yirikroq bosqichda esa – jamiyat pok muhabbat va munosabatlar uchun xavfli makon ekanligini kuzatar ekansiz, asar faqatgina Dezdemonna yoki Otelloning emas, balki muhabbat hamda hayotga bo‘lgan ishonchning halokatiga ishora qilayotgandek tuyulaveradi.

Kishiga tushida u uyg‘oqligida qilgan ishlarga qat’iy baho beriladi va kelgusidagi hodisalardan ogoh etiladi. Shu boisdan Shekspir qahramoni Otello : “Tush bo‘lsa ham bir gaplardan xabar beradi” deydi. Tush ko‘ruvchi ta’birchiga o‘z tushini imkon qadar batafsil, buzmasdan bayon etishining muhimdir. Chunki har bir ko‘rilgan tush qatorida to‘qilgan tush ham amalda ro‘y berishi mumkin, degan qat’iy ishonch mavjud. Ana shu mavhum xabar odamni qo‘rquvga soladi. Odam har qanday ish, yumushning mashaqqatlarini boshiga tushgachgina his qiladi. Kishi issiq-sovuqning qadrini, ochlik, kasallik azobini ularga duch kelgan paytida chinakamiga sezadi.

Dezdemonasiz hayot mumkin emas degan tuyg‘u Otelloda xotinini qatl qilish qaroridan ancha oldin paydo bo‘ladi. Birinchi marta Dezdemonani yo‘qotishi mumkinligini o‘ylab, Otello uni qo‘lga olinmagan qush kabi ozod qilishga tayyor. Ammo u buning uchun Dezdemonani ushlab turgan rishtalarni uzish kerakligini biladi.

Otello ham qotillikdan boshqa iloj koʻrmas. Ammo aslida ham u haq edimi? Barchamizga maʼlumki, yoʻq, Otello adashdi, uning soddaligidan foydalangan Yago oʻz manfaatlarini koʻzlab, uni aldagan edi. Shekspir inson ruhiyatining nozik tomonlarini ochiqlar ekan, nafaqat ishonch va sadoqat eng muhim xislatlar ekanini, balki insonning ezgu xislatlarini (misol, soddaligi) uning oʻziga qarshi ishlatish orqali uni batamom halokatga uchratish mumkinligini koʻrsatib berdi.

Yuzaki qaraganda, rashk tufayli sodir etilgan oddiy qotillik boʻlib koʻringani bilan, bu fojiaiy harakat zamirida oʻz hayoti tizginini qoʻldan boy bergan, munosabatlardagi muvozanatning yoʻqotilishiga duch kelgan qahramonning bu kabi tartibsizliklarga qarshi isyoni yotadi. Otello isyon qildi. U pok muhabbatning toptalishiga qarshi isyon qildi. Nafaqat insonlar oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlar, balki butun olam mavjudligining asosida tartib va qonun-qoidalar yotishini hisobga olib, muhabbatning ham oʻz qonunlari borligini anglab yetish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://shakespeare.folger.edu/>
2. Muhammadjon Xolbekov. „Shekspir bepoyon“. „Oʻzbekistonadabiyoti va sanʼati“ gazetasi, №9, 2009. (28-fevral2014-yil).
3. Harold Bloom. The Sonnets (Bloom’s Shakespeare Through the ages) II Chelsea House Publications, 2008.P. 184;
4. Shakespecire W. The Tempest I W. Shakespeare. -Irvine, California, 2004.
5. Kurbonova N.R and Mustafoeva M .A// Origin and f eatures of the sonnet genre, In ternational Journal of EducM ion. Social Science & H umanities. FARS Publishers Vol.11,/ssues 01, 22-January 2022- 7p. <https://farspublishers.org/index.php/lijessh/articleview/256>

MIXAIL BULGAKOV ROMANI
“USTA VA MARGARITA” HAQIDA

Ro‘ziyeva Dilyayra Nurmurodovna

Buxoro Davlat Universiteti
Adabiyotshunoslik (ingliz)fakulteti
2-bosqich magistranti

Rustamova Nigora Barotovna

Buxoro viloyati IIV akademik litseyi tarix fani o‘qituvchisi

Anatatsiya: Ushbu maqolada jahon adaboyotida o‘zidan o‘chmas iz qoldirgan Mixail Bulgakovning mashhur romani “Usta va Margarita” ning yozilish tarixi haqida bilib olishingiz mumkin. Shuning dek qisman adib hayoti haqida ma’lumotga ega bo‘la olasiz.

Kalit so‘zlar: Adib, qahramon, obraz, roman, xarakter.

“Usta va Margarita”.– marhum adibning so‘ngi asari. Bulgakov bu romani ustida 1928 yildan ish boshladi va uning turli variantlarini yaratar ekan, ba’zan ishini to‘xtatar , ba’zan esa yana yozganlarini qaytardi. U umri poyonidagi o‘n ikki yil mobaynida ham o‘zi dunyoga keltirgan sermazmun asarini qo‘ldan qo‘ymadi. Yozuvlarni tahrirlash va yig‘ish, yozuvchining bevasi – Yelena Sergeyevna tomonidan adibning vafotidan keyin amalga oshirilgan. “Muhandis tuyog‘i”, “Qora sehrgar” deb nomlangan romanning birinchi versiyasi 1930-yilda Bulgakov tomonidan yo‘q qilingan. Romanning so‘ngi nomi – “Usta va Margarita” 1937-yilda paydo bo‘lgan. Asarning qisqartirilgan shaklda birinchi nashri 1966–1967-yillarda amalga oshirilgan. Kitobning rus tilidagi birinchi to‘liq nashri 1967-yilda Parijda chiqqan. Asar asosida juda ko‘p filmlar va seriallar suratga olingan va sahnalashtirilgan.

O‘limidan bir necha kun burun, og‘ir xastaligiga qaramay, yozuvchi romani qo‘lyozmasiga qayta-qayta qaytib, uning ayrim boblariga sayqal berar hamda takomilga yetkazishga urinadi. Bulgakov saxiy istedodida, ehtimol yozuvchining butun adabiy faoliyati davomidadir, uch turdagi iqtidor-satirik iqtidori, fantast iqtidori va o‘ta aniq psixologik tahlilga suyangan realist iqtidori qo‘shnichilik qilib, bir-biridan ustunlikka erishish uchun bahslashib kelgan, desak xato bo‘lmaydi.

“Usta va margarita” romani g‘aroyib binosining bunyod etilishida Bulgakov iste’dodining bu uch turi bab-baravar yoinki deyarli bab-baravar xizmat ko‘rsatdi. Ularning har jihatdan chatishib, yagona daryooqimiga qo‘shiluvu asarning

eng yaxshi sahifalarini tashkil qilgankim, bu ayni vaqtning o'zida nafaqat romanning, umuman olganda Bulgakov badiiy so'z san'atining ulkan yutug'idir.

Romanda shunday sahifalar borki, ularda Bulgakov satirasining, Bulgakov fantastikasining va turgan gapki Bulgakov aniq realistik nasrining cho'qqisi o'z ifodasini topgan. Roman shunday yozilganki, yozuvchi xuddi bu uning oxirgi asari ekanini ilgaridan sezganday, uning sahifalari orqali o'quvchilariga o'z qalbining butun boyliklarini, san'atkor qalamining butun sehrini, satirik ko'zining butun o'tkirliklarini, xayolotining butun shiddatini hamda psixologik kuzatuvining butun teranliklarini in'om etmoqni istaganini ko'rish mumkin.

Asarda ularning har biri mustaqil ravishda rivojlanadigan ikkita hikoya chizig'i mavjud. Birinchisi XX asrning 30-yillari may oyida, bir necha to'lin oy kunlari davomida Moskva shahrida, ikkinchi hikoya chizig'i ham may oyida, ammo deyarli ikki ming yil oldin, yangi davr boshida Yershalaim (Quddus) shahrida bo'ladi. Roman shu tarzda qurilganki, asosiy hikoya chizig'ining boblari ikkinchi hikoya chizig'ini tashkil etadigan boblar bilan kesishadi.

Roman sahifalaridagi bunday saxovat o'qilishi jarayonida xuddi cheksizdek tuyuladi, bir voqeadan ikkinchi bir voqeaga o'tish yerlari shu darajada ko'pki, baayni hikoya qilish matosidagi chokka o'xshab ketadi. Romanni takror-takror o'qib chiqib, uning har bir keying son-sanoqsiz o'tkir burchaklarida seni yangi va yana yangi favqulotda kashfiyotlar kutayotganiga ko'nikma hosil qilmas ekansan, undagi shiddatkor fantasmagoriyadan klassik jozibadorlikka, tejamkor

Kitobning tarixi ko'plab sir-asrorlarni yashiradi, ammo bunda oddiy haqiqatlardan biri ayon bo'ladi: dunyo yovuzlik va ezgulik bir-birisiz mavjud bo'la olmaydigan yaxlit murakkab tizimdir. Insonlarning harakatlari faqat o'ziga bog'liq, tabiiyki, o'z hayotini va taqdirini odamlarning o'zlari yaratadi, yaxshi va yomonning nisbiy tushunchalarida nimani tanlashni insonning o'zi hal qiladi.

Bu asarni barcha o'qib chiqishi kerak – u Stalin qatag'onlari alangasidan omon qolgan adabiy xazina va XX asrning eng yaxshi romanlaridan biridir. Muhabbat va insonlarga rahm shafqat tuyg'usiga yo'g'rilgan, xayolot mahsuliga boy bo'lgan, yillar o'tsa-da, afsuski, mohiyati va dolzarbligini yo'qotmagan ijtimoiy satira. "Usta va Margarita" shunday asarlar tarkibiga kiradiki, uni xar xil kitobxonlar xar xil o'qiydilar, xar xil sevadilar va undan o'zlari uchun xar xil ruxiy oziqa oladilar.

Roman mutaalasidan so'ng, mening, masalan qalbimga va mening qadrli xotiramda Rimning Nideyadagi Prkratori Pontiy Pilatning bir kuni xaqidagi shavqatsiz tarzdagi aniq hikoya hammadan ham chuqur kirib bordi va hammadan ham ko'p tasir o'tkazdi. Psixologik jihatdan fantastikaning ichidagi bu romandagi roman-ajoyib nasr namunasi-o'zgarimas haqqoniyligi bilan nogoh Lermontov va Pushkin nasrini eslashga majbur etadi.

Turfa xillikka ega bo'lgan mashhur romanning anashu qismiga qiziqishimni yashirmagan holda, o'zimcha shuni tasavvur qilamanki bu kitobni mening qiziqishlarimdan o'zgacha qiziqishdagi o'quvchlar ham bo'lishi mumkin, yanada aniq aytganda bu kitobni boshqacha qabul qiladigan o'quvchini bo'lmasligining o'zi mumkin emas. Qaydam, Bu turdagi kitobxonlar uchun fantastika bilan birga Margaritaning Ustaga nisbatan o'ta pokiza, mardlarcha tanho muhabbati voqealarini hikoya qiluvchi sahifalar hammadan ham ajoyib ko'rinar. Bunday baxtli va baxtsiz, o'z baxtliliklarida bu qadar kuchli va kuchsiz bo'lgan muhabbat voqeasi shunchalik nozik tasvirlanganki, hatto roman sahifalaridan o'tayotgan makkor iblis ham bunday muhabbatga na yordam berishga na to'sqinlik qilishga ojizdir.

Men hech bir qiyinchiliksiz shunday qiziquvchan o'quvchilarni ham ko'rsatishim mumkinki, ular uchun tarixiy va fantastik sahifalar emas, balki satirik Bulgakov tomondan meshchanlik, qabiqlik, munofiqlik, qo'rqoqlik kabi kabi qator illatlarning beshavqat aniq va betakror ajv yo'li bilan fosh etilishi romanning cho'qqisi bo'lib xizmat qiladi.

Bulgakov o'z romanini oxirigacha yozib tugatib, unga nuqta qo'ydi.

Shu ma'noda "Usta va Margarita"-tugal asar. Lekin yuqorida aytib o'tkanimdek, Bulgakov pishiq o'ylagan hikoyasini nihoyasiga yetkazar ekan, ichdan o'z ishini hali tugallanmagani bois, hayotning so'ngi kunigacha bu kashfiyotiga qayta-qayta murojaat qilardi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, asarda muallif o'quvchini ko'p narsalardan ogohlantiradi va uni to'g'ri yo'lga boshlaydi. Hech narsa jazosiz qolmasligini muallif o'quvchiga isbotlaydi. Bulgakov shuni aniq aytadiki, qorong'uliksiz yorug'lik bo'lmaydi – bu to'liq hayot uchun zarurdir. Shubhasiz, bu ikki kuch hamisha muvozanatda bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Adabiy turlar va janrlar [3 j.li], 2-j., T., 1992. Bahodir Karimov.
2. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.
3. Toshkent. O'zbekiston LKSM "Yosh gvardiya nashriyoti" 1987.

AVTOMOBIL TRANSPORTI –ATROF-MUHIT IFLOSLANISHIDAGI ASOSIY MANBA: MUAMMOLAR, SABABLAR VA YECHIMLAR

Jurayev Baxodir Botirovich

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti o‘qituvchisi

Mengliqulov Jonibek Ramazon o‘g‘li

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada IyoDli avtomobillardan chiqadigan chiqindi gazlarning atrof-muhitga yetkazadigan salbiy ta’siri, uning oqibatlarini, va ularning atrof-muhitga ta’sirini kamaytirish masalalari keltirilgan. Shuningdek, muqobil yonilg‘ilarni qo‘llash orqali chiqindi gazlar miqdorini kamaytirish yo‘llari asoslangan.

Kalit so‘zlar: Ichki yonuv dvigatel (IYoD), atrof-muhitning ifloslanishi, avtomobilning “ekologikligi”, chiqindi gazlar, muqobil yonilg‘ilar, muqobil yonilg‘ilarni qo‘llash.

Annotation: In this article, the negative impact of exhaust gases emitted from electric cars on the environment, its consequences, and issues of reducing their impact on the environment are presented. There are also ways to reduce the amount of exhaust gases by using alternative fuels.

Key words: Internal combustion engine (ICE), environmental pollution, "greenness" of the car, exhaust gases, alternative fuels, use of alternative fuels.

Avtomobil harakatlanish uchun mustaqil energiya manbaiga ega bo‘lishi kerak. Energiya manbai sifatida ko‘pchilik avtomobillarda asosan issiqlik ichki yonuv dvigatellari foydalanilmoqda. Ichki yonuv dvigateli (IYoD) bir qator mexanizm va tizimlardan tashkil topgan bo‘lib, yonuvchi aralashmadan hosil bo‘lgan issiqlik energiyasini mexanik energiyaga aylantirib beradigan quvvat manbai hisoblanadi[1]. Ichki yonuv dvigatelli (IYoD) transport vositalarining, ayniqsa avtomobillarning rivojlanishi zamonaviy texnologiyalarning eng katta yutuqlaridan biridir. Avtomobillar kundalik hayotda harakatchanlikka bo‘lgan ko‘plab ehtiyojlarni qondirish orqali zamonaviy jamiyatning o‘rishiga katta hissa qo‘shdi. Avtomobilsozlik sanoatining jadal rivojlanishi boshqa sohalardan farqli o‘laroq, insoniyatning ibtidoiy jamiyatdan yuqori darajada rivojlangan sanoat jamiyatiga o‘tishiga turtki bo‘ldi. Avtomobil sanoati va unga xizmat qiluvchi boshqa tarmoqlar jahon iqtisodiyotining asosini tashkil etadi va mehnatga layoqatli aholining katta qismini ish bilan ta’minlaydi.

Shu bilan birgalikda butun dunyo bo'ylab foydalanilayotgan avtomobillarning ko'pligi atrof-muhit va insoniyat hayoti uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Havoning ifloslanishi, global ishish va Yerdagi neft zaxirasining tezda kamayib ketishi bugungi kundagi global muammolarning eng muhimlaridan biridir[2].

Atrof-muhitning ifloslanishi **bu zararli moddalar va elementlarni tabiiy muhitga yoki ularga sezgir bo'lgan jonzotni kiritish natijasidir**, ularning farovonligiga ta'sir qilish va hayotning tabiiy muvozanatiga katta salbiy ta'sir ko'rsatadigan zarar yetkazish. Avtomobilning "ekologikligi" deganda uning yonilg'i tejamkorligi tushunilib, yonilg'i qancha kam sarflansa, avtomobilning atrof-muhitga zararli ta'siri shuncha kam bo'ladi. Mavjud avtomobillarning yonilg'i tejamkorligi konstruktiv va ekspluatatsiyaviy chora-tadbirlar hisobiga ta'minlanadi. Quyidagi omillar avtomobillarning yonilg'i sarfiga ta'sir ko'rsatadi: avtomobilning massasi va gabarit o'lchamlari, aerodinamik tavsiflari, tebranishga qarshilikni pasaytirish, dvigatelni boshqarish va nazorat etishning kompyuterlashgan tizimini qo'llash, mexanik yo'qotishlarni kamaytirish[3].

Doimiy o'sib borayotgan avtomobillar sonining ko'payishi atrof-muhitga va insonlar salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Izlanishlar shuni ko'rsatadiki, 1 ta avtomobil 1 soatlik ish jarayonida 50-70 m³ chiqindi gazlarni hosil qiladi va bu chiqindi gazlarning tarkibida 200 dan ortiq zararli kimyoviy birikmalar mavjud (uglerod oksidi CO, azot oksidlari NO_x, uglevodorodlar HC, aldegidlar, uglerod ikki oksidi CO₂, oltinugurt gazi, qurum, benzopirin va hokoza). Amerikalik olimlarning aniqlashicha havoni ifloslantiruvchi moddalar umumiy miqdorining 55% avtotransport chiqindilariga to'g'ri keladi. Bu chiqindilarning 90 % CO (is gazi) hissasiga to'g'ri keladi[1]. Buning natijasida atmosfera havosi, suv va tirik organizmlar uchun xavf darajasi ortib bormoqda. Quyida bir qator muhim unsurlarning ifloslanish jarayoniga to'xtalib o'tamiz. Bular yer yuzidagi tirik hayot uchun juda ham muhim havo, suv va tuproqlardir:

Havoning ifloslanishi: gazlar chiqindilari va yoqilg'ining yoqilishi tirik mavjudotlar nafas olayotgan havoga ta'sir qiladigan ushbu turdagi ifloslanishning asosiy generatorlari hisoblanadi.

Suvning ifloslanishi: dengizlar, daryolar va ko'llarga ta'sir qiladi, chunki suv tarkibida ko'p miqdordagi elementlar yoki toksik moddalar mavjud bo'lib, ular uni zararli qiladi va uni iste'mol qilishga yoki foydalanishga yo'l qo'ymaydi.

Tuproqning ifloslanishi: Bu sanoat chiqindilari, shahar axlatlari, zararkunandalarga qarshi vositalardan foydalanish, tog'-kon ishlari va boshqalar[4].

Yuqoridagi global muammolar yechimlari bo'yicha butun dunyoda ko'plab amaliy ishlar olib borilmoqda. Shu bilan birgalikda davlatimizda ham bu

muammolarning oldini olish uchun bir qator farmon va qarorlar qabul qilinib, chora-tadbirlar ko‘rilmogda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi “2019-2030 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining «Yashil» iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” gi PQ-4477-sonli qarorining 9 bandida belgilangan Yevro-4 va undan yuqori standartlarga mos keluvchi energiya samaradorligi va ekologik tavsiflari yaxshilangan avtotransport vositalari, elektromobillar, gibrid dvigatelli avtomobillar va gaz yonilg‘isida ishlaydigan avtomobillar ishlab chiqarish va ulardan foydalanishni kengaytirish vazfasi berilgan[5].

Mavjud muammolar yechimi bo‘yicha bir qancha yo‘nalishlari mavjud. Bularga zamonaviy avtomobillarning ta‘minot tizimini takomillashtirish, avtomobillarning chiqarish tizimini qo‘shimcha neytrallovchi qurilma bilan jihozlash, chiqindi gazlarni qayta ishlash, foydalanilayotgan energiya manbalarining o‘rniga muqobilidan foydalanish, avtomobildan foydalanuvchilarning malakasini oshirish va tubdan boshqa turdagi avtomobillar konstruksiyasini ishlab chiqish kabi chora-tadbirlarni keltirishimiz mumkin. Bugungi kunda turli davlatlarda avtomobillarda turlichga muqobil energiya manbalarini qo‘llashmoqdalar. Masalan Braziliyada spirtlardan, Osiyo davlatlarida saosan to‘yingan gazlar va vodoroddan, AQSh va Yevropa davlatlarida bioyonilg‘ilardan foydalanishmoqda. Bu yonilg‘ilardan tabiatda keng tarqalgani vodorod hisoblanadi. Motor yonilg‘isi sifatida vodorodga qiziqish uning yuqori energetik ko‘rsatkichiga egaligi, yonish mahsulotlarida zararli moddalarni bo‘lmasligi va eng muhimi-amalda cheklanmagan xomashyo bazasining mavjudligi bilan bog‘liq. Vodorod kimyoviy yonilg‘ilar ichida eng yuqori energiya massali ko‘rsatkichlari bilan xarakterlanadi[5].

Birgina benzinda ishlaydigan dvigatelda tabiiy gaz (metan, CH_4) ni qo‘llaganimizda benzin yonganiga nisbatan o‘rtacha CH 40 % kam, CO esa 75 % kam, CO_2 esa 25 % kam hosil bo‘ladi, bundan tashqari dizel yonilg‘isi yonganiga nisbatan $CH+NO_x$ 80 % kam va CO esa 50 % kam hosil bo‘ladi. Dizel dvigateli bazasida yaratilgan gazli dvigatelda azot oksidlarini chiqarish 0,44...14,0 g/km ga, uglevodorodlarni chiqarish 0,8...1,9 g/km ga va uglerod oksidlarini chiqarish 2,8...11,6 g/km ga kamayadi.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, zamonaviy avtomobillarga qo‘yilayotgan asosiy talablardan biri bu – ekologik xavfsizlik talabidir. Ishlab chiqarishda avtomobillarning ekologik ko‘rsatkichlarini yaxshilash bo‘yicha keng amaliy ishlar olib borilmoqda. An‘anaviy transport vositalarining atrof-muhitga salbiy ta‘sirini kamaytirish uchun mavjud dvigatellar ish jarayonini takomillashtirish, avtomobillarda foydalanilayotgan yonilg‘ilar (benzin, dizel) o‘rniga sintetik

yonilg'ildan foydalanish, muqobil yonilg'ida ishlaydigan dvigatellar ishlab chiqish va qo'llash yoki butunlay boshqa turdagi (elektromobil, vodorodomobil, quyoshmobil) avtomobillarga o'tish zarur. Bugungi kun avtomobilsozligida "Green cars" (yashil avtomobil), "Zero cars" (chiqindi gazlar chiqarish ehtimoli "nol"ga teng avtomobil) kabi terminlar qo'llanilmoqda. Albatta, bu talablarni muqobil energiya manbalarini qo'llash orqaligina amalga oshirishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. E. Fayzullayev. Transport vositalarining tuzilishi va nazariyasi. Toshkent "Yangi asr avlodi" 2006-y, 376 b.
2. Mehrdad Ehsani, Yimin Gao, Stefano Longo, Kambiz M. Ebrahimi, "Modern Electric, Hybrid Electric, and Fuel Cell Vehicles". Third Edition. CRC Press Taylor & Francis Group, 2018 year, 573 page.
3. Q.M. Sidiqnazarov va boshq. Avtomobillar texnik ekspluatatsiyasi [Matn]: dasrlik/-Toshkent: "Go To Print", 2020.-560 b.
4. uz.warbletoncouncil.org/causas-y-consecuencias-de-la-contaminacion-ambiental-1302
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 4 oktabrdagi "2019-2030 yillar davrida O'zbekiston Respublikasining «Yashil» iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi PQ-4477-sonli qarori.
6. O'.R.Boynazarov, "Muqobil energiya avtomobillari", Toshkent, Voris nashriyoti-2020y. 203-bet.

JUFT TUYOQLI HAYVONLARDA OQSIL KASALLIGINING KECHISHI

Ismoilov Muhammadqodir Odiljon o'g'li

Samarqand davlat veterinariya, chorvachilik va
biotexnologiyalar universitetining Toshkent filiali talabasi

Haydarov Jahongir Olimjon o'g'li

Samarqand davlat veterinariya, chorvachilik va
biotexnologiyalar universitetining Toshkent filiali talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada chorvachilikning ajralmas qismi bo'lgan qoramolchilik, qo'y- echkichilik tarmoqlariga katta iqtisodiy zarar olib keladigan oqsil kasalligi haqida adabiyotlar malimotlari keltirilgan.

Oqsil kasalligini rivojlanishi, kasallikni qo'zg'atuvchisi, kasallangan hayvonlarda namayon bo'ladigan sptomlar, davolash va oldini olish chora tadbirlari haqida malumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: oqsil kasalligi, afta, inkubatsion davr, gasterit, yiringli ajralma lezyonlar, disfunktsional punkt, Karantin, seftraksion, kallyiy permanganat.

Mavzuning dolzarbligi: Xo'jaliklarda bu kasallik keng tarqalgan virusli kasalliklardan biri hisoblanadi. Uning asosan ikki xil formasi mavjud; Og'iz, TuyuqOg'iz formasi turi qoramolga oziqlanishi qiyinlashadi va ba'zi oziqlana olmaydi, buning natijasida qoramolning sut maxsuldorligi pasayib ketadi. Tuyuq formasidagi turida hayvonning yurishi qiyinlashadi, ba'zi hollarda tuyuqning tushishi kuzatiladi. Fermer xo'jalikdagi yosh buzoqlarda yurak faoliyati va qon aylanish tizmining buzilishi oqibatida o'limholati yuzaga keladi va yana bo'g'oz hayvonlarda xomila tashlash va oqsash bilan boshlanadi.

Kasallikni klinik belgisi: Virus qoramol organizmga tushib, teri epiteliysida rivojlanadi. Tushgan joyini yallig'lantiradi, qonga o'tib kasallik rivojlanishi avj oladi. Kasallikning xavfli va xavfsiz (tipik) ko'rinishlari mavjud. Kasallikning xavfsiz ko'rinishida asosan so'lak ajralishi kuchayadi, kavsh qaytarish susayadi va tana harorati 40.5-41.5°C gacha ko'tariladi. Kasallikning inkubatsion davrida ya'ni 2-3 kunligida og'iz shilliq qavat pardalarida, tuyuq oralig'ida va yelin terisida pufakchalar paydo bo'ladi, buning natijasida hayvon ozib keta boshaydi. Keyinchalik pufakchalar yorilib eroziyalar paydo bo'ladi ya'ni terining yemirilishi, hayvon oqsaydi ba'zida tuyuq tushadi. Bunga choralar ko'rilmalik oqibatida hayvonda ikkilamchi kasalliklar

rivojlanadi; Misol uchun Mastit, endotermiya va boshqalar rivojlanadi. Yosh buzoqchalarda shiddatli kechadi. Ularda asosan Gasteritni keltirib chiqaradiva ko'pincha 50-100% o'lim bilan yakunlanadi. Katta yoshdagi hayvonlarga yaxshi parvarish qilinmaslik oqibatida yurak falajidan 20-50% hayvon o'ladi. Qo'ziarda juda tez va og'ir kechadi. Bo'g'oz ona qo'ylarda xomila tashlash kuzatiladi, qo'zilatish mavsumida yangi tug'ilgan qo'zilarining 60-100% nobud bo'lishi mumkin. Ona qo'ylarda oqsil oqsash bilan boshlanadi. Cho'chaqalarda burun oynasida, yelinida va tuyog'ida aftalar ikkilamchi infeksiyalar ta'sirida yiringli yaraga aylanib, nobud bo'ladi.

Kasallikni aniqlash: Qoramollarda oqsil kasallikning belgilari: a - oyoq-qo'llarning shikastlanishi; b – og'iz va burun bo'shlig'idan yiringli ajralma, v-yelining teri qoplamasida suvli aftalar xosil qiladi.

a - oyoq-qo'llarning shikastlanishi b – og'iz va burun bo'shlig'idan yiringli ajralma

v-yelining teri qoplamasida suvli aftalar

Oqsil bilan kasallangan hayvonlar virusni siydik, najas, sut va tupurik bilan chiqaradi. Oyoq-og'iz atroflarida suyuqlik bilan to'ldirilgan pufakchalar bo'lib, ular juda oson yorilib ketadi va ular tarkibidagi virus oziq-ovqat, hayvonlarni parvarish qilish buyumlari, suv, odamlarning kiyimlari, yaylovlar va hokazolarni yuqtirganda

atrof-muhitga tarqaladi. Shu sababli, kasallik qo'zg'atuvchining kasaldan sog'lom hayvonlarga ular bilan birga bo'lganida yoki uzatish omillari: ozuqa, to'shak, suv, hayvonot mahsulotlari, transport vositalari, parvarishlash vositalari orqali tez o'tadi. Hatto oqsilga qarshi immunitetga ega hayvonlar ham virusni olib yurishi mumkin. Qoramollarning oqsil kasalligi kasallikning birlamchi belgilari - sigirlarda - sut mahsuldorligining pasayishi, butun podada - ishtahaning pasayishi bilan tavsiflanadi. Virus kirib kelgan joyda birlamchi aftalar hosil bo'ladi. Ulardan virus 2-3 kundan keyin qonga kiradi. Bu kasallangan hayvonlarning umumiy holatining yomonlashishi va haroratning sezilarli darajada ko'tarilishi $40,5-41,5^{\circ}\text{C}$ bilan tavsiflanadi. Yonoqlarning, tilning shilliq qavatida, burun qanotlarida (kamdan-kam hollarda), lablar terisida, lablarning ichki yuzasida keyingi kunlarda ko'p miqdorda ikkilamchi aftalar hosil bo'ladi. Bir muncha vaqt o'tgach 2-3 kun ikkilamchi aftalar yorilib, o'z joylarida yaralar paydo bo'ladi og'riqli yuzaki eroziyalar pastki qismi yorqin qizil, qirralari qirrali. Mo'l-ko'l tupurik ayniqsa yaxshi kuzatiladi. Tuprik uzun iplarda chiqariladi, og'iz burchaklarida ko'p miqdorda ko'pikli massa to'planadi, hayvonlar ovqatlanishdan bosh tortadi, lablarini uradi va vazn yo'qotishni boshlaydi. Tuyoqlararo bo'shliq va tuyoq tojining terisida eroziya va aftalarning paydo bo'lishi oqsoqlik va og'riqni keltirib chiqaradi, shuning uchun hayvonlar ko'p vaqtini yotgan holda o'tkazadi. So'rg'ichlar va elinlarda oqsil virus lezyonlari ko'pincha laktatsiya davridagi sigirlarda kuzatiladi. Oqsil kasalligiga tashxis kilinik belgilari asosida amalga oshiriladi.

Kasallikni davolash: Oqsil kaslligining ikki xil formasi mavjud: 1 og'iz , tuyoq Og'iz fo'rmasidan kasallangan qoramollarning og'iz atrofida, tilida aftalar paydo bo'ladi. Buni davolash uchun birinhi navbatda 2% li sirka kislotasi(yoki uksus), yod nastoykasi va 1ga 1000 nisbatda (1: 1000) kallyiy permanganat bilan yuviladi. Buni amalga oshirishdan maqsad og'izdagi eroziylarni davolashda va hayvonlarni oziqlanishga katta yordam beradi. Og'iz shilliq qavatiga jiddiy zarar yetganida anestezin- 2.5gr, navakain-2.5gr, mis kupporasi-5gr, baliq yog'i-20gr, vazellin-70 aralashmasidan iborat maxsus tayyorlangan mazlar surtiladi. Bular ham qoramollar uchun og'riq qoldiradi va hayvonni oziqlanishga yordam beradi. Hammamizga ma'lumki qoramollarning yaxshi o'sishi va qoramollarning fiziologik holati uchun massion talab etiladi. Tuyoq formasida kasallangan qoramollarda oqsab yurishi qiyinlashadi, ba'zi hollarda esa tuyoqning ma'lum qismi tushib ketishi mumkin bo'ladi. Bunday jarohatlatlarni davolash uchun formalin eritmasi, yod nastoykasi, kallyiy permanganat+streptomitsin eritmasi va dorilari maxsus vannalar orqali qoramollarni o'tkaziladi yoki yuviladi. Kasallikning o'ta o'g'ir kechganida seftriakson dorisini 1 kunda 2 marta muskul orasiga yuborildi. Yaralariga esa Limoxin-200, har xil spreylar bilan artiladi. Tana harorati ko'tarilganda Diklofenak dorisi muskul orasiga

yuborib turiladi. Kasallik yuqan hayvonlarning yurak ish faoliyati normadan o'zgarishi mumkin bo'ladi. Buning uchun yurak faoliyatini yaxshilaydigan dorilar hayvonni venasiga yuboriladi. Kasallangan qoramollarni davolash ishlari amalga oshirilgandan so'ng oyog' toza quruq bintlar bilan maxkamlab o'rab qo'yiladi va hayvonlari quruq joyga o'tkaziladi.

Kasallikni oldini olish choralari: Fermer xo'jaliklari rahbarlari va veterinariya mutaxassislari karantin tadbirlarining to'liq tizimli va rejali amalga oshirilishini hamda epizootik o'choqni tezroq bartaraf etilishini ta'minlashi shart. Kasal hayvonlar qat'iy hisobga olinadi, izolyatsiya qilinadi va davolanadi. Oyoq va og'iz kasalligi o'chog'ida qolgan klinik sog'lom hayvonlar tegishli turdagi va variantdagi oyoq va og'iz kasalligiga qarshi vaktsina bilan emlanadi yoki rekonvalesentlarning zardobi (qoni), immunolakton bilan davolanadi va ular kuzatilgan. Qoramollarning oyoq va og'iz kasalligi bilan ommaviy kasallangan taqdirda, kasal hayvonlar alohida ajratilmaydi, balki umumiy izolyatsiya qilingan xonada (podada) qoldiriladi va davolanadi. Hayvonlarni oyoq va og'iz epizootik kasalligini qayta yuqtirish taqiqlanadi. Ushbu cheklovlar hayvonlar va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini olib chiqishni taqiqlash, ularni xarid qilish va ulardan foydalanishning maxsus tartibini joriy etish, shaxsiy va jamoat transporti harakatini vaqtincha taqiqlash va boshqalarni o'z ichiga olishi mumkin. Hayvonlarda oqsil kasalligining birinchi holatlari ilgari gullab-yashnagan hududda (mahalliyda) paydo bo'lganida, kasallikning yanada tarqalishining oldini olish uchun veterinariya-sanitariya qoidalariga rioya qilgan holda, hayvonlarning barcha noqulay guruhini o'zlari joylashgan joyda zudlik bilan o'ldirish tavsiya etiladi. qoidalar. Bunday xom go'sht va boshqa so'yish mahsulotlarini xo'jalikdan tashqariga olib chiqish taqiqlanadi. Fermer xo'jaligida hayvonlarni so'yish bilan bir vaqtda ko'rsatmalarda nazarda tutilgan boshqa tadbirlar ham amalga oshiriladi. Oyoq va og'iz kasalligi o'chog'ida nobud bo'lgan hayvonlarning jasadlari yo'q qilinadi, sut va go'ng dezinfeksiya qilinadi. Ovoz va og'iz kasalligi uchun karantin disfunktsional punktdan hayvonlar sog'ayib ketgan yoki so'yilgan oxirgi holatdan 21 kun o'tgach, kasallangan chorvachilik binolari, yurish hovlilari, inventarlari, transport vositalari, jihozlari va mexanizmlarini majburiy yakuniy tozalash va dezinfeksiya qilish bilan olib tashlanadi. Karantin bekor qilingandan so'ng sog'ayib ketgan hayvonlarning harakatlanishi, emlanmagan chorva mollarini fermer xo'jaligiga kiritish, o'tlash, so'yish qoidalari va hokazolar bilan bog'liq cheklov choralari majburiydir.

Kasallikning oldini olish birinchi navbatda veterinariya-sanitariya tadbirlari majmuasidir: o'z vaqtida tashxis qo'yish, izolyatsiya va karantin; hayvonlarni faol emlashni amalga oshirish; o'choqlarda majburiy dezinfeksiya (shu jumladan go'ng) oyoq va og'iz kasalligiga chalingan hayvonlarni parvarish qiluvchi xodimlar tomonidan himoya choralari qat'iy rioya qilish. Rosselxoznadzor

ogohlantiradi: Kasallik uchun noqulay hududlardan hayvonlarni, hayvonlardan olingan mahsulotlarni, ozuqa va ozuqa qo‘shimchalarini olib kirishga yo‘l qo‘yilmaydi; qishloq xo‘jaligi hayvonlarining har qanday harakati (import, olib chiqish, sub’ekt hududi orqali tranzit o‘tkazish) davlat veterinariya xizmati bilan kelishilgan bo‘lishi kerak; barcha turdagi chorva mollarining sarson bo‘lishiga yo‘l qo‘yilmaydi; hayvonlarni so‘yish faqat veterinariya mutaxassisi tomonidan tekshirilgandan so‘ng va davlat veterinariya xizmati nazorati ostida amalga oshirilishi kerak; hayvonlardan olingan mahsulotlardan foydalanish va sotish veterinariya-sanitariya ekspertizasi va uning xavfsizligi to‘g‘risidagi laboratoriya xulosasidan keyingina amalga oshirilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Dotsent Bozorov X.K, assistant Abdulakimova A.B. Veterinariya virusologiya fanidan o‘quv qo‘llanma. Toshkent 2015.
2. Salimov X.S, Sayitqulov B.S. veterinariya mikrobiologiyasi, virusologiyasi, epizatologiyasiga oid izoxli lug‘at va ma‘lumotnoma Toshkent: Tafakkur, 2013.
3. Irgashev E.X. Davlatov R.B. va boshqalar. Umumiy parazitologiya. Samarqand 1999.
4. Кондрахин И.П, Курилов Н.В, Малахов А.Г. Клиническая лабораторная диагностика в ветеринарии-Москва Агропромиздат, 1985.

UNDERSTANDING DIFFERENT WAYS OF TEACHING READING SKILLS

Kuchkarova Mukhabbat Yigitalievna

Assistant, Department of Teaching Uzbek and Foreign Languages
Ferghana Polytechnic Institute, Uzbekistan.

Annotation: Reading strategies known as skimming and scanning use quick eye movements and key words to quickly examine text for a variety of objectives. Reading quickly to acquire a broad picture of the content is known as skimming. Rapid reading is called scanning, and it is done to locate specific data. Scanning aids in finding a specific fact whereas skimming informs you of the overall information that is there in a section. While scanning is more like pearl diving, skimming is like snorkeling.

Skimming is useful when you want to survey a text to get a general idea of what it is about. In skimming you ignore the details and look for the main ideas. When skimming:

- do not read everything;
- pay attention to the heading and sub-heading;
- pay attention to the introduction and the conclusion;
- pay attention to the first and last sentences of paragraphs;
- pay attention to how the text is organized;
- focus on key words;
- notice any italicized or boldface words or phrases;
- notice any visuals(pictures, charts, graphs, etc.)
- skim: to get the general idea of the text, and also to understand how the text is organized;

Questions like “*What is the text about?*”, “*The main idea of the text is...*”, “*Which of the following is the best title for the text?*” are based on the main idea- you need to skim the text.

Scanning is used to find a particular piece of information (specific information). You run your eyes over the text looking for the specific piece of information you need, like, names, dates, numbers, etc. you should know beforehand what you are looking for. It is less reading and more searching. When scanning:

- state the specific information you are looking for (are you looking for names, dates, numbers, etc.);

- try to anticipate how the answer will appear and what clues you might use to help you locate the answer, e.g. if you were looking for a certain date, you would quickly read the paragraph looking only for numbers;
- use headings and any other aids that will help you identify which sections might contain the information you are looking for;
- selectively read and skip through sections of the passage;
- scan: to find the relevant parts of the text- the parts that contain the information you need to answer a question;
- questions based on who, where, when, how many/how much (e.g. “Who was the first person to land on Moon”, “*Where are pictures by Picasso displayed?*”, “*When did Louis XIV order to move the court to Versailles?*”, “*How long did it take to transfer the collections of the museum to a new building?*”) are based on scanning- you need to search for names, places, dates and numbers.

Understand different ways of teaching reading skills

2.1 Explain the typical stages of reading development

Principle 1: Encourage your students to read as much and as often as they can.

It is beneficial for students to read as much as possible. Everything we do should encourage them to read widely as well as intensively, if not more so. It's a good idea to talk about this principle with your students.

Principle 2: Students must be engaged in the material they are reading.

When students are reading outside of class, we should encourage them to engage in joyful reading - that is, we should strive to assist them get as much enjoyment out of it as possible. However, we will try our best during classes to ensure that students are engaged with the topic of a reading material and the activities they are required to complete while doing so.

Principle 3: Encourage students to respond to a text's content (and explore their thoughts about it), rather than concentrating strictly on its structure. Of course, students should study reading texts in class in order to learn about topics like how they use language, how many paragraphs they have, and how many times they utilize relative clauses. However, the meaning of the text, its message, is just as vital. As a result, we must provide pupils the opportunity to respond in some way to that message. It's very crucial for them to be able to express their views about the subject, since this will encourage personal involvement with it and the language. This is even more true when you've done a lot of reading.

Principle 4: Reading requires a great deal of thinking. When we read literature in our own language, we often have a good notion of what the text will be about before we start reading. We can tell what's in a book by looking at the cover; we can tell what's in an article by looking at the photos and headlines; and we can tell what reports are by looking at them before we read a single word. Our brain begins projecting what we will read as soon as we see these signs - the book cover, the headline, the web page banner. Expectations have been set, and the active reading process is about to begin. Teachers should provide students 'hints' in class so that they can predict what will happen next. We should encourage kids to look at covers and back cover content to help them decide what to read and then to help them 'get into' a book in the event of extensive reading - when they are choosing what to read for pleasure.

Principle 5. We need to choose good reading tasks - the right kind of questions, appropriate activities before, during, and after reading, and useful study exploitation, etc. - once we've decided what reading text the students will read (based on their level, the topic of the text, and its linguistic and activation potential). Boring and inappropriate tasks can detract from even the most useful and interesting text; even the most commonplace passage can be made exciting with imaginative and challenging activities, especially if the level of challenge (i.e. how easy it is for students to complete a task) is just right for the class.

Principle 6: Reading texts is fully utilized by good teachers. Any reading material contains lots of sentences, words, thoughts, descriptions, and other elements. It doesn't make sense to persuade students to read something and then drop it and move on to something else in class. Good teachers use the reading material into engaging lesson sequences, incorporating the topic for additional discussion and assignments, the language for study and then activation (or, of course, activation and then study), and a variety of activities to bring the text to life. When students have done a lot of reading, we should take advantage of any opportunities that come up to provide meaningful comments.

2.2 Evaluate reading activities and materials

Reading is the act of looking at a set of written symbols and understanding their meaning. When we read, we obtain valuable information written symbols and our brain converts them into words, sentences, and paragraphs that provide information to us.

The amount of while-reading activities that can be done in the classroom is determined by the teacher's creativity. You can use traditional kinds of evaluation in combination with while-reading exercises, or you can use technology if you are skilled at integrating it into lessons.

Determine the main idea of paragraphs and the topic sentences. The author's message regarding the issue is the major theme of a paragraph. It should be noted that every paragraph should have a topic sentence that indicates the paragraph's main theme.

Make a distinction between general and specific ideas. Specific ideas provide evidence to better define the general or primary idea and indicate that it is valid, while general ideas express the main point or main idea of a piece of writing.

Check to see if your predictions and guesses were correct. When a reading class begins with one of the pre-reading activities, this is something that can be done.

Skimming is the capacity to discover the primary idea within a text; it is this reading method that will assist kids in becoming good readers. Skimming literature will also assist students in becoming more adaptable readers.

Take a quick quiz. This is a typical technique to see if students have learned anything from the reading, but you may make a difference by collecting those answers utilizing online resources. You can use Plickers, Google Forms, or any other tool of your choice.

When we ask students to read, the success of the activity is frequently determined by the text's difficulty level. In an ideal world, students would read authentic texts, which are writings that are not specifically designed for language learners but are intended for any competent user of the language. However, at lower levels, this can create enormous difficulties because the abundance of tough and unfamiliar terminology can render the texts impenetrable to the students. On the one hand, a balance must be achieved between real English and the students' talents and interests on the other. Menus, timetables, signs, and basic directions, for example, are actual written material that beginner students may grasp to some extent, and we can utilize these where appropriate. However, we may want to provide our kids with larger prose pieces that have been produced or adapted just for their level. The main thing is that such texts sound as much as possible like real English.

Whether the texts are meant for intensive or extensive reading will determine how well children can deal with reading content. When children read with the help of a teacher and other students, they are more likely to be able to handle higher-level content than when they read on their own. If we want kids to read for enjoyment, we must make certain that they do not attempt stuff that is simply too tough for them, as this may discourage them from doing so. This is why, for extended reading, lower-level pupils are urged to use simplified or graded readers.

2.3 Evaluate skimming and scanning techniques

When teaching reading comprehension, one of the most important things to remember is that there isn't just one style of reading, but multiple, depending on the reason for reading.

Students will never be able to adapt their reading speed and method to their goal. When done in a long passage, careful reading becomes tedious and time consuming. It would be counterproductive if students continued to utilize careful reading when the reading was focused at answering certain questions testing their comprehension of the content. In this instance, skimming is a viable option. For students, skimming to acquire an overview is a vital ability. They will discover that they will be assigned and recommended far more reading than is humanly possible to read intensively. The students are able to cover all of the content by skimming to get the "gist" of it. Make sure students don't skim any materials that require thorough reading. Skimming should not be done competitively because it involves more than just eye movements. Students may be asked to locate facts that are expressed in sentences rather than single words, or they may be asked to state simply what the text is about, or they may be asked specific questions that may be answered by skimming the material rapidly. Answer the questions that follow the text by skimming quickly over the surface of the text and quickly reading selected relevant areas to gain a sense of the content and organization.

Students need to be able to scan the text for particular bits of information they are searching for (as, for example, when we look for a telephone number, what's on television at a certain time or search quickly through an article looking for a name or other detail). This skill means that they do not have to read every word and line; on the contrary, such an approach would stop them scanning successfully.

Students also need to be able to skim a text - as if they were casting their eyes over its surface - to get a general idea of what it is about (as, for example, when we run our eyes over a film review to see what the film is about and what the reviewer thought about it, or when we look quickly at a report to get a feel for the topic and what its conclusions are). Just as with scanning, if students try to gather all the details at this stage, they will get bogged down and may not be able to identify the general idea because they are concentrating too hard on specifics.

Being able to quickly skim read will help you in more ways. If you are an academic student a large part of your course will be reading. Being able to quickly negotiate your way through complicated texts will make you a much more effective and efficient student. You might also skim read a newspaper or a webpage to see if there is anything there that you want to read. You skim read your Facebook page to see if you are really interested anything your friends have to say. You skim read and advert to find out if that computer really is the one you want or a review of a film to see of your friend would like it as much as you.

BIBLIOGRAPHY

a) Books I referred to...

1. Jeremy Harmer, How to teach English, Pearson education limited, new ed., 2007,
2. Kuchkarova Mukhabbat Yigitalievna The role of interactive activities in developing speaking skills //Проблемы современной науки и образования. – 2019. – №. 12-1 (145). – С. 93-94.
3. Kuchkarova M. Y. THE IMPORTANCE OF THE DEVELOPING OF LISTENING COMPREHENSION IN TEACHING ENGLISH //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 6. – С. 980-984.
4. Kuchkarova M. THE ROLE OF THE AUTHENTIC MATERIALS IN IMPROVING COMMUNICATIVE COMPETENCE OF ESP LEARNERS //Журнал иностранных языков и лингвистики. – 2021. – Т. 2. – №. 2.
5. Kuchkarova M. Y. RAISING STUDENTS' MOTIVATION TO LEARN A FOREIGN LANGUAGE //ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИКИ. – 2020. – С. 57-59.
6. Kuchkarova M. Y. MODERN TEACHING TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES //Наука и образование: сохраняя прошлое, создаём будущее. – 2020. – С. 94-96.
7. Kuchkarova Y. ALTERNATIVE ASSESSMENT AS A MEANS TO DEVELOP STUDY SKILLS IN ESP CLASSES IN HIGHER EDUCATIONAL SETTINGS //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 11. – С. 343-347.
8. Djakhonobodovna K. G., Nazirovich A. U., Yigitalievna K. M. Innovative assessment of students' experience in higher educational institutions //Вестник науки и образования. – 2019. – №. 19-3 (73). – С. 46-48.
9. Baxtiyorovna A. G. et al. The Innovative and Practical Methods of Organizing Lessons in Pedagogical Activity //Central Asian Journal Of Literature, Philosophy And Culture. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 98-104.
10. Qo'chqorova Muhabbatxon Yigitaliyevna. (2022). THE FACTORS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF ENGLISH AS A POLYTECHNIC LANGUAGE. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES (2767-3758), 3(04), 1–11. <https://doi.org/10.37547/philological-crjps-03-04-01>
11. Qo'chqorova Muhabbatxon Yigitaliyevna. (2022). POLYETHNIC LANGUAGES AND THEIR DISTINCTIVE FEATURES IN MODERN LINGUISTICS . International Journal Of Literature And Languages, 2(04), 10–18. <https://doi.org/10.37547/ijll/Volume02Issue04-02>.

12. Abdugʻofur qizi Jurayeva, M., & SultanovnaUsmanova, S. (2023). NEYROLINGVISTIKA SOHASINI ORGANISH TENDENSIYALARI. Involta Scientific Journal, 2(1), 53-59.

13. Parpiyeva, M., & Jurayeva, M. (2023). PROBLEMS OF LINGUOCULTUROLOGICAL AND NEUROLINGUISTIC STUDY OF PHONETIC MEANS. American Journal Of Philological Sciences, 3(02), 49-59.

14. Abdugʻofur qizi Jurayeva, Muqaddam, and Mirzarahimov Mirzohid Alisher oʻgʻli. "MORPHOLOGY AND SYNTAX AND CROSSLINGUISTIC FINDINGS IN NEUROLINGUISTICS." ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ 18.8 (2023): 156-159.

E-COMMERCE IN UZBEKISTAN

Ahmadov Og‘abek Otabek o‘g‘li

Otavullaev Suxrob Sa‘dulla o‘g‘li

TUIT (105-21 group master)

ABSTRACT

Nowadays, the internet and technology are developing rapidly. online sales are increasing their share in traditional sales day by day. At the same time, e-commerce is rapidly developing in our country, Uzbekistan, and it is entering all areas. People feel uncomfortable and time consuming for going crowded markets. So, E-Shopping is a boon as it saves lot of time. Online shopping is a process whereby consumers directly buy goods, services etc. from a seller without an intermediary service over the Internet. Shoppers can visit web stores from the comfort of their house and shop as by sitting in front of the computer. Online stores are usually available 24 hours a day and many consumers have internet access both at work and at home.

Key Words: E-shopping, Internet, sale, Uzbekistan

Online shopping is becoming increasingly popular for variety of reasons. There are certainly outside factors such as difficulty in getting to traditional stores and hassles often associated with shopping malls and other traditional stores to contribute to the increased interest in online shopping.

Consumers can get full information about the product with its reviews being passed by the existing users. If one wants to buy a product he/she is no longer limited to asking the friends and families because there are many products reviews on the web which gives opinions of the existing users of the product.

Online shopping sites contain wide variety of goods both high quality and mild quality keeping in mind the level of people.

- 1) There are no national and International Barriers.
- 2) In online shopping the consumers will be in a demanding position and suppliers will not be in a commanding position.
- 3) There is enormous employment opportunities in online shopping.

As a result of the gradual development of the economy of Uzbekistan, the importance of new principles of conducting business activities, especially electronic commerce, has greatly increased. Until today, every Internet user has tried to understand the meaning of the word e-commerce. On average, 1.5-2 trillion per year in

the US markets related to such activity, which has not yet had time to build its long history. Funds are transferred in the amount of US dollars.

The term "electronic commerce" includes technologies such as EDI (Electronic Data Interchange), e-mail, Internet, intranet (exchange of information within the company) and extranet (exchange of information with the outside world). In turn, the electronic commerce system is divided into three classes:

- Organization of retail trade (business-consumer, B2C);
- Establishing relations with a business partner (business-business, B2B);
- Trade between consumers (consumer-consumer, C2C); Example; as a virtual auction www.Ebay.com

The share of the digital economy in GDP in Uzbekistan is 2.2 percent. At the same time, the average optimal indicator is 7-8%. According to the project of the concept of the development of the e-government system of the Republic of Uzbekistan, the share of ICT services in the GDP will be up to 5.0 percent by 2025, 2030

The development of e-commerce is also of great importance in government policy. In accordance with the decree of the President of May 14, 2018 "On measures for the rapid development of electronic commerce", in order to encourage business entities in the field of electronic commerce, the national register of electronic commerce entities was created, tjorat.uz, currently 297 organizations are registered.

Legal entities and individual entrepreneurs are included in the National Register on a voluntary and free basis, and the income from the sale of goods and services through electronic commerce is at least 80% of the total volume of goods and services sold by them. At the same time, they are the only tax at the rate of 2% must pay the fee.

This is the main universal electronic trading platform in Uzbekistan- Trade Uzbekistan trading platform (website tradeuzbekistan.com) created by the Ministry of Investments and Foreign Trade. Other e-commerce platforms have also been launched, such as textile manufacturers in B2B format for uzbtextile.com, universal.uz for small and medium businesses and others.

In accordance with the Decree of the President of January 8, 2019 "On additional measures to ensure further development of the economy and increase the efficiency of economic policy", it is planned to prepare the Strategy for the development of the national digital economy "Digital Uzbekistan-2030" . It defines the main tasks for the rapid development of the digital economy and the widespread introduction of digital technologies into the spheres of life of the country's population.

The development of the digital economy is directly related to the level of development of information and communication technologies (ICT), which is evaluated by the following indicators.

- share of digital economy in GDP;
- The volume of investments in ICT industry;
- Internet speed, country coverage and population usage opportunity for;
- development of electronic commerce;
- providing organizations with ICT specialists

REFERENCES

1. German M.V., Yuldashev Sh.Q., Usmanova D.Q., Xalikova L.N. Elektron tijorat asosalari. O'quv qo'llanma. Samarqand: SamDU nashri, 2021.
2. Dr. M. Edwin Gnanadhas Ph.D., Article "ONLINE SHOPPING – AN OVERVIEW" 2021
3. Babin, B.J., Darden, W.R and Griffin M (1994), "Work and /or fun; measuring hedonic and utilitarian shopping value, "Journal of consumer Research
4. uzinfocom.uz

NEFT VA GAZ KONLARINI BURG‘ULASHDA MIKROSEYSMIK TOVUSH MAYDONLARINI ANIQLASHNING ELEKTROKIMYOVIY YONDASHUVI

Sattarkulov Lazizbek Abror o‘g‘li

Toshkent davlat texnika universiteti

3-bosqich talabasi

lazizbeksattarkulov@gmail.com

Gaipov Abdumalik Gaybullayevich

Toshkent davlat texnika universiteti

Fizika-matematika fan nomzodi, dotsent

abdumalikgaipov@gmail.com

Qaxarova Atirgul Qalandar qizi

Toshkent davlat texnika universiteti

1-bosqich talabasi

qaxarovaa@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mikroseysmik neft va uglevodorodlarni 3D geologik qidirish past chostatali uskunalar yordamida amalga oshiriladi. Elektrokimyoviy qidiruv ishlari Cheybeshev spektroskopiyasidan foydalanilgan holda tovush xususiyatlari tabiiy mikroseysmik shovqini past hudud sharoitida o‘rganiladi. 3D chostatali uskunaning ichki shovqini mikroseysmik shovqindan pastroq bo‘lib chiqadi. Ushbu uskuna neft va gaz konlarida mikroseysmik shovqinni 3D orqali aniqlash uchun muqobil tanlov ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: elektrokimyovo, mikroseysmik monitoring, tovush, kimyo.

ANNOTATION

Microseismic 3D geological prospecting for oil and hydrocarbons is carried out using low-frequency equipment. Electrochemical prospecting using Cheybeshev spectroscopy, sound properties are studied in the conditions of the area with low natural microseismic noise. The internal noise of the 3D frequency equipment is lower than the microseismic noise. This equipment proves to be an alternative choice for 3D detection of microseismic noise in oil and gas fields.

Key words: electrochemistry, microseismic monitoring, sound, chemistry.

Ushbu maqola stoxastik (ehtimolli) elektrokimyoh sohasini o'rganadi. Neft va gaz konlarini o'z ichiga olgan geologik muhitda sodir bo'ladigan stoxastik fizik-kimyoviy jarayonlar neft va gaz mikroseymlari deb ataladigan infrasonik shovqin to'lqinlari emissiyasi bilan birga keladi. Yoqilg'i konlari cho'kindi jinslarning qattiq holatdagi muhitida murakkab suyuqlikning ko'p komponent kiritilishini anglatadi. Bunday tizim 2 dan 8 Hz gacha chastota diapazonida o'ziga xos mikroshizmlarning tegishli emissiyasi bilan doimiy harakat va transformatsiya holatida qoladi. Bu emissiya mikroseymik shovqin maydonining mahalliy anomaliyasi sifatida qayd etilishi mumkin. Oxirgi vaqtlarda neft va gaz konlarini shovqin mikroseymik monitoringi uchun yashil texnologiyani ishlab chiqishga tobora talab ortib borayotganini ko'rsatadi. Tajriba shuni ko'rsatadiki mikroseymik shovqin maydonini hisobga olish neft va gaz bo'yicha geofizik qidiruv ishlarining to'g'ri prognozini 80% gacha oshirdi. Passiv shovqin usuli bilan neft havzasini to'g'ri topishning bunday yuqori ehtimolini faqat past ichki shovqinga ega bo'lgan geoakustik asboblarda yordamida olish mumkin [1]. Shu maqsadni hisobga olgan holda, geoakustik uskunalarda ishlab chiqarishga katta qiziqish uyg'otadi.

Ushbu uskuna kunduzgi yorug'lik vaqtida yer yuzidagi mikroseymik shovqin maydonining (ayniqsa, neft va gaz konlari bilan bog'liq) anomaliyalarini aniqlash uchun mo'ljallangan va infratovush chastotasi diapazonida gertsning o'ndan bir qismidan 45 Hz gacha bo'lgan va yetarlicha past bo'lgan ichki shovqin geoakustik uskunasi elektrokimyoviy seysmodetektorlarni ishlab chiqish va geofizikaviy qo'llash tajribasidan foydalanadi. Ushbu ishda geoakustik uskunasi ichki shovqin darajasini to'g'ridan-to'g'ri tajribada baholashni maqsad qilganmiz. Geoakustik uskunasi o'rganish vositasi axborot-kognitiv texnologiyalarga asoslangan bo'lib u stoxastik elektrokimyoviy saralash kalibrlash va stoxastik elektrokimyoviy Chebishev spektroskopiyasi usullarini o'z ichiga oladi.

Stoxastik elektrokimyoviy taqqoslash kalibrlash yer yuzasining bir nuqtasida ikkita seysmik 3D-modullarning joylashishini nazarda tutadi. Bu holda o'lchangan seysmoakustik stoxastik vektor signali ikki barobar ortadi. Natijada biz ikkita yozuvni olamiz $r_A(t)$ va $r_B(t)$ har qanday koordinata o'qi bo'ylab bir xil seysmoakustik stoxastik signalni amalga oshirish [2]:

$$r_A(t) = R(t) + \xi_A(t), \quad (1)$$

$$r_B(t) = R(t) + \xi_B(t) \quad (2)$$

(1) va (2) tenglamalar bir xil tashqi shovqin signalini o'z ichiga oladi $R(t)$. Seysmik modul A ning ichki shovqini $\xi_A(t)$ bilan, B seysmik moduli esa $\xi_B(t)$ bilan belgilanadi. Ko'rinib turibdiki, stoxastik jarayonlar $\xi_A(t)$ va $\xi_B(t)$ mustaqildir. $r_A(t)$ va $r_B(t)$ realizatsiyalarining farqini $r_{A-B}(t)$ bilan belgilaymiz:

$$r_{A-B}(t) = r_A(t) - r_B(t) = \xi_A(t) - \xi_B(t) \quad (3)$$

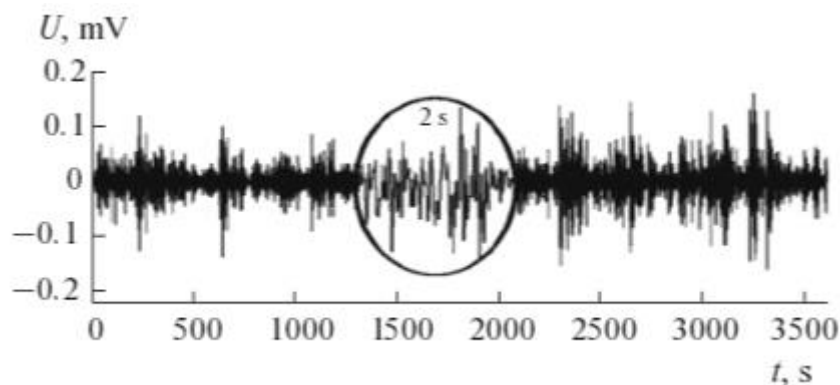
Stokastik elektrokimyoviy Chebishev spektroskopiyasidan biz tenglamalarni hisobga olgan holda olamiz. (1)-(3):

$$[r_A^2(t) + r_B^2(t)] / 2 = R^2(k) + [\xi_A^2(t) + \xi_B^2(t)] / 2, \quad (4)$$

$$1/2 r_{A-B}^2(t) = [\xi_A^2(t) + \xi_B^2(t)] / 2 \quad (5)$$

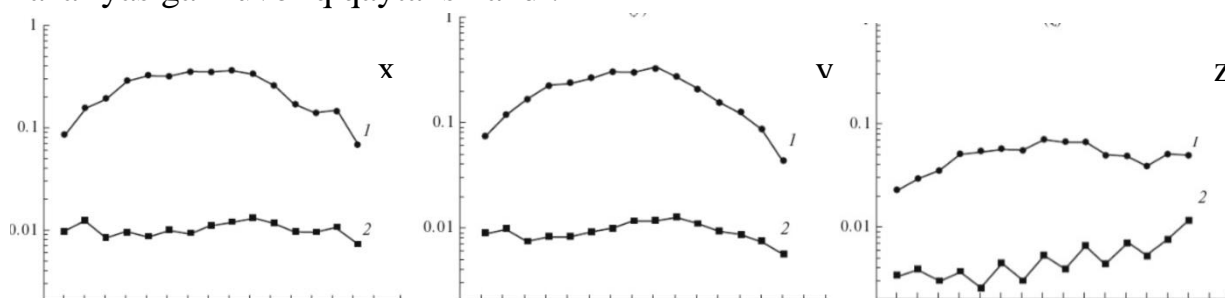
Tenglamalarning chap qismlaridagi (4) va (5) bizda o'lgan miqdorlari mavjud. Biz foydali shovqin va uning xatosining k-spektral chizig'ining intensivligiga egamiz, bu seysmik modullarning ichki shovqinlari spektral intensivliklarining yarim yig'indisi. Tenglama bo'yicha (5) xato - o'lchanadigan miqdor.

Ikki seysmik modullar, A va B bir-biridan taxminan 10 sm masofada joylashgan kichik chuqurlikda o'rnatilgan. O'rnatish paytida modullarning yo'nalishi aniqligi 40 dB kanallarni ajratish uchun yetarli edi. Ikki mustaqil modulning yozish sinxronligi o'rnatilgan sun'iy yo'ldosh tizimi tomonidan 1 ms dan kam bo'lmagan darajada ta'minlandi [3]. Ushbu parametr qiymatlari muammoning talablariga javob beradi.

1-rasm. 1 soatlik vaqt oralig'ida olingan mikroseysmik tovush signali

Stokastik mikroseysmik 3D-signalni bir vaqtda qayd etish mustaqil ravishda amalga oshirildi. 1-rasmda biz tipik mikroseysmik signalni ko'rsatamiz (1-rasm). Ko'ramizki, mikroseysmlar stoxastik bo'lib, ularni to'g'ridan-to'g'ri talqin qilish uchun mos emas, ammo ular ancha barqaror, barqaror va statistik ishlov berishga moyil. Eksperimental ma'lumotlar stoxastik elektrokimyoviy Chebishev spektroskopiyasi nazariyasi va stoxastik elektrokimyoviy to'plash kalibrlash nazariyasiga muvofiq qayta ishlandi.

2-rasm. Gorizantal (x), (y) va vertikal (z) bo'yicha mikroseysmik tovush signallarining Cheybshev spektorlari

2-rasmda biz $x(t)$, $y(t)$ va $z(t)$ stokastik signallari uchun stoxastik tahlil natijalarini taqdim etamiz (2-rasm). Mos ravishda Chebishev spektrlari, ya'ni R^2 chiziq intensivligining uning k tartibiga bog'liqligi kabi intensivlik qiymati seysmik modul signalidan hisoblab chiqilgan, u $[mV^2]$ o'lchovlilikda berilgan [4]. Biz har qanday koordinatali yo'nalishda geoakustik asbobining ichki shovqini atrof-muhitning mikroseysmik shovqinidan kattalik tartibida kichikroq ekanligini aniq ko'ramiz. Ushbu xulosa ishning asosiy natijasidir.

Fluktuatsiya dissipatsiyasi teoremasi hatto muvozanat holatida ham har bir dissipatsiya jarayoni fluktuatsiyalar bilan birga bo'lishini tasdiqlaydi. Bu kimyoviy parametrlarning tebranishlari bilan shug'ullanadigan stokastik kimyoviy kinetika.

Elektrokimyoviy tizimlardagi tebranishlar elektrokimyoviy shovqinni keltirib chiqaradi, ularning darajasi va stokastik xususiyatlari shovqinni buzmaydigan diagnostikada qo'llaniladi. Neft va gaz konlarini o'z ichiga olgan geologik muhitda sodir bo'ladigan fizik-kimyoviy jarayonlar ham mikroseysmik shovqin emissiyasi bilan birga bo'lishi kerak. Past shovqinli geoakustik asboblardan foydalangan holda biz kunduzgi yorug'lik vaqtida Yer yuzasida mikroseysmik shovqin maydonining anomaliyalarini (xususan, neft va gaz to'planishi tufayli) qayd etishimiz va shu bilan to'g'ridan-to'g'ri qidirish usulini amalga oshirishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Арутюнов С.Л., Графов Б.М., Сиротинский Ю.В. V.. АНЦИАР Уникальная технология поиска месторождений нефти и газа // Геоинформатика. 3,п. 12.
2. Чеботарева. И.Я. Структура и динамика геологической среды в полях сейсмических шумов, методы и результаты экспериментов // Ежегодник РАО. сиан, 2011, № 1, с. 12, с. 147.
3. Ламберт М.А., Шмальхольц С.М., Сенгер Э.Х., Штайнер Б. Низкочастотные микротреморные аномалии на нефтегазовом месторождении в Фойтсдорфе, Австрия, Геофизическая разведка, 2009, т. 1, с. 57, с. 393.
4. Кастанья Дж.П., Сун С., Зигфрид Р.В. Обнаружение низкочастотных теней, связанных с углеводородами. 22, с. 120.

GLOBALIZATION OF THE ENGLISH LANGUAGE IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE

Murtazayeva SH.K.

Academy of Banking and Finance of the Republic of Uzbekistan.

noza_j.lo@mail.ru

ABSTRACT

The article examines the main characteristics and role of the globalization process in the modern world, as well as its connection with the English language, which occupies the place of the language of world communication in the XXI century.

Keywords: Globalization, English, global English, intercultural communication, international culture, an international language

Globalization is considered one of the social phenomena of the information society, the peculiarity of which is the disappearance of barriers and the emergence of interethnic cultures. It is considered a historical phenomenon of the modern era and is understood as a series of processes that make up the unity of the world. In the XXI century, a person has every reason to be proud of his achievements. Significant political, economic, social, demographic and cultural changes are taking place in the modern world. Technological progress has accelerated the pace of globalization, and development, competition, interconnection and cooperation have become key features of the international economy and foreign policy. Economic, political and ideological borders between the countries began to blur, and the process of world integration began, inspiring hope and faith in establishing peace and maintaining stability in relations. However, the future of an interdependent world remains uncertain. Whether the idea of community and cooperation of nations coexisting in a world without barriers will become a reality, and whether we will eventually be able to come to international solidarity, depends on how relations between peoples and countries are built and how great the potential for communication in the world community [1].

Several urgent problems faced by modern man in the XXI century, such as global warming, ecology, the fight against AIDS, terrorism, and drug trafficking, are becoming millennium problem that requires a "global approach" in perception and thinking, as well as "global" responses. It is quite difficult to deny the fact that scientific and technological progress and the development of a modern communication system are taking place against the background of the rapid spread of the English language around the world. Today it is the most popular language among students. It is also

worth noting its dominant role in the field of science, where 70-80% of all publications are published in English. English is the official language of most international organizations and has official status in countries around the world. None of the existing languages has such a privileged status in the EU as English, although within this organization there is an official policy of ensuring equal status for all official languages of the EU. Only English is the language of contact between people speaking different languages [2]. Currently, English has already established itself as the lingua franca, the language of international communication. An international language is a language that can be used to communicate by a significant number of people around the world. [3] In ancient times, ancient Greek was an international language, then for more than a thousand years, Latin was the most important international language used for international communication in all spheres of human life. Negotiations were conducted on it, trade deals were concluded, and scientific papers were written. In the XVI-XVII centuries, Spanish was used as an international language. At the beginning of the XVIII century, French became the most important language of international communication in Europe. In the XIX century, the German language also acquired great importance due to the high achievements of German scientists of that time. In parallel, English and Spanish were developing as international languages, thanks to the colonies of these countries scattered around the world [4]. At the end of the XX century, English became the most important international language. Now thousands of newspapers and magazines of recent years are full of headlines of this kind. This statement seems so obvious that most of us are unlikely to dispute its validity. English is the language of international communication. All over the world, English is becoming the language of popular publications, international business and diplomacy, scientific conferences, sports arena, popular music, cinema and advertising. In modern society, it is in greater demand than ever before in history. Proficiency in this language opens up huge opportunities for those who want to keep up with the times. The uniqueness of the situation also lies in the fact that the number of people using it as a foreign language is significantly more than native speakers (currently this ratio is 3:1). So, it can be argued that the English language largely provides access to the treasury of world knowledge, especially in areas such as science and technology, and this is the basis of education. The reason why in recent years many countries have given English the status of an official language or have chosen it as the main foreign language in their schools is the possibility of getting a good education. Since the 60s, English has been taught at universities in many countries. Since most students are constantly confronted with monographs and periodicals in English, it would be advisable to train them to better prepare them for this work. In many cases, teachers also face a multilingual audience since universities and colleges are constantly increasing the intake of international

students. All this speaks in favour of English as the most common language of international communication. It would be a mistake to believe that the globalization of the English language is the result solely of economic and political superiority. It is necessary to pay attention to the peculiarities of the English language, which predetermined its victory in a kind of race for world linguistic dominance. Firstly, it is the richness and depth of the lexical composition. The 20-volume Oxford Dictionary of Modern English includes more than 615 thousand words (for comparison, the 20-volume Large Academic Dictionary of the Russian language contains about 215 thousand words). Taking into account scientific and technical terminology, the total lexical composition of the English language will exceed one million words, which makes it the largest in the world. According to some estimates, the vocabulary of the English language is currently being actively replenished with new words: from 8000 to 20,000 lexical units annually. In general, about 200,000 English words are used, which is at least 2 times more than words, for example, German, Russian or French. The presence of a large number of synonyms, and the phrasal and idiomatic richness of the English language contain the potential to express a variety of meanings and solve any communicative tasks - from everyday communication to high poetry. Secondly, English has an important quality of flexibility. Flexibility manifests itself at different levels of the language system. The word order, the accompanying category, the possibility of using the same word as a noun and verb, and large derivational possibilities - all this works for the flexibility of the English language as a communicative tool. Thirdly, the grammar of the English language has a higher degree of unification than most languages of the world. For example, the gender category is completely conveyed by the word and does not require additional manifestation using articles, as in German or Spanish. A predicate can easily do without a subject. The case forms of nouns in English are practically absent (except for some personal pronouns), which, compared, for example, with Finnish, which has fifteen forms for each noun, or Russian with its 12 forms, is an example of the highest degree of grammatical unification of the system. The same should be said about the verb: if, for example, in Latin, the verb had 120 possible forms, and in modern German - 16, then English operates with only 5 forms, of which only 3 are actively used. Fourth, English is considered relatively simple in terms of spelling and pronunciation: it does not require mastering subtle tonal variations of pronunciation, like Cantonese, nor a bizarre, sometimes to the point of extravagance, the combination of consonants, like Welsh or Gaelic. Of course, English includes some sounds that are usually difficult for foreigners to pronounce or sounds that have many possible variants of graphic fixation. However, the relative phonetic and graphical simplicity of the English language is supported by regularity in the pronunciation of consonants and freedom from diacritics of vowels

and consonants. In addition, borrowings from foreign words in English, as a rule, retain the original spelling. Phonetic predictability of graphic transmission in English is quite high (84% [5]), while those who know Latin but do not know English are unpredictable in pronunciation, will write no more than 3% of English words (those about which English learners playfully say: "write Manchester - read Liverpool"). Fifthly, the globalization of the English language is facilitated by its cosmopolitan nature: it actively accepts thousands of words from other languages with which it has historically come into contact, which gives it a sense of closeness and accessibility, a kind of linguistic hospitality, unlike languages such as, for example, French, which does everything possible to prevent other languages from influencing him, - this is an extreme manifestation of linguistic. The linguistic factors of the attractiveness of the English language listed above are of great importance for obtaining global status, but they cannot provide it without well-known extra-linguistic factors: technological, political and economic. Therefore, even though in the modern world English as a global language is in an impregnable position, its future as such is not necessarily guaranteed. In the Middle Ages, Latin seemed to have established itself forever as the universal language of education and culture. He seemed unchanged but changed. First of all, it should be remembered that among the languages of international communication, there have historically been contenders for worldwide distribution, but their claims, however, did not go beyond the territories of multinational state entities (Roman, Byzantine, Mongolian, and French empires). Many scientists reasonably claim that in the fields of business, science, computer science, education, transport, politics, sports, entertainment and mass consumption, English has become a global language of interethnic communication [6]. Moreover, it is not only a source but also an intermediary for the export of lexical units and grammatical constructions. In addition, it is important to take into account that the fact of fluency in English today is not as important for linguistic globalization as the fact of its active use. For comparison, the most widely spoken language in the world - the Mandarin dialect of Chinese - has about 1 billion native speakers, and English - has about 400 million, but according to the British Council, about 2 billion more people regularly use English (not being native speakers). In addition, global Internet communication, the main tool of which has historically been the English language, inexorably expands the composition of the "users" of the global language. When representatives of the "gadget generation" make up the majority of the world's population, the consequences of these trends will worsen. Signs of this can still be seen today. For example, the UN currently uses five official languages: English, French, Spanish, Russian and Chinese, but about 90% of international organizations use English as at least one of their official languages (while French already makes up less than 50%). Moreover, about a third of international

organizations (OPEC, ASEAN, etc.) use English exclusively as the official language, and this figure is growing - more than 90% among Asian international organizations. To understand the prospects for the development of a global language, it is necessary to take into account the opposition of two trends - towards the universalization of instruments of intercultural interaction, on the one hand, and the preservation of national identity, on the other. The dominance of an external language or culture can lead to a negative reaction. Although most of the former British colonies retained English as their official language after independence, discontent with the cultural dominance of English is growing in some countries. Paradoxically, the latter trend is especially noticeable in the United States (the quantitative growth of the Latin American population, the formalization of the Spanish status in some states, etc.) with their dominance in economic, technical and political terms. It is the United States that is the driving force of the English language in the modern world. However, if the United States loses its dominant position in these areas, the linguistic loyalty of other countries may decrease significantly until it is replaced by a new dominant force. And here we encounter another paradox. The only possible candidate to compete with the United States in technological and economic (but not political) aspects in the foreseeable future is China. But China is one of the most active exploiters of the global English language [6]. The increase in the number of people who speak English to one degree or another has reached a historical maximum of 2 billion, mainly due to the population of India and China. Perhaps that is why the long-term future of English as a global language is in the hands of Asia. The latter partly explains why Chinese, whose main dialect (Mandarin) is spoken by about a billion people, is far from the status of not only global but also sub-global. At the same time, the key to the stability of the global status of the English language is the fact that this language has become the main tool of Internet communication, which today involves more than 5 billion people who cannot do without knowledge of the Latin alphabet and a minimum set of several dozen words that make up the vocabulary of a modern Internet user, starting with the most common globalism-ok (okay, OK). It should be noted that, although the coincidence of some extra-linguistic factors was important for obtaining the global status of the English language, linguistic factors themselves were crucial for maintaining this status. The fact of American influence in the modern world cannot be denied. The globalization of trade, the economy and the spread of the American way of life - what is called "Americanization" - contributed to the development of American English. Having become the world language of entertainment, business, and science, American English laid the foundation for the further expansion of American culture. Global markets and a global entertainment and travel network are followed by global communication in an international language. Again, it is permeated through and

through with American national characteristics, which cannot always be understood and accepted by other people. E-mail and the Internet are used all over the world today, and it is undoubtedly a very convenient, fast and effective means of communication. Only one "but": people in different countries are forced to adapt to the language and features of electronic means of communication, which were created, of course, for the English language. To communicate in another language, they have to resort to various technical tricks. For example, superscript characters adopted in different European languages cannot be used in most mail programs, the same applies to non-Latin alphabets (Russian, Greek, Chinese, Japanese, etc.). In addition, "fast English" has its etiquette and standards of politeness, which many are horrified by. For example, the standard "best wishes" and "warm wishes" automatically placed at the end of letters simply cannot be accepted by those for whom English is not their native language. Worse, all these communication innovations are shared by people. Even with traditional methods of communication (for example, face-to-face meetings, telephone conversations), non-native speakers always find themselves in a more difficult situation. It is not only English that is difficult. The difference in cultures and mentalities is an additional obstacle. Non-native speakers continue to think in their native language, trying to express the specifics of their thinking in English. And he's not always perfect for it. The efforts of a person trying to communicate in a foreign language should at least be appreciated and supported. A native speaker should be aware that he is in a better position and help his foreign interlocutor: speak slowly, articulate clearly, choose the right words, and avoid slang, jargon and complex sentences. In conclusion, we can say that, although today English can be considered the language of international communication or a global language, we cannot say with absolute certainty that it can hold these positions and strengthen them. Therefore, thinking about the future of the English language as a world language, we must analyze some patterns and trends that may interfere with this phenomenon [7]. There are situations when residents of the country experience such a hostile attitude to the English language that they refuse to give it the status of an official or first foreign language. Such an attitude arises as a reaction to the protection of one's language - a symbol of national identity and individuality. Most people have a natural desire to speak their native language, to see its further development. Imposing the language of another culture does not cause them positive emotions. Many peoples associate English with the colonial period when society despised local languages. If a certain number of countries take such a position, then the decision on assigning the status of the world language to English will be very problematic. Nevertheless, the influence of the English language in the world is great and continues to grow every year.

REFERENCES

1. Giddens, A. The global third-way debate / A.Giddens. – Massachusetts: Polity Press Malden, 2001. – 431 p.
2. Grin, F. European Economic Integration and the Fate of Lesser-Used Languages / F. Grin // Language Problems & Language Planning. – 1993. nNo. 2. – P. 101-116.
3. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language / D.Crystal // Cambridge University Press. – 1995. – 499 p.
4. Pei Mario. The story of language. – Philadelphia, P. Lippincott company, 1949. – 508 p.
5. Crystal D. English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 212 p.
6. Ronen S., Goncalves B., Hu KZ, Vespignani A., Pinker S., Hidalgo CA Links That Speak: The Global Language Network and Its Association with Global Fame [Electronic resource] // Proceedings of the National Academy of Sciences. URL: <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.1410931111> (accessed date: 1.02.2020).
7. Dolgenko A. N., Kozyreva M. S. Internationalism and Globalism // Ethnosocium and interethnic culture. 2016. No. 6 (96). pp. 120-126.

MATEMATIKA DARSLARIDA IJODIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH SHARTLARINING DIDAKTIK KOMPLEKSINI AMALIYOTDA QO‘LLASH YO‘LLARI

To‘xtasinov Dadaxon Farhodovich

P.f.b.f.d.(PhD), Farg‘ona davlat universiteti

Abdullayeva Sabohat Hamidjon qizi

Magistr, Farg‘ona davlat universiteti

ANNOTATSIYA

Quyida keltirmoqchi bo‘lgan fikrlarimizda matematika darslarida ijodiy tafakkurni rivojlantirish shartlarining didaktik kompleksini amaliyotda qo‘llash va matematika darslarida kreativ metodlardan foydalanish yo‘llari haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: masala, kreativlik, ijodiy tafakkur, metod, mantiqiy fikrlash.

O‘quv jarayonida matematik masalalar, jumladan hayotiy mazmunga ega, ularning to‘plagan tajribasiga asoslangan masalalarni yechish usullariga va ularni qo‘llashga o‘rgatish o‘ziga xos xususiyatlarga ega, ularni ta’lim mazmuni va o‘rganilayotgan tushunchalar mohiyatini ochib berishda foydalanish, o‘zaro aloqadorlikda va o‘quvchilar amaliy faoliyati tajribasi bilan qo‘shgan holda o‘qitish dolzarb masalalardan hisoblanadi. Bu usullarni ishlab chiqish va amalda qo‘llash o‘qitish sifat va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ko‘plab mamlakatlarda o‘qitish tizimlarining amaliyotga joriy qilinishi o‘quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish, didaktik, kreativ (ijodkor), ijodiy, kasbiy bilimlardan samarali foydalanish texnologiyalarini hayotga tatbiq etish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Dunyoda boshlang‘ich ta’limning nazariy-metodologik jihatlarini takomillashtirish, o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish, kichik yoshdagi o‘quvchilarda ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘quv vaziyatlarining didaktik-pedagogik imkoniyatlari va metodlarini aniqlashtirish bo‘yicha tadqiqotlar doimiy ravishda o‘tkaziladi. Shu bois boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy tafakkurini rivojlantiruvchi ta’lim jarayonini tashkil etishga yo‘naltirilgan pedagogik imkoniyatlarni yaratish zaruriyati o‘rtaga tashlanadi.

Respublikamizda umumta’lim muassasalari o‘quvchilarining erkin, mustaqil fikrlash, atrofda voqelikka ongli munosabatda bo‘lish, ijodiy tafakkuri rivojlangan

shaxsni kamol toptirishning moddiy-texnik bazasi yaratilgan. Bunda “yoshlarni jismonan sog‘lom, ruhan va aqlan rivojlagan, vatanga sodiq, qa’iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish” kabi muhim vazifalar belgilangan. Bunda shaxsning intellektual sifatlarini shakllantirish, tajriba va tarbiya resurslaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat ega.

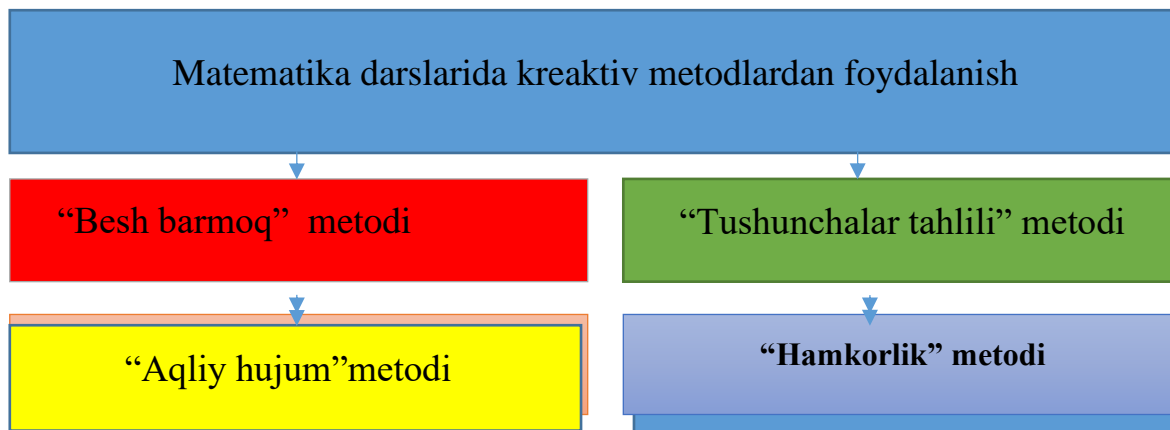
“Buyuk kelajak taraqqiyoti tomon odimlab borayotgan mamlakatimizda yosh avlod tarbiyasi birinchi o‘rindagi muhim masalalar qatorida turibdi. Ularni erkin fikrli, ijodiy fikrlay oladigan bo‘lishi, jahon ta’lim standartlariga mos kela oladigan ta’lim olishi buyuk kelajak uchun qo‘yilayotgan mustahkam poydevordir. Buning uchun esa avvalo ta’lim sifatini jahon andozalariga mos ravishda oshirish lozimdir. Bu borada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini matematika darslarida ijodiy fikrlashga, matematikaning asosi bo‘lgan masalalarni yechimiga jodiy fikr yuritgan holda yondosha olishga o‘rgatish ham hozirgi davrning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Boisi, ijodiy fikrlay olgan bola kelajak hayotda yoki turmush tarzida ham olgan bilimlarini amalda qo‘lly oladi deb ishonamiz.

Pedagoglar biz ilgari surayotgan g‘oyalar asosida faoliyat yuritsa va buning natijasida O‘quvchilarda ijodkorlikni rivojlantira olinsa u holda, o‘quvchilar turli yo‘nalishlarda o‘ylashi, muammoli vaziyatni turli tomonlardan tahlil qilishi, noodatiy vaziyatlarda yechim topishi, aqliy faoliyatning o‘ziga xosligi rivojlanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va ijodiy tafakkurni shakllantirish orqali o‘z fikrlariga ega shaxs qilib tarbiyalash ta’lim-tarbiya jarayonining asosiy maqsadi hisoblanadi. Xususan matematika darslarida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va ijodiy tafakkurni shakllantirish bo‘yicha qaraydigan bo‘lsak, ushbu o‘rinda matematik masalalarga to‘xtalmaslikni ilojisi yo‘q. Boisi, o‘quvchi masala shartida aks etgan muammoli vaziyat ustida fikr yuritadi va eng maqbul yechimni topadi. Bu orqali o‘quvchilarda kundalik hayotda ham har bir vaziyatga o‘z fikrini bildirib maqbul yechimni topa olish ko‘nikmasi shakllantiriladi. Har bir o‘quvchining individual xususiyatini inobatga olish va unga muvofiq yondashish, shuningdek, o‘quvchilarning xatti-harakatlarini to‘g‘ri baholash, bildirayotgan fikrlarini xolis baholab to‘g‘ri yo‘naltirish har bir pedagogning vazifasidir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy tafakkurini rivojlantirish jarayonida foydalaniladigan metodlarni pedagogik, psixologik va didaktik omillarni aniqlab, matematika darslari tamoyillariga moslashtirgan holda ishlab chiqish va darslarda samarali foydalanish maqsadga muvofiq. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy tafakkurini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalardan to‘g‘ri, o‘z o‘rnida, maqsadli hamda unumli foydalanishga alohida e’tibor qaratish zarur.

Quyida matematika darslarida ijodiy tafakkurni rivojlantirish shartlarining didaktik kompleksini amaliyotda qo‘llash yo‘llarini bir necha metodlar orqali ko‘rib chiqamiz.

“Besh barmoq” metodi- keltirib o‘tilgan ushbu metod orqali biz matematikani boshqa fan ya’ni tasviriy san’at fani bilan ham bog‘laymiz va o‘quvchi ko‘z o‘ngida masala shartini shakllantiramiz. Ushbu metoddan foydalanishda albatta biz o‘quvchilarga istalgan qog‘ozga barmoqlari rasmini chizish aytiladi va masala shartini yuqoridagidek yoki o‘quvchi o‘zi istagan, tushungan holatda aks ettirishi aytiladi va yoki birgalikda bajariladi. Bu orqali masalani yanayam tushunarli bo‘lishi, ayrim o‘quvchilarda tushuncha hosil bo‘lishiga erishiladi. Agar o‘quvchi masala shartini anglab yetsa yoki nimani topish kerak, nima yashirin shularni aniqlab olsa yechimini topishi oson bo‘ladi deb o‘ylaymiz. Keltirib o‘tilgan ushbu metoddan murakkab masalarni yechimini topishda ko‘proq qo‘l keladi.

Bu metod bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda ham pedagog uchun qulay usul hisoblanadi. Boisi masala shartini yuqorida keltirib o‘tilgandek bajariladi va oxirida tahlil qilinadi. Tahlil jarayonida har bir bajarilgan amal bo‘yicha natija tekshiriladi, agar o‘quvchi javobi to‘g‘ri bo‘lsa o‘sha amal yozilgan barmoq tik holatda qoladi, bordi-yu xato bo‘lsa barmoq bukib qo‘yiladi va so‘ngida besh barmoq ko‘tariladi agar besh barmoqda 5 ta barmoq tursa o‘quvch masalani to‘g‘ri va xatosiz ishlagan bo‘ladi.

“Hamkorlik” metodi- ushbu metod orqali o‘quvchilarda bir damlik, yakdillik kabi hususiyatlari tarkib toptiriladi va sinfdagi va yoki jamoadagi barcha o‘quvchilar birga ishlaydilar va ularni har birini fikrlari umumlashtiriladi. Bu orqali ayrim chetda qolib ketuvchi o‘quvchilar bilan ishlash va ularni fikrini bilish imkoniyati yuzaga keladi. Bizga ma’lumki har bir bola o‘z fikrini bemelol bayon eta olmaydi bu metod orqali ana shunday o‘quvchilarni fikrlashga undaladi. Bu metodni qo‘llashda hammaga bir masala sharti yoki sxama tarzdam, jadvalli yoki rasml, grafikli tarzda beriladi agar pedagog istasa guruhlar bilan ishlashi mumkin. Ya’ni har bir guruh sxama tarzdam,

jadvalli yoki rasmi, grafikli ko‘rinishdagi masalani qisqa ko‘rinishi taqdim etiladi. Ular oldin masala tuzadilar, keyin almashadilar va masala shartini bajaradilar. Masalaga qaysi guruh kreativ tomondan yondosha olgan bo‘lsa o‘sha guruh g‘olib bo‘ladi.

Bu metoddan yakka tartibda shug‘ullanishda yoki to‘garaklarda ham foydalanish mumkin. Boisi ayrim o‘quvchilar omma oldida o‘z fikrini bildira olmaydi bu metod orqali ularni fikrini bilish va ularda ijodiy tafakkurlarini oshirishga erishish mumkin.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, biz yuqorida keltirib o‘tgan metodlar orqali matematika datsrlarida o‘quvchilar ijodiy tafakkurlarini rivojlantira olishimizga ishonamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bikbaeva N.U. R.I.Sidelnikova,G.A.Adambekova. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. (O‘rta maktab boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun metodik qo‘llanma. Toshkent. —O‘qituvch
2. Axmedov M. , Abduraxmonova N., Jumaev M.E. Birinchi sinf matematika darsligi metodik qo‘llanma.Toshkent. 2005 yil.
3. Boshlang‘ich sinf matematika darslarida test metodini qo‘llashda STEAM dasturini imkoniyatlari.metodik qo‘llanma.Toshkent-2022
4. Dissertatsiya.”Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matematik tafakkurini shakllantirishda mantiqiy masalalar”Chirchiq-2023
5. Boshlang‘ich sinflarda faraz qilishga doir masalalarni yechishning nazariy asoslari Academic Research in Educational Sciences VOLUME 2 | ISSUE 10 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
6. Matematika 3 o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma / L. O‘.O‘rinboyeva [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022.

SHAROF RASHIDOVNING O‘ZBEK ADABIYOTIDA TUTGAN O‘RNI

Mahmudova Nodira G‘ofurjon qizi

Toshkent shahridagi Prezident maktabi
ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada o‘zini kuchli rahbar va mohir diplomat sifatida ko‘rsata olgan o‘zbek xalqining qahramoni hamda atoqli davlat arbobi Sharof Rashidovning hayoti va ijodiga bir nazar tashlangan. Uning o‘zbek adabiyotida tutgan o‘rni haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Muallim, muxbir, munaqqid, davlat arbobi, she‘riy to‘plam, adabiyot olami, “G‘oliblar”, “Bo‘rondan kuchli”

Davr, zamonning yangilanish epkinlari ostida adabiyot olamiga yangidan yangi iste‘dod egalari kirib kelaveradi. Ana shunday iste‘dod egalardan biri adib, yirik davlat arbobi Sharof Rashidovdir. U 1917-yilning noyabr oyida Jizzaxdagi mehnatkash dehqon oilasida tavallud topgan. Avval, Narimonov maktabida tahsil ko‘rdi. 1934-yilda Jizzaxdagi pedagogika texnikumini, 1941- yilda Samarqand dorilfununini tugatadi. Shundan so‘ng muallim va muxbir sifatida o‘z faoliyatini boshlaydi.

Sharof Rashidov talabalik yillari o‘qish bilan birgalikda Samarqandning “Lenin yo‘li” ro‘znomasida ham ishlaydi. Dorulfununni tamomlagach vatan himoyasiga o‘tlanib, Ulug‘ Vatan urushida qatnashadi. Frontdan qaytgach, 1944- yillarda rahbarlik ishiga o‘tadi. Samarqand viloyat partiya kotibi bo‘lib faollik ko‘rsatadi, 1947-1949-yillarda “Qizil O‘zbekiston” ro‘znomasiga muharrirlik qiladi. U o‘z faoliyati davomida O‘zbekiston Yozuvchilari uyushmasining raisi, O‘zbekiston Oliy Kengashi Rayosatining raisi, hamda O‘zbekiston Kompartiyasining Birinchi kotibi lavozimlarida ishladi. Toki umrining oxirigacha Respublika partiya tashkilotiga rahbarlik qildi. U o‘n bir marta “Lenin ordeni”, ikki marta “Mehnat qahramoni Oltin yulduzi” va Lenin mukofoti sovrindori ham bo‘lgan.

Sharof Rashidovning o‘zbek adabiyoti tarixida tutgan o‘rni beqiyosdir. U davlat boshqaruvi jarayonida ham adabiyot gulshanini unutmagan yo‘q. Uning ijodi asosan 30-yillarning ikkinchi yarmida boshlangan bo‘lib, dastlab she‘riyatda qalam tebratgan. Uning birinchi she‘riy to‘plami “Samarqand kuylari” nomi bilan bosilgan. So‘ng esa “O‘lkam”, “Orzuyimiz” kabi she‘rlari chop etilgan.

Sharof Rashidov Ulug‘ Vatan urushi davrida fashizmga qarshi g‘alabaga yetaklovchi she‘rlar yozib, “Qahrim” nomi bilan to‘plam sifatida chop ettiradi. U ayni

chog‘da adabiyotshunos va munaqqid sifatida ham qalam tebratgan edi. U jang maydonlarida quyidagi misralar qatnashgan sher yozadi:

Agar jangdan qaytsam orqamga,
La‘nat o‘qing, yashashim bekor.

Askar ushbu misralar orqali ona-Vatan dushmanlariga hamda fashizmga qarshi qahr-g‘azab tuyg‘ularini to‘kib sochadi.

Sharof Rashidov yillar davomida havaskor maqolanavislikdan — yetuk adib darajasiga ko‘tarildi. Adibning nasrchilikdagi ulkan asarlari hisoblangan “G‘oliblar”, “Bo‘rondan kuchli”, “Qudratli to‘lqin” romanlarida O‘zbekiston xalqini urushdan keyingi tiklanish yillaridagi mehnat jasoratlari badiiy ifodasini topgan. Biz bu o‘rinda yozuvchi ijodida katta o‘rin egallagan “G‘oliblar” romani haqida so‘z yuritmoqchimiz. “G‘oliblar” romanini o‘qib O‘yqiz bilan Olimjonning qizg‘in baxs-suhbati beixtiyor ko‘z o‘ngingizga keladi. Olimjon she‘rday yodlab olgan va sevgilisiga zavq-la takrorlayotgan so‘zlarni eshitib turganday bo‘lasiz. “Stixiyaga qarshi kurashga ajoyib texnika quroli bilan kirishgan, tabiatga uni o‘zgartirish nuqtai nazaridan qarab ta’sir qilayotgan kolxozchidek tamomila yangi xil dehqonni barcha davr va xalqlarning dehqonchilik tarixi hech qachon ko‘rgan emas”.

Roman, Michurin aytganidek, xuddi ana shunday “yangi xil dehqonlar...” cho‘llarga suv chiqarib yangi bog‘-rog‘lar, ekinzor, paxtazorlar bunyod etayotgan azamatlarni tarannum etadi. Mehnatga yangicha munosabat, yangi hayot jozibas, qahramonlarning fikr va tuyg‘ulari, ichki dunyosi, ikki yoshning musaffo muhabbati haqqoniy va shoirona tasvirlanadiki, O‘yqiz, Olimjon, Jo‘raboyev, Umurzoq ota, Ivan Nikitichlarning yoqimli siymolari sira ko‘z oldingizdan ketmaydi. Oltinsoyliklarning g‘alaba tantanasiga beixtiyor ishtirokchi bo‘lib qolasiz.

Ijodkorning “Kashmir qo‘shigi”, “Komde va Mudan” kabi lirik qissalari an’anaviy Sharq dostonchiligi uslubida bitilgan bo‘lib, yoshlik, bahor, go‘zal hayot nashidasi madhiga bag‘ishlangandir.

Adibning “Dil amri” qissasi Ulug‘ Vatan urushi yillarida Belorusda kechgan jang manzaralari, turli millat jangchilarining g‘alaba yo‘lida olib borgan hayot-mamot kurashi tasviriga bag‘ishlangan. Ushbu asar uning hayotining so‘nggi yillarida yaratilgan durdona asarlaridan biridir.

Sharof Rashidov 1983-yilning kuzida to‘satdan vafot etdi. Sharof Rashidov Sho‘ro hokimiyati davrining barcha davlat arboblari singari vafotidan keyin qoralandi. Hayoti va ijodini o‘rganish ta’qiqlandi.

Mustaqillik sharofati bilan kamtarin adib va davlat arbobining nomi qayta tiklandi.

Hozirgi kunda mustaqil O‘zbekistonda Sharof Rashidovning nomi hurmat-e’tibor bilan esga olinadi. O‘zini kuchli rahbar va mohir diplomat sifatida ko‘rsata olgan

o‘zbek xalqining qahramoni kamchiliklarga to‘la sovet boshqaruv tizimini o‘zbek xalqining o‘lchab bo‘lmas rivoji uchun yo‘naltirgan.

Sharof Rashidov haqida qancha gapirsak, ko‘ngil tublaridan “Qani o‘sha xalq sevgan adib, qani o‘sha davlat arbobi” degan sas kelganday bo‘ladi. Shoyad xalq bor ekan, mana, yuz yildirki uning nomi o‘lmaydi, kitobxonlari yildan yilga ortib, uning asarlari sarchashmasidan ma’naviy chanqog‘ini qondiraveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh.Rashidov, “Sevgi bilan g‘olibman har on” she’rlar to‘plami, Toshkent-2020
2. S.Mirvaliyev, “O‘zbek adiblari” (xrestomatiya), Toshkent “Fan” nashriyoti 1993
3. F.Abdusamadov, A.Muzaffarov., “Sharof Rashidov hayoti, faoliyati, ijodi” tarixiy-adabiy ocherki, Toshkent-2017

SEMANTIC RELEVANCE: SYNONYMOUS. BENEFICIAL SIDES OF APPLYING SYNONYMS IN WRITING

Matkarimova Shokhista

English teacher Urgench State pedagogical Institute

Siddikova Shakhnoza Khasanboy kizi

Urgench state pedagogical institute, the student of
the Faculty of Foreign philology and Literature
e-mail: shakhnozasiddikova@gmail.com

Abstract: The article discusses issues related to the criteria for determining synonymy language and the formation of syntactic synonyms in sentences and their classification.

Key words: synonyms, word choice, escape overusing words, repetitions

Introduction: Let's start! First of all, what's is a synonym?

Let's look through synonyms for *interesting*. As we know, the word *interesting* is the one of the most generally utilized that has the similar or the nearly the same words: *fascinating, engaging, attractive, amusing, entertaining, etc.*

Figure out how the meanings make a sense exactly; an example for the previous sentence, *fascinating* is a high rate of *interesting*, while *amusing* is more look like a minimal quantity of *interesting*. Just the same, the crucial conception is identical.

Why the synonyms are necessary for us?

There are two essential uses for the synonyms, that I will give more information in details by the following sentences:

- Knowing the more synonyms can increase word choice, or by choosing an exact word form what you are trying to explain and delivering a certain point is the best way for the listener.

- Synonyms are applied to escape overusing the alike words and repetition.

1. **Word choice**

Firstly, it is known that the synonyms are necessary to choose the suitable word. Let's go back our example for *interesting*. If you want to call episodes or something *interesting*, you have a chance to apply *fascinating* or *amusing* for it. Still and all, while *interesting, amusing, and fascinating* are all the same, there are available some muted varieties. *Amusing* has a tendency to have a lesser degree of *interesting*, while *fascinating* tends to have a more perfect degree of *interesting*.

For writing well it is essential to choose the accurate word form. By this way, it is possible to achieve a good writing samples. The differences between *interesting*, *fascinating* and *amusing* can influence the conversation, so if you say your game or idea was “*amusing*”, it has a little diverse meaning than if you say your game or idea was “*fascinating*”, even though they are synonyms.

Shortly, if you know more the synonyms, you will have a chance to choose the best word for what you you want to be in touch.

2.Escape overusing words

The second reason why we always implement the synonyms is to escape using the similar words again and again.

For instance, let’s talk about a topic that you are writing a research paper about your *hometown*. If you use every sentence used the word *hometown*, your writing sample would be monotonous, and the reader might become bored with the text or not want to look at. At that time, you’d want to change your sentences with the synonyms of *hometown*: You can use common synonyms as *country*, *motherland*, *nation*, or *native land*.

By applying synonyms of the words in each new clause or sentence, your writing samples might be more attractive and lively. By this way, you have a chance to hold the reader’s attention. It helps you to write your work enjoyably.

In semantic section synonyms describe the word that has the similar (or almost similar) meaning as another word.

Now by the following sentences, we can look at a little variance.

1. Today I feel myself awful.
2. Today I feel myself terrible.

The word *awful* is used in the first sentence to refer to my condition and the word *terrible* is used in the second sentence to refer to the condition. As we can see, in both sentences two words are used to describe my condition. However, they have the similar meaning: *bad*. When it comes to the other words, *awful* and *terrible* are used as the synonyms of the *bad*.

Now, let’s look at the some examples of the synonyms:

- cheap – low-priced
- interesting – amazing
- beautiful – pretty
- so – very

In the literature section, the synonymy is the most important part of it. In the previous sentences it is meant that by the applying synonym words in literature writing, you have a chance to avoid reapeping words. The more synonyms you use, the more

vocabulary you will have. Additionally, the reader can understand your work or writing sample easily without any obstacles. If the article or works are written by applying previous rules, absolutely it will be great!

REFERENCES

1. <https://www.grammarly.com>
2. <https://www.collinsdictionary.com>
3. <https://www.homework.study.com>
4. <https://www.studysmarter.us>

TA'LIM JARAYONIDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHDA AXBOROTLAR BILAN ISHLASH SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Xo'jamberdiyeva Dilfuza Ikramovna

Surxondaryo viloyati xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazi, "Aniq va tabiiy fanlar metodikasi" kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ta'lim jarayonida AKTdan foydalanishda o'quvchilarning axborotlar bilan ishlash jarayonida qo'shimcha ma'lumotlardan foydalanishi ta'lim sifatini oshirishda yangi usullarini yaratish uchun ulkan imkoniyatlarni ochib beradi.

Аннотация: Использование дополнительной информации учащимися в процессе работы с информацией при использовании ИКТ в образовательном процессе открывает огромные возможности для создания новых методов повышения качества образования.

Annotation: The use of additional information by students in the process of working with information during the use of ICT in the educational process opens up huge opportunities for creating new methods of improving the quality of education.

Bugungi kunda ta'lim sifatini oshirishda tizimli yondashuv metodologiyasi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalarisiz o'quv jarayoni samaradorligini ta'minlashni tasavvur etib bo'lmaydi.

Bugungi kunda o'quv xonalarining jihozlanishi bilan o'quvchilarning doimiy qiziqishini ta'minlash kerak. Axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarda axborotlar bilash ishlash muammoni hal qilishga yordam beradi, bu esa darsni jonlantirish va fanlarga qiziqishni uyg'otish imkonini beradi. Multimedia texnologiyalaridan foydalangan holda axborotlar bilan ishlash ongli ravishda o'zlashtirish jarayonidir.

Tizimli yondashuv o'quv jarayoni samaradorligini o'rganishda o'ziga xos yaxlitlik, umumiylik, universallik, differensiallik kabi tushunchalar asosida mujassamlashtirilgan yangi texnologiyalar, ya'ni integratsion texnologiyalar va axborot kommunikatsiya texnologiyalari vositalarining joriy etilishini o'z ichiga oladi. Amaliyotda axborot texnologiyalarini o'qitishda axborotlar bilan ishlash maxsus

texnik axborot vositalaridan (kompyuterlar, audio, kino, video) foydalanadigan barcha texnologiyalar deb ataladi.

Axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quv motivatsiyasi orqali axborotlar bilan ishlashini rivojlantirish orqali dars samaradorligini oshiradi, bu esa o'quv jarayonini yanada muvaffaqiyatli qiladi. O'quv jarayonida axborotlar bilan ishlash nafaqat o'quv faoliyatining o'zgaruvchanligi, uni individuallashtirish va tabaqalashtirish imkoniyatlarini ochibgina qolmay, balki barcha ta'lim sub'ektlarining o'zaro munosabatlarini yangi shaklda tashkil etish, o'quvchi ta'lim faoliyatida faol va teng huquqli ishtirok etadigan ta'lim tizimini barpo etish imkonini beradi.

Axborot texnologiyalari fanini o'qitishda axborotlar bilan ishlash o'quv ma'lumotlarini taqdim etish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi, o'quvchilarni o'quv jarayoniga jalb qiladi, ularning qobiliyatlarini keng ochib berishga va aqliy faoliyatni faollashtirishga yordam beradi. AKTdan foydalanish o'qituvchi tomonidan darsning turli shakllarini tayyorlashda va o'tkazishda samarali yordam beradi.

AKTda axborotlar bilan ishlash o'quvchilarning bilimi darsga tayyorgarlikni sezilarli darajada osonlashtiradi, darslarni noan'anaviy, esda qolarli, qiziqarli va faol qiladi. Axborotlardan foydalanish orqali AKT va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning integratsiyasi fanlarga bo'lgan qiziqishni uyg'otishi, fanlarni o'rganishga turtki berishi uchun sharoit yaratishi mumkin. Bu o'z-o'zini o'qitish samaradorligi va intensivligini oshirish, ta'lim sifatini oshirishning oqilona usulidir.

Axborotlar bilan ishlashda AKT "vositachi" sifatida ishlaydi, bu "insonning tashqi dunyo bilan aloqasida sezilarli o'zgarishlarni keltirib chiqaradi." Natijada, o'qituvchi va o'quvchi nafaqat axborotlar bilan ishlashi o'zlashtiribgina qolmay, balki eng qimmatli o'quv resurslarini tanlash, baholash va qo'llashni o'rganadilar, shuningdek o'zlarining shaxsiy media matnlarini yaratadilar. Darslarda kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardir:

- Vizual ma'lumotlar (tasviriy, ko'rgazmali materiallar)
- Interfaol namoyish materiallari (mashqlar, ma'lumot diagrammalari, jadvallar, tushunchalar)
- Simulyator
- Sinov

Axborot texnologiyalari kompetentligiga ega bo'lgan o'qituvchi dars uchun didaktik materiallarni yaratish, ko'paytirish va saqlash qobiliyatiga ega. O'quvchilarda AKTdan foydalanish orqaki axborotlar bilan ishlash imkoniyat tug'ilganda - o'quv jarayoni ishtirokchilarining ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish, ularni ma'lumotlarni to'plash va "qayta ishlash"ning zamonaviy usullari bilan tanishtirish - bu o'qituvchi o'quvchilarning bilimini boyitishga yordam beradi.

Ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish o'qituvchiga o'z o'quvchilarini o'qitishda yangi imkoniyatlar ochadi. Axborot texnologiyalardan foydalangan holda har qanday axborotlarni o'rganish o'quvchilarga mavzu yuzasidan berilgan ma'lumotlarni yaratishda ishtirok etish imkoniyatini beradi, bu esa o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini rivojlantirishga yordam beradi. AKTni o'quv jarayoniga joriy etish darslarning samaradorligini oshirish, o'qituvchining odatdagi ishlardan ozod qilish, taqdimotining jozibadorligini oshirish, vazifalar turlarini farqlash va qayta aloqa shakllarini o'zgartirish uchun mo'ljallangan.

Bugungi kunda har qanday o'qitiladigan fanlar yuzasidan har bir o'qituvchi axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda darsni tashkil etishi zarur, chunki hozirgi vaqtda o'qituvchi darsni yanada yorqinroq va qiziqarli qilish imkoniyatiga ega. Ta'lim jarayonida AKTdan foydalanish ta'lim motivatsiyasini oshirish usullaridan biridir. AKT fodalaniib, axborot bilan ishlashda nafaqat o'quvchining, balki o'qituvchining ham ijodiy shaxsini rivojlantirishga hissa qo'shadi, insonning asosiy ehtiyojlarini - muloqot, ta'lim, o'zini-o'zi anglashni amalga oshirishga yordam beradi.

O'quv jarayonida eng ko'p qo'llaniladigan AKT vositalari quyidagilardan iborat:

- 1) kompyuter va multimedia proyektori yordamida namoyish etilgan elektron darsliklar va qo'llanmalar;
- 2) elektron entsiklopediyalar va ma'lumotnomalar;
- 3) trenajyorlar va sinov dasturlari;
- 4) Internetning ta'lim resurslari;
- 5) rasmlar va rasmlar bilan DVD va CD diskleri;
- 6) video va audio uskunalari;
- 7) ilmiy-tadqiqot va ishlab chiqish loyihalari;
- 8) interfaol doska.

Hozirgi kunda yuz berayotgan AKT sohasidagi yutuqlari o'quvchilarni axborotlar bilan ishlash, axborot bilan ta'minlashni qayta ko'rib chiqishga majbur qiladi. Shunday qilib, AKT vositalarining ikkinchi tasnifi ta'lim faoliyatida axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini ko'rib chiqishga imkon beradi:

Axborot va kommunikatsiya texnologiyalari axborotlarni etkazib berish, ham boshqarish vositasi hamdir. Bu qurilmalar yuqori sifatli axborotlarni etkazib berishni ta'minlaydilar va turli xil aloqa kanallaridan (matn, tovush, grafik, teginish va boshqalar) foydalanadilar. Yangi texnologiyalar sizga o'quv jarayonini darsning sur'ati va chuqurligiga qarab individuallashtirishga imkon beradi. Bunday tabaqalashtirilgan yondashuv katta ijobiy natija beradi, chunki har bir o'quvchining muvaffaqiyati uchun sharoit yaratib, o'quvchilarda ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otadi va shu bilan ularning ta'lim motivatsiyasiga ta'sir qiladi.

Adabiyotlar

1. Agatova N.V. Maktab ta'limida axborot texnologiyalari / N.V.Agatova M., 2006 yil
2. Alekseeva M. B., Balan, S. N. Multimediyadan foydalanish texnologiyalari. M., 2002 yil
3. Andreyev A.L Kompetentnostnaya paradigma v obrazovanii: opit filo-sofsko-metodologicheskogo analiza Tekst. / A.JL Andreyev // Pedagogika.-2005.-№ 10.-C. 19-26.
4. Kuznetsov E. V. O'quv jarayonida yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish / E. V. Kuznetsov. M., 2003 yil
5. Baydenko V. Kompetensii v professionalnom obrazovanii Tekst. / V.Baydenko //Vissheye obrazovaniye Rossii-2004. -№ 11. C. 3-13.

O‘TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA FONETIK PRAGMALINGVISTIKANING QO‘LLANILISHI VA UNING LINGVISTIK TADQIQI

Ilmiy rahbar: **Usmonova Huriniso**
f.f.doktori professor

Xodjayeva Munisxon
Namangan Davlat Universiteti tayanch
doktorantura erkin tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada pragmatika, pragmalingvistikaning tilshunoslikka kirib kelishi, o‘zbek tilshunosligida pragmalingvistikaning o‘rganilishi, O‘tkir Hoshimov asarlarida pragmalingvistikaning qo‘llanilishi, fonetik pragmalingvistikaning ahamiyati va xususiyatlari aniqlangan

Kalit so‘zlar: Nutqiy jarayon, kommunikativ niyat, Pragmatika, pragmalingvistika, fonetik pragmalingvistika

Annotation: In this article, the study of pragmatics, pragmalinguistics in linguistics, the role of pragmalinguistics in Uzbek linguistics, the use of pragmalinguistics in the works of O‘tkir Hoshimov, the importance and characteristics of phonetic pragmalinguistics are determined

Keys word: communication, Pragmatic, pragmalinguistic, phonetic pragmalinguistics

Аннотация: В этой статье освещено изучение прагматики и прагмалингвистики в языкознании, место прагмалингвистики в узбекской языкознании, употребление прагмалингвистики в произведениях У. Хошимова, значения и особенности фонетической прагмалингвистики

Ключевое слова: Прагматика, прагмалингвистики, фонетик прагмалингвистики

Yevropa tilshunosligiga 1960-1970-yillarda pragmalinivistika atamasi kirib kela boshladi. Bu tilshunoslikning hali o‘rganilmagan sohalaridan biri bo‘lib, unga ko‘ra til faqat kommunikativ vazifa bajarmaydi. Kommunikatsiya bilan pragmatik lingvistika bir-birini to‘ldirsa-da boshqa-boshqa yo‘nalish ekanligi haqida turli qarashlar paydo bo‘la boshladi.” Pragmalingvistika tilshunoslik fanining nazariy va amaliy

tarmog'idir. Nutqiy jarayon, Nutq ishtirokchilariga xos kommunikativ niyat, nutqiy vaziyatning ta'siri bilan aloqador masalalarni o'rganadi".[1]¹

Nutqiy faoliyat bilan bog'liq uning ichki va tashqi ruhiy olamini nutqdagi oshkora va yashirin ifodasini tadqiq etish, ularni tahlil qilish, insonning o'z nutqi orqali o'zligini namoyon etish kabi masalalarni o'rganish bugungi milliy his, milliy mafkura va milliy g'oya tushunchalarining mohiyatini ochishda muhim o'rin tutadi. Shunga ko'ra har qanday shaxsning olamdagi ijtimoiy faoliyatini o'zida umumlashtirgan "harakat", dagi "jonli" nutqini tadqiq etish faqat sof tilshunoslik fani uchungina emas, balki psixolingvistika, sotsiolingvistika, lingvistik geografiya, kommunikativ tilshunoslik, neyrolingvistika kabi umumtarmoqlar uchun ham muhim ahamiyatga egadir. Inson nutqini o'rganish orqali iz uni ma'naviy olamini kashf eta olamiz. Pragmatika grekcha "pragmos" so'zidan olingan bo'lib, "ish", "harakat" ma'nolarini ifoda etadi. Pragmatika tilning belgilardan iborat ekanligini o'rganuvchi soha semiotika bilan ham uzviy bog'liq bo'lgan fandır. Pragmatika termini dastlab XX asrning 30-yillarida CH.I.Morris tomonidan fanga olib kirilgan. Unga ko'ra CH.I.Morris semiotikani semantika, sintaktika, pragmatikaga ajratadi.

O'zbek tilshunosligida M.Irisqulov, Sh.Safarov kabi tilshunoslarimiz pragmalolingvistika sohasiga o'z ilmiy salohiyatlari bilan turli izlanishlar olib borishgan. Pragmalolingvistikaning fonetik pragmalolingvistika bo'limi o'zbek tilshunosligida keng tarqalgan. O'zbek adabiyoti namoyondalaridan biri yozuvchi O'tkir Hoshimovning asralaridagi fonetik pragmalolingvistikaning ayrim ko'rinishlariga misollar keltiramiz."Daftar hoshiyasidagi bitiklar" asaridan:

Mahallamizda munkillab qiolgan chol bo'lardi. Ko'klam pallas choyxonaning kuchala chiqargan tol tagidagi so'risida maxsi-kalishli oyog'ini cho'zib, choy ichib o'tirar, biz –maktab bolalari o'qishdan qaytayotib salom bersak, qiroat bilan alik olar edi:

-Vo alaykum assalo-o-om! Mullo bo'ling. Umringizdan Baraka toping! Sizning yuz yoshga chiqqaningizni ko'rib o'zim quvonib yuray, bo'tam!

Ushbu matnda munkillab qolgan cholning darsdan qaytayotgan o'quvchilarning oddiy salomiga alik olgandagi holatidan "Vo alaykum assalo-o-om!" salomga nisbatan hurmati, e'tiborini hamda o'quvchilarning salomidan o'zi uchun ham bolalar uchun ham hayrli maqsadni ko'zlagani, umidi aks etgan. Shu sababdanmi yozuvchi ushbu matnga "Duo qilishni biladigan odam" deb nomlagani bejizga emas. Demak, bir tovushning bir necha marta takrorlanib kelishi tovush xoh unli bo'lsin xoh undosh bo'lsin ikki yoki undan ko'p marotaba kelishi fonetik pragmalolingvistikaning ko'rinishi hisoblanadi.

¹ M.Hakimov. Pragmalolingvistika asoslari

Yana bir matndan parchada esa fonetik pragmalingsvistikaning yana bir ko‘rinishini guvohi bo‘lamiz:

Eng toza tuyg‘u nima?

Birinchi maoshingizni keltirib berib,otangizning duosini olganingizmi?

Birinchi marta sovg‘a ko‘tarib kelganingizda onangizning ko‘zida qalqigan yoshmi?

Birinchi bo‘sami?

To‘y kechasidagi hayajonlarmi?

Nogahon ko‘z yumgan onangizning qabrini silab yig‘laganingizmi?

To‘ng‘ich farzandingizni ilk bor maktabga yetaklab borganingizmi?

Hammasi...hammasi pokiza tuyg‘ular ...Ammo...

Bola emizib o‘tirgan ayolga zimdan razm soling.Go‘dagiga ko‘ksini tutib termulib turgan onaning ko‘zlariga sinchikla-a-ab tikiling...

Eng oliy tuyg‘u nimaligini shunda ko‘rasiz!

Ushbu matndagi mazmun ona mehri ,mehr instikti haqida ketayapti.E‘tibor bersak matnnin eng kuliminatsion nuqtasi uchun yozuvchi fonetik pragmalingsvistikadan unumli foydalanmoqda.Bu bilan yozuvchi matnning mohiyatini yanada ta‘sirliroq chiqishiga pragmalingsvistika orqali erishgan.Matnning nomiga ahamiyat qaratsak “Eng oliy tuyg‘u” deb nomlanadi.Bu esa matnning mazmuni “ona mehri” ning eng oliy tuyg‘u ekanligini ,ona mehri ga hech qaysi tuyg‘ular tenglasha olmasligini yozuvchining mahorati hamda pragmalingsvistikaning fonetik ko‘rinishi orqali anglashimiz mumkin.

O‘tkir Hoshimov qalamiga mansub yana bir matnda fonetik pragmalingsvistikaning yana bir ko‘rinishini guvohi bo‘lamiz :

U xo‘-o‘-o‘p o‘qimishli, xo‘-o‘-o‘p bilimdon, xo‘-o‘-o‘p olim odam.Faqat bitta “juz‘iy”kamchiligi bor:chin dildan kulolmaydi,chin dildan yig‘lolmaydi...

Ushbu matndagi **xo‘-o‘-o‘p** so‘zi orqali o‘qimishliligi,bilimdonligi,olimligining soxta ekanligini aks etish uchun,yozuvchi nazarda tutayotgan olimning **xo‘-o‘-o‘p** olim bo‘lsada chin dildan kulolmasligi yoki yig‘lolmasligi ,ya‘ni xissiz inson ekanligi **xo‘-o‘-o‘p** olim ekanligini inkor etmoqda.Yozuvchi inson avvalo,insoniy xislarga ega bo‘lishi eng muhim omil ekanligini ta‘kidlaydi.Inson xo‘-o‘-o‘p olim emas, balki odam bo‘lishi lozim.Bu matnda ham pragmalingsvistikaning fonetik ko‘rinishi matnning ta‘sirli chiqishi uchun bundan tashqari mazmunini ochib berish uchun xizmat qilgan.

“Tiriklar va o‘liklar” matnidagi unli tovushning ikkilanishi natijasida quyidagi fonetik pragmalingsvistika hodisasini kuzatish mumkin:

Vaqtivaqti bilan qabristonga borasiz.Ajdodlaringiz boshida turib ,o‘tganlar ruhini xotirlaysiz...Keyin...o‘z yumushingiz bilan ketasiz.

Shoshilmang.Dunyo ishi bitganmas...Iloji bo'lsa ,qabristonni osoyishta aylaning.Shunda...g'alati holat ro'y beradi.Marhumlar sizga **ko'-o'-o'p** narsalarni aytadi...

Ishoning,marhumlar tiriklardan ko'ra teranroq fikrlaydi...

Ushbu matndagi **ko'-o'-o'p** so'zi orqali yozuvchi juda ko'p narsaga, ya'ni son-sanoqsiz,hisobsiz narsaga ishora qilmoqda.Ushbu **ko'-o'-o'p** leksemasi orqali marhumlar bu dunyoning o'tkinchi ekanligi hayot juda tez o'tib ketishi,shoh ham gado ham barobar bo'lishi,hayotning foniy ekanligi ,bu dunyo ishlari uchun haddan tashqari inson ko'p aziyat chekmasligi kerakligi aytilmoqda. Yozuvchi shuncha jumlaning fonetik pragmaligvistika orqali **ko'-o'-o'p** so'zini ichiga joylay olgan.Bu bilan matnning yanada ta'sir kuchi ormoqda.Matnning mazmun –mohiyatini kitobxon fonetik pragmaligvistika orqali xis etadi va mushohada qila oladi.

Bundan ko'rinib turibdiki,fonetik pragmaligvistikaning barcha ko'rinishi har qanday matnning mazmunining eng kuliminatsion o'rinlarida ham boshqa o'rinlarida ham keladi. Pargmaligvistika yozuvchining badiiy mahoratini chuqur ochib berishi uchun yozuvchining kitobxonga nima demoqchi ekanligini aks ettirishda samarali xissa qo'shadi. Pragmaligvistika poetik tilshunoslikning kitobxonga,kitobxonning shuuriga singib kitobxonning tahlil qilishi uchun xizmatlari katta.

Xulosa qilib aytganda fonetik pragmaligvistika badiiy adabiyotning,uslubiy bo'yoqdorlikning bir bo'lagi bo'lib xizmat qiladi.Fonetik pragmaligvistika orqali yozuvchi va shoirlar o'z ichki tuyg'ulari,qarashlarini ifoda etish uchun unumli foydalanadilar .

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.M.Hakimov.Pragmaligvistika asoslari
- 2.O'.Hoshimov . Daftar hoshiyasidagi bitiklar Toshkent 2018 30-bet
- 3.Nurmonov A.Tanlangan asarlar I jild Akademnashr 2012 yil
- 4.Nurmonov A.Tanlangan asarlar III jild Akademnashr 2012 yil
- 5.Nurmonov A. Tanlangan asarlar III jild Akademnashr 2012 yil
- 6.O'.Hoshimov . Daftar hoshiyasidagi bitiklar Toshkent 2018yil 76-bet
- 7.O'.Hoshimov . Daftar hoshiyasidagi bitiklar Toshkent 2018 yil 112-bet

ОСНОВНЫЕ ТЕОРИИ МЕЖМОЛЕКУЛЯРНЫЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ И ФОТОПРЕВРАЩЕНИЯ В РАСТВОРАХ КУМАРИНОВЫХ КРАСИТЕЛЕЙ

Асс.Ж.Х.Хамроев., асс. Ф.Н.Темиров., асс. У.К.Ярмухаммадов.

Самаркандского государственного медицинского университета

Аннотация. Органические красители широко используются в качестве активных сред в лазерах на красителях, в бессеребряной фотографии для записи информации, в аналитической химии для определения микроколичеств различных элементов, медицине и биологии в качестве люминесцентных зондов. Кроме того, эти соединения являются очень удобными модельными системами при изучении ряда фотофизических, фотохимических, фотобиологических и других процессов.

Ключевые слова: Диполь, теория, кумарин, мономер, димер, краситель, фотофизических, фотохимических, фотобиологических.

Квантово-механическая теория диполь-дипольного переноса энергии была разработана Ферстером в 1948 г [1]. Она основана на адиабатическом приближении и рассматривает перенос энергии в первом приближении теории возмущений. В соответствии с этим, вероятность перехода между начальным и конечным состояниями выражается известной формулой:

$$dW = \frac{2\pi}{\hbar} |V_{if}|^2 \delta(\Delta E) \quad (1.1)$$

где V_{if} – матричный элемент взаимодействия, ΔE – разность энергий конечного и начального состояний. Если обозначить посредством D молекулу-донор энергии, а посредством A молекулу-акцептор, тогда в рамках адиабатического приближения волновые функции начального и конечного состояний выражаются произведениями $\Psi_i = \Psi_D' \Psi_A \varphi_D' \varphi_A$; $\Psi_f = \Psi_D \Psi_A' \varphi_D \varphi_A'$; где $\Psi_D \Psi_A$ – электронные, а $\varphi_D \varphi_A$ – колебательные функции, штрихами отмечены волновые функции в возбужденном состоянии. В качестве энергии взаимодействия для двух диполей p_D и p_A

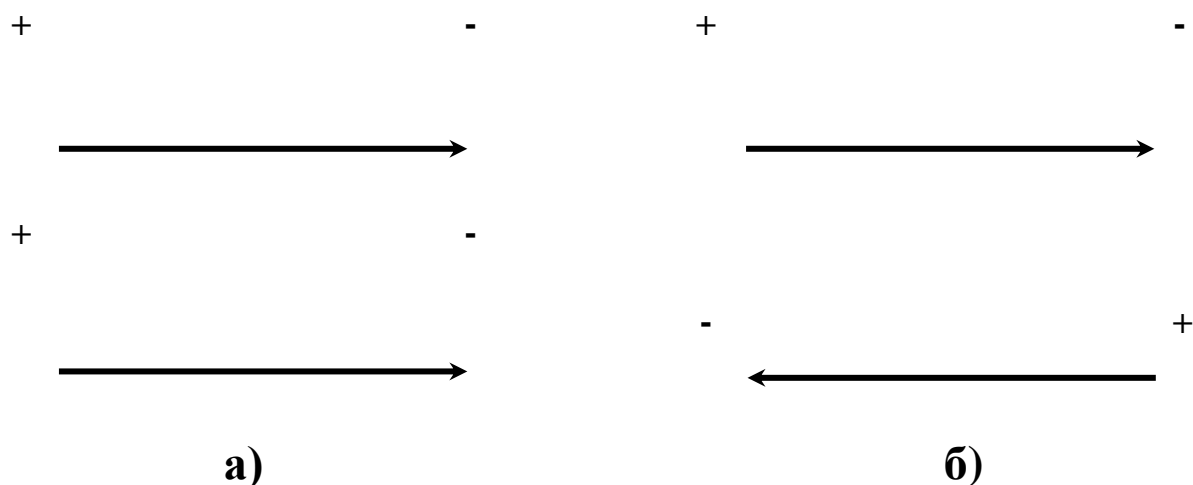
$$V = \frac{1}{R} \left\{ \frac{\bar{p}_D \bar{p}_A}{R} - \frac{3}{R^2} (\bar{p}_D \bar{R})(\bar{p}_A \bar{R}) \right\} = -\chi \frac{|\bar{p}_D| |\bar{p}_A|}{R^3} \quad (1.2)$$

где χ - множитель, зависящий от взаимной ориентации диполей и направления соединяющего их радиус-вектора. При вычислении V_{if} необходимо

провести усреднение по начальным состояниям и суммирование по конечным. Перенос происходит при сохранении общей энергии, т.е. $\Delta E=0$, но может осуществляться при различных величинах $E'_D - E_D = E'_A - E_A = \hbar\omega$, где ω -частота в области покрытия спектров люминесценции донора $F_D(\omega)$ и спектра поглощения акцептора $k_A(\omega)$. Имея в виду широкие непрерывные спектры, следует проводить интегрирование по ω . В результате получим следующее выражение для числа актов переноса в единицу времени:

$$W(R, \chi) = \frac{9\chi^2 c^4}{8\pi N_A \tau_{D0} n^4 R^6} \int F_D(\omega) k_A(\omega) \frac{d\omega}{\omega^4} \quad (1.3)$$

где N_A концентрация молекул акцептора, τ_{D0} - радиационное время жизни донора, т.е. время жизни при отсутствии нерадиационных потерь, а n -показатель преломления среды. Если рассматривать образование ассоциированных молекул, то согласно теории Ферстера молекулы располагаются параллельно друг другу, как симметрично, так и антисимметрично (Рис.1). При этом симметричное расположение дает дипольный момент, отличный от нуля, а при антисимметричном расположении изменения дипольных моментов отдельных осцилляторов компенсируют друг друга. Поэтому при поглощении и излучении света возбуждаются только симметричные колебания, а антисимметричные колебания являются неактивными. В спектре поглощения симметричные колебания дают, относительно полосы поглощения мономерных молекул,

коротковолновую полосу, а антисимметричные колебания в спектре поглощения не проявляются. Из-за того, что согласно Ферстеру, имеется большая вероятность перехода от симметричных к антисимметричным колебаниям, эти димеры не люминесцируют.

Однако теория Ферстера даже качественно не позволяет объяснить существование двух полос поглощения димеров, а также существование для димеров некоторых соединений полосы поглощения, расположенной с длинноволновой стороны по отношению к полосе поглощения мономерных молекул. Теория Ферстера относится к случаю слабого взаимодействия, пренебрежимо мало меняющего спектры испускания и поглощения. Кроме того, в теории неявно содержится предположение, что после переноса происходит очень быстрая колебательная релаксация в молекуле акцептора, и поэтому обратный перенос можно рассматривать как независимый процесс. Таким образом, эта теория не всегда соответствует экспериментальным данным. Но, несмотря на эти ограничения, она имеет широкую область применимости.

Рис.1. Расположение осцилляторов в димере согласно Фёрстеру.

Применяя метод свободного электрона к рассмотрению системы, состоящей из двух мономеров, каждый из которых имеет в свободном состоянии два электронных уровня, Никитин получил одинаковое расщепление уровней энергии основного и возбужденного состояний, между которыми возможны четыре электронных перехода (Рис.2). Частота переходов между расщепившимися уровнями может быть меньше (переход 1) или больше (переход 4), чем частоты переходов (2, 3) для мономерных молекул.

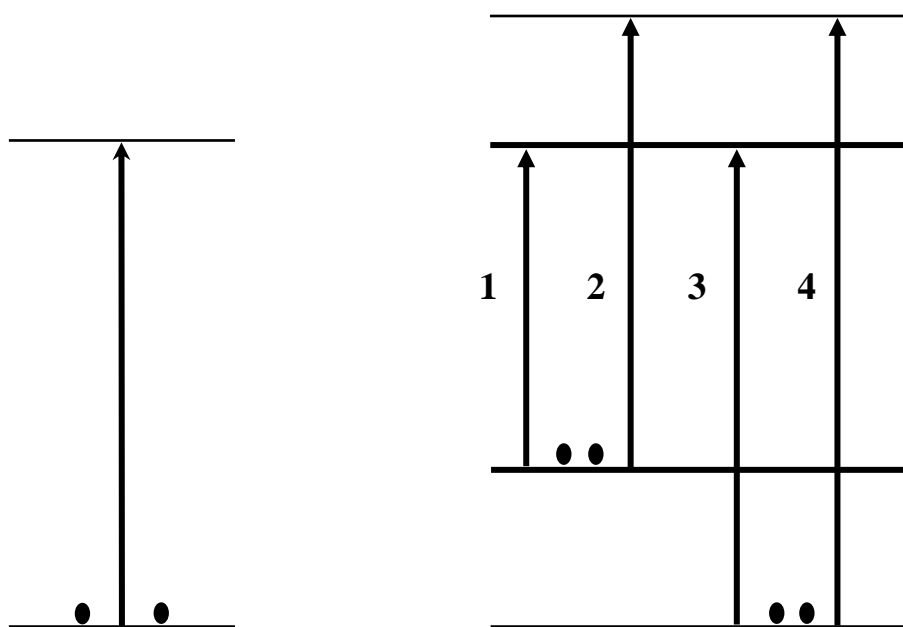

Рис.2. Металлическая модель димера по Никитину.

С помощью этой теории удастся объяснить существование полос поглощения димера, расположенных как с коротковолновой, так и с длинноволновой стороны полосы поглощения мономеров. Теории Ферстера и

Никитина объясняет факт смещения и расщепления спектра поглощения при ассоциации молекул красителей. Недостатком этих теорий является то, что они не дают количественные данные для расчета величины расщепления и интенсивности полос.

В работе [1] была развита классическая теория электронных спектров молекулярных агрегатов, позволяющая рассчитать спектр поглощения димера по спектру поглощения мономера, если задана геометрия димера и спектры вещественной и мнимой части комплексной поляризуемости мономеров. В этой теории оптические свойства мономерных молекул описывается одной или несколькими одномерными комплексными поляризуемостями, каждая из которых имеет свое направление поляризации и свою частотную зависимость. Если в агрегат входит N молекул, то он характеризуется M различными поляризуемостями ($M > N$). Амплитуда индуцированного момента ассоциата представляет собой линейную функцию индуцированных моментов мономерных молекул:

$$m = \alpha_i^0(\nu) \begin{bmatrix} \text{Амплитуда} \\ \text{локального} \\ \text{поля } l_i \end{bmatrix} = \alpha_i^0(\nu) \left[l_i E - \sum_{j=1}^M G_{ij} m_j \right] \quad (1.4)$$

где $\alpha_i^0(\nu)$ - комплексная поляризуемость, E - электрическое поле световой волны, направление поляризации задается единичными векторами l_i ($i=1,2,3 \dots M$). Для случая точечных диполей:

$$G_{ij} = r_{ij}^{-3} [l_i l_j - 3(l_i l_j)(l_i l_j)] \quad (1.5)$$

Единичный вектор имеет такое же направление, что и электронный момент перехода μ_i^0 , l_{ij} - единичный вектор вдоль линии соединяющий мономеры i и j , r_{ij} - расстояние между диполями. Уравнение (1.4) выражает индуцированный момент m_i как линейную функцию всех других мономеров. Деформация спектра при образовании димера связана с изменением локального поля световой волны, вызванного появлением индуцированного дипольного момента в соседнем мономере. Коэффициент экстинкции димера ε_D связан с коэффициентом экстинкции ε_M уравнением:

$$\varepsilon_D = \varepsilon_M \frac{1 - 2G_{12} R \cos \varphi + G_{12}^2 (J^2 + R^2)}{[1 - G_{12}^2 (R^2 - J^2)]^2 + 2G_{12}^2 J R^2} \quad (1.6)$$

где φ - угол между моментами перехода мономеров в димерах, $R(\nu)$ и $J(\nu)$ - действительная и мнимая части комплексной поляризуемости мономера.

$$R(\nu) = \frac{6 \times 2,303 \times c}{8\pi^2 \times N_0} \int \frac{\varepsilon(x) dx}{\chi^2 - \nu^2} \quad (1.7)$$

$$I(\nu) = \frac{3 \times 2,303 \times c}{8\pi^2 \times N_0} \times \frac{\varepsilon(\nu)}{\nu} \quad (1.8)$$

где c - скорость света, N_0 - число Авогадро. В случае слабой связи между мономерами в димере формула (1.7) примет вид:

$$\varepsilon_D = \varepsilon_m [1 - 2R(\nu)G_{12}(l_1 \cdot l_2)] \quad (1.9)$$

Проверка формулы (1.6) [2] показала, что теория Де Во лишь качественно описывает эксперимент. Следует отметить, что максимумы рассчитанных спектров поглощения димеров или сложных ассоциатов, основанных на этой теории, всегда остаются в пределах полосы поглощения мономеров, смещаясь в ту или иную сторону, и не описывает случаи выхода полосы поглощения агрегатов за пределы полосы поглощения мономеров.

Работа [1] является в настоящее время основной теорией, объясняющей спектральные закономерности, возникающие при агрегации молекул красителя. Эта теория разработана на основе теории А.С.Давыдова для объяснения спектральных свойств молекулярных кристаллов, содержащих в ячейке N молекул, происходит N кратное расщепление синглетных возбужденных уровней отдельных молекул. В простейшем случае, когда в элементарной ячейке находятся две молекулы ($N=2$), происходит двукратное расщепление уровней. Применение этой теории к молекулярным агрегатам, в частности к димерам, позволяет объяснить существование двух полос в спектрах поглощения димеров и их коротковолновое или длинноволновое смещение по отношению к полосе мономерных молекул.

Величина расщепления возбужденного уровня $\Delta E = E_2 - E_1$ определяется по следующей формуле:

$$\Delta E (cm^{-1}) = \frac{2|M|^2}{r_{12}^3} (\cos \varphi + 3 \cos^2 \Theta) \quad (1.10)$$

где $M = \int \Psi_A (\sum_1 e X_A^1) \Psi_A^* dt$ - момент дипольного перехода, φ - угол между дипольными моментами переходов, Θ угол между направлением момента перехода молекул и осью роста агрегата. Если агрегат состоит из N молекул с параллельным расположением их плоскостей, то формула (1.10) примет следующий вид:

$$\Delta E (cm^{-1}) = \frac{4(N-1)}{Nr_{12}^3} (1 - 3 \cos^2 \Theta) \quad (1.11)$$

В зависимости от значения углов φ и Θ могут образовываться димеры разного строения, соответственно ΔE будет принимать различные значения, включая и $\Delta E=0$. Определяя ΔE и $|M|^2$ из эксперимента можно вычислить

расстояние между мономерными молекулами в димере r_{12} . Для точного определения значения r_{12} по формуле (1.10) сначала необходимо установить геометрию димера. На основе теории Давыдова в работе [3] была определена геометрия образовавшихся агрегатов для красителей ксантенового, акридинового и трифенилметаного рядов.

ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Южаков В.И. Ассоциация молекул красителей и её спектроскопическое проявление // Успехи химии. – Россия, 1979. – №11 (48). – С. 2007-2033.
2. Альперорвич Л.И., Бабаев Т.Б. Эффект лояльного поля в электронных спектрах димеров красителей // Оптика и спектроскопия. – Санкт-Петербург, 1972. – №4(33) – С.779-781.
3. Низомов Н. Спектроскопическое исследование межмолекулярных взаимодействий и фотопревращений в растворах и пленках органических красителей: Дис. ... докт. физ.-мат. наук. – Киев: КГУ, 1985. – 417 с.
4. М.Х.Жалилов., Ж.Х.Хамроев. М.Н.Ахроров., Ф.Н.Темиров. Влияние светового облучения на спектрально-люминесцентные характеристики растворов кумариновых красителей. Golden brain/ scientific journal. April 2023/9. P. 46-54.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КЕЙС-ТЕХНОЛОГИИ ПО ПРЕДМЕТУ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ХИМИИ НА ТЕМУ «ПРОМЫШЛЕННЫЕ ОТХОДЫ»

Усмонова Дилноза Тулкуновна

Старший преподаватель кафедры

«Химия и методика её преподавания»

Ташкентский Государственный Педагогический

Университет им. Низами

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассмотрено использование кейс-технологии по предмету «Экологическая химия». Актуальный материал, посвященный экологии, ориентирован на интеграцию химических знаний и естественнонаучных дисциплин. Уделено внимание основным направлениям охраны природы и окружающей среды, теорию и методику обучения экологической химии.

Ключевые слова: экология, химия, среда, кейс-технология, отходы, среда, промышленность, защита природной среды, обучение.

THE USE OF CASE TECHNOLOGY ON THE SUBJECT OF ENVIRONMENTAL CHEMISTRY ON THE TOPIC "INDUSTRIAL WASTE"

Usmonova Dilnoza Tulkunovna

Senior Lecturer, Department of Chemistry and Methodology of its
Teaching Tashkent State Pedagogical University
named after Nizami, Uzbekistan

ANNOTATION

This article discusses the use of case technology on the subject of «Environmental chemistry». The current material on ecology is focused on the integration of chemical knowledge and natural science disciplines. Attention is paid to the main directions of nature and environmental protection, the theory and methodology of teaching environmental chemistry

Keywords: ecology, chemistry, environment, case technology, waste, environment, industry, environmental protection, education

EKOLOGIK KIMYO FANIDAN «SANOAT CHIQINDILARI» MAVZUSIDA CASE TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

Usmonova Dilnoza Tulkunovna

Nizami nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika universiteti
"Kimyo va uni o'qitish metodikasi" kafedrasining katta o'qituvchisi

ANNOTATION

Ushbu maqolada mavzu bo'yicha Case texnologiyasidan foydalanish ko'rib chiqiladi ekologik kimyo, ekologiyaga bag'ishlangan dolzarb material kimyoviy bilimlar va tabiiy fanlarni birlashtirishga qaratilgan. Tabiatni muhofaza qilish va atrof-muhitni muhofaza qilishning asosiy yo'nalishlariga, ekologik kimyoni o'qitish nazariyasi va metodikasiga e'tibor qaratildi

Kalit so'zlar: ekologiya, kimyo, atrof-muhit, ish texnologiyasi, chiqindilar, atrof-muhit, sanoat, tabiiy muhitni muhofaza qilish, o'qitish

В педагогическом вузе студенты вначале изучают экологические и педагогические дисциплины, а затем теорию и методику обучения экологической химии.

Современное общество часто попадает в ситуации, где перед нами возникают сложные задачи. Именно из-за этих трудностей мы понимаем, что в окружающем нас мире еще множество неизвестных нам граней. Следовательно, людям необходимо более глубокое познание окружающего мира, постоянно открываются какие-либо новые процессы, свойства, познаются взаимоотношения людей. Таким образом, создание культуры интеллектуальной деятельности обучающихся всегда было и остается одной из основных воспитательных и общеобразовательных задач. Развитие интеллекта является важной стороной подготовки подрастающего поколения. Его успех должен достигаться, в первую очередь, на уроке, когда учитель остается один на один со своими учениками.

Экологическая химия представляет собой уникальное явление в современной науке. В ней проявляются такие масштабы обобщения, какие достигнуты лишь в немногих областях знаний. Знания в области экологии чрезвычайно разнообразны и многоаспектны: от конкретных сведений о практике природопользования до философско-мировоззренческих обобщений, раскрывающих закономерности взаимодействия общества и природы. Обобщающий характер результатов, значительный методологический и

теоретический базис экологии выдвигают ее в центр интеграции научного знания. В настоящее время границы экологических исследований значительно расширились и включают социальную экологию, философию экологии, философию социэкологии и антропоэкологии, экологическую этику и эстетику, педагогическую и профессиональную экологию.

Экологическая проблема мусора на сегодняшний день является глобальной задачей для экологов всего мира. С началом технического прогресса появились новые материалы, требующие особых условий утилизации и переработки. Объемы потребления ежегодно увеличиваются, что вызывает рост количества отходов.

Промышленные отходы являются химически неоднородными, сложными многокомпонентными смесями веществ, обладающих различными физико-химическими свойствами, что определяет степень опасности их воздействия на окружающую среду, биосферу в целом и организм человека в частности. Отходы могут представлять химическую, биологическую, токсическую, коррозионную, огне- и взрывоопасность.

Существует несколько классификаций отходов (по химической природе, технологическим признакам образования, возможности переработки и использования), но с точки зрения воздействия на окружающую среду отходы классифицируются по опасности.

Отходы производства – это остатки сырья, материалов, полуфабрикатов, образовавшиеся при производстве продукции или выполнении работ и утратившие полностью или частично исходные потребительские свойства. Во многих видах промышленного мусора содержатся токсические элементы, которые наносят вред не только окружающей среде, но и негативно влияет на здоровье людей. Такие материалы нельзя вторично использовать. Их нужно обеззаразить, а потом утилизировать. Для этого есть специальные захоронения и полигоны для отходов повышенной опасности. К токсическим опасным видам мусора промышленности следует отнести приборы, работающие с химическими веществами, нефтепродукты, приборы, в составе которых есть химикаты, вещества, используемые в лабораториях и медицине, оборудование по перекачке газа. С этими и другими видами отходов необходимо обращаться очень осторожно.

Кейс-метод способствуют развитию навыков анализа и критического мышления, умения выслушивать и учитывать альтернативную точку зрения, аргументировано высказать свою. С помощью этого метода обучающиеся имеют возможность научиться работать в команде, находить наиболее рациональное решение поставленной проблемы, демонстрации различных позиций и точек

зрения, формированию навыков оценки альтернативных вариантов в условиях неопределённости.

Суть его в том, что обучающиеся получают кейс заданий. Учащимся предлагают осмыслить реальную жизненную ситуацию, описание которой одновременно отражает не только какую-либо практическую проблему, но и актуализирует определенный комплекс знаний, который необходимо усвоить при разрешении данной проблемы. При этом сама проблема не имеет однозначных решений.

Кейс-технологии – один из механизмов, позволяющих максимально задействовать коммуникативные, творческие способности учеников.

Особенностью метода case-технологий, применяемых на уроках экологической химии, является создание проблемной ситуации на основе фактов из реальной жизни. Непосредственная цель метода – совместными усилиями группы учащихся проанализировать представленную ситуацию и выработать практическое решение, окончание процесса – оценка предложенных алгоритмов и выбор лучшего в контексте поставленной проблемы.

Нового применения прежних знаний не может дать ни учитель, ни книга, они ищутся и находятся учеником, поставленным в соответствующую ситуацию. Высокие результаты обучения не могут быть достигнуты без активной познавательной деятельности самих учащихся, без сосредоточения их внимания на изучаемом предмете, без желания познать неизвестное. Мышление начинается с вопроса, требующего разрешения. Поэтому, чтобы ученик начал, активно мыслить, перед ним следует поставить познавательную задачу. Причём она должна быть осознана как действительно требующая выяснения, и этот процесс выяснения нового должен представлять для него личный интерес.

Любая ситуация, описанная в кейсе, происходит во временной системе координат. Поэтому школьники, работающие с материалами, представленными в тексте кейса, должны четко представлять: в какой временной последовательности происходят изложенные события. Обычно кейс-материал составляется в строгом соответствии с временной структурой, то есть указываются временные рамки, конкретные даты происшедших событий.

Отметим, что при решении той или иной проблемы важно не репродуктивное освоение учениками информации, а сотворчество учителя и ученика, где учитель, являясь коммуникативным лидером, направляет учащихся, помогает им самостоятельно добывать, обрабатывать, классифицировать и применять полученные с помощью кейс-технологий знания.

Для применения на тему промышленные отходы по предмету экологической химии кейс-технологии в первую очередь нужно создать сам

кейс. Сложной задачей для учителя, требующей эрудиции, педагогического мастерства и времени, является разработка кейса, то есть подбора соответствующего реального материала, в котором моделируется проблемная ситуация и отражается комплекс знаний, умений и навыков, которыми учащимся нужно овладеть. Кейсы, обычно подготовленные в письменной форме, читаются, изучаются и обсуждаются. Эти кейсы составляют основы беседы класса под руководством учителя. Метод кейсов включает одновременно и особый вид учебного материала, и особые способы использования этого материала в учебном процессе.

Кейс – это единый информационный комплекс. Как правило, кейс состоит из трех частей: вспомогательная информация, необходимая для анализа кейса; описание конкретной ситуации; задания к кейсу.

При кейс-технологии не даются конкретные ответы, их необходимо находить самостоятельно. Это позволяет учащимся, опираясь на собственный опыт, формулировать выводы, применять на практике полученные знания, предлагать собственный или групповой взгляд на проблему. В кейсе проблема представлена в неявном, скрытом виде, причем, как правило, она не имеет однозначного решения.

Кейс №1

Задание кейса: Подумайте, как необходимо разместить завод относительно населенного пункта. Какие преимущества в социально-экономическом плане принесет целлюлозно-бумажный завод? К каким негативным последствиям может привести данная ситуация: если завод построят и введут в эксплуатацию? В своей тетради изобразите схематично примерное размещение завода относительно населенного пункта (разработайте план-схему размещения завода, схему обоснуйте). Применение метода кейс-задач показало, что студенты заинтересованы в решении данных заданий, а также в ответах студентов отмечается хорошая логика рассуждений и подробное описание решения проблемного вопроса кейса.

Кейс №2

Задание кейса: В цехе химического завода постоянно ощущается своеобразный неприятный запах. Статистические данные медицинских обследований в течение пяти лет показали, что у рабочих произошли сильные изменения в хромосомных структурах, возникла почечная недостаточность. Экспертизой было установлено, что рабочие получили общее отравление вследствие воздействия одного вещества, которое постоянно присутствовало в помещении цеха в больших количествах.

Кейс №3

Задание кейса: На очередном заседании администрации города было отмечено, что город быстро развивается и растет. В связи с этим было предложено организовать новый парк на территории бывшего захоронения мусора. Но мнения заседающих разделились. Вопрос остался открытым.

С помощью решения экологических кейсов на уроках окружающего мира, будет способствовать повышению у студентов уровня сформированности экологических представлений. Студенты научатся уважительно относиться к родному краю, природе нашей страны, осознают целостность окружающего мира

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. То‘хтаев А. Ekologiya. T.: “O‘qituvchi”. 1998 y.
2. Zikiryaev A., Muxamedov G. Ekologik kimyo. T.: TDPU. – 2008.
3. Roy M Harrison Principles of Environmental Chemistry Published by The Royal Society of Chemistry, Thomas Graham House, Science Park, Milton Road, The Royal Society of Chemistry. Cambridge. 2007.
4. Чибисова Н.В., Долгань Е.К. Экологическая химия/ Калининград. – 1998.
5. Усмонова, Д. Т., Мирзаева, М., & Маматова, Д. (2023). СИСТЕМА ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ШКОЛЕ. *Conferencea*, 41-44.
6. Tulkunovna, U. D., & Miromilovich, M. S. CHALLENGES OF CHEMISTRY AS A MEANS OF DEVELOPING EDUCATION.
7. Усмонова, Д. Т., & Джураева, Ф. (2023). МЕСТО ХИМИИ В СИСТЕМЕ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ. *Conferencea*, 4-7.
8. Усмонова, Д. Т., & Джураева, Ф. А. (2021). ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ СРЕДЫ И ИХ РОЛЬ В ЖИЗНИ ЖИВЫХ ОРГАНИЗМОВ. *ТОШКЕНТ-2021*, 16.
9. Усмонова, Д. Т., & Миркомиллов, Ш. М. (2021). ОСНОВНЫЕ ВИДЫ ВОЗДЕЙСТВИЯ ЧЕЛОВЕКА НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ. *ТОШКЕНТ-2021*, 18.
10. Усмонова, Д. Т. (2022, January). ОСНОВНЫЕ УЧЕНИЯ ХИМИЧЕСКОЙ НАУКИ. In *Multidiscipline Proceedings of Digital Fashion Conference* (Vol. 2, No. 1).
11. Усманова, Д. Т., & Алимова, Ф. А. ОЦЕНКА МОНОМЕРНЫХ ФРАГМЕНТОВ НИТРАТОВ ЦЕЛЛЮЛОЗЫ МЕТОДОМ ЯМР 13–СПЕКТРОСКОПИИ. *Zbiór artykułów naukowych recenzowanych.*, 191.

12. FA, A., & DT, U. (2021). The Problem Of Formation Of Information Competences In Future Chemistry Teachers. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 8(2), 1117-1122.

13. Усмонова, Д. Т. (2023). Использование Дидактических Игры В Обучение Химии В Школе. *International Journal of Formal Education*, 2(2), 1-4.

14. Alimova, F. (2021). NATURAL SCIENCE LITERACY AS A FACTOR OF CONTINUITY IN THE STUDY OF CHEMISTRY. *Scienceweb academic papers collection*.

15. Usmonova, D. (2019). Using Didactic Games in Chemistry Education. *Eastern European Scientific Journal*, (1).

16. Bobonazarovna, F. S., & Abduhamidovich, N. A. (2021). Development of Mathematical Literacy in Chemistry Lessons. *European Scholar Journal*, 2(3), 97-99.

17. Усмонова, Д. Т. (2023). Личностно ориентированный подход в преподавании химии. *Conferencea*, 21-24.

18. Усмонова, Д. Т., & Джураева, Ф. (2023). МЕСТО ХИМИИ В СИСТЕМЕ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ. *Conferencea*, 4-7.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЗАКОНА ДВИЖЕНИЯ ХЛОПКОВОГО КУЛОСА ВДОЛЬ ОСИ СЕПАРАТОРА

М.Т. Ходжиев д.т.н. профессор.
Гулистанский государственный университет

А.Х. Рахимов
Термезский государственный университет

Аннотация. Абстрактный. Резкое изменение скорости на границе переменных и постоянных поверхностей поперечного сечения свидетельствует о том, что в сепараторе может создаваться дополнительная аэродинамическая сила, и такая ситуация может привести к изменению скорости и плотности хлопкового сырья, движущегося по оси сепаратора.

Ключевые слова: воздух, скорость, сепаратор, траектория, волокно, частица, хлопок, скорость, график, линия, направляющая, сопротивление, плотность.

Пусть под действием воздушного потока частица получит скорость $v = v_{06}$ в направлении оси сепаратора и продолжит свое движение вдоль своей оси. Направляем ось Ox вдоль оси сепаратора, а ось Oy вертикально вверх к ней. Обозначим смещения частиц $x = x(t)$ и $y = y(t)$ соответственно в направлении стрелок. Пусть сила сопротивления воздуха направлена по искомой продольной траектории. В этом случае закон движения частиц выглядит следующим образом.

$$m\ddot{x} = -c[\dot{x} - v(x)] \quad (1)$$

$$m\ddot{y} = -cy - mg \quad (2)$$

Здесь m – масса частицы, c – коэффициент сопротивления воздуха, $v(x)$ скорость воздуха, выражаемая формулами (1) - (2). Тогда уравнение (3) принимает следующий вид.

$$m\ddot{x}_1 = -c\left[\dot{x}_1 - \frac{Q_0}{\rho_0 L(b_0 - kx_1)}\right] \quad 0 < t < t_0 \quad (3)$$

$$m\ddot{x}_1 = -c\left[\dot{x}_2 - \frac{Q_0}{\rho_0 L[a + b\sqrt{l^2 - x_2^2}]}\right] \quad t_0 < t < t_1 \quad (4)$$

$$m\ddot{x}_3 = -c\left[\dot{x}_3 - \frac{Q_0}{\rho_0 La}\right] \quad t_1 < t < t_2 \quad (5)$$

Здесь $x_1(t), x_2(t), x_3(t)$ - движение частицы в каждой области, t_0, t_1, t_2 - время получения частицей x_0, x_1, l расстояния, они определяются в процессе расчета. В процессе расчета вид уравнения (2) не меняется на всех интервалах. Уравнения (3) - (5) интегрируются при условиях $x_1(0) = 0, x_2(t_0) = x_0, x_3(t_1) = l, x_1(\dot{0}) = v_0, \dot{x}_2(0) = 0, \dot{x}_3(0) = 0$. Уравнения (3) и (4) нелинейны, поэтому их решения не могут быть выражены аналитически. Поэтому решение уравнения (1) рассчитывается численным методом (Рунге-Кутта) при условиях $x(0) = 0$, и $\dot{x}(0) = v_0$.

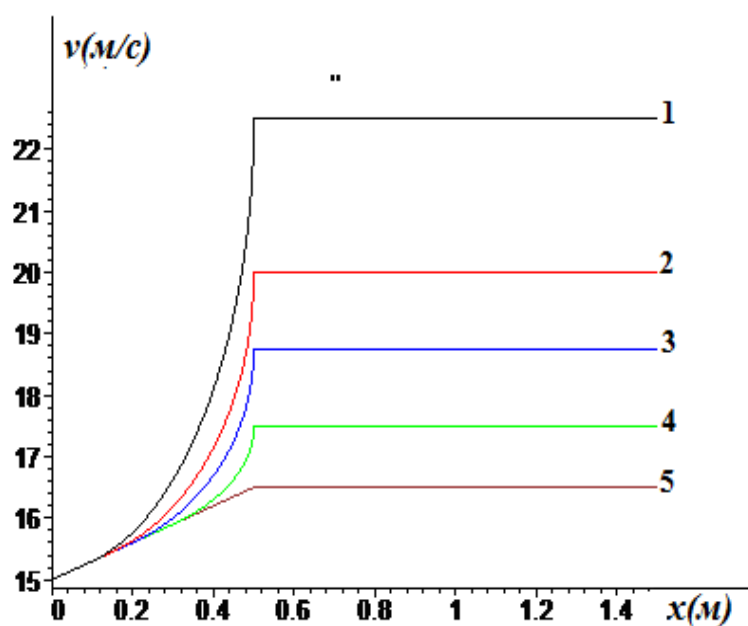

Рисунок 1. Распределение скорости воздуха $v(x)$ по Ox осям при различных значениях координаты x_0 (м).

$$1 - x_0 = 0.1, \quad 2 - x_0 = 0.15, \quad 3 - x_0 = 0.2, \quad 4 - x_0 = 0.3, \quad 5 - x_0 = 0.5,$$

На рисунках 1-4 показано распределение скорости воздуха по Ox осям (а-линии) для дефлекторов с разными координатами x_0 и графики изменения частиц во времени (б-линии) при размещении таких дефлекторов на сепараторе. В расчетах приняты следующие значения: $c/m = 0.1, k = 0.1, l = 0.5\text{м}, l_1 = 1.5\text{м}, L = 1\text{м}, b_0 = 0.5\text{м}, \rho = 50\text{кг}/\text{м}^3, Q_0 = 8000\text{кг}/\text{с}$ - эффективность работы, $v_0 = 15\text{ м}/\text{с}$ - скорость воздуха, поступающего в сепаратор.

Из анализа графиков было замечено, что выбранный профиль направляющей оказывает большое влияние на скорость воздуха, в то время как скорость ватного тампона не оказывает достаточного влияния на время. Когда направляющая выбрана правильной формы, скорость ватного тампона частично снижается.

а)

б)

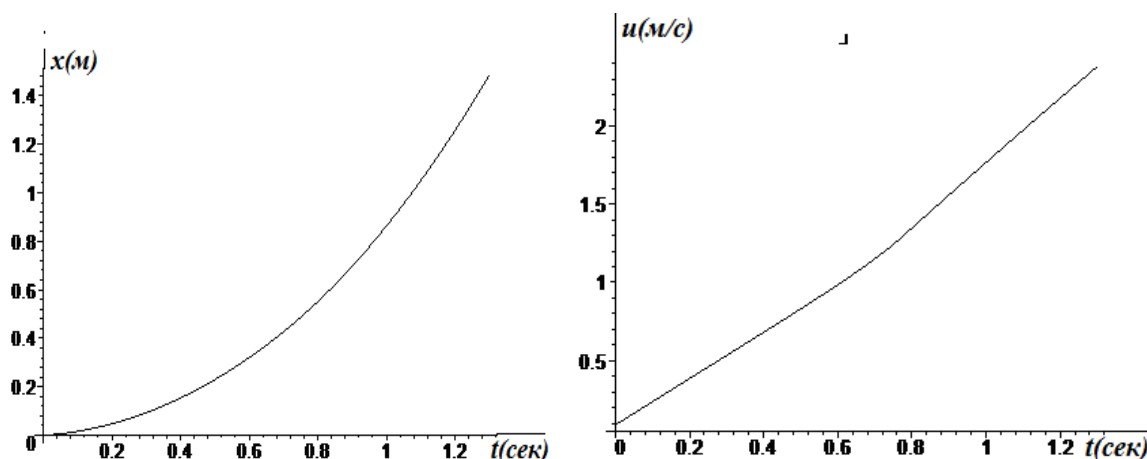

Рис. 2. При $x_0 = 0.1\text{м}$ смещение ватного шарика $x(t)(\text{м})$ на рисунке (а), скорость $u = \dot{x}(t)$ (м/сек) на рисунке (б) с течением времени $t(\text{сек})$ изменяется

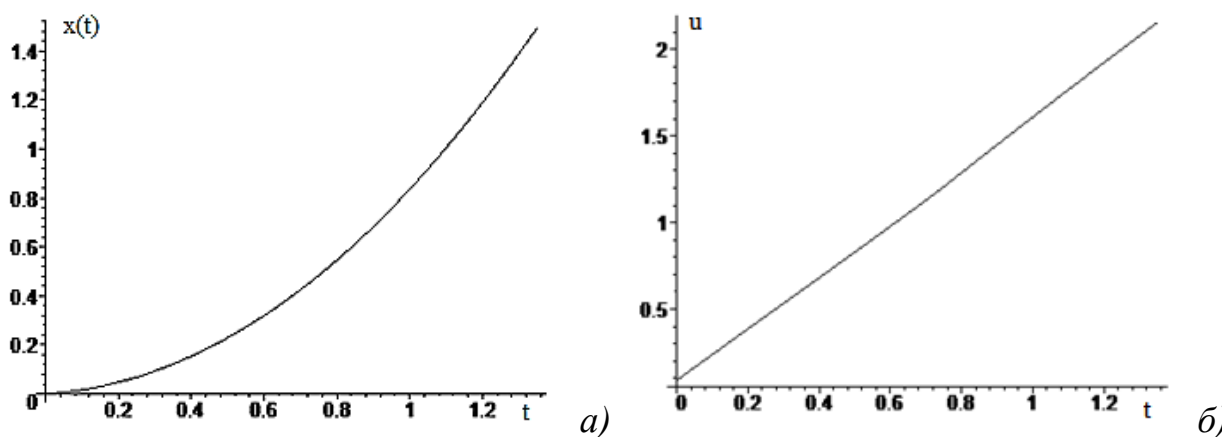

Рис. 2. При $x_0 = 0.3\text{м}$ смещение ватного шарика $x(t)(\text{м})$ на рисунке (а), скорость $u = \dot{x}(t)$ (м/сек) на рисунке (б) с течением времени $t(\text{сек})$ изменяется

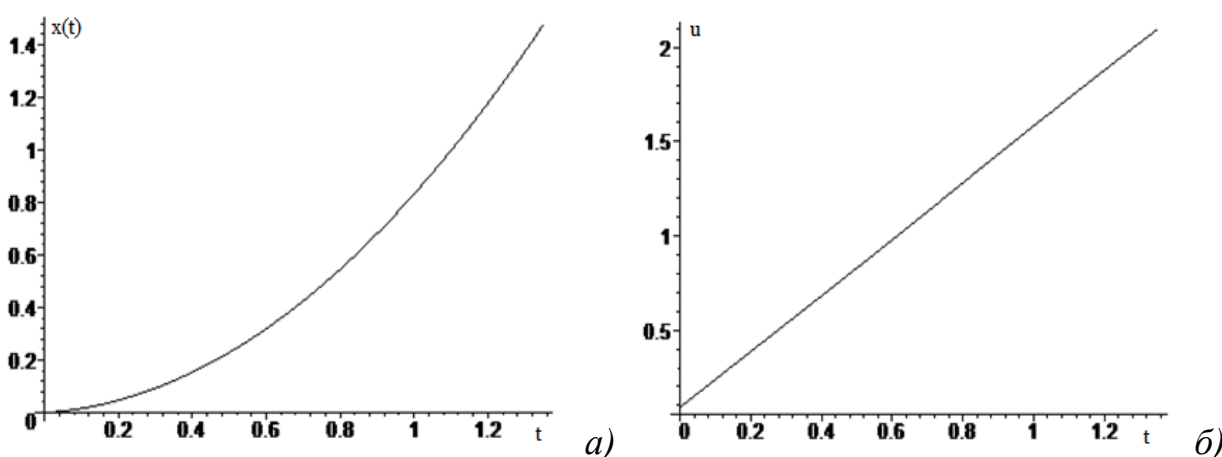

Рис. 4. При $x_0 = 0.5\text{м}$ смещение ватного шарика $x(t)(\text{м})$ на рисунке (а), скорость $u = \dot{x}(t)$ (м/сек) на рисунке (б) с течением времени $t(\text{сек})$ изменяется

Поверхность поперечного сечения оси отрыва прямолинейна, а закон изменения скорости воздуха определяется на нелинейной переменной поверхности. Было замечено, что скорость воздушного потока резко возрастает

с уменьшением процентной доли площади прямой линии на поверхности поперечного сечения.

Краткое содержание. Показано, что движение куска ваты вдоль своей оси под действием воздушного потока в районе направляющих, установленных в сепараторе, по времени близко к параболическому закону. Было замечено, что уменьшение длины направляющей области приводит к снижению скорости ватного тампона.

Список литературы:

1. Мардонов Б.М. Волновые процессы в упругих насыщенных средах . Ташкент, Фан, 1991.
2. Патент RU № 2701220 С1. Сепаратор хлопка-сырца / М.Т.Ходжиев., Д.С.Ташпулатов., Ж.А.Джураев., О.Ж.Муродов., А.Х.Рахимов., А.Ф.Плеханов., С.А.Першукова., С.В.Кузякова., Е.В.Битус., К.Э.Разумеев. //Расмий ахборотнома. – 2019. № 27.
3. Мардонов Б.М. Моделирование технологических процессов хлопкового производства. Текст лекции. Часть 1. ТТЕСИ. 2014 -18-19 стр.
4. Khodjiev M T, Mardonov B M, Rakhimov A Kh. Theoretical study of the movement of raw cotton on a cotton separator IOP Conference Series:Earth and Environmental Science. <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/1112/1/012011>. England 2022.
5. Khodjiev M T, Rakhimov A Kh. Study of the influence of a new improved separator design of the natural properties of cotton IOP Conference Series:Earth and Environmental Science. <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/1112/1/012045>. England 2022.
6. М.Т.Ходжиев., А.Х.Рахимов. “Разработка сепаратора с усовершенствованной сетчатой поверхностью при первичной обработке хлопка” // International scientific conference “Innovative trends in science, practice and education” Хорижий халқаро Мунич, (Германй) конференция Vol. 1 No. 3 (2022). 05.11.2022. 131-135 б. <https://zenodo.org/record/7347529#.ZEI-6nZBzIU>
7. М.Т.Ходжиев., А.Х.Рахимов. “Янги йўналтиргичли сепараторни яратиш ва ишлаб чиқаришга тадбиқ этиш” // International scientific and practical confence “Innovate development in the global science” Хорижий халқаро АҚШ (Бостон) конференция 05.11.2022 (Session 1, Part 7) 20.11.2022. 21-26 б. <https://zenodo.org/record/7338688#.ZEI-QXZBzIU>

JURNALISTIKA TA'LIMIDA MEDIA VA AXBOROT SAVODXONLIGI

Boymurodov Dilovar Chori o'g'li
O'zbekiston jurnalistika va ommaviy
Kommunikatsiyalari Universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada media axborot savodxonligi jurnalistika ta'limida qanday usullar bilan ifodalanishi hamda aholi mediasavodxonligini yanada oshirish maqsadida qilingan ishlar hamda usullar to'g'rida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Media, axborot savodxonligi, manipulyatsiya, mediata'lim, ommaviy kommunikatsiya

MEDIA AND INFORMATION LITERACY IN JOURNALISM EDUCATION

Abstract. This article discusses how media literacy is expressed in journalism education and the work done to further increase media literacy.

Keywords: Media, information literacy, manipulation, media education, mass communication

Raqamli ma'lumotlar va texnologiyalar chatlardagi yengil syo'rfingdan o'tib astalik bilan jamiyatni manipulyatsiya qilish va jamiyatni izdan chiqarish instrumentiga aylana boshladi. Yangi texnologiyalar va mediasohasida bunday o'zgarishlar ommaviy kommunikatsiya va umuman axborot makonini tanqidiy qabul qilishga yo'naltirilgan ta'limga bo'lgan ehtiyojning o'sib borayotganidan dalolat beradi. Bunday ta'lim bizga nafaqat media tushunchasining o'zini, balki uning siyosiy va axloqiy asoslarini qayta izlashga yordam berishi kerak.

Mediata'lim raqamli texnologiyalarning o'sib borayotgan ta'siri bilan uzviy bog'liq va dolzarb ahamiyatga ega. Agar ilgari internetdan foydalanish oddiy syo'rfing va chatlardagi muloqot bilan chegaralangan bo'lsa, hozirgi vaqtda raqamli tashuvchilar bilan birga axborot almashinuvi shunchalik keng tarqalgan va faolki, tarmoqdan mobil foydalanish smartfonning dunyoga o'ziga xos oyna bo'lishini ta'minlaydi, uning foydalanuvchisini esa faol foydalanuvchiga, axborot tarqatuvchiga, uni yaratuvchiga aylantiradi. Fuqorolarning mediasavodxonligi haqida so'z ketar ekan, ba'zan o'ylanib qolasan, bu xar bir alohida kishining mediarealligini anglatadimi yoki bunda mass-

medianing roli o'zining birinchi darajali ahamiyatini saqlab qoladimi? Boshqacha aytganda MASga ega bo'lish orqali odamlar ommaviy axborot vositalaridan himoyaladimi yoki axborotni olish, tayyorlash va tarqatishda jurnalistlarning hamkoriga aylanadimi?

Haqiqat shundaki, sifatsiz axborot uzatayotgan jurnalistika ommaviy axborot vositalaridagi xabarlar orqali manipulatsiya, insonlar ongini boshqarishga sabab bo'lishi mumkinligi senzura o'rnatish uchun asosiy dalil va dastak hisoblanadi. Buni inkor etib bo'lmaydi, fuqarolarni ommaviy axborot vositalaridagi zararli xabarlardan himoya qilishning eng samarali va barqaror usuli-barcha manfaatdor tomonlar shu jumladan, ommaviy axborot vositalari, ularga ommaviy axborot vositalari va axborot savodxonligi orqali o'zlarini himoya qilishlariga imkoniyat berishdir. Shunga qaramay, jurnalistik ta'lim jurnalistlarning fuqarolik ongini oshirishi kerak. Buni amalga oshirish usullaridan biri jurnalistlarni odamlarning ma'lum bir habarlarga bo'lgan munosabatini anglashga o'rgatish, buni boshqarish uchun axloqiy jihatdan zarur choralarini ko'rish kerak. Media va axborot savodxonligi bugungi kunga kelib har bir fuqaroga kerak bo'lgan eng muhim ko'nikmalardan biriga aylandi. Axborot qabul qiluvchilar (ota-onalar, yoshlar, talabalar va barcha omma) soxta yangiliklar, propaganda, mish-mishlar, shov-shuvlar, satira va turli xil reklama xabarlarining doimiy hujumi ta'sirida bo'lgan xozirgi vaziyatda, aniq dalillarga asoslangan ishonchli axborotni uydurmadan ajratish borgan sari murakkablashib o'quvchilarda ishonchli axborot manbaalarini aniqlash, tahlil qilish va tanlash ko'nikmalarini rivojlantirish, zamonaviy mediata'limning mazmuni va mohiyati, asosiy jihatlari, media va an'anaviy matnlarni o'qish, media matnlarni yaratish hamda kommunikatsiya texnologiyalari yordamida ularni uzatish metodlari batafsil o'rganilishi zarur. Shuningdek, global axborot maydoni orqali uzatilayotgan axborotlarni tushunish, tahlil etish, tandiqiy nuqtai nazardan baholash, milliy axborot xavfsizligini ta'minlash kabi qator dolzarb masalalar o'z ifodasini topishi kerak.

Media va texnologiyalardan foydalanish bo'yicha bilim va malakalarni shakllantirish orqali ommaviy axborot savodxonligi bo'yicha ta'lim bolalar va yoshlarga ommaviy axborot vositalarini iste'mol qilish odatlari va ulardan foydalanish uslublari bo'yicha yaxshi tanlov qilishga yordam berish orqali himoya qilishning bir turini ta'minlashi mumkin. Media-savodxonlik ta'limi tarafdorlari ta'kidlashlaricha, maktab o'quv dasturlariga media-savodxonlikning kiritilishi fuqarolarning faolligini oshiradi, ommabop ommaviy axborot vositalariga xos bo'lgan kuch tuzilmalari to'g'risida xabardorlikni oshiradi va talabalarga kerakli tanqidiy va so'roviy ko'nikmalarni olishga yordam beradi. Ommaviy axborot vositalari jamiyatga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, ammo ommaviy axborot savodxonligi talabalarga muqarrar xavf- xatarlarni tushunishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda Media savodxonligi aholiga jamoatchilik muhokamasini tushunishga va o'z hissasini qo'shishga va oxir-oqibat o'z rahbarlarini saylashda to'g'ri qarorlar qabul qilishga imkon beradi.

Adabiyotlar:

1. Jurnalistlar va media soxasida ta'lim beruvchilar uchun o'quv qo'llanma
2. Ommaviy axborot vositalari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. 2007 yil 15 yanvar, 4-modda. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2007 y., 3-son, 20-modda.
3. Xudoyqulov M. Jurnalistika va publitsistika.–T.: Tafakkur, 2011.–288b. INNOVATIVE ACHIEVE MENTSIN SCIENCE–2020”
www.academiascience.uz
4. Lynete L.M., Djuliet V.M. Rivojlanayotgan mamlakatlarda OAVning siyosiy ta'siri, 3-bob. Fillip S., Mtxokozi P.N. Siyosiy inqiroz davrida OAV siyosiy arbob sifatida. IGI globa.
5. Robert M. Xu Ichins, Zekaria Chafi va boshqalar. Matbuot erkinligimasalalari bo'yicha AQSh federal komissiyasi hisoboti, Chikago universitet, 1947y. (Osmaniya universiteti kutubxonasi), –140b. www.uwed.uz

O‘ZBEKISTONDA MEDIASAVODXONLIK HOLATI, MAVJUD MUAMMOLAR VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Boymurodov Dilovar Chori o‘g‘li

O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy

Kommunikatsiyalari Universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda aholi o‘rtasida mediasavodxonlik darajasi, uning turli xil manipulyatsiya va axborot xurujlariga qarshi kurashishda muhim vositalaridan ekanligi namoyon bo‘lishi haqida mulohazalar yuritilgan. Shu bilan birga mediasavodxonlikning foydali jihatlari hamda O‘zbekistonda uning bugungi holati, mavjud muammolari va istiqbollari o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, OAV, axborot xuruji, media, tanqidiy fikrlash, mediasavodxonlik, statistika.

Veb-saytlarni ko‘rib chiqish va chatlarda suhbatlashishdan boshlab, biz bugun jamiyatni manipulyatsiya qilish va beqarorlashtirish uchun ma‘lumotlar ulashish bosqichida turibmiz. Media landshaftining bunday o‘zgarishi ommaviy axborot vositalari va, umuman, axborot makonini tanqidiy idrok etishni rivojlantirishga qaratilgan ta‘limga bo‘lgan ehtiyoj ortib borayotganidan yana bir bor dalolat beradi. Bu nafaqat ommaviy axborot vositalari tushunchasini, balki ularning siyosiy va axloqiy asoslarini ham qayta ko‘rib chiqishga yordam beradi. Qadriyatlarni tanlashga ta‘sir qiluvchi tashqi omillarga quyidagilar kiradi: oila, jamiyat, ta‘lim tizimi, ommaviy axborot vositalari, diniy tizim. An‘anaviy jamiyatlarda oila va cherkov munosabatlari kuchli ta‘sirga ega bo‘lsa, zamonaviy davlatlarda ommaviy axborot vositalari tobora ta‘sirchan omilga aylanmoqda. Shu bilan birga, jamiyatda ko‘plab axborot oqimlari paydo bo‘lmoqda va ular kesishgan joyda shaxs o‘z qarashlarini shakllantiradi.

Xullas, ijtimoiy tarmoqlar va ular tomonidan yaratilgan “soxta xabarlar” mediata‘lim va mediasavodxonlik uchun aynan shunday holat bo‘lib, uni o‘rganish fundamental ko‘nikmalardan biri-tanqidiy fikrlashni talab qiladi. Biroq bu vaziyatda raqamli makonning o‘ziga xos xususiyatlarini aniq tushunish kerak: bir tomondan, bu interaktivlik, shaffoflik va ochiqlik bo‘lsa, ikkinchi tomondan, bu noto‘g‘ri ma‘lumotlar va foydalanuvchilarning fikriga ta‘sir ko‘rsatishga urinishdir. Shuning uchun tanqidiy fikrlashni targ‘ibotga qarshi kurash shakli sifatida qo‘llash uchun uni o‘rgatish kerak. Shuningdek, yoshlarda mas‘uliyat hissini shakllantirish zarur. Ular ijtimoiy tarmoqlardan qanday foydalanishlari haqida o‘ylashlari, ijtimoiy tarmoqlarda qilgan harakatlari oqibatlaridan xabardor bo‘lishlari, eng muhimi, tanqidni qabul

qilishni o'rganishlari kerak. Ta'lim jarayonida axloqiy tuyg'uni rivojlantirish ham muhim o'rin tutadi.

Bugun mediasavodxonlik-bu axborotning nega va nima uchun uzatilayotganligini bilish demakdir. Mediasavodxon inson o'ziga bu axborotni kim va nima maqsadda yaratgan, ushbu xabar men uchun zarurmi, degan savolni bera olishi va to'g'ri xulosa chiqarishi, unga nisbatan tanqidiy yondasha olishi lozim. Mazkur savollar nafaqat oila davrasida televizor ko'rayotgan, mashinada radio eshitayotgan yoki internetdagi xabarlarni tekshirayotgan paytda berilishi, balki har qanday axborotni qabul qilayotgan va unga baho berayotganda ham kerakdir. Ma'lumotlarda keltirilishicha, medialoglar media va mediatexnologiyalarni o'rganib chiqib, ularni shartli ravishda 5 turga bo'lganlar:

1. Dastlabki media-yozuv.
2. Bosma media-bosma nashrlar, litografiya, fotografiya.
3. Elektron media-telegraf, telefon, ovozli yozuv.
4. Mass-media-kinematograf, televidenie.
5. Raqamli media-kompyuter, internet.

Bu borada rivojlangan demokratik mamlakatlar tajribasi alohida e'tiborga molik, ularda mazkur masalalar quyidagi vazifalar orqali hal etiladi:

-yoshlar va bolalarni axborot makonida himoya qilishga qaratilgan milliy qonunchilikni rivojlantirish;

-mediasavodxonlik, tarmoqda muloqot qilish odobini yuksaltirish;

-internetda xavfsiz ishlashni qo'llab-quvvatlashning texnik mexanizmlarini yaratish;

-mazkur masalalarni hal etishda davlat organlari, ta'lim muassasalari, oila, fuqarolik jamiyati institutlari, OAV ning keng ishtiroki va o'zaro hamkorligini ta'minlash va boshqalar.

Bu borada Germaniyada ushbu masalalar yoshlarni himoya qilish to'g'risidagi qonun, inson qadr-qimmatini himoya qilish to'g'risidagi hamda teleradioeshittirish va telemediaxizmatlar sohasida yoshlarni muhofaza qilish to'g'risidagi davlat shartnomalari orqali tartibga solinadi. Nosog'lom axborot oqimlaridan yoshlarni himoyalashga oid dunyoda qator huquqiy mexanizmlar yaratilgan. Jumladan, xalqaro amaliyotda "Kiberjinoyatlar to'g'risida"gi Konvensiya, "Voyaga yetmaganlar uchun xavfsiz internet va onlayn resurslarni joriy qilish to'g'risida"gi Yevropa Ittifoqi Parlamenti Assambleyasining tavsiyalari, "Bola huquqlari to'g'risida" BMT Konvensiyasini, "Yoshlarni himoyalash to'g'risida"gi Germaniya, "Voyaga yetmaganlarni ommaviy axborotning salbiy ta'siridan himoyalash to'g'risida"gi Litva va "Bolalarning sog'lig'i va rivojlanishiga ziyon yetkazuvchi axborotdan himoyalash to'g'risida"gi Rossiya qonunlarini tilga olish mumkin.

Mediata'lim bo'yicha tadqiqotlar tanqidiy fikrlash qobiliyatlari va ba'zi hollarda xatti-harakatlarning o'zgarishi yaxshilanganligini ko'rsatdi. Mediasavodxonlik aralashuvining meta-tahlilida Jong Chova Hvang (2012) ommaviy axborot vositalari bilan bog'liq tanqidiy fikrlash natijalari (xabardorlik, tarafkashlik, vakillik) xulq-atvor natijalaridan (amalda o'zgarish) ko'proq ekanligini aniqladi. Ehtimol, mediasavodxonlik bo'yicha aralashuvlar odatda xatti-harakatni o'zgartirishga emas, balki tanqidiy fikrlashga qaratilgan. LosAnjelesdagi 2000 dan ortiq o'rta maktab o'quvchilari ishtirokida o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, mediasavodxonlik bo'yicha treninglar ommaviy axborot vositalariga tanqidiy munosabatni oshirishi, odamlarning OAVga boshqacha qarashlarini shakllantirishi va OAVdagi zo'ravonlik oqibatlarini tushunishiga yordam beradi. (Veb&Martin, 2012). Veb va Martinning tadqiqotlari tanqidiy fikrlash natijalariga qaratilgan bo'lsa-da, nemis tadqiqoti tajovuzkor xattiharakatlarni kamaytirish uchun mediasavodxonlikni oshirish imkoniyatlarini o'rgandi (Krahe&Busching, 2015). Tadqiqot 5 haftalik mediasavodxonlik kursidan so'ng 627 nafar o'rta maktab o'quvchilarini 7,18 va 30 oylik intervallarda sinab ko'rdi. Ishtirokchilar orasida OAVda zo'ravonlikni o'zida aks ettirgan materiallarga qiziqish yoki qidirish darajasi kamaydi. Qizig'i shundaki, Kraheva Bushning kursida o'qigan talabalar orasida jismoniy tajovuzning kamaygani ham aniqlandi. Nihoyat, ta'lim siyosati olimi Josef Kanva siyosatshunos Benjamin Boyer (2017) yaqinda 15 yoshdan 27 yoshgacha bo'lgan 2101 nafar yoshlar partiyaviy siyosiy lavozimlarni qanday egallashini o'rganishdi. Ularning aniqlashicha, mediasavodxonligi yuqori bo'lgan odamlar noto'g'ri ma'lumotni o'z ichiga olgan postlarga qaraganda faktik postlarni to'g'ri deb baholaydilar ¹.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, mediasavodxonlikni aholi o'rtasida, ayniqsa, yoshlar orasida rivojlantirishning bir nechta foydali jihatlarini ko'rib chiqdik. O'zbekistonda bugungi kunda mediasavodxonlik darajasi ham kundan-kunga rivojlanib bormoqda. Ammo hali-xanuz bu yo'nalishda bir qator islohotlar amalga oshirilishi lozim. Afsuski, bugungi kunda tarqatilayotgan axborotning rost yoki yolg'onligi ahamiyatga ega emas, ko'proq auditoriya ko'rsa va belgilangan resursga kirsam bo'ldi. Auditoriyasi katta internet resurslari jamoatchilik fikrini boshqarish vositasi sifatida katta siyosiy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lmoqda. 2022 yil yanvar oyiga ko'ra, O'zbekistonda 24,05 million internet foydalanuvchisi mavjud. Kepios tahlili shuni ko'rsatadiki, 2021-2022 yillar oralig'ida O'zbekistonda internet foydalanuvchilari 321 ming nafarga (+1,4 foiz) oshgan. Ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari soni 6,25 millionni tashkil qilgan. O'zbekistonda 2022 yil boshida

¹ Bulger M., & Davison P. (2022). The Promises, Challenges, and Futures of Media Literacy. Retrieved from <https://digitalcommons.uri.edu/jmle/vol10/iss1/1/>.

ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari soni jami aholining 18,3 foiziga teng bo‘lib, ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari soni 1,7 millionga (+35,9 foiz) oshdi. GSMA Intelligence ma’lumotlariga ko‘ra, 2022 yil yanvarda O‘zbekistondagi mobil aloqalar umumiy aholining 86,6 foiziga (29,59 million) teng bo‘lgan¹. Ushbu ko‘rsatkichlardan bilishimiz mumkinki, O‘zbekistonda internet va ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari yildan-yilga ko‘payib bormoqda. Bu esa aholining qabul qilayotgan axborotni filtrlay olish va tahlil qila olish qobiliyatini shakllantirish naqadar dolzarb ekanligini taqozo etmoqda.

Shu nuqtai nazardan, “Internews” xalqaro notijorat tashkiloti buyurtmasi bo‘yicha Qozog‘iston, O‘zbekiston va tojikistonlik hamkasblar tomonidan 2019 yilda o‘tkazilgan mediasavodxonlik bo‘yicha mamlakatlararo tadqiqot ma’lumotlarini tahlil qilish nihoyatda dolzarb ko‘rinadi. Ushbu loyihada katta darajada “SIRKON” guruhining tegishli tadqiqotlari metodologiyasidan foydalanildi. Unda har bir mamlakatdan 14 yoshdan 65 yoshgacha bo‘lgan 1000 nafar respondent ishtirok etdi.

“Siz qaysi axborot manbalariga ko‘proq ishonasiz?” degan savolga qozog‘istonlik respondentlarning 46%i, tojikistonliklarning 55%i va o‘zbekistonliklarning 64%i televizionmanbalarga ko‘proq ishonishlarini bildirishgan. Shu kabi so‘rovnomalarning natijasidan kelib chiqib, respondentlarning mediasavodxonlik darajasi ham aniqlangan. Unga ko‘ra, uchala davlat ishtirokchilarining mediasavodxonligi yuqori darajada bo‘lganlari 5-3% ni, o‘rta darajada 60-48 % ni va mediasavodxonligi past darajada bo‘lganlari 50-35%ni tashkil etgan². Bu esa ushbu yo‘nalishga bo‘lgan e‘tiborni yanada kuchaytirishni taqozo etmoqda. Yaqin orada mediasavodxonlik bo‘yicha bir nechta ishlar ham amalga oshirilgan. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan “Mediasavodxonlik va “fake-news”: huquq va mas’uliyat chegarasi” nomli qo‘llanma tayyorlagan. Bugungi kunda hukumat tomonidan faqatgina 2 ta “fakt-checking” resurslari ishlamoqda. Bular kovid holati bo‘yicha infodemictoolcit.org sayti va ijtimoiy tarmoqlardagi antifake.uz kanalidir ³. Albatta, ushbu resurslar 24 millionlik internet foydalanuvchilarini soxta xabarlar va axborot xurujlaridan himoya qilishni to‘liq ta‘minlay olmaydi.

Shu kabi muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi choratadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Birinchiidan, O‘zbekistonda mediasavodxonlik bo‘yicha maxsus markaz va kurslar mavjud emas. Shu bois aholi o‘rtasida mediasavodxonlikni rivojlantirish uchun

¹ Digital 2022: Uzbekistan – DataReportal – Global Digital Insights. (2022). Retrieved from <https://datareportal.com/reports/digital-2022-uzbekistan>.

² Задорин И.В., Сапонова А.В. Сравнительный анализ индексов медиаграмотности в странах центральной Азии© Коммуникатсии. Медиа. Дизайн, Том 5, Но3, 202083. Ретриевед фром хттпс://смл-журнал.хсе.ру/артисле/ виев/11850/12605

³ https://t.me/antifake_uz.

maktablarda va oliy ta'lim muassasalarida mediasavodxonlik kurslarini tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Ikkinchidan, axborotni tahlil qilish va mediasavodxonlik kurslarining video- va audioformatlarini yaratuvchi hamda targ'ibot qilish bilan shug'ullanuvchi maxsus markaz tashkil etilishi lozim.

Uchinchidan, soxta xabarlar, dezinformatsiya va manipulyatsion xarakterga ega bo'lgan postlarni joylashtirganlik, tarqatganlik uchun javobgarlikni yanada kuchaytirish kerak.

To'rtinchidan, mediasavodxonlik targ'iboti bo'yicha blogerlar bilan hamkorlikni kuchaytirish va ular uchun maxsus kurslarni tashkil etish lozim.

Beshinchidan, aholining siyosiy savodxonligini va mediasavodxonligini oshirishga xizmat qiluvchi tadqiqot loyihalarini ko'paytirish hamda ularni moliyalashtirishga grantlar e'lon qilinishi lozim.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, shuni qayd etish kerakki, mediasavodxonlik darajasini oshirish orqali bir qator raqamli makondagi huquqbuzarliklarning oldi olinadi, axborot xavfsizligi ta'minlanadi va jamiyat barqarorligi yanada mustahkamlanadi. O'zbekistonda esa mediasavodxonlikka bo'lgan e'tiborni har tomonlama kuchaytirish lozim. Ushbu yo'nalishda yetarlicha tadqiqot va ilmiy ishlar hali amalga oshirilmagan. Siyosiy va mediasavodxonlik darajasini oshirish bo'yicha mas'ul tashkilot yoki muassasa mavjud emas. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun maxsus targ'ibot va tashviqot ishlarini, ayniqsa, raqamli makonning o'zida yanada kuchaytirish lozimligi namoyon bo'lmoqda. O'zbekistonda aholining raqamli vositalardan foydalanish ko'rsatkichi tobora oshib borar ekan, mediasavodxonlik darajasini oshirish davlat axborot siyosatining ajralmas qismiga aylanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bulger M., & Davison P. (2022). The Promises, Challenges, and Futures of Media Literacy. Retrieved from <https://digitalcommons.uri.edu/jmle/vol10/iss1/1/>.
2. Digital 2022: Uzbekistan-DataReportal-Global Digital Insights. (2022). Retrieved from <https://datareportal.com/reports/digital-2022-uzbekistan>.
3. Задорин И.В., Сапонова А.В. Сравнительный анализ индексов медиаграмотности в странах центральной Азии© Коммуникатсии. Медиа. Дизайн, Том 5, Но3, 202083. Ретриевед фрром хттпс://смд-жоурнал.хсе.ру/артисле/ виев/11850/12605
4. https://t.me/antifake_uz.
5. <https://infodemictoolkit.org/>

TENGLAMALAR SISTEMASINI ISHLASHNING TURLI USULLARI

Ubaydulloyev Farrux Barakayevich

Nurafshon shahar prezident maktabi o'qituvchisi.

Annotatsiya: ushbu maqaloda matematik amallar ustida ishlash, tenglamalar sistemasini bir necha usullarda ishlab ko'rsatilgan, bu o'quvchi uchun bir necha mavzularni umumlashtirib o'rganishga qulaylik tug'diradi.

Kalit so'zlar: matematik tushuncha, grafik usuli, qo'shish usuli, ayirish usuli, o'rniga qo'yish usuli, determinantlar usuli.

РАЗЛИЧНЫЕ СПОСОБЫ РАБОТЫ С СИСТЕМОЙ УРАВНЕНИЙ

Аннотация: в данной статье, работая над математическими операциями, система уравнений разрабатывается несколькими способами, что делает удобным для студента изучение нескольких тем в целом.

Ключевые слова: математическая концепция, графический метод, метод сложения, метод вычитания, метод подстановки, метод определителей.

DIFFERENT WAYS TO WORK A SYSTEM OF EQUATIONS

Abstract: in this article, while working on mathematical operations, the system of equations is developed in several ways, which makes it convenient for the student to study several topics in general.

Key words: mathematical concept, graphical method, addition method, subtraction method, substitution method, determinant method.

Kirish

Hozirgi kunda o'rta maktab va oliy ta'limda masalar ishlashning bir necha usullari mavjud, shu ma'lumotlardan foydalangan holatda bu maqolada shu uslublarni umumlashtirdim va bu ma'lumotlar o'quvchi uchun, fikrlashi uchun qulaylik tug'diradi degan umiddaman. O'quvchi bilimlarini mustahkamlash uchun turli mazmundagi masalar to'plamlari mavjud. Bir tipdagi masalani bo'lajak pedagoglar bir necha usulda ishlay olishi va o'quvchilar uchun tushunarli bo'lishi lozim. Har bir talaba yoki o'quvchi o'ziga xos dunyoqarash, tasavvur va bilim mavjud, agar bir necha usulda masalani pedagog ishlab ko'rsatsa qaysidir usulni tanlab yoki o'quvchuvchi tanlab o'ziga keraklicha o'zlashtirib oladi. Masala ishlash o'quvchilarning tasavvurni rivojlantiradi, dunyoqarashini oshiradi va hayotiy jarayonlarda sodir bo'ladigan

jarayonlar va miqdorlarni taxminiy oldindan hisoblash usullarini o'rganadi. Matematikani o'rganish o'quvchilarni matematik modellashtirish qobiliyatini rivojlantiradi. Bunday qobiliyat nafaqat fanning kelajakda rivojlanish jarayonini tezlashtirmasdan, atrof-muhitdagi o'zgarishlarni anglash va tasavvur qilishiga imkon yaratadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi

Masala yechish orqali fanlararo bog'liqlikdan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Faqatgina matematika fanida masala ishlash emas bu sular orqali kimyodan masalalar yechishda, biologiya fanlaridan masala ishlashda, fizikadan masala ishlashda va boshqa fanlarda bema'lol foydalanishi mumkin.

1 Arxeologik izlanishlar natijasida qadimiy oltin tanga va kumush tangalar topildi. Bu tangalarning umumiy soni 11ta. Umumiy og'irligi esa 98 grni tashkil etdi. oltin tanga massasi 10grdan, kumush tanga esa undan 2gr kam ekanligi ma'lum bo'lsa har bir tangalar sonini toping.

Muhokama va natijalar

I-usul (o'rniga qo'yish usuli)

Bir nomalumli algebraik tenglamalar tuzish. oltin tanga soni X , kumush tanga soni Y deb belgilab olamiz. Demak oltin tanga massasi $10X$, kumush tanga massasi esa $(10-2)Y$ ni tashkil etadi.

$x+y=11$ bu oltin va kumush tangalar soni yig'indisi

$10x+8y=98$ ularning massalari yig'indisi.

$$\begin{cases} x+y=11 \\ 10x+8y=98 \end{cases} \text{ tenglamalar sistemasi tuziladi.}$$

$x=11-y$ deb xni belgiab olamiz va ikkinchi tenglamaning o'rniga etib qo'yamiz.

$10(11-y)+8y=98$ kabi yozamiz.

Bir noma'lumli algebraik tenglama tuziladi.

$110-10y+8y=98$ birhadlar ishorasi har xil bo'lgani uchun ayiriladi.

$110-2y=98$

$110-98=2y$ ozod hadlar bir tomonga, noma'lum had boshqa tomonga o'tkazildi.

$12=2y$

$y=12:2$

$y=6$

$x=11-y$ tenglamadan foydalanib $x=5$ ekanligi aniqlandi.

Javob: oltin tangalar 5ta kumush tangalar esa 6ta ekan.

II usul

Ikki noma'lumli chiziqli tenglamalar sistemasini tuzish va uni algebraik qo'shish usulida yechish. Birinchi usulda qo'llagan uslubdan foydalanamiz

1 Noma'lumlar belgilanadi va birinchi algebraik tenglama tuziladi.

$$\begin{cases} x+y=11 & (-8) \text{ ga ko'paytirib olamiz} & -8x-8y=-88 \\ 10x+8y=98 \end{cases}$$

$$\begin{cases} -8x-8y=-88 \\ 10x+8y=98 \end{cases}$$

$$2x+0=10$$

$$x=5$$

$x+y=11$ tenglamasining xni o'rniga qo'yib y topiladi.

$$5+y=11 \quad y=11-5 \quad y=6$$

Javob: oltin tangalar 5ta kumush tangalar esa 6ta ekan.

III usul

Ikki noma'lumli tenglamalar sistemasini grafik usulda ishlash

$$\begin{cases} x+y=11 \\ 10x+8y=98 \end{cases}$$

$$x=11-y$$

$$y=11-x$$

$$10x=98-8y$$

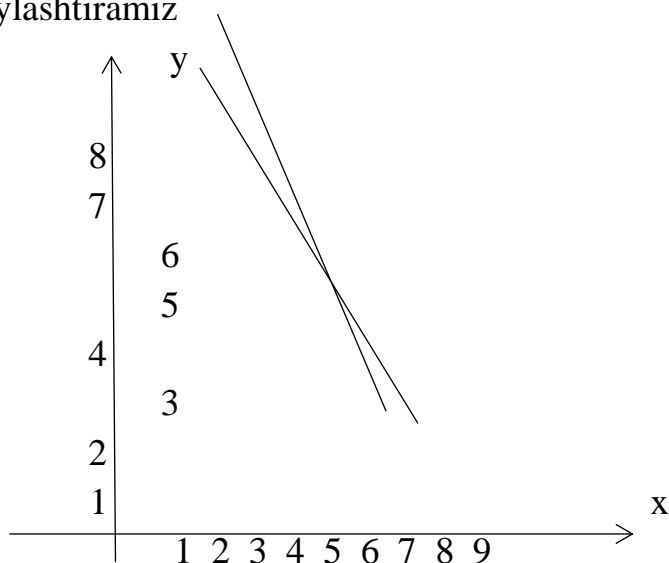
$$8y=98-10x$$

$$y=\frac{98-10x}{8}$$

$$\left| \begin{array}{c|cccccc} x & 1 & 2 & 4 & 5 & 6 & 7 \\ y & 10 & 9 & 7 & 6 & 5 & 8 \end{array} \right|$$

$$\left| \begin{array}{c|ccccc} x & 1 & 2 & 3 & 5 \\ y & 11 & 9,75 & 8,5 & 6 \end{array} \right|$$

Endi grafik chiziladi. Har ikkala grafik o'qlari bitta kordinatsion tekislikda joylashtiramiz

Bunda grafik o'qlar kesishgan joydan x va y ning qiymatlarini belgilaymiz.

$$O(5;6) \quad x=5 \quad y=6$$

Javob: oltin tangalar 5ta kumush tangalar esa 6ta ekan.

IV usul

Ikki noma'lumli tenglamalar sistemasini determinant usulida ishlash.
Oldingi uslublarda ko'rsatilgan tenglamalar sistemasidan foydalanamiz.

$$x+y=11 \quad D=\begin{vmatrix} a & b \\ a & b \end{vmatrix} = a \cdot b - a \cdot b$$

$$10x+8y=98 \quad D \neq 0$$

$$D = \begin{vmatrix} 1 & 1 \\ 10 & 8 \end{vmatrix} = 10 - 8 = 2$$

$$D_x = \begin{vmatrix} c_1 & b_1 \\ c_2 & b_2 \end{vmatrix} = c_1 b_2 - c_2 b_1 \quad x = -\frac{D_x}{D}$$

$$D_x = \begin{vmatrix} 11 & 1 \\ 98 & 8 \end{vmatrix} = 88 - 98 = -10 \quad x = 5$$

$$D_y = \begin{vmatrix} a_1 & c_1 \\ a_2 & c_2 \end{vmatrix} = a_1 c_2 - a_2 c_1 = \quad y = -\frac{D_y}{D}$$

$$D_y = \begin{vmatrix} 1 & 11 \\ 10 & 98 \end{vmatrix} = 98 - 110 = -12 \quad y = 6$$

Javob: oltin tangalar 5ta kumush tangalar esa 6ta ekan.

V usul

1 Noma'lumlar belgilanadi va birinchi algebraik tenglama tuziladi.

$$\begin{cases} x+y=11 & (8) \text{ ga ko'paytirib olamiz} & -8x-8y=-88 \\ 10x+8y=98 \end{cases}$$

$$\begin{cases} 8x+8y=88 \\ 10x+8y=98 \end{cases}$$

Tenglamalarni qulay usulda ko'chirib, bir-biridan ayiriladi.

$$\begin{cases} 10x+8y=98 \\ 8x+8y=88 \end{cases}$$

$$2x+0=10$$

$$x=5$$

$x+y=11$ tenglamasining xni o'rniga qo'yib y topiladi.

$$5+y=11 \quad y=11-5 \quad y=6$$

Javob: oltin tangalar 5ta kumush tangalar esa 6ta ekan.

Bu tenglama yechish usullarini faqat ikki noma'lumli tenglamalrni yechish uchun emas, uch va undan ortiq noma'lumli tenglamalarni ishlashga qulay usul hisoblanadi. Quyida uch noma'lumli tenglama ishlash usullari keltiriladi.

$$\begin{cases} x + y + z = 1 \\ 2x + 3y + 4z = 3,3 \\ 3x + 3y + 4z = 3,5 \end{cases}$$

$$\begin{aligned} 3x+3y+4z=3,5 \\ 2x+3y+4z=3,3 \\ x=0,2 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} 0,2+y+z=1 \\ y+z=0,8 \end{aligned}$$

$$\begin{cases} 2x + 3y + 4z = 3,3 \\ x + y + z = 1 \quad (2) \\ y+2z=1,3 \\ y + 2z = 1,3 \\ y + z = 0,8 \\ z=0,5 \end{cases}$$

$$\begin{cases} 2x + 3y + 4z = 3,3 \\ 2x + 2y + 2z = 2 \end{cases}$$

$$\begin{aligned} x+y+z=1 \\ 0,2+y+0,5=1 \\ y=1-0,7 \\ y=0,3 \end{aligned}$$

$$x=0,2 \quad y=0,3 \quad z=0,5$$

2-usul. Tenglamalar sistemasining o‘rniga qo‘yish usuli.

$$\begin{cases} x + y + z = 1 \\ 2x + 3y + 4z = 3,3 \\ 3x + 3y + 4z = 3,5 \end{cases} \quad x=1-y-z$$

$$\begin{aligned} 3x+3y+4z=3,5 \\ 3(1-y-z)+3y+4z=3,5 \\ 3-3y-3z+3y+4z=3,5 \\ z=0,5 \\ y+2 \times 0,5=1,3 \\ y=1,3-1 \\ y=0,3 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} 2x+3y+4z=3,3 \\ 2(1-y-z)+3y+4z=3,3 \\ 2-2y-2z+3y+4z=3,3 \\ y+2z=1,3 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} x=1-0,3-0,5 \\ x=0,2 \end{aligned}$$

Xulosa

Matematika fanidan masalalar yechish orqali o'quvchi va talabalarning dunyoqarashini, fikrlash doirasi hamda tasavvurini boyitish mumkin. Kelajak haqida tasavvurlari rivojlanadi, Bu algebraic usullar faqatgina matematika fanini o'rganish uchungina bo'lib qolmay, barcha fanlarni o'rganishda qo'l keladi. Biologiya, kimyo, fizika, geografiya, fanlarini o'rganishda, amaliy hisob-kitob ishlarida yuritiladi. O'quvchi bu fanlarni o'zlashtirish orqali kelajakda o'zi xohlagan mutaxassisliklarini egallashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dilshoda Ortiq qizi Shirinova. Kimyoni o'qitishda talabalarning ekologik intellektual qobiliyatini shakllantirish. ACADEMIC RESEARCH EDUCATIONAL SCIENCES, Volume 2, ISSUE 9 2021/Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723/Directory Indexing of International Research Journals-CiteFactor 2020-21: 0.89DOI: 10.24412/2181-1385-2021-9-571-574, 571-574 betlar.

2. Muyassar Norboyevna Boboyeva. Matematika darslarida innovatsion texnologiyalar. "Science and Education" Scientific Journal / ISSN 2181-0842. November 2021 / Volume 2 Issue 11. www.openscience.uz 883-892b

3. Расулов Х.Р., Раупова М.Х. Роль математики в биологических науках // *Проблемы педагогики*, № 53:2 (2021), с. 7-10

4. Умарова У.У. "Жегалкин кўпҳади" мавзусини ўқитишда "зинама-зина" методини қўллаш технологияси // *Scientific progress*, 2:6 (2021), p. 1639-1644.

5. Умарова У.У. "Алгоритмлар назарияси" мавзусини ўқитишда мажмуалаштирилган, тизимлаштирилган, визуал шаклда тақдим этиш усули (pp. 883-889)

6. Умарова У.У. "Формулаларнинг эквивалентлиги. Дуаллик принципи" мавзусини ўқитишда "Чархпалак" технологияси // *Scientific progress*, 2:6 (2021), p. 839-846

7. Умарова У.У. "Муносабатлар. Бинар муносабатлар" мавзуси бўйича маъруза ва амалий машғулотлари учун "Ажурли арра" ва "Домино" методлар // *Scientific progress*, 2:6 (2021), p. 982-988

8. Аvezов А.Х., Жумаев Т.Х., Темиров С.А. Численное моделирование трехмерных турбулентных струй реагирующих газов, вытекающих из сопла прямоугольной формы, на основе Ке-модели турбулентности // *Молодой ученый*. – 2015. – №. 10. – С. 1-6.

9. Аvezов А.Х., Amrullayeva A. N., Namozova M.M. «Aqliy hujum» va «keys study» metodlari yordamida «funksiya hosilasi» mavzusini o'qitish // *Scientific progress*, 2:6 (2021), c.1689-1697.

10. M. N. Solayeva., Matnli masalalarning turlari va ularni yechish usullari., *Academic Research in Educational Sciences.*, VOLUME 2 | CSPI CONFERENCE 3 | 2021, 82-86b.

TOVUSHDAN TEZ OQIM YORDAMIDA SAMARALI PURKASH QURILMASINI YARATISH

Safarov Omadjon Jo‘raboyevich

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti,
Samarqand, O‘zbekiston. Elektron pochta: omadsafarov@gmail.com

Usmonova Shohista Qaxramon qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti,
Samarqand, O‘zbekiston. Elektron pochta: shohistausmonova@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada tovushdan tez oqim hosil qiluvchi vosita yordamida katta bosimga ega purkovchi qurilmalar, ularning ishlash samaradorligi texnikada ishlatilish sohalari va boshqa purkovchi qurilmalardan ustun tomonlari yoritilgan. Mazkur ishda vakuum hosil qilish va bu yordamida purkovchi qurilmani yaratish uchun ilk bor an’anaviy soplo o‘rniga proff. Xasanov soplosidan foydalanildi.

Kalit so‘zlar: qurilma, aviatsiya, mashinasozlik, sanoat, bosim, vakuum hosil qilish muammosi, energiya, tovush, diffuzor, detal, nasos, ejetorli nasos, ishchi modda, oqim, potensial energiya, kinetik energiya, qurilmaning manetini yaratish.

Ma’lumki, havoni purkash asosida ishlaydigan qurilmalar gaz, neft, suv oqava, aviatsiya, mashinasozlik va qishloq xo‘jaligi sanoatlarida, hamda yong‘in texnikasida keng qo‘llaniladi. Bunday qurilmalarda bir (passiv) oqimning bosimi boshqa kattaroq bosimga ega bo‘lgan (aktiv) oqim bilan aralashishi evaziga ortadi. Qurilmaning bunday tizilmasi na faqat texnik vakuumni hosil qilishga imkon beradi, balki gazsimon muhitlarni, gaz va bug‘li hamda suv va gazli aralashmalarni, to‘kiluvchan materiallarni va shu kabi so‘rib olish va uzatishni ta’minlay oladi. Purkalovchi qurilmalarning ishlash tarzi Bernulli qonuniga asoslangan: suyuqlik oqimining tezligi katta joyda

bosim kichik va aksincha suyuqlik oqimining tezligi past joyda bosim katta. Bu qonun asosida ishlayotgan nasosda, tor kesimda bir muhitning bosimi pasayadi va shu bilan boshqa muhitning so‘rib olinishi ta‘minlanadi va shundan so‘ng so‘rib olingan muhit so‘rib olinish joyidan birinchi muhitning energiyasi hisobiga uzatilib chiqarib tashlanadi. Bunday qurilmalarda harakatlanuvchi qismlarining yo‘qligi, gabarit o‘lchamlari va massasi kichikligi, xizmat ko‘rsatish soddaligi kabi afzalliklari bilan boshqa shu turdagi qurilmalardan ajralib turadi. Odatda an‘anaviy purkalovchi qurilmaning tuzilmasi Soplo, so‘rib olish kamerasi va diffuzordan tashkil topadi. Biz gaz purkalovchi qurilmalarda keng qo‘llanillayotgan an‘anaviy soplarning o‘rniga prof.Xasanov tomonidan yaratilgan tovushdan tez oqimlar hosil qiluvchi soplodan[1] foydalandik. Shu davrgacha gaz purkalovchi qurilmalarni samaradorligini oshirishda asosiy e‘tibor qurilmalarning soplosidan keyingi detallariga qaratilgan. Bunda diffuzorga kirish va diffuzordan chiqish uzellariga qo‘shimcha detallar o‘rnatish orqali nasosning samaradorligini oshirishga erishilgan. Mazkur ishda vakuum hosil qilish uchun ejektorli nasosda ilk bor an‘anaviy soplo o‘rniga Xasanov soplosidan foydalanildi.

1-rasm.proff. Xasanov soplosi qurilmasining maketi

Qo'llanilgan Xasanov soplosining yuqori ko'rsatgichlari qurilmaning samaradorligini oshirishga va energiya tejamkor qurilma yaratishga imkon berdi. Adabiyotlarda keltirilgan ma'lumotlarga qaraganda, gaz purkalovchi qurilmaning ishlash tarzi yuqori bosimga ega bo'lgan ishchi modda (gaz yoki bug') soplodan otilib chiqishi va bu yerda oqim bosimining potensial energiyasi, kinetik energiyaga aylanishiga asoslangan. Katta tezlik olgan va past statik bosimga ega bo'lgan bug' yoki gaz oqimi, soplodan chiqib, aralashish kamerasiga o'tadi. Aralashish kamerasida, sirtiy ishqalanish evaziga so'rib olinayotgan gaz(suyuqlik), ishchi modda bilan jadal tarzda aralashadi. Bir oz kichik, ammo hali yetarli darajada tezlikka ega bo'lgan bu aralashma diffuzorga kiradi. Bu yerda oqimning potensial energiyasi kinetik energiyaga aylanadi. Aralashish kamerasini tark etayotgan aralashma o'rniga, gazning yana yangi miqdori kelib, o'z navbatida u ham ishchi modda bilan aralashadi.

Diffuzordan chiqishda, aralashmaning bosimi, soploneg kirishidagi ishchi modda bosimidan past, ammo aralashish kamerasidagi so'rib olinayotgan gaz bosimidan ancha yuqori bo'ladi. Bunday qurilmalarning ishlash samaradorligi soplodan otilib chiqayotgan ishchi muhitning kinetik energiyasi bilan belgilanadi. Aynan, Xasanov soplosida yuzaga keladigan oqimning kinetik energiyasi an'anaviy qo'llanilib kelinayotgan soploga nisbatan bir necha bor katta. Bu faraz bizga yangi gaz purkalovchi qurilma loyihalashtirishda Xasanov soplosidan foydalanish kerakligi haqida turtki bo'ldi. Tajriba maketida olingan natijalar Xasanov soplosi asosida yaratilgan purkash va so'rib olish qurilmasi samarali ekanligini ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

[1]. Kholmurad Khasanov. Super-Compressibility Phenomenon, Journal of Modern Physics, 2013, 4, 200-207.

XONAKILASHTIRILGAN QUSHLARNING INSON HAYOTIDAGI AHAMIYATI

Ruiddinov A.

Qarshi Davlat universiteti (O‘zbekiston)

ABSTRACT

Domesticated birds are important in human life. People use them to get meat, eggs, feathers. Examples of domesticated birds are chickens, turkeys, geese, ducks, pigeons, and grouse. The origin, ecological and biological characteristics of these birds are mentioned below.

Keywords: chicken, turkey, goose, duck, pigeon, sesarka, egg, chick, Bankiv, kholmogor, tulguz, ruan.

ANNOTATSIYA

Odamlar hayotida xonakilashtirilgan qushlar muhim ahamiyatga ega. Ulardan odamlar go‘sh, tuxum, par olish uchun foydalanadilar. Xonakilashtirilgan qushlarga tovuq, kurka, g‘oz, o‘rdak, kaptar, sesarka kabi qushlar misol bo‘ladi. Quyida ushbu qushlarning kelib chiqishi, ekologik va biologik xususiyatlari keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: tovuq, kurka, g‘oz, o‘rdak, kaptar, sesarka, tuxum, jo‘ja, Bankiv, xolmogor, tulg‘uz, ruan.

Ma‘lumki, ibtidoiy jamoa davridan boshlab, insonlar o‘z ehtiyojlarini qondirish maqsadida hayvonlarni qo‘lga o‘rgata boshlagan. Dastlab tovuq, kurka, g‘oz, o‘rdak, kaptar, sesarka kabi qushlar qo‘lga o‘rgatilgan. Ular orasidan tovuqlarni oladigan bo‘lsak, xonaki tovuq ajdodi Bankiv tovuq‘i bo‘lib, eramizdan bir necha yuz yil ilgari Hindistonda xonakilashtirilgan. Keyinchalik boshqa mamlakatlarga tarqala boshlagan.

Hozirgi kunda ko'plab xonaki tovuq zotlari yaratilgan. Ular orasida tuxum, go'sht, ham tuxum ham go'sht beradigan zotlari bor. Ukraina ushankasi, yalang'och bo'yinli semigrad, rus oq tovuq'i, langshanlar xonaki tovuq zotlaridir. Xonaki tovuq zotlari bugungi kunda, parrandachilik fabrikalarida boqib ko'paytirilmoqda.

Kurka eramizdan oldin Meksikada xonakilashtirilgan. Uning ajdodi yovvoyi kurkdir (*Meleagris gallopauo*). Kurka Yevropaga 1530 yillarda keltirilgan, keyinchalik boshqa mintaqalarga tarqala boshlagan. Xonaki kurkalar ichida oq rus kurkasi diqqatga sazovordir. Jussasi kichik bo'lsa ham serpushtdir. Bundan tashqari noqulay muxitga ham ancha chidamli.

G'ozlar yovvoyi kulrang g'ozdan xonakilashtirilgan. Bizdagi xonaki g'ozlardan biri xolmogor zoti bo'lib, og'irligi 10 kg gacha boradi. Bu g'oz ko'p tuxum qo'yadi, yaxshi semiradi. Fransiyada yaratilgan tulg'uz g'ozining og'irligi esa, 16 kg gacha boradi. Bu g'oz oz tuxum qo'ysada, asosan mazali go'shti uchun boqiladi.

O'rdaklarning barcha xonaki zotlarini ajdodi yovvoyi o'rdakdir (*Anas platyrhynchos*). Xonaki o'rdak yovvoyisiga nisbatan oz o'zgargan bo'lsa ham, undagi o'zgarish g'ozlardagiga qaraganda ko'proqdir. Yovvoyi o'rdak ko'pi bilan 1,5 kg, urg'ochisi esa 1 kg keladigan bo'lsa, ruan zotli xonaki o'rdak o'rtacha 3-3,5 kg, ba'zida 5 kg gacha va bundan ham ortiq bo'lishi mumkin.

Sesarka nomli qushlar eramizdan oldin Afrikada xonakilashtirilgan. Ular yumshoq va mazali go'shti hamda yiliga 60-100 donagacha tuxum berishi bilan qadrlanadi. Sesarkalar ovqat tanlamaydi.

Kaptarlar yovvoyi ko'k kaptar (*Columba livia*) zotidan, bundan 5000 yil oldin Misrda xonakilashtirilgan. Ularning zotlari 3 ta asosiy guruhga: dekorativ, sergo'sht va pochta kaptarlarga bo'linadi.

Qushlar-O'zbekiston faunasidagi umurtqali hayvonlar orasida turlarga boy, eng xilma-xil guruh. Respublikamiz hududida ularning 432 turi uchraydi. Ularning barchasi to'shtojlilar kenja sinfiga mansub bo'lib, 18 turkumni tashkil etadi.

Mamlakat hududida 60 turdan ortiq ovlanadigan qushlar yashaydi. Tovuqlar turkumiga mansub kaklik, bedana; g'ozsimonlardan – dala g'oz; o'rdaksimonlardan – churrak, haydar kokil, olaqanot suqsun va suqsurlar, O'zbekistonda in qurib yashaydigan turlardan kulrang g'oz, kulrang o'rdak, qizil bo'yin o'rdak, olmabosh o'rdak, olaqanot (oqqanot, chag'irqanot) ham ovlanadi. Bu qushlar sovuq qattiq kelmagan yillari bemalol qishlaydi, ammo sovuq kuchli bo'lsa, ko'pchiligi qirilib ketadi. Yirik baliqchi qushlardan – katta qiziloyoq baliqchi, qiziloyoq, suvtarg'oqlar, respublika hududidan uchib o'tadigan o'tkinchi baliqchi qush – loyxo'raklar, oxirgi yillarda oddiy hamda yirik g'uraklar ko'plab, ko'k kaptar va boshqa turdagi kaptarlar kamroq miqdorda ovlanadi. Turnasimonlar turkumidan, ayniqsa, qashqaldoqlar ko'proq ovlanadi. Ular kichikroq ko'llarda in qo'yib yashaydi; sovuq tushishi bilan ko'pchiligi issiq joylarga uchib ketadi; ma'lum bir qismi esa qishlab qoladi.

Odamlar qadimdan hayvonlardan o'z maqsadi yo'lida foydalanib kelgan. Ularning faoliyati hayvonlarga katta ziyon keltirmagan. Yer yuzida aholi sonining ortishi, chorva mollarining tobora ko'payib borishi, ekin maydonlarining kengayishi, shaharlar, qishloqlar va sanoat korxonalarining qurilishi, qo'riq yerlarni o'zlashtirishda sug'orish uchun ko'plab suv inshootlarining qurilishi hayvonlar yashashi sharoitining o'zgarishiga va ular sonining keskin kamayishiga sabab bo'ldi. Hayvonlarning ko'plab qirilib ketishi ovchilik qurollarining takomillashib borishi va ko'plab tartibsiz ovlash, yashash muhitining ifloslanishi ham sabab bo'lgan.

Tabiatni va tabiiy resurslarni muhofaza qilish xalqaro ittifoqi (TMXI) ning ma'lumotlariga qaraganda 20 asr boshlariga kelib ko'plab qushlar va 600 turga yaqin boshqa hayvonlar yo'qolish arafasida turibdi.

Hozir Yer yuzida aniqlangan hayvonlar turlari soni 1 585000 ni tashkil etadi (O'zbekiston Respublikasi Qizil kitobi, 2019). Ayrim manbalarga qaraganda turlar soni bir necha millionga yetadi.

Inson o'z ehtiyoji uchun uy parrandalari - tovuq, o'rdak, g'oz, kurka va boshqalarning har xil zotlarini yaratgan. Bundan 4500 yil ilgari qadimgi Hindistonda

yashovchi xalqlar yovvoyi bankiv tovuqlarini xonakilashtirganlar. Hozirgi tovuqlar bir-biridan o'ziga xos xususiyatlari bilan farq qiladigan turli xil zotlardan iborat. Beradigan mahsulotiga ko'ra tovuqlar go'sht beruvchi (kornuel, plimutroq) tuxum beruvchi (rus oq tovug'i, lekgorn) tuxum-go'sht beruvchi (zagorsk, nyugempshir, pervomaysk) zotlariga ajratiladi. Har bir tuxum beruvchi tovuqdan bir yilda 200-300 dona tuxum olish mumkin. Go'sht beruvchi zotlarning og'irligi 3-4 kg va undan ortiq bo'ladi. Ular broyler olish uchun boqiladi. Ular ikki oy boqiladi. Bu muddatda og'irligi 1,6 kg va undan ortiq bo'ladi.

O'rdaklar ham bundan 3000 yil ilgari xonakilashtirilgan. Ular asosan go'shti uchun boqiladi. O'rdaklarni baliqchilik xo'jaliklarida boqish qulay. Chunki o'rdaklarning axlati suvda baliqlar uchun oziq bo'ladigan turli organizmlarni ko'paytiriladi.

Kurkalar Meksika hindulari tomonidan xonakilashtirilgan. Ular uy parrandalari orasida eng yirigi bo'lib, og'irligi 16 kg ga yetadi.

Aholini go'sht va tuxum mahsulotlari bilan ta'minlash uchun parrandalar (asosan tovuqlar) maxsus parrandachilik fabrikalarida boqiladi. Binolardagi harorat, namlik va havo tarkibini avtomatlar boshqarib turadi. Qishda kun uzunligini oshirish bilan tovuqlarning tuxum qo'yishini ko'paytirish mumkin. Parrandachilik fabrikalarida nasl beruvchi va tuxum qo'yuvchi parrandalar, jo'ja ochirish (inkubatsiya) sexlari, go'sht ishlab chiqarish va chiqindilarga ishlov berish sexlari, go'sht yetishtirish fabrikalarida bundan tashqari, go'sht uchun boqiladigan jo'jalar- broylerlar o'stiradigan yem ham bo'ladi. Bu sexda jo'jalar 1,4-1,5 kg ga yetguncha 60-70 kun boqiladi.

Xonakilashtirilgan qushlar hayotimizni turli jabhalarida aholini tuxumga, go'shtga bo'lgan talabini qondirishda muhim ahamiyatga ega. Hozirgi kunda xonaki qushlar zoti juda ko'p va kundalik turmushimizni ularsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Qushlardan bulbul, bedana, tovus, insonlarga istirohat bog'lari va dam olish maskanlarida egzotik zavq ulashadi.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR

1. Абдурахмонов Г.Н. и др. Основы зоологии и зоогеографии. Москва, Академия, 2001. С.200
2. Дадаев С., Сапаров Қ. Зоология (хордалилар). Тошкент, “Иқтисод- молия”, 2019.262-334 бетлар.
- 3.Моисеев В.А., Кашкаров Д.Ю. Ўзбекистоннинг ҳайвонот дунёси Тошкент, “Ўқитувчи”, 1980 йил.
- 4.Шерназаров Э.,Вашетко Э.,Крейцберг Е.,Бикова Е., Хуршут Э. Ўзбекистоннинг умуртқали ҳайвонлари. ЎзР ФА “Фан” нашриёти, 2006 й., 47-94 бетлар.

TABLE OF CONTENTS

Sr. No.	Paper/ Author
1	Рахимов В., Собиржонов, А., Зупаров, И., & Жураева, З. (2023). РОЛЬ ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ БИОФИЗИКЕ. <i>Educational Research in Universal Sciences</i> , 2(2), 4–13. Retrieved from http://erus.uz/index.php/er/article/view/1948
2	Исломов, А. Л. у. (2023). ДЕНЕЖНАЯ РЕФОРМА В ГОСУДАРСТВЕ ШЕЙБАНИДОВ. ЗНАЧЕНИЕ ДЕНЕЖНОЙ РЕФОРМЫ ПРОВЕДЁННОЙ ШЕЙБАНИХАНОМ. <i>Educational Research in Universal Sciences</i> , 2(2), 14–16. Retrieved from http://erus.uz/index.php/er/article/view/1949
3	Jumaeva, D., Raximov, U., & Muxtorjonov, M. (2023). ANALYSIS OF MICROGRAPH OF ACTIVATED ADSORBENTS. <i>Educational Research in Universal Sciences</i> , 2(2), 17–20. Retrieved from http://erus.uz/index.php/er/article/view/1950
4	Shermanov, S. N., Normuminova, G. K., & Alimbayeva, M. K. (2023). HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF OPERA ART AND SPECIFIC ASPECTS OF VOCAL PERFORMANCE. <i>Educational Research in Universal Sciences</i> , 2(2), 21–23. Retrieved from http://erus.uz/index.php/er/article/view/1951
5	Janabayev, M. S. (2023). O‘ZBEKISTONDA MAKTABDAN TASHQARI TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA “BARKAMOL AVLOD” BOLALAR MAKTABLARINING O‘RNI. <i>Educational Research in Universal Sciences</i> , 2(2), 24–27. Retrieved from http://erus.uz/index.php/er/article/view/1952
6	Doniyorova, S. O. qizi, Norqulova, R. N., & Usanova, M. A. qizi. (2023). BIOLOGIYA DARSLARIDA PISA TESTLARIDAN FOYDALANISH. <i>Educational Research in Universal Sciences</i> , 2(2), 28–30. Retrieved from http://erus.uz/index.php/er/article/view/1953
7	Rayimova, S. B. (2023). WORD FORMATION OF UZBEK, RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES. <i>Educational Research in Universal Sciences</i> , 2(2), 31–35. Retrieved from http://erus.uz/index.php/er/article/view/1954

8

Ziyayeva, O. A. qizi. (2023). BORROWED WORDS OF RUSSIAN, UZBEK, ENGLISH LANGUAGES. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 36–40. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1955>

9

Nasriddinov , R. D. o‘g‘li. (2023). THE USE OF ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION METHODS IN RESOLVING CORPORATE DISPUTES IN GERMANY, THE UNITED STATES AND UZBEKISTAN. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 41–49. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1956>

10

Ergashev , A. A., Yangiboyev, A. E., Toshmatov, A. U., & Xolbo‘tayev, I. R. o‘g‘li. (2023). YOSH QUYONLARNING O‘SISH VA RIVOJLANISHIGA HARORATNING TA‘SIRINI O‘RGANISH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 50–56. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1957>

11

Хужакулов , Х. Д., & Любжонов, А. Х. (2023). ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИДА САНОАТ ВА БОШҚА ТАРМОҚЛАРНИНГ ТУТГАН ЎРНИНИ СТАТИСТИК БАҲОЛАШ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 57–68. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1958>

12

Ashurmahmatov, S. I. o‘g‘li. (2023). DEHQONOBOD TUMANI TOG‘LI HUDUDLAR EKOLOGIYASI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 69–73. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1959>

13

Muxammedova, S. (2023). MAQOLLARDA ARXAIK VOSITALAR ORQALI KONNOTATSIYANING IFODALANISHI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 74–77. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1960>

14

Kukonboyeva, S. R., Kukonboyev , B. M., & Ergasheva , H. M. (2023). TASKS RELATED TO CONDUCT OF EXPERIMENT. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 78–81. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1961>

15

Suvonov , B. B. o‘g‘li, To‘rayev , A. N., & Jurayeva, G. (2023). MINTAQADA MENHAT SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA XORIJ TAJRIBASIDAN FOYDALANISH YO‘NALISHLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 82–91. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1962>

16

Abdurakhimov, S. (2023). ISSUES OF INTRODUCTION OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE RESOLUTION OF CORPORATE DISPUTES AND THEIR IMPACT ON LEGAL PRACTICE. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 92–97. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1963>

17

Yoqubova , S. (2023). O‘ZBEK VA JAHON ADABIYOTIDAGI SAFARNOMA ASARLARDA SAFAR TALQINI VA UNI JANR SIFATIDA IFODALANISHI QIYOSIY TAHLILI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 98–106. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1964>

18

Azizov , D. K., Azizova , D. D. qizi, Karabaev , A. S., Abdullaev, M. M., & Zokhidov, M. Z. o‘g‘li. (2023). ANALYSIS OF THE ENERGY EFFICIENCY OF THE USE OF NATURAL REFRIGERANTS IN THE CONDITIONS OF UZBEKISTAN. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 107–119. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1965>

19

Йўлдошев, Ж. Д. ў. (2023). СПОРТ МАКТАБИНИНГ ГАНДБОЛ СЕКЦИЯЛАРИГА ЁШ ГАНДБОЛЧИЛАРНИ САРАЛАБ ОЛИШДА ТРЕНЕР-МУРАББИЙЛАРНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 120–126. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1966>

20

Абдигаппарова, А. М. қ., & айзаков, Ж. А. (2023). ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНІҢ ЖАРҚЫН ЖҰЛДЫЗЫ-МАҒЖАН БЕКЕНҰЛЫ ЖҰМАБАЕВ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 127–130. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1967>

21

Usenbaeva , G. . A. qızı. (2023). BASLAWISH KLASS OQIWSHÍLARINA SALT-DÁSTÚRLERDI ÚYRETIW. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 131–134. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1968>

22

Ажиева , Б. (2023). ЗАГРЯЗНЕНИЕ ВОДНОЙ СРЕДЫ КАК ОДНА ИЗ ГЛОБАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 135–138. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1969>

23

Sultonov , D. Q. o‘g‘li, Ajiyeva , M. B., Xamitova, G. S., Babanazarova, A. O., & Bekimbetova, G. N. (2023). OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING DIDAKTIK XUSUSIYATLARI VA VAZIFALARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 139–143. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1970>

24

Kalandarova, S., G‘iyasov , A., Nizomov , N., Xursanova, M., & Doniyorov , S. (2023). UYQU VAQTIDA EPILEPTIK XURUJI MAVJUD BEMORLARNING KUNDUZGI UYQUCHANLIGINI VAHOLASH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 144–146. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1972>

25

Tuychiyeva, X. Z. qizi. (2023). FARG‘ONA VODIYSI SHAROITIDA IQLIMLASHTIRILGAN DARAXTLAR BIOEKOLOGIYASI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 147–150. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1973>

26

Samiyev , B. N. o‘g‘li, & Xolmo‘minov , M. (2023). MADANIY-OMMAVIY TADBIRLARNING JAMIYAT MA‘NAVIY HAYOTIDA TUTGAN O‘RNI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 151–155. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1974>

27

Samiyev, B. N. o‘g‘li, & Xolmo‘minov, M. (2023). RAHBARNING ISH USLUBIDA IMIJNING O‘RNI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 156–160. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1975>

28

Рахимов , Х. Ш. (2023). ОСОБЕННОСТИ РУССКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ В ЛИРИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИИ Н.А.НЕКРАСОВА. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 161–164. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1976>

29

Reymova , G., & Eldesova, A. (2023). BASLAWISH KLASLARDA OQITIWDA JAŃA PEDAGOGIKALIQ TEXNOLOGIYALARDAN PAYDALANIW. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 165–167. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1977>

30

Atamirzayeva , K. A., & Mirzarahimova , M. I. qizi. (2023). **RUS TILINI CHET TILI SIFATIDA O'RGANISHDA YUZAGA KELADIGAN MUAMMOLAR VA QIYINCHIKLAR.** *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 168–171. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1978>

31

Yuldashev , B. S. o'g'li. (2023). **GLOBAL IQTISODIYOTDA RAQAMLASHTIRISHNING ZARURLIGI VA UNING ASOSIY INSTRUMNETLARI.** *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 172–175. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1979>

32

Бафоев, Б. Б. (2023). **ПРИВОД ЭЛЕКТРОМЕХАНИЧЕСКИЙ.** *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 176–179. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1980>

33

Usanova , Q. M. qizi, & Xudayarova, M. (2023). **O'ZBEK, RUS VA QORAQALPOQ TILLARIDA OTLARNING KELISHIK KATEGORIYALARINING QIYOSIY TADQIQI.** *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 180–183. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1981>

34

Jasurbek, N. O. ogli, & Murodilov , K. (2023). **HISTORY OF CREATION OF WEB CARDS AND CURRENT PROSPECTS: PROBLEMS AND SOLUTIONS.** *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 184–186. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1982>

35

Berdiyev, E. A., Usmonov, X. S., Rakhmonov, F., Tursunboev, K., & Toshboev, S. (2023). **ТУРЛИ ЁШЛИ БОЛАЛАРДА БИТИШМАЛИ ИЧАК ТУТИЛИШИ ПРОФИЛАКТИКАСИ, РЕАБИЛИТАЦИЯСИ ВА ДАВОЛАШ ТАКТИКАСИДА ҚИЁСИЙ ЁНДОШУВЛАР.** *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 187–193. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1983>

36

Hojiyeva, M. A., & Meliqo'ziyeva , H. M. qizi. (2023). **SOME ASPECTS OF PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION.** *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 194–196. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1984>

37

Sirojov , S. F. o'g'li. (2023). **VOLEYBOLCHILARDA KUCHNI RIVOJLANTIRISH AHAMIYATI.** *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 197–200. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1985>

38

Sherpo‘latova , S. P. qizi. (2023). TOMCHILATIB SUG‘ORILADIGAN POMIDORNING (SOLANUM LYCOPERSICUM) HOSILDORLIGI, SIFATI VA SUV UNUMDORLIGINI O‘RGANISH. SURXONDARYONING QURG‘OQCHIL MINTAQASIDA TUPROQNING TURLI MATRITSA POTENTIAL CHEGARALARIGA JAVOBLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 201–204. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1986>

39

Serebryakov, V. V., Khushvakov , N. Y., & Asatillaev, J. N. ugli. (2023). RESEARCH AND EVALUATION OF THE FUNCTIONAL CAPABILITIES AND PHYSICAL DEVELOPMENT OF QUALIFIED BOXERS UNDER THE INFLUENCE OF THE TRAINING PROCESS. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 205–209. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1987>

40

Nematov , A. A. ugli. (2023). RELIABILITY OF THE TURNING PROCESS. MODELS IN MACHINING PROCESSES. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 210–213. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1988>

41

Halimova, S. T. qizi. (2023). REKLAMA: TASHQI REKLAMALARDAGI YUTUQ VA KAMCHILIKLAR. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 214–216. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1989>

42

Egamberdiyeva, N. L. qizi. (2023). MIQDOR KONSEPTINING KOGNITIV VA LINGVOKULTUROLOGIK JIHATLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 217–221. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1990>

43

Normamatova, K. S. qizi. (2023). O‘ZBEKISTONDA IQLIM O‘ZGARISHLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 222–227. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1991>

44

G‘aniyeva , E. (2023). TURKIY GULISTON YOXUD AXLOQ ASARI HAQIDA. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 228–230. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1992>

45

Mamitaliyev, A. G. (2023). UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARI O'QUVCHILARINI TASVIRIY SA'NAT DARSLARIDA PEDAGOGIK TEHNOLOGIYALAR VA KETMA – KETLIK PRINTSIPI ASOSIDA O'QITISH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 231–236. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1993>

46

Javohir, I. . B. . o'g'li, & Muxammadiyev, G. J. . o'g'li. (2023). AYRIM IRRATSIONAL KO'RINISHDAGI INTEGRALLARNI EYLER ALMASHTIRISHLARI YORDAMIDA RATSIONALLASHTIRISH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 237–241. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1994>

47

Хусанов , М. Т. (2023). ТЕМА РОССИИ В ТВОРЧЕСТВЕ А. БЛОКА. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 242–245. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1995>

48

Shakirova, M. Z. qizi. (2023). SANOAT KORXONALARINING IQTISODIY SALOHİYATINI SAMARADORLIGINI BAXOLASH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 246–248. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1996>

49

Abdirakhmonova, G. (2023). RACIAL AND SEXUAL HARASSMENT DEPICTED IN “THEIR EYES WERE WATCHING GOD”. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 249–253. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1997>

50

Оразалиева , А. Н. қ., & Байзаков, Ж. А. (2023). ЖЫР АЛЫБЫ, НӘРЛИ ТІЛ МЕН ДӘСТҮРЛІ ХАЛЫҚ ПОЭЗИЯСЫНЫҢ АТАСЫ, XX ГОМЕРІ – ЖАМБЫЛ ЖАБАЕВ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 254–257. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1998>

51

Yusupova , J. K., & Cho'ponov , O. S. o'g'li. (2023). BOG'LANGAN GRAFLARDA MARSHRUTLAR. ENG QISQA MARSHRUTNI ANIQLASH ALGORITMI. UNI VARIANTLAR SONI BO'YICHA XAJMINI BAXOLASH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 258–262. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1999>

52

Odinayev, N. R. o'g'li. (2023). O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING JAHON SAVDO TASHKILOTIGA QO'SHILISHI HAMDA HUQUQIY JARAYONLARINI QIYOSLI TAHLILI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 263–272. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2000>

53

Nurmatov, M. (2023). APPROACHES TO THE INTERPRETATION OF SLANG AS A SUBSYSTEM OF THE LANGUAGE. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 273–276. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2001>

54

G'ofurov , A. (2023). QIMMATLI QOG'OZLAR BOZORIDAGI BANK FAOLIYATINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 277–279. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2002>

55

G'ofurov , A. (2023). TIJORAT BANKLARINING QIMMATLI QOG'OZLAR BILAN BOG'LIQ OPERATSIYALARI VA ULARNING BANK FAOLIYATIDA TUTGAN O'RNI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 280–285. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2003>

56

G'ofurov , A. (2023). TIJORAT BANKLARINING QIMMATLI QOG'OZLAR BOZORIDAGI FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 286–289. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2004>

57

Атаханова, Д. И. к. (2023). ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ АУДИТОРСКОЙ ПРОВЕРКИ ПО МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТАМ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 290–292. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2005>

58

Akhmedov , S. H. ugli. (2023). TO THE PROBLEM OF TYPOLOGY OF THE QUANTITY MODELS IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 293–297. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2006>

59

Erjigitov, D., Turaev, O., Ziyayev, Z., Dolimov A., Tursunmurodova , B., & Kushanov, F. (2023). QORAQOLPOG'ISTON SHAROITIDA YETISHTIRILGAN BAHORGI BUG'DOY NAMUNALARI AYRIM QIMMATLI XO'JALIK BELGILARINING TAHLILI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 298–304. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2007>

60

Adxamova , O. R. qizi. (2023). TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA TASVIRLASH JARAYONINING ASOSIY QOIDALARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 305–311. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2009>

61

Mardiyeva, S. X. qizi. (2023). KOLORADO QO'NG'IZLAR BIOEKOLOGIYASI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 312–314. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2010>

62

Даминова , Б., & Ходжиметова, Д. (2023). ТРИЛОГИЯ «ДЕТСТВО. ОТРОЧЕСТВО. ЮНОСТЬ» В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ПИСАТЕЛЯ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 315–317. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2011>

63

Sobirjonova, N. R. qizi. (2023). KORXONALARNING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA ICHKI AUDIT TESHIRUVI VA TAHLILINI SAMARALI TASHKIL ETISH ISTIQBOLLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 318–324. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2012>

64

Mirzayeva, S. A. qizi. (2023). FRANSUZ TILIDAGI MAQOLLARNING ETIMOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 325–329. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2013>

65

Xakimov, Z., & Yangiboyeva, S. (2023). NON MAHSULOTLARINI TARKIBINI BOYITISHDA GURUCH VA MAKKAJO'XORI UNIDAN FOYDALANISHNI TADQIQ QILISH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 330–333. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2014>

66

Zuxriddinova , M. S. qizi. (2023). PERSONAJLAR NUTQI MAZMUNI VA UNDA UCHRAB TURADIGAN MADANIYATGA OID SO'ZLARNING MUQOBIL TARJIMA USULLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 334–337. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2015>

67

Arslonova, S., Mamayusupova, M., Ibroximjonov , I., Temirov , L., & Erkinova, H. (2023). 3 O'LCHAMLI KONFORMAL RADIATION TERAPIYADA 6MV VA 10 MV ENERGIYALI FOTONLARNING DOZIMETRIK TAQSIMOTI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 338–346. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2016>

68

Umirbekova, B., & Mukhamedova, S. (2023). HOLOCAUST THEME REFLECTED IN JOHN HERSEY'S "THE WALL". TRANSFORMATION OF SELF AS THE RESULT OF EXTREME OPPRESSION. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 347–353. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2017>

69

G'aniyeva, T. A. qizi. (2023). SIMILARITIES AND DIFFERENCES OF PLANT NAME METAPHORS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 354–357. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2018>

70

Yusupova, G. . S. qizi. (2023). XX ASRNING 80 YILLARIDA "SOVUQ URUSH" DAVRIDA AQSH VA SSSR DAVLATLARI O'RTASIDAGI ILIQLIK DAVRI . *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 358–366. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2019>

71

Egamberiyev, D. E. o'g'li. (2023). REFERENDUMNING MOHIYATI VA KONSTITUTSIYAMIZGA O'ZGARTIRISHLAR VA QO'SHIMCHALAR KIRITISH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 367–369. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2020>

72

Mnajatdinova, M. (2023). "QARAQALPAQ ÁDEBIYATI" GAZETASINDA ÁDEBIYATTANIWDIÑ AYRIM MÁSELELERI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 370–373. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2021>

73

Sulaymonova, F. M. qizi. (2023). SUN'IY INTELLEKT ALGORITMLARI YORDAMIDA O'ZBEK TABIIY TILINI TUSHUNISHNING AHAMIYATI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 374–377. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2022>

74

Jumayev, M., & Kenjayeva, O. (2023). UZBEK AND INDIAN WEDDING CUSTOMS. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 378–381. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2023>

75

Karimova, M. M. (2023). QOR ODAM HAQIDA TADQIQOTLAR. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 382–385. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2024>

76

Ходжаев, У. Т., & Мухитдинова, Н. Ф. қ. (2023). ПАРРАНДАЛАРДА УЧРАЙДИГАН КАСАЛЛИКЛАР ВА УЛАРНИ ДАВОЛАШ УСУЛЛАРИ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 386–392. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2025>

77

Mamazoirova, J. H. (2023). BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA SIFAT SO'Z TURKUMI BO'YICHA LISONIY KOMPOTENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 393–396. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2026>

78

Миралиева, Д. Н., & Байзаков, Ж. А. (2023). МІРЖАҚЫП ДҰЛАТУЛЫНЫҢ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ КӨРКЕМ ПРОЗА ҮЛГІСІНДЕ ТҰҢҒЫШ ЖАЗЫЛҒАН БАҚЫТСЫЗ ЖАМАЛ РОМАНЫ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 397–400. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2027>

79

Xolboboyev, B., Xaitbaev, A., Axmedova, N., & Maxkamov, B. (2023). GIALURON KISLOTASINI OLISH UCHUN OPTIMAL, QULAY, USULNI TANLASH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 401–403. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2029>

80

Xoliyeva, G. (2023). TEACHING ENGLISH GRAMMAR THROUGH PERSON BASED ASPECTS: APPLYING NEW TECHNOLOGIES WHILE TEACHING ENGLISH TO INDIVIDUALS. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 404–410. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2030>

81

Yo'ldasheva, M. J. qizi, Kaldibayeva, F. M. qizi, & Rayimboyeva, K. O. qizi. (2023). MULOQOT – PSIXOLOGIK FAOLIYAT SIFATIDA. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 411–414. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2031>

82

Mamatqulova, Z. S. (2023). UMUMTA'LIM MAKTAB O'QUVCHI QIZLARNI JISMONIY TARBIYA DARSLARIGA QIZIQTIRISHNI OSHIRISH YO'LLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 415–417. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2032>

83

Musaev, M. K. (2023). THE ROLE OF BANKING AND FINANCIAL SYSTEM IN DEVELOPMENT OF TOURISM IN UZBEKISTAN. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 418–420. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2033>

84

Umedjanova, M. L. (2023). TALABALARNI AKSIOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING AMALIYOTDAGI MAVJUD AHVOLI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 421–424. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2034>

85

Ibragimov, A., Mamazhanova, I., & Курбанов, Н. (2023). OBTAINING FUNCTIONAL OILS FROM PROCESSING FRUIT WASTE. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 425–429. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2035>

86

Хусанов, У. Б., & Жуманазарова, А. Р. қ. (2023). АЙБСИЗЛИК ПРЕЗУМПЦИЯСИДА ШАХС ПСИХОЛОГИЯСИНИНГ АҲАМИЯТИ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 430–433. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2036>

87

Хайруллаева, N., & Mavlonova, B. (2023). BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH TA‘LIM O‘QITUVCHILARIDA KASBIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH MEKANIZMLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 434–437. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2037>

88

Shamansurov, S., & Suleymanova, I. (2023). FAVQULODDA VAZIYATLAR VA AHOLI XAVFSIZLIGINI BOSHQARISHDA ASOSIY QONUNLAR VA ME‘YORIY HUIJATLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 438–441. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2038>

89

Байбулатова, К. Ж. (2023). ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ӨЗБЕК ТІЛДЕРІНДЕ СЫН ЕСІМ ШЫРАЙ КАТЕГОРИЯСЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ СИПАТЫ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 442–448. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2039>

90

Юнусова, С. А., & Мирзаулуфов, Ш. Б. . ў. (2023). НУТҚ МАДАНИЯТИНИНГ МЕЪЁРИЛИК АСПЕКТИ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 449–452. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2040>

91

Suvonova, N., & Rasulova, M. (2023). SHAXSSIZ FE‘LLAR VA IBORALAR O‘RTASIDAGI FARQ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 453–457. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2041>

92

Yusupova , R. K. (2023). ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF COMPACT YARN DEVICES ON SPINNING MACHINES. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 458–466. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2044>

93

Yusupova, R. Q., & Qorachayeva, O. (2023). QUVURLARNI GIDRAVLİK HISOBLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 467–472. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2045>

94

Ибрагимжонов , Б. Х., Иминов , Б. И., & Зулфиқоров , Д. Р. ў. (2023). УЗУМБОҒЛАР УЧУН КЎЧМА МЕХАНИК НАРВОНИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ КУЧЛАР ТАХЛИЛИ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 473–480. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2046>

95

Мамажонов, Z. A. (2023). МАҲАТНИКЛИ БОЛҒ‘А YORDAMIDA URILISH KUCHI QIYMATINI ANIQLASH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 481–487. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2047>

96

Khadjieva , S. S. (2023). VIBRATIONS OF PIECE-HOMOGENEOUS PLATES. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 488–496. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2048>

97

Эрматов, К. (2023). ПОЛУЧЕНИЕ РАННИХ ПОЛНОЦЕННЫХ ВСХОДОВ ХЛОПЧАТНИКА - ЗАЛОГ ВЫСОКОГО УРОЖАЯ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 497–500. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2049>

98

Беккулов, Б. Р., Юсубов, Ф., & Раҳманкулов, Т. Б. (2023). НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ СУШКИ ЗЕРНА. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 501–506. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2050>

99

Ходиев , Р. Х. (2023). КУРСАНТЛАР БИЛИМИНИ МУСТАҲКАМЛАШДА МУСТАҚИЛ ТАЙЁРГАРЛИК МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 507–510. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2051>

100

Ходиев, Р. (2023). ОФИЦЕРЛАРНИНГ ҲАРБИЙ ХИЗМАТЧИЛАР ТАЪЛИМ-ТАРБИЯСИДАГИ ЎРНИ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 511–514. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2052>

101

Жураев, Э. С., & Сиддиқов, С. С. у. (2023). АНТИКРИЗИСНЫЕ МЕРЫ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 515–523. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2053>

102

Юлдашева, Д., & Холиқулова, М. Д. қ. (2023). ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ ЎРГАНИЛИШ ТАРИХИ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 524–527. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2054>

103

Юлдашева, Д., & Холиқулова, М. Д. қ. (2023). ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШ ЖАРАЁНИ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 528–531. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2055>

104

Mamasadikova, N. O. (2023). O‘ZBEK OILALARIDAGI MAVJUD IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLAR TASNIFI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 532–537. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2056>

105

Soibova, M. G. qizi. (2023). INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE ECONOMY FACTORS AFFECTING INCREASE. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 538–542. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2057>

106

Maulenova, S., & Jalgasova, S. (2023). DUAL TÁLIM. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 543–546. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2058>

107

Yorboboyeva, I. B. (2023). O‘SMIRLIK DAVRIDA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARNING TARKIB TOPISHI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 547–550. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2059>

108

Турганов, Б., & Уразбаев, А. П. (2023). КОТ ҚАЛЪАСИ – АФРИҒИЙЛАР СУЛОЛАСИ ПОЙТАХТИ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 551–557. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2060>

109

Maftuna, Z. qizi S. (2023). BA’ZI ETNOTOPONIMLARINING YASALISHI XUSUSIDA. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 558–563. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2061>

110

Maftuna, Z. qizi S. (2023). SODDA TARKIBLI ETNOTOPONIMLAR. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 564–569. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2062>

111

Irmatov, F. M. (2023). ZAMONAVIY TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING FIZIKANI O’QITISHDAGI O’RNI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 570–572. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2063>

112

Ro‘ziyeva , D. N., & Obidova, A. . B. (2023). ADABIYOTDA LIRIKA VA LIRIK QAHRAMON TUSHUNCHALARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 573–575. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2064>

113

Qurbonova , N. R., & Ro‘ziyeva , D. N. (2023). V.SHEKSPIRNING “OTELLO” FOJIASIDA TUSHNING YORITILISHI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 576–579. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2065>

114

Ro‘ziyeva , D. N., & Rustamova, N. B. (2023). MIXAIL BULGAKOV ROMANI “USTA VA MARGARITA” HAQIDA. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 580–582. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2066>

115

Jurayev, B. B., & Mengliqulov, J. R. o‘g‘li. (2023). AVTOMOBIL TRANSPORTI –ATROF-MUHIT IFLOSLANISHIDAGI ASOSIY MANBA: MUAMMOLAR, SABABLAR VA YECHIMLAR. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 583–586. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2067>

116

Ismoilov, M. O. o‘g‘li, & Haydarov , J. O. o‘gli. (2023). JUFT TUYOQLI HAYVONLARDA OQSIL KASALLIGINING KECHISHI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 587–591. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2068>

117

Kuchkarova, M. Y. (2023). UNDERSTANDING DIFFERENT WAYS OF TEACHING READING SKILLS. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 592–598. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2069>

118

Ahmadov, O. O. o'g'li, & Otavullaev, S. S. o'g'li. (2023). E-COMMERCE IN UZBEKISTAN. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 599–601. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2070>

119

Sattarkulov , L. A. o'g'li, Gaipov, A. G., & Qaxarova, A. Q. qizi. (2023). NEFT VA GAZ KONLARINI BURG'ULASHDA MIKROSEYSMIK TOVUSH MAYDONLARINI ANIQLASHNING ELEKTROKIMYOVIY YONDASHUVI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 602–605. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2071>

120

Murtazayeva , S. (2023). GLOBALIZATION OF THE ENGLISH LANGUAGE IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 606–612. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2072>

121

To'xtasinov , D. F., & Abdullayeva , S. H. qizi. (2023). MATEMATIKA DARSLARIDA IJODIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH SHARTLARINING DIDAKTIK KOMPLEKSINI AMALIYOTDA QO'LLASH YO'LLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 613–616. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2073>

122

To'xtasinov , D. F., & Abdullayeva , S. H. qizi. (2023). MATEMATIKA DARSLARIDA IJODIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH SHARTLARINING DIDAKTIK KOMPLEKSINI AMALIYOTDA QO'LLASH YO'LLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 613–616. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2073>

123

Matkarimova, S., & Siddikova , S. K. kizi. (2023). SEMANTIC RELEVANCE: SYNONYMOUS. BENEFICIAL SIDES OF APPLYING SYNONYMS IN WRITING. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 620–622. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2075>

124

Xo'jamberdiyeva , D. I. (2023). TA'LIM JARAYONIDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHDA AXBOROTLAR BILAN ISHLASH SAMARADORLIGINI OSHIRISH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 623–626. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2076>

125

Usmonova, H., & Xodjayeva, M. (2023). O‘TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA FONETIK PRAGMALINGVISTIKANING QO‘LLANILISHI VA UNING LINGVISTIK TADQIQI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 627–630. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2077>

126

Хамроев, Ж., Темиров, Ф., & Ярмухаммадов, У. (2023). ОСНОВНЫЕ ТЕОРИИ МЕЖМОЛЕКУЛЯРНЫЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ И ФОТОПРЕВРАЩЕНИЯ В РАСТВОРАХ КУМАРИНОВЫХ КРАСИТЕЛЕЙ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 631–636. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2078>

127

Хамроев, Ж., Темиров, Ф., & Ярмухаммадов, У. (2023). ОСНОВНЫЕ ТЕОРИИ МЕЖМОЛЕКУЛЯРНЫЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ И ФОТОПРЕВРАЩЕНИЯ В РАСТВОРАХ КУМАРИНОВЫХ КРАСИТЕЛЕЙ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 631–636. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2078>

128

Ходжиев, М., & Рахимов, А. (2023). ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЗАКОНА ДВИЖЕНИЯ ХЛОПКОВОГО КУЛОСА ВДОЛЬ ОСИ СЕПАРАТОРА. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 644–647. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2080>

129

Boymurodov, D. C. o‘g‘li. (2023). JURNALISTIKA TA’LIMIDA MEDIA VA AXBOROT SAVODXONLIGI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 648–650. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2081>

130

Boymurodov, D. C. o‘g‘li. (2023). O‘ZBEKISTONDA MEDIASAVODXONLIK HOLATI, MAVJUD MUAMMOLAR VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 651–655. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2082>

131

Ubaydulloyev, F. B. (2023). TENGLAMALAR SISTEMASINI ISHLASHNING TURLI USULLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 656–661. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2084>

132

Safarov , O. J., & Usmonova , S. Q. qizi. (2023). TOVUSHDAN TEZ OQIM YORDAMIDA SAMARALI PURKASH QURILMASINI YARATISH. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 662–664. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2087>

133

Ruiddinov , A. (2023). XONAKILASHTIRILGAN QUSHLARNING INSON HAYOTIDAGI AHAMIYATI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(2), 665–669. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2088>